

SZÁZADOK

A

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE

XLIII. ÉVFOLYAM.

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTETTE

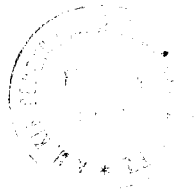
DR. BOROVSZKY SAMU
TITKÁR.

1909 ÉVI FOLYAM.

BUDAPESTEN, 1909.

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

51593

TARTALOM.

	Lap
—A —A	
A Lamprecht-féle történetkutatói módszer és a lipcei új egyetemes kulturtörténeti intézet	758
ALAPI GYULA.	
A lipetmegyei levéltári bizottság jelentése	909
BÉKEFI REMIG.	
Horváth Mihály és a magyar történetírás	713
DIVÉKY ADORJÁN.	
Magyar vonatkozású lengyel művek	298
ÉBLE GÁBOR.	
A debró-parádi hitbizományi uradalom története	115
FÖLDY-DOBY ISTVÁN.	
Földy-Doby Antal emlékezete	831
GÁBOR GYULA.	
A könyvtári bizottság jelentése	830
HORVÁTH SÁNDOR.	
A lipetói registrum	816
IVÁNYI BÉLA.	
Vázlatok Eperjes szab. kir. város középkori jogéletéből. I., II. és befejező közlemény	218, 281
A középkori oklevél-bizottság jelentése	842
KARÁCSONYI JÁNOS.	
Ki koholta a Sylvester-bullát?	362
LÁNCZY GYULA.	
Ki koholta a Sylvester-bullát?	495
LEHOCZKY TIVADAR.	
A rózsahelyi bizottság jelentése	915
LUKINICH IMRE.	
A németlipcei bizottság jelentése	918

MADZSAR IMRE.	
Egyének és tömegek a történelemben. I., II. és befej. közl.	1, 97
MÁRKI SÁNDOR.	
A lipitói kuruczok	808
PIVÁNY JENŐ.	
Magyar volt-e a Heimskringla Tyrkerje?	571
PÓR ANTAL.	
Opuli László herceg, Magyarország nádorispánja. I., II., és bef. közlemény.....	537, 642, 713
SZÁDECZKY BÉLA.	
A kispalugyai bizottság jelentése	928
SZÁDECZKY LAJOS.	
Az Apafiak sírboltja és hamvai. I., II. és befej. közlem.	185, 273
Likava vár romjai	936
Földesurak és jobbágyság szerződése »német jog« szerint 1435-ből	940
Podolini történeti emlékek	943
SZTRIPSZKY HIADOR.	
A magyar vezényszó történetéhez. I., II. és befej. közlem.	129, 203
TÁRCZY KÁROLY.	
A czéhrendszer Munkácson	16
GRÓF TELEKI GÉZA.	
Elnöki megnyitó beszéd a Liptó-Szent-Miklóson 1909. augusztus 29-én tartott vándorgyűlésen	803
THALY KÁLMÁN.	
A lőcsei fehér asszony	449
VISZOTA GYULA.	
József nádor és az 1809-iki nemesi felkelés	625
WERTNER MÓR.	
Az Árpádkori bánok. I., II., III., IV., V. és befejező közlem.	378, 472 555, 656, 747
Kisebb közlemények.	
<i>Bagyary Simon</i> : János Zsigmond aranykeresztje azonos volt-e a szent korona keresztjével?	53
<i>Bagyary Simon</i> : Megjegyzések János Zsigmond aranykeresztje és Szamosközy életrajza körül	313
<i>Bl.</i> : Laudon és magyar huszárjai	503
<i>Borbély István</i> : Fráter György megöletéséhez	152
<i>Fabó Bertalan</i> : Bakfark Bálint adománylevele	669
<i>Gábor Gyula</i> : A belgrádi t. d. akadémia magyar oklevelei	773
<i>Gyárfás Tihamér</i> : A brassai ötvös czéh mesterek könyve	232
<i>Hóman Bálint</i> : A szántai sziget és abádi rév helyrajzi meghatározása	154

<i>Karácson Imre</i> : A francia-török szövetség működése Erdély különválasztására 1551. után	416
<i>Karácson Imre</i> : Rákóczi jenikói háztartásáról	579
<i>Karácsonyi János</i> : A diakovári egység éve	578
<i>Keller Imre</i> : Adat a szegényügy történetéhez	58
<i>Kemény Lajos</i> : Szepesi Laczko Máté.....	769
<i>Pór Antal</i> : Újabb regesták Küküllei János, a Nagy Lajos történetírója életrajzához	422
<i>Prónai Antal</i> : Mikes Kelemen mint »actor«	46
<i>Sufflay Milán</i> : Szláv párhuzamok a »Rex junior« címéhez	499
<i>Takács Gedeon</i> : Egy elveszettnek tartott okirat.....	57
<i>Thury Zsigmond</i> : Adalék a szombatosok történetéhez	60
<i>Vass Miklós</i> : Szamosközy István életéhez	146
<i>Vécsey Tamás</i> : Az 1542. évi pozsonyi országgyűlés 43-ik t. czikke	305
<i>Veress Endre</i> : Szent koronánk keresztje kérdéséhez	143
<i>Wertner Mór</i> : Szolgabíró	155
<i>Zsatkovics Kálmán</i> : A munkácsi püspöki lak	150
A jeruzsálemi királyi cím	765
Szolgabíró	320

Történeti irodalom.

A budapesti növendékpapság magyar egyházirodalmi iskolája 1874—1909. Ism. Lukcsics József	783
<i>Ahmed Refik</i> : Brindisi Viáne Muhaszárási. Ism. Karácson Imre ...	688
<i>Badics Ferencz</i> : A magyar irodalom története. Ism. Kiss Antal	62
<i>Bédier Joseph</i> : Les légendes épiques. Ism. Karl Lajos	164
<i>Berzeviczy Albert</i> : Beatrix királyné. Ism. Csánki Dezso	581
<i>Biró Venczel</i> : Forgách Ferencz a történetíró. Ism. Lukinich Imre	785
<i>Codex dipl. regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae.</i> Ism. Sufflay Milán	69
<i>Csánki Dezso</i> : Árpád és az Árpádok. Ism. Melich János	321
<i>Eckhart Ferencz</i> : A királyi adózás története Magyarországon. Ism. Domanovszky Sándor	435
<i>Erdélyi László</i> : Egyházi földesúr és szolgálói a középkorban. Ism. —i. —b.	678
<i>Ferenczi Sára</i> : Ráday Pál Lelki hódolás című imádságos könyvének első kézírata. Ism. Szűcsi József	680
<i>Gyulai Pál</i> : Kritikai dolgozatok. Ism. V. J.	437
<i>Iskolatörténeti adattár.</i> Szerk.: Thury Etele. Ism. Fináczy Ernő	240
<i>Jorga N.</i> : Geschichte des osmanischen Reiches. Ism. Mangold Lajos	673
<i>Király János</i> : Magyar alkotmány- és jogtörténet. Ism. —yf.	334
<i>Kolozsvári Aladár</i> : Arany László élete. Ism. G. R.	687
<i>Középkori Krónikások.</i> Szerk.: Gombos F. Albin. Ism. Márki Sándor	247
<i>Maderspach Livius</i> : Maderspach Károlyné tragédiája és adatok Ruszkabánya történetéhez. Ism. Keller Imre	786
<i>Magyar írók élete és munkái.</i> Irta: Szinnyi József. Ism. V. J. ...	251
<i>Osváth János</i> : Nemzeti zeneművészet. Ism. Kereszty István.	682
<i>Péchujfalusi Péchy-család levéltári lajstroma.</i> Ism. Dóry Ferencz	517
<i>Quellen zur Geschichte d. Stadt Brassó.</i> V. k. Ism. Gyárfás Tihamér	789
<i>Schindler Gyula</i> : A selmeczbányai czéhek élete. Ism. Tárchy Károly	684
<i>Szádeczky Lajos</i> : A székely határórség szervezése 1762—64-ben. Ism. Gálos Rezső	156

	Lap
<i>Takáts Sándor</i> : A magyar gyalogság megalakulása. Ism. A—E. . .	425
<i>Takáts Sándor</i> : Válasza	598
Felelet a válasza és Takáts Sándor II. válasza	690
<i>Thallóczy Lajos</i> : Bosnyák és szerb tanulmányok. Ism. Fraknói Vilmos. I., II.	505, 589
<i>Thaly Kálmán</i> : De Saussure Caesarnak, II. Rákóczi Ferencz fejedelem udvari nemesének törökországi levelei 1730—39. Ism. Gálos Rezső	777

Tárca.

<i>Balogh Jenő</i> : A tanúvallomások és a történetírás	338
<i>Borovszky Samu</i> : Irányelveim. (Az új szerkesztő programmja.) . . .	76
<i>Gálos Rezső</i> : Az Ocskay Lászlóról szóló ballada szerzője	253
<i>Lukinich Imre</i> : Liptóvármegyei vándorgyűlésünk	614, 947
<i>Lukinich Imre</i> : II. Sylvester pápa	791
<i>Vikár Béla</i> : Jalava Antal †	617
<i>Történetíróink munkássága</i>	78, 171, 253, 441, 621
Békefi Remig	621
Csánki Dezső	171
Fraknói Vilmos	621
Hellebrant Árpád	78
Horváth Sándor	172
Iványi Béla	79
Márki Sándor	621
Obál Béla	253
Ortvay Tivadar	172
Pivány Jenő	442
Pór Antal	78
Szádeczky Lajos	171
Szendrei János	441
Takáts Sándor	254
Thaly Kálmán	78
Veress Endre	254, 621
Wertheimer Ede	173
Thaly Kálmán †	695
M. Történelmi Társulat ünnepe. (Thaly Kálmán tiszteletére.)	72
M. Történelmi Társulat 1908. évi munkásságáról jelentés	340
Történelmi és rokon társulatok	79, 179, 255, 521, 793
M. Tud. Akadémia ülései:	
<i>Szentkláray Jenő</i> értekezése Mercy Claudius kormányzatról. (II. osztály 1908. decz. 7.)	79
<i>Ortvay Tivadar</i> emlékbeszéde Bubicz Zsigmondról. (Összes ülés, 1908. december 21.)	80
<i>Veress Endre</i> értekezése a Sennyei fiúk külföldi iskoláztatásáról (II. oszt. 1909. jan. 11.)	173
<i>Hornvánszky Gyula</i> értekezése Hippokratés milieu-elméletéről. (II. oszt. 1909. jan. 11.)	174
<i>Békefi Remig</i> értekezése a pécsi egyetemről. (II. oszt. 1909. febr. 8.)	255
<i>Károlyi Árpád</i> emlékbeszéde Pauler Gyuláról. (Összes ülés 1909. máj. 24.)	521

	Lap
Magyar Heraldikai és Genealogiai Társulat.	
<i>Csoma József</i> értekezése a gr. Forgách-család czímeréről. (1908. decz. 17.)	80
<i>Wertner Mór</i> értekezése Szigeti István kalocsai érsek származásáról (1909. febr. 25.)	258
<i>Holub József</i> értekezése a Kisasszonyfalvi Istvánffy-családról. (1909. október 14.)	795
Országos Régészeti és Embertani Társulat	257
Szepesmegyei történelmi társulat	81, 175
Besztercebányai múzeum megnyitása	793
Kassai Kazinczy-kör	796
Vegyes közlések	82, 182, 258, 442, 522, 621, 699, 797
Új könyvek	84, 184, 259, 343, 700
Könyvészet	87, 183, 260, 345, 525, 623, 702, 798
Hazai hírlapok repertoriuma. Összeállította <i>Mangold Lajos</i>	88, 188, 348, 445, 527
Helyreigazítás	96
Felhívás	444
Hivatalos értesítő	262, 354, 529, 711
Választmányi ülés 1909. jan. 14-én	262
Választmányi ülés 1909. febr. 18-án	354
Választmányi ülés 1909. ápr. 15-én	529
Választmányi ülés 1909. máj. 27-én	533
Rendkív. választmányi ülés 1909. szeptember 28-án	711
Rendkívüli felolvasó-ülés 1909. máj. 6-án	532

A M. Tört. Társulat 1909. augusztus 28-tól szeptember 1-ig tartott vándorgyűlése.

(Századok deczemberi füzetek.)

<i>Gr. Teleki Géza</i> : Elnöki megnyitó beszéd	803
<i>Márki Sándor</i> : A lipitói kuruczok	808
<i>Horváth Sándor</i> : A lipitói regstrum	816
<i>Bizottsági jelentések</i> :	
1. <i>Iványi Béla</i> : a középkori oklevél-bizottság működéséről	842
2. <i>Alapi Gyula</i> : a helyi levéltári bizottság működéséről	909
3. <i>Lehoczky Tivadar</i> : a rózsahegybi bizottság működéséről	915
4. <i>Lukinich Imre</i> : a németlipcsei bizottság működéséről	918
5. <i>Szádeczky Béla</i> : a kispalugyai bizottság működéséről	928
6. <i>Gábor Gyula</i> : a könyvtári bizottság működéséről	930
7. <i>Szádeczky Lajos</i> : Likava vár romjai	936
8. <i>Szádeczky Lajos</i> : Földesurak és jobbágysok szerződése »német jog« szerint 1435-ből	940
9. <i>Szádeczky Lajos</i> : Pozsolini történelmi emlékek	943
<i>Lukinich Imre</i> : A lipitóvármegyei vándorgyűlés lefolyása	947

EGYÉNEK ÉS TÖMEGEK A TÖRTÉNELEMBEN.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

Egyre több jelét látjuk annak, hogy a történetelmélet és történetphilosophia kérdései nálunk is figyelmet kezdenek ébresztteni. Lépést akarunk tartani a külfölddel, azzal a szemünk előtt egyre növekvő irodalommal, a melyben az oroszánrészt, nem tagadhatjuk, a német tudományt illeti. Nincs számottevő történetírójuk, sem bölcselőjük az élők között, a ki a történetírás philosophiai problémáival szemben állást ne foglalt volna. S így mind világosabbá lesz, hogy e kiválóan történeti érzékű nép újabb dicsőséget szándékozik fűzni azokhoz az érdekekhez, a melyeket a történettudomány eddigi fejlődése körül felmutathat. Niebuhr kritikai módszere, Ranke történeti érzéke mellett a történetírás céljának és értékének, a történelmi megismerés természetének szabatos meghatározását, úgy látszik, szintén nekik kell majd köszönnünk.

Minél magasabb összefüggésekig jut el valamely tudomány, annál erősebb philosophiai hajlandósága és jelleme. Maga a philosophia nem egyéb, mint az a tudomány, mely a legmagasabb synthesisek körében mozog. Így a történettudomány legújabb törekvéseiben ismét láthatóvá lesznek az utolsó phasisai a tudományok azon általános fejlődésmenetének, melynek kezdeteire a philosophia gyámkodása jellemző, hogy azután a metaphysikától a tapasztalathoz fordult s ekkép önállósult tudomány egy újabb és magasabb fejlődési fokon másodsor is, most már önmagából kifejlesztett, immanens philosophiai tartalommal teljék meg.

A mi történetírásunkat e philosophiai szellem még kevésbé hatotta át. Érthető ezért, hogy a német történetírók mindenütt

nagy figyelmet keltett elméleti polemiái talán az összes nemzetek között a mi irodalmunkban hagytak legkevesebb nyomot. De másfelől az is bizonyos, hogy e kérdések elhanyagolására nincs elegendő okunk. Itt is fontos tényező a környezetünkkel való kulturális közösség, mely oly sok esetben volt már inkább helyi és időbeli akkor, mikor a tartalmi kapcsolat magától még nem alakulhatott volna meg s a melynek helyi és időbeli útjai annyiszor hoztak már hozzánk áramlatokat és eszméket, a melyek nálunk még csak a holnap kérdéseinek voltak tekinthetők. A kapcsolat fönntartása megrövidítheti számunkra a tévedések azon útját, mely a legtöbb tudományos kérdésnél el nem kerülhető.

Ezen általános szempontok mellett még a magunk viszonyait is kell tekintenünk. Ugyanakkor, midőn történetíróink munkásságát inkább gyakorlati természetűnek nevezhetjük, philologusok, sociologusok és dilettánsok többször is fölvetették már, olykor nagy nyilvánosság előtt, az elméletnek döntő és lényegbevágó kérdéseit, mintegy feleletet várva e kérdésekre a történetírás képviselőitől. S ha megokolásuk és alaposságuk fokában még kevesebb joggal is bírnának e vélemények a meghallgatásra, mint a mennyit tényleg elismerhetünk, még akkor is fontolóra kell vennünk, hogy a saját határai közé való elzárkózás az összes szaktudományok között talán a történettudományra lehet legkárosabb. A letűnt élet kapcsolatait feltáró tudománynak van legtöbb alkalma és indoka ahhoz, hogy a jelen életével is eleven, bár független kapcsolatban maradjon.

Csak helyeselhetjük ezért, hogy Szentpétery Imre tagtársunk a történetelmélet egyik kérdését legutóbb azon nyilatkozatokkal kapcsolatban tárgyalta, a melyek e probléma körében a szabadtanítás pécsi congressusán elhangzottak.¹

A történetírás képviselői e congressuson egy épp oly radikális, mint harcziás irányzattal találták magukat szemben, mely a mával való elégtelenségének egyéb kifejezései mellett,

¹ Szentpétery Imre, Individuális és collectiv történetírás. Századok 1908, 193. l. — A pécsi congressust azonban nem a Magyar Társadalomtudományi Egyesület rendezte s nem az a kiadvány a hivatalos naplója, a melyet Szentpétery idéz; a 195. lapon olvasható jegyzet ezért tévedésen alapúl.

a történettudományt sem hagyta érintetlenül. Kétségbevonta a dívó történetírói gyakorlat értékét és jelentőségét emberi és általános kulturális értékeink rendszerében, s midőn egyfelől nemcsak meddőnek és terméketlennek mondotta a mai történetírást, hanem károsnak is, mert »osztályérdekeket szolgál« (az általuk oly sokszor idézett »jövő történetírója« döntse el, mennyi ebben a történeti igazság), addig másfelől nem habozott mindjárt rá is mutatni két orvosszerre, melyek a történetírás bajain segíthetnek. Egyik az ú. n. történelmi materialismus, a másik, mely ezzel szoros, bár nem feltétlen összefüggésben áll, a collectivista történet-felfogás, mely a történelmi élet alaperejét és főmozgatóját a tömegek életében keresi.

Az előtt a kérdés előtt áll tehát a történetírás, hogy elfogadja-e a neki fölkinált reformokat vagy pedig megmaradjon a vas-kalaposág azon szomorú állapotában, a melyre bírálóinak szókimondó diagnosisa kárhoztatta?

A mi az első panaceát illeti, a történelmi materialismusról aránylag már elég sok szó esett irodalmunkban és pedig inkább megtartva a contactust azzal, a mit e kérdéstről külföldön írtak és mondtak. Nem is lehet ez másképpen, hiszen a történelmi materialismusnak (elég szerencsétlen) neve, épp úgy mint fogalma külföldön keletkezett. Ha tehát Szentpétery a történelmi materialismus kérdését csak mellékesen érinti s tanulmányát főleg a »collectiv elmélet« kérdésének szenteli, eljárása indokolt.

Itt azután, a collectivistikus nézetek dolgában, teljesen jogos az a szemrehányása, hogy olyasmire akarják tanítani a történettudományt, a miről annak már régóta kiforrott véleménye van.

A kérdés igazán nem új. Hogy messzebb ne menjünk vissza, sok szó esett róla már Buckle-lel kapcsolatban, de főleg a mult század kilenczvenes éveiben, midőn Németországban Lamprecht és Barth léptek fel collectivistikus programokkal. Nem új a jelszó sem, hogy a történetírást »az igazi tudomány rangjára kell emelni« (Buckle). »L'histoire est tout à refaire ou plutôt elle n'est pas encore faite« mondja már húsz évvel ezelőtt Bourdeau a collectiv felfogás nevében.¹

¹ L'histoire et les historiens. Essai critique sur l'histoire considérée comme science positive, par Louis Bourdeau. Paris 1888. Introduction.

De anachronismus volna manapság az a merev ellenvélemény is, mely a fenti radikális törekvésekkel szemben olykor fellépett, s a mely viszont Carlyle szellemében a hősökre esküdött s mindent a geniális ember souverain, szinte transcendens régiókba nyúló teremtő erejére óhajtott visszavezetni. Az emberiség történelme Lehmann szerint nem volt és sohasem lesz más, mint a hősök, az egyéniségek történelme. Éppen ezért tisztán individuális; a történelemben nincsenek tipikus jelenségek, nincsenek törvények. A természetben szükségyszerűség uralkodik, a történelemben szabadság. Az egyéniség szabad, a semmiből teremt, első tagja az események egy új láncolatának, mely a multtól független, annyira, hogy annak törekvéseivel szemben egészen új életnek lehet megkezdője.¹

Bizonyára az egyik vélemény ép oly túlzó, mint a másik,² sőt alapjában véve közömbösek a történetírásra. Nem a történet-tudomány, hanem a történetphilosophia körébe tartoznak és pedig azon egyoldalú történetphilosophiák sorába, a melyek a történelmi élet változatos tényezőit mind egyre akarták visszavezetni. Sorra kerültek a természeti viszonyok hatása, a faji tulajdonságok, a politikai élet, a gazdasági viszonyok, az értelem, sőt pusztán csak a technikai fejlődés is, úgy hogy a lehetséges elméletek már majdnem kimerítettnek tekinthetők. Az egyéni és tömeglélektani erők jelentőségéről folyt viták mintegy lezárták a sorozatot s a fejtegetéseknek és polemiáknak, melyek e kérdés körül támadtak, legalább azt a negatív eredményét nem szabad többé elvesztenünk, hogy a történetírónak nem szükséges aprioristikus nézeteket alkotnia a történelmi erők egymáshoz való viszonyáról. Az ő feladata — mint Lecky helyesen mondja — abban áll,

¹ Zeitschrift für Kulturgeschichte, herausg. von G. Steinhausen, Bd. I. 245. l. — V. ö. Carlyle: »A mint én felfozom a dolgot, az egyetemes történelem, annak története t. i., a mit az emberek a világon cselekedtek, alapjában nem más, mint ama nagy emberek története, a kik itt működtek . . . az egész világtörténelem lelke, méltán mondhatjuk, az ő történetük. (A hősökről, ford. Végh A. Budapest, 1900. 1. l.)

² A két ellentétes vélemény, illetőleg előszeretet, képviselői között egyik oldalon Condorcet-t, Comte-ot, Buckle-t, Taine-t, Barth-ot, Lamprecht-et, Bourdeau-t, Gumplowiczot, a másikon Cousin-t, Carlyle-t, Lehmann-t, Nietzsche-t, bizonyos tekintetben Tarde-ot említhetjük.

hogy minden egyes esetben, minden nagy történeti mozgalomban egyoldalú túlbecsülés nélkül mutassa ki azt a részt, mely egyfelől az individuális erőknek, másfelől az általános okoknak tulajdonítandó.¹ Hogy ez a feladat minő feltételekhez van kötve, minő szerepet játszik itt nemcsak az ú. n. subjectivitas, az egyéni ellenszenv és előszeretet, hanem mindenkori pszichológiai tudásunk és éleslátásunk foka is, ezt később még közelebről kell megvilágítanom.

Csak abban az értelemben, melyet a fenti sorokban jellemeztem, beszélhetünk »kiegyenlítő« álláspontról (nem compromissumról) s ez az álláspont az, a melylyel bennünket Szentpétery tanulmánya megismertetni óhajt.

Legyen szabad föltennem a kérdést, hogy teljes és hű-e az a kép, melyet a kérdés mai állásáról Szentpétery tanulmányából nyerünk?

A szerző túlnyomólag Barth nézeteivel foglalkozik. Röviden említi Lamprechtet, Bourdeaut, Lehmannt és szól a »collectivismus«-ról, mint általános irányzatról is. Természetesen jogunk van azt, a mi e nézetekben közös, mint általános eszmét emelni ki és a *collectivista irányzat* neve alatt foglalni össze. De másfelől azt se téveszszük szem elől, hogy e közös alapgondolat egyes concret jelentkezéseiben és indokolásaiban nem mindig mutatja ugyanazt az alakot. Még Barth és Lamprecht oly rokon nézetei sem földik mindenben egymást. Én azért azt gondolom, hogy ha a történelem collectivistikus magyarázatával szándékozunk foglalkozni, vagy általánosságban tekintsük azt, vagy pedig külön-külön vegyük bírálat alá azokat a teoriákat, melyekkel ezt a magyarázatot egyik vagy másik író indokolni igyekezett. A collectivista felfogást magát is vagy mint collectiv jelenséget vagy pedig mint individuál-pszichológiai adatot vehetjük vizsgálat alá. Midőn Szentpétery tanulmánya e kettő között mintegy középutat követ, ebből az a hátrány származik, hogy fejtegetéseiben nem mindig tudjuk megkülönböztetni az általános vonatkozásút attól, a mi csupán az egyesek véleményére értendő.

¹ Lecky W. A fölvilágosodás keletkezésének és befolyásának történelme Európában. (Ford. Zsilinszky M.) Pest, 1872. I. k. 13. l.

Érveinél Szentpétery olykor csak a formulázás közben veszi észre, hogy nem egészen illenek arra az elméletre, a melynek czáfolatából kiindult, a min azután tételének utólagos correctiójával, illetőleg kelletlenül tett utólagos engedményekkel igyekszik segíteni.

Ez előadásbeli kis egyenetlenségénél azonban fontosabb hiánya a dolgozatnak, hogy eredményeiben, illetve azoknak megokolásában nem nyújtja tényleg mindazt, a mit e kérdésről ma mondanunk kell. A problema kifejtésében benne maradt még egy nagyon összebogozott csomó, melynek kioldását a szerző nem kísérli meg. Sőt az ellenmondás, melyet Barth, illetőleg Lamprecht okoskodásában nem látott meg, a saját nézetei közé is átszármozik, hogy azután a megállapítások és terminusok szabatosságában, mint látni fogjuk, nem egyszer zavart okozzon.

De ha »az individuális és collectiv történetírás«¹ kérdése e folyóirat lapjain egyszer már fölmerült, azt hiszem, nem vállalkozom fölösleges feladatra, midőn Szentpétery tanulmányának eredményeit kiegészíteni óhajtom s a szóbanforgó elméletnek főleg egy olyan pontját vetem behatóbb vizsgálat alá, a melynek tisztázása a kérdésről való fogalmainkat világosabbá fogja tenni.

Pár szóba összefoglalva a Szentpétery által nyújtott bírálat eredményét, azt mondhatjuk, hogy a szerző a collectiv elméletnek három hibájára mutat reá. Kettejük — a »collectiv elmélet túlzásai« — általánosságban vonatkozathatók az egész fel fogásra, míg a harmadik, mely a későbbi fejtegetések során kerül elő, speciálisan csak Barth, illetőleg Lamprecht következtetéseire illik. Minthogy ez utóbbi ellenvetés már szoros összefüggésben áll a fönt említett ponttal, mely soraimnak tulajdonképpeni tárgyát alkotja, legyen szabad azt a maga helyén, későbbi összefüggésben hoznom elő.

¹ Helyesek-e ezek az elnevezések a mondott értelemben? A »collectiv« szóval együttműködést jelölünk s így collectiv történetírásnak azt kellene neveznünk, a melynek pl. az Oncken-, Helmolt-féle világtörténelmek vagyis a többszerzőjű történeti munkák köszönik keletkezésüket. A németek — kiktől ezeket a terminusokat átvettük — az »individuell« és »individualistisch«, »collectiv« és »collectivistisch« szókat nem cserélik föl egymással.

Két túlzást talál a szerző a collectiv felfogásban, annak mind negatív, mind pozitív oldalán. Már láttuk, hogy e felfogás reform gyanánt lép fel: megdönteni igyekszik az eddigi helytelen történetírást, hogy azután annak helyén a »modern történet-tudomány«-t építse fel.

Csak az a baj, hogy ez a kimúlásra szánt, régi történetírás — ezt igyekszik Szentpétery kimutatni — nem a valóságban, hanem csak a collectivisták képzeletében él. Már pedig bizonyos, hogy csak akkor van jogunk a történelmi módszer revisióját követelni, ha ez valóban abban a hibában szenved, a melyen az új iskola segíteni akar.

Számtalan példával lehetne igazolni, hogy a népek, osztályok, társaságok és tömegek sohasem voltak *tudatosan és szándékosan* száműzve a történetírásból. Még ha sokkal inkább »királyok, hadvezérek és diplomaták története« lett volna valamikor a történetírás, mint azt a sokat hallott phrasis mondja, még akkor se olyan mellékes, hogy király nép nélkül, vezér sereg nélkül, államférfiú országos ügyek nélkül mégis csak ritkán található. De hogyan is lehetne gondolni, hogy annak az ókornak, mely a demokratia rendszerét megalkotta s annak levegőjében élt, a mely népgyűlésein és pártküzdelseiben az erők collectiv egyesülésének jelentőségét mindennap és kézzelfoghatólag észlelhette, hogy ennek az ókornak történetírása a sociális erők szerepét teljesen félreismerte és háttérbe szorította volna? Livius a következőkben jellemzi történetírásának czélját: »ad illa mihi pro se quisque acriter intendat animum, quae vita, qui mores fuerint, per quos viros quibusque actibus domi militiaeque et partum et auctum imperium sit; labente deinde paulatim disciplina velut desidentes primo mores sequatur animo; deinde ut magis magisque lapsi sint, tum ire coeperint praecipites, donec ad haec tempora, quibus nec vitia nostra nec remedia pati possumus, perventum est.« A római történetírás első nagyszabású emléke tehát expressis verbis a kultúrtörténetírás, sőt erkölestörténetírás jegyében indul meg. S hogy ez az utóbbi szempont a classikus és későbbi kor íróinál mennyire dominál, azt említenem is fölösleges. A középkor krónikásai bizonyára kevesebbet törődtek a tömegekkel, de éppen a mi történet-

írásunk itt abban a helyzetben van, hogy egy igen érdekes példára hivatkozhatik a tatárjárás történetírójának, Rogeriusnak művében, a ki, midőn az ország romlásának okait jó részben a közállapotokban és közhangulatban keresi s öt pontban egy-egy communis opinio-nak nyújtja vázlatos képét, nemcsak a pragmatismus követelményének tesz eleget, hanem valósággal némi kezdetleges sociál-psychologiai történetírás képét mutatja nekünk.

Egyébként újabb munkájában (Moderne Geschichtswissenschaft) már maga Lamprecht sem tünteti fel úgy a dolgot, mint régebben — s ezt Szentpétery jellemzésével szemben hangsúlyoznunk kell, — hogy t. i. a történetírás egészen a »kultur-történeti módszer«¹ eljöveteleig az individualismus kódében tévelygett, hanem a fejlődést akképen rajzolja meg, hogy az individual-psychologiai és sociál-psychologiai történetírás egymást váltogatták. Olyan korszakokban, melyekben a közállapotok nyugodtak voltak s aránylag hosszabb időn át kevésbé változtak, a történetírásnak nem igen volt érzéke az iránt, a mit korszellemnek nevezünk, hiszen az egyén és a köz sokkal inkább egybeestek, az egyén jórészben typus is volt s azután minthogy a történelemből, a változások leírásából az, a mi állandó, mintegy magától kiesett. A társadalomlélektani erők jelentőségét és igazi természetét csak az átalakulások és átmenetek korszakaiban ismerték fel, a mikor az egyén és a hagyományok között szakadások és disharmoniák keletkeztek, s a mikor az utóbbiaknak hatalmas gátló erejét az egyén önmagán érezhette. Helyesen látszó gondolat, a mely a mi krónikásunkra igen szépen ráillik. Rogerius abban a korban ír, a melyben a magyar társadalom az Árpád-kornak, de talán az egész középkornak legmélyebbreható convulsióit élte át.

Mindenesetre jól teszi Szentpétery, mikor hangsúlyozza azt, hogy a történetírásban mindig volt helyük a tömegeknek és társadalmi csoportoknak, mindazonáltal az ő jellemzésében mégsem domborodik ki eléggé egy körülmény. Az t. i., *hogy nem azon fordul meg a dolog, volt-e szó vagy nem a régiebb történetírásban tömegekről, társadalmi és szellemi közösségekről*, hanem azon, hogy abban a képbén, melyet a történetírás egyes nagy

mozgalmakról s általában a történelmi életnek egyéni és tömeghatásokból a legbonyolódottabb módon egymásba fonódott szövődékéről megrajzolt, *meg van-e adva az utóbbi tényezőknek is az a rész, mely őket a valóságban megilleti*, fel van-e ismerve a tömegekből eredő hatások szerepe és jelentősége legalább is annyira, mint az egyéneké, röviden: *a tömegek psychológiája a régebbi történetírásban áll-e legalább is azon a fokon, mint az egyéneké?*

És itt határozottan úgy áll a dolog, hogy a társadalmi csoportok, a korszellem és hagyományok stb. psychológiája a történettudomány fejlődésében messze elmaradt az egyéneké mögött. Ha annyira más, annyival életteljesebb az a kép, melyet az újabb történetírás a népek életének hatalmas színjátékáról nyújtani képes, mint még a XVIII. század, sőt mai kézi- és tankeönyveink jó részének mechanistikus történetírása, nem abban kell-e keresnünk nagy részben ennek az okát, hogy történetírásunkban életre keltek a tömegek, a korszellem erői és nem passiv elemek többé, a melyeket sakkfigurák gyanánt mozgatnak egyes vezető emberek önkényes elhatározásai? Nem abból a különbségből származik-e, mely az egyéni cselekvéseknek inkább tudatos és világos jelleme és a tömegek életének ösztönszerűbb természete között található, hogy az újabb történetírásban a *θεσις* mellett (nem annak helyében) érvényre jut igazi jelentőségében a *φύσις* is, az, a mit ma fejlődésnek, evulciónak nevezünk? A fejlődésszerűség érvényesülése és a tömeghatások természetének felismerése a történetírás fejlődésében egybeesnek. Egyiknek kezdetei sem nyúlnak igen messzire. Alig mehetünk vissza tovább, mint Herderig (szintén átmeneti korban élt), a kinek nagy érdeme abban áll, hogy ez ösztönszerű, népies erők jelentőségét a költészetben és történetben fölismerte és buzgón hirdette. Rankénál a sociál-psychologiai tényezők már jelentékeny mértékben érvényre jutnak abban, a mit ő »általános eszmék«-nek nevez és mégis igaza van Sprangernek, midőn ezt mondja: »wie unzergliedert, lebensfremd war auch noch die Ranke'sche Idee! Sie nahm die Psychologie der Wirtschaft und des sozialen Lebens noch nicht in sich auf; sie wurde dem unbewusst teleologischen Zusammenhange der feinen Anpassungen

und Beziehungen, diesem Schieben und Drängen der Individuen und sozialen Gruppen noch nicht gerecht.«¹

De ha a collectiv erők *egész* köre még Rankénál sem érvényesül teljesen, nem annyira, mint az egyén lelki világa, melynek bizonyára egyetlen jelentős oldalát sem nélkülözzük már a Ranke-féle történetírásban : akkor még sem lehet azt mondani, hogy a collectiv iránynak a történetírás fejlődéséről alkotott fel fogása, minden egyoldalúsága és túlzása mellett, ne rejtene magában helyes felismerést. A mennyiben téves az a fel fogás, nem abban áll a *fő*hibája, hogy a régebbi történetírásnak (bizonyos fokig kétségtelen) individualismusát túlozza (van-e egyáltalában történelmi törekvés vagy polemia túlzás nélkül? e tekintetben Szentpétery tanulmánya sem kivétel; egy lélektani törvény : az ellentétek egymást erősítő hatása az, a mi itt érvényesül), hanem abban, hogy ennek az individualismusnak okát nem jó helyen keresi. *Tudatosnak, elvi természetűnek* tünteti fel, holott világos, hogy nem valamely elméleti megfontolás működik itt a háttérben, hanem annak a *psychológiának* természete és természetes fejlődése, a melynek segítségével a történetíró az eseményeket megérteni törekszik.

Ismeretes fogatkozása a lélektani megismerésnek, hogy teljes értelemben *objectív* sohasem lehet. Mihelyt nem ön megfigyelésről van szó, mihelyt a vizsgálódó túllépi saját lelki élményeinek körét (már pedig *tudományos* éppen az az igazság, a mely nem csupán egyetlen egyénre érvényes, hanem elismerése álta-

¹ Ed. Spranger, Die Grundlagen der Geschichtswissenschaft. Berlin, 1905. 38. l. — Szentpéterynél a történelmi szempontot kissé nélkülözöm, Pedig mégsem lehet a collectivista törekvéseket egyszerűen a sociologia fellépésének és hatásának egyik mellékterméke gyanánt feltüntetni. Gyökereik messzebb és mélyebbre nyúlnak. Már 1794-ben panaszkodik Condorcet, hogy a történelem csak egyesek történelme s a nagy tömegekről, melyek munkájukból élnek, megfelelkezik. (Esquisse d'un tableau historique des progrès de l'esprit humain.) Vagy 1829-ben Csaplovics : »alle Geschichtsschreiber glaubten bisher sich nur um die *Könige*, und um die *Kriege* herumdrehen zu müssen. Das *Volk* selbst, seine intellectuellen und moralischen Fortschritte oder Rückschritte, seine Denkart, seine Gebräuche und Sitten — alles dieses blieb aus der Geschichte der Völker immer ausgeschlossen.« (Gemälde von Ungern, Pesth, 1829, I. Theil, 9. l.)

lánosan kötelező), valamely lélektani ténynek már pusztá megállapítása is, szigorúan véve, nem egyéb, mint föltevés, mint analogia útján való következtetés, melynél az analogia alapját a vizsgálódó saját énje képezi. A megismerés a megismerő alanynak a megismerendő tárgyba való belevetítését követeli. Ebből már most nem csupán *egyéni* hibák származnak, mint a minők pl. a történelemben az író egyéni hajlamainak, pártállásának vagy világnézetének érvényesülésében jutnak kifejezésre, hanem olyanok is, a melyek a fejlődésnek bizonyos fokán általánosoknak tekinthetők. Wundt különösen kettőre hívja fel figyelmünket, a melyek azonban concret jelentkezésükben, különösen a történetírásban, gyakran egybeesnek, s a melyeket az önkénytelen *intellektualizálás* és *individualizálás* hibáinak nevezhetünk.¹ Minthogy tudatunk körében az értelmi jelenségek különös világossággal és határozottsággal emelkednek ki, első sorban ezeket fogjuk belevetíteni a környező szellemi életbe s nem csupán annak értelmi vonásait fogjuk felismerni legelőbb, hanem általában hajlandók leszünk értelmi motívumokat, célszerűségi belátást föltételezni ott is, a hol a valóságban inkább homályos és ösztönszerű érzelmek működnek. S ha az ösztönszerűség a történelmi életben főleg a tömegmozgalmak jellemzője, szemben az egyéni elhatározások tudatosabb és világosabb természetével,² akkor érthető már most, hogy ez ösztönszerű és homályosan bonyolódott szövedékére az általános szellemi és társadalmi erőknek a történetírás csak magasabb fejlődési fokon kezd

¹ W. Wundt, Logik. II. Bd 2. Abth. 32. 1.

² Az egyéni színvonalnak sajátzerű lesüljedését a tömegben végbe-menő interferenciák következtében kissé nyersen, de találóan jellemzi Schiller következő epigrammája :

Jeder, sieht man ihn einzeln, ist leidlich klug und verständlich ;

Sind sie in corpore, gleich wird euch ein Dummkopf daraus.

Megemlíthetem itt, hogy vannak szerves társadalomtani kísérletek, melyek a társadalmak és szervezetek összehasonlításában arra az eredményre jutnak, hogy az egyén, mint ilyen, az organikus fejlődésnek sokkal magasabb fokán áll mint a társadalomban egyesült szervezet, mely utóbbiak az alacsonyfokú organismusokkal állítandók párhuzamba. Ez a vélemény voltaképpen ugyanazt mondja biológiai szempontból, mint Schiller idézett szavai lélektani tekintetben.

lélektani kategóriákat alkotni. Nem látjuk-e ma is számos esetben, a mindennapi politizálásban, hogy egyszerűbb történeti és közéleti látkörrel bíró emberek mennyire hajlandók az események okát túlnyomólag egyéni érdekekben és fondorlatokban keresni? Tankönyveink és kézikönyveink jó része ma is azért igyekszik a történelmet népszerűsíteni, a naiv felfogáshoz közelebb hozni, hogy racionalizálja azt, hogy nagy intézményeket és mozgalmakat egyszerűen egyéni megfontolások eredményei gyanánt tüntet fel. Géza fejedelem véget vet a kalandozásoknak, behozza a kereszténységet, Szent István megyékre osztja az országot, mindezt egyéni parancsszóval, a nélkül, hogy az események mögött működő nagy társadalmi átalakulásoknak csak halvány körvonalait is láthatnók. Célját talán eléri ez a módszer, de a történelmi igazság árán s eljárása épp oly jogosult, mintha babonákra hajló tömeg előtt a történetíró az által igyekezniék érthetőbbé válni, hogy a történelmet csodákkal és természetfölötti erővel népesíti be.

Csak említenem kell néhány további körülményt, melyek a történetírásnak ezt a természetes egyénítő hajlamát még erősebbé teszik. Az aesthetikai és gyakorlati érdek kezdetleges fokon szintén az egyénhez fűződik (bár a — szintén átmeneti korban keletkezett — Iliasban és Odysseiában a tömegmozgalmakban való gyönyörködés már igen élénk kifejezésre jut). S jóllehet ezek a tényezők a történetírásnak inkább csak őskorában hatnak, mindazonáltal ne feledjük, hogy a történetírásnak a többi tudományokkal szemben nevezetes hátránya van. Míg ezek minden tévedés felismerése, minden helytelen út elhagyása után ismét visszatérhetnek a concret valósághoz, hogy belőle új erőt merítsenek, addig a történetírásban, mely nem a közvetlen valóságból, csak annak leírásából merít, a hibák átöröklődése bizonyos fokig el nem kerülhető. A mit a régi írók elhallgatnak, az az újabbaknál is hiány marad, legfeljebb hypothesisekkel, illetve nem az emlékezetnek szánt följegyzések felkutatásával és figyelembevételével pótolható. S így a régebbi források individualismusa szükségképen nyomot hagy maga után az újabb történetírásban is.

Ezeknek a körülményeknek figyelembevétele kissé más világításban fogja feltüntetni a kérdést. Ha tévedés is volna

azt gondolni, hogy a történetírás valaha tudatosan és határozottan individualistikus módszert követett volna, mindazonáltal azt is látjuk az eddigiekből, hogy a collectiv irány felfogása a történetírás fejlődéséről mégsem egészen hamis. Nem csáfolatra, hanem helyreigazításra szorúl s mi volna az akadálya annak, hogy ezt a helyreigazítást maguk a collectivisták megtegyék? A mennyiben pedig erre tényleg hajlandóságot találunk, a mennyiben ez pl. Lamprechtnél vagy másoknál többé-kevésbé meg is történik, a nélkül, hogy ez által megszűnnének collectivisták lenni, mondhatjuk-e, hogy olyan hibát fedeztünk fel itt, a mely a collectiv felfogásra nézve *constitutív*, a mely a történelmi collectivismus¹ »egyik alaptévedésének« tekinthető?

Szükségesnek vélem kissé élesebben megvilágítani még a másik, positiv túlzást is, a melyet abban állapít meg Szentpétery, hogy az új irány a szélső individualismus helyébe ugyanolyan szélső collectivismust akar állítani. Ámde e szélsőségnek maga Szentpétery is majd erősebb, majd enyhébb fokáról beszél, illetőleg, ha jól értem, ez utóbbit már nem is számítja a túlzások közé. A mi már most az előbbit illeti, azt a véleményt, mely az egyéni erőket a történelemből, illetve a történetírásból teljesen száműzni akarja, talán említenem sem kell, hogy ez a nézet (a mennyiben tényleg konstatálható), alig több, mint irodalmi curiosum. Még annál a pár írónál is, a kikre itt hivatkozhatnánk (Bourdeau, Gumpłowicz), mint Szentpétery is megjegyzi, nem hiányzanak a józanabb megfontolásra valló nyilatkozatok sem. Annyi bizonyos, hogy Lamprecht és Barth felfogása csakis a második pont alá foglalható.² Itt már nem hallunk

¹ »A collectiv történeti felfogás, vagy mint röviden mondani szokás: a *collectivismus*« mondja Szentpétery idézett művében 196. l. (V. ö. Barth, Philosophie der Geschichte, 213. l.). De nem áll-e itt szemben egy másik szokás, mely gazdasági programot ért e szón? Vandervele pl. »A collectivismus és az ipar evolúciója« cz. művében nem a tömeglélektani történetfelfogásról beszél. A prioritás és általánosabb elterjedés joga. ha nem tévedek, ezt a gyakorlati irányú szóhasználatot illeti.

² A következő szavak Lamprecht egyik elméleti értekezésében: »Sieht man die Frage nach der Bedeutung der individuellen Einwirkungen in der Geschichte nicht mit den Augen eines Phantasten an, sei es nun Carlyles oder Buckles« etc., világosan mutatják, hogy Lamprecht ismeri és

az individuális tényezők teljes kinullázásáról, csak második sorba helyezésükről, arról, hogy a kiváló egyének a történelemben mindig a collectiv erőket szolgálják, hogy tehát a történelmi fejlődés igazi kulcsát és magyarázatát a sociál-psychologiai erők egységének (bátran mondhatjuk a »közlélek«-nek) autonom fejlődésében kell keresnünk.

Még ez a nézet is hibás. Világos, hogy csakis egyoldalúan kiválasztott példákkal volna igazolható, a melyekkel ugyanannyi ellentétes, az individuális erők súlyát igazoló példát lehetne szembeállítani. Midőn tehát ez a tétel az egyéni és társadalmi erők viszonyát és egymásba-fonódását általános, tipikus képbe akarja foglalni, nem egyéb, mint szűkkörű inductió, mint »elsietett általánosítás«, melynek az a hibája, hogy »belőle a valóságnak jelentékeny része kiesik«. ¹

Minden hibás általánosításnak természetes kiigazítását maga a concret valóság szolgáltatja. Innen van azután, hogy midőn az említett felfogás hívei az elméletről a történetírói gyakorlatra térnek át, a historikus többnyire győz a theoretikus felett s a gyakorlattal szemben a mondott tétel majdnem teljesen akadémikus értékűvé válik. Az elméletnek ez a félretétele lehet többé vagy kevésbé tudatos (bizonyára inkább az utóbbi), annyi bizonyos, hogy a történetírói gyakorlatra az egész elmélet ép oly kevésbé veszedelmes, mint a szélső individualismus, a melyről egy más kapcsolatban már volt alkalmam hivatkozni arra az esetre, hogy

elítéli a tárgyalt két szélsőséget a történelmi tényezők értékelésében. (Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft, 1896/7, 103. l.). Barthról pedig maga Szentpétery is elismeri, hogy a Bourdeau-féle túlzó álláspontot elítéli. (L. Philosophie der Geschichte, 219. l.) Hogy Bourdeau mellé »a modern sociologusok legnagyobb részét oda lehet állítani« (Szentpétery, 197. l.), azt a leghatározottabban kétségbe kell vonnom. Sociologia és collectivista felfogás között semmiféle logikai kapcsolat nincs, legfeljebb történeti és esetleges (erről később, tanulmányom második részében); ezért Szentpétery dolgozatának harmadik része, mely a »collectivismus« és sociologia viszonyáról szól, téves; Simmel, kinek nézeteit itt a 210. és köv. lapokon reprodukálja, a történelmi materialismusnak nem a sociológiával, hanem a socialista világnézettel való összefüggéséről beszél. A kettő pedig nem egy és ugyanaz, mint Herbert Spencer példája mutatja.

¹ Ed. Spranger, Die Grundlagen der Geschichtswissenschaft. Berlin 1905. 42. l.

a carlyle-i hős-cultusnak elméletben megalkuvás nélküli képviselője, Lehmann történeti művében, Scharnhorst életrajzában, éppen nem hagyja figyelmen kívül azokat a hatásokat, melyek a hős környezetéből erednek.¹ Ismét helyreigazításnak látjuk tehát szükségét, oly helyreigazításét, melyet ez esetben maga az élet, a concret valóság hajt végre.

DR. MADZSAR IMRE.

¹ W. Wundt, Logik. Stuttgart 1895, II. Bd 2. Abth. 35. l. jegyzet.

A CZÉHRENDSZER MUNKÁCSON.

Újabb történetírásunk, megfelelve hívatásának, egy idő óta különös gondot és fáradságot szentel művelődéstörténetünk anyagának összegyűjtésére. S e törekvései közepett elsőrangú szerepet juttatott az iparnak, melynek története művelődéstörténelmünk egyik legszebb fejezete. Magyarország középkori iparának történetét azonban a czéhek története nélkül senki meg nem írhatja, mert a kettő egymással elválaszthatatlanul össze van forrva. A czéhek virágzása vagy pusztulása egyenes arányban áll — különösen a XIV—XVIII. században — az ipar fejlődésével, illetve hanyatlásával.

Ez iparostestületek történetével különösen a nyolczvanas években többen foglalkoztak a *Századok* hasábjain is. A kérdést leginkább monographikus alakban tárgyalták, egy-egy város czéhszabályaira és történetére terjeszkedve ki. A czéhek eredetének és történeti fejlődésének megrajzolásával csak dr. Szádeczky Lajos történetírói alaposággal megírt akadémiai székfoglaló értekezése foglalkozik.¹ Midőn e helyen több ezerre menő czéhlevél alapján megrajzolja a czéhrendszer képét és kereteit, ugyanakkor egyszersmind lelkesedéssel arra is felhívja figyelmünket, hogy siessünk megmenteni művelődéstörténetünk e fontos fejezetét az enyészettől, míg nem késő, és segítsünk kiegészíteni azt a nagy fáradsággal összeállított lajstromot, melyet ő mintegy ötezer ismert czéhlevél alapján immár összeállított. »Mert ezt a munkát — úgymond — egy ember el nem végezheti, a ki tehát hozzájárul munkájával, hasznos és hazafias szolgálatot tesz a tudománynak.«²

E szép szavak hatása alatt fogtam a *munkácsi* czéhek iratainak áttanulmányozásához. S e munka közben csakugyan tapasztalnom kellett, hogy e téren még sok a tennivaló, és még több a feldolgozatlan anyag, mert a czéheknek jegyzőkönyveit s egyéb

¹ Irodalmát l. Szádeczky Lajos értekezésében: akad. székfogl. 1889. ápr. 8. 20. l., 1. j.

² Szádeczky i. h. 66. l.

iratait még mindig nem a nagy levéltárak kényelmes szekrényeiben, hanem nagyrészt régi czéhládákban tartogatják féltve őrzött kincs gyanánt, hol a hozzájuk férhetés majdnem lehetetlenség. Pedig az idő vasfoga rajtuk is végzi romboló munkáját, s néhol még a laikus kezek is elősegítik a pusztulást. Jóllehet szerény tanulmányom adatai bizonyítani fogják, hogy jobb sorsra is érdemesek volnának! Mennyi érdekes és becses történeti adat lehet még így elrejtve poros és elnyűtt czéhprotocolumokban. Bátran merem állítani, hogy egy város monographiája sem lehet teljes akkor, ha társadalmi élete és iparának fejzete a czéhek életének ismerete és ismertetése nélkül van megírva.¹

Összeköttetéseimet felhasználva s elosztatva minden bizalmatlanságot, egyelőre a timár, csizmadia, fazekas és gubás (guba-takács) czéhek ládáit (összesen hatot) néztem át.² Ennyinek az alapján természetesen a czéhrendszer általános történetéhez, fejlődéséhez vagy eredetéhez döntőleg nem lehet hozzászólni. Ha mégis megteszem megjegyzéseimet, ezt csupán azon kérdéseknél fogom megkísérelni, a hol adataim Szádeczkynek vagy Meltzinek véleményével, ki újabban a szászok iparviszonyaival foglalkozott, össze nem egyeztethetők.³

Arra nézve, hogy mikor keletkeztek e czéhek, meglévő okleveleik vagy azok hiteles másolatai csak részben adhatnak felvilágosítást. A timár-czéh levele ugyanis 1700 körül »égitűz által« elpusztult, »több czéhünk rendtartásához accedálandó requisitumokkal együtt«. Ebből tehát legfeljebb arra lehet következtetni, hogy már jóval előbb intensiv czéhéletnek kellett itt folynia, ha 1700-ban »nagy szomorúságukra« ilyen pótolhatatlan vesztesség érhetette őket. Privilegium nélküli azonban nem élhetnek, mert, ha a czéh tagjaival szemben hivatkozhatnak is a múltra, a szokásra, melynek alapján a szabályzatot megújíthatták volna, de idegenekkel, s különösen a szaporodó kontárokkal szemben csak meglévő kiváltságokra hivatkozhattak. Ezért kéri el a beregszászi czéh levelét, melyet azután nagysokára, 1761 szept. 22. a vármegye is megerősített.

¹ Munkács város új monographiájának is megvan ez a hibája. Irta Lehoczky Tivadar. 1908. Munkács.

² A munkácsi czéhek történetével senki sem foglalkozott eddig. Lehoczky Bereg megye monographiájában, a hol erre bő alkalom kínálkozott volna, csak néhány oldalon érinti a kérdést, s mindössze a *beregszászi szabók* czéhleveleinek egy részét közli magyar fordításban. (!) Belső életükről, jegyzőkönyveikről egyáltalában nem tud, s a leírás legnagyobb részét egy *álarczos bál* leírása teszi. V. ö. Bereg vármegye monographiája. II. 426. s k. 1.

³ Az erdélyi szászok ipara és kereskedelme a XIV. és XV. században. Századok, 1892. 633. I.

Az a másolat, mely a vármegye pecsétjével is meg van erősítve, 1716 aug. 1-én készült, ¹ maga a czéhlevél azonban több példányban is megvan.

Az eredetije 1675 nov. 2-án kelt Bécsben. I. Lipót adta a beregszászi vargáknak, kik arra kérték, erősítse meg tizennégy pontban magyarul összeállított ² articulusaikat. Másik oklevél, mely eredetiben, bádogtokban, piros bársonykötésbe kötve megvan, 1818-ban május 8-án I. Ferencz adta ki. Ez 49 czikkből áll és szintén magyarul van írva. Negyvenkilencz paragraphusa sem ér azonban annyit, mint a régi tizennégy, s nagyon meglátszik rajtuk az idő szele.

A csizmadia-czéh újabb czéhlevele szintén Ferencztől való. Ez is eredetiben van meg pirosbársony kötésben, bádogtokban. Negyvenkilencz pontját, mely sokban hasonlít az előbbihez, 1828 okt. 31-én írta alá. Művelődéstörténeti szempontból azonban sokkal érdekesebb itt is a régi, mely többször nyert újabb és újabb megerősítést. A hiteles és a czéh pecsétjével is megerősített másolat jól olvasható írással van írva, s be is van kötve. A privilegium-levél tulajdonképen gróf Galanthai Esterházy Miklóstól való és 1653 április 19-én kelt. Munkács akkori ura, szívesen enged az előtte megjelenők kérésének, kik »ammint egyéb helyekben lévő minden rendbeli Mesteremberek — czéhek szerént való rendtartással« óhajtanak élni, mert úgy gondolja, hogy »az Emberi Társaságoknak megtartására semmi hasznosab és szebb dolog annál nem volna, mint midőn kiki az ő Hivatallyokban bizonyos rendtartást és utat akarnak követni.« ³

S valóban nem is volt ezzel egyéb céljuk az iparosoknak, mint az, hogy *iparuk védelmére viribus unitis egyesüljenek*. Ezeknél hiába is kutatnánk azután, hogy miből is keletkeztek a czéhek? Vajon vallásos egyesületekből, vagy az ú. n. német Trinkstübék intézményéből? A vallásos életre vonatkozó szigorú rendszabásaikkal ép úgy bizonyíthatnám az elsőt, mint a sok borozgatással és titulus bibendi-vel az utóbbit. Egyelőre csak annyit, hogy a csizmadia-czéh ezen oklevélnél is régibb keletű, mert ú. n.

¹ A vármegyei notarius ugyanis a kért másolatot hitelesítette.

² »Hungarico idiomate conscriptos«. Minden írásuk magyar. Csak 1850—67 közötti időből láttam egy pár német »összbirodalmi« adóczédulát, a kétféjű sással. Jobban érintett azonban az a dolog, hogy az aláírások mind y-os magyar nevek!

³ Ez az Esterházy 1632—1669 között élt. Lexikon, 48. sz. Valószínűleg akkor került Munkács az Est. birtokába, mikor Ferdinánd (III.) visszaveszi a partiumi részeket. Ezek csak később kerülnek vissza a Rákócziak és Báthory Zsófia birtokába. Munkács urai közt Lehoczky ezt nem említi. V. ö. L. Bereg m. mon. I. 396.,

kis tábláján, melyet magam is láttam, az 1617-ik év világosan látható.¹

Eddig tehát minden merészség nélkül visszatérhetünk. Ezt az oklevelet azután Báthory Zsófia s később I. Lipót is megerősítik. Báthory Zsófia 1677 márcz. 22-én hagyja jóvá,² a mennyiben azt »az igazság és a mesterek szokásai megengedték« neki. Ezt azután Lipót is megerősíti. De hogy mikor, azt közelebbről nem lehet meghatározni. Az 1737 decz. 9-én készült másolatról e harmadik záradék elmaradt. Nyilván azért, mert helyette a várbeli czéh publikálását és megerősítő záradékát írta le a másoló,³ s e miatt amarról megfeledkezett. Hamisításra egyáltalában nincsen okunk gondolni.

Egy megyei átirat, e czéhlevélről szólva, Báthory Zsófia megerősítése után így folytatja: »mox per Leopoldum regem . . . primum . . . subinde confirmatos, articulos (ab aevo constitutos)«, miből biztosan következtethetünk arra is, hogy ez 1680—85 között történhetett.⁴ S állításunkat még azzal is bizonyíthatjuk, hogy mind a három helyen ugyanazok a mesterek szerepelnek, mint deputátusok, s így már e miatt sem tolhatjuk ki e harmadik dátumot.⁵

Sokkal régibb eredetű a fazekas »művészek« társasága.⁶ Két meglévő hitelesített oklevélmásolatuk, már mint virágzó czéhet mutatja be őket, s régi jogaikat óvja, illetve erősíti meg. Az egyik Rákóczi Ferencztől való, ki magát »arcis Munkacsiensis capitaneus«-nak nevezi. 1592 decz. 29-én kelt a munkácsi várban. Meghallgatja a fazekas czéhmester panaszát, és megújítja azon kiváltságokat, hogy »csakis azok művelhessenek, illetve műveltethessenek fazékmívet, a kik velők czéhet akarnak tartani«. »A kik ezt megtagadják és töllök függeni nem akarnának — legyenek azok akár városiak, akár derezeniek, fornosiak vagy kerepecziek — agyagot az újfalusiaiktól ne kap-

¹ A Szádeczky által összeállított lajstrom szerint a cs. czéh levele 1707-ből való. A timároké 1692-ből. Mindkettő téves. Nyilván a kitöltött kérdőívek voltak hibásak, mert más helyen is van tévedés. (103. l.) — A beregszászi szabóké 1446-ból Hunyady Jánostól való és nem 1832-ből. (Szádeczky, 72. l.) Várinál csak a cs.-t említi, 1833-mal, pedig, mint látni fogjuk, 1653-ban már virágzó czéhek voltak benne. (134. l.)

² A Lipót bevezetése szerint 1676 nov. 29-én. Egy kis tévedés lehet.

³ Ez 1677 decz. 22-én kelt.

⁴ Az átirat 1797 márcz. 20-án van keltezve.

⁵ Én ezeket az okleveleket csak annyiban ismertetem, a mennyiben a czéhek belső életének megrajzolásához ezeket is felhasználom. Egész terjedelmükben, ha lehet, a Tört. Tárbán fogom közzétenni. Lehoczky azt mondja Bereg m. monographiájában, hogy a csizmadiák iratai elvesztek. Ez téves értesülésen alapszik, mert én egy egész ládával találtam. V. ö. i. h. II., 430. l.

⁶ Mindig így nevezik magukat, valamint a gubások is. 1834. okt. 21.

hassanak.« Mert akkor mind az újfalusiak, kik adni merészkedtek, mind pedig azok, a kik kapták, a várhoz 12 forinton maradnak. S e mellett a czéhmester még azt a jogot is megkapja, hogy az agyag kiadásáért azféle embert a saját házánál legyen szabad czéhmesternek megbüntetni.«¹

Természetes, hogy ilyen nagyszabású és fontos kiváltságért tartoztak földesuruknak köteles ellenszolgálattal is, s »a vár szükségletére való kályhákat, fazekakat és korsókat s egyéb földből való edényeket, az melyek kívántattak, ingyen és minden fizetés nélkül tartoztak praestálni«. És ez még csak megjárta volna a többi jobbágyi szolgálat mellett. »De erre való képezt ezen Munkács vári Tisztviselő szolgálaink közül is némelyyek eönnön magok számára is hasonlóképpen ajándék és ingyen való szolgálatnak praestálására kezdették volt eöket compellálni.« Ezért fordultak azután panaszuikkal Rákóczi Györgyhez. Ez a keletkezése a második oklevélnek, melyben Rákóczi ezt egyenesen megtiltja tisztviselőinek, s viszont szigorúan körülírva és hangsúlyozva felemlíti a vele szemben tartozó kötelességeiket. Kelt Munkács várában, 1645 április 24-én.²

Kiváltságaikat tartalmazó vagy azokat megerősítő más oklevelet vagy másolatot ebből a korból nem találtam ládájukban, mely — elég jellemző — vagy kilencz éve nem is volt kinyitva. Használt szabályaik és törvényeik 1780 január 5-én kelt másolatban vannak meg. Harminczöt pontba foglalva, egy be-kötött füzetben találhatók, s az első oldalon egy kis bevezető verzetet is van, mely a másoló munkája lehet.³

¹ Világos ebből, hogy törvényeik voltak és már czéhmesterük is volt. — S az egész oklevélből s annak szavaiból kitünik, hogy mint *földesúri jobbágyok* keresnek uruknál oltalmat.

² A nagy robot és ingyenszolgálat még így is igen sok volt. Dolgoztak a várnak, a városnak, földesuruknak; folyamodtak is a megyéhez, hogy legalább a portiónak a felét engedjék el, s legalább a városi szolgálat alól mentsek fel őket. Méltányos kérésüket a megye azzal a záradékkal hallgatja meg, hogy többé nem lehet őket a városnak portióval és kvártélyiyyal megterhelni. Megyei hat. 1721. Ebből csak egy példány van, az első oklevélből pedig három másolat. Nyilván azért, mert amaz többször felküldték mellékletül és sokszor felhasználták.

³ A vers így hangzik :

1. Kik vagyunk mindnyájan, ide kell hallgatnunk.
Oly punktumokat szépen eltelitünk (?)
Tsak hogy meg álhasson rajta indulatunk,
Idvességés léssen minden akaratunk.
2. Bereg vármegyében, Munkács városában,
Fazekas mesterek Ché házában,
Ily renddel akarták hogy légyen summában,
Egyességért tették az Ché ládájában.

A gubatakács-czéh iratai és jegyzőkönyvei között sem eredeti, sem másolt oklevelet nem találtam. Czéhük különben is újabb keletű. Az első protocollum 1817-ben kezdődik. Az ifjak társasága pedig 1844-ből való. Ezekre majd csak a részletezésnél fogok kiterjeszkedni.

Ezeket az említett okleveleket és kiváltságokat nagy gonddal őrizték. De nemcsak azért, mert számukra fontos jogokat biztosítottak s így minden erejüknek forrásai voltak, hanem azért is, mivel megszerzésük és különösen királyi megerősítésük sok pénzbe és fáradságba került.

Midőn az 1811 óta ¹ bevándorló lengyel zsidók ellen, kik »az ő nagy kárukra és fogyatkozásukra a szőrös bocskorokat árulták«, a megyéhez folyamodtak, a megye őket a többek között azzal utasította el, hogy privilegiumuk, melyre hivatkoznak, nem nyert még királyi megerősítést. Nem sajnálták tehát érette a pénzt, fáradságot és utánajárást. Megvan az ágensnek, Bajzáth Mihálynak levele, ki újabb sürgetésükre is csak azzal válaszolt, hogy pénzt és ismét csak pénzt küldjenek, nem pedig haszontalan kéréseket s akkor sikerülni fog a dolog. Ez a siker 1818-ban be is következett, de körülbelül 800 R. forintjukba került. ² Nem sokkal kerülhetett kevesebbe a csizmadia-czéh új privilegiuma sem, mert legalább Bajzáth uram kezeirását itt is megtaláltam, a ki ezúttal

3. Fazekas mesterek negyvenen valának,
Az kik békességért Rojta megállának,
Hogy ezen punctumok Chéhünkben folynának,
Utánnunk valóknak jó Példát hagynának.
4. Valakik utánnunk Chéhünkben érkeznek,
Ezen punctumaink elen ha vétnének,
Mostani mesterek, az kik nem engednek,
Büntetésit várja cselekedeteknek.
5. Minden Punctum után illó büntetésink.
Kerülje ezeket minden embereink,
Magunk lészünk oka ha ürül erszényünk
Aldja meg az Isten szép számu seregink.

¹ A felségfolyamodvány mondja.

² S azt a mit óhajtottak, bizony még így sem érheték el. 1801-ben a munkácsi és szentmiklósi úriszék igazat ad nekik, s a szőrös bocskorokat árulókkal szemben megerősíti jogaikat. A megye azonban kimondja, hogy a zsidók nem üldözhetők, sem czéhbe állásra nem szoríthatók, ellenben a keresztények másképen nem dolgozhatnak. 1801. szeptember 28. 1835., 1838. november 26. E tárgyban kísérletet tettek felségfolyamodvánnyal is, ennek sem lett azonban semmi eredménye. — A felségfolyamodvány vagy öt-hat példányban is megvan. S különösen *iparviszonyainkat illusztráló része* igen érdekes. A szőrös bocskorok árulását azután Beregmegeye 1869 febr. 28-án 21128. szám alatt kelt rendeletével az összes községekben megtiltotta.

summa summarum 500 jó forintot kér egy új privilegium megszerzéseért.

S bizony fáradságba került a régi czéhlevelek megszerzése is. Ezért mondja a timárczéhlevél egyik pontja, hogy »az ifjú mester ezen articulusinknak sok költséggel való megszerzéséért tartozzék letenni két forintokat«. (III. p.)

A mi már most okleveleikből és írásaikból levonható, azt a következőkben foglalhatom össze. Eredetüket a XV. századnál régebbre nem tehetjük, keletkezésük kérdésénél pedig semmi adatunk és semmi nyomunk sincs arra nézve, hogy vallásos és emberbaráti társulatokból alakultak volna át, mint a hogy ezt a magyarországi czéhek keletkezésére nézve Szádeczky felállítja.¹ Mert hiszen privilegiumaiknál is mindjárt előtérbe lép az iparos- és mesterség-védelmi jelleg, s a jótékonyosság gyakorlásából, a vallásosság cultusából, özvegyeik és árváik segítéséből ennyire nem következtethetünk. Ellenben az a viszony, melyben őket földesurukkal szemben ez oklevelek bemutatják, inkább azt a felfogást támogatja, hogy a magyarországi czéhek *azon kézművesekből kerültek ki, kik az egyházi és világi földesurak udvarán, illetőleg városaikban vagy falvaikban mesterséget űztek*, még pedig eleinte rendszeren a földesurak jobbágyi szolgálatában.² Ezért tapasztalhatjuk azután, hogy Munkács mindenkori urai megmegegerősítik a csizmadiák és fazekasok kiváltságait; ezért nyerik az ungváriak is privilegiumaikat a Homonnai Drugeth grófoktól 1576-ban (1821 nov. 19. átirat szerint), s ezért kapják mintegy harmadrészben földesuraiktól mindazok, a kiket Szádeczky értekezésében megemlíti.³

Természetes azonban, hogy ez a viszony idővel meglazult,⁴ sőt majdan teljesen függetlenítették magukat, de hogy viszont ez lett volna az *eredeti* céljuk, mint Körömi állítja, az nem valószínű, mert ilyen, földesúri hatalmukon csorbát ejtő jogokat sohasem adtak nekik, a mi nagyon érthető is.⁵

Említett viszonyuk hozta magával azt is, hogy a város és haza védelméből, tűzoltásból kivették a részüket, egyszóval helyt álltak mindenütt, a hol közös érdekeik védelméről volt szó. A Ferencz-féle oklevél a katonai és közszolgálati dolgokban a munka kiosztását a czéhbe utalja, s e mellett határozottan kiköti,

¹ Szádeczky i. h. 18. l.

² V. ö. Meltzl i. h. 636. l. A fazekasok említett első oklevele ezt bizonyítja.

³ Szádeczky i. h. XX. 23. l.

⁴ Pl. a timároknál már csak az inas kötelességei között van megemlítve, hogy várműre is menni tartozik, ha uruk parancsolja. Régi okl. X. p.

⁵ V. ö. Meltzl 638. l.

hogy az insurrectiók alkalmával a vargák meghatározott árban kötelesek a bőrt adni, viszont a csizmadiák a kiszabott számú csizmákat elkészíteni, mint »köteles áldozatot a haza és a felség iránt«. S kötelességeiket mindenkor híven teljesítik.¹ Kivették részüket a 48-as küzdelmekből is, s nagyobb pénzadományokkal segítették a nemzeti ügyet.²

A városi tűzoltás fáradságos és költséges tiszte is az ő vállaikra nehezedett, s ez szoros összefüggésben van magával a városvédelemmel. Ezért szerepelnek leltári jegyzékükben a bőrvéder, horog s egyéb tűzoltóeszközök. Magáról a tűzoltásról is van említés téve, mint kötelességről; ³ de ha nem is lenne, maga az a meglévő 1850-iki átirat, melyet a tanács az összes czéheknek megküldött, világosan bizonyítja, hogy így volt. A tanács ugyanis meghagyja a czéhmestereknek, hogy »a gondviselésük alatt álló tűzoltóeszközöket — mint veder, csáklya, vizipuska — ezek rendrevételével a társasághoz tartozó más egyének között sorozatos jegyzékbe vétel mellett, felelősség terhe alatt azon utasítással oszszák szét, hogy, ha ezen eszközökkel tűzveszélénél rögtön meg nem jelennék valaki, alapos ok nem léteben 2 forintig a kórház javára meg fog büntettetni«. Azonkívül felszólítja a tanács a czéhmestereket arra is, hogy tizenöt nap alatt a timár, csizmadia, asztalos, lakatos, fazekas czéhek a czéh közös költségén tizenkét darab új favedret, vasabroncsal, bélyeggel ellátva készítsenek el, úgyszintén két-két darab horgot is. A kalapos és vargaszter czéh tagjai pedig, mint kis testület, hat darab vedret, a gubás pedig négy darabot külön-külön és egy-egy horgot. A tanács maga csak a költségesebb lajtorjákról gondoskodik.⁴ Sőt még a város szépítéséhez is hozzá-

¹ De midőn a csizmadiák a csizmák árát kérik az alispántól, utalva arra, hogy a bőrt ők is hitelbe vették, azt a választ kapják, hogy az insurrectionalis cassa üres, tehát várjanak . . . 291 Rfrt 46 kr. 1809. szept. 7. Még rosszabbul jártak a fazekasok. Ezek restauratio alkalmával 51 Rfrt és 20 kr. értékű edényt csináltak a vicispánynak, mikor azonban az árát kérték, azt válaszolták nekik, hogy az edények rosszak voltak, eltöredeztek (! ?) s ezért az árát büntetésben visszatartják. 1815. január 6.

² Többen részt vettek az örhegyaljai (podheringi) csatában is. Nyugtát találtam 51 Rfrt 15 kr.-ról, melyet a beszédőnek adtak a timárok. Természetesen, ezt a többiek is megtették, a mint az számadásaikból kitűnik.

³ 1824. átirat.

⁴ 1625. sz. 1850. decz. 23. V. ö. Meltzl i. h. 637. l., mely szerint a német czéhek is részt vettek a tűzoltásban. A tanács későbbi jelentéséből azt is megtudjuk, hogy a czéhek ezt tisztelettel tudomásul vették, az eszközöket elkészítették, s a czéhmester azokat a tagok között kiosztotta. 1850. decz. 29. Munkácson 1880 óta van önkéntes tűzoltó-egyesület.

járultak. Midőn a timárok régi árulóhelyüket lerontják, ezt azzal okolják meg, hogy a várost is díszíteni akarják vele, s ez alapon kérik a csizmadiák is színépítésre az engedélyt. A fazekasok pedig a piacon 200 négyszögméternyi területen az úttestet kiköveztették a tanács engedelmével, s csupán csak annyit kötöttek ki maguknak, hogy azon a helyen vásárok alkalmával örök-időkre árulhassanak.¹

Nyugtáik és számadásaik bizonyítják azt is, hogy a jótékonyosság gyakorlásában szintén előljártak. A református, görög kath., római kath. templom javítási költségeihez hozzájárultak, s ezenkívül nem akadt kéregető, tűzkárosult vagy jótékonyosságra gyűjtő, a ki a czéhlestertől valaha üres kézzel elment volna.²

Senki sem tagadhatja ezek után, hogy ez oldalról nézve a dolgot, nyomothagyó szerepük volt Munkács város életében, melynek egy jó részét számra nézve is a tekintélyes és igen vagyonos iparososztály tette. Ez a magyarázata annak is, hogy érdemes czéhlestereiket és tagjaikat egészen a XX. századig mindig ott találjuk a város intéző köreinek, a város tanácsának soraiban.

Mint érdekes jelenséget említem meg ezek után azt, hogy, míg Szádeczky szerint királyi megerősítésre a XIV—XVI. századokban általában csak rendkívüli esetekben gondoltak, ha valami különös jog biztosításáról volt szó, s e szokás csak Mária Terézia alatt lett általánossá, ki a czéhek rendezését erélyesen vitte keresztül,³ mégis itt, egy megyében is, négy olyan oklevéllel találkozunk, a melyek előtte nyertek királyi, illetve fejedelmi megerősítést.⁴

Nehéz azért általánosítani mind ebben, mind pedig a czéhekre vonatkozó egyéb kérdésekben is. Mert, bár elismerjük, hogy az egyes czéhek törvényei, és különösen erkölcsi szabályzatai között (én inkább csak ez utóbbit tapasztaltam) vannak szembetűnő analogiák, mind e mellett a czéhek olyan speciális viszonyok szerint fejlődő és változó életet éltek, hogy azokat országszerte egy kaptafára húzni, vagy azt állítani róluk, hogy egy húron pendültek, valóban nem lehet.⁵ Még azt is csak a legnagyobb általánosságban fogadhatjuk el, hogy a Nagy Lajos által 1376-ban kiadott czéhszabályzatot vették volna mintául, mert már előtte is

¹ 1826. jun. 6. Ma már onnan kiszorították őket.

² Görög kath. templ., vargák 1860. jun. 29.; csizm. nyugták; az egyházak köszönetei. Számos más kéregető nyugtája (vargák). A görög kath. templomban a csizmadiáknak saját költségükön csináltatott ülőhelyeik vannak.

³ Már az 1722—23. országgy. 74. t.-cz. foglalkozott ezzel a kérdéssel, legalább többször történik rá hivatkozás.

⁴ Szádeczky i. h. 19, 20. l.

⁵ V. ö. Szádeczky 19. l.

számos működő és szabályzattal rendelkező czéhünk van.¹ S ezen állításon még egyébbel is igazolhatom. Szádeczky ennek az oklevélnek kivonatát Horváth Mihály után közölvé, megjegyzi, hogy e szerint a rossz munkát a czéh vagy a templom számára lefoglalták.² Én ezt a munkácsi czéheknél pl., bár kötetekre menő jegyzőkönyvet böngésztem végig, sehol sem tapasztaltam. A régi timárczéhlevél szerint, ha a varga csizmadiaművet mívelne vagy megfordítva, az mindkettőtől vétessék el, s annak fele a bíróé, fele a czéhé legyen. Ugyanígy járt az is, a ki ellenük városukban bőrt mert venni; sőt azonfelül még 12 frt is megvétetik rajta, s annak fele a bíróé, fele pedig a czéhé lesz. Ha idegen mester sokadalmon kívül városukba művet hozott, készítményére a fenti sors várt, valamint a kontárokéra is. De rossz munka elvételéről szó sincs, mert a látómester tiszténél látni fogjuk, hogy ilyenkor csak megfelelő büntetést fizetnek, s ezt sohasem a templom számára.³ Azt azonban mind e mellett is megjegyezzük és elismerjük, hogy szabályzataikon és szokásaikon meglátszik a német hatás, melyről ezúttal egynéhány szót írni akarok.

»Nálunk a czéhek az olasz és németországi czéhek mintájára alakultak«, mondja Szádeczky a czéhek alakulásáról írt fejezetében.⁴ A mit azután még a német czéhek eredetére nézve mond, azt én nem tehetem kritika tárgyává. A mi pedig az említett olasz hatást illeti, annak igazolására nézve szintén hiányzanak a bizonyítékaim, sőt az a meggyőződésem, hogy ez nehezen is bizonyítható.⁵ Ellenben ha a német hatásról Szádeczky és Meltzl értekezéseinek olvasása közben meg nem győződtem volna, úgy ezek az oklevelek magukban is meggyőztek volna erről, mert még olyan pontoknál is feltűnő analogiára találtam, a hol Szádeczky a legnagyobb ellentétet találta a kettő között. »Élénken jelzi a különbséget a német és magyarországi czéhek között a birság neve is. Míg Németországban a birságok leginkább sörben állapítvák meg, addig a magyarországi czéheknél a leggyakrabban előforduló birság a *viasz*, melylyel a czéhek külön vagy közös oltáraikon a gyertyákról gondoskodtak.«⁶ Én pedig a birság neveit vizsgálva, nemcsak hogy a *viasz* szóra nem akadtam,⁷ hanem ellenkezőleg azt

¹ Meltzl i. h. 640. l. Szádeczky 9, 10. l.

² Szádeczky 9. l.

³ Art. VIII. Csizm. V. és XI.

⁴ Szádeczky 18. l.

⁵ Lehoczky szerint »a szomszéd olasz és német földről« szivárgott be. Bereg m. m. II. 429. l.

⁶ Szádeczky 18, 19. l.

⁷ Mint pecsétviasz számadásaikban fordul elő a gyertyával együtt, mint kiadási tétel.

tapasztaltam, hogy — német analogiára — a birságot három-negyed részben borban állapították meg. Leginkább egy pintben, ha szigorítják a büntetést — ismételt eseteknél — kettőben, háromban, egészen fel a köbölíg. A ki pl. a timároknál a táblajárászt elmúlhatja vagy negligálja, egy köből borral büntetődik meg; »ha temetés alkalmával táblajárás szerint az házhoz nem ér, hogy harmadik házhoz (háznál) mennek«, egy köből bort fizet.¹ A ki mesterasztal alkalmával, mint választott ételkóstoló, az étkek savát, borsát nem jól adja meg, az egy pint boron maradjon el.² A ki boros poharat eltör, két garast fizet vagy egy pint bort.

Ha főczéhmaster hallgatást parancsol, s valaki nem hallgat, fizet egy pint bort. Ha valaki részegen jön a czéhbe, ha előbb távozik el a gyűlésből, ha temetésen a poltrát le nem teszi, ha a szent János garasát le nem fizeti, ha tréfából vagy szükségtelenül esküszik,³ ha a másikkal kötődik,⁴ minden esetben fizet egy pint bort.

Sőt nemcsak birságban, hanem fizetésnél is szerepel a bor. A vásári jövedelemből jár a czéhmasternek egy-egy pint bor. A két látómesternek is azonképen egy-egy pint bor, viszont, ha kötelességét nem teljesíti, fizet egy pint bort.⁵ S így megy ez még számtalan esetben, melyekre e helyen már nem hivatkozhatom.

A német hatóságokra vall ezenkívül még egy körülmény is.

Jóllehet ugyanis minden írásuk magyar, s a privilegiumuknak is minden sora, mind a mellett egyes intézményeket, illetve ezeknek neveit mégis németül emlegetik. A legények szállása *Herberg*, az igazságlevél *Kundschaft*, a háborgó, czéhbe állani nem akaró *Störer*.⁶ De nem folytatom tovább. Ahhoz, hogy magát az intézményt is összehasonlítsam, a német czéhek történetének ismerete volna szükséges. E nélkül is állítani merem azonban, hogy az öreglegény az *Alt knecht*, s a látómester a *Schau-meister* tisztét tölti be.

Okleveleikkel kapcsolatban még szólhatok arról az érdekes jelenségről is, hogy a varga és csizmadia mesterség és munkakör határai még nincsenek olyan határozottan körvonalazva; nincsenek egymástól elkülönítve úgy, a mint az a mai viszonyok

¹ Art. II.

² Cs. régi Art. III.

³ XII, XIV, XVIII, XX, XXIII, XXIX, XXX. p.

⁴ Fazekas czéh erkölcsi sz. 1780. X.

⁵ Timárok régi Art. II.

⁶ »A Herberg, vagyis a legények szállása, az atyamesternél ezentúl elrendeltetik.« Timárok, 1821. ápr. 6. Új Art. XII. Cs. XX., XLIII. Cs. XXXIX.

között megvan, de már viszont mind a két czéhlevélben megtörténik erre nézve a kísérlet.¹

»A melyik vargamester akar lenni, varga legyen, azaz csizmadia művet ne műveljen, a csizmadia is pedig az ő mesterségében megmaradjon, mert ha csizmadia sarut,² s a varga csizmadia mesterséghez illendő művet művelne, mind a kettőtől egyaránt elvételik.«³ S még ugyanabban a czéhlevélben külön pont szól a foldozó vargákról, a kiket tehát már külön kategóriába soroz. De legjobban jellemzi a viszonyt a csizmadia czéhlevél: »Mivel pedig — úgymond — ez ideig mind a csizmadiák, s mind a vargák, egyaránt úzték mind a csizmadia s mind a varga művet, és így sem egy, sem más mesterséghez fundamentumos tudományuk nem lehetett, annak utána ennek okáért az, ki csizmadia akar lenni, legyen csizmadia, elhagyván a varga művet, és így annak mesterségében valami fogyatkozás találtatik, közönségesen megbüntettések.«⁴

Egyszóval folytassa immár mindenki a maga mesterségét, még pedig külön czéhben. Nyilvánvaló tehát, hogy a czéheknek iparnekem szerint való alakulása nem a XVIII. században történt meg, mint Lehoczky állítja, hanem jóval előbb, legalább is a XVII. század elején.⁵

Korántsem akarom azonban ezzel azt mondani, hogy ez az izo'alódás egyszersmind a jó viszony megromlását jelentette volna. Sőt ellenkezőleg. A czéhek, érezve a közös erőben levő jelentőséget, mindvégig a legbarátságosabb viszonyban és a legjobb egyetértésben voltak; egymást támogatták. A jó viszonyt még a más városbeliekkel is fentartják. A mit a beregszászi czéhlevél kölcsönkérese mellett még mással is bizonyíthatok. Nevezetesen a beregszászi fazekasczéh azzal az átíráttal keresi fel a munkácsit, hogy küldjenek egymás gyűléseibe kiküldöttek, hadd működhessenek a szent törvények tiszteletben tartása végett minél barátságosabban a társaság javára.⁶ Csak egy ízben tapasztaltam, hogy összekülönbözött volna két czéh, a varga t. i., meg a csizmadia. S a vargák keményen meg is írják, hogy a más mesterségébe ne avatkozzanak, hiszen úgyis tudják »miként szokták munkájukat *csepűvel, lepűvel megbélelni*«. »Maradjanak azért maguknak, és mi is maradunk magunknak.«

¹ Mert, hogy régen mindkettő egy iparág volt, azt tudjuk, s az Art. is világosan kitűnik.

² Ez tehát még a timár mesterséghez tartozott.

³ Art. VIII.

⁴ Cs. 4.

⁵ Bereg m. monogr. II. 436. l.

⁶ 1825. május 30.

Ezt azonban olyan ünnepélyes és barátságos hangon fejezik be, hogy nem következtethetünk belőle valami hosszantartó nehezítésre.¹

Pecsétjeikről is szölok valamit. A timárczéh pecsétje, melyet 1872-ig használtak, 1793-ból való, ezzel a körirattal: »A munkácsi timárczéh pecsétje 1793 renov.« Világos tehát, hogy nem a legrégebb. A kis területet a timárszerszámok töltik be ügyes összeállításban. Középen a bocskorozó tábla van. A hátsó lábainkon álló oroszlanok e pecsétről hiányzanak, holott a más városbeliekén (Sátoralja-Újhely, Tisza-Újlak, Beregszász, Kolozsvár stb.) mindenütt ott vannak,² némelyiknél egy ötágú nemesi koronával is. 1853-ból való réztáblájukon azonban már rajta vannak, s két első lábukkal az egyik tisztítókést tartják. Van még három pecsétjük. Egy az új timártársulati. Egy vas N. T.³ betűkkel, melylyel a remek számára készülő bőrnek farkát még a munkába vétel előtt átütötték s egy harmadik a bocskor meghatározott hosszát és szélességét mutató bot végén bádogból, ez is N. T. betűvel, melylyel a látómester e méreteknél meg nem felelő bocskort nyomban megbélyegezte.⁴

A csizmadiák pecsétje sokkal régebb. 1674-ből való, s rajta van a rendes köriraton kívül minden szerszámuk, sőt még egy csizma is. A fazekasokén, mely 1708-ból való, csak egy fakés s egy négylábú magas asztalon álló karcsú kancsó van. A gubásoké a legérdekesebb. A szövőszék nagy kerekén s egy ágasfán kívül rajta van a tépőszék is, melyen ott ül egy kis törpe emberke is a néző felé fordulva. (1818-ból való.)

Nagyságuk körülbelül forintnyi. Érdekes régiségek; s még érdekesebbek a ládák, melyek annyi időn keresztül becsülettel helyettesítették a mai Wertheim-szekrényeket.

Alakjuk koporsóhoz hasonló. Nyitásuk és zárásuk egészen eredeti. Egy laikus nem is találná meg rajtuk a zárat, mert kívülről nem látható. Van benne több kisebb-nagyobb rejtett fiók az értékesebb apróságok őrzésére. Formára nézve meglehetősen egy minta szerint készültek, annál feltűnőbb, hogy a csizmadialegények ládája nem jár sarkon, hanem felső része egyszerűen felhúzható egy bizonyos magasságig.⁵

Ma persze csak mint régiségek érdekelnek bennünket, de a maga idejében a ládának igen nagy volt a jelentősége, hogy nagyot

¹ 1803. febr. 23. Cs.

² Átiratokon és vándorkönyvekben láthatók.

³ Nemes Timár.

⁴ Ilyenkor az illető 2 pénzt fizetett büntetésül. Art. II.

⁵ Ezeket az érdekes régiségeket az elnökségek engedélyével a munkácsi Lehozky Tivadar Múzeum Egyesület helyiségeiben fogjuk elhelyezni.

ne mondjak, olyasféle mint a koronának. Minden jognak ez volt a forrása. A czéhmeisteri jogot az gyakorolta, a kinél egyszersmind a láda volt. Gyűlést ismét csak ott tarthattak, s ennek kezdetét vagy végét a láda kinyitása vagy bezárása jelezte. Ez őrizte vagyonukat, minden jogaikat, nem csoda, ha olyan nagy tiszteletben tartották, mint a zsidók a frigyládát.

Gyűlésbe hívás s más hivatalos érintkezés a tábla- vagy a kulcs-járás útján történt meg.¹

A timárok régi táblája 18 × 18 cm. nagyságú, fából van, festett és fogóval ellátott; az évszám rajta 1767. Az új, mely 14 × 18 cm. nagyságú, rézből van, nyitható, s a meghívót nem rajta, hanem benne helyezték el. A csizmadiák régi fatáblája, mint említettem is, 1617-ből való; az új, mely rézből van, 1851-ből való és szintén nyitható, de szivalakú.

Mihelyt e tábla valakinek házához megérkezett, munkáját nyomban abba kellett hagynia, s azt a kijelölt mesterhez vinnie. Így ismétlődött ez mindaddig, míg a tábla a czéhmeisterhez vissza nem került. A kulcs-kiadás tudtommal a cszimedia-legények között volt szokásban. A dékány a nála lévő kulcsba² a meghívót összehajtva befűzte, s így bocsátotta útnak. Ezt a kulcsot avatatlan szemeknek meglátni nem volt szabad. A legény, mikor társát meglátta, ülőhelyéről nyomban leszállott, illendően felöltözködött, s kimenvén, ott átvette társától, s azután tovább vitte. Társát megvárakoztatni, vagy a tábla-, illetve kulcsjárást elmúlatni, szigorú büntetés terhe alatt tilos volt, viszont a tábla elvonása a legnagyobb büntetés számba ment.

Maga a gyűlés istentisztelethez hasonló ünnepélyességgel ment végbe. Az asztalra tett láda felnyitását ima előzte meg, melyet a dékány mondott el.³ A láda mellett két oldalon a két elsőlegény állott őrt, a többiek pedig társposhár szerint ültek.⁴ Régebben a gyűléseken a czéh felséges privilégiumait is »hangos és érthető szóval« felolvasták, úgyszintén a legények között a társaság törvényeit is, később azonban ezt csak azzal helyettesítették, hogy a főczéhmester — a legényeknél az atyamester —

¹ Ha az inas járatott táblát a gazdája ellen, ez ingyen történt meg. Ha a mester panaszkodott, 1 Rfrtot fizetett.

² A legények ládájának is két kulcsa volt, s az egyik a dékánynál állott. Szádeczky csak egyről tud. 40. l.

³ »Istennek legyen hála az ó jóságáért, hogy bennünket e mai napra felvirrasztott és kit-kit a maga religióján lévő anyaszentegyházba bévezérelt. Onnét kijöven, ismét atyamester úr házához ily szép számmal összegyűjtött, mely gyűlésünk legyen a nagykegyelmű úr Istennek dicsőségére, a magyar királyi czéhnek díszére és társaságunknak pedig hasznára. Szívemből kívánom.«

⁴ A mesterek is mesteréveik száma szerint ültek.

figyelmeztette a jelenlevőket a legfontosabb kötelességekre (1842 márcz. 29). Ima alatt az ajtó zárva volt, s a kit e pillanat az ajtón kívül talált, már büntetést fizetett (6—12—24 krt). »A legutolsó legény (t. i. a legfiatalabb) a társaság gyűlése alatt tartozott mindvégig felállani, az ajtókilincset tartván és mindaddig, valameddig a bajok végződnek, a ki és be való járkálást tiltani és míg a fődekány a ládafelköszöntőt el nem mondja, senkit is az ajtón bebocsátani nem szabad.«¹ A panaszt, ülőhelyéről felkelve, a láda előtt mondotta el a legény »egész illendőséggel, mosolyodás, egyszersmind mérgeződés nélkül« (gubás VII.). A vádlottat erre az időre az utolsó legény kivezette. Miután így minden ügyüket elintézték, a gyűlés berekesztése ismét fohászszal történt, melyben a dékány egyszersmind figyelmeztette a legényeket a szigorú titoktartásra (gubás X., 24.), így köszönvén : »Áldom és dicsérem a felséges Istennek szent nevét érette, hogy minket minden ügyes-bajos dolgoknak véghezvitelére megsegített. Most tehát már ki mit hallott vagy látott e ház négy falai között, azt ki ne merészelje mondani sem apjának, sem anyjának, sem barátjának 1 forint büntetés terhe alatt, hanem a jót Isten rejtse szívébe, a rosszat pedig távoztassa. Szívemből kívánom.«

Igy megy ez a többi gyűléseken is. A rendetlenségnek, pontatlanságnak, lármának nincs semmi nyoma a mesterek gyűlésein sem. Ha mégis megtörtént, hogy az egyik mester »nem gondolván a közgyűlésen a hely, a gyülekezet és illendőség szentségével« lármázni kezdett, 5 Rfirtig megbüntették. S 1 Rfirtig azt, a ki a főczéhmestert meghazudtolván, azt felelte gorombán vissza, hogy »nincs igaza«.

Privilegiumaikon kívül szigorú erkölcsi szabályaik különösen a vallásosságot és a jó erkölcs ápolását írták elő. A Ferencz-féle oklevél csak azt mondja, hogy a kath. vallású² mesterek kötelesek a fertályesztendei kántormisén³ megjelenni, a processiókon, úrnapi körmeneteken zászlóval résztvenni.⁴ Erkölcsi szabályaik azonban szigorúan meghagyják a mesternek, legénynek, inasnak egyaránt a templombajarást s az istenes életet. A melyik legény vasárnap vagy ünnepnapokon kétszer (délelőtt és délután) templomba nem ment el, s magát a dékánynál el-

¹ A nemes cs. ifjúság társaságbéli tisztí kötelességek. 1800. jul 13. 4. pont. Gubás czéh. U. a. 1844.

² Ezért még sok baj van. Ezt ugyanis mindenkire nézve kötelezővé akarták tenni.

³ A csizmadiák számára külön kántormise. 1841. aug. 23.

⁴ A cs. zászlója most is megvan a kath. templomban, de a vargák gyűlésükön a zászló csinálását jobb időkre halasztották.

fogadható okkal ki nem mentette, először 15, azután 30 krig, majd félelvi bére erejéig megbüntették, s ha ez sem használt, a városból is kitiltották. Az inasnak első ízben 6, azután 12 pálcza büntetés járt ki, s harmadszor kizárás.¹ Hasonlóan büntetésben részesült az is, a ki a templomban magát illetlenül viselte, szunyókált vagy nyakravaló nélkül jelent meg (gub. II.). Istenkáromlás, erkölcstelen beszéd szintén szigorúan tiltva volt. A legény, a ki *adtával* vagy teremtettével káromkodott, vagy tréfából és szükségtelenül *úgy segéljent* mondott (vagy lopott), 12 pálczával bűnhődött s ezt csak 5 Rfrttal válthatta meg. Igazán dicséretreméltó, sőt megható az a romlatlan és tiszta vallásosság, mely minden cselekedetüket és egész életüket jellemezte.

Gyűlést minden negyedévben tartottak, az úgynevezett kántorgyűlést,² azonkívül mindannyiszor, valahányszor erre valami különös okuk volt. A ki a gyűlésen meg nem jelent, a kántorpenzen kívül még büntetést is fizetett. (Kántorgyűlésen duplán.) Évi rendes közgyűlésüket a munkácsi czéhek igen különböző időben tartották, s ezen a gyűlésen egyszersmind a tisztviselők választása is mindig megtörtént. Hol karácsony harmadnapján (timároknál), hol vízkeresztkor (timároknál, csizmadiáknál 1810. jan. 1.) tartották,³ hol meg szent János-napkor (fazekasok) s ilyenkor a régi czéhmaster elszámolt minden bevételről és kiadásról; a számadást Ferencz ideje óta a kiküldött czéhbiztos is aláírta — ki gyűlésükön a hatóságot képviselte — ezért csekély honorariumot is kapott (számadási tétel).

Tisztviselőiket minden évben újra választották. Betöltendő állások voltak: a két czéhmaster (fő- és al- vagy fő- és kis-czéhmaster), két látómester, a notárius, két szolgamester; a legényeknél az atyamester, a két dékány (fő- és al-, vagy öreg- és ifjú-) és a két bejárómester (öreg- és kis-).⁴ Volt ezeken kívül koporsócsináló, fejfavéső, sírásó is, kik temetés alkalmával tartoztak teljesíteni köteleességeiket.

A főczéhmaster, mint a czéh fejét,⁵ s kifelé annak képviselőjét, rendszeren három kandidált közül (köztük volt a régi is) titkos szavazással választották. A ki a czéhmasterválasztáson

¹ T. 1821. okt. 7.

² A decemberi kántor (zsiros) gyűlésen áldomást is ittak. (Régebben valószínűleg mindegyiken.) Ilyenkor, ha a befolyt büntetéspénzekből fennmaradó összeg nem futotta, össze is raktak. Borról és 72 czipóról vannak nyugták a timároknál.

³ A cs. czéh új privilégiuma szerint a czéhlevél keltének évfordulóján kellett volna, okt. 31.

⁴ Lehoczky szerint az atyamester volt a czéh elnöke. Ez nagy tévedés. Beregm. monogr. II. 436. l.

⁵ 1813. T. egy lapon is többféleképen.

meg nem jelent, 2 Rfrtot fizetett. De megbüntették azt is, a ki a megtiszteltetés elől kitért, s a czéhmasterséget nem fogadta el. Ez esztendeig mesterségét nem folytathatta.¹ A czéhmaster helyettese volt az alczéhmaster. Mindketten a czéh igazságára megesküdtek, hogy »a többi mesterek tőlük függenek és hozzájuk hallgassanak«. Felesküdünt még a notarius, az atyamester, a két bejárómester s a két szolgamester is.² (Art. regi I., II.)

A főczéhmaster kötelessége volt a czéh vezetése és irányítása. Ő a czéh összes határozatainak végrehajtója. Maga azonban sohasem bíraskodott, legfeljebb akkor, ha mulatás alkalmával valakit hibájáért megbüntetett. Ezt, t. i. a bíraskodást, mindig a 12 hütös mesteremberrel tartott gyűlésen vagy a közgyűlésen eszközölték, s ennyiben megint különbséget találok a Szádeczky véleményével szemben, mely szerint a bíraskodást a czéhmaster végezte.³ Az alczéhmaster tiszte és kötelessége nincs a czéhlevélben körvonalazva. Tudjuk azonban, hogy feje volt a kisczéhnek, melybe öt-hat évig a fiatal mesterek tartoztak, míg a szolgamesterséget, mely közöttük soros volt,⁴ le nem szolgálták. Eskümintája szerint az is tiszte volt, hogy a mívszereket megvizsgálta, s ha valami hibás vagy égett bőrt talált, azt a főczéhmasternek bejelentette, ki azután a szükséges intézkedéseket megtette. Ezt a feladatát a két szolgamester társaságában végezte. kik felszólítására kötelesek voltak vele menni. Ezeknek, mint a kisczéh két legidősebb tagjának, különben is kötelességük volt minden vasárnap⁵ a főczéhmasternél megjelenni, ott segédkezni, s a gyűlésen vagy más alkalommal (forgandó) asztalra kerülő borra gondot viselni, és ott lenni ilyenkor, »valameddig egy öreg mesterember ott léssen«. Ha ezen kötelességét elmúlatta, büntetése egy pint bor volt, a fazekasoknál pedig két Rfrt, mely összeget — elég jellemző — a két legszegényebb tanoncz között osztották el. A szolgamesteri terhes hivatal alól csak az

¹ Legalább így szól a régi T. Art. I. 1 Rfrtot fizet. Cs. régi I.

² Esküformáik megvannak. Mind itt nem közölhetem. Mint legjellemzőbbet, közlöm a varga czéhmaster esküvésének formuláját »(Főczéhmaster hiti formája): Esküszöm az élő Istenre, a ki atya, fiu, szentlélek telyes szentháromság. Egy bizony örök Isten. Az én igaz hitemben, hogy ezen főczéhmasteri hivatalt, melyet felvállaltam és ímé meg is esküszöm, hogy a mi ezen nemes czéhnek hivatallyát illeti, teljes tehetségem szerint szolgálom és véghez is viszem, fére tevén atyafiságot, szeretetet, barátságot, félelmet, hanem minden úton. vizen járóknak, árváknak, özvegyeknek, jövevényeknek, egy szóval valakiknek ezen nemes czéhünknek szolgálattját kívánják Isten segedelméből, telyes tehetségemből szolgálók. Isten engem úgy segéllyen. Amen.«

³ Szádeczky i. h. 37. l.

⁴ Fazekas, 1801. decz. 3. 7. p.

⁵ A cs. Art. szerint minden *szerdán*, és ez csak egyről tud.

bújhatott ki, a ki jó pennás lévén, helyette a notariusságot elvállalta.

A látómesternek tiszte volt a műveket minden két hétben, vásár alkalmával megvizsgálni; ha valahol »égett vagy erőtlen« bőrt talált, azt a czéh méltó büntetéssel sújtotta, sőt elvette tőle és a piacon megégettette.¹ A másik szerint, ha a sarunak a színén három öltés kilátszott, két pénzzel, ha a kérge »felén« vagy a varrás a talpaláson felül volt, 25 pénzzel bírságolták meg. S ha lyukat találtak rajta, a czéhmasterhez vitték, s ha ki nem váltotta, áraban ihatták.² Vásárok alkalmával a látómester beszedhette az idegenektől a 25 pénzt, mint helypénzt, »ha valamiben hiba találtatnék«. Ha az illető hátán hozta portékáját, csak 12 pénzt fizetett. Ebből járt ki a czéhmasternek és a látómesternek egy-egy pint bor. Pénzbeli fizetése csak a notariusnak volt, évi 12 Rfrt.³ E mellett azonban minden fontosabb átiratukat vagy folyamodványukat más szakemberekkel fogalmaztatták meg és írátták le, s ezért külön honorariumot fizettek.

A legények gyülekezetének feje, az ifjúság jótevő atyja volt az atyamester, kit a többi tisztviselőkkel együtt a mesterek választottak.⁴ Esküje szerint gondot visel közöttük a rendre, az eligazításra váró dolgokat a két bejáró mesterekkel együtt »minden emberi tekintet, barátság, szeretet, kedvesség, ajándékvétel, gyűlölség és haragtartás félretételével« elintézi, a jövedelmeket kezeli, őket a pazarlástól, vesztegetéstől megóvja. A munkát kereső legényekről számot ad, és őket a jelentkező mestereknek sor szerint kiadja. Ebben a nagy munkában segíti őt a két bejárómester, kik még e mellett a kisczéhmasterrel együtt mívlátást is teljesítettek. Ezeket is a mesterek választották, de nem ám a dékányokat, kiket az ifjúság választott a maga kebeléből. A mi igen természetes is. Ezért találok különösnek, hogy pl. Kassán az egyiket a mesterek választották.⁵ A láda kikérése és az új atyamesterhez vagy czéhmasterhez való vitele ünnepségek, mulatozás, fákyásmenet és bandaszó kíséretében történt. Ilyenkor az a feladat várt a dékányra, hogy ő mondotta az ünnepi versezeteket. Ezt a tiszte más alkalommal is teljesítenie kellett, s így valóságos házipoétája volt az ifjúságnak.⁶ Koporsócsinálók,

¹ Ez a szigorúbb, a varga-czéhé. A cs. már részletez is. Art. II. Varga, Art. II.

² Varga. Art. II.

³ V. Nyugta félelvi fizetéséről (6 Rfrt).

⁴ Szádeczkynél a legények. 48. l.

⁵ Szádeczky. 15. l. Nős legény Munkácson, értesülesem szerint, sohasem volt, de ha lett volna is, olyat soha dékánynak meg nem választottak, már csak a titoktartás szempontjából sem.

⁶ Ilyen verseket majd annak idején közölni fogok.

fejfavésők, sírásók szintén közülük kerültek ki. A koporsócsinálók a deszka árán kívül csekély fizetést is kaptak (ha pénzes temetés volt, ketten 1 Rfrtot) s azonkívül fel voltak mentve a várta, illetve virrasztás alól és sírvájást sem kellett teljesíteniök.¹ Ha ugyanis valamelyik tagjuk megbetegedett, először a két czéhmester, azután rendben a többiek tartoztak mellé egy-egy embert adni és őriztetni, s ha valaki emberét el nem bocsátotta, vagy maga el nem ment, mindannyiszor 1 Rfrtot fizetett. A czéhmester pedig kettőt.² Így megmentették az elszegényedéstől, mert az illető egy napig dolgozott is néki, kifizették azonkívül gyógyszerári tartozását is, s ha meghalt, a temetés költségeit is a czéh viselte.³ Ilyenkor virrasztóba (»várta«) kellett menniök s ez alól is csak fontos ok mellett vonhatták ki magukat, mert különben büntetést fizettek.⁴ Temetésen, a lehetőségig, az egész czéh részt vett. Kötelező a későbbi időben csak a kisczéh tagjaira nézve volt. Büntetésük elmaradás esetén 1 Rfrt.⁵ Az elhunyt tagtárs özvegyét és árváit sem hagyták elpusztulni. A czéhmester tartozott hozzá legényt rendelni, ha véletlenül munkanélküli nem akadt, egy mestertől kellett elvennie. Kötelessége volt továbbá »a szegényhez hozzálátogatni és ügyét igazítani«.⁶ Hogy újabb férjhezmenetelét mintegy megkönnyítsék, csak félmesterasztallal és fél taxával tartozott az, a ki elvette. (Cs. 8.) Addig is bizonyos segélyt élvezett; gyámoltalan árváit ápolgatták, s a fiúkat pl. tizenkét éves korukig iskoláztatták is.⁷ Mindezen kedvezményektől azonban elesett, ha más mesterségbeli emberhez ment nőül,⁸ vagy ha erkölcstelen életet folytatott. Mert a mennyire áptáltak maguk között mindazt, a mi jó és becsületes volt, annyira kerülték és irtották a rosszat, az erkölcstelen. Hiába próbált pl. az egyik özvegy (a kinek törvénytelen gyermeke születik) védekezni és felfolyamodással élni, a viczispán sem tehet érdekében semmit. Igazán elismerésre méltó az a hang, s az az őszinte erkölcsi felháborodás, melynek kíséretében ez ügyet a viczispánnak előadják.⁹ Segélyben részesítették és munkájukkal is támogatták az elaggott vagy elerőtlenedett mestereket is, s ez a köl-

¹ 1812. szept. 15.

² Cs. Art. VI. T. Art. IV.

³ Nyugta. A temetés díja 10 Rfrt. T. 1810. máj. 4. A fazekasoknál a requiem (vagyis egy mise) is szokásban volt. 4. p.

⁴ Az nem volt ok pl. hogy a város határában dolgozott. Haza kellett hivatni. A büntetés egy kőből bor. T. Art. II.

⁵ Cs. Art. VII.

⁶ Cs. T. Art. VII.

⁷ Fazekas rendt. 2. 1801.

⁸ Új Art. T. 37.

⁹ 1822. 83, 84, 85, 86. sz. 1830-ban kirekesztik.

csönös támogatás a czéhtagok feleségei között is hasonló szellemben volt kifejlődve.¹

Nem csoda az elmondottak után, ha azt tapasztaljuk, hogy nehezen lehetett a czéhbe bejutni, illetve műnyelven: beállani. Korántsem rosszakaratú szűkkeblűség ez tőlük! Azokért az előnyökért, melyeket nyújtani tudott, természetes volt, ha cserébe követelt is valamit. Mindenekelőtt feddhetetlen és tiszta erkölcsös életet, becsületességet, s másodsorban a mesterség teljes és tökéletes tudását. Ez az elv nyilatkozik meg mindazon szabályokban, melyek a mestert, legényt és inast kötelezik. S e cél szolgálataiban az ellenőrzés már az inasánál megkezdődik. Úgy gondolták ugyanis, a ki nem jó inasnak, az nem lesz jó mesternek sem; a ki nem tud engedelmeskedni, az nem tud parancsolni sem. Ezért történik első percztől fogva minden a legszigorúbb formák között. Az inasnál először megvizsgálták származását, keresztlevelét, s azután történt meg a szegődtetés ilyen párbeszéd kíséretében: »Van-e kedved ezen csizmadia mesterségnek megtanulására beszegődni ezen becsületes mesterembernél? Adj kezet. Hány esztendőkre szegődöl? Pénzes inasnak-e vagy béres inasnak? Ruházat iránt nincs-e valami megjegyzésed? Állíts kezesz magadért, hogy el nem szököl.«

Ennek magyarázatául tudnunk kell, hogy a pénzes inas rendszeren két évre szegődött, a béres inas pedig háromra, sőt négyre is. A pénzes inas azonban húsz forintot fizetett a mesternek s egyet a czéhnek. A mi a ruházatot s mintegy a fizetést illeti, a mester tartozott inasának két-két pár fehér ruhával (olyannal, a melynek rófi három poltrás), egy kék nadrággal és egy gubával vagy ezek helyett négy-négy máriással. Egy *kisnitzer* dolmánynyal (ruhával) akkor, ha a három évet jámborúl kitöltötte, vagy a helyett egy vonás forinttal.² Három fitsur (fitsór) bőrrrel vagy a helyett egy vonás forinttal. A szegődés díját az inas fizette, letevén egy forintot s készítettven egy vagy két tál ételeket, és egy pecsenyét (vargák X.). A vargáknál a köteles ruházat egy szűrből, egy süvegből, minden esztendőre két öltönyből és lábravalóból állott. Sarut kapott annyit, a mennyit elnyü-

¹ A gyermekágyas asszonynak p. hat hétig nem volt szabad felkelnie, s ezen idő alatt meghatározott sorrendben társnői látták el élelemmel.

² Kisnitzer, másutt kisnyiczer szó, a dolmány szövetére vonatkozik. Rövid, vágott dolmányt értenek alatta. Határozott jelentését Zolnai oklevél-szótára sem ismeri (506. l.). Lehoczky a beregszászi szabóknál említ valami *köz incsér* dolmányt, ez alighanem kisniczer lehetett. II. 432. A fazekasoknál is ilyen a ruházat, csak még egy seiztzer andrót (?) eöv járult hozzá. A cs. szerint »hozzá ilendő új avagy ó ruházattal« kellett ellátni. X.

hetett. Azonkívül minden hamvasra leereszthetett négy-négy bőrt. Ha azután kikészült, »az egyiket szabad volt kiszabnia, ez alá ura tartozott tappal, béléssel és azzal, a mi hozzá tartozandó«. Midőn a mester talpbőrt készített, az inasnak meg volt engedve, egy nyári borjúbőr leeresztése. »Mívelés«¹ közben a feldolgozás fele haszna az ő jövedelmét tette, fele az asszonyáé volt. Jogai közé tartozott még az is végül, hogy szombaton este, ha nem restelte, a magából magának dolgozhatott.

Kezességet rendszeren két mester vállalt, néha 50 Rfrtig is. Mikor így a beszegődés megtörtént, felolvasták előtte kötelességeit is, melyeket ennyi jog ellenében készséggel teljesíthetett. A hamvashoz naponta szorgalmasan hozzálátott, azt kétszer felhányta, s urának mindenkben szavát fogadta. Mikor ura valahol mulatásban vala, tartozott lámpással utána menni és hazakisérni. »Azonban valamit az ura parancsol, akár várműre, akár szőlőben, meg kell cselekedni.« Ehhez járult a csizmadiáknál az is, hogy gazdájának részaratással tartozott.² Az artikulusok azután nem részletezik bővebben, de annál többet és érdekesebbet mond az inas-szabályzat, mely egész napi teendőjét az öltözködéstől, mosdástól és imádkozástól kezdve elmagyarázza. A fő az, hogy ne várja az ösztökélést, hanem keressen magának foglalatosságot, mert »ha dolgaidat — úgymond — elmúlatod, a mit kapsz, senki se veszi le rólad.« (Cs. 5. p.) »Szószaporító ne légy, másokat ne kisebbités, s ha valahová elküldenek, egyik lábad a háznál, a másik, a hová küldenek, ottan légyen.« »Mert, ha későjárásod miatt a májszteredtől megkínóztatol, emlékezzél meg róla, hogy azt megérdemelted.« (Cs. 6. p.) A timár-szabályzat azután így folytatja: »Gazdasszonyod lábát minden szombaton megmosd térdig, de feljebb ne nyulkálj.« (8. p.) »S ha mindezt nem teszed, megbüntetteted a cseres lapáttal.« A szabályzat utolsó pontját is ide iktatom, mint a mely világot vethet a tagok szellemi gyarapodására is. »Keményen megparancsoltatik az is, hogy vasárnap vagy akármilyen ünnepnapokon, a midőn ráérsz, tanulni, olvasni, imádkozni kell. Ha azonban az idő nem engedi, tehát szivedben munka közben is. Úgy az Isten is megáld, és kedves leszel az emberek előtt. Mire az Isten segít, kívánjuk.« Így csepegtették lelkébe a kötelességtudást, az önművelődés hasznát, a vallásosságnak, az erkölcsösségnek és jónak szeretetét. Így töltötte el apródéveit. S ilyen körülmények közt nem is csoda, ha nem kellett rossz bánásmód

¹ Azaz feldolgozás és nem készítés.

² De nem ingyen, mint ahogy Szádeczky elítéli. Mert első évben ugyan semmit sem kapott, de a másodikban már harmadában, a harmadikban pedig felében aratott. Szádeczky, 44. l.

miatt panaszkodnia vagy elszöknie,¹ hiszen a mester mind az inast, mind pedig a legényt a szabályzat szerint is családtagjának tekintette.

Felszabadulása ismét előírt formák szerint ment végbe. Megvizsgálták, hogy vajon eltöltötte-e a köteles apródesztendőket, s hogy vajon szerzett-e elég jártasságot a mesterségében.² Megkérdezték, hogy nincs-e valami különös pretensiója s azután ilyen szavak kíséretében szabadították fel: »Jankó (vagy akárki legyen) örül a nemes timárczéh azon, hogy te azon három esztendőket becsületesen eltöltötted. Ezután nem Jankó, hanem János mester leszen előttünk és minden mester urak előtt a neved, mely szép titulus úgy marad meg rajtad, ha annak minden pontokban megfelelsz. Ugyanis szükséges, hogy nem béresekkel és kocsisokkal, hanem magadnál sokkal jobb emberekkel társalkodj, vagy ha nem találnál magadhoz hasonló becsületes embert, az olyan esetben te magad légy az az jó cselekvő, a ki századiknak is jó példát tud adni, tiszteletre méltó magadviseletével. 2. Melyek légyenek a legény regulák, pontosabban arról még most nem szövellünk, hanemcsak azt az edjet jegyezzük meg, hogy volt Majszterodnak még két hetek elfolyásaig légy csendességben. Dolgozz és ezalatt a szabad leveled megszerzéséről gondoskodj. De addig is minden legkisebb kocsmázásokat és annak rossz következéseit magadtól eltávoztass, most pedig kifordulhatsz.«

A legény igazságlevele hasonlít egy mai oklevélhez.³ A kiállítás itt is költséggel járt,⁴ s e mellett a *ficsúr* (fiatal) legény még társphárral is tartozott, mely pl. a csizmadiáknál »három tál ételekből, edgy pecsenyéből s edgy kőből borból állott.«⁵ Társphár alkalmával az ifjú legénynek tizenkét pohár bort kellett meginnia, miközben a dékány felköszöntőjét elmondotta, s a tizenkét versezettel felavatta a legények gyülekezetének tagjává.⁶

»A legények mindenkori regulái« ép úgy körülírják a legény kötelességét, mint a hogy azt az inasokénál láttuk. »Tartozott a napnak idején való reggelén a mesterség körül való bánással

¹ Ilyen esetben, ha egy hétnél tovább volt távol, nem igen bocsátottak meg neki. Különösen, ha megismétlődött az eset. Ilyenkor a mester kárát megtérítették, az óvás pénz többi része pedig a czé.é maradt.

² Ha nem, visszavetették. Vargák 1844-iki esete.

³ Az iratok között számosat találtam, mert a legények beadták vándorkönyvükkel együtt a czéhládába, mikor beszegődtek. Szövegük majdnem mindenben megegyezik. Az összes tisztviselők és az a mester irták alá, a kinél inaskodott.

⁴ 1813. Varga. 6 Rfirt.

⁵ Cs. Art. X. 3 Rfirttal megválthatta. Felszabadulás után egy kántorig ott maradt, s azután sorba tartozott menni. Faz. 9.

⁶ Ilyen társpharazó is van birtokomban. A többi érdekes versezettel együtt más helyen fogom közölni.

becsületes elvégzéssel és jókor felkeléssel.« Tartozott ezenkívül külső munkát is végezni. (Szőlőművelés, írtás, mezei munka.) Általában úgy kellett magát viselnie, hogy a nemes timárczéhnek is hírt, nevet és becsületet szerezhessen. Joga volt ezzel szemben a maga számára egy féléves tinóbórt vagy lóbórt készíteni.¹ Szombaton magának dolgozhatik. (Cs. 10.) Ha a legény esetleg »nem egyenesen a mi timármesterségünket illető tanult, tudvalévő tudományunk szerint végzi el a dolgát, a kár a nemes timárczéhre igazítódik.«² A szegődést két heti próbaidő előzte meg. Ha ez alatt megtetszetek a »gazdával egymásnak«, akkor beszegődött. Szegődés nélkül csak egy hónapig maradhatott egy helyen.³ Idegen városból jövő legény a fazekasoknál előbb köteles volt három hetet szolgálni a főczéhmasternél, három hetet a kisczéhmasternél, kettőt sorba az egyes mestereknél,⁴ s csak azután szegődhetett be, még pedig mindig csak kántor alkalmával.⁵

A legény bére a timároknál a régi articulus szerint 25 pénz volt egy hétre; »ha szakvánt (darabszámra) csinál huszonöt sarut, huszonöt polturát adnak, két bőrt készítenek, de maga adja a bőrt.«⁶ Természetesen ez nem azt jelentette, hogy ez alól nem volt kivétel. Ellenkezőleg. A protocollum adatai azt bizonyítják, hogy a szükséghez képest nagyon is sokszor megváltoztatták a műszerek árát és ezzel együtt a legények fizetését is.

A XVIII. század végén egy timáregény fizetése 6 Rfrt volt (csizmával 4 Rfrt, ha novitius legény volt). A középbőrűé 8 (csizmával 6 Rfrt). A legfelsőbb grádusúnak 10 (csizmával 8 Rfrt).⁷ A hatvanas években már 12 Rfrt és egy pár csizma. S e mellett is változott ez, mondhatni, egyének szerint is, éppen úgy, mint manapság. Ezért mondja a csizmadia articulus, hogy vizsgálják meg művét a szegődéskor »s az mit érdemel, a szerint létszen fizetése.«⁸ Természetes, hogy mai fogalmak szerint kicsinek fogjuk

¹ 1825. közgyűlés. 36, 37. p. Lóbór — 1801. febr. 21. Ha egyebet is készíteni mert, 4 Rfrt-ig büntették.

² Vargák, 9. p.

³ Viszont egy helyen idegenből jött legény két évnél tovább nem lehetett. Fazekasok, X.

⁴ Egy más helyen a főmasternél csak két hetet. (VIII. Legényszabály.) Idegen legény a csizmadiáknál egy napot ingyen dolgozik az atyamesternek. 12. p.

⁵ A szegődés díja 1—1 kántorra $\frac{1}{2}$ Rfrt. Faz. leg. XIII. 1780. jan. 5. Cs. 10.

⁶ Vargák, 9.

⁷ 1797.

⁸ Illusztrálásul még a következő adatokat közlöm:

A fazekaslegény kapott:

100 drb kisebb korsóért 8 krt,

100 » nagyobb korsóért 16 »

ezeket a tételeket találni, de mondhatom, hogy azon viszonyok között mégis jobban megfeleltek a kívánalmaknak, mint ma azok a nagyobbak. Pedig a munkaidő sem volt rövidebb. Reggel öt órától este 8 óráig tartott. A mester azonban köteles volt reggel a legényt felköltetni s neki tüzet és világosságot adni (1772. ápr. 27.). Sztrájról vagy béremelésről azért sehol sem olvastam. Törvényeik különben erre nézve is intézkedtek. A Ferencz-féle törvény az ilyeneket lázítóknak nevezi és keményen megbünteti. Büntetés vár azonban arra a mesterre is, ki a megszábottnál magasabb árakat kér készítményéért (XVIII.). A fazekasczéh régibb privilegium-levelében még az is benne van, hogy »ha az legény szabad akarattya szerint menne is ki közikben (t. i. a falukra), a munkácsi czéhek törvénye szerént ugyanazon bírság alatt többet 8—8 pénznél százátul ne merjenek adni a legénynek«. S így azután joguk még a város határán túl is kiterjedt.¹

A legényre, életmódjára, viselkedésére az inaséhoz hasonló szigorú erkölcsi törvények ügyeltek fel. Ha dolgos napon korcs-mázni ment (a korhely-hétfőn is dolgoznia kellett : blauer Montag) 1 Rfrt megbüntették, de *kettőre*, ha mást is elcsalt magával; az értelmi bünszerzést tehát még szigorúbban elbírálták. (Csizm. 9, 10.). Ha multságban megfélekedezett magáról, ismét egy Rfrtot fizetett; 6—12—24 krt pedig akkor, ha ruháját nem felöltve viselte, ha füttyülve, falatozva vagy dohányozva járt az utczán (gubás 10.), vagy ha odahaza (még erre is ügyeltek) gatyaszárban dolgozott. Tizenkét pálcza járt ki neki akkor, ha paráznál-

100 drb nagyért	24 krt.
100 » 4 kros fazékért	24 »
100 » fél poltrásért	7 »
100 » 1 krosért	10 »
100 » 1 poltrásért	15 »
100 » pénzesztálért	6 »
100 » korsóért	9 »
100 » poltrásért	10 »
100 » tányérért	6 »

1798-ban a fél poltrás edény 1 kr.; az 1 kros egy poltra, az egy garasos 4 kr. lett.

A *gelét* ára 7 garas és kr. volt.

1800 márcz. 6. vármegyei határozat szerint:

egy piros csizma 3 frt,
egy fekete csizma 2 frt 10 kr.,
piros ocrea 2 frt,
fekete ocrea 1 frt 18 kr.

A timárok egy ökörbőr készítéséért kaptak (1676) 60 pénzt, egy tehénétől 50 pénzt. Az adósok ellen igen hathatós eszközt alkalmaztak: Mig valaki a fejelésért vagy saruért meg nem fizetett, más mesterember nem dolgozhatott számára. XIV. p.

¹ A cs.-nál a határ világosan ki van jelölve: »A kontárok a városban, sem azon kívül egy mélyföldig ellenek nem mívelhetnek«. 10. p.

kodott (vagy 5 Rfrt), s még akkor is megbüntették, ha az utcán cseléddel állott szóba. Háromszori verekedés után még a városból is kitiltották. (Cs.) Büntetést fizetett akkor is, ha a legény keztyűs kézzel vagy sarkantyús csizmával ment be a bejáróba (3 krt), ha kendőjét térden alól bocsátotta, ha surczosan vagy báránybőrös sipkában ment ki az utcára.¹

Télben nyolcz, nyárban tíz óra után a gazdája házában kívül nem maradhatott; ha künn hált, szigorúan megbüntették. Az inas ilyenkor először egy, azután két pint bort, harmadszor egy Rfrtot fizetett, »akár pedig a szabódeszkával veressék meg«. (Vargák 10.) Föltétlen tisztelet az idősebbek, a felebbvalók iránt, a második szigorú kötelesség. Ha a köszöntést nem viszontagolta, vagy nem engedelmeskedett, megbüntették. »Ha a legény vendégfogadóban mesterrel találkozik, — mondja az egyik pont, — csak állva igyék meg egy messzely bort, hogy a mester mindenkor becstültesen.« (Gub. 2.) S ezek korántsem írott malasztok, hanem szigorúan megtartott szabályok voltak! Ilyen tiszta levegőben az erkölcsi hatás természetesen el nem maradhatott. A szomorú jelennel való összehasonlítás azonban ezek után már nem az én feladatam.

Egy másik, igen életrevaló rendelkezése volt a czéhnek a vándorlás követelése. Addig nem léphetett be a mesterek díszes koszorújába, míg három évet idegen városban — lehetőleg többen — el nem töltött. E követelmény üdvös hatását és előnyeit felesleges is bővebben magyaráznom. Legjobban ők maguk érezték ennek messze kiható jelentőségét, s ezért a legszigorúbban meg is tartatták.² Élénk vándorlás indult meg így a szélrózsa minden irányában. A munkácsiak előszeretettel keresték fel Ungvárt, Szatmárt, Kassát, Miskolczot, Nagyváradot, Kolozsvárt s az erdélyi fejlett iparú szász városokat, viszont azok is szívesen eljöttek hozzánk, miről a czéhládjában maradt számos igazságlevél tanúskodik.

Ilyenkor a legény az atyamesterhez szállt (ha nem volt a legényeknek külön szállójuk, Herberg, mint nálunk is) s itt várt addig, míg a jelentkezők során rá is sor került. Ekkor próba-időre az illető mesterhez beállott. Ha három egymás után kijelölt mester egyikénél sem tudott megállapodni, a városból kitiltották.³

¹ »Hamvasos kötényért« mester 3, legény 2 Rfrtot fizetett, az inas 12 pálczát kapott.

² Pl. az egyiknek még 3 hetet hiányzott. S e miatt esküvője előtt el kellett a városból távoznia.

³ Az idegen legény verssel köszöntött be a legények gyülekezetébe. Ilyen is van birtokomban.

Midőn így ennek a feltételnek is eleget tett és hazajött, megtehetette kérését a czéhbeállítás iránt, »elmenvén a czéhmesterhez és akarattját megjelentvén, kit a czéhmester megértvén, a többi czéhmestereket összevgyűjtse, annak akarattját mondja meg, és így közönségesen megpróbálván, ha erre elégséges tudománya lészen, közikbe bévegyék, a hol pedig nem lenne, bocsátassék el azon mesterségnek jobban megtanulásáért.«¹

A czéhbeállítás tömegesen történt rendszeren, mert beállani csak vízkeresztkor lehetett, vagy vízkeresztől húshagyóig.² A próbamunka, melyet később remeknek hívtak, szigorúan elő volt írva, meg volt határozva.³ Készítésük alatt állandóan felügyeltek arra, hogy idegen segítséget ne használhassanak. A timároknál a próba, illetve remek egy szekernye, egykötös czipellős, egy bőrből való kettős bokorsaru, egyik egytalpú, a másik kéttalpú. Mai értelemben a timársághoz tartozó munkát tulajdonképen nem is készítették. Ha munkáját megfelelőnek találták, két igazi nagy áldomás után felavatták a czéh tagjává. Az első volt az ú. n. köszönőpohár, mely után ifjúmesternek neveztetett, tizenötöd-napra a köszönőpohár után⁴ a második, a mesterasztal, mely őt valóságos mesterré avatta.⁵ Mindkettőnek étrendje szigorúan meg volt határozva. A timároknál pl. ily renddel: »Elsőben négy szár koncot rizksásával, azután nyolcz csirkét tiszta borssal, fokhajmával (így!), a kilenczediket szolgáló legényeknek, harmadszor egy fazék sós káposztát szalonnával, negyedszer négy ludat gyömbéres lével a derekát, az aprólékát kásával, ötödször két nyulat fekete lével, négy malacot töltve, utólszor két fehérpecsenyét ötven pénzzel edgyütt, ezek mellé tartozik hat köböl bort adnia, melyet a mesterség szeret. Ennek félköblét tartozik másodnapon megmézelní, borsolni, ezeknek pedig is megborsolására választassék két mesterember, és az étkek ízinek jómóddal való megadására, kik, ha ezeket úgy el nem készítenék, a mint a mesteremberek szeretnék, az az két mesterember egy írtra büntetessék.«⁶ (Varga III. p.)

A csizmadiáknál egy karmazsin száras csizma s egy karmazsin papucs kapczástul volt a próbamű (II. p.). A köszönőpohár sokkal egyszerűbb mint a timároké, mert csak három tál ételből, egy pecsenyéből és egy köböl borból állott, a mester-

¹ Csizm. II. Varga III.

² Cs. 1805. V. 1810.

³ Meltzl szerint nem! 642. l.

⁴ Nem egy év múlva, mint Szádeczky állítja. 57. l.

⁵ Csiz. III. p. szerint »egész mesternek neveztessek«.

⁶ A köszönőpohár menüje ugyanilyen, csak a 4 konc helyett kettő szerepel, a nyúl és malacz hiányzik belőle, s megelégsznek három köböl borral is.

asztal azonban szintén nyolcz tál ételfogásra és hat köből borra terjedt ki. (Cs. III.)

A fazekasok sem érték be kevesebbel. Remekbe egy húsz-
itczés kantát és egy abállótalat készítettek, nyilván azért, mert
minél nagyobb az edény, annál nehezebb megadni néki a sza-
bályos korong-, illetve köralakot. Remeklátáskor (bemutatás)
fizetett három tál ételt és egy nyárspecsenyét. Mesterasztal
alkalmával hatvan font húst, tíz tyúkot, négy ludat, egy disznó-
fót, hat köből szinbort.¹ Ezeken kívül még pénzbeli és egyéb
hozzájárulással is tartozott.

A timár az Art. szerint eleinte csak két Rfrtot fizetett
és 33 szinpénzt, de később, mikor a nagy mesterasztalok ki-
mentek a divatból,² 25, 50, 100, sőt 150 frtot (1869 febr. 28.)
is fizetett egy-egy beálló mesterember, ez utóbbit azonban csak
akkor, ha idegen volt. A mesterek nagyobb része rendszeren csak
a felét, 45—50 frtot fizet, mert mestertársa leányát vette fele-
ségül. De szívesen fizet akármennyit, hiszen a jogokat nem is
számítva, részesedett a vagyon jövedelméből, melyet évente
egyszer felosztottak.³ Az egyéb hozzájárulás abban állott, hogy
az ifjú mester adott a bírónak egy »veress sarut, egy szeker-
nyét, a két czéhmasternek egy-egy pár zemes kesztyűt.«⁴ Egy
későbbi felsorolás szerint egy beálló legény fizetett: egy pár
jóféle ökörbórt fehéren, ugyancsak egy lóbórt és egy juhbórt,
egy pár háromesztendős tinóbórt feketén, fényesen, ugyanígy
egy pár kecskét, egy pár szopós bornyúbórt feketén zsírral.⁵
A csizmadialegény tartozott a czéh számára hat pár csizmát
csinálni a »czéh bőréből«. Annak felette az főbírónak egy száras
fekete csizmát a »maga bőriből«, az czéhmasternek egy karmasin-
papucsot, az czéhmasternének egy csizmát veres kordoványbúl.⁶
Sokkal könnyebb volt annak a helyzete, a ki mesterember fia
volt, vagy mesterembernek leányát, özvegyét vette el. Ilyenkor
rendszeren csak fél taxát fizetett (fazekas, timár, csizmadia) s csak
fél mesterasztallal tartozott. Ha pedig mester fia mester leányát

¹ Ezt 10 Rfrttal megválthatta. 1780. szab. szerint 34 font hús,
1 pint bor, 6 márvás és 3 disznófejek. VIII. p.

² »A fogási étkekkel csakugyan sohasem éltek.« 1805. okt. 25. Nem
volt ez tehát olyan merev ragaszkodás.

³ Pl. megtörtént, hogy az egyik vizkeresztkor beállott, a 35 frtot
lefizette, s még abban az évben huszonötöt osztalékul visszkapott.

⁴ Vargák. Art. 3.

⁵ 1797. febr. 6. E szerint beköszönés alkalmával pénzen fizet két
Rfrtot, és egy köből bort. Remeklátás alkalmával 18 Rfrtot, egy tisztes
ebédet és egy köből bort.

⁶ Pénzbeli fizetés 16, 18, 25 Rfrt. Így van a fazekasoknál is. Cs.
III. pont.

vette el, csak egy szerény köszönőpohárral: egy pecsenyével, egy tál étellel és egy köből borral tartozott.¹ A ki az ilyen »lakások« alkalmával (Cs. 3.) közöttük házsártos, versengő, viszálykodó személynek találtatnék, s két vagy három admonícióval meg nem változnék, s incorrigibilis, avagy inemendabilis lenne, közülök kirekesztessék. (Tim. 3.) A czéh törvényeinek megtartására a mestereket megeskették, s bűnösség esetén velök szemben is a legszigorúbban jártak el. A büntetés neme rendszeren pénz volt, 20, 30, 45 kr.-tól kezdve 15 Rfrtig. De találkoztam pálcza-büntetéssel is.² Szokásban volt a bűnöst egy fél, esetleg egy egész mesterasztalra megbüntetni. (Timár 1808.) Legnagyobb volt azonban a tábla elvonása, a locus (helye az árulószinben) elvétele, és az egy időre való kizárás, a mikor legényeit és inasait is elvonták tőle.³

* * *

Igy büntettek és jutalmaztak, s kötelességeiket híven teljesítve, jómódban és megelegetésben éltek. Tagjaik, kik valamenynyien háztulajdonosok voltak, anyagi gondoktól menten, olyan egészséges és kifejtett ipart űztek Munkácson, a melyenről a jelen idők szegény iparosa legfeljebb csak az öregek elbeszélése után tud. Pro és contra sokat lehetne arról beszélni, hogy a czéhek immunitásának hanyatlása és megszűnése mennyiben járult hozzá a jelen viszonyainak előidézéséhez (mert kétségkívül sok más körülmény is közrejátszott), a jelennek vizsgálata azonban már nem tartozik a történetíró bonczkése alá. De annyit statisztikai adatokkal is bizonyíthatok, hogy a milyen mértékben nagyobbodtak a tört rések a czéhrendszer falain, olyan mértékben fogyott a számuk, pusztult a vagyonuk, s ma van iparág: »a legspeciálisabb magyar ipar, a bőrkészítés«,⁴ melynek nincs Munkácson művelője. A régiek, a kik még a gárdából megmaradtak, csak a múlt megtakarított filléreiből tengődnek, a fiatalabbak pedig más foglalkozás után néztek. S mindez aránylag rövid idő alatt történt meg. 1819-ben a timárok még 101-en voltak. A csizmadiák 1813-ban 105-en (új szint akarnak építeni) s ma, 1908-ban, timár egy sincs, csizmadia pedig olyan,

¹ Vargák. Art. 7. Cs. 9. Ugyancsak ennyivel tartozott a csizmadiaáknál az is, ki más mestertől megvette a mesterséget, »a ki minden igazságát a czéhnek megadta«.

² Az egyik mestert 12 pálczára ítélik. 1812.

³ E szigorú büntetések dacára csak egyszer tapasztaltam, hogy valaki a város tanácsához appellált volna, vagy hogy beleszólást engedtek volna bírásokodásukba. 1826. febr. 13. Az egyik mester többször részegségben találtatván, 24 pálcza büntetésre ítéltetett.

⁴ Szádeczky 8. 1.

a ki tisztán mestersége után keresse kenyerét, alig van 35—40. De ezek is csak az idők mostohaságáról s nehéz helyzetökről tudnak beszélni és bizonyosságot tenni.¹ Míg tehát eddig másokat segítettek, most ők szorúlnak a legnagyobb támogatásra.

A baj s a fenyegető veszedelem jeleit ők maguk is elég korán észreveszik. Próbálnak ellene védekezni. Szerintük a baj az, hogy törvényeiket nem respektálják, s kiváltságaikat figyelembe nem veszik. Minden idejüket arra fordítják tehát, hogy előjogaik sértetlenségét és kiváltságos helyzetüket továbbra is megőrizték. Ezért ragaszkodnak a tradíciókhoz, a hagyományhoz,² s nem csoda, ha a nehéz helyzetben olyan intézkedéseket is tesznek, melyeket azután ütőkártyául használnak ellenük.³

Ezen intézkedések közé tartozott, hogy a bőrt pl. csak az vehette meg eleitől fogva, a ki készíteni tudta, s huszonötön felül csak egyet is magánosan egy mesterember sem vehetett meg 2 Rfrt büntetés terhe alatt.⁴ »Nem volt szabad egy mesterembernek is más mesterember kárára árújában állani.« Ha valaki hamvat hozott Munkácsra, abból egy mesterember csak egy *negyeddel* vehetett a maga szükségére. (Varga Art. 8. és concl.) A csizmadiáknál sem vehetett bőrt az, a ki kontár (klontár) volt (15 Rfrtig elmarasztalták) s az ilyentől műszerét, művét elvették, és mesterségétől megfosztották. (Cs. IX.) Vidéki timár csak vásár alkalmával árulhatott, s a zsidóknak s más czéhben nem lévő embereknek csak 1835 óta lehetett reggel nyolcz órától portékáikat árulni. (XII. 10. 2071. számú megyei határozat.)

De minden kísérletük hiábavalónak bizonyult. Az új irány, mely mindenütt szűknek találta a középkorban felállított korlátokat, itt is újítani valót talált. Az 1872: VIII. t.-cz. a czéhrendszert teljesen megszüntette s helyébe az ipartestületeket tette. Ma már csak mint a múlt egyik igen fontos intézményére

¹ A fazekasok 1780. jan. 5-én negyvenen valának, mint a fentebb közölt vers mutatja. Ma öten vannak, de azok is csak tengetik életüket.

² Az atyamester esküje így végződött: »Semminemű új törvényt vagy szokást közükbe, a czéh tudta és akarata nélkül, be nem viszek«.

³ A czéhbeállást a XIX. században azzal nehezítették meg, hogy — a tanuló városban eltöltött éveket nem számítva — még három évi vándorlást és három évi munkácsi tartózkodást kívántak meg. Természetesen ezzel a nagy szaporodást, a letelepedést akarták megakadályozni, mert látták, hogy amúgy is nehezen tudják magukat fentartani.

⁴ Ezzel elejét vették a nyerészkedésnek. Másodkézből vett bőrért 8 Rfrtot is fizetnek büntetést, 1794. A gubások is arról panaszkodnak, hogy a gyapjút megveszik 50 frtéért és azután eladják 80 frtéért nekik, mert ők mázsaszámra nem vehetik. Legnagyobb bajuk ma is az, hogy nincs meg a tőkebefektetéshez szükséges összeg.

tekinthetünk vissza. Megérdemlik azonban, hogy velük szeretettel foglalkozzunk, hiszen az iparos mesteremberek — »mint nemzettestünk annyi ezrei és százezrei — voltak legfőbb képviselői a munkának és szorgalomnak hazánk határain belül« —, méltó tehát, hogy az iparosok és kézművesek e százezrei is belevonassanak a történetkutatás és tanulmányozás kereteibe.¹

DR. TÁRCZY KÁROLY.

¹ Szádeczky, 4. l.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

MIKES KELEMEN MINT »ACTOR«.

Actor a régi színlapokon annyit jelent, mint *színész* (e szó újabb keletű elnevezés, s használata csak a múlt század harminczas éveiben lett általánossá). Tudvalevőleg a magyar színjátszás századokon keresztül iskoláinkban vonta meg magát; ezekről az iskolai előadásokról számos színlapunk van, melyek a régi magyar iskolai életnek érdekes emlékei.

Egy ilyen 1702-ből való iskolai színlapon ott találjuk Mikes Kelemenünk nevét is az actorok között. Mert a régi iskola tanulói nemcsak diákok voltak, hanem megfelelő alkalommal actorok is, a kik az iskola színpadán szerepeltek. Nagyobb iskola színház nélkül nem képzelhető a XVII. és XVIII. század folyamán. S a tanulók évenként többször is felléptek, hogy megüljék az iskola ünnepeit, hogy megtiszteljék vendégeiket és pártfogóikat, s hogy egyben kimutassák ügyességüket az illendő fellépésben és a helyes előadásmódban. Minél kiválóbb előadó valamely ifjú, annál többször kell fellépnie, — különösen, ha külső megjelenése is kellemes.

Ismeretes, hogy Mikes Kelemen a kolozsvári jezsuita atyák gymnasiumában végezte iskoláit, mint a nemesi convictus bennlakó növendéke. Tanulókoráról alig egy-két adatunk van, azért nem érdektelen ez a most előkerült színlap,¹ mert segítségével — ha rövid időre is — fellebbenthetjük azt a ködös fátyolt, mely gyermekkorának nagy részét takarja.

A kolozsvári akadémia Bánfi György, Erdély kormányzója leányának esküvője alkalmával ünnepet rendez, s az akkori szokás szerint színjátékban ad kifejezést örömének. Mivel ifjú párnak szól az ünneplés, szinte kínálkozik az alkalom, hogy egy házasságról szóló darabot adjanak elő. A darabnak növeli értékét még az a

¹ A budapesti kegyesrendi ház könyvtárában.

körülmény is, hogy legnépszerűbb királyunk első házasságát viszi színre; czíme: *Connubium Honoris seu Matthias Corvinus e captivo Bohemiae Regis gener*; a rövidebb magyar cím szerint: *Hunyadi Mátyás*, a Tsehek' királyának Veje.

Ebben a darabban lép fel Mikes Kelemen, a ki ekkor még nem egészen 12 esztendőös gyermek s a színlap elmondja róla, hogy *praenobilis Siculus ex Tribus Sedibus, parvista*. Mikes szerepe — a hogy a tartalomból kitünik — a nagyobbak közül való. Míg a többi nehezebb szerepet csupa nagyobb tanulóra bízták, Katarinának szerepét rá merik ruházni a parvista Mikesre, a mi azt bizonyítja, hogy kitünő tanuló, jó előadó — és hogy a női szerephez illő, kellemes arcza van. A férfitő arczvonásairól is bizonyos gyöngédség sugárzik s ebből könnyű következtetni, hogy gyermekkorában is kedves volt külső megjelenése.

A színlapnak Mikes Kelemen neve ad ugyan különös értéket, azonban egyébként is érdekes emlék: egy népszerű magyar tárgynak feldolgozását mutatja be s növeli értékét még az is, hogy a latin szöveget magyar fordítás kíséri.

Connubium Honoris seu Matthias Corvinus e captivo Bohemiae Regis Gener. Hunyadi Matyas a Tsehek királyának Veje. Nomini Excellentissimi ac Illustrissimi Domini, Domini Comitis Georgii Banfi, de Losoncz, Gubernatoris Transylvaniae, S. Caesareae Regiaeque Majestatis Consilarii Intimi, Inelytorum Comitatum Kolos, & Doboka Comitis, Praesidii Claudiopolitani Capitanei, utrobique Supremi, Dum Privigno Illustrissimi Domini, Domini Stephani Haller, L. B. de Hallerkő, Sacrae Caesareae Regiaeque Majestatis Regii Gubernii Transylvaniae Consilarii intimi, ac Statuum Praesidentis, Comitatus Thordensis Supremi Comitis, Illustrissimo Domino Comiti Adamo Szekely, de Boros-Jenő. Filiam fiam charissimam *Annam Banfi*, Solemni taeda jungeret. Ab Illustrissima, Spectabili, Magnifica, Perillustri, Nobili, ac Ingenua Juventute Romano-Catholicae Academiae Claudiopolitanae in applausum exhibitus. Claudiopoli, Anno 1702. die 8. Julii.

Argumentum. Postquam Ladislaus posthumus Rex Hungariae immatura morte ereptus fuisset, voto omnium in Hungariae Regem electus est Matthias Corvinus; qui, quia Praegae apud Regem Bohemiae Georgium Pogiebrachium captivus detinebatur, missis ad eum Legatis expetitus est. Quod ubi Rex Bohemiae inter caenandum accepisset, Matthiam sibi in mensa praesidere jubet, ac desponsatâ ei filiâ suâ honorificè in Ungariam remittit. Bonf. rer. Ung. Dec. III. lib. IX.

Summája. László királynak ifjúkorában való halála után, minden rendek, egy értelemmel Hunyadi Mátyást Magyar Ország királyának választák. Kinek ki-kérésére (mivel a Tseh Ország Királyánál Pogiebrági Györggnél fogva tartatik vala) követség küldeték. Mellyet a Csehek Királya vatsora felett meg-értvén, Mátyást magánál fővebb helyre ülteti, és Leányát házastársul néki adván, nagy tiszte- séggel Magyar Országba vissza-küldi. Bonj. rer. Ung. Dec. III. lib. IX.

PROLOGUS. Ungaria sole eclipsim passo tricollem suum saeva tempestate discissum, & obscuratum gemit; mittitur à Providentiâ Hymenaeus, qui solem lunae conciliet, tricollem componat & illustret.

ELŐLÁRÓ-BESZÉD. Midőn a Napnak világossága el-fo- gyatkozot volna, sirattya Magyar-Ország, hogy az ő hármas hegye, a nagy Egi háborútól el-szagattatott, és meg homályosodott legyen; a Providentiától (az az Isteni gondviseléstől) küldetik Hymenaeus, hogy a Napot a Hólddal rendben állítsa, a hármas hegyet öszverakja, és megvilágosítsa.

ACTUS I. Scena I. Matthias in captivitate sortem suam lamentatur, seque futurum Glorïae Dei Studiosum, vindicemque inju- riarum DEO illatarum spondet.

ELSŐ RÉSZ. Első ki-menetel. Matyás maga állapottyát, fogságában sirattya, és hogy az Isten ditsőségének buzgó fel-magasztalója, az ő ellene tött vétkeknek pedig erős meg-büntetője legyen jövendő- ben, azt fogadja.

Scena II. Catharina Regis Bohemiae Filia casum Matthiae dolet, atque ob virtutes in eo collucentes amore illius accenditur, dolorem hunc frustra horti deliciis sedare volens.

Második ki-menetel. Catharina a Tseh-Ország Királya leánya szánakodik Mátyásnak szerentsétlen esetin, és ő benne való jósággra nézve szerelmére fel-gerjed, maga fájdalmát, kertének gyönyörüségével héjában akarván enyhíteni.

Scena III. Pogiebrachus Rex solemnî ritu declaratur, exhiben- tur ei Spectacula à Nobilitate, & militibus, distribuuntur munera: e nobilibus: praecipuum, Henricus Princeps Nobilitatis Bohemiae accipit.

Harmadik ki-menetel. Pogiebrág szokott Pompával királynak vállalztatik, a Nemesség, és Vitézlő rend külömb külömb féle játékokat tsinál kedviért: tiszteket oszt; A' Nemesség közül, Henricusnak, Tseh-Országi Nemesség fejének leg-főbbik tiszt adatik.

Scena IV. Henricus ad Regis Filiae nuptias gratiâ Regis fretus aspirat, sed a Morino de amore ejus in captivum Matthiam edocetur; unde huic exitium moliri statuit.

Negyedik ki-menetel. Henricus bizván a Király gratiájában, ennek Leányának házaságával biztatja magát, de Morinustól meg-érti, hogy a Leánynak Mátyáshoz legyen kedve. Azért Mátyásnak el-vesztésére szándékozik.

Scena V. Matthiae in carcere futuram Regis dignitatem & Regni felicitatem amores repraesentant.

Ötödik ki-menetel. A' Királyi Méltóságot, és Országának jövendő böldeg állapotját, Mátyásnak mutogatják a tömlözben a szerelmek.

Scena VI. Pogiebrachus de motibus in exteris regnis contra Hussitas (quibus suam electionem attribuebat) certior factus de bello sollicitatur.

Hatodik ki-menetel. Pogiebrág meg-értvén, hogy a külső Országokban, a Hussiták ellen (kiknek maga Királlyságára való választatását tulajdonítja vala) hadi készületek legyenek, búsúl a jövendő hadakozáson, és arra való költséget Mátyásnak meg-szabadulásából vár; Henricus hogy az ő szabadságát meggátolhassa, a Hussiták ellen való gyűlölségéről vádollya Mátyást.

Scena VII. Joannes Vitézi Praesul Varadiensis Pragam venit à Matre Matthiae submissus, Corvini liberationem procuraturus, cujus tum laeta, tum tristia accipit indicia.

Hetedik ki-menetel. Vitéz János Váradi Püspök a Mátyás Annyától küldetvén Prágába érkezik, hogy az ő ki-szabadításában járadsyon, mellynek neha örvendetes, neha szomorú jeleit vészí.

CHORUS. Fortitudo inter Scyllam, & Charybdim, Avaritiâ & Zelotypiâ tempestatem concitante agitur, frustra tempestatem sedare volente Hymenaeo.

CHORUS. Fortitudo Scylla és Charybdis között hanyattatik a fősvénségtől, és Zelotipiától fel-indított háború miatt; mellynek le-tsillapításán héjába járads Hymenaeus.

ACTUS II. Scena I. Rex Bohemiae hinc Avaritia, inde metu vindictae stimulan- te deliberat, quidnam agere debeat varian- tibus Procerum, & Hungarorum submissorum Sententiis.

MÁSODIK RÉSZ. Első ki-menetel. A Tsehek Királya innen fősvénségtől, amonnan jövendöbéli boszszuállásnak félelmétől ösztönözttetvén, tanátskozik, mit kellésék tselekedni, kinek a Fören- dek, és hozzá küldett Magyarok külömb külömbféleképpen vozolnak.

Scena II. Fama volat Matthiam esse eligendum in Ungariae Regem.

Második ki-menetel. Híre repül, hogy Mátyás, Magyar- Ország Királynak vállasztatik.

Scena III. Catharina hac famâ auditâ in spem suorum amorum erigitur.

Harmadik ki-menetel. Catharina halván ezt a hírt, bízik, hogy maga szerelmétől meg-nem tsalattatik.

Scena IV. Catharina apud Patrem Matthiae liberationem urget, sed repulsam patitur; auditis tamen Rex ejus virtutibus, eas posthac in juvene observare decernit.

Negyedik ki-menetel. Catharina Attyánál esedezik a Mátyás megszabadulásáért, de meg nem halgattatik; mindazonáltal halván a király az ő virtusit, szándékozik, hogy azokra ezután jobban reá vigyázzon.

Scena V. Henricus in desperationem agitur, solatur eum Rosinus nunciis ex Ungariâ venientibus, & Regis in filiam ira; cujus Henrico conciliandae provinciam suscipit Rosinus.

Ötödik ki-menetel. Henricus kétségbe esik, biztattya öt Rosinus Magyar Országból küldetett követeknek el-jövelelekkel, és Királynak leánya ellen való haragjával, kinek Henricushoz való hódítását magára vállalja Rosinus.

Scena VI. Catharina inter spem & metum fluctuans audit à Rosino odium Matthiae, variat affectus, praevallet amor; unde Florinum ad carcerem ablegat, qui & amores & liberandi consilium Matthiae aperiat.

Hatodik ki-menetel. Catharina Reménség és Félelem között háborúan hallja Rosinustól, Mátyásnak hozzá való gyűlölségét, azért szívének indulatit változtattya, de erőt vésszen a szerelem; azért Florinust el-küldi a tömlöczbe Mátyáshoz, hogy meg-jelentse néki, hozzá való szeretetét, és kiszabadításában való fáradságát.

Scena VII. Matthiae Florinus recenset Catharinae amores, audit Morinus ex occulto.

Hetedik ki-menetel. Mátyásnak Florinus elő-beszéli minémű szeretettel légyen hozzá Catharina, halgattya azt alatomban Morinus.

Scena VIII. Henrico Morinus refert, quae audivit, gaudent novam criminandi, apud Regem occasionem sibi dari.

Nyóltzadik ki-menetel. Morinus meg-beszéli Henricusnak mit hallot légyen, örvendeznek, hogy új alkalmatoságok adatott légyen arra, hogy ötet a Királynál gyalázhassák.

CHORUS. Amorem in Labyrintho gementem Ariadne educit, quos deinde Ungaria in solium gloriae collocat.

CHORUS. A Labyrinthusban siránkozó szerelmet, Ariadne kivezeti, kiket azután Magyar Ország a ditsőségnek Királyi székében helylyezett.

ACTUS III. Scena I. Rex Bohemiae Legatos è comitiis Ungariae missos, solemni ritu excipit, & facit iis spem liberandi Matthiae.

HARMADIK RÉSZ. Első ki-menetel. A Magyar Ország Gyűléséből küldetett követeket a Tsehek Királya szokott Pompával fogadgya, és biztattyá, hogy Mátyást meg-szabadítandó légyen.

Scena II. Catharinam dolentem Florinus amoribus Matthiae, & legatione.

Második ki-menetel. Catharinát bánattyában Mátyásnak hozzá való szerelmével, és Magyar Országi Követeknek el-jöveletekkel vigasztallya Florinus.

Scena III. Praefectus aulae à Rege jussus, quae nuptiis celebrandis necessaria sunt apparat.

Harmadik ki-menetel. Az Udvari Kapitány, Király parantsolatyából, el-készíti a mik a jövendő menyegzőre kívántatnak.

Scena IV. Henricus primum spe plenus nuptiarum, edocetur eas Matthiae adornari, unde dolore victus in desperationem agitur.

Negyedik ki-menetel. Azt értvén Henricus biztattyá magát, a jövendő menyegzővel, de meg-érti, hogy a Mátyásnak készítettik, azért bánattyában kétségbe esik.

Scena V. Matthias ad Convivium vocatus, Regi Bohemiae praesidere jussus Rex Ungariae salutatur, filiaque ei Regis despondetur.

Ötödik ki-menetel. Mátyás a lakodalomba hivattatván, a Tsehek Királynánál főebb helyre ültetetik, mint Magyar Ország Királya köszöntetik, és a Király maga leányát néki adgya.

Scena VI. Fabricantur Arcus honoris in Ungariam profecturo Matthiae.

Hatodik ki-menetel. Magyar Országba való menetelére, Mátyásnak Arcus honoris készítettik.

Scena VII. Matthias solemni cum pompa in Ungariam abit.

Hetedik ki-menetel. Mátyás nagy pompával Magyar Országba indúl.

Epilogus. Hymenaeus in sacro Junoni templo corda amantium succendit ; cui vota musarum supplicant pro felic iconnubii successu : adest Juno in Iride, & multiplicem felicitatem, Excellentissimae domui, ac Illustrissimis Neo-conjugibus spondet applaudentibus Musis.

Be-fejezte. Hymenaeus Juno templomában, a szerelmesek szívét fel-gyújtja ; kinek a musák könyörögnek, hogy szerentsés légyen házasságok, elő jó Juno a szivárványban, és sok féle Szerentsékkal

való boldog állapotot ígér, a Méltóságos Bánfi Háznak és a Méltóságos új Házásoknak, melyen a Musák örvendeznek.

Nomina Actorum.

Georgius Pogiebrachius Rex Bohemiae. Gabriel Haller, L. B. de Hallerkő. Rhetor è Convictu Nobilium.

Matthias Corvinus. Joannes Gaszner, N. Saxo Cibiniensis. Rhetor è Convictu Nobilium.

Catharina Regis Bohemiae filia. Clemens Mikes, Praenobilis Siculus ex Tribus Sedibus. Parvista è Convictu Nobilium.

Henricus Princeps Bohemus. D. Josephus Weisz, Nobilis Ungarus Eperiesiensis, è Convictu Nobilium Logicus.

Joannes Vitézi, Episcopus Váradiensis. D. Martinus Malecsek, Nob. Ungarus Metaphysicus.

Rochezana Episcopus Bohemus. D. Joannes Polentari, Nob. Ungarus Eperiesiensis, è Convictu Nobilium Logicus.

Praefectus Aulae. D. Paulus Balás, Nobilis Siculus ex Tribus Sedibus Physicus, è Seminario S. Josephi.

Legati { D. Andreas Perneki, Nob. Ungarus Pernekiensis Logicus.
D. Franciscus Thuroczi, Nobilis Ungarus Thurocziensis Logicus, è Seminario S. Josephi.

Consilarii { D. Thomas Puskas, Nobilis Siculus Gyergyoviensis Logicus, e Seminario S. Josephi.
Josephus Geréb, Praenobilis Siculus ex Tribus Sedibus Poëta.
Joannes Dési, Nobilis Transylvanus Poëta è Con. Nob.
Josephus Ballo, Nobilis Siculus Gyergyóviensis Rhet. è Seminario S. Josephi. Nicolaus Kári, Nobilis Siculus Csikiensis Rhetor è Seminario S. Josephi.

Cubicularii { Wenceslaus de Jentis, Praenobilis Leodiensis.
Regis { Paulus Rác, Nobilis Valachus Poëta, è Con. Nobilium.

{ Joannes Haller, L. B. de Hallerkő.
Joannes Rác, Nobilis Valachus Parvista, è Conv. Nob.
Petrus Rác, Nobilis Transylvanus Principista.
Gabriel Jabrovski, Praenobilis Tras. Principista, è Con. Nob.

Ephaebi { Joannes Antonius Lengyel, Nob. Ungarus Jaurinensis Par.
Stephanus Szalánczi, Praenob. Trans. Princ. è Conv. Nob.
Ladislau Gyerőfi Praenob. Transylvanus Principista, è Convictu Nobilium. .

Ephaebi { Joannes Gyerőfi Praenobilis Transylvanus Principista
è Convictu Nobilium.
Michaël Horváth, Civis Claudiopolitanus, è Convictu
Nobilium.

His accedunt Musici, Exactores Pecuniarum, Venatores, Conductores
militum, Famae, Saltatores, Fabri, Leones, Gryphi, Milites, etc.
O. A. M. D. G.

PRÓNAI ANTAL.

JÁNOS ZSIGMOND ARANYKERESZTJE AZONOS VOLT-E A SZENT KORONA KERESZTJÉVEL?

A XVI. század második felének nagy feltűnést keltő ékszere volt János Zsigmond aranykeresztje, az »aurea crux«. Nemcsak csodálatos művét, hanem gyémántjait és köveit is bámulták s mint-hogy szokatlan nagy értéket képviselt, bizonyos tekintetben szerepet játszott Erdély történetében is. Megemlítik az évkönyvírók, egész sorozat okmány készül róla, szóba jön az országgyűlésen s még a törvényhozás tárgyát is képezi.

E drágagyöngyös tömör aranykereszt első leírását *Bánffy Gergelynek* köszönjük, ki feljegyzi, hogy János Zsigmond a Szulejmánnal történt híres találkozás alkalmával (1566 jun. 29.) mellén viselte a kilencz gyémánttal és négy öreg szépséges carbunkulusokkal díszített keresztet, »melyet az ötvösök régen százezer aranyra becsüllöttek vala«. ¹

Szamosközy, az erdélyi humanista történetíró szintén megemlékezik a nagybecsű műemlékről és Bonfini nyomán elmondja, hogy eredetileg Zsigmond császár-királyé volt, majd Hunyadi Mátyás birtokába került. Korvin János Domonkos fejérvári prépostnak ajánlódta az atyja temetése alkalmával mondott miséért. Innét később Grittire, majd a Szapolyai családra szállott. János Zsigmond országának hagyományozta a drága ereklyét, a gyulafejervári országgyűlés pedig (1571 jun.) a szebeni tanácsnak adta át megőrzés végett. ² Végtére is az erdélyi rendek Várad ostroma alkalmával jó pénzért eladták Báthory Zsigmondnak. Értékét, jegyzi meg forrásunk, 45 ezer aranyra becsülték, volt rajta 9 gyémánt és 4 rubin-kő. ³

¹ Erdélyország Történetei Tára, I. 42. l. V. ö. Szilágyi, A Magyar Nemz. Tört. V. 367. l.

² Erdélyi Országgy. Emlékek, II. 476. l.

³ Magyar Tört. Emlékek, Írók, XXVIII. k. 113—114. l.

Ezenfelül Szamosközy még, bár kezdetlegesen, le is rajzolta a keresztet, rajzát jegyzetekkel magyarázván. E szerint nagy aranyérem forma körből emelkedett ki a kereszt; a kilencz gyémánt gyűrű a keresztben volt elhelyezve akkép, hogy egy a közepében s mindenik szárán kettő-kettő, melyeknek mindegyikét ki lehetett venni. A négy csiszolatlan rubin a kereszt szárai közt volt elhelyezve — összesen két márkát és három pizetumot nyomott: tehát elég súlyos volt.

A rajzot, valamint az értékes ékszer történetét Báthory Erdélyből való távozásáig, *Szilágyi Sándor* ismertette az *Archaeologiai Értesítő* 1879. évi folyamában.¹ Ugyancsak ő foglalkozik itt először azzal a kérdéssel is, vajjon ez a kereszt azonos-e a Sándor moldvai vajda számára Szebenben készített aranykeresztrel, de biztos megállapodásra jutni nem bír.

További sorsáról újabban Veress Endre értesít *Roncaroli Tamás* követi tudósítása alapján, melyet ő urához, Farnese, piacenza-parmai herczeghez Prágából küldött 1610 április 26-ikán. Ebben arról van szó, hogy a fogva tartott Báthory Zsigmond gyóntatója rábeszélésére *II. Rudolf* császárnak ajándékozta a drága ereklyét: »Un giglio, o cosa tale, che era un pezzo et ornamento della corona di Ungaria . . . Questa particella della corona quasi miracolosamente fu salvata dal figlio dell' ultimo Re de Ungaria, quando a questo povero puttino fu levato il regno«. ²

Ez az adat, következteti *Veress Endre*, tisztázza a kérdést, hogy az ékszer csakugyan a *szent korona keresztje volt*, s nem az, melyet Szebenben készítettek Sándor moldvai vajda számára, sem pedig Korvin Jánosé, miként a »mese« és képzelt eddigelé magyarázta.³

A dolog pedig szerinte úgy történt volna, hogy Izabella a Castaldónak való átadást (1551 jul. 21.) megelőzőleg titkon levette a korona keresztjét, hogy megtartsa ereklyeként fia számára, ha már koronát nem hagyhatott reá. »Hallgass kérlek anyám s ne zokogj — mondá a kis fiú — őrizzük meg a korona e drága részét.« S azzal kivevén kebléből az ékszert, így folytató: »Nem kell kétségbe esned édes anyám, mert a kinél ez a kereszt van, ahhoz visszakerülnek azok a hiányzó részek is, melyek eddig e kereszt hatalmának alávetve, hozzá tartoztak.«⁴ A gyermek sejtelve beteljesedett, s a »liliom-alakú keresztet János Zsigmond haláláig talizmánként viselte, — zárja be a közölt elbeszélést Veress Endre észrevétele.

¹ Arch. Ért. XIII. k. 385—392. l.

² Eredetije a nápolyi államlevéltárban. Carte Farnesiane 129. fasc. — Idézve dr. Veress Endre munkájában: Izabella királyné 1519—1559. 333. l. (Magyar Tört. Életrajzok, 1901.).

³ I. m. 333. l. jegyzet.

⁴ Orichovius Szaniszló kortárs egykorú feljegyzése Annaleseiben (Posen, 1854.) 118—9. l. és Bielski krónikája 112. l. Idézve Veress Endrénél u. o.

Ez a kérdés szerintünk nagy fontossággal bír, mind műtörténeti, mind históriai szempontból, mert hiszen szent koronánk történetével van szoros összefüggésben. Ha levették a szent korona keresztjét, mikor, hol és kik tették azt vissza; nem innét kell-e datálnunk a kereszt elferdülését? s több efféle irányban ébredhet fel egyszerre kutató érdeklődésünk. Lássuk tehát a dolgot kissé közelebbről.

Mindenekelőtt kijelentjük, hogy Veress fentemlitett véleményét *nem látjuk eléggé igazoltnak* s így a kérdést sem tartjuk annyira tisztázottnak, mint ő. Hivatkozik ugyan a lengyel krónikásokra és az ezek állításait támogató olasz követi jelentésre, tehát egykorú adatokra, de szerintünk mindezek nem döntő bizonyítékok. Lehetetlen ugyanis, hogy első pillanatra észre ne vegyük az egész beszélgetésnek, mely az anya és fia között folyik le, krónikásszerű, tájékozatlan és valószínűtlen hangját. Ki hiszi, hogy a tíz éves János Zsigmond oly érett értelemre valló, jövődőlésszerű kijelentéseket tett volna a szent korona átadásakor, mint a minőket a lengyel krónikások a szájába adnak? *A czenstochovai pálos kolostor XVII. századi egyik falfestménye* azt a jelenetet ábrázolja, midőn György barát a királyné jelenlétében egy vánkoson átnyújtja a keresztes koronát Ferdinánd biztosainak. Látszik, hogy a lengyel közvéleményt erősen foglalkoztatta a fontos esemény, már csak a királyné sorsa iránt való érdeklődés folytán is, s így könnyen megeshetett, hogy a magyar földtől távol élő, a magyar viszonyokkal egészében ismeretlen író összezavarta a szent korona keresztjét János Zsigmond értékes ereklyéjével. Ugyanezt kell mondanunk Roncaroli olasz követ nyilatkozatáról is, mely szintén a »hallott valamit harangozni«-féle tájékoztatás jegyében íródott.

Különben is a XVI. században már oly gazdag a magyar történetirodalom, hogy a külfölddel összeköttetésben nem álló honi eseményekre vonatkozólag nem szorúlunk idegen írókra, a hogy rájuk vagyunk utalva nemzeti multunk kezdő századaiban. Hazai forrás pedig nincs egyetlen egy sem, a mely tudna és megemlékeznék arról, hogy Izabella titkon magánál tartotta volna a korona keresztjét. *Ipolyi Arnold* alapos munkája, mely, lehet mondani, a teljes forráskészlettel rendelkezik, csak ennyit mond az 1551-iki átadást illetőleg: »Izabella ünnepélyesen adta ekkor át a »régí művű« és erősen megvasalt szekrénybe zárt koronát Ferdinánd biztosainak«. Ezek Pozsonyba viszik az országgyűlésre, hol a király tartózkodott. Ferdinánd a korona átvételéről külön okmányt szolgáltat ki.¹ Semmi nyoma a kereszt levételének; de meg nem is történhetett volna ez meg a nélkül, hogy észre ne vették volna előbb-utóbb a legfeltünőbb

¹ Ipolyi Arnold, *A magyar szent korona és a koronázási jelvények története és műleírása*. Bpest, 1886. 105. l.

alkotórész hiányát. Tegyük fel, hogy a biztosok nem nézték meg mit vesznek át a szekrényben, — a mi már magában sem valószínű, — Ferdinándnak, midőn az okmányt kiállítja, már csak érdekében állott utána nézni az esetleges hiányoknak. S ismerve a szent korona közjogi jelentőségét és rajta a keresztjelvény fontosságát, lehetetlennek tartjuk, hogy még ha Ferdinánd belenyugodott volna is a dologba, említés ne történnék róla legalább a tőle kiállított okiratban. Aztán meg sehogy sem illik rá a szent korona keresztjére az a leírás, a melyet például Szamosközy is közöl János Zsigmond keresztjéről; ebben gyémánt- és rubinköves díszítésről van szó, holott a szent korona keresztje köztudomás szerint egyszerű, hengerszárú s a végein golyókkal határolt kereszt.¹ »Liliom-alakú«-nak bizony a legélénkebb phantasia sem mondhatja.

De hát akkor minő eredetű ereklyével van itt dolgunk? Miként Veress Endre, mi sem gondolunk mindjárt arra a koronára, melyet *Szebenben készítették Sándor moldvai vajda számára*, hanem olyan régibb házi vagy síri halottas korona egy részére, a minők a székesfehérvári, margitszigeti monostori és nagyváradai székesegyházi királysírokban fordultak elő. Tudjuk ugyanis, hogy a szent korona nagy becse, nemzetközi és közjogi jelentősége egyaránt megkívánta annak kíméletét és csupán törvényes alkalommal való használatát; ilyenformán már első királyaink idejében találunk tőle egészen eltérő »privát« koronákat.²

Az *Anjou-korban* általánossá lesznek a »lilimos« koronák, melyeknek érdekes typusa a Sz.-Margitszigeten talált s jelenleg a Nemzeti Múzeumban lévő nyílt korona *kereszt-lilimos* díszítéseivel a XIII—XIV. századból. Hasonló ehhez az 1775-ben *Nagy-Váradon* talált s a bécsi csász. Ambrasi-gyűjteményben őrzött korona, melyen mind a hat tagozatból liliomvirág emelkedik a korona oromzatául, sodronnyal szegélyezett smaragd és rubin ékkövekkel s gyöngyökkel befoglalva.³

Talán nem tévedünk, ha azt hisszük, hogy a kérdéses és János Zsigmondtól talizmánként viselt drága ereklye a Nagy-Váradon temetkezett királyok valamelyikének, talán éppen a Bonfinitól⁴ és Szamosközytól említett *Zsigmond királynak* házi vagy temetkezési koronájáról való értékesebb *liliomkereszt* lehetett. De ha nem is volt valamely korona tartozéka, mindenesetre feltűnést keltő ékszere a XVI. század második felének és értékes, sőt elmés alkotása nem

¹ U. o. 154. l.

² I. Ulászlót Sz.-Fehérvárott, mivel a szent korona nem volt kéznél, a szt. király szobráról levett koronával koronázzák meg, mely az egykorú forrás k szerint a régi magyar ötvösség remeke lehetett.

³ Ipolyi, i. m. 181. l.

⁴ Dec. V. l. VIII. (Kölni 1568-iki k. 675. l.)

a XVI., hanem nyilván a *XIII—XIV. századbeli magyar ötvösségnek*. Ennyit legalább Szamosközy kezdetleges rajzából is biztosan megállapíthatunk. A szent korona keresztjével azonosítani azonban komoly alapon ez idő szerint nem lehet.

Mindenesetre érdekes volna e hazai műemlékünk további sorát kutatni, Bécsben talán nyomára lehetne akadni a Rudolf császártól összegyűjtött magyar kincsek között. BAGYARY SIMON.

EGY ELVESZETTNEK TARTOTT OKIRAT.

Az *1602-iki országgyűlésnek* a királyi propositiókra adott válasza fölül tudomásom szerint az a vélemény, hogy nem ismerjük, hogy — elveszett.

Nem kisebb helyen, mint a Magyar Országgyűlési Emlékek X. kötetében találtuk ezen véleményt.¹

A királyi propositiókat márcz. 15-e táján olvasták fel az országgyűlésen. A rendeket bántotta az előterjesztés hangja és tartalma, s a helyett, hogy a propositiók tárgyalásába fogtak volna, sérelmi íratot szerkesztettek, esetleg kettőt is. Így olvassuk ezt az idézett helyen.

Ha két felíratot szerkesztettek, akkor csak az egyik veszett el, mert a másikat megőrizte *Illésházy István gróf Feljegyzéseiben*.² Műve ezen fejezetét így kezdi: »Az római császár ismét gyűlést tétete Pozsonyban«, melyen szemökre hányja a rendeknek, hogy a székesfejérvári diadalt (1601 szept.) az Úr segítségével kívül csak a külföldi katonák erőfeszítésének lehet tulajdonítani. Másrészt odaveti, hogy az idegen katonák ellen ne panaszkodjanak, semmit sem lehet u. i. tenni a »ferox miles« ellen.³

Sértette e hang és az idegen had túlságos felbecsülése a rendeket, erre küldték válaszul ezen elveszettnek tartott felíratot.

Talán szenvedélyesen, de a viszonyokhoz híven a propositióknak a hajóskapitányról vett és a »providus« meg a »cura paterna«-tól eltelt királyra alkalmazott hasonlatát igen sántának bélyegzi e válasz, mert bizony nem vizsgálta meg a hajót az indulás előtt, »vajjon a hajófenék dögletes bűzével — ne sentinae virus odore teterrimo navigantes conficiat, — nem öli-e meg az utasokat«. Kimondja nyíltan, hogy a rendek nem tehetik meg, hogy ne panaszkodjanak, hiszen a nagy nyomorúság enyhítésére semmi sem történt, — vix ullum calamitatum . . . sublevamen . . . adhibitum sentiant. Ne álljon

¹ I. h. 7—8. l.

² Gr. I. I. nádor Följegyzései 1592—1603. Mon. Hung. Hist. Script. VII. 100—107. l.

³ L. a propositiókat a Magy. Orszgy. Eml. X. 29—41. l.

elő a király az *idegen sereg* fejérvári vítézkedésével, hiszen azon »*exteri milites*« nagyrésze magyar vagy magyarországi horvát megtót volt. Hogy a rendek a fölkelést nem valósították meg pontosan, azt se panaszolja fel a *propositio*, mert nem volt miből, hiszen még az urakat is teljesen kiéli a katonaság »*more brutorum animantium*«. Hogy az adót sem szolgáltatták be, azt sem lehet bűnül felrónia az ország lakosainak, hiszen 200 éve védik Európát a maguk vérével s a mit meghagy nekik a török és tatár, azt föléli a király zsoldos katonasága.

Kérelmeik a már megszokottak. Végül hozzátesszük, hogy addig is, míg e válaszukra feleletet kapnak, »hogy az idővel takarékoskodjanak,« megkezdik a *propositiók* tárgyalását.

Még azon véleményünket is ide írjuk, hogy oly tartalmú e sérelmi felírat, hogy fölöslegessé teszi azon föltevést, mintha a rendek két fölíratot szerkesztettek volna. Igaz, hogy Mátyás főherceg két választ intézett a rendekhez a fölíratra, de az is áll, hogy Illésházy nyíltan kimondja: »Az ország mit felelt arra (t. i. a *propositiókra*), következik ez szerint,« s kezdi a most ismertetett fölíratot.

A Magyar Országgyűlési Emlékek nem említenek még egy másik okmányt sem, az 1603-iki »*Replicatio legatorum ad responsum Suae Majestatis*« cziműt. Ezen okmány is valószínűleg egyedül Illésházy művében maradt reánk.¹ A Magyar Országgyűlési Emlékek szerint² a követek a királyi *responsum* után »*re infecta*« távoztak. Ezt írják a szerzők, nem említik ugyan az említett *Replicatiót*, bár az is igaz, hogy létezését ki nem zárják. Mert maga a *Replicatio* a dolog befejezetlenségén nem változtatott.

TAKÁCS GEDEON.

ADAT A SZEGÉNYÜGY TÖRTÉNETÉHEZ.

Néhai *Beniczky* Tamás, Zólyom vármegye alispánja, 1701 január hó 6-án 1200, majd ugyanazon évi április hó 24-én ötszáz forintot kölcsönzött a városnak, a melyről a város adóslevelet állított ki. Az ötszáz forintról szóló adóslevél 1701. szeptember hó 28-án volt keltezve. *Beniczky* Tamás kevéssel az összeg átadása után oly egyezésre lépett a várossal, illetve a városi tanácssal, hogy az ezerkétszáz forintos tőke kamatai vásár- és ünnepnapokon a beszercezbányai ú. n. német templom kapujában álldogáló szegények között osztassék ki egy katolikus városi tanácsos által, a ki tartozik minden egyes alkalommal felhívni a szegényeket, hogy imádkozzanak a *Beniczky*-családjért. Az ötszáz forintos tőke kamatait a tanács a micsinyei

¹ I. h. 133—134. l. (Kelt 1603. május 7-én, vagy kevéssel utóbb.)

² X. kötet, I. 9. l.

(Besztercebányával szomszédos kis falucska) plébánosnak volt köteles átadni. A plébános hasonlóképpen a falu szegényei között tartozott kiosztani a kamatokat.

A város körülbelül 1780-ban hajlandó volt a tőkétet visszafizetni, miután az udvari kamara a kamatlábat leszállította. Az akkori micsinyei plébános, *Fábry József* azonban a pénzt nem vette fel, hanem továbbra is a város kezén hagyta. Ekkor azonban már a kamatok kiadása némiképp módosult, minthogy a helytartó-tanács 1775. október hó 12-én 4698. szám alatt kelt rendelete a szegény-, illetve a koldusügy rendezését követelte.

E rendelet értelmében a koldusok istápolására vasár- és ünnepnapokon a templomok bejáratánál perselyeket kellett elhelyezni. A koldusok pedig hetenként csak egyszer, pénteken járhattak házról-házra koldulni, de mindig párosával, a pénzdarabot pedig az adományozók a koldusok nyakába akasztott, zárral ellátott perselyekbe dobták. A perselyeket minden szombaton a városházán nyitották ki, a mely actusnál a tanács és a választott község egy-egy tagjának jelen kellett lennie. A perselyben talált összeget azután kiosztották az előzetesen összeírt koldusok között vallásra való tekintet nélkül. Ezen alkalmakkor osztották ki a Beniczky Tamás alapítványainak a kamatait is, a melyeket a városi pénztár esetről-esetre kiutalványozott. Hogy pedig az alapítványt tevő Beniczky-jobbágyok is némi jótéteményben részesüljenek, a koldusok listájába két micsinyei szegényt is felvettek, a kik így időnként némi alamizsnában részesültek. Ily módon mindkét tőke kamatai a besztercebányai szegények javára estek. Ez ellen 1804. évi június hó 26-án a besztercebányai megyés püspök fel is szólalt s arra kérte a tanácsot, hogy az 1200 forintos alapítvány kamatait fizesse ki. A tanács azonban, hivatkozva a régi szokásra, azt határozta, hogy a kamatokat ezentúl is csak a városi szegények között fogja kiosztani, a mint azt az alapítvány is előírja. Másrészt azonban, hogy a helyzetet tisztázza, hajlandó volt a város az ötszázforintos alapítványt visszafizetni. Ezt a határozatát még 1804-ben végre is hajtotta. Így hát csak az 1200 forintos tőkét tartotta magánál, a melynek kamataiból azonban ezentúl is juttatott a micsinyei szegényeknek.

A besztercebányai városi levéltárból közli :

KELLER IMRE.

ADALÉK A SZOMBATOSOK TÖRTÉNETÉHEZ.

Sztripszky Hiador e folyóirat mult évi folyamában¹ fenti cím alatt 1648-beli adaléket közöl a szombatosok történetéhez. Nehogy az adat közlése s még inkább a hozzáfűzött megjegyzések egyike megtévesztésre legyen alkalmas: sietek kijelenteni, hogy a szóban forgó jelentés maga valóban adalék a lengyelországi szombatosok történetéhez, de egyáltalában nem az a mi magyarországi, illetőleg erdélyi székelyszombatosaink történetére nézve. Éppen ezért téves Sztripszkynek az a vélekedése, hogy a kettő egymással »vonatkozásban állhat«. Sz. ugyan nem magyarázza bővebben e »vonatkozás«-t s így bizonyosan nem is tudhatni, hogy mit ért alatta. Szerintem azonban csak kettőre lehet gondolnia. Vagy olyanképen érti a vonatkozást, hogy talán a mi szombatos felekezetünk a hasonzerű lengyelországi szombatos-secta hatása alatt keletkezett, miként az időben az unitárius tan is lengyel földről jutott Erdélybe. Ez azonban nem lehet valószínű; egyfelől, mert a mi szombatos felekezetünk régibb, mint a mikor Lengyelországban mutatkoznak szombatosok; másfelől pedig ez a mienk kizárólag Erdélyben termett. Székely emberek agyában és szívében fogamzott és érlelődött meg. Maros-, Udvarhely- és Küküllő-szék határán túl nem is terjedt el tömegesebben. Összes irodalmi emléküik a székely népi nyelv-járás sajátosságait mutatja. Énekköltészetük pedig — mint alkalmam lesz közelebbiről kimutatni — határozottan láttatja azt a szellemi fejlődést, mely a Dávidista-unitáriusok egy töredékét a hirdett egyistenimádástól a valóságos zsidózáshoz juttatta. Ez irány kialakulása a felekezet természetében rejlett s önmagától, minden külsőországi hatás nélkül, a secta szellemét képviselő fő: Péchy által vezetve találta meg a zsidó rítus szerinti vallásos rajongást. Ilyen vonatkozásban tehát nem állhat a lengyel és székely szombatos felekezet. A másik vonatkozás az lehetne, hogy talán az Erdélyben törvényileg és valósággal üldözött szombatosok Lengyelországba menekültek volna. E mellett még az a körülmény is bizonyítani látszik, hogy 1638-ban, a szomorú dési terminus alkalmával, csakugyan a legszigorúbb büntetéssel sújtattak a zsidózáshoz ragaszkodók. Igen, de nincs adatunk arról, hogy az üldözöttek ez időben idegenbe húzódva kerestek volna rajongásuk folytatásához nyugalmasabb helyet. Sőt ellenkezőleg, éppen azt látjuk, hogy az áldozatra kiszemeltek a legszegényebbtől a legvagyonosabbig szinte makacsul nyugodtan várták és állták ki az ítéletet, még ha fő- és jószágvesztésre szolt is az. Nem menekültek ki a hazából, melynek szeretetében pedig meggyanúsították és megvádolták őket. Ilyen vonatkozásban

¹ L. *Századok* 1908. 567. 1.

sem lehet tehát a két felekezet története. Hanem sokkal hálásabb lehetett volna, ha Sz. — kinek orosz nyelvismeretéről tudomásom van — a közölt adat birtokában a lengyelországi szombatos felekezet multját nyomozgatja és az oroszországi szombatosokkal keres vonatkozást. A görög-keleti orosz egyháztól üldözött felekezetek között u. i. történelmileg bizonyíthatóan már a XVI. század hajnalán voltak szombatos-féle sectáriusok,¹ kiknek sorsa hasonló volt a mieinkhez annyiban, hogy a folytonos üldöztetés miatt nyilvánosan nem gyakorolhatták vallásukat, sőt rejtekeikből is menekülni voltak kénytelenek. Így jutottak és honosodtak meg egész csendben, feltűnés nélkül Lengyelország keleti részeiben; tehát éppen ott, hol a Sztripszky által közölt, illetve lefordított jelentés említi. Ezzel a »jidovtchina« nevű oroszországi szombatos felekezettel hozhatta volna Sz. helyesen vonatkozásba azokat a lengyelországi szombatosokat, a kikről az 1648. jan. 16-iki jelentés szól. A közölt adalék ennél fogva az erdélyi szombatosok történetéhez nem adalék s a lengyelországi és erdélyi szombatos felekezet egymással »vonatkozásban« nem állhat.

THURY ZSIGMOND.

¹ Gróf Kuun Géza levele után. Ker. Magvető. 1874. évi IX. k. 363—4. old.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A magyar irodalom története. Képes díszmunka két kötetben. Megindította és vezeti Beöthy Zsolt. Szerkeszti Badics Ferencz. Kiadja az Athenaeum irod. és ny. r.-társulat. I. köt. A legrégebb időktől Kisfaludy Károly fellépteig. II. köt. Kisfaludy Károly felléptétől a kiegyezésig. Budapest, 1906—1907. N. 8-r. VIII, 923; 4, 706. l.

A képes irodalomtörténet harmadik kiadása már régebben elhagyta a sajtót, a második kiadás után hat évre, a mi már egymagában is nem közönséges sikere mellett szól. »Hogy ily nagy és költséges munkából — olvassuk a III. kiadás előszavában — alig tíz év alatt két teljes kiadást befogadott a közönség, annyit mindenesetre bizonyít, hogy munkánkkal a közszükséget nemcsak eltaláltuk, de tőlünk telhetőleg szolgáltuk is.« Mi nemcsak ezt a magyarázatát szeretnők adni e terjedelmes két kötet kelendőségének. Jóllehet némely oldalról nem egyszer kemény támadást intéztek ellene, s hibáira, a melyek nagyrészt a különböző felfogású számos író nem egyarányos működéséből eredtek, e folyóirat is rámutatott az előbbi kiadások bírálatában: azt a szembetűnő tényt nem lehet tagadni, hogy a munka jelen alakjában az irodalomtörténet legújabb kutatásait lelkiismeretesen felöleli s a szakembereknek és nagy közönségnek egyaránt hasznos és élvezhető tanulságot nyújt. És bárki akarja jövődjére nemzeti irodalmunk történetét egységes felfogással megírni: e műnek sem adatait, sem az egyes írókról olvasható ítéleteit nem mellőzheti.

Kétségtelen, hogy a jövődjő írója a részleteket más arányban fogja kidolgozni; nem egy fejezetét rövidebben és a szellemi haladás folyamatával összhangzóbban illeszti az egész mű keretébe; a nyelvtörténeti tanulságokat p. o. csak annyiban érinti, a mennyiben az általános művelődés rajzához tartoznak; a képzőművészetek fejlődését ha nem mellőzheti is, csak az irodalmi jelenségek magyarázatául, a magyar szellem önálló, vagy az európai közműveltséggel rokon haladásának szempontjából veszi fontolóra. E mellett az egyes korok áttekintésében jellemzőbben

rámutat a kor eszméinek az egész nemzetre tett hatására. De a magyar faj alkotó tulajdonságainak vizsgálata, multunk emlékezetes törekvéseinek megértése s megbecsülése, a magyar lélek önálló s az európai közszellemmel kapcsolatos gondolatvilágának kialakulása s változása tekintetében oly nyomokra talál a jelen munkában, a melyeken könnyen és bizvást megindúlhat, bármilyen különleges szempontból veszi is tanulmányul nemzeti irodalmunk ezeréves fejlődését. Egy szóval a képes irodalomtörténet új kiadása nemcsak a nagy közönség kívánalmait elégíti ki, hanem tudományos törekvéseinknek is valóban színvonalán áll, természetesen a munkának maga elé tűzött *kettős* célját soha sem hagyva figyelmen kívül.

Nem szólunk ezúttal azon egyenetlenségekről, a melyeket ilyen természetű művek szerkesztésében alig kerülhetni el; nem az egyes tanulmányok aránytalanságáról (kivált Sebestyén Gyula és Széchy Károly cikkei nagyon terjedelmesek); nem arról, hogy a műben sok ismétlés található (legfeltűnőbb a Széchy K. két egymásután következő cikke: a megújulás korának áttekintése és Bessenyei; ide véve még Szász Károlynak az Akadémia megalapításáról írott értekezését is), s irodalmunk fejlődésének egységes képe kevésbé domborodhatik ki; mivel a különálló tanulmányok nem kapcsolódnak szorosan egymásba, csak egymás mellé illeszkednek, a mit a szerkesztők is bevalának. Inkább arra teszünk egy futólagos pillantást: mennyiben mondható e harmadik kiadás *javított*nak és *bővített*nek.

E tekintetben csak a legnagyobb méltánylattal szólhatunk e műről tartalmilag és alakilag. A kiadótársulat köszönetet érdemel áldozókészségeért, hogy e művet ily pazar pompával állította ki. De a tartalom megérdemelte az áldozatot. Mert a mi az utolsó évtizedben az irodalomtörténeti kutatás körében eredményül csak elfogadható: mindenütt értékesítve s a régebben megállapított eredmények közé szervesen beillesztve jelenik meg előttünk, és pedig nemcsak az egyes tanulmányok kiegészítéséül, hanem különálló tanulmányokban is. E kiadásban találjuk először Sebestyén Gyulának igen becses tanulmányát a magyar nemzet őskoráról, az újabb történelmi és néprajzi adatok veleje gyanánt; ebben szól a rovásírás eredetéről s egész mivoltáról szakavatottan és talán a kelleténél tömörebben. Itt bővíti ki ugyancsak ő a pogánykori költészet emlékeiről szóló régebbi tanulmányát a regös ének ismertetésével, a legszebb regös éneket idézi is. A népköltészetről s gyűjtőiről szintén ő értekezik széleskörű felfogással, mélyrehatólag; külön szól a népköltészetnek oly fajairól is, a melyek épen az ő gyűjteményében láttak napvilágot, mint a regös-miszterium, a pünkösödés, balázsolás és

luczázás alkalmával mondott énekek. Nagyon helyén való lett volna, ha ezekből is idézett volna némi mutatót, a mely az elméleti fejtegetést példával derítette volna fel annál inkább, mivel Sebestyén Gyula előadása (bizonyára a sok különféle adatoktól) épen nem könnyed, hanem súlyos, túlterhelt, azonban mindig tanulságos és eredeti.

Hasonlóan e kiadásban olvassuk először Békefi Remignek a magyar iskolázás történelméről írott tanulmányait, a melyek vázlatosan az egész magyar közoktatás fejlődését megvilágítják s épen annyi tárgyszeregetről mint szakértelemről tanúskodnak. Nem lehet vitatni, hogy az iskolázás történelme beletartozik az irodalom általános keretébe; de azt hiszszük, talán egy kissé mégis takarékosabban bánhatott volna Békefi a rendelkezésére álló térrel. Ha a magyar művelődésnek általános képét tüntetné föl a könyv: akkor sem igen bírna el a kép kerete többet, mint a mennyit Békefi jelenleg nyújt. Ugyanezt mondhatjuk Divald Kornélnak a magyar képzőművészet fejlődéséről írott czikkeiről is, a melyek rövid velősséggel tüntetik fel a képzőművészetek multját a keresztény középkortól kezdve egészen az újabb időkig s nevezetesebb műemlékeink művészi értékére szépen és okosan mutatnak; ámde — véleményünk szerint — az irodalomtörténetbe a művészet története mint külön rész épen nem tartozik. Ha az irodalmi szellem magyarázatának bővebb megértésére, hogy ne mondjuk, illusztrálására szolgálna: helyén valónak mondanók; de itt, úgy szólván, semmi kapcsolatban sincs a magyar irodalom fejlődésével; csak az általános műveltség rajzának mint különösen fontos vonása jöhet számba; így is van bizonyára a tervben, de a valóság máskép ütött ki. A műveltség történelmének még sok fontos ága van, a melyről e mű egyáltalán nem szól s a dolog természete szerint nem is szólhat. Miért nincs a magyar zene története még csak főbb körvonalaiban is érintve?

Azokban nem szándékunk az irodalomtörténet fogalmáról és köréről vitába ereszkedni; de annyit el nem hallgathatunk, hogy a művészetek története csak akkor illeszthető az irodalom keretébe, ha a fejlődésnek oly fokára jutottak, a melyen az irodalmi életre is szükségképen visszahatnak, mint p. o. a renaissance korában. Valaminthogy a tudományok története is csak annyiban bővítheti az irodalomtörténet körét, a mennyiben az általános fejlődésnek oly tényezőiről adhat számot, a melyek félreismerhetetlenül visszatükröződnek az irodalmi jelenségekben, pl. Smith Ádám vagy Széchenyi gr. közgazdasági művei. Így vagyunk a természettudományok vagy a magyar »könyvkiadás» történetének vázlatával is. A műveltség haladásának rajzához mind ezek lényeges vonásokat adnak, de az irodalom körébe

csak az említett szempontból tartozhatnak. A természettudományok — legalább nálunk — nem annyira fejlődésük, mint inkább a nemzeti nyelvre tett hatásuknál fogva mellőzhetetlenek; azonban épen ez okból szerettük volna, ha e könyv még jobban kiemelte volna az utóbbi évtizedek magyar természettudósainak igazán nagy sikerét. Pethő Gyula értekezése önmagában véve jeles dolgozat, rá is mutat helylyel-közzel természettudósainknak azon törekvéseire, hogy a magyar nyelvet a koros újításoktól megtisztogassák, de talán nem ártott volna ezt a törekvést a tanulmányoknak mintegy központjává tenni, mert az irodalomtörténeti szempont ezt követelné.

Messzire vinne, ha az egyes tanulmányokról külön-külön szólanánk. Hogy nem mind egyenlő értékű: csak természetes; de nem találtunk egyet sem, a mely ellen nagyobb kifogást tehetnénk. Épen ezért csak néhány megjegyzésre szorítkozunk. Erdélyi Pál Rimay Jánosról nagyon tartózkodólag nyilatkozik. »Lyrai tehetségét — írja — határozottabb és egyénibb vonások nem emelik ki.« Egészben véve igazsága van Erdélyi Pálnak; de Rimay akár szerelmi, akár hazafias énekeinél fogva, akár különösen hogy ő az első magyar költő, a kinek művei között genreképet találunk, mégis sokkal több méltánylatra tarthatna számot. Csodáljuk, hogy Erdélyi Pál meg nem ragadta az alkalmat Rimay költői értékének új felfogására mindjárt Radvánszky b. kiadása után, midőn még érdemlegesen senki sem nyilatkozott az újonnan megismert költőről.

Hegedüs István a XVI. századbéli humanista hagyományokról szólván, a későbbi latin költők némelyikéről is megemlékezik; azonban ez a megemlékezés nagyon futólagos. Hegedüs nem akart kimerítő lenni, a mi nem is baj; de ha már az újabb latin verselőkrol is szót tett, kár volt meg nem említenie *Hannulíkot* és *Kézy Mózes*t; amazt a XVIII. század utolsó negyedében nemcsak nálunk, hanem külföldön is nagyon sokra becsülték, emezt a XIX. század tízes és huszas éveiben magasztalták különösen a Kazinczy körében. Ungvárnémeti Tóth Lászlónak pedig talán több művét is felhozhatta volna, mint csak a *Hermína* címűt, például ismeretes görög szerkezetű drámáját, görög epigrammjait s az *Istenülés dicsősége* című ódáját, stb. S mivel máshol ez íróról egy szó említés sincs: Hegedüs az ő egész működését megvilágíthatta volna néhány sorban.

Imre Sándornak a nyelvújításról szóló derék dolgozatát Balassa József átnézése után olvassuk. Sajnáljuk, hogy csak a nyelvtörténet általános szempontjai s nem egyszersmind az általános művelődés szempontjai voltak ez értekezés irányadói. A jeles irodalomtörténetbúvár Imre Sándor felfogását minden-

esetre fogyatékosnak találjuk, a mit legalább Balassának kellett volna pótolnia. Valóban nagyon itt az ideje, hogy e nagyfotosságú mozgalmat ne csak egyoldalú nyelvészeti szempontból méltassuk. A mit mind a két író elmulasztott, Beöthy pótolja röviden a II. kötet elején; de a hézag így is érezhető. Bod Péterről is jóformán csak annyit találunk a XVIII. század történetirodalmában, mint a mennyit Beöthy a mű bevezetésében mond. Kelemen B. is jobban kiemelhetne volna: mily haladást tett Kölcheyvel a magyar értekező és szónoki próza. Wesselényi Miklós b. *Szózatának* fontosságát sem látjuk igaz érdeme szerint méltatva. Ellenben Rupp Kornélnak Gyöngyösy Istvánról szóló tanulmányát nagy gondnal átvizsgálta Badics, úgy hogy e tanulmány most már a könyv java része közé tartozik.

Legtöbb kifogásunk van Rákosi Jenőnek különben tagadhatatlanul szellemes dolgozata ellen, a melyben Katona Józsefet tárgyalja. Rákosi a többi közt azt vitatja, hogy irodalmunknak a XVIII. század végén emlegetett újjászületéséről alaptalanul szoktunk beszélni. Szerinte csak írók és tudósok voltak, de *irodalom* nem volt. Rákosi merész állításai csattanósan hangzanak; de más kérdés, hogy igazak-e? Bizonyos, hogy Mária Terézia uralkodásának végétől kezdve már igenis van irodalmunk még olyan értelemben is, mint Rákosi veszi; Kazinczy nyelvújító harcza pedig e tekintetben korszakos fontosságú. Az egyes írók — így tanítja Rákosi — »*még a XIX. század első negyedén is túl* mintha megannyi más nemzet írói lettek volna: úgy álltak egymással szemben,« stb. Ha a történetíró a fejlődésnek minden egyes fokát szemügyre nem veszi: mikép értheti és értetheti meg, hogy a *Tudományos Gyűjtemény* s a szépirodalmi zsebkönyvek megindulásával egyszerre csak megszületik az irodalom? Természetesen így az egyes írók csak »episód-alakok«; de hogy a magyar szellem fejlődése mily kapcsolatban van az ily episód-alakokkal: ez iránt homályban marad az olvasó. Hogy a régi magyar irodalom, virágzása tetőfokán, a XVII. században, sem volt oly eleven hatású — vagy, a mint Rákosi mondja: »élő irodalom« — miként a XIX. századnak csak az elején is, senki sem tagadhatja; de hogy Gyöngyössy »elviszi a pálmát Zrínyi elől, Kisfaludy *Tatárokja Bánk bán* elől: nem e körülményből magyarázható. Hiszen hasonló jelenségre később, az »élő irodalom« korában is akárhány példát találhatunk. A mit Rákosi Katona pályájáról ír, Gyulai könyvének hatása alatt írja, mit érdemes lett volna meg is említeni. Azt az állítást egyébiránt már régen megzafolta Bayer József, hogy Katona *Bánk bánját* az irodalom egyáltalán nem érdemesítette figyelmére; az igazság az, hogy a mű jelességét csakugyan nem ismerték el

s írójában nem látták meg a lángelmét, mint később Kemény Zsigmond. Emlegetik Kazinczy körében is, és csodálatos, hogy épen az ortholog Pápay kel ki ellene. Hogy Katona — a hogy Rákosi állítja — jobb nyelvel élt a közéletben, mint remekművében: megint csak a tetszetős ellentétek hajhászatának tulajdonítjuk, a melyben vajmi kevés az igazság.

Marczali Henrik utolsó tanulmányában a XIX. század magyar történetíróival foglalkozik, de Horvát Istvánra, Teleki József grófra és Pauler Gyulára nézve kissé mostohául. A nagy történelmi álmodozónak csupán *Rajzolatok* című munkáját érinti és sem a *Nagy Lajos és Mátyás* megvédelmzéséről, sem a *Magyarország gyökeres nemzetségeiről* szóló műveit nem említi, holott kivált az első Horvát hazafias hatásának és nagy tekintélyének mintegy megalapítója. Kritikáit is elhallgatja, a melyek minden túlzásaik mellett is ép oly nagy mértékben hozzájárultak a kritikai érzék erősödéséhez, mint a hazafias felfogások mélyítéséhez. Teleki Józseffel néhány sorban végez Marczali; műve — úgy mond — bevégtetlen s nyelve élvezhetetlen; holott stíljének komoly nemessége bizonyos régies színezete mellett is szembetűnő; jellemző ereje pedig abban az időben nagyon kiváló. De legkevésbé találja el a helyes ítélet hangját Pauler Gyulára nézve, a kit a XVIII. század pap-történetíróinak epigonjául tekint. Csak fogyatkozásait látja Marczali és sem éles kritikáját, sem a források szellemébe mélyedését, sem kivált erős jellemző tehetségét nem veszi tekintetbe; sőt úgy tünteti fel Paulert, mint a kinél a magyar történetírás határozottan hanyatlást mutat. A vezérek korának történetét egyenesen így is említi, a mihez minden esetre nagyon sok szó fér.

A szóban forgó nagy munka készülése körülményeiben találhatjuk magyarázatát, hogy benne némely hézag is észrevehető. Például a mese- és epigrammíró Szentmiklóssy egészen kimaradt; hogy Szász Károly a magyar költői nyelv fejlődését a nélkül rajzolja, hogy Kazinczynak korszakos működését nem is említi. Ugyancsak Szász Károly Tompa elbeszéléseinek és balladáinak épen legjelesebbjeit nem tárgyalja. Vadnai Károlynak a forradalmi költészetéről írott dolgozatában is hiányzik Arany Jánosnak a *Respublica* című műve, a mely kortörténeti tekintetben nagyon fontos jelenség.

Kisebb, jobbára tollhibákon nem akadunk fel, de néhányat mégis idejegyzünk. Békefi második tanulmányában van az első ilyen tollhiba: II. Rákóczi György és felesége, *Lórántfi Zsuzsánna* . . .« (I. k. 212. l.) Divald Kornél szerint Rombauer arczkép-festőtől fenmaradt Fessler *Aurél*, a kiváló történettudós arczképe is (u. o. 344. l.); Fessler két nevet használt: *Ignác Aurél*;

az első a szokottabb, így is fordul elő Marczali dolgozatában is. (II. köt. 602. l.) Széchy Károly Szilágyi *István*ról, a jeles debreczeni tanárról és későbbi superintendensről beszél (I. k. 650. l.), holott az a férfiú, a kire czéloz, Szilágyi *Sámuel*. Ez a tévedés aztán az indexben is folytatódik, mert ez a tévesen Istvánnak nevezett Szilágyi egynek van feltüntetve a nem rég elhunyt Szilágyi Istvánnal, Arany János barátjával, a mármharosszigeti ref. főgymnasium igazgatójával. Ilyen hiba a Kardos Alberté is, a melyre pedig e folyóirat a jelen mű második kiadásának ismeretében már rámutatott; t. i. Kardos a debreczeni fűvészkönyv egyik íróját Diószeghy *Mihály*nak mondja (u. o. 694. l.) *Sámuel* helyett, a mint később (u. o. 795. és II. k. 628. l.) már helyesen van. Imre Sándor is tévesen tulajdonítja az *egyetem* szót Ver-seghegynek (I. k. 783. l.), mert azt Kazinczy képezte. Azt sem értjük, miért mondja nem annyira Imre Sándor, mint inkább Balassa József Kazinczynak a nyelvújítás ügyére vonatkozó leveleit kiadatlanoknak, holott az Akadémia nagy kiadásában már mind megjelentek. Id. Szinnyei József is téved, midőn az *Erdélyi Múzeum* megindulása évét 1813-ra teszi 1814 helyett; valamint Beöthy is, midőn a törvénytelen rendeletek végrehajtását megtagadó vármegyéket tizenöt-re számítja, mert csak 8—10 vármegye tagadta meg az engedelmességet, s később ezek is hajlandók voltak az erőszaknak engedni. Az erdélyi nyelv-mívelő társaság fölébresztésén nem Cserey *Mihály*, hanem Cserey *Miklós* buzgólkodott stb.

Néhány nem eléggé megrostált adat is hibás közlésben jut az olvasó elé. Például, hogy Kazinczy egészen elhidegült Horváth Ádám iránt (I. k. 694. l.); ezt nem lehet állítani; a két író egészen Horváth haláláig levelezett, sőt Sárközy István ellen még a közös jó barát halála után is védelmezte Kazinczy; Horváth Ádám özvegye is fölkereste Kazinczyt egypárszor levelével. Az az adat sem esett át a körültekintő kritika rostáján, a mely szerint az arkádiai per után »minden érintkezést megszakítanak Debreczen és Kazinczy között« (697. l.). Szó sincs róla. Fazekas Mihály és Kazinczy többé nem érintkeznek egymással; de Szentgyörgyi József, Kis Imre, Nagy Gábor, stb. folyvást jó barátságban maradnak a széphalmi mesterrel. Haraszti a Csokonai életrajzában írja (712. l.), hogy Sárközy István, a Sárközy-család »legjelentősebb tagja«. Nem tudni, hogy érti ezt az író: általánosságban-e, vagy csak arra az időre. Mert ennek a Sárközy Istvánnak két fia, Albert és Kázmér még »jelentősebb« volt. Kardos Albert Csokonairól így ír: »a renaissance korának legkiválóbb költői tehetsége,« a mit könnyen a közép-kor végén beköszöntő renaissancera érthetni. Azt sem tartjuk helyesnek,

hogy Széchy az írók működését oly szűk korlátok közé szorítja, midőn a különféle irányok összeegyeztetői közül még Verseglyt illetőleg Bacsányit, stb. ismét külön rubrikába sorozza *nemzeties ingadozók* névvel, holott Váczy nál mind ezek az *egyeztető*k csoportjába tartoznak.

De nem folytatjuk tovább. Ezeket a kisebb-nagyobb fontosságú észrevételeket sem azért tettük, mintha a mű értékének alábbszállítására a legtávolabbról is gondolnánk. Mert ha valamely munkára: erre bizonynyal jó lélekkel alkalmazhatjuk Horatius ismert szavait: »ubi plura nitent, non ego paucis offendar maculis«. Ismételjük, hogy e terjedelmes mű, a melynek tervét Beöthy Zsolt készítette s érlelte a megvalósításra, azután pedig Badics, mesteréhez híven, folytatta, komoly és lelkes munkálkodás eredménye; a művelt közönség és szakemberek kívánalmait sikeresen elégíti ki, a tudományt és hazafiságot egyenlő szeretettel szolgálja, s a mi mindennél fontosabb, az irodalomtörténet iránti érdeklődést hatalmasan fokozza.

DR. KISS ANTAL.

Codex Diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Edidit Academia scient. et art. Slavorum meridionalium, auxilio regiminis Croat., Dalm. et Slav. Collegit et digessit F. Smičiklas. Vol. V. diplomata annorum 1256—1272 continens. Zágráb 1907. 8 r. VIII., 770 l.

Kétszer már behatóan foglalkoztunk e kiadvánnyal.¹ A legújabb kötet alig fog változtatni valamit a képen, melyet ismertetéseink alapján alkottak maguknak ezen kútfő-kiadványról az olvasók; általa legfőlebb erősebb szint kapnak egyes kellemtelenül ható vonások.

A szövegek itt is rendesen a legjobb forrásokból vannak közölve. Ritkák a sajtóhibák; a keltezesek jól vannak megoldva. A teljesen új és a dalmát levéltárakból származó készlet, mely egy ötödrészét teszi az anyagnak, megbízható; kivételt csak néhány, a raguzai levéltárból kiadott oklevél tesz (pl. már az 1. sz.), melyeket a diplomatikában járatlan másoló felszínesen másolt le. De a kötet ezen erényei tulajdonképen a szerkesztés elementáris követelményei; a részletekbe menő kritika nem érezhető ki e diplomatariumból. A hasonló tárgyú oklevelek szembeállítására, egymásra való utalására, az okíratok diplomatikai és sphra-

¹ Századok 1905. 850—859. II. 1907. 833—848 II.

gistikai szempontból való pontos leírása,¹ a kétes és homályos helyeknek a modern irodalommal való megvilágítása elmaradt. Így történt, — a mi specialitása ennek a kötetnek, — hogy többször ugyanaz az oklevél két különféle forrásból két helyen van közölve. Ezeket az eseteket, mivel tévedésbe ejthetik a magyar kutatót is, külön sorolom föl:

Azonosak az 540. sz. (1256. márcz. 24. Béla király Gara hat nemzetsége számára; eredeti) és 568. sz. (1256. Fejérből való jegyzet). — 625. sz. 112. l. (1258. István szlavoniai bán Varasdi városa és Selk fiai számára; eredeti) és 28. sz.² 578. l. (1270. kézirat). — 739. sz. (1260. Béla király »Sagud miles Henrici palatini et comitis Posoniensis« számára. XVI. száz. átírat) és 948. sz. (1268. Kukuljevićnak valószínűleg ugyanabból a forrásból készített regestumából). — 918. sz. (1267. Béla király Tamás »aule sue notarius specialis« számára. XV. száz. oklevélből) és 949. sz. (1268. Kukuljević regestáiból).

Theodosius korfui érseknek a raguzaiakhoz intézett levele (714. sz.) nem az 1261—1282 közé, hanem a mint ez a »cur Michali despota« említéséből (II. Mihály Dukas, Epirus ura) következtethető, 1237—1240 közé tartozik. V. ö. u. o. IV., 38. l. (II. Mihály görög oklevele Raguza városa számára) és IV., 70. l. 66. sz. Korfu város levele Raguza városához, melyről I. Századok 1907. 845.

A 618. sz. (1258. nonai káptalan) említést tesz Béla királynak 1250. febr. 7-én kelt és István bánnak 1252-ben kelt okleveléről. Ezen oklevelek oly világos nyoma a kellő helyen (IV. köt.) nincsen felvéve (v. ö. 650. és 651. sz.), a mi a methodologia szempontjából épp olyan hiba, mintha ismert okleveleket kihagyott volna a szerkesztő.

Az oklevelek tradíciója fogyatékos. Így pl. a trauai káptalani levéltárból merített okleveleknél nincs följegyezve, hogy kivonatta már Pavlovich (Memorie de cose dalmatiche, 1861.). Az 591. sz. (1257) és 837. sz. (1265) ismerte már Vég helyi (Századok, 1876., 578.). A 738. sz. Lyubićnál (Mon. slav. mer. I., 99.) van közölve (v. ö. Jireček, Arch. für slav. Phil. 25., 508. l. 2. jegyz.).

A IV. és V. kötetre terjedő névmutató — hogy szelíd kifejezéssel éljünk — felületes. Gregorius de Mazola (210. l.) nincsen felvéve. Mihály despota, János raguzaei érsek csak egyszer

¹ Hogy ez mennyire hasznos lett volna, legjobb'an mutatja az egyedüli, ebben az irányban tett és egy buzgó másolótól származó kiegészítés (940. sz. 1268. Békekötés Zengg és Arbe között.) Az itt leírt pecsétek nagyon érdekesek, mert rajtuk a lengyel jelvényekhez (I. Századok 1906. 302. l. 28. jegyz.) hasonló jegyek szerepelnek czimer gyanánt.

² V. István kora külön van számozva.

említettnek a névmutatóban, pedig szerepelnek a 210., illetőleg 86. lapon is. Prelog nevű helység még a 337. l. is megtalálható. »Warheg mons«-nál kételkednek, hogy vajon ez Várhegy-e? stb. Hire jár a zágrábi tudományos körökben, hogy az eddigi névmutatók összeállítója másnak készül átengedni e fáradságos munkát; ezért a nemes elhatározásáért, főleg ha meg is valósítja, nézetünk szerint, mindenki hálával fog neki tartozni.

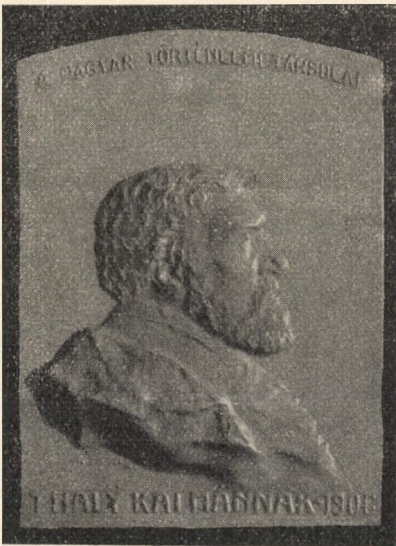
ŠUFFLAY MILÁN.

TÁRCZA.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT ÜNNEPE.

Rendkívüli közgyűlés 1908. decz. 6-ikán a Thaly Kálmán tiszteletére készített plaquette átadása alkalmából.

A M. Történelmi Társulat Ludányi Bay Ilona úrnő áldozatkész kezdeményezésére még a múlt évben elhatározta, hogy *Thaly Kálmán*

első-alelnökének elévülhetetlen érdemeit, melyeket dicső-
emlékű II. Rákóczi Ferenc
fejedelem és bújosos társai
idegen földben nyugodott
hamvainak hazahozatala kö-
rül szerzett, emlék-éremmel
örökíti meg. A művészi kivi-
telű plaquette, mely *Tóth*
Géza fiatal szobrászművé-
szünk sikerült alkotása, el-
készült s a Társulat a decz.
6-án tartott rendkívüli köz-
gyűlésen, az ünnepelt nagy-
számú tisztelőinek jelenléte-
ben s a társulati tagok élénk
részvétele mellett, nyújtotta
át szeretve tisztelt első-alel-
nökének.

Az ünnepélyt Társula-
tunk elnöke, gróf *Teleki*

Géza nyitotta meg s mély és bensőséges érzéstől sugalt következő
beszédet intézte az ünnepelthez :

Tisztelt Közgyűlés !

Mélyen tisztelt Ünneplő Közönség !

Mindnyájunknak élénk emlékezetében van az a mély megindúlt-
sággal párosult lelkesedés, melylyel a nemzet az 1904. április 18-án

elhangzott királyi szózat folytán, csaknem kétszázados hontalanságból haló poraiban hazatért dicső fejedelmét, II. Rákóczi Ferenczet, édes anyját, a magyar nő örök mintaképét, Zrinyi Ilonát, Thököly Imre kurucz királyt s rajtok kívül Bercsényi Miklóst és társait útjokban végig az országban fogadta s örök nyugvó helyeikre kísérte. Hősök és marttyrok diadalútja volt ez, mely a »Cum Deo, pro Patria et Libertate« jegyében folyt szabadságharcz dicsőségben és szenvedésekben, de a mellett tanulságokban is mérhetetlen gazdag korát idézte emlékezetünkbe.

Azonban ez eseményeknek fölelevenítése, bonczolgatása nem az én feladatom. Szorosan véve nem is képezik tárgyát mai ünnepélyes közgyűlésünknek. Csak okozati összefüggésben vannak vele.

Mi *Thaly Kálmán*t ünnepelni gyűltünk ma össze, azon évtizedeken át lebírhatalatlan szorgalommal és fáradhatatlanul folytatott tudományos munkálkodásáért, melynek folytán az említett korszak történetéről monographiákban és okleveles publicatiókban egy egész könyvtárral ajándékozta meg a nemzetet.

Fiatalkorában, szívének sugallatára, megtalálta történelmünk egyik legnagyobb alakját. Tudta, érezte, hogy a haza vértanúi között nem azok szenvedtek legtöbbet, kik dicsően a harcban estek el, — hanem azok voltak a legtöbbet szenvedők, kiket a kegyetlen sors számkivetéssel sujtott. Mérhetetlen kitartással dolgozott a Századok, a mi közlönyünk hasábjain már ifjú korában felvetett kedvenc eszméjének a megvalósításán: Rákóczi hamvainak hazahozatalán. S jól esik tudnunk, hogy nem hiába!

Tisztelt Közgyűlés!

Ismeretes mindnyájunk előtt az az általános lelkesedés, melylyel a szent hamvak hazahozatala alkalmával törvényhatóságok, tudományos társulatok, közintézetek, az egész magyar nemzet *Thaly Kálmán* érdemei iránt a hála és elismerés adóját leróni igyekeztek. Természetes, hogy az üdvözlők sorából mi sem maradtunk el. A Magyar Történelmi Társulat szintén módot és alkalmat keresett reá, hogy rövid szavakban, szűk családi körben szintén átnyújtsa neki a maga elismerésének szerény koszorúját.

Azonban a szóbeli üdvözléssel nem elégedett meg. Látható jelét is akarta adni *Thaly* iránti nagyrabecsülésének s e czélból egyik lelkes alapító tagja és pártfogója, Ludányi Bay Ilona úrnő kezdeményezésére elhatározta, hogy tagjainak s a hazai történelem iránt érdeklődő közönségnek támogatásával a Rákóczi hamvainak hazaszállítása körül szerzett érdemeit emlék-plaquette-tel is megörökíti.

Tisztelt Barátom!

Midőn a jó barátaid és tisztelőid segedelmével készült emlék-plaquette négy példányát (egy arany, egy ezüst és két bronz pél-

dányt) 40 évet meghaladó történetírói s a szent hamvak hazahozatala körül kifejtett fáradhatatlan munkásságod szerény emlékéül. mint a Magyar Történelmi Társulat tiszteletének és nagyrabecsülésének látható jelét, életed immár közel betöltendő 70-ik éve alkalmából, a Társulat nevében Neked ezennel felajánlom, — és szerencsésnek érzem magamat, hogy ezt én tehetem — azt hiszem, a t. közgyűlés óhajtsáival találkozom, ha arra kérem a Mindenhatót, hogy Tégedet a magyar történetírás díszére s nekünk, pályatársaidnak örömére sokáig éltesse!

Az erre felhangzott éljenzés után

Thaly Kálmán első-alelnök mély meghatottsággal mondott köszönetet, hogy a Magyar Történelmi Társulat őt ez emlék-plaquette-tel megtisztelte, melynél magyar írók alig érhet nagyobb kitüntetés. Fiatal éveitől fogva lelkéhez van növe ez a Társulat; ott volt már bölcsőjénél s az isteni Gondviselés kegyelméből csak egymaga van már életben azok közül, a kik e Társulatot tervezték és megalapították. Társai már régen a sírban nyugsznak s egyedül neki adatott meg, hogy leghosszabb időn át szemlélhesse, mint nőtt a kisedemagból terebélyes fa. Mint még ifjú, legelső titkára volt a Társulatnak s negyvenegy esztendeje múlt immár, hogy híven szolgálja ügyeit.

Életének minden vágya, legfőbb célja volt az, hogy elsősorban a dicső emlékü II. Rákóczi Ferencz fejedelem emlékét s a korábbi történetírás által világításba helyezett alakját a rá szórt rágalmaaktól megtisztítsa, másodsorban pedig ez ideális lelkű fejedelem és bújdosó társai hamvait haza hozza. Azóta, hogy Rákóczi szülő vármegyéje, Zemplén vármegye közönsége 1873-ban megpendítette ez eszmét, a társadalmi téren, de Társulatunk kebelében is, különösen folyóiratában, szóval és tollal izgatott, írt és dolgozott, hogy ezt az eszmét megvalósítsa. Már akkor szólalt fel az ő ösztönzésére a képviselőházban, régen elhunyt barátja, Simonyi Ernő s a parlament, valamint akkor, úgy későbbben is, mikor már ő maga is annak tagjává lett, elhatározta a bújdosók hamvainak hazaszállítását. Azonban a körülmények e határozat megvalósítását nem tették lehetővé. Mély fájdalom töltötte el lelkét, mikor törvénykönyvünk örök szégyenlapjára, a Rákóczi Ferencz emlékét megbélyegző 1715. 49. törvénycikkre gondolt, melyről a nagy Kossuth Lajos azt mondta, hogy: Istenkáromlás az, mely még most is beszennyezi törvénykönyvünket! — s szünetlenül foglalkoztatta a gondolat: vajha dicső hősünket meggyalázó e törvény eltöröltetnék s a nagy vértanú emlékének a késő nemzedék igazságot szolgáltatna.

Mióta a történetírás terén mesterével, Szalay Lászlóval a vörösvári Rákóczi-levéltár dús adatkészletét átbúvárolták, tűnt csak elő igazi fenségében a fejedelem dicső alakja. Lelke mélyében meg-

ragadta őt az a példátlan önfeláldozás, mely a nemzetét és hazáját rajongásig szerető fejedelem minden ízét eltöltötte; például, midőn 1706-ban, Wratislav cs. kancellár figyelmeztette e nagy embert, hogy vállalkozásának esetleg száműzetés lehet a vége: ő Istenben bízó erős lélekkel nyilatkoztatta ki, hogy hazájáért, nemzetéért nem sajnál semmiféle áldozatot, s ha a Gondviselés száműzetést vagy még rosszabb sorsot mérne rá, abban is meg fog nyugodni.

Történelmünk e magasztos alakja, kinél eszményibb lelket históriánk nem mutathat fel, az önzetlen hazaszeretet és a váitozhatatlanban megnyugvó mártíromság dicsfényével körülsugározva lebegett mindig szemei előtt s részint a Századok lapjain közzétett értekezéseiben, részint feldolgozott köteteiben, részint a rá és korára vonatkozó emlékek, levelezések és okiratok összegyűjtésével igyekezett Rákóczit valódi tiszta világításba helyezni. Jól eső megelégedéssel látja, hogy ez sikerült is s az egyre növekvő Rákóczi-cultus szításával és előmozdításával, úgy hiszi, hogy talán ő is fokozta a nemzet önbizalmának erejét.

Életcélja, hála dicsőségesen uralkodó királyunk nagylelkű elhatározásának és a törvényhatóságok kitartó hazafiságának, teljesült. Nemcsak törvénykönyvünk szégyenlapja van kitörölve és örökre megsemmisítve, sőt ellenkezőleg a nemzet hálája és elismerése törvénybe iktatva, hanem a szent hamvak is, többi bújdosó nagyjaink hamvaival együtt, immár itthon vannak s a haza földjében pihennek. Meg kell vallania, hogy e kegyeletes tény véghezvitele nem kis munkájába került; de föltette magában, hogy ha még belepusztúlna is, ezt véghez kell vinnie.

Élénk emlékezetében van és lesz, a míg él, mikor az ország határára megérkeztek s a szent hamvakat, mint az országos bizottság elnöke, a kormánynak átadta, az a jelenet, mikor barátja, Fraknói Vilmos a fejedelmi hamvakat beszentelte, majd a Samassa József bíboros-érsek tartotta budapesti fejedelmi Te Deum, s végre a kassai fényes temetés, hol nyolcz püspök és 300 pap fogadta az ősi székesegyház boltjai alatt a hazatért fejedelmet. Nem maradt szem könyezetlen, — mindenkit meghatott a jelenet nagyszerűsége.

Örömmel látja, hogy buzgó törekvése a nemzet legszélesebb rétegeiben méltánylásra és elismerésre talált. A képviselőház kitüntetése, mely politikai pályáján kifejtett működését, Berzeviczy Albert, most Akadémiánk nagyérdemű elnöke kezdeményezésére, szintén művészi kivitelű plaquette-tel jutalmazta, nagyon jól esett neki; a vármegyéek hazafias üdvözlő iratai s a városok egész sorozatának díszpolgári diplomái, melyek páratlan lelkesedéssel adnak kifejezést iránta érzett hálájuknak és becsülésüknek, lelkét örömmel töltötték el; de a M. Történelmi Társulatnak ez a megható ténye,

mely mintegy betetőzése az összes eddigi elismeréseknek, nemcsak örömmel és büszkeséggel tölti el, hanem, mint egy szűkebb családi körnek ünnepe, mélyen lelkébe vésődik s könyves szemekkel szeretni kifejezésre juttatni háláját, ha arra megfelelő szavakat tudna találni.

A szeretet zálogának tekinti e szép emléket, — s benne nem a maga személyének megtiszteltetését keresi, hanem annak az eszmének, a Rákóczi-cultusnak ünneplését látja, melynek kezdettől végig buzgó és kitartó harczosa vala. A Társulat tagjainak meleg szeretettel mond hálás köszönetet!

Az éljenzés és taps elhangzása után, mely e megható beszédet követte, az elnöklő gróf Teleki Géza megindultságtól remegő hangon köszönte meg, hogy az ünnepelt egy szerető családi kör tényének tekintti ez ünnepélyt s Isten áldását kérte további hazafias működésére.

Végül *Borovszky Samu* titkár felolvasta az üdvözlő iratokat és táviratokat, melyek ez alkalomból az ünnepelthez érkeztek. Üdvözlötüket tolmácsolták: Felsőbánya sz. kir. város tanácsa, a pozsonyi Toldy-kör, az országos nőképző-egyesület, a temesvári Arany János-társaság, a budapesti kir. m. tudományegyetemi könyvtár, *Horn Ede* Párisból, *Károlyi Árpád*, *Thallóczy Lajos* Bécsből, *Márki Sándor* Kolozsvárról. Ez utóbbi hosszabb levélben fejezte ki szerencsekívánatait s ebben a többek közt ezeket írja: »Ennek az ünnepnek valóban az adja meg igazi jelentőségét és bensőségét, hogy az üdvözlő szakemberek mögött ott van az egész magyar közönség, mely — különösen a dicsőséges fejedelem korára nézve — nemcsak ismereteinek, tudásának, hanem nemzeti és — a mi ettől nálunk elválaszthatatlan — történelmi szellemének erősödését, izmosodását köszönheti Thaly Kálmánnak. Nagy dolog és halhatatlan érdem oly korban, mikor egy vakondok-sereg a történelmi és nemzeti szellem megőrlésén, elpusztításán dolgozik.«

Ezzel a szép ünnepély véget ért s a jelenvolt díszes közönség a meghatottság érzetével oszlott szét.

IRÁNYELVEIM.

A Magyar Történelmi Társulat mult évi december 3-án tartott választmányi ülésében csekélységet választotta meg a Nagy Gyula lemondásával megüresedett titkári és szerkesztői állásra. Ezzel egyszersmind részt juttatott a Társulat szellemi és anyagi ügyeinek intézésében. Minő irányelveket tűztem ki magam elé a Századok szerkesztésére nézve, néhány szóval vázoltam akkor, midőn megválasztatásomat megköszöntem. De érzem, hogy számba

véve a titkári és szerkesztői állás betöltésének kérdésével foglalkozott előzetes értekezleteken nyilvánult nézeteket és óhajtasokat, kötelességem e helyütt is, a Társulat közlönyének olvasóközönsége előtt, elmondani, hogyan fogom fel kettős hivatásomat.

Jól tudom, hogy korunkban a történelmi érzék hanyatlóban van. Annak tehát, a ki eredményt akar elérni, minden eszközt fel kell használnia, hogy a történetírás és a Társulatunk iránt való érdeklődést ébren tartsa. Erre pedig tisztán tudományos cikkek közlése nem elégséges. Kell, hogy közlönyünk az olvasó lelkéhez más úton-módon is hozzá férközzék.

Mindenesetre legfőbb feladata a Társulat közlönyének, hogy tudományos dolgozatokkal és közleményekkel a hazai történelmi problémáinak megoldását elősegítse, kritikai és módszertani cikkekkel a történelmi felfogást irányítsa.

De közlönyünk nemcsak tudósok számára szerkesztett folyóirat, hanem egyszersmind az a szócsó is, melylyel Társulatunk fenntartja összeköttetését a maga tagjaival s olvasóközönségünk nagyobbik részével, a történetkedvelőkkel.

A tisztán tudományos szempontokon felül szükségesnek tartom tehát, hogy folyóiratunkban személyi vonatkozású közlemények is helyet foglaljanak, részint buzdításul a fiatalabb nemzedékre nézve, részint nyilvántartásul szaktudományunk munkásaira nézve.

Kell, hogy a szerkesztő főtörekvése oda irányuljon, hogy a fiatal erőket a maga táborába gyűjtse s történetírásunk számára újabb nemzedéket neveljen.

Ki kell terjeszkednie a szerkesztőnek, nézetem szerint, a napi-érdekű és a kort mozgató kérdésekre is. Egy-egy nevezetes történelmi évforduló vagy nemzeti felbuzdulás szerencsés kihasználása, valamely napirenden levő politikai kérdés történelmi megvilágítása hozza közelebb folyóiratunkat az olvasóközönséghez s modernebb szint is ad neki.

Különösen a magyar történetírónak tájékozva kell lennie az északi és délszláv irodalmi mozgalmak felől, melyek újabb időben mindinkább nagyobb méreteket öltenek. Hiszem, hogy alapos ismeretekkel ezen a téren is sikerül majd az igényeket kielégítenem.

Behatóan ismertetni szándékozom a vidéki történelmi társulatok működését is. Ezek évkönyvei rendszerint nehezen hozzáférhetőek, pedig bennök nem egyszer jelennek meg értékes dolgozatok.

Folyóiratunkat változatosabbá óhajtanám tenni az által is, hogy a szorosán vett politikai történelmen kívül a nálunk amúgy is elhanyagolt társadalmi- és jogtörténelmi, művelődési- és gazdaságtörténelmi kérdéseknek nagyobb tért szenteljünk.

Végül felkarolandónak tartom a vidéki kirándulások régen pihenő ügyét, esetleg az ottani tört. társulatok bevonásával. Ezek

a vándorgyűlések Társulatunk népszerűvé tételének leghathatósabb tényezői s egyszersmind fényesen bevált eszközök arra nézve, hogy a vidéki köz- és magánlevéltárak még rejtve levő kincseivel megismerkedhessünk s azokat a történetírás számára értékesíthessük.

Ezek azok a főbb irányelvek, melyeknek nyomán szerkesztői szerepkörömben megindulni óhajtók, s melyeknek mennél jobban leendő megközelíthetése végett Társulatunk minden tagjának szíves közreműködésére számítok.

BOROVSKY SAMU.

TÖRTÉNETÍRÓINK MUNKÁSSÁGA.

— THALY KÁLMÁN tagtársunk s Társulatunk fáradhatatlan első-alelhöke teljesen elkészült De Saussure Caesar följegyzéseinek sajtó alá rendezésével s a nagyérdékű mű a Franklin-társulat kiadásában nemsokára meg fog jelenni. Saussure e följegyzései tudvalevőleg II. Rákóczi Ferencz fejedelem utolsó éveire és halálára vonatkoznak s Thaly a francia szöveget, történelmi jegyzetekkel és magyarázatokkal kísérve, magyar fordításban is közli.

— PÓR ANTAL tagtársunk, kinek Esztergom vármegye Anjou-kori történetét tárgyaló monographiája csak az imént jelent meg a »Magyarország Vármegyéi és Városai« című vállalat esztergomi kötetében, két nagyobb munkán dolgozik. Az egyik az Esztergom-várbeli Szent István vértanúról nevezett prépostság története, mely prépostságnak címét ez idő szerint nagyérdemű tagtársunk viseli; a másik pedig Opuli László herczegnek, Magyarország N. Lajos korabeli nádorának életrajza, mely már jóformán teljesen kész.

— HELLEBRANT ÁRPÁD tagtársunk a történettudósok számára hasznos munkát készített. Összeállította a M. Tud. Akadémia könyvtárában levő nyomtatott diplomatariumok jegyzékét. A diplomatariumok és monumenták az akadémiai könyvtár történelmi osztályának eddig is jelentékeny részét alkották, melynek rendszeres gyarapítása különösen 1901 óta történik, a mely évtől kezdve a belügyminiszterium az Akadémiával történt megállapodás értelmében 2000 koronát bocsát rendelkezésre, hogy azon külföldi diplomatariumok és monumenták vásároltassanak. Eddig 500-nál több különféle diplomatariummal növekedett a könyvtár, a mely gyűjtemény gazdag anyagot nyújt a magyar, francia, olasz, spanyol, portugál, angol, német, holland, svéd, orosz, lengyel történelem tanulmányozásához. E jegyzék összeállításában túlnyomólag az oklevél-gyűjteményekre és történelmi monumentákra van súly fe-

tetve, de fölvétettek a különböző »Scriptores«-gyűjtemények is, mint pl. a »Scriptores rerum Silesiacarum«, »Scriptores rerum Italicarum« stb., melyek nem oklevélgyűjtemények, de a történészek sokszor használják mint történeti forrásműveket. A jegyzék a M. Tud. Akadémia Történelmi Bizottságának támogatásával az Akadémia Értesítője függelékeként rövid idő múlva meg fog jelenni.

— IVÁNYI BÉLA tagtársunk, ki Bártfa sz. kir. város gazdag levéltárát rendezte, e levéltár mohácsi vész előtti okleveleiről regestákat készített s e gyűjteményét, mely mintegy hatezer oklevél-kivonatot foglal magában, kiadás végett felajánlotta a M. Tud. Akadémia Történelmi Bizottságának. A Történelmi Bizottság a becses kútfőanyagot kiadásra elfogadta s a munka még az év folytán sajtó alá kerül.

TÖRTÉNELMI ÉS ROKON TÁRSULATOK.

FŐVÁROSIÁK.

— A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA II. osztálya decz. 7-én délután *Thaly Kálmán* elnöklete alatt ülést tartott, a melyen *Szentkláray Jenő* l. t. »Mercy Claudius Florimund kormányzata a temesi Bánságban« című dolgozatát olvasta fel, újabb részleteket mutatván ezzel be Dél-Magyarország XVIII. századi történetéből. A török uralom alól való fölszabadítás után a temesi bánságot nem csatolták vissza azonnal Magyarországhoz s nem osztották megyékre, hanem abszolút kormányzás alatt tartották és Mercyt nevezték ki kormányzójául. Történetírásunkban máig fennmaradt az a felfogás, hogy ez az eljárás kedvezőbb volt a bánság fejlődésére, mint ha az alkotmányos vármegyei rendszert alkalmazták volna. *Szentkláray* egész új színben tünteti fel ezt az egész kort. Művében felkutatta az összes adatokat s újonnan írta meg a bánság történetét, részletesen mutatva be azt az egész gazdasági és kulturai fejlődést, a mely ez országrészben lefolyt s egybevetvén az ország többi részeinek állapotával, nem tartja örvendetesnek az absolutismus korát. — *Szadeczky Béla* dr. mint vendég bemutatta »Bornemisza Anna fejedelemasszony gazdasági napló«-t. Ezek a rendkívül nevezetes naplók igen érdekes képet vetnek Apafi Mihály fejedelem háztartására és a fejedelemasszonyt a régi magyar nagyasszony kitünő mintaképének mutatják. A naplók rendkívüli kulturhistoriai fontosságára való tekintetből, a felolvasó e naplókat jegyzetekkel kísérve, több kötetben fogja közrebocsátani.

— A MAGYAR HERALDIKAI ÉS GENEALOGIAI TÁRSULAT NAGYGYŰLÉSE. *Fejérpataky László* tagtársunk, a Magyar Heraldikai és Genealogiai

Társulat decz. 17-iki nagygyűlését mint e Társulat másodelnöke nagy-érdekű beszéddel nyitotta meg. Ez elnöki megnyitó beszédben szabatos tömörséggel körvonalozta azokat a teendőket, melyekre a Társulatnak tevékenységét a közel jövőben irányítania kell, a mennyiben ezekre az anyagi eszközök rendelkezésére fognak állani. Heraldikai téren három czélt jelölt meg: 1. a mohácsi vész előtti czimereslevelek lehetőleg teljes összegyűjtését; 2. a czimerek kiegészítésekép a hazai pecséteknek egy »Corpus Sigillorum«-ban leendő közzétételét; végül 3. elodázhatatlan szükségkép jelölte meg a »Corpus Armorum Familiarum Hungariae« megindítását, melybe Magyarország összes nemes családainak czimerei volnának fölveendőek. A Társulat genealogiai tevékenységét illetőleg szükségesnek látja, hogy a nemzetségek elágazásának kérdése is behatóbb tanulmányozás tárgyává tétessék, minthogy a Karácsonyi János és Wertner Mór alapvető munkái éppen ott szakadnak meg, a hol a családok elágazása kezdődik. Végül rámutatott arra, hogy egy új nemesi repertorium sem késchetik soká. A széles távlatot nyitó beszéd nagy tetzésre talált s a nagy számmal összegyűlt tagok zajosan megéjlenezték. Másodelnökké, most már harmadízben, titkos szavazással, egyhangúlag újra Fejérpataky Lászlót választotta meg a nagygyűlés. Ezután *Csoma József* érdekes felolvasása következett »A gróf Forgách család czímeréről«; ebben a tőle megszokott alaposággal mutatta ki, mily változáson ment át a Hunt-Pázmán nemzetség eredeti czimere (csillag és félhold), míg a gróf Forgáchok ismert czimere (koronából növekvő koronás női alak) kialakult. A Társulat mult évi működéséről *Aldásy Antal* titkár számolt be részletes jelentésben, élénk képet nyújtva a Társulat irodalmi tevékenységéről s kiterjeszkedve anyagi viszonyainak ismertetésére.

— **BUBICS ZSIGMOND EMLÉKEZETE.** A M. Tud. Akadémia decz. 21-iki összes ülését *Bubics Zsigmond* püspöknek, az Akadémia egykori tiszteleti tagjának emlékezetére szentelte. Az emlékűnnep alkalmából az Akadémia tagjai nagy számmal jelentek meg s a közönség körében volt az elhúnyt püspök családja és több tisztelője. Az emlékbeszédet *Ortway Tivadar* mondotta. *Bubics Zsigmond* 1821 márczius 17-én született a tolnavármegyei Ozorán egy eredetileg a vasmegyei Fraknóból bevándorolt s tőzsgyökeres magyarrá lett horvát család sarjaként. Győrben tanult theológiát s már 1844-ben áldozó pappá szentelték. 1848 novemberben Esterházy Pál herceg, a király személye körüli miniszter hívta meg nevelőül unokáihoz. Itt sajátította el azokat a ritka ismereteket, melyekkel a képzőművészet, kivált a festészet és képmetszet körében dicsekedhetett, és melyekkel utóbb hazai műgyűjteményeink terén oly dicséretesen érvényesült. Bőkezűen szórta anyagi eszközeit művészeti és szellemi értékek beszerzésére

s minden vagyonával szellemi kedvteléseinek, a tudománynak, művészetnek, jótékonyágnak és aesthetikai műízlésének áldozott. Medici volt magyar kiadásban, kinek nevét, hírét, bőkezűségét külföldön is ismerték. Ő építette föl újból a nagyszerű kassai dómot, neki köszönhető az Esterházy-képtárnak az állam által való megvétele, ő adományozta Kassa városának a kiváló műkincsekből álló gyűjteményt. Gyűjtött könyveket, kéziratokat, könyvdiszítéseket, metszeteket és egyéb iparművészeti tárgyakat. Püspökké 1887-ben avatták. Az Akadémia tagjává pedig 1893-ban Pulszky Ferencz és Thaly Kálmán ajánlatára választották meg. 1900 május 2-án az Akadémia tiszteleti tagja lett. Meghalt Badenben, Bécs mellett 1907 május 21-én. Május 27-én volt a temetése Kassán. Rendkívül fényes volt e temetés, a mi hangos tanúbizonysága annak, hogy jelleme, jóhíre, becsületessége a közvélemény szemében, daczára meghurczoltatásának, mocsoktalan maradt s köztisztelete csorbát nem szenvedett. — Az őszinte megilletődéssel és kegyeletes érzéssel elmondott beszéd mély hatást keltett és az előadót meleg tapsal tüntették ki.

VIDÉKIEK.

— A SZEPESMEGYEI TÖRTÉNELMI TÁRSULAT fennállásának negyedszázados évfordulóját ünnepelte mult évi decz. 15-én. A Társulat a jubileum alkalmából díszülést tartott dr. *Párvy Sándor* szepesi püspök elnöklésével. Párvy püspök megnyitó beszédében vázolta a Társulat multját, a mely Szepesmegye gazdag történeti kincseinek föltárása és megismertetése körül maradandó érdemeket szerzett. A püspök szép beszéde nagy hatást keltett. Ezután dr. *Neogrády Lajos* beszélt a társulat negyedszázados történetéről. A közgyűlés táviratban üdvözölte gróf *Apponyi Albert* cultusministert és *Csáky Albin* grófot, a társulat első elnökét. Majd dísztagul választották *Wlassics Gyulát*, *Berzeviczy Albertet*, *Fraknoi Vilmost*, *Forster Gyula* bárót, *Szalay Imrét*, *Fejérpataky Lászlót*, *Vajdovszky János* kanonokot és *Demkó Kálmán* igazgatót, mint a társaság egyik alapítóját. *Párvy* püspök a jubileum alkalmából ezer koronát adományozott a társulat céljára. Elhatározták végül, hogy a lőcsei culturpalota építésének ügyét sürgetni fogják a kormánynál s új célul tűzték ki a Szepesi Múzeum szervezését.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— THALY KÁLMÁN V. B. T. T. Ó CS. és apost. kir. Felsőce 1908. decz. 30-ikán kelt legfelsőbb elhatározásával Társulatunk első alelnökének, *Thaly Kálmánnak* a valóságos belső titkos tanácsosi méltóságot adományozta. Midőn erről a nagyjelentőségű kitüntetésről folyóiratunk hasábjain, — a mely folyóiratnak ezelőtt negyvenkét esztendővel Thaly Kálmán volt a megalapítója s éveken át első szerkesztője, — a legőszintébb örömmel hírt adunk, teljesen átérezzük, mit jelent a királyi kegynek e megnyilatkozása a magyar történetirodalomra nézve is. Mióta irodalmunk megvan, nem volt még magyar történetíró, kiben a nemzeti vágyak és törekvések oly éles vonásokkal domborodtak volna ki, mint Thaly Kálmánban. Az ő nevének már valóságos eszmei tartalma van, magába ölelve mindazt, a mi nemzetünk érzelemlátását dicsőemlékű II. Rákóczi Ferencz fejedelmünk küzdelmeihez és korához fűzi. Az uralkodó kegye rá sugározta fényét hazánk leglelkesebb, legnemzetibb történetírójára s ez a fény szerte árad mindnyájunkra, kik Thaly Kálmánnak tisztelői és csodálói vagyunk. Első sorban is a M. Történelmi Társulatra, melyet több társával együtt ő hívott életre, melyet ő dajkált kisdéd-korában, s melyet féltő szeretettel mai nap is gondoz. Büszkeség tölt el mindnyájunkat, látva az érdem e szép jutalmát, melyet Thaly Kálmán soha nem keresett, melyben mint a magyar történetírás és nemzeti közművelődés fáradságtalan bajnoka részesült. Adja a magyarok Istene, hogy nagy méltóságának sok, igen sok éven át örvendhessen s Társulatunkat is nevének nyombusával, szerető gondozásával sokáig boldogítsa!

— A TÖRTÉNELMI BIZOTTSÁG MÁSOLAT-GYŰJTEMÉNYE. A M. Tud. Akadémia Történelmi Bizottságának hatalmas levéltára van, mely az Akadémia-palota egyik földszinti saroktermében külön szekrényekben van elhelyezve. Ez a levéltár azokból a másolatokból halmozódott fel, melyeket a Bizottság évtizedek folyamán a hazai, de legfőképpen a külföldi levéltárakban nagy áldozatkészséggel eszközöltetett. E másolatgyűjteményt éveken ezelőtt, a Bizottság megbízásából, *Óváry Lipót* tagtársunk rendezte s részletes jegyzéket készített róla, mely két vaskos füzetben jelent meg. Azóta e legnagyobb-részt ismeretlen adatkészletet történetbúváraink szorgalmasan használják és értékesítik is. Különösen néhai Acsády Ignác társunk merített innen nagy munkáihoz sok adatot. De most is gyakran keresik föl a kutatók a Bizottságot, hogy engedélyt nyerjenek az itt felgyűlt oklevélmásolatok átbúvárlásához. A Történelmi Bizottság egyik legutóbbi ülésén, hogy e becses gyűjtemény használatát meg-

könnyítse, — nem lévén a bizottsági előadónak physikai érkezése a gyűjtemény kezeléséhez s a kívánt darabok kiszolgáltatásához, — elhatározta, hogy őrzését és kezelését az Akadémia kéziratárának rendezőjére, dr. *Heinlein Istvánra* bízza, ki a könyvtár helyiségeiben mindennap megtalálható s a kutatóknak rendelkezésére áll. A használati engedélyért továbbra is a Történelmi Bizottsághoz kell fordulni.

— DR. CLAPARÈDE SÁNDOR, nemzetünk Genève-ben lakó barátja, kinek köszönhetjük, hogy a Saussure Caesar II. Rákóczi Ferencz fejedelemre vonatkozó rodostói följegyzései nem soká közkinccsáé fognak válni, december hó második felében nejével együtt, ki békési születésű magyar asszony, Budapesten időzött s fölkereste azokat, a kikhez őt egy vagy más tekintetben érdeklődés fűzte. Meglátogatta Társulatunk első-alelnökét, Thaly Kálmánt, hogy személyesen is megköszönje neki a Mikes Kelemen-díszművet, melyel őt megtisztelni szíves volt. Thaly Kálmán megmutogatta neki a Rákóczi-korra vonatkozó emléktárgyait és ereklyéit, s Claparède-nek szemmel láthatólag jól esett az elismerés, hogy a dicső Rákóczi-kor földerítésében Saussure följegyzéseinek átengedésével neki is rész jutott. Egész életében — úgymond — rokonérzessel viseltetett a magyar nemzet iránt s mindenkor kereste az alkalmat, hogy nemzetünk iránti becsülésének és tiszteletének kifejezést adhasson. Öröme szolgál, hogy valamit tehetett, a mivel a magyar történeti irodalomnak hasznára volt. Claparède-ék, kik kétízben aradi rokonait is fölkeresték, újév napján utaztak haza.

— TÁRSULATUNK ÜLÉSEIT 1909-ben a következő csütörtöki napokon tartja : jan. 14-én, február 18-án, ápr. 15-én, május 27-én, okt. 21-én és decz. 2-án. A közgyűlés, melynek időpontját a január 14-iki választmányi ülés állapítja meg, márczius közepe táján lesz.

— AZ AKADÉMIA TÖRTÉNELMI OSZTÁLYÁNAK ÜLÉSEI. 1909-ben a M. Tud. Akadémia II. (bölcészet-, társadalom- és történettudományi) osztálya a hónap második hétfőjén tartja üléseit : januárban (11-én), februárban (8-án), márcziusban (8-án), májusban (10-én), októberben (11-én), és novemberben (8-án). Két ülése esik a hónap első hétfőjére : júniusban (7-én), és decemberben (6-án) ; egy ülése pedig a hónap ötödik hétfőjére : márcziusban (29-én). Április havában nem lesz az osztálynak ülése. A nagygyűlés ideje április 27—29-ikére, az ünnepélyes közülés május 2-ikára van kitűzve.

ÚJ KÖNYVEK.

— BERZEVICZY ALBERT tagtársunk *Beatrix királyné* cz. munkája most hagyta el a sajtót a Társulatunk kiadásában megjelenő Magyar Történeti Eletrajzok 1908. évi kötete gyanánt. A hatalmas mű, melyen az illustris szerző közel hat éven át dolgozott, az illustratív rész tekintetében sokkal gazdagabb, mint a vállalat eddig megjelent bármely kötete. Ezen különben nincs mit csodálkoznunk, ha tudjuk, hogy Berzeviczy Albert a XV. századi olasz művészet egyik legalaposabb ismerője irodalmunkban. E művében nemcsak a hazai vonatkozású képek vannak kiváló műízléssel egybegyűjtve, hanem Olasz- és Franciaországban Beatrix egyéniségével összefüggő emlékei is pazar gazdagságban jelennek meg előttünk. De nem pusztán ez a rész az, a mely e könyvet ránk nézve kiváló becsűvé teszi; hanem az a mesteri kézzel írt szöveg, mely nemcsak a tragikus életű királyné alakját, lelki világát, küzdelmeit tudja elénk varázsolni, hanem koráról s e kor összes szereplő alakjairól megkapó elevenséggel reconstruált képet ad. Berzeviczyben a formaérzék egyesül a stílus elegantiájával, a történetírói talentum a művészi intuitióval. Történetírói hivatottságát ékesenszólóan bizonyítja az, hogy nemcsak a hazai levéltárak anyagát értékesítette művében, hanem felkutatta Modena, Milano, Velence és Nápoly e korra nézve gazdag levéltárait, úgyszintén a bécsi udvari, drezdai állami, brüsseli királyi levéltárakat s a párizsi Bibliothèque Nationale kéziratgyűjteményét. Tömérdek adatot gyűjtött így össze s örömmel regisztrálhatjuk, hogy ez oklevélanyag nem sokáig marad rejtett kincs, a mennyiben külön kötetként még az idén meg fog jelenni az Akadémia Történelmi Bizottságának kiadásában. A *Beatrix királyné* mindenkor a legjelesebb magyar életrajzok közt fog helyet foglalni. Részletes ismertetésére még visszatérünk.

— SZÁDECCZY LAJOS tagtársunk *A székely határórség szervezése 1762—64-ben* című nagy munkája most jelent meg a M. Tud. Akadémia kiadásában. Szerző harmadfél évvel ezelőtt, Halmágyi István Naplói kiadása alkalmával az Előszóban felhívta a figyelmet Halmágyi jegyzőkönyvére, melyet ez a székely határórség szervezéséről vezetett. Ismertette tartalmát s kifejezte azt a meggyőződését, hogy az »nagybecsű történelmi forrásul szolgálna s kiadásával XVIII. századi történelmünk nagyérdékű fejezetét világítanók meg«. Gróf Teleki Domokos *A székely határórség története* cz. érdeemes munkáját legnagyobbbrészt ennek a jegyzőkönyvnek alapján írta, mint a mely (az ő ítélete szerint) a székely határórséget szervező »katonásító bizottság jegyzőkönyvének csaknem teljes

példánya. E jegyzőkönyv 1871-ben Toldalagi Viktor tulajdona volt, s jelenleg az Erdélyi Múzeum-egylet könyvtárának kéziratrárában van. A Székelyföld története és a székely intézmények terén kétségtelenül új korszakot alkot a határórség szervezése ; nem kicsinylendő azért annak igaz történetét megismernünk. Következésményei nagyjelentőségűek és mélyrehatók voltak s még napjainkig is éreztetik hatásukat. Csak hogy egyet említsünk : a nagymérvű kivándorlás, melyet előidézett, évtizedekig tartott utána s az abból összeverődött bukovinai székelység visszatelepítése éppen a mi korunkban került napirendre. Másfél évtized óta gyűjtött anyag kerül a történetkedvelő közönség elé ebben a kötetben, melynek egyharmada feldolgozás, kétharmada okiratközlemény. A munka két főrésze oszlik : a határórség szervezésének elbeszélésére és az okirattárra. A feldolgozott rész tíz fejezetből áll, hogy világos és áttekinthető tagozással mutassa be a dolgok fejlődését s különböző phasisait, báró Buccow első kísérletétől, 1762-től, a szervezés s a zavarok okozói kipuhatólása végett folytatott bűnügyi vizsgálat befejezéséig, 1765-ig. Az Okirattár 1761-ben kezdődik s egészen 1776-ig terjed s ehhez csatlakozik a szervező bizottság hivatalos jegyzőkönyve 1763—64-ből ; a táblázatos kimutatás az első székely határőrezredekéről s végül függelékben kivonatok Csík vármegye levéltárából (1764—1790-ig), főképp a kivándorlásról. A nagyérdékű munkát legközelebb ismeretnünk fogjuk. Ára 16 korona.

— TAKÁTS SÁNDOR *A magyar gyalogság megalakulása* című művében érdekes könyvvvel ajándékozta meg történetirodalmunkat a M. Tud. Akadémia. Ez az önálló fejtű írónk, kinél alig ismeri valaki alaposabban XVI. és XVII. századi közművelődési viszonyainkat, megkísérli e művében legnagyobb részt a bécsi régi udvari kamarai levéltár gazdag anyagából kihámozni a magyar gyalog katonaság első csiráit s ezeket a hajtókban vagy botos legényekben, majd az ezekből lett hajdúkban megtalálván, rendkívül élénk képet fest a Habsburg-ház első századainak hadügyi viszonyairól. Talán adatainak szerfölötti bősége okozza, hogy nem tud szabadúlni bizonyos egyoldalúságtól ; mindenütt csak magyart s a magyarnak halálos ellenségét, a németet látja. A török, ki nem kevésbé pusztította nemzetünket, művében jóformán figyelmen kívül marad. Takáts nagy apparátussal fejt ki, mint vették fel a különféle néven szereplő gyalog katonák a hajdú nevet s mint lettek a naszádosok vagy sajkások is idővel vízi hajdúkká. A naszádosokkal kapcsolatban kíméletlen érdességgel támadja egyik érdeemes tagtársunk, Szentkláray Jenő *A dunai hajóhadak* című munkáját s a benne olvasható adatokat meséknak, phantastikus leírásoknak mondja. Mi az igaz, mi nem, e súlyos vádokban, nem a mi dolgunk eldönteni ; nem is

vághatunk eléje a Szentkláray védekezésének, mely bizonyára úgy sem sokáig fog várakozni magára. Mindamellett nem hallgathatjuk el, hogy az a hang és modor, melylyel Takáts e — végre is úttörő — munkával elbánik, legalább is szokatlan tört. irodalmunkban. Takáts munkája, melynek részletes ismertetésével később foglalkozni fogunk. az Akadémia könyvkiadó-hivatalában 8 koronáért kapható.

— DR. TOMAŠIVSKYJ ISTVÁN: *Magyar- és Lengyelország a XVIII. század elején*. Lemberg 1909. n. 8° 166. l. (ukraino-rutén nyelven). Az az idő, a melyben Rákóczi Ferencz élt, már elég messze van mögöttünk ahhoz, hogy a történelem távlatából őt és cselekedeteit jól láthassuk. Ezt a vizsgálatot irodalmunk számos írója, élükön Thaly Kálmánnal és Márki Sándorral, úgy tetszik, már elvégezte és pedig jól végezte el, úgy hogy bizvást mondhatjuk, hogy a nemzeti élet legutolsó erőteljes fölbuzdulásának történetét eléggé körülményesen ismerjük. Ámde nagy szabadságharcunk eseményeinek szalai messze elágaztak a haza határain túl is. Ausztrián kívül még három hatalmas ország érdekeivel bonyolódott össze Magyarország Rákóczi-kori sorsa s így ezeknek az országoknak saját történetirodalma is újabb és újabb ismeretanyagot termel, a mely a mi ismereteink kiegészítésére hivatott. Közülök Lengyelország volt az, a mely éppen szomszédságánál, rokonszenvenél és hasonló állapotánál fogva a legjobban érdekelt fél volt akkori mozgalmainkban s így éppen a lengyel történetírástól várhattunk a legjogosabban olyan, bennünket közelről érintő könyvet, mint a Tomašivskyjé. Szerző a mellett, hogy galicziai ember, a saját (egykori) hazájának történetére nézve még sem elfogúlt, mert nem slachta-vérből való lengyel. hanem a demokrata rutén népnek fia, a ki élesen lát, hidegen megfigyel és nyugodtan elbeszél. Tomašivskyj azonfelül magyarul nagyon jól tud, bennünket közelről ismer és ismeri irodalmunkat is, úgy hogy a tőle összegyűjtött új történelmi anyag, a melylyel könyvét megírta, meg a magyar nemzeti élet közelebbi ismerete, megadta neki a módot arra, hogy Rákócziról új dolgokat is mondva, helyesen is ítélhessen. Kettős tehát az érdek, a melylyel könyvét fogadjuk; és kettős az érdeklődés: hogyan beszél rólunk egy idegen író? Ujszerű a szerző fölfogása. A két szomszédos országnak párhuzamosan változtörténelmében annyi meglepően hasonló vonást figyelt meg, hogy az ember jogosan várja, hogy ezekből a kétségtelen analógiákból teljes higgadtsággal vonja le következtetéseit. Szerző azonban ezt nem teszi. A két ország azonos állapotának okait Lengyelországra nézve helyesen fejti meg, mert hiszen azok az okok azután romba is döntötték Lengyelországot, ámde ő ugyanazt a mértéket alkalmazza Magyarországra is és ezzel nagy hibába esett. Demokrata származása és elvei miatt szerző túlságosan a *ma* szemüvegén nézi

a XVIII. század eseményeit. Hogy a lengyel aristokratikus intézmények iránt egyoldalúlag nem nagyon lelkesedik, azt ukrainai rutén származása még igazolhatja; de hogy Rákóczit és a magyar aristokrátiát önző, saját kiváltságait a nemzeti ügy színe alatt védelmező osztálynak tekinti, abban szerzőnek nem adhatunk igazat. Ez a túldemokrata, mai nyelven sociáldemokrata felfogás a könyvnek egyedüli, de azután alapos hibája, a mely a magyar nemzeti törekvéseket helytelenül lekisebbíti. De van benne annyi őszinteség is, hogy a Rákóczi-idők rokonszenves vonásait, pl. a vallási türelmességet kellőképen méltatni is tudja. A mindenképen érdekesnek ígérkező tanulmányra még visszatérünk.

KÖNYVÉSZET.

— ADATTÁR (Magyar protestáns egyháztörténeti —). Szerkeszti *Thury Etele*. VII. évf. Bpest, 1908. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 209 l. Ára 3 kor.

— BARTSCH (RUDOLF.) Die Schill'schen Offiziere. Sopron, 1908. Röttig Gusztáv és fia kny. 8-r. 8, 88 l. 2 melléklet és 5 szövegbe nyomott képpel. Ára 2 kor. (Das Kriegsjahr 1809, in Einzeldarstellungen. Redigiert von Hauptmann Alois Veltzé. Band. VII.)

— BLATNICZKY PÁL. A keresztyén egyház rövid története. Nép- és polgári iskolák számára. Harmadik átdolg. kiad. Budapest, 1909. Buschmann F. kny. 8-r. 58 l.

— CSALLNER (ROBERT). Weltgeschichte nach Julius Sebestyén's Lehrbuch bearbeitet für die oberen Klassen deutschsprachiger Lehranstalten. I. Band. Mittelalter und Neuzeit. (476—1648.) Nagyszeben, 1908. Kraft V. könyvnyomdája, 8-r. XII. 293 l. 45 ábrával.

— CSUDAY JENŐ. A német-római császárság története. Bpest, 1908. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 34 l. (»Uránia« Népszerű tudományos felolvasások. 63.)

— CSUDAY JENŐ. Oroszország újkori történelme. Bpest, 1908. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 28 l. (»Uránia« Népszerű tudományos felolvasások. 64.)

— DEMÉNY ENDRE; *l. Emlékkönyv.*

— EMLÉKKÖNYV. A torda-aranyosvármegyei általános tanítótestület 30 éves jubileuma alkalmából szerkesztette *Demény Endre*. Torda, 1908. Fűssy József kny. 8-r. VII., 431, 98, 2 l. Ára 2 kor.

— ERDÉLYI MARIETTA. Petőfi Sándor emlékének. Életrajz. Budapest, 1907. Világosság kny. R. T. 8-r. 16 l. Ára 1 kor.

— ÉRTESÍTŐJE. A debreczeni református főgimnázium — az 1907—1908. iskolai évről. Közli Karai Sándor igazgató. Debreczen, 1908. Városi nyomda. 8-r. 163 l. (*Csirös Ferencz*; Sinay Miklós. Megemlékezés halálának száz éves fordulójára alkalmából. 1—24 l.)

— ÉRTESÍTŐJE. (A soproni Laehne-féle nyilvánossági joggal bíró nyolcz osztályú gimnázium —) 1907—8. tanévről. Sopron, 1908. Röttig Gusztáv és fia kny. 8-r. 113. 4 l. (*Nagy Ferencz*. Bocskay István felkelése és a porta. 1—47 l.)

— HUSZKA JÓZSEF. Az istenfa. Budapest, 1908. »Pátria« kny. 8-r. 68 l. Számos szöveg közti ábrával. Ára 3 kor. (Különlenyomat a Magyar Mérnök- és Építész-egylet Közlönye 1908. évi VII—VIII-ik füzetéből.)

— KARL LAJOS. Árpádházi szent Erzsébet és az üldözött ártatlan nő mondája. Budapest, 1908. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 36 l. (Különlenyomat a Magyar Néprajzi Társaság »Ethnographia« című folyóiratából.)

— LEMÉNYI ELEONORA. Bernardin de Saint-Pierre. Nagyszeben, 1908. Krafft V. könyvnyomdája. 8-r. 87 l.

— PAPP JÓZSEF. A soproni evang. tanítóképző-intézet története. 1858—1908. Az egylet 50 éves jubileumára. Sopron, 1908. Röttig Gusztáv és fia kny. 8-r. 113 l. 6 fénykép-melléklettel. Ára 1 kor. 50 fill.

— RÉTHY LÁSZLÓ. A békés- és aradmegyei Réthy-család történetére vonatkozó adatok. Összegyűjtötte —. Arad, 1908. Réthy L. és fia knyomdája, 8-r. 32 l. és 4 képpel.

— THURY ETELE. Magyar protestáns egyháztörténeti adattár; l. *Adattár*.

UNGER (JOACHIM JACOB). Gesammelte Aufsätze. Pozsony, 1908. Alkalay Adolf és fia kny. 8-r. VIII. 206, 2 l.

— VÁLYI (NÓRA). A sketch of hungarian history. Budapest, 1908. »Pallas« kny. 8-r. 84, 2 l. Két genealógiai táblázat.

— WALDBOTT (FRIEDRICH). Graf Oswald Gobert von Wolkenstein seine direkte Abstammung väterlicher und mütterlicher Seite von den Fürstenhäusern Rákóczy und Hohenzollern. Budapest, 1908. »Pátria« kny. 8-r. 46 l. 5 szöveggép és 3 táblázat.

— ZIELŃSKI (STANISLAUS.) Die Ermordung des Statthalters Grafen Andreas Potocki. Materialien zur Beurteilung des ukrainischen Terrorismus in Galizien. Sopron, 1908. Röttig Gusztáv és fia kny. 8-r. 67 l.

HAZAI HIRLAPOK REPERTORIUMA.

1905. június — 1906. június.

UJABB KOR 1867-IG.

Az absolutismus első tíz éve, 1850—1860. Hentaller Lajos. Egyetértés, 1905. okt. 15.

Magyarország az ötvenes években. Hentaller Lajos. Egyetértés, 1906. márcz. 3.

Kempen rendelete. (Kroner mosoni alispánt Haynau parancsára megdicséri. Kelt 1849. júl. 10.) Pesti Hirlap, 1905. decz. 21.

Udvari dímák leveleiből 1851—1856. Pesti Hirlap, 1906. márcz. 18.

Képek a Bach-korszakból. Petrassevich Géza. Alkotmány, 1906. jan. 23.

A censura a Bach-korszakban. Budapesti Hirlap, 1906. márcz. 23.

A censura multjából. Zuboly. Hazánk, 1905. decz. 21. (Az ötvenes évekből.)

Császárlátogatás Magyarországon 1852-ben. (Kassán és Gömör vármegyében.) G. R. szemtanútól. Budapesti Hirlap, 1906. jún. 19. Bordolo hadtestparancsnok viselt dolgaira is világot vet.

Az Almásy-Nedeczky-jéle puccs. Hentaller Lajos. Egyetértés, 1905. nov. 5.

- Ujságalapítás 1857-ben.* Pompéry Aurél. Budapesti Hirlap, 1906. márcz. 7. (Szilágyi Virgil Ország cz. lapjának megalapítása és 1863-ban törént megrendszabályozása.)
- Garibaldi magyarjai.* Maxime du Camp nyomán. Magyar Hirlap, 1905. decz. 24. (Winkler ezredes, Türr István, Tüköry ezredes, Teleki Sándor, Mogyoródy ezredes és Éber Nándor.)
- Magyarok és az olasz egység.* Zuboly. Pesti Napló, 1905. okt. 10.
- A protestáns pátenz és az októberi diploma.* Hentaller Lajos. Egyetértés, 1906. április 4.
- Nemzeti küzdelmünk 1860—1861-ben.* Farkas Emőd. Pesti Hirlap, 1906. márczius 11.
- Forinyák Géza emlékezete.* (1860. márcz. 15.) Ifj. Ábrányi Kornél. Egyetértés, 1906. márcz. 15.
- Egy szemtanú Forinyák Géza agyonlövésétéről.* Magyar Hirlap, 1906. márcz. 16.
- Az egri nők kivonulása Dobó sírjához, 1860. márcz. 15-én.* Pesti Hirlap 1906. márcz. 15. (A katonaság szétverte a nőegylet menetét.)
- 1861. ápr. 6.* Balla Károly. Egyetértés, 1906. ápr. 7.
- Benedek titkos napiparancsa.* (Kelt Pesten, 1861. márcz. 24. Magyar Hirlap, 1906. márcz. 30.) A napiparancsra válaszoltak Jókai Mór (az Üstökösben) és a magyar hazafias mágnások.
- Benedek.* Balogh Pál. Budapesti Hirlap, 1906. jún. 29.
- Főispáni installatiók a multban.* (1861.) Budapesti Hirlap, 1905. nov. 5.
- Haller Ferencz ezredes 1861-iki kormánybiztos (első hiteles) életrajza.* Pesti Napló, 1906. febr. 18.
- Deák Ferencz óvása az 1861-iki országgyűlés feloszlata ellen.* Budapesti Hirlap, 1905. jún. 25.
- Pest vármegye 1861-ben.* Dalmady Győző megyei árvaszéki elnök jegyzetei nyomán Muskó Pál. Magyar Hirlap, 1906. febr. 24.
- Pest vármegye ellentállása 1861-ben.* Zuboly. Pesti Napló, 1906. febr. 25.
- Pest város ellentállása 1861-ben.* F. A. Magyar Hirlap, 1906. márcz. 18.
- Régi alispánok és főjegyzők.* Ifj. Ábrányi Kornél. Egyetértés, 1905. nov. 19.
- Belcredi emlékiratai.* Seress László. Pesti Napló, 1905. okt. 24.
- Magyarok Bécsben.* (Belcredi és Beust idejében.) Lónyai András. Budapesti Hirlap, 1905. szept. 23.
- Egy porosz tábornok (Voigts-Rhetz) a königgrätzi csatáról.* Budapesti Hirlap, 1906. ápr. 1. (A szóban forgó *Emlékiratok* a Kölnische Zeitungban jelentek meg eredetileg.)
- Skizzen aus dem Feldzug des J. 1866.* Haeseler kapitány, a ki Stülpnagel tábornok hadosztályában szolgált, a jelzett cím alatt megjelent munkájában érdekes dolgokat közöl a blumenau-i csatáról.
- Custoza.* Junius. Budapesti Hirlap, 1906. jún. 24.
- Egy képviselő levele az 1867-iki koronázásról.* Egyetértés, 1906. jún. 10. (A Pesti Hirlap jún. 10-iki száma szerint Vadnay Lajos, utóbb septemvir, a levél írója.)

AZ 1867-IKI KIEGYEZÉSTŐL.

- Deák Ferencz mint vezér.* Wlassics Gyula. Budap. Hirl. 1905. decz. 24.
- Deák Ferencz mint államférfi.* Wlassics Gy. Egyetértés 1905. decz. 24.
- Deák Ferencz politikája.* Wlassics Gyula. Budap. Hirl. 1906. ápril. 6.
- Deák Ferencz és a Deák-klub belső történetéről.* (»Emlékezzünk« cím alatt.) Eötvös Károly. Pesti Hirl. 1906. jun. 2. s köv. számok.

Deák Ferencz : Szemelvények munkáiból. Szerkesztette Wlassics Gy. (Magyar Remekírók.) Ismertette : Ruttkay. Pester Lloyd 1906. máj. 10.

Hogy lett Andrássy Gyula külügyminiszter? Balogh Pál. Pesti Napló 1906. jún. 21.

Andrássy és Bismarck. (Az osztrák-magyar és német szövetség megkötése 1879-ben.) Marczali Henrik. Budapest. Hirl. 1906. máj. 30. Németül is megjelent a Deutsche Rundschau-ban.

Gr. Andrássy Gyula szobra, arcképei stb. Vasárnapi Ujság 1906. 6. és 49. sz.

Böszörményi László. Déri Gyula. Egyetértés 1905. okt. 6.

Nyáry Pál emléke. (35 évvel azelőtt.) Budapest. Hirlap 1906. április 21.

Szilágyi Dezső. (Jellemrajzi adalékok.) Ifj. Ábrányi Kornél. Egyetértés 1905. decz. 3.

Szilágyi Dezső beszédei. I. kötet. Ism. az 1906. jún. 3. hirlapokban. különösen : Pester Lloyd (jún. 3.) és Magy. Hirl. (jún. 3.).

Egy jóslat. Ifj. Ábrányi Kornél. Pesti Napló 1905. okt. 15-én. Reminiscencia Tisza Kálmán beszédéből, melyet a Rajner belügyminiszter által tervezett vármegyereform idejében mondott.

Mollináry tábornok emlékirataiból. Pester Lloyd 1905. decz. 8. (Adalék az 1878. évi boszniai occupatio előkészítéséhez.)

Paczona István honvéd százados, a maglaji hős. (1878.) Nekrológok a hirlapok 1905. nov. 20. számaiban ; különösen : P. Hirlap (nov. 20.). — Mellesleg megjegyzem, hogy még e derék katonának életpályája is újabban polemia tárgyául szolgált. V. ö. Magláj. Lits Gyulától. Budapest. Hirlap 1908. márcz. 18., a ki erélyesen védelmére kelt Paczona emlékének.

Kossuth L. levele Thász Dánielről. (Kelt Torinóban 1890. febr. 19.) Budapest. Hirl. 1906. márcz. 30.

Lukács m. k. pénzügyminiszter 10 évi működése. (1905.) Ism. Pester Lloyd 1905. jan. 15.

A magyar Akadémia és a magyar közjog. (Kautz Gyulának a Budapest. Szemle 1905. okt. füzetében megjel. tanulmányáról szóló polemikus czikkek.) Budapest. Hirl. 1905. okt. 12. és decz. 28. Alkotmány okt. 12.

Das neueste ungarische Staatsrecht. Spiegel Ed. N. Freie Presse 1905. jún. 26. — *Was gestattet und was verbietet das ungarische Staatsrecht?* Bécsi Fremdenblatt 1905. szept. 8. — *Gesetz und Auslegung.* Schönborn Frigyes gr. Fremdenblatt szept. 3.

Die Wandlungen der österreichisch-ungarischen Reichsidee, ihr Inhalt und ihre politische Notwendigkeit. Tezner Frigyes bécsi egyetemi tanár művét (1905. Manz) megírálták a N. Freie Presse 1905. máj. 15. és 19-én és úgyszólván az összes magyar lapok. Kiindulási pontja az 1867 : XII. t.-czikk.

Der Parlamentarismus in Ungarn. Steinbach Gustav : Neue Freie Presse 1906. márcz. 24. Voltaképen polemia Kautz Gyula tanulmányával (Budapest. Szemle). Steinbach Jellinek György nézetéhez csatlakozott. Mindkettőnek azután talpraesetten *Redlich* felelt a bécsi Zeit-ban 1906. márcz. 29. — Hogy Steinbach abbéli nézetét, miszerint Magyarországon a parlamentáris kormányforma nélkülözheti a pozitív jogi alapot — azóta meg nem változtatta, bizonyítja ily című újabb tanulmánya : »Gesetzliche und parlamentarische Regierung in Ungarn«, mely a Jellinek György és Laband Pál által megindított »Jahrbuch des öffentlichen Rechts« I. évfolyamában lehető fel. (Tübingen 1907.)

Az 1848 : III. t.-czikk. Tillmann B. Alkotmány 1906. máj. 6. (Polemizál Kautz Gyulával és Concha tanárral.) — *Politikám útjai.* Gr. Andrássy Gyula. Budapest. Hirl. 1905. júl. 3. és valamennyi lapban júl. 4.

A királyi biztos. Csemegi 1861. írt cikke nyomán: Budap. Hirl. 1906. márcz. 9. és Pesti Napló febr. 27. (A Pester Lloyd ellen irányuló cikkek.) A királyi biztosokról l. még N. Freie Presse 1906. márcz. 18. és az udvari Fremdenblatt márcz. 18. cikkét (fordításban: Budap. Hirl. márcz. 19. A közigazgatási bíróság döntése e kérdésben a márcz. 24. s k. napon kelt számaiban).

A felségjogok. Közjogi tanulmány. Gr. Andrássy Gyula. Valamennyi lap 1906. febr. elején. N. Freie Presse: febr. 9. (»Kristálytisztá érvelés«).

Guyot francia miniszter Magyarország alkotmányos válságáról. Pester Lloyd 1905. okt. 24.

A francia sajtó (1906) és Magyarország válsága. Chélarud Raoul. Pesti Napló. 1906. márcz. 9.

A nyelvkérdés és a magyar hadsereg. Szederkényi Nándor. (»Helyreigazítás« czímen.) Magyarország 1905. nov. 1.

Az általános választói jogról szóló törvényjavaslat. Kristóffy József javaslata. Közzétette a hírlapok útján 1905. decz. 19. és 20-án.

Maró Gergely félkezű 48-as honvéd képes kalendáriuma. (Surányi Károly kaposvári gymnas. tanár műve.) Megbírálták kül. Budap. Hirl. 1906. márcz. 17. Alkotmány 21. s a többi e korbéli ellenzéki lap. P. Hirlap márcz. 24.

Királyi proclamatio »Hű Magyarországnak népéhez.« Kelt Bécsben 1906. április 10. Ezen már kiszedett, de a Fejérváry-kabinet lemondása következtében tárgyalanná vált történeti documentum szövegét csak »A Nap« közölhette, 1906. április 19. és hites facsimile kiadásban április 26-án. Egy példányt megőrzés végett megküldtek a M. Nemzeti Muzeuumnak.

Az ilyir királyság és Magyarország. Gopcevic Spiridion. Budap. Hirl. 1905. okt. 12.

Magyarok és horvátok. Loiseau cikke nyomán, mely a Revue de Paris 1905. decz. füzetében jelent meg: Az Ujság 1906. jan. 14.

Ferencz Ferdinánd trónörökös nevének jogigényei és a magyar közvélemény. Pesti Hirl. 1906. jan. 28.

Levelek a trónörököshöz. Bresnitz von Sydakow (»Offene Briefe« sat. Lipcse 1905.) művének ismertetését l. a Budap. Hirl.-ban 1905. nov. 10.

Sir Horace Rumboldt: Egy diplomata visszaemlékezései. (Angol nagykövet volt, többek között 1896—1900-ig Bécsben volt.) Pesti Napló 1905. nov. 5. és Pester Lloyd okt. 24. Az eredeti mű czíme: Recollections of a diplomatist. Lond. 1902. 2 köt. és: Further recollections (u. ott 1903.) E »Visszaemlékezések« némileg indiscreték és az angol kormány megrovását vonták maguk után.

VEGYESEK.

Nagy magyarok élete. Benedek Elek ily cz. művét ismert. a Polgár 1906. márcz. 27.

A magyar királyság. Hatala Péter. Pesti Hirl. 1905. nov. 5.

A szászok és a magyar cultura. Bokor József. (Ferenzy István nagy-szebeni programm-értekezése nyomán.) Egyetértés 1905. nov. 5.

Az erdélyi szászok. Reimesch nyomán. Földr. Közlem. 1905. 59. s k. l.

A női kérdés kezdetei Magyarországon. Zuboly. Pesti Napló 1906. jan. 14.

Kakas István. Irta Veress Endre (Történ. Életr.). Ismert. Junius. Budap. Hirl. 1905. okt. 11.

Aus der Venezianischen Patriarchenzeit des Erzbischofs Ladislaus Pyrker. Kübeck Károly b. naplói nyomán. Pester Lloyd 1906. ápril 27.

Gróf Kuun Géza emlékezete. Kristóf Gy. dr. Budapest. Hirl. 1906. április 8. A megelőző irod. I. Századok 1906. 580. l.

Szász Károly. (4 rajzzal, ill. arcképpel az 1840—1898. évekből.) Vasárnapi Ujság 1905. 43. szám.

Beksics Gusztáv. Nekrologok a hirlapok 1906. május 7. s követk. számaiban. Vasárn. Ujság. 1906. 20. sz.

Kőrösy József statisztikus. Nekrolog. Vasárnapi Ujság 1906. 26. sz.

Bartha Miklós. Valamennyi lap 1905. okt. 20. — Hentaller L. a Hazánkban okt. 21-én. Életrajz és arckép: Vasárnapi Ujság 1905. 44. sz.

Enyedi Lukács. Nekrolog. Vasárnapi Ujság 1906. 26. sz.

Cingria Péter. Magyarország 1906. márcz. 4.

Hellebronth János 48-as honvédszázados. Nekrolog. Egyetértés. 1906. jan. 4.

Schulpe György dr., a sociális reformok úttörője Magyarországon. Egyetértés 1906. ápril 15.

Batka János, Pozsony város levéltárosa. Pester Lloyd 1905. okt. 4. és Pester Journal okt. 5.

A magyar keresztnevéről. Magyar Nyelv 1905. 367. l.

A magyar néplélek a katonadílokban. Molnár Jenő. Vasárn. Ujság. 1905. 447. s k. l.

Kolozsvári István levele Apafi Mihályhoz. (Ez az 1684. jul. 25. kelt levél nyomdai dolgokra vonatkozik.) Irodalmi Közlem. nyomán: Budap. Hirl. 1906. febr. 9.

100 év előtti előfizetési felhívás. Budap. Hirl. 1906. febr. 16. (A »Magyar Szaturnosz« felhívása.)

Magyar írók honoráriuma a multban. Pesti Napló 1906. jan. 28.

Az első magyar szerkesztő. (Szegfi Mórné.) Budap. Hirl. 1906. jan. 4.

Az első magyar riporter. Budap. Hirl. 1905. okt. 8. (Nagy Ignác ujságíró, önéletrajza nyomán; eléggé jó dolga lehetett, a mennyiben 1842—44-ben 6000 forintot keresett.)

Szegedi Kis István 1505—1572. Budap. Hirl. 1905. nov. 15.

Káldi mint polemikus. Révai S. Kath. Szemle. 1905. 7. füz. és külön lenyomatban. Budapest, Stephaneum 1905. (20. old.)

Mikor és hol született Faludi Ferencz? Somogyi József. Budap. Hirl. 1906. jan. 13. (Keresztlevele szerint 1704. márcz. 26., nem pedig április 18., még pedig Németújváron. Szülei, kik Körmenten laktak, a kuruczok elől menekültek volt Németújvárra.)

Csokonai és a debreczeni collegium. Csűrös Ferencz. Az Irodalomt. Közlemények nyomán Budap. Hirl. 1906. márcz. 6. (A hivatalos acták közlése, hogy miért csapták ki Csokonait.)

Virág és Anyos Pál. Gondán Felicián. Alkotmány 1905. decz. 5.

Francia vélemény Kazinczy nyelvújításáról. Schintz A. cikke a Revue Philosophique 1905. jul. számában. (»Egy mesterséges világnyelv«.) Schintz voltaképen a gráci Schuchardt álláspontjára támaszkodik.

Mikor született Katona József, a Bánk bán költője? Alkotmány 1906. jan. 26. Ferlanday Rezső kecskeméti segédlelkész közli az anyakönyvi kivonatot, mely szerint Katona 1791. nov. 13-ikán született és nov. 14. keresztesztetett meg. Ehhez képest a Pallas-Lexikon (X. 266.), Beóthy (Irod. történ. II. 61.) és a többi irod. történet kijavítandó.

Új Vörösmarty-arckép. Magyar Hirl. 1906. márcz. 23. — Kriehaber festménye, 1842-ben készült, jelenleg Blaschke bécsi képkereskedő tulajdona.

Petőfi Sándor ismeretlen levele. 1847. szept. 3. (Bernát Gazsihoz.) Magyarország 1906. márcz. 15.

Heine und Petöfi. Heine egy kiadatlan levelével. Kertbeny fordításában. — Kohut Adolf. Pester Lloyd 1906. febr. 18.

Toldy Ferencz (a 30-as évekből való festmény- és több fényképpel). Vasárnapi Ujság 1905. 44. sz.

Toldy Ferencz mint politikus. Görcsöni Dénes. (Tudományos életünk III.) Alkotmány 1905. okt. 26.

Hugó Károly képe 1840. és 1848-ból. Vasárnapi Ujság 1906. 30. sz.

Egy kisebb lantos hagyatéka. (Dózsei L.) Kacziányi Géza. Hazánk 1905. decz. 17.

Egy angol író Magyarországról. Kohut Adolf. Neues Pester Journal 1905. szept. 22. Ismerteti egy angol utazónak 1840-ben a Foreign Review-ben megjelent útleírását. Szól röviden Pozsony-, Komárom-, Észtergom-, Visegrád-, meg Pest- és Budáról; továbbá Debreczenről, a Balatonról s az alföldi rónáról, eléggé jó indulattal. A — névtelen — útleíró *Bright, Townson, Quin* és *Hall* kapitány útleírásáról is megemlékezik, a kik közül Quin és Hall művei elavultak és hitelt nem érdemelnek. Quin a gózhajón egy magyar mágnás komornyikjával kötött barátságot és ettől tudakozódott hazánk állapota felől. Hall kapitány pedig a stiriai határ közelében fekvő magyar főúri kastélyban ebédelt egy ízben és miután ez az ebéd nem volt inyére, egész Magyarországon nem talált dicsérni való dolgot.

Magyarország lovagvárai. (Könyöki műve.) Ismertették: Budap. Hirl. 1906. jan. 12.; Archaeologiai Értesítő 1906. 378. (Szendrei János.) V. ö. Századok. 40. évf. 563.

A középkori várak. (Könyöki műve.) Alkotmány 1905. decz. 22.

Murány várának története. Irta Droppa József. Ismert. Alkotmány 1905. okt. 12.

A monyorókereki vár. Szalon-Ujság 1906. 2. szám.

Adorján vár pusztulása. (Bihar vm.) Budap. Hirl. 1906. febr. 15. és P. Lloyd febr. 13.

Balaton-Füred 70 évvel ezelőtt. Récesy Viktor. Budap. Hirl. 1906. szept. 2. (A tihanyi apátság feljegyzései nyomán. 1837-ben Füreden 14 tál ételnek az ára 48 krajczár.)

Csendélet Budán 1696-ban. Takáts Sándor. Vasárn. Ujság 1905. 623. 1.

Buda és Pest régi látképei. Vasárn. Ujság 1905. 1. sz.

Egy nevezetes budai ház. Virág Benedek lakóháza (Apród-u. 10. sz., melyben Virág a »Századok«-at írta.) Zuboly. Pesti Napló 1905. decz. 20.

Eltűnt pesti templomok. Historicus. Budap. Tagblatt 1905. nov. 19.

Polgári élet Pesten a XVIII-ik században. Pesti Hirl. 1905. decz. 24.

Mibe került az élet Pesten ezelőtt 150 évvel. Vasárn. Ujság 1905. 490. 1.

Egy régi pesti vendéglő. (A »Magyar király«.) Vasárnapi Ujság 1906. 1. szám.

A régi Pest csillagáról. (A Diana-fürdő.) Pesti Napló 1906. jan. 28.

Pest régi házai. A zöldfa. Zuboly. Pesti Napló 1906. febr. 7.

Régi pesti molnárok és sütők. V. S. — Vasárnapi Ujság 1906. 12. sz.

A pesti bazilika története. O. D. — Pester Lloyd 1905. szept. 21.

Erdőszentgyörgy, az angol trónörökös magyar birtoka. (Maros-Torda vm.) Budap. Hirl. 1906. jan. 12. (A trónörökös nagyanyja, Rhédey Claudia grófnő 1812-ben ott született.)

Az egi fertálymesterek. Gyöngyösi László. Vasárnapi Ujság 1906. 8. szám.

Füme kormányzói hajdan és most (1776 óta). Pesti Hirl. 1906. jun. 24.

A komáromi földrengés 1763-ban. Márki S. Pester Lloyd 1906. ápril 29.

Tímár ház. Id. Szinnyei József naplójegyzetei Komáromról az 1845—1846. években. Cikksorozat a Magy. Államban 1906. jan. és febr. havában.

- A marosvásárhelyi Bolyai-ház.* Zuboly. Pesti Napló 1906. máj. 30.
- Pozsony vármegye és város monographiája.* (Magyarország vármegyéi és városai.) Borovszky Samu. Ismert.: P. Lloyd 1905. ápril 5. és Magy. Hirl. ápril 2.
- A pozsonyi Toldy-kör története.* (Pozsony, 1905.) Irta: *Kumlik Emil.* Ismert. Pesti Napló 1905. okt. 17.; Független Magyarország okt. 17. és több más lap. (Eredetileg a Nyugati Magyar Híradóban megjelent cikksorozat.)
- Egy történelmi emléktábla.* (Pozsonyban.) Ejury. Pester Lloyd 1905. decz. 27. (esti kiadás). Védelmére kel az Ortvyay T. által készített szövegnek.
- Lőcse várjai* (fenmaradása érdekében). Budapest. Hirl. 1906. jun. 17.
- A sátoraljai helyi tűzoltóság 1827. történet megalapítása* (Kossuth Lajos által). Budapest. Hirl. 1906. márcz. 3.
- Szepes vmegye művészeti emlékei.* Divald könyvét ismertette az Alkotmány 1906. febr. 13.
- Szepes vmegye multjából.* Weber Samu: »Ujabb adalékok Szepes vmegye történetéhez« nyomán. Budapest. Hirl. 1906. febr. 22.
- Szepeser Burgen und Städte.* Weber Samu nyomán. Pester Lloyd 1905. decz. 29. Behatóbban szól a Lengyelországnak elzálogosított szepesi városok sorsáról Lubomirski sztaroszt idején (1702.). Iglónak péld. 168 forint helyett 3212 forintot kellett fizetnie.
- Dalmácia.* Havas S. Budapest. Hirl. 1906. szept. 20.
- A romániai csángók.* Rubinyi Mózes könyve nyomán: Budapest. Hirl. 1906. ápril 8.
- Magyarok Amerikában.* Kacziányi Géza dr. Hazánk 1905. okt. 26.
- Immigration a burs.* Braun Márkus északamerikai ügynök könyve a bevándorló magyarokról és a magyarországi kivándorlás okairól. Megjel. New-Yorkban 1906. Ism. Pester Lloyd 1906. máj. 6. és Budapest. Hirl. máj. 8.
- XIII. századbéli román aquamanile a fővárosi muzeumban.* Vasárnapi Ujság 1905. 1. sz.
- Dürer.* Laban Ferdinand. Der Tag 1906. febr. és Pester Lloyd 1906. febr. 11. Szól Dürer alföldi típusokra emlékeztető rajzairól, nevezetesen fejéről.
- Zichy Mihály.* Nekrologok: az 1906. márcz. 1—3. lapokban.
- Palóczy Horváth Ádám* (mint versíró, dallamszerző és népdalgyűjtő). 1760—1820. Zempléni Árpád. Vasárnapi Ujság 1906. 39. sz. Két, a német tánczra vonatkozó gúnydalt is közöl, melyeket Káldy is fölvetett gyűjteményébe.
- Bihari cigányprímás.* Fraenkel Bert. — Pesti Napló 1905. decz. 24.
- Haydn in Ungarn.* Palóczy L. Neues Pester Journal. 1905. szept. 23.
- Hunyadi László operának első kritikája.* A Pesti Divatlap 1844. bírálatára: Budapest. Hirl. 1906. márcz. 17. (A bírálat kedvezőtlen; »tudós német muzsika«, nem »zeneköltő műve« sat.) A többi bíráló ellenben magasztalta Erkelt.
- Liszt és a magyar művészet letűnt napjai.* Pester Lloyd 1906. máj. 20.
- Eine aristokratische Malerin und Virtuosa.* (Nákó Berta grófnő és 1860. évi hangversenyei.) Nyáry Sándor. Neue Freie Presse 1906. máj 2.
- Két magyar zeneszerző.* (Székely Imre és Zimay László.) Ábrányiné. Egyetértés 1906. márcz. 21.
- A püspöksüveg, tekintettel Magyarországra.* Bóhm János dr. Alkotmány 1905. okt. 10. és 11.
- Pápai beavatkozások a magyar ügyekbe.* (»Történelmi visszapillantás«.) Magyar Szó 1905. okt. 14. és követk. számok.
- Die Seligsprechung einer Erzherzogin.* Himmel G. Pester Lloyd 1906. jan. 10. A cikk b. Magdolna, I. Ferdinánd leányára vonatkozik. —

V. ö. Magdolna főhercegnő boldoggá avatása. Alkotmány 1906. jan. 12. (Magdolna 1590-ben halt meg mint apácza.)

A Zichy grófok és az egyház. Alkotmány 1906. jan. 28.

Déryné. Bayer J. nyomán: Budapest. Hirl. 1906. márcz. 17.

Az első magyar artisták. Az Ország 1906. jan. 11. Az első magyar tarka szinpad igazgatója Szabó József és Havi Mihály voltak, a kik 1845 és a követk. években bejárták fél Európát és társulataikkal Londonig jutottak.

Petőfi Sándor és Prielle Kornélia levelezése. Magy. Hirl. 1906. febr. 24.
Kiss Ernő szavai Prielle Kornéliához (1849.). Az 1906. febr. 27. és 28. lapokban. (Somló Sándor beszéde.)

Az első színházi műtaps (Claque) a Nemzeti Színházban. Budapest. Hirl. 1906. febr. 28. Carl Henriette énekesnő 1842 telén történt fellépése alkalmával (A fekete dominóban) említik a hírlapok legelőször a claque-ot.

Udvári báli élet Budán (1792.). Gr. Vay Sándor. Pesti Hirl. 1906. febr. 4.

A Komlókert színészei és az 1861. júl. 14-iki előadás. Bakonyiné Balogh Etelka. Budapest. Hirl. 1906. ápril. 8.

Magyar tánczok. Porzó. Pester Lloyd 1906. jan. 28.

A magyar táncznyelv. Réthi Prikkel Márián. Magyar Nyelv 1906. jan. füzet és Budapesti Hirl. 1906. jan. 27.

A pesti farsang multjából. »Tudós Pál« nyomán (Gaál György). Budapest. Hirl. 1906. jan. 24.

Báró Vay Lénárd. A régi jó világból. Aranyi Lipót. Az Ujság 1905. decz. 24.

A népoktatás története. Békefi Remigtől. Ismertette: Budapest. Hirl. 1906. jun. 2.; Alkotmány jun. 6. (Görcsöni).

Redinger (Jakab János) Magyarországon (és Comenius Amos). Kőrösi Henrik. 1905. okt. 7.

Schwartner Márton és a statisztika a XVIII. század fordulópontján. Márki Hugó. Közgazdasági Szemle 1904. és 1905. 1. és 2. füz. V. ö. Akad. Értes. 1905. 71. és 138. l.

Magyar félreismert és nem méltott feltalálók. Hankó Vilmos. Magyarország 1906. máj. 1.

B. Kempelen. Die Kempelen'sche Schreibmaschine. N. P. Journ. 12. Juni 1906. (Dankschreiben d. erblindeten Th. Paradeis, Schützling d. Kaiserin Maria Theresia.)

Kelengye, moring és eljegyzési szokások a hajdani Pesten. Vasárnapi Ujság 1905. 867. s k. l.

A magyar bajusz. Herman Ottó. Budapest. Hirl. 1906. jan. 25. (a »Magyar Nyelv« nyomán).

A régi magyar kert (XVI—XVII. század). Takáts Sándor. Budapest. Hirl. 1906. márcz. 28. és április 4. Szól nevezetesen Nádasdy Tamásné sárvári, Zrinyi Ilona és Apafi Mihály kertjeiről, első sorban a huszti kertről.

Régi magyar gyümölcs. Takáts Sándor. Budapest. Hirl. 1905. okt. 19.

Régi szüret a Hegyalján. Az Ethnographiában és Magyar Hirlapban. 1906. febr. 8.

Látó. (XVI. és XVII. századbeli oklevelekben a m. vásárbíró, árúvizsgáló.) Takács Sándor. Magyar Nyelv 1905. 8. füzet. Pozsonyban péld. 2 látó (vám) volt, a száraz látó a hegyek alján (ma is »száraz vám«) és a vízi látó (a Dunánál).

A vesző és a holya. Takáts Sándor. Budapest. Hirl. 1906. jun. 24. (A vesző = virga = mérő pácza; a jobbágytelkek adózása. A holya a felvidéki ménesek számára lefoglalt rét, pusztja sík mező.)

Timon Akos közjogi művéről újabban *Solmi Arrigo* is nyilatkozott a *Rivista italiana per le science giuridiche*-ben, 1905. szept. V. ö. Az Ujság 1905. okt. 29.

A magyar ügyvédség. Králik Lajos ily cz. művét a legtöbb hirlap a szerzőnek politikai magatartása miatt nem ismertette. V. ö. Pesti Hirlap 1906. febr. 9.

Szegedy Emerencia bűnpöre. A XVII. század elejéről. (Debreczeni pör.) Koncez Ákos. Magyarország 1905. okt. 13.

Harangrablás 1685. Pílinyben. B. Nyáry Albert. Egyetértés 1906. jun. 9.

Régi tolvajvilág Pesten. V. S. Vasárnapi Ujság 1906. 8. sz.

Ki volt Sobri ? Vasárnapi Ujság 1905. decz. 10. szám és Eötvös Károly a Pesti Hirlapban : 1905. decz. 12. és követk. sz. (Igazi neve : Pap Jóska.)

— *A Vay-Sobri legenda.* Közli gr. Vay Sándor. P. Hirl. 1905. decz. 31.

Közbiztonságunk multja és pandurkorom emlékei 1859. Osváth Pál ily cz. művét ismert. Kacziányi Géza. Hazánk 1905. szept. 23.

Osváth Pál emlékirataiból. (1867.) Kossuth Flóra. Budapest. Hirl. 1905. decz. 10.

Egy »bübájos« Báthory-sarj. Bárá Nyáry Albert. Vasárnapi Ujság 1905. 48. sz. (Báthory Anna, Báthory István király öcsésének leánya, szül. 1594. Jósika Zsigmond ledér neje, ki Bethlen Gábornak is bajt okozott.)

Boszorkányok a kancellárián. (1755-ből.) Seress László. Pesti Napló 1906. április 15. A vádlott horvátországi »boszorkányok« közül Mária Terézia Bécsbe vitetett fel egynehányat.

Babona a XVIII. században hazánkban. Pruzsinszky Pál felolvasása nyomán. Budapest. Hirl. 1906. máj. 8.

Das Hofkammer-Archiv (in Wien). Fournier Ágost, Neue Freie Presse 1906. márcz. 5.

Geschichte der k. u. k. Technischen Militär-Akademie. Von Gatti und Obermayer. Ismertette: Pester Lloyd 1906. márcz. 23. Érdekes adatok a régi »Bombardier-Corps«-ról, Klapka Györgyről stb.

MANGOLD LAJOS.

Helyreigazítás.

A *Századok* 1908. évi deczemberi számában, *Hóman Bálint*: »Östörténetünk keleti forrásai« cz. cikkében a 878. lap 9-dik sorában *ellen helyett mellett* olvasandó.

EGYÉNEK ÉS TÖMEGEK A TÖRTÉNELEMBEN.

— MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

Szentpétery figyelmét teljesen elkerülte egy épp oly fontos, mint érdekes logikai tévedés az újabb collectivisták érvelésében. Pedig benne van ez a tévedés abban a tartalmi kivonatban is, melyet Barth művéből¹ azzal a célzattal állít össze, hogy az bírálatának alapúl szolgáljon. A »qui tacet, consentire videtur« elve itt beválik. Az alábbiakban éppen azt igyekszem kimutatni, hogy az »individuális — collectiv«, »egyes — általános« ellentét-párok — azok az alapfogalmak, melyek körül az egész kérdés forog — Szentpéterynél nem kevésbbé két különböző, egymást kizáró értelemben fordulnak elő, mint azoknál, a kiket meg-bírált.

Talán czélszerűbb lett volna inkább Lamprechtet bírálni első sorban, minthogy Barth idézett okoskodása alapján véve nem egyéb, mint rövid reproductiója azoknak a nézeteknek, a melyeket Lamprecht már előbb, bővebben és többször is kifejtett. De végre is nem olyan fontos, hogy a collectivista felfogás melyik képviselője van vádlottnak beidézve, ha egyébként a vádiratban benne van minden, a mi lényeges és pedig híven előadva.

A mi az utóbbi pontot illeti, egy kifogást nem hallgathatok el. »A történelem s a természettudományok (Barth szerint) egyeznek abban, — mondja Szentpétery — hogy egyiküknek sem szabad az egyént, az individuumot tenni vizsgálata tárgyává.«² Ezt a mondatot még sem lett volna szabad leírnia,

¹ Die Philosophie der Geschichte als Sociologie. I. Th. Leipzig 1897.

² Barthnál ez így hangzik: »Zunächst haben beide (Naturgeschichte und Geschichte) das Gemeinsame, dass sie nicht das einzelne Individuum

hiszen alig kell hozzá utánagondolás, hogy észrevegyük, mekkora képtelenség rejlik benne. Hogyan juthat másképp a tudós az ő nem- és fajfogalmaihoz, mint az által, hogy individuális példányokat tesz vizsgálata tárgyává, hogyan állíthat fel törvényeket, ha nem megfigyelések vagy kísérletek alapján, melyeknél mindenkor egy-egy individuális esettel áll szemközt?

Barth és Lamprecht itt nyilván csak azt akarják mondani, hogy az egyes eset megfigyelése és leírása magában véve még nem tudomány, hanem annak csak kiindulópontja és kezdete. A tudós feladata szerintök abban áll, hogy az egyes, concret esetek táljáról az általános fogalmak és törvények régiójába emelkedjék. Ezekben látják a valóban értékes eredményeit a tudománynak, melynek célja e szerint az általános felé irányúl.

Senki sem fogja tagadni, hogy e jellemzésben helyes gondolat is foglaltatik. Az általános vonatkozás nagy mértékben jellemző a tudományra. S ha az elméleti tudományoknak az a feladatuk, hogy a concret világ végtelen nagy és széteső változottsága felett uralmat és tájékozást szerezzenek nekünk, ennek a célnak eszközeit első sorban az egységesítő és rendező általánosításokban fogjuk keresni.

Csak azt nem szabad gondolni, hogy a tudománynak ezt az »általános«-át mindenkor fogalmak és törvények alkotják, mint a melyek a természettudományokra jellemzők. *Nemcsak szabályokból tanulunk, de példákából is és pedig annál inkább az utóbbiakból, mennél bonyolódottabb viszonyokkal állunk szemközt.* (Freytag V.) Ne téveszszük szem elől, a mit már Aristoteles is felismert, hogy a költő individuális alkotásaiban, de a történetírás concret eseményeiben is, legtöbbször hallgatólag és kifejezetlenül van benne a sub specie aeternitatis mozzanata.¹ Az álta-

als solches zum Objekt ihrer Erkenntniss nehmen.« (Philosophie der Geschichte 2. l.) Igaz ugyan, hogy maga Barth is az ő könnyen olvasható, de gyakran felületes common sense-modorában nem egyszer pongyolább, mint philosophushoz illik. V. ö. pl. az idézett mondattal a következő sorokat (u. ott. 217. l.); »*Der Einzelne als solcher ist nicht Gegenstand der Geschichte, sondern der Naturgeschichte*« (a hangsúlyozás tőlem).

¹ Ari toteles, Poetica, cap. 9. Szépen ír erről Spranger, Grundlagen der Geschichtswissenschaft, 91. l.: »*Darin liegt es auch, dass in einem kleinen Ausschnitt der Geschichte das Allgemeine und Ewige sich gleichsam*

lános — ez esetben a lélektanilag vagy erkölcsileg tipikus — itt szorosán összeolvad az egyes esettel, nem választható el tőle s nem formulázható külön, mint a természettudományok törvényei.¹

Végelemzésben mégis naturalistikus hajlamokra vezetendő vissza mind Barth »fogalmi történetírás«-a,² mind pedig Lamprecht azon törekvése, hogy fogalmakban látja azt az erjesztő anyagot, a melynek bevitele a történetírást tudományosabbá teheti.³ A természettudományok ideálisnak tekintett mintája az, a mi itt a háttérben irányadó. Pedig nincs-e Rickert szerint *petitio principii* abban, ha a tudományt mint az általánosra törekvést definiáljuk, minthogy ebben a meghatározásban már eleve azt vettük tudománynak és azt tekintjük mintaszerűnek, a mire az általános irányzat tényleg jellemző.⁴ Ezért van azután szükségük Barthnak és Lamprechtnek az *aesthetikai szemlélet, művészet* kiegészítő körére, a melybe mindazt belesorolják, a mi a tudománynak ismert disciplinákból a fenti meghatározás értelmében kiesik.

De nem is kell többet mondanom, mint hogy majdnem mindegyik philosophus, a ki Lamprecht rendszerével foglalkozott (Münsterberg, Rickert, Freytag V., Spranger stb.), megtette ezzel

zu spiegeln scheint, was z. B. der Biographie ihren unvergleichlichen Reiz verleiht.» W. Freytag, Über Ranke: Geschichtsauffassung (Archiv für systematische Philosophie 1906). 334. l. — Világosan benne van ez a szempont már Livius szavaiban is, melyekkel a történetírás értékét meghatározza: »hoc illud est praecipue in cognitione rerum salubre ac frugiferum, omnis te exempli documenta in illustri posita monumento intueri, inde tibi tuaeque rei publicae quod imitere capias, inde foedum inceptu, foedum exitu, quod vites.« Das alte Wahre fass es an!

¹ Ezért teljesen egyoldalú az, a mit Pikler Gyula mondott a történelemről a pécsi congressuson. (A szabadtanítás congressusának naplója. Budapest, 1908. 169. l.) A »megértés« és »megmagyarázás« fogalmainak oly tekintélyes philosophiai hagyományyal bíró megkülönböztetését Pikler itt teljesen ignorálja.

² P. Barth, Fragen der Geschichtswissenschaft (Vierteljahrschrift für wissenschaftliche Philosophie 1899, Bd 23.).

³ K. Lamprecht, Die kulturhistorische Methode, 1896. 38. l.

⁴ H. Rickert, Die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung, 1902, 252. l.

az ismerettani tétellel szemben azt az ellenvetést, a melyre a fenti sorokban röviden utaltam. Megteszi ezt nyomukban Meyer Eduárd¹ s ez utóbbit követve Szentpétery is, kinek ez az ellenvetése a collectiv elmélettel szemben az, a melyet czikkem elején harmadiknak neveztem.

Mint látjuk, épp oly helyes, mint szükséges ellenvetés, melynél csak azt nem szabad felednünk, hogy nem egészben, hanem csak részben mutatja helytelennek Lamprecht és Barth nézetét.

Tudnunk kell azután, hogy Barthnak és Lamprechtnek nem önmagáért van e tételre szükségük, hanem csak azért, mert új és alkalmas fegyvert találnak benne a collectiv felfogás védelmében. Ha Lamprecht nem győzi elégszer hangsúlyozni és különféle érvekkel bizonyítani a tudományos megismerés általános jellemét, teszi ezt főleg azért, hogy az általános igazságok jelentőségéből az általános, collectiv erők fontosságára vonjon következtetést. Ha az a fontos a tudomány előtt, a mi a jelenségekben általános és közös, akkor úgy látszik, hogy pl. a német nemzet történetében első sorban azokat az érzelmeket, gondolatokat stb. kell a történetírónak tekintetbe vennie, a melyek ugyanazon időben minden német emberben közösek voltak. Éppen ebben van az, a mi Barth és Lamprecht érvelésében új, a többi collectivistákkal szemben. Míg ezeknél a tömegek nagyobb jelentősége inductiv tétel gyanánt szerepel, a melynek igazolását a példák mind nagyobb számával igyekeznek elérni, addig Barth és Lamprecht, mint látjuk, abban a hitben ringatják magukat, hogy e tétel deductive is igazolható. A collectiv erők nagyobb jelentősége itt az általános ismerettani elv logikai következménye.

Barth Szentpétery-nél idézett gondolatmenetének lényege tehát két tételből áll. Egyik a már tárgyalt ismerettani vélemény, a melynek érvényesítése a collectiv elmélet keretében speciálisan Barth és Lamprecht »érdeme,« a másik pedig a collectivistáknál enyhébb vagy túlzóbb alakban állandóan visszatérő alapgondolat a tömegekről, mint a történelmi élet főténye-

¹ Eduard Meyer, Zur Theorie und Methodik der Geschichte, Halle a. S. 1902. 25. l.

zóiról. Ezt a két tételt Barth és Lamprecht egymással logikai összefüggésbe hozzák.

Tényleg tehát »itt csúcsosodik ki az egész elmélet«, ez a súlypontja s egyszersmind az a tétel, mely a collectivista elméletben már nemcsak részben, de egészen hibás. A tudományos megismerés általános természetének és a collectiv erők nagyobb jelentőségének — mint látni fogjuk — alapjában véve semmi közük sincs egymáshoz.

A syllogismus rövid, iskolaszerű formájában így hangzanék a szóbanforgó következtetés :

A tudomány célpontjában az általános áll.

A történetírást a tudomány rangjára akarjuk emelni.

Tehát a történetírónak elsősorban az általános, collectiv erőket kell tekintetbe vennie.

E következtetés csak látszólag helyes ; oly hiba van benne, a melyet a logika kézikönyvei is említeni szoktak : helytelen a következtetés, ha az egyes ítéleteket összekötő közös fogalmak csak névszerint azonosak, tartalmilag nem. Itt az »általános« az, a minek jelentése a praemissában és conclusióban egészen más.

A mikor a tudományos megismerés általános természetéről van szó, első sorban fogalmakra és törvényekre fogunk gondolni, mindenesetre olyasmire, a mi csak gondolatban van meg, nem a valóságban, legalább is nem abban, a mi a vizsgálat tárgyát alkotja. A természetben nincs ákác-faj, csak egyes ákác-példányok ; a szabad esés törvénye elméleti dolog, a melynek a valóságban számtalan concret esemény felel meg, olyanok, a melyek mindegyike többet és mást is tartalmaz, mint az ideális elv. Az az általános tehát, a melyről itt szó esik, *elvont általánosnak* nevezhető.

De vajon elvont dolgok-e a collectiv jelenségek is ? Firenze guelf-sympathiája, a 48-as párt programmja, egy tüntető tömeg együttes föllépése nyilván nem fogalmak, hanem a valóságban meglevő érzelmek, gondolatok és cselekvések. Napoleon serege, a francia nemzet nem abstractumok, hanem *concret* létezők, pedig Barth éppen ezt a két példát hozza fel, hogy velük az általánosság tételének történelmi alkalmazását illusztrálja. Igaz ugyan, hogy mindezeknél a példáknál olyan physikai vagy lelki

tulajdonságokról van szó, a melyek valamely társadalmi csoport alkotó tagjaiban általánosak és közösek (az »all-gemein« szó ezt még pontosabban kifejezi), mindazonáltal az *abstract* és *concret* megkülönböztető jelzők a jelen összefüggésben fontosabbak és döntőbb természetűek mint az *általános* szó, a mely mind a két esetre ráillik.¹ Világos, hogy mikor a történetíró valamely collectiv jelenséget konstatál, ezúttal még egy lépést sem mozdult el a *concret* individuális esetek talajáról, abból a körből, melyet Barth és Lamprecht magában véve még nem is számítanak a tulajdonképeni tudomány fogalomkörébe. Ha az *individuális* szót nem csupán az ember-egyévre értjük, hanem abban a szabatosabb és általánosabb jelentésében használjuk, a melyben egyedül alkotja a praemissában említett *általános*-hoz a megfelelő ellentétet, a collectiv elmélet gyakorlati alkalmazása, *Lamprecht Deutsche Geschichte-je*, melynél teljesebben alig juttatja érvényre valamely más történelmi mű az együttes társadalmi jelenségeket, *minden ellenmondás nélkül az individualista történetírás kategóriája alá sorolandó*.

Persze itt minden az individuum szón, ennek szűkebb vagy tágabb jelentésén múlik. Ne feledjük, hogy csak a potiori alkalmazásban használtuk e szót, midőn rajta emberi egyéneket értünk. Eredeti és általánosabb jelentésében minden *concret* dologra alkalmazható. Ilyenkor nem egyéb, mint egy viszonylagos szempont, a melyből valamely dolgot a maga egységes, *osztatlan* természetében nézünk, más szóval eltekintünk attól, hogy részekből áll, összetett. És nem is lehet azt mondani, hogy

¹ A felcserélést különösen az a körülmény mozdíthatta elő, hogy úgy látszik, a collectiv jelenségek tárgyalásánál is lehet *elvonásról* beszélni. A közös lelki tartalmat éppen azért kapjuk meg, ha a valóságban velejáró individuális momentumoktól elvonatkoztatunk. De ez az elvonatkoztatás nem elvi természetű, mint Lamprecht feltünteteti (*Deutsche Zeitschr. f. Geschichtswiss.* 1896/97, 82. l. itt egyenesen »Gattungsbegriffe«-ről van szó), hanem csak annak következménye, hogy a történelmi előadás nem nevezhet, nem mondhat meg mindent, annál kevésbbé, minél összefoglalóbb és nagyobb szempontokat követ. Ezzel szemben, minél részletesebb lehet leírásában, annál kevésbbé fogja hallgatással mellőzni azon egyéni tulajdonságokat, melyekkel valamely társadalmi alakulat tagjai közös érzelmeik, gondolataik stb. mellett okvetlenül bírnak.

ez a szóhasználat szokatlan. Mint Freytag említi, Ranke nem egyszer sorol az individuális fogalma alá intézményeket, erkölcsöket és szokásokat, tehát olyasmit, a mi kétségtelenül collectiv jelenségnek tekintendő.¹ A Ranke-iskola »eszméi«-ról maga Lamprecht mondja egy helyen, hogy azok mindig valami singularisat jelentenek.² Mivel pedig Lamprecht a *singularis* és *individualis* szókat felváltva használja,³ látnivaló, hogy az itt tárgyalt kétféle értelem nála is előfordul, a nélkül azonban, hogy állandóan és következetesen megkülönböztetné őket egymástól.

Már a biológusok pontosabbak ugyanebben a dologban. Kiindulván abból, hogy tudományuknak tárgyát állati és növényi individuumok alkotják, mindjárt szükségét érzik annak, hogy e terminus értelmét pontosabban meghatározzák. Kiderül ekkor, hogy az individuumoknak többféle fokozatáról lehet beszélni. Az elsőbe az egysejtűeket sorolják, a másodikba a metazoonokat, a harmadikba pedig az állattelepeket, állattársadalmakat stb.⁴ Ha az utolsó kört következetesen kiépítjük, az emberi közösségek is ide számíthatók, úgy hogy a biológia szempontjából az emberi társadalmak az individuum fogalma alá jutnak. De nem is egyedül itt fordul elő, hogy a mikor a népek és nemzetek egységes természetét akarjuk kiemelni, ezt az által teszszük, hogy magasabbfokú individuumoknak, nagyobb egyéneknek nevezzük és ezek mintájára tárgyaljuk őket.⁵

Látjuk ebből, hogy mily keveset mond Barth azon meghatározása, mely a történelem tárgyául az emberi társaságokat jelöli meg. Voltaképen még az sincs benne e meghatározásban, a mit Barth mondani akar. A társadalom nemcsak collectiv

¹ W. Freytag, Über Ranke's Geschichtsauffassung und eine zweckmässige Definition der Geschichte, Archiv für systematische Philosophie 1900, 324. 1.

² K. Lamprecht, Die kulturhistorische Methode, Berlin 1900, 22. 1.

³ Ugyanígy Szentpétery.

⁴ Verworn egyenesen öt fokozatot különböztet meg (Allgemeine Physiologie, 2. Aufl. Jena, 1897, 65. 1.).

⁵ A társadalmi csoportoknak egységes lényekként való felfogásáról Platótól kezdve az egyházatyákon át a modern államjogi és szerves társadalomtani elméletekig l. Tegze Gyula, A szerves társadalomtani elméletek és az állam személyiségének teoriája. Budapest, 1900.

jelenségeket foglal magában, hanem tisztán egyénieket is, *a mely utóbbiak azonban nem kevésbé társadalmiak*, minthogy a közösség életét kétségtelenül befolyásolják. A történetíró tehát nemcsak collectiv jelenségekkel találja magát szemközt, ha vizsgálatának tárgyául az emberi társaságokat tekinti.¹ Ezen individuális jelenségeknek némileg Barth is helyet ad, és pedig a kiváló emberekben, illetve ezeknek a *közösségre* gyakorolt hatásában. De mik is tulajdonképen a kiváló emberek? Mi az, a mi bennük megnyilvánul? Nem egyéb, mint egyik, magasabbfokú jelentkezési formája oly képességeknek, a melyeknek csirái mind egyikünkben megvannak. A szó szoros értelmében mindenki egyéniség. Viszont a legkiválóbb ember is bizonyos dolgokban egyforma nézeteket és érzelmeket táplál azokkal, a kikkel egy társadalomban vagy legalább is egy szellemi közösségben él.² Ezért a hősöktől a legjelentéktelenebb emberig az átmeneteknek megszakítatlan sorozata vezet, a melynek egyetlen pontján sem lehet határvonalat megállapítani.³ Minél részletesebb és

¹ De világos, hogy a sociologus sem. Ezért helytelen, hogy Szentpétery (207. l.) a collectivista felfogást a sociológiából vezeti le, azon a réven, hogy ez utóbbi első sorban a társadalomban »működő collectiv erőket vizsgálja«. A sociológiának ez az »alapjában collectiv jellege« nemcsak hogy nem »egészen kétségbevonhatatlan«, mint Szentpétery mondja, hanem ellenkezőleg, a leghatározottabban kétségbe vonandó. Mi oka lenne a helyesen értelmezett sociológiának arra, hogy az egyéni erőket és jelenségeket a maguk társadalmi vonatkozásaiban kevésbé vegye figyelembe, mint a minő jelentőséggel azok a valóságban bírnak? Tarde, kit pedig mindenki sociologusnak ismer, éppen az egyéni cselekvéseknek utánzás útján való elterjedésével foglalkozik. A társadalmi egységeknek a maguk reális természetükben való elfogulatlan szemlélete, minthogy bennük a valóságban egyéni és collectiv erők állandóan és a legkülönfélébb módon össze vannak szövődve, semmiképpen sem vezethet arra, hogy az egyik vagy másik erőt túlbecsüljük vagy a tudományban kelletnél jobban előtérbe helyezzük.

² Cicero, De officii. I. cap. 30. Intellegendum est duabus quasi nos a natura indutos esse personis; quarum una communis est... altera autem, quae proprie singulis est tributa... E *közös* elemek ismét kétfélék, részint általános emberi természetünk, részint társadalmi köteleink által föltételezettek. A főtebbiekben éppen az utóbbi különbségnek szem elől tévesztéséről van szó.

³ A »hősök« fogalma Carlylenél sem egységes, hanem fokozatai

monographikusabb valamely történelem, annál kisebb emberek fognak a szószerint megemlítettek között szerepelni. A leg-szerényebb egyesületnek is megvannak a maga kiváló emberei. Barth meghatározása tehát a legteljesebb individualismusnak is tárt kaput nyit.

Még fontosabb azonban, hogy a társaságok fogalma révén a történetírás még egyáltalában nem jut egy kalap alá a természettudományokkal, általában az elvont, általános tételeket alkotó tudományokkal. Pedig Barth erre gondol: a történetírás és a természettudományok módszerét közös szempontok alá igyekszik állítani.

De folytassuk tovább a fogalmak pontosabb meghatározását. Világos, hogy a *collectivum* szóban sem rejlik egyéb viszonylagos szempontnál, mely ugyanarra a dologra majd alkalmazható, majd feloldható és teljesen ellentétes szemponttal helyettesíthető. S ha előbb a társaságoknál tértünk el a szokott szemlélettől, mikor őket individuumoknak mondtuk, most megfordítva, hasonló szempontváltoztatással az ember-egyéneket fogjuk *collectivum*oknak nevezni. Jogunk van hozzá, hiszen az egyén mind testi, mind szellemi tekintetben összetett.

A mi az előbbi szempontot illeti, csak említenem kell, hogy a biológusok a szervezeteket sejt-*társaságoknak* szokták nevezni.

Lélektani oldalról még világosabb, hogy az egyéni lelki jelenségek is összetett természetűek, nemcsak a társadalmi köztudat, mely velük itt szembeállítható. Az *integratio* foka lehet kisebb vagy nagyobb, maga az összetettség kétségtelen.

Legfeljebb a részletesebb összehasonlítás vezet rá bennünket egy különbségre az összetétel módjában, melyet érdekességénél fogva legyen szabad itt fölemlítenem.

Ha alkotórészeire bontjuk valamely társadalom teljes köztudatát s az elemzést mindaddig folytatjuk, a míg csak *collectiv* jelenségekkel állunk szemközt, végső alkotóelemek gyanánt oly *collectiv* jelenségeket fogunk találni (Firenze guelf-sympathiája), a melyek egyforma részekből, együttélő emberek azonos érzéseiből összetett egységeknek tekintendők. Az egyéni

vannak. Rousseaut pl. alacsonyabb színvonalra helyezi, mint többi hőseit. (Hősökről, ford. Végh A., Budapest, 1900.)

lelki életnél ellenben tovább fel nem bontható, teljesen egységes jelenségek azok (mint pl. egy egyszerű hőérzet), a melyeket ily végső alkotóelemek gyanánt kell tekintenünk. Úgy látszik, hogy a míg az egyik esetben mindig collectiv elemekkel állunk szemközt, addig az utóbbiban oly jelenségekre is rámutathatunk, a melyek csakis individuálisaknak nevezhetők.

Érdekes, mert nem szándékos, segínyt kínál itt nekünk a lélektannak egy újabb iránya, egy oly felfogás, mely ezeket az egyszerű érzeteket még további részekre hajlandó felbontani. Természetesen már a hypothesisek birodalmába lép át, midőn többet akar tudni a tapasztalatnál. De szükségét érzi e föltevésnek azért, hogy az azonos tartalmú, de különböző erősségű érzetek, meg az ú. n. féltudatos és egészen tudatos lelki jelenségek közötti különbséget megmagyarázhassa, illetve közös alapra vezesse vissza. Olyanforma összetételi viszonyokat lát tehát, mint a melyekre a physikai világból is vehetünk analogiát. A mint a legkisebb testrészcscék, akár atomoknak, akár más valaminek nevezzük azokat, egymagukban, elszigetelten nem képesek oly idegingert támasztani, a mely érzéki észrevételt kelt bennünk, csak egyesült hatásukban: úgy ezek a hypothetikus lelki atomok is önállóan sohasem juthatnak tudatunkba. Legfeljebb az említett féltudatos jelenségek alkothatnak némi átmenetet a teljesen tapasztalaton kívüli tényezők és tudatos élményeink között. Tekintsük már most, hogy a társadalomban mindig olyasmi jut a közösség tudatára, a mi egyszerre több esetben, a közösség több alkotó egyénében van jelen, bár e mellett a tisztán egyéni jelenségekből keletkezett alaphangulat, a társadalomnak ez a homályos közérzete, a közösség tudatát kétségtelenül befolyásolja. Hasonló hatásban nyilvánúlnak meg az egyén tudatán belől az említett féltudatos és teljesen tudaton alóli tényezők. Tudjuk, hogy pl. hangérzeteinkkel mindig bizonyos felhangok járnak együtt, a melyeket közvetlenül sohasem érzünk, de a többi hangokra gyakorolt hatásukban biztosan megállapíthatunk.

Bárhogy is áll a dolog ezekkel a föltevésekkel, annyit kimondhatunk, hogy nemcsak a magasabbfokú lelki jelenségek látszanak collectiv természetűeknek, de nincs kizárva még az sem, hogy

a tapasztalatunkban teljesen egyszerűeknek mutatkozó lelki tények is alapjukban véve collectivumok.

Ha tehát oly életrajzot veszünk például, vagy idealiter oly történetírást képzelünk el, a mely Carlyle és Lehmann individualismusát a legteljesebb mértékben megvalósítja, tehát egy árva szót sem ejt társadalmi csoportokról s közösségekről, hanem csakis egyénekről beszél, vagy még tovább menve, oly leírásra gondolunk, a mely már nem is valamely egyén lelki életével, hanem csupán valamely teljesen egyszerű lelki jelenséggel foglalkozik, az eddigiek alapján az ilyen történetírás vagy leírás, az egyéni szempontnak kategorikus alkalmazása, *minden ellenmondás nélkül a collectivista történetírás fogalma alá sorolható.*

Azt hiszem, ezek a példák mindennél többet mondanak. A nélkül, hogy logikai ellenmondást követtünk volna el, Lamprecht Deutsche Geschichte-jét individualista történetírásnak mondhattuk, a képzelhető legsingulárisabb történetírást vagy pszichologiai leírást collectivistikusnak neveztük. Még ha keregettnek vagy akár erőszakoltnak is látszanak ezek a példák, a tapasztalt szóhasználatnak teljes felforgatásai, itt csak az a kérdés, hogy logikai tekintetben jogosultak-e? Nincs is itt más céljuk, mint hogy kimutassák, mily különböző és egymásnak teljesen ellentmondó eredményekre és következtetésekre jutunk ugyanazokból a terminusokból a szerint, a mint egyik vagy másik megengedett és előforduló jelentésükből indulunk ki.

Úgy járunk velük, ha szabad hasonlattal élnem, mint Proteusszal a görög kalandorok, kiknek kezei közül a vízi isten egyre újabb alakot öltve igyekezett kisiklani. Mint itt, úgy a mi esetünkben is csak egy mód vezet célhoz. Türelmesen végig kell kísérnünk ezeket a fogalmakat összes átalakulásaikon, mindaddig, míg végre valamely szilárd és biztos formában állapodnak meg. Csak ebben az alakban fogják megtenni nekünk azt a szolgálatot, melyet tőlük megkívánunk.

Minden más esetben alig fogjuk kikerülhetni a tévedéseket és ellenmondásokat. Lássuk ezeknek néhány példáját.

Midón Szentpétery az individualista történetfelfogásra Lehmann-t és Rickert-et hozza fel példának, oly álláspontokat foglal egy kalap alá, a melyek lényegükben véve idegenek egy-

máshoz. A ki ismeri Rickert történetelméletét, tudja, hogy ez író nemcsak hogy nem zárja ki a történelemből, vagy nem szorítja háttérbe a társadalmakat és a collectiv erőket, de egyáltalában még állást sem foglal abban a kérdésben, hogy az egyén erősebb-e, vagy a tömeg. Ha mégis az ő rendszerét individualistikusnak nevezzük, tehetjük ezt azért, mert Rickertnél az »individuum« szó egyszerűen concret dolgot jelent. Az ő szemében a történelem concret eseményeknek a maguk singularis természetökben való leírása.

Tudományos-e a singularitas elve? Igaz-e, hogy az eddigi történetírás ezt az elvet követte? Egy Lamprecht-idézet kapcsán ezeket a kérdéseket szándékozik eldönteni Szentpétery tanulmányának mindjárt elején. De mi már tudjuk, hogy lehetetlen e kérdésekre feleletet adni mindaddig, a míg nemcsak nagyjában, hanem egészen biztosan és szabatosan meg nem állapítottuk, hogy mit akarunk a »singularitas elvé«-n érteni. Azt-e, hogy a régebbi történetírás a concret, singularis események, egyéniek és társadalmiak (minden concretum singularis, bár a mellett lehet összetett is; absolut singularist, úgy látszik, sem a fizikai, sem a szellemi világban nem ismerünk) megállapításában és leírásában merült ki és nem volt érzéke az elvont általánosítások, történelmi törvények, tipikus összefüggések iránt vagy pedig azt, hogy a történelmi élet fő mozgató tényezőjének az egyént, a vezető embereket, ezeknek singularis cselekvéseit tekintette? A két kérdés nem ugyanaz és így nem lehet egyforma a felelet sem.

Mindjárt mentségül hozhatjuk fel ezen és más hasonló tévedések mellett, hogy nem önállóak, hanem csak következmények. Alapforrásuk a már tárgyalt hibás következtetésben rejlik, a melyről láttuk, hogy az »általános« fogalmát akaratlanul más értelemben csempészi bele a gondolatmenetbe, mint a melyben az eredetileg szerepelt. Hogy ez a következtetés helytelen, ezt még más oldalról is meg lehetne világítani.

Említettem már, hogy a következtetés kiindulópontját alkotó nézet a tudományos megismerés általános természetéről bizonyos megszorítással és pontosabb kifejtéssel elfogadható. Nincs kizárva annak lehetősége, hogy a történelemben való

alkalmazásáról beszéljünk. Ennek alakulatai és képletei bizonyára nem oly végtelenül sokszerűek és egymástól teljesen eltérők, hogy tipikus összefüggéseket, általános hasonlóságokat ne lehetne bennük felismerni. Hogy pedig ezeket az általánosságokat mennyire lehet elvont formában kifejezni, az mellékes itt, a hol csak az elvről van szó, valamint nem fontos az sem, hogy történetírásnak vagy sociológiának akarjuk-e nevezni azokat a kísérleteket, a melyek a történelmi életet ebből a szempontból próbálják meg feldolgozni. Itt csak arról van szó, hogy meg lehetne csinálni a tárgyalt következtetést helyesbített alakban, ügyelve arra, hogy az »általános« szó értelme a következtetés folyamán ne változzék. Ha az eredmény más lesz, mint a már ismert conclusio, ez újabb gyanúra adhat okot az utóbbinak helyességével szemben. Valamelyik következménynek tévesnek kell lennie.

Általános szempontokhoz mindenesetre csak az individuális esetekből kiindulva lehet eljutni. A tudós megfigyeli és összehasonlítja az egyes eseteket s azt, a mi bennük közös és hasonló, foglalja össze osztályozó fogalmaiban, physikai, lélektani vagy társadalmi törvényeiben. Az eljárás tehát az összehasonlítás módszerén alapúl.

Kérdésünk ezért így is föltehető: alkalmazható-e az összehasonlító módszer a történelemben? Vagy részletesebben, — minthogy a történelmi élet tényezői részint egyéniek, részint collectiviek — hogyan és mennyiben hasonlíthatók össze a történelemben egyfelől az egyének, másfelől azok a jelenségek, a melyeknek alanyát egész embercsoportok alkotják?

A ki Lamprecht elméleti iratait ismeri, annak itt mindjárt eszébe fog jutni, hogy az összehasonlító módszer történelmi alkalmazásának Lamprecht egyik legbuzgóbb szószólója. És így általánosságban teljesen egyet is érthetünk vele. A mi azonban a részletes alkalmazást illeti, tévesen tűnik fel nála a dolog olyformán, mintha az összehasonlításnak s általában a positiv, racionálisabb tudományos módszereknek csak a collectiv jelenségek látnák hasznát, az egyéniek nem.

Szigorúan véve, csak az előbbieket tartja tudományosan megközelíthetőeknek. Az egyén alapján véve irracionális. Az

indokok kutatása itt végre is az egyéniség belső természetéhez vezet bennünket, a melynek igazi alapjai és mélységei maga a cselekvő előtt sem ismeretesek eléggé. A positiv elemzés itt felmondja a szolgálatot s a művészi átérzés és visszaadás eszközei lépnek előtérbe. Ezzel szemben a társadalmi csoportok egyszerűbb és világosabb szerkezetűek és kevésbé sokfélék. A történelmi élet racionális oldalát ezért csak a collectivistikus módszer adhatja vissza s csak ott, a hol a racionális szerepe véget ér s az irracionálisnak, a (gyakorlati szempontból) szabad cselekvésnek birodalma kezdődik, lép előtérbe az individualistikus módszer, mint az előbbinek kiegészítője.¹

Mint az utóbbi szavakból kitűnik, Lamprecht a szabadságnak is hajlandó némi helyet biztosítani a történelmi élet keretében, de mindjárt hozzát teszi, hogy ezen nem indeterminismust kell értenünk, hanem csak annak a ténynek kifejezését, hogy az okozatiság törvényének tényleges és teljes keresztültvitale, az előzmények és következmények hézag nélküli összefüggésének kimutatása, még tökéletes forrásviszonyok feltételezése mellett is, gyakorlati tekintetben lehetetlen. A történelmi valóságban a szabadság és szükségszerűség gyakorlati egymásmellettiségét kell elismernünk. Hasonlóan nyilatkozott Ranke és általában nem is lehet ellenvetésünk e felfogással szemben. Csak a részletesebb továbbfejtésben kell ismét helytelennek mondanunk, hogy Lamprechtnél egyfelől a szabadságnak és szükségszerűségnek, másfelől az egyéni és collectiv jelenségeknek megkülönböztetése egyet jelent, hogy nála ez a két különbség összeesik és ezért a történelmi élet tényezőinek felsorolásánál »egyéni-szabad« (individuell-freiheitlich) és »általános-szükségszerű« (allgemein-notwendig) tényezőkről beszél.²

Helyes-e ez a megkülönböztetés? Igaz-e, hogy a tömegjelenségeknél a »gyakorlati« szabadságnak, az egyéniéknél a szükségszerűségnek nincsen szerepe? Bármilyen fokozati különbség is van bonyolódottság, átlátszóság és tudományos megközelíthetőség dolgában az egyéni és tömeglélektani jelenségek között, a valósággal szemben illuzióvá lesz az a vélemény, mintha

¹ Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft. 1897, 87. 1.

² U. ott, 103. 1.

a társadalmi fejlődésnél az okok és következmények összefüggése teljes continuitással volna kimutatható. A történettudós és politikus, ha teljes elfogulatlansággal igazi mélyére néznek a dolgoknak, nem egyszer fogják oly váratlan és meglepő fordulatokkal és fejleményekkel szemben találni magukat, a melyeknek föllépése az előzményekből és a korviszonyokból csak tökéletlenül magyarázható meg. Az okok kutatása olykor itt is ismeretlen mélységek szélére vezet, a fejlődés kapcsolata itt is megmegszakad, mint azok a rejtélyes folyók, a melyeknek vize egyszerre eltűnik szemünk elől, hogy a földfelületnek egy másik pontján törjön ismét felszínre.¹ A határok ismerésünk és sejtésünk birodalma között változók lehetnek történelmi és lélektani tudásunk különböző foka szerint, általában azonban helyesebbnek látszik előttem Spranger jellemzése a történelmi életnek ezen irracionális, a tudomány lombikjában végleg fel nem oldható elemeiről: »Schon der Untergrund des eigenen Erlebens, das Selbst, kann nicht voll in die Sphäre des Verstehens erhoben werden. Es bleibt mit seinen metaphysischen Wurzeln verwachsen. Diese werfen in die Psyche ihren Reflex, der unendlich hoch bewertet wird, aber sie widerstehen der Auflösung. *Dasselbe gilt von den sozialen Gebilden.*«² Ha ez utóbbi állítás helyes, akkor a tömegjelenségek tudományos magyarázata mégsem lehet oly mértékben pozitív, mint azt Lamprechtnek a tudomány erejébe vetett bizalma elképzeli.

De ha itt némi pozitívista illúzióra kellett rámutatnunk, annál meglepőbb, hogy viszont az egyéni jelenségek körében éppen Lamprecht az, a ki az irracionális elemeknek nagyobb teret juttat, mint a mennyit a tudomány mai álláspontja megkövetel. Itt maga Lamprecht az, a kinek felfogása nem eléggé pozitív és nem eléggé modern. Nem méltányolja eléggé azokat a törekvéseket, a melyek újabban a jellemek tanulmányozását

¹ Goethe »daemoni«-nak szerette nevezni azokat a titokzatos hatalmakat, a melyek az egyéni természet mélyén rejlenek, és a melyeket »az ész és értelem nem képesek feloldani« (Gespräche mit Eckermann V. 2. März 1831 u. 11. März 1828). Mint a föntebbiekben látjuk, e daemoninak a népek és tömegek életében való szerepéről is lehetne beszélni.

² Grundlagen der Geschichtswissenschaft 26. 1.

tudományosabbá és módszeresebbé igyekeznek tenni. Dilthey »leíró lélektana« e tekintetben iskolát csinált s egy újabb és igen érdekes kis lélektani tanulmány, mely ugyanebben az eszmekörben mozog (Th. Sternberg: Charakterologie als Wissenschaft 1907.), egyenesen elvi jelentőségű módszertani követelmény gyanánt állítja oda az összehasonlítást a jellemzés körében. A mit Plutarchos egyszerű dualistikus párhuzamaival nagyjában megkísérelt, azt a modern psychologusnak minél nagyobb pluralitással, a hasonlóságok minél szélesebb körében kell véghezvinnie. A jellemzés módszere Sternberg szerint a legnagyobb mértékben a hasonlításon, a párhuzamon alapúl. Sőt tovább megy és kimondja, hogy még a legellentétebb jellemek, a bátor és a gyáva, az alattomos és szókimondó, a közönyös és nagyra- vágyó is összehasonlíthatók egymással. Nem is paradoxon ez az állítás, mint első tekintetre feltűnik. Nem egyszerű, egyoldalú, positiv vagy negativ tulajdonságok az említettek, hanem összetettek, még pedig ellentétek összetételei. A bátorság a félelem leküzdéséből táplálkozik, a nemeslelkűség az önző indulatok megfékezéséből meríti erejét s az önéletrajzok és önvallomások elég világosan igazolják, hogy sohasem volt a világon olyan ember, a ki alaptermészetével ellenkező dispositiókat nem érzett volna magában, bármily gyorsan és erélyesen fojtotta is el azokat. Az tehát, a mit mi a jellemzésben egy-egy szóval jelölünk meg, a valóságban csak az uralkodó, normális jellemvonás, a mely mögött mindig ott lappang a megfelelő contrarium, hogy lelki megrázkódás vagy betegség esetén olykor váratlanul és meglepő módon kerüljön felszínre. A lelki élet ezen ellentétes természetén alapúl, mint Sternberg igen helyesen megjegyzi, hogy a saját magunkkal teljesen ellentétes jellemeket, sőt a pathologikus állapotokat is képesek vagyunk bizonyos fokig megérteni.

Úgy látszik, az összehasonlító módszer nagyobb érvényesülésének olyan körülmény állott útjában, a melyet más összefüggésben itt már említettem. Szóltam már arról, hogy az egyént rendszeren az egység szempontjából szoktuk tekinteni. Az elemzés itt vivisecciónak látszik, pedig a főntebb mondottak alapján éppen a részjelenségeknek, az alkotó elemeknek össze-

hasonlítását kell követelnünk ¹ (természetesen mindig az egységes lelki élet világitásában tekintve). De ne feledjük, hogy *egységükben tekintve* az egyes társadalmak és collectiv jelenségek is teljesen különböznek egymástól; mint ilyen, mindegyikük olyasmi, a mi a világon csak egyszer és csak egyetlen helyen fordul elő.

Nem tartozik ide az összehasonlító módszer részletesebb logikája; annyi bizonyos, hogy az egyéni lelki élet megismerésében is nagy fontossága van,² hogy következetes alkalmazása nemcsak a collectiv jelenségekre vet világot.

Sőt a mi ez utóbbiakat illeti, még egy helyreigazításra van szükség. Valamely collectiv jelenségnek megállapítása és leírása magában véve még nem összehasonlítás, mint a hogy Lamprecht-nél feltűnik. Bár collectiv elnevezéseinkben olyasmit foglalnak is össze, a miben a társadalmi alakulat tagjai egymáshoz hasonlók, mindazonáltal itt mégis más esetről van szó, mint annál az eljárásnál, a melyet pl. a természettudományokban az összehasonlító módszer alkalmazásának nevezünk. Nem magunk végeztük amott legtöbbször az összehasonlítást, hanem ezek a collectiv jelenségek a maguk együttes hasonlóságukban már mint ilyenek állanak előttünk, mint egységes tények, melyeknél a részekre többnyire nem is gondolunk. Nem arról van szó, mint pl. a természeti tüneményeknél, hogy a tudós a legkülönbözőbb helyekről és időből keresi össze a hasonlóságokat, hogy azután az ilyen módon elvont általános tételt ismét helytől és

¹ Sternberg, Charakterologie als Wissenschaft, 25. l.: »Wie Farbe und Ton als solche unvergleichlich sind, jedoch in den Schwingungszahlen und Schwingungslängen verglichen werden können, wie zwei chemische Elemente nicht in der Anschauung, wohl aber nach Atomgewicht, Atomgröße, Atomdistanz in Beziehungen gesetzt werden können, so sind die Charaktere in ihren durch Analyse gewonnenen Elementen vergleichbar, als ganze nicht.

² Lamprecht Károly történetelmélete cz. tanulmányomban (Századok, 1908, 532. l.) magam sem jellemeztem elég jól az egyének és társadalmi csoportok összehasonlíthatóságának kérdését. Az idézett helyen főleg az lebegett szemem előtt, hogy az egyes nemzetek állami, gazdasági stb. fejlődésükben hasonlóságokat mutatnak, de hőseik, föllépésük körülményeit, úgy mint egyéniségüket illetőleg, mindig különbözök s ezért (helytelenül) főleg a társadalmi csoportok összehasonlíthatóságát emeltem ki. Mint egységek, természetesen mindig különböznek az emberek.

időtől lehetőleg független érvényességben mondhassa ki. A társadalmi jelenségek mindig meghatározott körre vonatkoznak. S a mit valamely nemzet vagy társadalmi csoport körében megfigyelünk, abból más nemzetre vagy csoportra következtetést vonni nem lehet. Az összehasonlítás tehát csak ott kezdődik, a hol *különböző collectiv jelenségeket*, különböző intézményeket, szokásokat stb. vetünk egybe egymással.

Mind több jel mutat arra, hogy az összehasonlító módszer illetén alkalmazásában a történettudomány fejlődésének igen nevezetes mozzanata rejlik, mely a történelmi életről alkotott felfogásunkat és történeti látókörünket rövid idő alatt talán gyökeresen át fogja alakítani. Ma még csak kezdetekről lehet szó. S itt meg kell említenem, hogy Lamprecht is több ízben szól azokról a hasonlóságokról, a melyek pl. az antik és a modern, a nyugati és a keleti népek fejlődése között találhatók. De ezek csak ötletek és czélzások, nem részletes tudományos vizsgálatok. *A Deutsche Geschichte nem összehasonlító történelem.* Ha irodalmi példát akarunk idézni, nem Lamprecht történelmi műveire, hanem Breysig Kurt új világtörténetére kell hivatkoznunk, illetve azokra a korábbi elméleti és más műveire, a melyekben ennek a világtörténelemnek alapeszméit és tervezetét röviden már kifejtette. Bármily véleménynyel legyünk is ezeknek a munkáknak tartalmáról, részletes eredményeiről és történet-felfogásáról, annyi bizonyos, hogy minden másnál jobban illusztrálják azt, mit kell az összehasonlító módszer történelmi alkalmazásán értenünk.

DR. MADZSAR IMRE.

A DEBRŐ-PARÁDI HITBIZOMÁNYI URADALOM TÖRTÉNETE.

Debrő vára és a hozzátartozó birtokok Heves vármegyében a XV. század elején Zsigmond király kincstárnokának, az Aba nemzetségbeli *Debrői Istvánnak* tulajdonában voltak, a ki azokat nápolyi László trónkövetelő érdekében kifejtett pártoskodása miatt, egyéb birtokaival együtt, 1411-ben elvesztette.¹

1438-ban Albert király Debrő várát a hozzátartozó *Debrő, Tótfalu* és *Kál* helységekkel és *Csal* pusztával együtt néhai *Rozgonyi László* fiainak adományozta.²

Özvegy Rozgonyi Lászlóné Kanizsai Györgyhöz menvén férjhez, az 1493-iki osztálykor a debrői uradalom ura *Kanizsai György* lett, a kit a Debrő, Csal, Tótfalu, Kál, Jánosi, Gyöngyös, Bene és Halász falvakban levő birtokrészekbe be is iktattak.³

Azonban Kanizsai György horvát bán 1497-ben elcserélte e birtokait *Bélteki Drágfy Bertalannal*, Erdélyország vajdájával, ennek pozsegavármegyei Vasmegyericze várbirtokával.⁴

Drágfy János országbírónak Drugeth Katalintól született *Zsófia* leányát *Perényi János* vette feleségül. Így került a debrői uradalom a Perényiek kezébe.

1518-ban Perényi János eladja Ónodot és *Debrőt* második nejének, Kanizsai Dorottyának, első nejétől származott gyermekei beleegyezésével.⁵

1537-ben Debrőt *Gúthi Ország László* Nógrád és Heves vármegye főispánja kapta Ferdinánd királytól.⁶ Ennek fia, *Kristóf* országbíró, 1567. október 9-én meghalt és a Gúthi Ország-családot fiúágon sírba vitte. Ekkor *Debrő* a fiscus kezére került.

¹ Katona, *Historia crit. Hung.* Tom. IV., ord. XI. 563. és Szirmay, *C. Zemplén notit. top.* 136., 160., 195.

² *Gróf Khuen-Héderváry levéltár.* Fasc. 10. Nr. 263.

³ U. o. Fasc. 10. Nr. 271., 273.

⁴ U. o. Fasc. 10. Nr. 237.

⁵ U. o. Fasc. 10. Nr. 280.

⁶ U. o. Fasc. 10. Nr. 282.

Utóbb Miksa király báró *Unghad Kristóf* egri várkapitánynak, a későbbi horvát bánnak inscribálta Ónod várával együtt.

1603 április 19-én Rudolf király a báró Unghad Kristófnak 30.400 forintban inscribált Ónod várát Borsod vármegyében és a *lerontott Debrő várát* Heves vármegyében minden tartozékaikkal együtt báró Felsővadászi *Rákóczi Zsigmond*nak, egri várkapitánynak — ki 1607-ben Erdély fejedelme lett — adományozta.¹

Rákóczi Zsigmondnak két fia, Pál és György, atyjuk halála után osztozkodván, *Pál* felét kapta a debrői uradalomnak, mely részbirtok utóbb unokájára, *Rákóczi Erzsébetre*, férjezett gróf Erdődy Györgynére szállott örökségképpen.²

Gróf Erdődy Györgyné 1708-ban mag nélkül halván el, debrői uradalmi részbirtokait *II. Rákóczi Ferencz* és nővére *Julia, gróf Aspremont-Reckheim Ferdinándné* — kik szepunokái voltak I. Rákóczi Györgynek — örökölték.³

II. Rákóczi Ferencz fejedelem birtokait a bécsi udvar elkoboztatta s összes itt lévő örökségét I. József császár 1710. április 8-án *gróf Althan Mihály Keresztélynek*⁴ adományozta 40.000 forintban; az örökség másik része az Aspremont grófok kezén maradt.

A Rákóczi-szabadságharc lezajlása után a királyi fiscus 1712-ben lefoglalta a debrői uradalom azon részét, mely II. Rákóczi Ferencz fejedelmé volt, s átadta az 1710-ben erre adományt nyert gróf Althannak.

Igy jutott a Rákóczi-féle debrői uradalom egészen német kézre.

Az 1712-iki német szövegű összeírás »Conscriptio Domini Debrő in der Matraalja und in der Matra in dem Heveser Comitatus«⁵ az uradalom alkatrészeit következőleg írja le:

»A *Mátraalján*: *Debrő* helység, az uradalom feje, áll 30 egész jobbágytelekből; lakosai római kath. vallású magyarok és tótok, mindnyájan szabadköltözködésű taksások.

A debrői erdőben az elpusztult »Selgi vár« némely romjai még láthatók. (A német összeíró a fellegrvár szót »Selgi vár«-nak írta.)

Tótfalu helység, áll 17 egész jobbágytelekből; lakosai római kath. vallású magyarok és tótok, szabadköltözködésű taksások.

Kál helység a *Kál-Lógó* pusztával együtt, áll 24 egész jobbágytelekből.

¹ Gróf *Khuen-Héderváry levéltár*. Fasc. 7. Nr. 170.

² U. o. Fasc. VII. 170.

³ U. o. Fasc. VII. Nr. 170.

⁴ U. o. Fasc. 1. Nr. XXVII. Nr. 3.

⁵ Országos levéltár, *Urbar. et Conscript.*, Fasc. 5. Nr. 12.

Nagyút szabad puszta (praedium), 18 jobbágytelekre van felvéve. Valamikor helység volt, az elpusztult templom egyik kőfala még látható.

Felfalu szabad puszta, határos Tótfaluval, Balpüspökivel és Detkkel, 3 egész jobbágytelekre van felvéve.

Balpüspöki szabad puszta, 10 egész jobbágytelekre van felvéve.

A Mátrában : *Derecske* falu, 12 egész jobbágytelekből áll ; lakosai római kath. vallású taksások.

Parád falu, 13 egész jobbágytelekből áll ; lakosai római kath. vallású taksások.

Bodony falu, 20 egész jobbágytelekből áll ; lakosai római kath. vallású taksások.

Balla falu, 13 egész jobbágytelekből áll ; lakosai római kath. vallású taksások.

Ballának és Derecskének a fele Vay Adám leányaié és nemes *Balogh Mihályé*.

Lak szabad puszta.

Ville fele néhai Rákóczi Erzsébet gróf Erdődy Györgyné része, másik fele Rákóczi Ferenczé és Juliáé, gróf Aspremontnéé, volt.

Gyöngyös mezőváros egy negyedrésze.

Derecske, Parád, Bodony, Balla és Lak felét *Bagni* tábornagy jure armorum cum evictione fisci 1694-ben nyerte Lipót királytól, a ki a Rákóczi »Rebellion«-ja előtt ezek birtokában is volt, azért ezek jövedelmének felét kapja.«

A német szövegű összeírás Parád helységnél megjegyzi, hogy ott Rákóczi fejedelem az elmúlt lázadás alatt *üveghutát* állíttatott fel. (Der Fürst Rákóczy hat in der verwichenen Rebellion eine Glashütte aufrichten lassen.) A jelenlegi óhutai lakosok elődei tehát Rákóczi szállítmánya.

Sem ebben az összeírásban, sem az 1725-ikiben nincs említés a parádi savanyúvíz-forrásról, a mi azt jelenti, hogy akkor még nem lévén használatban, nem hajtott jövedelmet.

Közel negyven évig szedték még Debrő német urai a magyar jobbágy nép szorgalmának gyümölcsét, midőn egyszerre új gazdát kapott az uradalom.

Báró Gyaraki Grassalkovich Antal királyi személynök 1740-ben megvette *Debrő várát* és a hozzátartozó *debrői uradalmat* gróf *Aspremont-Reckheim Károly Goberttől* 46.000 forintért,¹ és ugyancsak 1740 április 29-én *gróf Althan Mihály Antaltól* annak *debrői uradalmi ingatlan részjóságát* és *ingóságait* 31.440 forintért ;²

¹ *Gróf Khuen-Héderváry levéltár.* Fasc. 1. Nr. 20., 21.

² U. o. Fasc. 1., Nr. 22.

azért ily olcsó árakon, mivel mindkét eladónak nagy szolgálatakat tett Grassalkovich. Így például a gróf Aspremontoknak 230.000 forint értékű jószágot szerzett meg, mely pedig már jóformán elveszett az Aspremontok részére.¹

Gróf Grassalkovich Antal unokája, herczeg Grassalkovich Antal azonban 1821-ben még 106.000 forintot fizetett az Aspremont unokának: Mária Anna Gobertinának, férjezett gróf Erdődy Györgynének, mint végleges vételárat.²

1747 június 20-án megvette Grassalkovich *Derecske* helység egy negyedrészt 1500 rénes forintért a Baloghoktól.³

1747 augusztus 22-én pedig adománylevelet nyert Mária Teréziától a *debrői vár és egész uradalom királyi jogaira*.⁴

Ugyancsak 1747 december 8-án az egri káptalan beiktatta gróf Grassalkovich Antalt e királyi jogok birtokába.⁵

Az iktató-levél a következő birtokrészeket sorolja fel: *Debrő vára, Debrő* mezőváros (oppidum), *Aldebrő, Tótfalu, Kál* egész helységek, *Kál-Lógó, Nagyút, Balpüspöki* és *Lak* szabad puszták egészen, *Derecske* és *Balla* helységek fele, *Gyöngyös* mezőváros egy negyedrésze, *Bodony* és *Parád* egész helységek.

Ezután az uradalom közel száz éven át szakadatlanul a Grassalkovichok birtokában volt, kik azt vétel útján és telepítésekkel gyarapították.

1795-től mintegy harmincz évig a báró *Orczy család* bírta haszonbérbe a *debrői uradalmat*. Azután herczeg Grassalkovich Antal 1825 január 1-től 1839 december 31-ig *Kaan Henrik Sámuelnek* és társának, *Szütányi Ullmann Móricznak* adta évi 20.100 forintért haszonbérbe,⁶ a kik nagyobb szabású befektetésekkel, timsóbányanyitással, a fürdők építésével és kényelmes berendezésével tetemesen emelték az uradalom jövedelmét és értékét.

Azonban a herczeg csódtömegének gondnoka, *gróf Batthyány Imre*, nevezett bérlőket kivétvén a bérlétből, 1840 október 22-én Pesten kötött szerződés értelmében *bérbe adta a debri uradalmat gróf Nagy-Károlyi Károlyi Györgynek* 1841 január 1-től 1860 december 31-ig terjedő húsz esztendőre évi 50.000 forint pp. haszonbér fizetés mellett.⁷

¹ *Gróf Khuen-Héderváry levéltár*, Fasc. 7. Nr. 170.

² U. o. Fasc. 15. Nr. 382.

³ U. o. Fasc. 1. Nr. 27.

⁴ U. o. Fasc. 1. Nr. 28.

⁵ U. o. Fasc. 7. Nr. 170.

⁶ U. o. Fasc. 15. Nr. 385.

⁷ *Gróf Károlyi nemzetség levéltára*. G. K. Gy. szekrény, 1. fiók, 7. szám.

⁷ U. o. 1. fiók 8. szám.

Ez alkalomból hivatalosan összeírták az uradalmat. Az 1840 november 1-től 1841 augusztus 11-ig történt vármegyei hivatalos összeírás¹ szerint a *debrői uradalom* a következő alkatrészekből állott:

»*Al-Debrő* helység egészen a debrői uradalomhoz tartozik. 252 házzal bíró dohánytermesztő zsellér találtatik a helységben. Lakosai megmagyarosodott németek. A balpüspöki pusztát haszonbérben tartják. Van két erdeje, a *Cser* nevezetű, mely a feldebrői erdővel együtt mintegy 250 hold kiterjedésű és a *Csal*, leginkább mocsárból és kevés tölgyfából áll, mintegy 200 hold majorságerdő, mely árokkal körülvéve, fáczányosnak használtatik«.

Al-Debrőt 1743-ban szállították meg svábokkal. 1743 április 24-én adta ki báró Grassalkovich Antal a sváboknak a telepítési biztosítást.²

»*Fel-Debrő* helység egészen a debrői uradalomhoz tartozik. Lakosai megmagyarosodott németek. Egy egész telek áll 28 hold szántóföldből és 10 embervágó rétből. E helység 74 $\frac{1}{4}$ sessióból áll.« E helyen az Aba nemzetségnek a XIII. század elején monostora is volt.²

Fel-Debrő lakossága 1770-ben még tiszta magyar volt.³

»*Bal-Püspöki* puszta egészen a debrői uradalomhoz tartozik, kiterjedése 2480 hold. Az aldebrői község bírja haszonbérben.

Nagyút puszta egészen a debrői uradalomhoz tartozik, kiterjedése mintegy 4050 hold, melyekből a fügedi és zsadányi határokra dülő mintegy 800 hold Kaál helysége által nyári legelőnek haszonbérben tartatván, a többi majorságul használtatik.

Gyöngyös mezőváros egy negyedrésze tartozik a debrői uradalomhoz, a többi részét herczeg Esterházy, gróf Forgách és számtalan más nemzetség bírja. Van itt az uradalomnak 338 taksás zsellérje.

Kompolt helység. Lakosai megmagyarosodott németek. Az egész helység a debrői uradalomhoz tartozik, melynek egyszerűsmind *székhelye*. Egy egész jobbágyhely illetménye: 30 hold szántó föld és 10 embervágó rétből állapított meg. 43 $\frac{1}{2}$ sessióból áll e helység. Van 81 házzal bíró zsellér. Van itt egy *kastély*, melynek közepe emeletes, egyéb része földszintes. Az *udvari kápolna* minden szükségességekkel el van látva.«

Kompolt helységet báró, utóbb gróf Grassalkovich Antal

¹ L. Országos levéltár, 1770-iki *urbarius tabellák*.

² I. *Váradi Regestrum* 40. és 223. oklevelét.

³ U. c.

vette meg, és pedig a felét 1738-ban báró Haller Sámueltól, a másik felét pedig 1743—1758 években többektől.¹

Kompolton a XIII. és XIV. században *monostor* volt. — Építésére IV. László király 1280-ban bizonyos adót engedett.²

»*Kaál* helység egészen a debrői uradalomhoz tartozik. Lakosai magyarok. Egy egész hely illetménye 28 hold szántóföldből és 12 embervágó rétből áll. Az egész helység 64 sessióból áll, melyeken 1 két, 6 másfél, 23 egész, 56 fél és 8 negyedrészes helyes gazda van. Van még 162 házzal bíró zsellér. Van ezeken kívül 30 úgynevezett *alodiális sessió*, melyeket a herceg édes atyja (az első herceg Grassalkovich Antal) az *alodiális birtokokból a helységbe telepített nemeseeknek osztott ki, s melyek egyedül nemes családok által bíratván mindenkor, portális összeírás alá sem jöttek és megyei összeírás alatt sincsenek*. Bírja ezeket 1 másfél, 6 egész, 2 háromnegyed, 35 fél és 14 egy negyedrészes telkes gazda, kik is az urbarialis sessióktól járó mindennemű földesúri adózásokat és tartozásokat, az urbarialis gazdákkal egyetemben, természetben teljesítik, mindennemű természetményeikből a hetedet is kiadván.

Tófalu (régbben *Tótfalu*) helység. Lakosai magyarok. Az egész helység a debrői uradalomhoz tartozik. Egy egész telek 28 hold szántóföldből és 10 embervágó rétből áll. Van e helységben 41 sessió (telek), 105 házzal bíró zsellér.

Parád helység. Lakosai római katolikusok, magyarok. Egészen a debrői uradalomhoz tartozik, 24 egész telekből áll, melyeken 1 egész, 46 fél telkes gazda és 90 házzal bíró zsellér van.

A határ napkeleti oldalában fekszik a *timsós fürdő és a kastély*.

A timsós fürdő, mely L formában egy emeletre épült, 12 fürdő-, 26 vendég- és 6 cselédszobát foglal magában.

A timsós fürdőhöz közel s azzal egy mesygen van a *Szent Borbála* nevezetű *timsóbánya*, a hozzátartozó hutai és egyéb épületekkel, melyeket a báró Orczyak haszonbéres birtoklásuk ideje alatt építtettek.

A *cseviche-forrásnál* a nagy fürdőház formára épült. A földszinti részben van 32 lakó- és 10 fürdőszoba, 2 előszoba. Az épület közepéga emeletre lévén építve, ebben van 1 tánczterem, melynek két oldalán az egész épületnek hosszában van a cselédség számára 24 padlásszoba. A cseviche vize tartó-stolnáját és mind a két fürdőt összes melléképületeikkel együtt *Ullmann és Kaan* bérlők építtették 1827—29-ben.

¹ *Gróf Khuen-Héderváry levéltár*. Fasc. 5. Nr. 128—134., 140., 143., 149., 151., 153.

² U. o. Fasc. 5. Nr. 124.

A *Csevicze* és a *hajkai szállítmány* a parádi határ délnyugati oldalában, a Gyökeres hegynek tövében. Nevét vette az ott található, cseviczének nevezett ásványos gyógyforrásoktól, melyek részint italul, részint fürdőül is szoktak használtatni.

A csevicze és üveghuta közt fekvő dombon van az úgynevezett *hajkai szállítmány*. Áll ez 15 házból, melyek közül kettő uradalmi, tizenhárom pedig a benne lakók által építtetek, kik házaiktól esztendőnként 3 pengő forintot, felfogott kertjeiktől 48 pengő krajczárt fizetnek az uradalomnak.

Az *Üveg-* vagyis *Üjhuta*. A cseviczétől mintegy negyedórányira vagon a most (1840) is folyamathban levő üveghuta.

Az *Öhuta*. A parádi határ déli oldalában, a Somhegy alatt, fekszik az Öhutának nevezett szállítmány, mely nevét a régibb időkben itt főnnállott üveghutától kapta. Áll e telepítvény 38 házból, melyekben 37 zsellér lakik. »*Ezt az üveghutát állította föl itt először II. Rákóczi Ferencz fejedelem a szabadságharczok ideje alatt.*«

A parádi timsós fürdőt és a kénes savanyúvízforrást — nép nyelvén cseviczét — először *Fáy András* ismertette a *Tudományos Gyűjtemény* 1819-iki évfolyamában »Parád leírása több tekintetből« cím alatt, melyben a timsós fürdőházról a többek között így ír:

»A falutól kelet felé mintegy fertály mértföldnyire áll a *timsós-fürdőház*, kies kilátással. Az egymásra tornyozott Mátra csúcsai kékes horizonú bérczek, s általuk a világ zajától külön szakasztott nyájas völgyek, hímes rétek és ezek aljain ezerféle kigyózdás közt csergő Tarna patakja, a tisztos ókorra szenderítő várak omladékai, mint a milyenek Domoszlónál Oroszlányvár, Derecskénél Kánásvár, Parádnál Veresvár, Tatárszállás és Várhegy édes képeket nyujtanak a látó képzelgésnek (Schwärmerei)«.

A kénes savanyúvízforrásról pedig ezeket olvassuk:

»A timsós fürdővel azon egy völgyben, a hol az Parád falujától jó félórányira nyugot felé összekezeskenyedek, buzognak az érczes források. A hely szép, de a kilátás megszorúlt, a Tarna vizecske nyugoti partján, tőle csak egy pár lépésnyire van a *büdösköves forrás*; ettől dél felé, néhány lépésnyire egy domb aljában, a *vasas*. A harmadik ezen túl fekvő völgyben esik, s ezelőtt két esztendővel két fürdőszoba épülvén mellette, fürdőnek használtatik. Ezen utolsó leggyengébb és a bőrt is a fürdés után kevésbé húzza össze. Mind a három forrás homokkőből kifaragott üregekben buzog ki ezen kőnen hasadékjai közül. Leginkább a büdösköves (melyet büdösköves, nehéz szagáért neveznek így) használtatik mind vitelre, mind italra.

Ezen víz fogyasztása, mind a mellett is, hogy semmi nagyobb városban, mint Pest, Gyöngyös, Eger, nem árultatik, azon kis kör-

höz képest, melyben esmértetik, igen nagy. Csak az itt lévő mostani hutából 3500—4000 üvegek töltetnek meg ezen vízzel. Ezen kívül mennyi víz hordatik el hordókban s régi, megtartott üvegekben! mennyi fogy el helyben, a midőn a vendégeken kívül, a szomszéd palócszág is ezzel él! A főforrás, melyből az üvegek töltetni szoktak, t. i. a büdösköves, elég bő; kimerítettvén, félóra alatt megtelik s egyszerre majd egy akónyit tart üregében; mindazáltal nagyobb merítéseknel gyakran várni kell megtelezésére. Tavaszkor és hajnalban (az éjjeli állás után) legnagyobb ereje van. Fuvarja, a kinek maga alkalmazhatósága van, csekélységbe kerül. Egy 20 butelliás keményfájú láda helyes bespontosalással, szurkolással és bepakolással 1817-ben csak 12 forint 20 krajczárra ment. Külön egy láda magában 4 forint. Egy (2 itezés) butellia 18 krajczár, spont 3 krajczár, szurkolás 3 krajczár, pakolás egy butelliától 1 krajczár.

Az itten leírt savanyúvízforrásoktól tetejükkel felhőket verdeső agg bikkék kies árnyékaiban vezet az út az *üveghutához*, mely a forrásoktól nyugotra, csak egy pár lövésnyire, egy más nyiltabb völgyecskeben, félkörben álló hegyek közt fekszik, s a factor és a hutások lakásaival együtt egy kis romantikus falut formál. Kár, hogy az út körül a képzelgők (Schwärmer) s minden csekélységben halhatatlanságot kurdászók a szép tetemes tölgyeket és bikkéket összefirkálták.«

A parádi fürdőben »a mult 1817-iki nyáron egy szoba egy napra volt 24 kr. v. cz., konyha egy napra annyi fával, a mennyi früstökhöz, ebédhez és vacsorához szükséges, 30 kr., a fürdés 24 kr. Savanyúvizet, jól bedugott két itezés üvegekben a fürdőnél 6 krajczáron mindig kaphatni.«

»A parádi határ délkeleti oldalában a Kékes hegy alatt, a helységtől mintegy órányira van az úgynevezett *Hagymás*, hol régen a timsóbánya — melyhez tartozó épületek jelenleg (1840) elhagyatott s romhoz inkább hasonló állapotban vannak — létezett vala, s melynek kerületében jelenleg az úgynevezett *Sándorréti* major áll.«

Bodony helység egészen a debrői uradalomhoz tartozik. Lakosai római kath. magyarok. Egy egész jobbágytelek 20 hold szántóföldből és 10 embervágó rétből áll. 66 egész urbáriális sessiót foglal magában, melyeken 2 egész, 4 másfél, 29 egész, 2 háromnegyed és 51 félhelyes jobbágy és 86 házzal bíró zsellér van.

Lak puszta. Az egész puszta a debrői uradalomhoz tartozik. Kiterjedése mintegy 1500 hold, nagyobb része erdő, kisebb része szántóföld, rét és legelő. Van egy *Nagyballag* nevű majorja.

Kürt puszta. Egészen a debrői uradalomhoz tartozik. Kevés szántóföldet és rétet kivéve erdő, kiterjedése mintegy 1000 hold lehet.

Derecske helység. Lakosai római kath. vallású magyarok. A helységnek csak a *felelésze* tartozik a debrői uradalomhoz, mely a báró Podmaniczky, Anderkovich és több Recski successorok által bírt másik felelésztől egészen el van különítve. Az uradalmi felelész áll 25¹/₂ sessióból, melyeken 1 két sessió, 2 másfél sessió, 4 egész, 2 háromfertály, 28 fél és 4 egyfertály helyes jobbágy s 18 házzal bíró zsellér van.

Balla helység. Lakosai római kath. magyarok. Ezen helységnek három negyedrésze tartozik a debrői uradalomhoz, egy negyed része pedig gróf Andrassy Károly tulajdona. Egy egész sessio állománya 26 hold szántóföld és 8 embervágó rét. Áll 20 egész sessióból, melyeken 6 egész és 28 fél helyes gazda, és ezeken kívül 49 házzal bíró zsellér lakik.

Németmező puszta. Határa napkeletről *Mindszent*, délről *Szuha*, nyugatról *Dorogháza*, északról *Nemthi* helységek határai-val ütközik.

Számtalan közbirtokos bírja minden arány nélkül és önkényesen.

A debrői uradalomhoz tartozó majorság-szántóföldek és rétek a következők:

1. A szakaszparti tábla	20 hold
2. Nagy tábla	45 »
3. Kis tábla.....	6 »
4. Kupak tábla	10 »
	81 hold szántóföld.
1. A Kupak végében levő rét	6 kaszás
2. A Hosszúnyilas rét	12 »
3. Jakab-pálya rét	3 »
4. Kerek rét	4 »
Összesen....	25 kaszás rét.

Ezt a részbirtokot gróf Grassalkovich Antal 1755-ben vette meg egyéb birtokokkal együtt báró Hunyady Jánostól.¹

»*Típászó* puszta. Az egész puszta a debrői uradalomhoz tartozik, nagyobb része erdő 562 hold, kisebb része szántóföld és rét.

Szent-Domonkos helység, lakosai római kath. magyarok. Két és fél házhelyen kívül az egész falu a debrői uradalomhoz tartozik. Egy egész jobbágytelek 26 hold szántóföldből és 10 embervágó rétből áll. Áll a falu 21 egész sessióból, melyeken 5 egész, 2 háromnegyed, 28 fél, 2 negyedrészes jobbágy és 26 házzal bíró zsellér található. Az uradalmi erdő kiterjedése 1762 ²⁸/₄₄ hold.«

¹ Gróf Khuen-Héderváry levéltár. Fasc. 4. Nr. 113.

Ezt a helységet gróf Grassalkovich Antal 1755-ben vette meg egyéb birtokokkal együtt báró Hunyady Jánostól.¹

»*Nemthi* helység, Nógrád vármegyében. Lakosai római kath. magyarok. Az egész falu a debrői uradalomhoz tartozik. Egy egész jobbágytelek állománya 26 hold szántóföld és 6 embervágó rét. Van benne 27 telkes jobbágy és 27 házzal bíró zsellér.

A báró Orozyak haszonbéres birtoklása alatt, ez előtt mintegy 43 évvel (1797 körül) urbérileg rendbeszedetett és felosztott a határ. A faluban 19 urbéres és 13¹/₂ szerződéses sessió van.«

Az egész helységet gróf Grassalkovich Antal 1755-ben vette meg több más birtokkal együtt báró Hunyady Jánostól, a ki azokat neki hálából adta el.²

A fent leírt *debrői* uradalom herceg Grassalkovich Antalnak — a család utolsó férfinarjadékának — 1841 szept. 29-én történt halála után az ő sógorának fiára, gróf Ghimesi és Gácsi Forgách Jánosnak nejétől, *gróf Grassalkovich Teréztől* származott Antal fiának a fiára, ugyan *Antalra* szállott nagyanyai örökségképpen.

Ez a *gróf Forgách Antal* 1847 június 21-én eladta a nagyanyjától reá szállott debrői uradalmat *gróf Nagy-Károlyi Károlyi Györgynek* 1,565.000 pengőforintért.³

Az előadottakból világosan látható, hogy a hevesvármegyei debrői uradalom a gróf Károlyi család tulajdonába 1847-ben *rendes vétel útján jutott*, és nem Károlyi Sándor, a szatmári pacificator politikai szolgálatainak megjutalmazása révén, királyi adományképpen, a mint azt idáig tévesen állították.

Gróf Károlyi György az imént leírt debrői uradalom kiegészítésére és kikerekítésére többektől még a következő hevesvármegyei birtokokat vásárolta meg:

Tarnóca pusztát Törökszentmiklósi és Zsadányi *Almásy Emánuel*től »az egész kiterjedésében« 65.000 pengőforintért. Pesten, 1846 márczius 16.⁴

*Gróf Galanthal Esterházy Mihály*től, mint az Esterházy család meghatalmazottjától Tarnóca pusztai 143³⁰⁰/₁₂₀₀ hold részirtokot 7162 frt 30 kr. pengőforinton. Pest, 1847 máj. 31.⁵

*Hazuha József*től és nejétől, *Somody Mária*tól Tarnóca pusztabeli 115¹/₂ hold részirtokot 5000 pengőforinton. Zsadány, 1850 jan. 30.⁶

¹ *Gróf Khuen-Héderváry levéltár.* Fasc. 4. Nr. 113.

² U. o. Fasc. 4. Nr. 113.

³ *Gróf Károlyi nemzetség levéltára.* G. K. Gy. szekrény 1., fiók 61/a. sz.

⁴ U. o. 2. fiók, 46—51. számok.

⁵ U. o. 2. fiók, 4. szám alatt.

⁶ U. o. 2. fiók, 10., 14. szám alatt.

A herceg GRASSALKOVICH-féle uradalmak örökösei.

Báró utóbb gróf Gyarakl Grassalkovich Antal

szül.: Urményben 1693 márczius 6-án; 1716-ban kir. kincstári kamarai ügyész; 1720-ban a királyi ügyek igazgatója; 1732 május 26-ától báró, 1743 április 5-én grófi rangot nyert ő és gyermekei: *Antal, Francziska, Klára, Mária és Teréz*; 1748-ban a m. kir. kincstári kamara elnöke lett; 1751-ben koronaőr, v. b. t. tanácsos, kir. főlovászmester, Nógrádmegye főispánja; † 1771 decz. 1-én. 1-ső neje: *Lang Erzsébet*. Esk.: 1722 jún. 2-án, † 1729 okt. 6-án gyermektelenül; 2-ik neje: *báró Zetényi Klobusiczky Krisztina*. Esk.: 1731 decz. 30-án, † 1738 decz. 30-án, Pesten; 3-ik neje: *báró Zetényi Klobusiczky Teréz*, özv. gróf Forgáchné. Esk.: 1752 febr. 9-én, † Gödöllőn 1781 decz. 20. gyermektelenül.

II. iz:

2-től Francziska grófnő

Szül.: 1782 nov. 10-én, † 1779-ben. Férje: *gróf Draskovich János*, gróf Draskovich Ádám győri tábornoknak és nejének Frischenhausen Máriaának fia. Esk.: 1758 május 22-én.

Antal (herceg)

Szül. 1733 aug. 24-én, † 1794 jún. 5-én Bécsben, v. b. t. tanácsos, cs. kir. kamarás; kir. kincstári tanácsos; Bodrog- és utóbb Zólyomgye főispánja; 1784-ben bíró-d. herceg.

Neje: *herceg Esterházy Anna Mária*, szül.: 1739 február 27-én.

Klára grófnő

Szül.: 1735 aug. 18-án. Férje: *gróf Galanthal Esterházy Gábor*, gróf Esterházy Ádámnak és nejének gróf Berényi Erzsébetnek fia. Esk.: 1755-ben.

Unokái a bajai uradalmat örökölték.

Anna-Mária grófnő

Szül.: 1736 szept. 17-én. Férje: *gróf Haller Gábor*, tábornok; gróf Haller Gábornak és nejének gróf Karolyi Kláranak fia. Esk.: 1734-ben.

Unokái a hatvani uradalmat örökölték.

Teréz grófnő

Szül.: 1738 aug. 13-án, † 1769-ben. Férje: *gróf Gyemes Forgách János*, gróf Forgách János csongrádi főispánnak és nejének gróf Cziráky Margitnak fia, született 1724-ben, † 1774-ben.

III. iz:

Gróf Forgách Antal

Neje: *gróf Grassalkovich Ottilia*.

(Folytatását lásd alább a III. izen.)

III. iz:

Draskovich Anna-Mária grófnő

Férje: *gróf Csáky József*, kinek fiai a komjáti és ivánkai uradalmat és a pozsonyi házat örökölték.

III. iz:

Antal (herceg)

Szül.: 1771 szept. 12-én, † 1841 szept. 29-én Gödöllőn; cs. kir. kamarás; v. b. t. t.; Szent István-rend nagyk. Csongrád várm. főispánja. Neje:

herceg Esterházy Mária Leopoldina, szül.: 1776 nov. 15-én, † 1864 decz. 21. Bécsben. cs. kir. csk. és palotah. Esk.: 1793 július 25-én. A család utolsó férfi sarja. Csödbe jutott. (Lásd esődileti perét az Orsz. Ltárban.)

V. iz:

Gróf Viczay Károly

Szül.: 1802 máj. 29-én, † 1867 okt. 19-én Hédevrött. Neje: *gróf Belasi Khuen Mária*, szül.: 1811 apr. 2-án, † 1848 márcz. Esk.: 1829 aug. 20-án. Ő örökölte öreganyja gróf Grassalkovich Anna-Mária révén a gödöllői uradalmat.

Anna-Mária grófnő

Szül.: 1760 jul. 29-én, † 1815 május 19-én Pozsonyban, eltem. Hédevrött. Férje: *gróf Loósi és Hédevrári Viczay Mihály*, szül.: 1757 jul. 25-én, † 1831 május 18-án Hédevrött. Esk.: 1775 jún. 13.

IV. iz:

Gróf Viczay Mihály

Szül.: 1777 július 22-én.

Gróf Viczay Ferencz

Szül.: 1779 jul. 24-én, † 1836 máj. 13-án, eltem. Hédevrött. Neje: *gróf Zichy Amália*, gróf Zichy Károlynak és nejének Khevenhüller-Metsch Anna Máriaának leánya. Szül.: 1782 márczius 15-én, † 1819 jul. 23-án Orosvárt, eltem. Hédevrött.

Gróf Viczay Karolina

Szül.: 1789 okt. 10-én, † 1839 febr. 13-án Nuštar-ban. Férje: *gróf Belasi Khuen Antal*, † 1823 febr. 23-án. Fiuk: *Antal*, szül. 1817 febr. 25-én Pozsonyban, † 1836 máj. 21-én Monostorban. Ennek fia *gróf Khuen-Hédevráry Károly*, a volt horvát bán és magyar miniszterelnök, a gróf Viczay birtokok örököse.

Ottilia grófnő

Szül.: 1764 apr. 18-án. Férje: *gróf Gyemes Forgách Antal*, gróf Forgách János csongrádi főispánnak és nejének gr. Grassalkovich Teréznek fia, született 1761-ben. Esk.: 1779 okt. 15-én.

IV. iz:

Gróf Forgách Antal

† 1851 decz. 1-én. Cs. és kir. kam.; ő örökölte 1841-ben nagyanyjától szül. gróf Grassalkovich Teréztől a debrői uradalmat Hevesmegyében.

Mária Erzsébet grófnő

Szül.: 1767 szept. 6-án. Férje: *gróf Esterházy Ferencz*, gr. Esterházy Fer. mosonyi főispánnak és nejének Durville Antóniának fia. Szül.: 1758 febr. 6-án, † 1815 nov. 18. Cs. és kir. kamarás, a cseklézi uradalom örököse. Ő alapította a család cseklézi ágát. Cseklész legközelebbi birtokosa, fia *József*, a ki született 1791-ben, † 1847-ben.

Gróf Viczay Adolt

Szül.: 1804 aug. 12. Neje: *gr. Lichnowsky Leokadia*, szül.: 1816 május 6-án. Esküvő: 1837 szept. 10-én. †

Gróf Viczay Héder. Szül.: 1807 aug. 2-án, † 1873 decz. 23-án Hédevrött. *Mint a család utolsó férfi tagja sírba vitte a Viczay nevet.* Neje: *gróf Zichy Alexandra*, szül.: 1821 nov. 27-én, † 1854 okt. 3-án Loóson, eltemetve Hédevrött.

VI. iz:

Gróf Viczay Gyula. Szül. 1854 szept. 28-án Loóson, † 1861 jún. 16-án Sopronban, eltemetve Hédevrött.

Gróf Viczay Antónia

Szül.: 1812 február 5-én. 1. Férje: *gróf Esterházy Pál*, gróf Esterházy Imrénének és nejének Pallavicini Teréziának fia, † 1857 máj. 11-én. Esk.: 1835 márczius 16-án. 2. Férje: *Mengen Adolf*.

Kövesszarvi *Gosztonyi Antaltól* Tarnócza pusztabeli 115 hold részbirtokot 4000 pengőforintért. Eger, 1850 szept. 30.¹

Kövesszarvi *Gosztonyi Borbálától*, Nagykolóni Subich Imre özvegyétől Tarnócza pusztabeli 140 hold részbirtokot 4500 pengőforinton. Eger, 1852 jan. 13.²

Vécs helységet és *Felfalu* pusztát gróf *Batthyány Arthurné*, született gróf *Apraxin Juliától* Vécs helységbeli és felfalusi, együtt 3250 holdat tevő birtokot a kastélylyal, minden egyéb tartozmányaival és teljes földesúri jogaival együtt 175.000 pengőforintért. Eger, 1854 decz. 21. és 22.³

Verpeléti részbirtokot báró *Brudern Antaltól*. Verpeléti $\frac{3}{16}$ részbirtokát, mely áll 15 $\frac{1}{2}$ úrbéri telekből s tartozékaiból, 55 úrbéres zsellérből és 8 taksásból, 360 $\frac{916}{1200}$ hold szántóföldből, 53 $\frac{963}{1200}$ hold rétből, 393 $\frac{1094}{1200}$ hold erdőből, *tótnánai* részbirtokával együtt, 90.000 ezüstforintért. Pest, 1842 jan. 29.⁴

Néhai gróf *Hallerkeői Haller Pál* örökösei az őket a Török-Nyáry jogon illető javaikat, és pedig Verpelét mezővárosban 6 egésztelkes jobbágyot, 18 házas zsellért, 1 $\frac{13}{12}$ rész curialis belső telket 182 $\frac{4}{12}$ hold majorsági szántóföldet, 29 $\frac{4}{12}$ hold majorsági rétet, 263 hold majorsági erdőt, 60 kapás dézmaszólót; továbbá *Sirok* és *Szajla* helységbeli részbirtokukat eladják gróf Károlyi Györgynek 25.000 pengőforintért. Pest, 1846 aug. 26.⁵

Báró Brudern Antal verpeléti részbirtokát a vármegyei, 1840 június 2-án kelt összeírás így írja le: »Ezen mezőváros Heves vármegyében fekszik, földesurai az összeírató báró Brudern Antalón kívül özv. gróf *Sztáray Jánosné*, szül. báró Brudern Jozefa; gróf *Esterházy János*; báró *Orczy Lőrincz*; *Péchy Amália*; *Németh Jánosné*; *Orosz Imre*; *Bernát András*; úgy a *Szepessy* és *Bárczy* urak, kik többnyire az összeírató báróval együtt gróf *Bedegi Nyáry örökösök*, a kik közül az összeírató báró az egész mezővárosnak a gróf Haller-lineán és a Révay-jusson $\frac{3}{16}$ részét bírja.«

Tót-Nána helységet báró *Brudern Antaltól*. Tót-Nána helységben $\frac{3}{16}$ részbirtokot 4 $\frac{617}{1200}$ hold belső fundust, 22 egész úrbéri telekből és 23 úrbéri zsellérből, továbbá 81 $\frac{407}{1200}$ hold szántóföldből, 36 $\frac{342}{1200}$ hold rétből, 1420 $\frac{305}{1200}$ hold erdőből

¹ Gróf Károlyi nemzetség levéltára. G. K. Gy. szekr. 2. fiók, 5. szám alatt.

² U. o. 2. fiók, 18. szám alatt.

³ U. o. 2. fiók, 20. és 21. szám.

⁴ U. o. 2. fiók, 84. sz.

⁵ U. o. 2. fiók, 32—35. számok alatt.

és 120 kapás majorsági szőlőből áll, *verpeléti részbirtokával együtt* 90.000 pengőforintért. Pest, 1842 jan. 29.¹

Gróf Haller Borbála: gróf Bethlen Józsefné; *gróf Haller Cecília*: gróf Esterházy Dénesné; *gróf Haller Gábor* és *György* a Török-Nyáry jogon őket megillető tótánai részbirtokukat: 3 egésztelekes jobbágyot, 4 zsellért, $\frac{60}{100}$ rész belső telket, $3\frac{51}{100}$ rész hold rétet, $155\frac{50}{100}$ hold erdőt; továbbá a Sziklahegyen 4 darabban levő 1650 négyszögöl, az Öreg-hegyen 4 darabban levő 1650 négyszögöl dézsmaszőlőt eladják gróf Károlyi Györgynek 3600 pengőforinton. 1846 ápr. 7.²

Az 1840-iki összeírás Tót-Nána birtokosait is felsorolja. Birtokosai többek közt és leginkább a *gróf Bedegi Nyáry örökösök*, kik közül az összeírató báró Brudern Antal a gróf Haller-lineán és a Révay-jusson az egész helységnek kilencztizenhatod részét bírja. A helység többi földesurai: *gróf Esterházy János*, báró *Orczy Lőrincz*, özv. *Taródy Bertalanné* szül. *Reviczky Mária*, *Gosztonyi Pál*, *Gosztonyi Antal*, néhai özv. *Szármann Andrásné* örökösei, *Perlaky Károly*, *Ullmann László*.

Kókkút és *Nagybereki* pusztákat báró *Brudern Alajostól*, *Kókkút* és a vele egybekapcsolt *Nagybereki* pusztáit, melyek együtt 2558 $\frac{1067}{1200}$ holdat foglalnak magukban, *Sírok* helységbeli, *Rozsnok* pusztabeli és *Szajla* helységbeli birtokaival együtt 155.000 ezüstforintért. 1841 nov. 22.³

Gróf Haller Karolina férjezett *Macskássy Lajosnétól* kókkúti és nagybereki részbirtokukat: $48\frac{6}{12}$ hold rétet és $374\frac{6}{12}$ hold erdőt 9000 forinton. Eger, 1845 szept. 26.⁴

Sírok helységét. Báró *Brudern Alajostól* *Sírok* helységbeli egész birtokát, mely áll 4 $\frac{630}{1200}$ hold belső fundusból, 133 $\frac{662}{1200}$ hold szántóföldből, 105 hold rétből, 2459 $\frac{123}{1200}$ hold erdőből, 14 urbéri telekből és tartozékaiból és 62 zsellérből, a vele határos *Rozsnok* pusztai részbirtokával és *Szajla* helységbeli birtokával, *kókkúti* és *nagybereki* pusztákkal együtt 155.000 pengőforintért. 1841 nov. 22.⁵

Néhai *gróf Hallerkeői Haller Pál* örökösei az őket Török-Nyáry jogon megillető javakból Heves vármegyében fekvő *Sírok* helységben $1\frac{1}{2}$ telkes jobbágyot, 3 házas zsellért, $18\frac{4}{12}$ hold majorsági szántóföldet, $12\frac{3}{12}$ hold majorsági rétet és 296 hold erdőt, *verpeléti* és *szajlai* részbirtokaival együtt eladják

¹ *Gróf Károlyi nemzetség levéltára*. G. K. Gy. szekrény, 2. fiók, 84. szám.

² U. o. 2. fiók, 27. szám.

³ U. o. 2. fiók, 39. és 41. szám alatt.

⁴ U. o. 2. fiók, 29. szám alatt.

⁵ U. o. 2. fiók, 39. és 41. szám alatt.

gróf Károlyi Györgynek 25.000 pengő (ezüst) forintért. Pest, 1846 aug. 26.¹

Rozsnok pusztát. *Báró Brudern Alajostól* a Sirokkal határos *rozsnoki* részpusztáját, mely áll 100 hold szántóföldből, 62 hold rétből, 1080 hold erdőből, *siroki*, *szajlai* és *kőkúti* és *nagyberek*i részbirtokaival együtt 155.000 pengőforinton. 1841 nov. 22.²

Szajla helységet. *Báró Brudern Alajostól* a Sirokkal határos *Szajla* helysége és határában lévő egész részbirtokát: 15 hold szántóföldet, 27 $\frac{1}{2}$ hold rétet, 213 hold erdőt, 15 egész telket és 17 zsellért, *kőkúti* és *nagyberek*i pusztabeli, *siroki* és *rozsnoki* részbirtokaival együtt 155.000 pengőforinton. 1841 nov. 22.³

Néhai gróf *Hallerkeői Haller Pál örökösei* az őket Török-Nyáry jogon megillető *Szajla* helységben 1 $\frac{1}{2}$ telkes jobbágyot, 2 zsellért, 2 hold majorsági szántóföldet, 4 hold majorsági rétet, 30 hold majorsági erdőt minden tartozékaikkal, a *verpeléti* és *siroki* részbirtokokkal együtt 25.000 pengőforintért eladták gróf Károlyi Györgynek. Pest, 1846 aug. 26.⁴

A gróf Károlyi György által vásárolt és 27 alkatrészből álló *debrői*, vagy a mint jelenleg nevezik, *debrő-parádi uradalom került*, a vételár és minden egyéb költségek beleszámításával, 1854 december 31-ig 1,817.592 forint 30 krajczár pengőpénzbe. Ezen összegben benne van a vécsi birtok vételára 175.000 forint után fizetett százalék: 2625 pengőforint is.

Ebből az uradalomból gróf *Károlyi György*, valóságos belső titkos tanácsos és magyar királyi főudvarmester, elsőszülöttségi hitbizományt alapított 1876 január 13-án kelt királyi jóváhagyással. 1877 november 9-én bekövetkezett halála után elsőszülött fia, gróf *Károlyi Gyula*, valóságos belső titkos tanácsos és az aranygyapjas-rend vitéze lett az uradalom tulajdonosa, illetőleg haszonélvezője, ki 1890 november 23-án elköltözvén az élők sorából, azóta elsőszülött fia, gróf *Károlyi Mihály* ura a *debrő-parádi uradalomnak*.

ÉBLE GÁBOR.

¹ Gróf Károlyi nemzetség levéltára. G. K. Gy. szekrény, 2. fiók, 32—35. számok.

² U. o. 2. fiók, 39. és 40. számok.

³ U. o. 2. fiók, 39. és 41. szám.

⁴ U. o. 2. fiók, 32—35. szám alatt.

A MAGYAR VEZÉNYSZÓ TÖRTÉNETÉHEZ.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

A közéletünkre már egynehány év óta ránehezedő kérdések között nem kicsiny fontosságú a magyar vezényleti nyelv dolga. A folyton erősülő nemzeti közérület mind hangosabban követeli régi jogainknak a seregvezénylet tekintetében való fölélesztését is. Más országokban az ilyesmi a legtermészetesebb dolgok egyike, nálunk azonban nagy erőfeszítéssel kell küzdeni még azért is, hogy bebizonyíthassuk a világ előtt, hogy igenis volt magyar vezényleti nyelvünk a multban; mennyi erőpazarlás kell még majd ahhoz, hogy ez a régi jogunk gyakorlatilag is érvényesüljön a mai közösnek éppen nem mondható közös hadseregben!

Mert a magyar szó ellenzői azt állítják, hogy még a XVIII. században sem vezényelték magyarul a királyi csapatokat; és ha volt is magyar szó, csak a nemesi fölkelésnél, irregularis csapatoknál használták. Állításuk bizonyosságául előrántják a Magyarországon állomásozó ezredek legrégebb gyakorlati szabályzatait, a Regal altábornagy-féle 1731-diki és a Khevenhüller-féle 1789. évi reglamákat. Ezek csakugyan németül vannak írva s a bennük levő vezényszók tényleg németek. Magyar részről ezekkel az állításokkal szemben csupán a valószínűséget hangoztató általános megjegyzések estek, de a nemzeti követelésnek meggyőző tartalmat adni senki sem törekedett.¹ Az ellenkezés szava maradt tehát úgy, a hogy kimondatott; szépen köztudattá is vált, hogy a régi idők vezényleti nyelve kizárólag német vala.

És ezt a legújabb időkig irodalmi ismereteink is, sajnos, igazolni látszottak.

Mert minden esetre sajtáságosnak kell mondanunk azt a körülményt, hogy a míg a régi magyar hadsereg szervezetéről, beosztásáról, felszereléséről meglehetősen részletes ismereteink vannak, addig arról, hogy ezt a hadsereget tulajdonképen hogyan, miféle vezényszókkal mozgatták és igazgatták, alig-alig találtunk valamiféle följegyzést. A gyalogságra vonatkozóan pl. össze-

¹ Heltai Ferencz ugyan külön könyvet is szentel ennek a kérdésnek (*A magyarság érvényesülése a hadseregben*. Bpest, 1903), de a vezényszók történetére nem terjeszkedik ki.

vissza 30 töredékes kurucz vezényszót tudunk szembeállítani azzal az ellenvetéssel; lovassági vezényszókat tartalmazó följegyzést pedig mindössze kettőt vetett föl az ismeretlenség homályából a legutóbbi évek történetirodalma. Ezek is későbbi idők termékei, s ezekből is az egyik insurgentsek számára készült 1797-ben. Ez tehát mindenestre kevés ahhoz, hogy nemzeti követeléseinket kellőképen megalapozhassuk.

Pedig voltak magyar vezényszóink nemcsak a vitatott XVIII. században, hanem még a megelőzőben is, mint a hogy erről az itt elmondandók rendén meggyőződhetünk, csakhogy — még nem kerültek napvilágra. Mert ilyeneknek lenniök kellett.

Hogy XVI—XVIII. századbeli magyar vezényszavainkat még nem mind ismerjük, annak két oka van.

Egyik az, hogy az állandó katonaság s így a szervezet és igazgatás egyöntetűsége aránylag még fiatal intézmény: III. Károly állítja föl 1715-ben, s így a hadsereg életének állandósága és hagyományai csak ettől az időtől számíthatók, a mikor a véderő középponti szervezés alá kerül. Hogy azonban ez sem történt kizárólagosan német nyelven, alább meg fogjuk látni.

Az ezt megelőző idők hadügye a hézagok sorozatát mutatja. A mely művelődési tényezőben nincs megszakítatlan folytonosság és nem terjed ki az egész nemzetre, ott sem egység, sem állandóság nem keletkezhetik. A magyar vezényszók élete azonban azokra az időkre esik, a mikor a mai felfogás szerint sem állandóság, sem egység nem volt szervezetében és igazgatásában, annál kevésbbé pedig vezényleti nyelvében. Az ezredek alapítása, szervezete, tisztek kinevezése részben az ezredtulajdonosoknak, részben pedig a megyei és egyéb hatóságoknak teljességgel magánjoga volt. Magyar katonai culturánk nem térben és időben egymásba fűződő erős szövedék, hanem szerteszt heverő egyenlőtlen darabok tömege, a melyeket koronként úgy a hogy összerótt-foldozott egy-egy hatalmasabb történeti tényező, de utóbb azután darabjaira megint úgy szakadt szét, hogy ezeket a darabokat ma a történettudománynak és régészetnek úgy kell innenamnonnan összeszedgetni és ismét egygyé fűzni.

A másik ok, a mely az elsővel szorosan egybe tartozik, igen egyszerű: vannak bizonyára régi följegyzéseink, a melyeknek magyar vezényszó a foglalatjuk, csakhogy ez idő szerint — még levéltárakban, ott a hol rejtőznek. Meggyőző példa erre az a töredék-darab, a melyet most kívánunk bemutatni.

Ha azonban a fentiek miatt nincs is a mai értelemben vett állandóság és folytonosság magyar katonai culturánkban, mégis volt olyan tényező, a mely ennek darabjait állandóan egybefűzte: ez a hagyomány.

A mióta Erdély külön és pedig nemzeti fejedelemséggé alakult, másfélszáz esztendőn keresztül állandóan harczol az idegen törekvések ellen, állandóan védi az összes magyarságot és példaszerű magyar voltával állandóan erejében tartja a magyar nemzeti jelleget. Viszont pedig, a míg Erdély a Habsburgokkal hadakozik, Magyarország hasonlóan állandó harczban áll a törökkel. Ezek a szünetet alig ismerő nemzeti küzdelmek meg kellett hogy teremtsék a magyar vezényszókat is, nem intézményesen ugyan, de hagyományszerűen ezeket át kellett hogy adják nemzedékről-nemzedékre éppen folytonosságuk miatt. Képzelenség ugyanis föltenni, hogy az erdélyi seregek zömét, a székelyeket meg a megyei magyar bandériumokat, nem magyarul vezényelték volna. Bethlen Gábornak kék, veres darabontjai, meg a XVII. század *haczerjai* kitünően fegyelmezett és begyakorolt katonák voltak s állandó fejedelmi had lévén, fegyelem, kiképzés és fölszerelés dolgában teljesen a kor színvonalán állott. Erről egyebek közt a strasnitzai haditény beszél a legékesebbenszólóan.¹

Igaz, sok volt az erdélyi hadakban az idegen, többnyire német, zsoldos is. Ámde ez éppen azt bizonyítja, hogy ezektől a jól begyakorolt idegenektől volt alkalmuk és idejük tanulni a székel-y magyar hadaknak is.² A fejedelmek rendeletére gyakran tartottak lustrákat, a melyek valósággal a mai hadgyakorlatoknak feleltek meg.

Hogyha tehát egyszer rendszeres katonai kiképzésben részesültek ezek a magyar hadak, okvetetlenül megvolt hozzá a maguk magyar vezényleti nyelve is, a mely azután csak úgy szöszön-boron még sem sikkadhatott el Erdélyben, mint a hogy tényleg elsikkadt Mária Terézia után Magyarországon. A miképen a tételes jog mellett érvényessége van a szokásjognak is, azonképen megvolt a szokásszerűség a XVII. század folyamán a vezényleti nyelvben is, hogyha Bethlen Gábor idejében mai értelemben vett tételekbe foglaltan nem is maradt reánk. Megőrizte és továbbra fentartotta ezt az álló hadakban a hagyomány és a folytonos gyakorlat a háborúk alatt, a rendes csapatokon kívül pedig a többszörös insurrectio.

Nem kell azonban azt gondolni, hogy a XVII. században csak az erdélyi hadsereg vezénylete volt magyar. Ilven volt a királyi és megyei csapatok nyelve Magyarországon is, és pedig

¹ Olchváry, Bethlen G. hadseregének szervezete. *Hadtört. Közl. I. 614.*

² Ezekről azt mondja egy 1672 évi följegyzés, a mely a magyarországi redukált hadak elkeseredett állapotát találóan jellemzi: »Az Istent nem várják olyan szívesen, mint az erdélyi hadat«. (Takáts S. Kísérletek a magyar haderő feloszlására. *Századok*, 1904. 285. l.) Ezeknek az idegeneknek katonai értékére nézve lásd Zrinyi hadtudom. munkái (Bpest, 1891) az Áfiumnak 110—114. lapjait.

mind a végbeli katonaságé, mind a mezei hadaké. A végvárok katonasága állandó haderő volt és törvény szerint részben magyar, mert legalább egy harmad részben magyarnak kellett lennie a Habsburgok alatt is. A folytonos hadi állapot e mellett új magyar katonai tyrust teremtett: a hajdúságot. Már pedig ezekről a jól összegyakorolt hajdúkról csakugyan nem állíthatja jólélekkel senki sem, hogy őket németül komandérozták volna akár Erdélyben, akár Magyarországon. Azt sem kell figyelmen kívül hagyni, hogy ezeket Bethlen katonai szervezettel telepíti le.

A mezei hadak többi része: a fölkelő nemesi had, telek-katonaság, zászlós urak bandériumai meg éppen magyar nyelven vezérelt csupa magyarok. Hiszen éppen ez a magyar nyelv volt a bécsiek szemében a legnagyobb szálka. Éppen a királyi csapatok magyarsága miatt törekedtek állandóan arra, hogy ezeket fokozatosan csökkentsek és helyükbe német csapatokat varrjanak az ország nyakába.

Fennmaradt magyar vezényszóink fél német volta is a mellett bizonyít, hogy a német komandó éppen ezeknek a »császárkirályi Végházi és mezei hadaknak« ajakán szükségből alakult át olyan fura magyarságúvá, mint pl.: *Nyissátok föl az lódingot*; *Két klídből czuggal formálljatok hármat*; *Abmasérozatok czugveisz*.

Mindezek arra vallanak, hogy a XVII. század elején a magyar vezényleti nyelv alapján már kész volt és pedig Magyarországon szükségből és jórészt *akaratlan*, Erdélyben pedig *öntudatosan* végzett munka eredményeként.

A XVII. századtól kezdve a hadi dolgok Európaszerte rendszeres tudományyá váltak. Igaz, hogy az ilyesmit nem igen vette be a magyar természet s ezért magyar hadtudásaink Zrínyi óta nem is igen voltak, mert alkalom és mód nem volt már többé ilyenek képződhetésére, mindazonáltal a körülmények kényszere sok újítást hozott be a magyar hadügybe is, a melyek ennek legalább is alsóbb tagozataiban nemzeti formában is jelentkezni kezdenek. Nemzeti önállóságunkat éppen a hadügy terén adtuk föl a leghamarább s ezért aztán ezek az újítások német közvetítéssel, tehát német gúnyában, vagy legalább is német mintára jelentkeznek.

Legrégibb vezényszavaink azonban mindezek daczára is magyar természetűek. Csakhogy persze bennök nem a mai értelemben vett, fegyelmezett csapatoknak szóló vezényszókat kell keresnünk, hanem inkább *vezetőszókat*. Még Rákóczi Ferencznek a vezére is, az igazán katonailag iskolázott gróf Forgách Simon, arról panaszkodik, hogy a magyar seregek nem ismerik a jó hadirendet, disciplinát és pogány módra hadakoznak.¹ Ezekben

¹ *Zrínyi M. hadtudományi munkái*. Kiadta a M. Tud. Akadémia, Bpest, 1891. 68. l.

a hadakban inkább vezetőkre volt szükség, — Takáts Sándor szavaiként¹ — mint vezénylőkre; ilyen *előttük járó gondviselő* pedig mindig bőven akadt. Ezeknek gyakorlása alatt fejlődtek ki már a XVI. században az *utánnam* meg az *előre vitézek* vezetészők. Gabelmann 1594-ben följegyezte, hogy Pesten a törökökkel vívott harcban harsányan kiáltották a magyar kapitányok »*das hátra-hátra!*« A harci kiáltás országszerte a *rajta, hozzá-hozzá vitézek* és a Jézus neve volt. A hajdúk *hujrá-hujrá*-t ordítottak. A XVII. századból még ezekre hivatkozik Takáts: *Puskát csappants, Lassan-lassan, Vágtass, Rohanj!*

A német hatalom terjedésével azután elterjedtek a német vezényszók is, a rendszeresen közpezett német csapatok révén, a kikkel a magyarnak akár ellenségként, akár zsoldos-társként dolga akadt.

Természetzerűleg leghamarább képződtek ki a lovasságra vonatkozó vezényszók. Magyarországon a lóra termett nemesek országában a lovassági szolgálat a nemeseknek előjoga volt, a melylyel úgy is éltek ezek, hogy a magyar hadsereg egészen kezdettől fogva a nagy Mátyás idejéig majdnem kizárólag lovasságból állott.² Lovassági vezényszavaink tehát igen valószínűen a legrégiebbek, mert legalább is Mátyás-koriak. A huszárság és a huszár név katonai értelmű megalakulása u. i. Mátyáshoz fűződik.³ Túlnyomóan lovas volt a magyar sereg a zsoldos világban is, a magyar természetnek megfelelően. Igyen jellemző pl. hogy a székelyek jórészt lovasok, a szászok csupán gyalogosok. Ezért fejlődött ki a magyar könnyű lovasság vezényleti nyelve leghamarább s ezért van az, hogy az eddig ismert legrészletesebb magyar gyakorlati szabályzat éppen huszárezredre vonatkozik (Károlyi-ezred 1736-ból), a melynek vezényszavai sokkal magyarosabbak, mint a gyalogságiak.

A magyar csapatok tüzésége nem magyarokból telt ki, hanem hazai szászokból és jórészt csupa idegenekből (németek, francziák), s e miatt tüzéségi magyar vezényszavaink nem

¹ *Magyar lobogók.* Bp. Hirlap 1903. 260. sz.

² Erdélyben 1540-ben nemzetenként 1000, tehát 3000 emberből állott az állandó had, 1550-ben már 6000. 1573 óta a székelyek minden 20 ember után egy lovas és egy gyalogost, az egész szászság pedig 1575-től fogva összesen 1000 embert tartozott kiállítani. Erdélynek 1552 óta még külön állandó hadseregféléje is volt: a két erdélyi vajda évenként 15000 frtot kapott, a miért köteles volt Erdély védelmére 2000 lovas és 1000 gyalogost tartani. A huszárság mellett a magyar darabontok is kezdenek szerepelni (okiratilag legelőször 1552 és 1566), de még inkább a XVI. század elején keletkezett hajdú csapatok.

³ Jól bebizonyítja ezt *Huszár Imre, A huszárok eredete cz. czikkében.* (*Hadtörténelmi Közlemények* 1892. V. köt. 81. sz.)

voltak. Ezek csupán a legújabb időkben és pedig hivatalból gyártódtak a magyar honvédség szervezése után, az 1890-es években.

A hűbéri birtokviszonyokon nyugvó katonai szervezet Mohácsnál végképp megbukik s helyébe két új honvédelmi tényező emelkedik jelentőségre: a kitűnő képzőiskolául szolgáló vég-helyek és a zsoldos katonaság. Ez a fejlődés egyúttal előterbe emeli az eddig jelentéktelen gyalogságot, a mely a kézfegyver használhatóbbá való válásával lépést emelkedik fontosságban. A gyalog hadnak ez a szerepe a magyar vezényszóra is jó bizonyítékot szolgáltat.

Az állandóságot pótoló hagyományokon kívül t. i. volt még egy olyan tényező, a mely ezeket megerősítően jogot ad nekünk annak kijelentésére, hogy a magyar vezényszóknak igenis nagy multjuk van.

A vezényszók ugyanis, tekintet nélkül a fegyvernemre, általában kétfélék: 1. a fegyverfogásra és tüzelésre vonatkozók, 2. a csapatok mozgását illetők. Ezek fejlődése természetesen azoknak a dolgoknak fejlődésével függ össze, a melyekre éppen vonatkoznak. Már pedig a kézi lőfegyverek attól az időtől fogva, a hogy hordozhatóbbakká, tehát könnyebben kezelhetőkké váltak, egészen a XIX. századig alig változtak lényegükben valamicskét: az elültöltés elve, a kezelés nehézsége és az a bizonyos csütörtök mindvégig megmaradt. Ebből nyilván az következik, hogy hordozásuk, fölszerelésük, megtöltésük, a tüzelés és általán a muskétával-karabélylyal való bánásmódnak vezényszavai a gyalogságnál mindvégig alig változtak attól fogva, a hogy a XVI. század végén kialakultak. A mi pedig a csapatok mozgulatait, alakí változásait illeti, a reájuk vonatkozó vezényszók meg éppen nagy állandóságot, hogy úgy mondjuk megrekedést mutatnak. A hadművelet szabadságát és helyes fejlődését alaposan rekesztette meg egészen a washington—napoleoni időkig a katonai czopf merev *formalismusa*.

Hamarjában jó magyar szót se lelünk erre a fogalomra. Alakiség keveset fejez ki belőle; alakiség-kedvelés: közel jár hozzá, de igen hosszú a szó. Mai katonai neveléssel csak mosolyogni tud az ember azokon a középkori, sőt talán még ókori formaságokon, a melyek a sasérozásban, contramasérozásban, kör- és négyszögképzésekben nyilvánultak, mint a hogy megmosolyogjuk a divatból kiment ruhába öltözött embert.

A német generalissimusok agyából pattant időtöltő, értelmetlen játék volt az eleven katonákkal olyanformán, mint a hogy ma a gyermekek játszanak ólomkatonáikkal. A csapatoknak minél tömöttebb, zárkózottabb alakzatban való fölállítása, ide-oda

sétáltatása és a tömeggel való operálás: ez volt a régi hadtudomány. Tehát éppen az ellenkezője annak, a mit ma látunk. És ezekhez az imponáló (!), parádés fölvonulásokhoz olyannyira görcsösen ragaszkodtak a vezetők, hogy a hadászat és harcsmódor fejlődését egészen a XVIII. század végéig teljességgel a formalismus bilincseibe verték. Csakis Napoleon példája nyomán és nagy nehezen tanulták el az északamerikai szabadságharcos vadászoktól a rajvonalakban való önálló egyéni harcolást.

A lőfegyver lassú fejlődése és ez a formalismusban való megrekedés azonban történelmi szempontból éppen nem kicsinylendő dolog: egyik legjobb bizonyítékát nyújtja ugyanis annak, hogy a már egyszer kialakult vezényszavak úgyszólván a középkortól fogva a XIX. század elejéig változatlanul megmaradtak. És ha ez idő szerint nincs is még kezünkben XVI. századbeli leírású vezényszó-gyűjtemény, azért mégis joggal föltehetjük, hogy a reánk maradt legrégebb (XVIII. századbeli) e nemű följegyzések tényleg a XVI—XVII. század hagyományos elveit foglalják magukban. Ezeket tehát méltán meg kell becsülni és az értékes nemzeti klenodiumok közé sorozni.

Ha így fogjuk föl a dolgokat, akkor jogosan mondhatjuk, hogy a lovassági magyar vezényszónak multja legalább is a XV. századig ér föl, a gyalogságié pedig a XVII-dikig.

A legelső vezényszók, a melyekkel a történettudomány e nemű része gyarapodott, gyalogságiak voltak. Kerek 40 esztendeje immár annak, a mikor Thaly Kálmán a magyar honvédség szervezésének kapcsán nagyon időszerűen néhány magyar vezényszót közölt¹ abból a kéziratból, a melyet a Rákóczi Ferencz-féle első magyar nemesi testőrség egyik tagja, Veszprémi Badicz Imre állított össze. Badicz a nemesi testőrség számára előírt rendszabályokhoz² a maga saját példányra borítékára 36 olyan vezényszót jegyzett föl, a melyekkel egykor Rákóczi Ferencz kurucz ezredeit »komandérozták.«³ Ebből a 36-ból azonban 6 vezényszó ismétlődik s azonkívül pedig e tényleg csak 30 töredékes vezényszó csupán a fegyverfogásra és tüzelesre vonatkozik. Hogy mivel igazgatták a kurucz csapatok mozgulatait, alakzat-változásait, minderről maig senki egy szót se tud s így méltán sajnálni való volt, hogy a többi bizonyára nagyobb számú magyar vezényszót a különben mindenre kiterjedő

¹ Századok, 1868. 740—742. 1.

² Kiadta Rummy, *Monumenta Hungarica*, I. 188. sk. A rendszabályok szerzését II. Rákóczi Ferencz helyett hibásan valamelyik Györgynek tulajdonítja.

³ Eredetije a Badicz-család szilsárkányi levéltárában, a honnan Thaly közreadta.

Bercsényi-féle hadi regulamentumok nem foglalják magukban. Úgy látszott tehát, hogy teljesen nem is bírjuk most már mi, késő unokák, a kurucz hadsereg összes vezényszavait elősorolni.

A szerencsés véletlen azonban kezembe juttatott egy ívnyi fakúlt, rongyos papirost, a mely megadja nekünk annak a módját, hogy a magyar vezényszóknak nem éppen érdektelen kérdésére csaknem egész teljességében feleletet adhassunk. Ez a fakó papiros ugyanis nem kevesebb, mint 67, illetőleg a külön meg nem számozottak számbavételével 88 magyar vezényszót őrzött meg számunkra.

A XVII. századbéli kézirat két hosszú széle elrongyolódott. tintája barnára fakúlt s különben jól olvasható volna, csakhogy az ívnek középvonalában az összehajtás két szélén féregrágot 3 jókorácska lyuk miatt összesen hét sornyi szövegnek néhány szava elveszett. Ámde nem örökre, mert pótlásukról, csakhogy most már nem a véletlen, hanem gróf Kemény József keze gondoskodott.¹

Kemény József t. i. szokása szerint minden fontosabb eredeti régi írást párba vett, még pedig úgy, hogy maga olvasta ki és íródeákjának aztán tollba mondotta. Az 1830 év körül így készült másolat a maga teljességében megmaradt. Az eredeti kézirat azonban nem volt a másolatba belétéve, mert a kettőt két különböző iratsomóban találtam; s így bár az egerek a boltos hiúján hiányossá is tették az eredetit, az épen maradt másolat egészen pontosan megőrizte a Kemény keze alatt még épségben volt becses kéziratnak minden szavát. Hogy kicsoda írta az eredetit

¹ Kemény Józsefnek ugyanis, mint ismeretes, családi örökség-képen maradt, részben pedig óriási munkával általa összegyűjtött tömcsintelen kézirata volt gerendi levéltárában. Ezeknek jó nagy részét az Erdélyi Nemzeti Múzeum őrzi, de egyik részéről ma sem tudjuk, hogy hol van. A családnak férfágban való kihalása után idegen kézre került a birtok s vele a gazdag levéltár is; a »hálás« utókor azonban ezt nem tartotta egyébre érdemesnek, mint hogy a kastélyból a többi limlommal együtt kidobja. A gerendi zsidó boltos mázsaszámra vette meg az utódoktól a drága kéziratoknak egész tömegét, métermázsáját 2 forinton és 1892. év táján mintegy hat ökörszekérnyit küldött be továbbeladás végett Kolozsvárra. Az így ideiglenesen ismét kincsessé vált városban aztán a jó vastag csomagoló-papirost hamarosan szétkapkodták az érzéketlen eladóktól a hasonló érzékű boltosok. Egyiküknek se jutott az eszébe, hogy ezeket az Erdélyi Múzeumba vigyék, a mely a dologról mit se tudhatott. (A Kemény-birtokok legújabb, mostani tulajdonosának már több érzéke volt, a mi abból is látszik, hogy 1906 táján a még található irományokat és egyéb régiség-tárgyakat készségesen az Erdélyi Múzeumnak ajándékozta.) Ezek közül a boltosok közül kettő (Pap Ernő fűszeres és még egy ismeretlen üveges) a 90-es évek közepe táján megvett belőle vagy tíz métermázsányit. Végh Sándor szatócs pedig — az egyetem közvetlen tőszomszédságában, a hová tehát könnyen egyenest is elvihették volna az eladók — vagy 10—12

és hogyan került a Kemény birtokába, nem tudjuk. Erre feleletet talán a Kemény-gyűjteményben esetleg található s magától Keménytől származó feljegyzés adhatja, mert föl lehet tenni, hogy a tudós gróf a másolat elkészítésekor az eredetire vonatkozó valami feljegyzést tehetett. Egyes kifejezései (*cséve* = cső, földgyétek *bé*) azt sejtetik, hogy írója erdélyi ember volt.

A fakó papiros homlokán címül ez áll: *Exercitium Militare* és 1-től 67-ig menő sorszámokkal ellátott vezényszót és utasításokat tartalmaz. Némelyik tétel több vezényszót is foglal magában, viszont pedig némelyikből nem lehet pontosan megállapítani, mi benne a vezényszó és mi az utasítás, úgy hogy a 67 tételben körülbelül 88 vezényszót olvashatunk ki.

Az 1—34. pontban foglalt vezényszók kizárólag a *fégyver-jogásra* és *tüzelésre* vonatkoznak s a fogásoknak (tempó) még a sorrendjében is jórészt megegyeznek a Thalytól közlöttekkel; a többi azonban a menetelésekre, alakzatváltoztatásokra, szóval a *csapat mozdulatainak* irányítására valók s így eddig teljességgel ismeretlen régi magyar vezényszók. Hogy a Thaly-féleket a tőlem közlöttekkel kellően összehasonlíthassuk, tekintettel a *Századok* 1868. évfolyamának könyvészeti meglehetősen ritkaságára is, jónak látjuk előbb amazoknak újra való lenyomatását, csak éppen zárjelbe foglalt, Thalynál nem levő, sorszámokkal toldjuk meg őket.

A Badicz-féle kézirat kurucz vezényszavai im ezek:

1. Fel a fégyvert!	3. Pofádhoz az fégyvert!
2. Készülj az tüzeléshez!	4. Adj tüzet!

métermázsányi missilis levelet, okiratgyűjteményeket, eredeti és másolatban levő naplókát, kidolgozott irodalmi művek kéziratát, országgyűlési articulusokat, czéhszabályokat, jobbágy- és birtokösszeírásokat, gazdasági számadásokat, följegyzéseket stb. Én legalább is ilyen dolgoknak töredékes, kitépdesett leveleit figyeltem meg nála. Hogy még kik közt forgácsolódott el így a levéltár, nem tudom; de valószínű, hogy nemcsak ez a 3 boltos vásárolt belőle. (Állítólag Poszler, Wesselényi-utczai boltoshoz is jutott belőle) 1907 nyarán lettem erősebben figyelmes vásárlás közben a harmadik boltos csomagoló papirosára, a melyből a tulajdonos állítása szerint előtte ismeretlen szász diákok már azelőtt garmadával válogattak. Ebben a Kemény-féle levéltár darabjait sejtven, megvizsgáltam 1907 júniusában Végh Sándornak az Egyetem-u. 7. sz. ház padlásán tartott ócska csomagolópapirjait. Bennük tényleg a Kemény-gyűjtemény romjaira akadtam s a 15 esztendőn át fűszerek és szalonna csomagolásával folytonosan fogyasztott készletből sajnos már csak két ládányit tudtam az Erdélyi Nemzeti Múzeum számára megszerezni, köztük Sinkai krónikájának censored bírálatát, az Erdélyi tudós társaság egynémely munkálatait (Aranka, Éder stb.), e tagok leveleit, alapszabályaikat, valamely szepesi szásznak latin krónikájából való néhány töredék levelet. E kutatás óta utólag került le a padlásról, értéktelen holmik társaságában, az az ív papiros, a mely az alább közölt magyar vezényszókat számunkra megőrizte.

5. Vedd el a pofádtul a fegyvert!	19. Fojtsd meg kétszeri ütéssel a tötést!
6. Tisztítsd ki a serpenyőjét!	20. Huzd ki kivonással az vesszőt!
7. Fordulj félbalra; engedd függni a fegyvert!	21. Igazítsd a mellyeden!
8. Vedd ki a tötést a lódingbul!	22. Rövidítsd a mellyeden!
9. <i>Harapd el a tötést!</i>	23. Tedd helyre a vesszőt!
10. Porozd fel a fegyvert!	24. Fel az fegyvert!
11. Zárd be a serpenyőjét!	25. Bal hónod alá az fegyvert!
12. Fel a fegyvert!	26. Lábodhoz az fegyvert!
13. Készülj félbalra az puskatötéshez!	27. Hajulj le az fegyverért!
14. Ereszd a csübe a tötést!	28. Fel az fegyverrel!
15. Huzd ki két vonással a vesszőt!	29. Hajulj le a fegyverért!
16. Igazítsd a mellyeden! ¹	30. Fel az fegyverrel!
17. Rövidítsd a mellyeden! ¹	31. Fel az fegyvert!
18. Tedd a puskacsüben a tötést!	32. Karodra a fegyvert!
	33. Féljobbra négyszer!
	34. Félbalra négyszer!
	35. Egész jobbra!
	36. Fordulj helyre!

Ezek után hadd következzenek a Kemény-féle följegyzés vezényszavai. Mindegyikre igyekeztünk kellő magyarázatot adni. A zárjelben foglalt szók a magyar honvédség megfelelő mai vezényszavait jelentik; ez utóbbiakat azért állítottuk velük szembe, hogy lássuk, mekkora útat tett meg a katonai élet eme jelenségeinek fejlődése 250 esztendő alatt.²

Exercitium Militare.

1. *Primo. Lábhoz a' Fegyvert.* (Súly-ba!)
2. *2do Tegyétek a' Földre.* (Lábhoz!)
3. *3io Nyissátok föl az Lódingot.* (Tölteni!)
4. *4. Vegyétek föl a fegyvert.* (Súly-ba!)
5. *5. Karotokra az fegyvert.* (Váll-ra!)
6. *6. Legyetek készen.* (Kész!)
7. *7. Tegyétek a' Pofátokhoz.* (Czél!)
8. *8. Vegyétek le a' Pofátokrul.* (Visz-sza!)
9. *9. Huzzátok a' Sárkányt helyire.* (Váll-ra!)
10. *10. Eresszéték balra a' Karabinyt.* (Töltényt rejts!)

¹ Értsd: az ú. n. pantallért, vagyis töltényszíjjat (Thaly megjegyzése.)

² Az összehasonlításoknál *T.* a Thalytól, *Sz.* pedig a tőlem közölt vezényszókat jelzi.

11. *Vegyétek ki a' töltést. (Töltényt rejts !)*
12. *Porozátok a' serpenyőt.*
13. *Zárjátok bé a' Serpenyőt.*
14. *Jobra fordítsátok a' Karabinyt : Töltést a Csévében :
NB. Nyujjatok a' Vesszőhöz.*
15. *Háromszorra huzzátok ki a' Vesszőt.*
16. *Röviden a' melleddhez. Tegyétek a' Csévében.*
17. *Adgyatok a' töltésnek három ütést.*
18. *Háromszorra huzzátok ki az Vesszőt.*
19. *Röviden az melleddhez, tegyétek az előbbeni helyére*
20. *Föl a' fegyvert : álljatok az előbbeni helyre. (Váll-ra !)*
21. *Fél jobra. 4.*
22. *Balra. 4.*
23. *Egészlen Jobra.*
24. *Egészlen vissza balra.*
25. *Egészlen balra.*
26. *Egészlen vissza Jobra.*
27. *Temetésre fordítsátok a' fegyvert.*
28. *Karotokra az fegyvert. (Vállra !)*
29. *Eső ellen földgyétek bé a' fegyvert.*
30. *Karotokra az Fegyvert. (Vállra !)*
31. *Lábhoz a' fegyvert. (Súly-ba ! lábhoz !)*
32. *Térdpölyyetek le. (Térdre !)*
33. *Kellyetek föl. (Föl !)*
34. *Karotokra az fegyvert. (Váll-ra !)*
35. *Első Klid egészlen jobra. NB. Márs. (jobbra át ! in-dulj !)*
36. *Tegyétek bal lábhoz a' fegyvert : Ereszszétek bal karotokra a' fegyvert.*
37. *Vegyétek elől az Farmatringot. NB. A' Fegyvert kezében.*
38. *Vessétek vállotokra az Farmatringot.*
39. *Tegyétek el a' farmatringot. NB. Azonnal job lábhoz a' fegyvert.*
40. *Karotokra az fegyvert. (Vállra !)*
41. *Az első Klid egészlen balra.*
42. *Két Klidből formálljatok hármat. NB. Czuggal fél jobra, fél balra, vagy Contra mars.*
43. *Jobrul, balrul sasérozatok.*
44. *Három Klidből formálljatok kettőt. NB. Jobrul balrul.*
45. *Hátulsó Klid előre rukollyon. Mars.*
46. *Hátulsó Klid legyen készen. Tüzet. (2-ik sor : kész ! Czél ! Tüz !)*
47. *Az első Klid legyen készen. Tüzet egészen. (1-ső sor : kész ! Czél ! Tüz !)*
48. *Plátóny szerint Tüzet. NB. Karabinnyal és Pisztollal.*

49. *Auffmasérozatok.*
50. *Abmasérozatok Czugveisz.*
51. *Balrul vagy jobrul Contramasérozának. (Oszlop jobbra !)*
52. *Czuggal aváncsérozatok. (Menet ! Szakasz ! In-dulj !)*
53. *Czuggal retirállatok. (Hátra arcz !)*
54. *Jobrul, balrul formállatok Flankot Mars.*
55. *Formállatok Svadronyok Carét.*
56. *Hátulsó Klidek Legyenek készen.*
57. *Helyben Svingollyatok és formállatok két Treffet, Svingollyatok Jobra, vagy balra. Mars.*
58. *Két Treffül formállatok négyet. Mars. Svingollyatok.*
59. *Négy Treffül formállatok kettőt. Mars. Svingollyatok.*
60. *Két treffül formállatok edgyet. Mars. Svingollyatok.*
61. *Obmars Svingollyatok.*
62. *Egészlen Aufmars.*
63. *Hátulsó Klid előre rukollyon Mars.*
64. *Jobrul balrul indullyatok formállatok Circulust.*
65. *Czuggal vagy is Companiatim, vagy Cotra (így !) marsul nyissátok föl az Circulust.*
66. *Czuggal obmasérozatok.*
67. *Halb Abmasérozatok.*

Megjegyzések.

1. Nem a mai *Lábhoz*, mivel utána mindjárt következik : *Tegyétek a földre.*

3. *Londing, lóding* a. m. tölténytáska, a német *Ladung*; igazabban mondva puskaporos táska, a melynek egyik rekeszében volt a töltésre való puskapor, míg a felporozásra való port kerek palaczkban, vagy háromágú, szarvasagancsból készült tartóban hordták : a másik rekeszében pedig a golyók voltak. Nem helyesen magyarázza tehát Rónai Horváth Jenő tölténytáska hordására szolgáló *vállszíjnak.* (*Zrinyi hadtud. munkái* 95. l.)

»Az lóding pedig tele volt töltés puskaporral, golyobis az végén« (Apor, *Metamorph.* 370—371., a hol a lódingnak részletes leírását adja). Duló Ádám 1704-ben írja : »Beszterczen volna oly varró, a ki skófiummal szép tarsolyokat és lódingokat varr a lóding dupla vörös karmazsinnal borított, az lódingszi is karmazsinybul és skófiummal varrott legyen. (Thaly, *Tört. Tár.* 1888. 791. l.) V. ö. még e kurucznotával : »Csinom Palkó, Csinom Jankó, csontos karabélyom. Szép *selymes lódingom*, Dalí pár pisztolyom. Nosza rajta jó katonák« stb.

20. A XVII. század puskáinak szíja nem volt, s ezért nem a vállon hordták, mint ma, hanem szabadon, a vállgödörbe támasztva kezükön tartották.

27. Csővel egészen mélyen sülyeszteti a fegyvert. Sokáig maradt meg még azután is az a szokás, hogy temetéskor, az elföldelés előtt a katona sírjába a sírnál köröskörül fölállított bajtársai vaktöltéssel belelőttek.

29. Szíjas bőrdarabbal körülburkolni a kovás puska serpenyőjét.

37—39. A *farmatring* magyarázata némi dolgot ad. Nyelvtörténeti és egyéb szótáraink, valamint Nagy Géza munkája csak lovaságnál használt lószerszámot ismernek *farmatring* név alatt; azt a hurokba végződő szíjat t. i., a mely a ló gerinczén végighúzódvá farka a lászolgál, s arra való, hogy a nyeret az előre csuszásban megakadályozza. Ma farkallónak mondják. Ámde ezek a vezényszók mind gyalogságra vonatkoznak: mi volt hát az a gyalogsági *farmatring*?

Annyi bizonyos, hogy szíj volt és hogy hátul, a faruk fölött hordták a katonák (Vegyétek *elöl* a *farmatringot*!), akár manapság a kalotaszegi magyar legények a dísznek szolgáló farszíjut. A 37. vezényszóhoz adott utasítás szerint kézben kellett tartani a fegyvert, a míg a *farmatring* előre csusztatódik és a 38. szerint vállra vetődik, a végén pedig ismét kézben kell tartani azt (39.), a míg a *farmatring* hátrafelé eltevéődik. Ez nyilván arra vall, hogy a *farmatring* a fegyverrel van valami összefüggésben. Milyenben? Tudjuk, hogy hordószíja az akkori flintáknak nem volt. Hogy tehát hosszabb menetelés közben ne legyen alkalmatlan annak folyton a kézben való tartása, a fegyvert a *farmatringgal* nyakukba, illetőleg hátukra kötözték tusájánál fogva, csővével lefelé. Egykori képeken ismeretes a fegyverét hátán ilyen módon hordozó hajdú, meg kurucz. A *farmatring* tehát *ad hoc* fegyverszíj, fegyverzsínór volt.

41. Klid = Glied, a. m. sor.

43. *Sasérozni* (change) a. m. változtatni, helyébe lépni a lövés után. A lövés u. i. soronként történt; a kik lőttek, hátra mentek tölteni.

48. *Platony* szerint tüzelni, a. m. kis osztagokban, 3—4 ember egyszerre. Bár a kovás fegyverek akkori világában a sűrű csütörtökmondás mellett nem sok haszna lehetett, s így ez nem összetűz volt. Maga a szó a francia *pelotonból* származik (a szakasz kised része, a mai raj elődje), a melyből az *e* hang úgy esett ki hangzás közben, mint a hogy a *peluche*-ből *plüs* lett a magyar ember ajakán. Egyébként a mai romániai katonaságnál is a szakasz megjelölésére a *ploton* szó szolgál.

51. *Contramasérozás* a. m. csapatoknak egymással párhuzamosan, de ellenkező irányban való menetelése. Francia szó.

54. *Flank* a. m. oldalvéd. Ma így lenne: (Oldalmenet jobbra.) Minden szakaszban jobbra kanyarodj, vagy pedig: jobbra fejlődni.

55. *Caré* a. m. négyszög. A lovasság elleni védekezés alakzata: az eddig egy hosszú vonalban állott 4 szakasz négyszöget főműf. árczczal mindegyik kifelé. Katonai segítség mellett való kivégzéseknél is így vették körül a veszthelyet, a melyet hajdanában rendszeren a város piacznán állítottak fel.

57. *Svingolni* a. m. kanyarodni, (schwenken) *treff*, a. m. a csapatoknak mélységbe való tagosítása. Pl. Elöl félszázad tűzben, a többi hátüllevő zárkózott testek neve *treffen*.

DR. SZTRIPSKY HIADOR.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

szent koronánk keresztje kérdéséhez.

Kíváncsian olvastam, a mit Bagyary Simon folyóiratunk múlt havi füzetének 53—57. lapján arról a kérdésről írt, hogy János Zsigmond aranykeresztje azonos volt-e a szent korona keresztjével? Nemcsak mivel egy nyolcz esztendővel ezelőtt tett kijelentésemre hivatkozik, hanem mivel azt hittem, hogy valami újat is mond benne, holott csak ismétli (sok helyén jóformán szószerint), a mit már ezelőtt két évvel előadott róla »A magyar művelődés a XVI—XVII. században Szamosközy István történeti maradványai alapján« cz. műve 105—108. lapján. Sőt cikke bevezető hét sorát szószerint írja ki — nagy meglepetésemre — néhai Szilágyi Sándor cikkéből, (az *Archaeologiai Értesítő* XIII. évf. 385. lapjáról), a nélkül, hogy megemlítené, mert cikkét ugyan később idézi (az 54. lapon), midőn kivonatolását befejezi, de ez az idézete nem fedezheti az átvett részek szószerinti kölcsönzését.

A mit e kérdésről *Izabella királyné életrajzában* írtam, megvallom, régenyes voltáért és epizódszerű jellegeért tettem. Okvetetlenül törölnem volna azonban kéziratomból, ha azt, a mit Izabella két kortársa i Orichovius és Bielski krónikások egymástól függetlenül feljegyeztek szent koronánk keresztje 1551 nyarán titokban történt levételéről, meg nem erősíti egy ezektől megint függetlenül és hatvan év mulva feltűnt adat, illetve nyilatkozat, a mi bizony nem »a hallott valamit harangozni«-féle tájékoztatlanság jegyében íródott,« miként Bagyary gondolja, hanem magától Báthory Zsigmond erdélyi fejedelemtől eredt akkor, mikor őt a császári udvar összeesküvés szításának alaptalan ürügyén libohovicei kastélyában (hol nyolcz év óta visszavonultan éldegélt) hirtelen elfogatta és a prágai Hradsin tömlöczébe vetette. Roncaroli páрмаi követ tehát magától a fejedelemtől és gyóntatójától értesült arról, hogy a Rudolf császárnak ajándékozott ereklyét János Zsigmond csodás módon mentette meg a korona átadásakor, mit azután haza is megírt érdekes voltáért, idézett 1610 április 26-iki jelentésében, melyre kutatásaim közben 1901 tavaszán Nápoly-

ban akadtam. Igaz, hogy e jelentés csak ékszerről (un giglio, o cosa tale) szól, de azért vonatkoztattam keresztre, mivel más levehető ékszert el sem képzelhettem, a mi része és díszje lehetett volna a magyar koronának, mely rész levételéről Báthory Zsigmond talán családi hagyományként tudhatott, de mindenesetre még otthon, Erdélyben értesült. Ezért kockáztattam azt az állítást id. munkám 333. lapja 2. jegyzetében, »hogy ez adat tehát tisztázza a kérdést, hogy az ékszer csakugyan a szent korona keresztje volt«, mert kereszt-ről szól hatvan évvel előbb a két lengyel krónikás följegyzése, minek tárgyáról talán magától a Lengyelországba vonúlt bánatos király-nétól vagy valami udvari emberétől hallottak.

Ismétlem, hogy e különben érdekes kérdéssel csak mellékesen, jegyzetben foglalkoztam s nem törődtem oly — tán megfontolást érdemlő — melléktekintetekkel, milyeneket Bagyary említ, hogy a korona átvételekor »semmi nyoma a kereszt levételének, de meg nem is történhetett volna ez a nélkül, hogy észre ne vették volna előbb-utóbb a legfeltűnőbb alkotórész hiányát«, még pedig a következő okokból:

1. A korona átvételéről nincs oly jegyzőkönyvünk, mely azt leltárszerűen apróra leírná. Castaldo ugyan megemlíti a nagy eseményről írt jelentésében, hogy a királyné végre kezeihez szolgáltatatta »coronam, regnum, sceptrum et alia pertinentia«, ¹ de ő idegen volt, a ki szent koronánkat nem ismerte, akkor látta először és azon való örömeben, hogy nagynehézen megszerezhetette ura számára, bizonyára nem ügyelt reá, megvan-e keresztje vagy sem. Sőt, mivel Ferdinánd királynak a korona megszerzése éppen tizenegy esztendei gondjába és fáradságába került, erősen hiszem, hogy még ha észrevette is Castaldo a kereszt hiányát, nem kifogásolta, illetőleg kénytelen-kelletlen belenyugodott abba, hogy az a királynénál maradjon. ha ugyan egyáltalán elárulták neki a nagy titkot, hogy nála van!

2. Nem tudjuk azt sem kimutatni, hogy a szent korona mai alakú keresztje mióta díszíti a koronát, s mikor és ki tette reá? De maga Ipolyi mondja, hogy »régibb egykorú bizanci koronákon a kereszt nem is alkalmaztatott rendesen« s mivel a mi koronánkon úgy alkalmazták, hogy a pánt felső lapja zománczát barbár módra áttörték, valószínűnek tartja, hogy a kereszt később tétetett a koronára és »e szerint az a feltevés, hogy az talán nem eredetlieg, hanem később alkalmaztatott, a zománczkép ily kitörése által teljesen indokolt lehet.« ²

¹ Castaldo hivatalos jelentése Ferdinándhoz Tordáról, 1551 július 21-ikéről, az átadás napjáról; az *Erdélyi országgyűlési emlékek* I. k. 340. l.

² Ipolyi Arnold: *A magyar szent korona és a koronázási jelvények története és műleírása* (Budapest, 1886.) 84. l.

3. Hogy régente milyen volt a korona keresztje, illetőleg mióta van keresztje s mindig egy és ugyanaz ékesítette-e, tudtommal szintén nem állapítható meg semmiféle leírásból.

4. A Báthory által ajándékkül felajánlott ékszert, melyet a hatvan évvel korábbi lengyel krónikások határozottan keresztnek neveznek, azért mondtam liliom-alakúnak, mivel ez a szó: *giglio*, olaszul liliomot jelent. Ehhez tehát semmi »legélénkebb phantasia«, hanem csupán egy kis olasz tudás kellett. S fedezte ezt a liliom-elnevezést az a XVII. századi kéz is, mely a Szamosközy-féle kereszt-leírás hátlapjára azt jegyezte fel, hogy a kereszt »Lajos királyról maradt volt, azt írják«,¹ minek folytán könnyen lehetett valami Anjou-liliomra gondolnom. Az adatoknak oly szánalmasan szűk voltában pedig, a milyenben vagyunk, vajjon nem lehetséges, vagy legalább elképzelhető, hogy a szent koronának a XVI. század közepén valami liliom-alakú keresztje volt, bár az teljesen elütött a korona stíljától?! Hisz könnyen lehetett az Zsigmond királyunk házi vagy temetkezési koronájáról való liliomkereszt, miként Bagyary sejti, a mi aztán egyúttal igazolná Szamosközy följegyzését és Báthory Zsigmond tanúságtétele helyességét is.

5. Izabella királyné azzal, hogy a korona keresztjét levette, valósággal szentségtörést követett el, a mi nem menthető, de részben érthető agyongyötört lelkiállapotát és fékezhetetlen, szeszélyes természetét ismerve. E szentségtörésre — ha ugyan valóban elkövette — képesnek is tartottam, mert hiteles, írott nyoma van, hogy pár év múlva pénzszükében még oppeln-ratibori herczegségei templomi kincseihez is hozzá akart nyúlni és hozzányúlt sok oly állami vagyonhoz, a mihez nem volt joga.²

6. Ismeretes, hogy régi rézmetszeteken, Rómer Flóris szerint a »XVII-ik század kezdetétől fogva a XIX. század első tizedéig« a korona »keresztjét rendszeren függélyesen állva találjuk«³ ábrázolja.

7. Végül Tóth Béla nyomán tudtam, hogy a szent koronának Vas megye levéltárában őrzött 1621-iki festett képén is a korona keresztje egyenes, miből Balogh Gyula megyei főlevéltárnok azt következtette, hogy elferdülése csak 1621 után történhetett. Tóth ugyan erre azt jegyezte meg, »de mi bizonyítja azt, hogy a képiró — ha természet után festett is — nem a maga izlése szerint rajzolta a keresztet egyenesre«,⁴ csakhogy épp ilyen okoskodással

¹ Szilágyi Sándor közlése, id. h. 386. l.

² Ld. *Erdélyi fejedelmi interregnuma* (Izabella királyné diplomáciai működése) cz. munkám 112. l.

³ »Miért és mióta ferde irányú a kereszt a magyar szent koronán cz. cziklében; *Magyarország és a Nagyvilág* 1873 évf. 513. l.

⁴ Tóth Béla *Mendemondák* cz. műve II. kiadása (Budapest, 1901.) 21—23 l.

lehet azt is mondani, hogy a keresztet az 1551-ben eltűntnek pótlására tették s még 1621-ben egyenesen állott a koronán (miként számossárajzán látható) s később lazult meg a csavarja, mint újabb vizsgálata bizonyította.

Ily szempontok mérlegelése, de főleg az vezetett¹ »eléggé igazoltnak nem látszó« véleménynyilvánításom papírravetésében, hogy Báthory Zsigmond nyilatkozata megerősíti és meglepő módon fedi, sőt pompásan kiegészíti a hatvan esztendővel korábbi egybevágó két lengyel följegyzés adatait, melyekről neki bizonyára nem is lehetett tudomása.

Meglehet, hogy következtetésem hibás volt, vagy hogy Báthory nyilatkozata nem arra a keresztre vonatkozik, melyet Szamosközy leír, de viszont majdnem lehetetlen, hogy ez szerint neki is, János Zsigmondnak is két keresztje lett volna: az egyik, mely tényleg a szent korona része volt, miként arról hárman is tanúskodnak és Báthory révén Rudolf császár birtokába jutott, a másik pedig az. melyről hazai emlékeink is szólnak. Ekként megeshetik, hogy a további kutatás Bagyarynak ad igazat e kérdésben, csak legalább megindúlna ez a kutatás két cikkünk eredményeképpen. Mert bizony a szent korona története még Ipolyi nagy műve után is homályos és újabb levéltári bűvárlatok sok részében meg fogják változtatni róla való eddigi ismereteinket, nem érintvén itt ötvösművi vonatkozásait, a mi műtörténetírók dolga. Hiszen például koronánk 1551-iki átadása történetét is (melyről Ipolyi általánosságban s mindössze három sorban szól) bőven és új adatok nyomán magam írtam meg Izabella királyné életrajza keretében, az 1608-iki koronázásról és azon való szerepéről is sok kiadatlan adatom van, épp szemtanú idegenek tollából; mert téved Bagyary, ha azt hiszi, hogy már a XVI. század honi eseményeire vonatkozólag »nem szorúlunk idegen írókra, a hogy rájuk vagyunk utalva nemzeti multunk kezdő századaiban«. Ellenkezőleg, történeti ismereteink legjobban külföldi írók és oklevelek adataiból bővülnek és frissülnek fel (bár jelennének meg minél nagyobb számmal), hisz csupán a velencei követek s a pápai nuntiusok kiadott jelentéseinek eddigi kötetei is mily élénk képet nyújtanak történetünkről s hányszor módosítják, helyesbítik eddigi tudásunkat!

VERESS ENDRE.

SZAMOSKÖZY ISTVÁN ÉLETÉHEZ.

Bagyary Simon a *Századok* mult évi első füzetének tárczájában egy »nem annyira új, mint inkább a közfigyelmet elkerült adat«-ra akarta felhívni figyelmünket Szamosközy István életében.¹ Tudni-

¹ *Századok* 1907. I. 80.

illik, hogy Szamosközy nemcsak Páduában tanult, a mint azt élet-írója — Szilágyi Sándor — és utána mások állították, hanem Heidelbergben is, és forrásul Frankl (Fraknói) Vilmos munkájára: *Hazai és külföldi iskolázás a XVI. században*, hivatkozik. A Bagyary Simon cikkében foglaltakat szeretném kissé kiegészíteni és közelebről meghatározni azon időt, a mikor Szamosközy Heidelbergben tanult és onnan átment a páduai egyetemre.

Csodálatos, hogy az élesszemű Szilágyi Sándor figyelmét elkerülte, hogy Szamosközy Heidelbergben is tanult. Hiszen, ha nem is vette figyelembe a heidelbergi magyar tanulókról kiadott névsorokat, a melyek közül legteljesebb Szeremlei József a *Sárospataki Füzetek* 1862. évfolyamában, ott van Frankl munkája, a mely Szamosközy művei I. kötete előtt három évvel jelent meg,¹ a melyben három helyen van emlékezés Szamosközyről, mint a heidelbergi egyetem tanulójáról. Mindenik névsor megegyezik abban, hogy Szamosközy 1589 február 2-án iratkozott be a heidelbergi egyetemre, a mit szintén megerősít Hautz »Die Matrikel der Universität Heidelberg« című munkájában.² A heidelbergi egyetemen Sombori László költségén tanult, mint fiának, Sándornak, nevelője. Nem egyszerre mentek ki, mert Sombori Sándor már 1587 augusztus 16. óta volt Heidelbergben, a hová Kornis Györggyel, a Farkas fiával és Budai Mártonnal, a Kovacsóczy Farkas öccsével, együtt érkezett. Heidelbergből Páduába 1591-ben mentek át, tehát nem úgy mint Szilágyi írja, hogy Erdélyből egyenesen Páduába mentek 1591-ben.³ Az Erdélyi Múzeum levéltárában őrzik Kornis Györgynek leveleit, a melyek alapján pontosabban meghatározhatjuk az időt, a mikor Szamosközy neveljével bement Olaszországba. Ez pedig 1591 január 17. után és május hava előtt történt. Kornis György ugyanis előbbi napon atyjához írott levelében jelzi, hogy Sombori be akar menni Olaszországba,⁴ július 8-iki levelében pedig, mint megtörtént dolgot említi s hivatkozik egy levélre is, a mit Sombori neki onnan írt.⁵ E levelekben nincs említés téve Szamosközyről, de egész biztosra vehetjük, hogy ő is ment Somborival. A Kornis György levelében írt »cum praectore« kifejezés pedig egyenesen rája vonatkozik, mert Fortunatus

¹ Frankl munkája 1873-ban és Szamosközy, *Történeti Maradványai* I. r. 1876-ban jelent meg.

² II. r. 142. l.

³ Szamosközy, *Tört. Maradványai* I. r. IV.

⁴ 1591 jan. 17. levelében: »Sombori bemegy Olaszországba most, talán ugyan hamar elindul immár«.

⁵ 1591 jul. 8. levelében: »Dominus Alexander Somborius valde sibi ad me datis gratulatur, quod ex hac valle angustiarum (Heidelberg) exire poterit, scribat se cum praectore Patavii per mensem vivere aureis tredecim, minus 50 nummis ungaricis, magno equidem pretio, sed nec hic minoris vixit.«

Crellius is Heidelbergben Somborinak ajánlott egyik munkájában mint a praeceptoráról emlékezik meg Szamosközyről.¹ Ha tekintetbe vesszük, hogy legalább két hónap kellett, a míg Szamosközyék Páduában rendbe jöhettek és a Sombori levele onnan Heidelbergbe érkezett, bizonyosra vehetjük, hogy már május előtt megérkeztek Páduába. Szamosközy a következő években Páduában volt, de meddig maradott ott, egész pontosan megmondani nem tudjuk. A valószínűség szerint csak 1594-ig, mert ekkor tanítványával, Somborival, kit Báthori Zsigmond a ratisbonai gyűlésre küldött követül, Németországba utazott. Bagyary azt hiszi, hogy ez az utazás nem történt meg, csak »merő feltevés, a mit semmi positiv adat nem támogat«. Az igaz, hogy ezt a feltevést semmi positiv adat legalább eddig nem támogatja, de nagy valószínűség szól a mellett, hogy e feltevés nem »teljesen fölösleges«, mihelyt elfogadjuk azt, hogy Sombori tényleg elutazott a ratisbonai birodalmi gyűlésre, a mit pedig Bethlen Farkas állításával szemben nincs miért tagadnunk.² Szamosközy pedig Somborit elkísérte Németországba is, a honnan az augusztusi vérengzések előtt jöttek haza.

Legyen szabad Bagyarynak még egy tévedésére, vagy inkább nem helyes feltevésére rámutatnom. Ő ugyanis azt hiszi, hogy Sombori Sándornak »erősen protestáns érzésű apja, László, nem egyezett volna bele, hogy fia Páduában katolikus egyetemen folytassa tanulmányait, miután azonban az öreg Sombori 1590 őszén meghalt, Kovacsóczy Farkas kancellár neveltette gyerekeit, a ki 1591-ben a katolikus páduai egyetemre küldi gyámoltjait«. A ki tudja azt, hogy az erdélyi protestáns ifjak mily nagy számmal keresték fel a német protestáns egyetemen végzett tanulmányaik befejezése után az olaszországi katolikus egyetemeket, az mindjárt tisztában van azzal, hogy Bagyarynak e feltevése igazán olyan, a mit nemcsak semmi »positiv adat«, de a valószínűség sem támogat. Hisz maga Kovacsóczy is, a ki gyámfiát Páduába küldötte, protestáns ember volt és sok erősen protestáns érzésű főúrnak fia tanult ekkor az olasz egyetemeken, a kik nemcsak Páduát, hanem még Rómát is fölkeresték. Ott van például Forgách Mihály, kinek apja, Simon buzgó lutheránus volt,³ ott van az unitárius Kornis Farkas fia, György, az erdélyi szász Hertel János, a kik Somborival egy időben

¹ Fortunatus Crellius, miután megemlíti, hogy művét Somborinak ajánlja, így ír: »Prudenter tu prudentissimi doctissimi Stephani Szamoskezi praeceptoris tui consilio pietati et religione vera ita vacas« stb. Frankl id. m. 252. l.

² Bethlen Farkas III. k. két helyen is szól Sombori 1594-iki németországi utazásáról. A 199. l., hol elmondja, hogy miért küldötte Somborit a fejedelem Ratisbonába, és a 288. l., a hol a küldetéséről számol be Sombori.

³ Sörös P.: Ghimesi Forgách Simon báró. *Századok* 1901. évf. 598. l.

tanultak a páduai egyetemen, hogy a régiebb időben ott tanulókat ne is említsem.

Még csak egyet s azzal befejezem rövidnek szánt, de a *Századok* Kisebb közleményeiben talán kissé hosszúra nyúlt cikkemet.

Szilágyi Sándor megemlíti, hogy Sombori és Szamosközy nem sokkal Páduába való érkezésük után hosszabb utat tesznek s elmennek Rómába is; szerinte ez 1592 telén történt. Ez az utazás tényleg megtörtént, de nem 1592 telén, hanem 1591 ősztén, még pedig szeptember 3-ika és november 26-ika között. Erről pedig Forgách Mihály nevelőjének, Krakkói P. Demeternek Forgách Simonhoz Páduából szeptember 2-án, Kornis Györgynek apjához Páduából november 7-én és Forgách Mihálynak apjához szintén Páduából november 26-án írott levelei tájékoztatnak. Krakkói P. Demeter azt írja szeptember 2-án, hogy »holnap isten segítségével a római úthoz és onnan, ha a költségük nem fog el teljesen, a nápolyihoz hozzá kezdenek«. ¹

Hogy ez útjukban Sombori is velök megy, azt Krakkói e levelében határozottan írja. ² Kornis György pedig november 7-éről azt írta apjának, hogy akkor Páduában több erdélyi nem volt Hertelius Jánosnál. »Forgách Michael és Sombori Rómába mentenek volt, onnan Neapolisba«, a hol halálra való betegek voltak és nagy nyavalyát, kint szenvedtenek. ³ Tehát ekkor még nem érkeztek vissza útjukból Páduába, jöllehet Krakkói azt írta, hogy novemberig visszatérnek; ⁴ de nem sokára Forgáchék legalább otthon voltak, mert Forgách Mihály november 26-áról Páduából ír haza, a miben útjukról részletesen beszámol. ⁵ Ez útra különben, a mi, mint »immatura peregrinatio« cancellarius uramnak nem volt kedves, a hogy Kornis György írta, ⁶ már régen készültek, a mint ez kitűnik Krakkóinak még június 24-iki leveléből, a melyben a beteges Forgách Mihály számára egészségi szempontból ajánlja az utazást. ⁷ Már most, hogy útjukból együtt vagy egymástól elszakadva tértek vissza, azt nem tudjuk, legalább is nem valószínű, de ha ez utóbbi feltevést fogadjuk is el, akkor is egészen bizonyos, hogy Szamosközyék is még 1591-ben

¹ »Die itaque crastina, Deo duce, Romanum iter, inde si sumptus non defuerint Neapolitanum suscipiemus«. (Eredetije M. Nemz. Muz. Forgách levéltár 1594. csomag.)

² »Nam Somborius, una nobiscum hanc periclitabitur peregrinatio nem, sumptibus aequae ut nos, paucis. (Eredetije U. o.)

³ Eredetije az Erdélyi Múzeum Levéltárában Kolozsvárott.

⁴ »Sed neque nos praeter has ad reditum usque id est initium Novembris—dare ulla possumus locorum importunitate.« (N. Múz. Forgách l.)

⁵ Eredetije szintén ott.

⁶ Előbb említett levelében.

⁷ Eredetije szintén a Forgách levéltárban.

visszatértek Páduába, mert 1592 január 5-én már innen ír Kovácsóczynak, s római útjokról is megemlékeznek.¹

Röviden összefoglalva tehát, Szamosközy 1589 február 2-ától kezdve volt a heidelbergi egyetem hallgatója, a honnan Páduába 1591 elején, mindenesetre május előtt ment át Sombori Sándorral és valószínűleg 1594 elejéig maradt itt s ekkor Somborit Németországba kísérte a ratisbonai gyűlésre. Római és nápolyi útjok pedig Forgách Mihály és Krakói P., Demeter társaságában nem 1592 telén, hanem 1591 őszén történt.

DR. VASS MIKLÓS.

A MUNKÁCSI PÜSPÖKI LAK.

Munkács-egyházmegye főpásztorai, mivel a keleti egyház fegyelmének megfelelőleg vagy szerzetesek közül választattak vagy, ha a választás világi papra esett, megválasztásuk után rögtön a szerzetbe léptek, 1752-ig a munkácsi zárdában székeltek rendszerint és így De Camelis püspök koráig (1689—1706.) egy épületben laktak és egy asztalnál étkeztek a zárda többi lakóival.

Ebből önként következik, hogy a püspökök, különben is személyükben a házfőnöki hivatalt is egyesítvén, De Camelis koráig nem adtak okot elégedetlenségre és zúgolódásra a többi szerzeteseknek.

Midőn azonban De Camelis 1702-ben külön épületet emelt magának lakásul a zárda udvarán, és midőn ezzel külön asztalt is kezdett tartani, a szerzetesek ezt kifogásolni kezdték, mivel ennek következtében a zárda jövedelmének nagyobb részét a püspöki asztal emésztette fel, míg a püspök a saját jövedelmét megtakarította és halála esetére rendszerint a rokonainak hagyományozta.²

A De Camelis által emelt kőépület egy konyhából, két nagyobb és egy kisebb szobából, valamint az ezeket egymástól elválasztó pitvarból állott, míg a fából épült zárdában a főnököknek egy nagyobb és egy kisebb szobája, a szerzeteseknek hat sötét és szűk czellájuk, valamint egy kisebbszerű ebédlőjük és konyhájuk volt.³

Midőn Hodermarszky József, a ki mint megválasztott s illetve a király által kinevezett, de a római szék által meg nem erősített és fel nem szentelt püspök nyolcz évig kormányozta volt az egyházmegyét, 1715-ben a püspöki székről lemondott és Szt. Miklós püspökről nevezett csernekhegyi apátnak neveztetett ki, az utód-

¹ Szamosközy, *Történeti Maradványai* I. k. Bevezetésében közölve van e levél.

² Duliskovics: *Isztoriczeszkija Čerti Ugyro-Russkich* III. 7.

³ Duliskovics: U. o. 12.

jával, Bizanczy Gennadiussal kötött szerződésben a püspöki lakot Bizanczynak engedte át, míg maga a zárdaépületbe költözött át,¹ s így a püspökök tovább is a De Camelis által emelt épületben székelték.

Meg kell itt jegyeznem, hogy a míg a püspökök egyúttal Szt. Miklósról nevezett archimandriták (apátok) s így tartományi főnökök is voltak, — a munkácsi zárda lakói, ha zokon vették is a püspök külön háztartását — nem emeltek, mert jogosan nem is emelhettek panaszt az illetékes fórumok előtt ez ellen.

De midőn Bizanczy (1715—1733.) halála után a püspökök többé nem viselték egyúttal a tartományi főnök tisztségét, a munkácsi zárda lakói nem késték az udvarnál odaműködni, hogy a püspök vonuljon ki a zárdából, illetve a szerzet birtokából s költözzék be a saját, külön lakásába.

A szerzetesek ebbeli fáradozása azonban csak 1752-ben ért czélt, a midőn az előbbi okokhoz azt az újabb és pedig döntő okot hozták fel, hogy mivel Rác Péter a régi, szűk és faépület helyett új, tágas és kőépületet akar emelni a zárda udvarán, azért a püspöki lakot is feltétlenül el kell bontani. A mondott év szept. 13-án ugyanis a királynő oda utasította Olsavszky Manó püspököt (1740—1767.), hogy a zárdában bírt lakásából költözzék ki. E rendelet folytán Deske Tivadar munkácsi kántor és Pók Demeter, Olsavszky-nak a sáfárja hordszéken vitték le az épp súlyos beteg püspököt a zárdából a püspök unokahuga férjének, Papp Jánosnak, a munkácsi harminczadosnak a lakásába úgy, hogy Olsavszky — mint Lucskay megjegyzi — joggal kiálthatott volna fel az Irás szavaival: »*Audi coelum et percipe terra: filios genui et enutrivit et hi deseruerunt me.*«²

De a királynő tudva azt, hogy Olsavszkynak, illetőleg a munkácsi püspököknek a zárdán kívül nincs más lakása, 1752. szept. 13-án egyúttal 2000 forintot utalványozott a vallásalapból arra a czélra, hogy ebből az összegből püspöki lak építtesséka gr. Schönhorn által adományozandó munkácsi telken.³

Mivel a telekadományozás nem történt meg rögtönösen, azért Olsavszky csak 1754-ben foghatott hozzá a püspöki lak építéséhez, mit azonban egy váratlan esemény hosszabb időre félbeszakított. Valami »jó érzelmű« polgár ugyanis azt jelentette Bécsbe, hogy az épülőfélben lévő püspöki lak oly rendkívül nagyarányú, hogy valamikor még veszedelmes lehet a közelében lévő munkácsi várra nézve. É feljelentés következtében a Helytartótanács jelentéstételre szólította fel Bereg vármegyét, mely azután egy bizottságot küldött ki az ügy

¹ Basilovics: *Brevis Notitia* etc. II. 1. 5.

² Lucskay: *Historia Carpatho-Ruthenorum* III. 77.

³ U. o. U. o. 79.

megvizsgálására. Hogy a feljelentés alaptalan volt, illetőleg hogy csak a feljelentő képzeletében létezett az általa rajzolt veszedelem, onnét tűnik ki, hogy a vármegye jelentésének alapján a Helytartótanács 1759. júl. 1-én kelt leiratában nemcsak az engedélyt adta meg az építkezés tovább folytatására, hanem újabb 1000 forintot is utalványozott e célra.¹

Az építkezés azonban nagyon lassan haladt előre, úgy hogy 1767-ben, t. i. Olsavszky halálakor tető alatt állott ugyan már az épület, de lakható helyiség egy sem volt még benne. Ez indította arra Bradács János püspököt (1767—1772.), — ki már nem vehette igénybe az Olsavszky által használt magánlakást — hogy 1768-ban négy szobából álló lakást rendeztetett be magának az új épületben.²

Mielőtt azonban Bradács a püspöki lak építését befejezhette volna, közbejött a munkácsi püspökség székhelyének áttétele Munkácsról Ungvárra, illetve a királynőnek 1775. június 6-án kelt rendelete, melyben a jezsuiták volt ungvári zárdáját adományozta püspöki lakásul.³

Ezen áttétel, illetőleg királyi rendelet következtében feleslegessé vált a püspöki lak kiépítése az eredetileg kitűzött céljára, miért is a munkácsi hívek, illetve Bacsinzky András püspök (1772—1809.) kérésére a királynő megengedte, hogy az új épület templommá alakíttassék át. Ez átalakítás több mint egy félszázadig tartott, a mennyiben Popovics Vazul püspök (1827—1864.) csak 1859. aug. 27-én szentelte fel ünnepélyesen a jelenleg parochiális templomul szolgáló épületet.⁴

ZSÁTKOVICS KÁLMÁN.

FRÁTER GYÖRGY MEGÖLETÉSÉHEZ.

Kutatgatásom közben az Uzoni-Fosztó-féle latinnyelvű s 1767., illetőleg 1772—74-ben készült »*Unitario Ecclesiasticae Historiae Transylvanicae Tomus I.*« 148-ik oldalán Fráter György megöletésének meglepő eleven és magyaros leírását találtam, melyben néhány ismeretlen episod van, úgy hogy érdemesnek találom a közlésre :

Iste (Martinuzzi) magnus Reformationis obex quando 1551. sublatus sit. Illius Ferdinandi Regis jussu, cui coronam dederat, ex antiquo MS-to hic subijciam : Midőn az volna a hír, hogy György Barát a törökkel titkos megegyezést és tanácsot tartana, Casteldus

¹ Lucskay i. m. IV. 56.

² U. o. 89.

³ Basilovics i. m. V. 41.

⁴ *Schematismus*. 1899. 22. 1.

sietve megírja Ferdinandusnak, hogy valameddig György Barát él, Erdélynek mindaddig tsendes békességét nem remélheti. Mely levélre Ferdinandusnak ily feleletét veszi: Ha tsalhatatlanul remélheti azt, hogy a' György Barát megöletése tsendességet fogna okozni, tselekedje azt, a' mi legjobb és a közönséges Társaság boldog elő menetelére legg hasznosabb. Casteldus értvén Ferdinandusnak a György Barát megöletéséről való Akaratját. Minekutána X-berben Alvinczre mentenek volna, azon dolog eligazíttását (melyet már régen forral vala magában) Casteldus bizza Sfortius Palavicinus nevű Olasz Tisztre, és Lopez Andrásia, kik is megparancsolják egy spanyol kapitánynak, hogy 24 jó moddal felfegyverkezett gyalogvitézekkel, a kastélynak Szász Sebes felé nyíló Ajtajában várja a dolognak kimenetelét. Palavicinus pedig és Lopez magok mellé vévén négy spanyol katonákat, szép tsendesen a' György Barát házának ajtajához mennek. Elküldik előre Palavicinussal Marcus Antonius Ferrariust, a Casteldus Iró Deákját, a' kit is annak előtte bé küldött vala György Baráthoz Casteldus, hogy a' gyakor oda valo járás közbe, a' környül álló dolgokra szemesen vigyázzon, a' következendő veszedelmes leselkedésekre annál alkalmasabb lehessen. Ferrarius az éjszakának első Vigyázásakor az ajtot gyengén megkopogtatván, a' bé menetelre szabadságot kér, és György Barátot az asztalra könyökölve találván, mutattja, hogy Casteldustol egy levelet hozott, melyet Ferdinandus Királynak akar küldeni: György Barát, semmi álnokságtól nem tartván, és pennáját kezében vévén, elméjét, szemét, kezét egészszen az írásra adja. Akkor Ferrarius kardot rántván, hirtelenséggel két vágást ejt rajta, egyet a torkán a' gégéjénél, mást pedig a meljén. E reméntelen veszedelmen megrémülvén György Barát, a' boldogságos szűz nevét segített-ségül hívja, és teljes erejéből megragadván Ferrariust az asztal alá lenyomja. Palavicinus (a' ki a' közlebb valo ajtonál várja vala a dolognak ki menetelét) halván a' Palotán levő nagy zörgést bészalad, és ő is kardot rántván a' György Barát fejét egészszen az agya velejéig ketté hasítottja; De mégis a' földre le nem esvén, Johannes Caridus, (ez is Olasz) hoszperdel által veri. A' kinek vérrel megundokittatott 's megmartzonglatt Teste, az emberi nagy álhatatlanságnak, halhatatlan példájául a' maga ágyasházának ajtajában, a' melyben megöltetett vala, ei temetetlen a' földön tovább hevert két holnapoknál. Végre Martiusnak elsőbb napjaiban, igen alá valo koporsóban tétetve, Fejérvárrá vitettetett, és ott a' Nagy Templomban el temettetett.

BORBÉLY ISTVÁN.

A SZÁNTAI SZIGET ÉS ABÁDI RÉV HELYRAJZI MEGHATÁROZÁSA.

Karácsonyi János, Szent Istvánnak a veszprémvölgyi apáczaklastromot alapító oklevelében előforduló helyneveket felsorolva, megállapította, hogy az oklevélben Σάμτον és Σάνατον néven említett község azonos a pestmegyei Tass falu határában levő Szentgyörgy puszta helyén volt Szentgyörgy faluval, mely e nevét — a régi Szántó helyébe — egyháza után kapta.¹ Ugyanitt említi, hogy az Ομπάδα (Abada, Abád) rév a Szentgyörgy határában végződő Csepelsziget végénél volt, mit a Kálmán király átíró levelében előforduló Szigetfő névvel is bizonyít. Mint eddig megfejthetetlen helynevet említi a Σάνταν νήσον-t. Úgy hiszem, helyes nyomon járok, ha a név rejtélyességét tollhibának tulajdonítom, a mely a Kálmán korabeli másoló hibája. Az István-féle oklevelet Kálmán korában írták át s egyúttal latin fordításban is adták azt, még pedig két példányban, egy rövidebb s egy hosszabb szöveggel.² Karácsonyi és Fejérpataky is kiemelik az oklevél másolójának felületességét s hibáit, másrészt csekély görög tudását, a mi megmagyarázza, hogy az eredetiben volt νήσον-t νήσον-nek írta le. Hasonlóképpen az ő hibájának kell tartanunk a Szántó Σάνατον alakjába becsúszott második »α« betűt.³ Kérdés már most, miféle sziget az a Σάνταν νήσον és mi összefüggésben van a többi helyekkel? Az István-féle oklevél említi Abada (vagy Obada) révet, Szántó falut és e szigetet,⁴ a Kálmán hosszabb oklevele Szigetfő révet, Szántó (Zatov) falut és Obada szigetet.⁵ Világos, hogy e három hely egymás mellett volt s az Obada sziget azonos a Σάνταν-nal, a mi nem más mint a szántai sziget. Az eredetit görög pap írta, ki magyarul nem tudott, mint Karácsonyinál olvassuk, s mikor Szántót hallott, Σάντον-t írt, mikor pedig szántai szigetet, természetesen Σάνταν νήσον-t; — a hangzóváltozást a magyar nyelv sajátsága magyarázza meg. A Kálmán-féle rövidebb oklevél hívebben ragaszkodik a görög eredetihez⁶ s ez a falut Zamtounak nevezi, a rév nevét nem említi, a szigetet pedig insula Sildnek, a révet később ugyane néven említi. Kapta tehát a kolostor a szántói Dunában

¹ Karácsonyi János, *Szent István király oklevelei és a Szilveszter-bulla*. Bp. 1891. 36 l.

² Fejérpataky L., *Kálmán kir. oklevelei*. 1892. 21—40. l. és Karácsonyi I. id. m.

³ Hogy a νήσον valószínűleg szigetet jelent, Fejérpataky is mondja id. m. 34. lapján.

⁴ W. I. 347. l.

⁵ F. C. D. II. 48. l. Ugyanígy adja Károly Róbert megerősítő levele. F. C. D. VIII. 3. 434. l.

⁶ Fejérpataky id. m. 35. s köv. l. Szövege u. o. 33. l.

levő Sild szigetet s az Abád révet, mely ennek a szigetnek fejénél volt. Hogy az oklevél Szigetfő neve nem a Csepelszigetre, hanem e másik szigetre vonatkozik, az mindenki előtt világos lesz, ha megnézi a Tass—Szentgyörgy menti kis Dunaágot. A Csepel vége legkevesebbé sem alkalmas révnek; annál alkalmasabb erre a Csepelsziget alatt elterülő, úgynevezett Rózsaszigetnek a vége. Ez a Rózsasziget volt az oklevél szántai szigete s az abádi rév ennek végénél volt, révházai a mai régi tassi hajóállomás épületének tájékán, másrészt a ráczalmási határban voltak, ott, hol a két Dunaág egyesül. A görög szövegben kimutatott tollhibák csak megerősítik az oklevél hitelét, mert tudatosan koholó óvatosabban járt volna el, különösen a helyeket meghatározó szavaknál.

HÓMAN BÁLINT.

SZOLGABIRÓ.

Tudtommal csak 1280-ban találkozunk legelőször azon megyei tisztviselőkkel, kiket az okiratok »judex nobilium« jelzővel ruháznak fel. Bodrogszemében t. i. István és Iván 1280-ban a judices nobilium.¹ 1280 után mind az Árpádkorban, mind a XIV. században és később már oly gyakran szerepelnek, hogy némely megyében igen tekintélyes kiterjedésű lajstromukat adhatjuk. Kivétel nélkül azt találjuk, hogy az okiratok »judices nobilium«-nak nevezik őket, a mi hű fordításban »a nemesek bírái«-nak felel meg. De miután a judex nobilium alatt nem a nemesek, hanem a szolgák bírait értjük, kíváncsi voltam arra, vajon ismerik-e az okiratok a »szolgabíró« szó hű latin értelmezését is, mert ellenkező esetben könnyen hihetnők, hogy a judex nobilium alatt talán nem is a szolgabíró értendő.

Rá is akadtam.

1332. nov. 30-án tanúsítják: »Nos magister God vice Johannis palatini comes de Zemlen et *quatuor judices servient(i)um de eodem*«, hogy a helmeczi jobbágyokat a nádor ítélőszéke elé utasítják.² Miután a megyei tisztviselők kiadványai akkori időben majdnem kivétel nélkül a »Nos... comes de... et quatuor judices nobilium de eodem« bevezetéssel kezdődnek, világos, hogy a »judex servientium« vagyis a szolgabíró a judex nobiliummal azonos.

WERTNER MÓR.

¹ Wenzel XII. 313.

² *Anjczukori okmánytár* II, 629.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A székely határórség szervezése 1762—1764-ben. Okirattárral. (1761—1790.) Irta és szerkesztette *Dr. Szádeczky Lajos*, a M. T. Akadémia I. tagja. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 1908. Nagy 8-r., VIII. 879. l. Ára 16 korona.

Halmágyi István naplójának ismertetésében (*Századok*, 1907. X. füzet) rámutatván e kötet művelődéstörténeti nagy jelentőségére, hangoztattuk azt az óhajtásunkat, hogy az Akadémia a naplónak hiányzó, latin nyelven írott részletét, a mely az 1764. év januárjától márcziusáig terjedő időre tartozik, s a melynek a székely határórség szervezése kapcsán a politikai történetírás szempontjából van nagy jelentősége, mielőbb bocsátaná hasonló kiadásban közhasználatra. Halmágyi naplójának kiadója, Szádeczky Lajos, már akkor volt szíves velünk levéltárgal közölni, hogy az Akadémia e naplónak a székely határórség szervezésére és a mádэфalvi siculicidiumra vonatkozó többi okirattal együtt való kiadatását az ismertetés megjelentekor már elhatározta; és íme, alig egy évre rá a teljes okirattár napvilágot is látott. Csakhogy alaposan megbővülve. A kötetben Halmágyi naplójának folytatásául a hiányzó három hónapra vonatkozó részt vartuk és kaptunk helyette egy hatalmas, ilyenféle naplónál a történetírás szempontjából sokkal becsesebb jegyzőkönyv-gyűjteményt, ennél is hatalmasabb okirattárt, nagyon becses regestákat Csik vármegye levéltárából és mindehhez mindennél becsesebb bevezetésben a székely határórség szervezésének lelkiismeretesen, nagy tudással, gondosan megírt történetét. A szűk határ miatt, a melyet az Akadémia történelmi bizottsága a kötet szerkesztője elé vont, kimaradtak az amúgy is hatalmas kötetből az ezzel az eseménnyel távolabbról kapcsolatos jegyzőkönyvek és kimaradtak Halmágyi naplójának némely újabban előkerült részletei, melyeket az Erdélyi Múzeum-Egyesület levéltára őriz.¹ De mondjuk

¹ Szóbeli értesüléseink szerint R. Kiss István közelebről ezeket is kiadja.

meg azt is, hogy a jelen kötet anyaga e részletek nélkül is teljes, hitelesen fölvilágosít mindarról, a mi az eseményekkel kapcsolatban van s az Akadémia, illetve Szádeczky e kötet kiadásával így is rendkívül nagy szolgálatot tett tudományunk érdekében. E kötet kiadása sokkal messzebbható jelentőségű, mint a milyennek címe után itéljük. A mádэфalvi veszedelem elszigetelten az események további láncolatától, önmagában is fontos a »tres gentes« legérdemesebbjének, a székely népnek történetében. Kiölte lelkéből önbizalmának jóérzését; megmutatta, hogy az erőszak több a féltve, minden jólétnek föláldozásával is megörzött jognál. De még nevezetesebbé lett a siculicidium concret következményei által: a kivándorlás miatt. Feldúlt otthonából menekülve, Bukovina felé megindult az az áradat, a melyet ugyancsak ez események legjobb ismerőjének, Szádeczky Lajosnak buzgó sürgetésére a kormány csak a közelmúltban, a nyolczvanas évek elején próbált irányában megfordítani, hazánk felé visszavezetni. A csángó telepítések, illetve visszatelepítéseik jelentősége nőttön-nő: okai visszanyúlnak a mádэфalvi veszedelem idejéig, eredményei napjaink nagy nemzetiségi küzdelmeiig hatnak el. A mi a történetírásban eddig csekélyke pont volt, az a jelen kötet kiadásával egy hosszú hullámvonal kezdőpontjává lett. Szádeczky bevezetése új fényvel világított be egy eddig nagyjában ismeretesnek látszott eseményt. Mert a mádэфalvi veszedelemről a most megjelent mű nem az első, sőt a Szádeczky tollából sem az első dolgozat. A tudomásunk szerint eddig megjelent dolgozatokat fősoroltuk akkor, midőn folyóiratunkban a Balló István igen ügyesen megírt alkalmi füzetkáját évek előtt ismertettük. (*Századok*, 1906. IX. füzet.) Már ott említettük, hogy az esemény első tudományos módszerű kutatója, gróf Teleki Domokos (Budapest, 1877.) az eseményre vonatkozó forrásmunkákat sokkal kevésbé ismerte, hogysen dolgozata a kutatást befejezte volna. Szádeczkynek folyóiratunkban (1900. 197—220., 326—348.) megjelent értekezése a tárgyat magát nagyjában kimerítette ugyan, de Balló füzetkéje a kisebb részletekre nézve még mindig tudott kiegészítéseket adni a militia limitanea erőszakos szervezésének történetéhez. Ideje volt, hogy Szádeczky, a ki a székelyek történetének legjáratosabb ismerője és kutatója, az összes idevonatkozó adatokat összegyűjtse, különösen, mivel csakis ő látta meg az esemény jelentőségét a maga igazán nagy perspektívájában. Alkalom volt erre Halmágyi naplójának kiadása is, mert hiszen Halmágyi volt a szervezőbizottság jegyzője. Az eseményben magában tisztázni kellett (és megkönnyítette e feladatot Halmágyi számos följegyzése) Buccow és Siskowicz báró szereplését és szerepkörét, az esemé-

nyen kívül pedig tisztázni kellett hatását. Mindezzel a feladattal számol és leszámol Szádeczky könyve. Az Akadémia történelmi bizottsága, XVIII. századi okiratokról lévén szó, az eddigi kutatási elvekhez képest azt kívánta, hogy az okirattár szerkesztője az okiratokat nagyjában dolgozza is fel. Szádeczky azonban ilyen félmunkára nem vállalkozott. És ennek köszönhető, hogy ilyen nagyjában való földolgozás helyett alaposan átgondolt, részleteiben is szépen kidolgozott történeti művet kaptunk bevezetésül. (1—246. l.)

Ez által a vaskos kötet két részre oszlik: a történeti részre és az okirattárra. (247—879. l.) Az egyik elkiséri, összefűzi, a másik megerősíti a lánczolatot. Lássuk, hogyan?

A messze kiható esemény kiinduló pontja a mádэфalvi veszedelem és ennek előzménye. E részlet hiteles megvilágítására legyen szabad itt olyan, eleddig fölhasználatlan kútfőre hivatkoznunk, a mely az események szinteréről maradt ránk, a nagy polyhistornak, Benkő Józsefnek egyik kéziratára. Ezt a kéziratot, a mely az erdővidéki egyház történetét vázolja, Mikó Imre is csak röviden említi meg Benkő életrajzában, pedig a székelység történetére nézve az sok becses adatot közöl. A *Filius Posthumus*-ról van szó,¹ a melynek 94—96. és 109. lapja így mondja el a mádэфalvi eseményt:

»Ad an. 1762. 1763. 1764. A' Fsgs. Római Tsászárné és Erdélyi Fejedelem Aszszony a. 1762. a' Tsíki, Gyergyói, Háromszéki 's Erdővidéki Székelyeknek (mint más Helyeken is Erdélyben némely Városiaknak, Vármegyeieknek és Unitus Oláhoknak is) Fegyvert osztatott vala, hogy azok a' régi mód szerént katonaságokkal szolgáljanak. De a' székelyek a' fegyvert lerakván, visszaadták és sok Gyűléseikben, mind az Háromszéki némely falukban, mind a' mezőkben (a' minémű Gyűlések volt az Erdővidékieknek a' Bodosi 's Köpetzi erdők közt egy mezőben, hova is minden falukból sokan mentenek volt) azon forgolódtanak, hogy ők katonákká ne tétessenek. Vóltanak e' dologban némely Előljárok vagy is Corifeusok, kik 13. Punctumokból álló írást jártattak minden Falunként a' végre, hogy a' székelyek semmi képen a' Fegyvert fel ne vegyék. De ezen Punctumoknak honnan és kitől való származását szépen el-titkolták. Mind e' pedig bolondság vólt és veszedelmes dolog, hogy a' királyi kgl. rendelés ellen rugóldoztanak némelyek. Mert midőn már a' székelyeket katonaságra bé-eskető commissió el-érkezett vólna Tsíkba, Instantiát készítettek az-aránt, hogy ők a katonaságra ne kén-

¹ A kéziratot Kövér András középpajtai ref. esperes úr szívességéből, Kovács L. baróti és Borsay László bibarczfalvi ref. lelkész urak szíves közbenjárásával használhattuk.

szeríttessenek. El-menvén azért 3 széknek talám minden Faluiból a' követek, nagy Sereg tölt belőlök, mely sereget midőn látott volna a' Mlgs. Királyi Commissio, izent az, eleibe a' Székely követek seregének, hogy mi végre mennek (mivel tartott a' Székelyeknek támadásoktól) amazok mondották, hogy ők instantiával mennek. De vissza izent a' commissio, hogy az Instantiát két-három ember is fel-viheti, 's Resolutiot ad a' Commissio, a' több nép pedig oszoljék haza. Mondották amazok, hogy az Instantiájokban valami hibát találtak, és addig fel nem adják a' Mlgs. Commissionak, míg meg nem igazítják. Ugy is tsak kérte azt a' Commissio, egyebet gondolván a' Székelyek elméjében lenni; noha azok valósággal Instantiájokat akarták jobbítani valamely T. Plebanusnak javallására; de nem adván fel az Instantiát: parantsolt sok rendben a' Mlgs. Commissio, hogy oszoljanak el; parantsolt a' Lakósoknak is, hogy szállást azoknak ne adjanak. A székely követek és egész sereg azért Mádéfalvára menvén hálni, ott contra mandata bé fogadták és meg-szállottak, ettenek, ittanak, vigan és bátran vóltanak, végeződtenek azért A. 1764. Januáriusnak 7-dik napja előtt való éjtszakáján, mint contra toties expressum mandatum oda gyűlt népet, nem szenvedhetvén meg, nagyobb gonosztól való félelem miatt, a' Mlgs. Commissio (melynek tagjai vóltanak Mlgs. Groff és Consiliarius Lázár János Ur Ó Nsga, Mlgs. Groff Bethlen Miklós Ur Ó Nsga, és Mlgs. Gubernialis Secretarius Halmágyi István Ur; Militare Bracchium pedig Mgs. Siskóvits Generalis Ur, a' magával levő Katona Sereggel együtt) parantsolt a' Militaris Német Seregnek, hogy azok ágyukkal és egyéb Fegyverekkel a' tumultuáló népet lőnék, vágják, kik is Mádé-falvának egyik szélén lőni kezdettek, mely miatt égés is indult, és ekkor sokan az oda gyűlt Székelyek közül el-estenek, sokan meg-sebesültenek, sokan el-szaladtanak, *kik közül némelyik máig is kerüli Hazáját*, sokan el-fogattattanak. Az el-esteket halomba temették, az el-fogattakat fogva tartották, némelyeket kevesebb, másokat több ideig és szorgalmasan vizsgálták, kik vóltanak indítóji a népnek oda gyűlésének. Ekkor Udvarhely széken is mind a' Nemesség, mind a' köznép részéről estenek fogságba; noha némelyek méltatlan vádra.

Ekképen osztán meg-tsendesedvén minden tumultuatiótól a' székelyek, a' Commissio is tsendesen folyt, le jővén Tsikból Kézdi Vásárhelyre, onnan Uzon felé, 's utólján Erdővidékére kerülvén és egy állások N. Ajtán lévén.

Értheted ezekből, Posteritas! miként állott fel a' Székely Katonaság. Azt is tudd-meg, hogy ezen Militiának erigálásakor *Mixtum Forum* is állittatott vólt Militaris és Provincialis Sze-mélyekből, holott a' Katonák a' nem Katonákkal, sőt egymással

is az oda való dolgok aránt törvénykeznének ; de ezen Mixtum Forum tavaly tolláltatott. Jegyezd meg azt is, hogy a' Jóságok dolga aránt ma is a' Katonák nem a' Militaris Tisztek előtt törvénykeznek, hanem a' Provincialistákból álló Continua Tabulákon.«¹

Az összeütközés alapja tehát az volt, hogy a székelység az első pillanattól kezdve tisztában volt a szervezés hátsó gondolatával, avval, hogy őket a kellő perczen külső háborúban is használni fogják, a mi pedig régi jogaikba ütközött. Az eddigi határöröknek, a plájásoknak² szervezése hiányos, ki nem elégitő volt. Buccownak Naszód vidékén hú társával, a szász Bruckenthallal együttesen sikerült az oláhokból a határőrséget szervezni s úgy vélték, hogy a székelyekkel éppen ilyen könnyen megy a dolog. Talán sikerült volna ez is, ha Bethlen Gáborra, a kancellárra bízzák az ügyet, a ki azt alkotmányos módon hajtott volna végre. Buccow, a katona, a teljes hatalmú biztos nem így végezte el. Schröder, Zambler és Bornemisza szóbeli utasításokkal ellátva szálltak ki a szervezés végrehajtására. Eszközük a székelyek, az ősi katonás nép hiúságára való hatás volt. 1762. júniusában kezdték meg a sorozást.

A székelység nem állt kötélnek: senki sem jelentkezett önként a határöröködéssre. Erre Schröder fenyegetésekkel, kényszerítő módon iratta össze katonákul a 16—45 éves férfiakat. Gyergyóból Csikba, Kászonszékbe, majd Háromszékbe mentek s a sorozást illetéknéppen mindenütt elvégezték, mígnem Udvarhelyszékre került a sor. A bardoczi fiúszékben azonban ez is csupán feltételek megadásával sikerült, a Rikán, Hagymáson túl levő (máig is híres »nagykemény«) falvakban meg az egész kísérlet kudarcot vallott a nép ellenállása miatt. Ennek anyagi okai is voltak: a nép az új katonai terhektől már-már jöllétét féltette. Különösen azonban Székely-Udvarhelynek, a városi polgárságnak daczolása bántotta Buccowot s részben boszúból,

¹ »*Filius Posthumus* vagy is ATTYA HALÁLA UTÁN SZÜLETETT FIU az az az Erdővidéki *Reformatus Tractusban a' Reformationnak idejétől fogva, a' feledékenység által sok esztendők alatt el-temettetett Egyházi Dolgoknak, némely kevés régi Jegyzésekből és egyéb Bizonyosságokból való fel-elevenítettések ; melyeket alkalmas fáradsággal, e' kevés Írásba foglalt és Tractusbéli vigyázó 's nagy szorgalmatosságú kettős Tiszteletre méltó Elöl-járójának akarattjából mostaniaknak és következőknek tanúságokra ezen *Emlékezetnek könyvébe* szerkesztetett KÖZÉP-AJTAI BENKŐ JÓSEF Isten méltóztatásából Hazájabéli Pap m. pr. Krisztus Születése után 1770-dik Esztendőben.« — A becses kézirat ma az erdővidéki ref. egyházmegye tulajdona.*

² E szó történetéhez jegyezzük meg, hogy temesmegyei román, sőt sváb falvakban is *plájás*-nak a hivatalos kézbesítőt, a kisbíró, a sváb *kleinrichter*-t hívják, a kinek hivatalos jelvénye is van, egy bot, a melyről fenn kis bórszjig lóg. Ez utóbbi nélkül nem végezheti hivatalos dolgát.

részben, hogy tervét végrehajtsa, katonaságot hozott a város nyakára. Így tehát Buccow csak azt jelenthette, hogy a határőrség szervezése a tágabb értelmében fölfogott *csíki* székelységben sikerült. E területen tehát az Erdővidéki elterülő részt kell értenünk.

Azonban a csíki szervezés sem volt az erőszakos összeírással befejezve. Buccow tehát katonatisztekot küldött a nép közé s az egész területet katonai igazgatás alá fogta. Ez alatt azután folytatta a toborzást és tatár betörések hírére is ürügyül használva, fegyvereket osztatott szét a »katonák« között és októberben elhatározta, hogy fölesketti őket. A nép ez utóbbira csak úgy volt hajlandó, ha feladatait körvonalazzák, helyesebben, ha kimondják azt, hogy őket a haza határain kívül nem viszik harczba. Buccow e válasz elől mindétig kitért, s így mindössze 30 ember akadt, a kik föleskették magukat. E kudarcból persze hosszas vádaskodások keletkeztek. Buccow a közigazgatási tisztviselőkre, ezek Buccow embereire hárítottak minden felelősséget és így csakhamar a polgári és katonai hatalom tekintélye a nép körében alá volt ásva. Különösen a jobbágyaságot bujtogatták erősen és (noha nyíltan Szádeczky sem mondja ki), az egykorú iratokból kitűnik, hogy már-már parasztlázadássá fajult a lakosság nagy fegyelmezetlensége. Buccow jelentései minderről alig, vagy elferdítve számoltak be az udvarnak s így az újabb rendeletek sem javítottak a helyzeten. Sőt Carato és Ernst alezredesek túlkapasai (melyekről Halmágyi naplója s ennek kapcsán ismertetésünk is már megemlékezett) csak rontottak a helyzeten, mely az e fegyelmezetlenségek kapcsán elfogottak sorsa által még jobban kiélesedett. Ez elfogottak — a közigazgatási tisztviselők voltak.

Ebben a zavaros időben kezd a nép először *kivándorolni* és pedig Moldvába. A mindjobban elfajuló helyzetet nem orvosolta a Kálnoky tábornok elnökletével kiküldött bizottság sem, a zendülést elfojtani nem lehetett, mert a bizottság és a főkormánysszék kétkulacsos szerepet játszottak. Ez csak növelte a kivándorlást, a mely — mint Szádeczky említi — Bruckenthalnak még inyére is volt.

Az így bonyolódó drámába ekkor belenyúlt egy kéz, a Lázár Imre keze. Az igazért harczolt és panaszával egyenesen a királynőhöz fordult. Nem is eredménytelenül. Kihallgatása meggyőzte az udvart legalább annyiról, hogy Buccow jelentései nem fedik a valóságot teljesen. És az udvar most már világosan akart látni.

Lázár szerepének kinyomozása újabb nagy érdeme Szádeczkynek, a kinek nyolcz év előtt megjelent értekezése Lázárról még mitsem tud. Siskowicz ekkor kezd szerepelni és az ő

fellépése Buccowék bukását jelentette. Buccow és utána utóda, a Halmágyi szerint is egyenes, nemeslelkű Hadik eltűnnek a történet színpadáról. Bethlen Miklósnak, a kit a gubernium, bíz meg e szereppel, pillanatnyira sikerül a népet is lecsendesíteni. De a zendülésnek útját állani már nem lehetett, különösen, mikor olajként a tűzre megtörténik az udvarhelyi új esemény: az udvarhelyszéki tiszteknek az új törvénykezéssel való szembe szállás miatt történt elfogatásuk. Ez már nemcsak a népet, hanem a nemességet is fölháborította, különösen, mert az elfogottak közt nemes emberek is voltak. Ezek közül különösen Borsai István elfogatása volt mély hatással a népre, a mely ebből is látta, hogy a határőrséget még ilyen erőszakosságok árán is szervezni fogják.

Míg egyfelől a lázongó nép izgatott hangulata mellett is bizonyos resignatióval kezdte venni az eseményeket, másfelől az udvar Siskowicz jelentéseiből meggyőződött, hogy más útra térni sokkal inkább célhoz vezet. Siskowicz mellé tehát az általa kezdettől fogva ajánlott Lázár János és Bethlen Miklós grófokat nevezte ki a szervező bizottság tagjaivá és immár határozott utakat rendelt a határőrség szervezésére. 1763 novemberében kezdte meg működését az új bizottság. Hosszas előkészületeket tett a királyné új rendeleteinek kihirdetése végett s ezek után szigorú rendben, de mindig nyíltan tanúsított jóakarattal Gyergyóban sikerült is a határőrség fölfegyverzése és fölesketése. Így indultak azután jókedvűen, biztos reménnyel tovább, Felcsíkba s karácsonyra ott is kiosztatták a fegyvereket. A nép azonban egyszerűen a havasokba menekült s azzal fenyegetőzött, hogy ha a visszatérésre kényszeríteni akarnák, Moldvába költözik. Mialatt Siskowicz ezzel a szépvízi erdőkre menekült tömeggel egyezkedett, megérkezett a háromszékiek és kászoniak óriási küldöttsége. Erre következett a mádéfalvi veszedelem, a melyben főképpen Caratónak volt része, s a melyről a közölt Benkő-kézirat beszámol.

A vérkeresztség mindenféle nagy megdöbbenést okozott. A nép ezután sehol sem mert többé ellenállni és a szervezés, a melynek minden további phasisáról Szádeczky lelkiismeretesen az adatok új, egész tömegével számol be, nyugodtabban folyt mindvégig.

Befejezésül bűnfenyítő vizsgálat indult meg a bujtogatók ellen. Erről, valamint Buccow haláláról Halmágyi naplója közül sok érdekes és értékes adatot s így említett ismertetésünkben mi is megemlékeztünk. Hadik kormányzása jóvátette Buccow bűneit és a királyné Hadik tanácsára pertörléssel megkegyelmezett az elfogottaknak.

Még egy érdekes részlet van Szádeczky könyvében : a kivándorlásról szóló befejezés. Már 1763 tavaszán feltűnő a csikiak kivándorlása s a királyné azontúl is hiába próbálja e mozgalmat megakadályozni. 1765-ben pedig már egy kivándorló katoná visszátérvén, hosszabb vizsgálat alá vettetett, de ennek kihallgatása, valamint a fent említett Lázár Imre öcsésének, Lázár Istvánnak adatai is kevés reményt nyújtottak ahhoz, hogy a nép visszatér. A moldvai vajda nem sokat zaklatta őket adóért. Alig jött vissza belőlük valami.

A székely határórség jól bevált. Tegyük hozzá a magunk részéről : sokkal jobban, mint a jóval korábban szervezett délvidéki határórség.

Moldvában és Bukovinában továbbra is megmaradt a magyarság s csak a legújabb, Szádeczkytól megindított mozgalomak térítettek vissza sok csángó-székelyt 1882—1883-ban, mikor is Székelykevéen telepítették le őket. (Szádeczky könyvében 5—7 lk.)

Eddig Szádeczky könyve. A második rész az okirattár. Ez nem kevesebb, mint 213 oklevelet közöl 1761-től 1766-ig terjedő időközből. Időbeli sorrendben adja valamennyi írást, a mely összefügg a határórség szervezésével, részben betűhíven közölve, részben csak kivonatolva. Ez okiratok támogatják a leghitelesebben Szádeczky előadását. A legbecsesebb közöttük a 39. számú »Deductio Genuina« cz., a melyet Csík, Gyergyó és Háromszék memorandumként nyújtott be Mária Teréziához (314—339. lk.) s a mely az eddigi történetíróknak is egyik főforrása volt. A többi okirat is nemcsak a királyné rendelkezéseit s a gubernium intézkedéseit tartalmazza, hanem a vármegyei határozatokra is épp úgy kiterjed, mint a nép körében tapasztalható mozgalomok írott emlékeire. Nem kevésbé érdekes azután még a 183. sz., a mely a székely határórség rendtartásának 66 pontját közli Halmágyi *Protocollum*-ának bejegyzéséből. A 211. sz. az öt székely határ-
ezredről számol be, 1773-ban.

Ezután következik az a rész, a mely Szádeczky könyvének első csirája, kiadatásának kezdete volt : Halmágyi jegyzőkönyve, az a rész, a melynek a naplójából hiányzó részt pótolnia kellene. Sajnos, e jegyzőkönyv nem pótléka, nem kiegészítő részlete a naplónak, csupán magyarázata annak, hogy miért *nem* vezetett Halmágyi egy darabig naplót. A jegyzőkönyv legérdekesebb része, a mennyire átfuthattunk rajta, az első, a mely a székelyek eredetéről s különösen a székelyek privilegiumairól szolgál itt-ott meglepően becses följegyzésekkel. Megjegyzésre méltó, hogy e jegyzőkönyv is azt írja róluk, hogy : Siculi sunt e tribus Transsylvaniae nationibus *antiquissimi*, quos Verbóczy scribit esse *omnes nobiles privilegiatos*. A további részek voltak Szá-

deczky főforrásai a határórség tulajdonképpeni szervezésére nézve.

Egy táblázat 3 székely ezred fölállításáról számol be statisztikászerűen 1764—1790. terjedő időből, a függelék pedig 1764-ből való csikvármegyei okiratok regestáit tartalmazza; ezek főleg a kivándorlásra vonatkozólag fontosak.

A név- és tárgymutató ifj. Szádeczky Lajos műve. Pontos és használható, de sem a jegyzetekre nem terjeszkedik ki, sem tárgyi szempontból az egyes gyakran előforduló szereplőknel (pl. Buccownál, Siskowitznál) nem ad útbaigazítást, a miben pedig Halmágyi naplójának a tárgymutatója is (nemcsak a kiadása) mintaszerű volt. Részletesebb tartalomjegyzéknek is, a mely az oklevelek tartalmára is kiterjedt volna, nagy hasznát látta volna áttekinthetőség okából a történetírás.

Hatalmas kötet, az adatok egész rengetegével, óriási és mégis világosan átlátott perspectivával, — egy nagy fejezet egy kis nép életküzdelméből, elfogulatlanul és minden oldalról részletesen megvilágítva — ez a Szádeczky könyve. Becses adalék Mária Terézia kormányzásának módszereihez, eszközeihez, embe- reihez; főképpen pedig becses adalék egy néptörödéeknek nemcsak a multjához, hanem jellemének megismeréséhez is. E kis nép multja régóta érdekelte Szádeczkyt. Sokat foglalkozott vele. De ennyire hű, ennyire jellemző képet még nem adott küzdelméről, mint ebben a kötetben. És nem győzzük eléggé hangsúlyozni, hogy a könyv legfőbb eredménye az a távlatkép, a melyet Szádeczky a kivándorlásról a mádэфalvi veszedelemmel kapcsolatban főtárt. Az úgyszólván pillanatnyi véres esemény és az egész nemzet erébe vágó évszázados mozgalom kapcsolata mutatja igazán, mennyire tanítómestere a történet az életnek, a mult jövőnek.

GÁLOS REZSŐ.

Bédier Joseph; Les Légendes épiques. Recherches sur la formation des Chansons de Geste. I. Le Cycle de Guillaume d' Orange. Paris, Champion, 1908. 8-r. 16 + 429 l.

Bédier, a francia epika keletkezésének homályos és sokszor megvitatott problémáira új világot vet. A Vilmos-cyklus fejtegetése az első kötet tárgya; e közben Becker Fülöp Ágost volt előtte úttörő, a kinek irányelveit B. elfogadja, néhol módosítja vagy szélesebb körre kiterjeszti. Véglegesen szakít a P. Paris, Fauriel, Jonckbloet, Gautier, G. Paris, Longnon képviselte magyarázattal, az utóbbival ezért heves irodalmi vitába keveredett (Rev. hist. XCVIII. (1908) 417—427. l.). B. nem riad vissza az ellentábor zajától és már a *Légendes épiques* második kötete is

napvilágot látott, mely nagyrészt folyóiratokban elszórtan megjelent előadások gyűjteménye. A Monglane- vagy Guillaume d'Orange ciklust 24 epos alkotja. Egy eszme, a kereszténység védelme, egy hős, Vilmos körül csoportosúlnak a költemények, Több ciklusok kéziratban maradtak ránk (Paris Bibl. Nat. 24.369 és a Boulogne-s.-M.). A látszólagos egység ellenére az egyes költemények magukon viselik a különböző korok és szerzők bélyegét. Majd a hősi ének, majd a mese hangján szólnak; az öt nemzedéken át húzódó genealogia az időrenddel ellentétes irányban halad. Az a kérdés merült fel: az egyes énekek mily történeti események folytán keletkeztek és a hagyomány útján hogyan módosultak. Az eddig nyújtott szórványos magyarázatok ki nem elégitők. »Jonckboet óta Becker törekedett az egész ciklus keletkezésének magyarázatára«.

Az eposok a hőst azonosítják szent Vilmostal, a ki küzdelmes életét kolostorban fejezte be. *Aniane* kolostor (Montpellier-től 23 km. északnyugatra) és *S.-Guilhem* du Désert (Aniane-től 7 km-re) az eposokban gyakran emlegetett színterei Vilmos tevékenységének. A Verdus fölött épült hidat is az ő alkotásának nevezték. A két kolostor története néhány okmányában szerepelteti Vilmost. *Aniane* kolostor 804 decz. 15-ről keltezett adománylevelében és S. Benoît életrajzában 823-ból; *S.-Guilhem* du Désert 804 decz. 14-ről keltezett adománylevelében és szent Vilmos életrajzában 1122-ből. Pückert kimutatta, hogy az összes elsorolt oklevelek hamisítványok. A két kolostor közt versengés folyt az egyházi felsőbbtség miatt és nemcsak egy nappal korábról keltezve hamisították az adománylevelet, hanem az eposok költői előadását is kiaknázták igazuk bizonyítására. Becker azt tartotta, hogy a barátok költötték a költői és a hagiographikus irodalomban azonos tényeket, a mikről egy északi *trouvère* Brioude-ban és Gellone-ban megfordúlva, véletlenül értesült s azonosította szent Vilmost a világi Guillaume Fièrbrace-szal. B. Orderic Vital tanúságára hivatkozva és a barátoknak az énekesekkel való folytonos érintkezését hangsúlyozva, azt állítja, hogy a kolostorok oklevélhamisítói már kész költői művekre találtak, melyekből egyes neveket, tényeket merítettek. *S.-Guilhem* du Désert a Compostellai Jakab sírjához vivő zarándokút egyik állomása, melyen hemzsegték a zarándokokat kísérő vagy azokra leső vándordalosok.

Az eposban szereplő Vilmos egyúttal Toulouse grófja, a kinek életéről néhány sovány adatot jegyzett fel a történelem. Feltűnő a három századdal később virágzó költészet életrajzi adatainak gazdagsága. Gautier és mások lyrikus-epikus daloknak tulajdonították a tények emlékének fentartását. Ez az elmélet

azonban rég csütörtököt mondott. A szerzetesek érdeke volt, hogy nagy védőszentjük világi tetteinek emléke is fenmaradjon. Tiszteletet és pénzt szerzett ez nekik. A Vilmos életére vonatkozó négy eseményt (790, 793, 803, 806. években) az énekesek barátok révén ismerhették, néhányat csak ezen az úton (806 Vilmos kolostorba vonulása). Az így szerzett adatokat beleszótták az eposokba, a miket viszont a barátok értékesítettek hamis oklevelek szerkesztésénél vagy zarándokoknak a kolostor közelebe való csalogatásánál.

Ha így szent Vilmos és a toulousei gróf történeti alakjának szereplését megfejtettük, ez a bírálónak nyugalmat nem biztosít. Tizenhat Vilmos lép a kolostor templomában nyugvó szent helyébe és vagy magát mondja a valódi Vilmosnak vagy részt követel Vilmos dicső tetteiből. A történeti magot hajhászó kritikusok agyrémei ezek és B. tudományos hangú, tartalmú könyvének mulatságos fejezete az, a melyben mindegyik jogczímét vizsgálat tárgyává teszi. Kettő apja Paulin Paris, kilenczet Jonckbloet fedezett fel, egyet Dozy, hármat Gaston Paris, egyet Hermann Suchier idézett fel. Minden tudós kiválogatott közülök néhányat, a többit eltemette. Volt oly népszerű alak, mint III. Vilmos, Poitiers grófja 950—963, a ki csaknem mindenkinek tetszését megnyerte. B. szükségtelennek tartja a krónikák névmutatóiból kiszedett azonos nevű hősök halmozását. Szent Vilmos életének eseményei hatással lehetnek az eposokra, a mit hozzáköltöttek, azt a költők képzelőtehetségének kell felelnünk.

A bíráló tudósok nemcsak a hőst bontották szét, hanem széjjelszakították a reá vonatkozó eposokat és keresték az egyes dalokat, melyeknek összetákolása utján keletkezett egy-egy epos. Wolf F. A. és Lachmann számos tanítványa parcellázta a francia epika területét. A *Couronnement de Louis* (CL) név alatt ismeretes epos volt kedvelt működési terük. 2688 versét öt ágra osztották, melyek mindegyike más korban keletkezett, más hősrre vonatkozott és csak nagy sokára olvadt egy egészszé. B. biztos kézzel rámutat, mily kevés a történeti, mily jelentéktelen a költött elem. Az olasz episodokat még Becker is különválasztja. B. csak a koronázás tényét és Guaifer nevét, a mit a költő a helyszínén hallhatott, tekinti történetinek. A *Koronázás* egységes epos, ellenmondásai elháríthatók vagy jelentéktelenek. Ezzel megdőlnék mindazok az elméletek, a melyek az eposban már több északi Vilmost láttak, a kiket a déli Vilmosokkal a *Charroi de Nîmes* eposa kapcsolt egybe. A *Koronázás* szoros vonatkozásban van a ciklus többi eposával és nem szorúl közvetítőre.

Az eposok történeti elemeinek megállapítása vagy kiküszöbölése után, B. az eredeti szerkezet helyreállításának kérdését

veszi szemügyre. Több adatunk van, hogy a *Prise d'Orange* (PO) eseményeit a XII. sz. óta több változatban ismerték. A *Foucon de Candie*, *Storie Nerbonesi* és *Aliscans* bizonyosságára hivatkozva Jeanroy oly primitív szerkezetet épített fel, mely »borzalmiban az Atridák és Pelopidák történetét felülmúlta«. A különböző helyről, korból eredő adatokat nem szabad önkényesen kapcsolni. A PO. eredeti alakjában sem egységes, sem logikus, sem bevégzett nem volt. A (CL) ellenmondásait Jeanroy úgy igyekezett elhárítani, hogy a kettős áruulás közül az egyiket, Arneisést egy átdolgozó betoldásának tulajdonította. B. az átdolgozóban rendkívül ügyes kezű költőt lát, a ki az ismétlődő áruulás közé ékelte Corsolt episdóját és egybevonta a koronázási jelenetet, a mi drámai hatást, szerkezeti egységet biztosított.

Az eposok nem eredeti alakjukban maradtak ránk. Részletenként adták elő, mint az ujságregényeket részletekben közlik. Gyakori volt a hézag, az ellenmondás és a legügyesebb vándorénekesek czéhük megbízásából teremtettek a bogozódó szálak közt rendet, folytonosságot. Az egész cyklust kétszer, talán háromszor dolgozták így át. Az átdolgozók egyes lelki tényezők kiemelésével sokszor a költői mű megteremtői voltak. Az eredeti eposok összefüggéstelen események halmazai lehettek, melyeket az átdolgozók mai összefüggő, bevégzett formájukba öntöttek.

A Vilmos monda-körhöz tartozó néhány epos elveszett (*Aïmer le Chétif*, *Hernaut de Gérone* stb.). De a megmaradt eposok főeseményei legrégebbi alakjukban sem igen tértek el a maiától és egy cyklust alkottak. A *Chanson de Guillaume* (Ch. G.), mely a XII. sz. elejéről való, ezt az állítást feltűnően igazolja. A betoldásokra, későbbi keletkezésre vonatkozó összes feltevések megdőltek a Ch. G. felfedezése után. A legrégebbi korban Vilmos köré csoportosítva találjuk száztagú rokonságát; Lajos királlyal gyakran ellentétbe jut. Miután Károly, Lajos, Vilmos és Guibourc nevén kívül alig van egykorú történeti alapja, a szerzők azonban későbbi történeti neveket gyakran szűrtak bele (így II. Endre királyét *Aimeri de Narbonne*-ban), az a kérdés vehető fel, hogyan és hol keletkezett a cyklus?

Egyes elméletek szerint északon, mások szerint délen (Naïmer, Vivan a nevek déli alakjai). B. következtetése, hogy se északon, se délen, hanem úton-útszálon. Saint-Guilhem-du-Désert a legrégebbi kalauzok egyike, Pseudo-Turpin krónikája és a függelékét képező Pseudo-Calixtus útleírása szerint a Compostellai sz. Jakab sírjához vivő *Via Tolosana* egyik állomása. Már a római utak körülbelül ugyanazt az irányt követték. Az eposok hősei azon járnak és Vilmos »Regordane« név alatt ezt az utat jelöli

ki társainak. A legendás hősök emlékére akadunk lépten-nyomon, ha ezt az utat követjük. A középkori Páris alatt Isoré sírja, Brioude-ban szent Vilmos pajzsa, Nimesben egy Vilmos nevét viselő templom, Arlesben az őskeresztény temető (Aliscamps), melyben N. Károly hősei nyugsznak, S. Gilles, Saint-Guilhem-du-Désert, Narbonne, Anseüne, Martres-Tolosanes, a hol népies játék alakjában Vidian neve alatt évről-évre felújítják Vivien harcát a pogányokkal, oly helyek, melyeken száz meg száz zarándok és vándorénekes járt, a kik folyton hallották a cyklus hőseinek nevét emlegetni, tetteit dicsérni. A szerzetesek érdekében állott, hogy az egyházak és kolostorok állítólagos alapítóinak nevét ápolják. A kereszties hadjáratok kora volt az alkalmas időpont, hogy ebben a »milieu«-ben az epikus költészet fölvirágozzék és a mai Vilmos-cyklust megteremtse. Sem történeti magva (Vilmos, a ki Toulouse grófja és később Gelloneban szerzetes), sem az egyes eposok mai alakja nem követel más magyarázatot. Ezzel elhárítjuk a nehézségeket, melyeket a déli hősöknek északon való népszerűsége, a nevek délies alakja, az északi trouvèreknek Dél-Franciaország topographiájában való jártassága keltett. B. elszórt adatok egybefűzését, helyneveknek a térképre vetítését tekinti saját érdemének. A vezető gondolat kidomborítása mindenesetre sajátja és annak fonalán a további kötetekben más zarándokutakra fog vezetni, hogy az epikus legendák keletkezését megfigyelhessük. B. érdeme a tiszta, áttekinthető forma, az élvezetes stilus, melyben az irodalmi kritika szövevényes kérdéseit szemünk elé tárja.

KARL LAJOS.

TÁRCSA.

A »HUSZADIK SZÁZAD« TÖRTÉNETI FELFOGÁSA.

Ismeretes, hogy a *Husadik Század* című folyóirat a történeti materialismus dogmájára esküszik. A *Századok* foglalkozott már elméletileg Marxnak e tanításával, de nem méltatta még figyelmére azt, hogy miképpen alkalmazza a *Husadik Század* Marx történet-philosophiáját a magyar történetre.

Pedig úgy hiszszük, hogy érdemes volna olykor a mi szempontunkból megbírálni a *Husadik Század* felfogását a magyar történetről. E felfogásnak különös példáival találkozunk a nevezett folyóirat múlt évi deczemberi számában, mely mint rendkívüli füzet »A mai Magyarország és az általános választójog« címen jelent meg. Nem szólunk e különben tartalmas füzet tendenciájáról, mert a politika mezejére kellene tévednünk. De lehetetlen szó nélkül hagynunk egynéhány megjegyzését a magyar irodalom-történetről. Szász Zoltán cikke: »A mai magyar irodalom sorvadásának okairól« keltette fel figyelmünket.

Szász felfogása természetesen szintén a történeti materialismus talajában gyökerezik s a nélkül hogy cikkének egész szerkezetét vizsgálánk, érdemes megfigyelnünk, hogy abból a talajból minő virágokat fakaszt. Azelőtt volt nevezetes szépirodalmunk, — úgyvond — de ez megmagyarázható a gazdasági viszonyokból. »A híres irodalmi mozgalmat csináló testőrifjak« — írja szó szerint — »gazdag nemes-fiak voltak, Kazinczy és köre nagyobbára vagyonos földesurakból állott, Berzsenyi, Kisfaludy Sándor szintén jómódúak voltak«. Lám, hogy megnyitotta a szemünket Marx tanítása. Mihelyt felteszszük az ő pápaszemét, mindjárt világosan látunk.

Eddig csak a tehetség irányát, a lelket kutattuk az írókban. Elavúlt módszer! A pénzt, a birtokát kell néznünk az íróknak s lehull a lepel az irodalomtörténet titkairól. Ha gazdagok az írók, van irodalom, ha nem azok . . . elsorvad a lélek, mint a mai írókban.

Csakhogy hiba van a számítás körül. A *Husadik Század* szerkesztői talán elfelejtették már, de a *Századok* olvasói bizonyára jól

tudják, hogy Kazinczy nem volt vagyonos, kivált élete vége felé. Jól tudják, hogy Kazinczyt a nyomasztó szegénység sem riasztotta el az irodalmi munkásságtól. Rajongással dolgozott nélkülözve is, mintha sejtelve sem lett volna Marx eljövendő törvényéről. Boszantó jelenség! S még boszantóbbá lesz, ha hozzáveszszük, hogy Kazinczy korának oly kiváló díszjei, mint Csokonai, Katona, Kisfaludy Károly egészen vagyontalan, a megélhetésért nehezen küzdő írók voltak. De a genius szava nem némúlt el bennük. Berzsenyi és Kisfaludy Sándor sem voltak olyan nagyon jómódúak, mint a szerző hinni látszik. Szerény birtokuk volt és sokszor szegték kedvüket a mostoha körülmények.

A történeti materialismus hirdetője nagyon meg van akadva Vörösmarty, Petőfi s Arany pályájával. Ezekre már nem lehet ráfogni, hogy »úri passióból író nemes urak« voltak. De Marx nem hagyja el bajba jutott híveit. »Az író iránt« — úgymond szerzőnk — »a modern Magyarország koráig (1867.) az uralkodó osztály bizonyos kötelezettségeket érzett. Így Vörösmarty halála után gyermekei számára vagyont adakoztak össze.« Elfelejtí a szerző megmondani, hogy ez a kötelezettség mennyiben magyarázza meg a három nagy költő pályáját? Vörösmarty talán azért volt nagy költő, mert árváinak a nemzet vagyont gyűjtött? Vagy Petőfit és Aranyt lelkesítette-e az a tudat, hogy az 1848 előtt uralkodó osztály hálaérzetét kiküzdötték? De még szebb a folytatás: »Az Arany János bűvkörében és nyomdokaiban működő írók, Gyulai Pál és köre is élvezték az írónak ezt az erkölcsi tőkét és alkalmuk volt ezt mindenféle hivatalok és jövedelmező állások anyagi értékeire átváltani«.

Hiában! A tudomány kérlelhetetlen. Mindent megért és mindent megvilágít. Hogy Gyulai ifjúsága küzdelmes volt, az nem bántja szerzőnket. Hogy közművelődésünk jól felfogott érdekében a kormány és az Akadémia oly hivatalokhoz juttatták, melyekben nehezen, vagy alig volt pótolható, az sem zavarja szerzőnk nyugalmit. S ha barátai tisztos anyagi függetlenségéről gondoskodtak, szabad-e azt mondanunk, hogy Gyulai »az író erkölcsi értékét (nem is a saját erkölcsi értékét) mindenféle hivatalok és állások anyagi értékeire váltotta át?« Gyulai, mint finánczgenie! Ignotos fallit, notis est derisui. S hozzá még az ő köre is dúskált az anyagi javakban. Gyulai tanítványai, úgy látszik, mesteröktől főleg a pénzcsinálás művészetét tanulták! Ugyan, kik ezek az alchymisták?

Nem azt akarjuk mondani, hogy az író anyagi helyzete nincs befolyással munkásságára. Jól tudták azt már Marx előtt is az irodalomtörténetírók, hogy a külső körülmények mit jelentenek az írói pályán. De »az ósdiak« ezt a tényezőt a kellő értéke szerint becsülték és másutt keresték az írói pálya és az irodalmi mozgalmak lényegének megértését.

Szerzőnk okoskodásának kalandos utjain a tízkötetes *Magyar Nemzet Történeté*-hez is eljut s azt »nagyarányú, tudományos tömegárúnak« nevezi. A »nagyobbára pénzszerzés céljából gyorsan összeszerkesztett művek« közé sorolja Szilágyi vállalatát. Ime a történeti materialista objectivitása!

A honorarium kérdése az első. Nem védjük a *Magyar Nemzet Története* szerzőit. Egy évtizede mult, hogy munkájukat használja a történetkedvelő közönség. A ki ismeri a magyar történetirodalmat, tudja, hogy e »tömegárú« egynéhány kötete milyen hatással volt a történeti ismeretek és felfogások fejlesztésére. De a tények nem számítanak a történeti materialismus magaslatain. Itt csak egy elmélet uralkodik, s ha a tények nem alkalmazkodnak hozzá, jaj a tényeknek. A tények e listéletére a *Huszdik Század* említett füzetében elég más példát is találunk, de talán máskor még rátérünk azokra is.

TÖRTÉNETÍRÓINK MUNKÁSSÁGA.

— CsÁNKI DEZSŐ tagtársunk, ki tudvalevőleg a M. Tud. Akadémia Történelmi Bizottságának megbízásából írja *Magyarország földrajzát a Hunyadiak korában*, serényen dolgozik nagy munkáján. E mű voltaképp gróf Teleki József félben maradt s tizenkét kötetre tervezett, »A Hunyadiak kora Magyarországon« című munkájának folytatásaként indult, de a szerző keze alatt minden tekintetben modern alapozású, mind beosztására, mind pazar adatgazdagságára nézve is teljesen önálló művé fejlődött. Eddig megjelent három kötetében Magyarország területének mintegy háromnegyed része van feldolgozva. A most készülő negyedik kötet Erdély magyar vármegyéit fogja felölelni. Csánki szakadatlanul gyűjti az anyagot az ország levéltáraiban; legutóbb a zólyomvármegyei levéltárakat kutatta át s kutatását Besztercebánya, Libetbánya, Breznóbánya, Zólyom-Lipce és Pojnik régi bányavárosok, a besztercebányai káptalan és Zólyom vármegye levéltárai gazdag eredménnyel jutalmazták.

— SZÁDECZKY LAJOS tagtársunk nemrég fejezte be *A székely határórség szervezése 1762—64-ben* című nagy munkáját, melyet a Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága adott ki, s melyet e füzetünkben behatóan ismertetünk. Azután tanulmányt írt *Erdély műkincseiről*, melyet a kolozsvári képképzés bezáró ünnepén (jan. 3.) olvasott fel, s mely az Erdélyi Irodalmi Társaság közlönyében, az *Erdélyi Lapok*-ban jelenik meg. Legújabbán megírta az *Apafiak sírboltjának és hamvainak fölfedezése* történetét,

mely folyóiratunkban fog megjelenni. Jelenleg *A székelyek története* megírásán dolgozik, melyhez 15 év óta gyűjti az adatokat s tett és közölt előtanulmányokat (köztük a *Székely Oklevéltár* köteteit és *A csíki székely krónikáról* szóló kritikai munkáját).

— ORTVAY TIVADAR tagtársunk, ki fáradhatatlanul vesz részt irodalmi és tudományos társulataink munkásságában, ez idő szerint Pozsony város történetének megírásán dolgozik. E monographia 7-ik kötetét írja, mely a városnak a mohácsi vész után való időszakát fogja tartalmazni. Művéhez, mely még ez évben sajtó alá kerül, gazdag anyagot gyűjtött össze s e kötete is méltóan fog az előzőkhöz sorakozni.

— HORVÁTH SÁNDOR tagtársunkat a *magyar királyi és királynői pecsétek* teljes sorozatának (1000—1848), továbbá az *erdélyi fejedelmi és fejedelmnői pecsétek* sorozatának összegyűjtésével és a szükséges, kellő magyarázatokkal való ellátásával bízta meg a M. Tud. Akadémia Történelmi Bizottsága. Horváth Sándor előmunkálatai tulajdonképpen a dr. Posse Otto birodalmi tanácsos részére összeállított sorozat alapján keletkeztek. Nevezett bir. tanácsos ugyanis a m. kir. belügy-minisztérium útján mindazon magyar királyi felségpecsétek összegyűjtését és gipszbe öntetését kérelmezte, a melyek az illető magyar királyoknak egyúttal német-római császári méltóságát is feltüntetik. E sorozat összeállításával eredetileg Tagányi Károly orsz. levéltárnok, a M. Tud. Akadémia I. tagja bízott meg, de őt másnemű elfoglaltsága a munka folytatásában megakadályozta. Tagányi úttörő kutatásainak első eredményei is igazolták a fáradságos munka érdemes voltát, mert kétségtelenné vált, hogy ezek a pecsétek a magyar közjog számára új, eddig teljesen ismeretlen forrásokat nyújtanak. Az ő becses útmutatásai alapján folytatta azután a kutatásokat Horváth Sándor, úgy hogy a munka befejeztével 1526—1804-ig meglehetősen teljes és mindenképpen figyelemre méltó sorozat állott készen. Horváth az Akadémia megbízásából az Árpád- és Vegyesházbeli uralkodók pecséteinek összegyűjtése és a későbbiek lehetőleg teljessé tétele végett eddig a következő levéltárakat, gyűjteményeket vizsgálta át: 1. Orsz. Levéltár (1000—1372), 2. M. Nemz. Múzeum Régiségtára, 3. M. Nemz. Múzeum levéltárának egy része, 4. a Szent-Benedek-rend pannonhalmi levéltára, 5. a zágrábi horvát orsz. levéltár, 6. a ciszterciek heil.-kreuzi, 7. a cs. és kir. házi, udvari és állami levéltár, 8. Sopron sz. kir. város, 9. Pozsony sz. kir. város levéltárai, 9. a pozsonyi káptalan, 10. a pozsonyi Szt-Ferencz-rendiek levéltára; 11. a zalavári convent levéltára (Zala-Apáti), 12. a hercegprímási (Esztergom) levéltár, 13. az esztergomi főkáptalan házi, 14. és hiteles helyi levéltára, 15. a ciszterciták reumi levél-

tára (Grác mellett). Eddigelé 300-nál több pecsétöntvény és ezek sikerült fényképei állanak rendelkezésre. Már ezek között is sok olyan pecsét van, a melyek ez ideig teljesen ismeretlenek voltak. Hátra van még a *hg. Bathhányak* (Körmend), a *hg. Esterházyak* (Kismarton) levéltárának, a *veszprémi káptalan*, *Kassa és Nagyszében* városok levéltárainak átkutatása, feldolgozása a magyar és erdélyi udv. kanczellária levéltárában található, a kir. pecsétek körirataira, címereire, vésetéseire, a vésetések költségeire stb. vonatkozó, eddig teljesen figyelmen kívül hagyott, gazdag, eredeti forrásoknak. Ez a munka — a mely remélhetőleg 3—4 év alatt elkészül — hivatva van arra, hogy hézagpótló legyen, mert Praynak 1805-ben megjelent, rég elavult munkáján kívül, összefoglaló mű ezen a téren nincsen. A Magyar Tud. Akadémia a munkát költségkimelés nélkül, az illusztrálásra nézve a mai kor technikai vívmányainak teljes felhasználásával fogja kiadni, a mi a mű külső megjelenését csak emelni és értékét a kutatók előtt becsessé fogja tenni.

— WERTHEIMER EDE tagtársunk, ki idősb gróf Andrássy Gyula életrajzának megírásán dolgozik, munkájában annyira előrehaladt, hogy az első kötettel ez év folyamán el fog készülni. Újabban hosszabb időt töltött Berlinben, a hol a levéltárakban számos nagybecsű anyagot gyűjtött össze.

TÖRTÉNELMI ÉS ROKON TÁRSULATOK.

FŐVÁROSLAK.

— A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA II. osztálya folyó évi január 11-ikén báró *Forster Gyula* h. elnöklete alatt ülést tartott, melyen két érdekes történeti felolvasást hallottunk. *Veress Endre* tagtársunk mutatta be »A Sennyey-fűk külföldi iskoláztatásáról« írt értekezését. Kissennyei Sennyey Pongrácz Vasmegyéből költözött Erdélybe s végigélte és szolgálta valamennyi Báthoryt, 1613-ban történt haláláig. Legidősebb fiát, Istvánt, 1603 őszen küldte fel a bécsi jezsuiták gymnasiumába, majd a prágaiba és ingolstadtiba s onnan ismét vissza Bécsbe. Atyja halálával azonban papi pályára lépett, s mint győri püspök halt meg. Ugyancsak Bécsben tanult Sándor öcscse, családot alapítva, 1643-ban egyszerre négy fiát járatta a bécsi jezsuitákhoz, hol egykor maga is tanult. Közülök Istvánból veszprémi püspök lett, Lászlóból híres jezsuita-író, Ferenczből pedig kállói kapitány. Ennek fia, II. Pongrácz, 1679-ben szintén Bécsben tanult, s ott egy Szent László érdemeit dicsérő nyilvános emlékezésével tűnt fel. Így vált hagyományossá a Sennyey-család-

ban az idegenben valót tanulás három nemzedéken át, melynek részleteit Veress a Sennyey-fiúknak külföldről hazairt kiadatlan leveleiből, valamint nevelőik jelentései és számadás-adatai alapján érdekesen és tanulságos művelődéstörténeti összeállításban ismertette. — Ezután *Hornyánszky Gyula*: »Hippokrates milieu-elmélete« című tanulmányát olvasta fel. Nagyérdekű dolgozatának kivonatát a következőkben adjuk: Az V. század végén, a természetbölcseleti ontologia ellenhatásakép, a görög gondolkodás kísérletet tesz az ember genetikus magyarázatára. Elejti a törekvést: az embert physikai elemekből felépíteni, de felveti a kérdést, hogy miféle physikai tényezők minő módon határozzák azt meg? E gondolkozásmód az orvostudományból fejlődött ki, s legkiválóbb terméke a »szelekről, vizekről, helyekről« szóló irat, melyet joggal *Hippokratesnek* tulajdonítanak. Hippokrates első sorban a *testi* állapotokat, s itt is főleg a betegeket magyarázgatja külső feltételeiből. Meghatározza, hogy a különféle szelek, az ivóvíz sajátságai, a városok fekvése, az évszakok váltakozásai, a csillagok járása minő befolyást gyakorolnak az emberi szervezetre. De munkájának 2. részében, a hol Ázsiát és Európát veti egybe, s evvel a földrajzi fekvés kérdését is szóba hozza, a testieken kívül már a *szellemi* tulajdonságokra is tekintettel van. Ekkép valóságos *milieu-elméletet* ad, a mely a felsorolt külső okok hatásából fejti meg az emberi fajok és népek elkülönülését. Elméletében *három szempont* a kiemelkedő. Először: a természet bőségét és az ember akaratát ellentétesnek látja; az ázsiaiak gyávák és puhák, mert a természettől mindenük megvan, a míg a zord éghajlat és terméketlenség munkára ösztönöz, »mesterségeket« teremt. Másodsor: különös súlyt helyez az individualizálás irányában történő fejlődésre. A hol az időjárás nem egyforma, hanem ellenkezőleg, nagyon is sűrűek váltakozásai, ott a legfőbb eredmény az lesz, hogy az emberek is elkülönülnek egymástól, a népek a népektől, az egyének az egyénektől. Harmadszor: Hippokrates szerint a természeti tényezők nem adják meg az emberi szellem *teljes* magyarázatát. Itt a *törvényeknek* is van szavuk, mert az állam jó törvényei ellensúlyozhatják a természet befolyását. A mi a hippokratési elmélet *előzményeit* illeti, már az ión történetírásban, *Herodotos*-ban is megfigyelhetjük a természeti factorok tekintetbevételét. De a környezeti levegőnek döntő szerepet (főleg pathogén szempontból) az akorbeli *orvostudomány* tulajdonít. Az »epidemiák könyvei« a hippokratési gyűjteményben egész statisztikus módon jegyzik fel időről-időre és helyről-helyre az egyes évszakok minőségét, hogy azután ebből következtessenek a fellépő betegségek fajaira és azok lefolyására. Az aitiologia kérdésében az orvostudományi elméletek is különválasztják a belső (a táplálkozási folyamatokból keletkező) és a külső (a környezeti levegő által előidézett) betegségeket. Végül az

ión természet-philosophia a maga naiv materialismusával is hozzájárult ahhoz, hogy a milieu-elmélet gondolata létrejöjjön és a lelki megnyilatkozásokra is alkalmazást nyerjen. Jellemző e tekintetben *Empedokles* felfogása, a mely szerint nemcsak hogy testünk négy elemével érzékeljük meg a külvilág megfelelő négy elemét, de még lelkünk szeretete és gyűlölete is az egész hasonló kosmikus ellentétből nyeri táplálékát. Ugyancsak az *ión természet-bölcseletben* (talán már *Herakleitosnál*, mindenestre *Anaxagorasnál*) találkozzunk a modern milieu-szónak görög hasonmásával, a *περιέγρον*-nal (tulajdonkép: »a mi körülvesz«, tehát szó szerint a francia: *ambiant*). A hippokratesi elméletnek már az ókorban *története* lett. Elfogadták, a maguk módja szerint fejezték ki, de kétségtelen vonatkozással a mesterre, Hippokratesre, a nagy philosophusok: *Platon és Aristoteles*; amaz az »Államban« és a »Törvényekben«, ez a »Politikában«. Folytatólag *Polybiosban* találunk rá a milieu-elméletre, ki minden valószínűség szerint példányképétől, *Ephoros-tól* kölcsönözte. *Polybios* nyomdokaiba a stoikus *Poseidonios* lép; nemcsak az évszám szerinti történetírás folytatásában, de elméletünk szempontjából is. Sőt ezt a milieu-elméletet lélektanilag tovább is fejleszti. Közlebbtről lelkünk *érzelmeit* hozza a *περιέγρον*-nal kapcsolatba. Az ókor utolsó nagy tudományos rendszere, a *ptolemaiosi*, már nem a földön, hanem az égben (az állatövben) keresi az ember sajátságainak és sorsának végső okát. Az újkori renaissance beköszöntésével a francia *Bodinus* folytatja »*Methodusá*«-ban (1566.) az ókor félbemaradt elmékedését. Történetbölcselete nemcsak feltételezi a hippokratesit, de sokszor egyenesen és egyenes hivatkozással Hippokrates és Platon tanait teszi a magáévá. *Bodin, Montesquieu, Comte* és *Taine* nevei a milieu-elmélet folytatólagos kibontakozását jelentik az egymásra támaszkodó francia gondolkozók sorában. Az izoláltan álló *Herder*, »*Eszméinek*« egyik jegyzete szerint, Hippokratestől kölcsönzi klimatologiai tudását.

VIDÉKIEK.

SZEPESMEGYEI TÖRTÉNELMI TÁRSULAT. Legutóbbi füzetünkben megemlékeztünk e szép sikereket felmutató társulat negyedszázados ünnepéről, mely mult évi december 15-én nagy érdeklődés mellett folyt le. Dr. *Neogrády Lajos*, a társulat ügyvezető alelnöke megírta e küzdelmekben gazdag negyedszázad történetét s tőle veszszük át a következő adatokat:

A Szepesvármegyei Történelmi Társulat megalakításának eszméje a hetvenes évek elejére vezethető vissza, de az első kísérlet nem vezetett sikerre. 1881-ben elevenítette fel dr. *Demkó Kálmán* akkori lőcsei főreáliskolai tanár a szepesvármegyei történelmi társulat

megalakításának kérdését és »Szepesmegye monographiája érdekében« című cikkeiben egy »Szepesmegyei művelődéstörténelmi társulat« alakítására hívta fel a vármegye közönségét. *Szőnyi Kálmán* Lőcse városi polgármester 1883. évi április hó 26-án értekezletre hívta az ügy iránt érdeklődő lőcseieket és bemutatva dr. Demkó Kálmán és Mortenson Ede alapszabálytervezetét, hosszabb megvitatás után kimondotta, hogy a lőcsei értekezlet a »Szepesmegyei Történelmi Társulat« létesítését egyhangúlag szükségesnek és időszerűnek találja. Az alakítás előkészítésére bizottság küldetett ki, a mely 1883. évi május hó 9-én megszövegezte a közönség elé terjesztendő felhívást. Ebben a megalakítandó »Szepesmegyei Történelmi Társulat« czélját a következőkbe foglalja : felkutatni és egybegyűjteni mindazt, a mi a tudomány, irodalom, ipar és művészet terén mint megyei nevezettség tűnt fel ; megóvni a végpusztulástól a megyében létező történelmi emlékü romokat ; felkutatni a megyében elszórtan létező, vagy a megyére vonatkozó mindennemű régiségeket, történelmi emlékeket, okmányokat, nyomtatványokat, nemesi címereket, községek, — czéhek pecsétjeit s mindezeket adományozás vagy vétel útján összegyűjtve, az elpusztulástól megóvni, — meg nem szereshető tárgyakról lehetőleg másolatokat venni s mindezen működésnek eredményét a Lőcsén létesítendő régészet- és művelődéstörténelmi nyilvános múzeumban összpontosítani. A társulat december hó 18-án, 4 alapító, 95 rendes és 5 pártoló taggal megalakult Lőcse város tanácstermében. Elnökké *gróf Csáky Albin* főispán választatott meg, ki az elnökséget azzal a biztató igérettel vállalta el, hogy a társulat vezetésében és munkájában tevékeny részt akar venni ; alelnökké *Szőnyi Kálmán*, Lőcse polgármestere és dr. *Vajdovszky János* címzetes kanonok, szepesolaszi róm. kath. lelkész, titkárrá dr. *Demkó Kálmán*, lőcsei áll. főreáliskolai tanár választatott meg. A Társulat aránylag gyorsan emelkedett. A tagok száma még 1883. december havában 144-re nőtt s az első választmányi ülést 1884. január hó 26-án tartotta meg. Ebből az ülésből kéretett fel Lőcse szab. kir. város képviselő-testülete, hogy a létesítendő gyűjtemény elhelyezésére helyiséget adva, múzeumi tárgyait — a város tulajdonjogának fentartása mellett — engedje át a gyűjtemény alapjául ; felkérettek továbbá Szepes vármegye törvényhatósága, Lőcse városa, a szepesi káptalan, a gróf Csáky, Máriássy, Palocsay, báró Mednyánszky és Görgey családok, hogy levéltáraikat nyissák meg a kutatók előtt ; — végre kérelem intéztetett a magánosokhoz, hogy rendezetlen levéltáraikat vagy a birtokukban levő és történelmi jelentőséggel bíró okiratokat a társulatnak feldolgozás czéljából engedjék át. Az igazgató választmány egyúttal intézkedett a történelmi könyvtár létesítése iránt és lelkes felhívást intézett a történelmi irodalom minden barátjához a Szepességre vonatkozó egyházi, politikai, művelődés- és régiség-

történeti dolgozatok felkarolása, a Szepesség városaira — váraira — kolostoraira és községeire vonatkozó népmondák gyűjtése vagy a szükséges adatok rendelkezésre bocsátása tárgyában. A könyvtár létesítésére rövid időn belül 70 értékesebb mű, 27 okmány és több érem folyt be, az 1884 évi bevétel pedig 564 frt 75 krt tett ki. A Társulat 1885-ben adta ki első évkönyvét. Szellemi működését alig kezdhette meg méltóbb tárggyal, mint annak a férfinak az életrajzával, ki egész élete munkáját a hazai történelem felderítésének, különösen pedig a szepesvármegyei történeti adatok összegyűjtésének szentelte. Ez *Wagner Károly* volt. Életrajzát Babura László írta meg. Az évkönyvnek összesen 6 évfolyama jelent meg. Gróf Csáky Albin utódja *Császka György* — akkori szepesi püspök, később kalocsai érsek — 1888-tól 1894 végéig vezette a társulatot teljes odaadással és nagy áldozatkészséggel. A Társulat a millennium alkalmából meg akarta iratni Szepes vármegye monographiáját; anyagi eszközök hiányában a monographia megírásának eszméjét egyelőre elejtette és e helyett a mai vármegye, régebben független egészet képező egyes alkatrészeinek, valamint némely közművelődési fontosságú intézménye történetének részletesebb megírását határozta el. E munkaterv alapján adattak ki: »Szepes vármegye történeti irodalmának bibliographiája«, *Wéber Samu*-tól. »A Szepesség őskora«, *Münnich Sándortól*. »A Lengyelországnak elzálogosított XIII szepesi város története«. *Sváby Frigyes*-től. »A Szepesi tizlándzsások széke« vagy »A kis vármegye története«, *Hradzsky Józseftől*. »Lőcse története« (Jog-mű és művelődéstörténeti rész) Dr. *Demkó Kálmántól*. »A szepesi prépostság története« (kezdetétől a püspökség felállításáig) dr. *Pirhalla Mártontól*. (Császka György kalocsai érsek költségén kiadva.) A millenniumi kiadványokhoz tartozik egyszersmind a »Szepes vármegye alakulását ábrázoló történeti térkép«. Az 1900 évi július hó 21-én tartott rendes közgyűlés, a több éven át üresedésben volt elnöki állásra gróf *Csáky Zenó* Szepes vármegye akkori főispánját, a titkári állásra pedig dr. *Hajnóci R. József* kir. tanfelügyelőt választotta meg, egyúttal újra megalakítván az igazgató-választmányt is. Az új igazgató-választmány elhatározta, hogy a szepesi történelmi műemlékek országos érdekű leírását a szaktudomány és irodalom mai színvonalának megfelelő díszműben kívánja kiadni és e célból a rendelkezésre álló rajzok egybegyűjtését, valamint a szükséges fényképfelvételeket rendeli el. E határozat alapján jelent meg: »A Szepesség lakosságának sociologiai viszonyai a XVIII. és XIX-ik században« *Sváby Frigyes*től; továbbá »A lőcsei levéltár tartalomjegyzéké«-nek első és második része dr. *Hajnóci R. Józseftől*. A »Szepesvármegye művészeti emlékei« című kiadvány I. kötete 1903 évi december havában jelent meg, ezt követték a II. és III-ik kötetek, mint 1904—1906 és 1907 évi tagilletmények. A mű megírója *Divald Kornél*, ismert műtör-

ténelmi írónk, szerkesztője dr. *Vajdovszky János* társulati alelnök volt. A Társulat egyik alapítója Szőnyi Kálmán alelnök még 1900-ban elhúnyt s helyére *Sváby Frigyes* választatott ügyvezető alelnökké. Sváby Frigyes 1904 évi április havában elhalálozván, helyébe dr. *Neogrády Lajos* választatott meg ügyvezető alelnöknek. Gróf *Csáky Zénó* elhúnyta után dr. *Párvy Sándor* szepesi püspök választatott meg elnökké, ki az elnökséget 1907 évi november hó 13-án hazafias beszéd kíséretében foglalta el. Az 1908. évi tagilletményül *Weber Samu* »III. Pótlék Wagner Szepes megye okirattárához« című műve adott ki, a Magyar Tud. Akadémia 600 koronás támogatásával. A Szepes-megyei Történelmi Társulat tevékenységének hatása a 25 év alatt, nemcsak kiadványaiban, de helységneveinek visszamagyarosításában, régi falfestmények restaurálásában, pálya- és jutalomdíjak kifizésében, régi műemlékek fentartásában, ásatások támogatásában, valamint történelmi előadások rendezésében is nyilvánult. Tagjainak száma 1908-ban 485 volt, vagyona 5600 koronát tüntet fel.

VEGYES KOZLÉSEK.

— NAGY GYULA tagtársunkat, orsz. levéltárnokot, Társulatunk nem régebben lemondott nagyérdemű volt titkárát s folyóiratunknak tíz éven át szerkesztőjét ő Felsője f. évi január 22-én országos főlevéltárnokká nevezte ki. E folyóiratban, mely évek hosszú során át tanúskodott az ő szakavatottságáról és magas szerkesztői kvalitásairól, alig szükséges külön is kiemelni, mit köszönhet neki Társulatunk és szaktudományunk; az a nemes buzgalom és lelkes odaadás, melylyel ügyeinket intézte, szinte példátlan a hazai irodalmi és tudományos társaságok életében. Maga a megtestesült lelkiismeret és pontosság volt egy személyben. Nagy tudományát, melynek történetirodalmunk minden ága becses munkákat és dolgozatokat köszönhet, csak szerénysége és egyszerűsége múlja felül. Új állásában kívánunk neki sok szerencsét és lankadatlan munkakedvet; adja Isten, hogy az országos levéltár ő alatta is mennél hozzáférhetőbb kincstára legyen történetirodalmunknak!

— AZ AKADÉMIA NAGYJUTALMA. A nagyjutalom és Marczibányi-mellékjutalom, mely hét éves időközönként illeti az egyes tudományszakokban megjelent legjelesebb munkákat, a Magyar Tudományos Akadémia ez idei nagygyűlésén a *történettudomány* körébe tartozó legjobb munkáknak lesz odaítélendő. Ez alkalommal az 1902—1908. évkör van soron, s a II. osztály legutóbb tartott zárt ülésében már megalakította a bizottságot, mely hivatva lesz

e tárgyban javaslatot tenni. E bizottság tagjai lettek: *Ballagi Aladár*, *Csánki Dezső*, *Fejérfataky László* rendes, *Angyal Dávid* és *Tagányi Károly* lev. tagok. Történetirodalmi szempontból is érdekesnek tartjuk itt közölni azon szerzők névsorát, kiket az Akadémia 1840 óta a történettudományi nagyjutalommal (I.) és Marczibányi-mellékjutalommal (II.) kitüntetett. Megjegyezzük, hogy ez utóbbi jutalom 1844 óta az illető évkörben a nagyjutalommal kitüntetett munka mellett legjobbnak ítélt műnek szokott kiadatni.

1840. *Horváth Mihály*: Az ipar és kereskedés története Magyarországon, a három utolsó században.

1844—49: I. *Jászay Pál*: A magyar nemzet napjai a mohácsi vész előtt. 1846.

II. *Gr. Kemény József* és *Nagyajtai Kovács István*: Erdélyország történeti tára. 1845.

1850—55: I. *Szalay László*: Magyarország története. 1852—54.

II. *Ipolyi Arnold*: Magyar mythologia. 1854.

1856—61: I. *Szalay László*: Magyarország története. V., VI. köt.

II. *Hornyk János*: Kecskemét város története.

1862—67: I. *Horváth Mihály*: Magyarország története. IV—VI.

II. *Nagy Iván*: Magyarország családai. IX—XII.

1868—73: I. *Horváth Mihály*: Magyarország története. Új dolgozat.

II. *Szabó Károly*: A vezérek kora. 1873.

1874—80:

I. *Pauler Gyula*: Wesselényi Ferencz és társainak összeesküvése. 1876.

Pesty Frigyes: A régi eltűnt m. vármegyék. 1880.

II. *Szilágyi Sándor*: Erdélyi országgyűlési emlékek. 1875—80.

1881—87:

I. *Fraknoi Vilmos*: Pázmány Péter. 1886.

Salamon Ferencz: Magyarország a török hódoltság korában. 2. kiadás. 1886.

II. *Károlyi Árpád*: Buda és Pest visszavívása. 1886.

1888—94:

I. *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. I., II. 1893.

II. *Fraknoi Vilmos*: Hunyadi Mátyás király. 1890.

1895—1901:

I. *Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. III. köt. 1897.

II. *Károlyi Árpád*: A korponai országgyűlés 1605-ben. 1896.

— JUBILÁLÓ AKADÉMIAI TAGOK. A M. Tud. Akadémia tagjai közül ritka évforduló határpontjára értek el mult évi decz. 15-én Gyulai Pál igazgató- és tiszteleti-, s Galgóczy Károly levelező-tag. Ötven esztendővel ezelőtt e napon választotta őket a M. Tud. Akadémia levelező-tagjai sorába. *Gyulai Pál* nevét ismeri mindenki, a ki magyar könyvet olvas; hogy mint költő és kritikus milyen helyet foglal el irodalmunkban, annak méltatása nem a mi feladatunk. De arra nekünk is kötelességünk rámutatni, hogy mint a magyar irodalom-történetnek hosszú időn át egyetemi tanára számos nemzedéket

nevelt irodalmunknak s a kritikai érzék fejlesztésével nem egy kortársunk fejlődésére gyakorolt döntő hatást nagyjelentőségű tanári működése. Életrajzaiban nekünk történetíróknak is örökbecsű példányképeket szolgáltatott. — *Galgóczy Károly* voltaképp a mezőgazdasági irodalomnak egyik veterán munkása, de becses gazdaságtörténeti dolgozataival a mi szaktudományunknak is hasznos szolgálatakat tett. Egyik nagy munkája »Pest-Pilis-Solt-Kiskún megye monographiája« pedig, mely 1876—77-ben három kötetben jelent meg, e vármegyének nemcsak természetrajzi és gazdasági leírását adja, hanem történetét is tartalmazza. A M. Tud. Akadémia mind a két jubiléját megleghangú levélben üdvözölte. Mi is őszinte szívvel kívánjuk nekik, hogy még sokáig tanúi lehessenek irodalmunk fejlődésének.

ÚJ KÖNYVEK.

— GERGELY SÁMUEL tagtársunk lelkiismeretes és szakavatott szerkesztésében most jelent meg *Teleki Mihály levelezése*-nek IV. kötete. E nagybecsű vállalatot a gróf Széki Teleki család és a Magyar Tudományos Akadémia költségén tudvalevőleg Társulatunk bocsátja közre s a most megjelent kötet az 1667—1669. évek anyagát öleli fel. 643 lapon összesen 459 levelet találunk. E levelekből 74-et Teleki Mihály írt különböző személyeknek, köztük legtöbbit — 23-at — feleségének, Weér Judithnak, azután Naláczy Istvánnak. A Naláczy-nak szóló 18 levélből 15 az 1669-ik év utolsó öt hetére esik; tehát azon időre, a mikor a török Kandiát már elfoglalta és így egy hosszantartó makacs háborútól megszabadulván, inkább lehetett reményleni, hogy a porta Apafy előterjesztéseit a magyar elégületlenekre vonatkozólag meghallgatja. E levelek legnagyobbbrészt ezzel a kérdéssel foglalkoznak, de a Teleki Mihály álláspontját, politikai nézeteit is tartózkodás nélküli bizalmassággal tárgyalják, mi valószínűvé teszi, hogy Teleki e leveleket később visszakérte Naláczytól. Így maradtak meg a gróf Teleki-levéltárban. A Teleki Mihály-nak címzett 385 levél írói közt leggyakrabban a Bánffy Dénes névvel találkozunk, 71 levél van tőle. Utána Naláczytól 49. Apafy Mihály és felesége Bornemisza Anna 27—27 levéllel vannak képviselve; Bethlen Miklós, Székely László 14—14 levéllel, Weér Judit 11-gyel. A Törökországban megfordult magyar követek közül Baló Lászlótól van egy levél, Mikes Kelemtől öt, Nagy Tamástól egy, Nemes Jánostól négy, Rozsnyai Dávidtól kilencz. A királyi udvar emberei közül gr. Rottal Jánossal, Sparral, Starhemberggel és Strassoldoval állott levelezésben; a magyar interressatusok közül Bocskay Istvánnal, Farkas Fábiánnal, Ispán Ferenczcel, Gyulaffy

Lászlóval és Kende Gáborral. Ez utóbbtól 13 levél van felvéve a gyűjteménybe. A régebbi — most özvegy — fejedelemasszonyok közül, Báthori Zsófián kívül, kivel kevesebb érintkezése volt, állandó összeköttetésben állott Bánffy Ágnessel, Bethlen Druziánnával és Lónyay Annával; a főbb emberek közül, a többieket nem említve, Béldi Pállal, Bethlen Jánossal és Miklóssal, gróf Rhédey Ferencz egykori fejedelemmel, Wesselényi Ferencz nádorral, gróf Thököly Istvánnal és Imrével, Keczer Ambrussal, stb. A levelek igen tekintélyes része hazánk akkori politikai viszonyaira vonatkozik s élénk világosságot áraszt Erdély válságos korszakára. A kötet behatóbb ismertetésére még visszatérünk.

— BAROS GYULA: *Kazinczy Ferencz és Radvánszky Teréz* című dolgozatát külön füzetben adta ki. E 44 lapra terjedő érdekes tanulmányt a Kisfaludy-Társaság múlt tavaszi ülésén olvasták fel élénk tetszés mellett. A szerző nagy utánjárással, beható kutatással hordja fel a nyomtatásban megjelent és írott adatokat egyaránt, mely Kazinczynak Radvánszky Teréz iránti eszményi barátságát, mely a széphalmi vezér fejlődésében oly mély nyomokat hagyott, megvilágítsa. A dolgozat ugyan többet ölel fel, mint a címe mutatja, mert Radvánszky Teréznek úgyszólván egész életrajzát elmondja, de a legfontosabb része mégis arról a nemes érintkezésről szól, a mely Kazinczy kassai tartózkodásától kezdődik. Érdekes, hogy Kazinczy előbb a kisebbik Radvánszky-leány, Polyxena, iránt mutatott nagy érdeklődést, mely a szerelem lángját is élesztgette szívében; éppen úgy, mint később, Török Mária grófnő iránt, a kinek azután a nényét csakugyan feleségül vette. Baros Gyula végigkíséri ez eszményi barátságot keletkezésétől kezdve s mindenütt igyekszik Kazinczyra tett hatását világosan kimutatni, a mennyiben Radvánszky Teréz irodalomtörténeti alaknak vehető. Kár, hogy a szerző a tízes évek végétől kezdve nem csoportosította a szétszórt adatokat, a melyekből arra az eredményre jutott volna, hogy Kazinczy nagy anyagi szorongatásai között, a sógorával folytatott hosszas pörében is nem egyszer fordult egykori eszményképéhez, hogy a meg egyezés közvetítésére bírja, — sikertelenül. A jeles tanulmány mindenestre így is számot tesz a Kazinczy-irodalomban.

— KÜLÖNNYOMATOK. *Lukinich Imre* tagtársunk »Báró Keresdi Bethlen Ferencz 1601—1653« és *dr. Hóman Bálint* »Östörténetünk keleti forrásai« című dolgozataikat, melyek a *Századok* múlt évi folyamában jelentek meg, külön füzetekben is kiadták. Mind a két jeles tanulmányt ismerik olvasóink s így külön ismertetésükre nem szükség kiterjeszkednünk.

Két különnyomatot küldött be *Baumgarten Ferencz* tagtársunk is; az egyik: »A renaissance problémája«, a másik »A refor-

máczió és ellenreformáció kora» (*Budapesti Szemle*, 1908.). Mind a kettő rövid, de tartalmas, essay-szerű tanulmány.

Dr. Veress Endre tagtársunk »A nagyenyedi kollégium jegyzői és a nemes iskolai tanács 1796—98-iki jegyzőkönyve« című dolgozata az *Erdélyi Múzeum* múlt évfolyamában jelent meg. Szerző érdekes és tanulságos képet nyújt a nagynevű kollégium azon korbeli belső életéről s függetlenül közli Branyicskai Nagy László kollégiumi hites notarius följegyzéseit. Sajnos, e latin szövegű függelékben sok a szövegjavítási és másolási hiba, melyek az olvasóra bántóan hatnak. Ilyenek többek közt a tanulók beiratási lajstroma felett (25. l.) a *Coll.* feloldása (négy ízben) *Collegio* alakban, melynek így és itt semmi értelme sincs. Jegyzetben ezt teszi hozzá a szerző: »Ez a rövidítés *Coll.* bizonyára így olvasandó s helyette a következő lapokon ezt írta: *Taxa* vagy *Solvit*«. Tehát fizetésről (beiratási díjról) lévén szó, a *coll.* semmiként sem jelenthet *collegio*-t, hanem *collatiót* vagy *collata*-t. Ezt bizonyítja az is, hogy Teleki Imre neve után ez áll: *contulit* 10 h. fl. A 26. l.: ut *per dominis subsequentibus* notariis notum sit, a 30. l.: *dominos Samuel Farkas et Stephanus Csizsér reos fecit dominus Samuel Kendi* — vastag grammatikai hibák. Szerencsétlen az a szövegjavítási kísérlet is, midőn (30. l.) »*pro abnoctatione*«-t ír, megjegyezvén alant, hogy »irva hibásan így: *abnoctatore*«. Pedig éppen ez a helyes, mert »*Josephus Bardócz pro abnoctatore comprobatus*« csak éjjelezőnek ítéltethetett, nem pedig éjjelezés-nek.

— *Dr. Förster Jenő* vármegyei levéltárnok Szepes vármegye törvényhatóságának és a Szepesmegyei Történelmi Társulatnak támogatásával *Közlemények Szepes vármegye múltjából* címen negyedéves folyóiratot indított, melynek most vettük első számát. Célja: összegyűjteni az anyagot a vármegye történetéhez s feldolgozott közleményekben apránként kiépíteni a Szepesség culturalis múltját. Családtörténet című rovatában ismertetni óhajtja a kiválóbb szepesi családok történetét. Az 1-ső füzet élénken van szerkesztve s a következő nagyobb dolgozatokat tartalmazza: *Bal Jeromos*: »Lőcse adózása a mohácsi vész idején«, *dr. Bruckner Győző*: »Késmárk és a Thököly család« (I.), *dr. Hajnóczi Iván*: »A lőcsei fehérasszony a történelemben«, *dr. Hajnóczi R. József*: »Az első lőcsei kalendáriom krónikája« (I.). Családtörténet, vegyes közlések, könyvszemle és társulati ügyek egészítik ki a füzetet, melynek előfizetési ára egy évre 6 korona.

KÖNYVÉSZET.

- **BOCSOR LAJOS.** Egyház-történelem. Budapest, 1908. Károlyi György kny. 8-r. 119 l. Ára 1 kor. 30. fill.
- **CSURA MIKLÓS.** Árgirus a magyar irodalomban. Nagyikinda, 1908. Szegyakov Iván kny. 8-r. 85, 2 l.
- **DRASKÓCZY LAJOS.** (Ifj.) Az egyházi beszéd történeti fejlődése és az alap-igéhez való viszonya. Eperjes, 1908. Kosch Árpád kny. 8-r. 230 l.
- **ECKHART FERENCZ.** A királyi adózás története Magyarországon 1323-ig. Arad, 1908. Réthy Lipót és fiának nyomdája. 8-r. 106 l.
- **ÉRTEŚÍTŐJE** (A tiszai ág. hitv. ev. egyházkerület eperjesi collegiumának —) az 1907—1908. iskolai évről. Eperjes, 1908. Kósch Árpád kny. 8-r. LIV. l. (Collegiumi *oklevéltár.* Második közlemény. I—LIV. l.)
- **ÉRTEŚÍTŐJE.** (A marosvásárhelyi ref. collegium államilag segélyezett főgymnasiumának —) az 1907—8. iskolai évről. M.-Vásárhely, 1908. Benkó L. kny. 8-r. 156 l. (*Lakatos Sámuel*: Bihari Sándor emlékezete. 3—24 l.)
- **ÉRTEŚÍTŐJE.** (A nagykovácsi református főgimnázium —) az 1907—1908. iskolai évről. Nagykovács, 1908. Ottinger Ede kny. 8-r. 111 l. (*Benkó Imre*: Arany János és tanártársai önéletrajzai. 3—30 l.)
- **ÉRTEŚÍTŐJE.** (A kiskunhalasi ref. főgymnasium 1907—1908-ik évi —). Kiskunhalas, 1908. Péter Ferencz kny. 8-r. 158, 2 l. (*Dózsa Zsigmond*: Az 1606. évi bécsi béke története. 1—40 l. *Stepanek Ernő*: A képirás története a XVII. századig. 41—73 l.)
- **ÉRTEŚÍTŐJE.** (A dunántúli református egyházkerület pápai főiskolájának —) az 1907—8. iskolai évről. Pápa, 1908. A főiskolai könyvnyomda betűivel. 8-r. 261 l. (Gondol Gábor emlékezete. Elmondotta dr. *Antal Géza.* Bocsor István emlékezete. Felolvasta: *Kis Ernő.* Tarczy Lajos emlékezete. Irta: *Szabó György.* 1—76 l.)
- **ÉRTEŚÍTŐJE.** (Az országos m. kir. képzőművészeti főiskola —) az 1907—1908. tanévről. Budapest, 1908. Ifj. Kellner Ernő kny. 8-r. 89, 2 l. (*Várdai Szilárd*: Az országos m. kir. mintarajzkola és rajztanárképző története 1871—1908. 3—42 l.)
- **ÉRTEŚÍTŐJE.** (A szászvárosi államilag segélyezett ref. Kún-kollegium —) az 1907—1908. tanévről. Szászváros, 1908. A szászvárosi könyvnyomda R.-T. gyorssajtója. 8-r. 134, 2 l. (*Görög Ferencz*: A reformációnak az erdélyi oláhságra gyakorolt hatásáról. *Orbán Lajos*: A jellemrajzok jogosultsága a történettudományban. 3—15 l.)
- **ÉRTEŚÍTŐJE.** (A Makó városi iparos tanonciskola XXV. évi —) az 1907—8. iskolai évről. Makó, 1908. Kovács Antal kny. 8-r. 25 l. (Az iskola negyedszázados története. 3—10 l.)
- **ÉVKÖNYVE.** (A szepesmegyei történelmi társulat —) XI. évf. Szerk. *Kalmár Elek.* Lőcse, 1908. Reiss József T. kny. 8-r. IV, 370, 2 l. Egy hasonmás. (*Weber Samu*: Supplementum III. Analectorum Terrae Scepusiensis. — III. Pótlék. Wagner: Szepesmegye okirattárához. 1—370, 2 l.)
- **FARKAS JÓZSEF.** A magyarországi protestáns egyház története. Budapest, 1908. Károlyi György kny. 8-r. 127 l. Ára 1 kor. 60 fill.
- **JELENTÉS.** Tolna vármegye Muzeum-Egyesületének 1907. évi működéséről. Szekszárd, 1908. Molnár-féle könyvnyomdai vállalat. 8-t. 29 l.
- **KARÁTSY JÁNOS.** Emlékirat a temesvári önkéntes tűzoltótestület 40 évi fennállásának ünnepélye alkalmából. Temesvár, 1908. Csendes Jakab kny. 8-r. 89 l.
- **KATÓ SÁNDOR.** Idegen katonaság Magyarországon I. Ferdinánd alatt 1540—1564-ig. Győr, 1908. Nitsmann József kny. 8-r. 84, II l.
- **KADÁR GÉZA.** A keresztény egyház rövid története. Zilah, 1908. Seres Samu kny. 8-r. 96, 2 l. Ára 1 kor.

— KRISTÓF GYÖRGY. Emlékezés a honalapítóra. Déva, 1908. Laufer Vilmos kny. 8-r. 9 l.

— MAYER ENDRE. Az eperjesi vértanúk emlékműve. Közveteszi: A tiszai ág. h. ev. egyházkerület eperjesi collegiuma. Eperjes, 1908. Kósch Árpád kny. 8-r. 58 l.

— PÁSZTOR JÓZSEF ÉS STILLER JÁNOS. A gyöngyösi skytha sírlelet. Gyöngyös, 1908. Herzog Ernő Ármin kny. 8-r. 37 l. Számos ábrával.

— RÉVÉSZ SÁNDOR. A bezi—enesei egyesült ágost. hitv. evang. keresztyén egyházközség története keletkezésétől 1907. december 31-ig. Győr, 1908. Gross Gusztáv kny. 8-r. 38 l.

— SCHRAMM KÁROLY. A nagyszombati önkéntes tűzoltó-testület története. 1868—1908. Nagyszombat, 1908. Winter Zsigmond kny. 8-r. 51 l.

— WÉBER SAMU. Supplementum III. Analectorum Terrae Scepusiensis. III. Pótlék. Wagner: Szepesmegye okirattárához; I. A szepesmegyei tört. társulat *Évkönyve*.

HAZAI HIRLAPOK REPERTORIUMA.

1906. június — 1906. végéig.

AZ ŐSKORTÓL 1526-IG.

A turkok. Darkó Jenő. Bp. Hirlap, 1906. decz. 23. (Szól a magyarok származásáról, őstörténetéről és a 833., s 568—576. évek történetéről.)

Árpád sírja. Magyarország, 1906. nov. 30. és decz. 28.

Árpád sírja. Bátsi Balla Jenő. Pesti Hirlap, 1906. decz. 23.

A szent korona és a palást. Vélics László kalksburgi jezsuita előadása nyomán: Alkotmány, 1906. okt. 21. és 24-én. Közli: Dr. László Zoltán.

A szűzek erdeje. Monda Lambert herczeg, Szent László őcscséről. (Beregszász vidékéről). Pesti Hirlap, 1906. okt. 21. (»Történelmi Érdekességek«.)

Szent Erzsébet tisztelete (Pozsonyban). Alkotmány, 1906. nov. 18. Helyreigazítás és két 1420-ban kelt oklevél ugyanott, nov. 21.

Kézai Simon mester. Domanovszky Sándor ily cz. kútfőtanulmányát (1906. Akadémia) ismertette az Alkotmány, 1906. nov. 13. Jellemzi irodalmi viszonyainkat, hogy ily fontos munkáról csakis ez az egy — rövid — ismertetés jelent meg a magyar hirlapokban, míg a német szaklapok beható bírálatot közlöltek róla.

Geschichtsfälschungen? H. Marczali. Pester Lloyd, 1906. okt. 5. Lueger ama beszéde ellen irányuló czikk, melyben a bécsi polgármester Magyarországnak a nyugati keresztény államok megvédelmezése körül szerzett érdemeit tagadta. — Pótdat: Pester Lloyd okt. 7.

Croy. Zarándy Gáspár. Alkotmány, 1906. okt. 11.

Hunyadi János. Neues Pester Journal, 1906. aug. 11.

Rab Mátyás. Budapesti Hirlap, 1906. okt. 27. és különösen nov. 20. (Az ily cz. színmű csak gyalázatos torzképét tünteti fel a történelmi Mátyásnak.)

Beatrix királyné. Berzeviczy Albert akadémiai értekezéséről, I. az 1906. nov. 13-iki Pester Lloyd-ot.

A választott követek (electi nobiles) utáni költség. (1486., 1647. és 1715. évi törvények a napidíjakról.) Budapesti Hirlap, 1906. szept. 18.

MANGOLD LAJOS.

AZ APAFIAK SÍRBOLTJA ÉS HAMVAI.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

I. Előtanulmányok.

Az erdélyi fejedelmek hamvaival a sors szeszélye mostohán, sőt kegyetlenül bánt. Itthon eltemetett fejedelmeink hamvai legnagyobbbészrt elpusztultak, ép úgy mint a magyar királyoké. De míg ezeket ellenséges hadak szórták szét: az erdélyi fejedelmekét honfitársak gondatlansága (ha nem rosszakarata) pusztította el a gyulafehérvári székesegyház sírboltjában.

Az Apafiak is minden valószínűség szerint a Hunyadiak, Szapolyaiak, Báthoryak, Bocskay, Bethlen és Rákócziak sorára jutnak, ha az erdélyi fejedelmi székesegyház sírboltját választották volna örök (?) nyugovó helyökül. Ettől a balsortól megóvta őket országuk balsorsa, mely a császári hadak által már megszállva tartott erdélyi főváros fejedelmi sírboltja helyett szerényebb: családi sírboltba temetkezésre készítette őket.

A Becse-Gergely nemzetségből eredt Apafi családnak egyik legrégebb birtoka volt *Almakerék*, a Nagyküküllő egyik mellékvölgyében, régen Alsófehér, ma Nagyküküllő vármegyében, a régi Ebesfalvától (ma Erzsébetvárostól) vagy tíz kilométernyire, dél felé. I. Apa már bírta a XIII. század derekán, a szomszédos völgyekben lévő falvakkal (összesen hattal) együtt, melyek között Keresd volt a legjelentékenyebb *Almakerék* után.¹

A XIV. század derekán Apának unokái, az akkori földesurak díszes templomot építtettek kuriájok tágas parkjának a szélén, a falu felett emelkedő dombélen. A faragott kőoszlopokkal ékesített gothikus portálé jelenleg be van falazva, de így is kitűnik művészi idomaival. A tágas templom szentélye remek

¹ Karácsonyi János: *Magyar nemzetségek* I. k. 219. l.

freskókkal van ékesítve, melyek a Megváltó életét és szenvedéseit ábrázolják, Mária fogantatásától a keresztrefeszítés jelenetéig. A képek között egy csoportozat az alapító négy testvér fejedelmi díszbe öltözött, hermelin palástos, aranyalmát és jogart tartó alakját tünteti fel, a templomot felszentelő püspök (valószínűleg Goblinus) alakjával. Más csoportozatban a Becse-Gergely nemzetség, az alapítók családjának tíz férfi tagját és nőket tüntetnek fel.¹ A szentély feletti boltívek zárókövén pedig ott díszlik az Apafi család szőlőfürtös, dárdával átszúrt sisakos címere: *GEN(tile) SCVTV M APPAE* körirattal. A XVI. századi oltárkép² balsarkán, szintúgy a család későbbi címere látható: a pajzsban napsugarak közé, éllel fölfelé álló egyenes kard s a pajzs felett szőlőfürtök.

A freskók képeinek festésmodora, a ruházat ábrázolása s minden jellemző sajátysága a XIV. századra vallanak. Megerősíti ezt az oltár háta megett olvasható 1405-iki bekarcsolás,³ mely világosan mutatja, hogy a freskók XV. század előttiek. A bekarcolt feliratok az oltár háta megett a XV. századból s a XVI. sz. elejéről több nevet és évszámot tüntetnek fel.

Ez a művészileg gazdagon felékesített templom tehát kétségtelenül az Apafiak bőkezű kegyuraságának köszöni építetését, még a XIV. századból.

Ezt a templomot használta az Apafi-család temetkezési helyéül is mindaddig, míg a vallásközösség megvolt a magyar

¹ Roth Victor: *Die Freskomalereien im Chor der Kirche zu Malmkrog (Korrespondenzblatt 1903. 4—11. sz.)*. Az építetöket ő az 1340 körül ottani birtokos (Apafi) Gegus és fiai Jakab és 4 fia: András, Jakab, Ivan (Johann) és Dénes személyében véli megállapíthatni s e 4 utóbbi képének tartja az alapítókat feltüntetö csoportképet. Megjegyzem, hogy az alapítók egyikének köpenye négyágú liliomos díszszel van ékítve s a stilizált liliom díszítmény a képesoportok keretein s az ívezetek oszlopain is előfordúl. Ez is az Anjou-korra vall.

² Roth Victor: *Das Altarwerk zu Malmkrog (Korrespondenzblatt 1902. 9—10. f.)*.

³ Anno Domini millesimo quadringentesimo quinto dominus Nicolaus . . . extitisset fugitivus propter dampnum stb. Vannak későbbiek is: M. CCCC. 8. primo. — Anno Dei 1487 fui ego quidem. — Hic redit Bernardus de Cabwscy natione 1514 et postea 1518. stb.

földesúr és szász jobbágyai között. Sőt valószínű, hogy még a reformáció után is temetkeztek Apafiak az almakereki luth. szász templomba. Arra vall az a nagy sírkő, mely még élő emberek emlékezete szerint nemrég a presbyteri mennyezetes székek előtt (az oltár lépcsőzetéig terjedőleg) feküdt, de melynek Apaficzímeréből most már csak a szőlőfürtök domborképe látszik, a feliratok a sok százéves rajta járás következtében lekopván, csak a széleken maradtak meg egyes betűk, melyek alakjából annyit mégis lehet következtetni, hogy a XVI. vagy a XVII. századból származik.

A szomszédos völgyben fekvő Keresden lakó, egy törzsből, a Becse-Gergely nemzetségből származó rokon Bethlenek is temetkeztek még a XVII. század folyamán is a keresdi kastély parkjában levő luth. szász templomban. A régi templomban pár évvel ezelőtt az oltár előtt egy sírkő feküdt (régii szőnyeggel letakarva), melynek feliratából az tűnt ki, hogy alatta *Bethlen Ferencz* fehérmegyei főispánnak, a két Rákóczi György főudvarmesterének (sz. 1601, m. h. 1653.) első felesége *Kamuthi Zsuzsánna*, Szentlászlói Kamuthi Farkas fejedelmi tanácsosnak, Tordamegye főispánjának és Udvarhelyszék főkapitányának leánya (kit Bethlen Ferencz 1627 május 20-án vett nőül) hamvai nyugodtak.¹

A Keresdi Bethleneknek is volt külön sírboltjuk (melyben állítólag Bethlen Ferencz második felesége, illetőleg már akkor özvegye, Kemény Kata, testvérének a közeli nagyszőlősi csata-téren (1662) elvérzett Kemény János fejedelemnek holttestét is — felkerestetvén — eltemette):² mégis temetkeztek a luth. szász templomba is. Az Apafi-család a XVII. század folyamán külön

¹ Bizonyára ez egyike ama sírköveknek, melyek a régi templomból nemrég (legújában lebontatván és újra építettvén) kikerültek s melyekről a szebeni *Korrespondenzblatt* 1908. évf. 141. l. *Seraphin* ír s figyelmébe ajánl a műértőknek, mert egyikén a híres *Elias Nicolai* szobrász nevét olvasta, ki Apafi György almakereki síremlékét is készítette.

² E sírboltban a családi hagyomány szerint éppen száz Bethlen van eltemetve. A századik, a kivel be is telt egészen, Keresd legutóbbi birto-kosa gróf Bethlen Gábor, az EMKE érdemdús első elnöke, Nagyküküllő megye főispánja lett.

sírkápolnát építtetett Almakereken, a falut keletről szegélyező dombélen, a temető bejáratánál, szemben az ellenkező (nyugati) domboldalon álló régi templommal. Ez a különben egyszerű kápolna az által vált emlegetetté, hogy ebben állott harmadfél századon át Erdély egyik legszebb műemléke, Nicolai Illyés nagyszabeni szobrász remeke: *Apafi György síremléke*, mely jelenleg a Nemzeti Múzeum kupolacsarnokában van.

Apafi György, a fejedelem atyja, fej. titkos tanácsos, Küküllő-megyé főispánja volt s meghalt 1635 febr. 18-án. A síremléket emeltette »kedves férjének és édes gyermekének« (az 1637 jul. 28-án 19 éves korában elhunyt Apafi Gergely, fej. kamarásnak) »feleségi és anyai szeretetének jeléül« Apafi Györgyné Petki Borbála, Petki János kancellár és udvarhelyi főkapitány leánya, a ki (mint egy apróbb betűkkel utólagos bevésés mondja) meghalt 1660-ban 62 éves korában.¹ A gazdagon díszített síremlék túltengő bőségű felírataiból annyi megállapítható, hogy a síremlék 1637 és 1660 között készült. A kápolna talán még régibb, mert a benne lévő, téglából rakott szószék homlokfalán korhű betűkkel az 1633 évszám látható. Ha ennek hinni lehet — úgy még Apafi György építtette, a kiskorukban, valószínűleg még az ő életében elhalt három gyermekének s majdan a család többi tagjainak is sírkápolnájául.²

Az építésben, úgy látszik, a későbbi fejedelemnek is volt valamennyi része, mert a torony csúcsán álló vitorla-zászló vaslemezén áttört betűkkel olvasható felirat és az alatta álló évszám alig jelenthet mást, mint Apafi Mihályt és Bornemissza Annát.³

AP : BO :
1651

A kápolna 8—8 méter széles és hosszú, belső térségének kellő közepén téglalapon feküdt a hatalmas (krb. 3 m. hosszú és 2 m. széles) síremlék, melynek helyén most a pusztán álló alapfalak közt mutatkozó földszüppedés mintegy megjelöli a sírüreg helyét, melyet a síremlék elvitetője (saját mondása szerint) nem

¹ Részletes leírása megvan az *Arch. Értesítő* 1902. évf. 97. l. dr. Éber Lászlótól.

² Ezekről a gyermekekről is a feliratok beszélnek s képök is ki van faragva rajta. U. ott. m. f. 106. l.

³ A zászlót tartó vasrúd tetején félhold és csillag látható.

bolygatott meg.¹Itt fekszenek tehát I. Apafi Mihály fejedelemnek szülei és testvérei.

A kis kápolna belvilága elég tágas arra, hogy még temetkezhetek volna benne többen is. A szószerék (mely 2 m. hosszú s 1 m. széles s 2 m. magas) az egyik szögletet foglalja el. A másik oldalon 1—2 hosszú karos ülőpad áll, a tér közepe most teljesen üres. Rendes ablaka (a szószerék mellett lévő négyszögletű kis ablakon kívül) nincs, hanem 2 kerek ablaknyílás a hátulsó falon s egy az ajtó felett nyújt világosságot. A toronyba is csak belülről lehetett felmenni egy, a padlásra nyíló ajtón át.

Ez az a sírkápolna, melyről a közhiedelem azt tartotta, hogy az Apafi fejedelemek hamvai is ebben nyugsznak.

A közhiedelmet az táplálta, hogy ez volt ismeretes, mint az Apafiak sírkápolnája ; hogy a régi, most luth. szász templom Apafi-templom emléke és temetkező hely jellege feledésbe merült s hogy midőn a régi írók csupán az Almakereken (esetleg még : őseik temetkezési helyén) való temetésükről emlékeznek, nem jelölik meg közelebről a helyet, illetőleg a templomot.

Innen van, hogy a mi korunkban már senki sem tudta, hogy az Apafi fejedelemek hol vannak eltemetve.

Tanulmányaim és az Apafi- s Bethlen-birtokokon gyakorta megfordulásim folyamán sokszor kísértett az a kérdés, hogy hol rejtőzhetnek a fejedelmi Apafiak hamvai, hogy se írásos, se monumentális emlék nem szól róluk. Végre kutatás tárgyává tettem s 1905 nyarán Keresdről gróf Bethlen Bálint és Nielsen Konrád norvég tudós barátim társaságában átmentünk Almakerekre. Ott báró Szentkereszti Pál az új birtokos éppen azzal a tervvel foglalkozott, hogy a romjaiban heverő régi Apafikuriát felépítteti. Nehány XV. és XVI. sz. felíratos kő még hirdette, hogy a nyugati dombélen a templom felett romjaiban heverő, tetőtlen falak valaha az Apafiak otthonát alkották. Legutóbbi lakója egy gróf Haller volt 1834-ben, midőn Esterházy Ferdinánd herceg, Erdélybe küldött kir. biztos fogadására restauráltatta.

¹ Sajnos, a kápolna most tárva nyitva áll s ki van téve minden eshetőségnek. A síremléket Ugron Gábor vitette a N. Múzeum régiségtárába.

Megnézvén a templomot, nagyon meglepett annak műemlékszerű jellege, freskóinak gazdag színpompája és művészi becse, a szentély csúcsívei közepén a középkori s az oltáron a XVI. századi Apafi-czímer s az oltár háta megett a XV. sz. bekarczolt felírások. Semmi kétségem sem lehetett ezek láttára, hogy a templomot a XIV. században az Apafiak építették. Halottam azt a hagyományos mondást is, hogy a templomban (akkor már a sekrestyében őrzött) lekoptatott felíratú és címerű sírkő Apafi Mihály fejedelemé lett volna. Arról is volt némi bizonytalan emlékezés, hogy az ottani luth. szász egyház anyakönyvében olyan feljegyzés volna, hogy a fejedelem abban a templomban volna eltemetve. Ezt a feljegyzést azonban akkor nem láthattam, később is egyébnek (a fejedelemasszonyra vonatkozóan) bizonyult.

Mindezek még inkább felköltötték érdeklődésemet és elhatároztuk, hogy útbaigazító adatok nyerése után ásatást fogunk rendezni a templomban.

Kutatásaim eredménye az lett, hogy az egykorú történé-
írók nem jelölik meg határozottan, hogy Almakereken hová temették el a fejedelmet.

Bethlen Miklós nem szól a fejedelem eltemetéséről, a fejedelemasszonyéről sem. Említi azonban »a fejedelem teste és bátyába tételét«¹ Fogarasban, a hol halálától (1690 ápr. 15.) a temetésre indításig (1691 febr. 16.) maradt.

Cserei Mihály azt mondja, hogy a fejedelmet »Almakerekén, a maga jószágában, az *Apaffi-familiának temetőhelyében* temették el.«²

Ez inkább a sírkápolnára, mint a templomra látszik utalni.

Vass György Naplójában azt írta (1691) »18. Febr. temették az idvezült s boldogúl kimult kegyelmes urunk Apafi Mihály ő nagysága testét Almakereken.«³ Hogy hová? azt nem mondja meg.

¹ Bethlen Miklós *Önéletírása* II. 109. l.

² *Históriája* 196. l.

³ *Mon. Hung. Hist.* XXXV. k. 123. l. A fejedelemasszonyáról ő sem ír, Cserei sem.

Nem mondja meg — tudtommal — más történetíró sem egészen Benkőig, a ki szintén csak annyit mond, hogy a fejedelem »Almakerekini sepulturam invenit«. ¹

Bornemisza Anna fejedelemasszonyról maga Apafi jegyezte föl naplójában, hogy »1688 aug. 3. az én szerelmes feleségemet, a ki minden keserves és bajos dolgaimnak társa volt, elfelejt-hetetlen szomorúságomra szólítá ki Isten estve tíz óra felé Ebesfalván. 8. Ugyanott tétetett koporsóban, praedicálván Nagyari uram«.

Temetéséről is emlékezik, a nap megjelölése nélkül: »September. Temettetett el az én szerelmes feleségem az *almakeréki templomban* . . . Predikállott Ebesfalván akkor Nagyari uram, órált pedig Pataki István uram; Almakeréken pedig püspök Horti István uram prédikállott, órált ismét Dési Márton uram.« ²

»Az almakeréki *templom*« kifejezés még mindig enged némi kétséget a felől, hogy a régi, most luth. száz templom értendő-e alatta, vagy a temető-dombon épített, toronnyal, haranggal és szószékkal ellátott, templomszerű sírkápolna, melyet Apafi szülei s részben ők magok építtettek s a fejedelem szülei s testvérei ott is nyugosznak.

Ezt a kételyt nem oszlatja el II. Apafi Mihály naplója sem, a ki feljegyezte atyja holttestének Fogarásból elindítását (1691 febr. 16.) s eltemetését, ezt írván: »18. (Febr.) reggel mentünk bé Almakerékre, holott Isten ő felsége ez hazának szertelen háborúi között is tisztességes temetést engedett. Predikállott Nagyari uram, órált magyarul Pataki István uram, deákul Németi Sámuel uram, a kolozsvári professzor. Tettük idvezült urunk testét idvezült asszonyunk teste mellé az *almakeréki templomban*.« ³

Hozzájárulhatott a kételyhez az a felfogás is, hogy miért temetkezett légyen a *magyar, kálvinista* fejedelmi pár az *almakeréki luth., száz* templomba, mikor ugyanott családjuknak temető-kápolnájuk van, melyben a fejedelem szülei és testvérei remek síremlék alatt nyugosznak s a hol bőven lenne hely másoknak is ?!

¹ Transylvania gen. I. 308. l.

² I. Apafi Mihály Naplója, az Erdélyi Múzeum 1900. évf. 279. l.

³ II. Apafi Mihály Naplója. Erdélyi Múzeum 1900. 328. l.

Az újabb történetírók közül Kővári László azt írja, hogy Bornemisza Annát »Almakeréken a luth. templom sírkertjébe temették (1688) szept. 8-án.«¹ Szilágyi Sándor szerint az »ottani szász templomban.«² Szilágyi Inczédi Pál naplójára támaszkodik, mint forrásra, a ki azt írta a fejedelemasszonyról, hogy »1688 8-a sept. Ebesfalváról indítottatott el és vitetett Almakerékre és ottan a szász templomban a segrestyében egy kis bolt csináltatott, abban tétetett.«³ Apafi temető helyéről azonban sem egyik, sem másik nem emlékezik.⁴

A hallgatásból és ellentétes tudósításokból keletkezett homályt és kételyt egy egykorú levél kétségtelen hitelességű tudósítása oszlatta el, mely levelet a gróf Bethlen-család keresdi levéltárának nálam volt kötegeiben találtam. Ez a levéltár részben éppen gróf Bethlen Gergelytől, II. Apafi Mihály apósától származván, nem hiába reméltem benne valami útbaigazítást nyerni. Megtaláltam ugyanis Bornemisza Anna temetési szertartásának tervezetét, melyet a temetés rendezésére a fejedelem által föl-kért Bethlen Elek dolgozott ki. Ebből az tűnik ki, hogy eleintén nem volt eldöntve a kérdés, hogy hova temessék el a fejedelemasszony Ebesfalván nyugvó holttestét. Szóba jöhetett Gyulafehérvár, a fejedelmek temetkező helye a főtemplomban, hol Apafiéknak két (vagy több) gyermekök nyugodott.⁵ Szó lehetett Kolozsvárról, a farkasutczai ref. főtemplomról, melyben szintén

¹ Erdély története V. k. 198. l. a jegyzetben.

² Erdélyi Országgyűlési Emlékek XX. k. 8. l.

³ Inczédi Pál naplója 1660—1697. Kiadják Szabó Károly és Szilágyi Sándor. Pest 1860. 14. l.

⁴ Szilágyi u. ott XX. k. 71. l. ennyit mond: »Az almakereki temetés t. i. Apafi Mihály fejedelemnek temetése 1691 febr. 19-én ment véghez.« Tévesen, mert a temetés II. Apafi Naplója s Vass György naplója szerint is febr. 18-án volt; nem mint a *Keresztény Magvető* XXII. (1887.) 114. l. mondja szept. 19-én, a mikor Bethlen Eleknét temették az Almakerékről átment urak Keresden, s innen, Gernyeszegre menve, Teleki Mihályt febr. 22-én.

⁵ Apafi Gergely, a fejedelem 2 éves és egy hónapos fia, megh. 1682 jul. 4-én s a gyulafehérvári templomba temettetett. (Emlékczímerét közli a *Korrespondenzblatt* 1908 135. l.) — 1683 19. Mart. temetik el az kis Apafi Györgyöt az fejrévári nagy templomban. (*Vass György naplója.*) 30. l.

nyugszik egy vagy több (talán három) Apafi-gyermek.¹ Végül Almakerékben, az Apafi-család régi kegyúri és temetkező templomában állapodtak meg, mely Ebesfalvához legközelebb volt s mely a német hadaktól immár megszállott ország akkori viszonyai között legalkalmasabbnak látszott.

A temetési rendtartás végleges részében már határozottan Almakereket emlegetik, de nem mondják meg még ebben sem, hogy ott hová temetik a fejedelemasszonyt.

Megmondja azonban az a jelentés, melyet a sírásatással és az almakereki előkészületekkel megbízott Alvinczi Péter ítélőmester írt a temetés előtt két nappal Bethlen Eleknek. Jelentést tesz ebben az utak javításáról, a templom előkészítéséről és feldíszítéséről a gyászpompához. Kitűnik a jelentésből, hogy eredetileg a templomban (bizonyára a szentélyben) próbáltak sírt ásni, de valószínűleg régebbi sírokra, csontokra bukkanván, félbehagyták és »becsinálták«. Az Apafiak valószínűleg századokon át temetkezvén a templomban, a hely el volt már foglalva s így Alvinczi kénytelen volt a templom sírboltja helyett másutt keresni alkalmas helyet. Végre a sekrestyében állapodott meg, mely a szentélyből az oltár és szószék között lévő régi góthikus kőpárkányú ajtón át észak felé nyílt s hossza (kelet-nyugat felé) 4·25 m., szélessége (észak-dél felé) 2·95 m., magassága a boltozat tetejéig 4·20 m. Itt »a segrestyében« kezdett tehát ásatni sírt a fejedelemasszonynak, igen szép és jó földben, mely egy ember magasságnál mélyebben is még száraz volt, de alább — úgy látszik — nem ok nélkül tartott a nedvességtől. Mert

¹ A kolozsvári farkasutcai ref. templomban két aranyozott ezüst emlékezimer van kifüggesztve. Az egyik Insig. illustr. infan. *Geor. Apafi* stb. obiit a. 1664. körirattal. A másik: Insig. illustr. pueri *Gregorii Apafi* celsis. Tran. prin. d. d. Michaelis Apafi Dei gra. prin. Tran. par. re. Hun. d. et Si. co. filii charissimi, obiit die XI. Oct. actatis suae 5. a. 1666. Az előbbi 35—35 cm., az utóbbi 80—60 cm. magas és széles, ovalis alakú. A templom régi szentélyében egy sírkövön ezek a betűk

INFAN. D. G. A.

állítólag a sírt jelölik. — Vass György naplója szerint (7. l.) »1677 11. Oct. 3 s 4 óra között délben múlt ki ez világból nagyságos *Apafi Zsuzsánna* életének csaknem ötödfél esztendejében Radnóton. 16. Oct. vitték temetni *Kolozsvárra.*«

a templom kívülről erősen fel van töltve s a magasabb részekről jövő talajvíz a templom fala mellett leszivárog a sekrestye alá. Alvinczi számításba vette talán ezt is, midőn úgy intézkedett, hogy a sírt oly hosszúságban és szélességben ásatta, hogy azt »téglával felrakathassa és be is boltaztathassa«.

A sírásatásról szóló levél egész terjedelmében így szól :

Tekintetes Úr !

Bizodalmas Uram !

Kegyelmed dispositioja szerint Uram az mint lehet szorgalmatoskodunk ; az utak alkalmasint elkészülnek ma.

A tegnap felbontott sírt uram becsináltuk ; az templom szoros és különben is hibás voltát megorvosoltuk ; az majestást is helyben csináltuk.

Az sírt az segestyében (!) ásatjuk, már egy ember magosságánál mélyebben ásták ; remétségünk felett (az mint eddig látjuk) igen szép és jó földi vagyon ; mi uram amaz sok írott materiáknál egyéb difficultast nem látunk, mely az ceremonialis pompát, az mint már érthettük, akadályoztatná. Széles és hosszúságát az sírnak úgy alkalmaztatjuk, hogy téglával felrakathassuk és be is boltoztathassuk. Ez iránt uram többet nem írhatunk.

Igy tetszvéen a dolog, ide uram kívántatnék fekete posztó és bársony az prédikállószekre, az majestásra és székekre.

A koporsónak mértéke, egyéb ezeken kívül, az mint lehet pótlódik ; az házak is alkalmas készséggel vadnak.

Az test indítása iránt mi az urak ő nagyságok s ő kegyelmek dispositioját alázatosan várjuk ; csak az sír ásásában víz miatt ne akadályoztassunk, mi eszünktől nem léssen tűrhetetlen fogyatkozás ; azon is leszünk, az miket mint lehet, tovább is orvosolhassunk.

Ajánljuk Isten oltalmában uram kegyelmedet.

Almakerek 6. Sept. 1688.

Kegyelmed

alázatos szolgája

Allvinczi Péter mp.

A konyhát is és asztalt tapogatjuk, az mint lehet, pusztán ne legyenek.

Külczim : Tekéntetes úr Bethlen Elek uramnak ő kglmének, bizodalmas uramnak ő kglmének.

Alatta : Ez szabados fáratt, kérem hozza uram más az választ.

(Eredetije, Alvinczi gyűrűpecsétjével, a gr. Bethlen-család keresdi levéltárában.)

E levél tudósítása után semmi kétségem sem volt többé, hogy hol kell keresni Apafiné Bornemisza Anna hamvait. Abban sem kételkedtem (az ellenkező helyi traditio daczára), hogy ott nyugszik a fejedelem is, mert a ki legjobban tudhatta: saját fiak írta naplójában, hogy »*idvezült urunk testét idvezült asszonyunk teste mellé*« temették el. Sőt reménységem volt arra nézve is, hogy ott fogjuk találni az öreg fejedelmi pár mellett az ifjú fejedelmi párt: II. Apafi Mihályt és nejét, gr. Bethlen Katát is.

Erre nézve támaszpontjaim a következők voltak. Midőn II. Apafi Mihály 1713 febr. Bécsben meghalt, holttestét felesége levitette Radnótra s innen Almakerékre. II. Apafiné gr. Bethlen Kata ugyancsak Bécsben 1724-ben elhunyván, saját kívánságára, az ő holttestét is lehozatták Erdélybe. Mindkettőjüket ideiglenesen betették az almakeréki templom sekrestyéjébe, várván alkalmas időt az ünnepies eltemetésre. Ez az alkalom azonban ugyancsak soká váratott magára. Az Apafi-család II. Mihályban kihalt, a gróf Bethlenek a birtokok felett a kincstárral perlekedtek s a temetetlen fejedelmi rokonok tetemeivel senki sem törődött. Így történt (a mi majdnem hihetetlen és hallatlan eset), hogy a fejedelmi pár több mint félszázadon át a földszínén temetlenül feküdt az almakeréki sekrestyében. Végre a gróf Bethlenek 1790-ben »egész csöndben« eltemették őket, illetőleg felnyitatták a sekrestye alatti sírboltot s levitették oda a koporsókat s elhelyezték az öreg Apafi Mihály és felesége koporsói mellé s a sírboltot újra berakatták.¹

¹ Benkó J. *Transilvania* gen. I. k. 314. l. ezt írja róluk 1777-ben: »Michael II. Apafi an. 1713 vitam cum morte permutavit, insequente Viennae itidem mortem ejus an. 1724 conjuge sua Catharina Bethlen. Éxsangvia eorum corpora in Transilvaniam (ut vivis placuerat) delata, in pagi Apafiani, *Almakerék* (comitatus Albensis superioris) dieti, templo, in loculis sepulchralibus super facie terrae jacent hodieque inhumata; at digna sepultura, nunciante publica fama, ab illustrissima comitum de Bethlen familia propediem honoranda.«

Marienburg L. J. *Kleine siebgy. Geschichte*, Pest 1806, 139. l. azt írja, hogy II. Apafi M. nejével együtt »vor wenigen Jahren« temettetett el egész csöndben, miután mindketten több évtizedekig várakozva ünnepies temetésre, az almakeréki sekrestyében temetetlenül feküdtek.

Lenk Ign. *Lexikonában* 19. l. *Almakerékről* ezt írja: A. »war ein Apaffisches Landgut und Erbbegräbniss. Unter andern liegen der Fürst

II. A sírbolt és hamvak feltárása.

Az előtanulmányok alapján meggyőződve arról, hogy az Apafiak hamvai az almakeréki luth. templom sekrestyéje alatt ászott és rakott sírboltban nyugsznak: megtettük az előkészületeket a sírbolt feltárására. Az erdélyi luth. szász püspöktől, mint egyházi főhatóságtól engedélyt nyervén s a politikai hatóságnak bejelentvén: a feltárás napjául 1908 október 6-át tűztük ki.

E végből október 5-én (vasárnap) délután megjelentünk Alma-keréken br. Szentkereszti Pál ottani földbirtokos vendégszerető házánál (melyet a régi Apafi-kuria romjaiból nem rég építettett): gr. Bethlen Bálint Torda-Aranyos vármegye főispánja (a gr. Bethlen-család képviselője), Kiss János okl. építész Tordáról (mint műszaki mérnök), Römer István ottani luth. lelkész és e sorok írója. A háziúr nővére Székely Szentkereszti Anna báróné s unokahuguk (br. Khun montenegrói követünk neje sz. Rháday grófné) szintén élénk részt vettek az előkészítés és a végrehajtás munkájában.

Mindenekelőtt előadtam előtanulmányaim eredményét, főképp azt, hogy a sekrestyében kell a sírboltot keresnünk. A helyi hagyományokkal ez nem egyezvén meg, volt olyan vélemény is,

Michael Apaffi II. und seine Gemahlin in der Gruft unter der ev. Kirche, aber ohne Denkmahl. Zuvor lagen beyde in der Sacristey der Kirche, erst in 1790-er Jahren sind sie in Gegenwart eines Grafen Betlen und des damahligen ev. Pfarrers Weber in der Stille in die Gruft begraben worden. Michael Apaffi I. liegt in Carlsburg begraben (?!).

Kővári László: *Erdély építészeti emlékei* 296. l. az almakeréki ref. kápolnában lévő síremlékről írván, azt mondja, hogy »A nagy közönség azon hibás tévedésben él, mintha ez a fejedelem Apafiak emlékére emeltetett volna. Annyi alapja van e véleménynek, hogy II. Apafi fejedelem († 1713 febr. 1-én) és neje Bethlen Kata († 1724), Bécsből saját kívánságukra lehozatának (1725. ápr. 10.) s ide temettetének egyelőre (?!) ; de 1790-ben az itteni lutherán templom sírboltjába tétettek át. (Hivatkozva Lenk fennebbi id. szavaira. Honnan veszi, hogy a kápolnában temettetett el egyelőre! nem mondja. Ellenkezik a többi tudósításokkal. Bár ésszerűbb lett volna ott tartani temetetlen holttesteket, mint a használatban lévő templom sekrestyéje színterén.)

V. ö. még Jakab Elek: *Az utolsó Apafi* cz. m. a *M. Tört. Tár.* XXI. k. 175. l.

hogy az ásatást ott kellene kezdeni, hol az Apafi-czímeres sírkő feküdt: az oltár előtt, a presbyteri karszékek hosszában. Ezt azonban, mint fölösleges kísérletet, mellőzendőnek tartottam.

Majd előhozatván a régi anyakönyvet, melyben az emlegett feljegyzés foglaltatnék a fejedelemnek a templomban történt eltemetéséről: abban egyebet nem, mint azt a feljegyzést találtuk, hogy Apafi »kinek felesége itt van eltemetve« egy fekete bársony szövetet adományozott a szószékre.¹

Október 6-án reggel 9 órakor kezdtük az ásatást a sekrestyében, honnan előbb kivitettük az ott felállított, lekopott feliratú Apafi-czímeres sírkövet.

A sekrestye talapzata finom mívű, díszes formájú téglalapokkal volt befedve, melyeket gondosan felszedettünk és félrerakattunk. Az ásatást 1 m. 30 cm. mélységig folytatván, téglaboltozatra bukkantunk, melynek keleti végén néhány lapos fedőkő felemelésével akkora nyílás tárult föl, melybe egy ember beléfért.

Létrát és lámpát hozatván, ketten Kiss építészmérnök úrral lebecsátkoztunk a kriptaüregbe s annak talapzatán összeroskadt, feketévé barnult s elmállott koporsódeszkák között négy holttestnek koponyáját és csontvázát találtuk.

Nem kísérlem meg leírni (mert halvány képet sem tudnék nyújtani arról) azt a meghatottságot és kegyeletes megihletődést, mely mindnyájunkat elfogott, midőn a fejedelmi hamvakat szemünk előtt láttuk. A honfűi kegyelet áhítata s a siker felett érzett öröm összevegyült a mély fájdalommal, látva, hogy a mulandóság kérelhetetlen hatalma mennyire nem kímélte meg ez, egykor népek felett uralkodó földi hatalmasságok hamvait sem. Bizony »por, hamu semmi vagyunk!« a mint első nyelvemléküink mondja. Azzá váltak a fejedelmi Apafiak is. A halál nem tesz különbséget fejedelem és koldús között.

¹ »Liber ecclesiae Almakerekensis inchoatus ann. 1691 13 Maji, opera et instinctu quondam pastoris nomine Georgii Günther.« 1. lapján: Bona ecclesiae hujus sunt sequentia. Köztük »Schwartzter Saamet, welchen der Gnädige Herr Michael Apafi, dess seine Gemählin allhier begraben, auff die Cantzel verehret, ist ein zusammen geneth stuck von vierthalb blädt.« Bizonyára a temetés alkalmával használt gyász-díszítésből.

A kripta hossza 2·72 m., szélessége 2·32 m, magassága 2 m. A boltozat vastagsága 30 cm. (egy téгла hossza). A talapat téglával van kirakva s alatta tölgyfa gerendák, mely alatt még 30 cm mély üreg van, a nedvesség levezetésére. A téгла padlón két gerenda volt keresztbe fektetve, melyeken 3 koporsó feküdt egymás mellett s a 4-ik keresztben a kripta nyugati végében. Három koponyát a kripta nyugati végén, egyet a keleti végén találtunk s a hozzájuk tartozó csontvázak és koporsó-alkatrészek a kripta talapatát majdnem teljesen betöltötték.

I. A koporsótörmelékek teljesen ellágyult (puha péppé vált) alkatrészeinek felszedését a templom hajója felőli oldalon kezdtük. A koporsó fedőlapjai a nedvességtől szét voltak mállva és esve, úgy hogy a *női csontváz*, nyílt medenczecsontjaival fennakadva a gerendán, első pillantásra sejteni engedte, hogy ez a legelőbb (1688.) eltemetett *Bornemisza Annának* földi maradványa.¹ A tölgyfa koporsódeszkákon mindössze a vassarkak, pántok és a zár maradtak fenn, elrozsdásodott állapotban. A koporsódeszka-darabok után a csontokat a lábtól kezdve részenként kiemeltük s kosárba téve feladogattuk a sekrestyében lévő munkatársainknak.

Az első csontvázat sértetlenül, összefüggően, de a nedvességtől elbarnúlva találtuk. Az öltözet alkatrészei azonban legnagyobb részben elmálltak, csupán valamely hálószerű, selyem fonatokból állott ruha foszlányai maradtak meg az alsó végtagokon s a mell részein. A hátgerincz csigolyái közül néhány méter hosszú, arany-ezüstszálakkal átszótt selyem mellfűző-sinór került elő, zezzugos fekvésben.

A szépformájú női koponyán a fejkötő csipkés szegélyének maradványai voltak és maradtak fenn s a homlok egyik felére formás selyem csokor volt reá tapadva. A fej hálószerű selyem göngyölegesen nyugodott.²

Ékszer a leggondosabb kutatás mellett is, sajnos, semmit sem találtunk, csak arany, ezüst skofium szálak és diszítványok

¹ A két medenczecsont egymás közötti szélessége 30 cm. volt.

² Ilyenforma selyemszálakból font fejkoszorút vagy tekereset találtam annak idején a küüllővári templom sírboltjában nyugvó úrasszonyok feje alatt is. (Ld. *Erdélyi Múzeum* 1897. évf. 295. l.)

maradványai s apró fűző-szalagok kerültek elő a csontok közül. Összefüggő ruhadarab nem maradt fenn a nedves kriptában.

E csontváz hossza a koponyától a lábujjakig 1·75 m. méretet mutatott.

A fülledt levegőjű, két kis petroleumlámpa által gyéren világított szűk sírboltban m. e. két óra hosszat dolgozván (mindig ketten, Kiss mérnök úrral), délre lettünk készen az első csontváz gondos kiemelésével.

A sekrestyébe felszállván, a templom teljes világításában örömmel láttuk, mily szépen és épen maradt meg a fejedelemasszony formás koponyája, fogai is hiánytalanul megvannak. Finom selyempapírba göngyölgetve tettük el a csontmaradványokkal és selyemruha foszlányokkal az előre elkészített fenyőfa ládák egyikébe.

II. Délután a második csontváz feltárásához láttunk. Felszedtük a koporsó szétesett és ellágyult tölgyfa deszkáinak töredékeit, melyeken elrozsdásodott és részben elkorhadt vaspántok, fogantyúk, zár és szögek maradtak fenn.

E csontváz a koponyától a lábujjakig mérve 180 cm. volt.

A lábszárakon ennél is selyemszövet foszlányokat találtunk, midőn a lábszárcsontokat kiemeltük.

A felső testen a karok és kezujjak keresztbe téve (imára kulcsolva) feküdtek. A karok végein és a mell középrészein kisebb nagyobb aranygombok ragyogtak és aranyfonatú gombkötő sinórok. A színarany, makkformájú gombokon fekete zománczú virágdíszítések vannak s fent és oldalt 5—5 drágakő, és pedig a nagyobbakon rubin, a kisebbeken gyémánt ékkövek. 12 nagyobb és 10 kisebb ilyen arany gombot találtunk. A nagyobbak nyilván az atilla mellén, a kisebbek az ujjakon voltak; az öltöny azonban teljesen porrá vált.

A derék táján egy aranyozott ezüst öv ragyogott és került elő, 42 sodrott szálból fonva, 2·33 m. hosszúságban, teljesen épen, tekintélyes súlyban.

A koponya oldalt fordúlva a balvállon nyugodott, alatta a süveg elmállott alkatrészeivel, melyen boglár, forgó, vagy másnemű ékszer nem volt.

A felső testen selyem szövet foszlányok maradványai voltak, aranyos s ezüstös szegélyekkel, a gombokon kívül egyéb ékszer nélkül.

Ebben a csontvázban a másodikul (1691-ben) eltemetett: *I. Apafi Mihály* fejedelem földi maradványait véltük megállapíthatni.

Estére lettünk készen e második csontváz részenként kiemelésével. A csontrészeket s ruhafoszlányokat külön ládába téve a templomban hagytuk s azt éjtszakára elzártuk. Az értéktárgyakat (a 22 arany gombot, arany-ezüst övet, 14 aranyfonatú gombzsinórt) ideiglenesen báró Szentkereszti Pál úr gondozására bíztuk.

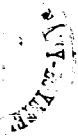
Este vacsora után a jegyzőkönyv megírásához láttunk. Eközben erős földrengés rázta meg alattunk a széket s körülöttünk a falakat, a mit a babonás falusi nép — mint másnap hallottuk — annak tulajdonított, hogy a fejedelmi halottak nyugalma megháborítottuk. Szerencse, hogy a sok százados, megrepedezett templom össze nem omlott, s másnap zavartalanul folytathattuk a munkát.

III. Október 7-én a harmadik csontváz feltárásához láttunk. Megjegyzendő, hogy ennek a koponyája (ellenkezőleg az előbbi kettővel) a sírbolt keleti végén volt. Ennek az előbbiekkal ellenkező fekvésnek oka az lehetett, hogy a harmadik koporsó már csak úgy férhetett el a másik kettő mellett, ha szélesebb (a fejfelőli) vége a másik kettőnek keskenyebb (lábfelőli) vége irányában helyeztetett el.

Ennek a koporsója még inkább el volt mállva, mint az előbiek, mert ez fekvődvén a templom külső falához legközelebb, ezt érte leginkább a kívülről beszivárgó víz, a mi a hamvakat is átáztatta s a csontokat is ellágyította.

A koponya különben elég ép állapotban volt, de a csontok részben a koponya alatt s körül, nem természetes fekvésben voltak. A miből nyilvánvaló, hogy ez a csontváz a holttest feloszlása s a csontok szétesése után temettetett ide, tehát az 1790-iki késői temetkezésből származik. Lehet, hogy a csontrészek némelyike hiányzik is.

A csontok körül és között női selyem ruhafoszlányokat, csipke-darabokat s arany és ezüst skofium-szálakat nagy bőséggel talál-

tunk, melyeket a csontokkal együtt gondosan kiemeltünk s külön ládába tettünk. Ékszert ennél sem találtunk.

A női koponya és csontváz, a női ruhafoszlányok nem hagytak fenn kétséget arra nézve, hogy ennek *II. Apafi Mihályné gr. Bethlen Katának* kellett lennie.

IV. A negyedik koponya az előbbi (a 3-ik) lábánál feküdt s a hozzátartozó csontváz keresztben, a kriptá nyugati végében úgy volt elhelyezve, hogy lábszárai a két első koponya mellett nyúltak végig. Mellette mindjárt a sírbolt falának alsó vége s annak közepén a téglával befalazott ajtónyílás következett. A fekvés helyzetéből nyilvánvaló volt, hogy ezt a koporsót tették be legutoljára a sírboltba, s hogy a koporsónak nem lévén immár helye a többiekkel egy irányban, a sírbolt hosszában: azért kellett keresztbe fektetni.

Az is valószínű, hogy a koporsó már a betételkor is korhadt állapotban lehetett, mert a csontrészek szét voltak esve s a csigolyarészeket és egyik lábszárt az 1. és 2. koporsó között találtuk. Ez is mutatja, hogy ez a tetem is a harmadik: az 1790-iki késői temetkezésből való.

A csontok között ennél is selyem öltönyfoszlányokat, arany és ezüst skofium szálakat találtunk; továbbá néhány gömbölyűfejú ezüst koporsószeget; egy kardvég (?) elrozsdásodott darabját, egy sarkantyú (?) rozsdáette darabját s a koporsóból néhány pántdarabot.

A férfikoponya s minden egyéb jel arra vallott, hogy ez *II. Apafi Mihály* teteme volt.¹

Ennek a csontjait és a körülötte talált tárgyakat is külön ládába tettük, megjelölvén mindenik ládát a nevek kezdőbetűivel. A ládákat végül leszögeztük s a sekrestyében a kiásott föld helyén egymásra tettük.

Megjegyzendőnek tartom még azt is, hogy a tetemek kiemelése után a nedves sírbolt téglapadlójáról a hamvak maradványait teljesen és gondosan felszedtük és külön ládába tétettük, hogy egyetlen csontszilánkjuk, vagy ruhafoszlányuk se kallódjék el.

¹ Méreteket erről és az előbbiről már nem vehettünk fel, mert nem voltak természetes fekvésben.

A koporsódeszkák darabjaiból is, a mennyt összefüggően lehetett, megmentettünk, bár nagyon kétes, hogy a péppé lágyult faalkatrészek visszanyernek-e a száraz levegőn annyi keménységet, hogy valami megmenthető lesz belőlük, vagy még inkább elporlanak.

Munkánk befejezése után a sekrestye ajtaját bezártuk s azt még külön le is pecsételtük, hogy minden illetéktelen hozzáférhetéstől lehetőleg biztosítsuk.

Este folytattuk és befejeztük a jegyzőkönyv fölvételét a második napon történt kutatásról és leletekről s azt mind az öten aláírtuk.¹

Végül távirati jelentést tettünk gr. Apponyi Albert vallás-és közoktatásügyi m. k. miniszter úrnak a fejedelmi hamvak megtalálásáról, a kormány részletesebb informálására gr. Bethlen Bálint főispánt kérvén fel.

Az értékesebb leleteket báró Szentkereszti Pál úr őrizetére bíztuk addig, míg végleges elhelyezésük felől az illetékes tényezők nem határoznak. A hamvak és a csontok körül talált ruhafosz-lányok, selyem szalagok, csipkék, skofiumok megőrzését pedig (melyek a sekrestyébe bezárt ládákban vannak) a templom főgondviselőjére, a lelkész úrra s az egyház gondnokára bíztuk.

Mindezek után azzal a lélekiemelő érzéssel útaztunk el Almakerékről, hogy II. Rákóczi Ferencz és Thököly Imre fejedelmek hamvai megtalálása után az Apafiaké előkerülvén: immár a *négy utolsó erdélyi fejedelmek* hamvai felett virraszthat és áldozhat a nemzeti kegyelet!²

DR. SZÁDECZKY LAJOS.

¹ A jegyzőkönyv nálam van őrizet alatt.

² Tudvalevőleg az erdélyi fejedelmek közül *Báthory István* hamvai megvannak épségben Krakkóban a wawel-vári székesegyház sírboltjában; talán a *Báthory Zsigmondé* is Prágában. a főtemplom szent Zsigmond kápolnájában. Nemrég találták meg a *Barcsay Akos* fejedelmét Kozmatelkén. János Zsigmond, Báthory Kristóf András, Boeskey, Bethlen Gábor s I. Rákóczi György hamvai a gyulafehérvári templom sírboltjaiban kallódtak el. Érdekes véletlen összetalálkozása a sorsnak, hogy a mult nyáron találták meg Apafi nagyeszű kancellárja, Teleki Mihály hamvait is a gernyeszegi ref. templomban. A gróf Teleki-nemzetség meghívás'ra nekem kellett volna ezt a kutatást is vezetnem, de akkor a berlini nemzetközi congressuson egyidejűleg való részvételtem — sajnálatomra — megakad ilyozott.

A MAGYAR VEZÉNYSZÓ TÖRTÉNETÉHEZ.

— MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

A kurucz vezényszóknak mind magyar hadtörténelmi, mind művelődéstörténelmi szempontból való értéke nem csekély, s ha részleteikben megvizsgáljuk, a magyar vezényszó történetére vonatkozólag a következő tanulságokat vonhatjuk le belőlük.

A fegyverfogásnak tőlünk közölt vezényszavai nagyjában azonosak a Badicz-félékkel. Ez arra vall, hogy Rákóczi Ferenc hadvezetősége magyar nyelvű, *egységes, teljes* vezényletről gondoskodott az összes gyalogos kurucz hadsereg számára. Hogy a vezénylet egységességre való törekvés megvolt benne, legjobban az is mutatja, hogy majdnem azonos följegyzések kerültek napvilágra mind a tulajdonképpen való Magyarországról, mind Erdély területéről. Teljességre viszont már csak azért is kell következtetnünk, minthogy a fent közöltek eléggé bizonyítják, hogy a rajonalakban való harczolás kora előtti gyalog csapatok számára azokban minden szükséges vezényszó teljességgel megvan.

Hogy a kétféle följegyzés nem éppen szóról-szóra egyezik annak oka az, hogy a tőlünk itt közzétett vezényszók régiebbek, mint a kétségtelenül Rákóczi-korbeli Badicz-félék. Alaki és tartalmi bizonyítékok szólnak ugyanis a mellett, hogy olyan időből származnak ezek a most felfedezett vezényszók, a melyben eredetileg kialakult formáik a Rákóczi-harczok alatt fejlődésnek indultak és így némi változásokon mentek által. Ez az idő pedig nem lehet más, mint a XVII. század közepe.

A kézirat alakiságai arra vallanak, hogy ezek a vezényszók nem II. Rákóczi Ferenc kuruczainak ajkáról hangzottak el. Az írás betűvetése ugyanis inkább XVII-ik, mint XVIII. századi jellegű, noha már a XVIII. századnak sűrűbetűs, apróbb, vékony írásához némileg közeledik. És ha akár a két század határán állónak is mondjuk a kéziratot, akkor is fönmarad annak a valószínűsége, hogy ez a följegyzés az előbbi században divott vezényszókat örökölte meg számunkra. A papír határozottan XVII. századbéli gyártmány.¹

¹ A függélyes vízvonalú, merített papiros nagysága a XVII. században szokásos kis ív; vízjegye tojásdadon összehajló két palmaág, a mely

Tartalmi okok ezt még jobban bizonyítják. Ha mai honvédségi vezényszavaink külsejét összehasonlítjuk ezekkel a régiekkel, mindenesetre föltűnik, hogy ezek az utóbbiak túlon túl hosszúak. Ez pedig azt jelenti, hogy nem gyakorlatiak, akármilyen helyesek is volnának másképpen. Az élet, a használat azután az ilyeneket folytonosan koptatja, rövidíti. A vezényszók fejlődésének egyik jelensége tehát leginkább rövidülésükben, másika pedig a fegyverfogási tempók egyszerűsítésében jelentkezik. Ez azután még a kézirat külső tulajdonságainál is erősebben bizonyítja vezényszavaink XVII. századbeliségét.

A fegyverfogás technikájának, valamint a vezényszóknak változása ugyanis nyilvánvalóan látszik, ha pl. összehasonlítjuk a T. 15. és 18. számot az Sz. 15-tel és 20-szal. Az elültöltő puskától töltővesszejének kihúzása Sz.-nél *három* fogásra történik, T.-nél már csak *kettőre*; a töltésnek a vesszővel való leütése Sz.-nél *három* ütésre megyen végbe, T.-nél *kettőre*. A fegyvernek »sulyba« helyzetből való fölemelése Sz. 4. szerint *négy* szóval történik, T.-nél (12, 24, 31) már csak *hárommal*; Sz. 5. szerint (*karatok*-ra a fegyvert!, T. 32. szerint *karodra* a fegyvert. Ilyen fejlődési tanulságot szolgáltatnak még Sz. 5. T. 32, 7 : 3, 10 : 7, 12 : 10, 13 : 11.

Van azonban ezekben a vezényszóknak olyan tartalmi bizonyíték is, a mely minden kétséget eloszlat XVII. századbeliségük tekintetében. A Thaly közlötté 9-ik kurucz vezényszó (Harapd el a töltést!) szerint a katonának a karabély megtöltéséhez előbb fogaival el kellett marnia az egy adagnyi puskaport tartalmazó töltésnek a papirdugasztát. A mi vezényszavaink erről a papirdugasztról semmit sem tudnak. Boenheim¹ alapján azonban ismeretes, hogy papirdugaszos töltést a hadseregben legelőször 1670-ben használtak. Minthogy pedig a Thaly közlötté komandók biztosan 1705. év előttiek² és nem későbbiek, nyilvánvaló, hogy

csücsköstalpú pajzsot ölel körül. A pajzsot leveles korona fűdi, magában a pajzsban pedig három Anjou-liliom (2—1) ül. A palmaág alatt a pajzs két alsó főlhajlásával részarányosan A—R (vagy A—P) betűk vannak. (Alsó Porumbák? Itt ugyanis volt a XVII. században papirmalom.) Teljesen ilyen Anjou-liliomos, koronás pajzs-vízjegyet hármat is ismerünk Kemény Józsefnek háromkötetes, hatalmas vízjegy-gyűjteményében (*Signa Chartarum*, Erdélyi N. Múzeum). Mind a három *1629. évi* okmányokon van, csahogy a gyár betűi nincsenek rajtuk.

¹ *Waffenkunde* 497. jegyzetben, a hol erre nézve Francesco Mazzioli-nak Bolognában 1673-ban megjelent *Precetti militari* cz. munkájára hivatkozik.

² A *Péterkésnek*, vagy *Szent Péter késének* nevezett szuronynyal legelőször 1705-ben szerelték föl a kurucz csapatokat. (Thaly, Rákóczi F. hadserege. Hadtört. közl. I. 15.) Minthogy Badicznál szuronyról még nincsen szó, arra kell következtetnünk, hogy ezek a Thaly-közölté vezényszók a Rákóczi-harczoknak mindjárt a letelezésről valók.

a papirdugaszról mit sem beszélő, ezeknél régibb erdélyi kézirat 1670 előtti időkből származik.¹

Ez nyilván arra vall, hogy az utóbbiak (a Badicz-félék) az előbbiekhöz képest már egyszerűsített, tehát haladottabb, *későbbi* formák; minthogy pedig a Badicz-félék kétségkívül Rákóczi-koriak, ennél fogva a fejletlenebbek emezeknél nyilván idősebbek, vagyis XVII. századbeliek.²

Megjegyzésre méltó még az is, hogy némelyik vezényszónak mindkét lajstromban még a sorszáma is majdnem ugyanaz. A fejlődési párhuzam tekintetében egyedüli eltérés az, hogy T. 1—4. tételei már a kész tüzelésről szólnak, a nélkül, hogy előkészítését, t. i. a puská megtöltését említene; ellenben Sz. 1—13. számai ezt egészen sorjában, a kurucz gyakorlati szabályzatnak mindjárt az elején adják. Ebben a tekintetben tehát ez rendszeresebb amannál.

A T. vezényszavai, mint mondtuk, csupán az *egyes embernek* a fegyverrel való bánására vonatkoznak, egyébről tehát nem szólnak; ellenben az itt bemutatott újabbak (Sz. 35—67.) már a *csapatnak* szóló vezényszók és pedig a csapatnak mind tüzelés-kor való magatartására, mind mozdulataira és alaki változásaira vonatkoznak. Egészen rendszeresen előbb a szakasszal foglalkoznak (35—54., majd 63—67.), azután a szakaszokból századot — svadronyt — alakítanak, majd zászlóaljat és ezredet (57—62.).

¹ Ha figyelembe vesszük azt az erdélyi tájnyelviséget, a mely a »Töltést a *csévében*, Zárjátok *bé* a serpenyőt« vezényszókból található, valamint a papirdugaszos töltés keletkezésének 1670-es évszámát, meg aztán azt a körülményt, hogy e vezényszók kézírata a Keményék családi levéltárából maradt reánk: vajjon túlmerész volna az a gondolat, a mely ha nem is a kéziratnak, de a vezényszók keletkezésének korát mindezek alapján a Kemény János erdélyi fejedelemségének idejével hozza összeköttetésbe? *Adgyatok, földgyétek, edgy* — XVII. századbeli és pedig erdélyi írásmód. A betűk elhúzásai és széles formái szintén XVII. századbeli jellegűek.

² Ugyanazon vezényszóknak alaki különbségeiről a két lajstrom sorszámainak a következő szembeállítás alapján is meggyőződhetünk: Sz. 1 : T. 26, 3 : 8, 4 : 12, 5 : 32, 7 : 3, 10 : 7, 12 : 10, 13 : 11.

Itt jegyzem meg, hogy Thalynek az *Igazítsd a mellyeden* (T. 16., 17.) vezényszóhoz fűzött magyarázata nem állhat meg. Thaly szerint u. i. azt »jelentené ez, hogy igazítsd« az ú. n. pantallért, vagyis töltényszíjat. Az Sz. 14—19. vezényszók menete egészen világosan megmondja, hogy ez a *vesszőnek* a puská megtöltésekor való bánásmódjára vonatkozik. A földre, lába elé helyezett karabélyt sárkányával jobbra fordítja a katoná, csövét balkezelével fogja, jobbjával a töltést a csőbe bocsátja, majd baljával a vesszőhöz nyúl. (Sz. 14.) Három fölfelé való mozdítással kihúzza a vesszőt (Sz. 15.) s erre rögtön következik a vezényszó: *Röviden a mellyedhez!* majd pedig: *Tegyétek a csévében!* Ez nyilvánvalóan a vesszőre vonatkozik, hiszen a vesszőt azért kell a csőbe tenni, mivel az utána következő Sz. 17. vezényszó már azt rendeli, hogy a vesszővel három ütést kell mérni a töl-

Nemcsak irodalmi, hanem művelődéstörténeti szempontból is nagyon jellemző, hogy a magyar vezényleti nyelv akkor még nem tudott ellenni az idegen szók nélkül. A francia mellett még latin szókat is találunk (*circulus, companiatim*) ebben a »komandóban«, de a legtöbb mégis csak az annyira gyűlölt németnek a szótárából került ki, csak hogy persze magyar köntösbe igyekezett bújni. Még a francia szók is német közvetítéssel jutottak el hozzánk.

Ennek azonban megvolt az oka. A lovassági magyar vezényszóknak már hosszú multjuk vala, a mikor a gyalogságiak még csak keletkezöben voltak. Amazok jórészt itthon termettek, mint a hogy a *huszár* szó és fogalom is Magyarországon született meg,¹ emezek hazai termés híján idegenből kölcsönbe vevödték. A magyarnak gyalogsági vezényszó-hagyománya nagyon-nagyon kevés volt. Ezért történt azután az, hogy a gyalogsági vezénylet nyelve éppen a németeknél, mint állandóan erősen szervezett gyalogsággal rendelkező népnél fejlődött ki a legmagasabbra. A fegyver tökéletesedése és a hadtudomány németek útján jut el hozzánk nyugatról. Ezért volt azután az is, hogy a magyarnál, mint a németnek földrajzilag és politikailag legközelebbi szomszédjánál, annyi német katonai műszó ragadt meg, kivált a fölszabadító törökellenes hadjárat óta.

A katonai dolgoknak, mint a legtöbb más culturelemnek, vándorlása nyugatról indúl útjára kelet felé; francziák a mesterei, németek a továbbfejlesztöi és egvúttal továbbadói is, még pedig három irányban: délre Itália felé, keleten Magyarország, északon pedig Lengyel- és Oroszország felé.

Olyan erős volt a német-római birodalom történeti hatása pl. Itáliában, hogy a katonai műszóknak majdnem fele még a mai olasz hadseregben is német. Az oroszban is nagyon sok a czári tudatossággal az újkorban átültetett katonai germanismus. Nincs benne tehát semmi különös, ha azt látjuk, hogy a politikailag és társadalmilag századokon át oly erős német hatás alatt állott Magyarországon is gyökeret vertek a német, vagy németektől közvetített más idegen vezényszók. A közvetítés egyrészt a királyi sereg magyar csapatai révén, másrészt pedig az erdélyi fejedelmek idegen zsoldos katonasága útján történt.

tésre, a 18. szerint 3 fogásra ki kell húzni a vesszöt és a 19. szerint ismét röviden a *mellyedhez tenni* a vesszöt s ezt azután *tegyétek az elöbbeni helyére* t. i. a vesszötökba, a mely a puska csövén, vele párhuzamosan halad. Ugyanezt a menetet szóról-szóra tüntetik fel T. 13—23. vezényszavai is. A töltésnél tehát a pantallérnak, szijunak semmi dolga se volt. Erről különben teljes fölvilágositást nyújt az alább ismertetendö Éble-közölte 1736-beli huszár-vezényszók gyűjteményének 47. és 51. pontja.

¹ Huszár Imre, *A huszárök eredetéről, Hadtört. Közl. V. 81.*

Ezek az idcgenségek sokáig éltek a mi katonai dolgainkban s éppen azért vezényszavaink későbbi történetéből, illetőleg továbbra való fennmaradásukból értelmüket magyarázni, értéküket pedig méltányolni is tudjuk. Ilyen segítségül szolgál első sorban az a gyakorlati szabályzat, a melyet 1736-ban gróf Károlyi Ferencz adott ki a saját maga alapította huszár-ezrede számára.¹

Ez három okon is nevezetes gyűjtemény. Először azért, mert hangos szóval bizonyítja, hogy még az állandó hadseregnek állítólag teljesen német korában is magyarul vezényeltek regularis sorhadat. Másodszer azért, mert minden komandó mellé bő magyarázatot is ad a vezényszó végrehajtásának módozataival, tempóival, beosztásaival és fogásaival; harmadszor pedig azért, mert a végén magába foglalja a gyalogsági vezényszókat is, s így ezek az újabbak kitűnő *összehasonlító anyagúl szolgál*nak a fentebb bemutatott legrégebb gyalogsági vezényszók történeti fejlődéséhez.

A gyűjtemény 205 pont alá foglalt vezényszókból és ezek »explicatioiból« áll, a melyek között azonban nagyon sok az ismétlődés. Előbb a szakaszokban (*czug*) való alakzatgyakorlatokat írják ezek elő, azután az osztály (*divisio*) gyakorlatait. A 27. ponttól kezdve a lóháton való tüzelés vezényszavai következnek, a hol is a 48—53. pontok úgyszólván szóról-szóra való megismétlődései a gyalogság vezényszavainak. A többi az ezred gyakorlataira vonatkozik s általában véve az egész vezényleti nyelv, némi eltérésekkel, ugyanaz, a milyen egykor a kuruczvilágban volt.

Feltűnő körülmény, hogy a lovassági alakzati vezényszók között nagyon sok az olyan, a mely a gyalogságiak fent bemutatott erdélyi vezényszavaival teljesen azonos. Így Sz. 42: *két klübbül formálljatok hármat*, Károlyi 24: *Két rendbül csinálj hármat, march!*; hasonlóan a 44: 25, 51: 142 stb. Ha ehhez még azt is odaszámítjuk, hogy az Sz. 48. és 55. számok pisztolyról, karabélyról és svadronyról beszélnek, tehát olyan dolgokról, a melyek csak lovasságnál szerepelnek, az ember könnyen kísértésbe jut annak az elhívésére, hogy a Kemény-gyűjtemény vezényszavainak 2-ik része már nem is gyalogsági, hanem valamilye okból lovasságinak is íródott az 1—67. pont alá különben megszoktatlanul szerkesztett komandóba.

A kétséget azonban eloszlatják a Károlyi-exercitiuma végéhez csatolt gyalogsági vezényszók, a melyekhez Károlyi gróf azt fűzi,

¹ Regementek Exercitiuma. A Károlyiak levéltárából közölte Éble Gábor, *Károlyi Ferencz gróf és kora*. Bpest. 1893. 597—623. 1.

hogy »ha nagy és utolsó szükség magával hozná, hogy Cavalleriának gyalog szolgálatot (kell) tenni, elfogyván az Infanteria«, ím itt adja utasításba azt, a mit »minekünk *gyalog* pro ordinario legszükséges tudnunk«. Már pedig itt mind megtaláljuk azokat a gyanúra okot szolgáltató dolgokat, s így teljességgel meg lehetünk győződve, hogy pl. az Sz. 37—39. farmatring nem lószerszám, hanem gyalogsági fegyverszám; Károlyi 190. u. i. világosan rendeli: *Tedd az fegyvert az farmatringozáshoz! A contramasérozás, caré, circulus* itt is megvan, csak hogy már haladottabb formában. Míg ugyanis a köralakzat végrehajtására vonatkozó erdélyi vezényszó így hangzik: *Jobrul balrul indullyatok, formálljatok Circulust!* addig az újabb fejlődésű Károlyi-féle meg rövidülve már emígy rendelkezik: *Jobra balra hajulj, zárd az kerekedet!* A kör fölbontása 1670 körül így ment: *Cuggal vagy Contramárssal nyissátok föl az circulust!* 1736-ban már így: *Jobra fordullj, nyisd fel az kerekedet!* A fejlődés külső alakja, a rövidülés és az egyszerűbbé levés lépten-nyomon tapasztalható; a vezényszók tartalmi fejlődésének fejtegetésébe most nem bocsátkozunk.

Idegenszerűség van ebben a gyűjteményben is, de — csak latin szavakból álló; német kölcsönzó az egy *cug* kivételével a lovassági szabályzatban nincsen! Ezt különösen ki kell emelnünk. A magyar szók pedig olyan jók, megfelelők, hogy egyikét-másikát honvédhuszárezredeink mai napig is használják: *Fordulj! Lóra!*

A még Mária Terézia alatt is élő¹ magyar komandót II. Józsefnek nem sikerült örökre elnémitania.

A napoleoni háborúk hullámainak legszélsőbb gyűrűje hazánkat is elérve, a mi haderónket is mozgásba hozta. Ez a mozgalom 1797-ben ismét életre keltette a már szunnyadozó magyar vezényszókat, a melyeknek költögetésére egyébiránt már 1790-ben is fölemelték szavukat a Graeven-huszárezred tisztjei.

Az 1797-ben lábra állított nemesi fölkelés számára megyeszerte külön-külön utasításba foglaltan adták ki a magyar komandók gyűjteményét. Ezek közül csak egyet ismerünk eddigelé. a szabolcsmegyei sereg számára kiadottat² s így most még nem állapítható meg, egységes volt-e az megyeszerte a két hazában. vagy pedig nem.

¹ *Századok* 1876. 642. l. Az országgyűlési végzések többszörösen és úgy emlegetik a magyar vezényszót, mint a mely II. József idejéig megszákítatlanul volt használatban sorhadainkban is. Ezt bizonyítja a Kováts I., *Hadi Exercitium, gyalog regementek gyakorlásai* című munka is (Pozson, 1746. kis 4°). Ezt azonban közelebről nem ismerem s így tartalmának természetéről nem szólhatok.

² Iványi István, *Katonai vezényszók 1797-ből. Hadtört. Közlemények* V. 123.

A Splényi Gábor distr. generalistól 1797. április 24-én aláírt vezényszó-gyűjtemény címe szerint is csak »Igen rövid egybefoglalása az elkerülhetetlenül szükséges komandóknak a Tiszántúl való insurrectionalis katonaság számára.« Öt pontba csoportosítva, mintegy 60 vezényszót foglal magában, de csupán a lovasság számára. Egyik-másik egészen a Károlyi-félékkel azonos, de alapjában véve mégis elütők azoktól. Meglátszik rajtuk a hatvan esztendei fejlődés, kivált tartalmilag, de még inkább megtetszik rajtuk a 90-es évek irodalmi mozgalmi folytán a magyar nyelv pallérozottsága is. Valamennyi vezényszó elejétől végig színmagyar nyelven van szerkesztve, minden idegenség vagy kölcsönzó nélkül, úgy hogy lehetetlen azt gondolni, hogy a magyar komandó fejlődése 1736-ban a Károlyi-exercitiummal megállott volna. *Pl. Vigyázz! Lóra ülünk! Ülj fel! Igazodj! Szállj le! Kardot ránts!*

A tüzelés vezényszavai olyan helyesek, hogy a maiaktól alig különböznek: *Töltés! Cézozz! Tüzet! Óriási haladás a kurucz-kori hosszadalmas vezényszókhöz képest!*

A vezényszók végén a gyakorlatokra 4 pontba foglalt utasítás is van, a melyben a katonáknak kiváltképpen a keresztvágásokat köti szívékre, »mivel ezen viaskodásnak módja a magyarok természetével leginkább egyez.«¹

A magyar vezényszó további története ezután már pragmatikus. Közvélemény, országgyűlés, sajtó állandóan foglalkozik törvényesítésének kérdésével, hiszen az akkori magyarság ezekben a vezényszókbán még megszakítatlanul vele együttélő javát tudta és érezte; nem úgy, mint a mostani, a mely csak a történettudomány távlatából messziről vizsgálja őket. A Graeven-tisztek elfojtott panasza visszhangra talált az 1807-iki országgyűlésen; majd 1830. és 1840-ben újra országgyűlés elé kerül a magyar komandó nemzeti kívánsága, de törvény sohase lett belőle.

A gyakorlat azonban minden jogi paragraphusok nélkül is továbbvitte a magyar vezényszó fejlődését. 1809-ben a háborús világ két katonai munkát is termel.

Az egyik az erdélyi fölkelők számára kiadott: *A' szolgálát regulamentoma az erdélyi felkelő nemesség gyalogságnak számára közönségesen*² és benne rendszeres szolgálati szabályzatot nyújt. Ennek a kiegészítő, új lapszámozású része (*A' tanításnak regulamentoma*) a mai gyakorlati szabályzatnak felel meg és a gyalog-

¹ A begyakorlás, úgy látszik, hamar ment, mert már augusztus 16-án a király és királyné *magyar ruhában* Szombathelyen megvizsgálja a mintegy 15000 főnyi fölkelő sereget. (*Hírmondó*, 1797. II. 236. Dr. Márki Sándor szíves közlése szerint.)

² Kolozsvárott, a kir. lyceum betűivel 1809.

sági magyar vezényszók teljes gyűjteményét adja nagyon becses magyarázatokkal.

A másik : *A szolyálatot illető szabályok. Kérdésekbe és feleletekbe foglalva a Magyar Felkelő Nemes Lovasság Köz Vitézeinek és Altisztjeinek számára.* Pest 1809. Ennek 151—158. lapjain betűrendbe foglaltan olvashatók ama »mesterszók, melyek a Magyar Nemes Felkelő Seregnek Regulamentomaiban idegen nyelvekből Magyarra fordítottak, s melyek a Felső Cs. kir. Fő Herczeg és Országunknak Nádor Ispánnya által kirendelt Katona Biztoság által helyben hagyattak«. Szám szerint 131 német, 9 tisztán franczia és 1 latin, összesen tehát 141 új katonai műszóval gyarapodott a magyar hadügy s így a magyar vezényszó.

Az 1848-as események ismét gyakorlati érvényt szereznek a magyar vezényszónak, a mely újabb húsz év múlva, 1868-ban aztán megkapja azt a végleges alapot, a melyen mai napig is élő vezényszavaink megállandósultak.

Ime tehát, azt hisszük, nincs minek tovább is döngetni a nyitott kaput; inkább összegezzük az eredményeket. Az egyes mérföldmutatóknak egyszerű elősorolása is nyilván megmutatja, hogy a magyar vezényszó 1660 tájától fogva napjainkig állandóan életben volt szerves élő dolog, a mely éppen ezen természete miatt többszörös változásnak, fejlődésnek nyomait mutatja és pedig mind katonai értékükben, tartalmilag, mind nyelv tekintetében alakilag. Természettudományi törvény pedig, hogy a mi változik és átalakul, az nyilván él is.

A vezényszók kialakulására megvolt az alkalom már a XVII. században, fejlődésük folytonosságát biztosította a folytonos hadakozás és igazolható állandó gyakorlatuk immár harmadfél századon keresztül; a kezdetben való német dajkaság alól hamar fölszabadultak és már a XVIII. században tisztán magyar köntösbe öltöztek. És sajátságos körülmény domborodik ki ebből a fejlődésből, a mi nagyon is megjegyzésre méltó: minél inkább németesedett idők folyamán a hadsereg, annál magyarosabbakká váltak az állítólag nem is használt vezényszók!

Függelék.

*Egykorú tudósítás a magyar vezényszó kérdéséről
az 1790—91. évi országgyűlésből.*

Méltóságos Báró Administrator Ur!
Tekintetes Nemes Vármegye!

Alázatos Kötelességünk teljesítésének bizonságául szokot Tiszteletünk mellett ezen Tudósításunk mellé ragasztyuk az Ország

Birája Ur ő Exelentziájának Küldet levelét Cancellarius Ur ő Exelentziájának.

Kis Aszszony Havának 12-dik Napján szokot Orán öszve gyűlven az Ország az Tekintetes Alsó Táblánál az Personalis Ur ő Exelentziája által proponáltaték, hogy az Kerületek izenéséből ugy tudná, hogy meghatározatott légyen már az Deputatio Felsőleges Leopold Hertzeg le Hivatására, melyre nézve nem volna egyéb hátra, hanem csak az, hogy azon Deputátusok ki-neveztessenek és a' mivel felmennyenek elejekbe adattassék; tudni illik ha csak szóval hijja é a' Deputatio, vagy pedig az Ország írásba foglalván maga Kivánságát aztat vinné föl?

Ezen fel tett Kérdésére a' Personalis Ur ő Exelentziajanak némely Deputatus Urak kiknek vélekedések az volt, hogy ő Felsőge még az Diploma készen nem lenne, addig le-ne-hivattatnék, mint hogy az nagyobb résztől fejl-haladtatnak vallá magát csak arra hanyotlék, hogy fel-küldettesek ugyan az Deputatio ő Felsőgéhez a' le-hivatattás véget, és mint hogy ő Felsőge az nem régiben az Ország Rendgyeihez küldet Váloszszában edgy részről telyesíteni láttzot ugyan Kivánságát az Rendeknek, midőn ígretet tenne az Törökökkel kötendő Békesség folytatásában az Haza Törvényye szerint. Magyar Követek, és Tanátsosok közben Járásával léendő élése felől: de mint hogy azon Jelentésnek nem csak az volt a tzélja, tehát szükséges ő Felsőgének az fen irt Deputatiotol Repraesentalia által bővebb Kivánságát az Országnak eleibe terjeszteni, és le-Jövevelivel az fen leirt Követségek felől bővebben is ő Felsőgével végezni effelett.

Mint hogy tudva vagyon az Rendek előtt, hogy eddig valo Munkálkodások az Felsőge előtt feketén légyen le festve, azért-is szükséges az ő Felsőge jelen léte, hogy bizonyosodnék meg abban, hogy midőn az Rendek az Haza Boldogságát munkálódnák, az Uralkodónak Boldogságát munkálkodgyák, de mégis az ki-nevezendő Deputatationak Instructio készítettessék, mely Küldtetetésének határt vessen és minek előtte fol küldtetetnék, az Mixta Deputatationak bizonyos Nap szabattassék, melyre tartozzék maga Projectumat el készíteni, mely hogy annál bizonyosabban meg eshessék, meg hártározak a' Statusak, hogy ki vévén az Religiorol, a' Palatinalis Senatusról, és az Katonáságról szollo Ante Coronationalis Articulusokat, melyeket már a' Kerületek által adtak az több Ante Coronationalis Articulusakat maguk ugy fogják el készíteni, hogy csak az Mixta Diaetalis Sessioba egybe elő vétetődgyenek, és meg hártározassanak, hogy ha pedig az Felső Tábla mint az Diplomanak el-Határozását, mint az Ante Coronationalis Articulusoknak elintézését mixta Sessio által folytatni meg gátolná, tehát az fen irt Deputatiot az Rendek e-szerént meg hártározatván, midőn Deputatio által az Felső Táblának Köve-

tek áltol tudtára adatatni akartatnék, e Következendő dolog odá elé magát tudni illik :

Nemes Pest Vármegyei VÍspány *Latzkovits Urnak könyörgő Levele olvastaték*, melyben panaszolja, hogy Testvér Báttya Latzkovits János az Nemes Greven Huszár Seregbeli Százados Kapitány. azért hogy az Nemes Regiment Instantiáját, melyet az Ország Rendgyeinek nyomtatásban az fen irt Kapitány Ur maga-is alája irván magát béadat, innet Pestről Zemlinbe az Haarog Regimentbeli Gyalog Muskatérosok áltol fegyver közöt kisírtetett légyen, és ott oly fogságba tartatnék, hogy edgy Német Tiszten kívül, nem tsak Pajtássai, de még maga Cselédgyei-is hozzája nem bocsáttotnak. sőt még Kérdeztetés véget azon Német Regimentnek áltol-is adatat.

Mely Instantia hogy fel olvastatott, elé hozaték ilyen Sorsa ugyan abban az Nemes Seregben vitézkedő Két Obrisok, ugymint Daniel Ferent(z) és Grof Festetics Uraknak, az elsőnek Zemlinbe, az másadiknak Bétsbe levő hivattatásak és fogságok, ugy nem külömben egy fel-Hadnagynek tegnap étzakai elfogattatása edgy érdemes jelen lévő Hadnagy Urtol ki-nyilatkozatáték, sőt hogy maga- is ezen Sorsra jutando ki-jelenté !

Minek előtte az Dolognak Orvaslásához fognának az Ország Rendgyei, fel olvastaték azon Nyomatásban lévő Kérése az fen irt Seregnek, az melyben a' Sereg kéri a' Rendeket arra, hogy ezen szerentsés idő Szakaszban, melyben az Haza törvényeit régi Dizsire akarja fel hozni és a' Nemzeti Katonaságnak-is használni igyekszik, Méltóztassanak véghez vinni azt, hogy az idegen Tisztek kik-is etzersmind 1775. huszonnégyen, azután többen-is nem a' leg-válogatattya az Haza Fiu Tiszteknek nagy meg hátráltatásokkal az Nemes Sereghez vitetettek, az magok Nemzeti Seregekbe vitessenek vissza, és onnét a Magyar Tisztek hozattassanak vissza, nem külömben hogy *ezentul az Magyar Katanák magyarul Komándéraztassanak. azon kívül-is a' mostani Hadakozás szükségében a' Tyroknak Nemzeti Nyelven kel a' Komándo szokat meg magyarázni*, ha csak káros következésebbe az Népet ejteni nem akarják, effelet hogy a' Magyar Katonaság Békességnek idején Quartélyban az Hazába, és nem más huvá rendeltessenek, és a' Német Regimentek kik az Magyar Országi Levegő ég ellen panaszoznak, maradgyanak magok születte Földin.

Mely Kérés nem vétkesnek, hanem az Ország Diplomabéli Kivánságával meg edgyezőnek találtotván, nagyon szivekre vevek az Ország Rendgyei, hogy Groff Festetits ki is Regalissal hivattatot az Ország Gyűlésére innet Bétsbe hivattatott és ott aréstaltatott, más érdemes Tisztek pedig, kiknek helyes kérésekért Salvus Conductussának kellett volna lenni, azok is fokságba tétettek, szükségésnek látta tehát az Ország, hogy Felsőleges Leopoldus Hertzeg-

nek küldgyen az Ország egy Repraesentatiot, melyben ily iszonyu fel-fogatásnak el-botsáttatását, hanem más Sereg béli Tiszteknak-is, akik illetén cselekedetekért Kérdőre Vétetődhetnek el-halgattatását kérnék, effelet hogy az itten lévő Comendans Generalis Barko Ur helyet, mint hogy nem Indigena, más hazafiu adattossék Comendánsnak.

Ez meg határozatván miglen az Rendeknek ezen Kivánságok irásba foglaltatnék magok Követtyek által a' Felső Táblának jelenték, hogy az fen irt Tiszteknak Ügyeket szivekre vévén, szükségesnek láttyák a' Rendek ő Felségének ezen Dolog aránt Repraesentatiot küldeni s edgyszersmind Generalis Barkonak meg izenni, hogy az ily színü Dologokért az Hadi Tiszteket fogsagba ne-tétesse.

Meg értvén ezen Kivánságát az Rendeknek az Ország Birája ő Exelentziája Kivánságokat össze zavartnak mondá ugyan, de még-is meg üsmére, hogy ezen dolog az Felségnek nem különben mind az Orzágnak Jussat magába foglalná, s mint hogy nagy Kérdések forognának fen tehát az holnapi Sessiora halasztatnék, de némely Uri Rendek azt felelék, hogy hát ha a' dolog késő lenne is még halasztodik, addig a' Stand-Recht által életeket-is ezen ártatlan Tisztek az Hazáért le-tennék, erre igiré magát az Ország Birája hogy ámbár két Stafetát küldet légyen-is Bétsbe a' fen irt Tiszt Urak dolgába, de még ma-is küldeni fog, nem külemben Groff Vallis Generalis Urnak-is Zemlinbe azért, hogy azon foglyoknak Törvényt függesztené-fel, még Bétsből parancsolatot venne, mint hogy innét az Ország Kérése értek fel-hatat volna.

Ezen izenet által küldetvén az Rendekhez, az Rendek, mint hogy az Praesidialis Correspondentiáknak semmi hasznát nem tapasztalták, sőt veszedelmesnek találták csak az előbbeni fel-tételekbe meg nyugovának, azt adván hozzája, hogy az Rendeknek nem tételja az, hogy a Militaris Disciplinat fel forgassák, hanem hogy ha ezen fogoly Tisztek egyebekkel-is vádoltatnának, tehát rendeltessék mixta Commissio, mely ha egyebekbe büneseznek talállya őket, érdemek szerént büntetődgyenek, melyet oly vissza izenettel meg-izenének a' Rendek, hogy készek légyenek virrattig is Hazájok Boldogságáért ezen dolog véget Sessiot tartani, csak az Ország Birája ő Exelentziája az Sessiot fel ne-bontsa, Készen lévén már az Rescriptumnak projectuma-is.

Erre az izenetre semmit se felele ugyan ő Exelentziája, de a' Követek még az Házból sem léptek ki, midőn ő Exelentziája fen szoval azt mondá, hogy már az óra öt, egészégét a' további Sessioval nem ronthattya, maga praesidialis hatalmából az Sessiot felbontya s avval fel-is kele székéből, melyet a' Követek a' Rendeknél meg-jelentvén, Némelyek az Rendek közül arra lépni akarának, hogy

magok nevekbe küldgyék a' Repraesentatiot, de mások Tanácsának engedének, a' kik ezen vissza-vonást a' Két Tábla között veszedelmesnek és már 200 esztendőtol fogva példátlanoknak állították, mely szerént meg-határozottatott, hogy Deputatusak küldtessenek, a' kik ő Exelentziájának meg-mondgyák, hogy az Rendek azt kívánnyák, hogy holnapi Session adgya Okát, hogy interimalis Praeses lévén az Sessiot miért rugta fel, effelet a' Personalis Ur ő Exelentziája küldene Barko Generalis Urhoz a' véget, hogy az ilyen Tiszteknek el fogattatásától szünnék-meg.

13dik. Az Felső Tábla Követyei áltol meg izené 1° Hogy az Ország Birája Ur ő Exelentziája az tegnapi Sessiot hogy fel-bontatta legyen, abbol az Okbol eset, hogy hosszas időre nyulván az Sessio, az Mágánások Táblája annak fel-bontását kívánták annál is inkább, hogy az mely dologert tovább-is nyujtani kellett volna a' Sessiot, oly dolog volt, mely hosszasabb időt az meg-fontolásra kívánt volna. 2° Az mi az fen forgo panaszo Katonaság dolgát illeti, szükségesnek láttya az ő Felségéhez küldendő Relatiot és annak fel-tételét el-is várja. 3° Hogy az Deputationak az Követség iránt irando Repraesentatio el-készittessék, ugy az Instructiojak-is, az ő Felségétől küldet Directorium szerént irásba foglaltassék és az Deputatusak az Statusaktol ki-neveztessenek helyesnek talállya, de 4° hogy az Mixta Deputationak projectuma mixta Session revideáltassék, arra nem-mehet.

Az Alsó Tábla az Ország Birája Ur ő Exelentziája Sessio fel-bontásának okainak meg vizsgálására nem lépnek ugyan, de mint-hogy azon Cselekedete az Rendek Kivánságok ellen vagy meg vetésből, vagy pediglen Uralkodásnak indulattyából eset, Diariumokba bé-foglaltatni kívánnyák, hogy a-val-is meg-bizonyítsák, hogy az dolgok folyásinak az Statusak elő-mozdittói volnának, ha az Felső Tábla nem akadályoztatná ujjabb ujjabb modon.

Az panaszo Katonaság dolgában az Repraesentatiot fel-olvasák és azt az dolognak mivoltához és az illendőséghez meg-igazíták.

Az ő Felsége le Hivattatása végett fel küldendő Deputationak adando Repraesentatiot se el-nem készítik, se Deputatusakat ki nem-neveznek, mint hogy tegnapi izenetekbe ki-nyilkoztatták, hogy ha az Diplomának revisioját mixta Session folyni nem engedik, az Deputatiot el-sem fogják küldeni, mint hogy annak el-küldtetésére egyéb ok az Statusakat nem ösztenezte tsak az Diplomának hamaréb léjendő el-készítése, melynek egyedül tsak ez az uttya van.

Erre a' felső Tábla izenetével azt felelé, hogy régi szokás ellen volna az, hogy az *Mixta* Diploma mixta Sessioba készittessék. mint hogy pedig régi szokáshoz ragaszkodnak az Statusak, tehát ezen szokástol el-nem-áll a' Felső Tábla.

Az Also Táblának értésére esvén ezen izenet, magát meghatározza, hogy az Koronazando Király régi szokás szerént még az Diploma meg nem készül, addig le-ne hivattassék, azért a' Rendek ebben meg tartván a' szokást addig még a' Diploma el-nem készül, Deputatit nem rendel, ha tsak a' Felső Tábla az Mixta Sessiot meg-nem állittya, mellyet meg-is izene az Felső Táblának.

Az Felső Tábla ezen izenetre elé-forgatá azt, hogy mint hatodik Károly, mint pedig Felséges Maria Theresia minek előtte az Diploma el-készült volna, le hivattattak, azért az le Hivattatás az Diplomának el Készítése előtt szokás; de ezen vélekedését némely Mágnásoknak ugyan azon Tábla Tagjai ezen felelettel, hogy tudni illik, hogy azon Két-meg Hivattatás lett volna nagy Kárára az Hazának, mely szerént az a szokást el-nem-rontatta, sőt utat ad arra, hogy most a' régi jó szokást helybe-állítsa az Hazra, azért ha az mixta Sessio meg-nem-engetetődik, az Deputatio-is halasztodgyék, de a Voxoknak töbsege meg-állita az Mágnások Tábláján, hogy mixta Sessio ne-légyen, hanem az Deputatio rendeltessék ki, ezt meg-is izenék az Rendeknek.

Az Rendek előbbeni el-határozásokat meg-nem változtatván vissza izenék, hogy az fen irt okokból fel-tételektől el-nem álnak, hanem mind hogy a' Felső Táblán-is felesen voltak, kik az mixta Sessiot Kivánták, az Alsó Tábla pedig egygyenlő képpen egészszen kívánta, azért Voxokkal superalni láttotznak, azért ha tsak mixta Sessiot nem engednek, Deputatit nem rendelnek ellenibe, mint hogy ennek el-maradását az Felső Tábla az Alsó Táblára akarja hárintani, azért Inprotocoláltassék, hogy az felső Tábla ezen ellenkezésével gátolta légyen meg az Deputationak fel-Küldését, ez alat az Relationak meg-pecsétlésére bé-hivattattanak a' Rendek, kik fen hagyván Tanátskozásoknak Közlését más napi Sessiora, az Felső Táblával edgyesülének és az Repraesentatit e' szerént, a' mint az ide zárt Mássá mutattya, el-küldék.

14kén lett Öszve gyülekezetet kezdik az Statusak az Követek által léendő izeneteknek fel-olvasásával, melyben az fen le-irt okokon kívül fontasan elé-va adva az-is, hogy mindeneknek előtte vagyon IIIdik Josefnek erőszakos Uralkodása, mely mindeneket az Hazafiúságra fel-serkentet, mostanában az Isteni Gondviselésből oly idő szakasz vagyon, melyben nem tsak azon Uralkodás alatt történt Sérelminket orvasalhattyuk, hanem minden Törvényeinknek meg Csonkulását helybe állíthattyuk, de ha az felső Tábla azon meg edgyesülést akadályoztattya tovább-is, meg-történik az Hasonlás az hasonlásból az képzelhetetlen szomoru Következések, mellyek meg történnek akkor, mikor ő Felsége le júne és az Diplomát készen nem kapván, azt nagy Nyakra főre kéne készíteni. vagy pedig az két Utolsók mellé kéne az Hazának nagy romlásával ragaszkodni, de

azt is méltó tekintetbe venni, hogy ezen öszve gyűlés az Hazának nagy Költségiben álván ne hogy annak meg akadályoztatokra azon Kár-vallása az Hazának háromalyék.

Láttzotot az felső Táblatalá m oly vélekedésből, hogy ezen mixta Sessioknak Kivánásával az Felső Táblának Jussai ellen kívánna cselekedni, de bizonyossa teszi abba az alsó Tábla, hogy ezen mixta Sessiot nem praejudiciumára az Felső Táblának, hanem az egész Hazának Boldaguiására, mely más képpen el-nem éretethetik, kívannya végre.

Edgy az Haza, edgy a' Boldogság, edgy aránt kell azt védelmezni mely szerént azt külömben véghez vinni nem lehet, ha tsak az Két Tábla öszve nem foI, azért az Rendek ennek előtti el-határozások mellől el-nem állanak remélvén igazságos Kivánságoknak fogatos ki-menetelit.

Az Felső Táblánál véghez menvén az Követség az kik eddig-is az mixta Sessiot ellenzették, megmaradának magok vélekedésebbe és mint hogy Votorum Pluralitate erősitenék ezen dolgot meg állitotva lenni többé hozzá szollani sem akarának, azonba a' Mágnsók közzül felesen az mixta Sessionak szükségét azért-is erősíték, hogy mixta Deputationak az munkáját természet szerént mixta Sessionak kelletik rediealni és mint hogy az Alsó Tábla egészszzen, az Felsőnek pedig nagy része azt kívannya, tehát nem az Felső Tábla pluralitassat, hanem az egész Országot kelletik fel-venni de ugyan tsak.

Az Felső Tábla ebbe határozá meg izenetét, hogy az következő Holnapnak 17^{dik} napján Felséges Leopoldus az Francofurtumi Coronatoria szándékozván, az Deputatio rendeltessék ki, az ki-is holnapi napon indulna meg és az Cancellarius Ur ő Exelentziajatos tudakozná-meg, hogy ha ő Felsége az Francofurtumi Coronatio előtt ide le jün-é, melyet meg tudván azonnal Staféta áltol Kötelességének tartaná az Országot tudositani, hogy abban az Történetben Mixta Session az Deputatio munkája folyan, hogy ha pedig az Imperialis Croonatio után gyüne le, akkor külön öszve Ülesekbe folyana, külömben is mely veszedelmes lett légyen az Mixta Sessioba lett Diploma készítése, az 1741^{be} készült diploma bizonyitya.

Ezen Izenetére az Felső táblának rövideden az Alsó Tábla meg izené, hogy az 1741^{be} készült Diploma, az mint az akkori Acták mutattják, nem Mixta Sessioba készült, sőt még az Diploma nem-is volt subscribalva, midőn az Coronatio meg eset, hanem tsak edgy néhány Ante Coronationalis Articulus estvéli órákon mixta Session tractaltatott, mint hogy pedig az Rendek láttyák, hogy harmadnap-tol fogva fontos okaira-is az Felső Tábla hajlani nem kíván, jelenti, hogy az fel tett Czéljától el-nem áll, és ha az Felső Tábla arra nem áll, hogy az két öszve tett világosság előtt az Hazának edgyetlen edgy boldogsága öszve forjan, inkább az mái Sessio bomolyon el.

Az Felső Tábla, ámbátor az mixta Sessiot felesen kívánták légyen, mint hogy többen ellene voltak, tehát az Sessiot fel-bontatták, és az Rendeknek meg-izenték.

Az Rendeknek edgy Részre arra hajlék, hogy az Ország Birája Ur ó Exelentziáját Deputatio áltol arra birnák, hogy holnapi napra, ámbátor Ünnepe volna, Mixta Sessiot rendelne sub responsabilitate a' végre, hogy ily meg hasonlásba az Ország meghatározná azt, hogy az Diplomának revisioja Mixta Session folyan-é, vagy nem.

Más része pedig azt állitá, hogy meg volt már etzer határozva, hogy ha az Mixta Sessiot meg nem engedi az Felső Tábla, az Deputatio ne-küldetessék, hanem folyan maga Utyan az Mixta Deputatiónak munkálkodása és ha késeltetni fog, feleljen meg az, a' ki szaparább el-készítésének akadályoztatója volt.

Némellyek az dolognak nagy voltát meg-fontolván, és az szomuru Következéseket ezen dologbol áltol látván, arra hajlattak, hogy holnapi napra mixta Sessio ne-kéretetnék, mint hogy már az mixta Sessio az irt dologba meg-nem-engedetődöt, ebbe-is meg nem adata-tódik, hanem holnap kiki jól meg-fontolván a' dolgot, holnap utánni öszve gyülésével az Rendeknek mit-kellessék tovább tselekdenni vizsgálja-meg.

Mely fontos Tanátskozásokra holnap utánra az Rendeknek öszve Gyülése meg-határozatott.

Ezen fen le-irt ilyeten tudosításunk mellé ragasztyuk az Diariumnak Négy Következet Árkossait, még-többet-is kapnánk, az kik eddig irt Jelentéseinkre Óhajtát Válaszakat várjuk, és magunkat állandó tiszteletünk mellett ajályuk

az Méltóságos B. Administrator Úrnak

és

az Tekintetes Nemes Vármegyének

Pest 790

Kis Aszszony havának 14dik Napján

alázotos szolgálái

B. Thorotzkai Joseff

Fekete Ferentz mpria.

(Eredetije két, egymásba tett nagy kanczelláriai íven, tulajdonomban.)

DR. SZTRIPSKY HIADOR.

VÁZLATOK EPERJES SZABAD KIRÁLYI VÁROS KÖZÉPKORI JOGÉLETÉBŐL.

(Főleg a város 1424—1509-ből való jegyzőkönyve alapján.)

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

Tudvalévő dolog, hogy hazánk területén a jogi felfogás, a jogélet, a per maga a városok területén már korán kifejlődött. Ennek oka abban keresendő, hogy a városok lakossága legnagyobb részt a fejlettebb jogélettel bíró külföldi városokból származott hozzánk, mely azután az idegen, fejlettebb jogot magával hozva, azt nálunk tovább fejlesztette és magyarrá tette. A városok azon szerve, mely az igazságszolgáltatást látta el, már korán rájött annak szükségére, hogy az előtte történt bevételeket, végrendeleteket, egyességeket, pereket, ítéleteket, szóval minden jogi szempontból fontos és jogi következményekkel járó mozzanatot feljegyeztessen és összegyűjtve »pro perpetua rei memoria« megőrizzen. Így keletkeztek a városi jegyzőkönyvek, a melyek rendszerint vagy vegyes tartalmúak, vagy pedig a bejegyzés tárgya szerint a: Libri citationum, fassionum, sententiarum, testamentorum, funduales stb. nevet viselik. Ilyen jegyzőkönyvek már a XIV. századból maradtak fenn városaink levéltáraiban. Így pl. Zágráb város jegyzőkönyvei az 1355. évvel,¹ Pozsony város jegyzőkönyvei 1402-vel kezdődnek.² Kassa város jegyzőkönyveinek első kötete 1394-gyel kezdődik és 1406-ig terjed 129 lapszámmal. A második kötet 1460-nal kezdődik és a középkori rész (1526-ig) 215 oldalra terjed.³ Bártfa város jegyzőkönyvei 1416-tal kezdődnek. Az első kötet címe: »Judicium bannitum in annorum 1416—1443«, voltaképen azonban csak 1434-ig terjed. 1429 január 1-vel kezdődik egy »Registrum arestacionum«, ennek a végén van egy: »Judicium bannitum maius, sessum per iudicem Georgium Stanislaidis, feria sexta

¹ Tkalčić: *Monumenta Zagrabiae Historica* IV, V, VI, VII, VIII, IX. és X. kötetei.

² Király: *Pozsony város joga* 20. old.

³ Kassa sz. kir. város nyilv. ltára.

post Sancti Georgii, anno Domini Mo. CCCCXLVIIo.« Végül 1436—1498-ig terjed a középkori jegyzőkönyvek harmadik kötete.¹ Igló város középkori jegyzőkönyvei szintén a XIV. századdal kezdődnek,² stb. Eperjes szabad királyi város jegyzőkönyve 1424-gyel kezdődik és 1509-ig terjed. Volt alkalmunk ezen jegyzőkönyvet átnézni és belőle igyekeztünk Eperjes város XV. századi jogéletének legalább mozaikszerű részeit összeállítani.

* * *

Eperjes város eredetét telepítésnek köszönheti. A telepítés, úgy látszik, még a XII. században történt, és összeesett a szepesi szászok betelepítésével.

A hely neve okleveles forrásainkban legelőször 1248-ban fordul elő.³ Ekkor még, úgy látszik, a helység területén az igazságszolgáltatási és közigazgatási teendők ellátása a várispán joghatósága által van korlátozva. Mert noha valószínű, hogy — a mint azt a későbbi oklevelek gyakran említik — a helység ekkor már a szepesi szászoknak adott kiváltsággal élt, (a melyet IV. Béla adott 1243-ban és V. István 1271-ben kibővített) azzal t. i., hogy a község maga választott magának villicust, és hogy bizonyos ügyekben ki volt véve a szepesi comes bírói fenhatósága alól stb., azért még nem állunk szemben jogilag véve önálló városi, hanem csak községi szervezettel. A helység még nem fejlődött oda, hogy belső ügyeinek minden részét önmaga intézze el, hogy önmagát kormányozza, de már mindenesetre fejlődik a városi szervezet felé, a mely fejlődésnek egyik főfontosságú határköve Róbert Károly királynak 1324 november 3-án kelt kiváltságlevele.⁴ A király ekkor ugyanis a sárosi és szebeni, továbbá Miklós volt, és Halman jelenlegi eperjesi villicusok kérelmére ezen városoknak, tehát *Eperjesnek is*, azon kiváltságokon felül, a melyeket a szepesi szászok élveznek, »quas scilicet eciam libertates in privilegio nostro, antiquo sigillo nostro consignato per modum confirmationis confecto, nobis per ipsos reportato, temporibus aliorum quondam illustrium regum Hungarie nostrorum predecessorum *expresse vidimus eos habuisse*«, még a következőket adja :

¹ Bártfa város ltára.

² Illésy: *Igló korona- és bányaváros ltára* 5. old.

³ Fejér: *Cod. Dipl.* IV/2. 16. l. ; Wagner: *Dipl. Sáros* 457. l.

⁴ Wagner a 451. old. (*Dipl. Sáros*) a) jegyzetében említi, hogy ezen oklevelet nem ismeri. Eredetiben nem is maradt ránk, nekem legalább mindeddig Eperjes város ltarában — daczára annak, hogy pl. Lasztkay tud az *eredeti* oklevél létezéséről (l. Az eperjesi gymn. értesítője 1881. évf.) — feltalálni nem sikerült, hanem a szepesi kápt. 1394. jul. 4-én kelt átiratában. (Eperjes város lt. 71. szám.)

1. Hogy a nevezett városok vendégei a sárosi ispánnak és várnagynak semmiféle collectával vagy bármiféle néven nevezendő pénzbeli vagy természetbeni olyan szolgáltatással, a mely az országban divatban van, semmiféle czímen sem tartoznak.

2. *Ezen ispán és várnagy iurisdictiója alól fel vannak mentve.*

3. Semmiféle országnagynak sem szabad felettük sérelmes descensus jogot gyakorolni, azonban *a királyt, mint természetes urukat, az őt megillető tisztelettel tartoznak fogadni.*

4. »Item, quod ad exercitum nostrum generalem seu particularem, vel ad congregationem regni nostri generalem venire non eogantur.«

Egyébként pedig a IV. Béla és V. István királyok által a szépesi szászoknak adott kiváltságokkal éljenek, *úgy mint eddig*, azon hozzáadással, hogy az illető városok polgárainak összessége évenként 150 márka finom ezüstöt adjon a királynak, bizonyos meghatározott évi részletekben.

Az oklevél bevezetéséből és befejező szavaiból tehát világosan látható, hogy Eperjes már eddig is a szépesi szászoknak azon kiváltságával élt, a melyet nekik IV. Béla 1243-ban és V. István 1271-ben adományoztak.¹ Arra azonban, hogy ezeket a kiváltságokat mind használták-e és milyen terjedelemben, az adatok hiánya miatt, felelni nem tudunk. Az bizonyos, hogy a helység a szabad bíróválasztás jogával élt.

Károly király ezen kiváltságokat Eperjesre nézve kibővíti, a mennyiben kiveszi a várost a sárosi várispánság és várnagyság akár mint kormány, akár mint földesúri hatósága alól, felmentve őket minden szolgáltatás alól, a mely ezen a czímen eddig ezeket megillette, a mi más szóval a várjobbágyi viszony felbomlását jelenti. A város a királynak, mint területi főúrnak közvetlen hatósága alá kerül és ezen területi főuraság elismeréseképen fizet a város a királynak bizonyos évi összeget.

Ezzel azonban nem menekült meg a város minden más közteher viselése alól, mert pl. az egyházi tizedet köteles fizetni.

Az előbbi pontnak természetes következménye a második, hogy t. i. a város kivételt a sárosi ispán és várnagy iurisdictiója alól, és az igazságszolgáltatás terén ezekkel szemben teljesen szabadkezelt nyer. Nem vétetett azonban ki az ország rendes bírának iurisdictiója alól, a mely Nagy Lajosnak 1370 december 28-án kelt kiváltságlevelével² következett be. 1324-gyel tehát Eperjes *szabad és királyi* várossá lőn. Megkapta mindazon előfeltételeket, melyek szükségesek ahhoz, hogy a város belső

¹ Wagner: *Analecta Scepus.* I. 102., 189. l.

² Eperjes város ltára 40. szám.

ügyeit saját maga intézze, hogy a város *önmagát kormányozza*. Ezen önkormányzati jognak sarkalatos tételei: a várost kormányzó szerv vagy szervezet megválasztása; a jogszabályalkotás: a város területén való bíraskodás, — még pedig itt, úgy látszik, mind magán, mind büntető ügyekben, mert a forrásokban és főleg Eperjes város levéltárában semmi nyoma sincs annak, hogy a város még az 1405. évi decretum minus V. cikkének megjelentése előtt a ius gladii gyakorlására szóló *külön* kiváltságlevelet kapott volna, míg ellenkezőleg, a források ezen jognak 1405 előtt való gyakorlását világosan igazolják (V. ö. Wagner: *Dipl. Sáros.* 450. l., Eperjes város ltára 27. szám.) — és az önálló közigazgatás.

Bennünket közelebbről a város szabad bíraskodási joga érdekel. Ezt illetőleg — mint már említettük — 1370 december 28-án újabb fordulópont áll be, a mennyiben Lajos király tovább fejleszti a kiváltságot, kivevén a várost az ország összes rendes bíráinak illetékessége alól, kivéve mégis a rendesen fentartott eseteket, t. i. a lopást, rablást és más bűneseteket, a melyeknek elbírálására, úgy látszik, az ország rendes bíráinak befolyása még egy ideig fenmaradt.

Ezzel a bíraskodás tekintetében immár beállott a teljes szabadság, a mibe azonban főleg a közelebbről érdekelt szepesi, illetve sárosi várnagyok nem akartak belenyugodni és a hol lehetett, igyekeztek megsérteni a város ebbeli jogát, a mint ezt pl. István hercegnek 1352 január 16-án, vagy pedig Zsigmond királynak 1404 február 3-án kelt okleveleiből látjuk.² De ezekből az esetekből is az tűnik ki, hogy a város a bíraskodás jogát — még pedig mind a magánjogit, mind a büntetőt — tényleg gyakorolta és féltékenyen őrizte.

Az önálló bíraskodási jog feltételezi egy bírói szervezet létezését is. Mint említettük, már az 1324. évi kiváltságlevél előtt és ennek kiadása évében is voltak a helységnek villicusai. Ez a községi bíró és az a testület, mely valószínűleg mellette és vele működött, 1324 után immár városi bírónév, városi tanácscsá lett. 1347-ben említik először az oklevelek Konrád eperjesi *bírót*, *iudex*-et és vele Tamás ugyanottani esküdtet.³ Innen fogva már sűrűbben találkozunk a bírák és esküdtek névsorával. Maga a városi jegyzőkönyv vagy hat ízben névszerint felsorolja az összes esküdteket.⁴ A bírót akadályoztatása esetén — úgy látszik — a legidősebb esküdt polgár helyettesítette, kinek neve *viceiudex*. Így pl. 1447-ben, mikor Guman (Gulman) Miklós a bíró, Plaw-

¹ Eperjes város levéltára 27. és 95. szám. Wagner: *Dipl. Sáros* 450. Fejér: X/4., 315.

² Eperjes város ltára 14. szám.

³ Eperjes város jegyzőkönyve: 58, 60, 63, 65, 66, 106. lapok.

niczer Gáspár volt a viceiudex; 1458-ban Kezmarkter Gergely a »zu der czeyt Rychter *an stadt* Thuenis Sneyder Rychter«, tehát ez is a bírónak a vicéje, 1496-ban Grünwald György a viceiudex, a ki már 1494-ben Sewczlich László bírósága alatt is viseli ezt a tisztet.¹

A bíró mellé rendelt esküdtek scabini, iurati cives, consules száma a XIV. század vége felé (1380—90) hét-nyolcz (Eperjes v. lt. 65; 87. szám). míg a XV. század folyamán (legelőször pl. egy 1429. évi számadáskönyvben találjuk meg a teljes esküdtnévsort. A számadáskönyv a M. Nemz. Múzeum törzsltárában van.) és a XVI. század elején 12 volt, (1470-ben az esküdtek száma a bírón: László szücsön és a jegyzőn kívül kivételesen 16 volt. Eperjes város ltára 1470 ápr. 18-án kelt okl.), a tizenharmadik mindig a városi jegyző (notarius civitatis, stadtschreiber), a ki az üléseken a jegyzőkönyvbe a bejegyzéseket és általában az írásbeli munkákat végzi.

A bíró a 12 esküdttel és a városi jegyzővel alkotta a *kisebb* vagy *belső* tanácsot. Azonban fontosabb ügyek elintézésére a *belső* tanács mellé van adva a *külső* vagy *nagyobb* tanács (alden roth, centum viri), ezeknek száma a XV. század vége felé (1498.) és a XVI. század elején hetven volt.²

Valószínű — bár adatunk nincsen rá, — hogy a bírót meg az esküdteket a város egész közönsége választotta, még pedig a bírót évenként; azonban ugyanaz a személy többször és egymásután meg volt választható.³ Ugyanígy volt az esküdtek választásánál is, a mint azt a ránk maradt névsorok egybevetéséből következtethetjük.⁴

A nagy tanács tagjait a bíró az esküdtekkal választotta, még pedig — úgy látszik — a választás egyik föltétele a tanács egyhangú megegyezése volt.⁵

¹ 1447. Facta sunt hec Caspar Plawnicz *vice iudice*, ceterisque iuratis civibus, protunc existentibus... Jk. 13, 33. l. — Továbbá Jk. 94. lap.

² Pl. 1498. Múzeum Törzsltár.

³ Pl. 1424-ben Gebholz Miklós, 1425-ben Schönher György, 1428-ban Rüstorfier Mátyás, 1431—32-ben ismét Schönher György, 1465—66—67-ben Blum János, 1477—1488-ig Schweczlich László a bíró. Jk. 1, 2, 4, 5, 6, 44—49, 57—67. ll.

⁴ Pl. Grünwald György és Czipser Gergely 1479—1487-ig állandóan szerepelnek az esküdtek közt, vannak ellenben, a kik csak egy évig voltak esküdtek. (Jk. 57—67. l.)

⁵ »Registrum centum hominum vel virorum ad annum Christi salutiferum millesimum quadringentesimum nonagesimum octavum *per prudentem et circumspectum virum Thomam Plawniczem protunc iudicem et suorum iuratorum consensu unanimi electorum.*» Következik 70 név, mert mint maga a jegyzék mondja: a *centumvirek*: »LXX sunt in numero«.

A mi a városi jegyzőt illeti, ezt valószínűleg életfogytiglan választották.

A bírói, esküdti tiszt és nagy tanácsbeli tagság tiszteletbeli állások voltak. A források, a ránk maradt városi számadáskönyvek, nem tudnak arról, hogy ezeknek valami fizetésük vagy járandóságuk lett volna. A számadáskönyvek csak a város érdekében kifejtett tevékenységük alkalmával felmerült kész kiadások megtérítésére nézve tartalmaznak adatokat. Így pl. »Hoffreise« alkalmával »cerung«-ra kapnak bizonyos összeget.

Arra azonban van adat, hogy a bíró meg a városi jegyző házai adómentesek voltak, a mint ezt a város középkori adólajstromaiból láthatjuk.

A városi jegyzőnek rendes fizetése van, hetenként 1— $\frac{1}{2}$ frt és néha bizonyos mennyiségű sör. Ügyeinek vitelére a város egy vagy több ügyvédet tart, a kiket az elvégzett munka szerint fizetnek, vagy pedig »convencio«-t kötnek velük.¹

Van a városnak törvénytisztogatója, poroszlója is, (praeco, poroslo), kinek házában tartják pl. a kalodát.²

Hóhért, úgy látszik, nem tartott a város, hanem azt szükség esetén kölcsön kérte, mert pl. 1464-ban a számadáskönyvben olvassuk, hogy a város »dem henger aws der Lewtz« fizet munkálkodásáért 3 $\frac{1}{2}$ frtot és 13 dénárt. 1507—8-ban tárgyalások folytak arra nézve, hogy Kassa, Bártfa és Eperjes közösen tartssanak hóhért, kinek hetenként Kassa $\frac{1}{2}$ frtot, Bártfa és Eperjes pedig egy-egy ort dénárt fizetnének.³

Az előzetes letartóztatásban lévők számára van a városnak fogháza (Butel, — Bytelstube), mely a szlávok negyedében (Quartale Sclavorum) felküdt, itt börtönört »wechter, dy gefangen gehutt« tartott a város.

A XVI. század elején történt változásokat Cristannus notarius javította bele a névsorba. Eredetije a Magy. Nemzeti Múzeum levéltárában, a hova a Wenzel-gyűjtemény útján került.

¹ Így pl. 1424-ben az ügyvéddel conventiót kötnek, mely szerint fizetése egy évre lesz 22 frt és csizma. (Eperjes város számadáskönyvében.)

² Miklós eperjesi bíró, Pált, Bártfa város ügyvédjét elfogatja »et domum preconis in cyppone intruncari fecisset«, a nála levő okleveleket pedig elszedte. Bártfa város levéltára. 1448. január 7-én kelt oklevél.

³ 1507. augusztus 10-én Kassa város tanácsa levelet intéz Bártfa város tanácsához »von wegen eyns czuchtigers«, és azt az ajánlatot teszi »das wyr drey stet eynen hylden, wnde wyr ym geben wolden eyn woch eyn halben gulden, wnde ewer w. eyn orth den., wnde dy herrn vom Epperies auch eyn ort den., also moecht sich eyner auszhalten wunde von eyner Stadt yn dy ander czyhen, zo ys noth wer«. Ugyanezen tárgyban még két levelet ír a kassai tanács, 1508. február 25-én és 26-án, ekkor már szüksége van a városnak a hóhérra és kéri a bártfaiakat, hogy küldjék hozzájuk, ha kéznél van. Bártfa város levéltára.

Volt ezeken kívül még egyéb alsóbb rangú, rendőri, közigazgatási és más teendőket ellátó személyzet. Így pl. vannak városi szolgák (servitores civitatis, stadtknecht, stadtdyner), éjjeli czirkálók a város falain (circatores, tczyrkler des nachtis der mawer), toronyőrök (vigilatores in turri, turmwechter), kapuőrök (vigilatores walvarum, wechter am thor), küldönczök (bottin), kórházi szolgák (spytelknecht), pásztorok (hirten) fürdősök (balneatores, bader), városi kocsis (waginknecht), városi kovács (stadtsmyd) stb. Mindezeket részint készpénzben, részint pedig természetben (ruha, posztó, csizma, sör) fizették.¹

Eperjes város bírósága — azaz a bíró és az esküdtek együttesen — kezdetben valószínűleg szepesi jog szerint ítélt, melynek befolyása némely kérdésekben még később is érezhető volt. Általánosan elfogadott az a nézet, hogy Eperjes város budai joggal élt, ha azonban az idevonatkozó és idezni szokott oklevelet figyelmesen elolvassuk, látni fogjuk, hogy ez a nézet csak részben helyes. Nagy Lajos király 1374 május 1-én kelt oklevele világosan rendelkezik, mondván: »Concedimus, ut dicta civitas nostra de Eperyes ac cives et hospites in eadem residentes tam in venditione et empicione pannorum, quam eciam aliis rebus mechanicis omnibus eisdem libertatibus consuetudinibus et immunitatibus perpetuis temporibus pociantur et utantur, quibus civitas nostra Budensis et cives nostri in eadem gaudent, potiuntur et fruuntur.«² Itt tehát legfeljebb csak arról beszélhetünk, hogy a király Buda város kereskedelmi jogát ruházta át Eperjes városra, azt azonban a szövegből kimagyarázni nem lehet, hogy a város a budai jogot mindenestől megkapta és átvette, a mire egyébként szükség sem volt. Hiszen Eperjes város már 1374 előtt is, mielőtt a budai jog részleges átruházása megtörtént volna, már élt valamely joggal és eltekintve minden széles alapú bizonyítástól, önmagától kínálkozik az a természetes következtetés, hogy a város nemcsak a hozzá földrajzilag legközelebb eső területnek, t. i. a Szepességnek kiváltságait használta, hanem annak már korán, legalább is a budai joggal egyidőben kifejlett jogával is élt, sőt nemcsak hogy élt, hanem már 1355-ben jogátruházással állunk szemben. 1355 február 14-én a Czelei testvérek a Tapoly mellett egy »Villa Coloni« nevű soltészséget alapítanak, egyben a helység szabadságait is megállapítják és kimondják, hogy a mindenkori soltész a kisebb és nagyobb ügyekben »secundum libertatem de Epperies« tartozik ítélni.³

¹ Ezen adatokat a város számadáskönyveiből és adólajstromaiból veszem.

² Eperjes város ltára 46. sz.

³ Kolosy család ltára.

A város levéltárában középkori jogkönyvet vagy statutumot hiába keresünk, legfeljebb csak itt-ott találunk statutárius feljegyzéseket. A XV. században a város egy jogi compendiumot, egy »Summa legum«-ot használt, azt, a mely úgy a külföldön, mint pedig akárhány magyarországi városban (Pozsonyban, Budán, Bártfán) használatban volt.¹ Ezenkívül használta még a város a tárnokjogi czikkeket, melyek XVII—XVIII. századi másolatban a Summával egybekötve maradtak ránk. Így tehát Buda város jogának teljes receptiójára nézve nem áll adat rendelkezésünkre.

I. Magánjog.

Peres eljárás.

Eperjes város bíróságának hatásköre kiterjedt a város egész területére, sőt — úgy látszik — még bizonyos távolságra a város falain kívül is. Így pl. a XIV. század végén egy ízben egy nyilvánvaló gonosztevőt, Delnemelléki Csonkor Jakabot »*prope dictam civitatem*« (t. i. Eperjes), tehát a városon kívül tartóztatnak le.²

A bíróság illetékessége a város összes világi lakosságára egyenlőképen kiterjedt, egyházi személyekre csak azon esetben, ha azok a bíróság illetékességét magukra nézve önként elismerték.³ Idegen felett, a ki »*non esset de medio ipsorum*«, szintén csak akkor ítél a bíróság, ha az illető önként elismeri az illetékességet.⁴

A város bíróságának az eperjesi polgárok feletti illetékességét a középkor folyamán sokszor nem vették figyelembe, ezért királyaink ezen szabályt többször kénytelenek voltak hangoztatni. Így Zsigmond király 1404 február 3-án Kassán kelt oklevelében főleg a sárosi várnagynak (de más minden rangú embernek is), a ki az eperjesiek felett ítélkezett, a tanácsot pedig az ítéletek hozatalában akadályozta, meghagyja, hogy az eperjesi tanácsot, mint bíróságot »*in iudicio decisione quorumlibet causarum in ipsorum medio more solito et legitimo determinandarum*« ne akadályozza, hanem engedje meg, »*more ab antiquo solito, quoslibet causas tam incolarum, quam extraneorum civium, mercatorum et quorumlibet aliorum hominum, iuxta consuetudinem civitatum regni nostri decidere et adiudicare*«. ⁵ De még az 1405.

¹ L. erre nézve dr. Schiller Bódog: *A Hármaskönyv egy állítólagos főforrásáról*. Magyar Jogászegyl. értek. 1908., 104—106. l., 106. l. 2. jegyz.

² Eperjes város ltára 57. sz.

³ De már egyházi és világi közt folyó ügyben a szentszék illetékes. Jk. 102—3. l.

⁴ Jk. 17, 25, 28, 44, 82—83, 102, 105—6. ll.

⁵ Eperjes város ltára 95. szám.

évi III. tcz. meghozatala után is gyakran van rá eset, hogy eperjesi polgárokat nem illetékes bíróságuk elé idézik, őket jogtalanul letartóztatják és felettük ítéleznek. Így pl. 1437-ben az eperjesiek Kapy András fia János ellen panaszt tesznek, hogy őket »diversimode variis citacionibus in sede iudiciaria nobilium citaret et vexaret, literas iudiciales super ipsos emanare procurarent et ad iudicatum nostrorum (— mondja Sáros vm. hatósága —) compellerent, licet in nostro iudicio iudicare non essent astricti«, melynek bizonyítására idézi az 1405. évi III—VIII. tezikkeket, és a megye mintegy ítéletileg, majdnem statutum formájában kénytelen kimondani, hogy »si quis condicionis hominum quitquam accionis quovis modo contra eadem incolas civitatis haberet et populos coram ordinario iudice iuratis ipsorum exequi debeat causam suam et ipsi in nostro iudicio astare non compellantur«.¹

De a törvénytelenések még mindig nem szűnnek meg, úgy hogy 1455-ben V. László újra kénytelen megismételni, hogy »si qui autem quitquam accionis seu questionis contra et adversus dictos cives, hospites et inhabitatores habuerint, id coram iudice antelate civitatis Epperies iuridice prosequantur«.² Az eperjesiek ellen tehát csak saját illetékes bíróságuk előtt volt valamely per megindítható.

A bíróság előtt megindított perben felperes és alperes állnak egymással szemben. A perbe vonást, a peres viszonyt a jegyzőkönyv »clagende auff yn, beclagende yn, anclagende den x, x conquerebatur super N., N. egit contra N.« kifejezésekkel jelzi.³ A felperes neve »actor, (actrix),« az alperesé »in causam attractus«, a perlekedők neve általában »causidici; tediger«.⁴

A felek a perben személyesen, egyedül, vagy ügyvédjük kíséretében jelennek meg.⁵

A tárgyalásra a feleket megidézik. Az idézésben természetesen ki volt tűzve a tárgyalás határideje (terminum prefigere), — mely, úgy látszik, 14 napos időköz volt — és a tárgyalás helye.⁶

A tárgyalás helye rendszerint a városházán lévő tanács terem, csak nagyon kivételesen a bíró háza.⁷ A bíróság ülést minden hétköznapon tart.

¹ Eperjes város ltára 184. szám.

² Eperjes város ltára 288. szám.

³ Jk. 75, 84, 88, 97, 102, 102—103. l.

⁴ Jk. 28, 105, 113—114. l.

⁵ Jk. 82. l.

⁶ Jk. 88, 112. l.

⁷ Anno Domini millesimo quadringentesimo quadragesimo octavo. Nos Nicolaus Gromman protunc iudex civitatis Epperies, unacum nostris

Ha a kitűzött határnapon a felperes a tárgyalásról indoklatlanul elmarad, sőt maga helyett még csak képviselőt sem küld, akkor elveszti a pert és alperest felmentik.¹

Ha a felek a kitűzött időben a bíróság előtt megjelentek, az ügy tárgyalás alá került. A tárgyalás közvetlen, szóbeli; ² azzal kezdődik, hogy felperes előadja keresetét (actio, propositio),³ a mire alperes vagy beismer, vagy — a mi a gyakoribb eset — tagad és »respondit ex adverso«.⁴ Az ellenbeszéd (responsio)⁵ után kezdetét veszi a bizonyítási eljárás. Bizonyítékok: a *tanúk* vallomása, hivatkozás *köztudomásra*, *eskü*, *okiratok* és végül a *bírói szemle*.

A tanúk vallomását eskü alatt tették; kivételt képeznek a városi esküdtek, a kik »an eydes statt« hivatali esküjökre hivatkozva vallanak.⁶

Azonban nem mindenkitől kíván a bíróság esküt. Tiszteséges, jó hírű polgár vallomását eskü nélkül is elfogadják. Van rá eset, hogy »viros fidedignos« hallgatnak ki és megelégesznek azzal, ha azok csak a »bona consciencia«-ra hivatkozva tesznek vallomást.⁷ Tudunk példát arra is, hogy nő sem tesz vallomására esküt, hanem csak »bona consciencia«-jára hivatkozik és a bíróság megelégszik vele.⁸ Előfordul, hogy a bíróság kínálja fel a peres feleknek az esküt. Így pl. a bíróság Reich Mátyásnak esküt ítélt meg arra nézve, hogy bizonyos kötelezettségének eleget tett,

assessoribus iuratis eiusdem civitatis prenominate, memorie tenaci commendando significamus, quod cum nos proxima feria tertia post dominicam Oculi me decantatur *in stuba pretorii* in sede nostra sedissemus, venientes etc. Jk. 14, 98, 94, 62. l. 1452. Veniens nostra in presencia *in domo dicti iudicis* (t. i. Plawniczer). Jk. 19. l. — A szepesi káptalan embere előtt András eperjesi plebános »*in stuba domus pretorii*« tesz vallomást. Eperjes város lt. 278. sz. »Coram nobis in capitolium veniens«, vagy »Coram nobis in capitolio«. Jk. 99, 100, 101, 102—3, 106. ll.

¹ Jk. 88. l. Jorg Arler und Merten Kurszner ügye.

² Jk. 82, 84—5, 102, 112, 113—4. ll.

³ Jk. 14, 113. ll.

⁴ Jk. 82, 102, 113. ll.

⁵ Jk. 14, 113. ll.

⁶ Jk. 23. l. »Michil Eckart und Mathis Zyndram Gesworner purger der Statdt Czeben bekanten an Eydes stat«. 91. l.

⁷ Jk. 15. l. »Providi viri Johannes Foyt . . . etc. recognoscentes sub fide sua et animarum salute«. Jk. 87. 91, 97. l. »Coram nobis producti honestos et providos Stephanum mensatorem, Michaelem Benca, Stephanum Glaser et Georgium Bogner singulos concives nostros viros fidedignos, qui iuris ordine bona consciencia fatebantur, quomodo prelibatus Thomas Bithner debet pecuniam . . .« stb. 1498. február 14-iki bejegyzés.

⁸ 1499. »feria quinta post Sophie«. — Czausz Bertalan »pro testimonio fidedigno produxit honestam dominam Vrsulam Czauserin genitricem videlicet suam, que *bona consciencia* iusticia eciam comite fassa est, quomodo«. Jk. 99. l.

és Reich az esküt le is teszi (Eciam iuramentum coram nobis sibi iuris ordine adiudicatum prestitit).¹ Az ilyen megítélt esküt bírság terhe alatt le kellett tenni. 1508-ban az eperjesi tanács határozatot hoz arra nézve, hogy ezután bárkinek bármilyen ügyben ítélnenek meg esküt, ha azt a kitűzött határidőben le nem teszi, 8 dénárnyi bírságot fizet a tanácsnak.²

A bizonyítékok közt előfordúl, hogy valaki a perben arra hivatkozik, hogy az a körülmény, a melyet állít, közismert, »quod omnibus in hac civitate bene constaret« és ezt a bíróság bizonyítékképpen el is fogadja.³

Az oklevéllel való bizonyítás szintén elég jelentős szerepet játszott. Ugy látszik, hogy a bíróság az oklevelet nemcsak tartalmilag, hanem alakilag is vizsgálat alá vette. Következtetjük ezen körülményt abból, hogy a jegyzőkönyv rendszerint fölemlíti, hogy az illető oklevél kinek a pecsétje alatt adatott ki, eredeti-e vagy átírás, patens vagy zárt formában kelt-e?⁴

Az oklevelekkel teljesen egyenrangú bizonyítékul szolgál a városi jegyzőkönyv. Ebbe a felek éppen azért jegyeztetik fel jogügyleteiket, hogy később, ha szükséges lenne, bizonyítékként hivatkozhasanak a bejegyzésre. Maga a bíróság minden alkalommal feltétlen hitelt ad a városi jegyzőkönyvnek.⁵

Az eperjesi Szent Miklós-egyházban nyilvánkönyvet vezettek arról, hogy ki mennyit hagyott az egyháznak, erre a »Kirchenpuech«-ra mint bizonyítékra való hivatkozás szintén előfordúl,⁶ a kereskedelmi vagy üzleti könyvekre (»Register«) való hivatkozással együtt.⁷

¹ Jk. 109. l.

² Anno 1508. feria quarta post vincula Petri per iudicem et iuratos ordinatum est, quod ammodo et deinceps cuicumque iuramentum quaecunque adiudicatum fuerit et termino prefixo huiusmodi iuramentum non fecerit, quod non plus preterquam den. VIII iudici et iuratis pretextu declinationis a iuramento expagare tenebitur.

Eperjes város 1433. évi adóajztománának végén, későbbkori írással.

³ Jk. 113. l.

⁴ Jk. 15. l., 1456. Egy perben a felek felmutatnak egy oklevelet »das wyr auch gesehen haben *eyn apschrift* des hopptbryffes under der Stadt Sigil von Croke«. Jk. 28, 82, 84—85. ll.

⁵ Jk. 17, 18, 62, 83—4, 86, 87, 93—94, 96, 102—103, 104, 107. ll.

⁶ »Im *Kyrchenpucht* peczehent ist was und wy vil dy genantte Cristina (Olslegerin) der Kyrchen Sancti Nicolai schuldig pleibet von dem anfall twegen dargelossen«. Jk. 65. l. Ilyen Kirchenpuch van egy Eperjes város ltárában, czíme: Excerpta testamentorum ecclesiam divi Nicolai confessoris, necnon ecclesiam Sancti Trinitatis et hospitale concernentium« 1474-től 1513-ig terjed.

⁷ 1491. Benda Istvánné Magdolna asszony köteles fizetni »Valentino Elter herrn czu Byeno IIII flor. und andere scholt, noch awszweisung ired Registers«. Jk. 72. l.

Végül bizonyítási mód volt a bírói szemle is. A bírói szemlét a felek kérték, mire a bíróság a saját kebeléből küldött ki néhány esküdtet, kik mellé, ha szükséges volt, szakértőt is rendelt ki. Egy perben pl. a posztó minőségéről folyt a vita. Felperes azt állította, hogy a posztóbálok, melyeket ő bizonyos követelésének biztosítására alperestől zálogba kapott, »non essent de Mechlisia«, alperes persze ennek ellenkezőjét állította, mire felperes bírói szemlét kért a posztó minőségének megállapítására. A bíróság erre kiküld két tanácsbelit, a kik közül az egyik szabó volt, szakértőként pedig István eperjesi posztónyírot rendelte ki. A bizottság meggyőződött arról, hogy a posztó »nullo modo esse de Mechlisia, sed cuiusdam alterius generis«.¹

A bizonyítási eljárás befejezése után, miután a bíróság a felek beszédeit és ellenbeszédeit meghallgatta (»accionem et responsionem utrarumque parcium auditis et intellectis et maturius discussis«) beható tanácskozás és érett megfontolás után, igazságsan és pártatlanul (»habito inter nos superinde consilio prematuro« vagy »matura cum deliberacione — solum Deum et eius iusticiam preoculis habentes«)² meghozza az ítéletet (sentencia diffinitiva, — lata, ortel, ortil).³

A bíróság az ítélet kimondása után közvetlenül, a peres feleket háromszor megkérdezi,⁴ hogy vajjon az ítéletben megnyugszanak-e? (meg vannak-e az ítélettel elégedve vagy nem?)⁵ Ha a felek az ítéletben megnyugszanak, az jogerős lesz, ellenkező esetben Eperjes, mint tárnoki város bíróságától, a tárnoki székhez való fellebbezésnek van helye.

Előfordúl, hogy a bíróság az ítéletet röviden meg is indokolja.⁶

A jogerőssé vált ítélet 14 nap alatt hajtandó végre.⁷ A perorvoslatok közül megvolt a fellebbezés. Ezt bizonyítja az előbb említett háromszori megkérdezés, továbbá egy ítéletben, a hol a bíróság a perveztesre »silentium perpetuum«-ot mond ki, utána ki van emelve, hogy sem az elítélt, »nec eius legitimus procurator non appellavit«, t. i. a tárnoki székhez.⁸ Van adatunk a perorvos-

¹ Jk. 107. l.

² Jk. 14, 82, 102, 108, 113. ll.

³ Jk. 14, 75, 102, 108, stb. ll.

⁴ Ez a háromszori felkérdezés a peren kívüli eljárásban is szokásban volt, a mire ugyancsak háromszor felelni kellett. »Und noch deme hab wir yn gefraget czum irsten andern und dritten mole, ab deme alzo were, und er yn bekante, sprechende yo.« Jk. 86. l.

⁵ Jk. 108. l.

⁶ Jk. 112—3, 113—4. ll.

⁷ Jk. 84—85. l.

⁸ Jk. 82. l.

latok közül a perújításra (causam innovare) is, csakhogy bűnvádi perben fordul elő,¹ valószínű azonban, hogy magánjogi perben is éltek vele.

A hagyatéki eljárásra nézve érdekes adat a következő. Jakab czipész a bíróság előtt tanúkkal bizonyítja, hogy ő néhai Hoheuser Jánostól 33 frtot kapott, mely összegnek, mint hagyaték-
nak »verus heres«-e Miklós ifjú, a kinek holléte után, ha még életben van, hozzátartozói kötelesek érdeklődni, ha pedig már meghalt volna, akkor Eperjes szabad királyi város *bíróságának kötelessége kideríteni*, hogy az örökösök közül kinek van ezen követeléshez erősebb joga.²

A személyek joga.

Eperjesen jogképes volt nemcsak minden eperjesi polgár, hanem az idegenek is, lettek légyen azok akár nemesek, akár polgárok.

A személy cselekvési képességére befolyással volt a kor. A törvényes kor a gyermekeknél, a nemre való tekintet nélkül, a betöltött 14-ik életévvel következett be,³ a miben Eperjes város joga megegyezett a szepesi szokéval.⁴

A 14. év a fiúknál az apai hatalom korhatára, eddig »usque ad adultam etatem« tartoznak a szülők a gyermekeiket »edocere et nutrire, derczyhen.«

A 14 éven alóli gyermek neve : puer, parvulus, knabe, a ki a törvényes korról eljut az ifjúkorba (»in annis pubescentibus et discretioribus — dirwachsen und mondig werden.«)⁵ a mikor neve : »discretus vagy providus adolescens, iuvenis, thugunt-samer Jüngling«.⁶ Ez a kor a »tempus adolescencie«, ekkor már az ifjú önállóan köthet jogügyleteket, de ezek, úgy látszik, csak akkor érvényesek, ha az adolescensre nézve nem voltak terhések.⁷ Hogy a törvényes korból eperjesi jog szerint mikor jut el az ifjú a nagykorúsághoz (aetas perfecta), arra nincsen adatunk. A nőknél a férjhez menéssel bekövetkezett a nagykorúság.⁸

A jog és cselekvési képesség tekintetében a nők bizonyos fokú, de csak jelentéktelen megszorítás alatt állottak. A nő férje hatalma alatt állott, a mi már abból is kitűnik, hogy forrá-

¹ Jk. 105, 108—9. l.

² Jk. 98—99. ll.

³ Jk. 113—114. ll.

⁴ Ld: Szepesi statut. 7. §. *Corpus statutorum* II/2. 6. l.

⁵ Jk. 41, 50, 56, 92. lapjai.

⁶ Jk. 63, 78, 100, 111. lapjai.

⁷ Jk. 63, 78, 82, 100, 111. lapjai.

⁸ Jk. 64. lap.

sunk már a jegyest (sponsus, tehát még nem maritus) a nő »spon-
sus et tutor legitimus«-ának nevezi.¹ Ez a tutorság abban nyilván-
núl, hogy a férjes asszony rendszerint férje kíséretében jelenik
meg a bíróság előtt, de van arra is elég példa, hogy egyedül
jelenik meg, továbbá, hogy a nő vagyonát a férj kezeli. Az is
előfordúl, hogy peren kívüli eljárásban férjes nő helyett két es-
küdt jelenik meg a bíróság előtt, ez azonban inkább meghatal-
mazásszerű viszony.²

Általánosságban azt mondhatjuk, hogy Eperjesen a férjes,
de főleg az özvegy nők önjogúsága sokkal nagyobbfokú, mint
máshol. Így pl. Eperjesen a nőknek korlátlan tanúzási képessége
volt. Az özvegyek ügyeik vitelében, jogügyletek kötésében stb.
teljesen önjogúak voltak.

A mi a nők gyámságát és végrendelkezési képességét illeti,
erről még a családi és örökjogban lesz szó. DR. IVÁNYI BÉLA.

¹ Jk. 78. lap.

² Jk. 49. lap. »Der erber man Jorge Grunwalt und Hannus Wylde
Rotherrn habin ynbeant anstat, der erbar Frawen Zophey Fodor Mathein,
das sy schuldig is . . .« ect.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

A BRASSAI ÖTVÖS CZÉHMESTEREK KÖNYVE.

Ismeretes az a nagy tevékenység, melyet Brassó város ötvösei a hazai iparművészet terén régebben kifejtettek ; de másrésről köztudomású dolog az is, hogy mily hiányosak az ismereteink a régi ötvösmestereket illetőleg. Hiszen csak újabban fordult felénk a kutatók figyelme ; a különféle levéltárak és czéhládák kincsei még legnagyobb részben feldolgozásra várnak.

Ezen nagyon is érezhető hiányt akarom — habár csak kis részben is — pótolni, midőn az alábbiakban levéltári kutatások alapján a brassai ötvösök XVI. és XVII századbeli czéhmestereinek névsorát közlöm, kiegészítve azt néhány ide vonatkozó adattal.

A brassai ötvösczéh iratai között fönmaradt egy félfólió nagyságú, fekete bőrkötésű könyv, mely 1516—1667-ig terjedőleg különféle bejegyzéseket foglal magában, leginkább a czéhmestereket és a czéh vagyonát illetőleg. Erős pergamen papirján ugyanazt a mérleges vízjegyet találjuk, melyet Brassó város régi számadásai is megőriztek ; ¹ ezen papir abból az időből való, mikor még Brassóban nem volt papirmalom. Összesen 184 oldalra terjed. Az íráson meglátszik, hogy e feljegyzések nem az utókor számára, nem okiratoknak készültek s legtöbbszörre maguk a czéhmesterek végzik.

A könyv elején az adósok jegyzéke van, majd néhány czéhhatározat következik, míg végre az 5. lapon megkezdődik a rendes évenkénti bejegyzés 1538-tól kezdve ; az 1515—38-ig való fejegyzések a 164. lapon kezdődnek. Közben találunk néhány apródfelavatást is, mindez azt mutatja, hogy Brassóban a XVI. sz. elején kezdődött a rendszeres, hogy úgy mondjam, hivatalos könyvvezetés, de eleinte mindent egy könyvbe írtak, míg később minden fontosabb czéhbeli

¹ V. ö. *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt* I. és III. kötetinek tábláit.

actusnak megvolt a maga külön törzskönyve (pl. a büntetések, apródok, mesterek stb. könyve). Könyvünknek eredetileg nincs címe, de bátran elnevezhetjük azt a *czéhmesterek könyvének*, nemcsak azért, mert legnagyobbbrészt ők maguk írják, hanem mert az évi bejegyzés rendszeren a czéhmesterválasztáson kezdi, a kik átveszik a czéh vagyont s év végén arról beszámolnak. Ezen könyvet más egyéb, az ötvösökre vonatkozó iratokkal és okmányokkal együtt a brassai szász gymnasium kéziratárában őrzik.

Ezek után lássuk az évi bejegyzéseket időrendben.

1516 an sant loy tag (aug. 25-én.) *Tomas és Lorenz* mesterek átveszik a czéh vagyont, a mely akkor mindössze csak 2 frt volt. Sem ezen, sem a következő néhány évben nincs említés téve a czéhmesterválasztásról s a fölemlített mestereket sem nevezik czéhmestereknek, de hogy azok voltak, az iránt nem lehet kétségünk, mert a czéh vagyont mindig a czéhmesterek kezelték.

1517-ben *Hans Fux* és *M.¹ Hans von Mydwess* már 3 frt és 19 osporát vesznek át. A Fux ötvös család nevét már ismerjük, később is többször előfordúl. Mydwess magyarul Medgyes.

1518-ban *Tomas Golsmydt* és *M. Hans von Mytwess* a czéhmesterek, a czéh vagyona ekkor már 21 frt s más egyéb az ötvösséghez szükséges anyagok.

1519-ben csak 7 frtja marad a czéhnek, úgy látszik, nagyobb-szerű bevásárlásokat eszközöltek. A czéhmesterek nevei hiányzanak.

1520. *M. Thomas* és *M. Hans Fux* a czéhmesterek. A czéh vagyona pénzben 10 frt 4 asp. Ez évben apródfelavatás volt, melyért 4 frt jár a czéh pénztárába.

1521-ben *M. Hans von Mytwess* és *Hans Fux junior* voltak czéhmesterek, a czéh vagyona készpénzben 5 frt.

1522. Czéhmesterek: *M. Tomas* és *M. Hans Loy*, készpénz 7 frt 13 asp., tartozás a czéhládába: 24 frt. 12 ospora.

1523. Czéhmesterek: *M. Tomas* és *M. Hans Loy*, a czéh készpénzvagyona 5 frt és 17 ospora.

1524. *M. Hans* és *M. Mechel*.

1525. *M. Hans* és *M. Mechel*.

1526. *M. Thomas* és *M. Hans von Mydwes*.

1527. *M. Tomas* és *M. Bartuss Fux*.

1528. *M. Thomas Golsmydt* és *M. Bartus Fux*.

1529-ből nincs bejegyzés.

1530. *Her Hans Golsmydt* és *Ludovicus Golsmydt*.

1531. *M. Zelestynus* és *M. Symon*.

1532. *M. Zelestinus* és *M. Symon*.

¹ M. a. m. Meister, mester.

Itt megszakad a czéhmasterék jegyzéke és néhány apródavatás-történi; 1538-tól kezdve azonban ismét fel van jegyezve a czéh-masterék neve, a mint következik:

1538. *M. Symon* és *M. Endress Goltschmit*.
 1539. *M. Symon goltschmet* és *Endris*.¹
 1540. *Symon* és *Marcus*.
 1541. *M. Marcus* és *M. Casparus*.
 1542. *Herr*² *Bartusch Fux* és *M. Casparus*.
 1543—44-ből a czéhmasterék nincsenek feljegyezve.
 1545. *H. Symon Goltsmit* és *M. Jorg Mydwesser*.
 1546. *Jorg Mydwesser* és *M. Kolman Goltschmyt*.
 1547. » »
 1548. » és *Franz Letz*.
 1549. *Franz Letz* és *Michel Akerman*.
 1550. » »
 1551. *Michel Akerman* és *Lenert Fischer*.
 1552-ből nincs feljegyzés.
 1553. *Lenert Fischer* és *Erasmus Goltschmit*.
 1554. » »
 1555. *Franz Lez* és *Klement Goltschmit*.
 1556. » *M.* »
 1557. *M. Clemendt* és *Jorg Bodgisser*.
 1558. » *M.* » *Podgisser*.
 1559. *Franz Lez* és *Erasmus*.
 1560. *M. Erasmus* és *M. Clementt*.
 1561. *M. Clemendt* és *M. Stefan Schneuwais*.
 1562. » »
 1563. *M. Petter* és *M. Franz Scherwerdt*.
 1564. » *Perellhefter* és »
 1565. » » és *M. Fellten*³ *Goldschmidt*.
 1566. » és *Jacob Schermer*.
 1567. *Jacob Schirmer* és *Krestell Kadner* (Katner, Catner).
 1568. » »
 1569. » *Cristell Gross*.
 1570. *M. Clemendt* és *Peter Perellhefter*.
 1571. » »
 1572. » »
 1573. *Crystell Catner* és *Merten*⁴ *Gubesch*.
 1574. » »

¹ Endris, Endress az András névnek szászos formája.

² Ebben az időben Herrnek csak a városi tanács tagjait nevezik, később már minden tekintélyesebb ötvöst így czímeznek.

³ Fellten a. m. Valentinus, Bálint.

⁴ Merten a m. Márton.

1575. *Davidt Rosenauer és M. Ambrosi (Brus) Schwarz.*
 1576. » » »
 1577. » » »
 1578. *Merten Gubesch,* »
 1579. » és *Jeremias Greff (Grewe).*
 1580. *Davidt Rosenaiér és Greger Rob (Roschb.).*
 1581. » » »
 1582. » és *Gerg Kazenderffer.*
 1583. *Merten Gubesch és Jeremias Greff.*
 1584. *M. Jeremias Greff és Tomas Hermann (Hermen)*
 1585. » » »
 1586. *Tomas Hermen és M. Merten Tink.*
 1587. *Merthen Tinck és Paull Rosenaywer.*
 1588. *Jeremias Greph és Thomas Hermen.*
 1589. » » »
 1590. *Merthen Gubesch és M. Jerg Katzendörffer.*
 1591. *Jeremias Greph és Nikles¹ Goltschmidt.*
 1592. *Paul Rosenaywer és* »
 1593. » és *Greger² Kindler.*
 1594. » » »
 1595. *Thomas Hermen és* »
 1596. *Jeremias Greff és Hannes Leffner.*
 1597. *Mattes Goldschmit és Paull Kirpreger.*
 1598-ből nincs feljegyzés.
 1599. *Greger Kindler és Paull Kirpriger.*
 1600. és 1602-ben megtörtént a vagyónátadás, de a czéhmes-
 terek nevei nincsenek felemlítve.
 1604-ben, ha ugyan nem téves a bejegyzés, háromszor volt
 választás és átvétel ú. m. : jan. 28-án, júl. 15-én és aug. 5-én. A czéh-
 mesterek mind a három esetben :
Mattes Schuller vagy Goldschmit és Krestel Kattner.
 1605. » » »
 1606. *Krestell Kattner és Jerg Kosak.*
 1607. *Georgius Kosak és Pitter Perlhefter.*
 1608. » » »
 1609. » » »
 1610. *Mattes Goltschmit és Simon Gruz.*
 1611. és 13-ből nincs feljegyzés.
 1612. *Pitter Perlhefter és Hannes Gorgyas.*
 1614. *Georgius Kosak és* »
 1615-től kezdve a két czéhmesteren kívül még egy *Wortmann*t

¹ Nikles a. m. Miklós.

² Greger a. m. Gregorius, Gergely. Jerg, Jorg a. m. Georgius, György.

(Fürmundt, Fürmender, orator) is választanak, mindig a legtekintélyesebb ötvöst. Hivatása a czéhet kifelé képviselni.

1615. Wortmann: *Georgius Kosak*, a czéhmesterek: *Hannes Gorgias* és *Thomas Trepches Goldschmit*.¹

1616-ban ugyanazok.

1617. *Georgius Kosak*, *Chrestell Kattner* és *Wolff Kemmel*.

1618. *Crestell Kattner*, *Hannes Gorgias* és *Wolff Kemmel*.

1619-ből nincs feljegyzés.

1620. *H. Chrestell Kattner*, *Pitter Perelhefter* és *Mechil*² *Schmitt*.

1621. *H. Chrestell Kattner*, *Wolff Kemmel* és *Mechil Schmitt*.

1622. *Michael Schmidt*, *Wolff Kemmel* és *Bartesch*³ *Igell*.

1623. *Hannes Gorgias* és *Bartesch Igell*.

1624. *Hannes Gorgias* és *Bartesch Igell*.

1625. *H. Mechil Schmidt*, *Pitter Perelhefter* és *Bartesch Igell*.

1626. *Pitter Perelhefter* és *Bartesch Igell*.

1627. *Wolff Kemmel* és *Mathes Kemmel*.

1628. *Hannes Gorgias* és *Mattes Khemmel*.

1629. *Michael Schmidt*, *Piter Perlhefter* és *Pitter Repser v. Schun*.

1630. *Michael Schmidt*, *Piffter Perlhefter* és *Pitter Repser v. Schun*.

1631. *Michael Schmidt*, *Mattias Khemmel*⁴ és *Pitter Schun*.

1632. *Michael Schmidt*, *H. Pitter Schun* és *Jeremias Jeckel*.

1633. *Steffen Welcer*, *Bartesch Igell*, *Jeremias Goldschmid*.

1634. *Steffen Welcer*, *Bartesch Igell*, *Mechel Schöllingk*.

1635. *Mechil Schmidt*, *Bartesch Igell*, *Mechel Schölling*.

1636. *Pitter Schun* és *Michael Alzner*.

1637. *Michael Schmidt*, *Bartesch Igell*, *Jeremias Goldschmit*.

1638. *Michael Schmit*, *Bartesch Igell*, *Jeremias Goldschmit*.

1639. *Michael Goldschmid*,⁵ *Michael Schölling*, *Hannes Retsch*

(Retz).

1640. *Michael Goldschmid*, *Jeremias Jekell*, *Hannes Retsch* (Retz).

1641. *Michael Goldschmid*, *Jeremias Jekell*, *Hannes Retsch* (Retz).

1642. *Jeremias Jekell*, *Hannes Hienesch*.

1643. *Jeremias Jekell*, *Hannes Hienesch*.

1644. *Michal Golgschmit*, *Jeremias Jekell*, *Hannes Himesch*.

1645. *Michael Goldschmit*, *Jeremias Jekell*, *Hannes Himesch*.

1646. *Michael Goldschmit*, *Hanns Himsch*, *Michael Seibriger*.

1647. *H. Michael Seyberger*, *Samuel Rudt*.

¹ Ezentúl a nevek közül az első a Wortmann, a másik kettő a czéhmesterek neve, a hol csak két név van, a Wortmanné hiányzik.

² Mechil, Mechel a. m. Michael.

³ Bartesch, Bartusch a. m. Bartholomaeus.

⁴ Még 1631-ben meghalt és Hannes Gorgias helyettesítette.

⁵ Mihály ötvös hosszú időn keresztül a város bírása is volt, azért a feljegyzésekben ilyen címekkel illetik: Der Fürsichtige und Namhafte wol Weisse Herr Richter stb.

1648. *H. Michael Seyberger, Samuel Goldschmit.*
 1649. *H. Samuel Ruht, H. Andreas Kattner.*
 1650. *Michel Seyberger, Hannes Repser.*
 1651. *Michel Seyberger, Johann Byrthelmer.*
 1652. *Michel Seyberger, Johann Byrthelmer.*
 1653. *Michael Golschmidt, Michel Seyberger, Thomas Trepchies.*
 1654. *Michael Golschmidt, Michel Seyberger, Thomas Trepchies.*
 1655. *Michael Golschmidt, Michel Seyberger, Thomas Trepchies.*
 1656. *Michael Golschmidt, Michel Seyberger, Thomas Trepchies.*
 1657. *Michael Golschmidt, H. Andreas Kattner, Thomas Trepchies.*
 1658. *Michael Golschmidt, Michael Zayberger, Marcus Schoppeln.*
 1659. *Jeremias Jeckell, Michael Zayberger, Marcus Schoppeln.*
 1660. *Jeremias Jeckell, Marcus Schoppel, Laurentius Kusch.*
 1661. *Jeremias Jeckell, Marcus Schoppel, Lorentz Kusch.*
 1662. *Jeremias Jeckell, Marcus Schoppel, Lorentz Kusch.*
 1663. *Jeremias Jeckell, Laurentius Kusch, Johannes Igell.*
 1664. *Laurentius Kusch, Johannes Igell.*
 1665. *Laurentius Kusch, Hans Süsmilch.*
 1666. *Laurentius Kusch, Hans Süsmilch.*
 1667. *Jeremias Jeckel.*

Ezzel a névsor lezáródik, mely néhány év kivételével 150 évre terjed ki. A nevek írására nézve megjegyzem, hogy a mennyire lehetett az eredeti helyesírást tartottam meg, már csak a mesterjegyekre való tekintetből is. A neveknek nagymérvű ingadozását azon körülmény magyarázza, hogy ezen időben keletkeznek a családnevek, a midőn is azt látjuk, hogy vagy az apjuk nevét veszik fel (Ambrosi, Erasmi); vagy mesterségük szolgáltatja a melléknévet (innen a sok Goldschmidt, néha Schmidt, a mely melléknév némelyiknél családnevévé lesz); vagy származásuk helyéről nevezik magukat (Mydweß, Rosenauer, BIRTHELMER, Repser stb.).

A kezdetben szűkszavú feljegyzések évről-évre bővülnek. Míg eleinte csak néhány szóval emlékeznek meg a czéh vagyonáról, később már külön szólnak a czéhmesterek beszámolásáról, új czéhmesterek választásáról és a vagyon átadásáról stb. Így 1618-tól kezdve a czéhmesterek között is különbséget tesznek, az elsőt »*Eltester*« (senior)-nek, a másodikat »*jüngster*«-nek nevezik. Gyűléseiket legtöbbször július havában tartják, valamely hétköznapon (hétfőn).

Láttuk, hogy a czéh vagyona 1516-ban csak 2 frt volt, ez azonban rohamosan emelkedik; 1559-ben már 207 frtot vesznek át a czéhmesterek készpénzben, ehhez járulnak még a felszerelések, zálogok stb.; 1617-ben a készpénz 168 frt, a kölcsönök 109·84 frt, a kézi-zálogok pedig 13·48 frtot tesznek ki, úgy hogy a végső összeg 368·91 frtra rúg. A czéh jövedelmét képezték az apródok és a mesterek felavatási díjai, a büntetések, az elkobzott ötvösművek stb. Így a

tanulók a felavatásnál 4 frtot, a mesterek eleinte 10—20 frtot, később pedig 50—60 frtot is fizettek. A közönséges büntetések 1, 2 és 8 frtra rugtak. Ezekről azonban máskor.

Az így begyűlt pénzből fődőzték a czéhmesterek az évi kiadásokat, beszerették a szükséges eszközöket, nyersanyagot a mivesötövösök részére. Még gabonáról is gondoskodott a czéh, külön verme volt az apácza-utczában, majd később a barátok elhagyott klostromában őrizték a czéh gabonáját. A vagyonleltárban nagy számmal szerepelnek a különféle zálogtárgyak, így : arany és ezüst gyűrűk, fülbevalók, kupák, párták, övek, kapcsok, boglárók, kanalak stb., melyeket az egyes ötvösök tartozásaik fejében tettek le a czéh ládájába, s ha ki nem váltották, a czéh tulajdona maradt.

A különféle érczek is nagy mennyiségben voltak raktáron, úgy hogy ha egy ötvös megszorult ércz dolgában, a czéh mindig kiségitette. Különösen ezüst volt bőviben, a mi azt mutatja, hogy arra volt legnagyobb szükség; így 1539-ben 4 márka ezüstje volt a czéhnek, 1567-ben 15 m. és 4 nehezék. Különféle formában és minőségben volt kapható (Werksilber, Hüttensilber, fein- és geringsilber). Arany már sokkal kevesebb volt. Rezet is tartottak a különféle szükségletek kielégítésére, így 1639-ben a czéhnek 58 t reze volt. Ólomról is gyakran olvasunk, így 1619-ben 156 t volt a czéh birtokában. Nagy keletnek örvendett a higany is, többször olvassuk, hogy a czéh higanyt szerez be, így 1554-ben 15 frtra vesznek, 1664-ben pedig 62 t higany van a czéh raktárában.

A brassai ötvösczéhnek volt egy közös olvasztókemenczéje, 1587-ben említik először; 1622-ben pedig azt olvassuk, hogy az olvasztókemencze felszerelése a toronyban van. Vajjon a kemencze is ott volt? Nem tudom megmondani. Az olvasztótégelyek, különféle vasszerszámok, melyekről e feljegyzések megemlékeznek, nagyrészt az olvasztókemencze berendezéséhez tartozhattak. Ámbár az olvasztónak, mint egyhelyt említik, külön leltára volt. A zománczozáshoz szükséges anyagot is tartott a czéh, s mint a számadások mutatják, a XVI. században ez fogyott leginkább. A czéhvagyonhoz tartozott még egy nagy mozsár, rézüst, rézfecskendő, egy mérleg, két körző stb. Fegyvereket is említenek a feljegyzések, melyek arra mutatnak, hogy a czéh a város védelmében is tevékeny részt vett (9 db. Handtrur, 6 db. Handtpixen, Schischak, Harnisch, etc.).

Megemlékezünk még azon különféle eszközökről, melyek az ötvösművek megvizsgálására voltak rendelve (32 Streichnalden, Redelstein stb.). Továbbá ott szerepel a vagyonjegyzékben 1622-től kezdve azon ércztábla is, melybe az ötvösök az ő mesterjegyüket ütötték be (Sigell tafel).

Azon időtől kezdve pedig, hogy Brassóban pénzt vertek, a czéh egész gyűjteménye lett a különféle jó és rossz aranyoknak, tallérok-

nak¹ és rézpénznek. A czéh hivatása volt ugyanis az ércpénz megvizsgálása, a hamis és kopott, vagy forgalomból kiment érmek beolvasztása. Így 1617-ben a czéh ládájában 1469 db. brassai garas volt; 1622-ben 277 db. *neiner* (kilenczes), melynek értéke a garasokkal együtt 138·38 frt; 1627-ben pedig a czéh birtokában 110·15 frtot érő *fünfer*² (ötös) gyűlt össze.

A főtebb elsorolt czéhmestereken kívül még a következő ötvös-mesterek neveit találjuk: M. Elget (Eget), Steffen, Hans Fux senior, Lenert Kinnig, Dominicus, H. Antonius, Hans Kyllhau, Hans Kruess, Sebalt, Benedek, H. Hans Ansten, Bartholomeus Kattner, Paul Hincz, Samuel Kirelt, Davvid Prodner, Simon Fenescher, Gerg Gebel, Gerg Erhardt, Martin Kemmel.

Ötvöslegényről csak egyszer van szó: Merten a neve; de annál több apródról tétetik említés, még pedig a következőkről: Petter Meremberger (?), Merten (Celestinus M. fia), Greger (Keyser fia), Tys (Matthias) nevű három is van, Erasmus (M. Petter fia), Franz, Jacob (von Bassnen), Greger Kindlengk (von Schessburg), Mattes, Jost (?), Dominicus, Hans (von Nossen), Agage (?), Hans (a segesvári kőfaragó fia), Lorenz (von Byrthelben), Jacob (von Zeiden), Dominicus (Bartusch M. fia), Hans (Januss M. fia), Sigmat, Wolff (Hans Goldschmid fia), Osvalt (von Hundertbychlen), Steffen, Paul Krestel, Endres (von Besterz), Merten, Paul Blasendorffer, Mechel Selmet, Mathias (a segesvári kőfaragó fia).

* * *

Ezen nevek közül eddig alig egy-kettő volt ismeretes a szakférfiak előtt,³ s midőn most a brassai ötvösök czéhmestereinek teljes jegyzékét közlöm, azt hiszem, hogy nem végeztem fölösleges munkát. Hátra van még azonban a nagyobb és nehezebb feladat, ezeknek mesterjegyeit is megállapítani és ismeretes brassai ötvös-műveknek ismeretlen készítőit felismerni. Erről azonban talán majd egy más alkalommal.

GYÁRFÁS TIHAMÉR.

¹ A tallérok közül felemlítik: az oroszán, a török, a birodalmi és negyedtallérokat.

² A *neiner* és a *fünfer* is rézpénz volt, az előbbit 12, az utóbbit 5 fillérrel számították.

³ V. ö. *Arch. Értesítő* X. és XX. köteteit. A »Correspondenzblatt etc«. 84. évfolyamában közölt névsor sem teljes.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Iskolatörténeti Adattár. Az országos református tanáregyesület megbízásából szerkeszti *Thury Etele*, theologiai akadémiai tanár, Pápán. Második kötet. Az országos református tanáregyesület tulajdona. Pápa. A főiskolai könyvnyomda betüivel. 1908. 552 l.

E vállalatról, melynek megindítói a hazai református iskolák történetére vonatkozó mindennemű források közzétételét vették célba, általánosságban már tavaly¹ elmondtam véleményemet. Akkor az első kötet jelent meg, mely regestákat tartalmaz. A most előttünk fekvő második kötettel a szerkesztő, tervéhez híven, az eredeti okiratok közlését kezdi meg. Mindenek előtt megkapjuk a wittenbergi akadémián járt magyar tanulók társaságának az 1555—1608. évekre terjedő híres anyakönyvét, melyre iskolai történetíróink annyiszor hivatkoztak (3—67. lap). Második helyen adja a szerkesztő a debreczeni református főiskolának 1657. évi törvényeit (68—96), melyeknek szövege azonban nem tekinthető editio princepsnek, mert már 1899-ben közölte e törvényeket Békefi Remig a M. T. Akadémia értekezései közt megjelent, »A debreczeni ev. ref. főiskola XVII. és XVIII. századi törvényei« című tanulmányának 78—102. lapjain. Harmadszor, megkapjuk a kiadványban a debreczeni törvényeknek subscribált tanulók névsorát, és pedig a bennlakókét 1588-tól 1792-ig (96—452 l.), s a collegiumon kívül lakókét 1753-tól 1792-ig (453—466 l.). Végül közöl a szerkesztő két érdekes tanulmányi bizonyítványt (Komáromi Csipkés Györgyét 1646-ból a 467. lapon s Bacsoni Mátéét 1706-ból a 468. lapon). Befejezi a vaskos kötetet egy teljesen kimerítő és (a próbák után ítélve) pontos hely- és névmutató (469—552. l.), melyre jelen esetben annival nagyobb szükség van, mert az Adattárnak háromnegyedrésze (a tanulók lajstroma) úgyszólván nem egyéb, mint személynevek és helynevek hosszú sorozata.

* * *

¹ *Századok* 1908. évfolyam 69—72. l.

Mielőtt e kiadvány történeti értékéről szólnék, bíráló tisztemnek egy kellemetlen részén akarok túlesni. Értem ama kifogásaimat, melyek a szóban levő (latin) szövegek közlésmódja ellen irányulnak. A szerkesztő úrnak — kiben nyilván nagyobb a nemes hevület, mint a türelmes elmélyedés — nincsen tudomása egy diplomatikus szöveg kellékeiről: a központoszás fontosságáról, a sajtó- és egyéb szöveghibák nagy számának értelemzavaró voltáról, a corruptélák megjelölésének szükségességéről, a szövegkritika eszközeiről és módszereiről, általában mindarról, a mi nélkül, a tudomány mai színvonalán, históriai feldolgozás céljaira alkalmas forrásszövegeket közölni nem lehet. Súlyosbítja a mulasztást az a tény, hogy csak kis részben van szó igazi szövegromlásokról, a legtöbb hiba arra vall, hogy a kiadó nem tud kéziratokat olvasni.

Ennek bizonyítása végett legyen szabad — teljességre való törekvés nélkül — szemelvényesen felsorolnom a leginkább szembeötlő, hibásan közölt helyeket. Két csoportot veszek fel. Egyikbe helyezem az értelemzavaró hibákat (mondjuk sajtóhibákat), úgyszintén egyes depravált vagy megcsonkított szövegeket, melyeket a kiadó vagy nem tudott elolvasni, vagy — ha már a kézirat romlott alakban közölte őket — nem volt képes helyreigazítani. A második csoportba foglalom azokat a nem csekély számú hibákat, melyek tisztán felületességnek, vagy hanyagságnak tulajdoníthatók (pl. az egy és ugyanazon oldalon 4-szer is előforduló »iterato vice«, a mi, ha nem volna gondatlanság következménye, azt a lehetetlen feltevést engedné meg, hogy a latin szövegek kiadója nem tud latinul). A teljesen romlott helyeket (nem szövegeket), melyek úgy, a mint közöltetnek, minden értelemnek hijával vannak (teljes abszurditások), nem említem meg, mert a kézirat nem áll rendelkezésemre, s e nélkül conjecturákba nem akarok bocsátkozni.

A kicsinyeskedés esetleges vádjának elkerülése végett (bár e vád ezúttal merőben jogtalan volna) szándékosan mellőzöm továbbá a központoszás logikai és syntactikai szabályaiba ütköző nem csekély számú hibákat, továbbá a könnyű szerrel javítható sajtóhibákat, nemkülönben az eltorzított görög szövegeket, úgyszintén az orthographiának ama következtelenségeit, melyek nem a kor rovására esnek, hanem a kiadó számláját terhelik.¹

Első csoport. 7. 1. Neque enim nomine suum (helyesen : nomen) 8 :

¹ A kiadót még az esetben is vád érheti, ha netán a szöveg maga is hibás alakot tartalmaz. Ilyenkor az a kötelessége, hogy a hibát a szövegben »emendálja«, a vonal alatt pedig jegyzetben közölje a kézirat hibás lectióját, vagy legalább zárjelbe odategye a szokásos sic-et.

vel si contumax esse perrexerint (contumaces) | 8: articuli quidem (quidam) | 10: sique quatuor evadant (sicque) | 13: meis accendat (in eis) | 13: novissimae autem (novissime) | 13: unium (unicum) | 15: matre studiorum (matrem) | 15: in cuius sine hactenus (sinu) | 15: nec ulla ausa columniandi (ansa calumniandi) | 16: eos alienum (aes) | 18: statua nationis (statuta) | 19: canae honestorum (causa) | 19: metibus exactis insperata morte (mensibus exactis insperata morte) | 24: Wittebergam oppulit (appulit) | 26: in coelestem beatorum suam (sedem) | 34: quantum sint solvendo (solvendi) | 35: temporum natione (ratione) | 35: sum ut (tum) | 35: quia gens nostra (qua gens nostra) | 37: excitatissimum iuvenis (excitatis-simus) | 37: aegrotatum (aegrotantium) | 39: bene de societate nostra merenti (merendi) | 39: sit commiseratus (sic commiseratus) | 39: ingrato silentis subsicuisse (ingrato silentio subticuisse) | 39: aperti (affecti) | 39: ante hoc (haec) | 39: santi (sancti) | 41: aurum unum (aureum) | 41: miserunt Basiliam (miserunt [per] Bas.) | 46: ex amore ... singuli (singulari) | 46: ore veneris (die) | 46: requias defuncta nostri (reliquias defuncti) | 48: usu misit (usum) | 48: concionatus (concionator) | 50: sonservari (conser-vandi) | 50: resignos (resignans) | 52: reddemi (reddens) | 52: que (quae) | 52: misi essent (missae essent) | 52: reddito (reddita) | 52: nutritus (meritus) | 52: deleto (delecto) | 53: hac (haec) | 53: illu-strissimis (-imi) | 54: Quae summam (summa) | 56: cantoris cantharis | 58: comparavi (comparari) | 61: convivique (convivi-orumque) | 61: imposteri furatissimo (impostori fucatissimo) | 63: qui (quo) | 63: inque ex ille (inquam, ex illo) | 64: similas (similia) | 65: Ego Gregorio (Gregorius) | 66: populante (postulante) | 66: commorali (commorati) | 44: ullus (ullas) | 99: Quam discessit (Clam) | 128: poeseos et oratores (oratoriae) | 131: zelosisse (zelo-sissime) | 133: studiorum causas (causa) | 140: illinc professoratu (ad prof.) | 142: sit honorus et selozus (fit honestus et zelosus) | 152: geste grassate (peste grassante) | 156: Literato (Iterato) | 157: Praebitur (Praebitor) | 165: ex instincta (instinctu) | 201: Celeber-rius ac clarissimus schola Debrecina rectoribus (celeberrimis ac clarissimis) | 238: indicati (iudicati) | 235: plurimo (plurime) | 237: abiit (ab iis) | 247: novem (novum) | 254: censura (censurae) | 288: aequisito (acquisitione) | 301: aeditus (aedituus) | 306: iurisiuran-dum (iusiurandum) | 313: quae se vertat (quo) | 313: sterulorum (herulorum) | 336: praeceptor inclyti comitatus (perceptor) | 382: deposiut pastoratu (depositus) | 421: operam narrationem (navan-tes) | 421: iusiurandi (iurisiurandi) | 440: eum pro more recepta (cum pro m. recepto) | stb. stb.

Mielőtt a második csoportra térnék, még egy megjegyzést kell tennem. A kiadvány olvasójának feltűnhetik, hogy a 68.

laptól a 96. lapig terjedő szövegben (az 1657-ik évi törvényekben) *aránylag igen kevés* a hiba. E jelenségnek magyarázata az, hogy a kiadó itt egyszerűen lenyomatta Békefi gondosan készült szövegét, még pedig tette ezt Békefi nevének és kiadványának teljes elhallgatásával. Ennek az állításnak igazolásául szolgálhat az a tény, hogy a Békefi szövegében előforduló néhány jellemzetes sajtóhibát öntudatlanul szintén lenyomatta (68: committi-possibilium, Békefinél 79; Thúry, 73: usutato = B. 88; Th. 74 ullus (ullas h.) = B. 88; Th. 79: venitate = B. 96; Th. 81: scholae artem (autem h.) = B. 98; Th. 84: domnesticos = B. 102), a mi viszont azt is bizonyítja, hogy az Iskolai Adattárnak ez a része az eredeti kézirat pontos megvizsgálása nélkül látott napvilágot. Ezt a magában is elítélendő eljárást súlyosbítja még az a tény, hogy az Iskolai Adattár kiadója Békefinék az említett 6 sajtóhiba kivételével kifogástalan szövegét gondatlanságból több helyen elrontotta (70: moneste, 71: ligita, 72: dudedendis, tamultuantes, 74: nonisi, 84: petietur, stb.), úgy hogy a kutató, ki a debreczeni ref. főiskola 1657. évi törvényeit használni kívánja, jól teszi, ha ezentúl is inkább a Békefi kiadványához fordul s ennek alapján indul el.

Második csoport. P. 7.: visae Witteberga (helyesen : visa) | 8: contribuibant (contribuebant) | 12: incarnae (in carne) | 21: gratitudinis causae (causa) | 24: Lunneburgensi frater (fratre) | 30: praestande (praestanda) | 35: coetum hunc sanctissimus (sanctissimum) | 37: hoc conditione (hac) | dimidum (dimidium) | 40: congregatione nostrae (congregationi) | in hanc coetum (hunc) | 44: sanctissimum hanc rempublicam (sanctissimam) | 45: quadratem (quadrantem) | 46: fraterne affectione (fraterna) | 52: contributi essent (contributae) | in causa publicae (publica) | 58: deberat (debebat) | 59: talleros viginti depositi (tallerorum) | 63: pro debito unius talleri et grossos 12 (grossorum) | 64: lenaverat (levaverat) | 86: inventorom (inventorem, Békefinél helyesen) | 88: preastare (praestare, B.-nél helyesen) | 91: instruunt (instruant, B.-nél helyesen) | 90: querisque (puerisque, B.-nél helyesen) | 92: legum (legem, B.-nél jól) | 93: antea fuerit schola (in schola, B.-nél helyesen) | 113: honeste valedictione (honestae) | 129: in collegium Patakiensem (Patakiense; ilyenféle congruentia ellen való hiba tömérdek van) | 130: obiit horam pomeridianam (hora pomeridiana) | 137: Aulicus factus (factus) | 138: promittit (promittitur) | 142: ex academias (academiis) | 146: praeceptor tertiariorum (tertiariorum) | 155: praeceptor secundariorum (secundariorum) | 181: senioratu absolvisset (senioratum) | rariarum (variarum) | 208: continuantur (continuantur) | 229: hi qui sequitur (sequuntur) | 235: censura publica (censurae publicae) | praesentibus perillustri dominis curatoribus (perillustribus)

in numerum nostra schola civium (nostrae scholae) | ad subscriptionem admissunt (admissi sunt) | 237 : hasonló hibák | 243 : Vindobona (Vindobonae) | 267 : Exhibitio... Logica... Introductio Graecis (Exhibito... ex Logica... ex Introductione Graeca) | 278 : iterato vice (iterata-, négyszer egymásután) | 282 : inter studioso (studiosos) | 304 : sub solito degradatione (solita, 3-szor így; 6-szor helyesen : solita) | 337 : insignis poeta (insignis) | 351 : optima spei iuvenis (optimae) | 448 : linguam germanicae et gallicae professor (linguae) | 457 : theologiae studiosos (studiosus) stb. stb.

Az ezen csoportba foglalt hibák rendszerint egészen evidensek. Egyébként sok tanulságot is lehet belőlük meríteni. A szók hibás végződése ugyanis világosan bizonyítják, hogy a kiadó az illető helyeken nem ismerte fel a szövégi compendiumokat, még pedig a legszokottabbakat sem (a minő pl. a plur. gen.-é).

Mindezen hibák számát tetemesen szaporíthatnám. A most közölt sorozat is elég terhes bűnlajstrom. Kötelességemnek tartottam nyilvánosságra hozatalát; talán remélhető, hogy a vállalat hátralevő kötetei ezek után nagyobb gonddal és módszere-sebb eljárással fognak készülni.

* *

Az Iskolai Adattárnak ez a kötete egyébként fontos adalékokat nyújt a hazai református iskolák történetéhez. A debreczeni főiskola törvényeit nem tekintve, melyek már eddig ismeretesek voltak, főleg a wittenbergi akadémia magyar anyakönyve mondható (még romlott szövegű kiadásában is) értékesnek. Lényeges rendelkezéseire eddig is hivatkoztak ugyan Szilágyi Benjámín István, Révész, Molnár Aladár, Frankl (Fraknoi), Géresi Kálmán és mások, de most egész terjedelmében előttünk van ez a fontos documentum, mely idegenbe szakadt magyar diákjaink szervezetét, ennek a szervezetnek a keretei közt kifejlődött életrendjüket, a kölcsönös anyagi és erkölcsi támogatás módjait s egyúttal a wittenbergi egyetemen járt magyar tanulóknak (köztük nem egy kiváló prédikátornak, hitvitázónak, iskolaszervezőnek, rectornak) neveit tartalmazza.

A subscribált tanulók névsora 1588-ban kezdődik a legenda-szerű alakká vált Noghérival. Megszámlálhatatlan sora vonul el előttünk a református ifjagnak, kik az Alma Materből kerültek ki mint rectorok, professorok, lelkészek, superintendensek, — mert a feljegyzések sok helyütt, különösen a XVII. századtól kezdve, azt is megemlítik, hogy a studiosusok az életben minő pályán működtek, a mint hogy a száraz lajstromot nem egyszer

más érdekes adatok is ¹ tarkítják, melyek szemünk elé állítják a református egyházaknak és schóláknak a közviszonyokkal kapcsolatos változatos sorsát. A török világra vall az az 1608-ik évi adat, hogy Czeglédi István, hallatlan példát adva, mohamedán vallásra tért (ki tudja, miféle regényes okokból); a térítések korára az, hogy például Károlyi Mihály 1620-ban és Rivulinus Mihály 1657-ben pontificiusok, azaz: katolikusok lettek; vagy hogy Pozsonyi János (1679.) mint »ex papismo conversus«, Lévai Sámuel pedig (1677.) mint apostata szerepel; véres háborúkra emlékeztet, hogy Pelsőczy István és Madarasi Márton (1657.), úgyszintén Keczi Bálint és Szikszai János (1660.) csatákban hullottak el; vagy, hogy Dobszai Bálintot (1657.) »lefejezték a tatárok«, Miskolczi György (1660.) »a tatárok rabságában fejezte be életét«, s Gulácsi Mihály (1687.) »a tatárok kezébe esett« és krimi rabszolgaságba jutott; a gályarabságra ítétek szomorú korszakát juttatja eszünkbe az az adat (1660.), hogy Csergő Kocsi Bálint, mint pápai rector »citatus a pontifice Strigoniensi cum pastoribus helveticae et augustanae confessionis ad trirames damnatus, tandem mirifice liberatus«. Az 1677. és 1700-ik év körül többször megújuló »peste corripitur« a hazánkban dúló dögvészek pusztításait állítja szemünk elé. A XVIII. század második felében többször találjuk felemlítve azt, hogy x. ifjú »a német nyelv megtanulása végett« távozott, majd ismét visszakerült. Az első ilyen feljegyzés az 1757-ik évben tűnik fel (Szunyoghi Volphgangus és Bölöny László); azután hosszabb szünet következik 1780-ig; innentől már elég számosan mennek németül tanulni Pozsonyba, Sopronba, Késmárkra, Lócsére, Iglóra, Aszódra, főleg 1786 óta (nyilván II. József *Usus in cunctis negotiis linguae mortuae* kezdetű pátensének hatása alatt). Ezzel a tárgygyal függ össze az az adat, hogy a herborni születésű Keck Dániel Henrik (300. l.) a debreczeni collé-

¹ Curiosumok gyűjtése nem lehet feladatunk. Ezért csak vonal alatt említem, hogy a névkönyv írói néha jó és rossz kedvüknek is tért engednek. Pl. pag. 284: Joannes Somodi planeta factus est; Josephus Burgyan . . . ex diversis locis adspicit solem orientem et expectat occidentem; Paulus Földvári exeroet bobus rura paterna suis; pag. 285: Josephus Bartók »beleveszett a Csizba« (magyarul írja); Michael Sütő, rusticus factus, arat, aedificat; pag. 301: Stephanus Pap, rector, mox kupetz in patria; pag. 308: Josephus Mohácsi rediit ad sutores; pag. 360: Andreas Ember »tandem miles fekete Strinflis«; pag. 383: Joannes Váradi »elásta a garast«; pag. 393: Michael Szabó pessimae conscientiae nebulo, stultus, mente captus, diabolicum genus, vita indignus; pag. 125: Paulus Jenei, tandem discessit »a nebuló«; Johannes Varannai »quadrupedum nequisimus«; pag. 145: Paulus Viski, »fucus scholae discessit a Lurkó«; pag. 147: Johannes Sarmasági »Elvivé két forintomat, a melyről egy nap sem szolgált« stb.

giumban »praeses linguae germanicae« volt a 70-es években ; hogy Budai Ezsaiás és Sárvári Pál 1782-ben mint »praeceptor linguae Germanicae« szerepelnek.

A további kutatásnak lesz feladata azokat a históriai kincseket, melyeket a kiadványnak ez a része tartalmaz, kiaknázni. Bennünket itt főleg az iskola érdekel. Ebben a tekintetben is állítható, hogy gazdag anyagot kaptunk arra nézve, hol voltak a reformátusoknak iskoláik országszerte, milyen szervezete (tagozódása) volt időnként a debreczeni collégiumnak (osztályok elnevezése, egymás után következése, a bennlakás rendszeréből folyó tisztségek stb.), kik voltak az iskolák nevezetesebb tanárai, s milyen tanulmányokat végeztek a hazában és külföldön (a névkönyv ezt is megemlíti). Vegyük pl. találomra az 1779. évet. Itt egyebek közt a következő, iskolatörténeti szempontból érdekes adatokat találjuk : »Josephus Váradi . . . Dispensator alumnorum. Rector Scholae Kotsiensis.« — »Stephanus Németi . . . Publicus praeceptor conjugistarum 1785 ; prius senior collegii etc.« . . »Gerson Fodor, Oratoriae et Logicae praeceptor 1787. Praeses 1788. Bibliothecarius, senior 1789. Professor Kőrösiensis etc.« — »Paulus Czike . . . Rector Kardszagiensis . . . Gregorius Csató . . . Praeceptor Syntaxistarum 1786. Rector Böszörményiensis 1787« . . Vagy nézzük meg (143. l.) a Kisfalusi Mihályra vonatkozó megjegyzéseket : »Anno Domini 1671. 17. apr. coquus satīs urbanus, et sextariorum quintariorumque diligentissimus praeceptor, etiam tertiariorum, tandem curator neutralistarum et mendicantium, deinde Veszpréminum, cum esset cantor secundariorum, ductus, rectoriam 1677 4. aug. (sc. obtinuit).« S mennyi híres név viselője (sokszor nemzedékeken át apa és fiú, unoka és dédunoka látogatta a collegiumot), mennyi országos híré család van e gazdag sorozatban : költők, írók, tudósok, gyakorlati jogászok (főleg a XVIII. század közepétől mint caudicusok, advocatusok, procuristák), s statusférfiak, kik mindnyájan az ősi iskola növendékei voltak !

Csak sajnálni lehet, hogy ennek a nevezetes iskola-történeti forrásgyűjteménynek használhatóságát a szövegnek fent ismertetett fogyatkozásai nem kis mértékben csökkentik.

FINÁCZY ERNŐ.

Középkori krónikások. Szerkeszti dr. Gombos Ferencz Albin. V. kötet: *Küküllei János Nagy Lajos viselt dolgairól.* Fordította dr. Dékány Kálmán. Brassó, 1906. 8-r. 172 lap. Ára 3 korona. — VI—VII. kötet: *Liudprand történelmi munkái.* Fordították Jurkovich Emil, dr. Gombos Ferencz Albin és Gaál Lajos. Budapest, 1908. 8-r. 292 lap. Ára 8 korona.

Egyszerre három kötetet kaptunk ebből a derék vállalatból, melynek négy első kötetét a *Századokban* már nagy dicsérettel mutattam be. Erre a dicséretre a vállalatnak minden egyes kötete fokozottabb mértékben szolgál rá. A szerkesztő és munkatársai, a kik oly önzetlenül és minden anyagi jutalom nélkül dolgoztak, abban az elismerésben részesültek, hogy a M. T. Akadémia Történelmi Bizottsága most már erkölcsi és anyagi támogatásban részesíti ezt a vállalatot, mely irodalmunknak valóban érezhető hiányán segít. Bizhatunk benne, hogy a fiatalos erővel, kemény akarattal, lelkes buzgalommal a század hajnalán kezdett munkát a szerkesztő és munkatársai, most már nagyobb erőre kapva, folytatják s a középkori krónikásoknak megsokasodó kötetait történeti irodalmunk hasznos adalékaivá teszik. Az V. kötet még a *Brassói Lapok* nyomdájában jelent meg, a melynek igazi érdeme, hogy a kiadással járó kezdet nehézségeitől nem ijedt meg. A folytatást az Athenaeum kitünő nyomdája szintén áldozatokra elszánva vállalta magára. Szakkörök azonban már ismerik és szeretik ezt a vállalatot s így áldozatokra, remélhetőleg, nem lesz szükség.

Az V. kötetben dr. Dékány Kálmán fordította le Küküllei János könyvét. Dékány, a ki most a marosvásárhelyi ev. ref. főgymnasium tanára, nagyot haladt azóta, hogy az *Olcsó Könyvtár* számára lefordította Einhardus *Nagy Károly*-át. Az a bevezetés, a melyben 91 lapon ismerteti Küküllei életét és művét, lelkiismeretes, beható tanulmányok alapján készült és szépen is van megírva. Életrajzi adatait Pór Antalnak Kükülleiről írt becses tanulmányából vette, de, feladatához képest, önállóan dolgozta fel. A Nagy Lajos korabeli magyar irodalom vázlatos ismertetése után elbeszéli Küküllei életét, ismerteti és méltatja művét (még pedig más krónikák találkozó helyeivel is összevetve), szól elterjedtségéről, átdolgozásáról, különböző kiadásairól s felsorolja az életére, munkásságára vonatkozó bibliographiát.

Ebben a részben csak néhány módosítás kívánatos. Pl. (14. l.) az Apródok előnévében használt Tothselmes mai neve nem Tolcsemes, hanem a helynévtár szerint, Tótselymes. Küküllei erdélyi szereplését — talán mivel a szászok *Urkundenbuch*-ját nem forgatta — kissé hézagosan s némi szökdeléssel adja. Pl. a

28. lapon közölt két adattal (1371., 1378.) nem merül ki Küküllei erdélyi személyes szereplése; hiszen tudjuk róla, hogy 1360. október 9-én személyesen jelent meg a tordai országgyűlésen (*Urkundenbuch zur Gesch. der Deutschen in Sieb.* II. 182.); 1367. május 8. személyesen járult Szentimrén Péter alvajda (u. o. II. 294—5.), 1368. június 13-án és 1370. július 2-án (mint már egyúttal erdélyi generalis vicarius) a kolozsmonostori convent elé (u. o. II. 314., 351.), sőt Goblin erdélyi püspök nevében is 1383. augusztus 23-án személyesen fordult Mária királynéhoz (u. o. II. 584.). Ebből s egy 1376. május 5-én kelt levélből (u. o. II. 444.) kitűnik, hogy nem Lorenz tette meg (*Deutschlands Geschichtsquellen*, I. 341.) Kükülleit erdélyi fővicariusnak, mint a 34. lapon mondja, hanem valóban is az volt, mint a 35. lapon maga is elismeri az 1371. július 6-i adat felemlítésével.

Kükülleinek az olasz hadjáratról szóló elég részletes utazásainál talán nem kell mindjárt naplójegyzetekre gondolnunk, mint a 65. lapon Dékáni teszi. Mikor az ember olyan lassan, kocsin vagy lóháton utazik, emlékezetébe az események és a látottak jobban bevésődnek és jegyzetek nélkül is dolgozhatik. Annyira, a mennyit elmondott, egy művelt udvari embernek még esztendők mulva is kellett emlékeznie; Küküllei pedig oklevelekkel is segített magán. Azokat az oklevél-részleteket, a melyekkel, a 70. lap megjegyzése szerint, a IX., XIII., XIV. és XV. fejezetek néha csaknem szó szerint egyeznek, jó lett volna a jegyzetben vagy a függelékben szó szerint közölni Fejér *Codex Diplomaticus*-ából.

Magának a krónikának fordítása Orosz Ferencz 1760. évi fordításának tekintetbe vételével készült. Vannak egyes stilusbeli fogyatkozásai, de egészben véve kellemes olvasmány. Jegyzetei bőségesek és talpraesett jó felvilágosításokat adnak. De — pl. a 96. lapon — jobb volna közelebbről meghatározni, honnan valók az Aristotelesből és a Vegetiusból vett idézetek s ki az a tudós, a ki a fejedelmek és hősök dicső tetteiről elmélkedik? A fejezetek sorrendjét az 57. lapon említett módon a szövegben helyreállíthatta, vagy legalább a fejezetek fordításánál utalhatott volna rá. Így a IV. fejezet az I., a II—III. a mostani IV. fejezet után jönné időrendben stb. A 112. lapon szívesen vettünk volna egy jegyzetet a régi Horvátországról, a 118-on Lallo Campanescóról, a 135-en Kewerdről, Gorgoniáról, Forgoniáról; a 137-en Marino Falieriről az adottnál bővebbet, a 142-en Gomnech fekvéséről határozottabbat, a 151-en Lipnáról. A 154. lap 5. jegyzetében némely találgatása elesik, ha megnézte volna, mit ír Károlyi Árpád (*Századok*, 1877. 18—26.), vagy Márki (*Mária*

királyné, 16—30.) Mária és Zsigmond eljegyzéséről; de egyiket sem említi bibliographiájában. Így a 8. lapon azt sem vette észre, hogy a Kisfaludy-Társaság XX. *Évkönyvében* Monaci Lőrincz idézett verse egészen le van fordítva magyarra.

Ezek azonban inkább hiányok, mint hibák s Dékáni könyvét azzal a jóleső érzéssel tesszük le, hogy a magyar irodalom ezzel és Pór értekezésével valahára méltó alakban róttá le kegyeletét Kükküllei iránt.

A VI—VII. kettős kötet Liudprand történeti munkáival a XIV. századból a tizedikbe vezet bennünket vissza. A terjedelmes (8—72. l.) bevezetést a cremonai püspök koráról, életéről, munkáinak méltatásáról s a magyarokról tett feljegyzéseiről dr. Gombos írta meg, a kit már mint Paulus Diaconus életrőjáját és fordítóját ismerünk. Párhuzamot is vont (a 17—18. lapokon) a két lombárd történetíró közt. Nem írt egyszerűen Wattenbach, Dümmler, Maurenbrecher, Köpke, Dändliker, Müller, Waitz, Köhler és mások nyomán, hanem Liudprand művei és a rávonatkozó gazdag irodalom alapján önállóan alkotta meg véleményét. Azonban jó lett volna, ha követi munkatársának, Dékáninak módszerét s a jegyzetekben elszórva említett irodalmi műveket összefoglaló bibilographiában is felsorolja; legalább oly terjedelemben, mint azt Chevalier teszi a középkor történeti forrásairól írt nagy művében.

Nálunk idáig csak Gaál Lajos foglalkozott Liudpranddal valamennyire; Szabó Károly, Salamon, Pauler, Marczali csak a magyarokra vonatkozó feljegyzéseit bírálgatták, de — mint Gombos a 39. és 44. lapon megjegyzi — sohasem egyezően. Szerinte (42. l.) Liudprand a legnagyobb mértékben megbízható, a hol mint szemtanú tudósít bennünket; szándékosan pedig egyebütt sem hamisítja meg híreit, csak gyenge kritikával és utánjárás nélkül dolgozza fel az Antapodosis hézagos anyagát. Legönállóbb Gombos a »L. és a magyarok« cz. fejezetben (43—72. l.), a melyben kimutatni törekszik, mennyit lehet elfogadni L.-nak a magyarokra vonatkozó adataiból. Ebben is kiemeli (47. l.), hogy egészben véve igazat ír a kalandozó magyarokról. Itt különösen chronológiáját hibáztatja, de pl. Pavia 924. márczius 12-iki pusztulására nézve (63. l.) igazságot ad neki.

Sikerült a L. munkáiról szóló fejezet is (28—42. l.); jellemzései jók, de talán nagyon is szigorú L. verseivel szemben (33. l.). Furcsának találja (34. l.), hogy még a kalandozó magyarok vezérét is szónokoltatja; de hát kit szónokoltasson, ha nem a magyart? Van benne néhány ellenmondás; pl. a 33. lapon megdicséri, hogy durva kifejezéseket alig használ; s mindjárt a

34-en szemére lobbantja, hogy a legnagyobb gondatlansággal használ triviális kitételeket. Ratherius püspök munkáját a 36. laptól kezdve többször említi, de nem tájékoztat róla, mert munkái állítólag tárgyuknál fogva sem érdekelhették L.-ot közelebbről. De miért ne érdekelték volna, mikor a 155. lapon maga írja, hogy Hugó királytól elfogva, műveiben csipős modorban írt száműzetése nyomoráról és sok elmés dolgot találhatni benne? Hiszen ő is éppen ezekről írt könyveiben!

A 48. lapon a clusákról mondottakra nézve szíves figyelmébe ajánlom a *Földrajzi Közlemények* 1904. évi 399—400. lapjain mondottakat. Abban pedig éppenséggel nem tudok megnyugodni, a mit a 68. lapon mond, hogy t. i. bizonytalan a magyarok eljutottak-e Hispániába. Vízben szegény pusztát Franciaországnak csak délnyugati részében, a Landesokban találtak volna, a mi hihetetlenül nagy kerülő; s ha az Adour-völgyét követik, sokkal hamarább és jobb viszonyok közt is elérhették volna a Pyrenaeusok nyugati kapuját; de ők nem Bayonne, hanem Perpignan felől, tehát a keleti kapun mehettek be s itt a Manchán keresztül igyekezhetek Cordova felé. Ez a fátlan, fölcserpezett talajú sivatag a maga mindent betakaró finom vörös porával s nagyobb terjedelmével valóban elkéséríthette és visszatérésre bírhatta őket; pedig már elég közel járhattak Cordovához, hová azon át visz az út. Nekik az arabok kincse kellett, nem a szegényebb francziáké. S itt el is bolyonghattak három napig szomjazva, míg a Landesok akkor jobban voltak művelve s éppen az Adour folyó kalauzolta volna őket Hispánia felé. Valószínű tehát, hogy a spanyolországi kalandról még ezután is kell beszélni.

Az *Antapodosist* (73—207. l.) Jurkovich Emil, *Nagy Ottó császár viselt dolgait* (210—226.) Gombos Albin és a konstantinápolyi követségről szóló jelentést (227—263. l.) Gaál Lajos, a szövegben levő verseket pedig Klima Lajos és Incze Lajos fordították le. Mindnyájan a forma iránt való érzékkel, szépen, magyarosán és híven végezték munkájukat. Különösen a követjelentés olvasmányának is oly érdekes, hogy a nem szakemberek és a fiatalok is gyönyörűségüket találhatják benne. Az *Antapodosis*-ban van néhány csiklandós részlet (pl. a 127. lapon Gislebertus esete, a 150-en Jupiter s Junó vitája, a 151-en a Marozsiáról szóló vers, a 161-en a csiklandós asszony tréfás okoskodása, a 162-en a vállsziój története, a 199-en Willa házasságtörése, a 210-en a János pápáról szóló pletyka); de mégis jobb volt a fenmaradt műveket egészen adni, mint kihagyogatni belőle, a hogy Osten-Sacken a *Geschichtschreiber* első (1853. évi) kiadásában tette.

Jó lett volna (a 235. lapon) Liudprand szenvedelmességét, fajszeretetét, az irodalmi bevezetésben pedig művének hazánkban való elterjedését s azt kiemelni, hogy Liudprand amsterdami kiadása 1640-ben első helyen állt Zrínyi könyvei közt.

Mind a két munka használatát igen gondosan készült név- és tárgymutató könnyíti meg. A *Középkori Krónikások* korábbi köteteit a vallás- és közoktatásügyi miniszterium beszerzésre ajánlotta s bizonyára ezeket is ajánlani fogja a középiskolák tanári könyvtárainak. De megérdemlik azok a művelt közönség, sőt a szakkörök érdeklődését is.

MÁRKI SÁNDOR.

Magyar írók élete és munkái. A M. Tud. Akadémia megbízásából írta Szinnyei József. XII. kötet. Budapest, 1908. Kiadja Hornyánszky Viktor. 8-r. 2 l., 1438 hasáb.

Szinnyei József nagy lexicalis munkájából immár a XII. kötet is elhagyta a sajtót. A jelen kötet a *Saad* és *Steinensis* nevek közé eső írók életrajzi adatait s műveik jegyzékét tartalmazza ugyanazon módszerrel összeállítva, mint a melyről már e folyóirat hasábjain megjelent ismertetéseinkben nem egyszer szóltunk.

A munka kiváló fontosságát ismételni felesleges; régóta érzett hiányt pótol és pedig minden fogyatkozása mellett is derekasan. Épen ezért nem bánjuk, hogy az eredetileg tizenkét kötetre tervezett nagy vállalat többre fog terjedni s úgy látszik, két kötettel gyarapodik. Az eddig megjelent kötetek összesen huszonháromezer-négyszáznegyven író életrajzát tartalmazza szoros abc-rendben. Egy hangyaszorgalmú hosszú életnek széleskörű kutatásai, gyűjtései, följegyzései gazdag eredményekben tárulnak itt elénk, s bizonyára jó ideig az egyetlen ilyen forrásmunkánk lesz, a mely a történelem bűvarát sok tekintetben kalauzálhatja.

De nemcsak gyakorlati haszna lesz e vállalatnak. Ha hozzáértő író vállalkozik a magyar tudományos élet történetének encyklopaedikus összeállítására: rendkívül nagy segítségére lesznek Szinnyei művének a forrásai, a melyekről azok, a kik a tudományos központtól távol élnek, alig birnak fogalommal. E mellett, mint minden jó lexicalis munka, oly kérdésekben, a melyeknek jelenleg már kiterjedt irodalma van, rövid útmutatással is szolgál. Például a szóban levő kötetben találjuk *Sándor Zsigmond*-ot, *A csíki székely krónika* koholóját, a kinek életrajzában feltünteteti Szinnyei József néhány adattal az egész kérdés történetét: kik fogadták el a hamisítványt hiteles kút-

főnek, kik ismerték fel, hogy a történelmi tudománynak semmi köze hozzá, egészen addig, míg Szádeczky Lajos 1906-ban megjelent művében ki nem mutatta, hogy ki, mi okból és mikor koholta e furfangos hamisítványt, a melyre — szinte érthetetlen — még napjainkban megjelent jogtörténeti munkában is hivatkoznak.

Nem ütközhetünk meg azon, ha ily rendkívül gazdag és sokoldalú adatokból összeszerkesztett munkában itt-ott olyan adatra is bukkanunk, a melyet a kritika nem tud igazolni. Például *Sárközy István*-ról azt olvassuk, hogy Pálóczi Horváth Ádámmal barátságban élt s Berzsényivel »szintén jó viszonyban volt«. Sárközy valóban egy ideig jó barátságban élt Horváth Ádámmal, de azután elhidegült tőle nem éppen példás magán-élete miatt; Berzsényivel pedig, a ki valóságos remete-életet élt, nagyon kevésszer érintkezett; »jó viszonyról« tehát szó sem lehet. Ellenben gróf Széchenyi Ferencznek — a miről Szinnyei nem szól — szabadelvű felfogásával ellensége volt s a vármegyében az administrator ellen némi közvéleményt alkotott. — *Sombori József* életrajza annyiban hiányos, hogy a Döbrenteivel való barátságáról semmi említés sincs, noha egyike volt az *Erdélyi Múzeum* főpártolójának s az a támadása, a melyet Szinnyei is idéz, a nyelvújítás történelmében nevezetes hatású. Hasonlóképpen meg kellett volna említeni *Somogyi Gedeon* életrajzában, hogy a *Mondolat* eredeti példánya, melyet ő »sok bővítményekkel« kiadott, kinek a műve. Gondoljuk, hogy Szentgyörgyi József életrajzában megtaláljuk ezt; de itt sem ártott volna a teljesség kedvéért ezt az adatot följegyezni. — *Spissich János* zalavármegyei alispán életrajza szintén hiányos; a bécsi kormánynak ellene irányuló rosszakaratáról s üldözéséről t. i. semmi adatot sem találunk benne. Érdekes p. o. hogy a Deák Antal (Ferencz bátyja) cselédje két hétig titokban táplálta, mikor Spissich az erdőben bujdosott.

Természetesen ilynemű észrevételeinket még tovább is folytathatnók, ha a kákán is csomót akarnánk keresni. De ezekkel csak azt akartuk megmutatni, hogy ha egy és más apró tévedéstől vagy hiánytól nem lehet is ment e fontos vállalat: egészben véve megfelel annak a nagy várakozásnak, a melyet megindulásakor hozzá fűztünk. S tudományos életünk érdekében őszintén óhajtjuk, hogy a fáradhatatlan szerző művének hátralevő részét mennél előbb befejezhesse.

V. J.

TÁRCZA.

AZ OCSKAY LÁSZLÓRÓL SZÓLÓ BALLADA SZERZŐJE.

Az Ocskay Lászlóról szóló kurucz balladának egyik igen szép kéziratát őrzi a temesvári múzeum levéltára (B. 29. a) szám.); ez a kézirat Niamesny Mihály volt fehértemplomi közjegyző ajándéka-képpen került ide 1883 október 6-án, azóta a levelek között hanyó-dott, míg legutóbb a jeles historikus Berkeszi István kutató figyelme észrevette s a rendezett kéziratok közé sorolta. A kézirat szóról-szóra megegyezik a Thaly-féle szöveggel s a költemény keletkezésével nézetünk szerint közel egykorú másolat. Hogy másolat, azt néhány kihagyás bizonyítja, mint: »Lelkeket világón szélvésznek kergetik, azután lángjára vettetik« — tulajdonképpen: *pokolnak* lángjára, valamint egy-két ilyen hiba: Nyargalton-nyargaltonvást, Egynihány vitézzel stb. — s bizonyítja az initialekkel bőven ékesített, cifrá-zott vörös és fekete betűs írás. A kéziratot (a melynek címe: *Az Ocskai László haláláról*) különösen becsessé teszi, hogy hátlapján ez a felirat van: *Anno 1710 Szeőke Ambrus*. A költemény címe és ez a felirat tiszta vörös tintával van írva. Ha a szöveg utolsó két sorára is gondolunk:

Ezt szörszék Ujvárban ezerhétszázttizben

Szegény magyarok(at) segítse az Isten. 1710.

mindez összevetve, talán nem rossz nyomon járunk, ha a költemény szerzőjét *Szeőke Ambrus*-ban sejtjük. Szeőke Ambrus neve eddig sem volt ismeretlen a kuruczköltészet ismerői előtt. A közel egykorú föl-jegyzés alapján talán jogosan tulajdoníthatjuk neki a legdrámaibb menetű balladák egyikének szerzőségét is.

GÁLOS REZŐ.

TÖRTÉNETÍRÓINK MUNKÁSSÁGA.

— OBÁL BÉLA eperjesi ev. theol. akad. tanár, ki régebben hosszabb időn át tartózkodott külföldön, jelenleg a hallei egyetemi tanári kar ajánlatára a magyar kormány támogatásával folytatja külföldi tanulmányait s különösen a halle-wittenbergi régi magyar könyvtár

és levéltár rendezésével foglalkozik. A könyvtár sok régi becses magyar művet s köztük néhány unicumot is tartalmaz, melyeket Obál most *Hungarica Vitebergensia* czímen közre is bocsátott és pedig értékes eredeti facsimile-kiadásban. Ezek: I. (Nicolaus Agrius) *Gratiarum actio cum adiuncta precatione...* Debreczen, 1597. II. A váradi siralmas tömlőznek fenekén nyomorgó magyar rabok siralmi... a XVII. századból. III. Felvinczi György: *Igen szép História, avagy Példa.* Lötse, 1689. IV. a) A szikszai templomon gyakorlott Istennek iteleti. b) Maga siralmas sorsát kesergő magyar Thalia. c) Igaz megiratása egy Csudatermetnek. Lötse, 1694. Továbbá Osztopanyi Pernyeszi Zsigmond: *A kegyes Léleknek Vigasztalást szerző Idvesség Paissa...* melyet fordított Avenarius Jánosból. Lötse, 1693. (Eddig ismeretlen kiadás, címlap, stb.) Igen becses továbbá a kézirattár, mely Rotarides Mihály gazdag gyűjteményén kívül mintegy 800 eredeti magyar levelet tartalmaz a XVI—XVIII. századból Bél Mátyástól és számos felvidéki magyar iskolaigazgatótól és lelkésztől, kik Lipót és Károly korában ide menekültek irataikkal. Ezek eddig teljesen rendezetlenül heverték s így hozzáférhetetlenek voltak, úgy hogy Obál igen hasznos dolgot végez s érdeklődéssel várjuk további publicatioit. Megemlítjük még, hogy ebbeli munkássága mellett Obál még más téren is propagandát csinál a magyarság ügyének, újraszervezte az ottani Magyar Egyesületet s estélyein német nyelven magyar történelmi előadásokat is tart, melyek közül nyomtatásban is megjelentek: *Franz Rákóczi II. und sein Freiheitskampf im Lichte der ungarischen Geschichte* és *Die Ungarn von Árpád bis auf Franz Josef I.* — Ezeket a szerző részint ingyen, részint Ed. Anton hallei könyvkereskedő útján nagy számmal terjeszti s a német sajtóban is közöl magyar tárgyú cikkeket.

—DR. TAKÁTS SÁNDOR jeles történetirónk mintegy folytatásául nem rég megjelent: *A magyar gyalogság története* című munkájának, *A magyar huszárság történetének* megírásán dolgozik. E czélból a M. Tud. Akadémia Történelmi Bizottsága segítségével kutatásokat végez nemcsak a bécsi, hanem az ausztriai és csehországi, valamint a hazai dunántuli és felvidéki levéltárakban is.

—DR. VERESS ENDRE tagtársunk a mult nyáron hosszabb időt töltött Modenában, hogy az ottani állami levéltárban a M. Tud. Akadémia Történelmi Bizottságának megbízásából számon vegye az Estei Hyppolit-codexeket, melyek hazánk XVI. és XVII. századi művelődéstörténetére tudvalevőleg végtelen becses adatokat tartalmaznak. Ezeket már boldogult báró Nyáry Albert ismertette a *Századok* 1867—74. évfolyamaiban; de a míg báró Nyáry Albert

mindössze csak tizenkét kötetet ismert és ismertetett, most, hogy Veress Endre társunk számon vette őket, kitűnt, hogy számuk összesen 39 kötetre megy. És pedig 29 kötet az esztergomi érseki számadásokat tartalmazza az 1487—99. évekből, 10 kötet az egri püspöki számadásokat foglalja magában az 1500—1517. évekből. Az Akadémia Történelmi Bizottsága nem kímél áldozatot, hogy e nagybecsű kútfő pontos másolatban történetirodalmunk közkincsévé válhasson s megtette a szükséges lépéseket, hogy a másolás munkája mielőbb kezdetét vegye.

TÖRTÉNELMI ÉS ROKON TÁRSULATOK.

FŐVÁROSIÁK.

— A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA II. osztályának február 8-iki ülésében *Békefi Remig* rendes tag *A pécsi egyetem* című dolgozatával foglalt széket. Fejtegetéseiben kimutatja ama feltűnő jelenség okát, hogy Németországnak 1348-ig nem volt egyeteme. Németország ugyanis számtalan apró államra tagolódott; nagyobb területi egységek csak a keleti részen, a Luxemburgok és Habsburgok alatt kezdetek kialakulni. Az első németországi egyetem tényleg itt, Prágában jött létre 1348-ban. Nagy Kázmér lengyel király 1364-ben Krakkóban, IV. Rudolf osztrák herczeg 1365-ben Bécsben, Nagy Lajos magyar király meg 1367-ben Pécsen alapít egyetemet. E tények között összefüggés van. A Luxemburgok, Piastok, Habsburgok és Anjouk családi és hatalmi versengése szüli ezt, a mely az egyetem megalapításával a családi tekintély növekedését, az ország önállóságának biztosítását és a fejlődésnek a külföldről való függetlenítését akarta elérni. Nagy Lajos király előterjesztésére V. Orbán pápa helybenhagyta, hogy Pécs városában legyen egyetem, egyházi és római jogi s más megengedett facultással, leszámítva a theologiait. A prágai, krakkói, bécsi és pécsi egyetem alapítását megerősítő pápai oklevelek egybevetéséből kiderül, hogy nagy részökben szóról-szóra megegyeznek. De van közöttük különbség is. Így a pápa csak a pécsi egyetemenél köti ki, hogy a király az egyetemi tanárok megfelelő javadalmazásáról gondoskodik, mert különben a megerősítő oklevél érvénytelen. Hogy Prága, Krakkó és Bécs egyetemet kapott, egész természetes, mert mind a három fejedelmi székhely volt. Pécsnél különleges oknak kellett lennie. A város előkelőségén és alkalmas voltán kívül Vilmos pécsi püspöké az érdem, hogy az *első magyar egyetem Pécsre került*. Ő Nagy Lajos királynak kápolnaispánja és titkos kancellárja volt, midőn 1360-ban az egri prépostságból a pécsi püspökségre jutott. Birta a király, sőt V. Orbán pápa bizalmát s így sikerült az egyetem színhelyéül Pécsen elfogad-

tatnia. Ezért hozott ő maga is a pécsi egyetem fentartása érdekében nagy áldozatot. A pápa azért nem engedte meg Pécsett a theologiai facultas felállítását, mert egyrésztől Párizsnak kedvezni akart, másrésztől meg a katolikus vallás tanainak épségét Magyarországon úgy látta legjobban biztosítva, ha a magyarok is a párizsi egyetem theologiai facultását hallgatják. A pécsi egyetem tanárai közül egyet ismerünk, s ez *Bolognai Bettino fia Galvano*, a kit eddig röviden és helytelenül Bethini néven emlegettek. Ennek a Galvanónak Vilmos pécsi püspök a saját püspöki javadalmából évi háromszáz ezüst márkát, vagyis hatszáz aranyforintot, mai értékben hatezerkilencszáz koronát, továbbá Ürög falut tizedjövendelmével, hetven aranyforint, vagyis nyolczszázöt korona értékben köti le; s ezenfölül még egy házat ad neki lakásul. A krakkói egyetemen a legelőkelőbb tanszék tanára csak évi negyven márka fizetést kapott. Ez pedig egy nyolczadrészét sem teszi ki a Galvanóénak. A pécsi egyetem tanárai és tanulói mindazokat a kiváltságokat élvezték, melyek más egyetemeket megillettek. Ilyen volt a promoteáláson kívül a vámtól való mentesség, az egyetemi bíraskodás és a residentia-tartás kötelezettségének fölfüggesztése öt évre mind a tanárookra, mind a hallgatókra nézve. A pécsi egyetem fennállására nézve döntő bizonyíték Hunyadi Mátyás királynak 1465-iki oklevele. Ezt eddig hibás szövegben ismertük. Békefi most a vatikáni levéltárból beszerzett fényképi felvétel alapján megállapítja a helyes szöveget, a mely szerint Hunyadi Mátyás király II. Pál pápát 1465-ben arról értesíti, hogy Magyarországon nincs egyetem. Oláh Miklós, a ki pedig a pécsi püspök titkára és pécsi kanonok volt, *Hungariájában* egy szóval sem említi, hogy az ő korában a pécsi egyetem még fennállott. Croke, Angolország velencei követének jelentése és Istvánfi Miklósnak puszta hallomáson alapuló nyilatkozata nem követelik, hogy Pécsett még a XVI. században is egyetemet lássunk. Az meg, hogy a mohácsi csatában 300 pécsi egyetemi hallgató is elesett, Timon Sámuelnek XVIII. századi találmánya, minden történeti alap nélkül. A Pécsett talált címeres kövön nem a pécsi egyetem címere van. Mert a címERPajzs a XV. század közepe utáni időből, és pedig valószínűleg a XV. század végéről és a XVI. század elejéről való. Ekkor pedig már nem állott fenn a pécsi egyetem. A pécsi egyetemet eddig az egykori siklósi kaputól nyugatra, vagyis a régi püspökkert telkén, a mai postapalota helyén keresték. Legújában a figyelem arra a telekre terelődött, a hol az említett címeres követ találták. Békefi, Evlia Cselebi XVII. századi török utazó nyomán, a belső várban, a székesegyház körül helyezi el a pécsi egyetemet. A müncheni kir. udvari és államkönyvtár egyik Zsigmond korabeli codexe a pécsi egyetemen készített szentbeszédeket tartalmaz. Ezek közül Békefi a magyar szentekről szólókat egész terjedelmekben, a többieknek

meg a jeligéjét közli. Szent Istvánról öt, Szent Lászlóról két, Szent Imre hercegről egy, Szent Erzsébetről négy beszéd szól. *Ezeknél régibb magyar vonatkozású szentbeszédünk nincs.* Szerzőjük magyar ember, a ki Szent Istvánt »királyunknak«, »szent királyunknak«, »népünket« meg »magyar nemzetnek« mondja. A szentbeszéddek a scholasticusok rendszere szerint készültek; közöttük és Temesvári Pelbárt beszédei között tartalmi kapcsolat nincs. *A pécsi egyetem története is fényesen igazolja, hogy a magyar nemzet az európai fejlődéssel lépést tartott; s egyúttal meggyőző bizonyíték arra, hogy Pécs városának az egyetemhez történeti joga van.* — Ugyanez ülésen Gaal Jenő r. tag »Széchenyi mint iparfejlesztő« czímen tartott előadásával foglalta el rendes tagsági székét.

— Az ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT február hó 23-án tartotta meg XXX. rendes évi közgyűlését báró Nyáry Jenő elnöklésével, a tagok nagy számban való részvételével. A közgyűlés megnyitása után báró Nyáry Albert érdekes felolvasást tartott. *A várhegyi leletek Pílinyben* czímmel. A közel négyszáz méter magas pilinyi várhegyen a neolith-korban és a bronz-kor elején laktak. Edényei még a bronz-kor alkotásai, bár nagyon sok az agancseszköz is és a bölényszarvat szintén földolgozták. Érdekes a leletnek egy sascsont-gyilkja és a legkülönbébb kőből készült szerszám. Több mint száz agyagból készült állatocska is van a várhegyi leletben, köztük a ló, szarvasmarha, juh, kecske, kutya, disznó, medve van nagy jellemző erővel kifaragva. Utána Halaváts Gyula a vízaknai és a közelében fekvő kiscsúri és kistoronyi templomok emlékeit mutatta be. Mind a három XIII. századbéli, eredetileg román stílusú építmény, a melyeket azonban később többé-kevésbbé átépítettek. Nem monumentális műépítmények, ellenkezőleg, kisebbméretű falusi épületek, terméskőből rakott nehézkes falakkal, elhagyott építészeti motívumokkal, mindazonáltal figyelemre érdemesek, mert mindegyik más-más régi építészeti részletet mutat. A tetszéssel fogadott érdekes fölolvadások után dr. Szendrei János, a társulat titkára mutatta be évi jelentését, a melyben visszapillantást vet a társulatnak harminczéves múltjára. A régészeti viszonyok ez idő óta sokat nagyot változtak. Azóta alakult meg a múzeumok tanácsa s a vidéken is száz-számra keletkeztek régészeti egyesületek és helyi múzeumok. A műemlékek országos bizottsága, a mely szintén azóta alakult meg, ugyancsak áldásos tevékenységet fejtett ki. A közgyűlés a jelentést tudomásul vette és a titkárnak köszönetet szavazott buzgó működéséért. Végül a tisztikart választották meg. Elnök újból báró Nyáry Jenő lett, másodelnök báró Forster Gyula, titkár dr. Szendrei János, pénztárnok Lipcsey József, ügyész dr. Fejérpataky Kálmán.

— A HERALDIKAI ÉS GENEALOGIAI TÁRSASÁG igazgató-választmánya február hó 25-én *Fejérpatakj László* másodelnök elnöklete alatt fölolvasó-ülést tartott. *Áldásy Antal* titkár bemutatta *Wertner Mór*-nak Szigeti István kalocsai érsek származásáról szóló tanulmányát. Szigeti István érsek a magyarországi Ágoston-rendű szerzetesek tartományának rectora volt, a ki iskoláit Párisban végezte. 1345-ben Lajos király azzal a kéréssel fordult VI. Imre pápához, hogy Istvánt a hittani tudományok tudori fokozatával ruházza föl, a mit a pápa meg is tett. Szigeti Istvánnak hovatarozandósága eddig teljesen ismeretlen volt. Wertner vizsgálódásai szerint a Frankóiak családjából eredt, a Szigeti nevet pedig a Zala vármegyében Kehida mellett fekvő Barátság sziget nevű falutól vette, a hol a remete-barátoknak 1388-ban még megvolt a monostoruk. Szigeti név alatt tehát csak az e monostorhoz való hozzátartozását kell értenünk, nem pedig családi nevét, a mely Frankói volt. Áldásy ezenkívül bemutatott egy II. Lajostól eredő eddig ismeretlen, teljesen ép címeres levelet, 1517-ből, a melyet most fedezett föl *Gyárfás Tihamér* a brassói városi levéltárban. Ezután a folyóügyek tárgyalására tért át a választmány. Tudomásul vette a koraszámadásokat és tárgyalta az évi költségvetést, a mely 7463 korona bevétellel szemben 7442 korona kiadást állapít meg. A társaság vagyona 32.365 koronára rúg.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— DR. ANGYAL DÁVID tagtársunkat, a magyar történetírás egyik leghivatottabb művelőjét, a király ő Felsége a budapesti egyetemre a magyar történelem nyilvános rendes tanárává nevezte ki. Angyal Dávid azok közül a történetírók közül való, kik nemcsak nem riadnak vissza a fáradságos kutatástól, hanem abban gyönyörűségüket találják, van éles kritikájuk s művészei az előadásnak. Számos nagybecsű munkát köszönhet neki irodalmunk s folyóiratunknak is egyik régi, kipróbált dolgozótársa. Egyetemi tanári működéséhez szerencsét kívánunk nemcsak neki, hanem egyetemünknek is, mely őbenne jeles tudóst és bizonyára kitűnő tanárt is nyer.

— IRODALMI PÁLYÁZAT. A magyarországi Unitárius Egyház Képviselőtanácsa a következő pályázatot hirdeti ki: Megirandó a magyarországi Unitárius Egyház története oknyomozólag. Pályázók kötelesek a mű tervezetét és egy pár fejezetet egészen kidolgozva beküldeni. A bérkező pályaműveket, illetve pályaterveket az E. K. Tanács megbíráltatja s a bírálat eredményéhez képest megadja a megbízást a mű megírására 1912. évi december 31-ig terjedő időre. A mű terjedelme 25—30 nyomtatott ív lehet. Díja 4000 korona.

A tulajdonjog az egyházá. A pályatervek 1910. évi december hó 31-ig nyujtandók be Ferencz József unitárius püspökhöz Kolozsvárt.

— A SZÁZADOK RÉGEBBI ÉVFOLYAMAI évről-évre ritkábbak lesznek. Most két helyről is kínálnak a régi évfolyamokból példányokat; Radics Sándor könyvkereskedése Kolozsvár, Szentegyház-utca 1. felajánlja a *Századok* teljes gyűjteményét 1867—1907-ig, füzve és kötve vegyesen, 300 koronáért. Egyes köteteket ajánl fel Hoffer Imre temesvári reáliskolai tanár is és pedig mind a *Századok* régibb évfolyamaiból, mind pedig a *Történelmi Tárból* egyes folyamokat. Ugymint a *Századokból*: 1879. hiányzik az V. füzet, 1880. teljes, 1881. hiányzik a VIII. füzet, 1882. teljes, 1883. hiányzik a II. füzet, 1884. teljes, 1885. teljes, 1886. teljes, 1887. hiányzik a VI. füzet, 1888. teljes, 1889. teljes, 1890. teljes, 1891. hiányzik a X. füzet, 1892. teljes, 1893. teljes, 1894. hiányzik a VI. füzet, 1895. hiányzik a VII., IX. füzet, 1896. teljes, 1897. teljes, 1898. teljes, 1899. hiányzik a II., X. füzet. A *Történelmi Tárból*: 1878. teljes, 1879. teljes, 1881. teljes, 1882. teljes, 1883. teljes, 1884. teljes, 1885. teljes, 1886. teljes, 1887. teljes, 1888. teljes, 1889. teljes, 1890. hiányzik a IV. füzet, 1891. teljes, 1892. teljes, 1893. hiányzik a IV. füzet, 1894. teljes, 1895. teljes, 1896. teljes, 1897. teljes, 1898. teljes, 1899. hiányzik az I., IV. füzet.

ÚJ KÖNYVEK.

— DR. GÁRDONYI ALBERT tagtársunk *A Péchujjalusi Péchy-család levéltári lajstroma* czímen egy terjedelmes kötetben tette közzé az e nagymúltú család történetére vonatkozó adatokat. A család levéltára a Magyar Nemzeti Muzeumban van letétképpen elhelyezve s noha első sorban a Péchy-család birtokviszonyait világítja meg, igen sok becses adalékot tartalmaz Sáros vármegye, valamint a felvidéki családok, és pedig a Berzeviczy, Desse wffy, Gedeon, Ghillány, Görgei, Kapy, Roskoványi, Semsey, Sennyey, Szirmay, Vay stb. családok történetére nézve. Gárdonyi a családi oklevelek pontos regestáit közli s nemcsak a családi levéltár okiratait kivonatolja, hanem az egrí és szepesi káptalani, a jászói és leleszi conventi levéltárakban őrzött Péchy-iratokra is kiterjeszkedik. A munkát részletesen is ismertetni fogjuk.

— MOHL ADOLF tatai plébános Tata plébánia történetét írta meg s adta ki egy jókora kötetben. Az ősrégi város, mely már a rómaiak korában jelentékeny hely, a hazai kereszténység első századaiban benczés apátság volt s Szent Kelemenről nevezett plébánia-egyháza már 1387-ben feltűnik. Szerző a plébánia történetét beható

levéltári kutatások alapján a mai korig hozza le s különös gondot fordít a művelődésre és iskolatörténetre is. Függelékben adja a kegyurak, plébánosok, káplánok stb. névsorát. Jól sikerült, alapos munka, mely a modern monographia-irodalom színvonalán áll. Megrendelhető a szerzőnél. Ára fűzve 3 korona, kötve 4 korona.

— JURKOVICH EMIL Polereczky Mátyás és családja franciaországi ágáról szóló felolvasását, melyet a Besztercebányai történelmi és régészeti társulatban 1908 márcz. 17-én tartott, külön füzetben adta ki. Ebben II. Rákóczi Ferencz vitéz őrnagyának a szabadságharczban való részvételét, majd pedig fiának s unokájának Franciaországban elért páratlan sikereit beszéli el s a magyar földön még ma is élő családnak a kétszáz év előtti Besztercebányán való szereplését mondja el, vonzóan és érdekesen.

— DR. BÁRÓ MITIS OSZKÁR *Zur Biographie des Nicolaus Jurisic* czímen a *Carniolia* folyóiratban megjelent tanulmányát különnyomatban is kiadta. Becses adatokat szolgáltat a kőszegi hős családi és életviszonyaihoz s egy 1528-iki névaláírásából arra a következtetésre jut, hogy Jurisics szerb-horvát származású volt.

KÖNYVÉSZET.

— ACSÁDY (IGNAZIO). La liberazione di Vienna dall' assedio Turco del 1683 e la liberazione dell' Ungheria dal giogo Turco, fino alla pace di Karlovicz del 1699. Traduzione dall' Ungherese. Bpest, 1908. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 41 l. Ára 30 cent.

— ANTAL GÉZA. Hegedüs Sándor emlékezete. Emlékbeszéd. A magyar protestáns irod. társaság 1908 okt. hó 1-én tartott emlékünnepeyén elmondotta —. Bpest, 1908. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 22 l. (Különlenyomat a »Protestans Szemle« 1908. évf. 8. füzetéből.)

— BALKÁNYI KÁLMÁN. Garibaldi. Bpest, 1908. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 59, 2 l.

— BÁN ALADÁR. A finnugor népek pogány istentisztelete ; I. *Krohn Gyula*.

— BENEDEK ELEK. A magyar nemzet története. Az elemi népiskolák V. és VI. osztálya számára. A vall. és közokt. m. kir. miniszter megbízásából írta —. Bpest, 1908. Athenaeum kny. 8-r. 205 l. Számos képpel. (Magyar-szerb.)

— BENEDEK ELEK. A magyar nemzet története. Az elemi népiskolák V. és VI. osztálya számára. A vall. és közokt. m. kir. miniszter megbízásából írta —. Bpest, 1908. Athenaeum kny. 8-r. 175 l. Számos képpel. (Magyar-tót.)

— BENEDEK ELEK. A magyar nemzet története. Az elemi népiskolák V. és VI. osztálya számára. A vallás- és közokt. m. kir. miniszter megbízásából írta —. Bpest, 1908. Athenaeum kny. 8-r. 175 l. Számos képpel. (Magyar-rutén szöveggel.)

— BIRÓ EDE. A m. kir. budapesti honvéd helyőrségi kórház története tízéves fennállása alkalmából és emlékére 1898—1908. Bpest, 1908. Franklin-társ. kny. 8-r. 51 l.

— BOROVSKY SAMU. Magyarország vármegyéi és városai. Magyarország monografiája. A magy. korona országai történetének, földrajzi, képzőművészeti, néprajzi, hadügyi és természeti viszonyainak, közművelődési és közgazdasági állapotának enciklopédiája. A Magyarország vármegyéi és városai központi szerk.-bizottságának közreműködésével szerkeszti — *Győr vármegye*. A Magyarország vármegyéi és városai közp. szerk. bizottságának felügyelete alatt írták a győrvármegyei helyi munkatársak. Bpest, 1908. Légrády Testv. kny. 4-r. 8, 464 l. 89 műmelléklet, 204 képpel.

— BOROVSKY SAMU. Magyarország vármegyéi és városai. Magyarország monografiája. A magyar korona országai történetének, földrajzi képzőművészeti, néprajzi, hadügyi és természeti viszonyainak, közművelődési és közgazdasági állapotának enciklopédiája. A Magyarország vármegyéi és városai központi szerkesztő-bizottságának közreműködésével szerkeszti — *Esztergom vármegye*. A Magyarország vármegyéi és városai közp. szerkesztő-bizottságának felügyelete alatt írták az esztergommegyei helyi munkatársak. Bpest, 1908. Légrády Testv. kny. 4-r. XII, 471 l. 100 műmelléklet, 114 képpel.

— CAPESIUS (JÓZSEF). Friedrich Paulsen. Nagyszeben. 1908. Kraff V. kny. 8-r. 19 l. (Különlenyomat a »Kirchliche Blätter« 1908. XII. évfolyamából.)

— CSALLNER (RÓBERT —). Weltgeschichte; I. *Julius Sebestyén*.

— CSUDAY JENŐ. Ezredév. Bpest, 1908. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 28 l. (»Uránia« magy. tud. egyesület. Népszerű tudományos felolvasások. 66.)

— CSUDAY JENŐ ÉS LÉTMÁNYI NÁNDOR. A honfoglalás. Bpest, 1908. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 28 l. (»Uránia« magy. tud. egyesület Népszerű tudományos felolvasások. 34.)

— DÁVIDHÁZY JÁNOS. Emlékbeszéd néhai Hegymegi Kiss Áron a tiszántúli reform. egyházkerület püspöke felett. Irta és a reformátusok debreczeni főiskolájának dísztermében 1908 nov. 16-án elmondta — Debreczen, 1908. Városi kny. 8-r. 15 l.

— DIVALD KORNÉL. Velence művészete a XVI. században. Bpest, 1909. Franklin-társ. kny. 8-r. 4, 407—510 l. 59 képpel (külön nyomatott Berzeviczy Albert: »A Cinquecento festészete, szobrászata és ipari művészete« című művéből).

— ERDŐS KÁROLY. Zwingli 67 tétele. Az eredeti szövegből ford. — Debreczen, 1908. Városi kny. 8-r. 23 l. (Különlenyomat a »Közlöny« XXXIX. évfolyamának 3. és 4. számából.)

— ESZTERGOM VÁRMEGYE; I. *Borovszky Samu*.

— FRANCISCUS A VARADINO. Descriptio Provinciae Bosnae—Argentinae facta per R. P. F. — Anno 1679, Szabadka, 1908. Szent Antal nyomda és irod. vállalat mint szövetkezet. 8-r. 15 l.

— GAÁL LAJOS. Liudprand történeti munkái; I. *Liudprand*.

— GERGELY SAMUEL. Teleki Mihály levelezése; I. *Teleki Mihály*.

— GOMBOS F. ALBIN. Liudprand történeti munkái; I. *Liudprand*.

— GOMBOS F. ALBIN. Középkori krónikások; I. *Krónikások*.

— GYŐR VÁRMEGYE I. *Borovszky Samu*.

— HAVASS REZSŐ. Mitis Silvio dalmát történetíró műve Nagy Lajos királyról. Bpest, 1908. Athenaeum kny. 8-r. 29 l. (Különlenyomat a Századok 1908. évi 7. füzetéből.)

HIVATALOS ÉRTEŚÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1909 évi január hó 14-én d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének

JEGYZŐKÖNYVE.

Jelen voltak : Gróf Teleki Géza elnök elnöklete alatt Zsilinszky Mihály ügyv. alelnök, dr. Angyal Dávid, dr. Csánki Dezső, Daniel Gábor, dr. Domanovszky Sándor, Emich Gusztáv, dr. Fejérpataky László, Horváth Sándor, dr. Illés József, dr. Mangold Lajos, Nagy Gyula, dr. Ortway Tivadar, dr. Reiszig Ede, Révész Kálmán, dr. Szendrei János, dr. Váczy János vál. tagok, dr. Borovszky Samu titkár, Barabás Samu jegyző.

Elnök az ülést megnyitván, jegyzőkönyvhiteljesítőkül dr. Csánki Dezső és dr. Domanovszky Sándor vál. tagokat kéri fel.

Napirend előtt elnök indítványára a vál. a távollevő dr. Thaly Kálmán társ. első alelnököt valóságos belső titkos tanácsossá történt kineveztetése alkalmából szívesen köszönti, a mi távirat útján nyomban közöltetett az ünnepelttel.

1. Titkár bejelenti az új tagajánlásokat, mely szerint ajánlatnak *évd. r. tagokül 1909-től :* Bányai Károly pénzügyi tisztviselő Budapesten (aj. a titkár), Bodnár József vármegyei főlevéltárnok Fogarason (aj. Nagy Gyula), Bósz Egyed cist. r. tanár és s. lelkész Előszálláson (aj. Mészáros Amand), Etédi Gagyai Sándor tanárjelölt Budapesten (aj. Békefi Remig), Grünwald Fülöp böles. hallgató Budapesten (aj. Szabó Dezső), Gyarmathy Sándor járásbíró Budapesten (aj. a titkár), dr. Jambrikovics László cs. és kir. udvari fogalmazó Budapesten (aj. Illés József), Lakatos Dénes cist. r. főgymn. tanár Székesfehérváron (aj. Békefi Remig), Weiss Emil tanuló Budapesten (aj. Domanovszky Sándor), Vieżzoli József tanár Budapesten (aj. Madzsar Imre), Villám Arnold nyug. m. kir. honvédezedres Budapesten (aj. a titkár).

Megválasztatnak.

2. Horváth Sándor vál. tag. részleteket olvas fel Lukinich Imre r. tagnak *Bethlen István támadása 1636-ban* cz. jeles tanulmányából, mely a *Századok*ban fog megjelenni.

Köszönettel fogadtatik.

3. Titkár előterjeszti a pénztárnok 1908 évi decz. havi kimutását, mely szerint összes bevétel volt	31,107 kor. 05 fill.
» kiadás »	28,163 » 49 »
maradvány	<u>2943 kor. 56 fill.</u>

Ehhez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyószámlán levő	374 kor. — fill.
követelést, 1908. decz. 31-én összesen	<u>3317 kor. 56 fill.</u>

készpénz állott a társulat rendelkezésére.

A kimutatás tudomásul vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatoltatik.

4. A P. H. E. Takarékpénztár 1908. decz. 28-iki értesítése alapján jelenti, hogy a Bay Ilona úrnőtől a II. Rákóczi Ferencz életrajza III. kötetére pályadíjúl adományozott egyezer (1000) kor. a mult évi 57 jk. pont alatt kelt vál. határozat értelmében a »Rodostói alap«-hoz csatoltatott.

Tudomásul szolgál.

5. Következik a f. évi r. közgyűlés napjának és tárgyainak a megállapítása.

Titkár javaslatára a vál. a rendes közgyűlést f. évi márcz. hó 18-án d. u. 5 órára tűzi ki. Tárgyai :

1. Elnöki megnyitóbeszéd.

2. Az ig. választmányból az 1906—1908 évi cyclus lejártával szabályszerint kilépő húsz tag helyének betöltése.

3. Felolvasást tart dr. Karácsonyi János vál. tag: *Ki koholta a Sylvester-bullát?* cz. alatt.

4. Titkár jelentése a társulat mult évi munkálkodásáról.

5. Az 1908 évi zárszámadás és az 1909 évi költségvetés bemutatása.

Megjegyzendő, hogy az ig. választmányból ez alkalommal a következő tagok lépnek ki : Áldásy Antal, Bánó József, Békefi Remig, Bleyer Jakab, Boncz Ödön, Császár Elemér, Domanovszky Sándor, Erdélyi Pál, Hodinka Antal, Horváth Sándor, Nyáry Jenő báró, Pettkó Béla, Pór Antal, Szádeczky Lajos, Széll Farkas, Szinnyei József, Thallóczy Lajos, Váczy János, Vécsey Tamás, Vignyázó Ferencz gróf.

6. Az ügyrend 47-ik szakasza értelmében öt tagból álló gazdasági bizottságban egy hely a Borovszky Samu titkárrá választásával megüresedvén, — az 1907—1909 évi cyclus hátralevő részére bizottsági tagúl egyhangúlag Nagy Gyula vál. tag választatik meg.

7. A Rákóczi Ferencz életrajza I. kötetének illusztrálási költségei szükség szerint legalább részben a »Rodostói alap«-ból lévén fedezendők, — titkár javaslatára az elnökség a szükséges összegnek a nevezett alapból való kiutalványozására felhatalmaztatik.

8. Olvassatik Márki Sándornak 1908. decz. 31-én a titkárhoz intézett levele, melyben az ig. vál. 1905 évi 11 jk. p. alatt kelt határozata alapján a Rákóczi-pályadíj őt illető időközi kamatainak kiadatását kéri a társulattól.

A szóbanforgó időközi kamatok kiutalványozására az elnökség felhatalmaztatik.

9. A honfoglaláskori valamelyik hazai vagy külföldi kútfő keletkezésének, tartalmának és irodalmának kritikai ismertetésére a néhai gróf Zichy Jenő által kitűzött pályadíj ügye a nevezett főúr elhunytával elintézetlenül maradván, — titkár indítványára a gazdasági bizottság felkéretik, hogy a pályadíj mire fordítása iránt javaslatot tenni sziveskedjék.

Zárt ülésen —

10. Az évd. r. tagok és a társ. ügyészség dolgában intézkedett a vál.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést eloszlatja.

Kelt mint fent.

Gróf Teleki Géza s. k.
elnök.

Barabás Samu s. k.
jegyző.

Hitelesítjük :

Dr. Csánki Dezso s. k.
vál. tag.

Domanovszky Sándor s. k.
vál. tag.

AZ 1908. ÉVI SZÁMADÁSOK MEGVIZSGÁLÁSÁRA
KIKÜLDÖTT BIZOTTSÁG JELENTÉSE.

Tisztelt Választmány!

A tisztelt Választmány mult évi december hó 3-án tartott ülésében alulírottakat bízta meg azzal, hogy a Magyar Történelmi Társulat 1908. évi számadásait és pénztári készletét megvizsgáljuk.

Van szerencsénk ennek következtében jelenteni, hogy megbízásunkban az alólírt napon, a következőkép jártunk el:

Ez idén is felkértük Strömpl János ministeri számtanácsos urat, hogy mint szakértő, a pénztárnok által vezetett könyveket, a számadásokhoz mellékelt utalványokat, nyugtákat és számlákat, a m. kir. postatakarékpénztár és a P. H. E. Takarékpénztár éresítéseit és számlakivonatait tételről-tételre vizsgálja át, és eljárása eredményéről tegyen jelentést.

Strömpl úr e kérésünknek eleget tevén, tapasztalatairól az 1. alatt mellékelt jelentésben számolt be.

E jelentés alapján folyó évi január 28-án, a nevezett szakértő úr támogatása mellett, megvizsgáltuk a társulat pénztárát és pénzkezelését.

Legelőször is a kézipénztár tartalmát vettük számon, hol készpénzben 976 K 66 f-t, kiutalványozott kiadásokban a mai napig 1042 K 34 f.-t találtunk. Hogy ezen összeg helyességét megállapítsuk, átvizsgáltuk az 1908. és 1909. évi pénztári főkönyveknek a vizsgálat napjáig, azaz január 28-ig terjedő adatait és azokat egybevetettük az igazolásukra szolgáló okmányokkal. Megállapítottuk, hogy az 1908. évnék pénztári maradványa és a folyó évnék január hó 28-ig terjedő bevételei együttvéve 9642 K 24 f.-re rúgnak, az ugyanaddig terjedő kiadások összege pedig 1075 K 74 f.-re, s így a pénztári maradvány 8566 K 50 f, miután azonban ezen összegből a postatakarékpénztárban f. é. január 28-ig 7589 K 84 f helyeztetett el, a kézipénztárban 976 K 66 f-nek kellett lenni.

Tényleg ezen összeget találván, meggyőződöttünk, hogy a kézipénztár rendben van.

Ezután az 1908. évi pénztári főnapló vizsgálatára tértünk át. Annak tételeit pontos átvizsgálás után helyeseknek találván, a könyvet a kézipénztárban volt 2019 K és a postatakarékpénztárban volt 924 K 56 f, összesen 2943 K 56 f pénzmaradvánnyal lezártuk.

A törzsvagyon főkönyvét átnézvén, meggyőződöttünk, hogy a törzsvagyon összege 133.400 K-t tesz. Ebből a P. H. E. Takaré-

pénztárnál letétben van 132.000 K névleges értékű értékpapír. Igazolja ezt a nevezett pénzügyintézetnek hitelesen kiállított és 2. alatt csatolt letétszámla kivonata. A többi 1400 K alapítvány a társulati pénztárnoknál őrizett 5 darab kötelezvénynyel van fedezve és igazolva.

Felemlítendőnek tartjuk, hogy a törzsvagyon 1907. évi decz. 31-ike óta 200 K emelkedést mutat. A nevezett pénzügyintézet, a nála elhelyezett törzsvagyonon kívül, a Társulat címén takarékpénztári betétkönyvekben, tőkében és 1908 decz. 31-ig tőkésített kamatokban együtt, a 3. alatt csatolt kimutatás szerint 9375 K 10 f-t és egy millenáris aranyérmét őriz. A tőkék, a melyeknek külön rendeltetésük van és a Társulat vagyonához nem tartoznak, 1908. év végéig tőkésített kamataikkal a következők:

1. Rodostói alap	4772 K 91 f
2. Gróf Nádasdy-féle Árpád sírja alap	1498 » 26 »
3. Szilágyi Sándor-alapítvány	2093 » 57 »
4. A pénztárnok biztosítéka	1000 » — »
5. Zichy Codex-alap	10 » 36 »

Összesen 9375 K 10 f

Ugyancsak a P. H. E. Takarékpénztár kezeli gyümölcsöztetőleg a gróf Zichy Jenő-féle pályadíjnak (100 db arany) alapját is, melynek 1908. évi decz. 31-iki mennyisége 1768 K, miről a 4. alatt mellékelte folyószámla-kivonat ad számot.

Megvizsgáltuk a Teleki-Oklevéltár alapjáról vezetett számadást is, melyet rendben találván, 641 K egyenleggel lezártunk.

Ez adatok igazolására 5. alatt mellékeljük az alapot kezelő P. H. E. Takarékpénztárnak erre vonatkozó folyószámla-kivonatát. 1904-ben új folyószámla nyitottat Teleki Mihály levelezése kiadásainak költségeire, a melyekhez évi 2000—2000 K-val a gróf Teleki-család és a M. T. Akadémia járul. Ezen számla egyenlegül 1908 decz. 31-én 10.370 K-t mutat, a miről a számlakivonatot 6. alatt csatoljuk.

Ezek után a társulati folyószámla-ellenőrző főkönyvet egybevetettük a P. H. E. Takarékpénztár folyószámla-kivonataival és helyesen vezetettnek találtuk. E könyvet 374 K egyenleggel lezártuk, melynek igazolására 7. alatt csatoljuk az illető folyószámla-kivonatot.

Az 1908. évi számadást 8. alatt mellékeljük. E számadás minden tétele most is a legmondosabb ügyvitelről tesz tanúságot; az előirányzat és a tényleges szükséglet között mutatkozó csekély eltérések nem szorúlnak indokolásra. Ezuttal csupán azt jegyezzük meg, hogy az 1908. évi számadások során a kiadások 311 K 29 f-rel felülmúlják a bevételeket, ez az összeg azonban fedezetet talál a »Magyar Történelmi Életrajzok« és a »Történelmi Tár« számadásai során mutatkozó pénztári maradványban. A »Magyar Történelmi

Életrajzok» számadásait, melyekre megjegyzés nincsen, 9. alatt mellékeljük.

A »Történelmi Társ« számadásait, melyekre szintén nincs észrevételünk, 10. alatt csatoljuk.

A Thaly-plaquette számadásait 11. alatt csatoljuk.

Végezetül ide foglaljuk a Társulat törzsvagyonáról szóló, a múlt évi hasonló kimutatással egybevetett jegyzéket :

	1907. decz. 31.	1908. decz. 31.
1. Kisbirtokosok orsz. földhitelintézeti záloglevél 4.5%-os	6200 K	6200 K
2. Magyar jelzálog - hitelbank záloglevele 4.5-os	52200 »	51200 »
3. Magyar koronajáradék kötvény 4%-os..	31600 »	32800 »
4. Pesti H. E. T. Egyesületi kötvény 4%-os	27800 »	27800 »
5. Magyar jelzálog hitelbanki záloglevél 4%-os	14000 »	14000 »
Értékpapírok összes értéke ..	131800 K	132000 K
6. Magánkötelezők a kézipéztárban	1400 »	1400 »
Összes törzsvagyon :	133200 K	133400 K

Az értékpapírok állagában létrejött változások a kisorsolások és tőkésítések következtében állottak be. A vagyonszaporulat a múlt évvel szemben 200 korona.

Eljárásunk során meggyőződünk arról, hogy a pénztárnok a pénztárt a legalaposabban kezelési és a számadásokat a legnagyobb rendben tartja. Kérjük ugyanazért a t. Választmányt, hogy Cserhalmi Samu társulati pénztárnok úrnak 1908. évi december végéig a felmentést, a szokásos fentartással, megadni méltóztassék.

Kiváló tisztelettel maradtunk a t. Választmánynak

Budapesten 1909. január 28-án.

kész szolgálai :

Dr. Reiszig Ede,
számvizsg. biz. tag.

Dr. Illés József,
számvizsg. biz. tag.

Kimutatás a M. Történelmi Társulat törzsvagyonáról 1908 végével.

	Korona
1. 4%-os m. jelz. hitelbanki záloglevél.....	14.000—
2. 4.5%-os kisbirt. földhitelintézeti záloglevél	6.200—
3. 4.5%-os m. jelz. hitelbanki záloglevél	51.200—
4. 4%-os m. korona-járadék	32.800—
5. 4%-os P. H. E. Takarékpénztári községi kötvény	27.800—
Az értékpapírok összege ..	132.000—
6. Alapítók kötelezvényei a kézi pénztárban....	1.400—
Összesen....	133.400—

A Magyar Történelmi Társulat pénztári zárszámadása 1908-ról.

I. Bevételek.

	Előirányzat korona	Lerovás korona
A) <i>Rendesek</i> :		
1. Pénztári maradvány 1907-ről.....	—	—
2. Alapítványi kamatokból	5.704	5.848
3. Tagdíjakból 1330 tagtól	13.300	15.260
4. A Századok és egyéb kiadványok eladásából	500	714
5. Ideiglenes kamatokból	600	675
6. A P. H. E. Takarékpénztár adományából	200	200
7. Egyéb előre nem látható bevételek	200	1.056
B) <i>Átfutók és rendkívüliek</i> :		
8. Új alapítványokból	200	200
9. Egyéb átfutó bevételek	200	9.231
10. A Századok Indexének első köte- téből.	1.000	560
Összesen....	21.904	33.745

II. Kiadások.

Az 1907. évi túlkiadás..... — — 426·56

A) *Rendesek* :

a) *Személyiek* :

1. A titkár tiszteletdíja.....	1.600	1.600
2. A jegyző tiszteletdíja	1.200	1.200
3. A pénztárnok tiszteletdíja	1.000	1.000
4. Az írnok díjazása	420	420

b) *Dologiak* :

5. A Századok nyomdai költségei, u. m. ;		
a) 60 ív nyomása, 2000 pl.	7.018·26	7.647·84
Correctura és petit pótlék ..	330	
b) boríték nyomása 10 füzethez..	503·50	475
c) a füzetek expeditiója	400	400
d) czimszalagok és egyéb nyom- tatványok	400	269
6. A Századok füzése.....	408·10	401·50
7. A Századok expeditiójának postai költsége	760	762·25
8. Írói tiszteletdíjak a Századoknál..	4.400	4.257·50
9. Irodai költségek.....	400	356·60
10. Három szolga díjazása.....	370	370
Átvitel.....	19.209·86	19.386·40

	Előirányzat korona	Lerovás korona
Áthozat	9.209·86	19.386·40
11. Újévi ajándékok	162·—	162·—
12. Előre nem látott kiadások	200·—	2.745·34
13. A Tört. Életrajzok jutaléka a 400 koronás alapítók után.....	—·—	—·—
14. Tararék- és postatakarékpénztári kezelési díjak	250·—	246·87
15. Helybeli tagdíjak beszédése után járó %-ra	50·—	44·—
16. Postai megbízásokra.....	600·—	564·92
17. Rendkívüli felolvasásokra	—·—	—·—

B) *Átfutók és rendkívüliek :*

18. Új alapítványok tőkésítése	200·—	145·12
19. Névkönyv kiadása	—·—	—·—
20. Átfutó kiadások (idegen pénzek megtérítése)	200·—	9.231·19
21. A kiadványkészlet raktári kezelése az Athenaeumnál.....	350·—	237·77
22. A Tört. Tár-nál mutatkozó hiány fedezése	585·19	—·—
23. A Századok indexének költségeire Összesen....	—·—	1.093·63
	21.807·05	34.057·24
Előirányzott bevétel.....	21.904·—	33.745·95
Előirányzott kiadás	21.807·05	34.057·24
Mutatkozó maradvány	96·95	—·—
Mutatkozó túlkiadás	—·—	311·29

M. Történelmi Életrajzok.

I. Bevételek.

A) <i>Rendesek :</i>	Előirányzat korona	Lerovás korona
1. Pénztári maradvány 1907-ről.....	10.918·30	10.918·30
2. Az Athenaeumtól 600 példányért ..	3.000·—	3.000·—
3. A M. T. Akadémia segélye	1.000·—	1.000·—
4. A Társulattól a 400 koronás alapítók után.....	—·—	—·—
5. Előfizetésekből	2.000·—	4.647·80
6. Clichékért az Athenaeumtól	300·—	300·—
7. Előre nem látható bevételek	50·—	—·—

B) *Rendkívüliek :*

8. Az Athenaeumtól az 1907 : 1—5. füz. 600 példányáért	3.000·—	3.000·—
Összesen	20.268·30	22.866·10

II. Kiadások.

	Előirányzat korona	Lerová korona
A) <i>Rendesek</i> :		
1. Nyomdaköltség a) 40 (80) ív nyomása 1380 pl.	3.715·20	4.284·28
b) boríték nyomása 5 füzethez..	51—	
2. Képek nyomása.....	600—	713·13
3. Expeditionális költségek	600—	487·67
4. Írói tiszteletdíjak	2.000—	2.000—
5. A szerkesztő tiszteletdíja	800—	800—
6. Cynkographusnak	4.000—	3.621·30
7. Festőknek, rajzolóknak		
8. Fűzés	300—	250·97
9. Vegyes kiadások.....	100—	—
B) <i>Rendkívüliek</i> :		
10. Az 1907. évi 1—5. füzet nyomása ..	3.120—	7.334·25
» » » borítéka ..	48—	
» » » képek nyomása ..	500—	
» » » fűzése	200—	
11. Expeditionális költségek	400—	}
12. Az 1907. évi 1—5. füzet írói tiszteletdíja	2.000—	
Összesen....	18.434·20	19.491·60
Előirányzott bevétel	20.268·30	22.866·10
Előirányzott kiadás	18.434·20	19.491·60
Mutatkozó maradvány....	1.834·10	3.374·50

Történelmi Tár.

I. Bevételek.

1. Előfizetésekből	1.350—	1.532·80
2. A M. Tud. Akadémia hozzájárulása	3.500—	3.500—
Összesen....	4.850—	5.032·80

II. Kiadások.

1. A szerkesztő tiszteletdíja.....	800—	800—
2. Nyomtatás (40 ív 500 pl.).....	2.517·90	2.211·65
Correctura és petitpótlék	220—	
3. Boríték nyomása 4. füzethez....	87·57	62·55
4. Expeditionális költség	46·20	22—
5. Czimszalagok nyomása.....	20—	18·20
6. Fűzés	63·52	48·14
7. Postai költség	80—	63·96
8. Írói tiszteletdíjak és index.....	1.600—	1.551·95
Összesen....	5.435·19	4.778·45
Előirányzott kiadás.....	5.435·19	4.778·45
Előirányzott bevétel	4.850—	5.032·80
Mutatkozó hiány	585·19	—
Mutatkozó maradvány ..	—	254·35

A Magyar Történelmi Társulat költségvetése 1909-re.

I. Bevételek :	Korona	Korona
1. Pénztári maradvány 1908-ból.....	3.317·56	
2. Tagdíjakból 1251 tag után és elő- fizetésekből	13.000·—	
3. Kamatok: a) alapítványi 5608 K, 50 f; b) időközi 650 K.....	6.258·50	
4. A Századok, ennek indexe és egyéb kiadványok eladásából	853·—	
5. A P. H. E. T. adománya.....	200·—	
6. Előre nem látható bevételek	200·—	
7. Remélhető új alapítványokból	400·—	
8. Idegen pénzek	5.000·—	
9. A megtakarított pénzekből, vissza- térítendő kölcsönképpen.....	<u>2.120·06</u>	31.349·12
10. M. T. Életrajzok előfizetéseiből....	4.200·—	
11. M. T. Életrajzok 1909. évi segélye a M. Tud. Akadémiától.....	1.000·—	
12. M. T. Életrajzok 1909. évfolyamá- ért az Athenaeumtól	3.000·—	
13. M. T. Életrajzok clichéért az Athenaeumtól	300·—	
14. M. T. Életrajzok II. Rákóczi F, köteteinek illusztrálására a »Ro- dostói alap«-ból.....	<u>2.000·—</u>	10.500·—
15. Történelmi Tár előfizetéseiből....	1.400·—	
16. Történelmi Tár kiadásához a M. T. Akadémia hozzájárulása	3.500·—	4.900·—
Összesen....	<u>46.749·12</u>	<u>46.749·12</u>
 II. Kiadások :		
1. A tisztviselők tiszteletdíja	4.220·—	
2. A »Századok« 1909. évi nyomdai és expeditionális költségeire (55 ív)	9.000·—	
3. A »Századok« írói tiszteletdíjai	3.700·—	
4. Irodai költségek (750 K) s takaré- pénztári illetékek (250 K)	1.000·—	
5. A szolgák díjazására	488·—	
6. Előre nem látott kiadások	200·—	
7. Postai megbízások költségeire	600·—	
8. Remélhető új alapítványok tóké- sítése	400·—	
9. A kiadványok raktári kezeléseért..	250·—	
10. Idegen pénzek	5.000·—	
11. A Századok tárgymutatója I. köte- ténykönyvnyomdai számlája, részben a megtakarított pénzekből....	4.195·46	
12. Bányai Elemérnek a tárgymutató szerkesztéseért	<u>500·—</u>	29.553·46
Átvitel.....		<u>29.553·46</u>

		Korona
	Áthozat	29.553·46
13. M. T. Életrajzok 1909. évi nyomdai számlája	5.000·—	
14. M. T. Életrajzok 1909. évfolyamáért írói tiszteletdíj	2.000·—	
15. M. T. Életrajzok 1909. évfolyamának szerkesztéseért	800·—	
16. M. T. Életrajzok 1908. évi illusztrációinak költsége	2.400·60	
17. M. T. Életrajzok 1909. évfolyamának illusztrálására	<u>500·—</u>	10.700·60
18. Történelmi Tár 1909. évi nyomdai számlája	3.200·—	
19. Történelmi Tár 1909. évfolyamának szerkesztéseért	800·—	
20. Történelmi Tár 1909. évfolyamáért írói tiszteletdíjak	1.600·—	
21. Történelmi Tár 1908. évi 4. füzetének nyomdai számlája	835·06	
22. Történelmi Tár 1908. évfolyama indexének tiszteletdíja	<u>60·—</u>	6 495·06
Összesen	46.749·12	<u>46.749·12</u>

AZ APAFIK SÍRBOLTJA ÉS HAMVAI.

— MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

III. Mi történjék az Apafiak hamvaival?

A fejedelmi hamvak megtalálása s főként az eredetileg is hirtelen rögtönzött sírbolt mai állapota önkéntelenül előtérbe állítja a kérdést: mi történjék most már a megtalált hamvakkal?

A legegyszerűbb feleletnek és legkönnyebb megoldásnak az mutatkozik, hogy vissza kell temetni őket új koporsóládákban a sírboltba.

Ennek azonban két figyelembe veendő körülmény ellentmond. Az egyik a sírboltnak, a másik a templomnak jelenlegi siralmas állapota.

A sírbolt annyira át van nedvesedve s a talajvíznek — úgy látszik — állandó tanyája és útiránya, hogy a hamvakat abba a sárfészekbe visszatenni nagyfokú kegyeletlenség lenne. Ha tehát e sírbolthoz ragaszkodnánk: azt előbb a modern technika eszközeinek felhasználásával (vízhatlan betonnal?) vízmentessé kellene tenni.

A másik nehézség a régi templom rozoga, mondhatni tartóhatatlan állapota. A régi bejárat szép gotikus, négyszeresen ívezett kőpárkányos ajtaja régóta be van falazva s a torony négy lába feltámasztva, illetőleg kővel kitöltve, de így is veszedelmes hasadások tátonganak rajta. A templom fala is támaszpillérekkel és hozzátoldott oldalrészekkel van megtámogatva, de így is csak, mondhatni, az imádság tartja benne a lelket. Régóta kiáltó szükség sürgeti a templom renoválását, veszedelemmel fenyegető részei kijavítását. Gyűjtenek is rá pénzalapot, de a fejedelmek régi szász jobbágynak mai utódai, mint szabad birtokosok is oly szegények, hogy magok erejéből nem bírják a régi szép temp-

lomot újjáépíttetni. Nem, legalább stylszerűen, a minőnek azt a templom műemlékszerű jellege megkívánná.

Hogy a templom az országos *műemlékek* közé eddig nincs fölvéve, azt ismeretlen voltának s talán annak az elzárkózottságnak lehet tulajdonítani, melylyel szász honfitársaink tőlünk eddig sok tekintetben elkülönítették magokat. Itt azonban sem az elkülönzésnek, sem a mi részünkről nem-törődésnek nincs helye. Ez a templom épp úgy *magyar*, mint *szász* templom. Magyar főurak építtették és tartották fenn, a míg virágzott az Apafiak főúri és fejedelmi családja s azóta az árván, patronus nélkül maradt templom a szegények filléreiből renoválgatva, daczolt az idő romboló hatalmával. Meddig bírná még ki az egyenlőtlen harcot? nem tudhatjuk; de az mélységes meggyőződésünk, mióta a templom eredetét, jellegét megismertük s kétszeresen az, mióta ott az Apafi-fejedelmek hamvait megtaláltuk, hogy kimondhatatlan kegyeletlenség lenne ezt a templomot rombadólni engedni.

A műemlékek országos bizottságának kell kezébe vennie a dolgot s megtenni a szükséges intézkedéseket a templom megmentésére és stylszerű renoválására, vagy legalább is jókarba hozatalára.

A bizottság igen tisztelt elnöke érdeklődésének és jóindulatának olyan jeleit mutatta a fejedelmi hamvak megtalálásának első hírei hallatára, hogy teljes bizodalommal vagyok az iránt, hogy az meg is fog történni.¹ Nem tartanám kellő megoldásnak az egyszerűsegélynyújtást már azért sem, mert a templom szentélye alatt bizonyára az Apafi-család számos tagja van eltemetve. Ott a sírboltok felbontásánál a legnagyobb gondosság, műértelem és kegyeletes érdeklődés kívántatik meg, a mit másoktól nem várhatunk, csak magunk nyújthatjuk.²

¹ Roth Viktor esperes, a szomszéd falu, Szász-Szentlászló luth. lelkésze, a ki tanulmányt írt az almakereki templom freskóiról, lefényképezte a szép képeket. Ezekből én is készítettem 36 felvételt, hogy bemutassam az illetékes tényezőknek, s a ki eddigelé látta, mindenki meglepetéssel nézte a művészi képeket.

² Például szolgálhat a szomszédos Keresd falu rokon eredetű templomának nem rég történt restaurálása, melyet a szászok a németországi Gusztáv Adolf egylet segélyével eszközöltek s a mult évben fejeztek be s 1908 nyarán szenteltek fel. Az oltár előtt állott sírkő (Bethlen Ferencz első nejeé)

A közvetlenül érdekelt felek nem támasztának nehézséget, sőt epedve várják a segítő kezet s méltán remélik is az előzmények után.

Ha a remélt templom-restaurálás megtörténnék : akkor jó alkalom lenne az Apafi-sírboltot is rendbehozni s csak így és ezek után lehetne jó lelkiismerettel arra gondolni, hogy a fejedelmi hamvakat ebbe a sírboltba tegyük vissza.

Lehetne azonban ennél gyorsabb, czélszerűbb és jobb megoldás is.

Bornemisza Annát eredetileg — úgy látszik — a kolozsvári ref. templom sírboltjában akarták eltemetni, a hol a fejedelmi párnak 3 gyermeke nyugszik.

Erre vall a temetési *első* rendtartás eme passzusa : »*Colosvárt templomban chorusokat, sanctuariumot bevonni, sírfelít is.*« Mi szükség lett volna erre, ha a temetést eredetileg nem Kolozsvárra tervezték volna ? ! Más helyről az első tervezetben nincs szó.

A temetést rendező Bethlen Elek ennek a tervezetnek hátán ezt jegyezte fel : »Szegény fejedelemasszony temetésire való dispositio, melyet így rendeltünk vala, de azután az embereknek másképpen tetszék és *hamar*, kevés készüllettel eltemetők szegént. Isten nyugossa meg.«

Nyilván mutatja ez, hogy *Almakerék* választását és a »*hamar, kevés készüllettel*« való temetést és Kolozsvár mellőzését az ország akkori szomorú közállapota, a főbb városoknak (köztük Kolozvárnak) a német hadak által történt megszállása okozta.

Kolozsvár jelenleg az erdélyi részek fővárosa, az ország második kulturális gócpontja, főiskolák és középiskolák székhelye, fejedelmek (Mátyás, Bocskay) szülővárosa s nagynevű honfitársak temetkező helye.

Vajjon hol lehetne méltóbb környezetben a fejedelmi hamvakat végelegesen elhelyezni, mint Kolozsvárt ? Hol lehetne ennek a történelmi kegyeleti ténynek erkölcsi értékét jobban megbecsülni és értékesíteni, mint a jelenlegi erdélyi fővárosban ? !

jelezte, hogy ott is sírboltok lehettek a templom szentélye alatt. Mi történt velük ? nem tudom; de sejtem abból, hogy a sírkövek egyszerűen eltávolítottak ; a hamvakkal azt hiszem senki sem törődött. (Ld. Korrsepondenzblatt. 1908 10., 11. sz. 141. l.)

A farkasutczai ref. templom (Mátyás király alapítása, egykor országgyűlések székhelye, jeles honfiak temetkező helye) immár fel van véve az országos műemlékek sorozatába. Restaurálása elhatározott dolog és a közeljövő kérdése. Nem volna-e azért legcélszerűbb és legkegyeletesebb a kolozsvári templom régi (most nem használt) szentélyében egy fejedelmi sírboltot készíteni s abba helyezni el az Apafiakat?

Ide hozhatnók a nemrég Kozmatelkén megtalált Barcsay fejedelem hamvait, a keresdi sírboltból esetleg kikerülendő Kemény Jánost. Így a gyulafehérvári elpusztult fejedelmi sírbolt helyett alkotnánk egy újat az új fővárosban, melyhez áhitattal zárandokolhatna el a multak emlékeit megbecsülő, azokból hazaszeretetet merítő honfíui kegyelet.

Olyan kevés fejedelmi emlékünök és ereklyénk van, hogy a mi van, féltékenyen kell megőriznünk. Itt van az alkalom, hogy az erdélyi fejedelmek számára méltó sírboltot emeljünk, mintegy nemzeti pantheonúl. Ez volna illő az erdélyi fejedelmekhez s a magyar nemzethez!

I. Apafi Mihályné Bornemisza Anna temetésének tervvázlata.

I. Az első tervezet.

1. Egy becsületes ember kívántatik, a ki disponáljon és az temetésre való alkalmatosságokat procurálja; a' mellé még más két, vagy három becsületes ember kívántatik, kiknek parancsoljon.¹

2. A' mi tetszésünkűl mind ezüst czimert, selyem s regal címereket, test alá való szekeret, itt helyben kellene elkészítettetni, úgy lehetne jobb módjával való rájuk vigyázás és rendesebben való mindeneknek elkészítések.

3. Városokra s egyebűvé is parancsolatoknak kell kimenni, hogy a mely becsületes ember procurálja a' temetéshez való alkalmatosságokat, az hova azok iránt ír, fogadják meg.

4. Az itt maradandó udvar népe, gyalogok gondviselésére is becsületes embert is kell rendelni, kinek is függése legyen azon becsületes embertűl, az kinek incumbálni fog a' temetésre való alkalmatosságokra való dispositio.

¹ Szélén Apafi kezével: Bethlen Elek uram ne neheztelje ezt a gondviselést felvállalni; ő kegyelme válaszszon maga mellé, a kiket alkalmatosk itél azon szolgálatra.

5. Ő Nga kegyelmességében áll, az gyalogok s lovas hadak közül mennyi számúakat akar feketében öltöztetni.

6. Minden rendbeli szolgálakat kicsintül fogva nagyig feketében kell öltöztetni, a mi tetszésünk szerint, úgy a conventionatus papokat.

7. Az úri s főrendek között kiknek adat posztót, áll az ő Nga kglmességében, úgy az úri s fő asszonyoknak is ahhozvaló materiát.

8. Ön koporsót csináltat-e ő Nga? Ha csináltat, szükséges ahhoz értő becsületes emhernek menni Eperjesre.

9. Hova akarja ő Nga temettetni? Itt is helyben tisztességes szín, abban castrum doloris; az temetés az hol lesz, ott is a templomban castrum dolorisnak kell lenni. Az castrum dolorisokat bársonnyal kell beborítani, arra metszett címerek kívántatnak.

10. Kívántatik legalább száz atlacz címér, másfél száz tafota, háromszáz regal, háromszáz charta.

11. Praedicáló székekre, test mellett való székre [ő Ngok alá való székekre],² lovakra, szekérre s a' mely házban az test áll, fekete bársony kívántatik.

12. Az ő Ngok háló házait, audentiás és ebédlő palotáit fekete posztóval kell bevonni.

13. Az leányasszonyokra kiváltképpen való és szoros s rendes vigyázás s tartás kívántatik s azoknak is az ő nemekhez illendő gyászruhájokra való gondviselés megkívántatik: mind olyan a' mineműben a' temetésig legyenek, készen legyen az a' fekete köntös is, az melyben a temetés után öltözhessenek; idején disponálván felölök, kinek kinek mi jutalma léssen szolgálatjáért, hogy azok is ne sóhaj-tással, hanem jó emlékezet tétellel mehessenek el.

14. Itt a testnek megindításakor az színben ki praedicáljon?

Ki oráljon deákul s magyarul?

Kinn az külső udvaron ki praedicáljon?

Az Universitas részéről ki oráljon?

Hasonlóképpen az hol eltemetik ki oráljon s ki praedicáljon?

Búcsúztató versek lesznek-e?

Hova való deákok lesznek az úton?¹

15. Az temetésnek napját az készület mutatja meg.

Az szint fekete posztóval be kell egészlen vonni, mint itt, mind penig az hol a' testet eltemetik; [az útat is]³ itt az hol a' test áll színing, a' szintül fogva a' fekete szekerig, hasonlóképpen az hol eltemetik, az fekete szekertül fogva az castrum dolorisig fekete posztóval kell bevonni.

*

¹ A zárjelbe foglalt kihúzva.

² *Bethlen Elek kezeirásával betoldva ez után:*

Deszka csak Ebesfalvára kell két ezer.

³ A zárjelbe tett kihúzva.

Fekete, Erdélyben csinált posztó kívántatik legalább negyedfélszáz vég, nr. 350.

Fekete angliai öt vég.

Fekete remek nyolcz vég.

Fekete köz landis tizenkét vég.

Fekete szőr atlacz húsz ¹ vég.

Fekete bársony, a' mennyi kívántatik.

Castrum doloris körül fekete selyem kell, ehhez két font fejér ezüst fonal. ²

*

Czímerekre való feír atlacz és kamuka, a' mennyi kívántatik.

Az selyem czímereknek feír, zöld és szederjeseknek kell lenni.

Czímerekre fejér virágos atlacz kell ; az fejér tafota habos legyen ; az szederjes atlacz síma legyen ; a zöld atlacz is virágos legyen.³

Egy néhány kötés dufla képíró ezüst és arany.

Az ezüst czímerhez tall. imp. 300, ahhoz arany.

Koporsóra ezüst virágú fejér tercenella jó bővön, körülle szélyes ezüst kötés.

*

A' temetési alkalmatosságról idején kell providedálni az háló helyekre s ide s az hol a' temetés lesz, oda is :

Mindenféle főszerszám. Nádméz,	Szalonna,
Borról,	Mindenféle öreg s apró fa edények,
Vágómarháról,	kádak, általagok, vízfordani
Lisztről,	való hordók,
Berbécsről,	Főző rézkondérok,
Báránról,	Főző cserépfazakak,
Czipóról,	Tálak,
Abrakról,	Tángyérok,
Szénáról,	Tekenők,
Fáról,	Rostélyok,
Pujka, lúd, lúdfi, tyúk, tyúkfí,	Nyársak, vaslapátok, vashorgok,
Tyukmony,	Deszkák, az mire kívántatnak.
Mindenféle hal,	Deszkát ide Ebesfalvára deszkát
Disznó,	nro három ezret. ⁴
Mindenféle kerti vetemény,	Zsendelt nro., harmincz ezeret.
Káposzta,	Fenyő leczet nro. —
Méz, vaj, faolaj, pecze olaj,	Fenyőfa szarufát nro. —
Eczet,	Fenyőfa gerenda nr. —

*

¹ Eredetileg tizenhat volt húsz helyett.

² Ez a kikezdés Bethlen Elek írása.

³ E ponttól kezdve a fejezet végéig Bethlen Elek kezeírása.

⁴ E sortól kezdve a fejezet végéig Bethlen Elek kezeírása.

(Más oldalon :)

Ugron Ferencz uram
Nikodi uram.

Berzencey uram.
Balogh Boldisár uram.

Colosvárt templumban chorusokat, sanctuariumot bevonni. sírfelit is.

Hátán Bethlen Elek kezével : 1688. Szegény fejedelem asszony temetésére való dispositio, melyet így rendeltünk vala etc. de azután az embe-
reknek másképpen teccék és hamar kevés készülettel eltemetők szegént.
Isten nyugossza meg.

Későbbi írással : Fejedelem asszony Apafi Mihályné temetési készü-
letjeiről. 1688.

(Eredetije a gr. Bethlen család keresdi levéltárában.)

II. Bethlen Elek pótlásai az almakereki temetésre vonatközőlag.

Az testet kik fogják az rudakkal.

Az Sz. Mihály-lovat kik fogják.

Az test alatt való székeket kik viszik.

Az ezüst címert helyben kik fogják.

Az test megindításakor az ezüst címert kik viszik, míg az
testet az szekérre felteszik.

Az koporsó mellett levő keserveket kik fogják.

Az szegény fejedelem asszony fraucimmeri mint állnak.

Az szegény asszonyunk inassi helye.

Az udvari szolgák helye.

Urunk ő Nga helye és ifú urunké.

*

Az testet megindítván, az test előtt az ezüst tábla, míg az sze-
kérrre felteszik.

Ha az vicehocmester itt volna, az koporsó előtt kellene menni,
az ki előtt az címert vidnék (!)

Ez előtt urunk ő Nga. Ő Nga előtt ifú urunk. Ő Nga előtt fő-
hopmester uram. Az előtt az úr¹ és Bánffi uram. Ő kglmek előtt az
urfiak.

NB. Ő Ngok előtt az tanácsi rend megyen-e ?

Az ifiak és étekgók, az kik feketében volnának, az szegény
asszonyunk udvara népében hol járjanak ?

¹ Az »úr« alatt való zínüleg Teleki Mihályt érti. a ki a feje'elem-
asszonynak közeli rokona volt.

Az urak előtt az főrendek, az előtt a városi delegatusok, előtttek szolgarend, előtttök az papok, azok előtt mesterek, előtttök deákok, előtttek az énekes gyermekek.

Papok, deákok gazdája. *

Az szekerek megindításakor kik legyenek szekér igazgató mesterek?

Az indúláskor kik igazgassák, kik mint járjanak?

Itt ki praedicál, ki orál? *Almakereken* ki praedicál, ki orál?

Az urunk hintájában ő Ngával ki ül?

NB. Az mely házba szegény asszonyunk teste van, az mely fekete posztóval be van vonva, az alá az fekete posztó alá egy jó kocsi hat lóval, az kin *Almakerék*re felvigyék.

NB. Ezen szekeren viszik-e az ezüst címert (ha fölviszik), vagy máson?

Az itt való fekete posztóval bevont székek alá is szekér kell.

Az szekereket elrendelni, ki szekere hol és mint járjon.

Az hintón levő fekete posztónak a szélit micsoda gyalogok fogják.

Az gyalogság mint fog járni?

Az lovas had és karabélyos hol és mint jár?

Az szegényekre ki viseljen gondot?

Papok, deákok alá szekér kell.

Asszonyok gazdája.

Urak, főrendek asztalára ki visel *Almakereken* gondot s melyik házban esznek mind az urak, főrendek, mind az asszonyok?

Hátán: 1688. 8. Septembris. Szegény fejedelem asszony temetési rendi.

(Eredetije a gr. Bethlen-család keresdi levéltárában, Bethlen Elek kezeírásával, kihúzásokkal, külön íven.)

DR. SZÁDECZKY LAJOS.

VÁZLATOK EPERJES SZABAD KIRÁLYI VÁROS KÖZÉPKORI JOGÉLETÉBŐL.

(Főleg a város 1424—1509-ből való jegyzőkönyve alapján.)

— MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

Dologi jog.

A dolog (bona, habe) az eperjesi jog szerint kétféle, ingó és ingatlan. Az ingó javak neve: bona mobilia, »bewegliche *farende habe*«, az ingatlan neve egyszerűen »habe«, vagy pedig: bona immobilia, unbewegliche habe vagy *erb*.¹ Mindezen kifejezések azt bizonyítják, hogy a javak illetén felosztásának legnagyobb jelentősége az örökjogban volt. A családi lét alapja az ingatlan vagyonhoz van kötve.

Ingó vagyon: a pénz, fegyverek, ruha, házi eszközök, bútor, ágyneműek (suppellectilia, hawsgerethe, bauroth), házi állatok, gabona, sör, gyapjú, posztó stb.²

Ingatlan: a telek, házhely, szántóföld, kertek, erdő, házak, épületek, majorság, házfalak, források, kutak stb.

A háznak vagy teleknek fekvését a szomszédság határozta meg. Meg van mindig jelölve, hogy az illető ház hol, milyen városnegyedben, esetleg milyen középület közelében fekszik és névszerint meg vannak nevezve a legközelebbi szomszédok.³ Az ingatlant abban az esetben, ha forgalomba került, szokás volt megbecsülni, a mire rendszerint a szerződés vagy egyezség

¹ »Und etliche swein und sost andere *farende habe*« jk. 54. l. »Vorsatz und czusagt zeine *habe*, alz hawsz und hoff gelegen...« ect. Jk. 58. l. — Hausz, meyerhof »und aller *Erbe*« 59. l. »Meyerhofs und aller *Erbe*, geackert und ungeackert, wiszen und gertten...« ect., u. o. és 60. l. »Item haws und hof und alle *Erbe*«. Eperjes város levéltára, 399. sz.

² A jk. 20—21. lapjain találunk egy feljegyzést, a hol a selyemruháktól kezdve a sertésekig minden ingóság fel van sorolva, a mi művelődéstörténeti szempontból is becses, mert a polgári ház berendezését ennek alapján szinte rekonstruálni lehet.

³ Jk. 4, 11, 42, 77, 98. stb. ll.

megkötéséhez meghivottakat vagy az ilyenkor szereplő választott bírakat szokták felkérni.¹

Úgy látszik, a XV. században volt már a város polgárainak a közös községi ingatlan — erdő, legelő — használatára joguk. Legalább is erre engednek következtetni a városi számadáskönyvek, melyekben azt olvassuk, hogy a város a legelőn pásztort, az erdőben pedig — a hol a polgároknak valószínűleg fajzási joguk volt — erdőörököt tart.² Arra is van adatunk, hogy hatalmaskodások alkalmával a községi legelőn lévő nyájból X vagy Y polgárnak marháit hajtják el,³ tehát van közös községi legelő.

Ismerte az eperjesi jog a közös tulajdon intézményét is. Ezt rendszerint maguk a felek statuálták egyezség útján oszthatatlan javak felett, olyankor pl. midőn két szomszédos teleknek éppen a kellős közepén kút volt, melyet a két telek határvonala eszmeileg osztott. Az ilyen kutat a két szomszéd közös tulajdonba vette »ita, ut unus tantum habeat iuris ad eundem fontem sicut et alter«. A kút két eszmei részre lesz osztva, »cum media parte« az egyik és »cum media parte« a másik telektulajdonosnak szolgál.⁴

A dologi terheket illetőleg forrásunkban adatot nem találunk, van azonban Eperjes város levéltárában egy oklevél, mely szerint 1436-ban két eperjesi polgár, malmát és annak területét a város árkainak kiszélesítésére engedi át, azzal, hogy a lerombolt malmok helyett a város újakat épít, de ezeket a város, a megkötött egyezség szerint, eredeti dologi terhekkal terheli meg.⁵

A követelések biztosítására szolgál a *zálog*.⁶ Az adós lekötött hitelezőjének bizonyos vagyontárgyat mindaddig, a míg nem teljesített. A zálog tárgya rendszerint ingatlan volt, legtöbbször ház, szántóföldek, majorság stb., van azonban arra is adat, hogy ingó, *kézi*, zálogot kötnek le követelés biztosítására, így pl. posztót.⁷ A zálogbevallások rendszerint a bíróság előtt történtek és a városi jegyzőkönyvbe feljegyeztettek. A hitelező nem teljesítés esetén, a zálogtárgy egy évi és egy napi birtoklása után, kielégíthette magát, akár a zálogtárgy eladása, akár annak további zálogba adása által.⁸ Ezen egy évi és egy napi birtok-

¹ Jk. 11, 17. ll.

² Eperjes város ltára 192 sz.

³ Eperjes város ltára 396, 414, 420. sz.

⁴ Jk. 4, 6. ll.

⁵ Városi ltár 173. sz.

⁶ »Obligatio, obligare, impignorare, invadiare, vorphentten, vorsat-czen«. Jk. 3, 8, 11, 13, 58, 60, 92. ll.

⁷ Jk. 107. l.

⁸ Jk. 62. l. V. ö, A szepesi jog 26. §-át. *Corpus Statutorum* II/2. k., 12. l.

lás alól kivételt képeznek az olyan javak, melyek romlandók és így a mondott határidő be nem várható. Ilyen esetekben a bíróság végzésére a zálogtárgy eladatik. Érdekes példája ennek, a midőn a bíróság zálogba adott posztóra nézve kimondja: »ne tanto tempore *per timeas* vel alio quovis modo anihilaretur, vendicioni exponere fecimus.«¹ Előfordúl az is, hogy a hitelező a zálogtárgyat az adós használatára engedí át, pl. a házat azzal, hogy egy évig benne lakhat, ez esetben az adós tartozott magát kötelezni arra nézve, hogy a zálogtárgyat jókarban tartja.²

Úgy látszik, hogy a követelés kielégítésének sorrendje, illetve annak első helyen való biztosítása a zálogszerződésben külön kiemelendő. Vannak ugyanis példáink arra, hogy a bíróság előtt zálogbevallások történnek azzal a határozott kikötéssel, hogy az illető követelés *elsősorban* lesz kielégítve,³ hogy mennyiben érintette ez az időben előbb megszerzett zálogjog elsőbbségét, adatok hiányában eldönteni nem tudjuk.

Vannak esetek, a midőn a felek zálogszerződést kötnek, mely azonban csak arra való, hogy a kamatvételt burkolja. Ugyanis előfordúl, hogy bizonyos tartozások fejében ingatlan zálogba adása történik azzal a kikötéssel, hogy a teljesítésig, melynek határideje rendszerint nincsen kitéve — vagy pedig a teljesítés határideje bizonytalan, csak annyi van megemlítve, hogy a zálogviszony addig tart, a míg az adós nem teljesít — az adós tartozik évenként bizonyos összeget »*annuatim pro lucro*« fizetni.⁴ Az ilyen szinleges zálogszerződés azonban voltaképen dologi teher keletkezésének tekintendő.

A tulajdonjognak a városi telkeken szolgalmak által való korlátozását a városok topographiája hozta létre. A helyszüke és a hely kihasználása volt a telki szolgalmak keletkezésének egyik fő oka. A szolgalmak közül a *telki-házi* szolgalmakra van forrásunkban néhány adat. Így pl. előfordúl telek eladása átjárási szolgalmak (durchfart) kikötésével,⁵ sőt megtörténik az is, hogy már meglévő ilyen szolgalmak képezi adás-vétel tárgyát.⁶ A személyes szolgalmak közül az életfogytiglan való lakás és eltartás szolgalmával találkozunk.⁷

¹ Jk. 107. l.

² Jk. 8. l. »... p^refatam domum promisit meliorare laboribus et aliis ad eam spectantibus et in nullo anichilare«.

³ Jk. 20, 99. ll.

⁴ Jk. 1, 2, 3. ll.

⁵ Jk. 46, 50. ll.

⁶ Jk. 49. l. Bak Balázs 5 frtért megveszi Cantor Miklóstól a »frey durchfart«-ot.

⁷ Jk. 7, 13, 19, 64. ll.

Kötelmi jog.

Hogy két vagy több személy közt jogviszony jöjjön létre, ahhoz az illetők akaratmegegyezése és ezen akaratmegegyezésnek kijelentése szükséges. Mint már tudjuk, a 14 évvel érte el a személy a cselekvő képességet, érvényes jogügyletet csak az köthetett, a ki cselekvőképes volt, a 14 éven aluliak helyett tehát ezek szülei vagy pedig törvényes gyámjuk kötötte meg a jogügyleteket.¹ Szükséges volt továbbá, hogy az akarat minden physikai kényszer nélkül (»non coactus, non compulsus«), sem pedig színlég, csalárd módon ne nyilváníttassék (»aliqua fraude sinistra«), hanem szabad akarattal és tiszta öntudattal.²

A szerződés-kötés Eperjesen különös formákhoz kötve nem volt. Érvényes pl. a szerződés akkor is, ha a megkötésnél nincsen jelen tanú, érvényes akkor is, ha nem a bíróság előtt kötik meg. Ha szerepelnek is a szerződések kötésénél tanúk, azok tisztán ügyleti tanúk »ad hoc specialiter rogati et vocati.«³ Akkor, ha a bíróság előtt kötik meg az ügyletet, rendszerint ki van emelve, hogy a jogügylet létre jött, mert a felek ezt »mi előttünk kötötték meg,« a mikor egyúttal a felek a szerződésnek a városi jegyzőkönyvbe való beiktatását is kérték »pro sua et suorum posterorum uberiori tutela et cautela.«⁴ A szerződés megkötése jeléül szó-kás volt foglalót adni, illetve *áldomást* tartani,⁵ a melynél a meghívott tanúk is jelen vannak. Az áldomást úgy látszik azért tartották, hogy a szerződés megkötése a tanúknak annál élénkebb emlékezetében maradjon.

A javaknak liberalitásból való átengedése, az ajándékozás — bár ritkán — de mégis előfordul forrásunkban.⁶ Azonban a ajándékozás rendszerint visszteherrel van egybekapcsolva, de mivel a szerződések tartalma »animus donandi«-ról tesz tanúságot, a visszterhet meghaladó érték átengedését ajándékozásnak

¹ Jk. 76, 106. ll.

² »Voluntarie sana mente et corpore« vagy »sponte, animo deliberato« vagy »sana mente et corpore existentes, nonque aliquo dolo seu fraude circumventi, sed fide rata et sincera causaque iusticie ratificande« stb. vagy »Ungedrungen und unbetwngen mit wol bedachtem mute ynbekanth und geoffinberet haben . . .« Jk. 3, 12, 17, 94. ll.

³ Jk. 74. »Bey welcher vorrichtung auch gewesen zeynt dy erberen manne Janusz dyack und liber Benedic vom Cziickszo und andere erbere lewthe, dy dorczu zunderlichen geruffen und gebethen«. 69, 98. ll.

⁴ Jk. 84. 17—18, 102—3, 103—4. ll. »Czu gedechtnis und zicherheit« 93. l. »Czu zicherheit und seyner zachen gerechtikeyt« 94. l.

⁵ Jk. 15, 98. ll.

⁶ Schinge Pál szelutczai házának felét 1459-ben elajándékozta. Jk. 34. l.

kell tekintenünk.¹ A meghatalmazás (mechtig machen, pleni-potentem facere) a peren kívüli eljárásban volt szokásban. Meghatalmazás esetén a meghatalmazott mindig meghatalmazója nevében (»in nomine pl. domini sui«) járt el.² Megtörténik az is, hogy a meghatalmazott egyúttal érdekelt fél is, a ki ilyenkor a saját és meghatalmazója érdekében jár el.³ Leggyakrabban nők adnak meghatalmazást úgy, hogy azt a körülményt, hogy a nő a peren kívüli eljárásban személyesen jelenik meg a bíróság előtt és maga meghatalmazott vagy ügyvéd nélkül viszi ügyét, a jegyzőkönyv külön kiemeli.⁴

Arra is van példa, hogy a nő meghatalmazottjaival személyesen jelenik meg a bíróság előtt és ott meghatalmazottjai bevallását személyesen megerősíti.⁵

Egyezségek záradékában rendszerint benne van az a pont, hogy a felek egymást sem per útján, sem peren kívül, sem személyesen sem pedig mások (meghatalmazottak) vagy ügyvédjük útján megtámadni nem fogják.

A pénzkölcsön-ügyletek, mint a XV. században mindenütt, úgy Eperjesen is a leggyakoribbak voltak. Van azonban arra is példa, hogy pénzkölcsön pl. borban lesz teljesítve.⁶ Az adós a tartozást rendszerint a bíróság előtt fizette le, a mely tény természetesen a városi jegyzőkönyvbe följegyzik.

Mint tudjuk, a kölcsön biztosítására szolgált a zálog, mely legtöbbször ingatlan volt. Mivel a kamatvétele a középkorban keresztények közt tiltva volt, ennek kijátszására a felek haszonkölcsön szerződést kötnek, melyben a teljesítés időpontja kitéve nincsen és »lucrum«-ot kötnek ki.⁷ A kamatláb Eperjesen, összehasonlítva a középkorban általánosan dívó magas kamatvétellel, aránylag nagyon alacsony volt, nem haladta meg a 9—10%-ot,⁸ míg ott, a hol a pénzkölcsön-ügyletek zsidók kezében voltak a kiket természetesen az egyház kamatvételi tilalma nem érintett, a kamatláb 40—100% közt ingadozott.

Adásvevési szerződés aránylag kevés maradt fenn forrá-

¹ Jk. 7, 9. ll.

² Jk. 3. l.

³ Jk. 99. l.

⁴ »Eynbekennende mit eygenem munde«. Jk. 89. l.

⁵ »Niclos Golders tochter Anna« meghatalmazottja két szebeni esküdt, és a mit ezek előadtak »Auch hatt dy gemelte Anna das *persönlich* vor uns obengeschriben Richter und Rothmann inbekant«. Jk., 23. l.

⁶ Kanál Lukács szandeczi hitelezőinek tartozik 114 frttal, ebből két hordó bort 28 frt értékig törleszt, a miről az eperjesi tanácsnak tudomása van. Jk. 12. l.

⁷ Jk. 1, 2, 3. ll.

⁸ U. o.

sunkban. Úgy látszik, abban az esetben, ha az adásvevési szerződés megkötésével egyidejűleg a vételár is lefizettetett, akkor a szerződést nem iktatták a városi jegyzőkönyvbe, csak abban az esetben, ha a vételár le nem fizettetett, hanem a vevő annak későbbi — egyszerre vagy részletekben való — kifizetését ígérte meg. Ilyen esetben a felek a bíróság előtt megjelenvén a szerződést a városi jegyzőkönyvbe iratták, hogy arra per esetén hivatkozhasanak.¹

Az adásvételi szerződést akkor is a városi jegyzőkönyvbe iratták, ha azzal más ügylet is volt összekötve. Az elővételi jog szerződésileg való biztosítása Eperjes jogéletében szintén előfordul. 1433-ban két eperjesi polgár, kik egy telken egymás mögött fekvő házakat vettek meg, kötik ki egymással szemben az elővételi jogot.²

Haszon- és munkabér-szerződésekre úgyszólván alig van adat forrásunkban. Egy adat van arra nézve, hogy valaki egy sörfőzőház felét »utebatur«, de hogy bérfizetés ellenében-e, arról szó nincsen.³

Munkabér-szerződés, illetve a már elvégzett személyes munka (servitium) fejében történt bérfizetés egyetlen egyszer szerepel csak forrásunkban.⁴

Nem nagyítunk, ha azt állítjuk, hogy Eperjesen a jogügyletek legalább fele részben az öröklési viszonyok rendezését célzó egyezségek voltak. Jegyzőkönyvünk legnagyobbbrészt ilyeneket tartalmaz.

Az egyezségeket (amicabilis compositio et unio, concordia et unio, gutliche entschichtung und eynung, fruntliche vorrichtung) főleg azért kötötték, hogy a felesleges perlekedéseknek elejét vegyék.⁵

Az egyezés rendszerint »arbiterek, mediatorok« közbenjöttével lett megkötve,⁶ sőt arra is van eset, hogy »propter bonum

¹ Jk. 12, 15, 97, 98, 104. ll.

² Jk. 114. l.

³ Jk. 7. l.

⁴ Jk. 108. l.

⁵ »Dorynne so seynn alle thedinge czweytracht czornne hingerlegett wurdenn«, »Propter bonum pacis et vitacione impensarum et ulteriorum fatigarum talis sit facta concordia et unio«. Jk. 18, 79. ll. Egyébként a felek abbéli szándékukat, hogy az egyezséggel elejét akarják venni minden perlekedésnek, a záradékba is belevették, sőt megtörtént, hogy ezt esküvel is megfogadták. Jk. 57, 59, 60, 65, 66, 102—3. ll.

⁶ »Per providos arbitros, — opera et per bona media bonorum hominum, — medio bonorum hominum pacem parcium utrarumque amancium, — per nonnullorum hominum bona media, — mit hulffe guter lewthē, — mittel lewthē, richtlewthē«. — Jk. 11, 14, 17—18, 69, 78, 79, 85, 88, 102—3, 113. ll.

pacis« egyenesen a bíróság, a városi tanács testületileg veti magát közbe a feleknél és egyezségkötésre bírják őket.¹

Az eperjesi jog a szerződések biztosításának kétféle módját ismeri: a kezességet és a feleknek a bíróság előtti ünnepélyes fogadalmát arra nézve, hogy a szerződést megtartják. Azon esetben, ha többen vannak kezesek, akkor »quilibet, *pro toto*«, mindegyik az egész követelésért szavatol és mindegyik »cum omnibus eorum bonis mobilibus et immobilibus.«²

Találunk példát a kezesség alóli felmentésre is, a midőn ugyanis a kezesek helyett egy harmadik személy tesz fizetési ígéretet, zálogba adva házáat és minden ingóságát.³

Szokásban volt néha még az is, hogy a felek a bíróság színe előtt ünnepélyesen megfogadták, hogy a megkötött egyezséget, »rate et in violabiliter« meg fogják tartani; ⁴ de mindennek daczára megtörtént, hogy a felek még így sem tartották meg az egyezséget és természetesen, perre került a dolog.⁵

Családi jog.

A házasságra és a vele összefüggő vagyonjogra vonatkozólag forrásunk adatot nem tartalmaz, ennél fogva ezzel a fejezettel nem is foglalkozunk.

A mi a szülő és a gyermek közti viszonyt illeti, erre nézve meg kell jegyeznünk, hogy az eperjesi jog ismeri az *örökbefogadás* (adoptio) intézményét. 1502-ből ismerünk egy esetet, midőn András eperjesi szabómester és neje Anna, Tamás paczkai — Boroszló-egyházmegyei — lelkészt örökbe fogadják, »in filium adoptivum«. Az örökbefogadás egyik alaki kelléke, úgy látszik, az volt, hogy az két közjegyző (notarius publicus) előtt történjék, jogi következménye pedig az, hogy az illető örökbefogadott örökbefogadó szülőinek »heres legitimus«-a lett.⁶

A törvényes gyermekek (filius legitimus Jk. 103—4. l.) közül

¹ Jk. 102. l.

² Jk. 9. l. »Quilibet pro toto fideiurando cum omnibus eorum bonis mobilibus etc.«

³ »Quos fideiussores idem providus vir Johannes Hungerkast libere cupiens presentis tenore fieri, curiam et domum suam . . . cum omnibus aliis suis rebus mobilibus proposuit et in pignora vit«. Jk. 9. l.

⁴ »Quam unionem et concordiam sepedicti Joannes Miclosch et Mathias Jobadich protunc similiter coram nobis comparentes *rate et in violabiliter servandam sponponderunt*« Jk. 100. l. »Quam unionem ambe prenotate partes coram nobis iudice et iuratis civibus comparentes fatebantur *se in violabiliter servare velle*«. Jk. 100—1. ll.

⁵ Jk. 88. l.

⁶ Jk. 102—3. l.

a fiú 14 életévéig, a leány pedig férjhezmeneteléig az apa hatalma alatt állanak, a ki tartozott nemcsak édes, de még mostoha gyermekeit is tisztességesen felnevelni.¹ Ha az atya a gyermekek törvényes korának betöltése, illetve a leány férjhezmenetele előtt meghal, a gyermekek gyámság alá kerülnek. Ha az elhúnyt apa özvegyet hagyott maga után, akkor az özvegy anya lesz a gyermekek természetes és törvényes gyámja, a ki gyermekeit a bíróság előtt is képviseli.² Azonban a nő nemcsak a saját, hanem a rokonsághoz (Magen, magenschaft, negsten frunde und magen, frewade und magen)³ tartozó gyermekeknek is gyámja lehet. Példa erre 1457-ben Kindernen Fülöpné Zsófia asszony esete, a ki törvényes gyámja lett fivére Lőrincz nevű gyermekének, és ennek vagyonát is átveszi, »czu getrawer hant« és kezeli (»dorumb das sy das benante kynt Lorencz czu ir genomen hatt und czen selber sich hatt underwonden als ires bruders kynth.«)⁴

1491-ben Szila András Eperjes-alsóvárosi polgár Ágnes nevű néhai neje után fenmaradt gyermekek törvényes gyámjai Ilona asszony és Kis Tamás, a kik a gyermekek nevében anyai örökségüket illetőleg a bíróság előtt Szila Andrással egyezséget kötnek.⁵

A rokonság a törvényes gyámi tisztet gyámrendelés esetén (a nevük is »legittimi tutores et affines« Jk. 76. l.) a bíróság színe előtt fogadta el és a város jegyzőkönyvébe bevezették, hogy a rokonok közül ki melyik gyermeknek lett gyámja és egyúttal kezelésre, mennyi vagyont vett át.⁶

A gyám tartozott a gyámoltat tisztességesen felnevelni (derczyhen), vagyonát kezelni és azt a gyermeknek nagykorúsága esetén hiánytalanul átadni.⁷

Találkozunk forrásunkban olyan esetekkel, midőn nem lehet megállapítani, hogy vajjon nevezett vagy rendelt gyámokkal állunk-e szemben. Így pl. Kleynbender János fiainak Miklós-nak és Györgynek, Koch Jakab és Bokros Ágoston a »vorwezer-és vormunder«-ja, de hogy nevezett vagy rendelt gyámok-e, azt a szövegből megállapítani nem lehet.⁸ Ugyancsak nem lehet megállapítani, hogy András eperjesi plébános 1463-ban Simon

¹ Nagy Imre kötelezi magát a bíróság előtt, hogy mostani nejének első férjétől, Lőrincz csizmadiától származó gyermekeit »educere debet et nutrire usque adultam etatem«. Jk. 16. l. Ugyanilyen eset. Jk. 64. l.

² Vágó Benedek özvegye képviseli Ambrus nevű fiát a bíróság előtt. Jk. 106. l.

³ Jk. 72, 89. ll.

⁴ Jk. 30. l.

⁵ Jk. 76. l.

⁶ Jk. 73. l.

⁷ Jk. 64, 73. ll.

⁸ »... Vor uns... stende personlich Jocop Koch und Augustin

szebeni tímár négy gyermekének nevezett vagy rendelt gyámja-e? Nem lehetetlen, hogy a plébános esetleg a város közközelebb álló rokonoknak beleszólásuk, felügyeleti joguk volt. Így pl. Koch Jakab és második neje, Pirsolt Gergely özvegye, ki egyben gyámja az első férjétől származó gyermekeknek, ezen gyermekek atyai örökségét illetőleg, csakis »mit wissen willen unde voryoborthunge der egenanten kynder nehesten frunde« köthetnek egyezséget.²

A gondnokságot illetőleg forrásunk adatot nem tartalmaz.

Örökjog.

Kezdetben, mint mindenütt, úgy Eperjesen is a törvényes öröklés az egyetlen öröklési mód. Az öröklés ezen ősi formája szoros összefüggésben van az ingatlan vagyonnal. A család létalapja, a család törzsvagyona, az ingatlan. A törvényes öröklésnek pedig éppen az a célja, hogy a törzsvagyon a család kezében maradjon. Forrásunk maga is erre célel, midőn az ingatlant következetesen »*Erb*«-nek nevezi (Haws, hof und alle *Erb*, domus ac hereditates). A végrendelet útján való intézkedés csak a XIV. század végén, a XV. elején kezd Eperjesen tért foglalni. Forrásunk a törvényes öröklést »iure hereditario vagy iure naturali ac hereditario« öröklésnek nevezi, szemben a »testamentaliter« történt örökléssel.³

A szülők után elsősorban a mindkét nembeli törvényes gyermekek bírnak törvényes öröklési joggal.⁴ A törvényes házasságból származó gyermekekkel egy tekintet alá esnek a törvényesen örökbefogadottak (filius adoptivus, a kit a szülők egyúttal »in legitimum heredem« fogadnak.) Törvényes leszármazók nem léteben következik az oldalág törvényes öröklése, pl. fivér után fivér, nővér után nővér stb.⁵

A szükségbeli örökös az ingatlan hagyatéknak felét öröklí,⁶ mely őt jog szerint megilleti: »alz ym vor rechtes wegen gepuerth.«⁷

Bokrosch vorwezer und vormunder Niclos und Jorgen Hannus Kleynbenders kynder und haben voryoworth etc.« Jk. 42. l.

¹ »Hy is zumerken das vor uns . . . haben inbekant, das der erwirde herr Andreasch Byschoff Dyonsiensis und weybischoff zw Erla und pfarrer und vorweser dyser Stadt und vormund Symon gerbers kynder von Czeben . . .« ect. Jk. 41. l.

² Jk. 17. l.

³ Jk. 103—4. l.

⁴ Jk. 74, 76, 77, 97. ll.

⁵ Jk. 79, 81, 85. ll.

⁶ Jk. 15, 17, 78. l. Grünwald György neje után, mivel gyermekek nincsenek, a nő vagyonának felét öröklí »secundum modum et consuetudinem civitatis«. (1479. jan. 21-én kelt végrend. a város ltárában.)

⁷ Jk. 71. l.

A szerzeményi vagyon »res mobiles et immobiles a Deo . . . collate.«¹ az, a mit a férfi és nő házasságuk alatt kölcsönösen szereztek, fele részben a férjnek, fele részben a nőnek tulajdonát képezte és e felett ők szabadon rendelkezhetek halál esetére is.² A házasfeleknek az elhalt házastárs közszerzeményi vagyonán életfogytiglani haszonélvezete³ volt. Ismeri az eperjesi jog a felmenők ágbeli örökösödését is. Így például: az anya gyermekei után örököl. 1492-ben Tóth Pál minden ingatlan és ingó vagyonát fiára és nejeire hagyja, de — folytatja — »post mortem autem pueri et uxoris, lego omnia ad hospitale et claustrum«. A végrendelező tehát feltételezte azt, hogy a fiú és az anya egyszerre fognak meghalni, a mi azonban nem következett be, hanem a fiú meghalt, anyja pedig életben maradt. De mivel a végrendelet erre az esetre intézkedést nem tartalmazott, a város plébánosa és a tanács kénytelenek voltak a végrendeletet magyarázni, mely szerint a javaknak csak egy harmadrésze adatott kegyes célra, a többi két harmadrész pedig az özvegyé lett.⁴ Tehát a fiú halála után, daczára annak, hogy a végrendelet másképen intézkedik, mégis a gyermek felmenője örököl. Van arra is példa, hogy — a város joga szerint — a nő második férje örököl a nő első férjétől származó gyermekek után, a mint azt pl. Schiroka Lőrinczné végrendeletében olvassuk: »nach dem tode irer czwe kinder von den andern man, dy helfte, noch recht dyser e(r)bar) Stadt, gefellet aus allen yren gutter« a második férjére, (Fleyscher Györgyre).⁵

A mi a nők végrendelezését illeti, úgy látszik, hogy ők a női használatra szánt javak felett korlátlanul rendelkezhettek. Igazolja ezt egy eset 1438-ból, midőn Gáspár polgár nejevel, Krisztinával együtt fivérének fiára hagyja mindenét, »demptis tantummodo clenodiis et vestimentis dicte domine Cristine, que iuxta ipsius voluntatem in extrema hora, quo ipsius placuerit potest dare voluntati.«⁶

Ismeri az eperjesi jog az örökségből való kizárást, »exhereditatio«-t is, még pedig nem pusztán a szükségbeli lemenő, hanem

¹ Jk. 6. l.

² Végrendeleti kv. 1. l. (Ltári száma: 399.)

³ Erre több példa a Jk.-ben.

⁴ Eperjes város ltára 530. sz. »Item domum cum agris et omnia mobilia et immobilia lego uxori mee cum filio, ita, ut nullus eam impedire debeat. Post mortem autem pueri et uxoris lego omnia ad hospitale et ad claustrum. — Iste articulus per dominum plebanum et per iudicem et iuratos cives civitatis huius limitatus est ita videlicet, quod tercia pars cedere debet predictis duabus ecclesiis pro salute anime testatoris, reliquas duas partes possidere debet dicta conthoralis sua Barbara.«

⁵ Eperjes város ltára 399. sz., 2. l.

⁶ Jk. 9. l.

az oldalági örökösökkel szemben is. 1458-ban a város közönsége (a belső és külső tanács együttesen) statutumot alkottak arra nézve, hogy az erkölcsstelen életet élő gyermekeket szüleik kitagadják.¹ 1509-ben Kristóf cipész leányát, Zsófiát kitagadják, »ex quo degenerasset et se honeste non tenuisset« és midőn a leány az apát ezért perrel támadja meg, a bíróság, miután bebizonyult, hogy a kitagadás törvényes okból történt, az apát felmenti.²

Megtörténik az is, hogy a rokonság lesz az örökségből kizárva, a mint ezt pl. 1436-ban Stigelicz András tette, a nélkül azonban, hogy a kitagadás okát megmondta volna.³

Mint hazánk más városaiban, úgy Eperjesen is a XIV. század végén kifejlődött a szabad *végrendelkezési* jog,⁴ úgy hogy a XV. század folyamán hovatovább mind általánosabb lett a végrendeleti öröklés.

Alapja a végrendeleti öröklésnek az érvényes, azaz az olyan végrendelet, mely az alaki kellékeknek mindenben megfelel. Arra nézve, hogy ki alkothatott érvényes végrendeletet, forrásunk feleletet nem ad. A ránk maradt végrendeletek közül túlnyomó sok a közvégrendelet. Közvégrendeletet legalább két esküdt polgár jelenlétében kellett kötni, ezek közül az egyik rendszerint a városi jegyző volt, a ki a végrendelkező utolsó akaratát mindjárt írásba foglalta. Gyakran előfordúl azonban az is, hogy a két esküdtön kívül, mint harmadik hites hatósági személy van jelen a jegyző.⁵ Hogy a két esküdt, mint hatósági személy van ilyenkor jelen, az a végrendelet szövegében is kifejezésre jut, hogy t. i. ők: »auctoritate ipsorum consulatus fungentes.«⁶ A két esküdtön meg a jegyzőn kívül rendszerint egyházi személyek, pl. a város plébánosa vagy a végrendelkező gyóntató atyja továbbá a végrendelkező rokonai vagy barátai is jelen vannak, de mindezeknek elmaradása a végrendelet érvényén mit sem változtat. Végső akaratát a fél az esküdtek előtt előszóval adja elő, a mit a városi jegyző írásba foglal és vagy a város

¹ Jk. 25. l.

² Jk. 113—4. l.

³ Jk. 9. l. »Exclusit insuper et exhereditavit dictus Andreas Stigelicz omnes et singulos amicos suos consanguineos et affines de supra dictis omnibus bonis suis, quod ad ea nullum ius successivalium habere debent«, sem pedig végrendelkező nejét, Zsuzsánna asszonyt, a bíróság előtt vagy azonkívül megtámadni ne merjék.

⁴ Az első végrendelet 1380. július 23-ról való. Eperjes város ltára 87. szám.

⁵ Jk. 9, 67, ll. és még számos példa a városi levéltárban őrzött nagyszámú 1526. előtti közvégrendeletben.

⁶ Jk. 9. l.

jegyzőkönyvébe vagy pedig külön végrendeleti könyvbe iktat. Lényeges kellék volt, hogy a végrendelező utolsó akaratát »eger corpore, mente tamen sana« és minden kényszerítő körülmény kizárásával nyilvánítsa ki. Gyakori volt Eperjesen a házastársak közt halál esetére szóló szerződés kötése is, a melyre forrásunkban számos példa van.

II. Büntetőjog.

Forrásunk összesen csak nyolcz büntetőjogi vonatkozású bejegyzést tartalmaz, úgy hogy ez a fejezet — az adatok hiányánál fogva — csak nagyon hézagosan lesz rekonstruálható.

A régebbi időkben, ha valaki Eperjes szabad királyi városban, mint különös béketerületen, a békét megsértette, békevesztessé lón, a minek következménye volt, hogy az illető ki lett szolgáltatva a sértett fél vagy annak családja bosszújának. Retrospectively következtethetünk erre az alábbi esetből. 1444-ben Kendi Kis László egyik éjjel Eperjesre menvén, ott egy férjes nőt megbecstelenített. Midőn erre a sértett családja lármát ütött, természetesen azért, hogy a sértőt elfogva, a szenvedett sértést rajta megbosszúlhassák — »idem Ladislaus de eodem hospicio fugiens, se ad claustrum celasset et ocultasset.«¹ Nyilvánvaló tehát, hogy a sértő békevesztett lett, mint ilyen menekült a sértett fél bosszúja elől egy egyházi menedékhelyre, azaz egy szűkebb béketerületre, a hol a sértett üldöző első felindulása elől elrejtőzött, a hol üldözője nem bánthatta, hacsak nem akart maga is békevesztes lenni, megsértve a szűkebb béketerületen, az asylumban uralkodó békét.

Azt mondtuk, hogy a sértő fél a sértett első dühe elől menekült az asylumba. Ezzel egyúttal megmondtuk azt is, hogy mi a menedékhely practikus célja és rendeltetése. Az üldözőbe vett békeszegő ide menekülve, nemcsak hogy kikerülte a sértett első felindulásának káros következményeit, hanem a kedélyek megnyugvásakor, itt, a biztos és nyugalmas helyen, vette kezdetét a sértett féllel az elégtételadást, a *compositio*-t illető egyezkedés.

A *compositio* annyira uralkodó büntetőjogi elv még a XIV. században is, hogy hatása a XVI. század elején is erősen érezhető, a mikor pedig már a városi bíróságok nemcsak a fél indítványára, hanem hivatalból is üldözik a büntetteket.

A mi forrásunkban 1425-ben esik először szó a *compositio*ról, a mikor egyúttal azt is megtudjuk, hogy a *compositio*nális összeg, egy megölt ember vérdíja, elég magas — 70 márka volt.²

¹ Eperjes város ltára 219. szám.

² Jk. 2. l.

Innen fogva forrásunk majdnem minden büntetőjogi vonatkozású feljegyzésének alaphangját a compositio képezi. Így 1491-ben Hanczenfay István eperjesi polgár magát a bírót támadta meg becsületében, azt állítván róla, hogy már három év előtt megérdemelte volna, hogy fejét vegyék. Ezért őt a bíró — Plawniczer Tamás — törvény elé idézte és vádat emelt ellene és — mondja a jegyzőkönyv — ha ítéletre került volna a sor, a vádlott alighanem fejét vesztette volna, a mi természetes is, mert minősített becsületsértésről volt szó. Azonban még mielőtt ítélethozatalra került volna a sor, közbeléptek az intermediátorok, a kik a bíróság színe előtt egyezsége bírták a feleket.¹

1495-ben történt, hogy Czebner Lénárd több (öt) tisztességes személy előtt azt állította Sneyder Istvánról, hogy nejével »auff der unee zesse«, a miért ez utóbbi Lénárdot a törvény elé idézte és vádat emelt ellene. A bíróság azonban tizennégy napra, meg hosszabb időre is, háromszor egymásután elnapolta a tárgyalást, a mivel időt akart a feleknek adni, hogy egyezkedjenek, a mi azonban nem történt meg. Mikor az első tárgyaláson a vádló megjelent és »sterlichen und ssteticlichen das recht anruffe«, a bíróság kénytelen volt az ügygel foglalkozni, és miután Lénárdot a becsületsértésben bűnösnek találta, 1495 október 13-án nyelvének elvesztésére ítélte. Az ítélet kimondása után az elítéltet letartóztatták, de még az ítélet végrehajtása előtt újra időt adnak neki a compositióra, — a mi teljesen megfelelt a XIV. század büntetőjogi felfogásának. A compositio, mint rendesen, úgy most is, »vil gutter lewthe« közbenjárására 1495 október 20-án megkötötték és a sértett Sneyder István nemcsak, hogy »ym (t. i. Lénárdnak) am leben nicht geschadet hatt«, hanem még »dirlassin hat der mawlschlege und auffenberlicher widerruffung zeyner worth,« azon feltétel alatt azonban, hogy ha ezért Lénárd bosszút állani merészelné, nemcsak a már meghozott ítélet szerint nyelvét, hanem ezenfelül még fejét is elveszti.²

Ezekkel a példákkal érdemes lesz kissé foglalkozni. Ezen két példából is látjuk, de még a következőkből is fogjuk látni, hogy a büntetőjogban még mindig a compositio elve uralkodik. Csakhogy már ezen korban a compositio a szó nemesebb értelmében veendő. A régi formák megtartása mellett a lényeg egészen megváltozott. Itt már nem az a cél, hogy a sértett bosszúérzete, pénzzel vagy anyagi előnyökkel csillapíttassék le, itt már nem az a cél, hogy a jogrend, a béke megzavarója egy bizonyos nagyságú compositionális összeggel állítsa helyre a megzavart békét, ha-

¹ Jk. 75. 1.

² Jk. 93—94. II.

nem mindig a sértésnek bizonyos feltételek melletti megbocsátása és a büntetés felfüggesztése lebeg szem előtt. Ez a törekvés vezeti a közbenjárókat, a békéltetőket, a kik között mindig nagy szerepet vittek az egyházi férfiak, a kik rendszerint elsők a békéltetők között.

Mennyire meg kellett az embereknek szelidülni, míg a taliótól a compositión keresztül ide jutottak?

Már maga a bűnvádi eljárás elárúlja azt, hogy ez a neme- sebb értelmű compositio az uralkodó. A sértőnek a sértett fél általi perbe idézése után a bíróság többször elnapolja a tárgyalás megkezdését, tisztán csak azért, hogy a feleknek idejük legyen az egyezsége kibékülésre. Az első esetben nem is kerül ítélet-hozatalra a sor, míg a második esetben tárgyalni kellett az ügyet, mert a vádló — hogy modern kifejezést használjunk — minden áron a vádlott megbüntetését kívánta és a bíróság a kényszer nyomása alatt ítéletet mondott. Azonban az ítélet után megint csak időt enged a feleknek, hogy componáljanak, a mi végül az ítélet végrehajtása előtt sikerült is.

A mi a felhozott esetek egyéb tanulságait illeti, azok a következők. A becsületsértés tényálladékának megállapításához szükséges, hogy a vádlott a sértő szavakat *többek* jelenlétében, tehát *nyilvánosan* mondta légyen, a mi már egészen modern büntető-jogi felfogás. A bíróság az eljárást csak a sértett fél panaszára indítja meg, de mint már láttuk, folytonosan azon törekvéssel vezeti az eljárást, hogy a feleket békés egyezsége bírja.

Az ítélet kimondása után az elítélt fogva marad, de az ítélet végrehajtásával várnak. Úgy látszik, nyolcz napi idő van adva arra, hogy az elítélt a sértettel kiegyezhessen, a második esetben ugyanis október 13-án hozzák meg az ítéletet és október 20-án történik meg az egyezség.

A becsületsértés büntetése : minősítettnél fejvesztés, a mint az az első példából következik, súlyosabb esetekben a nyelv elvesztése, könnyebb esetekben pedig a vádlott szájára ütve, a sértést nyilvánosan visszavonja.

A mint a második esetből látjuk, az ítélet végrehajtása attól függ, vajjon a felek megtudnak-e egyezni, vagy nem? Az a körülmény, hogy megegyeznek, az ítélet hatályát még nem szünteti meg, mert az ítélet voltaképpen hatályban marad, *de csak feltételesén*. Ugyanis abban az esetben, ha az elítélt a vádlón bosszút mer állani az ellene indított eljárásért, az ítélet az elítélt ellen nemcsak hogy teljes egészében újra hatályba lép, de még súlyosbítva is lesz. Még eclatánsabb példák a föltételellesszerű ítékezésre a következők : 1505-ben Krisztan babérkoszorús, Eperjes városi jegyző perbe idézte és vádat emelt Aszalósné Katalin asszony ellen, a ki a jegyző nejét megrágalmazta, mondván : hogy boszor-

kányságot úz és öt karót lopott. A tárgyalás megindult, de ennek folyamán nemcsak az intermedatorok, hanem maga a bíróság kérte fel a jegyzőt a megbékélésre, a compositióra. Miután a vádlott a bíróság előtt a sértéseket mind visszavonta, a vádló jegyző azon feltétel alatt componál Aszalósnéval, hogy ha a rágalmakat még egyszer megismétli, perújítással fog élni, a mibe a bíróság is beleegyezik, mert — mondja — a jegyző feleségéről »nulum malum probabile scimus nisi omne, quod est honestum«.¹

A jelen esetben tehát a bíróság mintegy *hivatalból* békéltetett és oly eredményesen, hogy ítéletre nem is került a sor, a minék az a következménye volt, hogy a vádlott visszaesése esetén a vádló csak perújítással élhetett, tehát voltaképen itt az *eljárás beszüntetése feltételes*.

1507-ben Antal fazekast nősparáznaságért fejvesztésre ítélték és már a hóhér is megjelent, hogy az ítéletet végrehajtsa, midőn a szepesi káptalan és Sáros vármegye közönsége kegyelmet kért számára, a mit a bíróság meg is adott. Azonban utána Antalnak a két kegyelmet kérő testület által kiadott oklevélben kötelezni kellett magát a meghozott ítéletben foglalt lefejezés terhe alatt, hogy az ellene folyamatban volt eljárásért sem ő, sem pedig rokonai senkin bosszút állani nem fognak. Végül pedig tizenhárom polgár kezeskedett, hogy abban az esetben, ha Antal mégis megbosszúlná magát, ők a bíróságot meg fogják védeni.²

A jelen esetben, úgy látszik, a compositio határideje már letelt és az ítéletet már végre kellett volna hajtani, úgy hogy itt már csak kegyelemkérésnek volt helye, a mit nem tudni mi okból, két tekintélyes egyházi és világi testület tett meg. A bíróság kegyelmet ad, illetve az ítéletet feltételelessé teszi, mert az esetre, ha az illető kegyelmet nyert bosszút akarna a bíróságon állani, a már meghozott ítélet — *sententia lata* — minden valószínűség szerint hatályba lép.

Mivel a bűnvádi eljárásra a forrásokban aránylag kevés adat van, mert a feljegyzések rendszerint csak az eredményt közlik velünk, míg az eredményhez vezető útról mit sem árúlnak el, ennél fogva némileg érdekes lesz a következő bűnügy, mely Sároson kezdődött és onnan fellebbezték Eperjes város bírósága elé. 1503-ban Sárosi Sóvári Bertalan özvegye Margit, Biró Máté tisztos nejét Erzsébet asszonyt azzal rágalmazta meg, hogy boszorkányságot úz és ezen gonosz üzemekhez már akasztófa-forgácsot is szerzett. A dologból per támadt és Sáros helység bírósága előtt a sértett panaszára megindult az eljárás, melynek során Margit

¹ Jk. 108—190. II.

² Jk. 110. I.

asszony igyekezett magát igazolni, mondván, hogy neki a rágalmakat valami csavargó asszony mondta, a mit a menyé is megerősített. Erre a sárosi bíróság Erzsébet asszonynak tizenharmad magával leteendő esküt ítélte meg. Erzsébet ezen ítélet ellen Eperjes város bíróságához fellebbezett, a mely a tizenharmad magával leteendő eskü alól érdekes indoklás kíséretében menti fel. E szerint: a sárosi bíróság ítélete helytelen és a jognak meg nem felel, mert ha ezen ügyben egyáltalán esküt kellett volna tenni, elég lett volna, ha Erzsébet asszony maga teszi le, de mivel a tanúk közül az egyik egy csavargó és hazudozó asszony, a másik pedig a vádlott menyé, ezek Erzsébet asszony ellen és a vádlott javára érvényes tanúvallomást nem tehetnek, tehát Erzsébet asszonyt a tizenharmad magával leteendő eskü alól felmentik, Margitot pedig a perköltségnek Erzsébet asszony részére való megfizetésére ítélik. Erre a vádlott a bíróság színe előtt fiával együtt kijelenti, hogy a jövőben ilyen rágalmak terjesztésétől tartózkodni fog, ha pedig mégis megtenné, Erzsébet asszony perújítással élhet.¹

Ezen esetből kitűnik, hogy itt jogátruházás esete forog fenn, a mennyiben Eperjes joga érvényben volt Sároson, innen tehát az első fellebbezési fórum Eperjes város bírósága volt.

Miután a boszorkánykodás ekkor még büntetendő cselekmény volt, itt rágalmazással állunk szemben, melyre súlyos büntetés lehetett szabva, mert a vádlott a tárgyalás folyamán két tanúval állításának igaz voltát igyekszik bizonyítani. A sárosi bíróság a tanúbizonytságot elfogadja és kimondja az ismert ítéletet, a mi ellen a vádló fellebbez. Eperjes város bírósága az elsőfokú ítéletet helyteleníti és jogellenesnek nyilvánítja, mert az elsőfokú bíróság a tanúk vallomását minden további nélkül elfogadta, pedig azt *mérlegelni kellett volna*. Az eperjesi bíróság mérlegeli a tanúk vallomását és egyikét sem fogadja el, mert: a) a tanúnak kifogástalan, tisztességes életű személynek kellett lenni, továbbá b) a rokoni kapcsolat folytán fenforgó érdekelttség szintén aggályossá teszi a tanúvallomást. Az ellen, hogy nők tanúskodnak, mint látjuk, senkisémet emel kifogást, a mi azt bizonyítja, hogy a nők általában tanúképesek voltak. Érdekes jelenség, hogy a bíróság a vádlottat »in expensis cause« megfizetésében marasztalja el. A jelen esetben compositionalis összegről szó nem lehet, mert hiszen a felek meg egyeztek, sőt az első instantiáról a második elé fellebbeztek, tehát itt csak a tényleg felmerült perköltségek megtérítéséről lehet szó.

Bűnperben is a bizonyítási módok közt szerepel a tanúkon kívül az eskü, melyet a félnek a bíróság ítél meg és vagy egyedül

¹ Jk. 105. l.

vagy pedig többet magával tette le. A jelen esetben, mint látjuk, nőnek ítélnék meg esküt.

A bűnvádi eljárást illetőleg tudjuk azt, hogy az eljárás inquisitorius volt. Ha a vádlott szép szerével nem vallott, esetleg kínvallatást alkalmaztak vele szemben, a mint ezt pl. 1501-ben Ilona asszonynyal szemben akarták megtenni, a kinek gyertyalánggal való megégetést »adustionem cum candelis« ígérték arra az esetre, ha nem vallja be, hogy őt Bíró Máté »impregnálta«.¹

Úgy látszik, a XV. században még a perdöntő bajvívás is divatozott Eperjesen, mert a város jegyzőkönyve és az adólajstromok többször emlékeznek meg »gladiator«-ról, »Baynok«-ról.²

Mint már említettük, Eperjesen a szláv negyedben volt a fogház, a hova az elítéltet az ítélet kimondásától annak végrehajtásáig zárták.

Az egyes büntettekről és azok büntetéséről a példákban mondottakon kívül adatunk nincsen, legfeljebb annyit tudunk még, hogy voltak testcesonkító büntetések, melyek közül pl. a füllévágás infámiával járt.³ Súlyosabb büntetteket akasztófával büntették, az akasztófa (patibulum) a város határában volt felállítva.⁴

Ez minden, a mit forrásunkból Eperjes város középkori büntetőjogára nézve össze tudtunk állítani. Elismerjük, hogy nagyon hézagos és vázlatos a kép, a melyet forrásunk adata alapján megrajzolhattunk, de ha figyelembe vesszük azt, hogy éppen a büntetőjog terén mily édes-kevés a középkori anyag, hálásaknak kell lennünk az elődök iránt, hogy legalább ennyit megőrkítettek és megőriztek számunkra.

DR. IVÁNYI BÉLA.

¹ Jk. 106. l.

² Jk. 2. l. és a városi ltár XV. századi adólajstromai.

³ Jk. 15. l.

⁴ Végrendeleti könyv, 3. l. (Ltár : 399. szám.)

MAGYAR VONATKOZÁSÚ LENGYEL MŰVEK.

Hazánk ezeréves történetében szakadatlanok a lengyel vonatkozások. Kezdve a kereszténység fölvetelétől egész a leújabb időkig. A két nép rokonézése s a nagymérvű politikai és kulturális összeköttetések a történelmi emlékeknek hatalmas tömegét hagyták örökül reánk. A lengyel levéltárak valóságos kincseshányái a magyar történelemnek.

A két nép fejlődése művelődését, gazdasági, politikai életét, alkotmányát illetőleg oly rokon, hogy hazánk történelmét, annak szellemét csak akkor értjük meg teljesen, ha Lengyelországot ismerjük és viszont.

Mindennek daczára alig foglalkozik valaki nálunk lengyel tárgyú kérdésekkel, pedig nagyon sok tanulságos és érdekes dolgot lehetne napfényre hozni.

Ennek az oka a nyelvi nehézség, mert bizony a magyar embernek kemény dió a lengyel nyelv, de ha túltette magát a kezdet nehézségein, bőven van kárpótolva azzal a szellemi élvezettel, melyet a lengyel nyelv és irodalom ismerete nyújt.

Igaz, lengyel részről sem áll különben a dolog, mert historikusaik között alig van egy-kettő, a ki értené a magyar nyelvet, melyet roppant nehéznek tartanak.

Mivel a *Századokban* már hosszabb ideje nem voltak ismeretve lengyel művek, talán nem lesz érdektelen az utolsó években megjelent magyar vonatkozású könyvek ismertetése.

Papée Frigyes dr. jelenleg a krakkói egyetemi könyvtár igazgatója, a krakkói tudományos akadémia megbízásából és segítségével 1896 őszen tanulmányutat tett hazánkban, hogy a magyar levéltárakat tanulmányozza s különösen Jagelló Kázmér korára vonatkozólag keressen adatokat.

Bejárta Felső-Magyarország fontosabb levéltárait, volt Lőcsén, Bártfán, Eperjesen, Kassán, Egerben s kutatott Budapesten is. Útjának eredményét egy kis füzetben ismerteti: *Tudósítás a magyar levéltárakról és anyagukról a lengyel történelmet illetőleg, a XV-ik század második felében.*¹

¹ Dr. Fryderyk Papée, *Wiadomości o archiwach wojewieskich i materyale ich do dziejów polskich w drugiej połowie XV. wieku.* Kraków, 1898.

Magyarul nem tudván, nagy segítségére volt neki Zimmermann Ferencz nagyszombeni szász levéltárnok munkája: *Über Archive in Ungarn*.

Ismertetésében szól a városi, megyei, hiteles-helyi és családi levéltárakról, melyeknek több lengyel vonatkozású oklevelük van, mint Lócse, Bártfa, Eperjes, Kassa. Meglátogatta az egri érseki levéltárat is, gondolván, hogy ott is talál lengyel vonatkozású okmányokat. Járt Budapesten is, az Országos Levéltárban, hol Albert jelölésére vonatkozólag talált néhány oklevelet. Kutatott a Nemzeti Múzeum és a Tudományos Akadémia levéltárában is. Itt ismerteti a fontosabb magyar oklevélkiadásokat.

Útjának eredményeképp azt állítja, hogy Albertnek a magyar trónra való jelölésére vonatkozólag annyi adatot talált, hogy azt egy monographiában lehetne feldolgozni.

Ha már oklevelek kiadásáról van szó, itt említjük meg *Kutrzeba Szaniszló dr.* füzetét,¹ melyben Kassa városának amaz okleveleit adja ki, melyek a magyar-lengyel kereskedelmi összeköttetésekre vonatkoznak 1354-től 1505-ig. Számra nézve kilenczvenhetet közöl, melyeket önálló munkájában: *Krakkó kereskedelme a középkorban*² dolgozott fel.

Minket magyarokat munkájának az a része érdekel, hol a hazánkba vezető utakat tárgyalja. Krakkó azon a világforgalmi úton feküdt, mely Danzigot Kassával kötötte össze. Krakkóból Nowy-Sz., czon, Lublón és Eperjesen keresztül vezetett az út Kaszára. Egy másik útja a kereskedelemnek Bártfát érintette.

Elég részletesen, mintegy 14 lapon keresztül tárgyalja a hazánkkal folytatott kereskedelem czikkeit. Krakkó vidékéről különösen sót, ólmot és posztót szállítottak hazánkba. Már a XIV-ik század közepe táján találkozzunk lengyel sóval, különösen a Szepességen.

Ezzel szemben mi Lengyelországba rezet, vasat, bort, olajat, viaszkot és bőrárúkat szállítottunk. Borkivitelünk útja Bártfának vezetett, de a középkorban még csekély volt, mert a lengyelek főitala ez időben még a sör és csak a XVI-ik században virágozik fel borkivitelünk.

Borkivitelünk elég nagy volt. 1402-ben 35 ezer darab fekete magyar bőrt visznek ki Lengyelországon keresztül Flandriába. E kereskedelmünk túlnyomó részt transito volt. Érdekes adatokat találunk egyes városok kereskedelmi érdekeire és kiváltsá-

¹ Dr. Stanisław Kutrzeba, *Akta odnoszące się do stosunków handlowych polski z węgrymi głównie z archiwum koszyckiego z lat 1354—1505*. Kraków, 1902.

² Dr. Stanisław Kutrzeba, *Handel Krakowa w wiekach średnich na tle stosunków handlowych polski*. Kraków, 1902.

gaira vonatkozólag is. Egészen véve alapos, érdekes munka; méltán sorakozik a jeles szerző többi kitünő munkája mellé.

Van Krakóban egy társulat, mely célul tűzte ki Krakó multjának, culturájának, műemlékeinek ismertetését. Neve: »Krakkó története és emlékei kedvelőinek társulata«, (»Towarzystwo miłośników historyi i zabytków Krakowa«). E társulat tagdíja fejében pompás évkönyvet (*Rocznik*) nyújt tagjainak, azonkívül évenként 1—2 kisebb füzetet ad ki a »Krakkói könyvtár« (*Biblioteka Krakowska*) című sorozatban.

Mind az Évkönyvekben, mind az utóbbi sorozatban igen érdekes művelődés- és művészettörténeti monographiák és ismertetések jelentek meg Krakó egyes templomairól és híres épületeiről, a város történetéről, a krakkói egyetemi tanulókról, a czéhekről, a zsidókról stb. Eddig 39 szám jelent meg.

E füzetek közül minket különösen kettő érdekel: *Képek Krakó multjából*¹ és *Képek a krakkói tanulók életéből a XV. és XVI. században.*² Mind a kettő Ptaśnik János munkája.

Az előbbi műnek egyik fejezetében adatokat találunk a Fugger-Thurzó-féle rézvállalatról s annak krakkói szerepléséről. E vállalat Beszterczébánya vidékéről szállította a rezet északi és nyugati Európába.

Északra Krakón keresztül vitték a rezet Danzigba, mely akkor valóságos magyar kikötő volt. Krakóban nagy lerakóhelyük volt a Thurzóknak s ide költözködött idővel Thurzó János is Lócséról, hogy a vállalatot intenzívebben vezethesse. Krakó közelében hatalmas kohókat építtetett, melyhez hasonló csak kettő volt nyugaton. Innen többnyire a Visztulán szállították tovább a rezet. 1511-ben nagy katasztrófa érte a vállalatot, mert a lübeckiek Hela alatt megtámadják a magyar rézzel megterakott hajókat s egy részöket elsüllyesztik, a többit zsákmányul ejtik. De az óriási kár egy része megtérült, mert Zsigmond lengyel király pártfogolja e vállalatot és szabad szállítást enged nekik. A Thurzók idővel, midőn meggazdagodtak, félrevonultak és a teret teljesen átengedték a Fuggereknek.

Ugyancsak e mű szerzőjétől való a másik füzet is, a krakkói tanulókról. Szól benne a tanárok és a tanulók ruházatáról; az egyetemen levő nemzetiségekről, egymásközött való viszállyaikról, különösen a németeknek lengyelekkel és magyarokkal való torzsalkodásáról, az egyetemi burzákról, a tanulók szokásairól és erkölceiről. Elejétől végig rendkívül érdekes dolgok, de ben-

¹ Jan Ptaśnik, *Obrazki z przeszłości Krakowa*. Biblioteka Krakowska. Nr. 21. Kraków, 1902.

² Jan. Ptaśnik, *Obrazki z życia żaków krakowskich w XV. i XVI. wieku*. Biblioteka Krakowska, Nr. 15. Kraków, 1900.

nünket magyarokat természetesen hazánkiai érdekelnek legjobban.

Magyar véreink Krakkóban sem tagadták meg magyar temperamentumukat s különösen a németekkel állottak hadilábon s az összetűzések szinte napirenden voltak. Nem akarom részletesen ismertetni a magyarok viselt dolgait, mert már közöltem a *Vasárnapi Ujságban* (1906. 174. l.), csak röviden jelzem, miről van benne szó.

Az 1490-es években Váradi Mihály volt a magyar burza seniora, de időközben lemond róla s akkor az egyetemi tanács egy Sommerfeld János nevű németnek adja bérbe. Ezt a magyarok nem tűrhetik. Összebeszélnek, megrohanják Váradi vezetése alatt a németek burzáját és lakóit jól helybenhagyják. A dolog a rector elé kerül, ki Mihályt 20 forint büntetéssel sujtja.

A lengyelekkel jó viszonyban voltak a magyar fiúk, csak egyszer volt köztük összetűzés, mikor honfiaink régi magyar szokás szerint Aprószentek napján jól elverték egy elsőéves lengyel egyetemi hallgatót. Ez időtől fogva a magyar burza részére szigorúbb szabályokat dolgoztak ki. Ha néha el is követtek egy-egy tréfát, azt mindenki elismerte, hogy jellem, gavalléros viselet dolgában messze kimagaslottak a többiek fölött. Nem különben érdekes a magyar ifjak összetűzése Medyk Jánossal, kinek bormérését nagyon látogatták és ott korcsmaadóságot csináltak.

Ugyancsak a krakkói egyetem életéből veszi *Karbowiak Antal* statisztikai munkáját: *Statisztikai tanulmányok a Jagelló egyetem történetéből 1433/34—1509/10 között.*¹

Mindenki előtt ismeretes, hogy a krakkói egyetemet sok magyar ifjú látogatta, különösen a XV-ik század végén és a XVI-ik elején. A magyar tanulóknak külön burzájuk is volt, az ú. n. »Jeruzsálemi burza« a Bracka-utczában.

A krakkói egyetem hallgatóinak névsorát 1400-tól 1589-ig kiadták 3 kötetben *Album studiosorum Universitatis Cracoviensis*² címmel.

A krakkói egyetemet 1364-ben alapították s 1400-ban alakították át Jagelló Ulászló uralkodása idejében s ez időtől kezdve rohamosan fejlődött s híre messze földre eljutott, a mit különösen a külföldi tanulóknak az egyetemre való özönlése bizonyít.

¹ Anton Karbowiak, *Stwlya statystyczne z dziejów Uniwersitetu Jagiellońskiego 1433/4—1509/10*. Kraków, 1905.

² *Album studiosorum Universitatis Cracoviensis*. Tomus I. (ab anno 1400—1489.) Cracoviae 1887. Tomi II., fasciculus I. (ab anno 1409—1515), 1892. Tomi II., fasciculus 2. (ab anno 1515—1551), Tomi III. fasciculus I. (ab anno 1551—1589). 1896.

Valósággal özönlésnek mondhatjuk, mert hisz a külföldieknek a száma a XV-ik században az összes hallgatóknak mintegy 44%-át tette. S nemcsak a közeli országok szülőttei keresték fel, hanem még a távoli Olaszország, Finnország, Svéd- és Angolország, de sőt Spanyolország is szerepel a külföldi tanulók hazája gyanánt.

Legtömegesebben azonban a magyar tanulókkal találkozunk, kiknek száma 16%-ot tett ki. Hogy hazánkfiak oly nagy számmal keresték fel Krakkót, annak oka részben az, hogy a magyar egyetemek, mint Pécs, Óbuda és később Pozsony sok viszontagságon mentek keresztül, részben a krakkói egyetem nagy híre, részben a magyar rokonszenve a lengyelhez.

A magyar tanulók száma 1400-tól 1589-ig körülbelül 3600 volt.

A XV-ik század első éveiben még alig jelentkezik magyar tanuló ez egyetemen, de hovatovább mind sűrűbben mutatkoznak s számuk a XVI-ik század elején a legnagyobb, de már az 1520-as évektől kezdve rohamosan hanyatlak. Ennek oka részben a reformatio, melynek hatása alatt főkép a német egyetemeket kezdték látogatni, részben a zavaros idők, a török előnyomulása. A mohácsi csata évében nem találkozunk magyar tanulóval. Azután mind gyérebben fordul elő magyar név az egyetemi anyakönyvekben s végül teljesen elmaradnak.

Kár, hogy a régi egyetemi anyakönyvek csak a tanuló és atyja keresztnevét adják s így nem tudhatni meg családnevét. Az *Album studiosorum* adatai alapján állította össze Karbowiak a külföldi tanulók illetőségi helyeit az 1433/34—1509/10 közti évekről, tehát az egyetem fénykorából. Külön-külön országok szerint állítja össze a helyneveket s hazánkából több mint nyolczszázat sorol fel. Túlnyomólag a színmagyar vidékek vannak képviselve, mint Debreczen, Czegléd, Eger, Pest, Pécs, Szeged, Szatmár-Németi, Vác stb. A felsőmagyarországi városok közül különösen Kassáról, Bártfáról, Eperjesről, Lőcséről, Késmárkról, Beszterczebányáról, Körmöczbányáról és Selmeczbányáról találunk ott sok ifjút. Az erdélyiek száma se csekély. Kolozsvár, Brassó, Nagy-Szeben, Nagy-Ényed, Segesvár, Torda, Medgyes, Gyulafehérvár stb. elég tekintélyes számmal küldött tanulókat Krakkóba.

Karbowiak a fönntemlített 77 évi időközből 2876 magyart talál; e szám azonban nem felel meg a valóságnak, mert sok városról nem lehet megállapítani, mely országba való, kivéve ott, a hol meg van nevezve az egyházmegye, a hova az illető hely tartozik. Pl. elég gyakran fordul elő a Nova Civitas név, melyről nem lehet megállapítani vajjon magyar-, lengyel-, bajor- vagy morvaországi helynév-e, csak ama néhány esetben, a midőn odateszi az egyházmegyét is (diocesis Olomucensis, d. Przemysli-

ensis, d. Strigoniensis stb.) E nehézséghez hozzájárul még az is, hogy a helynevek gyakran igen hibásan és elferdítve fordulnak elő az egyetemi anyakönyvekben, mert a rector vagy titkára, a ki a jelentkezőket bejegyezte, csak hallás után írta be a jegyzékbe a tanuló illetőségi helyét s igen gyakran lengyel orthographiával. Ennek következtében sok esetben igen nehéz kihámozni az eredeti nevet (pl. Chetherthechel-Csütörtökhely). Kell tudni lengyelül s jól kell ismerni a régi helyneveket, hogy biztosan meghatározhassuk őket. Egy ugyanazon város előfordul latin, magyar, lengyel és német nyelven s a legkülönbélebb változatokban pl. Lócse (Levczovia, Lamczowya, Leyczouia, Alczovia, Elczouia, Leopczowia, Lanzovia, Laczovia).

Gyakran nagyon is merészen fejt meg egyes neveket Karbowiak s több helyet összezavar. Viszont több magyar helynevet nem ismert fel és megfejtethetlennek tartott, pl. Ártánháza, Mezeschomló (Mezősomlyó), Vylagusvar (Világosvár), Czathar (Csatár), Horoxek (Horogszeg).

Ezen azonban ne csodálkozzunk, mert lengyel embernek bizony nehéz felismerni az elváltoztatott magyar helyneveket. Elég, hogy ennyit is megfejtett. Munkája nagy szorgalomra mutat.

A »Krakkó története és emlékei kedvelőinek társulata« 1908-ik évi tagilletménye közt újra találunk magyar vonatkozású művet és pedig *Sikora Lajostól, A svédek és erdélyiek Krakkóban 1655—1657-ben.*¹

X. Károly svéd király szövetkezve II. Rákóczy Györggyel, megtámadta Lengyelországot, hogy maguk között fölösszák.

X. Károly hadai 1655. szeptember 25-én zárták körül Krakkót. A király a lateráni kanonokok kolostorában ütötte fel főhadiszállását s onnan vezette az ostromot. Október 18-án a város megadta magát, hova most a svédek bevonultak. A város kormányzójává a svéd király Wirtz Pál tábornokot tette, a ki igen szigorú rendszabályokat hozott be, többek közt megtiltotta a harangozást és az óraütést is, nehogy valami gyülekezésnek szolgáljon jelül.

II. János Kázmér lengyel király a svédek betörése alkalmával többi közt Rákóczy Györgytől is kért segítséget, följánlva neki halála után a lengyel koronát, de Rákóczy a svédekkel szövetkezett és 40500 katonával Krakkó felé tartott. 1657 márczius 28-án érkezett Rákóczy nagy pompával Krakkóba, hol a svédek fényesen fogadták. Az erdélyi fejedelem a királyi várban —

¹ *Biblioteka Krakowska. Nr. 39. Ludvik Sikora. Szwedzi i siedmiogrodzianie w Krakowie 1655—1657. Kraków, 1908.*

Wawelben — ütötte fel szállását. Wirtz Rákóczy tiszteletére lakomát rendezett, melyen maga szolgálta ki a fejedelmet.

Harmadnapon katonai tanácskozás volt Rákóczynál, a felett, ki legyen a város kormányzója. A fejedelem hajlandó volt továbbra is Wirtzet bízni meg vele, de ez vonakodván azt elfogadni, Bethlen Jánost nevezte ki a város kormányzójává.

Viszonozván Wirtz lakomáját s fogadván a krakkói polgárok hódolatát, márczius 30-án — nagyszombaton — elhagyta Krakkót, hogy a svéd királylyal találkozzék. Bethlen vezetése alatt 2500 katonát hagyott.

Midőn Bethlen értesült arról, hogy a császári seregek a lengyelek segítségére jönnek, megosztotta a hatalmat Wirtz-czel, akképen, hogy ez a város falain belül kormányoz, ő pedig a város körül fekvő elővárosokon és falvakon.

Rövid idő múlva azonban Wirtz átadja a város vezetését is Bethlennek, a ki a polgárokat az erdélyi fejedelem hűségére esketi.

E közben II. János Kázmér lengyel király Krakkó felé tartott, hogy azt visszafoglalja; melléje osztrák hadak is csatla-koztak.

A lengyelek és osztrákok körülzárják Krakkót. Hatzfeld, az osztrák hadak vezetője rendszeresen löveti a várost, a honnan augusztus 4-én a svédek és magyarok kirohannak, de 140 embert és 3 kapitányt veszítenek.

Az ostrom alatt érkezett meg Rákóczy parancsa, hogy Bethlen adja át Krakkót a lengyel királynak, mire megindultak a tárgyalások és a magyar hadak augusztus 18-án elhagyták Krakkót, a hol, úgy látszik, jól érezték magukat, mert többen följánlották szolgálatukat a lengyel királynak, a ki azonban csak kis csapatot tartott meg, a többieket lengyel és osztrák hadakkal a magyar határra kísértette.

Sikora művének a magyarokra vonatkozó részét főkép Muczkowski kéziratából merítette, mely a krakkói egyetemi könyvtárban található.

DR. DIVÉKY ADORJÁN.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

AZ 1542. ÉVI POZSONYI ORSZÁGGYŰLÉS 43-IK TÖRVÉNYCZIKKE.

Midón Rómában a köztársaság dicső századai, a Veturiák és Volumniák, Virginiák és Corneliák nemes alakjaival eltűntek, gonosz idők következtek, melyekben a Juliák és Agrippinák, Messalinák és Faustinák viselt dolgai megtörténhettek. Az ázsiai romlottság, a fajtalan festészet és szobrászat s a buja színház terjeszté a mételet. A szép nők a »szabad szerelemben« kéjelegve, kerülték a tisztességes férjhezmenetelt, vagy ha a hiúság, önzés vagy szeszély sugallatából férjhez mentek is, ocsmány beavatkozással szokták elnyomni az emberi termékenységet, féltve termetöket s kívánatosságukat a termékenységgel járó megviseltetéstől. A gyermekáldást, a régiekkel ellentétben, gyermekcsapásnak tartották. A nagyvilági társaság eszményképévé vált a férjetlenség, nőtlenség s meddőség állapota.

Az erkölestelenség posványában megfogyott s elsatnyúlt római vért Augustus regenerálni óhajtotta, miért is a nőtlenség, férjetlenség és a meddőség állapotából jó úton akarta kivezetni a polgárságot. Indítványára hozatott a lex Julia s kiegészíti ezt a lex Papia Poppaia törvény, mely az apai, anyai érdemet jutalmazza, ¹ ellenben a házasságkerülőket és meddőket joghátránnyal sújtja, ² jelesül korlátozza őket a legnépszerűbb s hasznosabb kitüntetés elfogadásában, t. i. a végrendeleti öröklésben. A házasságkerülő a végrendeleti örökség megszerzésére egészen képtelen, a meddő elesik a felerésztől. ³ A gyermektelen özvegy nő elhunyt férje végrendelete alapján, annak vagyonából legfőlebb egy tizedrészt örökölhet, holott ha szült, az egészet megnyeri, a mi a végrendeletben neki hagyatott, s ha áldott állapotban maradt, a szülésig haszonélvezi az egész hagyatékot. ⁴

Eleinte szórványosan, később mind sűrűbben akadtak taglelkiismeretű önzők, a kik Augustus törvényeit megkerülték, úgy

¹ Praemia maritorum, favor πολιγαδείας.

² Poenae coelibatus et orbitatis.

³ Incapax pro parte.

⁴ Bonorum possessio ventris nomine.

hogy a meddő, de ravasz »bánatos« özvegy azt suttogtatja magáról, hogy áldott állapotban maradt. A terhességet tetteti, s ha a család ki nem derül, a koholt méhmagzat révén az egész hagyatékban dúslakodik, annak idején színleg lebetegszik, ágyába csempészteti s a maga magzatának nevezi ki az alácsúztatott idegen gyermeket, a ki mint utószülött örököl, a törvény kijátszásával.

Az efféle bűnös fondorlatot akarta fenyíteni a Tanács, midőn Plancius Varus indítványára kimondta,¹ hogy az alácsúztatás főbenjáró büntény, melyért mind az ál-anya, mind a bába halállal fenyíttetik. A közérdek követelte, hogy az alácsúztatási rút bűn lehetőleg megelőztessék,² ezért rendelte a praetor, hogy ha az özvegy nő állítja, hogy elhúnyt férjétől teherben maradt, ez, a szemérmert nem sértő módon, megvizsgálendő³ és azután a szülés ellenőrizendő. A terhességet az özvegy köteles közölni azokkal, a kiknek családi vagy öröklési érdekét sértené az utószülött. Ezek kérelmére a praetor legalább öt matrónát küld ki, a végből, hogy együtt győződjenek meg a terhesség valódiságáról, de oly illendőséggel, hogy az özvegynő testét, az ő engedelmével ne érintsék.⁴

A praetor a terhesség konstatálása után a szülés ellenőrzéséről is intézkedik. A szobának, melyben a szülés történik, csak egy ajtója legyen, a homály vagy sötétség eloszlatására benne legalább három lámpa égjen, s két bába működjék közre. Az edictumot mindenütt a helyi szokás figyelembe vételével foganatosították. Ma a praetor is az orvosszakértőket utasítaná a vizsgálatra, a matrónákat és bábákat pedig mellőzné. De Rómában azt képzelték, hogy a női szemérmertességet megsértené az, ha a női testet férfiakkal és nem nőkkel vizsgálatnák meg. Nálunk is ezt képzelték 1542-ben.

A fentebb érintett praetori edictum alkalmazásának hazánkban egyik érdekes esete az, a melyről a pozsonyi 1542. évi országgyűlés 43-ik cikke szól, melyre özvegy Ernst Gáspárné, született Keglevythy Anna adott alkalmat, nem a maga, hanem az apja hibájából.

* * *

¹ S. C. Plancianum. Ennek második fejezete de falso partu supposito. A halálbüntetés helyett idővel életfogytig tartó száműzetést (deportatio) szabtak ki. Első fejezete szólt de agnoscendo partu. Származik Vespasianus idejéből Kr. u. 69—79.

² Publice enim interest, mondja Ulpianus, partus non subici.

³ Inspectio ventris.

⁴ Ez az edictum kelt Marcus és Verus (divi fratres) idejében, Kr. u. 161—169 közt. Ulpianus Dig. 25. 4. 1. 10. §-ban következőleg idézi: »Si mulier, mortuo marito, praegnantem se esse dicet — mittantur mulieres liberae dumtaxat quinque, haeque simul omnes inspiciant dum nequa earum dum inspicit, invita muliere, ventrem tangat. §. 12. Denuntiare igitur mulierem oportet, his scilicet, quorum interest partum non edi«.

A Ferdinánd-Szapolyai kor egyik kiváló embere az említett Keglevyth Annának az apja, Keglevyth Péter,¹ a gróf Buzini Keglevich-család harcos ősapja. Bosznia egyik erősségében, a család buzini várában született 1484-ben. A Hunyadiak hazafias politikáját, a török hódítás feltartóztatását, korán kezdte szolgálni. Törökverő vitézségéről híressé válván, jajczai bánná s Jajczavár kapitányává nevezte ki őt II Lajos az 1520 évben.

A Verbász és Pliva összefolyásánál, magánosan emelkedő hegy kúpján épült Jajcza vára, melynek romjai ma is láthatók. Mátyás király Jajczát visszafoglalta a töröktől s határórségül a végvár körüli területből alapította a jajczai bánságot (1463).

A hódító török Uzref pasa vezérlése alatt megszállta s körülzárta Jajcza várát, de az óvatos várparancsnok, Keglevyth, még idejekorán minden fegyveres erejét Jajczába összpontosította s fényes győzelemmel verte vissza az ostromló hadat az 1521 évben.

Négy év múlva ismét rátört a török Jajczára, de a hatalmas támadást ismét visszaverte a vitéz bán Keglevyth Péter, most Frangepán Kristóf felmentő seregétől támogatva.

II. Lajos király 1526-ban Fejérvő várának adományozásával jutalmazta Jajcza diadalmas bánját. Kitüntetés, de egyúttal kárpótlás volt ez Keglevyth Péternek, a ki ősi várának, Buzinnak, feláldozásával s több mint 40.000 forint károsodással szolgálta a hazát és a királyt.

A mohácsi vész után János és I. Ferdinánd között ingadozott s váltakozott a legtöbb főúri hűség. Legszembetűnőbb példája ennek Podmaniczky István nyitrai püspök, a ki 1526 november 11-én János királyt, 1527 november 3-án pedig Ferdinándot koronázta királylyá.² A többi főurak nagyrésze is most emezzel a királylyal tart, majd amazzal. Ritka kivétel Keglevyth Péter, a ki állandó híve Ferdinándnak.³ Neki adta át Jajczát, midőn birtokszerzési tervei érdekében a Dunántúl kívánt tartózkodni.

Minden esetre kár volt letenni a jajczai várparancsnokságot, mert utóda, Kaczianer, a várat még 1528-ban feladta Uzref pasának s ettől kezdve Jajcza a félhold uralma alá tartozott háromszázötven éven át, egész 1878 augusztus 7-ig, midőn Ferencz József királyunk, a berlini congressuson nyert európai megbízás alapján,

¹ A Corpus iurius helyesírása.

² János-pártiságát megbánva, már 1527 júliusban megbocsátá ezt neki Ferdinánd. Podmaniczky István az egyházhoz se maradt hű. Elfogadva a reformációt, egyházi javak megtartásával odahagyta a püspökséget s megházasodott. Második felesége volt Zrinyi Miklósnak a leánya, Katalin grófnő.

³ Téves Nagy Iván állítása, hogy Keglevyth Jajczát II. Lajosnak adta át.

magyar ezredeivel megszállta s 30 év múltával, 1908 október 5-én, szuverén hatalma alá vetette egész Boszniát és Hercegovinát. Visszatérve a régiekre, elmondhatjuk, hogy Keglevyth Péter hű szolgálatait Ferdinánd folyvást igénybe vette, úgy hogy csak az érdem elismerése volt, midőn a király 1537-ben hívét, Keglevyth Pétert horvátországi bánná nevezte ki.

Az őszinte nagygondolkodó Spinozát¹ az élet arra tanította, hogy az embernek annyi a joga, a mennyi a hatalma.² A Spinoza előtti századok mind ezt igazolták. Az ököljog lovagjai azt tartották, hogy a mennyi az erő, annyi a jog. Ennek az elvnek hódolt Keglevyth Péter is. Hogy nagy erővel rendelkezék, arra volt gondja. Korlátlan úrrá tették őt fegyveres hajdúi és huszárjai. Dacolt, ha érdeke úgy kívánta, a királyljal is és nem hajolt meg az ítélet előtt, habár az országgyűlés ül is a bírói széken. Keglevyth Péterhez hasonlóan gondolkodtak akkor a kényurak más országokban is. A római arisztokratia tagjai, az Orsini, Colonna, Massimi, Savelli s más előkelő házak fejei, zsoldos csapataik élén féktelenkedtek. Nekik csak üres szó volt a jog, törvény és igazság.

Miért és hogy lettek volna a német rablólovagoknál különbek az akkori magyar olygarchák, névszerint Keglevyth Péter, sok erős várnak, kastélynak és nagy jószágoknak ura. A jajezai hősnek tekintélye országos. Vakmerőségével, elszántságával s martalócz hadaival félelmet, rettegést idézett elő országszerte. Előkelősége, gazdagsága s fegyveres hatalma következtében mindenféle erőszakoskodásra vállalkozott. Parancsoló despotismusával hódolatot vívott ki, még a felette bíraskodó 1542 évi országgyűlés is minduntalan neve elébe teszi az akkor sokat mondó *Magnificus* címet.

De senki se képzelje, hogy Keglevyth Péter rosszabb volt, mint az olasz, német s más olygarchák, és hogy a többi magyar zászlós úr mind jobb lett volna, mint Keglevyth Péter. Csak olvassuk át az 1542 évi törvényeket s valóban megdöbbentő adatokat találunk ott az egyházi és világi főurakról.

Ott van Tátika és sok jószág elfoglalója, a veszprémi püspök.³ A törvény nem nevezi meg, de mi tudjuk, hogy ez nem volt más, mint Veszprém 51-ik püspöke, Martinus I de Kecset, a ki 1528 ujévkor nyerte el a királyné koronázójának és kancellárjának méltóságát, midőn előde, Zalaházy Tamás az egri püspökségre tért át. Kecseti püspök neve 1549-ben még előfordúl. Ezután elfogadta a reformációzt s megházasodott. Más püspök is adott okot panaszra, pl. Erdődi Simon zágrábi püspök, a székeskáptalant úgy hábor-

¹ * 1633, † 1677.

² Unusquisque tantum iuris habet, quantum potentia valet.

³ Decr. Novisoli. 1542. Art. 24. Protestatio Petri Pethó de Gerse contra episcopum Wesprimensem qui castrum eorum Tatika interceptisset.

gatta, hogy 1541-ben fegyveres oltalomról kellett gondoskodni, melylyel Keglevyth Pétert bízta meg a király.

Nyáry Ferencz és Balassa Menyhért nemcsak magánosok, hanem Hont vármegye ellen is hatalmaskodtak. A nevezett vármegyét magok közt megosztották.¹

Podmaniczky János és Rafael is félelmetesek voltak. Rablásaikkal az egyháziakat és világiakat megtámadták és kifosztották.² Avagy talán Drugeth, Serédi, Bebek s több dynasta családok szereplő tagjai nem adtak panaszra okot?

Az 1542 évi beszterczebányai országgyűlésen alkotott törvénynek 21-ik czikke kénytelen volt általában megparancsolni, hogy az ellenséges megtámadás, fosztogatás, zsarnokoskodás, zsákmánylás, erőszakoskodás, betérés, károsítás szűnjék meg.³

Ime, ilyen társaságban forgolódott Keglevyth Péter. Ő is olyan önző, minden áron, »vi, clam, precario« váratat s uradalmakat szerezni kész főúr volt, mint a többi. Mint más hatalmaskodóval, úgy véle se bírt a rendes bíróság, sőt a király és az országgyűlés se igen boldogult vele. A szigetvári hős, Zrinyi háborút indított ellene s úgy győzte le. A kényúr leányának, Keglevyth Annának, emlékezetes jogesetét a pozsonyi 1542. évi országgyűlés 43-ik törvényczikke beszéli el.

Midőn Keglevyth Péter horvát bánnak a veje, Csáktornyai Ernst Gáspár⁴ 1541 évben gyermektelenül elhúnyt, s vele a család kihalt, minden vagyona magszakadás czímén a szent koronára háramolt. Péter horvát bán azonban, hogy leánya útján az Ernst vagyont, jelesül a zalavármegyei Csáktornya és Sztrigó, a körösvármegyei Szent-György és Kaproncza váratat és uradalmakat megtarthassa, azt híresztelte, hogy leánya, Anna, elhúnyt férjétől, Ernst

¹ Decr. Novis. 1542. Art. 37. Hont vármegyét Nyáry Ferencz és Balassa Menyhért comesek maguk közt önkényen szétosztották. Kérik a rendek a királyt, hogy az említett comeseknek ő Felsege parancsolja meg, hogy méltóságaik elvesztésének terhe alatt egyesítsék a vármegyét, »et deinceps ab omni tirannide abstinere debeant alioquin non secus atque in rebelles in eosdem comites animadvertatur.«

² Decr. Novis. 1542. Art. 44. Joannes et Raphael Podmaniczky proscripti et condemnati habentur. Egyháziak és világiak jószágait (castra, castella, oppida, villas) elfoglalták, continuas regnicolis violentias et alia mala inferre cessent. A Podmaniczkyak levelesítését az 1545: 47-ik t.-cz. megszüntette. De Rafael ellen ez után is sok a panasz, garázdálkodásai következtében. Édes anyját, Tarczai Katalint, se kimélte.

³ Decret. Novis. 1542. Art. 21. Oppressiones, spolia, tyrannides, depraedationes et aliae violentiae, domorum invasiones, damnorum illationes cessent.

⁴ Az 1542: 43-ik t.-cz. Péter bán vejét *Ernst* Gáspárnak nevezi. Ragadványneve Hampó volt. Nagy Iván a leszármazási táblán kizárólag csak a ragadvány Hampó nevet említi.

Gáspártól, áldott állapotban maradt, s özvegy leányának és a méhben hagyott gyermeknek ő a végrendeleti gyámja, és részökre birtokba vette s tartja az Ernst hagyatékot.

E gyanús híresztelésre az 1542 évi pozsonyi országgyűlés a 43-ik törvényczikkben elrendelte a viselőség konstatálását (*inspectio ventris*) és a netaláni szülés ellenőrzését. Ezt nevezi Nagy Iván »óvatossági kémleletnek«.

Ernst Gáspár özvegyének viselősége alaptalan híresztelés volt. A fiscus követelte a magszakadás alapján rá háramlott várakat és jószágokat, de Péter bán semmit se bocsátott ki hatalmából, még azután se, midőn leánya, Anna, mint *magtalan* özvegy újra férjhez ment és pedig Lindvai Bánffy Lászlóhoz.

Ferdinánd király, kinek minden szállományra égető szüksége volt, kérte, majd utasította Péter bánt az illetéktelenül lefoglalt Ernst-féle javak visszaadására. Sikertelenül.

Azután Bécsbe ad *audiendum verbum regium* a király színe elébe idézte a vonakodót. Péter bán kijelenté, hogy csak személyét biztosító menedéklevel (*salvus conductus*) mellett hajlandó ura királya parancsának engedelmeskedni. Ferdinánd kénytelenül-kelletlenül megadta. Ennek oltalma alatt megállt előtte a nyakas Keglevyth Péter. A királyi intésre minden elfoglalt szállomány visszaadását megígérte. Sértetlenül ért haza. Semmit se adott ki. Végre betelt a mérték. Ezt adja elő az 1542 évi pozsonyi országgyűlés 43-ik czikke, mely Márkus Dezső Corpus iuris-fordításában így hangzik :

»Mivel köztudomású, hogy a néhai nagyságos Csáktornyai Ernst Gáspár a ki Keglevyth Péter leányát, Annát, bírta nőül, a múlt években minden örökös hátrahagyása nélkül múlt ki és összes várai, kastélyai és fekvő jószágai meg birtokjogai minden kétségen kívül jogszerint és tényleg Magyarország szent koronájára és következésképpen király urunkra háramlottak. 1. §. Nagyságos Keglevyth Péter ellenben azt állítván, hogy Ernst Gáspár őt leányának, Gáspár özvegyének, és következésképen a születendő örökösnek (mert Péter ürügyül hozta fel, hogy leánya elhunyt férjétől, Gáspártól teherben maradt hátra), végrendeleti gyámjává tette, nevezett Gáspárnak Zala megyében fekvő Csáktornya és Strigo nevű várait, valamint a Körös megyében létező Szentgyörgy várát és Kaproncza kastélyát az alatt a koholt ürügy alatt, hogy leánya teherben van, a királyi fiscus legvilágosabb joga ellenére elfoglalván, a királyi felség nyilván való sérelmére azok birtokában merészkedett maradni, mind addig, míg a szülés ideje el nem érkezett. 2. §. E közben azonban ő Felsőge, nehogy valami alátolt csecsemőt (ne *infans suppositus*) adjanak ki örökösül, a *szülés ellenőrzésére* (ad *custodiam partus*) *törvényesen, néhány tisztességes és megbízható nemes asszonyt küldetett ki* (*aliquot nobilibus, honestisque et fidedignis matronis legitime*

adhibitis). Miután megtudta, hogy ez álürügyként volt kigondolva (cum id falso praetextu fuisse excogitatum cognovisset), azokat a várakat és a kastélyt nem egyszer méltóztatott jó indúlattal visszakövetelni. 3. §. Ámde a nevezett Keglevyth Péter, nem törődve sem az igazsággal, sem ő Felségének kegyességével, semmi áron se akarta azokat visszaadni. 4. §. Később azután nevezett leányát nagyságos Alsóindvai Bánffy Lászlóhoz férjhez adván, miután újból és újból megidézték, néhány hónappal ezelőtt szabad menevéd (?) (sub salvo conductu) alatt a királyi Felséghez jött Bécsbe. 5. §. A hol a visszaadást eskü alatt megígérte, — azonban 6. §. Keglevyth Péter mégis nem borzadt: vissza nem adni a jószágokat. 7. §. Nehogy mások is az ő példáját kövessék, 8. §. határozottuk, hogy ha mostantól számított két hónap alatt vissza nem adja — : 9. §. legyen ez a Keglevyth Péter örök hűtlenség vétkében és fejének és összes javainak elvesztésében elmarasztalva és levelesítve (condemnatus sit et proscriptus)«.

Tehát az elmarasztalás: *feltételes*. Eppen ezért ez a törvény jogtörténeti szempontból is érdekes, mert bizonyítja, hogy valaha nálunk a feltételes elmarasztalás gyakorlatban volt.

Fayer László egyetemi tanár ez intézmény feltámasztása érdekében a *Jogtudományi Közöny* hasábjain és a Magyar Jogászegyesületben széleskörű irodalmi mozgalmat indított. 1896-ban a Magyar Jogászegyesület is napirendre tűzte s pártolta. Balogh Jenő egyetemi tanár a törvényjavaslatot kidolgozta. Az ide vonatkozó törvény az 1908 : 36. t.-cikk. Ez azonban csak jelentéktelenebb esetekre vonatkozik.

A feltételes elmarasztalás, illetőleg az ítélet végrehajtásának bizonyos időre, pl. Keglevyth Péter esetében, két hónapra való elhalasztása czélszerűségi okból történt, hogy t. i. ha a tettes a hibáját jóvá teszi, czélszerű őt meg nem büntetni. De bizony Péter bán a kitűzött törvényes határidőn belül nem tette hibáját jóvá. Nem engedelmeskedett ő se a királynak, se a levelesítő országgyűlés ítéletének, melyet az egész nemzet hozott s törvénybe iktatott.

Végre Ferdinánd király megfosztá Pétert a báni méltóságtól, ezt Zrinyi Miklósról ruházta, ki is a király megbízásából, hadsereggel indult a hűtlen Péter ellen, s őt Csáktornyan ostrom alá is fogta.

Keglevyth Péter nem reménylven, hogy Zrinyinek állandó sikerrel ellentállhasson, Szabácsra akart menekülni, hogy eddigi nagy ellenségétől, a töröktől, kérjen segítséget. Azonban várnagya, Posgai vagy Posegai Péter, elárulta a menekülőt, mire Csáktornya s a többi vár is megadta magát Zrinyi Miklósnak, a ki lefoglalta Péternek ősi jószágait is.

Zrinyi a dacos foglyot Bécsbe küldte, kit ott fogva tartatott a király. Keglevyth Péter a letartóztatást nehezen tűrte, régi sok

érdemeire hivatkozva kérte a királyt, hogy bocsáttassa szabadon. Alig egy évi fogság után Ferdinánd megkegyelmezett régi hívének, Péternek, visszaadta neki nemcsak szabadságát, hanem ősi jószágait is, 1544 évben, mely kegyelmet meghálálendő, azt ígérte Péter, hogy tovább is fog harcolni hazája és királya nagy ellensége, a török ellen.

Ezt az ígérteét Péter emberül megtartotta s még ugyanabban az évben Otocsácznál győzelmet aratott a törökön.

De Péter úr nem tagadta meg természetét. Csakhamar ismét királyi intéésre szorult s intót küldött neki az országgyűlés, mert a topuszkai apátságot zaklatta, pusztította. Az 1550 évi 71-ik t.-czikk parancsolja »ne Abbatia Taposzka desoletur«. A topuszkai praediálisok panaszát Keglevyth ellen megvizsgálándónak rendeli az országgyűlés és parancsolja »ne Abbatia ipsa per eundem Keglevyth gravari ac desolari possit.«

Itt már nem kapja a magnificus czímet, s a keresztnéve sincs kitéve. De ráismerünk Péter úrra, a kit, hogy békében maradjonak tőle, a király azzal nyert meg, hogy fiát, Keglevyth Ferenczet, topuszkai apáttá nevezte ki. Ifjú Keglevyth Ferencz úr nem volt felszentelve, papi ruhát se viselt, mégis beleült az apátságba s húzta annak jövedelmét. Ferdinánd végre 1554 évben meghagyja Péter úrnak, hogy fiát, ha ez apát akar maradni, szenteltesse fel a papi rendbe és járassa papi ruhában. Ezt az áldozatot csak meg lehetett hozni egy apátságért!

Ezután Péter úr Varasd vármegyében fekvő latori várába vonúlt ¹ s ott halt meg 70 éves korában, még 1554. évben.

Keglevyth Péter elhunyt vejének, Ernust Gáspárnak, várait és uradalmait, leánya, az állítólag teherben levő özvegy Anna nevében és a születendő magzat érdekében (ventris nomine) mint apa s gyám foglalta el. Az ilyen mesterkedés voltaképpen a való igaz tényállás elferdítésével, rosszsziszemű ámitással, ármányosan károsítja az örökösöket, a jelen esetben megszakadás történetén, károsítja a fiscust. Ulpianus szerint ² ez olyan, mint a patvarkodás (calumnia), tehát a tettetést mint patvarkodót fenyítették Rómában.

De Keglevyth Annát nem terheli a patvarkodás, mert hiszen nem ő, hanem az apja állt elő a terhesség híresztelésével s nem ő, hanem az apja foglalta el a hagyatékot. Ezért az özvegyet semmi

¹ Bojničić Iván (*Pallas Lexikon*, 10. kötet., 312. és 313. l.) az intót és az 1550: 71-ik t.-czikket nem említi, hanem azt állítja, hogy az otocsáczai győzelem után »későbbi életéveit csendben töltötte el«. Topuszka mást bizonyít.

² Dig. 25. 6. 1. 2. §. per calumniam in possessione fuisse videtur, quae sciens prudensque se praegnantem non esse, voluit in possessionem venire.

bántódás nem érte. Az apja pedig nem patvarkodásban, hanem hűtlenségben taláztatott bűnösnek, melynek levelesítés (proscriptio) a büntetése; fej- és jószágvesztésre ítélte őt a pozsonyi 1542 évi 43-ik t.-czikk; nem annyira a foglalásért, hanem főleg a visszaadást megtagadó konokságért s vakmerő engedetlenségért. De az elmarasztalás csak feltételes volt, t. i., ha két hónap alatt hibáját jóvá nem teszi, vagy talán, mint Balogh Jenő mondá, feltételes *megkegyelmezésre* gondolt az országgyűlés, ha Péter hibáját két hónap alatt jóvá teszi. *Előbbi* érdemei alapján kapott kegyelmet.

VÉCSEY TAMÁS.

MEGJEGYZÉSEK

JÁNOS ZSIGMOND ARANYKERESZTJE ÉS SZAMOSKÖZY ÉLETRAJZA KÖRÜL.¹

I.

1. A *Századok* januári füzetében megjelent cikkemben (*János Zsigmond aranykeresztje azonos volt-e a szent korona keresztjével?*) szükségesnek tartottam bevezetésül rövid leírást és történeti tájékoztatást adni ez érdekes műkincsről. Tettem ezt Szilágyi Sándornak az *Arch. Értesítő* (1879) XIII. k. lapjain olvasható ismertetése nyomán, a mint a végén idézem is az illető kötettel és lapszámokkal együtt. (Ezt különben Veress Endre is jónak látja felemlíteni.) Sőt nemcsak a jegyzetben, de ugyanott a szövegben is külön megemlítem, hogy a rajzot, valamint az értékes ékszer történetét Báthory Erdélyből való távozásáig Szilágyi ismertette. Azt hiszem, ezzel eleget tettem kötelességemnek; nincs szükség tehát Veress részén semmiféle »meglepetésre«!

Hogy pedig abban a 2—3 mondatban szoroson ragaszkodtam Szilágyi szövegzéséhez, annak egyszerű magyarázata az, hogy nem szorosan a kérdésről lévén szó, rövidegre kellett törekednem; már pedig szerencsésebb és tömörebb fogalmazásban úgysem adhattam volna a mindmegannyi fontos mondanivalót. Végre is csak nem akar Veress egy rövid — mindössze 30 sorról van szó! — összefoglalás folyamán agyonidézgettetni olyasmit, a mire végül nemcsak utalás történik, de külön megbeszélés tárgya is?

Ennyit erről.

2. A mi most már *magát a kérdést* illeti, Veress semmi olyat nem mond, a mivel csak valószínűbbé is tudná tenni a maga véleményét: hogy t. i. János Zsigmond keresztje azonos volt a szt. korona keresztjével. A miket felhoz, tele vannak bizonyításra szoruló feltevés-

¹ V. ö. *Századok*, 1909. II. 143—150. l.

sekkel. (Bizonyítja a cikkében megolvasható sok *tán*, meg *talán*.) Megengedem, hogy újabb levéltári kutatás meglepő eredményt érhet el e kérdésben, a magam részéről is óhajtanónak tartom, hogy e cikkek nyomán az meginduljon, de úgy látom, V. is elismeri, hogy itt súlyosabb argumentumokra van szükség, mint *Orichovius* és *Bielski* lengyel krónikások írása vagy akár *Roncaroli páрмаi követnek* az előbbieknél részben ellentmondó, idegenből idegenbe küldött követi jelentésének ide vonatkozó szavai; szóval Pázmánynyal mondva, V. is érzi e kérdésben erősségeinek pozdorjás töredelmességét.

3. Az ékszert — úgymond V. — azért mondta lilium-alakúnak, mert ez a szó *giglio* olaszul liliumot jelent. Ehhez tehát — fűzi hozzá — semmi »legélénkebb phantasia«, hanem csupán egy kis olasz tudás kellett. Szívesen elhiszem V.-nek, hogy *giglio* az olaszban liliumot jelent, de ahhoz azért még mindig *igen élénk phantasia* kell ám, hogy valaki szt. koronánk egyszerű, hengerszárú s a végén golyókkal határolt keresztjét lilium-alakúnak mondja! Nem veszi észre V., hogy én ott nem akartam se többet, se kevesebbet mondani?!

Ha Veress bebizonyítja nekünk, hogy a szt. koronának a XVI. században még más (liliumalakú) keresztje volt, akkor már valamivel többet érnek a forrásai. Akkor is meglesz azonban az a sarkalatos hibájuk, hogy míg a lengyelek *keresztéről* beszélnek, lilium-alak említése nélkül, az olasz 60 évvel későbbi adata liliumos *ékszerről* beszél — kereszt nélkül. V. is érzi ezen ellenmondás nehézségeit, de Roncaroli elejtett szavait annyira tévedésmenteseknek hiszi, hogy török-szakad, a korona keresztjére vonatkoztatja azokat, mivel — ú. m. — »más levehető ékszert el sem képzelhettem, a mi része és dísze lehetett volna a magyar koronának.«

Főerőssége V.-nek Roncaroli páрмаi követ nyilatkozata; meg is okolja ezt, mert ú. m. *magától Báthory Zsigmond erdélyi fejedelemtől eredt* (az a nyilatkozat), mikor ő a prágai Hradsin tömlöczében volt fogva, és mert »*R. páрмаi követ tehát magától a fejedelemtől és gyóntatójától értesült az ereklye »csodás« megmentéséről*« stb. Hát erre csak az a megjegyzésem, hogy ezeket V.-nek nemcsak leírnia kellene, hanem bizonyítania is. Honnét veszi Veress ezeket a határozott állításait, nem tudom. Ha Roncaroli maga mondja a jelentésében, jól van, elhiszem neki, — bár a *rossz értesültség* vagy *félreértés* lehetősége még mindig fennmarad akkor is — de ezt sem itt, sem *Izabella királyné cz.* munkájában nem említi V., bizonyítékul idézett részletében a követi jelentésnek szintén egy szó sincs róla. Ott még V. csak annyit mond, hogy »a fogva tartott Báthory Zsigmond gyóntatója rábeszélésére II. Rudolf császárnak ajándékozta a drága ereklyét« (azután jön az olasz idézet);¹ most meg már hogy »a követ magától

¹ *Izabella királyné*, 333. l. jegyzet.

a fejedelemtől és gyóntatójától értesült«. Valószínűségről lehet beszélni, de bizonyítás nélkül ilyen kategórikusan állítani valamit, nem szokás.

4. Veress szerint a korona egy részének levételéről »Báthory Zsigmond *talán* családi hagyományként tudhatott, de *mindenesetre* még otthon, Erdélyben értesült«. *Ezért* »koczkáztatta« meg, úgymond, azt az állítását, hogy a kérdés tisztázva van s az ékszer csakugyan a szt. korona keresztje volt.

Még ha elfogadjuk Roncarolinak direct Báthory Zsigmondtól való értesülését, akkor is nagyon meggyöngíti ennek az értékét Veressnek most idézett állítása. Megengedi nekem Veress, egy kicsikét furcsa, hogy arról, a miről Báthory szerinte *mindenesetre még otthon, Erdélyben értesült* — egy nemzetiségénél fogva a fecsegésre könnyen hajló olasz követnek idegenben szerzett értesülése nyomán kellett úgy az egykorú, mint a kései magyarságnak bizonytságot szereznie.

Nagyon téved V., ha azt hiszi, hogy én lebecsülöm a munkáját azoknak az érdemes történetbúvárainknak (milyen Veress is), kik a külföldi írók és levéltárak adatai alapján iparkodnak eddig tudásunkat bővíteni, tévedéseinket helyreigazítani. Korántsem. Mit is mondok a nevezett helyen? »Különben is a XVI. században már oly gazdag a magyar történetirodalom, hogy a *külfölddel összeköttetésben nem álló honi eseményekre* vonatkozólag nem szorúlunk idegen írókra, a hogy rájuk vagyunk utalva nemzeti multunk kezdő századaiban.« Veress midőn ezzel kapcsolatban az én tévedésemről szól, e tölem vett idézetből éppen azt hagyja ki, a mit én különösen *ki akartam emelni* s a mit most alá is húztam.

Már azt csak megint megengedi nekem Veress, hogy legalább is gyanus, ha *ilyen* speciálisan honi történeti tárgyú és közjogi jelentőségű mozzanatra vonatkozólag a XVI. század virágzó hazai történeti irodalmában, de meg később sem akadunk a legkisebb nyomra sem. (Pedig Veress Endre szerint Báthory is *mindenesetre* még Erdélyben értesült róla!) Ha például a XI. században szt. Imre királyfink haláláról azt írják a *hildesheimi évkönyvek*, hogy »ab apro discissus flebiliter periit« — a miről a hazai feljegyzések mit sem tudnak — még valamit adok rájuk, mert a XI. században vagyunk; de a XVI. században már föltétlen elvárnám a nevezett eseményről legalább egy-két hazai forrás tanúságát is. Ezt akartam mondani.

5. Igaz ugyan, hogy »A magyar művelődés a XVI—XVII. században Szamosközy István Tört. Maradványai alapján« cz. művelődéstörténeti dolgozatomban (Esztergom, 1907.) a többi között szó van János Zsigmond »cruis aurea«-járól is s röviden jelzem a kérdésben való álláspontomat a 106. és 107. oldalon, de tárgyánál fogva elég érdekesnek találtam e kérdést arra, hogy már csak a hozzászólás miatt is, a maga egészében a *Századok* olvasói előtt *nyomban* (!)

szellőztessenem.¹ Veressnek kifogása, hogy újat nem mondok. Ha azt akarja ezzel kifejezni, hogy nem hozakodom elő valami újabb jelentéssel vagy krónikával, igaza van; de minék, mikor a régiek alapján is könnyű kimutatni feltevésének alaptalanságát?! A kérdés bővebb, részletesebb megvitatását azonban, a mit ott a helyszűke meg nem engedett, remélem, nem akarja tőlem elvitatni már csak a cikk háromszor akkora terjedelmét tekintve sem.

6. Végül bocsánatot kérek Verestől, hogy komoly figyelemre méltattam egy »nyolcz esztendővel ezelőtt tett kijelentését« arról a kérdéstről, melyet a maga bevallása szerint *regényes voltáért* és *epizódyszerű jellegéért* érintett. Azért tettem ezt, mert egy komoly történelmi életrajzban találtam s a Szamosközyvel való foglalkozásom révén éppen utamba került. Az *Arch. Értesítő* ismertetője szerint ugyan »főlöseges volt Veress Endre fölületes föltevését czáfogatnom, hogy ez (t. i. az aranykereszt) a magyar szt. korona keresztje lehetett«,² de én, azt hiszem, nem végeztem kárba vesztett munkát, ha esetleg történetíróink figyelme éppen ez úton irányúl szent koronánk sorsát illető valami eredménnyel járó kutatásra.

Azontúl legyen mindegyikünknek a maga hite szerint! *

II.

1. Érdeklődéssel olvastam *Vass Miklósnak* Szamosközy életéhez szóló adalékait, többi közt annak más oldalról való megtámogatását, hogy *Szamosközy és Sombori nem Páduában, hanem Heidelbergben kezdték meg egyetemi tanulmányaikat*, a mire — minthogy Szilágyi Sándor figyelmét teljesen elkerülte — én akadtam rá Frankl (Fraknoi) munkája révén (*Hazai és külföldi iskolázás a XVI. században*). A Kornis György levelében említett *praeceptor*, a kivel Sombori »bement Olaszországba«, nyilván nem lehet más mint Szamosközy. Plausibilis Vass azon észrevétele, hogy ennek 1591. jan. 17. után és május hava előtt kellett megtörténnie.

Hogy Szamosközy meddig maradt Páduában, V., úgy látom, elfogadja a valószínű 1594. évet, mert — úgymond — ekkor tanítványával, Somborival, kit Báthory Zsigmond a ratisbonai gyűlésre küldött követül, *Németországba utazott*. Ez a megokolás túlságosan merész. Honnét veszi Vass az alapot ezen állításához? Miért marad adós a bizonyítékokkal, ha már egyszer ilyen föltétlen biztossággal beszél? Szerény véleményem szerint abból, hogy Somborival

¹ Téved tehát Veress, midőn két évvel azelőtt előadott dolgokról beszél, mert tudhatná, hogy a cikk beküldése és megjelenése nem egy és ugyanaz.

² *Archaeologiai Értesítő* (1908.) XXVIII. k. 434. l.

* Ezzel az e kérdésre vonatkozó vitát, melynek folyamán mind a két fél kifejtette a maga nézetét, befejezttnek jelentjük ki. *A szerk.*

1594-ben már mint követtel találkozunk Németországban, nem lehet többet következtetni mint azt, hogy Sombori (és valószínűleg vele együtt Szamosközy is!) az egyetemi tanulmányok befejeztével ekkor már hazajött Erdélybe. Legalább nem hihető, hogy a fejedelem egyenest Páduából küldte ki követnek.

Hogy Szamosközy azután vele ment-e, vagy nem, — ez olyan kérdés, a mit nem lehet egy merész állítással eldönteni, mint Vass teszi. Mellesleg szólva, fölösleges Vassnak annyira bizonygatni Somborinak elutazását a ratisbonai birodalmi gyűlésre. Készséggel elhisszük a jó *Bethlen Farkasnak*, a mint én is felemlítem ezt az adatot művelődéstörténeti dolgozatom bevezetésében. Ugyanott összeállítottam a található adatok alapján Szamosközy egész életrajzát. Ezt azonban Vass, a mint veszem észre, nem ismeri és csupán a *Századok*-ban (1907. I. 80.) megjelent adaléokra hivatkozik. Innét van, hogy előhord olyasmit is, a mivel én ott már számot vettem.

V. szerint *tévedek*, midőn Szamosközy ezen németországi utaztatását, a mit semmi positiv adat nem támogat, *merő feltevésnek* mondom. Ugyan nyomban Vass is elismeri, hogy »*semmi positiv adat legalább eddig nem támogatja ezt a feltevést*« (saját szavai!), de azért mégis *én tévedek*. (Még pedig első szám alatt, mivel pár sorral lejjebb »még egy tévedésről« beszél.) »Szamosközy pedig — záródik ismét Vass okoskodása — *Somborit elkísérte Németországba is, a honnan az augusztusi vérengzések előtt jöttek haza.*« *Gratis asseritur, gratis negatur.* Hogyan? Néhány sorral feljebb még *valószínűségről* beszél, melyet semmi positiv adat legalább eddig nem támogat, — most meg már itt van a tiszta igazság az én tévedésem kézzelfoghatóbb beigazolására?!

De állapodjunk csak meg egy kicsit ennél a pontnál. Szilágyi, a ki mint ismeretes, nem tudott az ifjak heidelbergi tanulmányairól, a következőket írja Szamosközyről: »Talán még előbb, talán visszatérő útjában (Páduából) társával Somborival bejárta Németországot s vele együtt hazatért.« Ezt a hazatérést Szilágyi abból látja, mert ú. m. Somborit 1594-ben a fejedelem követségbe küldé.¹ Szilágyi itt nyilván, hogy érthetővé tegye Szamosközynek Németország helyi viszonyaiban való tájékozottságát, a két ifjúval tanulmányaik befejezéseképp amolyan tanulmányút-félét tetet. Tisztán mutatja ezt az is, hogy Szilágyi idézi Bethlen Farkasnak Somborira vonatkozó dicséző szavait: »*iuvenis omnibus humanitatis ornamentis, quae in Germaniae Italiaeque luce comparaverat, ornatissimus*«. ²

Szilágyinak tehát ezzel a körülménnyel le kellett számolnia, s azért *feltevéshez* folyamodott. Ha most már Vass jobban megnézte

¹ Szamosközy *Tört. Maradványai* I. r. VII.

² U. ott.

volna idézett cikkemet, mindjárt láthatta volna, hogy én Szilágyinak *ilyetén feltevéséről* mondtam csak azt, hogy »teljesen feleslegessé válik, ha tekintetbe vesszük a heidelbergi diákeveket«.

A mint Szilágyi, úgy én sem gondoltam tehát arra, hogy Szamosközy a gyűlésre kísérte el neveltjét, a miben ugyan nincsen lehetetlenség, de nem is valami nagy valószínűség szól mellette. Végre is, ha Sombori ki tudott menni Szamosközy nélkül Heidelbergbe annak idején, miért kísérgette volna ez követségbe a tanulmányait befejezett Somborit, mikor ez időtájt már erősen bent van az irodalmi munkásság sodrában, és nincs iratai között egyetlen adat sem, mely csak homályosan is célozna ezen útjára.

Vassnak tehát az én tévedésemet helyreigazítani akaró következő szavai: »Nagy valószínűség szól a mellett, hogy e feltevés nem *teljesen fölösleges*, mihelyt elfogadjuk azt, hogy Sombori tényleg elutazott a ratisbonai birodalmi gyűlésre, a mit pedig Bethlen Farkas állításával szemben nincs miért tagadnunk« — sehogy sem vágna! Először, mert ismerve a heidelbergi éveket, igenis *teljesen felesleges* minden olyan feltevés, mely magyarázatul akar szolgálni. Felesleges még akkor is, ha Vass nemcsak leírja, hanem be is bizonyítja, hogy Szamosközy Somborit elkísérte Németországba. Az ő fentebbi mondatában a tőlem idézett nem »*teljesen fölösleges*«-féle kitételnek¹ csak akkor volna értelme, ha a *fölszemes* ugyanazt jelentené, mit az *alaptalan* szavunk. Mert én nem azért beszéltem feleslegességről, mivel nem tudtam a ratisbonai gyűlésről, mint Vass nagy félreértéssel hiszi, hanem a föntebb kifejtett s tőle idézett cikkemben is *világosan* kifejezett okból kifolyólag.

2. Egy másik »tévedésemre vagy nem helyes feltevésemre« is rámutat Vass. Szerinte nem járok helyes úton, midőn azt hiszem, hogy Sombori Sándornak (és itt idéz tőlem!) »erősen protestáns érzésű apja, László, *nem egyezett volna bele*, hogy fia Páduában katolikus egyetemen folytassa tanulmányait, miután azonban az öreg Sombori 1590 őszén meghalt, Kovacsóczy Farkas kancellár neveltette gyerekeit, a ki 1591-ben a kath. páduai egyetemre küldi gyámoltjait«. Első sorban lehetetlen, hogy megütközésemnek ne adjak kifejezést szavaim szörnyű elferdítése miatt. Az idézett helyen ugyanis szóról-szóra ez van: »A mi *kissé feltűnő lett volna* az erősen protestáns érzelmű apa életében, az most könnyű szerrel ment; Kovacsóczy 1591-ben a katolikus páduai egyetemre küldi gyámoltjait, hová ez időtájt a Báthoryak példájára tömegesen tódultak a tudományszomjas erdélyi ifjak.« Előzőleg pedig: »Ezen átköltözés okát a Sombori-családban történt változásnak lehet betudni.«²

¹ Nálam igaz, hogy »*teljesen feleslegessé is válik*« olvasható!

² *Századok*, 1907. I. 81.

A hol én tehát azt írom : *kissé feltűnő lett volna*, azt Vass idézete így adja vissza : *nem egyezett volna bele!* Bocsánatot kérek!

E rosszul sikerült idézet után következik Vass részéről a kioktatás. »A ki tudja — úgymond — azt, hogy az erdélyi protestáns ifjak mily nagy számmal keresték fel a német protestáns egyetemen végzett tanulmányaik befejezése után az olaszországi katolikus egyetemeket, az mindjárt tisztában van azzal, hogy Bagyarynak e feltevése igazán olyan, a mit nemcsak semmi pozitív adat, de a valószínűség sem támogat.« Felhoz aztán egy pár Szamosközyékkel egyidőbeli protestáns tanulót. Vass itt megint nem veszi észre, hogy a tőle rosszul idézett sorok után nyomban megemlítem, hogy »a Báthoryak példájára tömegesen tódultak ez időtájt (Páduába) a *tudomány-szomjas erdélyi ifjak*.« Nem teszek semmiféle vallási megkülönböztetést, sőt említett munkámban megolvashatta volna Vass azt is, hogy *valláskülönbség nélkül* keresték fel az erdélyi ifjak a páduai egyetemet.¹ Nem szorúltam tehát rá az ő kioktatására.

Hogy pedig Szamosközy és Sombori esetében említett szerény véleményemnek adtam kifejezést, annak magyarázatául szolgál az a szembetűnő és így bizonyára (divatos szóval élve) elmemozdító körülmény, — azt hiszem ezt Vass sem akarja elvitatni — hogy az ifjak a református tudományosság gyúpontjából és menhelyéből (Frankl) *közvellen az öreg Sombori halála után* mennek át Páduába, mihelyest az inkább humanista, mint protestáns² és Báthory István-nal együtt szintén a *páduai egyetemen tanult* Kovacsóczy kancellár veszi át neveletésük gondját.

Vassnak, úgy látszik, jobban tetszik, ha valami kis okozati összefüggés keresése helyett a vak *vélelenti* fogadjuk el magyarázatát.

Jól van. Én úgy sem tulajdonítottam az egésznek valami különös jelentőséget; mutatja az, hogy művelődéstörténeti dolgozatomban már meg sem említem. Nem volna tehát nehéz nekem ezen, Vass szerint *helytelen*, feltevésemet az ő javára feladnom. El is hinném neki kész örömmel, hogy az öreg Sombori is — a kit, sajnos nem kérdezhetünk már meg, — az ő szavaival élve, tényleg *beleegyezett volna* a helycserébe; csak az a baj, hogy a mondottak után azt a nálam felhánytorgatott »positív adatot« és valószínűséget még kevésbé találom meg az ő ellenvéleményében. Vagy azért higgyem el neki, mert ő mondja?

Helyes végül Vassnak az az észrevétele, hogy nem 1592 telén, hanem 1591 őszén történt a római és nápolyi utazás, mert 1592 jan.

¹ A magyar művelődés a XVI—XVII. században stb. 6. l.

² A ki ismeri XVI. századbeli humanistáink életét, az tudja, mennyire előtérbe lép ezeknél a vallás mellett (akár kath., akár prot.) a tiszta humanista felfogás. Elég csak magának Szamosközynek és Forgách Ferencz-nak példájára hivatkoznunk.

5-én Szamosközynek Páduából Kovacsóczyhoz írt levelében már említés történik róla.

Ezekben voltam bátor megtenni tárgyilagos észrevételeimet a Szamosközy-dolgozatban Veress Endre és Vass Miklós dr. közleményeire.

DR. BAGYARY SIMON.

»SZOLGABIRÓ«.

Wertner Mór a *Századok* február havi füzetében ¹ e czímen megjelent közleményében azt írja, hogy a »iudex nobilium« elnevezéssel legelőször 1280-ban találkozunk, a »iudices servientium«-ra pedig egy 1332. évi adatot idéz.

E közleményre vonatkozólag két helyreigazítást is vettünk. *Dr. Török Pál* tagtársunk hivatkozik egy, az *Erdélyi Múzeum* 1907. évfolyamában megjelent rövidebb dolgozatára, hol azt írja, hogy »a szolgabírák (iudices nobilium) kifejezéssel először 1254-ben találkozunk, midőn IV. Béla a székesfehérvári egyház jogait szabályozza s rendeli, hogy ennek népei felett se a nádor, se valamely vármegyének szolgabirái ítélni ne merjenek« (*Endlicher, Mon. Arp.* 485. l.). 1264-ben a hantai káptalan a zalai »magistratus« egy szolgabírájának felszólítására küldi ki egyik tagját, hogy egy birtokfelosztásnál segítkezzen (Wenzel III. 116.). Ellenben a iudex servientium-ra nem tud példát idézni, noha fölteszi, hogy ez az elnevezés már az Árpád-korban közkeletű volt.

A másik helyreigazítást *dr. Hóman Bálint* tagtársunk küldötte be, ki szintén megemlítvén az 1254. évi adatot, arra nézve, hogy a iudex servientium elnevezés is használatban volt, Balássy Ferenczre hivatkozik. Ugyanis Balássy említi, hogy »régí okleveles elnevezés szerint iudex servientium regalium-nak neveztettek a bírák« (*A megye és várispánság* 17. l.). Ugyancsak említi ezt Timon is jogtörténetében. Valószínűleg mindketten ugyanazon egy oklevél alapján szóltak a dologról.

¹ Lásd a 155. lapon.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Árpád és az Árpádok. Történelmi emléknű. Szerkesztette *Csánki Dezső*. Árpád vezér halálának ezredik évfordulója alkalmából. Thaly Kálmán kezdeményezésére és támogatásával. Budapest. Franklin-Társulat. 2° XVII, 3, 396, 1. sok műmelléklettel, képpel.

Napjainkban sok magyar, még több magyar nevű ifjú hangosan hirdeti, hogy a magyar fajnak el kell pusztúlnia, mert romlott, mert kulturátlan, mert »turáni«, tehát »keleti« s ezért művelődésre nem is alkalmas. Ez ifjak örökös káromlások közt átkozzák a sorsot, hogy magyarnak születtek, hogy magyar földön pillantották meg az eget. »Mit ér az ember, ha magyar«...? dúdolja egyik lantosnak vélt társuk. Ez ifjakkal pörbe szállni, igen-igen kárbavesztett fáradság. Én sem akarok. Mégis ismertetésemet az ő apostrophálásukkal kezdtem, mert szeretnék figyelmökbe ajánlani egy könyvet: az »Árpád és az Árpádok« cz. emlékművet, e könyvben egy sokszor emlegetett krónikát: az Anonymus-ét. Az emlékműben van egy értekezés, a melyből kiki megtanulhatja, hogy a magyarság nem »keleti«, olyan értelemben mint pl. a zsidóság, nem »turáni«, olyan értelemben, hogy ázsiai. *A magyarok* a nyelvtudomány kétségtelenül helyes és végérvényes megállapításai szerint *soha másutt, mint Európában nem laktak*. Ha valaki tehát a műveltséget, a művelődést »európai« származáshoz szereti fűzni, a magyarság ennek a származásnak a bizonyítékai híján sincsen. Az emlékműben idézett krónika történetéből azonban azt is megtanulhatja bárki, miképen képes egy igazán elhagyott, leigázott, elnyomott nemzetet egy egyszerű krónika nemzeti aléltságából fölrázni, hogyan képes benne az összetartozás érzetét annyira megszilárdítani, hogy e nemzetnek ismét ideálokért rajongó nagy fiai támadnak. »Meglépő — írja *Beöthy Zsolt* (lásd *Árpád és az Árpádok* cz. mű »Árpád a magyar költészetben« cz. értekezését), — de összes adataink azt bizonyítják, hogy ez a fogalom: *Árpád, a honalapító*, mai értelme szerint, a nemzeti köztudatban és ezt a köztudatot kifejező költészetünkben alig régibb másfélszázadosnál. Árpád

alakja, történeti jelentőségének egész nagyságában, mint a magyar nemzet egységének és erejének legelső hatalmas képviselője, mint a honszerzés vezére, hőse, végrehajtója: megillető helyét csak ekkor kezdi elfoglalni a nemzet kegyeletes köztudatában és közérzésében... Ennek a fejlődésnek azonban megvan konkrét, irodalmi forrása is: a *Névtelen Jegyző* krónikája, mely ebben az időben (1746) kerül nyilvánosságra, foglal helyet, új tartalmával, a nemzet képzeletében. « *Beöthy* nagy stílművészettel kifejti, hogy a nemzeti érzés, az együvé tartozás gondolatának megszilárdításában *Árpád apánk* alakjának, s ezzel Anonymusunknak milyen elsőrendű szerep jutott azon százötven év alatt, mely alatt a nemzetietlen kort azok az idők váltották föl, melyeknek megújhdásunkat, mai fejlettségünket köszönjük.

Ime egy krónika mély hatása a nemzet történetében, egy krónikáé, a melyről az újabb történelmi kritika kimutatja, hogy írója kiváló képzettségű ember volt, a ki ismerte az ország földjét, tudta a birtokviszonyokat, genealógiai közlései hitelt érdemelnek, de történeti része csak nagy kritikával használható.

A mi 100—150 év előtti eleink tehát nem akartak a mimicry elmélet alapján francziákká, olaszokká, németekké, angolokká lenni; tudták nagyon jól, hogy ha van is műveltebb nemzet a magyarnál, de művelődésre alkalmasabb egy sincs. S hogy visszaterjek Anonymusra, az *Árpád és az Árpádok cz.* emlékmű is az ő krónikájának köszönhető. Anonymus ugyanis műve 52. §-ában Árpád haláláról ezt írja: »Ezek után Urunk születésének 907-ik esztendejében Árpád vezér elköltözék e világból, ki is tiszteségesen lón eltemetve egy kis patak forrása fölött, mely egy kőmederben folyik alá Attila király városába; holott is a magyarok megtérése után egyház épült, melyet Albának (Fejéregyháznak) neveznek, boldog szűz Mária tiszteletére.« Erre az adatra támaszkodva indítványozta *Thaly Kálmán* a Franklin-Társulat irodalmi tanácsában, hogy Árpád vezér halálának ezredik évfordulója méltó irodalmi emlékművel megünnepeltessék. A Franklin-Társulat az indítványt magáévé tette, s fölkérte *Csánki Dezső* történettudósunkat, hogy a művet írja meg, illetve szerkesztsze meg. Hogy a tudós szerkesztő munkáját annál jobban méltányolhassuk, az igazán tanulságosan egybeállított, nagy tudományal megírt művet annál jobban értékelhessük, legjobb lesz a szerkesztő szavaiból a következőket idéznem: »... tervezetet dolgoztam ki... E tervezetnél... két szempontot véltem összeegyeztetendőnek. Először is, hogy a *mű* ne legyen kisebb-nagyobb, véletlenül összerakított vagyis cikkek albuszerű egybeállítása, hanem... *gondolatmenetében és szerkezetében egységes alkotás*; másfelől pedig, hogy az ekként tervezett egységes mű egyes feje-

zetei úgy állíttassanak össze, hogy külön-külön szakférfiak által megírhatók legyenek.

Mivel pedig Árpád személye, a kevés hiteles történelmi adat mellett, a hagyományok, mondák és mythosok ködébe burkolva maradt csak reánk, szükségesnek látszott :

a) a történelmi igazság szempontjából Árpádot alkotásaiban, valamint a kornak, fajnak, műveltségnek és szintérnek alaposan megrajzolt háttérben föltüntetni ;

b) a kort és szereplőit : bevándorló őseinket, itt a hazában sírjaikban talált emlékekkel műveltségtörténeti szempontból megvilágítani ;

c) tudományos vizsgálat nyomán feltüntetni, mily hatást tett Árpád és népe az írók, költők, művészek s a nép képzeletére : a hagyományokban és mondákban, a költészetben és művészetben.

E mellett azonban az is kívánatosnak látszott, hogy *kívüle az ő egész uralkodó nemzetsége a nemzet élén kifejtett működésök szerint jellemeztessék ;* sőt az a megragadó gondolat is kifejezést nyerjen, hogy az ő mythosi alakja mellett, későbbi keresztény ivadékai közül többen az egyház legendás hőseivé : szentjeivé váltak, *ősi nemzetségét a glória nymbusával is ékesítették,* s ekként dicsőségük fényét a hazaszerző nagy őstre visszasugározva, mintegy igazolták az ő etelközi szerencsés választását és pajzsra emeltetését. . . . E szerint a *mű két főrésze oszlik. Az első, mely Árpádról és koráról szól A második főrész Árpád vezér ivadékait : az Árpádokat . . . mutatja be.*

E jól egybeállított tervezet alapján a mű tényleg mind gondolatmenetében, mind szerkezetében az olvasóra egységes benyomást tesz, a mi nemcsak a tervezetnek, de még inkább a szerkesztésnek a nagy érdeme.

A mű első főrészének, mint a fentebbiekből látható, *Árpád és kora* a czíme.

Az első cikk *Domanovszky Sándoré »A kútfókról«.* A szerző először a hazai, majd a nyugati, az arab (perzsa) és a byzanci (és szláv) kútfókat tárgyalja. A hazai kútfókról ez a nézete : Volt egy nemzeti krónika, mely az események elbeszélésében V. Istvánal végződött. Ezt a krónikát használta *Kézai* és ezen épült fel egy Nagy Lajos korában készült szerkesztés (redactio). E szerkesztés legbecsesebb emlékei az *Acephalus-codex* és a *Sambucus-codex*. Végelemzésben erre a szerkesztésre mennek vissza : a) Bécsi képes krónika, Turóczy ; b) Pozsonyi krónika ; c) Mügelin Henrik krónikája ; d) Budai krónika, Dubniczi krónika, Váradai és zágrábi krónika. A nemzeti krónika több részből alakult ; a magyar részben megállapíthatunk egy, még a XI. században keletkezett

szakaszt. Ez a szakasz az 1046-ik esztendővel, I. Endre uralkodásával végződött. Ezt a régi krónikarészt használta *Anonymus*, Richardus és Albericus. E régi krónikarésznek forrásai az altaichi évkönyvek, Regino és Justinus. Jól esik ide írunk *Domanovszky* cikkéből, hogy »már a királyság első félszázada megtermette nemzeti krónikánk csiráját, a feljegyzés megkezdődött és folyt tovább«... A nyugati, arab (perzsa) és byzanci (szláv) kútfők közül is a legújabb, valamint saját kiterjedt kutatásai alapján vonzó előadásban számol be azokról a kútfőkről, a melyekből a honfoglalás korára és Árpád személyére valamit is megtudhatunk.

A következő értekezést *Szinnyei József* írta, s címe: »A magyarság eredete, nyelve és honfoglaláskori műveltsége«. Az értekezés, melyről a *M. Nyelv* cz. folyóiratban igen jó ismertetés jelent meg (I. IV. köt.; *Szeremley Császár Lorándtól*), három főrésze oszlik. Az első rész a magyar nyelv eredetéről vonzó formában mondja el a nyelvtudomány azon immár kétségbe nem vonható tanítását, hogy a magyar nyelv a finn-ugor nyelvcsalád egyik tagja. Hangmegfelelésbeli szabályosságok, alaktani és szövegyezések szolgáltatják a bizonyítékokat. Sejtetni engedí a szerző azt is, hogy a magyarok, illetve a finn-ugorok soha másutt mint Európában nem laktak. Bizonyíték erre a többi közt az a nyelvi hatás, a mely a finn-ugorságot az indogermán nyelvek részéről érte. Ez a hatás az osztatlan finn-ugorságot csakis Európában érthette. A magyart az ugor nyelvegység korában (vogul, osztják, magyar), majd külön életében is a honfoglalás előtt ismét érte valamely indogermán nyelv részéről egy újabb hatás, a mi szintén csak Európában történhetett. A második részben Sz. vizsgálja azt az állítást, a mely tanítja, hogy a magyarság »zöme« *faj* szerint nem finn-ugor, hanem töröktatár nép. (*Marquart* idevonatkozó, de semmivel nem igazolható kabar-elméletét — igen helyesen — figyelmen kívül hagyja.) Sorra veszi e tanítás bizonyítékait: *a*) a magyarok *turk* neve, *b*) vitézsége és államalkotó képessége, *c*) a legrégebb személynevek. Különösen értékes, mert nem szakemberek által is könnyen megérthető, a mit a vitézségről és a tulajdonnevek magyarázatáról mond. Az egyes finn-ugor népek történetéből kimutatja a finnek, mordvinok, cseremiszek, votjákok, zürjének, vogulok, osztjákok hadi tetteit; a tulajdonnevekről kimutatja, hogy a milyen módszerrel bizonyították e nevek törökségét, olyannal be lehet bizonyítani e nevek finn-ugor, sőt germán, román, szláv, sémi vagy akár sumir eredetét is. A faji eredet kapcsán Sz. aztán azt bizonyítja, hogy a magyar keverék faj, »erre vall a magyar typus különfélesége, és erre vallanak a nyelvünkben tömegesen meghonosodott idegen elemek is«. A honfoglalás előtti török jövevényszavainkat már most Sz. úgy magya-

rázza, hogy e szavakat használó török nép »a magyarral együtt vándorolt és vele együtt foglalta el az új hazát«. Ez a törökség földművelő és állattenyésztő volt, s török nyelvét a magyarral cserélte föl. Ezek a törökök a magyarok jobbágysai lehettek. A harmadik részben a nyelv alapján (eredeti és jövevényszó) vázolja Sz. azt a műveltséget, a melylyel a honfoglaló magyarok ezer esztendővel ezelőtt bírhattak.

Illés József »A magyar társadalom és állam szervezete a honfoglaláskor« című dolgozatában fejtegeti azt a kialakulást, mely még az Etelközi hazában, különösen Árpád pajszra emeltetése által történt. E nehéz feladatot a szerző úgy oldja meg, hogy először a forrásokat szövegezteti meg (Constantinus Porphyr., Böles Leó stb.), majd a források adatait az összehasonlító jogtudomány és jogtörténet tanításaival egyeztetni össze, s végül a mit a források is, az összehasonlítás is megkövetel: a kép teljessége érdekében megrajzolja Árpádot a hadvezért, a honszerző politikust.

Márki Sándor »A magyarok hazái, Európa a honfoglalás korában« czímen ír. Rendkívül sajnáljuk, hogy a különben gond- dal megírt értekezés olyanokat hirdet, a mik a tudósok többségé- nek a felfogásával ellenkeznek. M. szerint »a magyarok a turániak közé tartozván, legrégebb hazájukat Ázsiában s legtöbb való- színűséggel a kirgiziek mai síksága és az Altáj-hegység észak- nyugati része közt kereshetjük« (63. l.).

Osszes tudásunk azt bizonyítja, hogy Ázsiához semmi közünk, a »turáni« szót pedig tanácsosabb nem használni; a nyelvtudo- mány is letett róla. A magyarok első hazája is Európában volt. A történelmi első haza, az t. i., mikor már a magyarok az ugor nyelvegységből kiváltak, kétségtelenül az Ural folyó mentén lehetett (lásd erre Gombocz, *Akad. Értesítő* 1907: 514.). A következő haza Lebedia, majd Etelköz. E hazák felemlítése után *Márki* beszél a bolgárokról, a kozárokról, kúnokról, besenyőkről, majd a finn- ugor népekről, mint rokon, illetve olyan népekről, a kiket a magya- rok abban az időben rokonaiknak tekintettek. A következő szaka- szok hazánk honfoglalás előtti területéről, majd hazánk nyugati szomszédairól, Európa műveltségéről szólnak. E szakaszokban olvassuk, hogy a lebediai magyarok és kunok (67. l.) nyelvben keveset különböztek egymástól, s azért a kunok megmagyarosod- tak (67. l.), hogy *Mosaburg* »Ostmark és Friaul közt« feküdt (69. l.), hogy a besenyő nyelv és az úz (kún) nyelv egy stb. (67. l.), csupa olyan állítás, a melyek nagyon is rászorúlnak a bizonyításra.

Nagy élvezettel és örömmel olvastuk a következő érteke- zést, a melyet *Rónai Horváth Jenő* »A magyar hadművészet Árpád korában. Honfoglalás. Hadjáratok« czímen írt. Értekezése

három részből áll; az elsőben a magyar hadművészetről Árpád korában, a másodikban a honfoglalásról, a harmadikban pedig az elfoglalt terület biztosításáról, a magyarok X. századi külföldi hadjáratairól szól. A honfoglalásra elindult magyarok összes számát 200.000-re teszi. Igen jól eső az a szeretet, a melylyel a szerző Anonymust ezúttal is védelmébe veszi; mostani nézete szerint is »Anonymus előadása a honfoglalás menetéről katonai, földrajzi stb. szempontból oly természetes, hogy az józanul más-kép nem is történhetett« (89. l.). Kár, hogy a szerző technikai nehézségek miatt nem mellélkelhette értekezéséhez a honfoglalásnak azt a térképét, melyet Anonymus nyomán 1895-ben kidolgozott s régészeti leleteinkkel kiegészítve a millenniumi kiállításon bemutatott.

Következő értekezés *Hampel József* »A honfoglalók emlékei« című rendkívül értékes dolgozata. Ez az értékes dolgozat mintegy kivonata a szerző következő két kiváló művének: *A honfoglalási kor hazai emlékei* (1900) és *Újabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről* (1907).

A IX—X. században nem lakott hazánkban a magyaron kívül nép, melynek vitézei paripájukkal temetkeztek volna. E sírokból találnak érmeket, a melyek hol »sammanida dirhemek, hol pedig olyan denárok, a melyeket a vezérek korabeli magyarság német-, franciaországi és olaszföldi hadjárataiból hozott magával. E pénzek legtöbbször át vannak lyukasztva, tanúságul arra, hogy a harcros öltönyén hordta« . . . A sírokból aztán a pénzeken kívül találnak kardot, nyilat, gerelyt, tarsolylemezt, ékszert, csákányt, zablát, kengyelt, szíjvéget, boglárt, pitykét, fülönfüggőt stb. mind *emlékei a honfoglaló magyarságnak*. Ez emlékek tanulmányozása alapján mutatja ki *Hampel*, mi az eredeti magyar, már t. i. olyan, a mit a magyarok motivumban, alakban, művészetben, ornamentikában magokkal hoztak. S ha azt kutatjuk, hol van a mi dolgainkon levő ízléshez, ékítményekhez hasonló, arra azt feleli H., hogy e tárgyak elemzése »oly vidékre vezet, a hol a VII—IX. századokban Krisztus után a keletrómai (byzáczi) művészet és a perzsa ízlés hagyománya külön-külön és együttesen is érvényesült, s a hol a kettő átváltozott, egymással keverődött, végül a hol az arabok ízlése is érvényesülhetett (121. l.)«. Ez a vidék: Oroszország déli partvidékei. A nagyon tanulságos értekezést az orosz múzeumokból való analógiák leírásával fejezi be a szerző.

Az »Árpád nemzetsége« cz. cikk *Wertner Mór* munkája. A cikk két főrésze oszlik: az egyik részben az Árpádház házassági összeköttetéseit (α) külföldiek, országok szerint, (β) hazaiak), a másodikban az Árpádok örököseit (köztük a koholt örökösöket

is : Drummond, Rubempré, Croy) tárgyalja a szerző. A cikkhez két megjegyzést fűzünk. Az Árpádok természetes ivadékaikról írva, Wertner ezt mondja : Az európai uralkodó családok sorában a középkorban alig találunk csak egyet is, melynek nemzedékrendjében természetes sarjak és hosszúéletű természetes mellékágak ne volnának ; sőt arra is van elég eset, hogy e természetes ivadékok trónra jutottak és az uralkodók hosszú sorát nyitották. Azt is találjuk, hogy ily ivadékokat törvényesítettek, főrangúságra emeltek és az ily természetes hajtásból kiindult ágak idő folytán a legelőkelőbb és legbefolyásosabb családokká váltak. *Ilyesminék az Árpádoknál még csak nyomát sem találjuk s bátran kimondhatjuk, hogy ez a család ebben a tekintetben párját ritkítja . . . a természetes hajtások emelkedése és felvirágzása sem a királyi családban, sem a hazai közvéleményben nem talált kedvező talajra*» (132. l.). Ez, párosítva *Pauler Gyulának* azzal a megjegyzésével, hogy »míg a cseh, lengyel zsenge kereszténységnek sok baja volt a többnejűséggel, törvényeinkben ilyenmő intézkedésre nem találunk« (l. 39. l.), a legfényesebb bizonyíték a honfoglalók erkölcsi felfogására. — A másik megjegyzésem Wertner cikkére ez : A szakadatlan, biztos alapon nyugvó, izenkénti genealógiai lánczolatot csak I. Endre és I. Béla királyig tudjuk visszavezetni. A XI. század közepe előtti nemzedékrendet sok tekintetben homály fedi. Nem tudjuk pl. hogy Árpád csakugyan »de genere« *Turul* volt-e stb. ? Én nagyon szerettem volna látni a régibb, bár nem tisztázott nemzedékrendi teljes felsorolást is. Pl. Juditnak (Szent István testvére) volt *Miesko* és *Bezprem* nevű fia. Kétségtelen, hogy *Veszprém* neve egy ezzel a *Bezprem* névvel (lásd *Magyar Nyelv.* II. 52.). Nekünk e nevek a legrégebb helynevek magyarázata miatt van szükségünk, s azért nem ártott volna itt is teljesen felsorolni őket.

Kiváló elmeéllel s az eredményeket illetőleg bizonyos merészséggel van megírva *Karácsonyi János* »Árpád birtokai« cz. cikke. Több teljesen új dolgot állapít meg e dolgozat ; ilyenek : Árpád 900-ban foglalta el a Dunántúlt, 896—900-ban, tehát négy éven át azon a vidéken (Szeged-Sövényháza, Mártély-Szentes) üthette fel sátorát, melynek *Szeged* volt a központja. Innen intézte támadását Morvaország ellen, innen foglalta el Dunántúlt (hasonlóan Csánki 223. l.). — A noei (novaji) hegy, a hol Árpád tábornok ütött s megszállt, a Székesfehérvár és Kisfalud között eső *Csúcshegy*. Csepel szigeténél a honfoglaláskor a soroksári ág volt a fő Dunaág. A Constantinus Porphyr. császártól közölt Árpád-leszármazóknak a neveit a következőképp értelmezi : Σαλμοῦτζης = Álmos ; Ἀρπαδος = Árpád ; Ταρχατζος = Tarhos, Tar Kás ? Ἰέλεις = mai Üllő ; Ιουτοτζάς = Jutas ; Ζαλτάς = Csát ; Λιόντις = Levente ;

Τεβέλης = Tevel; Ἐξσελεχ = Ecsellő, Φαλής = Vál; Τάξις = Taksony; Τασής = Tas; Τερματζώς = Termás, Tormás. Ez értelmezéseket a nyelvtudomány segítségével oly ügyesen magyarázza a szerző, hogy szinte több esetben csak érez-zük, hogy talán nem helyes a magyarázat. Így pl. *Üllő* nem lehet = Ἰλέχ, mert a magy. *-ll-* általában *-dl-*, *-rl-*, *-gl-*, *-kl-*, *-ll-*-ből ered (vö. *hadlavia* hallá, *edleni* elleni, *vadlani* = val-lani, *sarló* = salló stb.), a szókezdő *ü* pedig csakis egy *i*-nek s nem *ie*-nek felelhet meg. *Üllő* legrégebb alakjának **idleu*-nek, **idleχ*-nek kell lennie (vagy *irlech*, *iglech*, *iklech*, *illech*). *Vál* és *Φαλής* se felel meg egymásnak; a byzanci írók a szókezdő latin és idegen *v-t* *ou*-val írták (vö. kat *Valens* = Οὐαλης, *Victor* = Οὐκτορ stb.), s nem *φ*-vel. — Szó fér az Ἐξσελεχ = *Ecsellő* és a Ζαλτάς = *Czát*, ebből *Csát* (vö. *czódör*-ből *csódör*, *cév*-ből *cső* stb.), valamint a *Zlatan*—*Zoltán* magyarázathoz is. — Karácsonyi szövejtései azonban olyan gondolatkeltők, hogy szívesen vesszük azokat is, a melyek magyarázatában a tudós szerzővel egyet nem érthetünk.

Fentebb említettem Anonymus írását, mely szerint Árpád 907-ben halt meg; ugyanott azt is idéztem Anonymusból, hogy hol temették el Árpádot. Ehhez a helyhez fűződik az az irodalom, melyet *Szendrei János* »Árpád sírja« című értekezésében részletesen ismertet. A szerző elmondja az Árpád sírja felkutatására vonatkozó s eddig történt dolgokat, bírálja őket, s végül megállapítja, hogy »Árpád sírja s az a mellé vagy fölé épített Fejéregyháza az ó-budai határ nyugati részén, a Vörösvár felé elnyomuló dombor alján, *legvalószínűbben* azonban a *Radt-malom forrása fölött nyugatra fekvő, mai óbudai köztemető környékének emelkedettebb részén feküdt.*« (159. l.)

Sebestyén Gyula »Árpád emléke a hagyományban« cz. értekezésében a magyar regösökkel, énekmondókkal, a húnmagyar, valamint a honfoglalás körül alakult egyéb mondákkal foglalkozik. Az értekezés rövidre szabott, s épp azért kissé tömören írt kivonata azoknak a műveknek, a melyeket *Sebestyén* a hún-avar-székely kapcsolatról, a rovásról, a regösökről, a húnmagyar mondáról, Anonymusról (1203 körül ír) stb. írt. A húnmagyar mondát illetőleg S. nézete ez: A honfoglalók Dunántúl avarokat találtak, a kiket határörökül (= székelyekül) alkalmaztak. Ez avarok közt voltak germán (gepida) néptörödékek, a kik a hún uralmat felváltották. Sőt az avarok még hüntörödékeket is ismertek. Ez avarok büszkén emlegették, hogy a magyarok őket már e hazában találták, s azt is tudták, hogy a szomszéd népek őket húnoknak tartották. — A megmagyarosodott határőri szolgálatot tevő (székelykedő) avarok közt a pogány hagyo-

mányokat ápoló regösök jártak s eltanulták a hagyományt. A hún eredet mondája az avar végek termelése. A magyarokhoz csatlakozó nyolczadik törzs a kabar törzs. E néptöredék már a IX. században megmagyarosodott s határori (székely) szolgálatot teljesített a Dráva mentén, tehát határosan az avar székelykedőkkel. Itt a közös foglalkozás és a közös nyelv (megmagyarosodás: magyar nyelv) folytán részesei lettek az avar végek termelte húnhagyományoknak s ezzel a hagyománynyal kerültek a XI. századi áttelepítés alkalmával Erdélybe. (Mai székelyek; Károlyi is elfogadja, lásd 269. l.) Minthogy pedig a IX. századi háborúk alkalmával az avar-székelyek tönkretétettek, e kabar-székelyek lettek a húnhagyomány egyedüli fenntartói. A húnmagyar monda egyéb részei (Árpádház dicsőítése) már a mondafejlődés eredménye. S. ez elméletével újabban *Bleyer Jakab* foglalkozott behatóan, s helyébe új elméletet állított fel. A magam részéről két megjegyzést fűzök S. elméletéhez. S. azt írja, hogy Árpád fejedelem törzsének neve: a *magyar* (*megyér, magyar*) e hazában csak később szorította ki az *un-ugor, ungár* (= *nagy ugor*) nevet (l. 169., 181. l., hasonlóan 225. l.), s hogy a magyarság IX. (esetleg X. is?) századi összefoglaló neve az *ungár* volt. Ha tehát egy magyar a IX. században magyar nyelven beszélt, s azt akarta mondani, hogy a magyar nemzet (nem: törzs) tagja, ezt így mondta: *én ungár vagyok*. Nézetem szerint ez hibás értelmezése a latin *ungarus, ungaris* (vö. ném. *Ungarn*, szláv *ongrin, ongre* stb.) névnek; egy nép idegenektől használt pl. latin nevéből nem lehet következtetni az illető nemzet saját nemzeti nevére (vö. lat. *bohemi*, de a csehben *ěech*). A másik megjegyzésünk, hogy nem látjuk meggyarazatát annak, miért hívják a régi törvények a nyugati végek védőit *ewri, ór*-öknek s nem, a hogy S. elméletéből következik, *székely*-eknek.

A következő értekezés *Beöthy Zsolt* »Árpád a magyar költészetben« cz. értekezése, melyet fentebb méltattunk.

Berzeviczy Albert a műértő és műbíráló szemével ír azokról a szépművészeti termékekről, a melyek Árpádot ábrázolják. Különösen szép dolog, a mit Munkácsy Árpád-ábrázolásáról és így Munkácsyról mond (208. l.). Dolgozatának címe: »Árpád a művészetben.« Az ismertett Árpád-ábrázolások a következők: 1. Bécsi Képes Krónika képe (sienai miniator műve lehet), 2. Turóczy krónikájának képe (augzburgi kiadás), 3. A »Mausoleum Regum et Ducum« képsorozat metszete (1664., Nürnberg; talán Nádasdy Ferencz gróf műve), 4. A XIX. század 20- és 30-as éveinek illusztrációi (pl. az 1822. évi *Aurorában*, P. Horvát E.: *Árpádja* rézmetszete), 5. Geiger Péter Nep. János ábrázolása (*Képek*

Magyarország történetéből 1862, műlap), 6. Kovács Mihály: Árpád fejedelem pajzsra emeltetése (olajfestmény), 7. Izsó Miklós szoborvázlata (1875, Szépműv. Múz.), 8. Munkácsy Mihály »Honfoglalás«-a (1893, Szépműv. Múz.), 9. Feszty Árpád »A magyarok bejövetele« (1894), 10. Az Országház Árpád-képmásai: a) Szécsi Antaltól szobor, b) Vajda Zsigmondtól kép a képviselőház társalgója mennyezetén, 11. Pusztaszeri Árpád-szobor Kallós Edétől, 12. Árpád vezér szobra Zala Györgytől (nincs még egészen készen, az Ézredévi emlékmű számára készül), 13. Helbing Ferencz: Árpád pajzsra emeltetése (fali kartonlapon, még nem jelent meg); végül ide sorozhatjuk az *Árpád és Árpádok* emlékmű 213. lapján közölt Hegedűs László »Hódolás« cz. képét is.

Csánki Dezső értekezésének címe: »Összefoglalás. Árpád jellemzése.« Történetírónak Árpádot jellemezni a legnehezebb feladatok egyike, hiszen alig maradt róla feljegyzés. *Csánki* abból indul ki s kutatásaiban igazolva is látja, a mit Constantinus Porphyrogenita mond Árpádról: »Bölcs tanácsú és gondolkodású, kiválóan vitéz és uralkodásra termett férfiú volt.« Az értekezés a mai sok tekintetben uralkodó collectivista felfogással szemben az individualismus álláspontján van (ugyanígy *Károlyi A.* is), s az egyéniségnek tulajdonít — nézetünk szerint helyesen — kiváló szerepet a történet folyásában. Ez alapon megkapóan bizonyítja, hogy az állami közhatalom keletkezése (ma: magyar állam), a társadalmi egység kialakulása (ma: magyar nemzet), a természet által kijelölt földrajzi egységnek politikai egységgé való alakítása: az egységes terület elfoglalása (ma: magyar haza) egyéniséghez, személyhez fűződik, s ez az egyéniség Árpád vezér. Különösen kétségbevonhatatlan a bizonyítás, mikor Cs. az Árpád halála utáni állapotokra hivatkozik (225. l.). »Az események igazolják a Biborban született császár értesülését, az alkotások szerzőjüket, s a nép tettei a vezért« (226. l.).

A mű második főrészének »Az Árpádok« a címe, s benne Árpád ivadéakai vannak méltatva. — *Angyal Dávid* »Az Árpádok a világpolitikában« czímen ír. 892-től, a mikor a magyarokat Arnulf német király segítségül hívja a morva birodalom ellen, III. Endréig a szerző mindazt a külföldi hadjáratot, külföldi politikai vonatkozást elmondja, a melyben az Árpádoknak részük volt. S az így megalapozott történeti áttekintésből egy igen becses összefoglalásban beszámol a tanulságokkal. A keresztény Magyarországnak az Árpádok alatt a legállandóbb és a leg-erősebb szövetsége a szentszék volt A. szerint. Különösen szép, a mit Géza fejedelemről (237. l.), és az Árpádok józan mérsékletéről mond (260). Hogy a magyarok az északi és a déli szlávok

közé ékként fúródtak, helyesen utasítja vissza, mondván, hogy e felfogás mai szemüvegen át nézi a IX—X. századi állapotokat (235).

Igen nagy ismeretekkel megírt szép értekezés a *Károlyi Árpád* »Az Árpádok mint a magyar nemzeti királyság és társadalom szervezői« cz. dolgozata. K. azt rajzolja meg, hogyan alakul meg Szent István alatt az Árpád elfoglalta földön szilárd központi kormánynyal bíró állammá a magyar királyság (intézmények: várispánságok, vármegyék, honvédelem), hogyan bontakozik ki Szent László és Kálmán alatt a modern szóval alkotmányosságnak nevezhető állapot (= a nemzetnek, illetve a nemzet tekintélyesebbjeinek beleegyezése nélkül a király mit se tehet), hogyan alakúlnak ki III. Béla alatt a magyar család- és birtokjog főbb elvei, az alkotmányosság biztosítékai (koronázási hitlevél, eskű), s IV. Béla alatt hogyan fejlődik ki a köznemesség, vármegyei önkormányzat, városi polgárság, földművelő jobbagység. Különösen szép, mikor K. azt a nézetét bizonyítja, hogy IV. Bélának a mongol pusztítás után azért sikerült oly rövid idő alatt az országot olyan bámulatosan felépíteni, mert e munkájában a közjogilag és társadalmilag fokozatosan fejlődő nemességre támaszkodhatott. K. finom megfigyeléseiben csak egyre akarom felhívni a figyelmét, s ez az, hogy K. szerint »a francia befolyás . . . a XII. század végén s a XIII. század első harmadában fensőbb köreinknél sokkal nagyobb volt, mint hinnók« (273. l.). A francia befolyást a magyar szavak írása terén e korra nézve több ízben hangsúlyoztam magam is, s csatlakozom K.-hoz, hogy ez »nagyobb volt mint hinnók«.

Nagy gonddal és lelkiismeretességgel készült *Békefi Remig* »Az Árpádok mint a magyar keresztény egyház és művelődés szervezői« cz. dolgozata is. A mi általános és magyar egyháztörténeti tekintetben nevezetes van a XI—XIII. században (egyházak alapítása, különböző szerzetek betelepítése stb.), azt mind igen tanulságosan elmondja az értekezés. Különös dicséretéül tudjuk be a szerzőnek, hogy a katolikus pap létére nem zárkózik el attól a gondolattól, hogy a magyar kereszténység kezdete a görög keleti egyházban keresendő (251. lapon »görög egyház régebb sikertelen kísérletéről« szól), a melyet *Angyal* is (237., 238. l.), *Károlyi* is (265. l.) érint. S ezzel kapcsolatban említjük, hogy szerintünk nem véletlen a Szent László alatti esztergomi zsinatnak a »görög egyház hatása« alatt kimondott határozata (l. *Békefi* 290. l.), vagy a veszprémvölgyi apácakolostor első lakói szerintünk aligha voltak »bajorországi benedekrendi szűzek« (l. 285. l.). Mi is azt valljuk, hogy a magyar kereszténység első szálai a görög keleti egyházban keresendők, erről

részletesen írtunk is. Nagyon kívánatos, hogy e kérdéssel történészek is foglalkozzanak. Csak nem rég is egy nyelvtudományi munkában olvastam (*O původu Kijevských listu* . . . sepsal Prof. dr. Václav Vondrák V. Prazu 1904., 77. l.) *Ginzel: Geschichte der Slavenapostol Cyrill und Method* című műve nyomán azt az állítást, hogy 1204-ben Innocentius pápa Imre királynak arról ír, hogy Sümeg (Somogy) vidékén csak egy latin, de több görög szertartású monostor van. A XI. századot illetőleg meg felhívom a figyelmét a csehországi sazarvai kolostorra, a hol Procopius benzés apát szláv liturgiát használt, a kinek tanítványai kikergetésük után hozzánk jöttek (lásd *Jagić, Zur Entstehungsgeschichte* I. 55., 56. l.). Mi igaz mindebből? Nagyon megköszönök Békefi-nek vagy Karácsonyinak, ha e tekintetben felvilágosítanak.

Karácsonyi János »Az Árpádház szentjei« című értekezésében a magyar nemzetnek a keresztény hit körül való önfeláldozó példáiról: Szent Istvánról, Szent Lászlóról, Szent Imréről. magyar Szent Erzsébetről és Boldog Margitról ír. Szent Istvánban a bölcs törvényszerzőt, Szent-Lászlóban a kegyes, keresztény lovagot, Szent Imrében a szüleinek engedelmes, tiszta erkölcsű ifjút, Szent Erzsébetben a szegényeket ruházó, betegeteket ápoló hitvest, Boldog Margitban a tiszta, önfeláldozó, munkás leányt tisztelték és tisztelik a magyar keresztények. — Különösen szép, a mint Szent Istvánt rajzolja K., a kire az utókor mindent rárakott, mondván, hogy ezt is, azt is ő tette, ő tőle származik. K. szerint Szent Imre vadászat alkalmával vadkan áldozata lett; ugyancsak ő szerinte V. István korai halála, a nyomában fakadt pártviszály és 40 évig tartó belső békétlenség volt az oka, hogy Boldog Margit szentté avatása elmaradt. K. szerint is a *Margit-legendát* csak később, 1510-ben fordították magyarra (Ráskai Lea műve). — Az értékes dolgozatban csak egyet nem írok alá; K. szerint *Imre* nevünk a *Heinrich* névből alakult (312. l.). Ez hangtanilag lehetetlen (lásd erről *Szláv jövevényszavaink* cz. művem I., 2: 144. lapját).

Varjú Elemér »Az Árpádok ábrázolása« czímen azokról a képmásokról ír, a melyek Árpádházi királyainkról és az Árpádok női tagjairól reánk maradtak. Egykorú ábrázolás egyik Árpádházi királyunkról se maradt, leszámítva I. Gézának a szent korona alsó felén levő félig hiteles képmását. Miután a későbbkori ábrázolások hitelességét Varjú megállapítja, egyenként szól az egyes képmásokról Szent Istvántól III. Endréig, illetve Szent Erzsébetig. Az igen értékes fejtegetésre azt jegyezzük meg, hogy a pénzekben levő ábrázolásról sehol se tesz említést a szerző, úgyszintén szeretnők tudni, mi V. nézete Szent László lovaszobrának arról a kis képéről, melyről Czákó Elemér értekezett.

De ezt se V., se Karácsonyi (»Az Árpádház szentjei« dolgozatában) nem említi.

Fejérpataky László »Az Árpádok címerei«-ről ír. A honfoglalás idején a kereszténység fölveteléig a *turul* madár lehetett őseink hadi jelvénye. Az Árpádházi királyok címerének lényeges elemei a *csíkos pajzs* (legrégibb emléke Imre király aranybulláján 1202-ből) és a *kettős kereszt* (II. Endre alatt lép fel). A csíkos pajzs az Árpádok törzsének a címere. A címer színei : vörös és fehér. A magyar zászló is vörös-fehér csíkos volt a Manasse-féle kézirat tanúsága szerint. — Az Árpádok családi és királyi címere ma is változatlanul megvan Magyarország ősrégi címerében. Még csak azt jegyezzük meg F. nyomán, hogy a hármashalmo az Árpádok idejében nem fordul elő.

Végére értünk az emlékkönyv dolgozatai felsorolásának, A tudós szerkesztő, hogy a könyv egységes jellegét annál jobban kidomborítsa, egy »Függelék«-ben olyan pontos könyvészetet állíttatott össze az Árpádok korszakára vonatkozólag, a mely méltó büszkesége irodalmunknak. Az összeállítás *Mangold Lajos* műve. Külön ki kell emelnem azt a gondos szeretetet, melylyel Csánki a könyvet nem csupán szerkesztette (pl. sajtóhiba, ellentmondás alig van a műben), hanem a képek kiválogatásával illusztráltatta is. A könyvben minden egyes értekezés izléssel, stilszerűen van illusztrációkkal, műmellékletekkel ellátva. A gondos kiválasztás a szerkesztő, a kiváló technikai kivitel a Franklin-Társulat nagy érdeme. Mert az *Árpád és az Árpádok* nemcsak tudományilag, hanem a nyomdai ipar terén is legértékesebb könyveink közül való. Nagy kár, hogy a tudományos cikkek kisebb alakú, könnyebben kezelhető könyvben is meg nem jelentek, mert e cikkek tudományos irodalmunk legjobbjai közül valók.

S hogy irodalmunk ilyen becses könyvvel gyarapodhatott, azt első sorban a sokszor megtépzott, »mesélő«, de azért a XII. század legműveltebb magyarjának : Anonymusnak köszönhetjük. Ő úgy *tudta*, hogy Árpád apánk 907-ben halt meg. Az ő *hite* adott életet most is, mint annyiszor, egy szép vállalkozásnak ; adja az Eg, hogy az ő *tudásából* időtlen-időig merítsen *hitet* a magyarság.

MELICH JÁNOS.

Magyar alkotmány- és jogtörténet, különös tekintettel a nyugat-európai jogfejlődésre. Irta *Király János*. I. kötet. I. Bevezető rész: A nyugati alkotmány és jogfejlődés a kezdőkorszakban. II. Magyar alkotmány- és jogtörténet a középkorban. 1908. Budapest. Grill Károly könyvkiadó-vállalata. N. 8-r. 725 l.

A magyar alkotmány és jogtörténetet egy-két esztendővel ezelőtt párhuzamosan adták elő az egyetemen az európai jogtörténettel. Mindkét alkotmány- és jogtörténet intézményeit külön-külön kidomborították, s a magyart harmóniába hozták az európaival, úgy hogy az európai intézmények látóköréről analogia útján szemlélni lehetett a magyar alkotmány és jog szilárdan alakuló, hatalmas épületét, mely a nyugatival szemben mindenekelőtt *önálló* és *nemzeti*. Ez a párhuzamosság ilyformán hasznos, tanulságos és a hazafias magyar érzületet is ápoló volt a jogot tanuló ifjúságra. A jogtörténet tanításának ez a módja Hajnik Imre hagyománya, a ki egész hévvel küzdött a fenti felfogás mellett, megtoldva ezt azzal, hogy az európai (egyetemes) jogtörténetnek nagyobb teret kell adni a tárgyalás folyamán, mint a magyarnak (különösnek), mert az európai jogtörténet alapján jobban lehet megvilágítani a magyart, mint megfordítva. E felfogást, mely eddig uralkodó volt a szakemberek között, a legutolsó esztendők alatt egy újabb váltotta föl. A cél ugyan a régi maradt, de az eszköz módosult, még pedig úgy, hogy az eddig két külön főkollégiumban előadott magyar és európai jogtörténetet egyesítették, s az európai alkotmány- és jogtörténetet a magyarnak bevezetéseként adják elő körülbelül az 1000-ik évig, — a magyar alkotmány- és jogtörténetet pedig továbbra is a maga egészében, de miként előbb is, tekintettel a nyugati viszonyokra. Hogy ez az egyesítés csak akkor lesz eredményes, ha a nyugat-európai intézmények kellőleg kialakulnak szemünk előtt, úgy hogy utána a magyar alkotmány és jog elütő szervezetét világosan láthatjuk, a mi mellesleg megjegyezve »a bevezetés« aránylag igen szűk keretében nehéz feladat, mert feltétlenül biztos kezét, éles szemét és kiváló történeti tudást kíván, az vitán felül áll.

Király János előttünk fekvő könyve e »legújabb felfogást« követi. Módszere a történeti, de a systematikussal is élni kíván. Könyvét két nagy részre osztja, s az egyikben, a mint a címlapról is látható, a kezdőkorszakori nyugati alkotmány és jog fejlődését, a másikban a magyar alkotmány- és jogtörténetet tárgyalja a középkorban.

A bevezető részben, mely a kötet első nagy része, az összefüggést az ó- és középkori jogtörténet között szem előtt tartva,

utal azon okokra, a melyek Európát a nyugatrómai birodalom bukása után átalakították, s majd visszamenőleg röviden jellemzi a keleti jogfejlődést a kasztrendszer és a theokratia intézményeiben. Szól az ó-zsidó, hellén és római államokról is. Aztán áttér a középkori nyugati alkotmány és jog történetére, vizsgálva az egyes államok kialakulása után a frank birodalom összefüggését a pápasággal, a Nagy Károly-féle papi királyságot s ennek fővédői tisztét a *leodesamio* által. Majd a frank birodalom feloszlását, a szentszék auctoritását a császári hatalom felett, a verduni szerződés hatását, az egyházi és világi hatalom kettéválását, az ál-isidori gyűjtemény keletkezését és eredményét beszéli el. A népvándorlás forгатagában kialakult államokat ismertetve, alkotmányfejlődésüket veszi elő. Legjellemzőbb intézménye ez alkotmányoknak a hűbériség s bennünket legjobban érdeklő a germán alkotmány, minthogy a szt. István-féle államszervezetre ennek volt a legnagyobb hatása. Viszont az angol-szász alkotmány azért érdekelt bennünket, mivel itt is, miként a magyarban, a hűbériség intézménye felvirágozni sehogyszem tudott, a minek okát a szerző a központi királyi hatalomban és a felségjogokban, különösen a bírói felségjog megoszlott voltában látja.

A jogtörténeti részben kifejti, hogy a barbár jogokra a kereszténység terjedésével a római jog volt a legnagyobb hatással, mert *ecclesia vivit lege Romana*. Az egyház hova-tovább mind több és több befolyást nyer a világiak ügyeinek intézésében és tért foglal a bíraskodásban is. Az egyes jogokban speciális intézmények alakúlnak ki: a családjogban a *mundium*, a dologi jogban a *gewere*, a büntetőjogban pedig a *magánharcz*, majd később a *compositio*.

Az európai egyetemes jog- és alkotmánytörténetet ilyképen az 1000-ik évig szemlélhetővé téve, a második nagy részben áttér a különösre, a magyar jog és alkotmány fejlődésére. A kötetnek ez a része azonban már korántsem oly kielégítő, mint az első, az európai jog- és alkotmánytörténeti rész. Mindjárt, hogy csak a nagyobb hibákat említsük, az őś-államszervezet korát tárgyaló részben a források közül csak egy-kettőre (legtöbbször Ibn Rosteh, Bölcs Leó és Constantinus Porphyrogenetára) hivatkozik, az ezek körül támadt nagy irodalmat pedig figyelemre sem méltatja. A források között a székelyek őś-szervezetére vonatkozólag a csiki székely krónikát használja, melynek hamis voltát már Szalay László s utána több kiváló történettudósunk is régen megállapította, és csak a kötet utolsó lapjain, a 695-ik lapon jut eszébe az erre vonatkozó állításait helyreigazítani, a hol részint a szövegben, részint a jegyzetben ezeket mondja: »A híressé vált csiki székely krónika . . . a legújabb (!) történeti

kritikának már véglegesen áldozatává lett. Természetes, hogy most már mindazon következtetések is, a melyek ezen forrásból merítették, meg nem állanak.« Majd a jegyzetben mentegőtődzik, hogy »a 296., 298., 301. stb. lapokon levő rész régebben íródott, s még 1905-ben rendeztetett sajtó alá. Szádeczky meggyőző érvelései A *csiki székelly krónika* cz. jeles munkájában későbbben jutottak kezeimhez«. A »javítandók« között pedig *részben* kihúzni rendeli az erre vonatkozó egész lapokat. A vérszerződés kétséges eseményét sem elég neki megemlíteni, hanem épít is rá, következtet belőle, holott akármelyik jelesebb történeti munkában megtalálhatta volna, hogy ez csak »érdekes« történeti emlék, de nem hiteles, és így a történetírónak reá hivatkozni, ebből következtetni nem lehet, nem szabad.

Az ominosus őszervezeti részt a szent István-féle államszervezet kora követi. A királyi hatalom ebben a korban köz-hatalmi jellegű és a jus resistendi, a kiközösítési jog, a királyi hitlevél és végül az Árpádok uralkodásának vége felé a királyi tanácscsal korlátoztatik. Az ifjabb királyság meg a hadszervezet révén e korban a magyar alkotmányba is belopódzik a hűbéri-ségnek habár csak halvány körvonala, és legott félre is billenti ennek egyensúlyát. A végrehajtó hatalom központi és vidéki kormányának, valamint az igazságszolgáltató szerveknek részletes fejtegetése a helyes úton jár, de ezeknél sokkal több érdeket kelt bennünk a vármegyék keletkezéséről szóló rész. Ez utóbbiakról Király nehezen áttekinthető fejtegetések után azt állítja, hogy a vármegye, mint királyi kormányzati szervezet, a király közvetlen rendelkezése alatt volt. Ebbe a nemesek közvetlenül nem vonattak be. Egységes volt a szervezete s így várkerületekről és politikai megyékről nem beszélhetünk. — A rendi szervezet a szállás és adománybirtokokkal volt kapcsolatban. A had-ügy személyes megjelenési kötelezettségen alapúlt.

A szt. korona közjogi jelentőségéhez fűződő állami szervezet kora, melyet három alkorszakra oszt, de ebből csak az első adja e kötetben: a mohácsi vészig terjedő korszakot és ezt sem a maga egészében, alkotja könyvének utolsó részét. A királyi hatalom e korban a szent koronából származottnak tekintetik s a nemzet feltétlenül ragaszkodik a jog és hatalom forrásának e symbolumához. A törvényhozás a kor elején a fejenként összegyűlt nemességből áll, de később már tért foglal a választott nemesek intézménye is, a mi első nyoma az 1848-ig fennálló rendiségnek. Ebben a korban jutnak a városok követei az országgyűlésre a királyi meghívó alapján, a mi szintén fontos újítása a rendiség felé haladó alkotmányunknak. A hűbéri-ség intézményének kudarcát mutatja nálunk az is, hogy a nemesi rend

fő- és köznemesekre oszlott, nem pedig *főurakra* és *köznemesekre*. A grófság, a szerző véleménye szerint, ellenben már egyik nyoma az itt-ott mégis gyökeret verő hűbériségnek.

A hadügyet tárgyalja ezek után a könyv utolsó fejezeteként Király, de inkább csak abban a régen ismert mederben, a mely akármelyik jobb kézikönyvnek tulajdona. Egyes részeit nem tudja vonatkozásba hozni a tulajdonképeni tárggyal, a jog- és alkotmánytörténettel, hanem minduntalan át-átcsap a műveltség-történethez tartozó fejtegetésekre, bár elismerjük azt, hogy ez a rész a könyv legkülönben megírt fejezete.

Azt hisszük, hogy az eddigi, habár csak vázlatos ismertetés után kötelességünk egy-két megjegyzést tenni e munka kirívóbb botlásairól, annál is inkább, mert nézetünk szerint Király János a fentebb vázolt feladatot kevés szerencsével oldotta meg. Az európai jogtörténet alapján megvilágított magyar jog- és alkotmányfejlődés, kisebb-nagyobb hézagosságot nem tekintve ugyan előttünk áll, láthatjuk ennek elütő szervezetét és egészben véve különös természetét, de nem hagyhatjuk szó nélkül a szerzőnek a történetkritika iránti nemtörődömségét, a mely körülbelül a 600-ik lapig, a hol egyszerre mindent igazol, szinte diadalt ül az egész vonalon. Forrásait a legkritikábban említi és egy-egy kritikus helylyel ilyen kitételrel végez: »ha el akarjuk fogadni ezen forrás hitelességét...«, vagy »ezen adatok hitelessége ezen forrás hitelességével van szoros összefüggésben.« (Béla király névtelenjénél.) Az európai jogtörténeti rész közismert adatainál a források teljes mellőzése még csak megjárna, de a magyar jogtörténet vajdó kérdéseinél félretenni minden igazolást, a lelkiismeretlenség vádja nélkül nem lehet. Önkénytelenül az a meggyőződés támad bennünk, hogy e munkának nemhogy tudományos igényei volnának, hanem még az egyetemi tankönyvek mértékét sem üti meg. Az ilyen könyvet a hallgatóság kezébe, a mely ebből meríti tudásának szilárd, vagy homokra épített alapjait, lelkiismereti furdalás nélkül nem adhatni.

Ezekből, meg a könyv végén levő három egész lapnyi sajtóhibáról, a hol egész címeket, sorokat rendel a szöveg közé utólag beírni vagy kitörölni, a jó magyarság ellen nagyokat vétő szörendjeiről és rosszul képzett szavairól is világosan láthatni, hogy milyen felületes munkát végzett Király János. De láthatjuk azt is, részben az európai, részben a magyar alkotmány- és jogtörténeti rész egynéhány nagyobb gondossággal megírt és sikerült fejezetéből, hogy ha mindenütt ezzel a gonddal, ezzel a kritikával és lelkiismeretességgel dolgozott volna a szerző, munkájából jó könyv lett volna.

—yf.

TÁRCZA.

A TANÚVALLOMÁSOK ÉS A TÖRTÉNETÍRÁS.

A tudományok *újabbkori haladásának* egyik jelentős eredménye, hogy egyes tudományok vagy bizonyos tudományágak kifejlődése, illetőleg újabb vívmányai, különösen pedig új kutatási módszerek felhasználása nagy jelentőségű más tudományágak művelésére is.

Korunkban, midőn különböző tudományok művelése egészen szétágazó szokott lenni, valóban szükséges volna, hogy legyenek oly közös területek, melyeken lehetségessé válnék a tudományos kutatás szerfelett eltérő ágainak együttes és egymást támogató művelése. Éppen így szükséges lenne az, hogy egyes tudományágak munkásai saját szakmájuk haladására és újabb eredményeire időről-időre figyelmeztessék más tudományok művelőit.

E becses folyóirat szerkesztője nagyon helyesen cselekszik, midőn általános érdekű kérdésekre nézve kíván rövid dolgozatokat és szíves felszólítása alapján én ezúttal azokat a meglepő eredményeket óhajtom vázolni, a melyekre a bölcsészettudományok, különösen a kísérleti lélektan, az orvostudományok és a gyakorlati törvénykezés munkásai kutatásaik folytán *a tanúvallomások megbízhatatlansága* tekintetében az utolsó évtizedben rámutattak.

Habár a tanúvallomások aggályos voltát, illetőleg sokszor megbízhatatlanságát egyes kiváló történetírók (így Carlyle) már régebben hangoztatták, mégis nincs tudomásom arról, hogy ezt a kérdést történetírók különleges és alapos, különösen pedig *kísérleti* alapra fektetett tanulmány tárgyává tették volna. Ellenben más tudományok művelői közt az újabb időben többen foglalkoztak ezen kérdéssel.

Stern William, a boroszlói egyetemen a bölcsészet magántanára tett először a tudományos kutatás szempontjából figyelemre méltó idevágó tüzetes kísérleteket.¹

¹ Az első kísérletek abból álltak, hogy a nevezett docens színes képeket mutatott be egyetemi hallgatóinak, illetőleg más, a művelt osztályokhoz tartozó egyéneknek és felszólította őket e képek leírására. E kísérleteket *Stern* közölte a *Zeitschrift für die gesammte Strafrechtswissenschaft* XXII. köt. (1902) 315—370. l. Később *Beiträge für Psychologie der Aussage* cím alatt külön folyóiratot is adott ki.

A Torinóban 1906-ban tartott VI. nemzetközi bűnügyi ember-tani congressuson 16 tudós, köztük jelentékeny természettudósok (például *Lombroso* és *Sommer*), valamint jogtudósok (így *Prins*, *Brusa* és mások) foglalkoztak a kérdéssel.¹

Magyarországon dr. *Moravcsik* Ernő Emil, egyetemünkön az elmekörtan professora, továbbá dr. *Németh* Ödön egyetemi magántanár, dr. *Ranschburg* Pál a gyógypaedagogiai és pszichológiai laboratorium vezetője és a gyakorlati szakférfiak közül dr. *Nagy* Károly államrendőrségi fogalmazó végeztek kísérleteket, illetőleg írtak e tárgyról.²

A sárospataki jogakadémián dr. *Finkey* Ferencz tanártársam, a budapesti kir. tud. egyetem büntetőjogi seminariumában pedig hallgatóimnak kiválasztott csoportjával én is több kísérletet végeztem, melyek megerősítették a külföldi szakértők által megállapított eredményeket.³

E kísérletek jelentősége a történettudományok művelői számára abban áll, hogy a legtöbb történetíró nem közvetlenül észleli az általa tárgyalt eseményeket, hanem azokról vagy más egyének közleményeiből vagy okiratokból szerez tudomást. De feltéve, hogy a történetíró az általa észlelt eseményeket írja is le, ez a személyes megfigyelés még nem zárja ki azokat a tévedéseket, melyekről mindjárt meg fogok emlékezni. Más egyének nyilatkozata pedig, a kik az előadott események felmerülését észlelték, vagyis legtöbbször a *tanúk vallomásai* mint épp az újabb kutatások megállapították, gyakrabban *nem* megbízhatók. Nem a tévedés a kivétel, hanem a *hű észlelés a nagyobb ritkaság*.

A fennebbi kutatások eredménye ugyanis lényegileg a következőkben foglalható össze :

a) Eltekintve a rosszakarat, az elfogultság vagy a fogyatkozások eseteitől, egészséges és ép érzékű, normális idegrendszerű emberek megfigyelési képessége is nagyon tökéletlen. Ennélfogva a legtöbb ember észlelése *nem* a valóságot mutatja, hanem annak tökéletlen vagy elrontott másolatát.

¹ L. a congressus francia nyelven megjelent évkönyvét Torino 1908. LXIX. és köv. lapok, valamint az egyes, e kötetben foglalt közleményeket.

² *Moravcsik*: A tanúzási képességről, Magyar Jogászegyleti Értekezések 1907. XXXV. köt. 3. füzet; *Németh*: Adatok a tanúvallomások pszichológiájához, Gyógyászat 1908. évf. 19. és 20. szám. *Ranschburg*: Leicht Schwachsinnige als Zeugen. *Eos* 1907 Heft 2. A nevezetteknek a Nemzetközi Büntetőjogi Egyesület magyar csoportjának 1908. febr. 15-én és ápr. 10-én tartott ülésein előadott tanulmányai megjelentek a *Jogtudományi Közlöny* 1908. évf. 253 és köv. 264. és köv. 1.

³ Kísérleteimet feldolgozta egyik kiváló volt hallgatóm, *Bogsch* Árpád: »Adatok a tanúvallomás lélektanához«, Orvosi hetilap tudományos közleményei, Elme és idegkörtan 1908. évf. 1. és 2. szám.

b) Ritka kivétel a hosszabb idő mulva jó emlékező tehetséggel bíró egyén. Néhány óra, vagy 1—2 nap előtt történt megfigyelés esetén is az észlelt tény leírásába sok tévedés szokott becsúszni, idő folyamán pedig — a mint ezt különösen Moravcsik tanár kísérlete is (id. h. 255. l.) megállapította — a visszaemlékezés hibái szaporodnak és a legtöbb ember a hézagokat, melyek tudásában mutatkoznak, logikai kiegészítések vagy betoldások által igyekszik kitölteni.

c) Különösen a kik nem közvetlenül észleltek valamely eseményt vagy tényt, hanem csak *mások elbeszélése alapján*, hallomásból értesültek arról, azok elméjében a tények helyett jelentékenyen átalakított adatok szerepelnek.

d) Megállapították az újabbkori kutatások azt is, hogy egyes tanúk a való tényállást *mesterségesen kiszínezik*, illetőleg *betoldások* által sajtószzerű autosuggestióval (ha semmi rosszakarat, vagy érdekelem nem szerepel is) *egészen meghamisítják*.

Mindezek arra indíthatják a történettudományok művelőit, hogy különösen a kísérleti lélektan munkásainak tapasztalatai által megállapítható tételeket irodalmi tanulmányaiknál figyelembe vegyék és azokat a történetírás régebbi kútfőinek értékelésénél is felhasználják. Főleg azokban az esetekben, midőn a kútfő *hosszabb idő előtt* történt eseményeket beszél el, valamint akkor, midőn nem közvetlenül megfigyelt tényállást, hanem *mások által látottakat hallomásból ír le*, különösen az adatokat (térbeli viszonyokat, nagyság, számok) megbízható íróknál is *a legnagyobb óvatossággal* vagy megfelelő kritikával kell fogadni.

A fentebb vázolt eredményeket kell figyelembe venni a több kútfő közt oly gyakran található ellenmondások megítélésénél is. Ezeken nem kell csodálkozni, ellenkezőleg, ha két vagy több kútfő teljesen megegyezik, ez azt a véleményt kelti, hogy egyik a másiktól vette át a leírást vagy hogy mindketten (esetleg eddig ismeretlen) közös kútfőt szövszerint másoltak.

DR. BALOGH JENŐ.

JELENTÉS A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT 1908. ÉVI MUNKÁSSÁGÁRÓL.

(Felolvastattat a Társulat f. évi márczius 18-án tartott rendes közgyűlésén.)

Tisztelt Közgyűlés!

Alig néhány hónapja csak, hogy a Társulat igazgató-választmányának bizalmából állásomat elfoglaltam; kezdő vagyok még ezen a téren s nincs meg az az áttekintésem, melyet a hosszabb gyakorlat ad meg. Épp azért szíves elnézést kell kérnem, ha jelentésem nem elégítené ki a várakozást.

Helyzetemet megnehezíti az a körülmény is, hogy e jelentésemben tulajdonképpen igen tisztelt elődöm helyett kell a mult évi munkálkodásról számot adnom s összehasonlítva a magam fogyatékoságát az ő kiváló administratív tehetségével és páratlan buzgalomával, be kell ismernem, hogy ebben vele nem mérkőzhetem.

A hivatali teendők átvétele is meggyőzött a felől, a mit egyeb-iránt mindig is tudtunk, hogy *Nagy Gyula* tagtársunk egy évtizeden át betöltött titkári és szerkesztői pályája folyamán a legnagyobb tiszteletreméltó odaadással és lelkiismeretességgel kezelte Társulatunk ügyvitelét.

S ebben a nemes buzgóságban osztoztak vele a Társulat tűzhelyéhez legközelebb álló tisztársai, a jegyző és pénztárnok is. Nem az ő ügyszeretetükön és jóakaraton mult, hogy Társulatunk nem tudott nagyobb tért foglalni. A korszellem egyáltalán nem kedvez a történelmi eszményeknek, sőt lerombolni igyekszik mindazt, a mit a történetírás eddig magasztosnak és szentnek hirdetett. Bizonyára ez okozza azt is, hogy Társulatunk tagjainak száma az utóbbi években folyvást fogy. A tagok számának apadása pedig visszahatással van Társulatunk anyagi helyzetére.

S míg a korszellem és a társadalmi mozgalmak kedvezőtlenül hatnak Társulatunk fejlődésére, a mulandóság örök törvényei is évről-évre érezhető rést ütnek sorainkban. A mult évben is sok érdemes tagtársunkat szólította el körünkből a halál. Igazgatóválasztmányunk dr. *Schönherr Gyula* társunkat veszttette el, kinek nagy reményekre jogosító pályája derékban tört ketté. Ez évi február havi választmányi ülésünket az ő emlékének szenteltük, midőn Nagybánya városáról éppen csak megkezdett monographiájának első fejezeteit kegyelettel hallgattuk. Szorgalmas munkásai voltak a történetírásnak: *Stessel József* alapító tagtársunk, valamint *Doby Antal* a családtörténet, *Récsey Viktor* a régiségtudomány és *Wéber Sámuel* a diplomatika érdemes művelői. Irodalmunk és közéletünk más téerein szereztek kiváló érdemeket: *Falk Miksa*, *Joannovics György*, *Szalay Péter*, *Szmrecsányi Pál* és *Türr István*, ez utóbbi Társulatunk alapító tagja. Rajtok kívül elvesztettük még következő tagtársainkat: báró Andreánszky Gábor, Balázs József, Bangha Sándor, báró Bánhidly József, Bésán Mihály, Bolgár Emil, Csepicsányi Ferencz, Deil Jenő, Dessewffy Antal, Draskóczy Lajos, Farkas Balázs, Hollerung Alfréd, Kölcsei Kende Béla, Keviczky István, Kolozsvári Antal, László Gyula, Ledniczky Ipoly, Pereg Mihály, Serly Gusztáv, Gelléri Szabó János, Unger Lajos és Vay Kázmér rendes tagjainkat. Úgy hogy halottaink összes száma 32-őre megy.

Az elmúlt év folyamán 6 rendes választmányi ülést, egy rendes és egy rendkívüli közgyűlést tartottunk. Mint az előző években is, Társulatunk nagy gondot fordított a felolvasásokra, hogy tag-

társaink és a közönség érdeklődését üléseink iránt mennél inkább fölébreszszük.

A január 16-iki ülésen *Bajza József* rendes tag olvasta fel »Bajza József mint történetíró« című dolgozatát. Február 20-ikán *Szentpéteri Imre* rendes tag »Individuális és collectiv történetírás« című tanulmányát mutatta be. Április 9-ikén *dr. Havass Rezső* Mitis Silvio dalmát történetíró dolgozatát ismertette a Nagy Lajos korabeli Dalmáciáról. Május 21-ikén *dr. Madzsar Imre* rendes tag »Lamprecht Károly történelemelmélete« című tanulmányából olvasott fel részleteket. Október 22-ikén *Takáts Sándor* választmányi tag »A magyar gyalogság szervezete a XVI. és XVII. században« című fejezetét olvasta fel azóta megjelent nagyobb munkájának. Végre december 3-ikán *Márki Sándor* választm. tag II. Rákóczi Ferenc Életrajzából a »Rákóczi taktikája« című fejezet került bemutatásra, *dr. Sztripszky Hádor* pedig mint vendég »Régi magyar vezényszavainkról« értekezett.

A december 6-ikán tartott rendkívüli közgyűlésen átadtuk szeretve tisztelt első alelnökünknek, *Thaly Kálmánnak* azt a művészi plaquette-t, melylyel Társulatunk a dicsőemlékü II. Rákóczi Ferenc fejedelem és bújdosó társai hamvainak hazahozatala körül szerzett elvülhetetlen érdemeit megörökítette.

De nemcsak a közlönyünkben közzétett tudományos dolgozatokkal és felolvasásainkkal igyekeztünk a történetírás megoldásra váró feladatait előbbre vinni, hanem többi kiadványainkkal is buzgón szolgáltuk az elébünk kitűzött célt. A *Magyar Történeti Életrajzok* tavalyi folyamában jelent meg *Berzeviczy Albert* választmányi tagtársunk »Beatrix királyné« című munkája, mely a XV. század végének mindenha egyik legsikerültebb korrajza lesz irodalmunkban. A művészi gonddal írt szöveget a kiváló szakértelemmel összeválogatott képek teszik még élénkebbé és vonzóbbá.

A *Történelmi Tár* a M. Tud. Akadémia Történelmi Bizottságának áldozatkészségéből nem rég fölemelt dotatiójával most már inkább meg tud felelni az elébe szabott programnak s a gazdag anyag, melylyel szakirodalmunkat mindinkább gyarapítja, tanúsodik róla, hogy annak hűségesen meg is felel.

A múlt év végén jelent meg két becses kiadványunk. Az egyik »Teleki Mihály levelezésének« IV. kötete *dr. Gergely Samu* társunk gondos szerkesztésében. E kötetet is bő előszó vezet be s az ismeretlen adatok egész halmaza teszi becses kútforrássá. Az 1667—1669. évekből való levelek Erdély legválságosabb korszakának történetére vetnek világot.

Másik nevezetes kiadványunk, mely régen érzett hiányt van hivatva pótolni, a Századok Név- és Tárgymutatójának I. kötete. Ez a *dr. Bányai Elemér* tagtársunk szerkesztésében megjelent kötet

közlönyünk tíz évfolyamának (1867—1876) anyagát foglalja magába s szaktudományunk munkásaira nézve hozzáférhetővé teszi azt a mérhetetlen kincset, mely eddig kiaknázatlanul hevert, mert nem volt hozzá megbízható kalauzunk. A következő évfolyamok feldolgozása is munkában van s egy-két év alatt elkészül a többi három kötet is. Ez lesz azután a magyar történetírónak egyik leghasznosabb kézikönyve.

Tisztelt Közgyűlés! Ezek azok a mult évben felmerült nevezetesebb mozzanatok, melyekről számot adnom kötelességem volt. A fő dolognak tartjuk s ebben az irányban elnökségünk mindent elkövet, hogy a taggyűjtést fokozott mértékben megindítsuk s Társulatunknak mennél több tagot szerezzünk. Minden igyekezetünk abban összpontosul, hogy Társulatunkat népszerűvé tegyük s a mostani történelemellenes társadalmi irányzat mellett napról-napra hangoztassuk, és hangoztassuk mennél messzebb hallatszó szóval, hogy ha mint nemzet élni akarunk, a multhoz, hagyományainkhoz ragaszkodnunk kell. E hagyományok ápolására pedig a történetírás a leginkább hivatott.

Kérem a tisztelt Közgyűlést, hogy jelentésemet kegyesen tudomásul venni szíveskedjék.

Budapest, 1909. márczius 18.

DR. BOROVSZKY SAMU,
titkár.

ÚJ KÖNYVEK.

— THALY KÁLMÁN, Társulatunk első-alelnöke *De Saussure Czézárnak, II. Rákóczi Ferencz fejedelem udvari nemesének törökországi levelei 1730—39-ből és följegyzései 1740-ből a fejedelem utolsó éveiről, haláláról, végrendeletéről és emlékiratairól* czímen most megjelent hatalmas könyvével gyarapítja a Rákóczi-kor irodalmát, melynek voltaképp ő a megteremtője s kora fiatalságától fogva a legfáradhatatlanabb munkása. Minthogy e rendkívül érdekes művet részletesen fogjuk ismertetni és nagy jelentőségének megfelelő módon méltatni, ezáltal inkább csak tartalmi ismertetésére szorítkozunk. A kiadvány, mely az eredeti francia szöveget és ennek magyar fordítását adja, nemcsak kimerítő bevezetéssel van ellátva, hanem külön terjedelmes fejezetben ismerteti Saussure életét és munkáit s ezenkívül felvilágosító jegyzetekkel és magyarázatokkal kíséri a szöveget, a hol az kiegészítésre vagy helyreigazításra rá szorúl. Függelékül közli a fejedelem Rodostóból Galatába szállított ingóságai lajstromát, melynek eredetijét a francia konstantinápolyi nagykövetség levéltára rendezetlen részében fedezték föl s jelenleg Párisban az orsz.

külföldi levéltárban őrzik. Mint tudva van, Saussure főljegyzéseinek nyomára *Tóth Sándor* debreczeni theologus akadt rá *dr. Claparède Sándor* genèvei ref. egyházi főgondnok könyvtárában s Claparède hívta föl Thaly Kálmán figyelmét Saussurenak »Lettres et Voyages« czímen Lausanne-ban néhány évvel ezelőtt megjelent könyvére, melyet Berthold van Muyden adott ki. Ez azonban az utazásoknak csak I. kötetét tartalmazza ; a Voyage en Turquie-t magában foglaló III. kötet, mely a fejedelemre, bújdosó híveire és Rodostóra vonatkozó adatokat tartalmazza, kéziratban maradt. Thaly azonban nem nyugodott, míg az e kötetben található magyar vonatkozású részek is le nem másoltattak s állami ösztöndíjat eszközölvén ki Tóth Sándor részére, általa leiratta mindazt, a mi Saussure főljegyzéseiből hazai történetírásunkra nézve érdekel bírhatott. »De Saussure Czézár rokonszenves egyéniségében — úgymond a nagyérdemű kiadó — nemcsak dicsőséges, nagy fejedelmünknek az ő nemes lelke mélyéig áthatott hű szolgáljával, hanem az ő és bújdosó hívei közvetlen környezetében nemzetünknek is meleg barátjává vált eleven, vizsgálódó elméjű, széles szemhatárú, országvilág látott, elfogulatlanul ítélő, élénk történelmi érzékű íróval ismerkedünk meg. És pedig olyan ritka íróval, a kinek hiúságtól ment, közszereplésre nem vágyó, őszinte, becsületes, egyenes lelke mindig csak a *tiszta igazságot* s annak kiderítését keresi és szolgálja, szűkebb családi és baráti köre számára készült úgy ezen, mint egyéb hasonló természetű irataiban. De Saussure e most jellemzett írói megbízhatósága s az Emlékirataiban foglalt tőmördek új adat arra a biztos meggyőződésre vezet bennünket, hogy II. Rákóczi Ferencz utolsó életéveire, halálának körülményeire s hátrahagyott munkáira, nemkülönben az emigráció törökországi történetére nézve — Mikes Kelemen »Törökországi Levelei« mellett — *ezentúl ő léssen a főforrás*, sőt talán a *legjobb forrás*, miután De Saussure Emlékiratai a Mikesénél jóval több történelmi vonatkozást tartalmaznak s épp oly megbízhatókat, mint édes búsán csevegő magyar kollégájáé.« — A könyvet, melyhez Saussure egykorú arcképének sikerült lenyomata van mellékelve, a M. Tud. Akadémia adta ki. Ára 8 korona.

— DR. VERESS ENDRE tagtársunk ötven íves vaskos kötetben adta ki *Basta György levelezései és iratai* (1597—1607) első kötetét, mely a Monumenta Hungariae Historica XXXIV. kötete gyanánt most jelent meg. A mintaszerű kiadványt terjedelmes bevezetés előzi meg, melyben a kiadó forrásairól és a kiadásban követett módszeréről számol be. A közölt levelek szövegét bő jegyzetek világítják meg. Részletes ismertetésére visszatérünk. Itt még csak azt jegyezzük meg, hogy a könyv megrendelhető a M. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatalában, ára 14 korona.

— RUDNAY BÉLA tagtársunk *A Csermenyek és a parasztság büntető bíróságai a XVI. és XVII. században* czímen nagyérdékű történelmi tanulmányt írt, mely a Franklin-Társulat kiadásában jelent meg. A Csermeny-család a Divék nemzetségből származott s fiágon 1589-ben halt ki. A család történetéhez fűzi a nagyérdemű szerző a paraszt vármegye működésének ismertetését. Végül foglalja közre a Csermenyek leányági leszármazottjaival, közölvén egyszersmind családi címereiket is. A könyvre még visszatérünk. Megrendelhető a kiadó társulatnál; ára 3 korona.

— NAGY GÉZA tagtársunk *A skythák* czímű értekezése, melylyel szerkét a M. Tud. Akadémiában elfoglalta, az imént jelent meg. A tudós szerző ez értekezésében nemcsak az irodalmi kútfóket szólaltatja meg, hanem kiterjeszkedik a skytha eredetű archaeologiai leletek összehasonlító vizsgálatára is. Szerinte a szaka vagy skytha nép a törökségnek volt egyik ága vagy helyesebben mondva, ókori képviselője. A vaskos füzetet, melynek ára 1 korona 40 fillér, ismertetni fogjuk.

— A MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI czímű vállalat (szerkeszti dr. *Borovszky Samu*) során most jelent meg Bács-Bodrog vármegye I. kötete. A pazarul illusztrált kötet, melyhez dr. *Városhy Gyula* kalocsai érsek írt a szülőföld meleg szeretetétől áthatott lendületes előszót, a vármegye természeti, helyrajzi, néprajzi, közmívelődési és törvénykezési leírását tartalmazza; a történelmi rész a sajtó alatt levő II. kötetben fog megjelenni. Bács-Bodrog vármegye monographiájának megalkotására is a neves írók lelkes gárdája szövetkezett s a kiadó társaság nem kímélt anyagi áldozatot, hogy a munka mennél sikerültebb legyen. Ez a kötet a nagyszabású vállalatnak immár a tizenhatodik kötete. Kiadja az Országos Monographia-Társaság; egy-egy kötet díszes kötésben 20 korona.

KÖNYVÉSZET.

(Folytatás.)

— HERMAN OTTÓ. Az ősfoglalkozások magyarázó lajstroma. Összeállította —. Bpest, 1908. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 32 l. (M. kir. mezőgazdasági Múzeum. IV-ik terem.)

— HÓMAN BALINT. Őstörténetünk keleti forrásai. Bpest, 1908. Athenaeum kny. 8-r. 21 l. (Különlenyomat a »Századok« 1908. évi folyamából.)

— ISTORIA bisericească pentru școalele populare. Editiunea V, (prelucrată). Nagyszeben, 1908. Főegyházmegyei kny. Kis 8-r. 55 l. Ára 50 fill.

— JAPÁN-GYŰJTEMÉNY. (Gr. Vay Péter-féle). Bpest, 1908. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 250, 1 l. 15 kép. Ára 1 kor. (Orsz. magy. szépművészeti múzeum kiadványai. XI.)

— JURKOVICH EMIL. Liudprand történeti munkái; I. *Liudprand*.

- KAISER (FERDINANDUS —). Tabula provinciae S. Mariae 1533. Budapest, 1908. Bagó Márton és fia kny. 8-r. 8 l.
- KAZINCZY FERENCZ levelezése. A m. tud. akadémia irodalom-történeti bizottsága megbízásából közzéteszi dr. *Váczy János*. Tizennyolczadik kötet 1822 jan. 1. — 1823 decz. 31. Bpest, 1908. Athenaeum kny. 8-r. XLVIII, 568 l. Ára 10 kor. (Kazinczy Ferencz összes művei. Harmadik osztály. Levelezés.)
- KÁLLAY BÉNI. A szerb felkelés története 1807—1810. Irta —. Hátrahagyott kézírataiból kiadta *Thallóczy Lajos*. I. kötet. Bpest, 1908. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 405 l.
- KECSKEMÉTHY AURÉL naplója 1851—1878. Sajtó alá rendezte, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta *Rózsa Miklós*. Bpest, 1909. Franklin-társ. kny. 8-r. LXIX, 2, 526, 2 l. Kecskeméthy arcképevel. Ára 10 kor.
- KEGEL MIKSA. Lassalle Ferdinánd élete. Ford. *Zoltán Vilmos*. Bpest, 1908. Wodianer F. és fiai kny. 16-r. 93 l. Ára 60 fill. (Magyar Könyvtár. 527—528.)
- KERTÉSZ MANÓ. Nyelvünk műveltségtörténeti emlékei. Bpest, 1908. Athenaeum kny. 8 r. 13 l. (Különlenyomat a Beöthy-Emlékkönyvből.)
- KÉPESY ÁRPÁD. A magyar vasútügy története. Bpest, 1908 Wodianer F. és fiai kny. 8-r. II, 104, 4 l. (Közlekedési Szakkönyvtár. I. sorozat. I. könyv.)
- KÉRÉSZY ZOLTÁN. A »Ne temere« Decretum, tekintettel a jog-történeti előzményekre. Bpest, 1909. Athenaeum kny. 8 r. 115, 2 l.
- KIRÁLY JÁNOS. Magyar alkotmány és jogtörténet, különös tekintettel a nyugat-európai jogfejlődésre. I. köt. I. bevezető rész: A nyugati alkotmány- és jogfejlődés a kezdő középkorban. II. Magyar alkotmánytörténet a középkorban. Bpest, 1908. Hungaria kny. 8-r. XV, 727 l. Ára 16 kor. 40 fill.
- KOSSA GYULA. Kígyó az emberben. Bpest, 1908. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 10 l. (Különlenyomat a Magyar Néprajzi Társaság »Ethnographia« czímű folyóiratából.)
- KROHN GYULA. A finnugor népek pogány istentisztelete. Finnból ford. és néhány eredeti részzel kiegészítette *Bán Aladár*. Bpest, 1908. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 348 l.
- KRÓNIKÁSOK (KÖZÉPKORI). A M. Tud. Akadémia támogatásával szerk. dr. *Gombos F. Albin*. VI—VII; I, *Liudprand*.
- LÁNG NÁNDOR. Az ósgörög műveltség és Homeros. Bpest, 1908. Athenaeum kny. 8-r. 15 l. (Különnyomat a »Beöthy-Emlékkönyv«-ből.)
- LÉT MÁNYI NÁNDOR. A honfoglalás; I. *Csuday Jenő*.
- LIUDPRAND történeti munkái. Antapodosis, liber de rebus gestis Ottonis magni imperatoris, relatio de legatione Constantinopolitana. Ford. *Jurkovich Emil*, dr. *Gombos F. Albin* és *Gaal Lajos*. Bevezetéssel és magyarázó jegyzetekkel ellátta dr. *Gombos F. Albin*. Budapest, 1908. Athenaeum kny. 8-r. 292 l. Ára 6 kor. (Középkori *Krónikások*. VI—VII.)
- LUKINICH IMRE. Keresdi báró Bethlen Ferencz 1601—1653. Bpest, 1908. Athenaeum kny. 8-r. 66 l. (Különlenyomat a »Századok« 1908. évi folyamából.)
- MEDVEZSKY FRIGYES. Megemlékezés Than Károlyról. Bpest, 1908. Franklin-társ. kny. 17 l.
- MIKOLA SÁNDOR. A történeti Kepler, vonatkozással az ember tragédiájára. Bpest, 1908. Athenaeum kny. 8-r. 18 l. (Különnyomat a »Beöthy-Emlékkönyv«-ből.)
- MOLNÁR LÁSZLÓ. Egressy Gábor és kortársai. Levelek Egressy Gáborhoz. (1838—1865.) Bpest, 1908. Bpest, 1908. Bpesti Hirlap kny. 8-r. 170 l.

— MOLNÁR VIKTOR. A Rudolf-szobor története. Az Uránia magy. tud. egyesület megbízásából kiadja —. Bpest, 1908. Hornyánszky Viktor kny. Kis 2-r. 42, 2 l.

— MORAVCSIK GÉZA. A magyar történeti dalmű. Bpest, 1908. Athenaeum kny. 8-r. 12 l. (Különnyomat a »Beöthy-Emlékkönyv«-ből.)

— NAGY BÉLA. Canterbury-i Anselmus satisfactio-elmélete. »Cur Deus homo« cz. műve alapján. Dogmatörténeti tanulmány. Sárospatak, 1908. Radil Károly kny. 8-r. 115, 2 l. Ára 2 kor.

— NAGY FERENCZ. Emlékbeszéd Hegedüs Sándor r. tag fölött. (Olvast. a M. Tud. Akadémia 1908. évi novemb. 23-án tartott összes ülésén.) Bpest, 1908. Athenaeum kny. 8-r. 27 l. Arczképpel. Ára 80 fill. (A M. Tud. Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott Emlékbeszédek. XIII. k. 12. sz.)

— OKLEVÉLTÁRA (A római szent birodalmi gróf Széki Teleki család —); 1. *Teleki Mihály* levelezése.

— ORTVAY TIVADAR. Emlékbeszéd Bubics Zsigmond t. tag fölött, (Olv. a M. Tud. Akadémia 1908. évi december 21-én tartott ülésén.) Bpest, 1908. Athenaeum kny. 8-r. 45 l. Arczképpel. Ára 1 kor. 20 fill. (A M. Tud. Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott Emlékbeszédek. XIV. köt. 1. sz.)

— OSZTERN SALAMON PÁL. Legálisan vád alá helyezett állatok. Bpest, 1908. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 28, 2 l. (Különnyomat a Magyar Néprajzi Társaság »Etnographia« című folyóiratából.)

— PEREPATITS ISTVÁN. A budapesti V. ker. m. kir. állami főgymnasium felszázados fennállásának (1858—1908.) története. Bpest, 1908. Franklin-társ. kny. 8-r. 190, 2 l. Számos szöveggéppel.

— ROTH (VIKTOR). Fritz Schullerus. Ein siebenbürgisch-sächsisches Künstlerleben. Nagyszeben, 1908. Krafft V. kny. 8-r. 58 l. 25 táblával.

— RÓZSA MIKLÓS. Kecskeméthy Aurél naplója 1851—1873; 1. *Kecskeméthy Aurél*.

— SCHAFARZIK FERENCZ. Emlékbeszéd Schmidt Sándor lev. tag felett. (Olvastattott a M. Tud. Akadémia 1908. évi október 26-iki összes ülésében.) Bpest, 1908. Athenaeum kny. 8-r. 21 l. Arczképpel. Ára 60 fill. (A M. Tud. Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott Emlékbeszédek. XIII. köt. 11. sz.)

— SCHILLER (FÉLIX.). Ungarische Verfassungs- und Rechtsgeschichte; 1. *Akos v. Timon*.

— SCHILLER (FÉLIX. —). Les origines de l'état des magnats en Hongrie. Bpest, 1908. Athenaeum kny. 8-r. 12 l. (The conference of the international law association at Budapest, 1908.)

— SEBESTYÉN (JULIUS. —). Weltgeschichte nach Julius Sebestyéns Lehrbuch bearbeitet für die oberen Klassen deutschsprachiger Lehranstalten von *Robert Csallner*. II. Bd. Die neueste Zeit. (1648—1900.) Nagyszeben, 1908. Krafft V. kny. 8-r. XI, 319 l. 12 kép.

— SEBESZTHA KÁROLY. A magyar nemzet története. (Tót ajkú tanulók számára.) Bpest, 1909. Franklin-társ. kny. 8-r. 67 l. Ára 56 fill.

— SZÁDECZKY LAJOS. A székely határórség szervezése 1762—64-ben. Okirattárral (1761—1790). Irta és szerkesztette —. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Bpest, 1908. Athenaeum kny. 8-r. VIII, 879 l. Ára 16 kor.

— SZÁDECZKY LAJOS. A székely határórség szervezése 1762—64-ben. Bpest, 1908. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 8 l. (Különnyomat az »Akadémiai Értesítő« 1908-ik évi folyamából.)

— SZÉKÁNY BÉLA. A jégkorszak. (A jégkorszakról általában, különös tekintettel a Magyarország területén kimutatott jégkorszaki jelenségekre.) Bpest, 1908. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 32 l.

— TAKÁTS SÁNDOR. A magyar gyalogság megalakulása. Kiadja a M. Tud. Akadémia Rökk Szilárd alapítványából. Bpest, 1908. Wodianer F. és fiai kny. 8-r. XI, 318 l. Ára 8 kor.

— TELEKI MIHÁLY levelezése. A gróf Széki Teleki család és a Magy. Tud. Akadémia költségén kiadja a M. Történelmi Társulat. Szerk. *Gergely Sámuel*. Negyedik kötet 1667—1669. Bpest, 1908. Athenaeum kny. 8-r. XXXI, 643 l. (A római szent birodalmi gróf Széki Teleki család *Öklelevéltára*.)

— TEUTSCH (FRIEDRICH). Denkrede auf Oskar von Meltzl. Nagyszeben, 1908. Krafft V. kny. 8-r. 27 l. (Különlenyomat az »Archiv des Vereines für siebenburgische Landeskunde« XXXV. köt. 3. füzetéből.)

— TEUTSCH (FRIEDRICH —). Georg Daniel Teutsch. Geschichte seines Lebens. Nagyszeben, 1909. Krafft V. kny. 8-r. 625 l.

— (TÉREY GÁBOR). Rembrandt eredeti kézirajzainak és rézkarcainak kiállítása. Bpest, 1908. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 32 l. (Orsz. magy. szépművészeti múzeum.)

— THALLÓCZY LAJOS. A szerb felkelés története. 1807—1810; I, *Kállay Béni*.

— TIMON (ÁKOS v.). Ungarische Verfassungs- und Rechtsgeschichte mit Bezug auf die Rechtsentwicklung der westlichen Staaten. Zweite, vermehrte Auflage. Nach der dritten, vermehrten Auflage übersetzt von dr. *Felix Schiller*. Bpest, 1908. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. XIV, 2, 835 l.

— VAJDA FERENCZ. A Rákóczyak. Történeti korszak. Bpest, 1908. Hornyánszky Viktor kny. Kis 8-r. 24 l. Ára 8 fill. (»Koszorú« 67.)

— VARADINUS (FRANCISCUS). Descriptio provinciae Bosnae-Argentinae; I. *Franciscus de Varadino*.

— VÁCZY JÁNOS. Kazinczy Ferencz levelezése; I. *Kazinczy F.*

— ZOLTÁN VILMOS. Lassalle Ferdinánd élete; I. *Kegel Miksa*.

— ZSILINSZKY MIHÁLY. Miről van szó? Válaszul némely támadásokra. Bpest, 1908. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 98 l.

HAZAI HIRLAPOK REPERTORIUMA.

1906. június — 1906. végéig.

(Folytatás.)

HABSBURGOK KORA.

Péchy Simon (a kancellár és szombatos). Az Erdélyi Múzeum nyomán Pesti Hirlap, 1906. okt. 28.

A szerelmes Báthory Gábor. B. Nyáry Albert. Vasárnapi Ujság, 1906. 31. sz.

Pázmány Péter. Göröcsöni Dénes. Alkotmány, 1906. okt. 6. (Válasz a Budapesti Napló okt. 5. megjelent cikkére, mely Acsády Ignác műve nyomán íródott.)

Egy régi magyar zászló (az esztergomi érsekprimás tulajdona, 1526-ból való). Bátsi Balla Jenő. Pesti Hirlap, 1906. okt. 14.

Török barátság. Takáts Sándor. Budapesti Hirlap, 1906. okt. 23. Többek közt annak okait is kutatja, hogy miért nem alakult nálunk külön fajta török kormányzás és uralom.

Rabok és rabnők (a török hódoltság korában). Takáts Sándor. Budapesti Hirlap, 1906. okt. 3. Azt vitatja, hogy a törökök a magyar foglyokkal, a tüstént kivégzett hajdúk kivételével, aránylag jól bántak és hogy a magyar kapitányok részéről nagy hiba volt, hogy török foglyaikat kinozták. Volt azonban humánus magyar kapitány is (például: Horváth Markó,

Forgách István). A német és wallon zsoldosok a török foglyokat rendszeresen eladták.

Haramia. Lehr Albert. Magyar Nyelv, 1906. (Török világban nem jelentett rablót, hanem gyalog katonát, vagyis hajdút.)

Se pénz, se posztó. (Ezen török világól származó szálló ige magyarzata.) Tolnai Vilmostól. Magyar Nyelv, 1906. 225 l.

Bocskai István. Farkas Emőd. Pesti Hirlap, 1906. nov. 25.

Egy hírneves kalandor Magyarországon. (»A magyar Simplicissimus.«) Fraenkel Bertalan. Pesti Napló, 1906. decz. 25.

A Zrinyi gróf-testvérek (Péter és Miklós), Montecuccoli ellenei. Gróf Nani—Mocenigo Fülöp a velencei Ateneo-ban tartott felolvasása nyomán. Budapesti Hirlap, 1906. nov. 15.

Az utolsó fejedelmi temetés Kassán. (I. Rákóczi Ferencz temetése, 1676-ban.) Magyarország, 1906. okt. 19.

A munkácsi püspökség és a Rákócziak. Fraknoi Vilmos. Magyar Világ, 1906. nov. 24.

Késmárk és a Thökölyek. Az Ujság, 1906. okt. 29.

Zrinyi Ilona. Dr. Réthy Gy. Magyarország, 1906. okt. 28.

Rákócziné, Thököly Imréné. (Zrinyi Ilona.) Pesti Hirlap, 1906. okt. 28.

Thököly Imre vallása. Péntek Ferencz. Egyetértés, 1906. okt. 28.

II. Rákóczi Ferencz és Kollonics. Polemikus cikk Tomcsányi Lajos jezsuita tollából, mely Török Ferencz Nagy-Becsckereken mondott beszéde ellen irányúl. Alkotmány, 1906. nov. 21. Tomcsányi szerint Kollonics nem elvi és esküdt ellensége a magyarnak. Tanúi: Ono Klopp, Cserei és Takáts Sándor (a Századokban 1904. közölt értekezése nyomán). Utóirat: Alkotmány, nov. 24.

A Rákóczi-család genealogiája. Petrássevich G. Alkotmány, 1906. okt. 28.

A Rákóczi-ház asszonya. Sebők Zs. Budapesti Hirlap, 1906. okt. 27.

Rákóczi-Album. Kiadja a Pesti Napló. Tartalma: Londez Elek: Rákóczi Ferencz ifjúsága és Rákóczi végnapjai; Seress L.: Kurucz hadjáratok; Bányai Elemér: Rákóczi hadserege; Lengyel Menyhért: Rákóczi udvara (Kassán); Pekár Gyula: Kuruczok; Krúdy: Asszonyokról a kurucz korban; Gerő: Thaly Kálmán kutatásai. (Összefoglaló cikkek.)

II. Rákóczi Ferencz. Angyal Dávid. Szerda, 1906. 4. szám.

Fr. Rákóczi. Alb. Berzeviczy. Pester Lloyd, 1906. okt. 28.

Franz Rákóczi II. Wertheimer Ede. Neue Freie Presse, 1906. okt. 26.

Rákóczi. Ignotus. Magyar Hirlap, 1906. okt. 28. — *II. Rákóczi Ferencz* (egy névtelentől). Ugyanabban a számban.

II. Rákóczi Ferencz. Junius. Budapesti Hirlap. 1906. okt. 28.

II. Rákóczi Ferencz. Tiborez. Magyarország, 1906. okt. 28.

A nagy fejedelem. Balla Károly. Egyetértés, 1906. okt. 28.

Rákóczi als Erzieher. Franz Herczeg. Pester Lloyd, 1906. okt. 28.

Die Ehe Rákóczi's. Ign. Acsády. Pester Lloyd, 1906. okt. 28.

II. Rákóczi Ferencz vallomása. Egyetértés, 1906. okt. 28.

Rákóczi Ferencz vallásossága és egyházpolitikája. Görcsöni D. Alkotmány, 1906. okt. 28. (Rákóczi teljesen elfogulatlan politikát folytatott, Szécsényben a vallásszabadság mellett foglalt állást és a hazafiságot előbbre tette minden vallási érdelemnél.)

Rákóczi Ferencz vallásossága. Fraknoi Vilmos. Egyetértés, 1906. okt. 28.

II. Rákóczi Ferencz vérdíja (1701. évi novemberi köröztetés). Sötér Fer. alispán. Budapesti Hirlap, 1906. nov. 1.

Recrudescunt. Hevesi J. Egyetértés, 1906. okt. 28.

II. Rákóczi Ferencz erdélyi fejedelemmé való választása. Kiss István értekezése nyomán. Budapesti Hirlap, 1906. okt. 26.

II. Rákóczi Ferencz rendelete Máramaros vármegyéhez. 1704. (a solti táborból.) Kardos Samu. Független Magyarország, 1906. okt. 28. (Facsimilével.)

II. Rákóczi Ferencz Borsod vmegyében. Pesti Hirlap, 1906. okt. 14.

Kurucz jegyverek. Cz. Budapesti Hirlap, 1906. okt. 26.

A kurucz had egyenruházata. Az Ujság, 1906. okt. 28.

Rákóczi Ferencz beszéde katonáihoz a gyömrői táborban. (1705. jul. 3.) Egyetértés, 1906. okt. 28.

II. Rákóczi Ferencz és a káromkodás (1705). Pesti Hirlap, 1906. okt. 14.

Szombathely pusztulása 1706-ban. (Pálffy csász. tábornok bevette és felégette.) Somogyi József (levéltári adatok nyomán). Szombathelyi Ujság, 1906. decz. 23.

Az utolsó francia-magyar szövetség. Chélard Raoul. Magyarország, 1906. okt. 27.

Az ónodi országgyűlés. Hrabovszky Zs. Egyetértés, 1906. okt. 28.

Heiszter tábornok kapitánya. (Gf. Dornberg Guidó vértés-kapitány.)

Közli: Simon Vilmos. Egyetértés, 1906. okt. 28.

II. Rákóczi Ferencz és Esterházy Pál. Zoltán Vilmos. Független Magyarország, 1906. okt. 28.

Rákóczi, Thököly, Bercsényi. Zbóray, Magyarország, 1906. okt. 28.

Bercsényi Mihály. B. Nyáry Alb. Egyetértés, 1906. okt. 28.

Vak Bottyán párbaja (Ócskayval). Hódy Lajos dr. Egyetértés, 1906. okt. 28.

Károlyi Sándor. Bernát O. Egyetértés, 1906. okt. 28.

Der Kabinettssekretär Rákóczi's, Joh. Pápay und sein Schreiben aus dem Lager bei Dömös (1704). Pester Lloyd, 1906. okt. 28.

Síbrik. Kovács János. Magyarország, 1906. okt. 28.

Síbrik és Esterházy Antal. Farkas Emód. Pesti Hirlap, 1906. okt. 28.

Esterházy Antal. Farkas Emód-tól. Pesti Hirlap, 1906. okt. 21.

B. Vay Adám nemzetsége. Gf. Vay Sándortól. Pesti Hirlap, 1906. nov. 15.

Vay Adám kuruczbrigadéros. Balla Károly, Egyetértés, 1906. nov. 15.

Kuruczok asszonyai. Gf. Vay Sándor. Pesti Hirlap, 1906. okt. 28.

Asszonyokról (a Rákóczi-korban). Krúdy. Pesti Napló, 1906. okt. 28. (Mutatvány a Rákóczi-Album-ból. Szól Ócskay és Szunyoghné, szül. Esterházy Julianna detrekői kalandjáról.)

Rákóczi Ferencz ujságja. (Az el-ó magy. hirlapról.) Zuboly. Vasárnapi Ujság, 1906. 254. l.

Kurucz riporterek Rákóczi táborában. Budapesti Hirlap, 1906. nov. 1.

Rákóczi Ferencz és Mikes Kelemen. Vasárnapi Ujság, 1906. 45. szám. (Képeikkel.) — (Mikes leveleinek új kiadásáról l. alább a »Vegyesek« között.)

Kurucz költészetéről. Timár Sz. Egyetértés, 1906. okt. 28.

A kuruczok vilézi énekei. Gagyi D. Egyetértés, 1906. okt. 28.

A román kuruczok és nótáik. 1703. s k. Marosán Viktor. Budapesti Hirlap, 1906. nov. 7. (Magyar fordításban is közli a nótákat.)

»Dicsértessék a fejedelem.« Kurucz dal. Közli: Göndör Ferencz. Egyetértés, 1906. okt. 28.

A kurucz mozgalom lélektana. Seress L. Pesti Napló, 1906. okt. 28.

Wirtschaftliche Verhältnisse in Rákóczis Zeiten. Heinr. Marczali. Pester Lloyd, 1906. okt. 28.

Az 1715: 49. tv.-cikk. Göresöni D. Alkotmány, 1906. okt. 9.

A Rákóczi-ház birtokai és: Kurucz javak idegen kézen. Pesti Napló, 1906. okt. 24. és 26. (Érdekes összeállítások. A potom áron vagy ingyen

birtokhoz jutott labanczok közt szerepelnek Karaffa örökösei is, a kik 100.000 forintot, avagy egyenlő értékű birtokot kaptak; továbbá Heiszter Szigfried generális, kit »mint igazi magyar hazafi«-t maga az országgyűlés ajándékozott meg nagy birtokkal.)

Rákóczi és a bujdosók. Kardos Samu. Független Magyarország, 1906. okt. 28.

Újabb adatok Rákóczi Ferencz életéről Franciaországban. Erzsébet Sarolta, orléánsi hercegnő emlékiratai nyomán, ki 1713 óta gyakran látta Rákóczit. Alkotmány, 1906. okt. 28.

Saint Simon II. Rákóczi Ferenczről. Független Magyarország, 1906. okt. 29.

Franciaországi Rákóczi-ekmányok. II. Rákóczi Ferencz lakóháza Párisban. — Mouton Leo párisi író megtalálta azt a házat, mely Rákóczi korában a »Hôtel Transylvanie« nevet viselte, és melyben Rákóczi egy ideig lakott. Mouton a Figaro-ban közlött cikkében azt is írta, hogy e házban hirhedt játékbarlang tanyázott, melynek Rákóczi lett volna a gazdája; midőn pedig a haragos XIV. Lajos a játékot betiltotta, Rákóczi 1714-ben Brenner abbénak engedte át a házat. Ezeket a cikkeket a Pesti Napló 1906. nov. 14. és 15. száma, Az Ujság nov. 22., a budapesti Montagszeitung decz 17. száma és több más lap reprodukálta. Annyi igaz, hogy a »Hôtel Transylvanie«-ban egy ideig játékbarlang volt, melybe hírneves kalandorok meg regényalakok, mint Des Grieux, (Manon Lescaut szeretője) is eljárt. De hogy Rákóczi nem állt azzal összeköttetésben, azt az körülmény bizonyítja, hogy Lajos királynál állandóan kegyben állott, és hogy Szatmári Király Ádám, Rákóczinak hű embere, az 1713—17. évekről megbízhatóan vezetett naplójában egyetlen egy szóval sem emlékezik meg e dolgról. — (Vesd még össze Dr. Návay Aladár cikkét a Budapesti Hirlapban, 1907. máj. 19.)

III. Ahmed szultán és II. Rákóczi Ferencz. Budapesti Hirlap, 1906. okt. 25.

Hogyan éltek Rodostóban? Pesti Hirlap, 1906. okt. 23.

II. Rákóczi Ferencz szíve. Chélarad Raoul. Budapesti Hirlap, 1906. okt. 6. (Vonatkozással az 1904. jun. 3. megjelent cikkre.) A fejedelem szívét a rombadőlt brunoy-i kolostorban őrizték. Az emléktábla ugyan szintén elpusztult, de a felirat ismeretes.

Egy eszme története. (Rákóczi hamvainak hazahozatala.) Pesti Napló, 1906. okt. 28. (Az első lépés még 1862-ben történt; a midőn a »Gombostű« cz. hirlap és a Pompéry-féle »Magyarország« vitába bocsátkoztak, vajon Rákóczi hol van eltemetve, Rodostóban-e, avagy Rhodus-on? Mire a Pesti Napló a kérdést helyes kerékvágásba terelte.)

Hogy találtam II. Rákóczi Ferencz sírját. Thaly Kálmánnak a Századokban megjelent cikke után: Neues Pester Journal, 1906. okt. 26.

A galatai lazaristák búcsúja II. Rákóczi Ferencztől. (Francia nyelvű szép memorandum, jobban mondva »Szózat« a magyar nemzethez.) Budapesti Hirlap, 1906. okt. 16.

Rákóczi fiai, Déri Gy. Egyetértés, 1906. okt. 28.

Egy rendelet a Rákócziakról. Pesti Hirlap, 1906. okt. 28. (III. Károly elfogatási rendelete Rákóczi József ellen, 1738-ból. Több egykorú főúr becsmérő nyilatkozatával. Lakos Lajos levéltáros találta meg Nagyváradon.)

Az utolsó Rákóczi. Lampérth Géza. Pesti Hirlap, 1906. okt. 28.

Gf. Bercsényi László és francia leszármazottjai. Lendvai Károly. Pesti Napló, 1906. decz. 28.

A spanyol örökösödési háború történetéből. Liphay András 1705. jan. 31. kelt és Koháry István generálishoz intézett levele. Közli: Richter Ede

a selmeczi levéltárból a Budapesti Hirlap-ban, 1906. szept. 24. Szól a Rajna mentén a francziákkal küzdő magyar ezredekéről és nevezetesen *Czonkabergh* őbester-ről, továbbá Trier, Saarburg bevételéről, hollandusok és angolok közreműködéséről. Liphay labancz létere örömmel tudatja a Bécsben időző Koháryval, hogy Magyarországból érkezett hírek szerint »a derék Haiszter Úr« a rabló kuruczokat jól elverte. Az említett *Czonkabergh*, másként Zungenberg ezredes azonos a hazai történetünk-ből ismeretes, kikeresztelkedett Csonkabég török vezérrel, a ki ugyan-csak 1705. a Mosel mentén megöletett. *Fia, Ferencz*, huszárkapitány, bárói rangra emelkedett és 1734. tábornokká küzdötte fel magát és 1735-ben febr. 15., Klausen-ban (Tyrolban), hirtelen elhalt. A klauseni templom falába vésvé most is látható az »Equitum Hungarorum Capitaneus« emlékköve és czimere. A mennyiben irodalmunkban Csonkabég és az ő fiáról lépten-nyomon költött és regénybe való életrajzi adatokkal találkozunk, megjegyzem, hogy a két, igaz, regényes multú harcosnak aránylag leg-hitelesebb életrajza a »Geschichte des k. u. k. Hussaren-Regiments N. 8.« cz. műben, írta *Amon* kapitány (1880.), található. Kiegészítésül szolgáljon *Himmel* ezredes czikke: Ein Hussarenggrab zu Klausen in Tyrol. (Pester Lloyd, 1899. decz. végén.)

Az 1733. évi nemesi rendelet. Budapesti Hirlap, 1906. szept. 21.

A magyarság száma II. József korában. Ajtay József, Pesti Hirlap, 1906. decz. 25.

Egy Bercsényi-husár Franciaországban. Marbot, I. Napoleon lovasági tábornokának mémoiresai nyomán: Alkotmány, 1906. nov. 29. (Marbot első katonai oktatója Pertelay magyar volt.)

Kolbielszky kalandor. Seress L. Pesti Napló, 1906. nov. 14. (Mint a bécsi rendőrség titkos közege, I. Ferencz és Napoleon korában szerepet játszott. Napoleon elfogatását is tervezte, sat. Végül Lipótvárott elzárták. Meghalt 1830-ban.)

Jakobinusok Bécsben. Seress László. Pesti Napló, 1906. nov. 22. (Hebenstreit, bécsi főhadnagy esete, kit utóbb kivégeztek.)

B. Wesselényi Miklós és V. Ferdinánd koronázása. Az Erdélyi Múzeum nyomán: Budapesti Hirlap, 1906. okt. 25.

Pest vármegyei régi rigmusok és gúnyversek a mult század 30-as—50-es éveiből. Gf. Vay Sándor. Pesti Hirlap, 1906. okt. 21.

Kossuth Lajos »Iratái«-nak XII. kötete. Hirlapi czikkek. I. kötet 1841—1842. (1906.) Ismertette a Pesti Hirlap, 1906. nov. 24.; Pester Lloyd, nov. 25.

Széchenyi, Deák és Eötvös Kossuthnak Pesti Hirlap-járól. Vizota Gy. Vasárnapi Ujság, 1906. 486. l.

Angol írók (Mac Carthy, sat.) Kossuth Lajosról. Budapesti Hirlap, 1906. nov. 1.

Az 1844. évi védegyelet. Kármán Pál. Vasárnapi Ujság, 1906. 387. s k. l.

A védegyeletről. Marczali Henrik felolvasását ismertette az Alkotmány, 1906. febr. 4.

Szemere Bertalan. Tiborcz. Magyar Hirlap, 1906. nov. 9.

Szemere Bertalan. Junius. Pesti Hirlap, 1906. nov. 10.

Andrássy Gyula az 1847—48. országgyűlésen. T. G. Budapesti Hirlap, 1906. nov. 29. (Góczze, pozsonyi jurátus esete és az abból kifolyó pör, melyben Majláth György országbíró (kir. tábla) Góczét elítélte. Andrássyt — közbelépése fejében — majdnem hasonló baj érte. Végre is István nádor az Andrássyra vonatkozó határozatot törölte.)

Honvéd életem. Czékus Ferencz emlékiratai. Közli: Hentaller Lajos. Egyetérés, 1906. aug.—novemberi számok. Czikksorozat. Az okt. 7. számban elbeszéli Czékus a Brád és Abrudbánya vidékén lezajlott ese

ményeket, a nov. 24.—25. számban a Gyulafehérvár előtti, decz. 28. a Marosparti és decz. 30. a Dobra és Déva közötti harcokat.

Az 1848. decz. 2-iki trónváltás. Hentaller Lajos. Egyetértés, 1906. decz. 2.

Hogy jutott Guyon Komáromba? Pózner Elek, 1848—49. honvéd-főhadnagy, Budapesti Hirlap, 1906. okt. 5.

Hogy vonúlt be Guyon Komáromba? Feszty Árpád. Magyarország 1906. decz. 25. Erről történetíróink mitsem tudnak. Guyon először egy csapat százarral Ó-Gyalláig vonúlt, a hol Guyon az ott, Csúzy János föld-birtokos házában lakmározó vértés-ezredbeli tisztek gyanúját kijátszván, ugyancsak Csúzy János és Kolozsváry kasznára segélyével keresztül-gázolt az árvízborította területen. Egy árulkodó zsidó ugyan Szent-Péterre, a német táborba akarta Guyont és kised csapatát vezetni, de Guyon egy juhász figyelmeztetésére neszét vette a dolognak és az árulót lelőtte. (Mellesleg említve, az illető nem halt bele, csak tetette magát halottnak és még sokáig élt.) A juhász útbaigazítása szerint Guyon csapatjával azután szerencsésen Komáromba jutott. Feszty Árpád, Halász, akkoriban kamocsai nemes hadnagy elbeszélése szerint közli ezt a történetet.

A debreczeni csata. Tervrajzzal. Zuboly. Vasárnapi Ujság, 1906. 499 l. *Királik Lajos* új művét: (»Kossuth és Görgey«) az 1906. decz. 6. és 7. lapok ismertették. Különösen Az Ujság (7-ikén) és A Nap (8-án). Görgei nyugdíjaztatásáról ő maga nyilatkozott. (A Nap 8-ikán). Független Magyarország és Pesti Hirlap, decz. 8-ikán; Alkotmány, 12-én; Neues Pester Journal, decz. 7.

Máriássy altábornagy Görgeyről. Hentaller Lajos. Egyetértés, 1906. decz. 11. (Királik művével is polemizál.)

Emléktábla a herkályi pusztán, a komáromi fegyverletétel emlékére. Pesti Napló, 1906. szept. 29.

Magyar Vértanúk. Kacziányi Géza művének új kiadását ismertette: Független Magyarország, 1906. decz. 15. és több más lap.

Október 6-ika Aradon. Dr. Oláh Gyula szemtanú elbeszélése nyomán, ki a kivégzés után künn járt a vesztőhelyen. Pesti Hirlap, 1906. okt. 6.

A 13 aradi vértanúnak jellemzése. Az egykorú bécsi Abend-Kurir nyomán: Pesti Napló, 1906. okt. 7.

Schweidel és Lázár honvédtábornokok jeltelen sírjai. Pesti Hirlap, 1906. decz. 21.

B. Perényi Zsigmond. Történeti tanulmány. Hentaller Lajostól. Egyetértés, 1906. okt. 21.

Perényi Zsigmond nagyszöllősi szobra. Budapesti Hirlap, okt. 24. — *B. Perényi Zsigmond.* Farkas Emőd. Pesti Napló, okt. 24.

B. Perényi Zsigmond szobra Nagyszöllősen. Vasárnapi Ujság, 1906. 47. sz.

A monarchia félszázad előtt (1849 után). Dr. Fekete Gyula. Egyetértés, 1906. nov. 4.

Bach Sándor. Balla Károly. Egyetértés, 1907. márcz. 27.

Az olasz-magyar légió tagjai osztrák világításban. Krónikás. Pesti Hirlap, 1906. decz. 25. (A titkos rendőrség actái és az 1862. memorandum alapján; elfogatási parancsok, személyleírások és több effélék.)

Kossuth Lajos Londonban. Szabó Endre. Budapesti Hirlap, 1906. decz. 25. (Herzen Sándor emlékiratai nyomán.)

MANGOLD LAJOS.

HIVATALOS ÉRTEŚÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1909 évi febr. hó 18-án d. u. 5 órákor tartott r. vál. ülésének

JEGYZŐKÖNYVE.

Jelen voltak : Gróf Teleki Géza elnök elnöklete alatt dr. Áldásy Antal, dr. Angyal Dávid, Bánó József, dr. Békefi Remig, dr. Császár Elemér, Daniel Gábor, dr. Domanovszky Sándor, dr. Illés József, Nagy Gyula, báró Nyáry Jenő, dr. Ortway Tivadar, dr. Reiszig Ede, dr. Tóth-Szabó Pál, dr. Váczy János vál. tagok, dr. Borovszky Samu titkár, Barabás Samu jegyző.

Napirend előtt elnök jelenti, hogy Thaly Kálmán kitüntetése alkalmából a társulat által szintén üdvözöltetvén, szíves hangú táviratban köszönte meg a megemlékezést, melynek felolvasása után az ülést megnyitja és jegyzőkönyv-hitelesítőkül dr. Ortway Tivadar és Nagy Gyula vál. tagokat kéri fel.

11. Titkár bejelenti az új tagajánlásokat, mely szerint ajánltatnak *alapító tagúl 200 koronával* : dr. Márki Sándor egyetemi tanár Kolozsvárt (aj. a titkár) ; *évd. r. tagokúl 1909-től* : dr. Bathó Béla földbirtokos Budapesten (aj. a titkár), Galamb Ödön tanárjelölt Budapesten, Holub József okl. tanár, nemzeti múzeumi levéltári gyakornok Budapesten (mindkettőt aj. Szabó Dezső), Seress László hirlapíró Budapesten (aj. a titkár), dr. Török Pál gyakorló tanár Budapesten (aj. Szabó Dezső), Thury Zsigmond végzett tanárjelölt Kolozsvárt (aj. Veress Endre), a Felsőmagyarországi Múzeum Kassán (aj. Varju Elemér), a tud. egyetemi Magyar Történelmi Seminarium Kolozsvárt (aj. Szádeczky Lajos).

Megválasztatnak.

12. Morvay Győző r. tag egy részletet mutat be a néhai Schönherr Gyula *Nagybánya város története* cz. töredékben maradt munkájából, a mely —

köszönettel fogadtatik.

13. Titkár előterjeszti a pénztárnok 1909 évi január havi kimutatását, mely szerint

összes bevétel volt.....	9869 kor. 89 fill.
» kiadás »	1191 » 84 »
maradvány	8678 kor. 05 fill.
Ehhez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyószámlán levő	892 kor. 50 fill.
követelést, 1909. jan. 31-én összesen	9570 kor. 55 fill.

készpénz állott a társulat rendelkezésére.

A kimutatás tudomásul vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatoltatik.

14. Bemutatja a pénztárnoknak a tagdíj-hátralékosokról 1909. febr. 16-án készült kimutatását.

A kimutatás egyelőre tudomásul vétetvén, ez ügyben a legközelebb tartandó ülésen fog végleg határozni a választmány.

15. Olvastatik az 1908. évi számadások megvizsgálására kiküldött bizottság 1909. jan. 28-án kelt jelentése.

A tudomásul vett és a jövő márcz. hó 18-ára kitűzött évi r. közgyűlés elé terjesztendő, illetőleg a vál. ülés jegyzőkönyvével kapcsolatban mellékleteivel együtt a *Hivatalos Értesítő*ben kiadandó jelentés alapján a vál. Cserhalmi Sámuel pénztárnoknak a mult 1908 évi számadásokra nézve a szokásos fölmentvényt — a közgyűlés utólagos jóváhagyásának fentartásával — megadja.

Dr. Reiszig Ede és dr. Illés József számvizsgáló bizottsági tagoknak lelkiismeretes munkálkodásáért a vál. köszönetét nyilvánítja.

16. A gazdasági bizottság 1909. febr. 10-én kelt javaslata értelmében, — a vál. a *Századok* ívszámának 55-re leszállítása mellett a társulat 1909 évi költségvetését 46,749 kor. 12 fillér bevétellel s ugyanannyi kiadással megállapítja, a volt társ. ügyész követelése dolgában intézkedik; az ügyész-választást későbbre halasztja; a gyümölcsözőleg elhelyezendő gróf Zichy Jenő-alapítvány mire fordítása iránt a gazdasági bizottságot annak idejében teendő újabb javaslattételre útasítja s az elnökséget 132 kor. 81 fill. szerzői tiszteletdíjnak Berzeviczy Albert számára pótlólag való kiutalványozására felhatalmazza.

A bizottságnak szakavatott munkálkodásáért jegyzőkönyvi leg köszönetet mond.

17. Titkár előterjeszti Kecskemét város közönségének 190. decz. 29-én 32258—908. sz. a. kelt átiratát, mely szerint a Rákóczi-kor történeti emlékeinek összegyűjtése, kiadása és feldolgozása céljából egy 200.000 koronás alapítvány létesítése iránt általa indított

országos mozgalom nem vezetvén a kívánt eredményre, annak tovább folytatásától elállott.

Sajnálattal tudomásul vétetik.

18. Felolvassa Nagy Gyula m. kir. orsz. főlevéltárnok levelét, mely szerint a társulatnak az Országos községi törzskönyv-bizottságban való képviseléséről lemond.

Tudomásul vétetik s a vál. a társulatnak a nevezett törzskönyv-bizottságban leendő képviselőjéül dr. Borovszky Samu titkárt jelöli ki és felkéri az elnökséget, hogy a belügyministerium erre vonatkozó felhívását vévén, Borovszky urat terjeszsze fel kinevezésre.

19. Olvastatik a II. Rákóczi Ferencz életrajza II. kötetének megbírlására Thalys Kálmán elnöklete alatt felkért bizottság 1908. febr. 12-én kelt jelentése, mely szerint a történelmi források és irodalom lelkiismeretes felhasználásával írt munkát általában véve elfogadhatónak találja, azonban itt-ott a részletekben is szükséges correctio mellett a kötetnek főkép technikai szempontból való beosztását megváltoztatandónak tartja.

A bizottság javaslata elfogadtván, az illustris szerző felkérte, hogy a kéziratot — a mennyiben lehetséges és a saját egyéni felfogásával is megegyezik — a közölt bizottsági jelentésben javasolt módon kijavítani sziveskedjék.

A bizottságnak fáradságos munkájáért köszönetet szavaz a választmány.

20. Dézsi Lajos vál. tag f. hó 7-én a titkárhoz írt levelében jónak látná, hogy az Életrajzok 1910-iki évfolyamában Rimai János, kiegészítésül a Balassa Bálint életrajzához és Berzeviczy Márton adassanak ki. Amannak írója Ferenczi Zoltán, ennek Veress Endre. Egyúttal kéri, hogy a kéziratban már benyujtott és mintegy tizenkét nyomtatott ívre terjedő Rimai életrajz honoráriumából a szerzőnek előlegül 500 kor. utalványoztassék ki.

A vál. Dézsi Lajos szerkesztő szándékát tudomásul veszi, úgy fogván fel a dolgot, hogy a felelős szerkesztőnek kell megállapítania, hogy valamely életrajz alkalmas-e a kiadásra vagy nem.

A mi az előleg dolgát illeti, az elnökség felhatalmaztatik, hogy a mennyiben lehetséges, a f. évi költségvetés terhére szerzőnek az előlegül kért 500 koronát kiutalványozhassa.

21. Herczeg Ódescalchi Arthur vál. tag f. hó 9-én kelt levelében azt ajánlja, hogy a társulat a régen szokásban volt vándorgyűléseket felújítván, tudományos kutatás céljából ez évben Liptó vármegyét keresse fel.

Helyeslőleg tudomásul vétetik. Azonban ez csak úgy volna lehetséges, ha Liptó vármegye közönsége az eddigi szokás szerint meghívná a társulatot.

Ennélfogva Odescalchi Arthur Ó főméltósága felkérte, hogy eziránt Liptó vármegye irányadó köreivel érintkezésbe lépve, az eredményről a választmányt, a vándorgyűlés előkészíthetése céljából mentől hamarébb értesíteni szíveskedjék.

22. Jegyző felolvassa a Thaly-plaquette ügyében kiküldött bizottság elszámoló jelentését, mely szerint a veretett 100 ezüst és 250 bronz plaquetteból még 36, illetőleg 120 darab vár értékesítésre. Továbbá, hogy a befolyt összegből a költségek leszámítatván, a számvizsgáló bizottság 1909. jan. 28-án kelt jelentése szerint a maradványt 671 kor. 93 fillérben állapította meg.

A maradványra nézve a bizottság azt javasolja, hogy *Thaly-alap* néven gyümölcsözőleg elhelyeztessék, míg tekintélyesebb összegre nem szaporodik. Az ily módon megnövekedett alap mirefordítása iránt annak idején a vál. fog intézkedni.

Az elszámoló jelentés helybenhagyólag tudomásul vétetvén, a bizottság javaslata elfogadtatik, s az elnökség utasíttatik, hogy a megmaradt 671 kor. 93 fillérnek *Thaly-alap* néven leendő elhelyezéséről gondoskodjék.

Az ezután eladandó plaquettekből befolyó összegek az alaphoz csatolandók.

23. Šufflay Milán dr. r. tag f. hó 10-én a titkárhoz intézett levelében kéri, hogy *Szláv párhuzamok a rex iunior címéhez cz.* tanulmánya pótlólag vétessék fel a f. évi r. közgyűlés programjába.

Az értekezés a közgyűlés napirendjére kitűzetik.

24. A »Biharmegyei magyar közművelődési egyesület« elnöksége a *Századok és Tört. Életrajzok* összes évfolyamainak letétképen az egyesület számára való átengedését kéri a társulattól.

Eltételezve attól, hogy az említett folyóiratok régibb évfolyamai egyáltalán nem állanak a társulat rendelkezésére, — ilyen nagy anyagi áldozatokra a maga existentialis érdekeinek kockáztatása nélkül nem vállalkozhatik. Ennélfogva a közművelődési egyesület kérését — bár sajnálattal — nem teljesítheti.

25. Szilágy vármegye alispánja 1414—909. kig. sz. átiratában a *Századok* különböző évfolyamaiból a megyei könyvtárban elkallódott 38 füzet díjtalan megküldését kéri, illetőleg azok ára iránt tudakozódik.

A vál. alispán urnak a hiányzó harmincznyolcz füzet díjtalan pótlása iránti kérését — bár sajnálattal — nem teljesítheti. Egyéb iránt a füzetek 38 korona áron a társulattól megszerezhetők.

26. A m. kir. műgyetemi segélyegylet s a gyenge elméjűek budapesti m. kir. orsz. intézete anyagi támogatást kérnek a társulattól.

A vál. át van hatva a nevezett emberbaráti intézmények nemes hivatásától, azonban sajnálattal kénytelen kijelenteni, hogy a társulatnak ilyen célokra a szükséges anyagi eszközök nem állanak rendelkezésére.

Több tárgy nem lévén elnök az ülést elosztatja.

Kelt mint fent.

Gróf Teleki Géza s. k.

elnök.

Barabás Samu s. k.

jegyző.

Hitelesítjük:

Dr. Ortvasz Tivadar s. k.

vál. tag.

Nagy Gyula s. k.

vál. tag.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1909 évi márcz. hó 18-án d. u. 5 órákor tartott r. közgyűlésének

JEGYZŐKÖNYVE.

Elnök: Gróf Teleki Géza.

A tagoktól igen szép számban látogatott évi r. közgyűlés megnyitván, elnök jegyzőkönyv-hitelesítőként Soós Elemér r. és dr. Áldásy Antal vál. tagokat kéri fel.

27. Napirend előtt titkár jelenti, hogy dr. Thaly Kálmán társ. első alelnök betegsége miatt nem jelenhetett meg a közgyűlésen. Sajnálattal tudomásul vétetik.

28. Az ig. választmányból szabály szerint kilépő vál. tagok helyének betöltése lévén napirenden, elnök a szavazást elrendeli és a szavazatszedő bizottság tagjaivá dr. Áldásy Antal vál. tag elnöklete alatt dr. Császár Elemér vál. és dr. Szabó Dezső r. tagokat felkérve, a közgyűlés tagjait felszólítja, hogy szavazataikat húsz vál. tagra adják be. Ezután a közgyűlést a szükséges időre felüggeszti.

A szavazatok beszédetvén, elnök a közgyűlést újból megnyitja s míg a bizottság a mellékteremben a beadott szavazatok összehámlálásával foglalatzkodott, addig —

29. Karácsonyi János dr. vál. tag *Ki koholta a Sylvester bullát?*, Suflyay Milán dr. r. tag pedig *Szláv párhuzamok a »rex iunior« címéhez* cz. érdekes tanulmányaik felolvasásával kötötték le a hallgatóság figyelmét.

A felolvasások köszönettel fogadtatnak és a *Századokban* ki fognak adatni.

Ezalatt a szavazatszedő bizottság munkájával elkészülvén, —

30. Áldásy Antal dr. bizottsági elnök a bemutatott szavazólajstrom alapján jelenti, hogy a beadott 69 érvényes szavazatból szavazataik arányában általános szótöbbséget nyertek a következők: Békefi Remig, Áldásy Antal, Szádeczky Lajos, Domanovszky Sándor, Hodinka Antal, Széll Farkas, Szinnyey József, Vécsey Tamás, Bánó József, Bleyer Jakab, báró Nyáry Jenő, Váczy János, Erdélyi Pál, Pór Antal, Thallóczy Lajos, Császár Elemér, Boncz Ödön, Vigyázó Ferencz gróf, Horváth Sándor s végül egyenlő arányban Pettkó Béla és Šufflay Milán, összesen huszonegyen.

Szavazatot nyertek még: Marczali Henrik 25-öt, Szabó Dezső 9-et, Gombos F. Albin 8-at, Dóry Ferencz 4-et, Lukcsics József Madzsar Imre, Demkó Kálmán 1—1-et.

Az abszolút többséget nyertek sorában a legkevesebb, de egyenlő szavazatot kapott Pettkó Béla és Šufflay Milán közt a pótválasztás nyomban megejtetvén, ez alkalommal a beadott 65 szavazatból szótöbbséggel Šufflay választatott meg.

Elnök kihirdeti a választás eredményét, mely szerint a folyó 1909—1911 évi cyclusra ig. vál. tagokká dr. Áldásy Antal, Bánó József, dr. Békefi Remig, dr. Bleyer Jakab, dr. Boncz Ödön, dr. Császár Elemér, dr. Domanovszky Sándor, dr. Erdélyi Pál, dr. Hodinka Antal, Horváth Sándor, báró Nyáry Jenő, Pór Antal, dr. Šufflay Milán, dr. Szádeczky Lajos, Széll Farkas, Szinnyey József, dr. Thallóczy Lajos, dr. Váczy János, dr. Vécsey Tamás és gróf Vigyázó Ferencz választattak meg.

A szavazatszedő bizottságnak fáradozásáért jegyzőkönyvileg köszönet szavaztatván, a választási névlajstrom a jegyzőkönyvhöz csatoltatik.

31. Borovszky Samu titkár felolvassa a társulat múlt évi munkálkodásáról szóló jelentését.

A jelentés tudomásul vétetvén, a *Századokban* ki fog adatni.

32. Következik a múlt febr. havi r. vál. ülés 15 jk. p. a. kelt határozatának a felolvasása, mely szerint a vál. a múlt 1908 évi számadások és pénztárkezelés megvizsgálására kiküldött bizottság jelentése alapján Cserhalmi S. muel pénztárnoknak az 1908 évi számadásokra nézve a szokásos felmentvényt a közgyűlés utólagos jóváhagyásának fentartásával megadta.

Jóváhagyatik.

33. Olvassatik az ig. választmánynak ugyancsak mult febr. havi ülésén 16a. jk. p. a. hozott határozata, melylyel a társulat 1909 évi költségvetését állapította meg.

Helybenhagyatik.

Több tárgy nem lévén elnök a közgyűlést bezárja.

Kelt mint fent.

Gróf Teleki Géza s. k.
elnök.

Barabás Samu s. k.
jegyző.

Hitelesítjük :

Soós Elemér s. k.
vál. tag.

Dr. Áldásy Antal s. k.
vál. tag.

KI KOHOLTA A SYLVESTER-BULLÁT?

Sajátságos lelki járvány vagy eltévelyedés támadt a XVI. század végén és a XVII. század elején a tudósok körében. A régi XII—XIV. századbéli tudósok hamisítottak szükségből, igazaik megvédelmezése végett, ezek pedig hamisítottak szélhámosságból vagy üres fitogtatás kedvéért. Hogy a hirhedt Scalich Pált (1534—† 1575) vagy Basilikos Jakabot ne is említsem, Sigonio nevű olasz például Cicero nevére egy egész könyvet, *De consolatione* címűt, költött és azt sokan valódinak tartották, míg Lipsius Justus fel nem fedezte álnokságát. Scaliger, a híres nyelvész, nem elégedett meg ország-világtól csodált tudományos felfedezéseivel, hanem még hamis nemzedékrendet is készített, felvitte ebben családját egész a mesés Alanusig, s megtette ez állítólagos őset Attila kortársának, Velence egyik telepítőjének, Verona felépítőjének!

Ilyen szellemi eltévelyedés egyik szülőtte az annyit vitatott Sylvester-bulla is. Koholt-voltát, hamisságát bőven kimutattam *Szent István levelei és a Sylvester-bulla* értekezésemben, de nem szóltam semmit a hamisítóról. Nem szóltam pedig azért, mert bizonyosat nem tudtam mondani.

Azt azonban elismerem, hogy egy-egy hamisítás leleplezése akkor tökéletes, ha a hamisítót is ismerjük. Törekedtek erre már a régiek is, sőt Kerchelich Boldizsár ki is mondotta, hogy a hamisító Levákovich Rafael. Bizonyítékai azonban nem voltak elegendők és így állítása nem talált elfogadásra s lassan-lassan megérdemelt feledésbe ment.

Több mint egy évtizeddel ezelőtt Lánccy Gyula: *Magyarország az Árpádok korában* című értekezésének függelékében másfelé terelte a tudósok figyelmét. Ő, bár rettenetesen óvatos

nyilatkozatok közt, hajlandó a magyar püspöki kar körében keresni a hamisítót, mert az bizonyos és ezt igazolja is, hogy e hamisítvány egészen az 1620—44-iki püspöki kar érdekeit szolgálja. De hát a magyar püspöki kar tagjai közül ki volt az, a ki a koholmányt készítette? Ezt Láncezy el nem árulja, s ember legyen az, a ki az ő szavaiból azt világosan ki tudja sütni!

Igy tehát csak neki kell vágni a feledés sűrű erdejének, el kell oszlatni a sötét homályt és meg kell keresni azt a férfit, a ki annyi embert félrevezetett, és esetleges jószándéka ellenére annyi kárt okozott, mert álútakon még a legszentebb igazságokat sem szabad bizonyítani!

A hamisításhoz kettő kellett: tudomány és akarat!

Ha vizsgáljuk, hogy e kettő megvolt-e a közlőben, Inchofer Menyhértben, azt találjuk, hogy nem.

De meg a Kerchelichtől közlött levelekből annyi bizonyos, hogy Inchofer tulajdonképen csak kinyomtatója volt a híres bullának, de nem közlője. Levákovich Ráfael, a jaskai ferenczrendű szerzetes, majd tiszteletbeli szendrei püspök és 1646—50 táján tiszteletbeli ochridai érsek, magára vállalja a felelősséget, hogy e levelet ő adta át közlés végett Inchofernek.

De abból, hogy Levákovich e levelet közölte, megint nem következik, hogy ő hamisította! Nincs rá teljességgel adat, hogy ő benne az ehhez szükséges tudomány és akarat meg lett volna. Levákovich eredetileg szláv nyelvész volt és csak 1637 után barátja, Vinkovich Benedek zágrábi püspök érdekében lesz történetíróvá, de ekkor is panaszkodik, hogy nagyon kevés adata van a zágrábi egyház történetéhez. Vinkovich megerősítése végett 1638-tól 1642-ig sokat harczolt az apostoli szék kapzsi hivatalnokaival, mivel ezek csak a maguk hasznát nézve, nem akarták elengedni a szegény, töröktől nyomorgatott magyar püspökségre régen kivetett illetményeket (annatákat és minuta servitiákat). Nem csoda tehát, ha ez időszakban hajlandó volt minden, barátja mellett felhozható adatot elfogadni, sőt azt közzétenni. De ahhoz, hogy ő készítse el e koholmányt, nem volt meg a kellő készsége, és azt hiszem, lelkiismeretlensége sem. Mert hiszen például nem merte elkövetni azt a csalást sem, hogy a Sylvesterbullát Rómában talátnak jelentse ki, s ha ilyen kicsi dolgot

nem mert elkövetni, hogy mert volna teljes koholmányal előállani? Rómában semmi esetre sem voltak annyira tudatlanok, hogy lelkiismeretlen embert küldöttek volna ki az oroszországi útra vallási egység közvetítése végett. Pedig Levákovichot erre választották ki, s őt jól ismerhették Rómában, mert évtizedeken keresztül ott élt.

Levákovich élete folyása — hogy a dolog még világosabb legyen — ez. 1590 körül Jaskán született. 1622-ben Rómába ment és ott az ó-szláv nyelvű könyvek javítója lett. 1625-ben rövid ideig Magyarországon járt a végből, hogy biztos tudomást szerezzen a magyarországi főpapi javadalmak jövedelméről. 1638-ban bizonyos ügyekben Német-, Lengyel- és Oroszországba küldték. 1639 elején Vinkovich visszaküldi őt Rómába, hogy helyette a látogatás kötelességét elvégezze és az illetékek elengedését keresztülvigye. E végből egy fél évig Rómában tartózkodott. 1639 augusztus 24-én a zágrábi püspök helytartójává és korbavai tiszteletbeli püspökké lett, de a korbavai püspökségre fel nem szentelheték, mert hisz a szenyivel (zengivel) már egyesítve és így betöltve volt. Zágrábi időzése alatt nagyon sokat fáradt a szerbek megtérítésén, illetőleg a kath. egyházzal való egyesítésén. 1641 végén újra Rómába ment, ott Vinkovich megerősítését végre kivitte, de azon igyekezete, hogy görög kath. püspöki helytartóvá legyen, füstbe ment. Vinkovich halála (1642 nov. 5.) után továbbra is Rómában maradt. Itt értekezett vele 1645-ben Jakussith egri püspök¹ s itt halt meg 1650 táján.²

Ha már most sem Inchofer, sem Levákovich nem koholta a bullát, merre fordítsuk kutatásunk irányát?

Talán azon Georgier Atanázra fordítsuk figyelmünket, a kit »genere et legationum provinciis illustris et eximiae erga eruditos humanitatis«-nak magasztalnak, s a ki 1638-ban a levelet Levákovichnak átadta? Róla ezt írja Kukuljevich: »Georgiceo Atanáz született Spalatóban 1590 körül, tanult Grácban. II. Ferdinánd diplomáciai küldetésekre használta Lengyelországban és Oroszországban és megjutalmazta a Károlyváros melletti Svarcsa nevű

¹ Fraknoi: *Magyar királyi kegyúri jog.* 361. l.

² Margalits: *Horvát történelmi repertorium.* I. 117—21, 138—40., II. 347, 350. l.

birtokkal, melyért hosszú pert folytattak a Draskovichok. Felváltva Grácban, Bécsben és Zágrábban élt, meghalt Zágrábban 1640 körül. Számos vallásos és erkölcsi tartalmú költeményt írt, melyekben kevés a költőiség.¹ Tehát még költőnek is gyenge volt, nemhogy hamisítónak alkalmas lett volna!

*

Ámde mégis a Spalatóban született² Georgiceo ráirányítja kutató szemünket egy másik dalmatára. Talán nem rossz nyomon járunk, hiszen már a XVI. században vagy tán már a régi rómaiak is a hazudozást *ars dalmatica*-nak hívják.

Azon dalmata írók között, a kikkel Levákovich és Georgier vagy másként Georgiceo összeköttetésben, barátságban voltak, részint mert teljesen egykorúak, és földiek voltak, részint mert hivatalos összeköttetésben is állottak, csak egy nevezetesebb törtenetíró van és ez Marnavics Tomkó János!

Az ő rövid életrajza ez. Született 1580 táján valószínűleg Trauban vagy Sebenicóban. Rómában tanult és 1610-ben sebenicói kanonok, 1619-ben Rómában az illyr-kollegium tagja lett. Mint ilyen megismerkedett a zágrábi püspökkel és 1628-ban már zágrábi kanonokságot és főesperességet bírt. Már előbb kereste az összeköttetést Pázmány Péterrel és így ennek ajánlatára 1631 jul. 15-én II. Ferdinánd bosnyák püspökké nevezte ki. Hogy könnyebben megéljen, megkapta a csornai prépostságot is. 1632-ben elnyerte a zágrábi olvasó-kanonokságot is s 1635-ben ő hozta el Szent-István királynak Barberini Ferencz bíborostól készítettett s a zágrábi székesegyháznak ajánlékozott ezüst mellszobrát. 1634-ben vizsgálatot tartott a magyarországi pálosok kolostoraiban. Rómában halt meg 1639 elején.²

E rövid életrajzból is látható, hogy Tomkó János nagyratörő, Magyarország főpapjaival és az ország állapotával ismerős és mindenestre nagyon tehetséges férfiú volt.

Irodalmi munkássága még inkább szemünk elé állítja ezt. Mindjárt első műve magyar vonatkozású. Boldog-Margitnak, IV. Béla leányának életét fordította le latinból horvátra s a kinyomatott könyvet a csanádi püspök nőtestvérének, a trau apácák fejedelemasszonyának ajánlotta. Beszéde, melyet Verancsics Faustus felett Sebenicóban tartott és 1617-ben Pázmány Péternek ajánlva kinyomatott, ismét közelről érintette Magyar-

¹ Margalits: I. 102. l.

² Margalits i. m. I. 105—110. Fraknoi: *A magyar királyi kegyúri jog.* 332, 354, 355. Pray: *Specimen.* II. 438. *Acta Bosnae* 419. l.

országot, bár akkor ő még más államnak, a velencei köztársaságnak volt polgára. E beszéddel kiérdemelte, hogy hozzájuthatott Verancsics Faustusnak és nagybátyjának, Antalnak, a volt esztergomi érseknek kéziratához. Ez alkalmat adott neki arra, hogy Verancsics Antal művét felhasználva, jórészt szóról-szóra lemásolva megírja Beriszló Péternek, a hős bánnak életét. Ezt is Velenczében adta ki 1620-ban. Azonban már e műbe belevegyül valami kellemetlen, történetírónál megbocsáthatatlan hiba: az érzéketlenség a történeti való iránt. Elfogad vagy minden aggódás nélkül megír mindenféle valótlanságot, csakhogy hősét minél magasabb polczra emelje. Beriszló Péter ősei közé oda-csúsztat egy bizonyos, sohasem létező Trpimirt, ráfogja, hogy az Kálmán magyar királyt Boszniából kiűzte és azért Jurica bosnyák bántól Dobor várát kapta. Összezavarja a Luzsanai vagy Traui Beriszló-családot a Grabarjai Beriszlókkal és mindjárt megragadja az alkalmat, hogy a maga családját is dicsőítse, mert a Beriszlók egyik ősanijának megteszi Marnavics Sztoiszlava zvonniki hercegnőt.¹

Vakmerő állításoknak és hiúságból történt, látszólag ártatlan hazugságoknak tárháza Tomkónak nyolcz évvel később, 1628-ban, már Rómában kiadott műve: »Unica gentis Aureliae Valeriae Salonitanae Dalmaticae nobilitas.« Azon egyetlen adatból, hogy Caius pápa († 296) állítólag dalmata származású volt és egy salonai polgárnak bizonytalan keletű sírfeliratából oly szépen kisüti, hogy Diocletianus császár és Caius pápa unokatestvérek voltak, hogy az ember csak úgy csodálkozik, mert hisz más-résről biztos tanúink vannak arra, hogy Diocletianus épen nem az »augustissima gens Valeria«-ból származik, hanem szolgál-családból és Anulinus senator szabadosának volt fia. Hogy Probus császár, bár Sirmiumban született, mégis dalmata vér, és így a Valeria-nemzetség tagja volt, azt Tomkó magától érthető dolognak tartotta, valamint azt is, hogy Probus fia, unokaöccsei már buzgó keresztények, sőt byzanci püspökök voltak!

Mily könnyen összezavarja Tomkó az egymástól távol eső és egészen különböző helyeket, arra csattanós példa a következő állítása: »Murgum alii Murtium, quidam Margum et Mursorum civitatem appellant. Praefuit ei sub Constantio, Constantini filio, Valens episcopus, Arrianorum antesignanus. Progressu temporis in speciem vici Mohacz incolis appellatum est inter Dravum, in Danubium influentem, ipsumque Danubii alveum situm, campo cladibus generis humani satis funestum. Hic enim post Carinum a Constantino Licinius, a Constantio Magnentius,

¹ Margalits: I. 108. l.

a Theodosio Eugenius ingenti clade Tyranni sunt profligati et avorum memoria infelici casu Ludovicus, rex Ungariae cesus.«¹

Mivel pedig Carinust a Morava torkolatánál feküdt Margumnál, Liciniust a mai Vinkovcze helyén állt Cibalisnál, Magnentiust a mai Eszék helyén állt Mursánál győzték le és Valens is mursai püspök volt, e helyütt Tomkó három egymástól távol eső és külön nevezetű jeles várost összeelegyít és csinál belőlük Mohácsot! Azt nem is említjük, hogy Eugeniust tulajdonképen Aquilejánál verte le Theodosius, mert e tekintetben Tomkó egyszerűen tévedett.

A valóznak a valótlannal, a különböző eseményeknek, személyeknek és helyeknek összekeverésénél azonban nem áll meg Tomkó. Tovább megy s a hol ez sem elég a nagyításra vagy magasztalásra, hát egyszerűen költ neveket és eseményeket. Mivel például könyvét Sacchetto Julius bíborosnak ajánlja, ürügyet keres, hogy őt valamiképen az ő illyr nemzete iránt érdeklődésre keltse. Megteszi tehát Sacchetto Andrást, Julius egyik állítólagos őstét váradi püspököknek. »Mea gens Illyrica — írja előszavában — sua felici fatalitate inter ecclesiae suae sanctissimos pastores a sexcentis ferme annis Andream, familiae sydus immortale, Varadiensem veneratur episcopum.« Majd ódat ír »Ad Andream Sacchettum ab hinc quingentos annos Varadiensem episcopum.« S így kezdi :

»O praesul, Daciis quem ditionibus
Immanis posito Sarmata acinace
Atque arcu Gethico Danubii accola
Tibiscique vadis Iaziga proximis
Doctorem coluit . . . Quem
Bis terni spatiis Ungarus et Dacus
Saecli cum populis Illyridis piaie
Supplex Gangeticis donat odoribus.«

Ez már nem költői szabadság, mikor valamennyi, Magyarország földjén egykor lakozó nemzetet összezavar, hanem vakmerő hazudozás, annál is inkább, mert sem 1128-ban, sem 1028-ban nem volt András nevű váradi püspök, sőt 1028-ban még a váradi püspökség sem létezett.²

Az ilyen mindenféle dolgoknak összeőgyeléséből származó tévedéseken és ártatlan hazudozásokon keresztül azután elérkezett Tomkó a valódi hamisításokhoz is, mert hiúsága, esetleg valamely vakmerő és méltán kétségbevont hazugságnak megerősítése úgy kívánta.

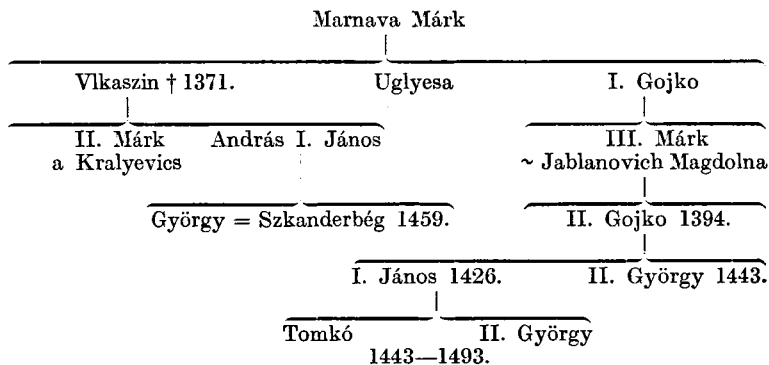
¹ Tomkó: *Unica gentis Valeriae nobilitas*. 67—68. l.

² V. ö. *Kath. Szemle* 1908. 50—62.

Ez azonban már nem könnyen felfedezhető tévedés, nem ártatlan hazudozás, mert ekkor már, hogy magát mentse, vagy hogy családi érdekeit, előléptetéseit előmozdítsa, hivatalos mezbe öltöztette e hazugságokat, és nem csupán kortársait, hanem sokáig a késő utókort is félrevezette. A hivatalos oklevelek megtoldása, az ő családja számára való átalakítása, és egész, sohasem létezett oklevelek koholása az a roppant bűn, a melyet Tomkó *Indicia vetustatis et nobilitatis familiae Marciae vulgo Marnavitiae* 1632-ben Rómában kiadott művében elkövet.

E művében Tomkó nem kevesebbet akar valónak bizonyítani, mint azt, hogy ő Vlkaszin szerb király testvérétől, tehát királyi családból származik. Sőt ezzel sem elégszik meg, hanem Vlkaszint és így közvetve az ő családját a 969 táján élt Sztanisa nisszai hercegtől származtatja.¹ Összefüggő nemzedékrendet azonban csak az állítólag 1261-ben élt Reposius-tól ad és ennek szépunokája, Márk vette volna fel a Marnava nevet s ettől utódai a Marnavics elnevezést.²

Hogy mennyi ebben a hiba, ferdítés, azt sok volna elmondani, de nem is érdekel bennünket. A fő a dologban az, hogy Tomkó e nemzedékrend bebizonyítását akarja oklevelekkel igazolni.

A történeti emlékek I. Gojkó fiát nem említik. Maga Tomkó sem tud reá bizonyítékot. Egyenesen odaállítja. II. Gojkó és II. János létezésére azonban két, szlávból fordított oklevelet közöl. Mind a kettőnek eredetije állítólag az ő birtokában volt s Terliczky Metód bazilita, a kievi érsek római követe, 1629 május 9-én Lucatelli Antal közjegyző előtt esküvel állította, hogy azokat ő híven fordította le latinra.³

¹ Idézett műve 8—9. l.

² 13—17. l.

³ 27—28. l.

Az első szlávból fordított levél 1394 április 2-áról van keltezve és a kelet helyéül Sutiska-t jelöli meg. Azt állítja, hogy »Dabissa, rex Serbiae, Bosniae et maritimarum partium« »princeps Goico Marnavitus«-nak ajándékozta Fojniczát (Voynitium) és a Godolja-pöljet az imotai földön, még pedig azért, mert Zsigmond király parancsára (verbo Sigismundi regis) segítségére jött és a törököket megverte. Tanúk Radinovity Pál, Sandal vajda (palatinus), Hervoja, a Dolnii kraj vajdája, testvére Radivojevity György a chelmi (chlumi) földről, »ex Croatia autem Marsalcus princeps Joannes Grubretius« stb.¹

A tanúk nevei elég hűen vannak lemásolva Dabissa királynak 1395 április 26-án kelt okleveléből.² Csak az a bökkenő, hogy az egész oklevél nem lehet valódi, mert 1391—93-ban Zsigmond roppant nagy ellensége volt Dabissának, s volt is oka rá, mert Dabissa Horvátországot elfoglalva tartotta. Tehát Zsigmond nem is küldhette azt a bizonyos Gojkót Dabissa segítségére. Az is bizonyos, hogy a törökök 1398-ban törtek be először Bosnyákországba, egészen felesleges lett volna tehát 1394-ben a jutalmat osztogatni Gojkó knéznek.³

A másik 1426-ra tett levélben még ügyesebben utánozta Tomkó a bosnyák oklevelek formuláit, de mivel sokat markolt, mégis elárulta, hogy ez oklevél nem látta II. Tvartkó udvarát, mert szegény Tvartkó király hogyan tudta volna megerősíteni Marnavich Jánost Nissa birtokában, mikor már Bosnyákország is alig volt az övé és hogyan bízhatta volna Mirochna apátra János védelmét, mikor apátok Boszniában nem is voltak. Volt ugyan ezen 1426-ra tett levélben említett »ecclesia Bosnensis« és annak praelatusa, de az patarenius eretnek volt!

A java azonban e bizonyítékoknak még csak ezután következik. A szlávból fordított oklevelek nem nyújtottak összefüggő nemzedékrendet, azt tehát Szilágyi Mihálynak 1458-iki »Pesten, az országyűlés 20-ik napján kelt« levelébe kellett beleszőni. Ebben azt bizonyítja Szilágyi, hogy 1443-ban Szerbia visszafoglalása alkalmával Marnavich Györgynek Rácország starostájának, Vukaszin, rácországi király testvére Gojkó unokájának kérésére Nissát visszaadták neki és unokaöcscsének, Tomkónak és ebbe Brankovics György despota is beleegyezett.⁴

¹ Tomkó i. m. 27. l.

² A fordítás annyiban hibás, hogy a vojvoda szót Terliczky lengyel-módrá »palatinus«-nak, nádornak vette.

³ Klaič: *Bosznia története*. 218—19, 226. l. Klaič azonban abban téved, hogy a diakovári szerződést 1393-ra teszi, mert az tulajdonképen 1394 jul. 13-án történt. V. ö. Fejér: *Cod. Dip. X/2*. 178. l.

⁴ 34—35. l.

Persze, hogy beleegyezett volna Brankovics, mert hiszen Nis és Moravának egész jobb partja ebben az időben nem is tartozott Szerbországhoz, hanem Bolgárországhoz és a törökök kezén volt. A keresztény seregek 1443-iki nagy győzelme után is csak a törökök kezén maradt, mert hisz a törökök a Morava jobb partján semmit sem adtak vissza! Nem is szólva tehát arról, hogy a lengyel starosta-hivatal Szerbországból teljesen ismeretlen volt, már a valódi események is lehetetlenné teszik azt, hogy a magyar király olyant adott volna vissza a szerbeknek, a mi nem tartozott Szerbországhoz, a mely nem is volt se jogilag, se tetteleg, kezében, és a melyhez Brankovicsnak különben sem lett volna semmi beleszólása.

De Tomkó csak tovább megy magasztalásaiban. Hunyadi János 1448-iki oklevelét közli azután egész terjedelmében e magasztalás igazolására. Kisül ebből, hogy a rigómezei csata után Hunyadi menekülés közben Brankovics kezébe esik, ámde ott terem segítségére Marnavics György és ő kényszeríti a despotát, hogy Hunyadit szabadon bocsássa. Viszont Hunyadi annyira meg volt hatva ezen önfeláldozó barátságtól, hogy mindjárt kiszabadulása után (1448 decz. 20.) két vármegyét, Boroncsot és Kucsót adja neki ajándékkul tiz várral és várossal együtt.

Sajna, hogy a való élet egész mást mutat. Hunyadi János nem hogy a régi Bolgárországban ajándékozhatott volna másnak jutalmat az ő megszabadításáért, Magyarországon is kénytelen volt visszaadni Brankovicsnak, az előbb kezén volt, de hűtlenségért méltán elkobzott várakat. 100.000 aranyt kellett azonkívül fizetnie és fiát kezesül adnia, hogy fogvatartásáért bosszút nem áll.¹ Nem szükséges tehát semmi más külső és belső jel e levél hamisságának megmutatására! Maga a tartalom annyira képtelenség, hogy Thallóczy Lajossal együtt mi is kimondhatjuk rá: »kétségtelen hamisítvány«.²

Felteszi a koronát Tomkó az ő művére az 1459 nov. 1-én kelt Mátyás király nevében szóló ítélet-levéllel. Ebben azután oly vakmerő, hogy ósének Nikephor és Mánuel görög császároktól, Balduin latin császártól, Sámuel bolgár királytól és »Nemanich« »rácz« királytól adományoztat méltóságokat, díszneveket, kiüntetésekkel és jogokkal, sőt magát Mátyás királyt is a bolgár királyoktól származtatja (»atavis nostris«)! Ez volt egyúttal az a hírhedt oklevél, a mely némely magyar tudóst is csakugyan annyira félrevezetett, hogy a Hunyadiak eredetét a délszláv uralkodók között kereste.³ Az ítélet-levélben arról van szó,

¹ Fraknoi: *A Hunyadiak és a Jagellók kora.* 98—99. l.

² *Magyarország mellékartományainak oklevéltára.* II. 153. l.

³ Réthy: *Az oláh nyelv és nemzet megalakulása.* 145—46. l.

mintha a híres Szkander bég, másként Ivanovics György, Vulkaszin királynak lett volna unokája, s pert indított volna Mátyás király előtt Tomkó II. György ellen Nis város és tartozéka birtokáért. Mátyás azután elismeri, hogy Szkander bégnek is joga van ez ősi birtokhoz és megosztottatja őket szépen, de egyúttal kimondja, hogy a Marnavichoknak Albániához, viszont Szkander bégnek Rácország starostatusához, a zvozniki örökös grófsághoz, a fojniczai, godoljropoljei, kucsovi és boroncsi uradalmakhoz semmi köze.

Rengeteg sokat lehetne felvetni ez ítélet-levél valódisága ellen, de minék a szót szaporítani?! Maga Tomkó írja, hogy e levélre »sigillum pendens ex filo serico viridi nigroque intorto in ipso vero sigillo, superextante corona regia, quadripartito in superiori parte dextera quatuor flumina Hungarica in sinistra crux duplicata, in inferiori dextera parte tria capita leonina coronata, in sinistra leo erectus, in media vero quadrature avis corvo similis annulum rostro gerens« volt függesztve!¹

1459 nov. 1-én Mátyás király olyan pecsétet, a melynek mezejében már az oroslán is ott ágaskodik, nem használhatott, mert hiszen csak 1469 május 3-án választották cseh királylyá és ő is csak akkor fogadta el.

Nem mások vádaskodásából, hanem saját művéből olyannak ismerjük tehát Tomkó Jánost, a ki képes volt nem csupán tódítani, ferdíteni, hanem hamisítani is, ha azt az ő érdeke úgy kívánta.

Egy-egy hamisítás készítésénél mindenesetre az akarat, az elhatározás az első, azután jó a második kellék, a szükséges tudomány.

Hogy Tomkó Jánosban megvolt a kellő tudomány a hamisítások készítéséhez, az a fent ismertetett s 1394, 1426, 1448, 1458 és 1459 évekre tett hamisítványok sorsából is kitűnik. Két századon át honfitársai, például még Kerchelich Boldizsár, a zágrábi egyház történetírója is, hiteleseknek fogadta el azokat, s csak Kukuljevics botránkozott meg először a másutt sehol sem emlegetett Marnavics-család oly mértékten dicsőítésén, de a horvátok közül például Klaič, a magyarok közül Thim József még 1890 táján is hajlandók voltak Tomkó János hamisítványainak hitelt adni.²

De megvolt-e a kellő tudomány, a szükséges ismeret Tomkó Jánosban a Sylvester-bulla készítéséhez is? Nagyon bőven.

¹ 52. l.

² *Bosznia története.* 1890. 215—16. l. *A szerbek története.* 1892. 58, 60, 64, 65. l.

Már 1891-ben kimutattam, hogy a Sylvester-bulla két mű adataiból készült. Az egyik VII. Gergely pápa levél-gyűjteménye, a másik Szent-Istvánnak bővített, és Surlius Lőrincz kölni néma barától 1576-ban ékeőbb latinsággal kinyomtatott életrajza.

VII. Gergely leveleinek gyűjteményét vagy registrumát 1591-ben nyomtatták ki Rómában.¹ Ehhez Tomkó, a ki csaknem húsz éven keresztül Rómában lakott, nagyon könnyen hozzájuthatott, esetleg saját könyvtárában is megvolt.

A Suriustól kiadott Szent-István életrajzot pedig nemcsak ismerte, hanem mélyen elméjébe is kellett vésnie.

Van ugyanis Tomkónak egy eddig tőlem fel nem említett műve. Ennek homlokirata és ajánlása így hangzik :

»Regiae sanctitatis / Illyricanae / foecunditas / a Joanne Tomco / Marnavitio / Bosnensi / edita. / Romae MDCXXX. / Ferdinando Tertio / Apostolico Ungariae, Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae / Ramae, Serviae, Bulgariae, Lodomeriae, Halicae (!) etc. Regi D. D. D. D.

»Non eo solo nomine est tua, quo tibi fortunatissima sorte Sacrae, Apostolicae Coronae regnorum legitima successione et libera tuorum populorum optione fraena debentur, sed eo, quo ipsa sanctitatis Illyricanae foecunditas haereditaria praerogativa te suam sobolem agnoscit. Te etenim divorum Ungariae regum prolem certissimam, uti terrarum orbis fatetur, ita Dalmatiae, Croatiae, Bosnae, Serviae, Traciae, Macedoniaeque principum posteritatem legitimam non ambigit, dum eos omnes connubiis vicissim perpetuis Ungaricis regibus iunctos agnoscit.«²

Ebben Tomkó szokása szerint kiterjeszti Illyricumot Magyarországra, és ennélfogva az illyr szentek közé felveszi Szent-Istvánt is. Ennélfogva e műben a 201. lapon kezdődik : »Vita s. Stephani Apostoli et primi regis Ungarorum.« Maga bevallja, hogy : »Rem memoria dignissimam episcopus Chartuituis cum commendavit memoriae ex ipsius penu, sed stylo per Laurentium Surium mutato hic referemus.«

Jellemző még Tomkóra, a mit Szent-István életrajzához a maga véleményeként végül hozzáfűz : »Quanti porro meriti apud Deum sanctissimus rex extiterit et extet omne in aevum aevum, ut cum plurima alia missa faciam, Zagrabiensis nostra universo orbi testatur Ecclesia. Cum enim reliquae omnes Ungarici Regni Ecclesiae vel Turcicum iugum subierint vel haeretica labe deformatae fuerint ex Cathedralibus unica toto in Regno, nostra, Sanctissimo, Apostolico Regi dicata, et a faeditate Turcica et

¹ Századok, 1895. 277. 1.

² Tomkó: *R. sanct. Illir. foecunditas.* a) 4 levél, b) oldal.

a labe haeretica prorsus immunis Apostolico throno pura adhaesit perpetuo. Dumque Apostolicis Regibus Ungaricis relique omnes, diversis Regni revolutionibus debitam subtrahunt reverentiam, haec una, Apostolico rege suis successoribus firmissimam arcem Zagrabiensis Ecclesie tuente, adulterinis nunquam adhaesit amplexibus.¹

Szent-István életrajzának kinyomtatása, különösen pedig a szedéshez szükséges lemásolás és a javítások közben vésődtek oly mélyen bele Tomkó Jánosnak elméjébe azon szavak és mondatok, a melyeket a korona kérésének és elküldésének elbeszélése közben a székesfejérvári bővítő egykoron a pápa ajkára adott. Hozzáátéve még ehhez VII. Gergely állításait, kész volt az egész koholmány magva. Oly ügyes és jó latin írónak, mint a minő volt Tomkó, nem került azután nagy fáradságába a két műből merített gondolatokat bulla alakjába öltöztetni; — VII. Gergely leveleiben ott állottak előtte a szükséges és ő szrinte jó formulák is, — s így kész volt a magyar szent koronával egykoron együtt küldött, de örökre elveszett apostoli bullának hitvány pótléka: a hamis Sylvester-bulla. Maga Tomkó is bizonyos tekintetben hasonlított Asztrikhoz, mert ő is Rómából hozott a magyar nemzetnek nem ugyan koronát, hanem Szent-István-szobrot. Önkéntelenül is eszébe juthatott, mily jó volna az egykoron Szent-Istvánnak küldött levelet pótolni!

Ha azt kérjük, hogy Tomkó mikor készítette el a hamis Sylvester-bullát, azt mondhatjuk, hogy bizonyos tekintetben készült az már 1631-ben, mert a »Regiae Sanctitatis Illyricanae foecunditas« előszavában körülbelül már hangoztatja azokat az állításokat, a melyeket azután a Sylvester-bullában részletesen kifejtett.

Ott van például a magyar nemzet szabad királyválasztó joga. A Sylvester-bullában ezt így akarta Tomkó biztosítani: »Qui quidem haeredes ac successores tui quicumque, posteaquam per optimates legitime electi fuerint, teneantur similiter nobis et successoribus nostris reverentiam exhibere«. Ámde az 1631-ben megjelent »Sancitatis Illyricanae foecunditas« előszavában is ott díszlik e hasonló állítás: »Tibi . . . sacrae apostolicae coronae regnorum fraena legitima successione et libera tuorum populorum optione debentur.«

Maga az, hogy Tomkó mind az előszóban, mind a Szent-István életrajzához fűzött befejező sorokban annyira hangoztatja az »apostolicus rex«, az »apostolicus thronus« szavakat, elárulja, hogy már meg volt győződve a magyar királyok azon egyház-

¹ Tomkó elébb i. m. 224—25. l.

jogi kitüntetéséről, a melynek igazolása végett később az egész Sylvester-bullát összeütötte.

De véleményem szerint nem ekkor, hanem inkább 1635-ben készült a bulla, mert akkor annak elkészítésére Tomkót saját érdeke is sarkalta.

1550 tájától kezdve ugyanis a magyar főpapi karban sajátos egyházzjogi vélemény kapott lábra. Ez egyházzjogi vélemény röviden az volt, hogy a megkoronázott magyar király nemcsak kijelöli a kath. püspököket, hanem egyházi felhatalmazást is ad nekik, úgy hogy a magyar püspökök a kinevezés után mindjárt kormányozhatják egyházmegyéjüket s csak a felszentelés elnyerése végett kell magukat az apostoli széknél bejelenteni.

Kényszerítette a magyar főpapokat ez egyházzjogi tétel elfogadására a szükség, mert sok ideig szegénységük és egyéb akadályok miatt nem tudták kinyerni Rómában a megerősítést és a szükséges egyházi felhatalmazást. De meg rábírta őket ennek elfogadására Verbóczy és főleg Szent István életrajza is.

Hartvik művét — mint már kimutattam — legelőször a székesfejérvári egyház egyik kanonokja bővítette ki s ugyanó Szent István egyes, az apostoli szék beleegyezésével véghezvitt intézkedéseit annak tulajdonította, mintha a pápa a koronaküldés alkalmával Szent Istvánnak egész külön egyházzjogi felhatalmazást adott volna.¹

Különösen volt ennek a bővítőnek elbeszélésében egy kis rész, a mely később nagy félreértésre adott okot. E rész így szól: »Quapropter dispositioni eiusdem... ecclesias Dei simul cum populis utroque iure ordinandis reliquimus.«²

Már III. Incze pápa észrevette, hogy e mondat félreértésre ad okot, s azért 1201-ben csak úgy engedte meg Szent István életrajzának felolvasását a templomokban, hogy e részt belőle ki kell hagyni: »amoto articulo, quo dicitur, ipssum utroque iure de ecclesiis disponere potuisse.«³

Csakhogy e rendeletet nem hajtották egészen végre. Két kézirat készítője kihagyta, egy pedig elváltoztatta ugyan e szavakat, de benne maradt a többiben, s innen átment a papi zsolozsmákba, átment a dicsőítő énekekbe.⁴ Sőt a miről a székesfejérvári kanonok nem is álmodott, ezen csupán Szent Istvánnak tulajdonított egyházzjogi felhatalmazást utóbb ki akarták terjeszteni minden királyra, úgy hogy ne csak névleg legyen apostoli, hanem valósággal is rendelkezék az egyházakkal, püspökökkel

¹ Századok, 1901. 1000—1001. stb. 1.

² H. H. Fontes D. I. 44.

³ U. o. II. 303. 1.

⁴ U. o. I. 45, 13. jegyzet. Dankó: *Hymnarium*, 212—216. 1.

és a tőle kinevezett püspököknek ne legyen szükségük semmi felhatalmazást kérni Rómától.

Persze ez oly páratlan kiváltság lett volna, a melyet egy egyszerű életirattal, csupán az egyik félnek oda dobott állításaival igazolni nem volt elég. Szent-István életiratából mindjárt ki-sütötték az apostoli szék jogászai, hogy ott legfeljebb Szent-István személyére szóló kiváltságról van szó. Ezért igyekezett már Verbóczy is a konstanci zsinaton jelenlevő kardinálisokra hivatkozni, de bizony e hivatkozás hibás, félreértésből származó volt.

Olyan bizonyítékot kellett tehát teremteni, a mely Szent-István utódait is egyenesen felruházza az egyház-rendezés, tehát a püspökküldés jogával.

Tomkó János, mint a magyar királytól kinevezett püspök s mint a magyar püspöki kar római ügyvivője első sorban küzdött az apostoli szék ellenkező felfogású jogászaival szemben s neki volt szüksége főleg e bizonyítéokra. 1635-ben pedig személyesen is érdekelve volt, hogy e félreértésből származó magyar felfogás győzzön. Mint említők, őt 1631 jul. 15-én a magyar király bosnyák püspökké nevezte ki, ámde Rómában nem akarták őt megerősíteni, és bár jelen volt Rómában, mégis csak 1631 okt. 10-én sikerült neki a nehézségeket legyőzni, és a felszenteléshez szükséges megerősítést kinyerni. Ámde hátra volt még a püspöki hivatal valódi gyakorlása és az egyházmegye átvétele.

Ezt az apostoli szék semmiképen sem engedte meg neki.

Bosznia akkor, sőt a bosnyák püspök székhelye Diakovár is, már régen, nagyon erősen a törökök kezében volt. Az apostoli széknek, bármennyire szerette is a magyar királyt, mégis számba kellett vennie a tetteges állapotokat és nem küldhetett oda magyar királytól kinevezett magyar alattvalót püspökül, mert az ilyet a török nem engedte be, s ha az apostoli szék erőszakolta volna, akkor a birodalomban lakó nyomorult katolikusokon tölti bosszúját.

Tehát hiába volt Tomkó bosnyák püspök, más püspök, egy szegény ferenczrendű Ivkovich Tamás a scardonai püspök, mint apostoli helytartó, kormányozta a bosnyák katolikusokat.¹ Mikor pedig már meghalt, 1634-ben megint egy másik ferenczrendűt, Lucsics Jeromost kértek maguk a bosnyákok püspökül. Mivel a bosnyák püspöki széket névleg Tomkó bírta, ezt sem nevezték bosnyák püspöknek, hanem driveszti-nak, de a katolikusok kormányzását rábízták.² Azonban ekkor már akadt

¹ Fermendžin : *Acta Bosnae*, 409.

² U. o. 413.

pártja Tomkónak is a bosnyák ferenczrendűek között és többen akarták őt meghívni, hogy jöjjön és válaszsza székhelyül Fojniczát.¹

A dologból nem lett semmi és Tomkó Rómában halt meg a nélkül, hogy őseinek képzelt birtokát, Fojniczát látta volna!

Az a lelkiállapot, a melyben Tomkó 1635-ben volt, legalkalmasabb volt arra, hogy a mi régen megába szívott meggyőződése volt, most már, ha nem is szóvá, de legalább írássá váljék.

Elkészíté tehát a Sylvester pápa nevére szóló bullát, mert ha sikerül azzal másokat elbódítani, akkor ő neki, a magyar királytól kinevezett püspöknek, joga van átvenni a boszniai egyházmegye kormányzását s olyan embernek, a ki már 4—5 hamis oklevelet gyártott, nem oly nehéz volt elkészíteni ezt az ötödiket vagy hatodikat.

De egy volt a rettenetes bökkenő. Hogyan hozza azt nyilvánosságra?! A bosnyák és magyar királyok nevére hamisított levelekben olyan várakat ajándékozzat, a melyek akkor ellenség kezén voltak, az egész csak — hogy úgy mondjuk — szép elmélet vagy álom volt, s ha ki is derül a levelek hamis volta, ebből Tomkóra semmi kár, semmi büntetés nem származik.

De egészen más volt egy koholt pápai bulla! A »decretum contra falsarios literarum apostolicarum« még teljes szigorúságában fennállott, sőt 1627-ben, tehát 7—8 évvel előbb, VIII. Orbán meg is újította. Nem csupán javadalomfosztás, hanem a degradatio, esetleg a máglyán való égetés szörnyű réme fenyegette azt a bűnöst, a ki az apostoli leveleket meghamisította, hát még azt, a ki egészen újat koholt és hozzá még az apostoli szék érdekeivel annyira ellenkezőt!

Ha ezt tudjuk, nagyon természetesnek találjuk, hogy Tomkó szépen hallgatott a Sylvester-bullával, nem nyomtatta azt ki, hanem nagy lopva odadugta egy világinak, egy régiségkedvelő tudósnak, Georgiceo Atanáznak iratai közé. Csakis Tomkó, a ki sebenicói kanonok és Verancsics Faustus dísz-szónoka volt és Verancsics Antal kéziratait használta, találhatta ki azt a mesét, hogy e bullát Verancsics Antal a traui levéltárban találta s biztos lehetett, hogy ebben az időben senki sem veszi észre, hogy hiszen Verancsics 1550-ben nem is járt Trauban és egyáltalában nem is volt »Memorialis« nevű kézírata.

A kakuktojás azután Georgiceo fészékében csakugyan kikelt, 1644-ben napvilágra jutott és Tomkónak sikerült a magyarokat (a rómaiakat nem, mert Rossi jogtudós már 1660-ban kétségbe vonta) több mint két századon át bolonddá tenni, Levákovichot,

¹ U. o. 420.

Inchofert és másokat gyanúba keverni, csak Tomkó Jánosra nem is gyanakodott senki!

De hát »non est absconditum, quod non revelabitur«, mondja a Szentírás. A Sylvester-bulla koholása idején csak Tomkó János volt olyan tudós, csak ő volt olyan lelkiismeretlen, hogy a Sylvester-bullát készíthette, csak az ő irodalmi működése és hivatali állása adtak neki ösztönt, hogy e hamisítvány koholására adja fejét. Tehát a Sylvester-bullát nem is koholhatta más, mint ő.

Természetesen, ez állításunk nem matematikai bizonyosság. De, ha valahol, hát akkor a hamisítások szerzőjének megállapításánál nem is lehet matematikai, hanem csupán erkölcsi bizonyosságról szó. A rég meghalt hamisító sohasem fogja bevallani a hamisítást s arra sem lehet számítani, hogy a koholt okirat fogalmazványát megleljük! De a kinek van érzéke a távol eső, apró és mégis feltűnő jelzések felfogására, a ki látja, hogy Tomkó János megítélésében nem mások beszédéből, hanem a legbiztosabb adatokból, saját műveiből indultunk ki, az nyugodtan elfogadhatja, hogy a Sylvester-bullával Tomkó János vezette félrehazánk tudósait több mint két századon át.

KARÁCSONYI JÁNOS.

AZ ÁRPÁDKORI BÁNOK.

Meghatározások és helyreigazítások.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

I.

Szlavóniai (dalmát-horvátországi és tenger melléki) bánok.

Nem szenvedhet kétséget, hogy azon időtől kezdve, midőn a középkori »Szlavónia« magyar fenhatóság alá került, a magyar királyok azon voltak, hogy az újonnan szerzett területet megbízható magyar főtisztek kormányzása alá helyezték, kik az e vidékekben már azelőtt is divó »bán« címet vették fel. E cím valószínűleg a szláv »pán« (= úr) szónak egyik változata.

Az első szlavóniai bánokról nincsenek okirati ismereteink. A mit felőlük tudunk, azt csak egyes többé-kevésbé megbízható krónikai forrásoknak köszönhetjük; mindamellett szükséges, hogy az Árpádkori bánok sorozatának összeállítása alkalmával e krónikabeli adatokat is felhasználjuk.

1. (Csák nb.) Ugron.

1105.

Az első névszerint ismert bánról egy későbbi író¹ azt mondja, hogy Kálmán király »Ugra nevű vezérét, kit a szlávok bánnak neveznek, nagy sereg élén Dalmatia elfoglalására kiküldte«, hogy ez Arbe-t ostromolta s kudarcot vallott. A legújabb kutatás szerint² ez esemény 1105-re esik.

Ez »Ugra« meghatározására a következők szolgáljanak.

Midőn Kálmán királyfi 1095-ben nagybátyja elől Lengyelországba menekült, többek között Ugra nevű főúr is követte; azon magyar főurak sorában pedig, kik Kálmánnak az arbei egyház számára 1111-ben kiállított okiratában szerepelnek, »Ugaran«-t is találjuk.³ Ez okirati megnevezés pedig nem más,

¹ Georgius ab Hermolais ap. Farlati, *Illyr. sacr.* tom. V. pag. 233.

² V. ö. Pauler: *A magyar nemzet története 1301-ig* cz. művének I. k. 270—271. ll.

³ *Vjesnik Zemaljskog Arkiva* I. 36. Wenzel. I. 44. (keltezése gyanús).

mint az »Ugra« latinizálása és a később oly gyakran előforduló »Ugrin«-nak az előfutárja, melyről tudjuk, hogy helyes phonetika szerint »Ugron«-nak ejtendő.¹

Miután már most Kálmánnak 1095. évi követőjét, Ugrát és az 1102. évi főurat, Ugurant vagy Ugront az 1105. évi Ugra bánnal bátran azonosíthatjuk, kérdés, hogy ez utóbbi mily származású volt.

Tudjuk, hogy az Ugron nevet későbbi időben különös előszeretettel az ősrégi és tekintélyes Csák nemzetség tagjai viselték; ha tehát szemügyre vesszük, hogy Kálmán bánja és ország-nagyja kétségkívül valamely előkelő hazai családból származott, akkor nagyon is valószínűnek kell tartanunk, hogy azon Csák nb. Ugron comessel azonos, kinek a Vértes hegységen állt monostorát 1146-ban említik,² és kitől többek között a Kisfaludy család származott.

2. Sergius.

1116.

Az előbbi krónikai forrás előadja, hogy egy magyar királynak Sergius nevű comese Arbe elfoglalására indult ki, de szintén nagy kudarcot vallott. Ez esemény Pauler szerint 1116-ban ment végbe.³

Miután a forrás itt csak magyar comes-ről szól, e Sergiust csak némi fentartással lehet a bánok közé sorozni; miután bizonyos Sergius 1107-ben nőnei comes, a legnagyobb valószínűség arra mutat, hogy fennebbi Sergius tengermelléki bán volt, abból pedig, hogy II. István kíséretében, midőn az 1124-ben országos ügyek elintézésére Dalmáciába ment, Sergius comest is találjuk,⁴ biztossággal következtethetjük, hogy e Sergius magyar ember volt.

3. (Gutkeled nb.) Keled.

1116., 1117.

Ugyanakkor midőn Sergius Arbe előtt oly szerencsétlenül járt,⁵ megtámadta a velencei doge a zárai vár felmentésére indult magyar sereget, megverte június 29-én a *bánt* és elfogott

¹ V. ö. »Nemzetségi kutatások« cz. dolgozattal a *Turul* 1800. évf. 163. l.

² Wenzel: *Árpádkori új okmánytár* I. 58.

³ Lásd fennebbi mű I. 296. lapját.

⁴ Kukuljević, *Cod. diplom.* II. 25.

⁵ V. ö. Pauler I. 297.

sok magyar urat.¹ Ez utóbbi passus bizonyítja, hogy a bán szintén magyar ember volt, kilétét azonban mindeddig nem ismertük. Klaić 1901-ben² a »*liber ecclesiae Sti. Symeonis*« nyomán kimutatta, hogy 1117-ben bizonyos »*Cledin per gratiam Dei et jussionem Domini mei Stephani regis princeps hujus provincie et banus*« a záraiakkal békét köt. Miután tudjuk, hogy 1102., 1111. és 1113-ban bizonyos Keled Bácsmegye főispánja, és hogy 1124-ben II. István a trauiak és spalatóiak számára kiállított oklevelének záradékában szintén egy *Cledinus comes* szerepel, a fentebbi bán kiléte — azt hiszem — elegendően meg van világítva. »*Cledin*« vagy »*Cledinus*« nem más, mint a magyar Keled (= Cletus) latinos változata és így biztosra vehetjük, hogy *Cledin* bán Keleddel, Bácsmegye főispánjával azonos. A krónika szerint a Gutkeled nemzetség legrégebbi fészke Bácsmegyében volt, a miből most már a legnagyobb valószínűséggel arra is következtethetünk, hogy itt e nemzetségnek egyik sarjával van dolgunk.

4. Elek.

† 1141 előtt.

III. Béla 1181. aug. 20-án Székesfejérvárott tartózkodván, előadja egyik ott kiállított okiratában,³ hogy néhai Elek bán, elhalt fiának lelki üdvére topliczai birtokát a zágrábi káptalannak adományozta, hogy Belej, Varasdmegye főispánja azután II. Béla idejében e birtokot magához ragadta, s hogy ez Motmer nevű örökösére szállt át, mire a kanonokok, a körülmények kedvezőtlen volta következtében csak hosszú évek mulva tudtak birtokukhoz jutni, melyet ő most már véglegesen visszaad a káptalannak.

Ebből csak annyi bizonyos, hogy a bitorló varasdi főispán 1131 és 1141 között élt, de hogy Elek bánsága mikorra esik, bizonytalan.

Pauler Gyula majdnem biztosra veszi, hogy e bán a Gutkeled nemzetség sarja.

Midőn bizonyos Márton comes és neje, Magdolna (kinek Márton a második férje) 1136 táján a Zalamegyében levő csatári benczés apátságot több birtokkal megajándékozza, többek között kiemeli, hogy Csatáron levő birtoka az ő és fivéreinek közös tulajdonát képezte, s hogy ezt András fiaitól a Murán inneni beseinyói birtokáért cserében kapta. Elek része még ennek életében

¹ Muratori XII. 266.

² *Vjestnik Zemaljskog Arkiva* III. 2.

³ Wenzel XI. 45. Fejér III. 1, 217.

szállt reá.¹ Az illető okirat zavaros szövegezése daczára több mint valószínű, hogy ezen Elek alatt egyik fivérét érti.

Tudjuk, hogy a Gutkeled nemzetségből egy Csatári nevű család ágazott ki és hogy a csatári apátság kegyurasága 1263. és 1288-ban a Gutkeled nemzetség egynéhány tagjának a kezén volt; ennek következtében joggal feltehetjük, hogy fentebbi Márton comes és esetleges fivére, Elek szintén e nemzetséghez tartozott.

5. Belos.

1146—1157; 1162—1163.

Szerb származása kétségtelenné teszi, hogy neve, éppen úgy mint »Uros« vagy »Milos« csakis Belos-nak ejtendő, a mit különben néhány reá vonatkozó okirat írásmódja is támogat. Származására nézve ma már elfogadott ténynek tekinthetjük, hogy I. Uros szerb nagyfejedelemnek a fia, Ilona magyar királynénak pedig a fivére. Már 1142-ben a magyar országnagyok sorában találjuk őt. 1145-ben nádor, 1146-ban nádor és bán, mely utóbbi minőségben 1152-ig is szerepel; 1156-ban csak nádor, 1157-ben nádor és bán; 1158-ban »princeps regni« (= országbíró); 1158 után egészen 1163-ig már nem találjuk őt a magyar országnagyok sorában és igen valószínű, hogy ez idő alatt Szerbiában tartózkodott; II. Gyécsa halála után újra Magyarországon találjuk, hol 1163-ban megint csak bán;² 1163 után elvész a nyoma, mi valószínűleg arra vezetendő vissza, hogy III. István alatt, mert ennek ellenfeleihez hajolt, országos méltóságot nem kapott. Halálának évét nem ismerjük. 1198-ban már nem élt. Ő a szerémszegeyi Bánmonostora alapítója.

Belos a magyar történelemnek kimagasló alakja, a mennyiben mint II. Gyécsának gyámja az ország ügyeit erélyvel és szerencsével vezette. Ő közvetítette a fiatal királynak egy orosz hercegleánnyal történt egybekelését; ő vezényelte a magyar sereg középhadát a lerfeldi csatában. 1152-ben a trónkövetelő Borisz ellen indult, részt vett a magyar-orosz hadjáratban és neki köszönhetette Magyarország, hogy Szerbiával való viszonya barátságos lett.

Egyik leánya 1150-ben Vladimir orosz herceghez ment férjhez. Belos utódai Magyar- és Horvátországban terjeszkedtek ki. Ivadékai többnyire a Belos nevet használták; utóljára találkozzunk velök 1279-ben.³

¹ Fejér *Codex diplomaticus* II. 88.

² Fejér II. 129., 130., 146., 165. *Sopronm. oklevéltár* I. 2. Tkalčić I. 3. Wenzel I. 56., 58., 60.

³ V. ö. *A magyar nemzetségek* cz. művem I. 101-ik lapjával.

A Várad Regestrumban találjuk, hogy Mochou (= Matyó) fia Márton *de genere Beli Bani* az Abaujmegyében fekvő Tomor lakosai által bepöröltetett. Első látszatra azt lehetnők, hogy itt Belos bánról van szó, de ennek a birtokviszonyok nem felelnek meg. Belos bán és utódainak ismert birtokai az ország déli részein, nevezetesen Szlavóniában feküdtek; »Bél« személy-, nemzetségi- és helynév; így tehát sokkal valószínűbb, hogy itt egy, a felvidéken törzsökös Bél nevű bánról van szó, ki esetleg a Borsodmegyében birtokos Bél nevű nemzetséggel áll összefüggésben.

6. Apa.

1158.

Apa nevű országnagygyal találkozunk már 1108-ban Kálmán királynak a trauiak számára kiállított oklevelében. Ennek fia lehet azon Apa, ki 1148-ban az országnagyok sorában szerepel; 1150-ben szintén csak egyszerű országnagy, de »apud regem graciousissimus« 1152-ben országnagy; 1156-ban Bodrogszék főispánja; 1157-ben csak comes; 1158-ban egyszer csak országnagy, azután országbíró, de még ugyanazon évben átveszi a szlavóniai bánságot;¹ meddig volt bán? nem tudjuk. Halálzási éve ismeretlen.

Némelyek állítják, hogy ő bizonyos Albeus-sal, kiról egy 1164. évi okirat mondja, hogy valamikor »in loco Bani erat« azonos. Miután már más helyen² bebizonyítottam, hogy ezen Albeus csak a bán kiküldöttje volt, itt még csak azt akarom kiemelni, hogy Cippa fivére István, ki mint fivérének kiküldöttje (loco fratris sui) később (Albeus után) ugyanazon ügyben bíraskodott,³ nem Cippa-nak, hanem fentebbi Apa bánnak a fivére.

Apa bán fia Szobjeszló két fiút hagyott: Pétert és Gotthardot. Péternek csak leányai voltak, kiknek egyike, Katalin, Kaplyon nb. Nagymihályi Jákó neje, atyjának összes birtokaival gazdagította férje családját.

7. Ampod.

1164—1176.

Ily nevű (Ampud) országnagyra akadunk már 1136 táján. Ennek esetleges fia Ampod 1162-ben merül fel mint országnagy;

¹ Fejér II. 153., 155., 169. Wenzel VI. 91. (Egyszer helytelenül »Arpa« néven).

² *Turul* 1901. évf. 10. l.

³ Fejér II. 169.

1164-ben bán.¹ 1165—1167. nádor; 1167-től kezdve (még mint nádor) 1176-ig újra bán.² Ez utóbbi évben Lesták erdélyi vajdával együttesen azon magyar hadosztály parancsnoka volt, melyet III. Béla I. Mánuel görög császárnak II. Kilidzs Arslán szultán ellen segítségre küldött, és mely a myriocephaloni csatában részt vett.³ További pályáját nem ismerjük.

Nem szenved kétséget, hogy a későbbi Ampod(in), Szolnok-megye főispánja, Ampod bánnak a fia, s hogy ez ifj. Ampod fiai: Dénes nádor, Mihály fejérmegyei és Lőrincz podgorjai főispán.⁴

8. Győr nb. Mór.

1181.

Az idegen eredetű Győr nemzetség tagja, bizonyos Istvánnak a fia. Nemzetsége somogyi ágának egyik képviselője s ottani birtokos. Miután jól tudjuk, hogy a szlavóniai bánok magukat többnyire a Drávamelletti megyékből, nevezetesen somogy- és baranyamegyei családokból egészítették ki, határozottan állíthatjuk, hogy azon Maurus comes, ki 1181 februáriusában mint »az összes tenger mellék buzgó gondozója« III. Béla parancsára Zárán bíraskodott,⁵ Győr nb. István fia Mór-ral azonos. E szerint Mórban nem annyira a szoros értelemben veendő tenger melléki bánt, mint inkább királyi biztost kell látnunk.

1193-ban a somogymegyei Besenyő mellett birtokos. 1208-ban már nem él. Tőle származnak az Óvári, Kéméndi, Gyulai és Patfi családok.

9. Dénes.

1180., 1183., 1186.

Ily nevű országnagygyal találkozunk már 1137. és 1146-ban; az 1162-ben felmerülő Dénes országnagy kétségkívül azon Dénessel azonos, ki 1166-ban a Szerémség visszafoglalására a görögök ellen indult és az akkori hadjáratokban egyáltalában kimagasló szerepet vitt. 1171-től 1172-ig újra találkozunk Dénes nevű országnagygyal és ez valószínűleg a hadvezérrel azonos.

Fentebbi Dénes 1180-tól 1183-ig Bácsmegye főispánja és 1182 és 1183-ban a mellett még (1182-ben) dalmát—horvát és

¹ Fejér II. 169. VI. 2., 413.

² Fejér II. 179. Kubinyi I. 4. *Soproni oklevéltár* I. 3. Wenzel I. 66. VI. 405., 486. XI. 38., 380.

³ Wenzel VI. 486; v. ö. Pauler I. 420.

⁴ V. ö. *Turul* 1895. évf. 91—93.

⁵ Kukuljevié II. 117., 118.

(1183-ban) tengermelléki bán is.¹ 1184-ben átveszi a nádori hivattalt, melyet azonban csak rövid ideig tart. Miután 1186-ban megint csak Bácsmegye főispánja, biztosra vehető, hogy bács-szerémvidéki birtokos volt. 1192-ben már Maty nádor a bácsmegyei főispán.

10. Szobán.

1183.

Előfordúl egyetlen-egyszer Farkas nádorsága alatt, ki 1178-tól 1183-ig működött.² Meghatározására szolgálhatna, hogy Cuban comes 1164-ben országnagy és ugyanezen Szobán 1180 körül Esztergommegye főispánja.

11. Monoszló nb. Makáriás al-bán.

1189.

A Körös- és Zalamegyében törzsökös Monoszló nemzetségnek e tagja, ki III. Béla idejében mint bácsmegyei birtokos merül fel, már 1181-ben országnagy lehetett, mivel tudjuk, hogy Farkas nádorral együtt akkor Zárában tartózkodott. Midőn 1189 május 2-án újra Zárában tartózkodik, akkor már al-bán és országbíró.³ 1193-ban Szolnokmegye főispánja; 1198-ban mint András szlavóniai herceg híve ennek szlavóniai udvarában comesként tartózkodik. További nyoma elvész.

Neje a Győr nemzetségnek somogy- és baranyamegyei ágából származik. Utódai, az öregebb Atinaiak, gyakran szerepelnek az országnagyok sorában, úgy hogy e sorok folyamán velök még többször találkozunk.

12. Bár-Kálán nb. Kálán.

1193. † 1218/19.

Calanus nevű országnagyot ismerünk már II. Gyécsa korából. Fentebbi Kálán a Baranyamegyében törzsökös Bár nemzetségnek, melynek egyik ága némelykor Kálán nembelinek neveztetik, ivadéka. E Kálán, ki egyúttal pécsi püspök, 1193-ban egész Dalmácia és Horvátország kormányzója.⁴ Fejér II. 260. szerint már 1190-ben lett volna kormányzó, de ez okirat hamis.

¹ *Hazai okmánytár* I. 2. Wenzel XI. 46., 48. Kukuljević II. 125—126., 128—129.

² Fejér II. 189. (tévesen 1175.); v. ö. *Századok* 1898. évf. 359.

³ Fejér II. 247. A székesfejérvári káptalan nevezi őt 1270-ben helytelenül bán-nak (*Hazai okmánytár* VII. 120).

⁴ Wenzel XI. 53. Kukuljević II. 166., 170.

Kálán 1183-tól 1218-ig pécsi püspök; 1204 aug. 20. után 1205 augusztus 1-ig választott esztergomi érsek; meghalt 1218. és 1219 között. Nővére a Csanád nb. Kelemen bán fia Pongráczhoz ment férjhez s ezektől származik a Telegdi-család.

Mindamellet, hogy e Kálán a »kormányzó«-i czímmel élt, mégis találjuk, hogy II. András őt egyik, 1209-ben kiállított okiratában ¹ »Kalanus banus«-nak nevezi.

13. Miskócz nb. Domonkos.

1194—1195.

Az Árpádok e rokona 1188-ban országbíró; 1192-ben Bodrogmegyének főispánja s még ugyanazon évben ismét országbíró, mely tisztségeket 1193-ban is viseli. 1194-től 1195-ig szlavóniai bán; 1195 után elvész a nyoma. 1207-ben róla mint már nem élőről tesznek említést.

A Borsodmegyében törzsökös Miskócz nemzetség tagja, de Sopronmegyében is nagy birtokos. Midőn 1194-ben, hogy a tervbe vett palaestinai utazása alól felmentessék, Sopronmegyében a máriahegyi, illetőleg kedhelyi czisztercita apátságot alapítja, nejét és fiát is említi. Ugyanazon évben nevezi őt III. Béla »kedves rokoná«-nak; IV. Béla pedig Domonkos fiát, Bars-t nevezi rokonának. E rokonság közelebbi részleteit mindeddig nem ismerjük. Bars nevű fián kívül, kivel a nemzetség ez ága kihalt, még egy leánya is volt, ki Hontpázmán nb. Sebeshez ment férjhez és a Szentgyörgyi-Bazini család ősanja lett.

14. (Kádár-Kálosz nb.) András.

1198.

Domonkos után András bánra akadunk, ki 1198-ban András királyfi horvátországi udvarában tartózkodik.² Ezen András — úgy látszik — a Kádár-Kálosz nemzetség első kimutatható tagja; ³ 1192-től 1194-ig Sopronmegye főispánja; 1198-ban szlavóniai bán, mire nyomát veszítjük. Egy 1200 körül kiállított okiratban olvassuk, hogy Adrianus, magyar ember, a magyar király bírása s azon időben a magyar király bánja, lóról leesvén és ebben isteni intést látván, tetteit annyira megbánta, hogy a spalatói sz. Benedek-egyháznak bizonyos birtokot adományozott. Klaić-nak⁴ igaza van, ha ez Adriánt András bánnal azono-

¹ Tkalčić, *Mon. eccl. Zagrab.* I. 21.

² Fejér II. 320.

³ Lásd e nemzetségről *Turul* 1899. évf. 159. skk. II.

⁴ *Vjestnik* I. 238.

sítja. Mikor halt meg e bán? nem tudjuk; de 1208-ban már nem él és akkor azt írja róla a pápa, hogy Somogy megyének főispánja volt; e főispánságának idejét azonban meg nem határozhatjuk; a nagyobb valószínűség a mellett szól, hogy 1198 előtt volt somogyi főispán, és hogy halála az 1198 és 1200 közötti időre esik.

Ugy látszik, hogy két neje volt. Második neje, Margit, II. Gyécsa királyunk leánya 1207 végén vagy 1208 elején halt meg, miután összes hozományát a magyarországi Jánosvitézeknek hagyta.

András bán fia Andronik (= magyarosan: Andornok), ki már 1198-ban atyjával együtt András herceg udvarában szerepel, 1248-ban varasdmegyei birtokos. Négy fiát ismerjük: Sándor, Lőrincz, Miklós és Lukácsot, kiknek elseje, Sándor 1276-ban még él és IV. Lászlónak követe a szicíliai királynál.¹

15. Szák nb. Miklós.

1199.

Maty nádorsága alatt Szák nb. Bars fia Miklós 1198-ban Sopronmegye főispánja; 1199-ben megkapja a szlavóniai banságot és Zalamegye főispánságát;² de midőn még ugyanaz évben (1199-ben) Imre király az András párti Matyot és párthíveit elbocsátotta, Miklósunk is kiesett hivatalából, mire Matyval együtt András királyfi horvát udvarában találjuk, hol 1200-ban mint címzetes bán, 1202-ben csak mint comes szerepel.³ Alig jutott trónra II. András, sietett e hívét kárpótolni; kinevezte őt nádorrá és Abauj vármegye főispánjává, mely két tisztségét 1205-től 1206-ig viselte. 1206-tól 1207-ig Nyitramegye főispánja; 1208—1210. országbíró és Keve főispánja; 1211—1212. Pozsony-, 1212-ben Sopronmegye főispánja, mely minőségében 1212-től 1214-ig egyúttal a királyné udvarbírája is. 1213-ban győri főispán is. Ugyanezen évben megkapja a nádorsággal a csanádi és bodrogi főispánságot, mely tisztségeket 1214-ig viseli; 1215-ben csak bodrogi főispán. 1217-ben elkíséri Andrást a Szentföldre; 1219—1222 nádor és soproni főispán; 1222-től 1225-ig udvarbíró, soproni és pozsonyi főispán; 1225-ben csak udvarbíró, mire 1226-ban harmadszor nádor és a mellett soproni főispán; 1228—1229 lovászmester; 1230-ban ugyanaz és soproni főispán; 1231-ben királynéi udvarbíró.

II. Andrásnak tántoríthatatlan híve lévén, résztvett annak nyomorúságos kormánytetteiben, minek következtében András

¹ Lásd mindezekről a *Turul* 1899. évf. 158—160. ll.

² *Hazai okmánytár* V. 4.

³ *Fejér* II. 376. *Wenzel* XI. 74., 75., 114.

halála után felségsértéssel vádolták. Mindamellett kegyelmet kapott, mert még a tatárjárás alatt szerepel, 1241 után pedig elvész a nyoma. Egyetlen fia, Herrand 1250 előtt halt meg fiútód nélkül, mire birtokai a Szák nemzetség más ágára, nevezetesen Albes fia Konrádra szálltak át.

16. Benedek.

1199—1200.

Miklós utódja 1199-től 1200-ig Benedek zalai főispán,¹ kit — habár mellette Konrád fia Benedek országnagy is szerepel — következőleg határozunk meg: 1198-ban Nyitramegye főispánja, 1199—1200. bán és zalai főispán, 1201—1202. Bácsmegye főispánja, mely minőségben még 1202-ben a nádorságot kapja; 1202—1204. nádor és a mellett bácsi és bihari főispán; 1204 után már nem akadunk rá.² Bánsága alatt verőczemeyei vaškai birtokát a templomosoknak adományozta. 1230-ban róla mint »quondam banus«-ról tétetik említés.³

IV. Béla egy évnélküli levelében Lambert egri püspököt megbízza (Lambert 1246—1275. püspök), hogy Benedek volt bán leányait az iránt kérdezze ki, vajjon Osl. nb. Osl bán özvegyénél akarnak tartózkodni, mely esetben ő (a király) ebbe beleegyezik, erről azonban lásd alább. Bizonyos Benedek alországbíró 1221-ben a nyitramegyei Csornok helység iránti pert elintéztén, oly pecsétet használ, melyen egy lovag egy élőfa mellett jobb oldalra vágat és dárdájával egy állatot leszúr; körirata pedig: »Sigillum credibile *Benedicti Bani*«. ⁴ Miután e Benedek magát 1221-ben világosan csak alországbírónak nevezi, kézzelfogható, hogy a tőle használt pecsét nem az övé, hanem a legnagyobb valószínűséggel az atyjáé volt. Miután pedig tudjuk, hogy Benedek bán 1198-ban Nyitramegyének főispánja, tekintettel arra is, hogy Benedek alországbíró 1221-ben nyitramegyei birtokügyben ítél, majdnem apodictikus bizonyossággal jelenthetjük ki, hogy az alországbíró fentebbi Benedek bánnak a fia. A Benedek név többiek között a nyitramegyebeli Hontpázmán nb. Szegieknél és az Ilméri (Ürményi) család tagjainál szokott előfordulni.

Teljesség okáért megemlítjük még, hogy a Váradi regestrum szerint ⁵ Benedek bán 1220-ban a biharmegyei hegykő-

¹ FejérII. 348. III. 2, 218. *Hazai okmánytár* II. 2. VII. 43. Wenzel XI. 73.

² 1209-ben van ugyan egy Benedek nevű abaújvármegyei főispán, de ez valószínűleg már más személy.

³ Tkalčić I. 65.

⁴ *Hazai okmánytár* VII. 9.

⁵ Karácsonyi—Borovszky-féle kiadás 241. és 291. sz. a.

szentimrei apát ügyében ítél, és hogy ez alkalommal a biharmegyei Kokadi Főka a pristaldusa. 1221-ben pedig Benedek bán valamely borsódmegyebeli birtokügyben a király kiküldött bírása s akkor a Heves melletti Császból való Gurk a pristaldusa. Azt hiszem, hogy mindkét esetben Benedek már csak címzetes bán.

17. Hontpázmán nb. Márton.

1202., 1212., 1213.

Hontmegyei ember; a Hontpázmán nb. Vajk fla. Lehet, hogy ő az 1201-ben előforduló hasonló nevű szolnoki főispán. Bizonyossággal csak 1200 és 1201-ben ismerünk rá, midőn András szlavóniai herceg udvarában Márton comes néven szerepel.¹ 1202-ben pedig itt már Márton bán.² Bánsága azonban nem tart sokáig, mert már 1204-ben más a bán. Vajjon az 1208 körül szereplő Márton trencsénmegyei főispánnal azonos-e? nem tudjuk; biztosan csak 1212-ben akadunk rá, midőn András király bánjaként működik,³ mely minőségben 1213-ban is található;⁴ de még ez évben felváltja őt másvalaki és ő csak »volt« bán.⁵ Kétséget nem szenved, hogy más méltóságot kapott. Ő valószínűleg Kevemeyének 1209. évi főispánja és az 1214-ben működő országbíró és csanádi főispán; 1224. december 24-én Béla ifj. király udvarában (valószínűleg csak címzetes) bán;⁶ 1234-ben egy, a kalocsai érsek elnöklete alatt működő bíróság tagja;⁷ akkor is címzetes bán. Halálzási évét nem ismerjük. Ő alapította 1224. és 1236. között az ipolysági apátságot. Neje, Mangya 1245-ben már özvegyeként szerepel;⁸ ugyanily minőségben említik őt 1247-ben.

Márton bán fiörököst nem hagyott hátra maga után; legközelebbi rokonai fiverei, Mahod és István és az utóbbi fia, Jakab.

18. Ipaty (= Hippolit).

1204.

Mártont követi 1204-ben Ipaty (Hippolit) bácsmegyei főispán;⁹ előbbi pályája ismeretlen; de hogy ő az 1216—1217-ben

¹ Tkalčić I. 11.

² Ugyanott 17.

³ Wenzel VI. 359. XI. 118.

⁴ Fejér III. 1., 118.

⁵ Wenzel XI. 128.

⁶ Fejér III. 1., 448.

⁷ Wenzel VI. 557.

⁸ Fejér IV. 3, 308. (tévesen 1265.) v. ö. Fejér IV. 1, 386. IV. 3, 277.

434. *Hazai okmánytár* VIII. 51. *Knauz* I. 424., 431.

⁹ Wenzel I. 92.

előforduló erdélyi vajdával azonos, bizonyítja II. Andrásnak 1222. évi okirata,¹ melyben kiemeli, hogy a német lovagrendet az erdélyi Bárczaságban Ipaty bán által statuáltatta.

Ő valószínűleg az az Ipaty comes, kinek szatmármegyei gilyéni (gellyénesi) birtokát II. András megvásárolta és a Káta nb. István apósának adományozta;² de kétséget sem szenvedhet, hogy ő azon Ipaty comes, ki 1212-ben a Tisza melletti Szörös nevű birtokot (melyet még Imre királytól kapott) Bánk nádornak előörökítette.³

19. Merkur.

1205—1206.

Ipaty utódja 1205-től 1206-ig bizonyos Merkur, kiegészzersmind Somogy- és (1206) Pozsonymegye főispánja.⁴ Korábbi és későbbi pályáját nem ismerjük. Egészben csak azt tudjuk róla, hogy bán-sága alatt a biharmegyei Hagymás melletti birtokát 1214 előtt Boleszló váci püspöknek eladta.

A Merkur név egészben véve oly ritkán fordul elő régebb okiratainkban, hogy viselőit teljes joggal egy és ugyanazon nemzetség sarjai közé számíthatjuk. Azon Merkur országnagy, ki Kálmán király aráját 1097-ben Fejér-Nándorvárt átvette, és ki kétségtől az 1103-tól 1113-ig szereplő erdélyi vajdával (= princeps) azonos, e szerint valószínűleg Merkur bánnak őse.

Már Élek bánnál kiemeltük, hogy a minden valószínűség szerint Gutkeled nb. Márton 1136 körül a Zalamegyében fekvő csatári apátságot megajándékozta, s hogy ez alkalommal az ajándékozásba beleegyező fivéreit és rokonait felsorolja. E Márton atyja Máté, fivére (germanus) pedig Mikusa. A többiek, kiket felsorol, csak nemzetségbeli rokonai, kikkel a közös birtokokat már felosztotta s ezek között bizonyos Merkur is helyet foglal. Ha már most szemügyre vesszük, hogy a szlavóniai bánok többnyire Zala-, Baranya- és Somogy vármegyékből kerültek ki, és hogy egy ilyen bán kétségtől oly előkelő családból származott, mely már azelőtt is országnagyokat tudott felmutatni, nagyon is közel fekszik annak elfogadása, hogy az 1136 körül Zalamegyében birtokolt Merkur valószínűleg az 1113. évi Merkur erdélyi princepsnek a fia, Merkur bán és somogyi főispánnak pedig az atyja s hogy mindezek az előkelő Gutkeled nemzetség sarjai.

¹ Fejér III. 1, 372.

² *Hazai okmánytár* VI. 29.

³ *Hazai okmánytár* VIII. 13.

⁴ Fejér III. 1, 22., 158. *Hazai okmánytár* I. 3. VII. 3. Wenzel VI. 300.

20. Ják nb. Csépán.

1206—1207.

Vasmegyei ember ; a Ják nb. Mika fia. Követi Ipatyot 1206-tól 1207-ig, mely időtartam alatt egyúttal somogyi és (1207-ben)-egyszer zagóriai főispán is ;¹ korábbi vagy későbbi pályáját nem ismerjük.

Atyja, Mika a vasmegyei pornói cziszterczita apátság alapítója. Csépán bán fia István még zsenge korában a vasmegyei szentgotthárdi monostorba lépett, hogy magát szerzetesi életre szánja, miért is András királyt 1221-ben arra kérte, hogy a pornói egyház kegyuraságát és a bán volt lakhelyét, Pornó szigetét a hozzátartozó Monyorókerék, Hétfőhely, Pervolf és Kölked nevű birtokokkal a szentgotthárdi monostornak adományozza, a mibe András bele is egyezett.² Miután István 1221-ben még »adolescensulus«, feltételezhetjük, hogy atyja, a bán, nem sokkal 1207 után halt meg. Istvánról többet nem tudunk.

21. Bár-Kálán nb. Bánk.

1208—1209 ; 1217—1218.

A Baranyamegyében birtokos Bár-Kálán nemzetség tagja és valószínűleg Bár fia ; 1199-ben Abaúj vármegye főispánja ; 1203-ban zalai főispán ; 1206-ban megint Abaúj vármegye főispánja ; 1208-tól 1209-ig szlavóniai bán és a mellett (1209-ben) Biharmegye főispánja ;³ 1210-ben csak bihari főispán ; 1211-ben a királyné udvarbírája, mely tisztségét (a biharmegyei főispánsággal) 1212-ig viselte. 1212—1213. nádor, Keve- és Pozsonymegye főispánja.

1211-ben a halicsi hadjáratban vett részt ; 1213-ban azonban az újabb halicsi hadjárat alatt, az udvarban Gertrud királyné közvetlen környezetében maradt. Némely krónikás adatai szerint ő lett volna a Gertrud elleni összeesküvésnek a feje, de ezt az okirati adatok mindeddig még be nem bizonyították.⁴ Kétségkívüli dolog azonban, hogy a nádori hivatalt 1213-ban Szák nb. Miklós kapta, de Bánk még e nádor alatt is rövid ideig pozsonyi főispán maradt. Még 1213-ban átvette Zsámboki Smaragd Pozsonymegye főispánságát és tény, hogy Bánkra 1217-ig az országnagyok sorozatában már nem akadunk. 1217-től 1218-ig pedig

¹ Fejér III. 1., 32., 45., 77. Wenzel VI. 308., 315., XI. 85.

² *Hazai okmánytár* VI. 13.

³ Fejér III. 2, 467., 468., 470., Wenzel I. 98. VI. 334. XI. 90., 94., 95., 102.

⁴ V. ö. *Erdélyi Múzeum* 1897. 272—274.

újra szlavóniai bán;¹ 1221-ben országbíró és Fejérmegye főispánja; 1222-ben a mellett még bodrogmegyei főispán is; innenől fogva elvesz a nyoma.

Egyetlen egy leányát ismerjük, kinek férjéről, Simonról V. István 1270-ben azt mondja, hogy Gertrudot megölte. E Simon gyermekek hátrahagyása nélkül halt meg. Neje kezével egyúttal a beregmegyei Lónya nevű két birtokot is kapta.

22. Andechs-Meráni Bertold.

1209—1211. † 1251/52 máj. 23-án.

Bánkot 1209-ben hatalmas versenytárs szorította ki a báni méltóságból: Gertrud királyné öcsce, a német Andechs-Meráni Bertold. Már 1206-ban kalocsai érsek, de ez még ki nem elégitette Gertrudot; az egyházi méltósághoz még javadalmas világi állás is kellett és így történt, hogy a fiatal főpapot 1209-ben szlavóniai bánná nevezték ki, mely méltóságban 1211-ig találjuk.² 1212-től 1213-ig felcserélte ezt az erdélyi vajdának nem kevésbé fényes állásával, mely mellett (1213) Bács- és Bodrogmegye főispánja is volt. Gertrud halála (1213) után csak a kalocsai érsekséggel kellett megelégednie és ebben maradt 1218-ig. 1218-ban aquilejai patriarkha lett; a mellett 1230-ban isztriai és krajnai őgróf. Meghalt 1251/2. május 23-án.

23. Katyisz nb. Mihály.

1212.

Nógrádmegyei ember; a kiterjedt Katyisz nemzetség tagja, Simon bán fivére. 1209-től 1212-ig erdélyi vajda; azonban 1212-ben átvette Bertold érsek a vajdaságot, mire Mihályt a Bertoldtól letett bánsággal kárpótolták;³ ez állásban nem maradt sokáig, mert — mint láttuk — 1212-ben az ismert Márton már az utóda. Hogy hivatalát elvesztette, és hogy 1212 után nyomára többé nem akadunk, annak magyarázata esetleg (ha t. i. 1212-ben meg nem halt) abban keresendő, hogy fivére Simon bán a Gertrud elleni összeesküvésben főszerepet vállalt (l. lent).

Mihály bán esetleges utódait nem ismerjük. 1239-ben olvasuk egy horvátországi határjárásról szóló okiratban,⁴ hogy Mihály

¹ *Hazai okmánytár* V. 8. VII. 7. Tkalčić (*Mon. civ. Zagr.*) 6. Wenzel I. 141. VI. 385., 393. XI. 142—152.

² Fejér III. (t. i. Fejér III. 1, 107, 109) Wenzel I. 125. VI. 335., 342., 349. XI. 108., 112. I., 107., 109.

³ Fejér III. 1, 116., 126. Wenzel VI. 354. XI. 115.

⁴ Wenzel XI. 307.

bán hídja a Szaploncza folyón keresztül vezet; de kérdés, vajjon e helyrajzi emlék az 1212. évi vagy egy későbbi Mihály bánra vonatkozik.

24. Kán nb. Siklósi Gyula.

1213; 1219; 1228—1235.

A baranyamegyei Kán nemzetség tagja. Megkezdi pályáját 1201-ben mint erdélyi vajda és gyulafejevári főispán; 1202—1204. országbíró és csanádi főispán; 1206-ban Bodrogmegye és a mellett 1207-ben Sopronmegye főispánja; 1208—1211. csak bodrogmegyei főispán, 1212—1213. országbíró és Bácsmegye főispánja. 1213-ban megkapta a szlavóniai bánságot és Vasmegeye főispánságát,¹ de még 1213-ban más váltotta őt fel a bánságban, míg ő 1214-ben újra erdélyi vajda lett (és szolnoki s bácsi főispán). 1215-ben lett nádor, mely állásban (a mellett 1215-ben soproni főispán is volt) 1218-ig találjuk. 1219-ben másodszor veszi át a bánságot, mely méltóság mellett még a szolnoki és somogyi főispánsággal is fel van ruházva;² de 1220-tól 1221. csak Bodrog-, Szolnok- és Kevemegye főispánja.³ 1221-ben megkapja a királynéi udvarbírói állást a bodrogi főispánsággal; 1222-ben újra nádor, mely állás mellett 1226-ig bodrogi és soproni főispán is; 1228-ban udvarbíró, Sopron és Bodrogmegye főispánja; 1229-től 1235-ig harmadszor szlavóniai bán (1232-ben e mellett országbíró).⁴

II. András halála után (1235) felségárulással vádoltatván, börtönbe jutott, melyben nemsokára meg is halt; 1238-ban már nem él.

Neje Ilona 1230-ban említettetik. Fia Gyula folytatta a családot; tőle származnak a baranyamegyei Siklósiak, kiknek egyik ága (Györgygyel) 1395 táján kihalt. Valószínű azonban, hogy Gyulán kívül még több gyermekei is voltak, kiknek egyikétől az ismert László erdélyi vajda (—1315) származott.⁵

25. Atyasz.

1213—1214. 1220—1222.

Veszprémmegyei ember; atyja Atyasz valószínűleg már II. Gyécsa idejében élt. Ifjabb *Atyasz* 1202-ben Fejér-, 1205

¹ Fejér III. 1, 148. Wenzel I. 132.

² Fejér III. 1, 272. Wenzel VI. 401.

³ A *Váradí Regestrum* 254. sz. szerint Gyula bán 1220-ban a közép-szolnoki Nádasdi Tiborcz ügyében ítélt.

⁴ Fejér III. 2, 198., 238., 287., 303., 364. IV. 1, 129. *Hazai okmánytár* VIII. 25. Wenzel I. 277. VI. 506., 507., 549. XII. 682. *Századok* 1897/585.

⁵ V. ö. Turul 1908. évf. 122.

és 1206-ban Zala-, 1207. Veszprém- és Pozsonymegye, 1209—1212. Sopronmegye főispánja. 1213-ban megkapja a bánságot, mely mellett 1214-ben somogyi főispán is volt.¹ 1215-től 1218-ig országbíró és Bácsmegye főispánja; 1219-ben királynéi udvarbíró és bodrogi főispán; 1220-ban másodszer kapja a bánságot, melyben 1222-ig marad.² Később csak címzetes bán, 1228—1229-ig királynéi udvarbíró; 1233 után elvész a nyoma.

Három fiát ismerjük: 1. Lőrinczet, királyi pohárnokmestert, 2. Atyasz-t, kit 1244 előtt a garázdálkodó varasdmegyei Patona megölt, 3. Gyurká-t (1256—1257), Buzád-Hahót nb. Mihály vejét; ennek fia Atyasz fiutódok hátrahagyása nélkül halt meg.

26. János.

1215.

Atyaszt 1215-ben bizonyos *János* váltja fel a bánságban,³ kire sem azelőtt, sem azután rá nem akadunk. Meghatározása tehát egyelőre lehetetlen. Igaz ugyan, hogy 1231-ben Iván címzetes bánra akadunk, és hogy az Iván név kétségtől Jánosnak felel meg, de mivel az Iván bánról szóló források mindig csak az Iván nevet említik, czélszerűbbnek tartom, ez Ivánt Jánostól különböző személyként a címzetes bánok alatt bemutatni.

27. Pózsza.

1216.

János utódja 1216-ban bizonyos *Pózsza*,⁴ kit közelebbi adatok hiányában meg nem határozhatunk. Mindamellett megjegyzem, hogy valószínűleg Bár-Kálán nb. Nána fia Pózsá-val azonos, ki 1222-ben II. András alatt egyetlenegyszer országbírói minőségben merül fel. A *Váradí Regestrum* 316. sz. szerint 1221-ben a borsodmegyei Ományiak ügyében Tamás püspök és Simon comes mellett még Pousa bán is működik, de akkor kétségtől már csak címzetes bán.

28. Fajszi Salomo.

1222—1224.

Pózsza utódja 1217—1219. az ismert Bánk; ezt követte 1220-tól 1222-ig a szintén ismert Atyasz. 1221 után azonban nagyon

¹ Fejér III. 1, 163. VII. 1, 192. Wenzel VI. 368. XI. 129.

² Fejér III. 1, 286., 320., 381. V. 1, 302. *Hazai okmánytár* VI. 15. VII. 9. Wenzel I. 175. VI. 408., 409. XI. 159., 163., *Váradí Regestrum* 259. sz.

³ Knauz I. 208. Wenzel XI. 131.

⁴ Wenzel XI. 134., 136., 138.

váltakoznak az országnagyok. Midőn 1222-ben András király és Béla trónörökös közt kibékülésre került a dolog és ez év végén mindkét pártbeli emberek kerültek az országnagyok sorába, a báni méltóságot bizonyos *Salomo* zalai főispán kapta, kívül mindkét állásban 1224-ig találkozunk.¹

E Salomo atyja, Miska comes, Gertrud meggyilkoltatása után Béla trónörököst saját házába vette s magánál tartotta, míg András király visszavehette. Ezért megkapta Miska 1213-ban Vasmegeye főispánságát, fia Salomo pedig (1211-től 1214-ig) a királyi tárnokmesteri és a bácsmegeyei főispáni állást. 1214-től 1225-ig nem szerepelt az országnagyok sorában; 1222-ben — mint Bélának hívét — kinevezték országbíróvá és Mosonmegeye főispánjává, de még ugyanazon évben bán és zalai főispán lett. 1225 után elvész a nyoma; 1244-ben róla már mint nem élőről van szó. Neje, Alice, francia származású leány, Jolán királynéval jött Magyarországra, hol Batisz országbíró és mosonmegeyei főispánnal kelt egybe. 1220-ban már Batisz neje s akkor az András királyfi nevelése körül szerzett érdemeiért egy valkómegeyei birtokot kap. Batisz halála után (ez 1237-ben már nem él) fentebbi Salomo, ki röviddel Batisz után a mosoni főispánságot kapta, vette nőül az özvegyet; meddig tartott e házasság? nem tudjuk; 1244-ben találjuk, hogy Alice harmadik férje, Bajóti Nagymartoni Bertrand² neje nevében az ennek első férjétől, Batisztól, adományozott valkómegeyei hedrei birtok iránt a Miskóc-zsembeliek ellen pört indított; hogy ez Alice egyúttal Salomo bán özvegye, ezt az illető okirat³ világosan megmondja.

Salomo birtokviszonyairól annyit tudunk, hogy a veszprémegeyei vázsonyi birtokát végrendeletileg azon feltétellel ruházta át Kopasz András nevű tisztjére, hogy ez a keresztes hadjáratról szóló fogadalmát helyette beváltsa. Származására nézve felvilágosítást ad azon körülmény, hogy Lőrincz (nem Lucius) fia Fajszi Miska saját, úgy mint fivérei nevében 1207-ben elismeri, hogy a tihanyi apátság tőlük a veszprémegeyei Vámosban egynéhány telket vett. Miután Miska azon »Örsi« Miskától megkülönböztendő, ki 1227-ben még él, és kinek Mihály és Absa (= Absolon) nevű fivérei vannak, Salomo atyjában csak Fajszi Miskára tudunk ráismerni.³ Salomo esetleges utódairól nincs tudomásunk; a legnagyobb valószínűség a mellett szól, hogy gyermektelenül halt

¹ Fejér III. 1, 295., 458. VII. 1, 211. (hol tévesen bácsmegeyei főispánnak van nevezve) *Hazai okmánytár* V. 10. Wenzel I. 197. VI. 420. (441.) VII. 167., 439.) XI. 175.

² Wenzel VII. 167.

³ Wenzel VI. 320; v. ö. még *Turu!* 1901. évf. 17—18.

meg; azon okiratban, melynek erejével 1225. jun. 6-án II. András király és Lipót osztrák herceg között a béke létrejött,¹ Salomo neve is előfordúl, a mi arra mutat, hogy a keresztes háborúban nem vett részt és 1225. jun. 6-án még életben volt.

29. B(elus).

1224.

Tkalčić I. 52. szerint 1224 május 26-án B(elus) bán működik. A zárjel arra mutat, hogy az eredetiben csak a bán nevének kezdőbetűje van kiírva; hogy Tkalčić mily érvek alapján veszi ezt Belusnak, nem mondja; így tehát nem tudunk e bánról többet mondani. Ha tényleges neve Belus, akkor több mint vaio-színú, hogy az ismert Belos bánnak ivadéka volt.

30. Mihály.

1224.

Béla ifj. király 1224-ben a vasmegyei Boba helység egy-néhány lakosait nemesítvén, az illető okirat záradékában² Mihály bánt is említi. Többet nem tudunk róla.

31. Aladár.

1225.

1224 december 24-én — mint láttuk — Hontpázmán nb. Márton volt Béla király alatt a bán; — mellette szerepel akkor Aladár comes is, a nélkül, hogy tisztségét ismernők. 1225-ben ez Aladár Béla alatt szlavóniai bán.³ Meg nem határozhatjuk.

32. Woink.

1225.

Fejér III. 2, 482 szerint Béla ifj. király oldalán bizonyos Wonica a tengeremelléki bán, de erről csakis ezen egyedüli okirat tesz említést.

Ez okiratot Pauler Gyula, Bojničić és mások is, az egy Tkalčić kivételével, hamisítványnak tartják. Mielőtt erről saját véleményemet nyilvánítanám, szükségesnek találom

¹ Fejér III. 2, 10.

² *Hazai okmánytár* VIII. 142.

³ Fejér III. 2, 482. Wenzel XI. 175.

annak kiemelését, hogy Pauler *A magyar nemzet története* című munkájának első kiadása második kötetének 646. oldalán ezen darabot valódinak vette.

Az okiratban előforduló világi és egyházi országnagyok, bár némi ferditéssel, 1225-ben minden kétséget kizárólag valódi okiratokban is kimutathatók. Az egyetlen Wonic nem szerepel máshol mint tengermelléki bán és Wenzel XI. 339., mely 1245-ben egy Voinch bán fiáról szól, nagy vigyázattal veendő, mert a benne még élő személyként szereplő Benedek győri püspök már 1244-ben meghalt és egynéhány világi országnagy itt 1245 ápr. 26-án szerepel, a kikről egyéb okiratok *e napon* mit sem tudnak. Azon körülmény azonban, hogy Wonic bánt csak ez az egyetlen okirat említi, még nem elegendő ok arra, hogy az egészet hamisítványnak tartsuk; lehet, hogy számos okirat, mely őt említette, elveszett és lehet az is, hogy számos darab, mely jelenleg valamely levéltár rejtekében fölfedezetlenül hever, róla még többet mond. De még Béla czíme, mely az egyidejűleg kiállított magyar oklevelekben használt czímétől eltér, sem gyanús, mert a Wenzel XI. 182. olvasható 1225-ben kelt és eredetijében még meglévő darabban ugyanezen czímet találjuk. Gyanús azonban e levél meglehetősen dagályos és helylyel-közzel nagyon is keneteljes hangja. Így például a »quod non habet per corrupte carnis naturam« határozottan betoldás.

Határozottan gyanús továbbá az »et aliorum juxta eiusdem generationis lineam descendentium« is, mert a »linea« szó mint genealogiai kifejezés akkori időben nem igen divó; másrészt pedig azért, mert az okirat, mely a három nemesített fivér oldal-rokonait névszerint világosan megnevezi, minden esetre a távolabb nemzetségbeli rokonokat is így megnevezte volna, a helyett hogy őket minden névszerinti megjelölés nélkül egyszerűen és általánosságban említené, a mi az illetőkre nézve semmi gyakorlati haszonnal nem járt, miután nemzetségbeli rokonságukat szükség esetén ki kellett volna mutatniok, míg ez a határozottan megjelöltek számára nem volt szükséges.

Véleményem tehát az, hogy e levél alapszerkezetére, vagyis a benne felsorolt személyek nemesítésére és záradékára nézve valódi; az azonban több mint valószínű, hogy valamely átírás alkalmával — mert az illető helyeken az eredeti szöveg valószínűleg nehezen avagy alig olvasható volt — a két fentebbi toldalékot beszúrták.

Végezetül még említendő, hogy 1256-ban bizonyos Voynk a Császsma melletti Dedech-en birtokos¹ és hogy egy 1245 április

¹ Wenzel XI. 421.

26-án kiállított okiratban, (melyről már fent szóltunk) *Woinch bán fia* a körösmegyei Musina folyó mellett birtokos, a miből tehát kitűnik, hogy a tenger melléki bán neve nem Wonic, hanem Woinch.

33. Vánlegény.

1226.

1226 augusztus 1-én Kálmán horvát és dalmátországi herceg nagyjai között »Valegin« bán is szerepel.¹ Miután tudjuk, hogy Bánk bán contubernarius (*= familiarisa* vagyis *házi tisztje*) *Vanlegin* 1209-ben Zágrábmegye főispánja volt,² biztosra vehetjük, hogy az 1226. évi bán neve is Vanlegin. 1247-ben már nem él; akkor megkapja a zágrábi káptalan a Zágráb mellett lévő gradeczi hegynek azon részét is, mely valamikor Wanlegen-é volt.³

Figyelemre méltó, hogy 1165-ben bizonyos Vánlegény Pozsonymegye főispánja.

34. Némel al-bán.

1230.

»Neemil« al-bán és zágrábi főispán 1230-ban Zlatenich helységet a topiczai szerzeteseknek ítéli oda.⁴ Gutkeled nb. István bán és herceg 1258-ban róla mint »Nemer volt zágrábi főispán« ról tesz említést.⁵ Abból, hogy egyik ítélezése alkalmával az egyik pristaldusa egy bennszülött (horvát), a másik pedig magyar ember volt, következtetjük, hogy ezen al-bán szintén magyar úr volt. A Némel személynév Magyarországra vonatkozó okiratainkban különben is többször fordul elő.

35. Keled al-bán.

1234.

Kálmán herceg és (Kán nb.) Gyula bán alatt 1234-ben *Keled* al-bán és Zágrábmegye főispánja bizonyos birtokügyben ítélt.⁶ Meg nem határozhatjuk.

¹ Fejér III. 2. 92.

² Wenzel XI. 101.

³ V. ö. Tkalčić I. 89.

⁴ Wenzel XI. 216.

⁵ Ugyanott 452.

⁶ Wenzel XI. 681.

36. Gutkeled nb. Apaj.

1235—1238.

Fentebb láttuk, hogy 1228-tól egészen 1235-ig II. András embere Kán nb. Gyula a bán. András halálával teljesen változtak a viszonyok, a mennyiben legnagyobbbrészt csak Béla és Kálmán herceg hívei ruháztattak fel az országos méltóságokkal. A szlavóniai bánság szintén kapott új tulajdonost. Gutkeled nb. Apaj 1238-ban elmondja, hogy András halála után, midőn a várbirtokok vizsgálása elrendeltetett, bizonyos várjobbágyok azonnal, midőn a báni méltóságot kapta, hozzá fordultak. Ennek alapján nem szenved kétséget, hogy 1235-től kezdve Apaj a bán.

Az új bán 1231-től 1234-ig Kálmán herceg alatt Somogy-megye főispánja volt; mint szlavóniai bánt ismerjük 1239-ig.¹ Miután 1240-ben már más a bán és Apaj-ra többé nem akadunk, feltételezhető, hogy 1239 és 1240 között halt meg.

Fia, Apaj, 1250 augusztus 11-én előfordúl a sárvármonostori (Gutkeled nb.) kegyurak sorában; 1297-ben a szabolcs-megyei Benk és Monyorós birtokosa. 1300-ban még életben van; két fiát ismerjük: Éty (1290—1297) és Keresztúri Istvánt (1319—1342). Leánya a Semjén nb. Kállai Simon neje. Hogy a Marótiak őse István, ez Apaj bán unokája, a mint ezt egy helyen olvassuk, nincsen bebizonyítva. Tény azonban, hogy a körösmegyei rászina-keresztúri Apajfi és rászina-keresztúri Bocskai családok Apaj bántól származnak.

¹ *Hazai okmánytár* VIII. 34. Wenzel VII. 39., 61., 86., 88.

38. Miklós.

1240.

Apaj után 1240-ben Kálmán herceg tárnokmestere a szlavóniai bán.¹ Kétségtől való dolog, hogy ő azon Miklós nevű zalamegyei főispánnal azonos, ki Kálmán nagyjai sorában 1231-től 1234-ig szerepel; mindamellett meghatározása, mert mellette még számos más Miklós nevű országnagy is szerepel, felette nehéz. Legfeljebb azon véleményünknek adhatunk kifejezést, hogy az 1247-ben előforduló zalai főispánnal és az 1249. évben szereplő Miklós dubiczai (Horvátországban) főispánnal és István ifj. király tárnokmesterével azonos lehetne, mely utóbbi esetben a későbbi tárnokmesterrel, Sinister (Balog) Miklóssal egynek vehetnők. 1240. évi pecsétje annyira meg van rongálva, hogy meghatározására támpontot nem nyújthat; azt azonban határozottan mondhatjuk, hogy címerében a Gutkeled nemzetség címerképét nem találjuk, és hogy ez is ellene szól, hogy ő a Gutkeled nb. Miklós bánal azonosítandó legyen.

39. Túrje nb. Szentgróti Dénes herceg.

1241—1245. † 1254. 55.

Zalamegyei ember; Túrje nb. Szentgróti Dénesnek a fia. IV. Bélának játszótársa, kinek oldalán 1217—1218 (addig, míg II. András keleten járt) a steini kastélyban tartózkodott. 1228-ban kitüntette magát egy bolgár hadjáratban Viddin előtt; 1229-ben részt vett a halicsi hadjáratban; 1230-ban fogságba ejtette Pettau Hartnidot és ugyanazon évben részt vett a halicsi hadjáratban, mely alkalommal Jaroslóvár előtt hősiességét kiválóan kimutatta. 1233—1234-ig erdélyi vajda; 1234-ben szolnoki főispán. Béla, alig hogy trónra lépett, 1235-ben lovászmesterévé nevezte ki, mely állásban 1241 szeptember 23-ig találjuk (a mellett 1240-ben Temes megye főispánja is). 1241-ben megkapta a szlavóniai bánságot; 1242—1244. Szlavónia hercege; a báni méltóságot 1245 április 26-ig viseli.² 1245-től 1246 április 12-ig nádor és Somogy megye főispánja; 1247-ben csak címzetes bán; 1248 május 1-én másodszor nádor és a mellett (már 1247. június 2. óta) Pozsony megye főispánja; 1251 november 23-án és 1254 október

¹ *Hazai okmánytár* VIII. 37. Wenzel XI. 315.² *Fejér* IV. 1, 250., 255., 293., 319., 324., 421. (tévesen 1246.) Wenzel II. 144. 153. VII. 116., 133., 152., 169., 191. XI. 326., 340.

17-én Szolnokmegye főispánja. Meghalt 1254 és 1255 között. Ő a túrjei prépostság alapítója.¹

Dénes herczeg nem hagyott futódot maga után. Kiterjedt birtokait a Túrje nb. oldalrokonai örökölték.²

40. Kán nb. László herczeg.

1245. † 1246/47.

A Kán nemzetség tagja; atyja Gyula bán. E László 1217 óta királyi lovászmester és a mellett (1220—1221) pozsegi főispán; 1223-ban Vas megye főispánja; 1224-től 1235-ig országbíró (és a mellett felváltva békési, nyitrai, bácsi és bodrogi főispán); 1236—1237. Somogy megye főispánja; 1242—1245. nádor és Somogy megye főispánja, utóljára pedig 1245 december 12-én Szlavónia bánja és herczege.³ Kétségtelen, hogy 1246 és 1247 között meghalt.

E bán-herczeg nemzetsége s családi hovatarozandósága sokáig volt a genealogiai irodalom tengeri kigyója. Az erre vonatkozó vitatkozás részletes elemzése s az egyes érvek összegezése sokkal több tért venne igénybe, mint a mennyi ezen a helyen rendelkezésemre áll és azért csak a *Turul* 1905 és 1908 évfolyamában megjelent »Ujabb nemzetségi kutatások« című dolgozatomnak a Kán nemzetségről szóló részére hivatkozom. Itt még csak annyit, hogy László bán egyenes ivadékainak nyomát a XIV. század első negyedében elveszítjük.

41. Halicsi Rosztiszló herczeg.

1247. † 1263.

Az orosz Rurik-dynastia sarja; atyja Mihály csernigovi fejedelem, anyja Dániel halicsi fejedelem leánya.

Atyját, Mihályt, a novgorodiak 1229-ben az ottani uralom átvételére szólították fel; közbejött körülmények azonban Csernigovba hívták, miért Rosztiszlót Novgorodban hagyta; a fiatal herczeg uralkodása nem tartott sokáig, mert alattvalói már

¹ Feltűnő, hogy IV. Béla 1243-ban, midőn Nona dalmáciai városnak régi határait megerősíti, a határjárással *Joákim szlavóniai bánt* bízta meg, holott tudjuk, hogy akkor Dénes a bán. — Úgy látszik, hogy Wenzel (II. 146.) IV. Béla privilegiumát csak V. Istvánnak 1272-ben írt megerősítéséből közölte s így biztosra vehetjük, hogy az 1272. évi oklevélbe írási hiba csúszott be. Ez annál is bizonyosabb, mert Bélának 1244 augusztus 26-án szintén a nónaiak számára kiállított szabadalmi levelében (Fejér VII. 5, 268.) *Dénes szlavóniai herczeg* a király pristaldusa.

² Lásd erről *Turul* 1898. évf. 114—115. ll.

³ Fejér IV. 1, 388.

1230-ban visszaküldték. 1238-ban Mihály fiát Rosztiszlót Halics nyugati részeinek fejedelmévé tette, de innen is hátrálnia kellett. 1239-ben, mert Dániel halicsi herceg magyar segélyhaddal országát visszanyerte. Az orosz források szerint Rosztiszló atyjával már 1240-ben elment IV. Béla udvarába és állítólag már akkor megkérte Béla leányának, Annának kezét, de kosarat kapott. 1242-1243. Csernigov fejedelme volt, de az országába betörő tatárok elől atyjával együtt IV. Bélához menekült. Mihályt a tatárok ölték meg 1246 szeptember 20-án. Rosztiszló 1243 óta Magyarországon élt. Miután 1243-ban Anna királyleányt nőül vette, még ugyanazon évben magyar csapattal Halicsba vonult, hogy az ottani fejedelmi széket elnyerje; Dániel herceg azonban rátámadt a magyar seregre, megverte s ez alkalommal Rosztiszló is életveszélyben forgott; utóljára küzdött Rosztiszló Halicsért 1249 december 17-én, de újra megveretvén, mostantól kezdve tevékenységét második hazája és ipja ügyeinek érdekében fejtette ki.

1245-ben még mindig címzetes halicsi herceg, 1247. június 2-án Szlavónia bánja; ¹ 1254 óta Macsó ura, mely állása elég alkalmat nyújtott neki arra, hogy a szomszédos Bulgáriának ügyeibe beleavatkozzék.

Rosztiszló többször állt magyar hadosztályok elején. 1246-ban részt vett a bécsujhelyi csatában, az ötvenes években Trencsén vidékén védelmezte a magyar határt, ² 1258-ban magyar sereggel Tirnováig nyomult előre, hogy a trónbitorló II. Kálmán nevű bolgár czárt elűzze. Ez expedíciónak egyik kifolyása volt az, hogy Rosztiszló rövid időre a maga kezében összpontosította a bolgár uralom gyeploít és magát »Imperator Bulgarorumnak« nevezte. ³ Meghalt 1263-ban.

Két fia volt: Mihály és Béla és négy leánya. Mihályt csak az 1262-ben Béla király és István között kötött békeszerződés említi. Bélát 1272-ben Güssingi Henrik emberei ölték meg. Vele Rosztiszló fiága kihalt.

Rosztiszlónak egyik (névtelen) leánya 1255 körül I. Mihály bolgár czárhoz ment férjhez. Mihály halála után II. Kálmán magához ragadta a fiatal özvegyet, de Rosztiszló kiszabadította és hazahozta Magyarországra; további sorsát nem ismerjük. Másik leánya, az igéző szépségű Kunigunda, 1261-ben férjhez ment II. Ottokár cseh királyhoz; második férje 1279/80 Rosenbergi Zavis; Kunigunda 1285 szeptember 24-én halt meg. Gri-

¹ Fejér IV. 1, 454.

² *Hazai okmánytár* VI. 98.

³ *Zichy okmánytár* I. 3.

fina nevű nővére († 1303 és 1309 között) fekete Leskó krakkói és sandomiri fejedelem neje; Margit pedig a Nyulakszigetén lévő zárda fejedelemasszonya volt.¹

42. Gutkeled nb. István herceg.

1248—1260. † 1260.

A jövevény Gutkeled nemzetség sarja, Dorog (Dragon) fia. Miután róla és családjáról más helyen kimerítő értekezést közöltem, itt csak a legszükségesebb életrajzi adataira szorítkozom.

Pályáját II. Andrásnak és ennek fia András halicsi hercegnek szolgálatában kezdte; a herceg halála után (1234) Bélának szolgálatába lépett. 1242—1245. lovászmester, 1245-ben országbíró és Nyitra megye főispánja; 1246—1247. nádor; 1248 október 26-tól 1260-ig szlavóniai bán; 1252 óta a szlavóniai hercegi címet viseli; a mellett 1254 óta Stájerország főkapitánya; meghalt 1260 második felében.²

Tőle származnak a Majádi, Butkai, Ráskai, Málczai, Márki és Csatári családok.

43. Apa al-bán.

1251.

1251-ben tanúsítja Béla király, hogy István szlavóniai bán kérésére a Pesztecsnök vártól elszakított Rezicsa földet rokonának (»consanguineo«) Lőrincz comes fia Apa al-bánnak, ki a király elleneivel szemben érdemeket szerzett, adományozta.³

Apa nevű »bán«-ra még kétszer fogunk akadni; egyikök mindezenet a Lőrincz fiától megkülönböztetendő, — másikuk azonban ezzel egy és ugyanazon személy lehet. 1295. június 6-án tanúsítja t. i. Miklós nádor, Somogy és Fejérmegye főispánja, hogy Apa bán fiai, István és Miklós Bratuey nevű birtokukat rokonuknak, Buzád-Hahót nb. Atyasz comesnek, részint rokon szerezte, részint az Atyasz általuk okozott károk és költségek kárpótlásául átengedték. Miután ezen Atyasz 1288-ban Somogy megye főispánja volt és a nádor bizonyosságlevele a somogy megyei Segösdön lett kiállítva,⁴ kétségtől dolog, hogy Apa bán fiai

¹ Bővebbet Rosztizslórol és családjáról l. *Az Árpádok családi története* című művem 463—475. l.

² Fejér IV. 2, 98., 166., 218., 284., 451. VII. 1, 297. *Hazai okmánytár* IV. 37. VI. 75. VII. 87. VIII. 74. Wenzel II. 253., 289. VII. 290., 320., 328., 395., 421., 439., 441., 451., 458., 478., 484., 491., 503., 510. XI. 359., 439., 447., 452., 464.

³ *Blagaji okmánytár* 13.

⁴ Wenzel X. 191.

somogy megyei birtokosok, és hogy az adományozott jószág Somogy megyében feküdt, meghatározása azonban nem könnyű. Azonos lehetne talán azon somogy megyei Bracha nevű helységgel, melyről Atyasz fia János 1348-ban állítja, hogy örökölt birtoka; ¹ de mivel a babocsai apát szintén magáénak vallja, alig szenvedhet kétséget, hogy a még ma is Babocsa mellett létező *Baratinnal* azonos, a mi annál is valószínűbb, mert Bracha a Rinya folyó mentén feküdt.

44. Ivánka al-bán.

1252 előtt.

Gutkeled nb. István bán 1252-ben bizonyos Miklósnak a zágrábmegyei Szepnicza helységet odaítélvén, említi, hogy Miklós tulajdonjogának bebizonyítására többi között *Joanka* volt al-bán és Zágrábmegye főispánjának oklevelére hivatkozik.² István bán ítéletéből azonban ki nem betűzhető, hogy Joanka al-bán mikor működött; Dénes bánsága alatt egy Joanka volt 1242-ben Zágrábmegye főispánja.

45. Sándor.

1252., 1256., 1258., 1259.

1252-ben Sándor al-bán és zágrábmegyei főispán bíraskodik,³ 1256-ban még mindig al-bán,⁴ 1258-ban mint al-bán egyúttal Podgorjamegye főispánja és zágrábi bíró is,⁵ 1259 nyarán pedig tengermelléki bán és Zágrábmegye főispánja;⁶ 1261-ben csak mint volt al-bán és zágrábmegyei főispánról van róla szó.⁷

Egyetlen egy jel sem szolgál arra, hogy a még előforduló Gutkeled nb. Sándor bánnal azonosítsuk.

46. Butko.

1259.

Butko tengermelléki bán 1259 márczius 19-én Spalatóval és Trauval együtt a Poljiczaiak ellen szövetezik;⁸ valószínűleg a bribiri grófok családjának tagja.

¹ *Anjoukori okmánytár* V. 240.

² Wenzel XI. 380.

³ Fejér IV. 2, 169. Tkalčić I. 95.

⁴ Wenzel VII. 439. XI. 431.

⁵ Codex Turopoljensis I. 15.

⁶ Wenzel XI. 464.

⁷ Ugyanott 510.

⁸ Fejér VII. 1, 311.

47. Ratold nb. Roland.

1260—1267. † 1277.

Az olasz származású Ratold nb. Domonkosnak a fia; 1241 szeptember 23-án pohárnokmester; 1242 márczius 14-től 1245 december 12-ig étekfogó-mester és (1242 november 16-án) Vasmegye főispánja; 1243. nyitrai, 1244 óta soproni főispán. 1246-ban ő védelmezte a pozsonyi és soproni várat osztrák II. Frigyes ellen és ő volt a bécsújhelyi csatában a magyar sereg főparancsnoka. 1247-ben országbíró, 1248-tól 1260-ig nádor és Pozsonymegye főispánja. Ez állásban érte őt a megbízás, hogy 1254-ben és 1260-ban IV. Béla és II. Ottokár között a békealkudozásokat kezdeményezze és vezesse. 1260-ban kinevezték őt Szlavónia bánjává, mely állásban félbeszakítás nélkül 1267 április 12-ig találjuk; a mellett 1266-ban még spalatói városkapitány is volt.¹ 1267-ben sikerült egynéhány rosszakarójának őt Bélánál annyira kegyvesztetté tenni, hogy báni méltóságától megfosztotta s innen magyarázható, hogy 1268 óta Béla alatt már nem kapott közhivatalt. 1271-ben újra azok sorában találjuk őt, kik a magyar-cseh békealkudozásokat vezették; 1272 november 26-tól 1273 márczius 30-ig nádor és macsói bán; 1273 június 7-től október 26-ig megint nádor; 1274 december havában újra az, és a mellett 1275 június 4-ig sopronmegyei főispán; 1275 júniusában csak Vasmegye főispánja; 1275 december 4-től 1276-ig királynéi tárnokmester és Szánamegye főispánja; 1277 augusztusában országbíró; 1277 július 13-án még tagja volt azon magyar küldöttségnek, mely András királyfinak Habsburgi Klementinával való eljegyzését Bécsben közvetítette; meghalt 1277-ben.

Özvegye 1278-ban fordul elő. Több fia volt, kiknek egyike Mátyás a családot folytatta. Miután Rolandról és családjáról a *Turul* 1897. évi folyamában (129—132.) bővebb cikket közöltem, ezt itt csak azzal akarom kiegészíteni, hogy Roland unokájának Olivérnek fia István 1357 május 25-én még esztergomi kanonok, és hogy a pápa nevezett napon a veszprémi officiálisnak meghagyja, hogy István részére provideálja az óbudai prépostságot, melyet most István zágrábi klerikus bír.² Olivér fia István 1366-ban tényleg óbudai prépost.

¹ Fejér IV. 3, 156., 260., 325., 429. *Hazai oklevéltár* 41. *Hazai okmánytár* VII. 94. VIII. 88., 95., 104. *Soproni okmánytár* I. 25. Wenzel III. 106., 153. VIII. 73. XI. 496., 510., 538., 543., 560., 562., 571.

² *Történelmi tár* 1895. 263.

48. Héder nb. Güssingi Henrik.

1267—1270., 1273., †1274.

A jövevény Héder nemzetség sarja; Henrik fia; vas megyei ember. Felmerül 1228-ban mint vas megyei birtokos; 1244—1247 Vas megye, 1247—1259 Somogy megye főispánja s a mellett 1254—1259. országbíró, 1260—1267. nádor és pozsonyi főispán, 1267 szeptember 15-től 1270 márczius 6-ig szlavóniai bán.¹ IV. Béla halála után rövid ideig Csehországban tartózkodott, de 1272—1273. megint Magyarországon jár és ozorai bán; 1273 május 12-től 1274 szeptember 25-ig másodszer szlavóniai bán.² Elesett 1274-ben a király ellen vívott csatában.

Két neje volt; az elsőnek a nevét nem ismerjük; második a cseh Lichtenburg Smil nevű főúr leánya, kivel 1270-ben Csehországban kelt egybe.

Miután róla és utódairól a *Századok* 1895. évi folyamában kimerítő dolgot közöltem, itt még csak azt említem meg, hogy tőle az osztrák Pernstein, a magyar Rohonczi, ludbregi Kakas, Tamási és Szekcsői Herczeg családok származnak.

49. Gutkeled nb. Joákim.

1270—1272; 1276. †1277.

Az ismert István bán-herczeg fia. 1263-ban Béla királyfi étékfogó mestere. Azóta nem találkozunk vele többé IV. Béla uralkodása alatt. V. István trónralépésével megkapja (junius 13-án tűnik fel legelőször) a szlavóniai bánságot,³ melyben 1272. junius 14-ig találjuk.⁴ István halála után mint a szép kún Erzsébetnek hatalmas kedvence megint az országnagyok sorába lépett, a meny nyiben 1272 szeptember 3-án újra szlavóniai bán, mely állásban november 26-ig maradt.⁵ 1272 november 27-től 1273 már-

¹ Fejér IV. 3, 386., 456. *Hazai okmánytár* VII. 116. Wenzel III. 157. VIII. 204., 226., 301. XI. 598.

² Fejér V. 2, 116., 238. (tévesen 1275.) *Hazai okmánytár* II. 11. III. 23. VIII. 152., 153., 164. Knauz II. 21. *Sztáray okmánytár* I. 16. Turóp. I. 28. Wenzel IV. 21., 23., 27., 35., IX. 19., 22., 23., 41., 50., 53., 55., 57., 60., 62., 66., 88. XII. 76., 80., 85., 92., 100., 698. (Hinkó). *Zichy okmánytár* I. 35.

³ Fejér V. 1, 87 szerint 1270 április 24-én Csák nb. Máté lett volna a szlavóniai bán, — de ha szemügyre vesszük, hogy IV. Béla haláláig Güssingi Henrik volt a bán, hogy Csák nb. Máté 1270-ben erdélyi vajda lett és hogy fennebbi báni méltóságáról egyetlen egy más okirat sem szól, akkor bátran elhíhetjük, hogy Fejérnek ez adata tévedésen alapszik.

⁴ Fejér V. 1, 152. VII. 2, 12. *Hazai okmánytár* I. 56. VIII. 145. Tkalčić 47. Wenzel III. 247. VIII. 286., 343., 346., 380—393. XII. 35., 50., 695. *Zichy okmánytár* I. 21. (tévesen 1269).

⁵ *Hazai okmánytár* VII. 138. Wenzel IX. 2, XII. 71.

ezius 30-ig tárnokmester és pilisi főispán; 1273 június 7-től 1274 szeptember 25-ig megint az és a mellett Pozsonymegye főispánja; 1275 nyarán tárnokmester, pilisi és baranyai főispán; 1276 augusztus 9-én harmadszor szlavóniai bán,¹ mely minőségben (1276-ban beállt rövid félbeszakítás után) 1277 első felében a Vodicsaiak elleni csatában életét veszte.

Horneck rimes krónikája mondja, hogy a Babenbergiekkal rokon Himbergi Gertrud és Halicsi Román leánya István zág-rábi herczeg (ez pedig az ismert Gutkeled nb. István bán) fiához ment férjhez, és miután Joákimot a királyi család rokonának (cognatus) mondták, eltalálta dr. Pauler Gyula az igazat, midőn nagy körültekintéssel írt *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt* című művében Román veje alatt Joákimot értette.

Joákim házasságából egyetlen egy leány ismeretes, ki 1337-ben, mint a Barsa nb. Roland vajda özvegye végrendelkezik.

50. Majs.

1272., † 1280.

Majs volt nádor (1228—1231) fia; nemzetségét még nem ismerjük. Anyja a Monoszló nb. Makáriás al-bán leánya. Közpályáját — úgy látszik — mint garai főispán kezdte; 1250-ben Kirchschlag előtt a magyar sereg egyikfőtisztje; 1251-ben lovászmester; 1254-ben lovászmester és Györmegye főispánja; 1257 és 1258-ban étekgómmester és orbászi főispán; 1260—1267 Béla herczeg tárnokmestere, somogyi, varasdi és soproni főispán; 1270-től 1272-ig nádor és Sopronmegye főispánja; 1272 augusztus 3-án pedig Szlavónia bánja; ² 1273 május 27-től 1274 szeptember 25-ig somogyi főispán és a mellett (1274) királynéi tárnokmester és április 3-án szépei főispán is; 1275 végétől 1276 márczius 25-ig országbíró és Somogymegye főispánja; 1279—1280 a királyné tárnokmestere, mely minőségben 1280 végén Budán végrendelkezik; meg is halt ez évben.

Neje Erzsébet 1280 után a margitszigeti zárdába vonult vissza; 1290-ben még él; 1296-ban már mint néhairól tesznek róla említést.

Majsnak csak két leánya volt; nagybátyja, Miklós és saját (t. i. Majsnak) fivére, Sándor folytatta a családot, mely részint a Darói, részint a Darói Moys (Majos) néven ismeretes. Majs leányai közül az egyik a Héder nb. Güssingi Henrik bán fia Henrik neje, a másik pedig Pok nb. Miklós vajdához ment férjhez.

¹ Fejér V. 2, 337. Wenzel XII. 197.

² Fejér V. 1, 241. *Hazai okmánytár* VIII. 439.

51. Csák nb. Máté.

1272—1273., † 1283.

A Csák nemzetség felvidéki ágának egyik képviselője bizonyos Máté, ki 1233-ban Béla ifj. király nagyjai körében szerepel. 1235—1241. étekfogómaster, 1242—1246. tárnokmester; 1246 után már nem találjuk őt az országnagyok között. Meghalt 1254-ben.

Két fia közül *Máté* legelőször 1264 április havában tünik fel IV. Béla pártján; 1270-ben kinevezi őt V. István erdélyi vajdává, mely minőségben 1272 augusztus 3-ig működik, 1272 november 27-től 1273 április 21-ig pedig szlavóniai bán,¹ 1273 végén átvette rövid időre az országbírói hivatalt (mint címzetes bán), mire 1274 szeptember 30-tól 1275 július 27-ig újra az erdélyi vajdaságot kapta; 1275 decemberétől 1276 február 25-ig tárnokmester, baranyai és pozsonyi főispán; 1276 augusztus 9-én pedig (most már harmadszor) megint erdélyi vajda; 1277-ben (mint címzetes bán) mosoni és soproni főispán; 1278—1279 és 1282—1283 nádor, mely állásban 1283 április 25-én Zsámbokon végrendelezik.

Neje túlélte őt; gyermekei nem voltak; birtokai Péter nevű fivérére (a hirhedt Máté olygarcha atyjára) szálltak át.

52. Pécz nb. Dénes.

1274., † 1284/5.

Zalamegyei ember; a Pécz nb. György fia; ² feltünik legelőször 1256 szeptember 22-én mint IV. Béla országbírája és Zalamegye főispánja; 1256-ban megkapja a szolnoki, 1258-ban a bakonyi főispánságot, mely minőségben 1258-ig Béla nagyjai sorában szerepel. 1259 május 26-án már István társkirály gráci udvarában étekfogómaster, zalai főispán és pettaui kapitány. 1263 május 3-án István nádora és bácsmegyei főispán. 1266 kezdetén mint Szerémmegye főispánja megint Béla híve (elődje Gutkeled nb. Miklós elvesztette a szerémi főispánságot, mert Istvánhoz szegődött); ugyanazon évben poljanai és pezeti főispán is; 1268-ban Zalamegye főispánja és Béla szlavóniai herceg udvarbírája, 1269-ben azonban csak Zalamegye főispánja. Béla halála után Istvánnal kibékülvén, megkapta tőle a maróczeni főispánságot; mint maróczeni főispán részt vett 1270 végén az Ottokár

¹ Fejér V. 2, 57. *Hazai oklevéltár* 65. *Hazai okmánytár* VI. 194. VIII. 148., 150. Tkalčić 49. Wenzel VIII. 398. IX. 3., 5., 11., 28. XII. 85. *Zichy okmánytár* I. 33.

² Nemzetségének megállapítását lásd a *Századok* 1897. 607—610. l. közzétett dolgozatomban.

elleni hadjáratban, melyben különösen a stájer lembachi vár előtt tüntette ki magát ; 1271 július 3-án még maróczai főispán ; 1272 augusztus 3-án országbíró és Varasdmegye főispánja ; 1273 végén megkapta a nádori hivatalt és az oktyi főispánságot, mely két méltóságát 1274 szeptember 27-ig viselte. 1274 szeptember 30-tól december 2-ig szlavóniai bán ;¹ 1275 január 29-én országbíró és zalai főispán ; 1275 áprilisában mint címzetes bán Zalamegye főispánja ; a mellett ugyanazon évi április 20-tól augusztus 11-ig még királynéi tárnokmester is. 1277 nyarán harmadszor nádor (és somogyi főispán), de már ugyanazon év november 18-án újra országbíró ; 1284 július 28-án és október 18-án mint címzetes bán Sárosmegye főispánja ; meghalt 1284 és 1285 között. Fia János 1292-ben Zalamegyében birtokos, 1295-ben Tomasina hercegnő pohárnokmestere és Veszprémmegye főispánja, de ez fiutód hátrahagyása nélkül halt meg.

Dénesnek egy leányáról van tudomásunk, ki a Buzád-Hahót nb. Alsólendvai Istvánhoz ment férjhez és e házasság révén az Alsólendvai Bánfi család ősanja.

53. Subiő Pál.

1285., 1300. † 1312.

Fejér VII. 4, 154 szerint Subiő Pál 1274 aug. 13-án helyettes tengermelléki bán. 1283-ban címzetes bán. Hogy ő 1285 jun. 16-án horvát bán és Bosznia ura lett volna, mint ezt Wenzel IX. 432 rubrumában olvassuk, nem áll, mert az illető okirat 1311-re esik. 1285 április 15-én mint »bán« szerepel,² ebből azonban bánágát közelebbről meg nem határozhatjuk ; 1289-ben valószínűleg csak címzetes bán. 1300 aug. 11-én horvát bán.³

Családjának egyik kiváló tagja. Hatalma oly nagy volt, hogy mind III. András, mind a trónkövetelő Martell Károly arra törekedett, hogy őt a maga számára vegnyerje. Utóbbinak sikerült is ez. Hogy mikor lett Bosznia ura, közelebbről meg nem határozható. Még 1311-ben »a horvátok bánja és Bosznia ura«-nak nevezi magát ; de ez csak cím lehetett, miután a báni méltóságot még életbenlétekor elsősülött fiára ruházta át. Uralma alatt állott Klisza és Osztrovicza is. 1311-ben megválasztották őt a záraiak grófjukká. Meghalt 1312-ben. Neje bizonyos Ursa, kitől Mladen, Gergely, György és Pál nevű fiak születtek.⁴

¹ Wenzel XII. 90., 113., 114., 118., 119.

² Wenzel IX. 438.

³ Wenzel V. 265.

⁴ Lásd ezekről *A délszláv uralkodók genealogiai története* című munkám 255—258. l.

54. Héder nb. Güssingi János.

1275., 1276., 1277., † 1308.

Az ismert Henrik bán fia ; többnyire Iván néven ismeretes. Feltűnik legelőször 1265-ben, midőn atyjával együtt az izsaszegi csatában V. Istvánnak fogságába került. 1272-től 1273-ig Zalamegye főispánja, 1273—1274. soproni főispán ; 1275 április 3-án átveszi Pécz nb. Dénes után a szlavóniai bánságot, melyben 1275 augusztus 11-ig találjuk ;¹ 1276 kezdetén másodszor bán ;² 1276 augusztus 9-én tárnokmester és bányai főispán, 1277-ben újra bán,³ 1281-ben szánai, garityi, orbászi és gačkai főispán ; 1281—1282 nádor ; 1287—1288. nádor és soproni főispán ; 1292-től 1299-ig felváltva Vas- és Sopronmegye főispánja ; 1303-ban nádor ; 1306—1307. ugyanaz. Meghalt 1308 április 5-én.

Miután róla és családjáról a *Századok* 1895. évi folyamában kimerítő tanulmányt írtam, itt csak azt akarom kiemelni, hogy »Farkas« János fiától az osztrák Pernstein család származik. Volt ugyan Iván bánnak még egy Gergely nevű fia is, de ennek két fia nem hagyott utódot maga után.

55. Gutkeled nb. Majádi Miklós.

1275., 1278—1279.

Az ismert István herczeg (úgy látszik legöregebb) fia ; felmerül 1263-ban mint a királyi étekfogók korlátnokja és Kemléki főispán, mely utóbbi állásban 1266 augusztus 25-ig találjuk. A Béla és István közötti viszályok alatt szerémi főispán is volt, de ez állástól megfosztatott, mert Istvánhoz szegődött. Ezért és elvesztett jószágaiért V. István azzal kárpótolta őt, hogy trónralépésekor országbíróvá és somogyi főispánná nevezte ki és egynéhány gömörmegyei birtokkal megajándékozta. Országbíró volt 1270 június 13-tól 1272 június 14-ig ; ezután — úgy látszik — lovászmester és szebeni főispán lett, mely két méltóságban 1272 augusztus 3-án találjuk. István halála után 1273 szeptember 19-től 1274 szeptember 25-ig országbíró, gačkai és zenggi főispán, 1275 április 3-tól augusztus 11-ig horvát-dalmát és tengermelléki bán.⁴ 1278 május 26-tól 1279 márczius 13-ig Szlavónia

¹ Fejér V. 2, 209. (tévesen 1274), 397 (tévesen 1277 ; *Hazai okmánytár* VIII. 174. *Suppl. Annal. Scepus.* II. 13. Tkalčić 53. Wenzel IV. 50. IX. 115., 119., 121. XII. 151. *Zalai okmánytár* I. 78.

² Tkalčić I. 180. Wenzel XII. 171.

³ Wenzel XII. 198.

⁴ Fejér V. 2, 397. (tévesen 1277.) *Hazai okmánytár* VIII. 174., 179. *Suppl. Annal. Scepus.* II. 13. Tkalčić 53. Wenzel IX. 121. XII. 138., 140., 152. *Zalai okmánytár* I. 78.

bánja.¹ 1283 augusztus 14-én és októberben címzetes bán, mely minőségben 1291-ig találkozunk vele ; 1291 október 9-től november 25-ig Valkó megye főispánja is ; a *Szazadok* 1875. 366. l. szerint még 1293-ban is valkói főispán lett volna (és macsói bán 1291 óta), de ez nincsen bebizonyítva.

Két fia maradt : János és László, kik legelőször 1278-ban mint tuszok merülnek fel. Jánosra azután csak 1291 október 21-én bukkanunk, Lászlóra pedig csak 1296-ban ; mindketten a sopron megyei Majád tulajdonosai és »Majádi«-ak. Utódokat nem hagytak hátra maguk után, úgy hogy birtokaik oldalrokonaira szálltak át.

56. Hontpázmán nb. Tamás.

1275., 1276.

A Hontpázmán nb. Szentgyörgyi és Bazini család sarja,² Achilles fia, szabolcsmegyei ember, felmerül legelőször 1266-ban Szabolcsmegyében mint egyszerű földesúr. 1273-ig nem hallunk róla semmit. Az 1273-ban László király és a cseh Ottokár között kitört háború alatt azonban már nagy érdemeket szerez magának. A marcheggvidéki összekoczczanás alkalmával sikerült neki a pozsonyi várjobbágyok élén az ellenséget szétugrasztani ; szintúgy kiűntette magát Laa vára előtt, melybe Ottokár visszahúzódott ; még ugyanazon évben a Detrekő előtt folyt harcban is részt vett. Vajjon viselt-e azelőtt már közhivatalt ? nem tudjuk, de 1275 márczius 24-én egyszerre csak országbíró, pozsonyi és semptei főispán, mely állásban még június 4-én is találjuk. 1275 december 4-én követi Güssingi Jánost a szlavóniai bánóságban, melyben 1276 első felében még szerepel ;³ 1276 augusztus 9. óta címzetes bán és nyitrai főispán, 1277-ben a mellett komáromi és pozsonyi főispán is, mely állásban 1277 november 10-ig forgolódik. Miután többé nem találkozunk vele, nem szenvedhet kétséget, hogy még 1277-ben meghalt.

Tamás bán nem hagyott utódokat maga után. Egyetlen nővére az Aba nb. Péterhez ment férjhez és kettejük fia Goda a bán halála után örökösödési követelésekkel lépett fel, melyekről a már idézett dolgozatom bővebb felvilágosítást nyújt.

¹ *Blagaji okmánytár* 33., 34. Fejér V. 2, 492., 507. Turóp. I. 30. Wenzel IV. 204. XII. 252., 253., 264.

² Ennek megállapítását lásd a már idézett »Nemzeti tanulmányok« című dolgozomban.

³ Wenzel IX. 114., 117. XII. 135., 144., 174. *Zalai okmánytár* I. 84. II. 160.

57. Héder nb. Güssingi Miklós.

1279—1281.

Az ismert Henrik bán fia, a hirhedt Iván fivére; 1273—1274. rojcsai és szánai főispán; 1274—1275. tálnok- és pohárnokmester, beregi és mosoni főispán; 1275 és 1276-ban nádor és soproni főispán; 1279-ben rojcsai főispán; 1279 július 25-től (de úgy látszik már 1279 kezdetén is, v. ö. Wenzel IV. 204.) 1281 április 12-ig szlavóniai bán; ¹ 1283—1284 nádor és pozsonyi főispán; 1285-ben nádor, 1289-ben ugyanaz és somogyi főispán; 1291-ben nádor; 1292-ben és 1294-ben, úgy látszik, csak czünzetes nádor; 1295 június 6-án nádor és Fejérmegye főispánja; utoljára említik »nádorként« 1299-ben. Fiától »Kakas« Miklóstól származnak a Rohoncziai és a Ludbregi Kakasok.²

58. Tétény nb. Pekri Péter.

1283.

1228-ban Tétény nb. Benedek fia Péter fiai Pekri Marcell, Mihály és Benedek (»de prosapia nobilium regni Hungariae orti«) birtokaikat újra körülíratják; Marcellról mondatik, hogy azalatt, míg András királyt a Szentföldre követte, otthon az asszúági birtokot pusztították. Ezen okirat azonban hamisítványnak bizonyult.

Marcellnek két fia volt: Péter, ki 1228-ban a körösmegyei Megyericse helységet kapja és Ábrahám, ki 1252-ig mint körösmegyei birtokos fordul elő. Ismeretlen nevű neje 1251-től szerepel 1286-ig.

Az állítólag 1228-ban felmerült Benedek — úgy látszik — IV. Béla alatt pohárnokmester volt. Három fiát ismerjük: Pétert, Keményt és Pált. 1281 áprilisában e Péter már »bán«-i czímen fordul elő. László király elmondja róla, hogy akkor, midőn az esküszegő cseh király a szombathelyi várt elfoglalta, súlyos sérüléseket szenvedett és a királytól elpártolt horvátokat és egyéb drávéntúli népeket a királynak visszahódította. Ez érdemeiért megkapja a körösmegyei Gajol és Asszúág nevű birtokokat (utóbbi újabb megerősítés czímen). Midőn László 1283 április 24-én e Péternek a garityi várt adományozza, akkor ezt már szlavóniai bánnak nevezi és a következő érdemeiről tesz említést: 1. midőn Nagyszombat a királytól elpártolt és a cseh Ottokárhoz szegődött (1273-ban), Péter a vár ostromlása alatt két fogát veszette;

¹ *Blagaji okmánytár* 40. Fejér VII. 5, 594. (do. *Tétény*) Wenzel XII. 336.

² V. ö. a már idézett »A Güssingiek« czimű dolgozattal.

2. Joákim szlavóniai bánnal együtt a lázadó horvátok ellen sikeresen szállt harczra, 3. az Aba nb. Szalánczi Finta ellen oly hősiessen küzdött, hogy majdnem aléltan kellett őt a harcztérről elvinni, 4. Győr ostrománál szintén dicső részt vett. 1283 október 29-én maga magát nevezi: »szlavóniai bán, baranyai- és gerzencei főispánnak«.¹

1286-ban már nem él. Két fia: Miklós és Lőrincz akkor merül fel legelőször; Lőrincz, ki a »Túz« melléknevet viseli, folytatta a családot.

59. Vodicsai Radoszló.

1288., 1290., 1292—1293.

Horvát nemzetség ivadéka, Vodicsai István comes fia. Felmerül 1264-ben; 1273-ban földbirtokos; 1278 óta (1280-ig) fivéreivel együtt részt vesz a Güssingiekkal és a Gutkeled nb. István herceg utódaival folytatott béketárgyalásokban; 1288 márczius 17-én szlavóniai bán.² 1290-ben a pápa julius 23-án hozzá intézett levelében szintén így címezi.³ 1292-ben szintén tényleges szlavóniai bán. 1292 szeptember 13-tól 1293 szeptemb. 27-ig ugyanaz.⁴ 1292 december 1-én még Martell Károly embere; 1293-ban azonban már III. András híve, a mennyiben a király anyjéért küldött Ugront, kit a vegliai grófok emberei elfogtak, kiszabadította és a király anyját útjában elkísérte; ez azonban még sem akadályozta őt abban, hogy később Thomasina hercegnő (a király anyja) ellen fegyvert ne fogjon, minek az lett a következése, hogy a hercegnő őt 1295-ben az orbácsi várból kiostromoltatta. 1299-ben már nem él. Özvegye 1313-ban még szerepel.⁵

60. Gutkeled nb. Majádi István.

1288. † 1288.

István herceg ifjabb fia, Miklós és Joákim bánok fivére. 1263-ban még igen fiatal ember; 1272 november 27-től 1273 május 27-ig boszniai bán. 1278-ig nem hallunk aztán róla semmit; de ez évi junius 19-én újra kegyébe fogadja őt IV. László és kinevezi, mint címzetes bánt, országbíróvá és mosonyi főispánná; mindkét hivatalban (a mellett még mindig címzetes

¹ *Hazai okmánytár* VIII. 21., 211. Wenzel VI. 457., 507. IX. 292. XII. 329., 386., 399.

² Tkalčić I. 221.

³ Wenzel IV. 365.

⁴ *Hazai okmánytár* VI. 388. VII. 231., 235. VIII. 319.

⁵ Lásd ezekről Thallóczy alapos és kimerítő tanulmányát a *B'agaji okmánytár*-ban.

bán is) 1279 márczius 13-ig találjuk, innen kezdve csak címzetes bán; 1288 márczius 27-én tényleges szlavóniai bán, mely minőségben gréczi (Zágrábban) palotáját Gilio nevű polgárnak adja el.¹ Miután 1288 márczius 27-ike óta fivéreinek ténykedéseiben már részt nem vesz (már ez év júliusában és augusztusában sincs említve), nem szenvedhet kétséget, hogy 1288-ban halt meg. 1291 július 17-én már mint nem élőről van róla említés téve. Özvegye, ki még 1300 július 22-én a Margitszigeten apácza, hitbéri és hozományi követeléseit fejében férje fivére Pál fiaitól a szabolcsmegyei Dada helységet kapja, ebből pedig következik, hogy István bán fiutód hátrahagyása nélkül halt meg. Egy 1318-ban kiállított okirat szerint ő is a Majádi nevet használta.

61. Vodicsai István.

1290. (1295.)

István comes fia, az ismert Radoszló bán fivére; felmerül 1273 január 17-én mint comes; midőn 1278 április 20-án a Güssingiekkal kibékül, akkor már bánnak nevezi magát; de ez csak cím volt. Címzetes bánként még 1287-ben és 1289-ben is szerepel. 1290 július 23-án nevezi őt a pápa szlavóniai bánnak.² 1295 jan. 13-án maga magát csak »bán«-nak mondja, de a tőle kiállított okiraton függő pecsétnek a körirata: »Stephanus banus totius Sclavonie«.³ Utoljára szerepel 1300 február 9-én.

Ellentétben Radoszló nevű fivérével, III. Andrásnak híve maradt.

Több fia volt, kiknek egyike Prjezda boszniai bán leányát vette nőül. Istvánnak e fiai nem folytatták a Blagai családot.

62. Héder nb. Güssingi Henrik.

1291. † 1309/10.

Henrik bán fia, az ismert Iván öccse. Felmerül 1278-ban; 1280-ban már Maj nádor veje; mikor kapott legelőször országos hivatalt, nem tudjuk; 1291 febr. 22-től október 9 ig szlavóniai bán.⁴ Hogy 1291 előtt és után már nem akadunk rá, annak magyarázata abban keresendő, hogy fivérének lázadásában szintén részt vett. Úgy látszik, hogy III. András alatt már nem is viselt országos hivatalt, mert a mit az *Anjoukori okmánytár* VI. köt.

¹ Tkalčić 60.

² Wenzel IV. 365.

³ *Blagaji okmánytár* CLXXXV.

⁴ Fejér VI. 1, 89., 130. *Hazai okmánytár* VII. 219. Wenzel V. 25. XII. 510.

180-ik lapja Henrik bánról, III. Andrásnak tárnokmesteréről mond, valószínűleg tévedés. Az Árpádok kihalta után Henrik megint országnagy, a mennyiben 1301-től 1309-ig szlavóniai bán, királyi tárnokmester, tolnai, baranyai, somogyi és bodrogi főispán minőségében szerepel. Meghalt 1309 és 1310 között.

Leánya 1300-ban Morosini Turkohez ment férjhez; két fia közül János lett a Tamásiak, »Herczeg« Péter pedig a Szekcsői Herczegek ősatyja.

63. Barsa nb. »Kopasz« Jakab.

1299. † 1317,

III. András utolsó éveinek archontológiája még mindig nagyobbbrészt ismeretlen; különösen a bánok sorozatában akadunk a 90-es évek második felében roppant hézagokra. 1293-tól 1298-ig nem ismerünk tényleges szlavóniai bánt; csak 1299 július 29-én merül megint fel bizonyos Jakab.¹

Ez Barsa nb. Tamás fia, biharmegyei ember. Legelőször említik 1279 jan. 30-án; ² 1282-ben mint »mester« szerepel. 1284 aug. 22-től 1285 jun. 13-ig lovászmester és (1284-ben) Borsodmegye főispánja; 1288-ban Ugocsamegye főispánja. IV. László utolsó éveiben Jakab és családja az ellenzékhez pártolt át, sőt Károly király Jakabot egyenesen azzal vádolja, hogy Lászlónak a gyilkosa. Még III. András ellen is fegyvert ragadtak, a mennyiben 1294-ben András a Barsa-nembeliek biharmegyei Adorján nevű várát ostrom alá vette. 1299-ben azonban Jakab (mint fent láttuk) a szlavóniai bán. Az Árpádok kihalta után egy időig Károly pártján találjuk. 1304-ben mint »Kopasz bán« azon főurak sorában találjuk, kik az osztrák Rudolfal szövetségtek; részt vett 1304 végén Károly cseh hadjáratában is. 1306 február 2-án nádor és e minőségben találjuk őt 1314 jul. 20-án is. 1314 után Károly ellen fellázadván, 1317-ben kivégeztetett. Bekó nevű fia — úgy látszik — nem folytatta a családot.

64. Ratold nb. László.

1300.

Az utolsó Árpádkori szlavóniai bán Ratold nb. Porcz István és Zsámboki Aglent fia László, ki legelőször 1283-ban családi birtokainak felosztása alkalmával szerepel, de kiról már akkor tudjuk, hogy egy évvel azelőtt (1282-ben) a kúnok ellen har-

¹ Fejér VII. 502. (tévesen 1292.)

² Wenzel XII. 252.

czolt. 1291 kezdetétől 1294 közepéig királyi étekfogómester. 1297 július 1-én már »László bán« néven fordul elő, a nélkül, hogy tényleges bántási működéséről tudomásunk volna; 1298 július 29-én mint »volt bán« szerepel; nem szenved tehát kétséget, hogy 1294 és 1297 között tényleges bán volt, a mivel azonban még nem akarom mondani, hogy szlavóniai bán volt. 1300 augusztus 23-án azonban tényleges szlavóniai bán.¹ 1301-ben a Venczel cseh királyhoz menesztett magyar küldöttség tagja volt; utoljára szerepel 1308-ban, midőn több más főúrral együtt Róbert Károlyt magyar királynak elismeri.

1290-ben jegyet váltott a Katyisz nb. Lesták fia Mihály leányával. Házasságából csak két gyermek ismeretes: egy leány és egy Olivér nevű fiú. Ez utóbbinak Margit nevű leányával (Rimai Mihálynéval) kihalt László bán ága. Olivér fia István csak 1349-ben fordul elő.

DR. WERTNER MÓR.

¹ Fejér VI. 2, 264.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

A FRANCZIA-TÖRÖK SZÖVETSÉG MŰKÖDÉSE ERDÉLY KÜLÖNVÁLASZTÁSÁRA 1551 UTÁN.

A régi egységes Magyarországnak szétdarabolása János király halála után kezdődött el, midőn Szulejmán szultán Budát saját birtokába vette. Magyarország ekkor három részre oszlott s János király fia Magyarország választott királyának czimezte ugyan magát, de az egységes, önálló Magyarországhoz való jogi követeléssel nem lépett fel, mert — hiába is lett volna.

A XVI. század utolsó magyar államférfia György barát, mikor látta, hogy az egységes, önálló Magyarországot nemzeti király alatt nem sikerül megtartani, legalább a Habsburgok uralma alatt óhajtottta egyesíteni az egész országot, hogy így az megmeneküljön a török hódítástól és a már elvesztett részeket visszaszerezhesse. Ebből a célból hozta létre 1551-ben Ferdinánd király és Izabella özvegy királyné, mint János Zsigmond gyámja között az ismeretes szerződést, mely egész Magyarország urává tette Ferdinándot, János Zsigmondot és Izabellát pedig máskép kárpótolta.

György barát egyesítő politikája a legnagyobb ellenkezésre talált az akkoriban fennállott francia-török szövetségben. Sem Franciaország, sem Törökország nem látta czélszerűnek a Habsburgok akkori nagy hatalmának újabb növekedését s mind a kettő inkább óhajtotta, hogy Magyarország szétdarabolódjék s egyike része mint török vazallus állam kész eszköze legyen a török-francia politikának, csak együtt ne legyen Habsburg uralom alatt.

Egyéb okok mellett főkép a francia-török szövetség politikája okozta, hogy György barát politikai tevékenységének utolsó műve, az egységes Magyarország megtartása nem sikerült.

Erdélynek az anyaországtól való különválasztására nézve a francia befolyás érvényesülését megvilágítják Szulejmán szultánnak II. Henrik francia királyhoz írt levelei. Ezeket a török leveleket történetírásunk még nem használta fel, azért egyéb ismert adatokat mellőzve, e levelek nyomán rá mutatok arra a nemzetközi diplomatiiai működésre, melynek tárgya volt ez időben Magyarország.

Eppen ez időtáiban, midőn György barát Ferdinánd és Izabella között egyességet hozott létre, II. Henrik megújította az atyja által kezdett szövetséget Szulejmán szultánnal s ugyancsak ekkor ellenséges viszonyba keveredett a Habsburgokkal szövetséző III. Gyula pápával s bosszújában a trienti zsinatról hazahívta a francia püspököket s a német protestáns fejedelmekkel szövetségre fellépett a német szabadság védőjéül, Magyarországon pedig háborúra biztatta a törököket a Habsburgok ellen.

E zavaros helyzethez hozzájárult még, hogy Ferdinánd hadvezérei ugyanazon évi december 17-én György barátot orozva meggyilkolták s a barát meggyilkoltatása után nem volt többé államférfiú Magyarországon, a ki nemzeti politikát tudott volna folytatni, de nem volt haderő sem, mely az egységes Magyarországot meg tudta volna védeni.

Mikor a barát meggyilkoltatásának hírért a francia udvarnál és Konstantinápolyban meghallották, úgy tekintették azt, mint Ferdinánd alattomos munkáját abból a czélból, hogy Erdélyt elfoglalhassa.

A francziák biztatására Szulejmán szultán az 1552. évben nagyobb hadjáratot indított Magyarország ellen, melynek lefolyása eléggé ismeretes. A hadjárat kezdetén, 1552. május 10-ről keltevezve Szulejmán szultán kiáltványt¹ intézett a német fejedelmekhez, melyben megemlítve a francia királylyal kötött szövetségét, feltárja a magyarországi állapotokat s ezzel megokolja a hadjáratot. Szulejmán szultánnak ez a nevezetes kiáltványa magyarul még nem jelent meg. Charrière francia okmánytárában régi olasz fordítását közli,² melyet a velencei levéltárban talált. Ez az olasz szöveg azonban nem egészen hű fordítása a török szövegnek. Szulejmán kiáltványának szövege törökből fordítva a következő: »A Messiás nemzetének dicső fejedelmei! a keresztény nép nagyjai! barátunkkal a francia királylyal barátságban levő német nagy bégek!, fejedelmek!, hercegek! és vele egyességben levő egyéb kisebbek és nagyobbak s a birodalom egyéb népei! Mihelyt császári iratunk megérkezik, tudjátok meg, hogy a Jézus vallású nagy fejedelmek dicsősége, a francia király boldogságos magas Portánknál levő követeihez levelet küldött, melyben értesített, hogy ti vele szövetségre léptetek, s hogy Spanyolország királya veletek szemben ravaszúl és cselszövően járt el s tudatta, hogy barátjai igazságos Portánk iránt jóindulattal viselgetnek s hogy ti szívvel-lélekkel

¹ A Diván-i Humajun levéltárában; török szövege különben megvan Feridun bej *Münsaat esz-szelátin* című okmánytárában is.

² Charrière: *Négociations de la France dans le Levant*. Páris, 1850 II. 719. l.

őszinték vagytok hozzá. Mivel pedig a francia királynak barátsága irányunkban nagyon erős és szilárd, azért a ti őszinteségetekben is teljes bizodal munk van.

Spanyolország királyának és testvérének, Ferendusnak cselekedetei és eljárása mindig ravaszságból állanak, azért bennük egyáltalán nem lehet bízni. Túlságos zsarnokságukon és igazságtalanságukon kívül szavaik hazugságok, szerződéseik pedig a nép ellenére vannak.

A múlt esztendőben János király fiát, Istvánt¹ többfélekép megcsalták és régi lakóhelyéről eltávolították² s hogy a királyfi alattvalói közül némely magyar bégek birtokait elragadhassák, furfanggal és tévútravezetéssel különféle bajokat hoztak rájuk s így módon megcsalták, kihasználták s utoljára megölették őket. Erdélyország népe közé, mely a maga állapotában megvolt, mindenféle zavart vittek.

Az említett János-királyfi magas Portám pártfogása alá menekült szolgámnak fia, azért ez árva irányában lehető nagy könyörületességemet tanúsítom, s mivel atyja őszinte volt hozzám, azért a szárazföldön már elindítottam győzelmes nagy hadseregemet, a tengeren pedig végtelen gályákból álló császári hajóhadamat s minden előkészület megtörtént, hogy a felséges Isten segítségével a szerződészekkel elbánjak. A kik a francia királyljal jó viszonyban vannak, azokat magas Portám barátjainak tartom s azokat sem szárazon, sem tengeren semmi bántódás, támadás nem éri s elküldött szerászkerjeimnek ilyen irányban adtam utasítást. Mivel ti is jó viszonyban vagytok az említett francia királyljal, azért barátjának barátjai, ellenségének ellenségei legyetek s országotok, életetek vagyonotok s népetek felséges személyem részéről biztosságban lesznek s győzelmes hadseregemtől éppen semmi károtok sem lesz, sőt barátságotok viszonzásául többféle kegyelmemet fogjátok látni.

Ezen hadi készülődés a királyfit országából eltávolító Ferendus és a spanyol nép ellen van. E tekintetben nyugodtak legyetek s ezen császári áhdnámennak hitelt adjatok. Megállapodástok szerint a francia királyljal szép egyetértésben legyetek s mindenkép azon igyekezzetek, hogy az említett hazugoknak tartományaikban kárt okozzatok s velük elbánjatok. Hallatszik, hogy a spanyol nép a barátság látszata alatt a francziákkal tartó népeknek kárt okozni nem mulasztja el. Azok szerződésének, barátságának nem kell hinni, álnokságuktól óvakodni kell. Azok miatt gondatlanságba ne esetek s barátunkkal, a francia királyljal való barátságot erősítsétek meg. A kik a francia királyljal barátságban lesznek, azok irányában

¹ János Zsigmond neve a törököknél.

² Izabella és fia már 1551-ben távoztak Erdélyből.

magas kegyelmünk erős s a míg barátságban leszték, kár és bántódás titeket semmikép nem érhet. Magas kegyelmem elhatározott dolog. Így tudjátok. Kelt a jól őrzött Edirneben, a 959. évi Dsemázi-ul-evvel 17.¹

Ennek a kíméletlen hangú kiáltványnak czélja volt visszatartani a német fejedelmeket attól, hogy Ferdinándnak segítséget adjanak a törökök ellen. A segítség el is maradt s az 1552. és 1553-iki háború alatt gyors egymásutánban jutottak török kézre Temesvár, Lippa, Szolnok, Veszprém, Drégely, Hollókő, Buják s más várak az ország különböző vidékein.

Ferdinánd király 1553-ban Verancsics Antal püspököt és Zay Ferenczet küldötte követségbe Konstantinápolyba² s nagy áldozatok árán kért békét, csakhogy Erdélyt megtarthassa. Ámde ennek a követségnek minden törekvését megghiúsította a francia király, ki sürgette Szulejmán szultánt, hogy hívja vissza Erdélybe János Zsigmondot, ki ekkor anyjával Lengyelországban tartózkodott és semmi áron ne egyezzzék bele, hogy Ferdinánd Erdélyt megtarthassa. Henrik király levele ugyan nem akadt kezembe, de előttem van Szulejmánnak törökül írt válasza a francia királyhoz,³ melyben így szól: »Értesítettél legfőbb kívánságodról, mely abban áll, hogy a khoszrevi magas kegyelmemből⁴ volt magyar királynak, az elhunyt János királynak fiával, István királylyal magas kegyelmemet éreztessem és a kardom erejével elfoglalt Erdélyországot, mely atyjának lakóhelye volt, neki ajándékozzam.«

A mint e levélből látszik, a francia király nagyon felkarolta János Zsigmond ügyét s vele együtt Erdélynek az anyaországtól való különválasztását.

A francia király kívánságát a szultán készségesen teljesítette, mert levelében a következőket írja: ⁵ »Az említett érdekében kifejezett kívánságod jó fogadtatásban részesült s ennek folytán a királyfinak és a királynénak magas Portámtól már ismételtén sürgető levelek küldettek s a magyar és erdélyi bégeknek igéretekkel és

¹ 1552 május 10. Kr. u.

² E követség működésének leírását a bécsi levéltárban levő jelentések nyomán közli Hammer: *Geschichte des osmanischen Reiches*. Pesth, 1840. II. 239.

³ Szulejmán levele a hidsre 962. évéből a *Diván-i Humájunban*.

⁴ Ez a kifejezés nem nagyzás volt Szulejmán részéről, mert nemrégiben találtam János királyunk egy levelét a Kházine-i Humájun irattárában s e levélben így czímezi magát: »En János Isten kegyelméből és a nagy padisah ó felségének magas gondoskodásából Magyarország, Horvátország, Morvaország stb. országok királya«. A levél törökül van s mivel János király kancelláriájában nem volt török levelező, a levelet itt, Konstantinápolyban, fordították törökre s lehet az is, hogy a fordító toldotta bele azon kifejezést. Szulejmán elé azonban ily alakban került a levél.

⁵ A főntebbi levélben a francia királyhoz.

fenyegetésekkel magas parancsokat küldöttem, hogy neki engedelmeskedjenek és meghódoljanak s a határszálon levő beglerbégjeimnek és más főszolgáimnak, továbbá a moldvai és oláh vajdákknak, kik tudják, hogy a magas Portám iránt való engedelmség rájuk nézve a szerence alapja, legfelsőbb rendeletemet küldöttem, hogy mindenkép segítségére legyenek. Legfelsőbb rendeletem folytán ők versenyeznek segítségben s a királyfi irányában magas padisáhi kegyelmemet minden módon éreztetem, a míg csak magas Portám iránt őszinteséggel és igazsággal viseltetik s Erdélyországot miként atyjának, János királynak adtam, neki is azon módon szándékozom adományozni.«

Azután felszólítja a francia királyt, hogy ő is sürgesse János Zsigmondnak és anyjának visszatérését Erdélybe s befejezésül ezt írja: »Insallah! érdekükben nyilvánított kívánságod teljesen végrehajtva lesz.«

A Porta saját érdekében is nagyon ellene volt annak, hogy Erdély és a Tiszántúl fekvő részek Ferdinánd uralma alá kerüljenek, mivel így saját birtokai, a már behódolt részek is veszedelemben forogtak. Mikor Ferdinánd hadai Castaldo vezetése alatt még Erdélyben voltak, Szulejmán szultán már akkor felszólította és buzdította az erdélyi rendeket, hogy János király fiát hozzák vissza.¹

Erdélyben és a tiszamenti részeken mindinkább nagyobbodott a mozgalom János Zsigmond érdekében s Ferdinánd uralma Erdélyben az 1553. év vége felé már teljesen veszendőbe indult. Az ország csalódott Ferdinándban; neki nem volt ereje megvédelmezni az országot a török ellen. A törökök 1553-ban és 1554-ben is folyton terjeszkedtek. Ferdinánd nem teljesítette az 1551-ben kötött szerződés feltételeit János Zsigmonddal szemben sem, azért Izabella királyné is összeköttetésbe lépett az erdélyi rendekkel s készülődtött vissza fiával Erdélybe.

A szultán 1554-ben újra sürgette Izabella királynénak és fiának visszatérését, azért a királyné követséget küldött Konstantinápolyba a következő évben s jelentette a szultánnak, hogy fiával Erdély felé indult s egyszersmind fegyveres erőt kért Szulejmántól, hogy akadálytalanul bevonúlhasson. Ez eseményekről a szultán 1555-ben a francia királyhoz írt levelében² részletesen említést tesz. Ez a levél azért is érdekes, mert török szokás szerint rövid kivonatban elmondja benne a francia király hozzá küldött levelének tartalmát is.

Szulejmán szultán levele szerint a francia király nagy örömmel tudatta vele a Habsburgokkal szövetséges III. Gyula pápa halálát. A szultán a következőket írja levelének kezdetén: »A világ

¹ *Török-magyarokori államokmánytár.* Pest, 1868. I. 6. l.

² A szultán levele a hidsre 963. évből a *Diván-i Humájunban.*

oltalmául szolgáló felséges trónomhoz, mely a királyok és hatalmas császárok menedékhelye, magas Portámnál levő követed által küldött leveleid megérkeztek s ezekben értesítettél, hogy magas Portám iránt barátságod állandó s ezentúl is, miként eddig, őszinte barátsággal viseltetsz s tudattad azt is, hogy márczius hó 23-án a római pápa meghalt¹ és hogy Te ennek nagyon örvendesz.«

Az erdélyi ügyekre vonatkozólag ezeket írja a francia királynak: »János király fia részéről is emberek érkeztek boldogsággal Portámra s tudatták, hogy már felkészülődött az Erdélyországba menetelre s az ország határához közel, Szatun várába érkezett s egyszersmind segítség végett az ország határán levő beglerbégjeimhez, hatalmas emirjeimhez és győzelmes hadseregemhez legfelsőbb rendeletemet kérték, a mi haladéktalanul meg is iratott és elküldetett.«

Ferdinánd király a Portán tartózkodó követei által a legkedvezőbb ajánlatokat tette Szulejmánnak, hogy beleegyezzen Erdély megtartásába, de hasztalan volt. A francia befolyás megakadályozta az ajánlatok elfogadását. Szulejmán ez ügyről a következő szavakkal értesítette Henrik királyt: »Ferendus király követei is megérkeztek s Erdélyországra vonatkozólag némi szókat ejtven, az volt a szándékuk, hogy adófizetésre kötelezik magukat. Beszédjük azonban ebben az ügyben meghallgattatást nem nyert, hanem az a válasz adatott, hogy: »Okvetellen a királyfiának kell azt átadni«. Kétségbeesetten újabb követek jöttek² tőle, hogy azon ügyben világos feleletet vigyenek és hat hónapi határidőt kértek, hogy Erdélyországot a királyfiának átadják. Kérelmük kegyesen fogadtatott s mivel ebben őszinteség látszott, azon határidő megadatott és a követek egyikének hat hónapi határidőre szabadság engedtetett.³ Ha ez idő alatt Erdélyországot átadják, jó! Ha pedig az átadásban ismét ravaszsághoz és csel fogáshoz fordulnak, erre nézve az előkészületek már megtörténtek. A határszélen levő szolgálaim már mind készen állnak és császári parancsom folytán Isten kegyelmével a királyfiának minden módon segítséget adnak.«

Szulejmán e levelet Ázsiából küldötte a francia királynak, midőn a perzsa háború befejezése után hazatérőben volt. »Khalifáságom székhelye felé indultam s insallah! legközelebb a jól őrzött Konstantinápolyt boldogítom megérkezésemmel«, — írja levele végén.

Ezután nemsokára megtörtént a szultán parancsa, mert Izabella királyné 1556-ban fiával visszatért Erdélybe s átvette Erdély és a hozzákapcsolt részek kormányzását.

¹ III. Gyula pápa 1555. márczius 23-án halt meg.

² Verancsics és Zay 1553 óta Konstantinápolyban időztek s hozzájuk jött 1555-ben Busbeque. Midőn Szulejmán a perzsa háború miatt Ázsiában tartózkodott, a három követ ott is felkereste őt.

³ Busbeque ment Bécsbe Szulejmán levelével.

Henrik francia király olyannyira figyelemmel kísérte ez eseményeket, hogy Szulejmán szultán legelőször Henrik király leveléből értesült János Zsigmondnak és anyjának visszatéréséről. »Magas Portámnál levő követed jelentette, — írja Szulejmán a francia királynak,¹ — hogy János király fiának a neki adományozott helyek magas fermánom követelménye szerint már átadattak.« E hírre Szulejmán szultán a budai beglerbéget felszólította, hogy sürgősen jelentse, vajjon csakugyan visszatért-e a királyfi Erdélybe?

A budai beglerbég jelentése megerősítette a francia követ tudósítását² s ezzel György barát egyesítő munkája végleg megsemmisült, a francia-török szövetség politikája elérte célját, mert Erdély hosszú időre külön országgá alakult.

DR. KARÁCSON IMRE.

ÚJABB REGESTÁK KÜKÜLLEI JÁNOS, A NAGY LAJOS TÖRTÉNETÍRÓJA ÉLETRAJZÁHOZ.

Márki Sándor, kedves atyámfia a *Századok* folyó évi 247. lapján figyelmessé tett dr. Dékányi Kálmán érdemes művére, melyben a küküllei főesperes krónikájának pontos fordítását adja, bevezetésül terjedelmes tanulmányok alapján életét megírja, művét ismerteti és méltatja.

E munka oly kiváló helyet foglal el a magyar Anjou-kori irodalomban mind eredeti tartalmára, mind földolgozására nézve, hogy nem kételkedem, legközelebb megéri a második, bővített kiadást, a mi mind a műnek, mind szerzőjének hasznára válik.

Dékányi úr ugyanis nincs egészen megelégedve a gondos utánlátással elért eredménnyel, és mindenesetre készséggel fogad némely pótlásokat, melyekkel fentebb jelzett ismertetésében Márki Sándor is kedveskedett neki.

Legyen szabad csekélységemnek, ki a Küküllei János életébe vágó adatokat föl-följegyezgetem, jegyzeteimet e helyt szintén közölni s azokat a nagyérdemű szerző szíves figyelmébe ajánlani.

Úgy látszik, elkerülte Dékányi úr figyelmét a három oklevél a *Zichy-Okmánytár* IV. kötete 262., 265. és 272. lapján, melyekben Küküllei János *Canonicus et Vicarius ecclesie Strigoniensis*nek czímezi magát 1383 végéig. Alighanem elnézte azt is, hogy a *Turul* 1897. évfolyama 18. lapján kiadtam Küküllei pecsétjét 1365 szeptember 15-én Esztergamban kelt leveléről, melyen Miklós érsek vicariusá-

¹ Szulejmán levele a francia királyhoz a *Diván-i Humájunban*.

² »Követed jelentését a valóság szerint tudatta« írja a szultán a fentebbi levelében.

nak czímeztetik. Megjegyzendő, ezen V. Miklós esztergomi érsek már régóta nem *Frankói*, hanem — ha úgy tetszik — *Keszei* Miklós.

Ugyanott közlök egy másik oklevelet is egész terjedelmében, mely Küküllei János életére és családjára némi világot derít. — Kétségtelen az is, hogy midőn Demeter 1376 január 23-án Erdélyből a zágrábi püspöki székebe áthelyeztetett, az erdélyi káptalan János küküllei főesperest választotta meg káptalani vicarius generalisnak, minek következtében 1376 május 5-én így czímezi magát egyik kiadványában: *magister Johannes archidiaconus de Kykulleu per capitulum ecclesie Transilvane vacante sede vicarius generalis in spiritalibus constitutus.*

(*Codex Teleki*, I. 176.)

De ezen, már kiadott adatokon felül is szolgálok még következő, eddig — úgy tudom — kiadatlan regestákkal:

1. *1352 április 10.* I. Lajos király Tótselymesi Apród Miklósfia János, aradi olvasókanonok és fivérei: István és Balázs kérelmére átírja Tamás országbírónak és turóczi főispánnak Budán 1351 december 22-én kelt ítéletlevelét, melyben a sárosvármegyei Tótselymes birtokot Abajdóczy (Abayduch) Gálfia Mihály ellenében Apród Miklósfia deáknak ítéli meg.

(Eredetije a Sárosvármegyei Muzeumban.)

2. *1352 május 25. apud villam novam Avinionis diocesis, (octavo Kalendas iunii anno undecimo):* Supplicat sanctitati Vestre Ludovicus rex Ungarie, quatenus sibi in personam dilecti seruitoris sui Johannis lectoris Orodienis specialem gratiam faciendo de canonicatu et prebenda ac lectoratu ecclesie Agriensis vacantibus per obitum Johannis Dominici . . . cum omnibus iuribus et pertinentiis suis per reseruacionem sanctitatis vestre eidem dignemini prouidere. Non obstantibus, quod idem J(ohannes) in Zagrabiensi et Orodienis ac b. Marie de Albaregali ecclesiis canonicatus et prebendas — ac in eadem ecclesia de Orodino lectoratum noscitur obtinere. Cum eo de uberiori gratia misericorditer dispensantes, quod ambos huiusmodi lectoratus in ecclesiis supradictis licite valeat retinere. Et cum omnibus non obstantibus et clausulis opportunis et executoriis deputatis. — *Fiat R.* — Et quod transeat sine lectione. — *Fiat R.*

(Eredetije a Vatikáni levéltárban: Clementis VI. Supplicationes anni XI. folio 11. — Másolata a Magyar Nemzeti Muzeumban.)

3. *1353 augusztus 16. Buda.* Tamás országbíró és turóczi főispán a sárosmegyei Tótselymes birtokot a Tekule nembeliekkel szemben Apród Miklósfia Istvánnak ítéli oda.

(Eredetije Bártfán, a Sárosvármegyei Muzeumban.)

4. *1363 május 30.* A székesfehérvári káptalan előtt egyrészt László, a Péter fia és néhai István unokája, másrészt László, a bold. Szűz oltárának rectora és Tamás székesfehérvári kanonok — János

mester, kykwlleoi főesperes, esztergomi vicarius személyében megjelennek. Az előbbi előadja, hogy egy Visegrád városi kuriáját, mely délről Zudar Péter, keletről Gál főesperes és Gereks Péter királyi jegyző háza és telke szomszédságában fekszik, 300 forinton Küküllei János mesternek eladja.

(Eredetije a Magyar Országos Diplomatikai Levéltárban 5214—5. számok alatt.)

5. *1364 február 15. Buda.* Lajos király előtt megjelenik egyrészt László mester, ujbáryi (Wiuar) Gál deák fia a maga és János fia személyében, másrészt János küküllei főesperes és esztergami helytartó. Előbbi előadja, hogy birtokjogairól, melyeket István deák Sarachen mester notáriusa, visegrádi házára vonatkozólag bír, fölvevén utóbbtól 40 forintot, ennek javára lemond.

(Eredetije M. O. D. L. 5285. szám.)

6. *1378 július 1.* A szepesi káptalan előtt megjelennek Tót-selymesi Aproud fiai: János küküllei főesperes és Balázs; másrészt (Zudar) Imre egri püspök és frateres, Zudar György mester szepesi ispán és várnagy, valamint ennek fiverei: János fehérvári prépost, Péter horvát bán, István mester és Mihály fiai nevében is, mely alkalommal Küküllei János és testvére Balázs kijelentették, hogy Paga zemplénmegyei birtokukat az összes reá vonatkozó okiratokkal együtt *rokoni szeretetből* a Zudaroknak adták.

(Függő pecséttel ellátott eredetije a M. O. D. L. 6549. száma alatt.)

7. *1380 október 30. Visegrád.* A nádori törvényszéknek, mely Demeter esztergomi bíboros-érseket fölmentette a Telegdieknek tartozó négyszáz márka garas fizetése alól, Küküllei János főesperes is tagja.

(Eredetije a rozsnyói püspökség levéltárában.)

Mint hogy a 6. regestából látjuk, hogy Apród István családja rokonságot tart a Czudarokkal, az a kérdés támad: honnan ered e rokonság? Erre biztos választ adni nem tudok ugyan, de mint hogy VI. Incze pápa Erzsébet királyné kérésére 1358 deczember 31-én meghagyta az egri püspöknek, hogy Czudar Péter borsodi ispánnak, és neje, Anna, a Fónyi Balázs leányának a negyedfokú vérrokonság alól dispensatiót adjon (l. *Tört. Tár* 1895. évf. 272. l.), azon ötlet támadt bennem, vajjon Fónyi Balázs nem testvére-e Küküllei Jánosunknak? Mire nézve genealogusaink szíves figyelmét fölkérem.

PÓR ANTAL.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A magyar gyalogság megalakulása. Irta Takáts Sándor. Kiadja a M. T. Akadémia Röck Szilárd alapítványából. Budapest. 1908.
XI. + 318. l. 8-r. Ára 8 korona.

»Történetíróink a magyar haderő viszontagságos múltjával nem igen foglalkoznak«, ezzel a mondattal kezdődik az a munka, melynek czime *A magyar gyalogság megalakulása*, és a melynek célja az említett hiánynak pótlása. A szerző csakhamar meg is jelöli azt a módot, melynek segítségével az említett hiány pótolható és ez a mód »a levéltárakban heverő óriási anyag« felhasználása, mert csak »napvilágra kell hoznunk a levéltárak heverő kincseit és szemmel látjuk, mi volt és milyen volt egykoron a magyar katona az ellenséggel szemben«. Ez volna a panacea azokkal szemben, a kik eddig — horrendum dictu — levéltári kutatások nélkül mertek nekivágni a történetírás nehéz mesterségének. És a mint Meynert¹ nem használta a levéltárakat a magyar hadtörténelem megírásában, épp úgy nem használ viszont e munka írója semminemű feldolgozást, sem egykorú írot, csak a levéltári anyagot. A szerző eredménytelennek mondja a levéltár használata nélkül való történetírást, s mivel az ő könyvében ez a fogyatkozás nincsen meg, meg lehet látnunk belőle, milyen a történetírás, ha csak levéltári anyagra támaszkodik.

Mivel kétségtelen, hogy a szerző levéltári adatai föltétlenül hitelesek, a munka bírálata nem tarthatja feladatának a forráskritikát, hanem csakis azt nézheti, mily magasra vihető a történetírás ez új módszer segítségével, a mely t. i. megvet mindent a levéltáron kívül. A felelet talán előre is világos: az egyoldalúság mindig egyoldalú és ennek következtében téves eredményekhez vezet.

Úgy gondolom, nem járok messze a szerző inteniójától, ha az Előszóban adott összefoglalást az adataiból meríthető eredmények összeségének veszem és ennek főbb pontjait is ismer-

¹ Horváth Mihálynak *A magyar honvédelem történeti vázlata* című munkáját még említésre se tartja méltónak.

tetem. Azt hiszem, ez arra való, hogy az ember előre lássa, *mint kell* néznie azon dolgokat, a melyek még csak ezután következnek és csak ezért van az, hogy ez a fejezet egészen különálló a maga nemében: itt a legmerészebb tételek vannak, bizonyíték azonban nincsen sehol. Miért? Nyilván azért, mert ezeket bizonyítja, vagy akarja bizonyítani az utána következő feldolgozás. Lássuk, hogyan teszi.

Ha jól lehet kivenni a dolgot, a szerző szerint volt Magyarországon egy igen magas fejlettségű katonai osztály, a melynek első nagy szereplése a Dózsa-féle parasztlázadásban volt. Ez az osztály a hajdúk népe. Szórol-szóra ideiktatom azt a mondatot, a melylyel ennek az osztálynak létezése bizonyítva van: »Mikor Székely vagy Dózsa Györgyöt megsütötték, az ő volt fővitézei *hajdútánczot*, vagyis *toborzót* jártak körülötte, tehát bizonyos, hogy hajdúk voltak (12. l.).« Hála a levéltári kutatáson nyugvó történetírásnak, hogy a történelmi bizonyítás ezen új faját feltalálta és még a tánczból is tud következtetést vonni arra nézve, ki milyen katona volt.¹ Így van bizonyítva a hajdúk létezése² és a következőképpen katonai kiválóságuk: »Maga Verancsics érsek is feljegyezte, hogy Székely György testét a hajdúkkal, vagyis a főbűnösökkel etették meg. A hajdúk tehát a Dózsa-féle parasztlázadásban elsőrangú szerepet játszottak és már itt is megmutatták, hogy bennük páratlan katonai anyag áll rendelkezésre (12. l.).« Nem tudjuk ugyan, mennyiben nevezhető »páratlan katonai anyagnak« az a katonaság, a melynek legfőbb erénye az, hogy saját vezérét eszi meg, de nem tehetjük meg azt, hogy a szerzővel szemben meg ne említsük egykorúak véleményét ugyanezen kitünő katonai osztályról. Az 1514: LX. t.-cz. pl. elrendeli, hogy a fegyveres hajdú »*primo castretur, secundo, si iterum arma tulerit, decolletur*«. Csak ezzel a mondattal tudjuk t. i. megérteni szerzőnek e fejezetet bevégző, különben érthetetlen mondatát, a mely kijelenti, hogy a hajdúk katonai alkalmazásának ideje még nem érkezett el.

Ezek a hajdúk különben — úgy látszik e munkából — különös emberek voltak. Eredeti foglalkozásuk a marhahajtás és mint hajtók harczoltak azokkal, a kik őket megtámadták, például »a lappangó latrokkal, a kóborló katonákkal és az ökörtolvajokkal (9. l.).« Valószínűleg csak feledékenységből nincs e foglalkozásmódjuk citatummal igazolva, de azért nem tartom

¹ Nem ajánlanám azonban senkinek, hogy hasonló módon próbálja megmagyarázni, milyen katona pl. az a cigány, a ki róka-tánczot tánczol.

² Verancsicsnál egykorúbb adatunk is van, pl. az 1514: LX. és LXI. t.-cz. Ez utóbbi pl. azt mondja: *ut per hoc malitia hajdonum cesset et depereat.*

fölöslegesnek megemlíteni azt, hogy az egykorúak nem ebben látták az ő sympathikus szerepüket. Az 1498: XXIX. t.-cz. éppen ellenkező foglalkozást tulajdonít nekik. E szerint a hajtók arra valók voltak, hogy megtámadják a harminczadosokat és harminczad fizetése nélkül vigyék ki a barmokat az országból. Igaz, hogy ezt nem oklevél mondja ki, hanem csak törvény, de talán azért igaznak lehet elfogadnunk. — Még különösebb a hajdúk 1514. évi szereplése. Ekkor — már t. i. Takáts Sándor szerint — az országgyűlés megtiltja a szarvasmarha kivitelét,¹ mire a hajtók foglalkozás nélkül maradván, a lázadó parasztokhoz csatlakoznak (11. l.). Legyen szabad illő szerénységgel megjegyeznünk, hogy az 1514-i törvénykönyv a parasztlázadás után adatott ki, ennek következtében — mivel egy későbbi esemény egy korábbiak az okozója sohasem lehet — a hajdúk e miatt nem lehettek lázadók és így a parasztlázadásnak a szarvasmarhakereskedés fellendüléséből való gyerekes magyarázata magától alaptalanává válik.²

Ezek a hajdúk — ismét vegyük fel a könyv elbeszélésének fonalát — jók lettek volna magyar gyalogkatonának, csak-hogy nem alkalmazták őket. A mikor azonban az ellenkirályok között a küzdelem megkezdődött, gyalogos katona mégis kellett és a harczoló felek meg is találták ezt a katonaságot a városokban. Tudtunkkal az 1498-i törvények a Jagellók, az 1528-ikiak pedig a Habsburgok alatt fentartották a banderiális hadrendszert; ez pedig kizárta valami jelentősebb városi gyalogkatonaság keletkezését, nem is szólva arról, hogy Magyarországon ekkor csak nyolcz sz. kir. város volt (1514: III. t.-cz.), innét pedig az országot katonával ellátni aligha lehetett. A szerző szerint e városi gyalogkatonák magyarok voltak. Azt gondoljuk azonban, hogy e katonaság magyarságának ilyen bizonyítá-

¹ Ez nem igaz, csak azt rendeli, hogy Pestig és Székesfehérvárig vihetik. Az ilyen helyekre jönnek érte az idegenek (1498: XXXI. t.-cz.), innét kivihetik. Ez intézkedés megokolása az, hogy a harminczadot az idegenek, ne pedig a magyarok fizessék (1504: XXVII. t.-cz.).

² A szarvasmarhakereskedéssel is van egy kis baj. Ez nem volt olyan zavartalan Mátyás halála után, mint a szerző hiszi. A szarvasmarhahiány miatt már az 1495: XXVII. t.-cz. eltiltotta a marhakivitel két évre, az 1507: X. t.-cz. pedig de cetero penitus szavakkal. Azt is különösnek tartjuk, hogy ha Bécs a magyar szarvasmarhakereskedésből lett nagygyá és élvezte a magyar marhavásárok jövedelmét (3. l.), hogy kívánkozhattak a magyarok oly idő után, mikor az a jövedelem teljesen Magyarországé volt (5. l.). Innét az tűnik ki, hogy ilyen idő nem volt. Az is alapos tévedés, hogy a vámtételeket a Habsburgok emelték föl a Mátyás-kori 25 denárról. Az 1518 (Bács): XXXIV. t.-cz. felemeli 30, ill. 40 denárra, 1521: XII. t.-cz. 50 denárra. És végül: mióta növeli pl. Magyarország magasabb vámja Ausztria jövedelmét?

sát: »bár Reichersdorfer nem említi e gyalogok nemzetiségét, bizonyos, hogy azok nagyobbrészt székelyek voltak (17. l.)«, mégse lehetne szó nélkül hagyni, ha valamivel alább nem volna az az állítás, hogy »a városok őrségei természetesen nem elé-gíthették ki a gyalogság után való nagy keresletet (18. l.)«, a mely után úgyis mindegy, magyarok voltak-e, vagy sem, mivel úgyse belőlük lett a magyar gyalogság, hanem a »lakóhelyükről elűzött és foglalkozás nélkül szűkölködő jobbágyokból, pásztorokból (18. l.)«. Ezekben ismét »elsőrangú katonai anyag kínálkozott (18. l.)«, noha puskásoknak kellettek, de »természetesen pus-kájuk nem igen volt (18. l.)«. Ezek az emberek voltak a hajdú-
kal szemben a darabontok (33. l.). Ezek a gyalogosok vagy a XVI. század 40-es éveiben, vagy a XVI. század közepén magyarrá váltak ugyan, de »a régi szláv eredetű gyalogságnak a hatása mégis meglátszott« rajtuk (22. l.). Nem tudjuk ugyan, miért kellett a városi magyar katonának és a magyar parasztnak megmagya-rosodnia, de azt se értjük, miért kell két fejezettel előbb e szláv katonákat lekicsinyleni; mert milyen lehetett az a katonaság, a mely ettől tanult? Már pedig a darabontok a szlávoktól, a hajdúk meg a darabontoktól tanultak, még pediglen azért, mivel a hajdúknak katonai szervezetük nem volt (34. l.). De mivel minden hatás kölcsönös és itt ki van ugyan jelentve, hogy »lépés-ről-lépésre kimutatható, miként terjed a szláv gyalogsági szer-vezet (22. l.)«, kimutatva azonban egyelőre csak az van, mit vettek át a hajdúktól a darabontok: a portyázást és a hajdú-tánczot, ennek következtében a tanító lekicsinylése nem érint-heti a tanítvány kiválóságát.

Ez a katonaság volt az, a mely megvédte Magyarországot és a bécsi kormányzások mégis megbízhatatlannak és fegyel-mezetlennek hirdették. Láttuk már, hogy a hajdúkért kezdettől fogva nem lelkesedett Magyarország és a Jagelló-kori törvé-nyeket a hajdúk ellen éppen nem lehet a németek ellenszen-vének tulajdonítani, és ha ezek féktelenségei miatt lehetett 1514-ben használnia a »deperat« szót, miért nagyobb bűn az, ha később a német (a mi Takáts szerint egyenlő a magyar országgyűléssel is) akarja megrendszabályozni rablásaikat, a melyeknek ret-tenetes gyakori voltát ő maga példákkal igazolja. Az egykorú Szamosközy pl., mikor felsorolja Erdély romlását, így ír róluk: »Harmadik romlása Erdélynek. Mikor Zsigmond elszállta Kolozs-vár alól és Dévára mene, Básta ez idő alatt hajdúit minden-felé kibocsátá, mindenütt dülának, fosztának és rettenetes kó-borlást tőnek«¹, pedig őt csak nem lehet németnek megtenni,

¹ Szamosközy *Tört. Maradványai* IV. k. 102. l.

Nagy Szabó Ferencz szerint¹ Básta azt mondotta a síró erdélyieknek: »Ha bolon (wallon) vagy német volna, bizony bírnék vele, de magyarral nem tudok bírni«. Ez az egykorú jellemzés a hajdúkról, mikor azok német zsoldon harcolnak a magyarok ellen. Vajjon itt is a töröknek okoztak-e kárt? Igaz, hogy ezeket a szerző hőstetteknek tünteti fel, de nem hisszük, hogy sok ember követné őt e felfogásában. Különben még egy oly késői és oly hazafias író, mint Zrínyi, se tart sokat a hajdúkról. *A török áfium ellen való orvosság*-ban ezt írja róluk: »ő (t. i. a hajdú) a szabadságnak vesztesét obtendálja s penig a dologtól fél, fél a strázsától, fél a harcztól, t. i. szabad akar lenni attól, szabad akar lenni prédálni, szabad részegeskedni, szabad hadnagyot változtatni, ott hagyni, ha elunja; ez az ő szabadsága«. Fel kell tennünk, hogy Zrínyi volt olyan magyar, hogy a »bécsi kormány-székek felfuvalkodott urai« közé ne kellessék számítanunk. Az pedig szintén téves állítás, hogy a hajdúkat a magyar országgyűlés csak a király sürgetésére szabályozta meg, még pedig először csak 1563-ban, mert a legerőteljesebb kifejezésekkel teszi ezt meg már az 1557: XXIII. t.-cz.² És mi érthetőnek is tartjuk, ha a belső és a külső béke érdekében az országgyűlés megrendszabályozta a hajdúkat és nem vagyunk hajlandók rettenetes vétket látni abban, hogy a király és az országgyűlés nem voltak hajlandók a rablókát rendszeresíteni, hanem rendes katonaságot akartak belőlük szervezni. A külföldön, a hol rablók-ból lett a katonaság, szintén így történt ez mindenütt. És a hajdúkérdés teljes befejezésére legyen szabad még azt az egyet megjegyeznünk, hogy a mi felfogásunk szerint talán kissé későn jövő jóakarát az, ha egy XX. századi író »kenyeret és zsoldot« követel (92. l.) a XVI. század hajdúinak, mikor ők maguk »semmi fizetést nem kívántak (95. l.)«. Fel kell tételeznünk, hogy ők szintén tudták, mi kell nekik.

Másik eleme volt a magyar katonaságnak, ha nem is olyan maradandó, mint a hajdú, a haramiák osztálya. Kivéve azt, hogy ezek a szlapon végeken voltak alkalmazva, más különbség nem is volt közöttük és egy 1549. évi kimutatás³ egyenesen így is írja »heramiae sive heydones«. E fejezetben megokolatlan az a kijelentés, hogy a magyarországi haramiák magyarok (115. l.), a szlapon végbeliek pedig rácok voltak (113. l.).

¹ Mikó *Erdélyi tört. adatok* I. k. 87. l.

² Ez pedig csak nem történhetett a török unszolására, mert ekkor nem volt béke.

³ Takáts S. nem ismeri. Megvan: Orsz. Levéltár. Libri instructionum I. 9—14. l.

A hajdún és haramián kívül elemei a magyar gyalogságnak a martalóczok, ezek a »kóborló latrok, zsványok és tolvajok (122. l.)«, a talpasok és a pandurok. A sok zsványságuk bizonyítása után szinte jól esik, hogy a pandurok rablásai a könyv keretein túl eső XVIII. századi adatokkal vannak igazolva. Ugyancsak elemei a gyalogságnak az uszkókok, a kik »a békés lakosságnak kimondhatatlan kárt okoztak (144. l.)«. Lassanként kivestek ezek az elnevezések és minden katonát hajdúnak neveztek.

A szárazföldi gyalogság leírását követi a vízi haderő leírása. A naszádosok vagy csajkások osztályának »keletkezése egyidejű a török hatalomnak a Dunáig való terjedésével«. Szükség volt rája a védekezés szempontjából. Ez a fejezet különben nem egyéb, mint rettenetes támadás Szentkláraynak *A dunai hajóhadak története* című műve ellen. Mivel mi ennek védelmét feladatunknak nem tarthatjuk, a szerző pedig mindig ez ellen a munka ellen polemizál, csak annyit jegyzünk meg, hogy állításaiban és magyarázataiban itt is találunk bizonyos nagyobb önkényességet. A nélkül hogy ezzel állítása ellen tiltakoznánk, mégis meg kell jegyeznünk, hogy pl. a »hungerischen fussvolk«-nak (158. l.) »naszádos« szóval való fordítását erőszakosnak kell tartani és az ilyen fajtájú bizonyítékok nem erősítik azt az álláspontot, hogy a naszádosok gyalogosok voltak. Úgy látszik, ezt különben is kár olyan hévvel bizonyítani, mert a dolog lényegéből következik, hogy mások nem is lehettek.

A mint a hajdúknál sehogy se lehetett e könyv alapján tisztába jönni azzal, milyen eredetű volt nemzetiség tekintetében a szárazföldi magyar gyalogság, ugyanez áll a naszádosok nemzetiségére vonatkozólag is. Szentkláraynak van ugyan mit hallgatnia azért, mert a naszádosokat ráczoknak teszi meg, noha egyébbel, mint a szerző legkategórikusabb kijelentésével itt is aligha van igazolva az, hogy magyarok lettek volna. Ellenben az ilyen kijelentések értékét is lerontják az efféle mondatok: ráczokat katonának csak akkor fogadtak, a mikor a magyarok és a megmagyarosodott ráczok a nemzeti felkeléshez csatlakoztak (169. l.). Innét kiviláglik, hogy ráczok is voltak és erre hivatalos jelentés is van czítálva. Egy helyütt kijelenti, hogy »a nemzeti felkelés idején szerb naszádos nép nem is létezett (171. l.)«, holott előbb (169. l.) az áll, hogy a Bethlen Gábor fölkelése idején a magyar naszádosok helyébe fogadott ráczok derekasan harczoltak a magyarok ellen. Énnél talán mégis figyelmesebb lehetne egy író a maga munkájával szemben.

A naszádosok szervezete és beosztása »sokban hasonlít a gyalogrendéhez, de mivel a naszádosság a szorosán vett gyalog-

ságnál jóval régibb, tehát az ősi magyar hadi szervezetnek sokkal több emlékét megőrizte, mint amaz (194. l.)«. Ez ellen az állítás ellen elég azt a tényt megemlítenünk, hogy a magyar hadi szervezet nem lévén gyalog, hanem lovas, igen kíváncsiak volnánk reá, mint őrizte meg a naszádosság az ősi magyar hadi szervezetet. Az »ősi« szót különben a szerző igen sűrűn használja. Folyton a naszádosok »ősi szokásairól« beszél, de nem mondja meg, milyen időből valók azok. Sőt egyenesen gyanússá teszi a dolgot azzal, hogy a bizonyítékokul citált jegyzetben se mer évszámot kiírni (196. l. 1. jegyzet).

A naszádosok fizetéséről szóló részekben megint jó alkalom kínálkozik a szerző lelkiismeretes alaposságának megítélésére. Az egyik helyen (195. l.) ez áll: »a kik nem ismerik a jargalás intézményét¹ és a jargaló pénz természetét, s az évi 40—50 frtot zsoldnak tekintik, csodálkozva írják, hogy a szegény naszádosvajdáknak milyen csekély fizetésük volt! Pedig nem volt ez csekély fizetés!« Viszont később ezt olvashatjuk: a naszádos vajdák, a tizedesek és néha a legénység is »a csekély jargaló pénzből meg nem élhettek (198. l.)«. És az a csodálatos, hogy a szerző *csak* Szentklárayt szidja azért (184. l.), mert az azt írja, hogy a naszádosoknak jó dolguk volt. Ehhez az eljáráshoz igazán nem kell kommentár.

Az alaposságnak ugyanez a kriteriuma jellemzi a gyalogosok fizetése és elosztása című fejezetet. A gyalogosok fizetéséről és elosztásáról szóló kimutatásokból — írja — nem lehet biztos adatokat szereznünk, mert ezek azt írják le, mennyi katonának kellett volna lenni a végvárakban, de nem azt, mennyi van. A tényleges állapotnak azonban megfelelnek a mustralisták (244.). Ennek daczára ezen kijelentés után: mivel a gyalogság fizetéséről és elosztásáról szóló kimutatásokból több maradt ránk, mint a mustralajstromokból (262. l.), mégis e kimutatás alapján adja a katonaság fizetését és elosztását. Így feledi el, hogy az általa lekicsinyelt forrásból veszi könyve egy nyolczad-részenek adatait.

Ugyanez az ellenmondás található meg néhol a szöveg és a jegyzet adatai közt. Pl. a 16. l. a szövegben 350 magyar puskásról van szó, a jegyzetben quattuor centum pixidariiról, a 173. l. szövegében levő magyar sajkásoknak a jegyzetben magister equitum militiae hungaricae felel meg stb. Ezek pedig olyan hibák, a melyek elveszik a szerzőtől azt a jogot, hogy másoknak hasonló tévedései fölött pálczát törjön.

¹ Szeretnők, ha meg volnának nevezve, kik azok, a kik ez által gyanúsítva vannak.

És most nézzük azt a tendenciát, a mely mindig előviláglik, mikor a szerző a hadsereg szervezetéről ír. E fejezetekben sohase a szervezet ismertetése a fő, hanem annak kimutatása, milyen rossz dolga volt a magyar katonának: sohase fizettek neki és »belőlük többet pusztít el a nyomorúság és az éhség, mint az ellenség fegyvere!« (VI. l.)¹

Ez az a pont, a miről föltétlenül részletesebben kell beszélni. Kétségtelenül csak adatok alapján és ez alkalommal kétszeresen kell sajnálkozni rajta, hogy a nagy apparatussal készült munka egyelőre elhagyja sokat hangoztatott új irányát és nem szedi elő levéltári bizonyítékait, noha a magyar gyalogság fizetéséről, mint említettük, még külön fejezetet is ad (243—312. l.). Az Előszó állításai annyira kategorikusak, hogy azt lehetne gondolni, miszerint adatok alapján épülnek fel kijelentései. Sietünk megjegyezni, hogy nemcsak a katonai fizetések és kiadások jegyzékére gondolunk, a hol utóvégre eléggé megvan a teljesség, hanem úgy gondolom, hogy valamivel mégis csak igazolni kellene ilyen állításokat: »a magyarországi jövedelemből mindenféle célra jutott, csak a magyar katonának nem (VI. l.)«. Ennek bizonyítására elégtelen a kiadási jegyzék közzlése, mert a jövedelmet is ismernünk kellene, hogy ilyen kijelentést tehessünk.

Sajnálni kell, hogy a könyv sohasem közli a bevételek listáját is ugyanakkor, mikor a katonai kiadásokat felsorolja és így meg kell elégednem azzal, hogy a saját adataimra hivatkozom. Egy 1549-ből való költségvetés² szerint ez évben, tehát béke idején a király bevétele volt az adóból 130.000 magyar frt, a kiadása a végek védelmére csak zsoldban 493.472 frt (nem számítva a hadi felszereléseket, a mit a jegyzék 100.000 frt-ra tesz), azaz maradt deficit, melyet a jelentés szerint »oportet aliunde suppeditare« 363.472 frt. Elismerem, hogy a királynak nemcsak az adóból voltak bevételei, de viszont azt is el kell ismerni, hogy nemcsak a végek védelmére voltak kiadásai és így a végeredmény aligha változott. Egy másik adatom az állandó katonaság becikkelyezésének az évéből, 1715-ből való. Ez évben a katonaság költsége kitett 5,621.577 frt 45 kr-t,³ az adó 2,400.000 frtot.⁴ Itt a deficit többet tett ki 3,000.000 frt-nál; az országgyűlés nem is habozott hozzátenni: vegye meg a hiányt ő fel-sége többi országainak jövedelméből.⁵

¹ Kár, hogy ez az új felfogás így teljesen értéktelen, mert számadatokkal kellene igazolni.

² Országos Levéltár. Liber instructionum. I. 9—14. l.

³ Hadi levéltár. 1715 decz. 501. Exp.

⁴ U. o. 1715 jan. 458. Exp.

⁵ Országgyűlés felterjesztése a királyhoz 1715 jún. 15-ről. De pecuniario eiusdem militiae stipendio iam extrema miserae plebis egestate

Ez volt a hivatalos felfogás arra nézve, miképpen kell a felmerülő deficitet eltüntetni és érthető is, ha a közös érdek következtében a német birodalom és az örökös tartományok hozzájárultak a magyarországi katonák eltartásához. Szerző itt ezt a kijelentést teszi: »hírré tették, hogy Magyarország katonáit fizetni sem bírja (VI. l.)«. Megint kár, hogy nincsen megmondva, kik tették ezt hírré. Bevallom, hogy ismerem korábbi forrást is,¹ de mivel akkor még nem vált a dolog annyira rendszerré, meglegszem az 1547: XVII. t.-cz. ide iktatásával: »Azoknak az erősségeknek és váraknak, a melyeket nem kell lerombolni, és a melyekben nincs őrség, a szükséghez képest való megerősítésére és őrzésére szükséges a pénz- vagy seregbeli segítsége ó cs. és kir. Felségének és a német birodalmi fejedelmeknek, a mint az ő Felségéhez küldött lajstromból ez könnyen kiviláglik.« Azt hiszem, a magyar országgyűlés nem hozott volna ilyen végzést, ha ezt megbecstelenítőnek, vagy nem igaznak találta volna. Ehhez egészen hasonló Zrinyi véleménye a török áfiumból: »úgy vagyom, meg kell vallanunk, a török erejéhez képest mi csak nyomorúltak vagyunk«. Az 1715-iki országgyűlés felterjesztését föntebb láttuk.

De ezt a segélyt a szerző olyannak tartja, a mi csak papiroson létezett (260. l.). Esterházy Miklós 1641-iki előterjesztésében nyíltan megmondja, hogy még most is adóznak Magyarország czéljaira Stájerország, Karinthia, Krajna és Ausztria, régente még Szilézia, Cseh- és Morvaország is; és ő még keveseli is ezt a hozzájárulást.² 1711-re Csehország a magyarországi katonaság szükségleteire 500.000 frt-ot adott és ezt 1710 nyarán már el is költötték.³ És még e mellett se volt soha elég a hadikincstár pénze. De ezt ismerik az osztrákok is. A cs. és kir. hadilevéltár által kiadott *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen* egyenesen kimondja »ein stetes drückendes Bleigewicht, das den Operationen der kaiserlichen Heere anhaftete, war die immerwährende Finanznot«. ⁴ A katonákat azért nem fizették, mert nem volt pénz.

modalitate antehac laudabiliter practicata cum consensu ipsius quoque S. R. imperii ac aliorum Maiestatis vestrae sacr. regnorum et provinciarum ex aerario eiusdem Maiestatis vestrae administrando. Orsz. ltár. Az 1708—1715-iki országgyűlés irományai. Fasc. 0.

¹ Csodálatos, hogy ezek az acták kikerülték a szerző figyelmét, pedig a bécsi cs. és kir. házi, udv. és áll. ltárban megvannak e czímen: Mainzer Reichstagsacten. Fasc. 4a, 4b, 4c, ezek az 1521—1524. évekre való töröksegélyt kérő követségek aktái a német birodalmi gyűlésen, továbbá u. o. Reichstagsacten, 1524. A. I. j. a. 1524-re vonatkozólag.

² Esterházy Miklós *Munkái* 371. l. (Újabb nemzeti könyvtár I. folyam.)

³ Hadi levéltár. 1710. Exp.

⁴ I. köt. 44. l.

Ilyen modorban tárgyalja ez a munka a magyar gyalogság megalakulását. Eddigi megjegyzéseink tisztán a tárgyra és a tárgyi tévedésekre vonatkoztak; most nézzük a szerző történetírói eljárását. E tekintetben ebben a munkában nemcsak az a baj, hogy a legnagyobb elfogultsággal ír meg mindent, a mitől pedig nagyon óvakodnia kellene és inkább adataira, mint az ő saját kijelentéseire támaszkodnia, hanem az, hogy a történetírás színvonalának leszállítását jelenti. Azon a nivón áll, a melyen a középkori krónikás, a kinek számára nem él más, csupán csak az adat, és minden adatot el akar mondani, akár kell, akár nem. Mennyire krónikás módjára dolgozik, annak tanúbizonyságául álljon itt e háromsoros kikezdése: »Bár Reichersdorfer a jelentésében nem említi e gyalogosok nemzetiségét, bizonyos, hogy azok legnagyobbbrészt székelyek voltak. A Diósgyőrött 1541-ben összegyűlt rendek a felsőmagyarországi városoktól követeltek pus-kás gyalogságot (17. l.)«.

Nem mutatnak magasabb színvonalra következtetései sem. Sok példát lehetne erre idézni, de megleégszem egy-két classikus citatummal. »Ósrégi (megint az »ósrégi« szó) szokás szerint a magyar gyalogos zsoldba fogadása — írják a biztosok — így történt: a fölfogadott gyalogot bemutatták a porkoláboknak s ezek a vár kapujában ünnepélyesen megesküdtették őt. A nevért csak ezután vezették lajstromba. Gyalogul csakis jó magyarokat volt szabad felfogadni. Ráczokat és más efféle gyanús embereket zsoldba fogadni tilos volt. Ime, a mint e magyar rendtartásból is láthatjuk, a magyar gyalogosnak a vállain ugyancsak súlyos volt a teher (28. l.)«.

— »Hogy a panduroknak nevezett csend-őrökből gyalogkatonák lettek, annak a magyarázata igen egyszerű. Tudjuk, hogy a horvát-szlavonországi vlachok, ráczok, martalócok és uszkókok félvad, teljesen műveletlen és rablásra hajló nép voltak. A míg háborús idők jártak, a rablási ösztönüknek a hódoltsági falvakban és az ellenség között kényük-kedvük szerint eleget tehettek. De a mint a határörvidék rendezése után a békésebb idők következtek, a letelepített délszláv elemek vadsága és rablásra hajló természete a békés lakosság ellen fordulván, a társadalmi renddel jött össze-ütközésbe. És ebből olyan harc, olyan pusztítás keletkezett, hogy egy-egy kisebb háborúval is fölért. Jó félszázad küzdelmébe került, a míg a beköltözött délszláv elemeket a társadalmi rend és törvények tiszteletére bírhatták (134., 135. l.)«.

Vagy: »Mivel a XVI. századi útleírók a naszádosokról csak badarságot írnak, érdemes megemlékeznünk Lichtenstein Heinrich leírásáról (180 l.)«.

Szóval a munka a legnagyobb egyoldalúsággal készült, szorosan véve nem egyéb, mint két levéltár (a közös p. ltár, és a cs. és kir. házi udv. és áll. ltár) XVI. és XVII. századi anyagából a katonai vonatkozásúaknak a regestálása, de nem feldolgozása, még pedig annyira mechanikus regestálása, hogy az egymásnak ellenmondó adatok sincsenek összhangzásba hozva egymással és innét az a sok ellenmondás, a mire léptenyomon akadunk. A legjellemzőbb benne az, hogy alig van felhasználva a hadi levéltár anyaga (mindössze 28 citatum), pedig kétségtelen, hogy éppen szervezeti dolgokra nézve lehetett volna itt adatokat találnia. Hogy a magyarországi anyag nagy mellőzésben részesült, szintén nem megokolt, főleg a törvények mellőzése nem. Utóvégre a törvényes állapotot még akkor is tekintetbe kell venni, ha az valami okból a valóságban nincsen is meg. Az pedig kétségtelen, hogy abból, a mit itt találunk, t. i. hadi kalandok laza összefűzéséből nem alakul ki a magyar hadtörténelem. Már pedig ez a könyv ilyen kalandoknak bizonyos tendentia szerint készült csoportosítása, a melyből még csak sejteni se lehet, hogyan vált a banderális katonaságból az e könyv által tárgyalt korszakot befejező és az 1715 : VIII. t.-cz. által törvényesen is elfogadott csász. kir. katonaság.

A—E.

A királyi adózás története Magyarországon 1323-ig. Irta *Eckhart Ferencz.* Arad, 1908. Nyomatott Réthy Lajos és Fianál. 8-r. 106. l.

Huber Alfonz azt írta osztrák történetében a XII-ik századi Magyarországról, hogy akkorában egy más államnak sem voltak olyan rendezett pénzügyi viszonyai. Alapjában véve azonban Huber sem volt egészen tisztában Árpád-kori pénzügyi rendszerünkkel. Törvényeink ebben az időben meglehetősen szófukarak. Maguk a terminusok bizonytalanok, mert a későbbi korból nincsenek fölvilágosító adataink. Az új adók új rendszeren épültek föl, s a régi adóknak még a nevei is eltűntek. Ilyen körülmények között nagyon fontos az okleveles anyag ismerete. Eckhart Ferencz érdemes munkát végzett, a mikor okmánytáraink erre vonatkozó anyagát lelkiismeretesen összeállította és rendszerbe foglalta.

Az értekezés tulajdonképen két korszakot tárgyal. Az egyik, a mikor a patriarchalis királyság korának erős középponti hatalma szigorú rendet tartott az adózásban; a másik, a mikor nyugati hatás következtében a rendes adók a sok exemptio miatt lassanként egészen eltűnnek, és a meggyengült királyság jövedelmeinek javarészét rendkívüli adókkal szerzi. Az első korszakra sűrű kód

borúl, az oklevelek ritkák és még ritkább bennök az adózásra vonatkozó adat. A másodikban pedig a régi viszonyok annyira föl vannak forgatva, a kiváltságok olyan sokfélék, és olyan gyakoriak, hogy ezt a korszakot a legteljesebb zavar jellemzi.

Eckhart első sorban a rendes adókat tárgyalja: a természetben fizetett csöböradót (chybrio, acones, collecta chybrionum), sertéstizedet (decima porcorum, tributum porcorum, porci regis) és ököradót, és a rendes pénzádókat: a füstpénzt (liberi denarii, qui vulgo fumarii vocantur) és a nehezékadót (pondera). Ezek első adórendszerünk elemei. Sajnos, hogy egynehány adóról, mint az ököradóról és a nehezékadóról alig van adatunk. A legnevezetesebb kétségtelenül a füstpénz volt, és Eckhart is ennek szenteli a legnagyobb figyelmet. Az eredmény, a melyre jut, »hogy a füstpénz az első királyi egyenes adó, a melyet fizetett mindenki, ki személyére nézve szabad volt, de hadi szolgálatot nem teljesített, hacsak különös királyi kegy nem mentette föl«. Beszédését a megye intézte és a nádor főfelügyelete alatt állott. A beszédés alkalmával a collectorok megszálltak a helységben, számon vették a füstöket és behajtották az adót, a mely fejenként, illetve füstönként nyolcz dénár volt.

Azt hiszem nem csalódunk, ha ezt az adót görög eredetűnek tartjuk. Zachariae von Lingenthal kutatásai alapján (*Zur Kenntniss des römischen Steuerwesens in der Kaiserzeit*. Mémoires de l'Académie Imp. des sciences. St.-Petersbourg. VIII. série, VI. köt. 1863.) tudjuk, hogy a görög birodalomban a fejadó, a mely a városokban hamar megszűnt, a falvakban megmaradt és füstönként szedetett. Így a *καταλιτίων* és *καπνικόν* (füstpénz) ugyanazt az adónemet jelentette. Igaz, hogy Zachariae von Lingenthal szerint Tzimiszkész János császár idejében (969—976) a *καπνικόν* is megszűnt, de még ebben az esetben is átvehettük a délszlávoktól, mert hiszen pl. Szerbiában a XIV. században is megvolt és szintén füstpénz (dimnina) néven szerepelt (Peisker: *Die serbische Zadruqa*. Zeitschr. f. Sozial- u. Wirtschaftsgeschichte. VII. 211. l.)

Még fontosabb a második korszak adózásának ismerete. Eckhart tanulmányának ez a gerincze. A rendkívüli adó neve collecta, a mely elnevezést azonban ezenkívül még minden más pénzben fizetendő tartozásra is alkalmaztak. Viszont a rendkívüli adóra a collecta néven kívül még a pensio, taxa, servitium, exactio, dica és talia neveket is használták. Érdekes, a mit Eckhart ennek az adónemnek az életbeléptetésére vonatkozólag összeállított. A mint II. Endre kényszerűségből ehhez az eszközhöz folyamodik, a kiváltságosak mindjárt fölveszik a küzdelmet, hogy szabadúljanak tőle. Rendkívüli adót szedetett a király a

pénzbeváltás és a szolgálónépek közmunkakötelezettsége megváltásaként, szedethette az egész országban vagy kisebb területeken. A megszállást is meg lehetett váltani rendkívüli adóval; így azután az ország főméltóságai részére is szedtek collectát. Sőt a hadkötelezettséget is megváltották. Szedését néha bérbeadták, máskor a vármegye hajtotta be. Az adóalap úgy, mint a füstpénznél, a füst és nem a telek volt. A kiváltságosak küzdelme a középponti hatalom ellen azonban korán rést ütött a rendkívüli adógazdálkodáson is, és a királyok csakhamar ezt a jogot is eladományozgatták a földesuraknak.

Eckhart az egyes adóknál egyenként fölveti a kérdést: hogy mi volt tulajdonképeni lényegük? kik tartoztak fizetni? és hogyan szedték? Ez a világos elrendezés lelkiismeretes adagyűjtésen alapuló tanulmányát nagyon használhatóvá teszi. Szlavónia adóját külön tárgyalja és, ámbár ez nem tartozik szorosan véve ide, a vámoknak is külön terjedelmes fejezetet szentel.

Az adózásan kívül, a dolog természeténél fogva, más kérdések is merültek föl. Különösen társadalmiak. E tekintetben érdekes az az okoskodás, a melylyel Eckhart a civites hebdomadarii fogalmát kísérlete megfejteni. Ebben a pontban azonban érvelése nem mindenben meggyőző. Nevezetesen az equites iobbagionesszel való összekapcsolásuk merész. Az »unus eorum semper est hebdomadarius, et sic per ordinem« és a »stant in septimana« kitételek ugyanis nem fedik egymást.

DOMANOVSKY SÁNDOR.

Gyulai Pál: Kritikai dolgozatok 1854—1861. Budapest. Kiadja a M. Tud. Akadémia 1908. 8-r. 6, 404. l.

Rég érzett hiányt pótol az Akadémia könyvkiadó vállalata Gyulai kritikai dolgozatainak kiadásával. E sorok írója egyike volt azoknak, a kik szinte negyedszázaddal ezelőtt sürgették már e kiadást, mert jól ismerték Gyulainak a mult század ötvenes éveiben írt ritka becsű fejtegetéseit, a népiesből újjászületett nemzeti irány mellett vívott harczeit, a kritika jogaiér téveken át folytatott küzdelmeit s a Petőfi-utánzók elleni csatározását.

E dolgozatoképpen oly jellemzők a korra, melyben keletkeztek, mint írójokra. Éppen ezért kissé különösnek találjuk az Akadémia könyvkiadó vállalatának hirdetését, a mely úgy akarja Gyulai e dolgozatait ajánlani a nagyközönségnek, hogy »még mindig« értékeseknek tünteti föl. Azt merjük hinni, hogy tisztán kortörténeti szempontból sem gondolhatunk e dolgozatok értékének

elavulására; másfelől pedig Gyulai írói nagysága, eszméinek eredetisége s gazdagsága szintén megőrzi a változó irodalmi ízlés hullámveréseitől, a melyek a Petőfi-utánzók egész seregét eltemethetik (a mint hogy jórészt már el is temették), de a valódi művészet beható elemzését, a Petőfi, Arany János és Tompa költészetének kritikai méltánylatát hiába ostromolják. Szóval e dolgozatok nem *még mindig* értékesek: hanem abszolút becsök is kétségtelen.

Irodalomtörténeti és eszthetikai szempontból egyaránt följötte fontos dolgozatok gyűjteménye e kötet, a melynek folytatása sem soká késhetik. A Petőfiről szóló tanulmány történelmi adataiban, Petőfi életrajzában találunk ugyan több téveset; de az egész tanulmány — mint ismeretes — az első derék méltánylata a legnagyobb magyar lyrai költőnek. Ebben és a *Szépirodalmi Szemlében* először emeli ki Gyulai a népnemzeti költészet haladását szemben a romanticismussal, a mely Kisfaludy Károly és Vörösmarty költészetében már a népiessel érintkezett, de diadalra Petőfi és Arany János juttatta. Toldy Ferencz Vörösmarty után csak epigonokat látott költőink között, s Gyulai e tartathatlan véleményyt éppen oly őszinte hévvel ostromolta, mint a hamisítatlan művészet sajátságainak gyökeres elemzésével s az új irány életrevalóságának tántoríthatatlan hitével. S jóllehet Eötvös és Kemény bárók megelőzték nagy költőink méltánylatában Gyulait: voltaképp mégis az övé az érdem, hogy a nemzeti közvélemény fogékonyságát derekasabban rájuk irányozta. E mellett a népköltészet kincseinek adalékaival erősíteni törekedett nemzetünk fogékonyságát, a mely hova-tovább fokozódott} egészen addig, hogy a Kisfaludy-Társaság szakszerűen folytathatta Erdélyi János kezdeményét.

Azonban jóllehet irodalmunk fejlődése szempontjából különösen becseseknek tartjuk Gyulainak e most külön kötetben megjelent dolgozatait: tisztán a művészi ízlés tekintetéből is nem kevésbé tanulságosak. Csak azon polemikus levelekre hivatkozunk, a melyekben a művészi szerkezet és külforma jogaiért küzd Gyulai, s a melyekben a történetírás nagy mestereit is szem előtt tartja. Fejtegetései jelenleg is éppen olyan alkalmoszerűeknek tetszenek, mint az ötvenes években voltak. S noha a közelebbi évtizedekben egy pár kitűnő jelenséget láttunk e téren, valljuk meg, hogy a történetírás művészi formájára vonatkozólag még mindig sokat okúlhatunk Gyulai tanításaiból.

TÁRCSA.

A M. TUD. AKADÉMIA NAGYGYŰLÉSE.

A M. Tud. Akadémia f. évi április 27—május 2-ikán tartotta ez idei nagygyűlését, melyen történetirodalmunkat érdeklő számos mozzanat fordult elő. Kötelességünk ezekről olvasóinknak beszámolnunk.

Mint már előzőleg jeleztük, a nagyjuttalom és Marczibányi-mellékjuttalom ez évben az 1902—1908. évi időközben megjelent történettudományi munkákat illette. A külön is megjelent bizottsági jelentés, melyet *Angyal Dávid* tagtársunk készített, részletes képét adja történetirodalmunk hétéves időszakának, különösen kiemelve mindazon munkákat, a melyek e jutalom odaitélésénél számba jöhettek. E munkák a következők: Békefi Remig *A pásztói apátság történetének két utolsó kötete* (1902) és *A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban* (1907), Takáts Sándor *A magyar gyalogság megalakulása* (1908), Berzeviczy Albert *Beatrix királyné* (1908), Fináczy Ernő *A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában* (1902).

»És még sem merjük ajánlani — így végzi a jelentés — az utóbb nevezett munkákat a nagyjuttalommal való kitüntetésre. Tudjuk ugyan, hogy az Akadémia e jutalmát főleg a hétévi időközben megjelent legkiválóbb munkák kitüntetésére szánta, mégis az Ügyrendnek 88. §-ában foglalt új intézkedéséből (»Nagyjuttalmat ugyanazon író csak egyszer nyerhet«) azt kell következtetnünk, hogy az Akadémia egyes írók egész pályáját is óhajtja kitüntetni ez úton az ünnepies elismeréssel. A mi figyelmünk tehát oly írók felé fordult, a kik már hosszú, több évtizedre terjedő pályára tekinthetnek vissza. Ily gondolatoktól vezetve, figyelmünket lekötötte az a körülmény, hogy 1905-ben jelent meg két kötetben Thaly Kálmán *Ocskay László*-jának második kiadása. Nem ez a legjelentékenyebb munkája Thaly-nak, de e munkát alkalmul választjuk arra, hogy röviden vázoljuk szerzőjének érdemeit. Thaly Kálmán majdnem félszázados tudós pályájának központjában II. Rákóczi Ferencz nevét találjuk. A régibb

magyar történetírás félreértette II. Rákóczi Ferencz korát. A nagy Katona István bár dicsóítja a fejedelem erényeit, felkelését káros mozgalomnak, sőt szégyenletes lázadásnak nevezi. Még az ifjú gr. Széchenyi István is közömbösen haladt el a rodostói emlékek mellett keleti útján. Kölcsey és Vörösmarty lyrájának hatása, majd a fejlődő nemzeti érzés nyomása avúlt nézetté változtatta Katona István ítéletét a magyar történetírásban és a művelt magyar közvéleményben. De a történettudomány Thaly kutatásai előtt nem ismerte eléggé II. Rákóczi Ferencz korát. Az ő kutatásai derítették fel igazán Rákóczi korának hadi, politikai és művelődési történetét, a fölkelés előzményeit és a Rákóczi-emigratio történetének lényegesebb részleteit. A kurucz kor költészetét is Thaly gyűjtötte össze. Remek balladákkal, jeles lyrai költeményekkel gazdagította e gyűjteménye költészetünket és módot adott a történetírónak arra, hogy közelebb férhessen Rákóczi korának lelkéhez. Thaly nem elégedett meg a gyűjtéssel, hanem számos monographiában és értekezésben megírta a nagy fölkelés egyes részeit. Nem egy kurucz vezér igazi jelentőségének méltánylását Thalynek köszönheti történetírásunk. Népszerűvé lett II. Rákóczi Ferencz ifjúságáról írt kis kötete. Legnagyobb munkája a Bercsényi család története, mely Bercsényi elődjei történetének tárgyalása után Bercsényi életrajza keretében elbeszéli a Rákóczi-fölkelés történetét. Eddig három kötete jelent meg a könyvnek és a harmadikban a Rákóczi fölkelésnek körülbelül négy első éve már el van beszélve. Thaly monographiáit az adatok ritka bősége mellett az elbeszélés elevensége is jellemzi. A Rákóczi-fölkelés kezdő évét senki sem állította elénk oly szemlélhetően, mint Thaly a *Bercsényi Család Történetében*. Thaly nagy érdemeit el kell ismernie annak is, ki nem szeretné mindenütt követni felfogását, vagy könyvei szerkezetének sajátosságait. Az ő kutatásai a bizonyosság erejét adták meg annak a felfogásnak, hogy Rákóczi forradalma szükséges küzdelem volt, mert a magyarság harci erélyének e fellobbanása nélkül a nemzet állami élete alig maradhatott volna meg. Thaly folytonos munkásságának, úgyszólván tudós izgatásának része van a Rákóczi-cultus erejének fokozásában. Ritka történetírónak adatott meg ily hatás a közszellem alakulására.

A Marczibányi-mellékjuttalommal a bizottság Hampel Józsefnek *Újabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiből* (1907) című munkáját ajánlotta kitüntetni. S a bizottság javaslatát mind a II. osztály, mind az Akadémia összes ülése egyhangúlag elfogadta, illetőleg határozattá emelte.

E jutalmazásokon kívül más két érdemes társunk is kitüntetésben részesült az idei nagygyűlésen. *Váczy János* a Lévy-féle irodalomtörténeti pályázaton Kazinczy Ferencz életrajzának kidolgozott s dicsérettel kitüntetett részeiért nyert jutalmat; ugyan-e feladatra

pályázott *Czeizel János* is s szintén jutalomban részesült. Végül az Oltványi-jutalmat, mely a káptalani iskolák történetének megírására volt kítűzve, bámulatos szorgalomról tanúskodó pályaművével *Békefi Remig* nyerte el.

A tagválasztások során mint a történetírás munkásai szerezték meg az Akadémia elismerését: *Szádeczky Lajos*, kit évtizedekre terjedő, ernyedetlen munkásságáért rendes tagjai sorába emelt az Akadémia. Levelező tagokká megválasztotta: *Sörös Pongráczot*, ki számos jeles dolgozattal gazdagította folyóiratunkat is, dr. *Hornyánszky Gyulát*, ki a történetphilosophia terén adta jelét kiváló jártasságának s végül dr. *Mahler Edét*, ki nemcsak az aegyptologia terén szerzett jó hírnevet, hanem a hazai régészeti irodalomnak is hivatott munkása.

Az új jutalomtételek közt egy van, a mely szaktudományunk körébe vág: »Adassék elő Magyarország története a XVI. században a mohácsi vésztől a bécsi békéig«. Jutalma a Bük László-féle alapítványból 2000 korona. Az Akadémia e feladatra nyílt pályázatot hirdet; a munka tervrajza, valamely kidolgozott fejezet kíséretében, 1910. szeptember 30-ikáig küldendő be.

Május 2-ikán, vasárnap folyt le, élénk érdeklődés mellett, az Akadémia ünnepélyes közlése. Ezen *Wartha Vincze* másodelnök elnöki beszédén és *Heinrich Gusztáv* főtitkári jelentésén kívül, a mely utóbbi kegyeletes szavakat szentelt a száz év előtt született Horváth Mihály emlékének, két nagyérdemű tagtársunk tartott igen érdekes előadást; *Thallóczy Lajos* Kállay Béni fölött mondott emlékbeszédet s mesteri kézzel domborította ki a jeles államférfiú jellemrajzát, *Asbóth János* pedig *Bosnyák bánok és királyok* című tanulmányában történelmünk egyik érdekes fejezetét világította meg.

A szerző kívánságára meg kell itt jegyeznünk, hogy *Asbóth János* felolvasásának pontosan korrigált szövege az *Akadémiai Értesítő* június—júliusi füzetében fog napvilágot látni. E füzetben jelennek meg a többi közlési felolvasások is.

TÖRTÉNETÍRÓINK MUNKÁSSÁGA.

— DR. SZENDREI JÁNOS tagtársunk befejezte Miskolcz város monographiáját. Ez az 50 ívre terjedő IV. kötet a legújabb kort tárgyalja 1800-tól napjainkig. Szedés alatt van. Ugyanő, Szentiványi Gyulával együtt, befejezte a *Magyar művészek lexikonának* szintén 50 íves első kötetét, mely az A—H. betűig terjed s a XIII-ik századtól kezdődőleg 2643 művészi életrajzot tartalmaz. E kötet a vallás és közoktatásügyi miniszterium s az orsz. magyar képzőművészeti tár-

sulat támogatásával legközelebb megjelenik. Szendrei ezenkívül *Magyarország várai* című nagy díszművén dolgozik.

— PIVÁNY JENŐ Philadelphiában élő honfitársunk, ki már több hazai folyóiratunkban tett közzé beces történeti dolgozatokat, különösen Kossuthnak és az emigrációnak amerikai szerepléséhez gyűjt adatokat. Ez idő szerint a Koszta Márton-ügyvel foglalkozik. Koszta, a ki 1849-ben tüzérhadnagy vagy főhadnagy volt, Kutahiából császári engedéllyel az Egyesült-Államokba ment, de 1853-ban magánügyben ideiglenesen visszament Szmyrnába. Ott az osztrák consultól fölbérelt görög csavargók beléje kötöttek és a tengerbe lökték, a Huszár nevű osztrák hadi brig lesben álló csónakja pedig kihalásztá és a hadi hajóra vitte, a hol vasra verték. Az amerikai consul közbenjárása egy ideig eredménytelen volt, a mikor véletlenül Szmyrnába érkezett a St. Louis nevű amerikai hadi sloop, a melynek kapitánya, Ingraham erélyesen követelte Koszta kiadatását. Elodázó választ kapván, és meggyőződván róla, hogy az osztrák Kosztát egy kereskedelmi hajón titokban Triesztbe akarják küldeni, oda vezényelte hajóját a Huszár mellé és ágyúit rá szegezvén, lövéssel fenyegetett, ha Kosztát azonnal ki nem adják. Az osztrák kapitány erre meghátrált és beleegyezett abba, hogy az ügy végleges elintézéséig Koszta a francia consulnak adassék át. Az igen élehangú diplomatai levelezés Pivány kezében van s most azt is óhajtáná tudni, hogy van-e ez ügynek már magyar irodalma? Ha tagtársaink közül valaki tud ez ügyet tárgyaló hirlapi vagy egyéb közlésekről, igen lekötelezné honfitársunkat, kinek czíme: Philadelphia, Pa., 721 Pine Street.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A »BUDAPESTI HIRLAP« TÖRTÉNELEMGYÁRTÓJA. Sajnálattal vagyunk kénytelenek a figyelmet fölhívni arra a rút mvstificatióra, mely áldozatául legjelesebb lapunkat, a »Budapesti Hirlap«-ot szemelte ki. Már évek óta figyeljük, hogy a »Budapesti Hirlap«-nak »Különféle« rovatában, a »B. H.« tudtán kívül, milyen hallatlan történelemhamisítás folyik, ámbár szerencsére, csak a magyar vasipar történetének keretében. Az ismeretlen történelemgyártó ugyanis a magyar vasipar történetéből gyártja meséit, persze *Háry János* módjára. Visszaélve azzal a nemes lelkesedéssel, melylyel a »B. H.« a magyar dicsőségnek minden nyilvánulását fölkarolja, a régi magyar vasipar nagyságát és fejlettségét hihetetlen arányokban mutatja be. E czélből nemcsak merőben költött történeteket talál föl valóban megtörténtek gyanánt, hanem még elég vakmerő, olyan (de közelebből *soha* meg nem jelölt!) krónikákra, okiratokra stb. hivatkozni,

sőt azokból szó szerint is idézni, melyek sehol sincsenek és sohasem is léteztek. Így például a »B. II.« f. é. április 22-iki (95.) számának »Különféle« rovatában »A XVII. század híres magyar mechanikusa« című cikk Bocskay korából, valami Garatos Péter kassai kovács-mesterről szól, ki Petri Lőrincznek a »híres hajdúhadnagy«-nak, 1603-ban ellőtt ballába helyett olyan vaslábat csinált, melylyel egészen jól tudott járni. Ennek a híre külföldre is eljutván, Horn Illés gróf a császári lovasság kapitánya »mentslevelet« kért Bocskaytól, hogy Kassára mehessen s Garatos uramnál félkarja helyébe ugyanolyan mozgatható vaskart készíttethessen. Garatost azután ezen érdemeiért Bocskay nemességre is emelte. Mindezek bizonyosságára valami egykorú (persze nem mondja meg milyen!) krónika szavait is idézi. Csakhogy ebből a szép meséből egyedül Bocskay és Kassa léteztek, a többi (Garatos, Petri, Horn stb.) mind, krónikás-tul együtt, szemenszedett hazugság!

A »Budapesti Hirlap«-nak ugyancsak folyó évi másik (sajnos, elfeledtük följegyezni, melyik) számában a *Különféle* rovatban »A vasipar multjából« című cikk jelent meg, melyet a »Magyar Vaskereskedő« akkori legújabb számából nyomtatott le. Ebben, ugyanez a történelemgyártó, ördögös historiával áll elő a XVII. századból. A fekete pléh fehérítését, szerinte a »habáner«-ek találták ki. Az esztergomi káptalan tehát, a templom fedéséhez 6 habánert hozatott le Pozsonyból, de a helybeli lakatosok minduntalan beléjük kötöttek, úgy hogy csak az érseki hajdúk védelme alatt lehettek biztonságban. Végül a hajdúk az ördöggel való czimborasággal vádolták be őket a városnál és a szentszéknél, azt állítván róluk, hogy a fehér pléh készítésénél az ördögök segítségét veszik igénybe és a habánerek csak nagy nehezen tudták magukat tisztázni. Csak az a baj, hogy mindezeknek Esztergomban — a gyártó szerint — 1639-ben kellett volna megtörténnie, midőn ott káptalan, érsek, szentszék, hajdúk, keresztény templomok stb. nem is lehettek, mivelhogy tudvalévőleg akkor Esztergomot a török bírta.

De a történetgyártó büntetlenül garázdálkodik tovább. Legújabb koholmányát a »Budapesti Hirlap« f. é. május 1-iki (103.) számában helyezte el Thököly vasgyáráról. Ebben Thököly 1684 évi utasításából szó szerint is idéz, persze a saját koholmányát, a mire már az első szavak is: »Az Munkácsi vasgyár (!) és az Hámorok« stb. eléggé rávallanak. Sőt vakmerőségében kifejezetten hangoztatja, hogy bizony a *gyár* szót maga Thököly használta! holott ki van mutatva, hogy csak 1831-ben használták először. Neki persze Thökölynek *valódi* utasításai, rendeletei nem kellene, csak az olyanok, a miket ő maga gyárthat! A középkori maga oklevélhamisítók, vagy a Tomkók, Rajcsányiak, Literáti Nemesek, Kemények, Sándorok stb. maniakus faja tehát, mint látjuk sohasem hal ki, a míg csak kapzsi-

ság vagy hiúság lesznek a világon. De tanulság lehet ez a sajtónak is, mely mindig gúnyolódni szokott azon, mikor történetírók állításai igazolásául mindig az illető forrásokra hivatkoznak. A leginkább szépirodalmi készültségű hirlapírók nem tudják megérteni, hogy mi szükség van forráshivatkozásokra és jegyzetekre, mikor nekik maga a földolgozás fő, annyira, hogy annak esetleg költött voltát is irodalmi érdemnek hajlandók betudni. *Si non e vero, e ben trovato!* szokták mondani ilyenkor. Nekünk történetíróknak ellenben, a források kritikája a fő, mely mindenekelőtt a tények valódiságát veszi vizsgálat alá, mivel egy szemernyi megállapított igaz tény becesebb előttünk a legszebb költött történetnél. Azt azonban még a hirlapíróknak is el kell ismerniök, hogy a források megnevezésére s idézésére szükség van már csak azért is, nehogy a történelemhamisító büntetlenül helyezhesse el náluk — a maga kakuktojásait.

— A VÁRNAI RÉGÉSZETI TÁRSASÁG 1907—1908. évi jelentése a szokásos egyesületi dolgokon kívül egy cikket közöl a Várna környékén lakó gör. kel. vallású török nyelvű *gagauzok*ról, a kikről tudvalevően *Jireček Constantin* azt tanítja, hogy kún utódok. A cikk szerzője Dimitrov G. várnai gymn. tanár, s azt állítja, hogy a *gagauzok* Kis-Ázsiából a Feketetengeren átjött török *uz* nép maradékai. (—*ch.*)

— SZOLGABÍRÓ. A *Századok* 1909. évf. 320-ik lapján olvasható megjegyzésekre következő válaszom van: 1. Nem azt akartam kiemelni, hogy mikor találkozunk legelőször a »*judex nobilium*« *elnevezéssel*, hanem azt, hogy mikor találkozunk legelőször azon határozottan megnevezett megyei tisztviselővel, kit az illető okirat a »*judex nobilium*« jelzővel felruház; tehát nem *intézmény*, hanem *személy!* Erre nézve pedig az 1280. évi adatot teljességében fentartom. 2. A Wenzel III. 116. lapján olvasható darabot, melynek értelmében Lőrincz »*judex nobilium Magistratus Zaladiensis*« 1264-ben a hantai káptalant megkeresi, hogy saját, t. i. a *szolgabíró kiküldöttjével* a káptalani képviselőt kiküldje, hogy a Varsányi-családbeliek birtokainak felosztásánál közreműködjék, már igen régen ismertem; ez oklevelet azonban azért nem vehettem figyelembe, mert *hamisítvány*.

WERTNER MÓR.¹

FELHÍVÁS.

A M. Történelmi Társulat ig. választmánya f. évi április hó 15-én tartott ülésében elhatározta, hogy elfogadván Liptó vármegye közönségének szíves meghívását, f. évi augusztus 30—szeptember 5. nap-

¹ Ezzel az ez ügyre vonatkozó eszmecserét befejezzük. *A szerk.*

jain vándorgyűlést rendez e vármegye székhelyén, Liptó-Szent-Miklóson.

Felhivhatnak azon t. tagtársaink, a kik ezen a vándorgyűlésen résztvenni óhajtanak, hogy alólírt titkárnál f. évi május hó 27-ikéig jelentkezni szíveskedjenek.

Eddig következő tagtársaink jelentették be részvételüket: gróf *Teleki Géza* elnök, *Thaly Kálmán* és *Zsilinszky Mihály* alelnökök, *Borovszky Samu* titkár, *Ballagi Aladár*, *Békefi Remig*, *Csánki Dezső*, *Dézi Lajos*, *Fejérpataky László*, *Horváth Sándor*, *Kammerer Ernő*, *Kollányi Ferencz*, *Márki Sándor*, br. *Nyáry Jenő*, herczeg *Odescalchi Artur*, *Ortway Tivadar*, *Reiszig Ede*, *Révész Kálmán*, *Szádeczky Lajos*, *Tagányi Károly*, *Váczy János* ig. választmányi tagok; *Demkó Kálmán*, *Iványi Béla*, *Melich János*, *Nagy Géza*, br. *Nyáry Albert*, *Réthy László*, *Szabó László* r. tagok.

Körmöcbánya város mint alapító tag képviselőjében vesznek részt: hg. *Odescalchi Artur*, *Wagner Ede* vármegyei levéltárnok és *Illatky József* nyug. főreálisk. tanár. Összesen 30-an.

A vándorgyűlés részleteit az igazg. választmány legközelebb tartandó ülése fogja megállapítani.

Budapest, 1909. május 10.

DR. BOROVSZKY SAMU,
titkár.

HAZAI HIRLAPOK REPERTORIUMA.

1906. június — 1906. végéig.

(Folytatás.)

HABSBURGOK KORA.

Pulszky Ferencz és Klapka György afférja. (Klapka elbeszélése és gf. Keglevich Béla nyilatkozata nyomán) Pesti Hirlap, 1906. szept. 16.

Ein Mitarbeiter Cavours vor 1859. Emer. v. Huszár. Pester Lloyd, 1906. nov. 6. (Artoni Izsák olasz senator emlékének szentelt sorok, ki a magyar emigatio tagjaival és különösen Szarvadyval állott összeköttetésben.)

Egy dal története. (A Garibaldi-nóta és változatai az 50-es és 60-as években.) Zuboly. Független Magyarország, 1906. okt. 2.

Erinnerungen an den Tag von Königgrätz. Ebensee Oszkár. Neues Pester Journal, 1906. jul. 4.

Az 1867. évi kiegyezés. Steirer Géza ily cz. művét ismertette a Budapesti Hirlap, 1906. szept. 15.

Andrássy Gyula emléke. Pesti Hirlap, 1906. decz. 1.

Gf. Andrássy Gyula. Balogh Pál. Magyar Könyvtár, 1906. 165. sz.

Deák Ferencz és Andrássy Gyula a kiegyezés előtt. Szirtes Lajos. Független Magyarország, 1906. nov. 30.

Andrássy und der 67-er Ausgleich. Wlassics. Die Zeit (Bécs), 1906. decz. 1.

- Wie Graf Andrassy Minister des Aeusseren wurde.* Ed. Wertheimer. Neue Freie Presse, 1906. decz. 2.
- Andrassy gr. a nemzetközi politikában.* Szokolay Gy. Az Ujság, 1906. decz. 2.
- Erinnerungen an Graf Julius Andrassy.* Chlumecky János báró. Neue Freie Presse, 1906. nov. 25.
- Erinnerungen an Graf Andrassy.* Ernst v. Plener. Fremdenblatt, 1906. decz. 2. (1865 óta.)
- Erinnerungen an Graf Andrassy.* Jos. Baron v. Schwegel (a külügy miniszteriumban). Neue Freie Presse, 1906. decz. 2.
- Aehrenthal miniszter gróf Andrassy Gyuláról.* 1906. Budapesti Tagblatt és Magyar Hirlap, 1906. decz. 2.
- Begegnungen mit Graf Andrassy.* Bourgoing Othon báró. Neue Freie Presse, 1906. nov. 25.
- Aus künftigen Memoiren. Andrassy und Bismarck.* Dóczy. Neue Freie Presse, 1906. nov. 25., decz. 2. és decz. 23-án. (A decz. 2-iki számban Dóczy az 1879. német s osztrák-magyar szövetség létrejöttének meglepő fordulatokban gazdag történetét mondja el.)
- Andrassy im Umgang.* (Aus künftigen Memoiren.) Dóczy Lajos. Neues Pester Journal, 1906. decz. 25. Folytatása megjelent ugyanott, 1907. jan. 6.
- A Kerkápolyak.* Eötvös Károly. Pesti Hirlap, 1906. okt. 18. s köv. számaiban. (Czikkorozat, mely különösen a volt pénzügyminiszter életrajzára, közvetve a pápai kollégium történetére nézve fontos.) — *A Kerkápoly-család nemzedékrendje.* Pesti Hirlap, nov. 29.
- Tisza Kálmán és az 1875. évi fusió.* Nadányi Emil. Az Ujság, 1906. okt. 16.
- Somssich Pál életéből. Levelei nyomán.* 1847—1888. (Ifjúkori barátjához, Zomboresevics Vincze orvoshoz intézett 50 vonzó levél; érdekes nyilatkozatok az októberi diplomáról és az 1875. évi fusióról.) Ismerteti: Töncs Gusztáv a Budapesti Hirlap 1906. decz. 25. számában.
- Kossuth Ferencz* harmincz politikai beszéde, életrajzi adatokkal kísérte: Hentaller Lajos. Ismertetés több szept. 19-iki és 20-iki hirlapban. Neues Pester Journal, 1906. szept. 19.
- Antos János honvédtábornoki alezredes. 1819—1906.* Nekrolog. Pesti Hirlap, 1906. nov. 27. (Klapka hadtestében harczolt.)
- Eberhardt Károly* nyugdíj. olasz tábornok (meghalt Geceében, 1906. decz. 8.). Nekrologok az 1906. decz. 9. s köv. számaiban. Budapesti Hirlap, decz. 11. Pesti Napló, 12. (1840. besorozták az osztrák hadseregbe; 1848—1849-ben mint honvéd főhadnagy harczolt, azután török tiszt lett és a krími hadjáratban vett részt; 1859. Garibaldi alatt küzdött, majd a rendes olasz hadseregbe lépett át. Nyugdíjaztatása után hazajött Geceére.)
- Pascu Sándor honvédezredes. 1849—1906.* Nekrolog. Budapesti Hirlap, 1906. decz. 11. Meg mert jelenni a verseczi honvédszobor leleplezésén.
- Shrubsole: The political Status of Hungary.* Megjelent a Preston Guardian-ban, 1906. Ismertette: Budapesti Hirlap, 1906. nov. 29. — (»Magyarország a külföld előtt«.)

VEGYESEK.

- Oklevélhamisítások (nálunk) a Középkorban.* (A tihanyi apátság kritikus oklevelei nyomán). Magyar Hirl. 1906. decz. 23.
- Habsburger-Anekdóten.* Schnürer ily cz. művét Bloch Henrik ismertette a Pester Lloyd-ban, 1906. decz. 21-én.
- Történeti érdekességek.* Pesti Hirl. 1906. okt. 14. (A Kerepeczi család).

Régi Emlékek. Berzeviczy Albert művét ismertették: Az Ujság 1906. decz. 15., Budap. Hirl. decz. 15., a Neues Pester Journal 1907. jan. 28. és több más lap.

Gobineau elmélete. Pesti Napló 1906. decz. 4.

Karthago romjai. Illés Zsigmond. Budap. Hirl. 1906. decz. 11.

Dalmácia. Havass S. művét ismertette a Pester Lloyd 1906. okt. 21.

Pestvárosi követek a régi országgyűléseken. Vasárn. Ujs. 1906. 427. 1.

Die Pester Bürgermeister seit 1773. N. Pester Journal. 1906. decz. 25.

Schmall Lajos. »Pest utcái és terei« cz. művét ismertette Peisner Ign. a Neues Pester Journalban. 1906. decz. 30.

Ein Gang durch Pest vor 70. Jahren. Peisner Ign. Neues Pester Journal, 1906. aug. 19. Ismerteti Tekusch Ágostnak 1833-ban megjel. kalauzát: »Der Fremde in Pest«.

A »Fekete sas« és más régi magyar vendéglők. Budap. Hirl. 1906. nov. 8.

(A pozsonyi Hollinger és Zöldfa, a debreczeni Bika, kolozsvári Biasini sat. A »Fekete sas«-ban (Váradon) 1798. az I. magyar színtársulat játszott).

A Rókus-kórház előtti Mária-szobor története. Pesti Hirlap, 1906. okt. 21. (»Történeti Érdekességek« cz. alatt).

A Lipótváros múltja és a Szent István székesegyház története. Alkotmány, 1906. decz. 8.

A főváros mint kegyúr. Vargyas Endre. Budapesti Hirlap, 1906. decz. 1. (A 18 fővárosi plébánia alapítása sat.).

Pest város régi kertjei és a városliget. Pesti Hirlap, 1906. decz. 25.

A budai alagút. 1857—1907. Neues Pester Journal, 1906. decz. 25.

Árpádkori templom romja Budán. (A Zsigmond-utca s a Margit-körút sarkán). Az Ujság 1906. szept. 24. és több más lap szept. 24—26. Azon a helyen »Felhővíz«, Szentháromság mezővárosnak egy része állott. Az egykori Szentháromság-templom romjai között Gergelyaljai Sándor fiának, Bertalannak síremlékét találták, mely őt a johanniták öltözetében tünteti fel.

A székesfehérvári királysírok. Tervrajzzal. — Bátsi Bella Jenő. — Pesti Hirlap, 1906. szept. 23. (A püspöki palota udvarában és kertjében kellene újabb ásatásokat folytatni).

Elveszett (eloláhosodott) magyar községek. Ajtay József. Budapesti Hirlap, 1906. szept. 1.

A pozsonyi várszellem. (Emmerich von Wolfsthal oder das Pressburger Schlossgespent cz. füzet nyomán, mely egy Mátyás-korabeli legendát ismertet). — Seress László. Pesti Napló, 1906. okt. 16.

Angol földrajzi könyvek tévedései Magyarországról. Közli *Shrubsole* W. K. — Budapesti Hirlap, 1906. nov. 15.

Angolok Magyarországon. Zuboly. Vasárnapi Ujság, 1906. 39. sz.

Mezőkői tanulmányok. Horti Pál. Budapesti Hirlap, 1906. decz. 25. (II. rész. »Nyelvi hasonlóságok«. A taraszk törzs nyelvének rokonsága a magyar nyelvvel).

A székelj betűrovás eredete. Sebestyén Gyula dr. felolvasása nyomán. Pesti Hirlap, 1906. nov. 22-én.

Apáczai Csere J. Független. Magyarország, 1906. nov. 21.

Barkóczy Klára grófné levele Koháry Istvánné grófnőhöz. 1760. (Gyászjelentés.) Közli Richter Éde a selmeczi városi levéltárból. Budapesti Hirlap, 1906. szept. 14.

Zágoni Mikes Kelemen törökországi levelei. Az új kiadás. Bírálata Bodnár Zsigmondtól. Független Magyarország, 1906. nov. 22. Válasz Független Hirlap, nov. 23. — Más bírálat: Alkotmány, decz. 13. Görcsöni D.-tól

Mikes K. utolsó levelei. (1761. szept. 21. és 28-ról). Nógrádi László Egyetértés, 1906. okt. 19.

- Mikes Kelemen sírja.* Pesti Hirlap, 1906. okt. 25.
- Koháry István hátrahagyott »Fűzfaverseiről«.* Richter Ede levéltáros. Budapesti Hirlap, 1906. okt. 5.
- Egy világhírű magyar kalandor.* (Sautern v. Sautersheim, akit Rousseau »Vallomásai«-ban emleget). Budapesti Hirlap, 1906. decz. 5.
- Fuit.* (Az 1806. decz. 12. elhunyt Horváth Jakab pesti ügyvéd emléke). — Tóth Béla. — Pesti Hirlap, 1906. decz. 12. — *Fuit.* Peisner Ign. Neues Pester Journal, decz. 12. (V. ö. a Budapesti Hirlap, decz. 14. számát). — *Szinnyei József* a Budapesti Hirlapban, decz. 19-én.
- Kazinczy Ferencz levelezése.* Kiadja Váczy János. XVI. köt. (1818. ápril. — 1819. decz. 31-ig). Ismertette a Budapesti Hirlap, 1906. nov. 23.
- Wesselényi Miklós levelei anyjához, Cserey Ilonához. 1822.* Erdélyi Muzcum nyomán Budapesti Hirlap, 1906. okt. 21. (Francia és angol utazásáról szóló levelek).
- A veszprémi nyelvművelők.* Madarász Flóris dr. Budapesti Hirlap, 1906. decz. 25.
- Horvát István naplója.* Bányai Elemér. Budapesti Hirlap, 1906. decz. 25.
- Bolyai Farkas sajátkezűleg fogalmazott gyászjelentése és utolsó rendelkezése.* (1856. nov. 22.). Szász Zoltán, Pesti Napló, 1906. decz. 4.
- Madách Imre levelei.* Vasárnapi Ujság, 1906. 111. l.
- Petőfi szerelme és házassága.* Süss Károly hátrahagyott feljegyzései nyomán. Közli Kéry Gyula. Budapesti Hirlap, 1906. decz. 25.
- A palócok költője.* (Lisznyai Kálmánnak a Nemzeti Muzeumban őrzött írói hagyatékáról levelezése 1840—62-ig, sat. Lisznyai Elemér és Tihamér ajándéka.) Budapesti Hirlap, 1906. decz. 5.
- Emlékezés Helmezy Mihályra.* (Az I. magyar politikai lap különc szerkesztője). Az Ország, 1906. nov. 23.
- Kemény Zsigmond tanulmányai.* Az Ujság, 1906. nov. 28.
- Ein Denkmal für Maurus Jókai.* Sophie Frank. — A lipcei Illustrierter Zeitung, 1906. nov. 1. számában. (Jóindulatú, de tárgyi és sajtóhibáktól hemzsegő cikk. Szól péld. Taksony és Zsolt »magnások«-ról).
- Léderer Béla összes műveit* ismertette Angyal Dávid a Budapesti Hirlapban, 1906. decz. 23. és N. Pester Journal, 1907. jan. 10.
- Vámbéry Ármán: Küzdelmeim.* (1906). Ismertette az Alkotmány, 1906. nov. 29.
- Der ungarische Eichhorn.* (Timon Ákos). Ruffy Pál-tól. P. Lloyd, 1906. decz. 4. V. ö. a Magyar Alkotmánytörténet III. kiadásáról: P. Lloyd, nov. 23. és Egyetértés, nov. 25.
- Kosutány Ignác Egyházjogtana.* Ism. a Religió, 1906. 388. l.
- Kaas Ivor b. írói pályájának 40. évfordulója.* Az 1906. nov. 30. lapokban.
- Herepey Károly. 1817—1906.* Szilágyi Gyula. Budapesti Hirlap, 1906. decz. 1. (A Bethlen-kollégium tanára és muzeumának őre volt).
- Acsády Ignác.* Nekrológok az 1906. decz. 17. és 18. lapokban. — Neues Pester Journal, decz. 18.; Marczali H. a Pester Lloyd-ban, decz. 17. esti lap. Acsády Ign. (Arczképpel). Vasárnapi Ujság, 1906. 51. szám. Csánki Dezső búcsúztatója. (Valamennyi lapban). Ugyanő tartotta az Akadémiában az emlékbeszédet.
- Fayer jogtanár.* Nekrológok az 1906. nov. 16. sk. lapokban. (Wlassics a Lloydban 16-án emlékezett meg róla).
- Váradý Gábor.* Nekrológok, az 1906. nov. 13-iki lapokban.

A LŐCSEI FEHÉR ASSZONY.

THALY KÁLMÁN előadása a társulat május 6-ikán tartott rendkívüli ülésén. ¹

Mindenekelőtt bocsánatot kell kérnem, mert bizony egy hét óta beteg és kimerült vagyok és így méltóztassanak kegyesen elnézni, ha hangom nem kellő terjedelmű és egyáltalában előadásomon valamelyes bágyadtság fog látszani. Nem volt érkezésem és szemeimnek nemrég történt operáztatása miatt módom sem volt leírni előadásomat. Csak úgy rapsodice leszek tehát bátor a lőcsei fehér asszony érdekes, tragikus történetéről szólni.

A lőcsei fehér asszonynak, Korponay Jánosné Garamszegi Géczy Juliánának története ismeretes lett egész nemzetünknel, koszorús regényíróknak, Jókai Mórnak *A lőcsei fehér asszony* című regényéből. Ehhez a regényhez nekem is van némi irodalmi visszaemlékezésem, a létrejöttében volt valamelyes részem, irodalomtörténeti szempontból megemlítem tehát ezt röviden.

Boldogult nagy regényírónk, nekem igen kedves bátyám és rokonom, többször fordult hozzám, ha történeti regényt akart írni, hogy adjak neki témát hozzá. Így több Rákóczi-kori dolgaimból is, részint feldolgozott, részint csak kéziratban összegyűjtött adataimból írt regényt; például *Szeretve mind a vérpadig* című regénye is így készült. 1877-ben jelent meg Ocskay Lászlóról írott, újabban már két kötetben a Franklin-Társulat kiadásában megjelent történeti munkám első kiadása a Magyar Tud. Akadémia történelmi bizottsága által kinyomatva. Ebből egy példányt elvittem Jókaihoz, azt mondván neki: »Bátyám, itt van, ez neked való regény-tárgy. Ime, kijelöltem részeket belőle, jegyzeteket tettem oda, te csak ezeket olvasd el, megkéklajbászottam

¹ Gyorsírói följegyzés után.

és tudom, ha ezeket olvasod, ezekből regényt írsz.« Csakugyan így is volt, megköszönte és belőle írta a *Szeretve mind a vérpadig* című szép regényt. Többször is tanácskozáva azután együttesen a dolgokról, felkért engem, hogy az első kiadást, a mely hírlapban jelent meg először, — gondolom az akkori *Nemzetben*, — kísérem figyelemmel és ha imitt-amott találnék valamit, a mi talán az ő dús, ragyogó fantáziájának csapongása következtében ellentétbe jönne a történelemmel, figyelmeztessem őt, hogy majd a második, a könyvkiadásban, azokat a helyeket helyreigazítsa. Így tett velem mindazon regényeire vonatkozólag, a melyeket a tőlem neki átszolgálatott anyagból írt.

Mikor ez a regény megjelent, megint kért tőlem Rákóczi-kori regénytárgyat. Azt mondtam neki, hogy »tudnék neked igen érdekeset adni a nagyon tragikus sorsú, bámulatos vitéz Bezerédjről, de bocsáss meg, azt addig nem adom oda, míg magam a történetét meg nem írom. Azután majd odaadom; a te csapongó fantáziád ebből majd gyönyörű dolgot fog teremteni, de az nem lesz história. Egyelőre tehát nem adom át, a míg fel nem dolgoztam. Van azonban egy másik tárgyam, azt odaadom. Az adatokat összegyűjtöttem már, a feldolgozásra később fog kerülni a sor, de odaadom a te mesteri tollad alá, csinálj belőle regényt«. Még a címet is én ajánlottam neki: *A lócsei fehér asszony*.

Ezt a csomag iratot, a mely itt van — nagy része másolat, de van benne eredeti is — odaadtam akkor neki és elmagyaráztam, hogy mit tartalmaz. Elmondtam röviden a tragikus sorsú, kiváló nőnek élettörténetét. Ezek az acták pedig úgy kerültek hozzám és úgy lettem figyelmes a dologra, mielőtt Jókaival ezt közöltem volna, hogy fiatal koromban sokat utazgatván az országban levéltárak kutatása végett, Lócse városában is megfordultam és ott hetekig tartózkodtam a városi gazdag levéltárban; azután a Csákyak levéltárában, valamint a Koháry-család levéltárában is buvárkodtam. Természetesen a nap szabad óráiban összejövén az ottani társasággal, azok is iparkodtak nekem olyan történeti érdekű dolgokat előhozni, a melyekről feltételezték, hogy én azok iránt érdeklődök fogok viseltetni és emlegették, hogy a Probstner-kertnek falában van egy női arc-

kép, a mely azt ábrázolja, mikor egy fehér ruhába öltözött és piros sállal övezett nőalak a kulcslyukra teszi kezét a vár titkos bejáratú ajtaján, a másik kezével mintha a sánczba intene, hogy onnan jöjjenek fel a támadók. Az a rege róla, hogy ez az asszony a törököket valaha ezen az ajtón és ezen az úton át bocsátotta be Lőcse városába, úgy hogy a törökök Lőcsét el is foglalták.

Mindjárt tudtam, hányadán vagyok, mert Lőcséig a török sohasem ment és nem foglalhatta el soha. De ismertem Rákóczi Ferencz memoire-jaiból elbeszélését annak, hogy a hozzá kiváló hűséggel ragaszkodó lőcsei polgárság és az ott levő katonák milyen soká védtek szerencsétlenségek, lőporrobbanások daczára is a várost, és hogy később Andrassy István báró tábornok volt a csapatok vezetője. Sohasem tudtam meg ugyan voltaképen a részleteket, miként történt ennek az erős városnak császári kézre jutása, de úgy látszik, hogy Andrassy István bárót az ő kedvese vette rá arra, hogy egy titkos ajtón beereszse az ostromló németeket. A kulcsot Andrassy magánál tartotta, állítólag fejevánkosa alól vette ki az a nő. Ez a nő barátnője volt Absolon Dániel özvegyének, a kinek második férje Löffelholz, a nürnbergi patricius családból származott császári altábornagy volt és éppen Lőcse ostromával volt Heiszter által megbízva. Ez a két asszony csinálta meg a dolgot, — még pedig a még meg nem nevezett lőcsei fehér asszony állítólag Andrassy kedvese volt, — hogy a németek titkos bebocsátása megtörténjék. Andrassy bárónak felesége, egy szent asszony, akkor, úgy tudom, még élt Krasznahorka várában, az a Serédy Zsófia bárónő, a kinek holttestét üvegkoporsóban mutatják és a kihez, mint szenthez jár a nép, mert soha el nem rothad a teste. A valóság pedig az, hogy arsenicummal van megmérgezve és ez óvta meg az enyészettől. Szegény asszonynak elég oka volt — ha így történt — magát megmérgezni, mert Andrassy fiatal korában csapodár ember volt és a mint ezek az adatok bizonyítani látszanak, — Jókai is ezekből merítette a tárgyat, de természetesen dús fantáziájával kiszínezte — csakugyan viszonyban állott a lőcsei fehér asszonynyal. Majd leszek bátor előterjeszteni pár adatot erre vonatkozólag is, hogy a Rákóczi memoire-jaiban megírott dolog nem mende-monda. Ő Bercsényitől értesült arról, hogy Lőcse ilyen módon

jutott a császáriak kezébe, sőt császári iratok is igazolják a dolgot.

A mikor tehát ott jártam a Szepességben, arról beszéltek nekem, hogy törököket bocsátott be a lócsei várba, csak én világosítottam fel azután őket és a *Századok* 1872. évi évfolyamában meg is írtam, hogy ez a császáriak bebocsátása volt és hogy ez azon tettek végrehajtására vonatkozik, a melyeket Rákóczi fejedelem memoire-jaiban érint, hogy t. i. azon az ajtón bocsátották be nem a törököket, de a németeket titokban. És én, a ki a várerődítéshez is értek, — tanulmányoztam a középkori várerődítést — bátran állítom, hogy a hely éppen alkalmas arra. Ott a dupla fal, az úgynevezett fausse-braie erődítés van, a hol leereszkedhetnek kívülről a széles, mély, de nem vizes árokba a létrákon, ott még meg kell hágniok a fausse-braie-t és azon a másik falon, a melyik a fausse-braie-től vezet a városba, ott van ez az ajtó és erre az ajtóra van festve a nőnek alakja, azóta többször megújítva ugyan, mert bár védett helyen van, annyira a mennyire az idő viszontagságai mégis ártanak neki.

A fausse-braie arra való, hogy az ellenséget egyszerre két-három vonalból is lehessen támadni. Mögötte fent is egy sortűz áll, lent is egy sortűz és kettős védelmet ad. De az a baj, hogy igen nagyszámú helyőrségre van szükség. Ezt a fausse-braiet használták fel azután arra, hogy a németeket ezen a titkos ajtón bejuttassák.

Azonban mikor ezt konstatalom, hangsúlyozom, hogy ez nem rege; a Rákóczi memoire-jaiban foglalt idevonatkozó megjegyzések megfelelnek a valóságnak. Ezt érintettem már a *Századok* 1872-iki évfolyamában is, de minthogy ez levéltár-kutatásról szóló jelentés volt, az idézeteket nem tettem úgy oda, a hogy oda szokta az ember tenni, mikor történelmi dolgozatot ír. Azonban szó szerinti idézeteket igenis tettem a városi jegyzőkönyvekből stb.

Ez költötte fel figyelmemet és gyűjteni kezdtem erre a Korponainé Géczy Juliára, mint rendkívüli asszonyra vonatkozólag az adatokat. Akkortájt történt, hogy Kazinczy Gábor, az ország egyik legnagyobb szónoka, a ki mint tudjuk, sokoldalú műveltségű férfiú volt, a nagy Kazinczy unokaöccse, a ki történelmi tanulmányokkal is foglalkozott, elhalván, örököseinek

megbízottja, egy lengyel emigráns, sok iratot felhozott hozzám és átadta azokat nekem mint olyan Rákóczi-kori iratokat, melyek Kazinczy Gábor hagyatékából származnak, de általa fel nem dolgoztattak és majdnem mind másolatok voltak. Volt ott egy rész Rákóczi memoire-jaiból Kazinczytól lefordítva, de befejezetlenül. Azok között találtam kék diósgyőri papirosra írt nagy csomóban Garamszegi Géczy Juliának vérpaddal végződött pörét. Latin nyelven van megírva, azonban a tanúvallomások stb. magyarul vannak. Nyomozni kezdtem egyéb adatokat erre vonatkozólag, és a hol különböző archivumokban találtam ilyeneket, kisebb-nagyobb papirosokra jegyeztem és sok mindenféle adatnak birtokába jutottam. Ez volt az alap. Később azután boldogult Pauler Gyula barátom, mint az Országos Levéltár igazgatója, egyesítettvén különféle levéltárak — mint a kamarai levéltár, azután a kincstári, municipiális, helytartósági, kancelláriai levéltárak, — ezekben megtalálta ennek a Géczy Juliának főbenjáró pörét. Tudta, hogy gyűjtöm erre vonatkozólag az adatokat, figyelmeztetett tehát rá; akkor elvittem oda a gyűjteményt, s pontosan összehasonlítottuk a Kazinczy-féle másolatot az eredetivel.

Ehhez gyűjtöttem azután a többi adatokat egészen az újabbi időig is, mert voltak még olyanok, a melyeket — később kerülvén azok hozzám — Jókai nem láthatott. Ezek között nevezetes dolgok vannak. A Korponay-párnak ugyanis volt egy fia, Gábor, a kit úgy látszik mind az apja, mind az anyja rendkívül szeretett és Korponay Gábortól származtak le azután az utódok. Ennek a Gábornak címzett, 1715—16 körül kelt kovertába volt beletéve egy csomó eredeti levél, a melyek részben Garamszegi Géczy Juliának saját kezétől származnak, részben egyéb, reá vonatkozó levelek foglaltatnak benne. Itt van Géczy Juliának az aláírása, de van sajátkezű levele is. Van azután levél Pálffy Jánostól, a későbbi országbírótól, a szatmári békét megkötő tábornoktól stb. Ezeket a leveleket 1879-ben egy Malatinszky nevű úr odaadta Gyárfás Istvánnak, a jászkúnok története megírójának, a ki akkor Budapesten királyi táblai bíró volt. Ő látván, hogy ezek a Rákóczi-korra vonatkoznak, hozzám hozta el és nekem adta át használatra. Én azután ezeket szóról

szóra mind lemásoltam és ezek a legbecsesebb darabjai ennek a gyűjteménynek. A halálos ítéleten kívül különféle más levél-tárakból vett jegyzetekkel van azután még bővítve. Leszek bátor majd néhányat bemutatni, a melyek okmányi erővel bizonyítják, hogy Garamszegi Géczy Juliának Lőcsé feladására vonatkozó tette nem mese, nem rege, a mit utóbb a fantázia talált volna ki, hanem valóság, hogy ő juttatta Lőcsét — a mely igaz, hogy akkor elesége fogytán lévén, alkudozásban volt a császáriakkal — császári kézre úgy, hogy a csapatokat titkon bebocsátotta és azok a város piacznán szervezkedtek és azután dobszó mellett kihirdették, hogy a város capitulatio esetén minden privilégiumát megtartja és semmi bántódása nem lesz a polgároknak. Így azután a hajnali órákban a házakból összeszaladgáló polgároknak, valamint a bástyákról előjövő katonáknak nem volt egyebet mit tenniök, mint megadni magukat. Így ment ez a procedura végbe. A kulcsot állítólag Andrassy István fejvánkosa alól, mint a ki parancsnok létére hivatva volt őrizni a kulcsokat, Garamszegi Géczy Juliánna vette ki és kinyitotta a kaput, a melyen át bejöttek a császári csapatok.

Azonban ezeknek az actáknak története messzebbre visz. Röviden oda is kell pillantanom. Thököly Imrének a Rákóczi-főkelést megelőző szabadságharczában kitűnt többek között egy igen vitéz katona és a mellett kiváló latin-műveltségű férfiú: Garamszegi Géczy Zsigmond. Ez a Géczy Zsigmond a családi praedicatum után ítélve, valószínűleg a zólyomvármegyei Garamszegről származott, de az ő korában családjá már Nógrádban lakott, Géczen. Ő is ott volt otthon, részben a felesége birtokán, mert az igen gazdag, akkor legalább nagyon előkelőnek tartott és sok mai mágnás családdal rokonságban levő családból származott Osgyáni Bakos Judit volt a felesége. Ez a Géczy Zsigmond, mint igen előkelő és valóban vitéz ember, Thököly Imre karabélyos udvari testőrezredének volt az ezredese, szóval olyan ember, a ki úgyszólván a fejedelem személyét volt hivatva védeni. Később azután előregedett és nem igen volt szolgálatra képes. Tudjuk, hogy Thököly Imrét a Szirmay-féle dolgok következtében Caraffa áskálódására a törökök elfogták. Tudjuk, hogy párt-híveinek legtöbbje, így Petneházy Dávid, sőt egy időre Petrőczy

István is elpártolt tőle és ekkor adták meg magukat várai is, mint Eperjes, Kassa, valamint Rákóczi váraiból is Regécz és Patak és ekkor történt az, hogy a kuruczok boszankodván a törökökre, mert elfogták vezérüket, letették a császárnak a hűségi esküt, sőt részben be is állottak császári szolgálatba. Géczy Zsigmond nem állott be császári szolgálatba, hanem kényszerűségből letette a hűségi esküt és visszavonult feleségének osgyáni birtokára, visszavonulva egyúttal a közélettől.

Mikor azután a Thököly-háború leveretése után az országot a Kollonics elvei szerint kezdték igazgatni, szabadságától, jogától megfosztották, országgyűlést tizenhat esztendeig nem tartottak, akkor azután kitörvén a spanyol örökösödési háború, kötéllal fogdosták a katonákat, a kiket Olaszországba és a Rajna mellé akartak vinni, mire azután sok bujdosó katona összejött a beregi hegyekben, Lengyelországból Rákóczit és Bercsényit visszahívták és megkezdődött a Rákóczi-fölkelés. Ebben a háborúban mindjárt eleinte, 1703-ban, megint kezd szerepelni Garamszegi Géczy Zsigmond. Tudniillik az egykor Thökölyt szolgált tisztek szervezték először a Rákóczi hadseregét. Erről a Géczyről azt mondja Rákóczi, hogy igen vitéz ember volt és ő is rábízta az udvari testőr karabélyos-ezrednek ezredességét és az első két hadjáratban, t. i. 1703-ban és 1704-ben, Rákóczi alatt is ugyanazt a szolgálatot töltötte be, mint egykor Thököly alatt. Később kiöregedvén s fegyverviselésre már alkalmatlan lévén, Bercsényinek ungvári várába szorúlt, és mikor ez a vár 1711 május 14-én kapitulált, Pálffy adott neki a szatmári béke feltételei szerint menedéklevelet, hogy hazamehet Nógrádmegyébe, átveheti osgyáni jószágát. Akkor természetesen le kellett tenni a hűségesküt a már halott József császár nevére.

Garamszegi Géczy Zsigmond történetében még egy momentum jön elő ezen iratok szerint. Neki, tudomásom szerint, csak egy leánya volt, a bűbajos szépségű és a mint a levelekből látszik, nagyműveltségű, igen eszes Juliánna, a ki Korponay Jánoshoz ment férjhez.

Ez a Korponay János is érdekes egyéniség. Tudjuk, hogy Koháry Istvánt, a híres országbíró és vezért, de incarnatus labanczot Thököly Imre elfogatta Fülek várának bevételénél,

mert nem akart neki hűséget esküdni és eleinte Regécz, majd később Munkács várába vitette fogságba, mert Regéczről meg akart szökni; és Munkács várából került ki azután 1688-ban sok esztendei fogság után, mint császárhű ember. Koháry gróf ezt a fiatal nemest, Korponay Jánost, a ki úgy látszik, igen szépformájú ember volt, még mint fiatal serdülőt magához vette nemes apródnak, a mint akkor szokás volt a nagyúri családoknál, elannyira, hogy mikor például Regécz várában fogva ült, valószínűleg Munkácson is később, megengedték az ilyen nagy uraknak, hogy egy-egy nemes apródot és pár inast magukkal vigyenek, Koháry Korponayt választotta, a ki siheder korától fogva el nem vált az őt nagyon szerető jó urától, Koháry Istvántól, együtt szenvedett vele a börtönökben is, sőt része volt — úgy látszik az iratokból — abban a megszőktetésben, a melyet Regécz várából Koháry megkísérelt. Ezt az apród — ki- és bejárhatván — készítette elő. Ez a Korponay vette azután feleségül Garamszegi Géczy Juliát, a ki nagy parthie volt, egyetlen leány és óriási birtokok örököse, a kire még rokonsága után is jutottak birtokok.

A mint méltóztatik látni, kiváló szépségű hölgy volt. Hogy mikor született, azt nem lehet kideríteni, de azt gondolom, 1680 és 90 között, inkább a kilenczvenes évek felé. Akkor nagyon korán mentek férjhez. Mind a ketten kiváló szép emberek voltak. Koháry, a mint Munkács ostroma után kiszabadult, ismét császári altábornagy lett és hűsége jutalmául Leopold császár jószágokkal adományozta meg, így például az egész nagy murányi uradalommal, a balogi uradalommal és a többi jószágokkal. Koháry ezt a hűséges apródot magához vette és hol egyik, hol másik uradalmában alkalmazta, egyebek közt a csábrági vár kapitánya volt Korponay akkor, mikor Rákóczi hadai előnyomultak és Ocskay László már Selmeczet stb. bevette és Koháry várainak ostromára került a sor. Csodálatos intézkedése a sorsnak, hogy éppen Géczy Zsigmond, Géczy Julia édesapja, fogta ostrom alá a várat, a melyet Korponay János védelmezett. Úgy látszik, a kis fia, Gábor is bent volt édes apjával, ellenben Géczy Juliánna kint maradt s Juliánának több levele maradt fenn, a melyben igen szívrehatólag kéri az édesapját, hogy mind az urát, mind az ő kedves Gábriskáját kímélje, hogy bajuk ne essék a vár ostro-

mánál vagy capitulációjánál. Ez meg is történt, a nagyapa természetesen kímélte unokáját, a várak azután egymás után megadták magukat, így a Koháry vára is. Akkor Korponay János Rákóczi szolgálatába állott, úgy mint az ipja, az öreg Géczy Zsigmond, azután több tisztséget viselt, volt kapitányi rangja, sőt volt olyan rangja is, a melyet úgy hívtak, hogy *ármányos kapitány*. Tudniillik azokat nevezték így, a kik odahaza a vármegyében a csendet és rendet tartották fenn addig, míg a rendes katonaság a táborokban harczolt. Irreguláris népfelkelők voltak, t. i. armális, fegyveres kapitány; ebből az armális szóból csináltak *ármányos kapitányt*. Ilyen volt Korponay is; majd élelmezési hadbiztos is volt a Tisza-Duna közén. Azután váltakozva részint egyenes fegyveres, részint félig fegyveres alkalmazásban szolgálta Rákóczit. A feleségével való levelezés nyomai imitt-amott felmerülnek, de nem jelentékenyek, inkább családi viszonyokra vonatkoznak.

Az itt látható arczkép 1706-ból való és azért is nevezetes ez az év, mert akkor volt az úgynevezett száznapos fegyverszünet, akkor bocsátották Rákóczi Sarolta Ameliet Bécsből a férjéhez és Rákóczi Juliánát a bátyjához, hogy vegyék rá a bécsi föltételek elfogadására. Rákócziné hatlovas hintaja előtt kilencz császári generális lovagolt és mikor Pozsonyból kivitték, a császár nevében a kancellár vendégelte meg. Ekkor kurucz és labancz mindúntalan összejött, összebarátkozott.

Ez az idő alkalmas volt arra, hogy a bécsi pictorok lefessék Rákóczinének és két fiának arczképét és lehozzák azt Rákóczinak. Ez a hosszas fegyverszünet igen alkalmas volt arra, hogy kölcsönösen az ellenségek is megbarátkozzanak és tanácskozzanak. Nagyon talál tehát a képen fölfedezett 1706. évszám és nagyon jellemző erre a békés esztendőre, hogy akkor keletkezett ez a kép és akkor jött Magyarországra a fejedelemasszony, alkalmasint Pozsonyba vagy lejjebb Nyitrába, Érsekújvárra.

Azonban nem itt kezdődik ennek a szerencsétlen asszonynak a története, hanem Lőcsénél. A mint már említettem, Lőcse hosszú ideig ellenállott a császáriaknak és Löffelholz valószínűleg még előbből ismerős volt Absolon révén Géczy Juliánával és ő vette rá nagy jutalom ígérete mellett Lőcse feladásának elő

segítésére, mert gazdagodási vágy sok volt benne, birtokszerzésről szól itt tömérdek levél és ebben úgyszólván kielégíthetetlen volt. Lőcse feladása után is első dolga mindjárt az volt, hogy kérte, hogy férjének és a kurucz-pártnak lefoglalt birtokait a kincstár adja ki neki. Ide vonatkozik több levele. Hogy ez tényleg így történt, erre vonatkozólag érintettem már Rákóczi följegyzéseit és erről szól számos levél is. Hogy pedig ez nem mese, nem rege, hanem valóságban Géczy Juliánnának volt ebben nagy érdeme, azt egykorú adatokkal tudom bizonyítani. Előadásom bevégezése után fel fogom olvastatni az erre vonatkozó néhány levelet.

Tudniillik Illésházy Miklós grófhoz, az udvari kancellárhoz, az akkori birtoklefgaló commissariushoz folyamodott Géczy Juliánna, hogy a Korponay lefoglalt birtokát adják neki vissza, mert ha a férje Rákóczi-párti is, ő adatta fel Lőcse várát. Erre Illésházy felelt is és levelében egy helyütt azt mondja: »bezzeg jól szolgált kegyelmed magának és familiájának Lőcse város dicséretes feladásában«. Ezt maga az udvari kancellár írja Géczy Juliának még azon 1710-iki esztendőben, a mely év februárjában Lőcsét feladták. 1710 szeptember 2-án írt Bécsből választ Géczy Juliánnának. Nemcsak válaszol benne, hanem kioktatja, milyen folyamodványokat adjon be, hogy adják-e nova donatio gyanánt stb., szóval kitanítja és azt mondja, szívesen szolgál neki, bár előtte még ismeretlen. Ez az ismeretlenség azonban nem soká tartott.

Előre kell azonban bocsátanom, hogy Andrassy István, kivel állítólag bizalmas viszonya volt Géczy Juliánnának, mikor a császári amnestiát elfogadta és császárpártivá lett, az 1710. év hátralevő őszét és telét Rozsnyó várában töltötte, Krasznahorka vár tövében, a mely vár még akkor Rákóczi-párti volt, még pedig testvéröccse által védelmezve. Többször megkísérelte öcsését is rávenni a capitulatióra, de egyelőre nem sikerült. Így Lőcse városába is lekísérte őt Korponayné Géczy Juliánna, mert itt van egy levele Andrassy István bizalmas viszonyáról; 1711. év elejéről, a mikor még javában tartott a kuruczvilág, szintén itt van egy levele Rozsnyóról, a hol folyamodik báró Meixner kamarai császári biztoshoz, hogy adja át

azonnal, mielőtt Bécsből jönne a rendelet, az ő lefoglalt jószágait és ez a levél — nekem rögtön feltűnt, mert ismerem Andrássy írását — Andrássy Istvánnak kézirata, még pedig latin nyelven szól, Géczy Juliánna pedig, bár értette a latint, de annyira nem tudott latinúl, hogy hivatalos leveleket fogalmazhasson. De nemcsak hogy Andrássyval íratta, hanem Andrássy egyenesen egy utóiratot is írt és ezt mondja: *ego quoque scriba*, én pedig, az írnok, szintén újévi üdvözetemet küldöm és Maixnernek figyelmébe ajánlom folyamodó kérését. Ez mutatja, hogy csakugyan intimitásban voltak, mert Géczy Juliánna diktált neki, Andrássy generális pedig leült és írt.

Erre következett azután a fatalitása, az 1712-iki országgyűlés. Tudvalevőleg József császár meghalván, III. Károly, a ki akkor Spanyolországban volt, lett mint másodszülött, magyar királylány és koronázó országgyűlést hívtak össze Pozsonyba, 1712-ben. Ezt az országgyűlést azonban sokszor megzavarta az ott is kiütött pestis, úgy hogy a rendeleteket haza kellett küldeni és 1715-ben végződött be az országgyűlés számtalan félbeszakításokkal. Ezen az országgyűlésen jelen volt Garamszegi Géczy Juliánna, mert itt vannak a férjéhez írott levelei, a hol az apját tisztelteti, az ő kedves kis Gábriskáját csókoltatja és mindig arról beszél, hogy mekkora birtokokat fog jutalmúl kapni lőcsei tettéért. Utoljára meg is írja, hogy Dolhay György bátyja birtokát szánta neki ő felsége. Már ki volt állítva a donatiós levél, azonban azt mondotta Károly császár és király, hogy ezt mindaddig nem írja alá és nem adja ki, míg az országgyűlést be nem rekesztik. Ebből az időből van néhány levele Géczy Juliánnának férjéhez. Azokban a kovertákban kaptam ezeket, a melyeket Gyárfás nekem átadott. Van 1712 június 19-ről egy levele, reményekkel teljes, hogy ő mennyire otthon van az udvarnál, hogy Esterházy herczegnél volt, hogy Illésházy kanczellár ebédre hívta, el is fogok — mondja — menni, már ekkor nem volt ismeretlen Pálffy János gróf előtt s látogatást tett a többi uraknál, Herbersteinnál, az akkori főhaditanács elnökénél; magyarnál, németnél egyformán otthon volt. Látjuk tehát, hogy szépségével és szellemével is hatott, mert ezekben a legfelsőbb körökben egész otthonosan érezte magát és leveleiben el is dicsekedik férjének, hogy

kinél volt. A mint ez a kép is mutatja, az akkori legújabb divat szerint öltözködött. Egyik levelében sok újdonság közt azt írja, hogy Bécsbe kell már alkalmasint mennem, mert ő felsége csak ott fogja aláírni az adományleveleket. Magából pedig a periratból kiderül, hogy egyre-másra vizitelgetett Pálffy János grófnál, Illésházynál, a cardinalisnál és másoknál.

Ekkor történt egy furcsa eset, a mely őt belevitte a szerencsétlenségbe. A koronázás május 22-én történt Pozsonyban. Azt megelőzőleg egy napon az a hír támadt Pozsonyban, hogy Rákóczi fejedelem kiegyezett a császárral és el fog jönni a pozsonyi országgyűlésre, a hol a koronázáson jelen akar lenni. Azt is tudták, hogy néhány escadron díszes lovas eléje ment a fejedelemnek. Ez a hír, a mint a perből látszik, elterjedt a legfelső körökben. Magát Pálffyt is megkérdezték, hogy igaz-e és ő azt mondta, hogy nem tud róla bizonyosat, de lehetetlennek nem tartja, mert a lengyel király közbenjárt ez ügyben. A hír gazdáját senki nem tudta adni és egyik azt mondta, hogy holnap, másik, hogy három nap alatt érkezik Rákóczi. Ez juttatta nagy calamitásba Géczy Juliát.

Mielőtt még feljött volna Gömörből Géczy Juliánna, azon év tavaszán, a mint kiderül az actákból, egyszer egy este kihivatták a kastélyból, hogy a kastély melletti erdőben várja őt egy zarándok, a ki Lengyelországból jött : Pellargus Jánostól. Ezt Jókai is említi. Ez a Pellargus igen vitéz és kalandos guerilla-vezér, a ki utóbb is a szatmári békét el nem fogadva, künn! maradt Lengyelországban és Cserei Jánosnak, a Nagy Péter czár seregében szolgált székely huszárok ezredésének ezredében mint kapitány, majd mint helyettes őrnagy. Ugyanebben az időtájban nyáron ő messze, távoli orosz tartományban, Csernigowban, volt ezredével. Az a zarándok azt mondotta, hogy Pellargus küldte őt Géczy Juliánnához és átadott neki egy czédulát, a mely mellett volt egy nagy paksaméta levél, a czédulán pedig az volt írva, hogy ismerve az ügyességét és jó magyarságát, mint Géczy Zsigmond leányát felkéri, adja át a címzetetteknek ezeket a leveleket, a melyeket Rákóczi és Bercsényi küldöttek. Attól is félt, hogy talán meggyilkolja a zarándok az erdőn és átvette a leveleket kézhezjuttatás végett. Volt köztük állítólag Esterházy

Dániel grófnak, Sennyei István bárónak, Ráday Pál kancellárnak, Sréter János tüzérbrigadérosnak, Szendrei Török András udvarmesternek, Telekesi Török István dunántúli ezredesnek, Ebeczky Istvánnak, Bercsényi huszárbrigadérosnak, Czelder Orbán dandárnoknak szóló, szóval, mind olyan nevezetes kuruczoknak, a kik valaha Rákóczi leghívebb emberei közé tartoztak és a szatmári békét nem is írták alá, hanem később ki így, ki úgy kénytelen volt elfogadni és idehaza maradt. Ezeket a császáriak is mindig szemmel tartották és közülök némelyeket, így Beleznayt, a későbbi híres generálist el is fogták és Lipótvárott raboskodott gyanú miatt. Ocskay öcscsével, Sándorral pedig addig kezdtek ki a német tisztek, míg több párba után egyik megölte. Csajági Jánost, úgy látszik, megetették méreggel, Szóval gyanús szemmel kísérték őket. Akkor spanyol maximák uralkodtak Károly udvarában, mert egy csomó spanyol embert hozott magával Barcelonából és ezek nagyon könnyen dolgoztak méreggel épp úgy, mint valamikor Velenczében. Egymásután sok kurucz ember halt el feltűnően fiatal korban. Ha ezek a levelek császári kézbe jutottak volna, ez még inkább gyanút keltett volna. Géczy Juliánna kíváncsi volt, az asszonyi természetét sem tudta egészen megtagadni, felbontott tehát egy csomó levelet és azokból látta, hogy egyebek között az is benne volt, hogy atyjánál, Géczy Zsigmondnál, jöjjenek össze Rákóczi titkos hívei, tanácskozni a teendők felől stb. Mikor azután felment az országgyűlésre, magával vitte ezeket, gondolván, hogy jó okmányok lesznek majd, átadja őket Pálffynak, a kit ismer és így még több jószágot fog kapni. Ez bizony nem igen szép feltétel volt, de így mondja. Pálffynak discursus közben bejelentette azután, hogy vannak ám neki birtokában Rákóczitól, Bercsényitől való levelek, a melyeket egy zarándok hozott Lengyelországból; Pálffy figyelmessé lett, s kérte, hogy hozza el azokat hozzá minél előbb; mert azokat be kell nála jelenteni és elvárja, hogy elhozza hozzá eredetiben. Ekkor támadt az a hír, hogy Rákóczi kibékült a császárral és Pozsonyba jön. Géczy Juliánna rettenetesen megijedt. Ha a leveleket átadja Pálffynak vagy a császáriaknak, akkor el fogja érni Rákóczinak és Bercsényinek bosszúja ezért az árulásért. Az egyik levélben meg éppen

benne van, hogy az édesapjánál gyülekezzenek, már most hogyan árulja el mint leány az apját. Szegény apám az én áldozatom lesz, — így okoskodott, — ha ezeket a leveleket átadom. Gondolkozott, töprengett, — a periratokban benne van a vallomása, — végül azt határozta, legjobb lesz úgy cselekedni, hogy, ha már Rákóczi bejön, ő se haragudjék meg, a császáriak meg ne vegyék észre, egy éjtszaka elégette a magánál levő állítólag összes kurucziratokat a nélkül, hogy kézbesítette volna azokat akár Rádaynak, a ki Pozsonyban volt, akár Esterháznak, akár a többinek. Így ezeknek még szerencsájük volt, hogy nem compromittálta őket. Arról azonban hirtelenében megfeledkezett, hogy Pálffynak elárulta előre, hogy ilyen levelek vannak a birtokában. Azt gondolta, Pálffy majd elfelejti. Rákóczi bejövetelelől azonban nem lett semmi, ez csak vakhír volt. Gondolom, hogy ki költötte ezt a vakhírt. Valószínűleg Jávorka Ádám. Az bizonyos, hogy Jávorka Ádám, a ki Ocskayt vakmerően elfogta, genialis ember volt, sok nyelvet tudott, volt orosz brigadéros, francia huszárezredes, de álsruhákba, koldúlsruhákba is szokott öltözni, hogy kikémlelhessen mindent; az országgyűlés alatt Pozsonyban volt, a hol végignézte a koronázást és valószínűnek tartom, hogy ő terjesztette el ezeket a híreket, hogy Rákóczi elfogadta a szatmári békét, az amnestiát és bejött Pozsonyba. A célja az lehetett, hogy zavart csináljon, és még a legmagasabb körök, még maga Pálffy sem tartották ezt lehetetlennek. Jávorka azonban elbizakodott és még tovább ment, úgy hogy sok ismerőse közül valaki felismerte és feladta. El is fogták, de mint olyan embert, a ki a kulcslyukon is ki tud bújni, nem merték ott tartani, különösen, mert sok ismerőse volt ott, hanem a budai vár kazamatáiba csukták be. Bercsényi azután 1712 őszén írt levelében azt mondja, hogy Bržezan várában jelentkezett egy szürös ember nagy paksamétával, a ki szegényesen nézett ki és bebocsátást kért. Eleinte a szolgák be sem akarták bocsátani, de mert azt hangoztatta, hogy nagyon fontos mondanivalója van, bebocsátották, és akkor megszólalt: Hát Excellentiád nem ismer meg? Nem. Kicsoda maga? Hát én vagyok Jávorka Ádám. Leveszi a kalapot és azt mondja, hoztam generális uramnak még vásárhelyi dohányt is és elhoztam az

évi adót is, mert a vásárhelyiek nem tartják ám Károlyi Sándort földesúrnak, hanem Excellentiádat és megküldték Excellentiádnak a félévi árendát. Elbeszélte azután, hogyan szabadult ki a budai vár kazamatáiból. Bercsényi meg is írja részletesen, hogy csodával határos módon kiszabadulván Budáról, Lengyelországba ment. Utóbb azután tudjuk, hogy Rodostóban főudvarmestere lett Rákóczinak, Franciaországban lovas ezredes volt, bizalmas embere volt Péternek, a kivel oroszul tudott beszélni, szóval csodálatos szerepű ember volt.

Pálffy azonban nem volt feledékeny ember. Mikor elmúltak a zajos napok, a koronázás, és sürgetés czéljából megint odament a szép asszony, azt mondotta, hogy mutassa most már meg a leveleket. Mely leveleket? A melyekről beszélt, hogy Rákóczitól, Bercsényitől ilyen levelei vannak. Halogatta, hogy majd-majd, de már akkor nem voltak meg a levelek, mert elégette azokat, ezt azonban nem merte bevallani. Mit csinált, mit nem csinált a szerencsétlen asszony, de egyszer csak elhívták őt Herberstein-hoz, a hadi tanács elnökéhez, a ki azt mondotta, hogy már ki van állítva a donatio a dolhai birtokokra vonatkozólag, csak a király nem írta még alá. Tudniillik Löffelholz elfogott és ideküldött egy csomó kurucz-levelet, a melyeket Lengyelországból küldöttek. Úgy látszik, Bercsényi küldötte, mert Rákóczi azt mondja memoire-jaiban, hogy ő egyetlen egy hívének sem írt levelet. Löffelholz elfogott egy ilyen levélküldeményt és felküldte Bécsbe a hadi tanácshoz. A szép asszonyt Herberstein is ismerte és azt mondja Géczy Juliánna: majd a guta üt belém, mikor látom, mit küldött Löffelholz uram, micsoda elfogott leveleket. Az Esterházy Dánielnek szólóban benne van a Géczy Juliánna név is, hogy tud a dologról, ő is kapott egy csomó levelet, remélhetőleg kézhez is juttatta. Erre persze megrémült és bevallott azután annyit, hogy igaz, hogy ő is kapott leveleket, de azokat nem juttatta kézhez. Hát hol vannak? Már megmondtam Pálffy uramnak, hogy majd elhozom. Erre elbocsátották.

Akkor gondolkozóba esik, megrémül, hogy csávába került, most már nemcsak Pálffy, hanem Herberstein is tudja és így, elbódult fejfel fogadott egy fuvarost és elszökött Pozsonyból

Máriathálig, azaz a lengyel határ felé. Ott megéjtszakázzván, megint gondolkozóba esett és azt gondolta, hogy legjobb, ha őszintén mindent megmond. Az nem olyan nagy vétek, hogy elégette a leveleket. Levelet írt tehát Pálffy-nak és bevallotta a tényeket. Pálffy nem ismert tréfát, elfogatta őt és mindjárt az ő családi várában, a Nagyszombat melletti Vöröskőben vetette fogságba ezt a szerencsétlen asszonyt. Nem is került ki többet soha a fogságból, mert vizsgálat indult ellene. Az országgyűlés a pestis miatt szanaszét ment, a vizsgálat azonban még mindig folyt, az ítélmester által delegált bíróság útján. Ez a szerencsétlen asszony azután bevallott egyet-mást, de azt nem vallotta be, hogy az édes apjáról is szó volt a levelekben, mert — azt mondja — »apám, a te megátalkodott magyarságod juttatott el engem a megromlott állapotba«. Titokban, egy apród által vagy más valahogyan, egy czédulát küldött az urának és azt mondta benne: »Azt üzentetem édes apámnak, hogy menjen, a hova a szeme lát.« Utóbb kiderült, hogy segítette Géczy Zsigmondot Korponáról kiszökni Lengyelországba, a hol ez meg is halt. 1716 október 18-ról van egy levél, a hol a lefejezett Korponaynének lefoglalt jószágait sürgetik, ebben már mint néhai van említve Géczy Zsigmond. Ezt még Jókai nem tudta, mert ez a levél akkor még nem volt meg. Pedig ebben rejlik a lélektani titka az ő viselkedésének, az ő habozásának, hogy édes apját, a kihez mégis gyermeki szeretettel ragaszkodott, nem akarta elárulni, hiszen maga mondja, hogy az ő megátalkodott magyarsága vitte őt ezekbe a vétkekbe. »Most mindenem oda van, a császár alá nem írta a donatiót, a már megszerzett jószágoktól, mindentől elesem, magam pedig tömlőczben vagyok. De nemcsak tömlőczbe, hanem akár a hóhér kezére is kerülök, édes apámat mégis el nem árulom«. Igen érélyes lélekre vallanak ezek a szavak.

Az országgyűlés összejött s Károly császár elrendelte, hogy ezt a pert egész szigorral folytatni kell. Delegált bíróságot neveztek ki, a melynek elnöke megint Koháry István, tagjai pedig Nádasdy Tamás gróf somogyi főispán, Meszlényi János győri alispán és Felsőbüki Nagy István nádori ítélmester, a *causarum director* pedig egy Majláth volt, a ki parancsot kapott az udvari *cancelaria* útján, hogy a legszigorúbban járjon el és főbenjáró pörben

emeljen vádat az asszony ellen, és ha az asszony meg nem vall mindent töredelmesen, tortura alá is vessék. Mikor Koháry bizalmas levelében, de Illésházy maga is megírta, hogy az asszonyt tortura alá is kell vetni, azt mondták, hogy a magyar törvény nem rendelkezik arról, hogy nemes ember, plane nemes asszony kínpadra vonathassék. Erre rendeletet kapott a koronaügyész, hogy találni kell olyan paragraphust. Ezt Koháry írja, részint Illésházy bizalmasan Kohárynak. Koháry is vonakodott ezt végrehajtani, mindúntalan kifogásokkal élt. Akkor azt a rendeletet kapták, hogy ha nincs is olyan paragraphus, de olyan paragraphus sincs, a mely megtiltaná, hogy nem szabad, tehát szabad. Azt mondja aztán Illésházy, hogy mikor ő felségéhez bementem, lehordott, összeszidott, egész furiával fogadott, hogy micsoda delegált bíróság az, a mely nem hajtja végre a rendeletet. Valamit kellett tenni. Az évek haladtak. 1713-ban kezdődött a per, a végrehajtás pedig 1715-ben történt. A szegény asszony Vöröskő várában nem soká raboskodott. Pálffy nem akarta raboskodtatni, noha megindította a nyomozást az ellen az ispánja ellen, a ki segítette Lengyelországba szökni Géczy Zsigmondot. Akkor elvitték Magyar-Óvárra. A peres actákkal összeült a bíróság. Mikor azonban ki kellett mondani a kénpadra vonatást, úgy megijedt tőle Nádasdy Tamás, a somogyi főispán, hogy mindjárt hazaszaladt azzal, hogy neki a vármegyéjében van dolga, mert nem akart ilyen kegyetlenséget elkövetni; mire Nádasdy Lászlót, a püspököt rendelték be helyette és Meszlényit a győri alispánt hivatalból delegálták. Magyar-Óváról azután a pör befejezéseig Győrbe vitték el a katonai fogságba. Miután pedig rá volt szabva a delegált bíróságra, hogy a kínoztatást nem szabad elkerülni, hanem kénpadon is ki kell vallatni, az asszony előre megmondotta, hogy nem fog egyebet vallhatni, ha a kénpadra húzzák is, mint a mit így vallott, mert mást nem vallhat, miután a leveleket elégette. Ismétlem, átvitték a győri szigorú katonai őrizet alá. 1715-ben az országgyűlés vége felé nyáron át a pestis megszűnván, őszre a delegált bíróságot Győrbe hitták össze és olyan titkos utasítást kapott a kancellár útján — ott van a Koháry-levéltárban — a bíróság elnöke, Koháry, hogy 1715 szeptember 29-ére az országgyűlés újra össze van hívva és ő felsége

kívánja, hogy addig fait accompli legyen, hogy a Géczy Juliánna pere befejeztessék akkorra, hogy a rendek post festa tárgyalhassák csak, mikor már nem lehet segíteni. Ekkor a bíróságot megint összeültetik és mivel a többiek vonakodtak, Felsőbüki Nagy Istvánt és Meszlényit hivatalból kirendelik, hogy ott tartoznak lenni, mint bírósági tanúk, mikor a szerencsétlen asszonyt a hóhér kínzás alá veszi és vallomásra bírja. Eleget írtak, hogy nem lehet így és a magyar törvény tiltja, csak annyit birtak kieszközölni, hogy csupán az elsőfokú torturát hajtsák rajta végbe, hogy tüzes vassal ne égessék. Az elsőfokú torturát úgy értették akkor, hogy a hóna alá erősített kötélben felhúzták őt csigán és a két lábára nagy köveket tettek, a melyeket esetleg még súlyosítottak is azzal, hogy másokat akasztottak hozzá, úgy hogy ezek a szegény áldozatnak az inait meg az idegeit szakították szét. Az ilyen kínzást csak akkor szokták alkalmazni, mikor biztos volt, hogy az illető halálra van ítélve. Itt is meg volt már hozva az ítélet és szeptember 22-én kínozták meg őt a két bíró jelenlétében. A szerencsétlen a kínzás alatt is úgy vallott mindent, mint megelőzőleg, hogy elégette a leveleket, azt pedig állhatatosan elhallgatta szegény, hogy az édes apja miatt tette.

Azt mondja Pálffy egyik levelében, hogy igen szép esze van ő kegyelmének, csak kár, hogy úgy alkalmazta azt, hogy mikor az Istennek szolgált, egyúttal az ördögnek is szolgálni akart. A kínzásokat, az inak, erek és idegek irtóztató szétszaggatását kiállotta, de csak annyit változtatott az ítélet szavai szerint a vallomásán, mikor felolvasták, hogy a Telekesi Török Istvánnak szóló levelet törölni kérte, mert arra nem emlékszik, azt nem látta. Egyébként a kínzás alatt is mindenben fentartotta azt a vallomását, a melyet előzőleg tett.

Ez történt szeptember 22-én. Azután jött a bíróság jelentése a pörirat mellett, — a Koháry-levéltárban sok más adat is van és egyes actákból több példány, mondom — jött a bíróság jelentése, hogy Károly császár azt parancsolta, hogy fait accomplinak kell lenni az országgyűlés összeülésére, t. i. 29-ikére; megjött a jelentés, hogy ő felsége parancsa végrehajtatott, megkínozták a szerencsétlen úrinőt és a kínzás alatt is megmaradt előbbi vallomása mellett, egyedül csak Telekesi Török Istvánt

törülte ki. A kínzás után harmadnapra — addig siralomházban volt — a győri vár piacznán, nagy katonai assistentia mellett, a hóhér szeptember 25-én délelőtt 11 órakor vérpadon ütötte le a szép szőke fejét.

Igy végződött szegénynek tragikus élete, de még azontúl birtokait is lefoglalták és fiát azoktól mindenkép meg akarták fosztani, úgy hogy arra vonatkozólag is vannak adatok, hogy a fia azután perel, hogy birtokai az apjáról szállottak reá s nem az anyjáról, tehát ne foglalják le. Ezen peres acták egyikében fordul elő az, hogy Géczy Zsigmond már 1716-ban *olímnak*, néhainak mondatik, tehát úgy látszik, hogy Lengyelországban, a számkivetésben meghalt.

Valószínűleg Győrött temették el, mint katonai kivégzettet, a szerencsétlen asszonyt, Károly király pedig elérte azt a célját, hogy mikor az országgyűlés megnyilt, akkorra Garamszegi Géczy Juliánna már le volt fejezve.

Ez a tragikus története annak az asszonymnak, a ki Lőcse városába bebocsátotta a császáriakat, kegyelmet azonban nem kaphatott; tettéért jutalmúl csak jószágigéreteket nyert, sőt mikor bünt követett el, titkos leveleket csempészett, nem voltak iránta irgalmasok, meg is kínozták, le is fejeztették.

Ez volt a jutalma a lőcsei árulásnak.

Egynéhány magyar levelet lemásoltam, melyeket íme itt közlök :

I.

Gróf Illésházy Miklós udvari kancellár levele Korponay Jánosnéhoz.

Ösmeretlen jóakaró Asszonymnak! Ajánlom becsülettel való szolgálatomat Keglmeknek.

Keglmek kétrendbeli levelét becsülettel vettem. Keglmek jószága visszaadatását méltónak látom és abban semmi fogyatkozása nem leszen; de az én javallásom az: új donatiót köll Klgmed jószágára extrahálni, mely donatióban *Keglmek dícséretes cselekedetét* (Lőcse feladatása) *szükség feltenni*. Keglmek azért nevezetessen tegye fel, valahol és mit bir; Keglmek leveléből értem: mind öröke, — annál jobb.

Mi illeti Keglmek felnevelő anyjanénje jószágát, hogy halála után, mivel magtalan, Keglmeknek jószágából akar juttatni: igenis, nagyon szükséges testamentombeli levélnek párját felküldeni, —

akkor osztán Keglméd Ágensinek eleiben adom : micsodás memoriálét csináljon és azzal adja be Felsőges Császárnak kezéhez ; nem kételkedem fogja confirmálni.

Keglméd kárait a mi illeti, ha a donatio megkészül azután csupán aziránt memoriálét kell adni az Udvarhoz, — abba se kételkedjen, meg ne téréttessenek. Maga jobban nem kívánhat a mint igyekezem ebben szolgálnom Keglmédnek ; ennekutána is parancsoljon.

Értettem Andrásy István Uram Ó Keglme levelébül : micsoda úri nemzetbül légyen Keglméd.¹ Szánja meg Isten, az sok úri familiát földhez csapá Rákóczy és Bercsényi ; *de Keglméd valóban jól szolgálta magának Lőcse városának feladásával !*

Ezzel kívánom, Isten tartsa friss jó egészségben Keglmédet, maradván Keglmédnek becsülettel szolgáló jóakarója

Bécsben, 2, 7-bris 1710.

G. Illésházy Miklós m. k.

(Egykorú másolat a Korponay-családnál. Velem még 1879-ben közölte néhai barátom, Gyárfás István kir. táblai bíró, a Jászokútság történetírója, három darab eredeti levelével Garamszegi Géczy Juliánának, melyeket férjéhez, Korponay Jánoshoz írt elfogatásáról, 1712-ben. Akkor e levelek Géczy Juliánna fiának, Korponay Gábornak Osgyánba címzett, egykorú közös borítékba téve, Malatinszky nevű úr tulajdonában voltak Budapesten ; ő közölte Gyárfással.)

II.

Korponay Jánosné és Andrásy István bizalmas viszonyához.

Géczy Juliánna m. k. Rosnaviae, 3. January 1711. dátummal, latin nyelven levelet intéz b. Meixner Konrád cs. és kir. fiscus és kamarai igazgatóhoz Eperjesre, a melyben lefoglalt jószágai visszaadatását sürgeti. Csak az aláírás sajátkezű, különben az egész szöveg b. Andrásy István sajátkezű írása. A végén Andrásynak eme, sajátkezű utóirata olvasható : »*Ego quoque scriba*« legmelegebb újévi üdvözetét küldi a címzettnek, »*maneoque servus ac frater obligatissimus*»
Stephanus Andrásij m. p.«

Ime tehát a szerelmes pár ekkor is együtt időzött Andrásy családi vára Krasznahorka tövében, Rozsnyón és a volt kurucz-tábornok »*scribás*«-ja vala kedvesének.

(Eredeti, ugyanott.)

III.

Géczy Juliánna m. k. Pozsony, 9. Junij 1712. (*Férjének, Korponay Jánosnak.*)

»Én Isten kegyelmébül frissen vagyok, csakhogy nyughatatlansággal kell várnom dolgaimnak kimenetelét, mivel ő Felsőge senki-

¹ Géczy Juliánának édes anyja Osgyáni Bakos Judit volt.

nek addig nem resolvál, míg az (ország-)gyűlésnek vége nem szakad ; gondolom, más héten vége szakad. Éczszer Felséges Király előtt, kétszer Cardinalis előtt voltam, az hon is igen szépen kérésimbe meghallgattattam ; mi leszen az gyümölcse ? gondolom, most csakhamar meg fogom írnya Kegyelmednek. Újlaki pusztát egy szómra ma Herczeg (Esterházy Pál nádor) megadta nekem ; első alkalmatossággal, addig is míg vissza megyek, donatiót és pura statutiót megküldöm, commissiót Nógrád vármegyére.

Mai nap ebédre Cancellárius (gróf Illésházy) Uramhoz vagyok hivatalos, az hová el is megyek.«

Sok üdvözetet küld ismerősöktől urának, őt, fiát szeretettel öleli és apját tisztelteti.

(Eredeti levél in quarto, Korponayné saját kezével írva. Azt is írja benne : »Más héten Bécsbe megyek, királytól kívánságomnak ott szakad vége«).

IV.

Korponay Jánosné dátumtalan (1712 július hava lesz) levele vöröskői fogságából férjéhez.

»Édes Uram ! Kglđ nálam kedves levelét vettem. Hála Istennek, hogy egészséges, az édes Gábrisommal (*fiukkal*). Az embereket Pálfi parancsolatjából kellett tartóztatnom, — az osgyánit eleresztettem.

Ma egy heti minden dolgomnak vége szakadt volna, szerencsétlenségemre *General Lefelholcz akkor küldött az udvarnak leveleket, az melyeket elfogatott, mely Esterház Dánielnek szólóba magam is fel voltam téve* Egy darabig rosziul lesz dolgom, — de azon sokat ne törődjen, hiszem Isten, kimenekedek ! *Minden örömem, Kglđ semmit nem tud az dologba ; a mikor examináltak is, egyebet nem vallhattam, hanem, hogy szót sem tettem Kglđnek felüle. Átkozott leveleket én nem tartóztatam volna kiadásokat : de mikor az édes Apám (Géczy Zsigmond) benne volt, ítéljen az egész világ ! . . . Ah Apám, Apám ! valóban megromlottam az ő megútalkodott magyarságáért !* Megjövendöltem sokszor ő Kglmének : micsoda szép végit éri !

Tudom, Osgyánban volt most Császár embere ; akarnám tudni : volt-é Kglđdel ? Mert úgy tudom, Kglđdel szót sem tettek.

Édes Uram, iterato is kérem, rajtam ne busuljon ! Azt tudva tartsa, hogy én minden mesterséggel azon vagyok : *az édes Apám hogysen szenvedjen, — inkább engem adjanak hóhér kezire ! Bár illantana el, az hová két szeme vinné ; mert sem Rákóczy, sem Bercsénij nem írtak volna, ha nem ösmernék.*

Ezzel maradok Kglmednek igaz hitves társa

Géczy Julianna m. k.

Szegény bátyám Dohay (Dolhay) deficiált jószágát adták volna meg fiúágra és már de novo, a statutiója kész volt, ma egy heti délest öt óraker subscribálta volna az király; feltett szándékom volt azután harmad napra visszamenetelre, (*t. i. haza*), csak póstai alkalmatossággal. Azonban hétfőn hertelen hivatott főhadipraeses Herbestán (*Herberstein*), *mutatván elfogott leveleket, — majd az guta ütött meg. Az édes Apám miáj az szerencsém is oda; jószágom sirjon utána, — de mégis kész vagyok meghalni érte.*»

(Eredeti levél, negyedívre, saját kezével írva, ugyanott, azon borítékban.)

V.

Gróf Pálffy János, Korponay Jánosnak. Vöröskü, 9. 7-bris 1712.

(Perittri et Grosio Dno Joanni Korponay, I. Cottus Neogradensis Primassoris etc. Osdgyan.)

Perillustris ac Grose Dne! etc.

Osdgyánbúl 19. Augusti írott Kglđ levelét vévén, értem, hogy poltári maga ispánját, — mivel dicsekedés képpen mások előtte mondotta, *hogy ő szöktette volna el Géczij Sigmondot*, — megfogatta, és az odavaló viceispán kezéhez küldötte; kit is igen jól cselekedett Kglđ. Meg is irtam a Nemes Vármegyének, hogy examináltassa és fassióját hovahamarább kezemhez küldje: mi okra nézve kellett nékie azt cselekedni?

Kglmed felesége azonban a miben vagyon, *maga okozta s maga hozta magát belé; ha sincere bánt volna a dolgokkal*, szép grátiát nyert volna ő Felségétül; *de hogy úgy akart az Istennek szolgálni, hogy az ördögöt is meg ne bántsa*, — *maga esztelenségének tulajdonítsa; noha szép esze vagyon*, ha jól akart volna véle élni. Immár benne vagyon; nem tudom: nyerheti-é valaha szabadulását. — Kglđ pedig ezután is, ha mi ollyas történnék, adja tudtomra. Monens, ad serviendum paratus, etc.

Vöröskü, 9. 7-bris 1712.

Comes Joannes Pálffy m. p.

(Pálffy-czímeres, piros gyűrűpecséttel lezárt s. k. aláírású levél, ugyanaz említett Korponay Gáborra címzett borítékba betéve.)

Meg van továbbá eredetiben ugyanott Pálffynak Nógrád vármegyéhez szóló s az előbbivel azonos keltű levele is, melyre a szövegben hivatkozik, s a mely egyebek közt így szól: »Nemzetes Korponay János Uram Osdgyánbúl 19. Augusti írott levelét vévén, tudtomra adja, hogy poltári ispánynya más, szavahihető nemes személyek előtt dicsekedésképpen mondotta volna: *ő szöktette el*

Géczy Sigmondot Lengyelországban.«¹ Meghagyja tehát a vármegyének, hogy az említett ispánt »arra deputálandó személyek által examináltassa keményen: mi okból kellett azt cselekedni? mikor? miképpen? hová? s mit hallott, avagy látott felőle? circumstantialiter tudják meg?« és papirosra tett fassióját azonnal közöljék övele, Pálffyval; azt is megírván, hogy azon ispán nemes ember-e?

¹ Géczy Zsigmond egy 1716 október 16-iki jószágos periratban már »néhai«-nak (olím) mondatik.

AZ ÁRPÁDKORI BÁNOK.

Meghatározások és helyreigazítások.

— MÁSODIK KÖZLEMÉNY. —

II.

Boszniai bánok.

Miután jelen soraimban csak azokról a bánokról lehet szó, kik tényleg a magyar királyok tisztviselői voltak és mint ilyenek a királyi oklevelek záradékaiban a többi országnagyok mellett említettnek: magától értetődik, hogy az 1272-ig szereplő, nagyobb vagy kisebb mértékben önálló boszniai bánok, kiket szorosabb értelemben nem is tekinthetünk magyar tisztviselőknak, itt nem tárgyalhatók. Azokra nézve, kiket e bánok érdekelnek, legyen megjegyezve, hogy a róluk ismert anyag »A délszláv uralkodók genealogiai története« című művemben fel van dolgozva.

Tudvalévő dolog, hogy Halicsi Rosztiszló és Anna magyar királyleány fia Béla, macsói és boszniai herceg 1272 végén Güssingi Henrik emberei által megöletett. A megöltnek hercegségét erre magyar főurak közt osztották fel, kiket — mint eddig a szlavóniai és szörényi bánt — az ország főurai közé felvettek, és kik a királyi okiratok záradékaiban bizonyos időig említettnek. Pauler (II. 394.) szerint a megölt herceg örökségéből a macsói, kucsevői és barancsi, sói és ozorai és végre a boszniai banság lett kihaló.

1. Gutkeled nb. Majádi István.

1272—1273.

1272 november 27-től 1273 május 14-ig Gutkeled nb. István herceg fia István a boszniai bán.¹ Életpályáját már fennebb rajzoltuk. Találkozunk vele még a címzetes bánoknál is.

¹ Fejér V. 2, 57. *Hazai okmánytár* VI. 194. VIII. 148. Knauz II. 21. Wenzel IX. 5, 11., 18.

2. Monoszló nb. Egyed.

1273. † 1313.

Nemzetségét most már biztonsággal megállapíthatjuk.¹ Felmerül 1265-ben mint István ifj. király étekgómeistere, 1266-ban pedig ennek tárnokmestere. 1270 június 13-tól 1272 augusztus 3-ig királyi tárnokmester és Pozsonymegye főispánja; 1271-ben ő volt egyike azon követeknek, kik II. Ottokárral a békefeltételek ügyében tárgyaltak. V. István halála után II. Ottokárhoz pártolt át, honnan azonban nemskára visszatért az udvarhoz. Itt megkapta a macsói és boszniai bánságot, melyben 1273 május 23-tól szeptember 22-ig találjuk.² 1274 és 1275-ben újra tárnokmester. Ezután eltűnik az országnagyok sorából. 1283-ban csak egyszerű birtokosnak említik. 1294-ben másodfokú rokonait, Bó nb. Mihály erdélyi prépostot és ennek fivérét Pétert, a székegyek főispánját adoptálja. 1313-ban (márczius 11-ike előtt) halt meg.

Neje (de ez minden valószínűség szerint a második) Kata a Kökényes-Rajnald nb. Mikod bán fivérének, Imrének a leánya, ki 1300 jun. 31-én férje által képviselve, az erdélyi káptalan előtt bizonyos erdélyi birtokügyeit rendezti.

Egyednek csak leányai maradtak, kiknek egyike Aba nb. Soproni (= Nyéki) Lőrincz fia Miklóshoz ment férjhez és az ifjabb Atinaiak ősanynja lón; másika Kórógyi Fülöpnek a neje; harmadika Barsa nb. Tamás fia István fia Istvánhoz († 1333) ment férjhez. A többiek 1313-ban még kiskorúak voltak.

3. Csák nb. Ugron.

1279. † 1311.

Egyed után a legközelebbi bán Csák nb. Pózsa fia Ugron; megkezdí pályáját 1268-ban mint szörényi bán; 1272—1274 lovászmester és (1272—1273) Szerémmegye főispánja; 1275 márcziusától június 19-ig szörényi bán, 1275 decemberében mint címzetes bán országbíró; 1278-ban tárnokmester, mely minőségben 1279-ben a macsói és boszniai bánságot kapja;³ 1280-ban csak tárnokmester; 1284-ben egyszerűen mester; 1297-ben valkómegyei birtokos; 1298 július 13-án a királyi bárók sorában szerepel, a nélkül hogy tisztségét ismernők; 1304-ben azon főurak sorában találjuk, kik augusztus 24-én Károly királylyal együtt az osztrák herczeggel szövetkeznek; 1307—1309 királyi tárnok-

¹ Lásd erről a *Turul* 1897. évf. 168-ik lapját.

² *Hazai okmánytár* II. 11., 142., VIII. 152. Wenzel IX. 22., 26., 27., 34.

³ Fejér V. 2, 507.

mester; 1310-ben a király »hivei« sorában van; 1311-ben egyszerűen csak mester, de még ez évben meg is hal.

Politikai tevékenységéből kiemelendő, hogy 1275-ben Majssal és többekkel IV. László ellen fellázadt, — hogy III. András alatt Thomasina hercegnőt Magyarországra hozván, a vegliai grófok fogságába került, — hogy ugyanazon király alatt a macsói vidéket a tatárok ellen sikeresen védelmezte — és hogy Károly király alatt a szerb királyhoz szegődött Zsámboki János ellen harczolt.

Özvegye 1317-ben már második férjnél van. Fia Miklós szintén 1317-ben tűnik fel először; meghalt 1359-ben mint országbíró és szerémi főispán (előbb macsói bán). Ennek fia László 1363 július 10-én még él, de 1364 április 7-én már nincs életben.

* * *

Ugron után már nem akadunk oly boszniai bánokra, kiket fenti értelemben magyar országnagyoknak vehetnénk, mert a pl. 1290-ben említett Prjeszda és ennek fivére István már nem tartoznak ezen osztályba, de ezekről majd alább.

Megjegyzendő azonban, hogy a *Margit-legenda* szerint 1276-ban, midőn IV. Béla Margit nevű leányának szentté avattatásáról volt szó, »vala némely tiszta nemességű ember, kinek vala neve *Ampudinus* és vala vármegye ispánja; ez nemes úr megesküvék az ő kisdéd fiáért Jánosért szent Margit asszony koporsójánál, mert az ő kisdéd fiát el nem hozhatta az ő kisdéd voltáért a koporsóhoz és az útnak messzevöltáért is, mert ez nemes úrnak lakóhelye vala e klastromhoz több, hogy nem menne földet egy lovon való ember ki jöhetne hat napon«; egy másik helyen pedig azt mondja a legenda »és velök (t. i. Albert bánnal és asszonyával) bizonyíták ez csodatételt Miklós prépost szörémbeli és »Boszniai Ompud bán«. Ugy látszik, hogy Ampudinus ispán a bánnal azonos. Az utóbbit pedig az okiratok mindedig nem ismerik. Ismerjük azonban Béla herceg albíráját Ampod-ot, ki 1267 és 1268 között bizonyos baranyamegyei ügyben szerepel¹ és ki 1269 okt. 28-án mint Béla herceg volt albírája Ompudin néven említetik.² 1277 jul. 13-án egy Ompudin a király alországbírája.³

* * *

Hézagos munkát végeztem volna, ha a boszniai bánokról eddig mondottakat a következő adatokkal ki nem egészíteném.

¹ *Hazai oklevéltár* 55.

² *Zala megyei oklevéltár* I. 53.

³ *Sopron megyei oklevéltár* I. 43.

IX. Gergely pápának 1233-ban kelt egyik okirata értelmében Ninoszló boszniai bán azt írja, hogy a »nobilis vir *Ubanus dictus Prijesda* consanguineus ejus«, az ő (t. i. a bánnak) példáját követve, a katolikus hitre áttért és megbízhatóságának zálogául fiát a boszniai Domonkos-rendieknek átadta; de mert ő (Ninoszló) ezen Prijesdaért kezességet vall, elrendeli a pápa, hogy Prijesda fiát elbocsássák. Hogy mily rokonság létezett Ninoszló és Prijesda között, nem tudjuk; itt különben első sorban azt akarom kimutatni, hogy utóbbinak egyik megjelölése helytelen.

Mai napság általában elfogadott tény az, hogy a középkori okiratokban oly gyakran található »dictus« alatt sohasem személy- vagy keresztnév, hanem mindig és kivétel nélkül csak a mellék- vagy helyesebben mondva, a családi név értendő. Tudtommal az összes kutatások abban egyetértenek, hogy a bán fenti rokonának megnevezésében Uban a keresztnévet, Prijesda pedig a mellék-, vagyis családi nevet jelenti, miután az utóbbi a »dictus«-nak leghelyesebb magyarázata. Erre pedig azonnal legyen megjegyezve, hogy ily, a mellék- vagy családi névre vonatkozó megjelölés 1233-ban sehol sem volt használatban és hogy — a mint alább látjuk — »Prijesda« sohasem családi, hanem mindig csak keresztnév volt. Az egész arra vezetendő vissza, hogy a pápai kancellária 1233-ban ez irányban írásai vagy másolási hibát követett el.

A boszniai bán t. i. azt jelentette a pápának, hogy szeretett rokona, a »V. banus dictus Prijesda« vagy pedig »Vbanus dictus Prijesda« a katolikus hitre áttért. A pápai iroda a V vagy v betűt U-nak vette, mert a Vbanus szó kiejtését nehéznek találta, vagy pedig azért, mert az akkori latinság a V és v betűket rendszerint u-val cserélte fel; legyen azonban bárhogy, annyi bizonyos, hogy a bán a következőt jelentette: vicebánja — rövidítve V. banus vagy vbanus — kinek a neve Prijesda, szabatosan: *Prijezda* nevű vicebánja tért át és így határozottan állíthatjuk, hogy emberünket sohasem nevezték Ubán- vagy Urbán-nak, hanem hogy benne az első történelmileg ismert boszniai al-bánt kell felismernünk.

Hogy ezen al-bán még Ninoszló korában magyar családokkal állt összeköttetésben, mutatja a következő:

A pécsi káptalan tanúsítja 1240 októberében, hogy előtte néhai Batisz országbíró fia Márton és a Németi faluból származó Peta mint Bökény comes képviselője megjelent. Bökény t. i. egy közelebről meg nem jelölt ügyből kifolyólag *Prijesda bánért*, magáért Bökényért pedig Márton atyja Batisz kezeskedett. Márton (miután atyja valószínűleg már nem élt) azon kéréssel lépett fel, hogy Bökény a kezesség biztosítására szolgáló, Valkó

megyében fekvő Hedre és Lider nevű birtokokat neki engedje át; a dolog azonban úgy végződött, hogy Bökény helyett ennek veje, Németi nb. Endre, Valkómegeye főispánja felperesnek 100 márkát fizetett.¹ Miután az illető okirat Prijezdát bánnak nevezi s tudjuk, hogy akkor még Ninoszló uralkodott, kétséget nem szenvedhet, hogy Prijezda 1240-ben is csak al-bán volt és hogy azon Prijezda S'finar, ki 1240 márcz. 22-én Ninoszlóval és ennek országnagyjaival együttesen a raguzaiakkal állandó békét kötött, vele azonos nem lehet. Ha ő az uralkodó bán rokona s képviselője, akkor ezen okirat záradékában említett országnagyok közül kétségkívül ő lett volna sorszerint az első, holott ezen Prijezda csak mint hatodik és minden hivatalos megjelölés nélkül szerepel. Ninoszló halála után († 1249 és 1250 között) közvetlen utódainak névsora hiányzik. Az erről szóló ismereteink magva abból áll, hogy IV. Béla 1254 végén Boszniát fegyveres kézzel elfoglalta, a Sói és Uzorai vidéket mint külön bánásgot kiszakította s a tulajdonképeni Boszniát bennszülött bánok kormányzata alá helyezte. Előtte legvalószínűbbnek látszik, hogy Béla Boszniát veje Rosztiszló herceg által foglaltatta el, az elfoglalt területből hercegséget alapított és ezt családja valamelyik tagjának, valószínűleg Rosztiszlónak adta át, a mi annál is valószínűbb, mert Rosztiszló özvegye, Anna, magát »Bosznia hercegnőjé«-nek nevezte. A mindenkori herceg az országot a magyar király fennhatósága alatt kormányozta ugyan, de alig szenvedhet kétséget, hogy a herceg fennhatósága alatt a bánok — mert hatalmuk gyengítése végett az országot több báni kerületekre felosztották — az országnak csak első tisztviselői voltak.

Ezen bánok sorozatát mindeddig nem ismerjük; e helyen csak fenti Prijezda nyomait keressük.

1240 után soká nem találjuk. Csak 1255 márczius 30-án mondja IV. Béla, hogy Kán nb. Gyula (az ismert szlavóniai bán) a Verőczemegyében fekvő Nováki nevű birtokot valamikor a keresztéseknek adományozta és hogy ő (a király) ezt most meghatároltatja; hangsúlyozza azonban, hogy az egész Nováki-birtokot hívének, *Prijezda bánnak* adta, csakhogy a birtok azon része, mely már ezelőtt a szerzeteslovakok kezén volt, a bán hatósága alól ki van véve. A határjárásból kiviláglik, hogy ezen Nováki a Dráva partján, keletről Vaska-val határos.² 1255-ben Prijezda valószínűleg már nem al-bán, hanem valamely nagyobb terület önálló bánja s, mint majd meglátjuk, Baranyamegye vidékén nagybirtokos.

¹ Wenzel VII. 112.

² Wenzel XI. 407.

Tizenkét év mulik el a nélkül, hogy nevével újra találkoznánk, de most már csak fiairól szól a hír.

A pécsi káptalan tanúsítja t. i. 1267 augusztusában, hogy 1. *Prezda bán fiai: Prezda és István*, 2. Drask fia István, 3. fivérének, néhai Sztaniszlónak fiai Ladamér és Apa kijelentik, hogy köztük a Vaska és Nováki között fekvő Szentkereszt nevű, Drask fiai tulajdonát képező ősi birtok miatt már régóta pör folyik, melyben a királyi lovászmester most úgy döntött, hogy a bán fiai a vitás területet Drask utódainak átengedik.¹ Miután az okirat Prjezda bán fiait e helyen nem nevezi bánoknak, nem vagyunk arra jogosítva, hogy bánoknak tekintsük; de alább majd meglátjuk, hogy ők is később bánok. A mi pedig birtokigényeiket illeti, arra kell visszaemlékezniünk, hogy atyjuk, I. Prjezda, Novákit már 1255 előtt kapta, s hogy ők 1267-ben még ennek birtokában voltak. Húsz évvel később új nyomra akadunk. Midőn Boszniában IV. László zürzavaros uralkodása alatt a patarenismus új hatalomra került, Henyei Ladamér esztergami érsek a pápa unszolására a boszniai eretnekek ellen keresztes háborút akart indítani; de miután — mint maga elismeri — hivatalos székhelye (Esztergam) sokkal távolabb feküdt, mintsem hogy ő maga ezen hadjáratot vezethette volna, az úgy keresztülvitélével egy közelebről meg nem nevezett főpapot bízott meg, kinek az is lett volna a feladata, hogy *P(r)ezda fiai: István bán és P(r)ezda* ellen a keresztes háborút hirdesse. Az illető okirat² keltezetlen ugyan, de miután a pápa 1287 márczius 12-én ugyanazon ügyben az érsekhez és másokhoz fordul, bátran elfogadhatjuk, hogy Ladamér a pápa kívánságának még 1288-ban eleget tett. Ezen okirat értelmében a két fivér közül 1288-ban csak II. István a »bán«; de úgy látszik, hogy Ladamér érsek rosszul volt értesülve, mert egy hiteles okirat arról tanúskodik, hogy 1288-ban II. Prjezda is bán volt. 1287 május 8-án kijelenti t. i. »*Prjezda* domino concedente *banus Boznensis*«, hogy *fiainak: István, Prjezda és Vich* beleegyezésével az egész Zemleniki zsupát (megyét) leányának és ennek férjének, István bán elsőszülött fiának ugyanazon kiterjedésben átengedi, melyben ezt az ő ősei bírták.³ Ezen veje a Vodicsaiak (későbbi Blagajiak) családjából való. Vajjon az I. Prjezda fiai ellen tervezett keresztes hadjárat tényleg végbement-e, határozottan nem tudjuk; annyi áll, hogy IV. Miklós pápa 1290 július 23-án »*nobilibus viris Stephano et Brizde Banis Bosne*« levelet küld, melyben őket, mint hű és megbízható fiait, arra kéri, hogy a katholicismus ellenségeit

¹ Fejér IV. 3, 424. 425.

² Knauz II. 422.

³ *Blagaji oklevél* 53.

minden tőlük telhető módon ártalmatlanokká tegyék.¹ Ez volt mind, a mit eddig I. Prjezda utódairól tudtunk. Dr. Thallóczy Lajosé az érdem, hogy »A bosnyák bánság kezdetéről« című dolgozatában oly okiratot közölt, mely eddigi ismereteinket nemcsak kibővíti, hanem egész új irány felé vezeti.

Tvrtko boszniai bán 1356 nov. 1-én anyjával, Ilonával és fivérével együttesen tanúsítja, hogy Péter boszniai püspök számára az uzorai bánságban fekvő Dubimcham nevű birtokot, melyet elődei már azelőtt a boszniai püspökségnek adományoztak, újra megerősíti. Azt mondja t. i. »concessam a nostris praedecessoribus, scilicet a magno Prezda olim Banu, uvo Stephani magni pridem similiter patruī nostri, nec non et confirmatam per eundem Stephanum magnum patrum nostrum«. Ezen okiratról már most azt tudjuk, hogy a boszniai úgynevezett Kotromanidák I. Prjezda boszniai al-bánnak egyenes fiutódai. Eddig csak azt tudtuk, hogy egy »Kotroman« István, Dragutin István szerb király veje, ezen dynastia alapítója, családjának eredetéről azonban mit sem tudtunk. Most már bizonyos, hogy alatta I. Prjezda unokája II. István értendő s ennek alapján megkapjuk a következő stemma-töredéket:

I. Prjezda 1233—1255. † 1267 előtt. 1233-ban Bosznia al-bánja.			
II. Prjezda bán 1267—1290.	I István 1267—1290.		
(Kotroman) II. István bán 1287. † 1314 körül Neje: Dragutin István szerb király leánya Erzsébet.	III. Prjezda Vuk Leány 1287. 1287. 1287. Férje: Vodicsai István bán fia 1287.		
(Kotromanié) III. István bán † 1353.	Ulászló Neje: Subié Ilona		
Tvrtko bán stb.			

III.

Krucsoi és barancsi bánok.

1. Pécz nb. Gergely.

1272—1273.

Pécz nb. Márk comes fia Gergely 1266-ban kitünteti magát a bolgár Vrača vár előtt. 1272 nov. 27-én megkapja a kučevói

¹ Wenzel IV. 369.

és barancsi bánságot, melyben 1273 május 14-ig marad.¹ 1273-ban részt vett a cseh Ottokár ellen vívott harcokban; 1274 febr. 18-án csak címzetes bán; 1275 nyarán mint címzetes bán Somogy megye főispánja; 1276 aug. 9-től 1277-ig megint az; 1283-ban csak címzetes bán; 1285 körül mint ilyen országbíró. 1285 után egészen IV. László haláláig már nem találjuk őt a tényleges országnagyok sorában.

III. András alatt nagy szerepet vitt, a mennyiben 1291 július 10-től október 9-ig címzetes bán, Bars- és Nyitra megye főispánja és e minőségben Csák nb. Domonkos volt nádorral egyetemben augusztus 26-án Haimburgban András király és az osztrák Albert között békét köt. Azóta nem találjuk őt a tényleges tisztviselők sorában.

Utoljára 1309 július 21-én akadunk rá, midőn mint címzetes bán bizonyos somogy megyei birtokügyben választott bírói minőségben működik.

Egyetlen fiát ismerjük: Joákimot, a hírneves Marczaliak ősatyját.²

2. Tekes fia István.

1279.

1244-ben felmerül bizonyos Tekes komáromi főispán, ki később Sáros megye főispánságát kapja. Nemzetiségét és származását nem ismerjük.

Fia *István* felmerül 1267-ben; kezdetben István ifjabb király híve, később azonban ellenese, úgy hogy uralkodása alatt hivatalt nem viselt. István halála után 1273-ban a királyi szekerészek főnöke, beregi és pataki főispán; 1275-ben szekerészmester és pataki főispán; 1279-ben megkapja a krúcevoi és barancsi bánságot,³ melyet azonban nem sokáig tart, mert már 1280-ban erdélyi vajda; 1284 november 26-án pedig nádor. Tőle származik a Jolsvaíói Tekes család; oldalrokonaitól pedig többek között a Tornai család.

Utána nem ismerünk krúcevoi és barancsi bán. Teljesség kedvéért azonban még ki kell emelnünk, hogy a *Margit-legenda* szerint 1276-ban Árpád-házi Margit szenttéavattatása ügyében folyt vizsgálat alkalmával Albert »Chychety Bán« is tanúskodott. Hogy itt ferdítéssel van dolgunk, világos, mert ily nevű báni területet nem ismerünk. A nélkül, hogy itt erre vonatkozó tágabb combinációkba bocsátkoznám, csak azt akarom hang-

¹ *Hazai oklevéltár* 65, *Hazai okmánytár* VIII. 148. Knauz II. 21. Wenzel IX. 5. XII. 11. *Zichy okmánytár* I. 33.

² V. ö. a *Turul* 1897. évfolyamának 134. és 135-ik lapjával.

³ Fejér V. 2, 557. *Hazai okmánytár* VI. 248.

súlyozni, hogy a »Chychety« — ha alatta tényeg valamely bánság értendő — phonetikailag még leginkább a »Kucsevo«-nak felel meg. Ezzel az Alberttel különben még a macsói bánoknál is találkozunk.

IV.

Macsói bánok.¹

Hogy a macsói herczegség már II. András idejében keletkezett, a mennyiben ezt nővére Margit és utána fia Vilmos bírta, már a *Századok* 1903. évfolyamában (593—611.) kimutattam. Hogy a macsói herczegek fennhatósága alatt külön bánok mint első tisztviselők a bánság közigazgatását kezelték, több mint valószínű, de ezeknek sorozatát nem ismerjük. Csak 1272-ben találkozunk az első ismert bánnal.

1. Ratold nb. Roland.

1272—1273.

A már ismert nádor és szlavóniai bán; megkapja 1272 december 1-én a macsói bánságot, melyet nádori minősége mellett 1273 márczius 30-ig viselt.²

2. János.

1273.

Fentebbi Roland második nádorsága alatt bizonyos János 1273 május 27-én a macsói bán;³ hivataloskodása azonban csak pár napig tartott.

¹ Mielőtt az okiratilag igazolt bánokat bemutatnám, szükséges kiemelnem, hogy a *Századok* 1875. évfolyamának 366. lapja szerint már 1272 előtt a következő macsói bánok működtek volna:

1. 1249—1253 *Rosztiszló herczeg* és (Katyisz nb.) *Libercsei Simon* (ez utóbbira még visszatérünk).

2. 1255. *Szovárd nb. Chypres* (?), kiról állítólag a budai kamarai levéltárban őrzött Andrassy család oklevéltára (X. csom. 8. sz.) szól.

3. 1260—1265. *Béla herczeg* és *Kemc bán*.

4. 1266—1269. *Béla herczeg* és *Ugh nb. István* (kamarai levéltár 924. csom. 58., 635 l., 694/37); erről még szólunk.

5. 1269—1272. *Solymosi Pál*, bács-bodrogi főispán; ez az ismert Gutkeled nb. Málcza Pál.

6. 1270-ben *Guilielmus* (Katon, *Hist. crit.* VI. 534). Ez utóbbi azonban nem más mint St. Omeri Vilmos, Margit (III. Béla leánya) császárné fia, a ki nem annyira macsói bán, mint inkább a macsói terület első hercege. Lásd különben róla s családjáról a *Századok* 1903. évfolyamában megjelent »Margit császárné fiai« című dolgozatomat.

² *Hazai oklevéltár* 65. *Hazai okmánytár* VI. 193. Wenzel IX. 5., 11. *Zichy okmánytár* I. 32.

³ Fejér V. 2, 85. Knauz II. 21. Wenzel IX. 18.

E Jánost meg nem határozhatjuk ugyan, de minden valószínűség arra vall, hogy a Csák nb. Csák fia Jánossal, későbbi lovászmesterrel és országbiróval azonos. De az sincsen kizárva, hogy itt az 1284-ben szereplő Födemesi János nevű címzetes bánnal van dolgunk.

3. Monoszló nb. Egyed.

1273.

A már ismert étékfogó-, tárnokmester és pozsonyi főispán; megkapja 1273 májusában a boszniai és macsói báni méltóságot, melyet azonban csak 1273 szeptember 22-ig tart kezében.¹

4. Albert.

1275.

A Magyar Történelmi Társulat letéte gyanánt a M. Nemzeti Muzeumban őrzött 1275. évi okiratban olvasható, hogy a király 1275-ben Póka szerémi püspököt, Lőrincz mestert és *Albert machói bánt* a Zsámbokiaknak a Duna—Száva közén eső jószágai ügyében mint királyi embereket kiküldte. Az illető adat közlője² már most biztosra veszi, hogy a *Margit-legendá*ban előforduló (fent már említett) Chychet Macsót jelenti. Ezen határozott állítása azonban azért nem fogadható el, mert Chychet és Macsó között fonetikai rokonságot semmi módon fel nem találhatunk, míg Chychet és Kucsó között némi képzelő tehetséggel ilyent valahogy mégis találunk. A chronologia sem mond ellene, hogy Albert egy évvel később kucsevői bán lett volna. Ő különben V. István alatt királyi lovászmester és Szebenmegye főispánja.

5. Csák nb. Ugron.

1279.

1279 január 30-án és márczius 13-án a már ismert Csák nb. Pózsa fia Ugron tárnokmester és boszniai bán egyúttal a macsói bán is.³

¹ *Hazai okmánytár* II. 11. VI. 189. VIII. 152. Wenzel. IV. 23., 27. IX. 22.

² *Századok* 1902. évf. 680., 681.

³ Fejér V. 2, 492., 507. Wenzel XII. 252. — A *Századok*-nak fennebb idézett évfolyama szerint a macsói bánok sorozata ez Ugronnal még nem vette végét, a mennyiben szerinte még a következő bánok ismeretesek:

1. 1283—1284 (Hontpázmán nb.) *Sárkányi Pethend*, szerémi, valkói és bodrogi főispán (Andrássy-levéltár; fasc. C. No. 12); erre még visszatérünk.

V.

Sói és uzorai bánok.

1. Héder nb. Güssingi Henrik.

1272—1273. † 1274.

Tudjuk, hogy Güssingi Henrik szlavóniai bán IV. Béla halála után Csehországba menekült, V. István halála után visszatért ugyan Magyarországra, de itt egyelőre kisebbrangú bánssággal kellett megelégednie. Megkapta 1272 november 27-én az általa megölt Béla herceg örökségéből kihalított sói és uzorai bánsságot, melyet 1273 márczius 30-ig tartott.¹

2. Ákos nb. Ernő.

1273.

Borsodmegyei ember; az ósrégi Ákos nemzetség ivadéka; atyját nem ismerjük. Már 1246-ban részt vett a bécsújhelyi csatában; 1248 február 23-án IV. Béla már bánnak címezi, de bánsságát nem ismerjük; 1250-ben kiváló érdemeket szerzett magának az osztrák hadjáratban, a mennyiben Himberg parancsnokát, a stájer Preussel Bernátot elfogta és megölte s ez által övéinek győzelmét elősegítette. 1251 július 7-én lovászmester és szolgagyőri főispán; 1251 november 30-án Varasdmegye főispánja; 1256-ban bácsmegyei főispán, 1260 körül István ifjabb király hercegsége alatt Erdély bánja (ez valószínűleg úgy értendő, hogy mint címzetes bán a vajdai teendőket végezte); a Béla és István között kitört viszályok alatt egy István ellen menesztett hadosztály parancsnoka volt, de István ellenében nem tudott győzni. 1262—1267 mint címzetes bán Nyitramegye főispánja; 1267-től 1269-ig országbíró és Vasmegeye főispánja; 1271-ben

2. 1285—1290 *Szovárd nb. Keszői Móricz*, szerémi, valkói és bodrogi főispán (Kamar. levéltár; fasc. 7. Nr. 39.); erre is visszatérünk.

3. 1291—1293 *Miklós* valkói főispán; ez az ismert Gutkeled nb. Majádi Miklós tengermelléki és szlavóniai bán.

4. 1294—1295 (Kökényes-Rajnald nb.) *Mikudín*; erre még visszatérünk; szőrényi bán volt.

5. 1296—1297 *Tolcsvai Sándor* (helyesebben: Kárászi).

6. 1298—1302 Bogátradván nb. *Simon*, valkói, szerémi és bodrogi főispán; erről lesz még szó.

Miután az illető helyen említett kútfők nem állanak rendelkezésre, az adatok hitelességéről nem szólhatok; a határozatlan és címzetes bánok felsorolásánál azonban ezeknek elemzésére is lesz alkalmam.

¹ Fejér V. 2, 82. (tévesen Jan.) *Hazai oklevéltár* 65. *Hazai okmánytár* VIII. 148. Wenzel IX. 5, 11. *Zichy okmánytár* I. 32.

Varasdmegye főispánja, e mellett 1272-ben tárnokmester és somogyi főispán; 1273 május 14-én követi Güssingi Henriket a sói és uzorai bánságban, melyben május 27-én is találjuk;¹ 1274 szeptember 30-án újra országbíró és a mellett Szatmármegye főispánja. Valószínűleg még 1274-ben meghalt.

Fia Borsodi István III. András alatt országbíró, az Árpádok kihalta után nádor lett, mely minőségben felette fontos szerep jutott neki. Fiai (kiknek egyike bajor hercegleányt vett nőül) Róbert Károly ellen fellázadván, úgy látszik, elhagyták az országot. Esetleges utódaikat nem ismerjük.

VI.

Szörényi bánok.

1. Csák nb. Pózsa.

1233 előtt.

E bánt csak a következő közvetett adatokból ismerjük:

a) Igmánd nb. András comes a veszprémmegyei Billege birtokot IV. Béla király jelenlétében ennek tárnokmesterétől és *szörényi bánjától, Pózsától*, 1233 előtt vásárolta.²

b) Midón IV. Béla 1245 december 12-én a körösmegyei Bakva birtokot Miklós és Tamás fainak adományozza, azt mondja, hogy a nevezett jószág előbb Hontpázmán nb. Márton bán, azután Róbert esztergomi érsek, utána *Pózsa bán*, ezután Atyasz bán, végre Kálmán herceg birtokát képezte.³ (Róbert érsek 1239 végén halt meg.)

c) Egy 1302 november 25-én kiállított okiratból⁴ tudjuk, hogy *Pózsa bánnak* a pilismegyei Üröm határában valamikor szőlő-hegye volt.

Ebből már most kiviláglik, hogy Pózsa szörényi bán IV. Bélának tárnokmestere is volt.

Már 1216-ban találkoztunk bizonyos Pózsával, ki mint II. András embere szlavóniai bán; ezt azonban nem azonosítjuk a későbbi szörényi bánnal. 1221-ben bizonyos *Pous* Gyórmegye főispánja (II. András embere); 1222-ben *Pousa* a borsodi főispán; ugyanazon évben Bár-Kálán nb. Nána fia Busa (= Pózsa) András országbírája; 1223-ban Pous bihari főispán; ezek közül a Pous

¹ Fejér V. 2, 85. *Hazai okmánytár* VI. 194. Knauz II. 21. Wenzel IX. 18.

² *Zichy okmánytár* I. 23; *Hazai okmánytár* IV. 14.

³ Fejér IV. 1, 386.

⁴ *Anjoukori okmánytár* I. 39.

nevük valószínűleg egymással és a későbbi bánnal azonosak (habár nincsen kizárva, hogy az országbíró is esetleg az). 1225-ben *Pous* már Béla ifjabb királynak tárnokmestere és Vas megye főispánja, 1227-ben pedig tárnokmestere és Fejérmegye főispánja (mi a pilismegyei Üröm melletti birtokával nagyon is egybehangzó); 1229—1231. még mindig Béla tárnokmestere, mely minőségben 1233-ban is szerepel; az 1231-ben szereplő Poos zalamegyei főispán azonban alig lehet vele azonos, mert az öregebb király emberének vallja magát.

A *Turul* 1900. évf. 166—167. l. összetett bizonyítékok alapján kimutattam, hogy azon Pózsa, ki 1225-ben mint Béla ifj. király híve Vas megyének főispánja, 1227-ben pedig mint Bélának tárnokmestere Fejérmegye főispánja, azon Pózssal azonos, ki még 1233-ban is Bélának tárnokmestere, s kiről biztosan feltételezhetjük, hogy Béla trónralépéséig is az maradt. Miután pedig azt is tudjuk, hogy Fajszi Salomo bán a Veszprémmegyében fekvő billegei birtokát Bélának hagyta, ki ezt azután Pózsának adta, s hogy e Pózsa mint Bélának tárnokmestere és szörényi bán ugyanezen birtokot Igmánd nb. Andrásnak még 1233 előtt eladta, világos, hogy Pózsa ez idő szerint az első okiratilag ismert szörényi bán. Béla trónralépése után megint tárnokmester és a mellett Bács megye főispánja, de 1235 után már nem akadunk rá; annyi bizonyos, hogy 1240-ben már nem élt.

Nemzetségére és családi viszonyaira nézve pedig az idézett helyen kimutattam:

1. hogy e Pózsa Csák nb. Lukácsnak a fia, Ugron kalocsai érseknek és Demeter országbírónak pedig a fivére,

2. hogy több fia volt, kiknek egyike, Ugron, 1240-ben felmerül és ki az ismert Ugron szörényi bánnal (lásd alább) azonos,

3. hogy egyik ősi birtoka Vas megyében feküdt, és hogy unokája tanúsága szerint kétségkívül már ő szerezte meg a bács megyei Kulpin birtokot. Fivére Demeter pedig Fejérmegyében is birtokos.

2. Lukács.

1233.

A második okiratilag ismert szörényi bán bizonyos *Lukács*, ki 1233 augusztus 22-én Béla ifjabb király környezetében a pápai követ és András király közt létrejött egyezséget megerősíti.¹ 1229-től 1230-ig pohárnokmester és barsi főispán; 1232-ben bakonyi főispán; 1235-ben Pozsonymegye főispánja; Béla trónralépése után megkapta (1235-ben) a mosonmegyei főispánságot,

¹ Wenzel I. 307.

melyet 1240 márcz. 31-ig bírt. Vajjon azon Lukácsnal azonos-e, ki 1237 és 1239-ben Hontmegye főispánja, nem tudjuk ; a nagyobb valószínűség arra vall, hogy tőle megkülönböztetendő személy. Miután 1240 után többé már nem említik, valószínű, hogy a tatárok elleni harcban esett el.

Meghatározása nehéz. Hippolit fia Lukács 1206-ban királyi ember minőségében az esztergomi érseket a barsi várhoz tartozott gerlai birtokba statuálta ; valószínű továbbá az is, hogy Lukács bán a Pécz nemzetség tagja.

3. Osl nb. Osl.

1240.

Sopronmegyei ember, az Osl nb. Osl fia ; felmerül 1220-ban, midőn az András királynak keresztes hadjárata alkalmával tett szolgálataiért a sopronmegyei Barbacsot kapja ; 1224-ben királyi kiküldött ; 1227-ben megveszi Vicza helységet ; 1235-ben Sopronmegye főispánja ; 1240 márczius 9-én szörényi bán.¹ 1246-ban (úgy látszik) tárnokmester és Pozsonymegye főispánja.

Özvegyéről többrendbeli okirat szól, de egyetlen egyen sincs évszám ; 1261-ben még él. Három fia : Benedek, Jakab és Osl 1256-ban merül fel ; utóbbi az Asszonyfalvi Ostfi család őse. Jakab utódait csak 1392-ig tudjuk kimutatni.

4. Csák nb. Csák fia István.

1243.

Bizonyos István 1231-től 1232-ig II. Andrásnak a pohárnokmestere ; 1233-tól 1234-ig bihari főispán és a mellett 1235-ben Andrásnak a pohárnokmestere. Az 1235 és 1243 közötti években csak Gutkeled nb. Istvánt (az ismert szlavóniai herceg-bánt) ismerjük az István nevű országnagyok sorában. 1243 január 29-én pedig Csák nb. Csák fia István a szörényi bán.² Innen kezdve nem találkozunk vele egészen 1257-ig, mely évben Csanádmegye főispánja. 1258. szeptember 21-én Béla király a Győr nb. Óvári Konrádnak nőrokonai elleni birtokperében ítél. Győr nb. Botho nádornak volt t. i. két leánya, kiknek egyike Éty fia Pál (későbbi országbíróhoz), másika pedig Csák comes fia Istvánhoz ment férjhez. Fentebbi napon fellépett Óvári Konrád azon állítással, hogy a két nőnek tošavai és rokoviczi birtokai tulajdonképen az ő örökségéhez tartoznak. Ezzel szemben kimutatta Csák fia István

¹ Fejér IV. 3, 552.

² Wenzel VII. 133.

bán, mint nejének képviselője, hogy Botho leányai a nevezett jószágokat leánynegyedi követelései kielégítéseül kapták és ezeket már harmincz év óta tényleg bírják, mire Béla a felperest keresetével elutasította. István tehát 1258-ban csak címzetes bán. 1264 márczius 9-én István királynéi (t. i. Mária királyné) országbíró egyúttal Vasmegeye főispánja; de 1265 május 31-én¹ olvassuk, hogy mindkét király (Béla és István) emberei bizonyos birtokügyben ítélnek, és hogy Béla képviselői között *István bán* királynéi országbíró és Vasmegeye főispánja is szerepel; 1265 szeptember 9-én még mindig királynéi országbíró és vasi főispán, de alig szenved kétséget, hogy még 1267-ben is az volt; midőn 1267-ben Güssingi Henrik nádort és pozsonyi főispánt szlavóniai bánná kineveztek, átvette István királynéi országbíró Pozsony-megye főispánságát, melyben 1269-ig találjuk; biztosra vehetjük azonban, hogy mindkét tisztségét Bélának haláláig megtartotta. Mint pozsonyi főispán oly sikerrel harczolt 1269-ben a királynénak zászlaja alatt I. Uros István szerb király ellen, hogy Uros egész vezérkarával együtt magyar fogságba került.

Béla halála után már nem akadunk ez Istvánra. Birtokviszonyaiból csak azt tudjuk, hogy 1268-ban a vasmegyei Nezdint kapta. 1276 december 13-án bizonyítja a pécsi káptalan, hogy *Csák nb. István bán* fia Imre a baranyamegyei Koromzó nevű birtokát a Kórogyiaknak eladta.

Ezt az Imrét nem találjuk többé 1276 után. Ő minden valószínűség szerint Somogy-megye (1272—1273.) főispánja.²

5. Kemény fia (I.) Lőrincz.

1260. 1271—1272.

Bizonyos közelebről meg nem határozható Keménynek (valószínűleg 1234-től 1235-ig Nyitramegye főispánjának) három fia volt: Lőrincz, Konrád és Dénes, kiknek elseje az Árpád-korszaknak egyik legkimagaslóbb alakja.

Kitüntette magát 1246-ban a bécsújhelyi csatában; 1249-ben a halicsi Jaroslóvár előtt Rosztisló herczeg életét menté meg; az ötvenes években az osztrák-morva hadjáratban Olmütz, Kirchshlag, Parduch és Grünhaus előtt tüntette ki magát. 1260-ban, midőn az Ottokárral vitt háboru alatt a bolgárok a szörényi bánságot megrohanták és a magyar főurak közül a veszedelmes betörőket senki sem akarta megtámadni, kinevezte Béla a ki-próbált Lőrinczet szörényi bánná³ és a bolgárok ellen menesz-

¹ Wenzel II. 167. év nélkül.

² *Turul* 1899. évf. 114—115.

³ Fejér IV. 3. 199.

tett hadosztály főparancsnokává ; meg is felelt a király várakozásának, a mennyiben a betörőket legyőzte és ezáltal a szőrényi bánság jólétét hosszabb időre biztosította. 1262 ápr. 19-től 1265 november 30-ig országbíró és Zalamegye főispánja ; 1267—1269 nádor, somogyi és kemleki főispán ; 1271 márczius 23-tól 1272 június 14-ig másodszor szőrényi bán és a mellett dobokai főispán ;¹ 1272 augusztus 3-tól (*Zalai okmánytár* I. 66 szerint már 1272 június 9-től) november 27-ig nádor és soproni főispán ; 1273 január 2-től május 29-ig ismét soproni és a mellett orbácsi és baranyai főispán ; 1273 után elvész a biztos nyoma.

Politikai multjából kiemelendő, hogy a Béla és István közötti viszályok alatt az utóbbinak legelkeseredettebb ellensége volt ; de mindamellett kibékült vele. Két fiút hagyott hátra maga után, kiktől a baranyamegyei Cseményiek, Cseményi Salapok és Matucsinaiak származtak.²

6. (Csák nb. Máté fia) István.

1262.

1262-ben István ifjabb király nagyjai között *István* szőrényi bán is helyet foglal.³ Hogy e bánt az 1243 óta ismert Csák fiával nem azonosítjuk, annak a pártállása az oka. Tudjuk, hogy Csák fia már 1264 márcziusa óta (és mindenesetre már azelőtt is) az öregebb királyné országbírája, s hogy ez állásban Bélának haláláig megmaradt ; nehezen hihető tehát, hogy 1262-ben még István híve lett légyen. Hozzá járul az is, hogy már 1263 május 3-án más a szőrényi bán és István ifjabb királynak étekgómestere bizonyos István, kit bátran az 1262. évi szőrényi bánnal azonosíthatunk.

Meghatározása azonban nehéz. Valószínűleg a Csák nb. Máté fia Istvánnal azonos, mely esetben következő pályája volt : Már IV. Incze pápa (1243—1254) alatt olvassuk, hogy Csák nb. Máté fia István a benzéseknek tatai birtokát jogtalanul elfoglalta, mire IV. Sándor pápa Béla királyt 1260-ban felkéri, hogy udvarnokát, Máté fia Istvánt a birtok visszaadására bírja, mely kívánságnak Béla eleget is tett. Ez lehetett annak oka, hogy István a trónörökös szolgálatába lépett, és hogy őt 1262 nyarán V. István báróinak sorában mint szőrényi bánt találjuk. 1263 május

¹ Fejér V. 1, 99., 138. VII. 2, 171. *Hazai okmánytár* I. 57. VIII. 145. Tkalčić 47. I. 163. Wenzel III. 253., 273. VIII. 343., 346., 382., 385., 389., 390. XII. 41., 50., 695. *Zichy-okmánytár* I. 30.

² V. ö. a *Századok* 1892. évi folyamában Lőrincz nádorról közzétett dolgozatommal.

³ Knauz I. 472.

3-án Istvánunk már nem szörényi bán, hanem az ifj. király étekgómestere; 1263 után sokáig nem hallunk róla semmit; csak 1273 május 12-től május 29-ig akadunk reá mint tárnokmesterre. 1275 október 13-án Bars megye főispánja; 1275 december 2-től 1279 márczius 13-ig étekgómester és a mellett 1275 decemberétől 1276-ig bányai, barsi és szclgagyóri főispán; 1277-től 1279-ig pedig még Pozsony megye főispánja is. Ezután mitsem hallunk felőle s így valószínű, hogy 1279 után nem is élt. Hogy fiörököst nem hagyott maga után, az a körülmény is bizonyítja, hogy Hont megyében lévő palásti birtokát fivére fainak hagyományozta.

7. (II.) Lőrincz.

1263.

Bizonyos *Lőrincz* 1242-től 1252-ig erdélyi vajda és a mellett 1251-től 1252-ig Valkó megye főispánja. Ezt küldte vala Béla király a tatárok elvonulása után Erdélybe, hogy a szétugrasztott lakosokat összegyűjtse és a király nevében az ország zilált viszonyait rendezze. 1252 után sokáig nem akadunk nyomára, csak 1265-ben mondja V. István, hogy *Lőrincz* volt erdélyi vajda az ő tárnokmestere. Ebből pedig kitűnik, hogy Istvánnak 1263 május 3-án szereplő tárnokmestere és szörényi bánja *Lőrincz* a volt vajdával azonos. Miután 1266-ban más a tárnokmestere, 1268-ban más a szörényi bán és 1270-ben *Lőrincz* ről már mint nem élőről van szó, világos, hogy 1265 és 1268 között halt meg.¹

Egyetlen fiát ismerjük, *Lőrinczet*, a kire még visszatérünk.

8. Csák nb. Ugron.

1268., 1275.

1263-tól 1268-ig nem ismerünk szörényi bán-t. 1268-ban találjuk, hogy az ismert Csák nb. Pózsa fia *Ugron* »Banus de Sceurin ex dileccione . . . Regis Hungarie«² nógrádmegyei petényi birtokát, tisztjének Zsadány nb. Dénesnek adományozza. Azt, vajjon megelőzte-e a következő Sándort a báni hivatalban (mert mindketten szerepelnek egy évben), nem tudjuk; kár, hogy az *Ugron* ról szóló okirat a király nevét nem mondja meg, mert a hatvanas években előforduló bánok V. István emberei voltak,

¹ Knauz I. 485.

² Wenzel III. 192.

Ugronról pedig tudjuk, hogy István önuralkodása alatt nem viselt hivatalt. 1275-ben Roland nádor alatt (márctól júniusig) másodszer lett szörényi bán.¹

9. Kárászi Sándor.

1268.

Szabolcsmegyei ember; Kárász helység tulajdonosa; Sándor fia; nemzetsége ismeretlen. Kitüntette magát már 1260-ban a kroissenbrunni csatában, hol az ellenségtől körülvevett István társkirálynak oldalán harczolt. Olmütz előtt öt sebet kapott; részt vett István zászlaja alatt a görög-bolgár háborúban. Istvánnak lelkes híve lévén, az ismert trónvillongások alatt állhatatosan István pártját fogta; harczolt a Kán nb. László és fivére Gyula ellen, kik Béla részéről István ellen vonultak; bevonult Istvánnal a feketehalmi várba (1264), hol Kemény fia Konráddal (Lőrincz fivérével) mindjárt az első napon annak odaérkezte után kemény tusába bocsátkozott. Később folytatta itt a harcot Konrád fivére Lőrincz nádor ellen, midőn Istvánnak egyik kirohanása alkalmával számos ellenséget fogságba ejtett; az izsaszegi csatában (1265) István védőfala gyanánt ennek szemeláttára csodás hősiességet fejtett ki. Mindezen érdemekért megkapja Istvántól 1268-ban — akkor szörényi bán ő² — a szabolcsmegyei Kék, Vasvári, Szalka és Szentmárton nevű birtokokat, melyek között Vasvári a szintén Sándor bán birtokában lévő szabolcsmegyei *Solymossal* határos. Mindamellet még sem találjuk őt István önuralkodása alatt az országnagyok sorában. 1272 november 27-től 1273 márczius 6-ig országbíró és orbázi főispán; 1274 augusztus 27-től 1275 első feléig mint címzetes bán Dobokamegyének és a mellett 1276-ig Szebenmegyének főispánja. 1276 után elvész a nyoma.

Neje megkapja 1275-ben férjének pestmegyei birtokait. Egyik leánya az Aba nb. Kompold fia Péternek, másika a Tolcsva nb. Jánosnak a neje.³

Utódai felveszik később a »Solymosi« nevet; részben mutatja őket a következő nemzedékrendi töredék:

¹ Fejér V. 2, 245. VII. 2, 39. *Suppl. Annal. Scepus.* II. 13.

² Wenzel VIII. 196.

³ Fentebb már láttuk, hogy a *Századok* 1875/366 szerint Tolcsvai Sándor 1296-tól 1297-ig macsói bán; hogy Kárászi Sándor bán 1296-ban még élt, nincs kizárva, de hogy a Tolcsva nemzetség tagja, vagy tolcsvai birtokos, ezt eddig még sehoh sem találtam. Lehet, hogy leányának Tolcsva nb Jánoshoz történt férjhezmenetele e megjelöléssel függ össze.

Sándor

Kárászi Sándor bán 1260—1276.

Neje : 1275.

Sándor 1296—1312 † 1325 előtt. Szabolcsmegye főispánja. Neje: Koppán nb. Bábo- nyai Gergely leánya 1325.	János 1296	Leány 1296 Férje: Aba nb. Kompold fia Péter 1296.	Leány Férje: Tolcsba nb. János
--	---------------	--	--------------------------------------

Miklós 1315—1333 László 1325—1357, felveszi a »Solymosi« nevet

István 1357

A bán unokája Miklós 1327-ben orgazdasága miatt deveceseri birtokától fosztatott meg.

10. Miskócz nb. Panyit.

1270.

Borsodmegyei ember ; Miskócz nb. Pál fia ; előfordúl legelőször 1256-ban, midőn a borsodmegyei Csaba helység eladásába beleegyezik. 1263-ban István ifj. királynak követe a fenyegető tatároknál, mely minőségben minden tekintetben kielégítő eredményt ért el. 1264-ben kitüntette magát Feketehalomnál ; az István ellen vonúlt Ákos nb. Ernő bán ellen oly szerencsésen harczolt, hogy sikerült neki Ernőt fogságba ejteni ; nagy része volt 1265-ben az izsaszegi győzelem elnyerésében ; 1266-ban részt vett a Szvetiszló Jakab bolgár despota elleni hadjáratban, melyben Plevna bolgár várost elfoglalta ; 1268-ban lett Dobokamegye főispánja ; V. István trónralépte után megkapta a szőrényi bán-ságot, melyben 1270 szeptember 8-án találjuk ; ¹ 1270 deczember 10-től 1272 november 26-ig czímetes bán és Zalamegye főispánja s a mellett (1272 november 27-én) gačkai és zenggi főispán is. Miután 1274 márczius 5-én már nem él, valószínű, hogy 1273 és 1274 között halt meg. Három fiát ismerjük : Lászlót, Miklóst és Pált. Ezek közül László 1282-ben a kúnok elleni csatában vesztette életét. Panyit bán esetleges unokáit nem ismerjük.

¹ Wenzel VIII. 286.

11. Albert.

1272.

Panyit szörényi bán megkapta 1270 végén Zalamegye főispán-ságát, mire a szörényi báni méltóságot 1271-ben és 1272-ben az ismert Kemény fia Lőrincz kezében találjuk (l. f.) ; 1272 augusztus 3-án e Lőrincz pedig nádor és bizonyos *Albert* a szörényi bán.¹ Korábbi pályájából csak az ismeretes, hogy 1270 június 13-tól 1272 június 14-ig királyi lovászmester és szebenmegyei főispán volt. 1275-ben pedig macsói bán. Meghatározására és családi viszonyaira nézve egyenes okirati adataink nincsenek, fentebb azonban már említettük, hogy a *Margit-legenda* őt 1276-ban »Chychety Bán«-nak nevezi s hogy e »Chychet« a legnagyobb valószínűség szerint »Kucso«-nak felel meg, de nem Macsónak, persze mindig feltéve, hogy a »Chychet« nem családi név, hanem bánóságának a neve.

Teljesség kedvéért legyen még felemlítve, hogy 1296-tól 1299-ig bizonyos Albert fia Majs az országnagyok között szerepel, ki 1298-tól 1299-ig a királyné tárnokmestere (címerének főképe : sas). Miután feltételezhető, hogy atyja is országnagy volt, valószínűnek tartjuk, hogy atyja Albert a mi bánunkkal azonos. Azon Majs és Elles nevű fivérek, kik a XIV. század kezdetén Károly király ellen fellázkodtak, valószínűleg e Majs fiai, illetve Albert bán unokái.

12. Gutkeled nb. Málczai Pál.

1272—1274. 1275.

Az ismert István bán-herczeg fia ; 1263-ban még fiatakorú. 1271 július 3-tól 1272 augusztus 3-ig címzetes bán és Bácsmegye (1272 április 26-án Szerémmegye) főispánja. 1272 november 27-től 1274 augusztus 4-ig szörényi bán és (1273-ban) valkói és dobokai főispán.² 1275 márcziusától júniusáig (Roland nádorsága alatt) Csák nb. Ugron az utódja, de még 1275 június 17-től augusztus 11-ig megint csak Pál a szörényi bán.³ 1275 után nem

¹ Fejér V. 1, 241. *Hazai okmánytár* VIII. 439.

² Fejér V. 2, 116. *Hazai oklevéltár* 65. *Hazai okmánytár* II. 11. III. 23. VI. 193. VII. 138. VIII. 148. 152., 164. Knauz II. 21. Kubinyi I. 93. Wenzel IV. 2, 23., 27. 35. (tévesen szepesi bán). IX. 2., 3., 5., 11., 23., 34., 51., 53—82. XII. 71. 93—111. *Zichy-okmánytár* I. 35. Megjegyzendő azonban, hogy Gutkeled nemzetségi volta még nincsen teljesen megállapítva.

³ Fejér V. 2, 397. (tévesen 1277.) Tkalčić 53. Wenzel IV. 50. IX. 115. XII. 138. *Zalamegyei oklevéltár* I. 78.

találjuk őt az országnagyok sorában, mi valószínűleg fivéreinek királyellenes magatartásában leli magyarázatát; 1288-ban csak »Pál comes«; 1291 június 17-én maga magát Pál mesternek nevezi; ez az utolsó róla egyenesen szóló hír; 1300-ban már nem él. Ő a Butkaiak, Ráskaiak, Csatáriak, Márkiak és Málczaiaiak őse. A *Századok* 1875/366 szerint mint Solymosi Pál 1269-től 1272-ig macsói bán, szerémi, valkói és bodrogi főispán lett volna.

13. Kőkényes-Rajnald nb. Mikod.

1275—1276.

A francia vagy spanyol származású Kőkényes-Rajnald nb. Mikodnak a fia; kitünteti magát 1250-ben, midőn a stájer-osztrák hadjárat alatt a magyar határon fekvő Minen (?) nevű várat ostromolta; benyomult a várba, és midőn ott a magyar zászlót ki akarta bontani, lándzsadöfés következtében több helyen megsebesült. Innen az alsóausztriai Kirchsclag ellen vonult, hol Béla király szemeláttára kődobás következtében csonttörést és lándzsadöfés következtében bal lábán sérülést szenvedett; ezután, úgy látszik, 1265-ig csendes visszavonultságban élt, míg a Béla és István között akkor leghevesebben kitört viszályok megint a nyilvánosság terére szőlítették.

Istvánnak embere volt, és ez lehetett annak oka, hogy Béla alatt mindedig országos hivatalt nem kapott. Midőn István Erdélybe menekült és Béla a Kán nb. László és fivére Gyula vezérlete alatt álló magyar-kún hadat utána küldte, Mikod és fivére Imre ezt Dévánál legyőzte. Feketehalomnál (1264) a két fivér (Mikod és Imre) egyik kirohanás alkalmával a győzelmet elősegítette s az ellenséges főparancsnok elfogatását lehetővé tette; a kún Menk vezérlete alatt Erdélybe jött újabb kún sereget szintén e két fivér verte meg, mire István a háború színhelyét már Magyarországba tehetette át. Itt szembe szállt vele Ákos nb. Ernő bán, de Mikod a Csák nb. Péter segítségével Ernőt fogságba ejtette. Izsaszegen is kitüntették magukat a fivérek; közreműködésüknek lehetett köszönni, hogy Güssingi Henrik és fiai fogságba kerültek és Preussel Henrik budai várparancsnok megöletett, — de Mikod is súlyosan megsérült. 1266-ban még a kúnok ellen is harcolt.

Midőn István 1269-ben Mikodnak több erdélyi helységet adományoz, akkor őt már »bán«-nak nevezi; bánága azonban ismeretlen; 1275 december 10-től 1276-ig azonban szörényi bán; ¹ István halála után IV. Lászlónak híve lett, kinek néhány

¹ Fejér V. 2, 235. Wenzel XII. 135., 144., 174.

»expeditiója« alkalmával jó szolgálatokat tett. 1279 óta gyakran találkozunk vele mint címzetes bánnal; 1298-ban Budán végrendelkezik. Tőle származnak az erdélyi Dobokaiak.¹

14. Bazteji Rajnald.

1277.

Az esztergommegyei (most Vasztil nevű fejérmegyei puszta) Baztej (Bozteh) helységből származó Bazteji Rajnald fia. Már 1259-ben István társkirálynak kedves embere, kinek részére maga István kérte meg a hatalmas Buzád-Hahót nb. Panyit leányának kezét. E szerint már akkor igen érdemes multra tekinthetett vissza. Megerősíti ezt különben István király, midőn 1270-ben egyik adományozását Rajnaldnak következő érdemeivel indokolja: 1. Még István stájer fejedelemségekor (tehát 1259-ben) résztvett az összes osztrák-karantán és cseh expeditiókban. 2. 1266-ban kitüntette magát a görögök ellen. 3. Ötször vett részt bolgár hadjáratokban. 4. Izsaszezen Güssingi Henrik bán elfogatásában működött közre s ez alkalommal bal szemén megsérült. Mindezekért megkapta 1270-ben többek között az abaújmegyei *Rozgony* birtokot, mely azelőtt Rosztiszló hercegéé volt. Akkor (1270-ben) volt Rajnald királyi lovászmester, Szabolcsmegye főispánja és László trónörökösnek étekfogómestere; 1272-től 1273-ig csak étekfogómester és szabolcsi főispán; étekfogómesteri minőségben 1276-ig találjuk és a mellett még (1274 augusztus 17-én) galgóczi és (1273 márcz. 30-tól 1274 augusztus 4-ig) szolgagyőri főispán; 1277 június 21-én étekfogómesteri minősége mellett szörényi bán is.² 1278-ban azt mondja róla Kézai krónikás, hogy a morvamezei csatában »a király zászlaját emberül és hatalmasan tartá«. 1289-ben nádor. Tőle származnak a Baztejiek és a hirneves Rozgonyiak.

15. (III.) Lőrincz.

1279. 1291.

Már fentebb mondtuk, hogy Lőrincz erdélyi vajda és szörényi bán 1270-ben nem élt. Nevezett évben Lőrincz nevű fiára akadunk, kinek a bácsmegyei futaki birtok miatt az ugyanazon megyebeli Iregiekkel van pöre. 1277-ben elvassuk, hogy Lőrincz vajda fia Lőrincz a Somlyó (Krassó) megyei Vaja és Kőrösszeg nevű birtokokat kapja. E Lőrincz 1272-től 1274-ig pohárnokmester Keve és Krassómegye főispánja, 1279 márczius 13-án és május 11-én pedig szörényi bán,³ mely minőségben dobokamegyei kend-

¹ Lásd róla s családjáról az *Erdélyi Múzeum* 1895. évi folyamának 346—351. megjelent dolgozatomat.

² *Hazai okmánytár* VIII. 174.

³ Fejér V. 2, 492., 547.

teleki birtokát Rodnai Brandolin fia Hencz budai várparancsnoknak adja el. Miután utána 1291-ig sem más szörényi bán, sem más kevei és krassói főispánt nem ismerünk, biztosra vehetjük, hogy az 1291 október 9-én előforduló Lőrincz szörényi bán, kevei és krassói főispán¹ a vajda fiával azonos.

E Lőrinczre vonatkozólag Pauler biztosra veszi, hogy egy Lőkös nevű fiút hagyott maga után, a mit azzal indokol, hogy Kán nb. László erdélyi vajda 1308-ban néhai Lőrincz mester fiát: néhai Lőkös mestert rokonának nevezi. Paulernek állítását a következőkkel lehet támogatni.

Tudjuk, hogy ifj. Lőrincz 1270-ben a Bácsmegyében fekvő Futak birtokosa és 1277-ben a krassómezei Vaja és Körösszeg nevű birtokokat kapta; ha már most szemügyre vesszük, hogy sokáig Keve- és Krassómezei főispánja volt, teljes joggal mondhatjuk, hogy Krassómezeiben is birtokos. Miután egy Lőrincz fia Lőkös 1304-ben azon főurak között szerepel, kik Károly király érdekében az osztrák fejedelemmel szövetségnek, világos, hogy e Lőkös, kiról mindaddig nincsen szó, hogy valamely kimagasló szerepet játszott volna, csak atyjának és őseinek érdemei révén juthatott ama kiváló politikai pozícióra, valamint az is világos, hogy mint a hatalmas Kán nb. László olygarchának rokona kétségkívül előkelő és befolyásos családból kellett származnia. Mivel pedig ez időtájt más Lőrinczet nem ismerünk, kit atyjával azonosíthatnánk, mint Lőrincz vajdának hasonnevű fiát, önkéntelenül is arra kell gondolnunk, hogy Lőkös csakis e Lőrincznek a fia. László vajdának 1308. évi okiratából tudjuk, hogy Lőrincz mester és utána fia Lőkös bizonyos Szemlék mesternek azon Pokort ajándékozta, melyet Lőrincz valamikor királyi adományozás czímén kapott. Pokor hovátartozandóságát nem ismerjük ugyan, de tudjuk, hogy Szemlék mester 1330-ban az Aradmegyében még ma is létező Szemlak birtokosa.² Tekintettel arra, hogy Bács-, Keve-, Krassó- és Aradmegye egymással határosak és Lőrincz vajda 1248-ban a krassómezei Illadiában (= Yliad) tartózkodott, mely minden valószínűség szerint tulajdonát képezte, akkor még a birtokviszonyok is támogatják azon feltevést, hogy Lőkösünk Lőrincz vajdának az unokája. Miután tudjuk továbbá, hogy Vaja és Körösszeg, melyet IV. László 1277-ben Lőrincz vajda fiának Lőrincznek adott, 1339-ben Károly király részéről az oláh nembeli Czáván fia Péter fiainak: Mihály, János és Miklósnak adatott,³ bizonyos, hogy Lőkösnek magva szakadt.

DR. WERTNER MÓR.

¹ Wenzel XII. 510.

² *Zichy okmánytár* I. 362.

³ *Hazai okmánytár* VIII. 189.

KI KOHOLTA A SYLVESTER-BULLÁT?

Egy kis helyreigazítás.

*Karácsonyi János*nak e tárgyban a *Századok* utolsó, május havi füzetében e cím alatt közrebocsátott tanulmányának engemet érintő megjegyzésére.

Ugyanis Karácsonyi szerint az e tárgyban több mint évtized előtt (1897-ben) közzétett értekezésemben (*Történet-irodalmi széljegyzet a Sylvester-bulla eredetének kérdéséhez, Magyarország az Árpádok korában* című történeti tanulmány függelékéül) — »bár rettenetesen óvatos nyilatkozatok közt« hajlandó lennék vagy voltam »a magyar püspöki kar körében keresni a hamisítót. De hát a püspöki kar tagjai közül ki volt az, ki a koholmányt készítette? — folytatja szószerint Karácsonyi — ezt Lánczy el nem árulja s ember legyen az, a ki az ő szavaiból azt világosan ki tudja sütni«. Eddig szószerint Karácsonyi.

Es neki egy betűig igaza van. Ugyancsak ember legyen, a ki fent idézett és a Franklin-Társulat *Olcsó könyvtár* kiadványában elég sok kézen megfordult kritikái »széljegyzetemből« ezt a meglepő eredményt, vagyis: hogy a *magyar püspöki kar valamelyik tagjában* keressük a koholmány mesterét, »ki tudná sütni«.

Ezek közé semmi esetre sem tartozhatik Karácsonyi János maga, a ki a *Katholikus Szemle* 1897-iki évfolyamában (V. füzet, nov.—decz. sz., 1007—8. ll.) szíves volt ismertetni a szóban forgó cikkelyt, kiemelve, hogy bár »még nem mond határozott ítéletet, de már két, a magyar történet előtt ismeretlen, pedig a csaló felismerésére fontos körülményt tisztába hozott, t. i. az első közlőnek, Inhoffer Menyhértnek jellemét és a bulla koholásának összefüggését a magyar kath. egyház 1638—44-iki állapotával. *Már megvan a valószínű felelet* arra a kérdésre, ki koholta a hamis bullát? és még inkább arra, miért koholták? Inhofferról már most . . .« s így tovább.

A nagyérdemű szerző tehát ekkor tisztában volt, hogy bár kétségtelenül bizonyos rezervával levezetett — mert csak közvetett bizonyítékokra alapítható — fejtegetésem *Inhoffer M.* Jézus-társasági író szerzősége, álcázott személyisége azonosítására, kiderítésére irányult.

Csak az emlékezeti apparátus egy functionális tévedésének, egy esetszerű illusziójának — a melynek egyébként igen kitünő memoriájú emberek is időnként ki lehetnek téve — vélem tulajdoníthatni, ha most — igaz, 12 esztendővel ama sorok írása és valószínűleg fejtegetéseimnek olvasása után — a fenti — képzeleti — állításra, egy egészen alaptalan imputatióra ragadtatta magát.

Quod absit! Isten mentsen, hogy még a főtisztelendő magyar püspöki karnak vagy egyik tagjának, akár csak a XVII. század első felében, tehát ugyancsak régi időkre visszanyúló valamilyen koholmányi részességét, avagy szándékát merje, akár csupán conjectura gyanánt a jelenkornak, a *mának* egy igénytelen profán gyermeke felvetni, a falra festeni.

A történet-kritikai gondolkodásnak teljes hiánya, mely egész közéletünknek, úgy mint történelmi munkásságunknak egyik sajátlagos jellemvonását képezi s e helyett a tekintély-imádat és — újabb időkben — a felekezeti érzékenység erős túltengése az illetén téves feltevés elleni tiltakozásra egyenest reá kényszerítenek.

De az ilyen téves imputatio különben magának az alapkérdésnek tárgyilagosa felderítése és megoldása munkáját és végleges sikerét hátráltatja, kockáztatja. Mert a kutatást eltereli a nyomról, a melyet egyik vizsgáló vagy érdeklődő feltalált vagy célravezetőnek gondolt.

A XVII századi magyar püspöki karról vagy annak valamely tagjáról sohasem volt szó a koholmány szerzői sorában — és hasonló célzás sem történt, esélyszerű lehetőség sem érintett fentidézett, első nyilatkozatomban.

Azóta további kutatásokról adtam hírt e tárgyban, a Sylvester-bullának alkatelemei és netaláni adatszerű alapvetéséről: vajjon találtak-e a római Curia levéltári anyagaiban, állagaiban?

Erre vonatkozott közleményem a Történelmi Társulat s a *Századok* ama füzetében és ünnepies kiadványában, mely a *Szent István király Emlékezete* című (1901.) külön kötetben is megjelent. (»Vatikáni Anyagok Magyarországnak szent István király által pápai hűbérül való felajánlásához.«) Ebbeli fejtegetéseimet azon kijelentéssel vezettem be, hogy ezeket elől idézett kiadványom kapcsán és a bulla-koholmány szerzőségére vonatkozólag éveken keresztül folytatott kutatásaim egyik adaléka gyanánt bocsátom közre. Bárha e közlések a szerzői személyazonosítás kérdésével nem foglalkoztak, mégis odavetőleg utaltak *Inchoffer* atya munkásságára (40. lap).

Ellenben az 1903. évi (április) Rómában lefolyt nemzetközi történettudományi congressuson a szóban levő bulla-koholmány-

ról tartott előadásomban ismertetvén azon eredményeket, a melyeket a magyar történetkutatás és kritika e productum érvénye és lényege tekintetében megállapított (*Századok* 1903. decz. füzet), ugyancsak reá mutatam abbéli állásfoglalásomra, hogy annak szerzősége *Inchoffer* atyának tulajdonítandó. Pedig ez előadásomban éppen Karácsonyi éles kritikai taglalatának ismertetésére vetettem volt a fősúlyt — és ha t. tagtársunkat fentebb »nagyérdemű«-nek neveztem, ez nem volt udvariassági flosculus, hanem első sorban ama legis arte diplomaticae szét-szedésből folyó érdemének elismerése, melynek a koholmány szövegét, belső structuráját alávetette.

Mégis, nem hiszem, hogy más alapon mint az olasz napisajtónak közleményei alapján, mely a nagy nemzetközi gyülekezet tárgyalásait napról-napra jól-rosszul kísérte — legfeljebb a hivatalos congressusi »Diario«-nak rövid naplószerű összegezéséből merítve tudomását, egy római jezsuita — névtelenül bár, de egyébként szerzőségét éppen nem rejtve, — egy olasz regionalis ultramontán napilapban egy hosszú cikket szánt ez előadásnak és csekély személyemnek.

A cikknek veleje és zöme azonban azon bizonyításban, illetve zárfolatban állott, melylyel *Inchoffernek* (S. I.) jóhiszemű közlő volta mellett érvelt s ennél fogva kiinduló pontul és végkövetkeztetésül a bulla valódiságát és authenticitását kétségtelen tényül állította oda. Tette pedig mindezt, nem ama controvers anyagnak és történet-kritikai vizsgálatoknak ismerete alapján, melyek e tárgy körül az utóbbi másfél század alatt kifejlődtek — hanem azon egyetlen, ámbátor bőséges, »Commentarius praeuius« alapján, a melyet 160 esztendő előtt (az *Acta Sanctorum* illető kötete 1746-ban jelent meg) *Stulting* S. J. atya a szent Istvánról szóló »Acta« bevezetéseiül közrebocsátott, s a mely utóbbiaknak velejét a Hartwick-legenda annotált és commentált kiadása képezé — egyéb, szent Istvánra vonatkozó történet-emléki adalékok mellett. De a XVIII. századi bollandista ebbeli apparátusának polemikus éle, mondhatnók metakritikai heve, *Schwartz* Godfred szepesi hazánkfia és németországi professornak ismert egyháztörténeti munkája, a Sylvester-bulla koholtságát bizonyító érvelése ellen irányult.

Bizony nagyon régi dolgok ezek, oly régiek és közismertek, hogy Magyarországon szinte elfeledtek! A világ azóta sokat haladt, de eme nyilvánvaló falsumnak azonnal való felismerésében és könyörtelen megbélyegzésében meglehetősen egyértelműséggel nyilatkozott meg magyar katolikus egyházrendi történészeink ítélete Praytól Karácsonyiig — a minthogy az első nagy római *bullarium* kiadója, Cocqueline is amaz

ál-bulla lenyomatásához hitetlenségének jegyzetét fűzte szárazon.

De a római jezsuita, a ki 1903-ban írt, ezekről nem tudott semmit és kizárólag a harmadfél század előtt élt és elhalt rendtagnak tisztázása, afféle »jezsuita-hajsza« naivúl téves szimatja s egy ismeretnélküli pártbuzgalom ösztönével tárgyalt dolgokat, a melyeket mi mindnyájan régóta pártkülönbség nélkül és merőben *historicum* gyanánt, rég lezajlott történetül tárgyalunk.

Bocsánat a félig-meddig személyes természetű reminiscenciákra valló kitérésért!

De ezen ál-bulla körül annyira »nincsenek lezárva az acták« — miként 1897-ben írárom — s a tárgy még mindig oly nagyérdekű, hogy minden mozzanat, a mely körülötte felmerül — főképen külföldről — registrálást érdemel, némi érdeklődésre tarthat számot . . .

Ezek után szerettem volna egyet-mást elmondani Karácsonyi tagtársunk tanulmányának *positív* részéről, a *Marnavics*-féle szerzőség hypothesiséről.

De a *Századok* május közepi füzetét későn kaptam kézhez s mire e sorokat beszolgáltathatom közlönyünkbe, az új szám ívei is ki voltak szedve, lefoglalva. És csak kevés időm volt a *Marnavics* írói személyisége és munkái felől közelebből tájékozódhatni.

Mégis megkísérlém és egy tizenöt év óta folyó előtanulmány alapján talán gyorsabban is sikerülhetett benyomást szerezni, véleményt alakítani az irányban, hogy a *Marnavics szerzősége melletti érvelés nem tartható fenn*.

Ez iránti fejtegetéseim, sajnálatomra, most végkép leszorultak. Azonban a szerkesztő úr szivességéből a *Századok* valamelyik legközelebbi számában módom lesz azokat közrebocsátani.

Budapest, május végén.

LÁNCZY GYULA.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

SZLÁV PÁRHUZAMOK A »REX IUNIOR« CZIMÉHEZ.

A magyar királyi hercegség és az ebből kifejlődött ifjabb királyság intézménye *statikailag* véve, világosan áll már a történettudósok előtt. Hogy a királyi herceg a katonai és a törvénykezési hatalmat gyakorolta, pénzt veretett, birtokokat adományozott, hogy az ifjabb királyok saját területükről (Szlavonia, Erdély) úgy beszélnek, mint külön országról, mind általánosan ismert, kétségbe nem vonható tények.¹ Nem is ezekről akarok szólni, vagy az intézmény egyes tüneményeit új adatokkal megvilágítani, hanem adalékokat akarok nyújtani a magyar ifjabb királyság *evolúciójához*; componenseire akarom bontani azt az erőt, mely az intézményt létrehozta. Mert ezt az erőt eddig nem méltatták eléggé figyelemre; az ismert intézménnyel vagy a királyi hatalom keretében operáltak tudományosan, vagy féltudományosan az ifjabb királyok által kormányzott országok politikai történetében. »Az ifjabb királyság legjobban bizonyítja a királyi hatalomnak magánjogi irányú fejlődését«, mondják a magyar jogtörténészek. »A horvát hercegeknek (és bánoknak) ilyen nagy hatalmuk csak azért lehetett, mert Magyarországgal való szövetségben Horvátország megőrizte függetlenségét,« mondják a horvát historikusok.²

Mind a két állításban meg van ugyan indirecte jelölve az intézmény állítólagos forrása, de azért mind a kettőben nem az a fő, hogy az intézmény honnan ered, hanem hogyan létezhetett a királyi hatalom mellett. Mert ha igaz is az, hogy a királyi hatalom közjogi irányú felfogása ilyen osztozkodást (mint az ifjabb királyság) meg nem tűr, azért annak magánjogi irányú fejlődése magában véve még se hozza létre. Ha igaz is volna, hogy a szlavonországi herce-

¹ Pauler, *A magyar nemzet története* II., 104. Szilágyi, *A m. n. tört.* II., 420. Marczali, *Tört. Értekezések* 17. (1899), 80. Timon, *Magyar alkotmánytört.* 111.

² Gruber, *Vjestnik hrv. arkiva* III., 81. V. ö. *Századok* 1905., 315. l. jegyzet.

geket és ifjabb királyokat Szlavonia külön közjogi állásának fel-tüntetésére küldték, azért Szlavoniának hozzácsatolása még sem teremthette az erdélyi hercezséget és a Sz. László előtti királyi hercegeket. E két tényező közül sem az egyik, sem a másik nem lehet az a fő, melyből az intézmény sarjadt; legjobb esetben mind a kettő csak medium lehetett, melyen keresztül az intézmény csirái erőre kaptak. Ha ezeket fel akarjuk fedezni, akkor az ifjabb királyság intézményét nem szabad a magyar közjog speciálításának tekinteni, hanem figyelemmel kell lenni a hasonló institutióra a cseh és a szerb államiságok multjában is.

A csehek legrégibb krónikása leírva II. Břetislav Prágába való bevonulását (1092.), azt mondja: »et secundum ritum huius terrae est inthronizatus *dux iunior* Bracislaus«. Mikor I. Přemysl Otokar, cseh fejedelem, a pápától a királyi czímet kapta, fiát Večeslavot királylyá koronáztatta (1228.); ennek a czíme »*rex iunior*« volt.¹ 1331. augusztus elsején Raguzza város tanácsa határozza: »quod debeat scribi domino *regi iuveni*, quod dignetur et placeat satisfacere mercatoribus nostris de drappis per eum ablatis mercatoribus nostris tempore, quo fuit in *discordia* cum patre — — dando sibi intelligi, quod si dictis mercatoribus in proximo non satisfecerit, conquirebimur (!) de ipso patri suo *veterano*«. ² A *rex iuvenis* alatt Dušan, III. István Uroš szerb király fia, a későbbi császár értendő, a ki Scutari székhelylyel Zeta nevű tartományban uralkodott ³ és a ki oklevelei aláírásában mint »kralj mladi« (ifjú király) szerepel.⁴ Más kommentár fölösleges a fentebbi raguzai határozathoz. A magyar intézmény jellemző vonásai mind megtalálhatók benne: a czím, a külön terület, az ifjabb király hatáskörét korlátozó garantiák tényleges hiánya, mely háborúhoz vezet, az öregebb király teoretikus felsőbbsege, melyet a magyar aranybulla így fejez ki: »item servientes accepta licentia a nobis possunt ire ad filium nostrum, ut a *maiore* ad *minorem*«. Kétség nem lehet, hogy a XI—XIV. századokban a Szudeti hegyektől egész Albániáig egy zóna húzódik, melynek közjogi felszínén háromszorosan is figyelemmel lehet kísérni az ifjabb királyság intézményének a hajtását. Mivel pedig ezen institutio

¹ H. Jireček, *Slovánské pravo v Čechách a Moravě* II. (Prága, 1864.), 101.

² *Mon. Ragusina* II., 335. és V. 321.

³ »i ide (III. István Uroš) na syna svojego do vnutrje državi jego zemlje Zetskyje do grada rekomaago Skodra.« Daničić, *Životi srp. kraljeva*, Zágráb, 1886., 209.

⁴ Rovinskij, *Žur. min. prosvješćenija* 229. (1883. szeptb.), 63. Jastreb-ov, *Glasnik* srp. uč. društva 49. (1881.) 360 és kk. II. V. ö. Majkov, *Istorija* (ford. Daničić, Belgrad 1876) 42 l. Srećković *Istorija* II, 341. Hasonlóképen *Dusan* császár fia Uroš már apja életében »*rex*« volt. Jireček, *Spomenik srp. akad.* 11. (1892.), 29. *Glasnik* 15. (1862.), 267. Florinskij, *Athonskije akty*, Pétervár 1880., 23.

legszorosabb összefüggésben áll a királyi hatalom fejlődésével, az erő, mely a szóban forgó intézményt létrehozta, megállapítható, ha a magyar, cseh, szerb királyi hatalom fejlődésére ható tényezők sokaságából kiszedjük azokat, melyek mind a három productumban találatnak. Ilyen közös tényező pedig kettő van: a részuralom rendszere és a törekvés, hogy az elsőszülöttségi fiági öröklési elv megszilárduljon.

A szlávoknál, mint a primitív népeknél rendszeresen, eleinte nem volt ismeretes a fejedelmi hatalom öröklése.¹ A fejedelem nem auctoritate propria, hanem potestate delegata uralkodott.² Később a fejedelmi méltóság egy bizonyos családhoz van köze (Přemyslok a cseheknél, Nemanyák a szerbeknél); a család tagjai a családi hatalom megszilárdítása végett a fejedelemtől egyes tartományokat, župákat, országokat kapnak. Ezek azok a hírhedt szláv udéli (latinul partes), melyeknek rendszerét az oroszok végletekig keresztülvitték. A cseheknél a XI. században bizonyos župák, azután Morvaország képeztek az udéli-re osztandó tartományokat.³ A szerbeknél Duklyát (Dioclea, Doclea) és a Tengermelléket kapták a fejedelem legközelebbi rokonai.⁴ Hogy ezen romboló rendszer az állam szétforgácsolását nem idézte elő, többek között a fejedelmek azon természetes törekvéseinek köszönhető, hogy fiaik örököljék utánuk a hatalmat. Ezen célzt Szerbiában aránylag kevés megrázkódással el is érték és a XIII. század második felétől kezdve ott szabályosan követi az apát a fiú a trónon. A nagy hatalom, melylyel a fiú az ifjú királyság révén még atyjának életében rendelkezik, nyomatókat ad az elv keresztülvitelére.⁵ A cseheknél ez nem ment oly könnyen. »Justitia erat Bohemorum, ut semper inter principes eorum major natu solio potiretur in principatu«, mondja Cosmas és szavait a XI. század tényei bizonyítják.⁶ De a XII. században mindinkább előtérbe nyomúl a senioratus elvének eltávolítására való törekvés, mígnem végre 1216-ban Csehország nagyjai »elegerunt in regem eorum Venceslaum ipsius regis Boemiae primogenitum«.⁷

¹ Procopius, *De bello gotico* III., 14. ed. Bonn. 344. Porphyrogenetes, *De adm. imp. ed. Bonn.*, 128. Krek, *Einleitung in die slav. Literaturgeschichte* II. kiad. 155., 363.

² Bestužev-Rjumin, *Russkaja istorija* I., 52.

³ H. Jireček i. m. 110—114.

⁴ Megjegyzendő, hogy csak a részuralom szempontjából ítélendő a presbyter Deocleas krónikája (v. ö. *Századok* 1904., 525., 3. jegy.) és általa felsorolt fejedelmek hosszú sora aránylag igen rövid időben. A fejedelmek coexistentiája, nem azoknak a successiója a döntő ott.

⁵ De azért még a XIV. században is viszályok dúlnak a testvérek között a trón körül. L. C. Jireček, *Archiv für Slav. Phil.* 17. (1895.), 258. U. a. Ottáv Slovník XXIII. 979.

⁶ H. Jireček, i. m. 86—86.

⁷ Erben, *Regesta Boemiae* I.

Azt hiszem fölösleges a részletes párhuzam a magyar állapotokkal. Elég, ha felemlítjük, hogy a krónikák által ecsetelt és I. Endre, I. Béla és fiaira vonatkozó állapotokban a részuralom félre nem ismerhető jelei mutatkoznak. »I. Endre korában öcscse Béla kapta az ország egyharmadát, I. Béla halála után gyermekei Géza, László és Lambert Salamonnal olyan egyezsége léptek, hogy megtarthassák az ország azon területeit, melyeket atyjuk bírt.«¹ Ezen és efféle állapotok létesítésénél főleg a klérus működött közre, mely az öröklési rend hiánya következtében a trón körül dülő viszályokat gépiesen a szlovén rendszerrel próbálta lecsillapítani, illetőleg azoknak elejét venni.² De a törekvés, hogy ne az atyafiakra, az életben lévő testvérré³ szálljon a trón, hanem a fiúra, a magyaroknál első pillanattól fogva szükíteni kezdte a mintául vett tág szláv rendszert, míg végre a XII. században már elvnek tekinthető, hogy a »részek« első sorban a királynak a trónra való jelöltjét, a fiát illetik. A hercegség, mely az ifjabb királyság intézménye mellett továbbra is fenmaradt, egyszerű és nem veszélyes maradványa a szlávoknál virágzó részuralomnak, melyet a magyar királyok csak az elsőszülöttségi öröklési elv megszilárdítása végett alkalmaztak mérsékelt módon.

Az ifjabb királyság intézményből tehát az ifjabb királyok által kormányzott tartományoknak valami ősi, az intézményt okozó, szerződéssel biztosított közjogi állására következtetni nem volna tudományos eljárás. A részek (Morvaország a cseheknél, Szlavonország⁴ és Erdély az Árpádházi királyoknál, Duklya és a Tengermellék, a későbbi Zeta⁵ a szerbeknél) kiszemelésénél a geographiai, olykor talán az ethnographiai (dux Ruizorum)⁶ szempontok is döntöttek és csak természetes, hogy az ifjabb hercegség vagy királyság hatalmi köre és címe az intézménynél régebbi földrajzi fogalmakhoz alkalmazkodott.⁷

¹ Timon i. m. III. (3. kiad.) 115. l.

² »Porro *episcopi et alii viri relegiosi* instanter satagebant inter eos pacem componere.« Budai krónika 168. Az akkori papságra nézve I. Melich, Szláv jövevényszavaink I., 2. rés: 52., 79., 96., 429.

³ V. ö. Timon i. m. 99.

⁴ Szlavonia középkori jelentéséről I. Rešetar, *Arch. slav. Phil.* 17. (1895.), 63. Jagić i. h. 20. (1898.), 7 l. J. Jireček, *Handelsstrassen* 19. és *Bedeutung von Ragusa* 53. l. 56. jegy.

⁵ Ezen földrajzi fogalmakról I. Jireček, *Handelsstrassen* 20.

⁶ V. ö. Mátyás Fl. *Tört. Érték.* 16. (1897.), 9.

⁷ Ebből az alkalomból magától felvetődik a kérdés, hogy a magyar királyné birtokainak van-e valami összefüggése a mérsékelt magyar részuralommal? Határozottan mondhatjuk, hogy nincs. A szokás, hogy a királynénak tartományszerű birtoka legyen, byzanci. III. Elek Byzancz császáranak a velenceiek számára kiadott 1198-iki aranybullájában azt olvassuk, hogy a »provincia Nicopolis« a császárné alá tartozik (*Tafel-Thomas, Urkundenbuch zur ältesten Geschichte Venedigs* I., 164.); hasonlóképpen

Utóirat. A fentebb felhozott tényezőkön kívül az Árpád-házi ifjabb királyság közjogi positiójára hatással volt még a byzanczi udvar példája is, a hol, kétségtelenül a dynastia megszilárdítása végett, olykor a császár mellett fia közjogi tényező gyanánt szerepel. Igy pl. abban a szerződésben, melyet 1111-ben I. Elek byzanczi császár kötött Pisa város közönségével, azt olvassuk: ἡμεῖς πάντες οἱ ἐποικοὶ τοῦ κάστρου καὶ τῆς χώρας Πίσσης ὑπισχυόμεθα σοι τῷ ἀγμωτάτῳ βασιλεῖ κορυῶ Ἀλεξίῳ καὶ τῷ κορυῶ Ἰωάννῃ τῷ ἡγαπημένῳ σου οὐκ καὶ βασιλεῖ τῷ πορφυρογεννήτῳ (Miklosich-Müller *Acta graeca* III., 9. V. ö. Neumann *Byz. Zeitschrift* I., 372. s. köv. II.) Hasonló passzus található a Kálmán-féle 1108-iki trauai kiváltságlevélben: »mihi et filio meo aut successoribus meis tributarii ne sitis« (Smičiklas *Cod. dipl.* II., 19.). De a szóban forgó hatás még sokkal jobban látható a »laudes« szövegéből, melyeket Zara város papsága évente többször köteles volt énekelni Kálmán király és fia, István, dicséretére: »Colomano Ungariae, Dalmatiae et Croatiae almfifico regi vita et victoria. Stephano clarissimo regi nostro vita et victoria« (Bianchi, *Zara christiana* I., 538. Klaić *Vjstnik hrv. ark.* III., 1. és *Vjstnik arkeol. društva* VIII., 109.), itt t. i. kétségtelen (v. ö. Rambaud *L'empire grec au Xe siècle* 257. Bogišić-Jireček *Statuta Racusii* p. LXIII., 2. jegyz.), hogy dicsénekeiben a dalmát papság a byzanczi császár és fia nevei helyébe az első magyar-dalmát-horvát király és fia nevét tette, hasonlóképen mint később, a görög császárság felosztása után, (1210-ben) a durazzói érsek is köteles volt »laudes omni anno quinques« énekelni a velencei doge dicséretére (Tafel-Thomas *Urkunden zur ältesten G. Venedigs* II., 123.).

ŠUFFLAY MILÁN.

LAUDON ÉS MAGYAR HUSZÁRJAI.

Sauer Ágost *Die deutschen Söculardichtungen an der Wende des 18. und 19. Jahrhunderts*¹ című gyűjteményében egy költeményt közöl, melynek czíme: *Abschied des achtzehnten Jahrhunderts.*

említetnek a »pertinentiae imperatricis scilicet Vesna, Farsala, Domocos« a görög császárság 1204-iki feloszló oklevelében (Tafel-Thomas i. m. I., 169). Nem lehet kétség, hogy ezen szokás az Árpádoknak a byzanczi uralkodó házakkal való házassági összeköttetései révén hozatott be Magyarországra, hasonlóképpen mint Szerbiában is, a hol 1357-ben az adriai tengerparton fekvő Dulcigno város Ilonának (carica kyra Elena Miklosich, *Mon. Serbica* 164.; Jireček, *Časopis čes. musea* 60. [1886.], 17.), Dušan császár özvegyének engedelmeskedik (Dulcigno város írja a velenceieknek, hogy mindenben hajlandó engedelmeskedni »et maxime in hiis, que non cederent in detrimentum et damnum dominationis nostre imperatricis Slavonie.« Ljubić *Listine* III., 343.).

¹ Megjelent mint a *Deutsche Litteraturdenkmale* című kiadvány-sorozat 91—104. száma, Berlin, 1901.

Vorgelesen einer Gesellschaft das Jubiläum feyernder Freunde, sieben Minuten vor der ersten des neunzehnten Jahrhunderts ¹ Szerzője: G. L. Weber. *Maior der fürstlichen Stipendiaten in Marburg.* ² A költemény bekezdő sorai:

»Während dem rasselnd der Kriegsgott schüttelt die eisernen Waffen,
Und Teutiens Süden noch dampft vom Blut der Erschlagenen;
Während im schrecklichen Kampf der Unger sein donnerndes *Rajta*,
Und der Franke *avance, avance!* sich drohend erwiedern...;
Wendet der sterbende Greis, der Schutzgeist unsers Jahrhunderts,
Eine Thräne im Aug', sich weg von der Rasenden Kampfplatz...«

A *Rajta* szóhoz a szerző a következő érdekes jegyzetet fűzi:
»*Rajta* — es findet sich für diesen Kraftausdruck der ungrischen Sprache in der Deutschen kein völlig entsprechendes Synonym; allenfalls: drauf, drauf! Laudon hörte es im letzten Türkenkrieg die ungrischen Husaren rufen. Er erkundigte sich nach seiner Bedeutung, und bediente sich nachher dieser Aufmunterung mit Erfolg bei der Erstürmung von Belgrad; (Si fabula vera!)« — Vajjon mese-e?
bl.

¹ Olv. *Sauer* id. m. 271—273. l.

² V. ö. u. a. 592. l.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

BOSNYÁK ÉS SZERB TANULMÁNYOK.

A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára. Szerkesztették Thallóczy Lajos és Áldásy Antal. Budapest, 1907. — *Bosnyák és szerb élet- s nemzedékrajzi tanulmányok.* Írta Thallóczy Lajos. Budapest, 1909.

— Két közlemény. —

I.

Köztudomású igazság, hogy a magyar állam fennállásának tényezői között az első sorban foglal helyet: keleti politikájának iránya és sikere; a minthogy a mult századok folyamán Magyarország hatalmi emelkedése és sülyedése a Balkán-államok területén kifejtett erőfeszítéseivel és elkövetett mulasztásaival a legszorosabb kapcsolatban áll. Magyarország sorsa rendszerint keleti határain túl: Belgrád és Várna között dőlt el.

Ebből a tényállásból természetszerűen foly az a kötelesség, hogy a magyar történetnyomozás és történetírás behatóan foglalkozzék a magyar korona társországainak és egykori mellék-tartományainak történetével, teljes világításba helyezze azt a befolyást, a mit a magyar politika és kultúra ott érvényesített.

Sajnos, ez irányban a mulasztás vádját nem háríthatjuk el magunktól. Pirúlva kell feltekintenünk a lócsei születésű *Engel János Keresztély* nagy alakjára, a ki 1772. és 1808. között, kora színvonalán álló német munkákban (hét terjedelmes kötetben) tette közzé Horvát-Szlavon- és Dalmátországok, Bosnia, Szerbia, Bulgária, Moldva, Oláhország, Galiczia és Lodoméria, végre a magyar főnhatóság alatt állott raguzai köztársaság történetét; tehát egymaga oldotta meg az egész feladatot olyképen, hogy az európai szakkörökben közelismerést küzdött ki.

Ellenben magyar nyelven *egyetlen egy* ilyen monographiát sem mutathatunk fel, mely a tudomány ezidőszerinti követeléseinek megfelelné.

Könnyen érthető tehát, hogy a történettudomány munkásai körében türelmetlenül várják a Bosznia történetét tárgyaló,

nagyjelentőségűnek ígérkező művet, melyen már egy negyedszázadon át meg nem fogyatkozó lelkesedéssel dolgozik — *Thallóczy Lajos*. Az időközönként általa közrebocsátott okmányközlések, előtanulmányok és töredékek hosszú sorozata zálogául szolgál annak, hogy monumentális alkotást fog nyújtani.

Thallóczy a történetnyomozás és történetírás egész területe fölött uralkodik. A kőfejtő napszámos munkájától föl a tervező műépítész alkotásáig mindenre képesítve, van és semmitől sem riad vissza kivételes munkabírása. Széleskörű könyv- és levéltári kutatások között csorbítatlanul őrizte meg írói formaezékét. Apró részletek forráskritikai fejtegetései mellett, a nemzeti és európai fejlődés legmagasabb álláspontjaira tud emelkedni. Ezenfelül megvan benne a szereplő egyéniségek befolyásának és az események összefüggésének méltatásában az a biztosság, melynek elsajátítására elsősorban a politikai és diplomatiiai pálya nyújt magasabbrendű munkásainak alkalmat. Ezt az alkalmat megtalálta ő monarchiánk újabkori keleti politikájának egyik nagymestere oldalán, mint fogékony tanítvány, majd mint megbízható munkatárs. És noha ő a nyílt színpad tapsokat ígérő szerepköre helyett inkább a láthatatlan regisseur tevékenységében keresi ambíciója kielégítését, — feljogosítva veljünk magunkat arra, hogy a Kállai Béni fölött tartott emlékbeszéd szerzőjéhez irányítsuk Goethe nemes szavait:

»Du gleichst
Dem Geist
Den Du begreifst.«

Ezeknek elmondására késztetve érezzük magunkat azon hatás alatt, a mit Thallóczy legújabb munkájának, a »Boszniai és Szerb Tanulmányok«-nak olvasása gyakorolt ránk.

Igénytelen címek alatt, látszólag ötletszerűen és összefüggés nélkül egybeállított értekezéseinek sorozatából¹ gazdag arczképcsarnok bontakozik ki. Szerbország, Bosznia és Hercegovina XV. századbeli történetéből a Brankovics, Oszoja és Koszacsá-dynastiák legérdekesebb fejedelmi sarjai vonulnak el szemünk előtt. Ezen félbarbár alakoktól sajátságosan üt el a nyugati renaissance egyik legragyogóbb egyénisége: Aragoniai Alfonz nápolyi király, kinek mesteri kézzel megalkotott jellemrajzát nyerjük.

¹ Radivoj, Ostoja István bosnyák király fia. — Katalin bosnyák királyné Rómában. — A Brankovicsok nemzedék-rendjéhez. — Hervoja unokahúga. — II. Tvartko bosnyák király házassági terve. — Tanulmányok a Koszacsá-család és Hercegovina történetéből. — A Koszacsák magyarországi szereplése. — Nagy Alfonz nápolyi király s a nyugati Balkán-államok. — Magyar és délszláv vonatkozású heraldikai tanulmányok.

Ebben nagy meglepéssel veszünk tudomást arról az ekkorig ismeretlen tényről, hogy a legelsőek egyike, ki ennek a »mustrakirálynak« értékét megbecsülni tudta, Hunyadi János volt. Az 1447-iki tavasz nyitásával Frangepán Ferencz vegliai püspököt bocsátván hozzá követül, azt a kérését terjesztette eléje, hogy fiát, Lászlót, küldhesse udvarához neveltetésének betetőzése végett. A király szívesen fogadta a nagy hadvezér ajánlatát és a nemes udvariasság hangján biztosította arról, hogy igyekezni fog a fiút atyja példájának utánzására nevelni.¹

De nem szándékozom az egyes tanulmányokat ismertetni. E helyett foglalkozni fogok némely részlettel, a melyek véletlenül ezidőszerint (Mátyás király uralkodása történetének új feldolgozására szánván el magamat) a saját tanulmányaim körébe esnek. Egy évtizedre (1448—1459) szorítkozom.

Kiegészítem, egy-két pontban kiigazítom Thallóczy előadását. Ő bizonyára szívesen fogja ezt látni, mert nem tartozik azokhoz az írókhoz, kik maguknak a tévmentességet igényelik. Éppen legújabb munkájában tiszteletreméltó bátorsággal igazítja ki korábbi munkáinak tévedéseit, végzi, hogy az ő kifejezésével éljek, az önmosdatás munkáját.

Példájának követésére nekem is alkalmat nyújt ő.

Hanc veniam petimus, damusque vicissim!

I.

Brankovics György családi politikája.

A magyar korona melléktartományainak fejedelmei közül mélyebben egyik sem nyúlt a magyarországi politika eseményeibe, szorosabb összeköttetésben a magyar államférfiakkal egyik sem állott, mint *Brankovics György* szerb deszpót (1427—1456). A genialis furfangnak és a vakmerő erőszaknak, a viszonyok alakulásához képest, váltakozva használt eszközeivel igyekezett egyrészt uralmát a hódító török ellenében biztosítani, másrészt a magyar fennhatóság előnyeit élvezni, a nélkül hogy kötelezettségeit teljesítenie kellene.

Politikájának szolgálatában felhasználta eszközök gyanánt leányait is. Mindig »két vasat tartva a tűzben«, általok a két császári udvarnál keresett támaszt. Az egyiket II. Murád szultánhoz, a másikat Zsigmond császár sógorához, Czilli Ulrik grófhoz adta nőül. És amazt, Máriát, miután 1451-ben özvegy-ségre jutott és az apai házhoz visszatért, egy újabb házassági

¹ Az 1447. évi április 10-én kelt levelet közli Thallóczy Tanulmányai Függelékében, mely az általa a magyar történelem szempontjából első ízben felkutatott barcelonai levéltár nagybecsű iratait tartalmazza.

combinatióba vonta be. Az egyetlen történeti emléket, a mi erről szól, Oklevéltárában közölte Thallóczy és most Tanulmányai-ban tüzetesen kommentálja.

Raguza városának a bosnyák királyi udvarnál levő követe 1454 szeptember 13-ikán jelenti, hogy a deszpót eljegyezte özvegy leányát »Pan Isera«-nak, »ki az ő segítségére érkezett volt«.

Az olasz szöveg szláv elnevezése alatt lappangó érdekes völegényt Thallóczy nem ismeri fel. A jelentésnek a milánói fejedelmi udvarhoz és ott az állami levéltárba eljutott egykorú másolatában egyetlen betűnek hibás írása okozza a rejtélyt. ¹ Isera helyett »Iscra« állott a jelentés eredeti példányában. »Pan Iscra« pedig nem más, mint »Giskra úr«, a kinek nevét kortársai a G betű elhagyásával szokták írni. ²

Hogy Brandeisi Giskra János, a híres huszita vezér, mikép jutott el 1454 nyarán Szerbiába, könnyen megmagyarázhatjuk.

Éppen a Thallóczy *Oklevéltára* egyik darabjából (1454 október 10-ikén kelt szrberniki levélből) tudjuk meg, hogy ezen időben a törököktől fenyegetett apósának segítségére hadat vezetett Czilli Ulrik gróf, a kihez azután hű szövetségese, Giskra is csatlakozhatott. Érthető, hogy az őt vele egybebecsülő politikai kapocsnak szorosabbá tételére a rokon összeköttetést kívánatosnak tartotta; annál inkább, mivel éppen ezen időben közte és Hunyadi János között az antagonizmus válságos alakulást vett, és az utóbbi Giskrával is ellenséges állást foglalt el. ³

Brankovicsnak szintén érdekében állott magához csatolni a hatalmas haderő fölött rendelkező cseh urat, a ki neki mind a törökök elleni háborúban, mind Hunyadi Jánossal szemközt, a mikor a viszonyok követelni fognák, jelentékeny szolgálatokat tehetett.

Thallóczy, görög és szerb krónikák elbeszélése alapján azt, hogy a házasság Giskra és Mara császárné között nem jött létre, valószínűnek tartja. Bizonyosságra emelik ezt a feltevést az ő szerkesztése mellett régebben megjelent *Raguzai Oklevéltár* adatai, a melyekből megtudjuk, hogy Mara 1457- és 1461-ben Szerbországban mint Murád császár özvegye élt. ⁴

¹ Az *Oklevéltár* név- és tárgymutatójában ez áll: »Pan Isera (?)«

² A lengyel Dlugoss »Iscra«, a magyar Turóczy »Izkra«, Velenceze budai követe 1458-ban »Iscra« formát használ. V. ö. Tóth Szabó Pál értekezését Giskráról. 7. l.

³ Hunyadi Jánosnak Giskrával szemben kifejtett actiójáról nagy-érdeklő részleteket tartalmaznak Aeneas Sylvius kiadatlan levelei a bolognai és florenzi codexekben. — Érdekes, hogy kevéssel a szerb eljegyzés előtt, 1454 július 6-án, Giskra 2000 forintot vett kölcsön Czilli gróftól. *Muchar*. VII., 399. l.

⁴ *Raguzai Oklevéltár*. 601, 753. l.

Brankovics nemcsak leányait, hanem unokáját, Czilli Erzsébet grófnőt is bevonta politikájának szolgálatába. Miként amazok az Ozman- és Habsburg-dynastiák között ingadozó állásának megszilárdítására voltak hivatva, az utóbbit arra használta föl, hogy a Hunyadi-házat az ő érdekkörébe vonzza.

A gyűlölet, melyet ő Hunyadi János ellen táplált, nem vakította el sasszemének éles látását. Korán számított azzal az eshetőséggel, hogy Magyarországon a Czilli gróf vezetése alatt álló udvari párt fölött a nemzeti irány diadalmaskodni fog. Jónak látta tehát ezzel szemközt is két vasat tartani a tűzben.

Mátyás király életrajzában, két évtized előtt, tüzetesen elbeszéltem Czilli Erzsébet eljegyzését Hunyadi Lászlóval és házasságát Hunyadi Mátyással. Azóta megjelent új okmányok alapján több pontban módosítanom kell azt, a mit ott elmondottam.

Az *Oklevéltárban* Thallóczy közli Czilli Fridrik és Ulrik grófok — atya és fiú — 1448 június 18-ikán kelt nyilatkozatát, a melyben előadják, hogy régebben kiállított okmányukban Brankovics Györgynek felhatalmazást adtak arra, hogy Erzsébet grófnőt az ő tetszése szerint »bármivel összeházasíthassa«.

Ezzel összhangzásban áll az, a mit Capistranoi szent János 1455 július 4-ikén ír Győrből a pápának, ¹ hogy Czilli Ulrik neje, a mikor egy alkalommal látogatásképpen Szendrőre jött, kis leányát, kit magával hozott, atyjánál (»gratia consolationis et gaudii«) hagyta. Ugyanő elbeszéli, hogy a görög szakadár egyházhoz buzgón ragaszkodó deszpót az ő kis unokáját görög szertartás szerint újból megkereszteltette és vallásában neveltette.

A Czilli gróftól nyert felhatalmazással élt Brankovics, és 1448-ban eljegyezte Erzsébet grófnőt, ki ekkor hét esztendő volt, Hunyadi János fiával, Lászlóval.

Ekkorig abban a véleményben voltak a történetírók, hogy ez az eljegyzés, melyről már Bonfin ír, az 1448-ik év őszén történt, azon egyezés alkalmával, a melylyel a rigómezei ütközet után Hunyadi János, Brankovics György fogságába jutván, szabadonbocsáttatását kieszközlötte.

A Thallóczy által közölt oklevélben nem csekély meglepetésünkre, a két Czilli gróf jóval korábban, június havában, hozzájárulását jelenti ki Hunyadi Lászlónak Erzsébet grófnővel, Brankovics által, létrehozott eljegyzéséhez, a mely e szerint az év tavaszán történt.

Hunyadi Jánost ezen frigy tervezésében kétségkívül az a szándék vezette, hogy Czilli Ulrikkal benső viszonyba lépjen és

¹ Ez a levél is csak Mátyás életrajzában megjelenése után 1892-ben látott napvilágot *Fermendzin* alább idézendő munkájában.

így nyugodtan szentelhesse figyelmét a törökök elleni háború ügyének.

Éppen ez időben küldött Sforza Ferencz, milánói fejedelem külön követet Magyarországra, hogy a Hunyadi és Czilli gróf között fennálló ellenségeskedést, melyet a kereszténység érdekeire vésteljesnek ismert föl, megszüntesse és a vetélytársakat kibékítse.¹

Azonban csakhamar a rigómezei ütközet után az ellenségeskedés újból lánggra lobbant. Ennek következménye volt az, hogy Hunyadi János kérésére, V. Miklós pápa 1450 április 12-ikén kelt bullájában érvénytelennek nyilvánította az eljegyzést.

Két évvel utóbb, 1451 augusztus elején, azon egyezségben, melyet Szendrőn magyar főpapok és főurak Brankovics és Hunyadi között létesítettek, megállapított, hogy Czilli Erzsébetet Hunyadi Mátyás fogja nőül venni és a mikor a menyasszony tizenharmadik esztendejét betölti, 1453 november 5-én fog vele egykorú jegyesével egybekelni.

A nagyatya, ebben a korban kivételes gyengédséggel, kijelentette, hogy unokáját »kényszeríteni nem szándékozik« frigyre, a mely tehát az ő beleegyezésétől függ. Továbbá kikötötte, hogy a mikor Hunyadi házához költözik, görög szertartású papok és urak fogják kísérni.²

Mátyás életrajzában úgy vélekedtem, hogy a kitűzött időpontban a házasság nem jött létre, mivel akkor Hunyadi János és Czilli Ulrik között súlyos természetű viszály tört ki. Véleményemnek a bizonyosság jellemét adhatta az a tény, hogy Czilli Ulrik csak 1455 nyarán adta beleegyezését a házassághoz, a mi kitűnik Hunyadi Jánosnak 1455 augusztus 1-én kelt okleveléből, a melyben egyúttal megnyugvását jelenti ki abba, hogy a jegyajándék megállapítása egészen Czilli Ulrik tetszésére legyen hagyva.³

Azonban Capistránoi szent Jánosnak fentebb idézett levele kétségtelenné teszi, hogy a házasság és Czilli Erzsébet grófnőnek a Hunyadi-családba való felvétele már jó idővel Czilli Ulrik beleegyezésének megadása és a jegyajándék iránt történt megegyezés előtt, a megállapított időben, 1453 végén, ténynyé vált.

Ugyanis a magyar főrendeknek 1455 június második felében Győrött tartott értekezletére, a melyen a kilenczven esztendőös Brankovics is megjelent, Hunyadi János magával hozta menyét, már mint Mátyás nejét.

¹ A milánói herczeg 1448 április 28-án kelt levele a *Történelmi Tárbán*. IX. 151. l.

² *Téleki* X. 305. l.

³ Az oklevelet közli *Chmel*. Materialien. II. 82. l.

Capistránoi szent János, a ki szintén oda jött, onnan a pápához intézett egyik levelében elmondja, hogy a deszpót a római egyháznak nagy ellensége, a mit azzal is bebizonyított, hogy unokáját, a ki Hunyadi János fiával házasságra lépett (nupta est), . . . hitetlen kalugyerei kíséretében küldötte volt a kormányzó házába, hogy ott az ő hitében neveltessek. Ehhez azután a következő örvendetes tudósítást csatolja. »A kormányzó úr okossága és buzgósága következtében történt, hogy a schismatikuskok mind egymásután eltávolítottak és menyét oly módon neveltette, hogy belőle a legájtatosabb és legkeresztényibb leány lett, a ki tizenhárom éves lévén, felhívásunkra, a mai napon az esztergomi bibornok-érek úr kezeiből, a római szentegyház parancsai szerint, a bérmálás szentségét felvette.«¹

E szerint Brankovics, az 1448 előtt nyert felhatalmazás alapján, egészen önhatalmúlág járt el unokájának házassága ügyében és Czilli Ulrik gróf csak két évvel a házasság megkötése után adta ahhoz beleegyezését. A győri értekezlet után Hunyadi Mátyás neje visszatért Hunyad várába, a hol néhány hónappal utóbb súlyos betegségbe esett és meghalt.²

II.

Brankovics György vizsgálja Szilágyi Mihálylyal.

Aeneas Sylvius (Piccolomini Enea), a későbbi II. Pius pápa, ki a győri értekezlet idején III. Frigyes császár németújhegyi udvarában tartózkodott, egyik történeti munkájában¹ említést tesz Brankovics Györgynek megjelenéséről Győrött. Szól külső megjelenésének felségéről és beszédének tekintélyéről. (In eo sermonis autoritas et corporis maiestas fuit.) Elbeszéli, hogy Capistránoi János kísérletet tett a deszpótát a schismától elvonva, a kath. egyháznak megnyerni. Az agg fejedelem szívesen fogadta a szent szerzetest és meghallgatta tolmács útján előadott érveit, melyekkel őt meggyőzni igyekezett; de azután a következő válaszszal bocsátotta el: »Kilenczven esztendő vagyok, más vallást, mint a melyet őseimtől örököltem, nem ismerek; alattvalóim szemekben szerencsétlen uralkodónak, de bölcs férfinak tűnöm föl; most aggkoromban nem akarok bolondnak látszani; inkább bitófán végezném életemet, mintsem hogy őseim vallását elhagynám«.

¹ *Fermendžin*, Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium. XXIII. 226. l.

² Hunyadi Jánosnak és nejeének Capistránoi Jánoshoz írt leveleit, melyekben őt menyők betegségéről tudósítják, Mátyás életrajzában ismerttettem. Ezeket a leveleket azóta közrebocsátotta *Pettkó Béla* a Történelmi Tár 1901-iki évfolyamában.

Azután elmondja, hogy Brankovics kevéssel Győrből Szerbországba visszatérése után, orvtámadást intézett fegyveresei által Hunyadi János sógorai: Szilágyi Mihály és László ellen, a kik közül az előbbi elmenekült, az utóbbi felkonczoltatott; mire Szilágyi Mihály csakhamar bosszút állott, fegyveres kísérettel ráütött a deszpóra, a viadalban három ujját elvágta, és mint foglyot Belgrádba vitte, honnan nagy váltságdíj fejében bocsátotta szabadon.

Ezen véres eseményekről egykorú krónikák is szólnak; ² úgyszintén említést tesz V. László királynak 1457 márczius 21-ikén kelt oklevele, a melyben a Hunyadi János ellen felhozott vádak között előfordúl az is, hogy az ő meghagyásából intézte Szilágyi Mihály a deszpót ellen a támadást.

A *Szerbországi Oklevéltár* két adatot szolgáltat ezen eseményről. Az egyik a paviai püspöknek 1456 április 27-iki levelében, arról szól, hogy a szerb deszpót fogságából kiszabadult. Ehhez a püspök hozzáteszi, hogy a király és Hunyadi János között a kibékülés még nem jött létre; a miből következtethetjük, hogy Brankovics elfogatása miatt a király, Czilli Ulrik befolyása alatt állván, Hunyadi Jánossal érezte neheztelését, hitelt adván azon alaptalan vádaskodásnak, mely ő benne látta szerzőjét a támadásnak; míg ez csakis a megtorlás műve volt.

Az okokat, melyek Brankovicsot a Szilágyiak ellen intézett merényletére indították, az egykorú emlékek nem derítik fel.

A második adat Velenceze magyarországi követének 1457 február 3-iki jelentésében áll, a melyben említés történik arról, hogy Szilágyi Mihály György deszpótot megtámadta volt, három ujját levágta és fogságba hurcolta és csak 60.000 arany váltságdíj lefizetése után bocsátotta szabadon.³

Az 1457 márczius 21-iki királyi oklevél és Aeneas Sylvius történeti munkája szintén említést tesznek a váltságdíj kiereszokolásáról, de az összeget nem jelölik meg.⁴

Mátyás királynak egy későbbi okleveléből tudjuk, hogy Szilágyi Mihály »elégtétel gyanánt«⁵ öcsce megöletéseért, a torontálmegyei Becse és a krassómegyei Somlyó várakat, a hozzátartozó uradalmakkal kapta a deszpóttól.⁵

¹ De Europa. (Opera omnia. Bázeli kiadás.) 397. l.

² Ezeket (a melyekben Brankovics elfogatása 1545 december 14-ikére van téve) feldolgozta Brankovics életiratában *Mijatovics*, kinek szerb könyvét *Hodinka A.* tanár úr szíves volt részemre kivonatolni.

³ *Teleki*, Hunyadiak kora. X. 546. l.

⁴ »Magnam summam« áll a királyi okiratban, »magno auri pondere« a pápa könyvében.

⁵ Ezt Mátyás király 1458 augusztus 20-iki okleveléből tudjuk. *Kaprinai* II. 195. l.

Kevéssel Brankovics György szabadulása után, fenyegető hírek érkeztek a hadi készülétek felől, a melyeket a szultán Szendrő és Nándorfehérvár megvívására irányuló czélzattal tett.

Az érdekek azonossága arra bírta Brankovicsot és Szilágyit, hogy kibéküljenek és így az ellenállásnak közös erővel szervezését lehetővé tegyék. Egyezségekre léptek egymással. Szilágyi ez alkalommal, bebizonyítandó, hogy feledni kívánja a múltat, azt a két uradalmat, a melyet imént kapott a deszpóttól, »az ország javát tartván szem előtt« (ob bonum pacis regni nostri), visszaadta neki.¹

És csakugyan abban a hadjáratban, mely Nándorfehérvár dicsőséges felszabadításával végződött,¹ Brankovics György buzgón támogatta Hunyadi János erőfeszítéseit. Erről tanúskodnak Carvajal bíbornokhoz írt levelei, melyek közül egyik most a *Szerbiai Oklevéltárban* lát először napvilágot.²

Azonban a veszély elmúltával a Hunyadiak irányában ellenséges érzülete ismét felülkerekedett. Vejével, Czilli Ulrik gróffal, szövetezett megsemmisítésükre. De vajjon az a levél, a melyben ez utóbbi, ízléstelen tréfa hangján, ipjának jelentette volna, hogy legközelebb a két Hunyadi-testvér fejével fog neki kedveskedni, megiratott-e, kétséges.

Az azonban bizonyos, hogy Czilli Ulrik megöletése után Brankovics György arra szánta el magát, hogy véglegesen szakít Magyarországgal. Követeket küldött a szultánhoz, meghódolását jelentve be, a mit szintén a *Szerbiai Oklevéltárban* közlött egyik olaszországi levélből tudunk meg. A tárgyalások befejezését Brankovics György nem érte meg. Követei, a megkötött egyezés okirataival — halála után érkeztek Szendrőbe.³

III.

Brankovics György utóda és végrendelete.

Aeneas Sylvius idézett munkájában Brankovics György megsebesüléséről szóló elbeszélését azzal fejezi be, hogy a seb — bizonyára a sebesültnek agg kora miatt — tökéletesen be nem gyógyulván, siettette halálát. Ez azonban egy évvel a sebesülés után következett be, 1456 deczember 27-én. Ezt a dátumot korábbi munkáimban nem fogadtam el; mert a szerb krónikák

¹ Az imént idézett oklevélben.

² Ez 1456 július 13-án Bacsán íratott. Egy másik levelét, mely 1456 június 27-én van keltezve, kiadta régebben *Makusev*, Monuments. II. 10. 1.

³ A milánói herceg velencei követének 1457 február 5-iki jelentése, mely tévesen (a velencei időszámítás tekintetbe vétele nélkül) van 1456 február 5-ikére helyezve. Sz. O. 196. 1.

megbízhatósága nem áll minden kétségen felül; az idézett 1457 márczius 21-iki királyi oklevél oly módon szól Brankovics Györgyről,¹ hogy annak akkor életbenlétét kellett föltételeznem; Aeneas Sylvius pedig 1458 márczius 9-én írt levelében Mátyás megválasztása és György deszpót haláláról egyszerre tudósítja Orsini bíbornokot.²

A *Szerbiai Oklevéltár* most teljesen igazolja a krónikák feljegyzését.

Ugyanis Velence követe 1457 február 23-án tudósítja a dogét, hogy január 29-én Szerbiából Budára egy vajda érkezett, a ki György deszpót halálát jelentette a királynak.

Ellenben ugyanaz a jelentés megecfázolja azt a tudósítást, a mit a György halála után bekövetkezett eseményekről adnak a a szerb krónikák.

Ezekre támaszkodva, Thallóczy a *Szerbiai Oklevéltár* bevezetésében azt írja, hogy Brankovics György három fiút hagyott maga után; a két idősebbet, Gergelyt és Istvánt, a török szultán megvakíttatta, míg ezt a sorsot a legifjabb, Lázár, elkerülte; ennél fogva a vén deszpót a trónörökösödés kérdésében akképen intézkedett, hogy három fiából tanácsot alkotott és feleségét megtette mintegy tanácselnöknek; de Lázár csakhamar megúnta a gyámságot és anyját láb alól eltétetvén, már 1458 január elején elfoglalta a hatalmat. A Tanulmányokhoz csatolt nemzedékrendi táblán Lázárt 1456—1458 között társuralkodónak és deszpótnak jelezi.

Már pedig az imént idézett követi jelentés tanúsága szerint Lázár néhány nappal atyja halála után mint a hatalom teljes birtokában levő egyedüli deszpót küldi Budára követeit, a kik által trónralépését a magyar királynak tudomására hozta.³

Uralkodása rövid tartamú volt. Thallóczy szerint 1458 január 20-án húnýt el. De ehhez kétség fér.⁴

¹ »Illustrissimum principem Georgium despotam Rasciae, nobis fidelissimum«. A »quondam« kifejezést mellőzi.

² »Georgius despota Rasciae mortuus est«. *Kaprinai* II. 149. l.

³ A követek küldéséről a *Szerbiai Oklevéltár*nak még egy másik darabja is tesz említést. Ez a milínói herceg velencei követének 1457 február 5-iki jelentése, a mely azonban ott tévesen van 1456 február 5-ikére helyezve. Miután Czilli Ulrik megöletéséről van benne szó, szükségkép 1457 elejéről kell lennie. A levél az 1456 február 5-iki dátumot viseli ugyan, de ez, tekintettel a velencei gyakorlatra, 1457 február 5-ikének felel meg.

⁴ Ugyanis mint látni fogjuk, Carvajal, Lázár haláláról és alább tárgyalandó végrendeletének tartalmáról értesülvén, 1458 január 30-án Budáról elindult Szerbország elfoglalására, miután ez ügyben előbb a magyar főrendekkel tárgyalásokat folytatott és megállapodásra jutott. Valószínűtlennek tartom, hogy Lázár deszpótnak Szendrón bekövetkezett halála után tíz napra Carvajal útnak indulhatott.

Végrendeletében meglepő módon intézkedett országa sorsáról. Fiúgyermeket nem hagyott hátra, csak három leányt. Megvakított testvéreit, kik közül az egyik a szultánnál keresett volt menedéket, uralkodásra alkalmasoknak nem tarthatta. Gyűlölte a törököt és még inkább a magyart.¹ Ohajtása az volt tehát, hogy sem az egyiknek, sem a másiknak hatalma alá ne kerüljön Szerbország.

E miatt ő, a szakadár egyházhoz tartozó fejedelem, arra a merész elhatározásra jutott, hogy országát a római szent-széknek hagyományozza.

Erről a tényről ekkor is tudomásunk volt, III. Calixtus pápa 1458 márczius 14-iki leveléből, a melyben a bíbornoki testület egyik tagját arról értesíti, hogy a szerb deszpót meghalt és úgy rendelkezett, hogy országát »a pápa és az apostoli szék részére« a magyarországi legátus, Carvajal bíbornok, vegye át.²

Ezt megerősíti most a *Szerbországi Oklevéltár*, Velence magyarországi követének Budán 1458 január 29-én kelt³ jelentésének közzétételével.

E szerint a velencei követ Szilágyi Mihálytól, a megválasztott kormányzótól, a következő értesítést kapta: az elhalt Lázár szerb deszpót úgy intézkedett, hogy »országa a szent-szék magyarországi legátusának adassék át«; ennél fogva a Budán együttlevő főrendek hozzájárulásával, a kormányzó fölkérte a legátust, haladéknélkül menjen Szerbországba; rendelkezésére bocsátották a Nándorféyhérvártott táborozó mintegy 1500 fegyverest; két főúr pedig ajánlkozott, hogy őt kíséreni fogják; mire Carvajal a reá

¹ Erre nézve az *Oklevéltár* két érdekes adatot tartalmaz. Az 1457 február 3-iki budai jelentésben a velencei követ úgy nyilatkozik, hogy ha a szultán magától nem is jönne Belgrád megvívására, Lázár deszpót még a saját költségén is meghívna »per il sdegno ha contra contra questo regno«. 1458 április 10-én pedig Velenczéből írják Milánóba, hogy a szerbek »molto son odiosi verso Ungari«.

² Ezt a levelet közli *Kaprinai*, Hungaria Diplomatica II. 152. l. Tekintettel erre a levélre és arra az időre, a melynek ezen római levél megírása és a végrendelező deszpót Szendrőben bekövetkezett halála között szükségképen le kellett folynia, úgyszintén Enea Silvio bíbornoknak Rómából 1458 márczius 9-én egyik társához intézett levelének tartalmára (»Georgius despota mortuus est«) korábbi munkáimban (Carvajal János bíbornok magyarországi követségei, 1889 — Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szent-székkal, 1902) Szerbországnak a szent-szék fennhatósága alá helyezését, tévesen, Brankovics Györgynek tulajdonítottam.

³ Ez a jelentés tévesen 1457 január 29-ikére van behelyezve. Mivel Mátyás királynak a prágai fogságból kiszabadítására czélzó actióról szól, természetesen ki van zárva az, hogy 1457-ben iratott.

bízott feladatra vállalkozván, késznek nyilatkozott, hogy január 30-án útra kél.

Természetesnek találjuk, hogy a magyar főrendek, kikre ekkor, néhány nappal Mátyás megválasztatása után, elsősorban fogoly-uralkodójuk hazahozatalának és a belső béke megszilárdításának gondjai nehezettek, örömmel fogadták a legátus áldozatkész ajánlatát. Nem aggaszthatta őket az a gondolat, hogy ezzel a magyar korona fennhatósági jogait kockáztatják; mert bízhattak abban, hogy azok érvényesítését a szent-szék annak idején nem fogja akadályozni.

Feltűnőbb a legátus gyors elhatározása. A nélkül, hogy a szent-szék részéről a fölhatalmazást előlegesen kieszközölte volna, nem gondolva a nehézségekre, a melyeket a téli évszak zordon-sága útja elé gördíteni fog, sem azokra a veszélyekre, melyek személyét a törökök és a szakadár szerbek részéről fenyegethetik — habozás nélkül megindult.¹

Szintén Velence magyarországi követének, a *Szerbországi Oklevéltárban* közlött, (1458 márczius 20-iki) jelentéséből tudjuk meg, hogy Carvajal márczius 12-én, tehát negyven napi távollét után, visszaérkezett Budára. Útjáról röviden csak annyit mond el, hogy eredménytelenül járt, mert a török csapatok elárasztották az országot, úgy hogy kezükbe esett a kormányzó követe, a ki az ő jövetelét volt bejelentendő a szendrői udvarnál, minélfogva kényszerítve látta magát a visszavonulásra.²

Aeneas Sylvius bíbornok és Carvajal egy XVIII. századbeli életírója, — kiknek alkalmuk volt a legátusnak Rómába küldött, sajnos elveszett, jelentéseit olvasni, följegyzik, hogy ő Szerbországban fegyverre szólította a lakosságot, több végvárat megerősített, az ellenséggel megütközött és ismételten életveszélyben forgott.³

Csak több héttel Budára visszaérkezése után (április 20-án) kapta kézhez a pápai bullát, a mely teljhatalommal ruhazza föl a végből, hogy Szerbországot és lakóit szent Péter apostol és a szent-szék védnöksége alá fogadja, azokat, kik ellenök támadni

¹ Érthetetlen, hogy Aeneas Sylvius De Europa című (már idézett) munkájában Carvajal szerbországi expedíciójáról szólván, Lázár deszpót végrendeletét nem említi, hanem azt adja elő, hogy Lázár halála után özvegye segítséget kért a magyar főrendektől és ezeknek kérésére (»invitatus») határozta el magát Carvajal a szerbországi vállalatra.

² Az *Oklevéltár* egy másik darabjában is említés történik Carvajal visszatéréséről. 1458 április 10-ikén. Velenczéből Milánóba írt levélben áll: »Crede quel legato sia levato di quel payse piu per suspecto de la persona soa che altramente«

³ *Aeneas Sylvius* idézett munkája és *Lopez*: De rebus gestis Johannis cardinalis Carvajal. Romae, 1752.

merészelnének, egyházi büntetésekkel sújtsa, az ország békessége és jóléte érdekében, belátása szerint, a megfelelő intézkedéseket tegye meg.¹

Azonban ez alatt a helyzet teljesen megváltozott. Szemközt a szerb trónért versengő praetendensekkel,² le kellett mondania arról, hogy Szerbországnak a szent-szék részére átvételét megkísértlte.

FRAKNÓI VILMOS.

A Péchujfalusi Péchy-család levéltári lajstroma. A család megbízásából szerkesztette dr. *Gárdonyi Albert*. Budapest, 1909. Franklin-társ. kny. 8-r. VIII, 453 l.

A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának 1908. évi utolsó jelentése szerint³ már 85-re rúg az ott letétként elhelyezett családi levéltárak száma. Mennél jobban növekszik azonban az így egybegyűlő, mérhetetlen becsű anyag, annál inkább érezhető a megfelelő lajstromok (elenchusok) és mutatók hiánya, a mit az iratoknak időrendben való elhelyezése — ha bizonyos szempontokból kielégítheti is a kutatókat — korántsem pótol. Méltó hálára kötelezte tehát a kutató közönséget a Péchujfalusi Péchy-család azzal, hogy a Magyar Nemzeti Múzeumban letéteményezett levéltárához pontos lajstromot készíttetett, s azt most nyomtatásban is közrebocsátotta.

Mint e lajstromból látjuk, a Péchy-levéltár nem tartozik a leggazdagabb családi levéltárak közé. A lajstrom ugyanis mindössze 3349 oklevélkivonatot (regeszta) tartalmaz, s ez sem mind önálló darab, a mennyiben a szerkesztő külön szám alatt vette fel azokat az oklevélszövegeket, melyek csak későbbi oklevélben átírva vagy más iratokkal együttesen lemásolva maradtak fenn. A 3349 kivonatból a mohácsi csata előtti időre esik 104 darab, és pedig a XIII. századra 13, a XIV-re 55, a XV-re 24 s a XVI-ra 12; a többi kivonat pedig következőleg oszlik meg: a XVI. századból van 192, a XVII-ből 441, a XVIII-ből 994 s a XIX-ből 1718. A levéltár anyagának tehát több mint fele a múlt század terméke; s éppen ebben a részben nagyon sok olyan darabot találunk, melynek, ha annak idején megvolt is a maga

¹ Az 1458 márczius 15-én kelt bullát közli *Theiner*, *Monumenta Hungariae*. II. 308. — Sajátszerű, hogy a pápa a deszpót végrendeletéről nem tesz említést, hanem abból indul ki, hogy a deszpót haláláról értesülvén, az ország javáról gondoskodni kíván. A bulla megérkezésének időpontját Velence magyarországi követének 1458 április 24-iki jelentéséből tudjuk.

² Ezekről a második közleményben szólnak.

³ *Magyar Könyvszeme*, 1909. 74 l.

értéke, de ma már sem a levéltárban való megőrzésre, sem lajstromozásra nem érdemes. Rengeteg apró-cseprő nyugtán, elismervényen, boltikönyveken és számlákon kívül pl. ilyenek is olvashatók a lajstromban: »2390. 1833 ápr. 7. Elvégzendő munkák összeírása. — 2469. 1835. Padlófényesítő-recept. — 2624. 1840 körül. Elveszett fehéreneműek jegyzéke. — 2979. 1860 ápr. 6. Póstai feladóvevény. — 3334. XIX. század év nélkül. Leánynevelőintézeti fizetési feltételek.« Ha az ilyen iratokat, melyeket a rendezés alkalmával ki kellett volna selejtezni, leszámítjuk, a darabszám jelentékenyen csökken.

A levéltár anyaga egyébiránt — mint Gárdonyi az előszóban röviden előadja — két főrészből áll. A régibb rész túlnyomóan a sárosújvári uradalomra vonatkozik, s vele együtt jutott 1556-ban a család tulajdonába. A legelső darab, melyben a Péchy-név előfordul, egy 1549. évi missilis-levél. Ettől az időtől kezdve csaknem kizárólag Péchy-iratot találunk a levéltárban. A lajstrom szerkesztése kellő szakértelmen kívül szorgalomról és lelkiismeretességről tanúskodik. Az oklevélkivonatok helyeségéről az eredetiek megtekintése nélkül ugyan nem nyilatkozhatunk, formájukra nézve azonban általában szabatosak, világosak. A tulajdonneveket Gárdonyi úgy vette fel a lajstromba, a mint az iratokban találta; ily módon — mint maga is beismeri — sokszor adott elferdített, hibás neveket, főleg a rossz másolatok kivonatosánál. Ezt ugyan részben ellensúlyozta azzal, hogy a kötet végén levő mutatóban ugyanegy tulajdonnév különféle változatait a modern helyesírásnak megfelelő név alatt egyesítette; a mutató készítésénél azonban nem volt következetes, a mennyiben sok nevet megtartott régies alakjában s elferdített neveket kiigazítatlanul hagyott, ilyenek pl. Alfaro pusztá (=Alfalu), Enyül (=Enyed), Iroton (=Juton), (Naght = Nak), Szedenes (=Szederjes) birtokok stb. Hibás névmagyarázatra is akadunk, pl. Alsowyczai család (Olsaviczai helyett), s külön keresés nélkül is találtunk nevet, mely a mutatóból kimaradt, mint Szilágyi Erzsébet és Mihály (89. sz.), Kőteles (Kewtheles) birtok (96. sz.). Nézetünk szerint a mutatóban a tulajdonnevek feltétlenül a mai helyesírás szerint veendőek fel, — kivéve egyes, ma is használatban levő régies családneveket, pl. Péchy, Desseffy, Eötvös, — az elferdített nevek pedig a lehetőséghez képest kiigazítandók, minthogy a kutatók is ily alakban fogják a neveket a mutatóban keresni; sőt magában az elenchusban is szükségtelennek tartjuk a régies — gyakran egy-egy oklevélben is ingadozó — írásmódhoz, főleg pedig az elrontott nevekhez ragaszkodni. Ez utóbbiak után a helyes név legalább zárjelben ki-
teendő.

A Nemzeti Múzeumban őrzött Péchy-levéltár elenchesához függelékül nyújtja a kötet az egri és a szepesi káptalan, s a jászói és a leleszi konvent levéltárában a Péchy-családra vonatkozólag található iratok lajstromát. Ezek az iratok azonban a mutatóba — mi okból, nem tudjuk — nincsenek felvéve.

A munkát különösen azoknak figyelmébe ajánljuk, a kik Sáros s a vele szomszédos megyék vagy az ottani családok története iránt érdeklődnek.

DR. DÖRY FERENCZ.

TÁRCSA.

A LŐCSEI FEHÉR ASSZONY ARCZKÉPE.

Prepeliczay Eleódné Korponay Aranka úrnő hazafias elhatározásából »A lőcsei fehér asszony« egykorú festett képmása jutott a Magyar Történelmi Képcsarnok tulajdonába. A képet május 6-án tartott rendkívüli felolvasó ülésén a társulat bemutatta a közönségnek, a mely alkalommal *Kammerer Ernő* a képet műtörténeti szempontból méltatta, s megállapította, hogy az francia befolyás alatt, *Largillière* modorában készült, érdekesen adja vissza az ábrázolt nő jellemét, lelki világát és azon időben ritkának mondható izléssel és színérzékkel van festve. Mányokira kellene gondolnunk, a kit a hagyomány *Largillière* tanítványának tart, ha a kép hátán olvasható felirat egy érdekesebb adatot nem közölné. E felirat szerint ugyanis 1706-ban *Czirok János* festette a képet. Czirokkal a magyar műtörténelem egy ismeretlen új és jelentős művészt nyert. Remélhető, hogy ezen eddig egyetlen ismert festmény nyomán több *Czirok*-féle munkára is rá fogunk akadni.

Costumetani szempontból *Pekár Gyula* tartott a képről előadást. Megállapította, hogy az ábrázolt nő viselete nagyjában megfelel a késő XIV. Lajos korabeli divatnak, a mint azt a XVII. század végén Magyarországon viselték s a mint ezt gr. Esterházy Pálné Thököly Éva 1687-iki s a gr. Esterházy Antalné Erdődy Julianna 1694-iki képén láthatjuk. A nemzeti viselet hanyatlásának kora ez, midőn a Bécsen át érkező versaillesi divat mindinkább a külföldi módit teszi urrá s előkészíti a talajt a Mária Terézia alatt elkövetkezendő teljes elbéciesedésre. Korponayné is, a hogy e képen látjuk, bátran beállhatna francia *marquisenak*, ha *ujjatlan magyar vállá, zsinórfűzésű korcoványá* nem emlékeztetne magyar voltára. Ez nem külföldi, zárt *bomez*, vagy *wambs*, hanem tiszta magyar derék, melynek a zsinóros fűzésén kívül az a jellemzője, hogy semmiféle hasonló szövetű ujjá nincs. A hólyagos patyolat ingváll aranyfonállal van hímézve, gyöngygel csepegtetve s bőven omlik alá, sípujjú, s XIV. Lajos-korabeli szalag-*faveurs*-ökkel díszes. Igen jellemző a derék *négyszögbe* hím-

zett ékessége, a mint ezt későbbben is látjuk Mária Terézia több parádés képein. A hajviselet is megfelel a késő XIV. Lajos-korabeli viseletnek: az egykori lelógó Fontanges-fürtök itt már feltűzvék s a szőke hajon a kora rokokó világ fehér puderje látszik. Persze főköttője sincs többé Korponaynénak, — a magyar főköttő a XVII. század vége felé kimegy a divatból s a nők vagy a »coiffure á la Fontanges« tornyos, emeletes csipkedíszét hordják, vagy ilyen *koronka*-forma aranyos ékességet arany csokorral vagy reszketővel. E koronkából *fekete fátyol* lóg alá hátul, — valószínűleg bogláros kapocs, vagy francia »crème-coeur« erősíti a hajhoz. Nos, e fekete fátyol nem jelent szükségképen gyászt. Ismerjük *Mme de Maintenon*-nak egy képét, melyen hermelines kék ruhához ilyen fekete fátyolt visel, de különben a mi Apor Péterünk is mondja, hogy akkorában divatos volt a fekete fátyol, fekete orczatakaró. A mi a szoknyát illeti, érdekesen jellemző, hogy az elnemzetietlenedés e korában nem látunk többé patyolatos és csipkés *előköttőt* a lőcsei fehér asszonyon. Van ugyan valami csipkés jószág a szoknya *faradagályos* vagyis *vertugadin*-es oldaldudorán, de erről a festmény romlottsága miatt nem lehet bizton konstatálni, hogy micsoda. Ellenben tisztán látszik, hogy a nyakában lógó fonálon fehér és fekete gyöngyök váltakoznak. Kora rokokó stíliú asztalkáján egy legyezőt látunk s egy Watteau-szerű pasztorális háttér egészíti ki a képet. Megállapítható a kép festési kora a viselet alapján is, a mely a kép hátán olvasható írás adatait megerősíti.

»A lőcsei fehér asszony« egyinéségéről, történeti szerepéről ezután *Thaly Kálmán* tartotta meg azon nagyérdékű előadást, a melyet gyorsírói feljegyzés alapján és sajnos, a nélkül, hogy betegsége miatt az illusztris előadó azt átnézhetne volna, a füzet élén közlünk.

TÖRTÉNELMI S ROKON TÁRSULATOK.

— A M. TUD. AKADEMLIA május 24-ikén tartott összes ülésén *Károlyi Árpád* tagtársunk, a most élő történetírói nemzedék egyik legkiválóbb és legrokonszenvesebb alakja, nagyhatású emlékbeszédet olvasott Pauler Gyula felett, ki Társulatunk egyik alapítója, első jegyzője, majd élete utolsó szakában öt éven át ügyvezető alelnöke volt. Az emlékbeszéd, melynek meghallgatására nagy közönség gyűlt egybe, nemcsak sikerülten rajzolta meg Pauler Gyula írói egyinéségét, hanem egyszerűen sorra vette és éles elmével méltatta nagy nyomot hagyott történelmi dolgozatait és örökbecsű munkáit. Nem életrajzi adatok jól-rosszul összehalmozott gyűjteménye volt ez az emlékbeszéd, a milyenekhez általában szokva vagyunk, hanem gyö-

nyörű essay; valóságos remeke az irodalmi jellemzésnek, mely elejétől végig lebilincselte a hallgatóság figyelmét. A nemes élvezé-
tért hálás is volt a díszes közönség, melynek soraiban ott láttuk
az elhúnyt hozzátartozóit is, s végül zajos tapsokkal adott kifejezést
tetszésének.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A BÉCSI ÁLLAMI LEVÉLTÁR ÚJ IGAZGATÓJA. A hivatalos lap folyó évi május 25-iki száma a magyar szakkörökre nézve rendkívül örven-
detes hírt közölt, azt t. i., hogy ő Felsege május hó 12-én kelt elhatá-
rozásával kitünő történetírónkat, társulatunk választmányának régi
tagját, ki szaktudományunkat és folyóiratunkat oly sok becses
dolgozattal gazdagította, *Károlyi Árpádot*, a levéltár egyik aligazga-
tóját nevezte ki a császári és királyi házi, udvari és állami levéltár
igazgatójává. Nagyjelentőségű esemény ez a Mária Terézia által
alapított levéltár történetében, mert első eset arra, hogy az uralkodó
kegye és bizalma magyar tudóst állított a levéltár élére. Fokozza
örömünket az, hogy külföldi szakkörök is a legnagyobb örömmel
fogadják e választást és teljes bizalommal néznek a levéltár további
fejlődése elé, mely hazánkfia vezetése alatt ugyanabban a liberális
szellemtől áthatott tudományos irányban fog haladni, melyet a levéltár-
ra nézve a nagyérdemű Arneht Alfréd kezdeményezett, s a melyet
hasonló elvektől vezetett nagytudományú utódja, Károlyi Árpád-
nak közvetlen elődje, dr. Winter Gusztáv tovább fejlesztett. Károlyi
Árpád régi levéltári szakember. 1877-ben a bécsi Institut für öster-
reichische Geschichtsforschung tanfolyamának elvégzése után gyakor-
nokképen lépett az állami levéltár kötelékébe, a hol az akkor, Sickel
Tivadar vezetése alatt tetőpontján állott intézetben szerzett kiváló
szakismereteivel és egyéni tulajdonságaival teljes mértékben meg-
nyerte főlebbvalóinak és tisztársainak becsülését és szeretetét.
Fokról-fokra haladt előre hivatalos pályáján, testtel-lélekllel a gond-
jaira bízott levéltár érdekeinek s a benne őrzött végtelen becses
magyar történelmi anyag tudományos értékesítésének szentelve
erejét. Itteni jó barátai több ízben tettek kísérletet arra, hogy Károlyi
Árpádot megfelelő tudományos munkakörben Budapestnek megnyer-
hessék, de a végzet úgy akarta, hogy ő Bécsben maradjon, hol eddig
is végtelen szolgálatokat tett a magyar történetírás ügyének, mostani
díszes állásában pedig egyenesen nemzeti missiót tölt be. Igaz öröm-
mel üdvözljük őt a világ egyik leggazdagabb, legáltalánosabb értékű
levéltárának élén, ki a magyar névnek eddig is nagy becsületet szer-
zett a külföldön és őszintén kívánjuk, hogy vezető tisztét tudomá-
nyos sikerekben gazdag évek hosszú során át töltsse be.

— A LIPTÓVÁRMEGYEI VÁNDORGYŰLÉSRE újabban következő tagtársaink jelentették be részvételi szándékukat: *Emich Gusztáv* vál. tag, *Hübner Emil* (Czegléd), dr. *Kákonyi Géza* (Miskolcz), *Lehoczky Tivadar* vál. tag (Munkács), dr. *Lukinich Imre* (Dés), dr. *Szádeczky Béla* (Kolozsvár) és *Zoványi Jenő* (Sárospatak). A jelentkezők száma tehát, a múlt füzetben közöltekkel együtt, összesen 37, Rózsahegy r. t. város is meglehangú levélben hívta meg Társulatunkat gyűjteményei megtekintésére. A vándorgyűlés programját a május 27-iki választmányi ülés vázlatosan a következőképp állapította meg: Aug. 28-ikán szombaton délután megérkezés; 29-én vasárnap délelőtt ünnepélyes megnyitó ülés Liptó-Szent-Miklóson; 30. és 31-ikén a vármegye székhelyére egybegyűjtött családi levelesládák átbúvárlása; szept. 1-én, szerdán a vándorgyűlést bezáró ünnepélyes ülés Rózsahegyen. A megnyitó és zárúléson beszédeket fognak mondani gróf *Teleki Géza* elnökünk és *Thaly Kálmán* első-alelnökünk ó nagyméltóságai; tudományos előadás tartására eddig *Horváth Sándor* vál. tag és *Demkó Kálmán* r. tag jelentkeztek. Egyébiránt a választmány megbízta a társulati titkárt, hogy még e hónap folyamán utazzék Liptó-Szent-Miklósról a vármegyei rendező bizottsággal egyetértően állapítsa meg a vándorgyűlés végleges programját. Az így véglegesen megállapított programról és a további részletekről a titkári hivatal külön fogja értesíteni a jelentkezett tagtársakat.

— Az 1809-IKI NEMESI FÖLKELES százados évfordulóját Társulatunk június 5-én, szombaton délután 6 órakor ünnepelte meg az Uránia-színházban tartott igen sikerült előadásaival. Az előadások érdekességét nagyban emelték a vetített képek és az egykorú zenetörténeti emlékek, melyeket szakavatott vezetés mellett a Nemzeti Zenede zenekara mutatott be. Ez volt az első eset hazánkban, hogy az ismeretterjesztő technika modern eszközeit a történettudomány felhasználta céljaira. Vetített képek kíséretében olvasta fel dr. *Viszota Gyula* tagtársunk »József nádor és az 1809-iki nemesi fölkelés« című érdekes dolgozatát, melyet József nádornak az alsóti főhercegi levéltárban őrzött sajátkezű naplói nyomán írt meg. Egy jeles művész, *G. Miklósy Ilona* úrnő, a kolozsvári Nemzeti Színház volt tagja az insurrectio halhatatlan költőjének, Berzenyinek szavalta el nagy hatással »A fölkelés nemességhez« és »Herczeg Esterházy Miklóshoz« írt klasszikus ódáit, valamint Dukai Takáts Judit költeményét »Egy barátjához, ki 1809-ben a nemes sereggel táborba indult«. Dr. *Kiss István* tagtársunk rövid, de érdekes előadásban, szintén vetített képekkel kapcsolatosan a nemesi fölkelés történetét ismertette. Végül dr. *Csiky János* nagy tájékozottságról tanúskodó zenetörténeti bevezetés után a Nemzeti Zenede zenekarával előadta, nagyrészt Palóczy Horváth Ádám énekes gyűjteménye után,

az insurrectio korából fenmaradt dalokat, indulókat és tánczdarabokat; az énekrészeket pedig *Raskó Géza*, a Királysínház kitünő művésze énekelte. A páratlan sikerű ünnepet, melyen előkelő, nagy közönség vett részt, megtisztelte jelenlétével József főherczeg ő fensége és fenséges családja is. Nagy elismerés illeti meg a közreműködő tagok jeles gárdáját, a kik önzetlen szívességgel szegődtek a nemes ügy szolgálatába. Az ünnep rendezésében és a vetített képek összegyűjtésében tevékeny részt vett dr. *Gombos F. Albin* tagtársunk, ki a társulati titkárt szakértelmével hathatósan támogatta és fáradságtalan buzgalomával igazán hálára kötelezte Társulatunkat.

— A TÖRTÉNELEM TERMÉSZETI EMLÉKEINEK fentartása érdekében a tárczája ügyeinek intézésében nagy buzgóságot tanúsító dr. *Darányi Ignác* földmívelésügyi m. kir. miniszter úr rendeletet bocsátott ki az ország törvényhatóságaihoz, a melylyel hálára kötelezte a történetírás munkásait is. A rendelet célja az, hogy miként külföldön, nálunk is összeírassanak és nyilvántartassanak azok a természeti emlékek, minők pl. egyes fák, erdők, hegyek, sziklák, barlangok, tavak, források stb., melyeket a hagyomány valamely történelmi eseményvel vagy alakkal hoz kapcsolatba, vagy a melyek egyébként is mint ritkaságok megóvásra méltók. A miniszter úr kifejezést ad abbeli reményének, hogy a Társulat ebben a törekvésében támogatni fogja s tagjait is közreműködésre felszólítja. Legutóbb tartott választmányi ülésünk élénk érdeklődéssel és őszinte köszönettel fogadta a miniszter úr e legújabb intézkedését; a jelenvolt tagok közt szétosztatta az e kérdést megvilágító füzeteket és összeírási íveket. Ezekből az ívekből még van néhány a titkári hivatalban, mely az érdeklődőknek készséggel szolgál velök.

— A DIAKOVÁRI SZERZŐDÉS. A *Századok* ez idei V. füzetében a 368. lapon Karácsonyi János cikkének egy jegyzetében ezt olvassuk: »Kláié azonban abban téved, hogy a diakovári szerződést 1393. teszi, mert az tulajdonkép 1394 július 13-án történt. V. ö. Fejér, *Cod. dipl.* X/2. 178. l.« Ez időmeghatározásra nézve akarunk néhány megjegyzést tenni. Tudvalévő, hogy a Zsigmond király és Dabisa István boszniai király közt kötött diakovári szerződés nem maradt ránk. Csak a diakovári szerződésre vonatkozó iratokat ismerjük. Ezek közé tartozik a Szemkovics Vukmir és testvérei részére kiállított okirat, melyben Zsigmond a nevezettek jogait megerősíti, mivel megígérték, hogy Dabisa halála után Zsigmondot ismerik el királyuknak. Ez okirat Fejér közlése szerint 1394-ben kelt. Fejér az okiratot Luciusból vette át.

De reánk maradt Hervoja vajdának okirata is, melyben a főúr szintén hűségre kötelezi magát Zsigmond iránt Dabisa halála után.

Ezt az okiratot szintén Fejér közli az idézett kötet 158. lapján. Ennek az okiratnak kelte : 1393. A Hervoja-féle okiratot Fejér a bécsi császári levéltárból közli és az évszámot így írja : MCCC nonagesimo tercio.

Jól mondja Hauschka Márton *Az 1393-iki Diakovári Egyezés, Ujvidéken 1909.* című doktori értekezésében, hogy a Szemkovics-féle okiratban »az évszám egygyel magasabb és 1393-nak kell lennie ; inkább itt van íráshiba, mint Hervoja okmányaiban, mert ott az évszám betűvel van kiírva, egyébként hogy 1393 és nem 1394 a diakovári egyezés éve, az kiténik a zárai követség utasításából és abból a körülményből, hogy Zsigmond 1394-ben már hadat viselt Bosznia ellen« (36. l.), Zára ugyanis — mint Hauschka a 32. l. írja — »1393 május 20-án két követet küldött Diakovárba, mert értesülése szerint oda készült Zsigmond bátyjával, Venczellel, és azt az utasítást adta, hogy Zsigmondot kérjük meg, iparkodjék békét kötni, vagy legalább fegyverszünetet kieszközölni, de ebbe foglaltassa bele Zárát is.«

Úgy látszik tehát, hogy Klaiénak volt igaza a diakovári szerződés évének meghatározásában. Ezt az évszámot fogadta el Schönherr Gyula is a *Magyar Nemzet története* (szerk. Szilágyi) III. kötetének 416. lapján.

Ez alkalommal ajánljuk a történetírók figyelmébe Hauschkának idézett értekezését, mely a diakovári szerződés keletkezését és jelentőségét tanulságosan fejtegeti. A. D.

KÖNYVÉSZET.

— ANDOR JÓZSEF. Nagy Lajos magyar király (1326—82.). Regényes korrajz. Bpest, 1908. Stephaneum kny. 8-r. 196 l. Ára kötve 4 kor.

— ANDOR TIVADAR. A magyarországi tornatanítók egylete 25 éves fennállásának története (1881—1906.). Bpest, 1906. Rózsa Kálmán és neje kny. 8-r. 242 l.

— BABEN (PETRU.) Istoria scură a regimentului imp. și reg. de infanterie Nr. 43 Rupprecht prinț de Bavaria ; l. Frideric Dengler.

— BENKÓ IMRE. Nemes családok Nagykőrösön 1848 előtt. Nagykőrös 1908. Ottinger E. kny. 8-r. 399 l. Leszármazási táblákkal és címerekkel. Ára 6 kor.

— BEREZSKY SÁNDOR. A keresztyén egyház rövid története. Polg. és középisk. III. oszt. számára. Hatodik kiad. Bpest, 1909. Pesti kny. 8-r. 119 l. Szövegbe nyomott képekkel.

— BERZEVICZY ÁLBERT. Beatrix királyné (1457—1508.) Történelmi élet- és korrajz. Bpest, 1908. Athenaeum kny. 8-r. 4, 695 l. Tizenhat önálló képpel, 189 szöveggéppel és 3 genealogiai táblával. Ára 16 kor. (Magyar Történelmi Életrajzok. XXIV. évf. 1—5. sz.)

— BÓDIS ISTYÁN. M. Minucius Felix Octaviusa. Kassa, 1908. Vitéz A. utóda kny. 8-r. 39 l.

— CSALLNER (RÓBERT.) Weltgeschichte nach Julius Sebestyén Lehrbuch bearbeitet für die oberen Klassen deutschsprachiger Lehranstalten.

II. Band. Die neueste Zeit (1648—1900). Nagyszeben, 1908. Krafft V. kny. 8-r. XI, 319 l. Tizenkét képpel.

— DENGLER (FRIDERIC). Istoria scurăt a regimentului imp. si reg. de infanterie Nr. 43. Rupprecht prinț de Bavaria. Compusă si redigiată pe temeii actelor oficioase de —. Tradusă de Petru Baben. Sopron, 1908. Röttig Gusztáv és fia kny. 8-r. 183 l.

— DIVALD KORNÉL. Magyarország csúcsíveskori szárnyas oltárai. Művészettörténelmi tanulmányok. Első sorozat. Budapest, 1909. Pátria kny. 2-r. 27 l. 43 képpel.

— DREXLER MIHÁLY. A soroksári önkéntes tüzoltó testület története 1883—1908. Erzsébetfalva, 1908. Matkovich Aladár kny. 8-r. 20 l.

— DURUY VIKTOR. A világ történelme. IV. kötet; 1. Endrei Zalán.

— ÉLES KÁROLY. Ramasetter Vincze emlékezete. Sümeg, 1908. Horvát Gábor kny. 8-r. 51, 2 l. Ramasetter arczképével.

— ENDREI ZALÁN. A világ történelme. A nagy közönség számára. Szerkeszti —. I. kötet. Az ókor keleti népei. Az ókor történelmének I. része. Bpest, 1905. Globus műintézet kny. 8-r. VIII., 750 l. Huszonhat művészies, sokszínű melléklettel, 530 szövegközi fekete és 30 színes képpel, műemlékekkel, jelenetekkel, hat térképpel.

— ENDREI ZALÁN. A világ történelme. II. kötet: 1. A görög népek története. Írta *Endrei Zalán, Fekten Károly*. 2. A rómaiak története. Írta *Pór Antal, Szigeti László és Endrei Zalán*. Az ókor történelmének II. része. Bpest, 1906. Globus műintézet kny. 8-r. XIV, 988 l. 450 szövegközi fekete és 20 színes képpel, műemlékekkel, jelenetekkel, 48 művészies sokszínű műmelléklettel, négy térképpel.

— ENDREI ZALÁN. A világ történelme. II., illetve III. kötet: Rómaiak története. Bpest, 1906. Globus műintézet kny. 8-r. 496 l.

— ENDREI ZALÁN. A világ történelme. IV. kötet: 1. A népvándorlás és a kereszties háborúk kora. 2. A felfedezések és a reformáció kora. — A népvándorlás és kereszties háborúk kora. Írták *Duruy Viktor, Fekten Károly, Grimm H., Heyck Odón, Huber Alfonz, Rambaud Alfréd*. Bpest, 1908. Globus műintézet kny. 8-r. 760 l. 24 művészies, sokszínű műmelléklettel, 420 szövegközi fekete műemlékekkel, jelenetekkel és öt térképpel.

— ENDREI ZALÁN. A világ történelme. V. kötet: A felfedezések és a reformáció kora. Bpest, 1908. Globus műintézet kny. 8-r. 700 l.

— ENDREI ZALÁN. A világ történelme. VI. kötet: Az emberi jogok győzedelmének kora. Írták *Mignet Ferencz, dr. Keim Ágoston, dr. Jaeger Oszkár, Kovács János*. Bpest, 1907. Globus műintézet kny. 8-r. 238 l. Hat művészies, sokszínű műmelléklettel, 130 szövegközi fekete és 24 színes képpel, műemlékekkel, jelenetekkel.

— ERDÉLYI LÁSZLÓ. A pannonhalmi szent Benedek-rend története; 1. *Története*.

— ÉVKÖNYVE (A pápai Jókai-kör—) az 1907—1908. évről. XIV. évf. Szerk. *dr. Kőrös Endre*. Pápa, 1908. Főiskolai kny. 8-r. 62, 2 l.

— FEKTEN KÁROLY. A világ történelme. II. kötet; 1. *Endrei Zalán*.

— FELBER JÁNOS. A pálii templom és plebánia története. Győr, 1908. Győregyházmezei kny. 8-r. 16 l.

— FERENCY JÁNOS. A szatmári tüzoltóság harmincnyéves története. A szatmári országos tüzoltó-kongresszus alkalmára. Szatmár, 1908. Morvai János kny. 8-r. 22 l.

— FILÓ KÁROLY. A szentéletű Bosnyák Zsófia története. Bpest, 1908. Stephaneum kny. Kis 8-r. 32 l. Ára 16 fill.

— FILÓ KÁROLY. Jeruzsálem pusztulásának és a zsidó nép szét-
szóratásának története. Bpest, 1908. Stephaneum kny. Kis 8-r. 36 l. Ára
20 fill.

— FÖVÉNYESSY BERTALAN (IFJ.) és SZILY JÓZSEF. A magyar nemzet
története. Az új tanterv alapján a népiskolák V. és VI. oszt. számára.
I. kiadás. Sárospatak, 1908. Nyomtatta Radil Károly a ref. főiskola betűivel.
8-r. 116 l. Ára 50 fill.

— GESSELLSCHAFT (Erste ungarische allgemeine Assecuranz-) 1857—
1907. Bpest, 1908. Pallas kny. 2-r. 228, 14 l. 11 képpel.

— GRACZA GYÖRGY; l. *Tolnai Világtörténelme*. I. kötet.

— GRIMME H. A világ történelme. IV. kötet; l. *Endrei Zalán*.

— GUBITZA KÁLMÁN és TRENCSENY KÁROLY. A Bács-Bodrog várme-
gyei Történelmi Társulat muzeumának képes kalauza. Szerk. — Zombor,
1908. Bittermann Nándor és fia kny. 8-r. 78 l.

— GYÖRFFY JÁNOS. A magyarok története. A kath. népiskolák
felső osztályai számára. A nm. püspöki kar által kiadott új tanterv nyomán
írta —. VII. kiad. (Második változatlan lenyomat.) Bpest, 1908. Stephaneum
kny. 8-r. 39 l. Ára 20 fill. (Kath. népiskolai tankönyvek, II.)

— HEYCK ÖDÖN. A világ történelme. IV. kötet; l. *Endrei Zalán*.

— HORVÁTH CYRILL; l. *Tolnai Világtörténelme*. I., II. kötet.

— HUBER ALFONZ. A világ történelme. IV. kötet; l. *Endrei Zalán*.

— D'ISOZ KÁLMÁN. Arnold György. Bpest, 1908. Pesti kny. 8-r.
20. l. Arczképpel.

— JAEGER OSZKÁR. A világ történelme. VI. kötet; l. *Endrei Zalán*.

— KEIM ÁGOSTON. A világ történelme. VI. kötet; l. *Endrei Zalán*.

— KEMÉNY JÁNOS. Budapesti V. kerületi jótékony egyesület 25 éves
története (1882—1907). Bpest, 1908. Pesti kny. Kis 8-r. 30 l.

— KISS ISTVÁN. Győr vármegye nemes családjai. Bpest, 1908.
Légrády testv. kny. 4-r. 20 l. Ára 1 kor. (Külön lenyomat a Magyarország
vármegyei és városai »Győr vármegye« kötetéből.)

— H. KISS KÁLMÁN. Magyarország történelme. Kézikönyv tanító-
képezdek számára. Az új tantervhez alkalmazott második kiadás. Szerző
sajátja. Nagykőrös, 1908. Ottinger E. kny. 8-r. 134, IV. l.

HAZAI HIRLAPOK REPERTORIUMA.

1906. június — 1906. végéig.

(Folytatás.)

VEGYESEK.

Az utolsó prikulics. Czárán Gyula barlangkutató emlékezete, Tanács
József-től. Budapesti Hirlap, 1906. 34. szám.

Semmelweiss-czikkék. A fővárosi lapok 1906. szept. 30. és követk.
számaiban.

A krakói magyar diákok életéből. Dr. Divéky Ad. Vasárnapi Ujság,
1906. 174. l.

Miért alapította Széchenyi az Akadémiát? Bátsi Bella Jenő. Pesti
Hirlap, 1906. decz. 23. (Nagy Pál sürgetése és a tót Borsiczky tréfás indít-
ványa érlelték volna meg Széchenyiben a már szunnyadozó tervet).

Az 1839. évi tagajánlásokról az Akadémiában. Budapesti Hirlap,
1906. nov. 17. V. ö. Viszota cikkét az Akadémiai Értesítőben, 1906. okt.
és nov.

Szemere Bertalan ismeretlen levele (a tanítókról). E 1834. máj. 29. kelt levelében azt írja, a tanítók ne nézzék legszentebb hivatalukat a kenyérekert egy nemének. Budapesti Hirlap, 1906. nov. 29.

Emlékbeszéd Keleti Gusztávról. Berzeviczy Albert nyomán. Pester Lloyd, 1906. nov. 29.

Magyarország műemlékei. B. Forster Gy. és Gerecze Péter szerkesztette 2 kötetes művét ismertette a Budapesti Hirlap 1906. decz. 28., Alkotmány, decz. 30.

Lavotta életrajza. Pester Lloyd, 1906. nov. 16.

Ismeretlen adatok a »Gotterhalte« történetéhez. Seress L. — Pesti Napló, 1906. szept. 29. — Haydn egyik versenytársa, az olasz Zingarelli is kapott megbízást, hogy Haschka, a Theresianum tanára által írt szöveget zenésítse meg. Ez a néphymnus 1797. jan. 28-án a budai vár udvarában is elhangzott, de azután Haydn szerzeménye mellett háttérbe szorult.

Josef Haydn's Nachlass. Katalog über das Haydn-Museum in Kismarton (1809). Jireczek Józs. Neues Wiener Tagblatt, 1906. nov. 26.

Liszt Ferencz egy eddig kiadatlan arcképe. Vasárnapi Ujság, 1906. 41. sz. — Liszt Ferencz bayreuthi mauzoleuma. — Liszt Ferencz sírja [Sárosi Bellá-tól]. U. ott.

Szemere Bertalan és La Grange énekesnő. (Pesti vendégszereplése, 1851. alkalmával). Pesti Hirlap, 1906. nov. 10.

Gaal Sándor zeneszerző. Nekrolog. Pesti Hirlap, 1906. decz. 12.

Emlékek a magyar színészet multjából. Várad Antal. (Az 1793. kelt »Szinházi Zsebkönyv« nyomán, Budát illetőleg.) Egyetértés, 1906. okt. 16.

Az első krajczáros nyári színház Pesten 1794-ben. Vasárnapi Ujság, 1906. 32. sz.

A kolozsvári színészet multját tárgyaló cikkek a hirlapok 1906. szept. 7—9. számaiban.

Szegedy Róza színésznő emlékkönyvéből. (A Nemzeti Színház tulajdona.) Budapesti Hirlap, 1906. nov. 29.

Munkácsy Flóra (Felekiné). Nekrologok: a lapok 1906. okt. 2—3. számaiban.

A Kempelen-féle sakk-automata. Független Magyarország, 1906. decz. 25. és 1907. febr. 3. — V. ö. Heltai István cikkét u. ott. 1907. márcz. 31.

Maros-Torda vármegye és Maros-Vásárhely leírása, nemzetgazdasági szempontból. Közgazdasági Szemle, 1906. szept. s k.

Egyházi földesuraság és szolgálói a középkorban. Erdélyi László könyvét ismertette az Alkotmány 1906. nov. 9. Az 1087—1237 között a pannonhalmi apátság részéről történt összeírások nyomán.

Törkölylátó és kádszűrő. (Cseppetetők.) Takáts Sándor. Budapesti Hirlap, 1906. nov. 23. (A régi borbósséggel megáldott idők rajza.)

Die ungarische Marine und Fiume. Gonda Béla műve nyomán: Neues Pester Journal, 1906. jun. 10.

A káromkodás. Dr. Angyal Pál, jogtanár. Budapesti Hirlap, 1906. szept. 26. Nálunk a török hódítás ideje előtt ismeretlen lett volna a káromkodás. 1563-ig nincs törvény, mely az istenkáromlást megbünteti. V. ö. Approbata Const. III. rész, 47. titulus, 22. articulus. — *Pótczikk* (II. Rákóczi Ferencz 1705. aug. 29. kelt tilalma). Budapesti Hirlap, 1906. okt. 4.

A mezőörsi boszorkányok. Zoltán Vilmos. Budapesti Hirlap, 1906. szept. 14. (1710-ben Győrött 2 nőt el is égettek közülük.)

HIVATALOS ÉRTEŚITŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1909 évi ápr. hó 15-én d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének

JEGYZŐKÖNYVE.

Jelen voltak: Gróf Teleki Géza elnök elnöklete alatt dr. Áldásy Antal, dr. Békefi Remig, Daniel Gábor, dr. Domanovszky Sándor, Horváth Sándor, dr. Illés József, dr. Mika Sándor, Nagy Gyula, báró Nyáry Jenő, dr. Ortway Tivadar, dr. Reiszig Ede, Révész Kálmán, Tagányi Károly, dr. Tóth-Szabó Pál, dr. Vécsey Tamás vál tagok, dr. Borovszky Samu titkár, Barabás Samu jegyző.

Elnök az ülést megnyitja és jegyzőkönyv-hitelesítőkül báró Nyáry Jenő és Nagy Gyula vál. tagokat kéri fel.

34. Titkár bejelenti az új tagajánlásokat, mely szerint ajánltatnak *évd. r. tagokul 1909-től:* Antal Alajos földbirtokos Vetésen, Bartal Béla cs. kir. kamarás, földbirtokos Faddon, Beniczky Ádám földbirtokos Zsámbokon, dr. Éles Géza földbirtokos Bokszezen (mind a négyet aj. a titkár), Gagyi Jenő tanár Budapesten (aj. Kárffy Ödön), Gercser Ferencz magánhivatalnok Budapesten (aj. a jegyző), dr. Hornyánszky Gyula egyet. m. tanár Budapesten, d'Iszo Kálmán m. nemzeti múzeumi tisztviselő Budapesten (mindkettőt aj. Madzsar Imre), Károlyi János kegyesr. főgymn. tanár Trencsénben, özv. Kende Béláné urnő Szatmár-Csekében, ifj. Lossonczy István földbirtokos Miskolczon (mind a hármát aj. a titkár), Masznyik Zoltán tanárjelölt Budapesten (aj. Szabó Dezső), Obál Béla ev. theol. akad. tanár Eperjesen (aj. a titkár), dr. Pethő Károly tanár Budapesten (aj. Gombos F. Albin), Pitying József böles. hallgató Budapesten (aj. Szabó Dezső), Sebestyén Béla tanárjelölt (aj. Békefi Remig), dr. Stripszky Hia dor kir. s. tanfelügyelő Máramarosszigeten (aj. a titkár), gróf Széchenyi Bertalan Felső-Segedsen (aj. Cserhalmi Samu), dr. Szinnyey Ferencz egyet. m. tanár és felsőipariskolai r. tanár Budapesten (aj. a titkár), dr. Voinovich Géza egyet. m. tanár Budapesten

(aj. Domanovszky Sándor), az Örmény Múzeum-egyesület Szamos-ujvárt (aj. a titkár).

Megválasztatnak.

35. Báró Nyáry Albert r. tag *Lovina Ignác naplója* cz. a. érdekes felolvasást tartott az I. Lipót korabeli bécsi udvari életről, mely — köszönettel fogadtatik.

36. Titkár előterjeszti a pénztárnok 1909 évi február és márczius havi kimutatását, mely szerint

összes bevétel volt.....	12612 kor. 38 fill.
» kiadás »	10591 » 07 »
maradvány	2021 kor. 31 fill.
Ehhez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyószámlán levő	6148 kor. 50 fill.
követelést, 1909. márcz. 31-én összesen	8169 kor. 81 fill.

készpénz állott a társulat rendelkezésére. Ebből azonban a Márki Sándortól befizetett 200 kor. alapítvány tőkésítendő, a Thaly-plaquettekért befolyt 35 korona pedig a Thaly-alaphoz csatolandó.

A kimutatás tudomásul vétetvén a jegyzőkönyvhöz csatoltatik. Az elnökség utasíttatik, hogy a 35 koronát a Thaly-alaphoz csatoltatván, az alapítványul befolyt 200 koronán vásároltasson 4%-os m. koronajáradékkötvényt a társulat alaptőkéjének gyarapítására.

37. A pénztárnok 1909. márcz. 14-én kelt értesítése alapján jelenti, hogy 671 kor. 93 fill. a f. évi 22 jk. p. a. kelt vál. határozat értelmében *Thaly-alap* néven a P. H. E. Takarékpénztárnál külön folyószámlán elhelyeztetett.

Tudomásul szolgál.

38. Felolvassa gróf Andrássy Gyula m. kir. belügyminiszter 32.600 909. sz. a. kelt leiratát, mely szerint az elnökség előterjesztése folytán az orsz. községi törzskönyvbizottság tagjává a társulat képviselőjében dr. Borovszky Samu társ. titkárt kinevezte.

Tudomásul vétetik.

39. Előterjeszti Liptó vármegye törvényhatósági bizottsági közgyűlésének 1909 évi 22 kgy. sz. alatt kelt határozatát, mely szerint a társulatot történelmi kutatással egybekötött vándorgyűlés-tartásra meghívja. Egyúttal tudatja, hogy a vándorgyűlés előkészítése és sikeres lefolyásának biztosítása céljából az alispán elnöklete alatt tizenkét tagú bizottságot küldött ki.

A választmány a meghívást, mivel a társulat tagjai a részvétellel ügyrendünk értelmében kellő számban jelentkeztek, köszönettel

elfogadja s erről a nemes vármegye nagyjérdemű közönségét értesíti. Együttal a titkárt utasítja, hogy a később meghatározandó időben és napokon tartandó vándorgyűlés előkészítése céljából a vármegyei alispánnal lépjen érintkezésbe s eljárása eredményéről a jövő május havi ülésen tegyen jelentést a választmányának.

40. Felolvassa a rk. felolvasásokat rendező bizottság véleményes javaslatát az 1809-iki nemesi felkelés százados évfordulója alkalmából vetített képek és zeneművek bemutatásával kapcsolatban tartandó rk. felolvasó ülés tárgyában.

A javaslat elfogadtatván, a bizottság utasíttatik, hogy az Uránia tudományos színházban, esetleg a Nemzeti Múzeum dísztermében a jövő május hó 22-én d. u. 5 órakor tartandó rk. felolvasó ülés előkészítése céljából a közreműködésre felkért Rugonfalvi Kiss István, Viszota Gyula és Csiky János urakkal egyetértésben a szükséges lépéseket megtenni szíveskedjék.

41. Javasolja, hogy a *lőcsei fehér asszony* egykorú arcképének bemutatása céljából tartassék a jövő máj. hó 6-án d. u. 5 órakor rk. felolvasó ülés.

A vál. a javaslatot elfogadván, dr. Thaly Kálmán társ. első alelnök és dr. Kammerer Ernő vál. tagtársainkat felkéri, hogy a lőcsei fehér asszony életéről, illetőleg a Szépművészeti Múzeumba került arcképéről műtörténeti szempontból előadást tartani szíveskedjenek. Hogy pedig a rk. felolvasó ülés mentől hamarébb meghirdethető legyen, erről a titkári hivatalt értesíteni méltóztassanak.

42. A Zichy-codex szerkesztő bizottságának a nemes grófi család egy tagjával való kiegészítését célzó javaslatára —

a vál. ifj. gróf Zichy Nándor urat a bizottság tagjává egyhangúlag megválasztja.

43. Bemutatja Márki Sándornak 1909. márcz. 2-án kelt beadványát, melyben tudatja, hogy a Rákóczi-életrajz II. kötetét a f. évi 19 jk. p. alatt kelt vál. határozat és a bíráló bizottság észrevételeinek lehető figyelembe vételével módosította.

Azonban kéri, hogy a kötetet »hosszas és komoly megfontolás« után készített eredeti terve szerint a vadkerti, illetőleg trencsényi csata elbeszélésével befejezhesse, annál is inkább, mivel a tervnek megfelelő és nagy részben kész illusztrációk miatt a mű beosztásának megváltoztatása amúgy is technikai akadályokba ütközik.

Egyébiránt a kötetet rövid idő alatt a szerkesztő rendelkezésére fogja bocsátani.

A szerző megokolt előterjesztése helybenhagyólag tudomásul vétetik.

44. Felolvassa Barcsa János levelét, melyben véleményt kér az iránt : vajjon nem lehetne-e a társulat debreczeni tagjaiból Debreczenben fióktársulatot alakítani ?

Titkár utasíttatik, hogy a legközelebbi ülésen a fölvetett kérdésre tegeyen tájékoztató jelentést a választmányának.

45. Előterjeszti az Országos magyar háziipari szövetség kérvényét a társulat folyóiratainak a szövetség számára való díjtalan megküldése tárgyában.

Az ig. választmány a társulat szűkös anyagi körülményeire való tekintetből a kérést nem találja teljesíthetőnek.

Zárt ülésen —

46. a tagdíjhátralékosok ügyében —
intézkedett a vál.

Kelt mint fent.

Gróf Teleki Géza s. k.
elnök.

Barabás Samu s. k.
jegyző.

Hitelesítjük :

Báró Nyáry Jenő s. k.
vál. tag.

Nagy Gyula s. k.
vál. tag.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1909 évi máj. 6-án d. u. 5 órakor tartott rk. felolvasó ülésének

JEGYZŐKÖNYVE.

Elnök : Dr. Thaly Kálmán első-alelnök, aztután Zsilinszky Mihály ügyv. alelnök.

Jegyzőkönyvhitelesítők : Dr. Kammerer Ernő és dr. Békefi Remig vál. tagok.

Elnök »a lőcsei fehér asszony« képmásának bemutatásával kapcsolatban tartott rk. felolvasó ülést ritka nagyszámban egybegyűlt női közönség és a társ. tagok élénk érdeklődése mellett megnyitván,

47. Dr. Kammerer Ernő vál. tag bemutatja »a lőcsei fehér asszony« Garamszegi Géczy Juliánna művészi becsű egykorú képmását, mely Prepeliczay Elődné úrnő ajándékából nemrégén került a Szépművészeti Múzeum birtokába.

Utána Pekár Gyula vendég a festményt costumetani szempontból méltatta.

Végül Thaly Kálmán első-alelnök lelkes és tanulságos előadásban ismertette a Géczy Juliánna életére és tragikus halálára vonatkozó történelmi adatokat.

A díszes közönség feszült figyelemmel kísérte s a végén mindannyiszor élénk tetszéssel jutalmazta az előadók történelmi és műtörténelmi szempontból rendkívül érdekes és tanulságos előadásait.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést berekeszti.

Kelt mint fent.

Dr. Thaly Kálmán s. k.
elnök.

Barabás Samu s. k.
jegyző.

Zsilinszky Mihály s. k.
ügyv. alelnök.

Hitelesítjük :

Dr. Kammerer Ernő s. k.
vál. tag.

Dr. Békefi Remig s. k.
vál. tag.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1909 évi május 27-én d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének

JEGYZŐKÖNYVE.

Jelen voltak : Gróf Teleki Géza elnök elnöklete alatt dr. Angyal Dávid, dr. Békefi Remig, dr. Csánki Dezső, dr. Császár Elemér, Daniel Gábor, dr. Fejérpataky László, Horváth Sándor, dr. Illés József, dr. Ortvyai Tivadar, dr. Reiszig Ede, dr. Sufflay Milán, Tagányi Károly, dr. Váczy János, dr. Vécsey Tamás vál. tagok, dr. Borovszky Samu titkár, Barabás Samu jegyző.

Elnök az ülést megnyitván, jegyzőkönyvhitelesítőül Daniel Gábor és dr. Ortvyai Tivadar vál. tagokat kéri fel.

48. Titkár bejelenti az új tagajánlásokat, mely szerint ajánlatnak *évd. r. tagokul 1909-től :* dr. gróf Almásy Imre főispán Szolnokon, Bezerédj Pál magánzó Hidján, Bikfalvy Albert földbirtokos Berenden, Bittó Béni földbirtokos Sárosfán, Borovszky Lajos vendéglős Budapesten, Bujanovics Sándor földbirtokos Budapesten, Déghy Mátyás földbirtokos Délegyházán, dr. Fejérpataky Kálmán ügyvéd Budapesten, Gerhardt Guidó m. kir. vetőmagvizsgáló állomási assistens Budapesten, Gyömöreý Gáspár földbirtokos Zalagógánfán, Horthy Gyula főszoigabíró és földbirtokos Beregszászon, korongi Koronghy Gyula nagybirtokos Nagymutnikon, Lossonczy Gyula földbirtokos

Budapesten, Makfalvay Géza földbirtokos Kiskorpádon, Strausz István hivatalnok Budapesten, Plaveczy Aurél m. kir. közp. állampénztári ellenőr Budapesten, Sztudinka Ferencz szakíró, a »Magyar Ipartörténet« szerkesztője Losonezon (mind a tizenhetet aj. a titkár), Weér Dezső földbirtokos Csicsó-Keresztúron (aj. Torma Miklós), dr. Viszota Gyula áll. főgymn. igazgató Budapesten (aj. a titkár), Zákonyi Mihály bölcsészethallgató Budapesten (aj. Berger Bernát), csepei Zoltán Elek nyug. cs. és kir. altábornagy Budapesten, a Muzseumi Tót Társaság Turócszentmártonban (mindkettőt aj. a titkár).
Meválasztatnak.

49. Előterjeszti a pénztárnok 1909 évi április havi kimutatását, mely szerint összes bevétel volt 7238 kor. 73 fill.
» kiadás » 1933 » 32 »
maradvány 5305 kor. 41 fill.
Ehhez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztár-
nál folyószámlán levő 5922 kor. 59 fill.
követelést, 1909. ápr. 30-án összesen..... 11.228 kor. — fill.
készpénz állott a társulat rendelkezésére.

A kimutatás tudomásul vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatoltatik.

50. A pénztárnok kimutatása alapján jelenti, hogy 200 kor. a f. évi 36 jk. p. a. kelt vál. határozatnak megfelelőleg tőkésített. Tudomásul szolgál.

51. Jelenti, hogy f. hó 6-án »a lőcsei fehér asszony« egykorú képmásának bemutatása céljából rk. felolvasó ülés tartatott, mely alkalommal dr. Kammerer Ernő vál. tag és Pekár Gyula mint vendég az arcképet művészettörténeti, illetőleg costumetani szempontból méltatták, dr. Thaly Kálmán első alelnök pedig szabad előadásban ismertette a Garamszegi Géczy Juliánna életére és tragikus halálára vonatkozó történelmi adatokat.

Tudomásul vétetvén, dr. Thaly Kálmán, dr. Kammerer Ernő és Pekár Gyula uraknak szíves közreműködésükért jegyzőkönyvileg köszönetet szavaz a vál.

52. Előterjeszti az 1809-iki nemesi felkelés százados évfordulója alkalmából a jövő június hó 5-én d. u. 5 órakor az »Uránia« tudományos színházban tartandó ünnepi felolvasó ülés programját.

A kinyomtatott tárgysorozat az elnökség és a titkár odaadó buzgalmaért kifejezett köszönet mellett tudomásul vétetvén, mivel József főherczeg ő kir. fensége, a ki részvételét fenséges családjával együtt kegyesen megígérte, elfoglaltatása miatt a kitűzött időre alig érkezhetnék el, a vál. az ülés kezdetét a közönségnek a hírlapok

útján való értesítése mellett 6 órára halasztja s egyúttal az elnökségnek az esetleges szükségek fedezésére 200 kor. póthitelt engedélyez.

53. Következik a Liptó vármegyei vándorgyűlés idejének a megállapítása.

Ezzel kapcsolatban titkár bemutatja :

a) Rózsahegy rt. város 2459—1909. tan. sz. meghívását.
b) Szerémi herczeg Odescalchi Arthúr vál. tag május 25-én kelt levelét gróf Hardegg József, lovag Bauer József és Höfflinger Henrik osztrák genealogusoknak a vándorgyűlésen vendégként való részvétele dolgában.

c) Földy-Doby István r. t. május 17-iki levelét, melyben néhai édes atya, Doby Antal 35 vaskos kötetre terjedő családtörténeti munkájának bemutatását a Rózsahegyten tartandó zárulás programjába felvételni kéri.

A vál. Rózsahegy város meghívását köszönettel fogadván, a vándorgyűlést aug. 29—szept. 1. napjaira kitűzi.

A vándorgyűlés programja szerint :

Aug. 28-án Budapestről indulás Liptószentmiklósrá.

Aug. 29-én díszgyűlés Liptószentmiklóson, melynek tárgyai :

1. Elnöki megnyitót mond gróf Teleki Géza elnök.
2. Dr. Thaly Kálmán első alelnök szabad előadásban Liptó vármegyének a Rákóczi-szabadságharcban való szereplését ismerteti.
3. Horváth Sándor vál. tag a liptói és túróci regestrumról felolvasást tart.

Aug. 30—31. Levéltári kutatások.

Szept. 1. Zárulás Rózsahegyten, melyen a bizottságok működésük eredményéről beszámolnak s Földy-Doby István édes atyjának kéziratban maradt családtörténeti munkáját bemutatja.

Egyébiránt titkár megbizatik, hogy a vál. határozatnak s a vándorgyűlésen résztvevő tagok névsorának közlése mellett a vármegyei alispánnal és rózsahegyvi polgármesterrel érintkezésbe lépven, a tudományos kutatás megkönnyítése céljából a szükséges intézkedéseket a nevezettekkel egyetértőleg megtenni szíveskedjék.

A mi a herczeg Odescalchi Arthúr javaslatát illeti, a társulat — bár Liptó vármegyében maga is vendég — a vándorgyűlésen résztvenni óhajtó külföldi tudósokat körében szívesen látja.

54. Bemutatja dr. Melich János r. tag 1909. május 21-én kelt levelét a várnai Régészeti Társulat által a várnai csataterén állítandó emlékoszlopra általa magánúton folytatott gyűjtés eredményéről, melynél fogva kéri a társulatot, hogy a mondott célra befolyt 198 kor. 70 fill. összeget gondjaiba venni s erről a nevezett régészeti társulatot értesíteni szíveskedjék.

A vál. a gyűjtés eredményeül az emlékoszlop költségeire befolyt 198 kor. 70 fillért gondjaiba vévén, »I. Ulászló várnai emlékoszlopa« czímen takarékpénztárba helyezi s erről a várnai Régészeti Társulatot azon hozzáadással értesíti, hogy felhívására a Történelmi Társulat a magyar felirat szövegének elkészítését hazafias készséggel magára vállalja.

Az elnökség a régészeti társulattól megkerestetvén, az összeg kiutalványozására felhatalmaztatik.

Az adakozók névsora a *Századok* egyik közelebbi füzetében közzé fog tétetni.

55. Olvastatik dr. Darányi Ignác m. kir. földmivélsügyi miniszter 95098—1908. sz. leirata, az aesthetikailag kiváló és történelmi szempontból is nevezetes természeti alkotásoknak számonvétele és fentartása dolgában.

A vál. a hazafias mozgalom ügyében a törvényhatóságokhoz intézett felhívást a társulat folyóiratában közzé teszi s a természeti emlékek történelmi vonatkozásainak megállapításában való közreműködését szíves készséggel felajánlja.

56. Titkár előterjeszti ifj. gróf Zichy Nándor 1909. május 6-án kelt levelét, melyben a Zichy-codex szerkesztő-bizottságába való megválasztatásáért köszönetét nyilvánítja.

Tudomásúl vétetik.

57. Javasolja, hogy a társulat f. évi okt. hó 21-én, a néhai Horváth Mihály születésének századik évfordulóján tartson emlék-ünnepélyt s az ünnepi beszédre dr. Békefi Remig vál. tagtársunkat kérje fel.

A javaslat általános helyesléssel fogadtatván, dr. Békefi Remig úr felkéretik, hogy az ünnepély alkalmával beszédet mondani szíveskedjék.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést berekeszti.

Kelt mint fent.

Gróf Teleki Géza s. k.
elnök.

Barabás Samu s. k.
jegyző.

Hitelesítjük:

Daniel Gábor s. k.
vál. tag.

Dr. Ortway Tivadar s. k.
vál. tag.

A SZEKULÁRIZÁCIÓ

ÉS

HAJDU VÁRMEGYE HATÁROZATA.

LENGYEL IMRE

NYUG. KIR. TÁBLABIRÓ INDITVÁNYA.

Tárgyaltatott Hajdu vármegye április hó 14-iki közgyűlésén.

BUDAPEST, 1909.

ELEK-NYOMDA KŐ- ÉS KÖNYVNYOMDAI MŰINTÉZET

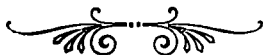
IV. PAPNÖVELDE-UTCA 8.

Előszó.

*Az 1909. esztendő április hó 14-ik napja nagy esemény emlékét örökíti meg. Az napon tárgyalta Hajdu vármegye közgyűlése a papi javak szekularizációját, amelyet **Lengyel Imre** nyug. kir. táblabíró indítványozott. Az indítványt óriási többséggel elfogadták és megküldik hozzájárulás végett Magyarország összes törvényhatóságainak.*

Itt adjuk a nevezetes közgyűlés lefolyását, amelyben hazánk többi törvényhatóságai sulyos érveket találnak, ha majd náluk is tárgyalják Hajdu vármegye átiratát, s biztatást és lelkesedést meríthetnek a hazánk jövő boldogulására elengedhetlenül megvalósítandó eszme diadalmas kiküzdésére.

A szekulárizáció és Hajdúvármegye határozata.

Ez év április hó 14-én, Hajdúvármegyéhez *Lengyel Imre*, nyug. kir. táblabíró, hajdúvármegyei bizottsági tag, a következő indítványt terjesztette be:

Minthogy a koalíciós kormányzat idején a reakció ugy a politikai és társadalmi, valamint a gazdasági élet minden terére behatolt és veszélyezteti hazánk kulturális fejlődését; mivelhogy a reakciós irányzatok közt a papi hatalom (a klerikalizmus) erősödött meg szerfelett és hol a hazafiság, hol pedig a szocializmus jelszavának kölcsönvételével egyszer mint néppárt, másszor mint keresztényszocializmus, ismét máskor mint katolikus népszövetség szerepel a közéletben és mindenkor és minden eszközzel utjába áll a népműveltség, valamint a tudományos haladásnak; minthogy végül vármegyénknek, Bocskay vármegyéjének, elsősorban kötelessége, hogy a papi hatalom ellen a harcot fölvegye,

indítványozom:

Határozza el Hajdúvármegye, hogy fölír az országgyűlés képviselőházához,

1. hogy haladéktalanul utasítsa a kormányt olyan törvényjavaslat benyújtására, amelyben ki legyen mondva az, hogy egyházi czélokra addig sem fordítsanak közvagyonot, amíg a szekularizáció (az egyházi javaknak az állam rendelkezésére való bocsátása) elkövetkezik;

2. hogy az állam eddigi mulasztását pótolva, konfiskálja, szekularizálja a papság birtokait, csakugy, mint ahogy ez a tizenhatodik és tizenhetedik században Németországban, a nagy forradalom előtt Franciaországban, a 18. században Olaszországban történt;

3. hogy hasonló fölirat fölterjesztésére kérje meg a vármegye az összes vármegyei és városi törvényhatóságokat.

Az indítvány tárgyalása.

Ez az indítvány az év május hó 13-án került tárgyalásra Hajdúvármegye közgyűlésén. A tárgyalást megelőzőleg mindent megkíséreltek, hogy az indítványozót indítványának visszavonására bírják, ámde Lengyel Imre hajthatatlan maradt és így az indítványt tárgyalni kellett.

A vármegye állandó választmánya foglalkozott az indítvánnyal, de azt nem tette magáévá, hanem a következő határozati javaslatot terjesztette a közgyűlés elé :

„Bizottsági közgyűlésünk, annak kijelentésével, hogy azon fontos szociális és közoktatásügyi érdekre való tekintettel, melyek, meggyőződése szerint, az egyházi javaknak világiakká való átalakításával, (az ugynevezett szekularizációval) szoros kapcsolatban állanak, a beadott indítvány lényegét és tárgyát olyan nagy horderejű állami érdekek tekintik, melynek napirendre hozatalától, nyugalmas időben és viszonyok között nem idegenkedik. Minthogy azonban az ország közéletét ez idő szerint nagy politikai és gazdasági kérdések foglalkoztatják és mert jelenleg politikailag felelős kormány nincs is, ezt a válságos időt nem tartja alkalmasnak ez ügy nagy jelentősége által méltán kívánatos komolysággal való tárgyalására, nem pedig annyival is inkább, mert ennek most a politikai közéletbe dobásával, a helyzet tisztázásán és megoldásán fáradozó tényezők munkáját nehezítené meg; ugyanezért a beadott indítvány felett napirendre tér“.

A vármegye közgyűlésén mindkét indítványt fölolvasták, utána Lengyel Imre kért szót, hogy indítványát megokolja. A beszéd így hangzott :

Lengyel Imre beszéde.

Tisztelt vármegyém! Mindenekelőtt legyen szabad a vármegye állandó választmányának imént elhangzott határozati javaslatára visszatérnem. Örömmel vettem tudomásul és sietek leszögezni, hogy a választmány is nagy horderejű állami érdekek tekintik az egyházi javaknak világiakká való átalakítását, amivel első sorban kimondottnak kell tekintenem, hogy *senki sincsen Önök közül, aki az egyházi javakat a papság tulajdonának tekintené*, hanem mindnyájan azon az egyedül helyes és kétségtelenül beigazolt állásponton vannak, hogy az egyházi javakat az évszázadok folyamán csupán bizonyos célra adták a papságnak és így e célok megszűnésével, avagy akkor, ha a papság e célokat már nem szol-

gálja, a javakat is joggal vissza lehet tőle követelni. A kérdés ezen részére bátor leszek még egyszer visszatérni. Most csak azokra az aggodalmakra akarok még rámutatni, amelyek a választmány javaslatában kifejezésre jutnak, amidőn az azért kíván napirendre térni indítványom felett, mert az időt nem tartja rá alkalmasnak, mert az országnak politikailag felelős kormánya nincsen és mert attól tart, hogy a szekulárizáció kérdésének fölvetésével a kibontakozáson dolgozó államférfiak munkáját nehezítjük meg.

Tisztelt vármegye! Ami az időszerűség kérdését illeti, arra nézve elég annyit mondanom, hogy Franciaországban már kétszáz év előtt is időszerűnek tartották a szekulárizáció végrehajtását, Olaszországban már 1867-ben eladták az egyház lefoglalt jószágait és valóban, senki sem vetheti szemünkre, hogy valami nagy türelmetlenség, tulzott gyorsaság van abban, ha Magyarországon ma, a 20-ik században vetjük föl a kérdést. Ami a második ellenvetést illeti, hogy t. i. az országnak ezidőszert felelős kormánya nincsen, erre nézve azt kell konstatálnom, hogy indítványomat én olyan időpontban juttattam a vármegyéhez, amikor még felelős kormányunk volt és hogy különben sem azt kérem, hogy a kormányhoz küldjék Hajdúvármegye föliratát, hanem a magyar országgyűlés képviselőházához. Végül az az aggodalom, hogy a kibontakozás munkáján fáradozókat munkájukban megzavarná a szekulárizáció kérdésének fölvetése, teljesen indokolatlannak tetszik előttem, mert hiszen a bankkérdés megoldása a szekulárizáció kérdésével összefüggésben nincsen. Az állandó választmány aggodalmi ilyenformán nem lehetnek komoly aggodalmak, mindössze is csak az lehet céljuk, hogy a kérdés fölvetését elodázzák és abba a tétlenségbe süllyessenek vissza bennünket, amelyet e kérdés körül sajnálattal tapasztalunk oly hosszú idő óta s amely tétlenség, óvatosság vagy kényelemszeretet kimondhatatlan károk okozója és végeredményben az ország népének teljes romlását okozza. Én tehát kérem a vármegyét, ne térjen napirendre indítványom felett, ne fogadja el a választmány javaslatát, hanem járuljon hozzá indítványomhoz, amelynek indokolására szives engedelmeikkel áttérni óhajtok. (Halljuk! Halljuk!)

A tizenkilencedik század utolsó tíz évében az összes egyházi földbirtok egy millió 535 ezer 395 katasztrális hold volt Magyarországon. Az egyháznak, saját kimutatása szerint, volt ezenkívül 33 millió koronára menő ingó vagyona készpénzben és értékpapirokban. Mindezekon kívül be kell számítani még az

erdélyi r. kath. status 19 ezer 860 holdját, a vallás és tanulmányi alap 221 ezer 688 holdját, az egyetemi alapítványok 27 ezer 051 holdját, a jezsuiták, szerviták, benczések, ágostonrendiek, melkiek, domokosok, kapuczinusok, minoriták, irgalmasok, pálosok, vazulrendiek birtokait, úgy hogy tehát a magyarországi róm. kath. egyház papjainak kezén *ez ország földjéből két és fél millió katasztrális hold* van. E rengeteg vagyon, melynek *évi jövedelme százmillió korona*, ki van véve a szabad forgalomból, meddő, a nemzet gazdaságának semmi hasznot nem hajtó s amint ráfogok térni, nem szolgál azon célokra, amelyeknek szolgálatára egykor a papság kezére adták.

Az egyházi javak adományozásának történetével nem kívánám fárasztani a tekintetes vármegyét, hiszen mindnyájan tudjuk, hogy István király kezdte meg a püspökségeknek uradalmakkal való megajándékozását, folytatták az Árpádházbeli királyok, mert lelkük és népük lelkének üdvösségét remélték attól, ha az egyház szolgálít földi javakkal látják el s mert úgy vélték, hogy adományaikkal a nép nevelésének, erkölcsének fejlesztésére áldoznak, hogy a szegényügy és az igazságszolgáltatás költségeit látják el és hogy az ország védelmét biztosítják az egyházi banderiumok által. Mászóval és világosabban: az egyházi javak adományozása sohasem jelentette azt, hogy az állami vagyon örökre, tulajdonul adatott a papságnak, hanem azt, hogy ez a vagyon a népnevelés, tehát iskolák fentartására, az igazságszolgáltatás ellátására, a szegények istápolására és az országot védő seregek fentartására szolgál. Régi törvényeinkből ezt kétségtelenül meg lehet állapítani, valamint az is kitűnik belőlük, hogy a papi javakat sohasem tekintették a papság tulajdonának, hanem mindig az államénak. Bizonyítja ezt számos törvényünk, amely megállapította a főpapok legnagyobb jövedelmét és kimondta, hogy ami jövedelem az egyházi vagyonból ezenfelül van, azt az állam kincstárába kell adni. Így volt ez III. Károly, Mária Terézia és I. Ferencz idejében is. Ha valamely főpapi állás üresedésben volt, a javadalmak jövedelmét a királyi kincstárba kellett szállítani, amit bizonyára nem lehetett volna törvényben kimondani, ha a papi jószágokat a papság tulajdonának tartották volna.

Mindebből, tekintetes vármegye, kétségtelenül világos, hogy a papi jószágok nem a papság tulajdona és így a szekulárizáció ellen nem hozhatja föl senki indokul, hogy az a tulajdon szentsége ellen elkövetett gonosz merénylet. Ahol nincs tulajdon, ott

ellene merényletet sem lehet elkövetni. Ellenben igenis, merényletet követnek el az állami tulajdonnal szemben, amikor az egyház tulajdonának iparkodik föltüntetni azt, ami nem az övé, ami soha az övé nem volt s amit csak addig kezelhetett, amíg a vállalt kötelezettségeket teljesítette.

De hát tisztelt vármegye, teljesítette-e az egyház a nagy vagyonok fejében vállalt kötelezettségeket, vagy, ami minket jobban érdekel, teljesíti-e ma és van-e szükség arra, hogy teljesítse?

Az egyháznak a nagy vagyonok fejében első sorban a népmivelés feladatát kellett volna teljesítenie. Nem föladatam, hogy az egyház tanító szerepét bíráljam, hogy kimutassam, miként állta utját mindig a szabad kutatásnak és miként üldözte a tudomány szabadságának harcosait. Hogy azok, akik a gondolkodás kiváló képviselőit elégettették, nem lehettek a népmivelés és oktatás terén sem hivatásuk magaslatán, egészen természetes. De a messze múlt kritikájától tartózkodva, elég rámutatnom arra, hogy az állami iskolák rendszeresítésével, az állam látja el iskoláinkat a szükséges anyagi eszközökkel, ezeket pedig az adófizető polgárság juttatja. Az egyház csak saját iskoláit tartja fenn, de még ezekhez is állami támogatást kap, úgy hogy tehát az iskoláztatás céljaira rendelt egyházi vagyon nem teljesíti a vállalt kötelezettséget s ezt nem is tagadja, sőt nyíltan hirdeti, hogy az egyházi javakat azért kapta, hogy a nemzetet a római katolikus egyház számára megtérítse. Más szegényügy nincsen az egyház előtt, más könyörületességet nem ismer. A szegényügy kérdése nincsen megoldva hazánkban még ma sem, mert az egyház a szegényügy rendezésére egykor kapott milliókból erre a célra alig fordít egy pár ezer koronát s akkor is csak azért, hogy lelkeket vásároljon rajta. Ha sem az iskolaügy, sem a szegényügy terén nem felel meg az egyház köteletségének és az idők folyamán különben is úgy alakultak ezek a dolgok, hogy az egyház, ha akarna sem felelhetne meg, talán az igazságszolgáltatás terén fejtheti ki az egyházi vagyon fejében vállalt ügybuzgalmat? Az egyháznak e téren, mint tudjuk semmi dolga ma már, a birói szervezetet, az igazságszolgáltatás egész gépezetét a modern állam az adókból, a polgárság erejéből tartja fenn és így e téren az egyház áldozataira még csak szükség sem lehet.

Utoljára marad az egyház katonai kötelezettsége, amelynek fejében a legtöbb vagyont kapta. A történelmi igazságnak kell eleget tenni, amikor konstatáljuk, hogy e kötelezettségének még

a banderialis hadszervezet idejében sem tett mindig eleget; hazafiatalan tartózkodásával vitte a nemzetet Mohácshoz. Ma pedig, amikor az állandó hadseregek roppant terhei szinte a leroskadásig nyomják Európa népeit s a mienket is, az egyház még a katonai kötelezettség alól is kivonta papjait, nemhogy óriási vagyonából egyetlen fillért áldozna az ország védelmi költségeihez.

T. vármegyeyel *Azok az okok, amelyek az egyházi vagyon megalapítását előidézték, megszűntek.* Azok a kötelezettségek, amelyeket az egyház e vagyoni jogok fejében vállalt, részben kijátszottak, részben feleslegessé váltak. Az egyházi vagyon fentartását tehát semmiféle ok nem indokolja többé. Ellenben igenis, ezernyi ezer ok indokolja, sürgeti, hangosan követeli, hogy az állami vagyonnak ez a holtan fekvő és meddő része, aktívá tétessék és a gazdasági élet eleven testébe visszakapcsoltsassék. Elszegényedett, pusztuló népünk e vagyonok életre keltésével, a gazdasági jólét föltételeit teremthetné meg és vele a szociális nyomorúság ezer átkát rázhatná le magáról. Tekintsenek körül Uraim a hazákan! Nézzenek oda, ahol népünk gyermekeinek bölcsőit ringatják. E bölcsők lakóinak $\frac{1}{3}$ része öt éves kora előtt sirba kerül és sehol a világon nem gyártanak annyi gyermekkoporsót, mint ebben a hazában. Nézzenek oda, ahol népünk napestig görnyed abban a nehéz munkában, amelylyel ezer év óta vágja a bozótot a Kaukázustól idáig. Átlag csak negyven évig tart életük folyása Pusztító, szörnyű betegségek szántanak végig soraikban.

És e betegek közül ezereken meg ezereken j'rnak vigasztalanul. Nincs kórház, mely befogadná őket, nincs szegényház, amelyben megpihenhetnének, nincs elég orvos, aki tanácscsal látná el. Negyvenezer őrült ember járkal szabadon az országban és nincs emberi könyörületesség, amely gondoskodni tudna róluk. Ellenben szerzetes kolostoraink hatalmas termeiben még mindig van hely a külföldiek befogadására, apácza-zárdáink lakossága egyre növekszik, a papság társadalmi és politikai befolyása egyre hatalmasabb arányokat ölt és amerre nézünk s amerre megyünk, mindenütt ott vannak a nyomai annak a hatalomnak, amely roppant vagyonokból eredt, azokból táplálkozik és amelylyel elállja útját a boldogulásnak.

Időszerű-e ezek után a szekularizáció kérdése? Kell-e? Szükséges-e? Népünk, országunk megmentésének föltétele-e? Avagy csakugyan semmi egyéb, mint a béke megbontására, rossz szándékból, gyűlölködésből kidobott jelszó? Itéljen a tekintetes

vármegye. Itéljen arról, hogy vajjon protestáns követelés-e a szekularizáció követelése, amint ezt a klerikálisok állítani szokták, avagy olyan követelés, amely nem felekezeti érzésből, hanem igaz emberszeretetből és a magyar nép őszinte szeretetéből fakad és ennél fogva óhajtása minden magyarnak, tekintet nélkül arra, hogy így vagy amúgy imádkozik-e a jó Istenhez.

Ne engedjék Uraim, ne engedje Hajdúvármegye, hogy a klerikalizmus seregei kardcsapás nélkül vegyék birtokukba szerencsétlen országunkat. Az állandó választmány határozati javaslatának elvetését és az önálló indítványnak egész terjedelmében való elfogadását kérem. (Hosszas éljenzés és taps).

A vita.

Lengyel Imre után *Kálmán* Lajos, hajduböszörményi ügyvéd szólt s azt fejtegette, hogy a szekularizáció kérdése nagy szociális kérdések megoldására fog vezetni. Ennél fogva az indítvány felett napirendre térni nem lehet. Ezért azt indítványozza, mondja ki a közgyűlés, hogy elvben helyesli Lengyel Imre indítványát, követeli az egyházi vagyonnak egyházi, iskolai és honvédelmi célokra való fordítását, de a fenforgó politikai viszonyokat a kérdés megoldására alkalmasnak nem tartja.

Lengyel Imre: Mikor lesz alkalmas?

Kálmán Lajos: Egyelőre arra kérje a közgyűlés a kormányt . . .

Fölkiáltások: A kormányt? Az országgyűléshez fordulunk.

Kálmán Lajos: . . . hogy átmenetileg térjen át a kishérletek rendszerére.

Simon Károly: (hajduhadházi igazgató-tanító) Nem látja az óvatosság szükségességét. Hazánkban addig igazi gazdasági és kulturális haladásról nem lehet szó, amíg a szekularizáció meg nem történik. Csatlakozik Lengyel indítványához. (Éljenzés).

Kovács Gyula: (alispán) Elfogadásra ajánlja az állandó választmány javaslatát. Az időt nem tartja alkalmasnak az indítvány elfogadására.

Dr. U. Szabó Lajos: (Hajduböszörmény város tiszti ügyésze) A Lengyel Imre által fölhozottakat helyeseknek tartja. A szekularizáció eszméjének Bocskay vármegyéjében kell lábra kapnia.

Kalocsay Gusztáv: (hajduszoboszlói plébános) A szekularizáció a tulajdon szentségének lábbal tiprása. Hajdúvármegyének

nincs oka arra, hogy a közvagyon konfiskálására javaslatot tegyen. Emellett a szekularizációt Magyarországon csak forradalom árán lehetne keresztülvinni . . .

Fölkiáltások: A klerus, amely forradalmat prédikál!

Kalocsay Gusztáv: . . . amikor az itt tanácskozók, csak úgy, mint egykor a francziák, a guillotine alatt fognak elvérezni. (Nagy derűltség) Az egyházi javak legnagyobb része ma is kulturális célokra fordítatik. (Egy hang: Lásd Bubits és Császka stb!) A szekularizáció keresztülvitelével minden közvagyon és így a városoké is kétségesse válik. Különösen a hajduk tennék jól, ha nem mozgolódnának, mert ők is közvagyonot élveznek és a szekularizáció indokoltá fogja tenni, hogy ezt a vagyont is elvegyék. (*Óriási zaj, kiáltások: Fenyéget bennünket? Igazi papi beszéd! Ferdítés!*)

Czeglédy Mihály, tisztí ügyész: Bocskay a maga vagyont adta a hajduknak! Ezt a két dolgot nem lehet összehasonlítani! (A közgyűlés tagjai fölállanak és perczekig éljenzik Lengyel Imrét).

Kalocsay Gusztáv: A szekularizációban a tulajdon szentségének megsértését látja és ennél fogva kéri, hogy a Lengyel-féle indítványt vessék el.

Dr. Baltazár Dezső: Mint református lelkész nem akart hozzá szólni a kérdéshez, mert az a fölfogása, hogy a szekularizáció dolgában a világiak döntsenek. Csak így véli biztosítottnak azt, hogy a kérdésből nem lesz felekezeti háboruság. Minthogy azonban Kalocsay fölszólt, az ő beszédének hatása alatt kénytelen kijelenteni, hogy Lengyel Imre indítványát elfogadja. (Éljenzés és taps).

Dr. U. Szabó Lajos: Ugyancsak Kalocsay fölszólalása indítja arra, hogy a Lengyel-féle indítványt tegye magáévá.

Még *Kovács* alispán tett kísérletet, hogy a közgyűlést, az állandó választmány határozati javaslatának elfogadására bírja. Utána *Lengyel* Imre reflektált a vitában elhangzottakra és a következőket mondta:

Lengyel Imre zárszava.

T. Vármegye! A guillotinnal való ártatlan fenyegetés nem érdemli ugyan meg, hogy vele foglalkozzunk, de mégis eszünkbe juttatja a Dózsa-féle szabadságharcz egyik eseményét. Azt, amikor a föllázadt tömeg, az első között, a csanádi püspököt huzta

karóba. A forradalom véres eseményeinek fölidezésével nem fogja senki elterelni figyelmünket a tárgyalás alatt lévő kérdéstről és nem térít el szándékunktól, hogy amit népünk és országunk boldogulása és kulturánk haladása érdekében hasznosnak, szükségesnek, az idő által megéreltnek tartunk, egyértelműen ne követeljük. A magyar nép józansága, bármint reménykedjék is a római katolikus papság, a szekulárizáció kérdésének fölvetésével nem fog forradalmi mozgalmakat rendezni, mert amit a jog és törvény alapján kivivhat, azt az erőszak fegyvereivel kivívni nemcsak felesleges, de esztelen is volna. Az izgatásnak az a módja, amelynek a közgyűlési teremben az imént voltunk tanúi, semmi esetre sem vezet célhoz. Sem a kérdés elejtését nem fogja eredményezni, sem azt, hogy a kérdés fölvetői ellen fölgyülemlik a tömegek szilaj szenvedélye. Ellenkezőleg, azt hiszem, hogy az izgatásnak ez a módja a szekulárizáció azon híveit is a mi sorainkba fogja állítani, akiket eddig csak az időszerűség kérdésében választottak el tőlünk ellentétek. Emellett nem győzőm eléggé hangsúlyozni, hogy aki a zendülések, fölkelések és véres mozgalmak árnyékait hivatgatja segítségül, nem egyszer önmagával találja szemben azt az erőszakot, amelyet segítő társának gondolt. (Helyeslés.)

A szekulárizáció ellen mindössze egyetlen egy érvet halottunk a vita folyamán s ez az volt, hogy a tulajdon szentségének sérelme nélkül, a kérdés meg nem oldható. Bátor voltam első fölszólalásomban rámutatni arra, hogy az egyházi javakat sohasem adták tulajdonul az egyháznak, hanem csak bizonyos célok kiegészítésére. Kitűnik ez II. Ulászló 3. rendeletének 20. cikkéből, az 1548-ik évi XII. törvenycikkéből, amelyet pedig I. Ferdinánd, a legkatholikusabb fejedelem szentesített. A törvények egész sora szól ez igazságunk mellett. Így az 1550. évi 19. tcz., az 1555: XV. tcz., az 1556: 18; az 1557: V. tcz., az 1556: 39. tcz., stb. Ámde e törvényekben megszabott ellenszolgáltatásokat az egyház már régen nem teljesíti, részben kivonta magát e kötelezettségek teljesítése alól, részben pedig feleslegekké váltak. A tulajdonjog nevében folytatott védekezés tehát teljesen helytelen és ezuttal is újból kell hangsúlyoznunk, hogy az egyházi vagyonokat az egyház nem tulajdonul, hanem csak haszonélvezetül kapta.

T. vármegyei közgyűlés! Szándékosan hagytam utoljára azt az érvelést, amelyet a klerikális sajtó gyakran használ a szekulári-

záció hívei ellen s amely abban áll, hogy az egyházi vagyon fentartása nemzeti szempontból volt és lesz szükséges. Ha sikerül a történelem tanúságai alapján meggyőződnünk arról, hogy e nagy vagyonok fejében vállalt nemzet-védő kötelezettségnek hogyan tett eleget az egyház a múltban, választ nyerünk arra a kérdésre is, hogy a jövőben mit remélhetünk e javak mai kezelőitől a nemzeti érdekek javára. Történelmünk majd minden lapján találunk — sajnos — szomorú példákat arra, hogy az egyház mint játszott ki banderális kötelezettségét és mint állott félre épen a legnehezebb napokban. Elég, ha a magyar történelem leggyászosabb eseményére, a mohácsi csatavesztésre, utalunk s azokra a politikai következményekre, amelyek e vereség folytán előállottak. Nem-e az egyház volt az, amely a nemzetet a német hatalommal szövetségbe hozta s nem-e itt van első csirája a Habsburg-házzal való szövetségnek, amelynek fejében az egyház kiváltságainak védelmét kérte és kapta? Aki semmi egyebet, csak a mohácsi vész eredményeit vizsgálja s ez eredményekben az egyház szerepét kutatja, készen lesz ítéletével, hogy minő áldozatokat hozott az egyház a nagy vagyonok fejében a nemzeti ügynek és készen lesz véleményével is, hogy minő áldozatokat lehet tőle várni a jövőben.

Talán megengedik nekem, hogy végezetül röviden összefoglaljam mindazt, amit e vita során bizonyítani iparkodtam. Iparkodtam igazolni és úgy vélem nem sikertelenül, hogy az egyházi vagyon nem tulajdona az egyháznak, hanem csak haszonélvezetül kapott birtoka és hogy ennél fogva annak állami kezelésbe való visszavétele nem sérelmes a tulajdonjog szempontjából. Beigazoltam, hogy azokat a föladatokat, amelyeknek megoldására vagy szolgálatára az egyházi vagyon a papságnak adatott, az egyház nem teljesítette a múltban sem, annál kevésbé teljesíti a jelenben, amikor a föladatok legnagyobb részét az állam végzi. Bizonyítottam, hogy gazdasági, szociális és kulturális szempontból milyen égető szükség van az egyházi javak visszavonására, végül pedig rámutattam arra, hogy nemzeti szempontból is teljesen indokolatlan e vagyonoknak papi kézen való meghagyása. Mindent összefoglalva, bátran elmondható, hogy az indítványom által kívánt reform nem sérti sem a jogos magánérdeket, sem az osztályérdeket, hogy nem sérti a vallást, de még a papság anyagi érdekeit sem, mert hiszen az egyházi javak megszüntével, állami fizetésük biztosítva lesz. Ellenben hatalmas erőforrása volna e reform az

igazi keresztény vallásosságnak, amely megtisztulna minden anyagi érdek hajszolásától és közelebb jutna ahhoz a szüzi tisztasághoz, amely Krisztus tanításából árad szét; új forrásává válna a nemzeti vagyonosodásnak; a szociális reformok számára új és gazdag alapot biztosítana és végül kicsavarná a papság kezéből azt az illetéktelenül kezelt hatalmat, amelylyel nemcsak kulturánkat rontja meg, de amelylyel belenyul politikai, gazdasági, sőt egyéni életünkbe is. Sehol a világon nincs az egyháznak olyan vagyoni ereje, olyan mérhetetlen gazdasága, mint e szegény országban. Sehol a közvagyonból nem vontak el annyit a papság javára, mint hazánkban, ahol a szegényebb néposztály jajgatásának szünete soha nincsen. Sehol a világon nincs is ma olyan kedvező talaja a klerikalizmusnak, mint ezen a földön, amely pedig egykor úgy tündöklött Európa népei előtt, mint a szabadság és világosság országa. Hagyjuk meg az egyház kezén a rengeteg vagyonokat. Oltuk el az összes világosságokat. Szolgáltassuk ki nekik gyermekeink és asszonyaink lelkét. Bocsássuk prédául a férfiak munkáját és szabadságát. Árasszuk el városainkat és falvainkat azokkal, akiket más nemzetek mint veszélyes és kártékony elemeket kivesszöttek. Tegyük urrá felettünk egészen az egyházat és köztessük oda magunkat Róma rozzant szekeréhez, amely elé az áldemokrácia gebéit fogták be, hogy még egyszer diadalszekérré alakíthassák át. Ezt akarjuk-e? Vagy inkább azt, hogy ez ország a szabadság, a felvilágodottság, a haladás és jólét országa legyen? A választás rajtunk áll. A mi kezünkben van ma még sorsunk. A szekularizáció kérdésének fölvetése nemcsak, hogy nem korai, hanem sürgető. Veszély van a késlekedésben! Kérem indítványom elfogadását. (Perczekig tartó és meg-meg ujló taps és éljenzés.)

Az indítványt elfogadták.

Az indítvány fölött ezután elrendelték a szavazást. *A közgyűlés az indítványt óriási többséggel elfogadta.*

KIR

OPULI LÁSZLÓ HERCZEG, MAGYARORSZÁG NÁDORISPÁNJA.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

I.

Ha ugyan gyanítjuk is, hogy Opuli László herczeg 1327 körül született,¹ ifjúságáról semmit se tudunk. Nem tudjuk, mikor nősült és vette el Ofkát (Euphemiát), III. Ziemovit mazovi és kujáviai herczeg leányát, kinek elsődülöttjéről, Katalinról 1367 márczius 26. előtt említés nem történik.² Sőt ha Ágnes, ki sz. Klára 6-sandeci kolostorában, mint »az opuli herczeg leánya« 1367-től 1378-ig előkerül apáczának, a László herczeg leánya volt, a mi nemcsak nem lehetetlen, de valószínű:³ ez esetben okvetetlenül föl kell tennünk, hogy Ofka a mintegy negyven éves herczeg második felesége.⁴ Azt se tudjuk, mikor jött először Magyarországba, hol nagynénje, Erzsébet anyakirályné valószínűleg kedvezéssel fogadta őt. Atyja, II. Bolko (Boleszló) opuli herczeg 1356 június 21-én halt meg, s így kétségtelen, hogy akkor lett a herczegi székben atyja utóda.⁵

¹ L. a *Turul* 1908. évf. 30. lapján megjelent adataimat a herczeg nemzedékrendjéhez.

² *CD. Siles.* VI. köt. 9. lap, 43. regesta.

³ *Monum. hist. Polon.* X, 208., 315., 318.: *Agnes illustrissima principissa . . . filia ducis Oppoliensis . . . deo dicata virgo.*

⁴ Az időben a párok, különösen a fejedelmi párok igen fiatalon házasodtak, a fiú nem ritkán tizenöt, a leány tizenkét éves korában. Nem valószínű tehát, hogy Opuli László herczeg, a család főtartója, negyven éves korában határozta el magát a nősülésre. — Cromer Márton ermelandi (Varmiensis) püspök, lengyel történetíró *Polonia* című művében (a kölni, 1589. kiadás 253. lapján) azt állítja, hogy Opuli László herczeg felesége Ágota (Agathia), a Ziemovit kujáviai herczeg leánya volt. Föltéve, hogy Cromer nem tévedett, nem lehetetlen, hogy Opuli László herczeg első felesége Ágota Ofkának (Euphemiának), ez esetben második feleségének néjje vala, noha Grotefend, a jeles sziléziai genealogus erről az Ágotáról semmit se tud.

⁵ Ha Theinernek hitelt adnánk, Ulászló opuli herczeg már 1355 október 23-án jelentős szerepet játszott, minthogy VI. Inceze pápa értesülvén Dobrogost krakkói prépost és jogtudor által, hogy némi remény mutatkozik a pogány litvánok megtérítésére, biztató levelet írt nekik, egyúttal megkérte Nagy Lajos magyar királyt, anyját, Erzsébet királynőt,

Opuli László uralkodása első adatát azon 1363 július 14-én kelt levélben találjuk, melyben bizonyítja, hogy Dirso de Schvorbischow Sbyczina nevű faluját (ma Zbitzko az oppelni kerületben) a soltészokkal és parasztokkal együtt eladta Raschowi Stralnak 40 márkáért. De Stral irlalomból megengedte neki, hogy faluját, ha módja lesz hozzá, ugyanez áron visszaválthassa.¹

Közben nagy viszály támadt egyrészt Lajos brégai (Brieg), másrészt László és öccse III. Bolko, opuli herczegek közt, melynek okát és lefolyását Dlugoss így adja elő:

Venczel, a legniczi (Liegnitz) herczeg a brégai herczegség felét, testvére Lajos herczeg boszantására, eladta Boleszló sveidniczi herczegnek. Viszont a nevezett Lajos brégai herczeg, hogy az egységért, melyet közte és viszálykodó testvére Legniczi Venczel herczeg közt IV. Károly császár és cseh király kötött, szabaduljon, az opuli herczegek hátrányára, kiknek rokonuk, Sveidniczi Boleszló halála esetére a brégai herczegség felét örökül hagyta, ugyane herczegség főbb városait, Grothkow, Piczzen (Pitschen) és Kruczborg (Kreuzburg) városokat kétezer márkáért megvette. Az opuli herczegek, László és Bolko nagy igaztalanságnak tartván, hogy a brégai herczegség felétől Lajos herczeg irigykedése következtében elesnek, többszörös haddal támadtak a brégai herczegségekre és annak tetemes károkat okoztak. Lajos brégai herczeg nem vette félvállra e kártevéseket, hanem ellent állott az Opuliaknak, mire a gyűlölség csekély szikrájából

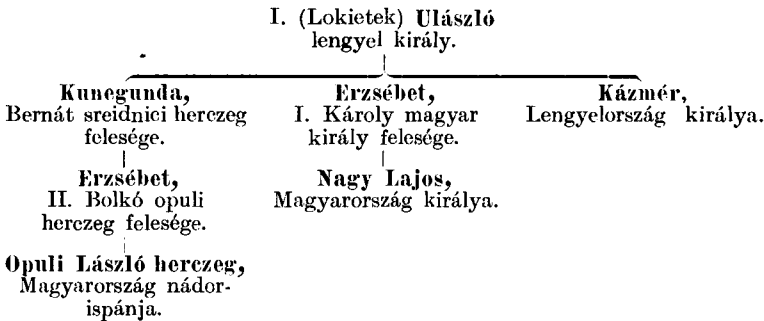
Ulászló opuli herceget és Ziemovit mazovi herceget, kikről tudja, — úgymond — hogy a katolikus egyház terjedése szívökön fekszik, hogy elősegítsék a litvánok megtérését, és hitelt adjanak Dobrogostnak, e levelek hordójának. (Theiner, *Polon.* I, 561.) Föltűnt azonban nekem, hogy a pápa Nagy Lajoshoz intézett levelében azt írja, miszerint a litvánok az ő Lengyelországa szomszédjai és idősb Erzsébet egyenesen Lengyelország királynőjének czímezi. Kutattam tehát tovább és úgy találtam, hogy Dobrogost (Novodvorski) mint krakói prépost 1370 előtt nem fordul elő, 1375-ben a krakói egyház dékánja, 1384-ban pozmani püspök, 1394-ben pedig gnieznói érsek és mint ilyen 1402. szeptember 14-én halt meg. (*Monum. Polon. hist.* VIII, 36. seqq. — Eubel, *Hierarchia Cath.* I. az illető címek alatt.) Következéleg Theiner érintett levelét nem VI. Ince pápa iratta 1355-ben, hanem XI. Gergely 1373 október 23-án. Sőt Dlugoss állítása szerint (*Hist. Polon.* III, 192.) Kázmér lengyel király, midőn első felesége halála után, kitől fia nem született, Krakóban, 1339 május 8-án tanácsot ült főbb embereivel a végett: kit jelöljön ki esetleges utódául? voltak, kik László opuli herceget ajánlották, mint a ki a régi lengyel királyok nemzetségéből származik. Habár Dlugoss ezen állítása nem sok valószínűséggel bír, nemcsak azért, minthogy Dlugoss ez esemény után, melyet kivülsenki más nem említ, egy századdal később írta meg Lengyelország történetét; de azért is, minthogy az időben László herczeg 12—15 éves gyermeknél több nem lehetett: elvetendőnek Dlugoss ez állítását nem tartom.

¹ *CD. Siles.* VI, nr. 30.

minden oldalon általános ellenségeskedés támadt, míg végre Kreuzburg közelében elhatározó ütközetre kerülván a sor, Lajos brégai herczeg az Opuliakon győzedelmeskedett.¹

Nem sokára ezután történhetett, hogy László herczeg véglegesen Magyarországra költözött, elfogadván III. Bolkó öcscsét uralkodó társának és megosztozván vele a herczegi birtokban.

Az opuli herczegség szerény területével nem éppen emelte László herczeg tekintélyét és idők folytán a politika terén elért jelentős befolyását. Ezt személyi kitünő tulajdonságain, humánus gondolkozásán, szorgalmán, megbízhatóságán és diplomatai ügyességén kívül főleg előkelő rokonságának köszönhetette. Anyja Erzsébet, II. Boleszló opuli herczeg felesége, leánya volt Sveidniczi Bernát herczegnek Kunegundától, Lokietek Ulászló lengyel király leányától, tehát idősb Erzsébet magyar anyakirályné és Kázmér lengyel király nővérétől, minek következtében László herczeg úgy a lengyel király, nemkülönben a magyar anyakirályné, azonképpen Nagy Lajos királyunknak is kisöcsese volt, mint ezt e kis stemma mutatja:

Ezenfelül László herczeg sógorságot tartott IV. Károly császárral is. László herczeg anyjának, Erzsébetnek, a sveidniczi herczeg leányának volt Henrik nevű fivére, ennek pedig Katalintól, I. Károly magyar király (természetes) leányától született Anna, kit idősb Erzsébet magyar királyné nevelt és Budán 1356-ban feleségül adott IV. Károly császárnak.

Ezen rokoni összeköttetése hozta László herczeget Magyarországra, és mint nekünk tetszik, nem pusztá látogatásképpen, hanem határozott földadattal, melyet IV. Károly császár reá bízott.

Tudjuk, hogy az első szövetségéből, melyet Nagy Lajos király IV. Károly császár ellen 1361-ben kötött,² az osztrák

¹ Dlugoss: *Hist. Polon.* III, 316. ad annum 1369. — Miként segített e bajon IV. Károly császár, alább érintjük.

² *Századok*, 1900. évfolyam, 29. és köv. lapok.

hercegekre azon előny háramlott, hogy Nagy Lajos király velök, a Habsburgokkal örökösödési szerződésre lépett, melynek kétségtelen jeléül eljegyezték III. Albert osztrák hercegnek feleségül Erzsébetet, István úr, magyar királyi herceg árva leányát, mi egyenes várandóság volt Magyarországra, minthogy az időben (1362-ben) Nagy Lajos királynak még mindig nem valának gyermekei, reménysege is, hogy lesznek, csüggedőben vala, és Erzsébet volt a magyar Anjouk családjának Nagy Lajoson kívül egyetlen tagja, a mi azt jelentette, hogy Nagy Lajos király halála után Magyarország és Ausztria III. Albert és Erzsébet jogara alatt egyesülnek, minthogy IV. Rudolf osztrák hercegnek († 1365-ben) magtalan feleségétől, IV. Károly császár leányától gyermeke nem született.

Nem csekély veszedelmet jelentett ez eshetőség IV. Károly császárra, főleg ha arra is gondolt, hogy Erzsébet és férje egykoron talán még Lengyelországot is örökölheti. Mindenképpen arra törekedett tehát, hogy az osztrák III. Albert és a magyar Erzsébet közt létre jött eljegyzést meghiúsítsa. A mi sikerült is neki.¹ És miután ez neki reményén fölül sikerült, immár azt forgatta elméjében a császár, hogy saját elsőszülött Venczel fiának szerzi meg feleségül ugyanezen herceg kisasszonyt és a mi — mint hitte — kezével jár, Magyarországot.

E célra kiszemelte László opuli herceget, kit Magyarországba küldött, hogy tapogatódzzék: hajlandók-e a magyar fölségek, Nagy Lajos király és anyja (eiusdem regni — Hungariae — regina) Erzsébetet Venczel cseh királynak feleségül adni? illetve igyekezzék e tervnek őket megnyerni.

László herceg, ki ez időben lengyelesen, valószínűleg óséről Lokietek Ulászlóról, még Ulászlónak nevezte magát, és csak attól fogva, hogy nálunk Magyarországon megtelepedett, hitta magát élte végeig magyarosan Lászlónak, ez időben érettkorú, mintegy negyven éves férfiú lehetett. Először járt-e ekkor Magyarországon? nem tudjuk, de annyi kétségtelen, hogy igen megszívlelék a magyar királyi udvarnál, mely teljesen megbízott benne és meggyőzötve érvei által, a császár ajánlatát elfogadta.

E jó hírt László herceg személyesen vitte meg a császárnak Prágába, hol őt 1365 október 23-án találjuk. IV. Károly császár nagyon megörült e jó hírnek, minek jeléül a maga, valamint Venczel és Erzsébet gyermekei mint Sveidnicz és Jávor (Jauer) hercegségek örökösei nevében tízezer hatvanad garast ígért László és öccse, III. Bolkó opuli hercegeknek, mely összeg nekik

¹ Olv. a *Századok* 1901. évfolyamában megjelent »István úr árvája« című értekezésemet.

Boleszló sveidniczi herczeg és ennek felesége elhúnytával lesz kifizetendő; de már most lekötötték nekik a fizetség teljesítése biztosítására Trautenau, Kóniginhof városokat és Schätzler várát. Indokolja pedig ez adományát azzal a császár, hogy kedves sógorai e herczeg testvérek már eddig is sok jó szolgálatot tettek és reméli, ezután is híven szolgálnak neki; de indokolta azzal is, hogy anyjok, néhai Erzsébet opuli herczegné, a sveidniczi herczeg nővére nem lett atyai örökéből kellőleg kielégítve.¹

Az indokolás kifogástalan lehetett; de kétségtelen, hogy e bőkezű adomány jutalomszámba ment, a miért László herczeg Erzsébet magyar herczegnőt Venczel cseh király számára megszerezte. Sietett is IV. Károly császár Budára háztűz-nézni a lehető legfényesebb kísérettel, melynek tagjai valának László és Bolkó opuli herczegek is, a prágai érsekkel, számos püspökkel, udvari főméltósággal és hűbéres Piaszt herczegekkel, idősb Erzsébet királyné egyéb kedves rokonaival együtt. 1365 november 20-án már a magyar királyi udvarban keltezi levelét a császár, a hova nyilván néhány nappal előbb érkezett és december elejéig maradt.

Hanem ez ügyletnek, minek e családi összeköttetést a császár tekintette, nem kevés akadályai valának, melyek elhárítását Nagy Lajos királyunk becsületbeli dolognak tartotta. Ha kedves előtte — írta a császárnak — az ő, a magyar király becsülete, mint ezt tőle többször örömmel hallotta, híjja össze a német választó és egyéb fejedelmeket, hogy intézzék el a főnforgó bonyodalmat, ha ugyan a császár maga nem igazíthatná el a dolgot. Részéről elküldené Opuli László herczeget egy-két magyar főúrral, hogy mint teljes hatalmú megbizottjai a magyar király nevében eskü alatt is kötelezhessék magukat.²

A császár önmaga készült elintézni a kényes dolgok egész sorozatát, mihez Nagy Lajos király a maga részéről magyar urakat ugyan nem, hanem kedves vérrokonát, tekintetes Opuli Ulászló herczeget, kinek hűségében teljesen megbízott, küldötte meghatalmazott követeül, nagypecsétes levelével följjogosítván őt, hogy belátása szerint intézkedjék a szóban forgó eljegyzés vagy házasságkötés ügyében, s ha kell, a magyar királyt kötelező esküt is tehessen.³

¹ *CD. Siles. VI*, 188. — *Anjouk. dipl. eml. II*, 642. ded. Prága, 1365 okt. 23. — V. ö. *CD. et epist. Moraviae IX*, 300. és 302., a hol Venczel cseh király hasonló tartalmú okirata is foglaltatik.

² Kurz: *Österr. unter Aubr. III. I*, 193.

³ Fejér, *CD. IX III*, 535. ded. Visegrád, 1365 december 20. — Nagy Lajos király e megbízó levele, melynek eredetije megvan a bécsi cs. és kir. udvari levéltárban, oly fényes bizonyítvány Opuli László herczeg

László herceg mindeneket pontosan elintézvén, a mivel őt megbízták, Nagy Lajos király és idősb Erzsébet királyné Budán, 1366 februárius 27-én kelt együttes levelökben, tanácsot tartván jobbágyaikkal, az ország főpapjaival és főuraival, kijelenték, illetve László herceg által kijelentették, hogy Erzsébet királyi hercegnőt feleségül adják Venczel cseh királynak, mely két levélről László herceg másolatot adott a császárnak,¹ mire a császár sietett ez örvendetes újdonságot közölni barátaival és jóakaróival: Venczel fiam — úgymond — a magyar király unokahugával házasságot köt, vele a házasságot elhálja, s ezután Magyarország örökösikre átszarmazik. A házasságkötés és elhalás alakisága a mintegy tizenhárom éves Erzsébet és öt éves Venczel közt Pozsonyban, 1366 június végén csakugyan megtörtént.²

A császár később is hálásnak mutatkozott hűbérese, Opuli László herceg iránt, kit 1367 márczius 26-án ismét Prágában találunk. A császár ez alkalommal azon kegyelemben részesíté László herceget: ha fiörökösök nélkül halna meg, *Katalin* és egyéb (születendő) leányai, a hányan csak utána maradnak, mindnyájan örökösei leendnek Opul hercezségben, Rosenbergeben, Landesbergeben, valamint minden egyéb csehországi uradalomban, melyeket részint atyjától örökölt, részint vásárolt, vagy zálogban tart, nevezet szerint Ratiborban, Bitzinben (Pitschen), Creuzeburgban és Kunzenstatban (Konstat) tényleg bír, vagy jövőben szerezni fog.³

részére, hogy azt lehetetlen legalább kivonatilag nem közölnünk: *Nos Ludovicus d. gr. rex Hungarie... de fide et fidei puritate ac fidelitatis constantia... d. Wladislaw ducis Opulienensis, consanguinei nostri carissimi indubie confisi, fecimus... nostrum verum, legitimum procuratorem, actorem, factorem, negociorum gestorem, nuncium, syndicum specialem Wladislaw ducem presentem et presens mandatum in se suscipientem ad tractandum, deffiniendum, perficiendum ac consummandum sponsalia de futuro seu de presenti inter... Wenceslaw Bohemie regem... ab una, parte vero ab alia inter... Elisabeth... sororem nostram cum debita solemnitate, sicut melius de iuris beneficii esse potest, et si necesse fuerit, iurandi in animam nostram de observando... omnia... que idem syndicus et nuncius fecerit, tractaverit, firmaverit et nomine nostro promiserit et successorum nostrorum nominibus sat.*

¹ Fejér, *CD. IX/III*, 537. ded. Prága, 1366. márcz. 23.

² L. István úr árvája című értekezésemet a *Századok* 1901. évf. 114. lapján, melyhez hozzáadhatom, hogy IV. Károly császár Bécsből 1366 június 15-én tudatta Augsburg városával, miszerint kormányzóját (Landvogt), gróf Helfenstein Ulrik császári tanácsost magával viszi Pozsonyba, hol találkozása lesz a magyar királynéval. (*Regesta Imp. VIII*, 7208.) Helfenstein Ulrik felesége az ifjabb magyar királyné nővére vala.

³ *CD. Siles. VI*. köt. 9. lap. 43. regesta. Ugyanott a császár egy másik levele, melyben Opuli László herceget holmi híresztelésekkel szemben megvédi.

Magától értetik, hogy Magyarországon sem maradt jutalom nélkül az ügyes közvetítő, annál kevésbé, minthogy Nagy Lajos királyt, főleg idősb Erzsébet királynét annyira megnyerte egyéniségével, eszméivel és politikájával, hogy arra birták, maradjon közelökben, teveléjék meg Magyarországon és lépjen szolgálatokba, a miért bőven ellátták jövedelmes fekvőségekkel és méltóságokkal.

Az uradalmakról és birtokokról azonban, melyet Opuli László herceg nálunk kapott, igen szűken értesülünk, lehet azért, mint-hogy az *Anjoukori Oklevéltár* koráig még el nem ért; de úgy vélem főleg azért, mert magyar birtokait később visszabocsájtotta a királynak, természetesen az adományozó levelekkel együtt, midőn helyükbe Orosz- és Lengyelországban kapott uradalmakat, és az immár értéktelen okleveleket ennek következtében megsemmisítették.

A miről tudomásunk van, hogy a tapolcsányi uradalmat (úgy látszik: Kis-Tapolcsányt), mely egykoron Csák Máté és hívei birtoka vala, neki adta Nagy Lajos király Nagy-Ugróc, Pásit, Kalacsna és Missen nevű bars- és trencsénmegyei fekvőségekkel együtt, de ez utóbbi adományozás ellen Barakesai (Baracscai) István tiltakozott. Nagy Lajos király ugyanis az utóbb nevezett négy birtokot már régebben (1351-ben) a Záránál és Apuliában szerzett hadi érdemei jutalmául Barakesai Miklós királyi apródnak, következőleg István testvérének adományozta volt. Meghalván Barakesai Miklós, László opuli herceg fölkérte Nagy Lajos királytól a mondott birtokokat, mint magbaszakadt ember hagyatékát, nem tudván, hogy azok jelenen Barakesai Istvánt illetik. A király vizsgálatot rendelve, kitűnt, hogy tévedett, a miért Barakesai István visszaiktatását elrendelte, a mi ha megtörtént is, még többszörös panaszra adott alkalmat. Az ügy végül mégis a Barakesaiak javára dőlt el, mint-hogy akképpen találjuk, hogy 1395-ben Barakesai Lőrincz és János a szóban forgó birtokok nagy részét, nevezetesen Nagy-Ugróczot az elefánti pálosoknak hagyományozták.¹

¹ *Barsmegyei Okirattár*, 30. lap, ded. Buda 1368. november 27. — *Barsmegye* monografiája 60. l. — Néhai nagyérdemű Botka Tivadar kiadni kezdte a Barsmegyére vonatkozó, általa gyűjtögetett okleveleket; ki is nyomatta, de a nyomda oly hiányosan teljesítette megrendelését, hogy a kiadást visszavonni kényszerült. Néhány példány azonban közkézre került, melyekből Opuli László hercegre vonatkozólag értesülünk még a következőkről: Barakesai István tiltakozik Nagy Lajos király előtt, hogy a mondott herceg nagy-ugróci birtoka nem jelentéktelen részét: rétjeit, kaszálóit s egyéb hasznavehető területeit hatalmasul és igaztalanul elfoglalta, négy, birtokaikat elkülönítő régi határdombot elbontatott és a földdel egyenlővé tétetett. (E tiltakozás történt Visegrádon, 1369 június

Hettyei Miklós fiai, Tamás és László testvérek szintén panaszt emeltek, persze csak 1386-ban, midőn László herceg hatalmától már nem tarthattak, hogy a herceg 1369-ben, mikoron Gimes várát bírta, Hettyét, az ő birtokukat, melyről Béla királytól privilegiális levelet fölmutathatnak, elfoglalta és Gimes várához csatolta. Mária királyné e panasz következtében megbízta Bars vármegye hatóságát, fürkészsze ki: alapos-e a panasz, és vajjon a két fölpörös, Tamás és László ama Márton örökösei, kiknek Béla király Hettyét ajándékozta? ¹

Ugy látszik, Szent-Jakobot, vámszedő falut Ó-Buda és Buda közt, mely 240—250 aranyforintot jövedelmezett a magyar királynéknak, idősb Erzsébet királyné szintén átengedte László hercegnek, ki azt az ó-budai Klára-kolostorba lépett leányának adta ² 1369-ben. Jóllehet idősb Erzsébet királyné 1367-ben december 10-én és 1369-ben márczius 16-án önmaga rendelkezett a szent-jakabi vám jövedelméről ugyancsak egy klarissza, Kinga, az Opuli László herceg nővére részére, ³ hogy Szent-Jakab egy darabig László herceg birtoka volt, és nemsokára azután, hogy hazánkban megtelepedett, kitetszik abból is, mert Szent-Jakab tőzsomszédságában új falut, Szent-Andrásfalvát megtelepítette. ⁴

Ezek után nem szenved kétséget, hogy Nagy Lajos király

20-án.) Minek következtében Prednán, 1369 július 6-án meghagyta Nagy Lajos király Nelepicsfia Jánosnak, Bars vármegye főispánjának, hogy július 18-án elnöklete mellett közgyűlést tartson, melyen a szolgabírák és egyéb, bármily állású emberek az igazság mellett tanúskodjanak. A garamszentbenedeki convent jelenté azután 1369. július 19-én, hogy Barsban, a mondott napon megtartották a közgyűlést; a szolgabírák és szomszédos nemesek hajlandók is voltak megmondani az igazságot a Kis- és Nagy-Ugrócz közt fekvő vitás területről, de sem Iván főispán, sem László herceg, a király sógora és nádora meg nem jelent, holott Barakcsai István estig várta őket. E távolmaradás oka az lehetett, hogy László herceg aggályosnak találta a barsmegyeiek tanúskodását. Nagy Lajos király tehát a nyitrai és trencséni nemesek kihallgatását rendelte el, kiket Nagymihályi Jakab, a királyné udvari apródja hallgasson meg. Az első napon Barakcsai István is, a herceg is 5—5 tagból álló bizottságot nevezett ki, mely a nádort egyezkedésre hívta föl. De minthogy a nádor egyezkedni nem akart, Barakcsai két nemessel a hely színére ment, (hogy esküdjék a föld fölött.) A herceg azonban nem jött el a szándékolt eskütételhez, papja az eskütételtől el is tiltotta az ellenfélt, mire ez lovára ült és eltávozott. A bizottsági tagok közül kilenczen, a tizedik szintén eltávozván, azt állították, hogy a szóban forgó vitás terület se Kis-Ugróczhoz, se Nagy-Ugróczhoz nem tartozik, minthogy azt még Aba gróf (a hajdani birtokos, Csák Máté híve) elkülönítette és mindkét Ugrócz használta.

¹ Fejér, *CD.* XI, 278. ded. Buda, 1386. febr. 10.

² Fejér, *CD.* IX/IV, 210.

³ *Orsz. Utár dipl. oszt.* 5631., 5798.

⁴ Fejér, *CD.* IX/IV, 99. ded. szeptember 15.

bőségesen megadományozta kedves sógorát, Opuli László herceget birtokokkal, hogy kényelmes otthont alkosson neki. Közben egyes teendőkkel is megbízta. Így tudjuk, hogy kiküldötte őt a Pok nemzetségbeli Móricz fia Simon mesterrel egyetemben Móriczhidára (Győrmegeye), a hol Fraknói Lőrincz fiának, a német Nikl (Miklós) mesternek 1367 januárius 8-án huszonöt márkát kellett volna fizetnie asszonyfalvi Oslfia János mester részére. De a zuállásnak indult Nikl mester se maga nem jött, se mást nem küldött Móriczhidára a pénzzel.¹

László herczeg ellátásáról főleg azzal gondoskodott a király, hogy kinevezte az ország nádorispánjának, mely már akkor az ország első, és hozzá tehetjük, legjövődemesebb méltósága vala. E mellett számos más, szintén dúsan jövedelmező méltóságot és tisztséget viselt; milyenek valának: a kúnok bírósága, mely rendszeren a nádorsággal járt, továbbá a pozsonyi, sopronyi, turóci, abauji, temesi és zempléni vármegye-ispánságok, a temesvári, gimesi, lévai és valószínűleg számos más várnagyságok.²

A nádorságban előde Kont Miklós vala, ki 1356 márczius 31-én kapta meg a nádori méltóságot, melyet megszakitás nélkül 1367 április 24-ig viselt. Ez időtájt meghalt. Utódául legott Opuli László herceget nevezte ki Nagy Lajos király, minthogy ilyenül Visegrádon, 1367. évi május 1-én kelt rendeletében már jelentkezik, midőn Lendvai István bán János fiai ügyét sz. György nyolczadáról sz. Mihály nyolczadára halasztván, hozzáteszi: Miklós nádor időközben elhúnyván, urunk királyunk a nádorság tisztségével személyünket magasztalta föl.³

Opuli László herczeg nádorsága Magyarországon a politikai rendszer gyökeres átalakulását jelenti.

¹ A M. Nemz. Múzeum levéltára törzssanyagában, ded. Damas (Ipoly-Dumásd, Nagy Lajos király vadászó tanyája Hontban) 1367 januárius 15.

² Abauji főispánul 1376-ban fordul elő. (L. Wertner Archontológiáját: *Tört. Tár*, 1906, 585.) — Pozsonyi főispánul 1367 szept. 24—1371 szept. 16-ig jelentkezik. (*Ugyanott* 1907, 42. — V. ö. Ortway: *Pozsony város tört.* III, 138.) — Soproni főispán 1369 április 22. (*Ugyanott* 1907, 55.) — Turóc megyében 1372 június 24. (*Ugyanott*, 1907. 172.) — Hogy mikor volt *Temesmegye* főispánja és Temesvár várnagya, azt nem tudjuk ugyan, de arról értesülünk, hogy Nagy Lajos király 1371 november 11-én Visegrádon kelt levelében a temesi főispánságot és várnagyságot a *domino Ladislao duce Opulie, proximo et palatino nostro, salua dilectione nostra, auferentes*, Heem unokája Pálfia Benedeknek adja. (*Magy. tört. tár*, XII, 177.) — A gimesi várnagyságról l. *Fejér*, CD. XL. 278. — A lévai várnagyságról Barsmegye monografiájá 132. lapján kútfőidézés nélkül olvasom, hogy Nagy Lajos király 1367-ben elrendelte, miszerint jóllehet Léva a királyi várak sorában megmarad, a vár javadalmai egy részét ad honorem, hivatalos fizetés és jövedelem fejében, László opuli herczegnek és nádornak adja.

³ *Fejér*, CD. IX/IV, 10.: *Nicolao palatino medio in tempore sublato, domino nostro rege honore palatinatus nostram personam sublimante*. Vesd

II.

Mióta az Anjouknak Magyarország trónját elfoglalniok, és hosszú, véres pártküzdelmek után az ország birodalmában megerősödniök sikerült, levervén vagy megbékítvén az ország egységét is veszélyeztető kiskirályokat, oligarchákat : az ő és a hozzájuk szító hazafiak törekvése abban egyesült, hogy a letöredezett határszéleket visszafoglalják, a függetlenségre törekvő melléktartományokat visszahódítsák, a hűbéres fejedelmeket a szent koronának tartozó hűségre visszatérítsék, s ekképpen a magyar királyok nagy címét megvalósítsák.

Károly-Róbert király minden irányban megkezdette tevékenységét. Visszaszerezte a cselhek, osztrákok, stájerok és lengyelek által elfoglalt határszéleket ; megkezdette Szlavon-, Horvát- és Dalmátországok visszafoglalását ; megindította a bosnyákok, rácok, oláhok meghódolását, sőt tovább ment, midőn két fia, Lajos és Endre számára Lengyelország és Szicília trónját, mint secundogeniturákat biztosította azon reményben, hogy elél ő addig, míg harmadik fiát, István urat, ki atya kemény természetét leginkább örökölni látszott, utódjául a magyar trónra fölnevelteti, kiképezheti.

A magyar nemzet híven szolgálta királyát, magáénak vallotta politikáját s azt tehetsége szerint előmozdította. De a Gondviselés máskép intézkedett és Lajos királyfit emelte a magyar trónra, hogy nagygyá tegye vele együtt Magyarországot.

Nagy Lajos király aztán atya nyomdokain járván, visszahódította Szlavon-, Horvát- és Dalmátországot, előkészítette Galícia és Lodóméria (Veres-Oroszország) bekebelezését, esetleg a lengyel korona öröklését, és azon volt, hogy a bosnyák, oláh, rác, bolgár és moldvaországi népeket és fejedelmeket a magyar szent korona hűségére bírja és abban megtartsa. Sőt nagy későn három leánya születvén, szeme elől nem tévesztette Sziciliát sem, midőn ennek birtokát a rokon francia királyok segítségével legidősb leányának, Katalinnak megszerezni kívánta, Máriának a másodszülettnék és kiszemelt férjének, a császár és cseh király fiának Lengyelországot szánván, míg Magyarország Hedvignek, a legkisebbnek, kit Vilmos osztrák herczeggel eljegyzett, maradt volna. Mindez rengeteg föladat volt, mely Magyarország erejét annál inkább meghaladta, minthogy részére a magyar és — a mely akkor már szintén számba veendő volt — a lengyel nemzet teljes hozzájárulását nem bírta, de még tartani lehetett azoktól is, kik

ez óriási teendők megvalósításának ellenmondanak és azt meggátolni igyekeznek.

Az erőket tehát összesíteni kellett, elhagyván a teendőkből, a mit másodrendűnek tarthattak, a minnek megvalósítása ez idő szerint kevés reménnyel kecsegtetett, esetleg későbbre volt halasztható.

A magyar főurak, élőkön Kont Miklós nádorral és Keszei Miklós esztergami érsekkel Magyarország terjeszkedését délre, a Balkán félsziget felé tartották szükségesnek, hogy ezáltal az ország erejét gyarapítsák. Nagy Lajos királyt is megnyerték terveknek, ki reméllette, hogy a balkáni népeket, ha a míveltség útjára terelheti őket a nyugati kereszténységnek befogadása által, ha az iparral és kereskedelemmel anyagi viszonyaikon javít, annál inkább a magyar államhoz békéltetheti, minthogy önállóságukat kímélte, csakis laza hűbéri viszonyba akarta hozni a szent koronához, s ezáltal a törökök terjeszkedése ellen, mely végveszéllyel fenyegette állami létüket, hitöket, vagyonukat és személyi szabadságukat, megoltalmazni.

Azonban mind ez igyekezet meddő volt. Az oláhok, rácok, bolgárok, bosnyákok és egyéb szláv népek, ide számítva nagyrészt a teljesen meghódított horvátokat is, oly megfoghatatlan ellenszenvvel viseltettek a magyarság iránt, hogy velők a legjobb szándék mellett se lehetett egységre jutni. Elfogadtak ugyan minden kedvezményt, melyben a magyar király részesítette őket csakúgy mint a sivatag a jótékony esőt, de jó gyümölcsöt nem termettek. Míg a magyar hadak köztük valának, alázatosan meghunyászkodtak, vagy Erdeikbe, váraikba bújtak előlük, de álnok hűségökben bízni sohase lehetett. Mihelyt tehettek, megfélemlettek hazug ígéreteikről, föllázadtak és indokolatlan gyűlöletöknek szabad kitörést engedtek. Hajlandó vagyok e jelenséget ama népekben maig jelentkező feneketlen nagyzásnak tulajdonítani, melyet csak a török tudott utóbb megzabolázni, a mikor aztán az is jól esett nekik, ha a török nyomába bejöhettek hozzánk szatócsoknak. Talán vallási fanatizmus is szította bennök az elégedetlenséget, mint némelyek vélik, de minthogy később sokan közülök az izlamra tértek, hajlandó vagyok azt hinni, hogy inferioritásuk érzete keltette bennök az elfogult ellenszenvet.

Legyen akármin, e ténynyel számolni kellett. A déli népekben Nagy Lajos király minden nemes szándéka mellett se találhatott támaszt, bennök soha se bizakodhatott; leigázni — a mi különben is tömérdek erőfeszítésébe került volna, — nem akarthatta, lekenyerezni nem tudta őket. Ellenkezőleg, a magyar király hatalmát megbénították mint az üszkös sebek, melyek a lábat meglepik, erőtlennítették e nagyralátó, egyébként tehetetlen,

mert maguk közt sem egyetértő népek. Nagy Lajos tehát magukra hagyta őket: boldoguljanak a hogy tudnak! Megelégedett a hűbériség látszatával, ha itt-ott a magyar király kegyelméből való fejedelmeknek mondották magokat, holmi adót is fizettek, vagy talán csak ajándékot küldöttek Budára. Még, a melyet érdekekben indítani szándékozott, a háborút a török ellen is abba hagyta. Csak a horvátokat és dalmatákat, kiket teljesen meghódíta, iparkodott hűségben megtartani és jólétüket előmozdítani. Szóval a magyar királyi ház politikája délen teljesen megváltozott; sőt úgy vesszük ki, hogy ennek következtében a régi politikai irány vezetői, Kont Miklós nádorispán és Keszei Miklós esztergami érsek is kegyvesztettek lőnek.¹ Idősb Erzsébet királyné érezte azt velők leginkább. Talán szerencsésök, hogy nemsokára meghaltak.

Eddig azt hittük, hogy e változást Nagy Lajos király betegkedésének, ebből folyó erélytelenségének és ingadozásának kell betudnunk. Tévedtünk, úgy vélem. Hisz Nagy Lajos azután is többször hadat járatott: egyet a bajorok érdekében IV. Károly császár ellen, ez a hadjárat rövid volt ugyan, de annál hosszabbban tartott a velenczések ellen viselt háborúja szövetségben Genovával és Padovával; azután Giovanna nápolyi királyné ellen főlserelte Durazzói Károly hadseregét, sőt személyesen is hadat viselt a litvánok ellen, mely fényes sikerrel végződött.

E politikai irányváltozást tehát Opuli László herczegben kell keresnünk, ki Kont Miklós nádorispán utóda lett és elődjével szemben ellentétes politikát indított meg. Az ő nyugodt tekintete fölismerte, hogy Nagy Lajos király a balkáni tartományok ellen évek hosszú során át folytatott hadjáratai nyomában igen kétes sikerek mutatkoztak eddig is, jövőben még kevesebb reménnyel kecsegtetnének azok, minthogy immár a törökök hódító hatalma ellen is meg kellene küzdenie, kikkel a balkáni áruló fejedelmek némelyei máris szövetkeztek. Könnyű volt ez előterjesztését kedves nagynénjével, idősb Erzsébet királynéval megértetnie,

¹ Ezen kegyvesztettségre eddigelé kevés, de eléggé világos adataink vannak. Az egyik adat, hogy Nagy Lajos király, anyja Erzsébet királyné megegyezésével és hozzájárulásával, Kont Miklós özvegyének, hogy míg fiai felnőnek, meg tudjon élni, 1369 április 11-én a nádor volt birtokait: Uj-Galgóczot, Ó-Galgóczot, Szent-Péttert, Udvarnokot, Ujlakot, a Galgóczon és Ujlakon szedetni szokott vámokkal együtt újból adományozta. (*Orsz. Utár*, dl. 5728. Az okiraton Nagy Lajos és id. Erzsébet pecsétje függ.) A miből azt következtetjük, hogy Kont Miklós nádor összes jószágait elkobozták és csak kegyelemképpen adták azok egy részét az özvegynek vissza gyermekei nevelésére. — Hogy Keszei Miklós is kegyvesztett lón, annak nyomait kimutattam *Keszei Miklós* című könyvemben a *Magy. Tört. Életrajzok* során a 99. és köv. lapon.

ki amúgy se lelkesedett a mult irányáért, mely helyett inkább az ő öröke, Lengyelország biztosítását és az elszakadt Sziléziával való kiegészítését tartotta szemé előtt. E végett kétszer is szövetségelt Nagy Lajos és anyja IV. Károly császár ellen, de az ügyes császár mind a kétszer élet vette az ellenségeskedésnek, a mi Opuli László herczegnek nagyon is inyére volt: nem ellenségeskedést, hanem barátságot szított ő a császári és magyar királyi udvarok közt, minthogy ezt látta hasznosnak az Anjouk javára.¹

Nagy Lajos király élete végéhez közeledett. A poklosság, a borzasztó lepra nem engedte ki legnemesebb áldozatát körmei közül. Leánykáinak, kikkel élte végén áldotta meg a Gondviselés, nem támadókra, de védőkre volt szükségök, főleg ha így sejtette azt László herczeg és nádorispán, hogy a magyar nemzetben a krónikus széjjelhúzás és szertezüllés, mely az országot a XIII. század fordulóján tönkre tette, csirái újabban kifakadnak.

Idősb Erzsébet királyné rég tervezte, hogy az akkor még kevés súlylyal bíró Ausztriát és Stiriát Magyarországgal összefűzi, s így annak is, ennek is kölcsönös támasztékot biztosít. A pipogya III. Albert, a czopfos, nem érte föl eszével e terv nagyszerűségét, fontosságát. Opuli László herczeg tehát Vilmosra, a vitéz Habsburgi Lipót fiára vetette tekintetét, hogy ő vegye feleségül Hedviget, Nagy Lajos kisebbik leányát, mint Nagy Lajos tervezé, Magyarország leendő királynőjét. Lengyelország és leendő királynője, Mária részére pedig Zsigmondot, immár jó-akaró barátja, IV. Károly császár másodszülető fiát szemelte ki. Ezzel úgy a császár, mint idősb Erzsébet királyné legforróbb óhaját teljesítette. A Luxemburgok régóta vágytak Lengyelországra, azonképpen a Piasztok Sziléziára. E szövetség kilátásba helyezte mind a két óhaját teljesültét.

Csakhogy ez nem egynapi munka vala. És habár Opuli László herczeg e terve sikerültét nagy bölcsen kieszelte, mert a tervezésben és tanácsadásban »nagy mester« volt a neve, sajnos, nem minden úgy fejlődött, mint azt ő és kegyelmes ura, Nagy Lajos király kieszelte.

Mielőtt azonban Opuli László herczeg fáradozását ez érintett két irányban fölmutatnók, nádorispáni tevékenységét kell legelőbb vázolnunk, mert mindennapi kötelességének mikénti teljesítése jellemzi első sorban a férfiút.

¹ Mennyire jól látott László opuli herczeg, megmutatta Zsigmond király ötven éves uralkodása, mely alatt a balkánfélszigeti összes hűberek, még a dalmát tengerpart is elveszett; csupán Szlavon- és Horvátországot tudta nagy erőfeszítés és tömérdek vér árán megmenteni.

III.

Mint afféle értelmes, czéltudatos és kötelességtudó férfiú, ki meg volt győződve arról, hogy a gyors és pártatlan igazságszolgáltatás bizalmat kelt és az anyagi jólétet előmozdítja, Opuli László herceg éppen az igazságszolgáltatásra fordított különös gondot azon fölül, a mivel Nagy Lajos király és édesanyja őt külön-külön megbízta. Egyébiránt jó példával szolgáltak neki elődjei, Geleti Miklós és Kont Miklós, kik mint nádorispánok e tekintetben ugyancsak beváltak; de magának is, mint opuli hercegnek minden gondja volt alattvalói ügyes-bajos dolgaira.

Sajnos, hogy az *Anjoukori Okmánytár* jó Nagy Imre elhunytá óta 1357-nél tovább nem haladt, s így nincs módunkban Opuli László nádorispán bírói tevékenységét teljesen áttekinteni. Azonban egyéb okirattáraink és némely levéltáraink átvizsgálásánál is elfogott a bámulat a tevékenység fölött, melyet az igazságszolgáltatás terén minden irányban kifejtett. Egyességválló szerződések, jószágvételtől tiltó óvások, idéző, vizsgálatrendelő, tanúvallató, beiktató parancsok, osztályos, bizonyság, határjárást, perdöntő esküt elrendelő levelek stb. stb. garmadában fekiúsznek előttünk és a perhalasztó levelek közt számos, ítélettel befejezett, néha hosszú perek okiratai.

Mindezeket nagyrészt maga végezte ugyan, mint főbíró a nádorispán herceg, de természetesen voltak segítői is, szorgalmas irodatisztjei, kik a bürokrata (mert az volt) főbíró mellett megfeszített erővel dolgoztak. Alnádort ugyan nem ismerünk korából, de bizalmas barátja, Simontornyai Laczkfi Imre erdélyi vajda, utóbb nádori utóda, többször helyettesítette őt, és neve alatt kiadott kisebb törvénykezési iratokat, a midőn László nádorispán vagy Jakab ítélőbírása, egyúttal pecsétőre távol valának, saját pecsétjével látta el a nádori leveleket. Épp e miatt László herceg itinerariumát, főleg visegrádi tartózkodását leveleiből megállapítani kissé bajos dolog. Itélőmestert (protonotariust) azonban kettőt is ismerünk: Istvánt és (Szepesi) Jakabot; ¹ ismerünk továbbá egy Péter nevű nádori udvari jegyzőt; ² nemkülönben Döbrögi (de Debreeg) Istvánfia Kiliánt, azonképpen Kiliánfia Miklóst, a nádorispán rovóit, ³ mely utóbbi talán ugyanegynek veendő Lipcsei Miklós mesterrel, ki László hercegnek szintén bírságszedője volt. ⁴ Alig szenved kétséget, hogy a herceg

¹ *Szent-Benedekrend története*, VII, 376.

² notarius curie ipsius palatini. (Fejér, *CD*. IX/IV, 337.)

³ exactores (*Zichy Oktl.* III, 358. — *Károlyi Oktl.* I, 319.)

⁴ *Károlyi Oktl.* I, 316.

nádorispánnak egyéb tisztviselői is valának, de neveiknél egyebet aligha tudnánk felőlük.

Kivételt képez *Szepesi* Jakab, kinek származását, ivadékát, egész atyafiságát, de magát is elég alaposan ismerjük. Nagvatyja Hannus (János) Jakab szepesi prépostpüspöknek († 1301-ben) volt fivére, ki magát Stefkfalvinak, Hannusfalvinak és Ragyolczinak nevezte. Atyját Detrének hívták; ő maga 1346-ban kerül elő, mint az országbíró ítélőmesterének jegyzője; 1363 és 1366 közt Kont Miklós nádor ítélőbírája, mint ilyet átvette Opuli László herceg és nádorispán, jóllehet közben (1368) Szepesvár alvárnagya hivatalát is viselte. Így emelkedett saját érdemei által mind magasra, mígnem 1372 október 1-én az országbírói méltóságra följutott. Meghalt 1380 őszén. Két gyermeket hagyott maga után: Jánost, 1401-től 1408-ig kalocsai érseket és Margitot, Sóvári Soós Simon feleségét. Miért nevezte magát *Szepesi* Jakabnak, jóllehet sem elődei, de 1363 előtt maga sem használta e vezetéknevét, könnyebb elgondolni, mint meghatározni. Czímere háromlevelű herét tartó meztelen jobb kart tüntet föl.¹

A nádorispán egyik főteendője az igazságszolgáltatás terén a megyei közgyűlések tartása volt, a hol a panaszosok a nemesek gyülekezetéből fölkelvén, előadták ügyeiket.² Többsnyire sommás perek voltak ezek, melyek tényállása iránt az elnöklő nádor legott kihallgatta az alispánt, szolgabírákat és esküdt nemeseket; ha birtokról volt a szó, a szomszédokat és többi nemeseket is, kiknek tanúsága szerint ezután azonnal ítél. E gyűlések egy-egy helyen rendszeren egy hétig, de néha hetekig eltartottak. Opuli László herceg e vidéki törvényszéki gyűlések megtartásában, elődei példáját követvén, igen buzgó volt. Hiányos adatainkból is kivehetjük, hogy kora tavasztól késő őszig járta az országot megyéről megyére, igazságot szolgáltatandó. Legtöbb adatunk van 1368-ról, mely évben egyéb országos ügyek kevésbbé igényelték jelenlétét a királyi udvarban, vagy távozását az országból királyi rendeletre.³

¹ Olv. Városov Gyula (a jelenlegi kalocsai érsek) ily czímű értekezését: *Joannes de Scepus*, a kalocsai egyház. Schematismus 1888. évf. XVII. lapján. Valamint *Adatok a bolognai és pádovai jogegyetemen a XIV. században tanult magyarokról* czímű értekezésemet a *Századok* 1897. évfolyam 786. lapján.

² A nádori bíraskodásról olv. Hajnik Imre: *A magy. bírósági szervezet és perjog* 66. és köv. ll.

³ Megjegyzendő, hogy a nádor e gyűléseken elnöki helyetteseket is nevezhetett, minthogy Nagy Lajos király ily czímmzéssel is intézett hozzá levelet: *Magnifico principi domino Ladislao duci Opulie consanguineo et palatino suo vel eius vices in iudicatu palatinatus gerentibus.* (A M. N. Múzeumban a *Mariássy* cs. ltára, ded. Megyer, 1368. június 10-én.)

Tartott pedig Opuli László herceg és nádorispán a következő megyék részére gyűléseket :

1367 augusztus 18-án *Bodrog* vármegye részére Bodrog falu közelében, a mai Zombortól nyugatra.¹

1367 szeptember 12-én *Bars* vármegye részére a hasonló nevű falu közelében.²

1368 márczius 13-án *Pest* és *Pilis* vármegyék részére Szent-Erzsébetfalva közelében,³ mely a Sáros fürdőn alúl a Szent-Gellérthegy tövének feküdt.⁴

1368 április 24-én *Zala* vármegye részére Mándhidán⁵ (ma Mándpuszta Csány mellett).

1368 május 8-án *Veszprém* vármegye részére Apácza-Vásárhely (ma Somlyó-Vásárhely) közelében.⁶

1368 május 15-én *Fejér* vármegye részére prope civitatem Albensem.⁷

1368 június 14-én *Somogy* vármegye részére Somogyvárt (Castrum Simegiense), melynek helyét hozzávetőleg Váralja pusztája jelöli. E közgyűlés arról is nevezetes, hogy a felső-gamasi nemesség jogát a király ellen megvédte.⁸

1368 július 3-án *Baranya* vármegye részére Nagyfalu, Siklós közelében.⁹

1368 július 31-én *Szerém* vármegye részére Szent-Pál (ma Pavlovec, Ruma mellett) közelében.¹⁰

1368 augusztus 4-én *Bács* vármegye részére Bács város közelében.¹¹

1368 augusztus 16-án *Bodrog* vármegye részére Bodroghely közelében. E gyűlés még augusztus 25-én is folyt.¹²

1369 augusztus 30-án *Hont* és *Nógrád* vármegyék részére (Balassa-)Gyarmaton.¹³

¹ *M. O. D. L.* 5528.

² *Forgách* ltár a Múzeumban.

³ *Múzeumi lt.* törzsanyaga, ded. 1373. febr. 5. János alnádor ítéletleveléből.

⁴ Csánki: *MO. tört. földrajza* I, 15.

⁵ *Múzeumi lt.* törzsanyaga. — *Mariássy lt.* a Múzeumban. — V. ö. *Zichy Okmt.* II, 16.

⁶ *Sz. Benedek-rend tört.* VIII, 381., 504. — *Thaly* cs. lt. a Múzeumban.

⁷ *Zichy Okmt.* III, 349.

⁸ *Fejér, CD.* IX/IV, 15. — *Mariássy lt.* a Múzeumban.

⁹ *Zichy Okmt.* III, 355. — *Tallián lt.* a Múzeumban, a hol még július 12-én is találkozunk vele. *Jeszenák lt.* a Múzeumban.

¹⁰ *Hazai Okmt.* VII, 412.

¹¹ *Múzeumi lt.* törzsanyag.

¹² *Zichy Okmt.* III, 360. IV, 358. V, 116. — *Fejér, CD.* IX/IV, 306.

¹³ *Fejér CD.* IX/VI, 151. v. ö. IX/IV, 181.

1369 szeptember 12-én *Bars* vármegye részére Barsfalu mellett.¹

1369 szeptember 17-én *Nyitra* és *Trencsén* vármegyék részére.²

1370 május 6-án *Krassó* vármegye részére Mező-Somlyó (a mai temesmegyei Nagy-Somlak) közelében.³

1370 (ismeretlen napon) *Zala* vármegye részére.⁴

1370 június 5-én *Heves-Ujvár* megye részére Werpelith (Verpelét) mellett, melynek 8. napján kelt kiadványa arról volna nevezetes, hogy a nádorispánt opuli és *velumi* herczegnek címezi, a mi nyilván korai.⁵

1370 július 1-én *Bihar* és *Kraszna* vármegyék részére Szántó falu közelében.⁶

1370 július 11-én *Szatmár* és *Ugocsa* vármegyék részére Szatmár város mellett.⁷

1370 július 29-én *Szabolcs* és *Bereg* vármegyék részére a Kis-Várdától délre fekvő Kárászfalu közelében.⁸

1370 augusztus 5-én *Ung* és *Zemplén* vármegyék részére (Sáros-) Patak közelében, hol a nádor sürgősen tartott közgyűlést, melyben a megyebeli tolvajokat és csavargókat leveleseké tette, számkivetette, halálra ítélte, tulajdonukat üldözőiknek adta, a mint ezt neki Nagy Lajos király különösen meghagyá.⁹

1370 augusztus 22-én *Abauj* és *Sáros* vármegyék részére Kassa közelében.¹⁰

1370 szeptember 11-én *Bars* vármegye részére Barsfalu közelében.¹¹

1370 október 2-án *Gömör* és *Torna* vármegyék részére Tornyalja közelében.¹²

1370 október 25-én *Szepes* vármegye részére (Szepes-)Vár-alja közelében.¹³

¹ *Forgách* és *Mednyánszky Dénes* letétei a Múzeumban.

² Fejér, *CD. IX/IV*, 209.

³ A M. N. Múzeum ltára törzsanyaga.

⁴ *M. O. D. L.* 5897.

⁵ Fejér, *CD. IX/IV*, 314.

⁶ *Kállay* lt. a Múzeumban.

⁷ *Zichy* Okmt. IV, 635. — Fejér, *CD. IX/IV*, 253. — Szereday: *Series epp. Transsilv.* 110. — *Károlyi* Okt. I, 315. — *Kállay* ltár a Múzeumban.

⁸ *Zichy* Okmt. III, 400. — *Kállay* cs. ltára, gr. *Bethlen Bálint* okl. gyűjteménye a Múzeumban.

⁹ *Sztáray* Okt. I, 366. — *Kende* és *Máriássy* ltárak a Múzeumban.

¹⁰ Fejér, *CD. IX/IV*, 252., 312., 443. — *Árpádk. új Okmt.* IX, 36. — *Máriássy* ltár a Múzeumban.

¹¹ Fejér, *CD. IX/IV*, 306.

¹² *Hanvay* ltár a Múzeumban.

¹³ *Vytézi* lt. a Múzeumban. — Fejér, *CD. IX/IV*, 368.

1371 június 30-án *Fejér* vármegye részére Székes-Fejérvár közelében.¹

1372 április 26-án *Gömör és Torna* vármegyék részére Gömör-falu közelében.²

1372 május 5-én *Borsod* vármegye részére.³

1372 május 19-én *Hevesujvár* vármegye részére Welprith (Verpelét) falu közelében.⁴

1372 június 7-én *Nógrád és Hont* vármegyék részére (Balassa-) Gyarmat közelében.⁵

1372 június 28-án *Bars* vármegye részére Bars falu közelében.⁶

1372 július 26-án *Zala* vármegye közelében.⁷

1372 augusztus 11-én *Nyitra és Trencsén* vármegyék részére.⁸

PÓR ANTAL.

¹ *Múzeumi lt.* törzsanyaga ded. 1373. máj. 8. — *Fejér, CD. IX/IV, 373.*

² *Hanvay lt.* a Múzeumban. — *Fejér, CD. IX/VII, 332.*

³ *M. O. D. L. 24684.*

⁴ *Fejér, CD. IX/IV, 471.* — *Rhédey lt.* a Múzeumban.

⁵ *Fejér, CD. IX/IV, 337.* — *Károlyi Okt. I, 336.* — *Balassa lt.* a Múzeumban.

⁶ *Fejér, CD. IX/IV, 449., 454.* — *Forgách lt.* a Múzeumban.

⁷ *Zalai Okt. II, 53.*

⁸ *M. O. D. L. 37267.*

AZ ÁRPÁDKORI BÁNOK.

Meghatározások és helyreigazítások.

— HARMADIK KÖZLEMÉNY. —

VII.

Határozatlan és czimzetes bánok.

Számtalan okiratban szerepelnek olyan »bánok« is, kiknek tényleges bánóságát nem ismerjük. Ez ki nem zárja ugyan annak a lehetőségét, hogy az illetők akkoron az előttünk ismert bánóságok valamelyikét tényleg kormányozták volna, a mi különösen azoknál áll, kikkel már az Árpádok legrégebb korszakában találkoztunk; a XIII. század közepe óta azonban az ismert bánóságok tényleges kormányzói mellett még annyi határozatlan »bán« merül fel, hogy azokat csak czimzetes (tisztelőbeli) bánoknak tekinthetjük. Ezeknél föltételezhetjük, hogy valamikor tényleges bánok voltak és hogy hivataloskodásuk megszűnte után is megtartották a báni czímet, valamint ezt a nádoroknál és vajdánál is tapasztaljuk; de lehetett elég eset arra is, hogy az illetők szereplésük előtt vagy azelőtt is csak *al-bánok* voltak, — hisz láttuk már a szlavóniai bánoknál, hogy az al-bánt az egyik okirat al-bánnak, a másik — különösen, ha későbbi időről szól — bánnak nevezi.

Ilyen bánok a következők:

1. A legrégebb Miklós-nevezetűek.

a) 1212.

Miklós »bán« 1212-ben Abaúj vármegye főispánja, holott a tényleges (szlavóniai) bán akkor Katyisz nb. Mihály.¹ Kétséget nem szenved, hogy az 1199—1200. évi tényleges (szlavóniai) bánnal és az 1205. évi nádorral, Szák nb. Miklóssal azonos.

¹ Wenzel XII. 114., 115.

b) 1236 körül.

Bizonyos Ladamér comes visszakapja 1236-ban a komárom-megyei Széki birtokot, mely azelőtt *Miklós báné* volt, és melyet ez a bán 1236 előtt hűtlensége miatt elvesztett.¹ Itt minden valószínűség szerint II. Andrásnak egyik utolsó tisztviselőjével van dolgunk, ki IV. Béla trónraléptével kegyvesztett lett. Széki helysége nézve megjegyzendő, hogy a XV. században részint a Szemere nb. Csúziak, részint a Hontpázmán nb. Forgácsoké volt.²

c) *A Gutkeled nb. Bacskuiak őse.*

1252 előtt.

IV. Béla 1252-ben néhai Miklós bán fia András comesnek a leleszi monostor kegyuraságát adományozza.³ Ezen András meghatározására vezet Fejér IV 2, 67., hol 1250-ben a Gutkeled nembeliek sorában »Andreas filius bani« mint a sárvári monostor kegyura szerepel. Az Országos levéltár DL. 344. sz. a. őrzött eredeti azonban e bánt világosan Miklósnak nevezi; így tehát bizonyos, hogy Gutkeled nembeli ember volt. Hogy nem szabad őt az 1240-ben működött Miklós nevű szlavóniai bánnal apodictice azonosítani, ezt már fentebb kiemeltem.

Fia András egy szintén András nevű fiút hagyott maga után, kit 1282-től 1297-ig ismerünk, és ki az okiratokban »Butkai« néven szerepel, a mi esetleg a zemplénmegyei Bacskai helységnek ferditése is lehet; ezt onnan következtetjük, hogy fiai (Miklós, András és László) később mindig *Bacskai* néven szerepelnek.

d) *Haraszt nb. Miklós.*

1256 előtt.

1. 1240 október havában a *Sebestyén nemzetség* képviselői: *Miklós fia Miklós* és *Lőrincz fia Bernát* a czikádori monostor és a titeli egyház jobbágysai közötti pörben szerepelnek. A Sebestyén nemzetség a Szeretese folyónak azon táján kap birtokot, a hol az a Kesztlöczbe ömlik.⁴

2. 1256 december 31-én *Miklós bán fiai* osztozkodnak. A banyamegyei Nógrád, Dragmanecz, Bán, Ság, Gradiska, Bozsok,

¹ Fejér IV. 1. 67.² Csánki III. 513.³ Fejér IV. 2, 140.⁴ Wenzel VII. 113.

Buzsincz, Ebres és a lippói erdő *Miklós*, *Salomo* és *Vajdá*-nak jut osztályrészül; Bogdása, Kustánd (Baranyamegyében), *Tóti* és *Tárnok* (Bodrogszegyében) az utóbbiban lévő apácázárdával együtt pedig *Sebestyénnek* és *Péternek*.¹

3. 1271 május 28-án tanúsítja a kalocsai káptalan, hogy *Laki Sebestyén fia Miklós* és *Jakab* 1270 október 26-án a *tárnoki zárdát* megrohanván, ajtait felfeszítették és az ott lévő nőket bántalmazták; azért kellett a bodrogszegyei adorjáni birtokukat a zárdá kegyurainak, *Almos fia Sándornak* és *Bernát fia Lőrincznek* átadniok.²

4. *Haraszt nb.* Barnabás fia *Lesták* és *ugyanazon nb. Roland* fia *Lotárd* az *adorjáni* birtokra nézve egyezk dnek. Egyik fele *Lestáknak* örökös birtoka, egy részét pedig *Lotárd* a *Haraszt nb.* *Mika* fia *Lászlótól* vásárolta.³

5. *Laki Sebestyén fia Miklós* és *fiai László*, *Sebestyén*, *Salomo* és *István* 1301-ben bodrogszegyei *tóti* birtokukat *Ajsza* bodrogszegyei- és *baranyai főispánnak* eladják.⁴

6. *Laki János fiai Pál* és *Péter* 1332-ben *tóti* birtokrészüket *Becsegergely nb.* *Becsei Imrének* adják el.⁵

7. 1343-ban olvassuk, hogy *Keled fia Péter fia: Incsei János deák* *Becsei Imrének* egynéhány *baranyamegyei* birtokot átengedett, azokért pedig *Imrének tóti* birtokrészzeit kapta, melyeket *Imre* a következő *Tárnokiaktól* vásárolt: *Miklós fia Ivánka* és *fia Miklós*, *Gergely*, *Márk* és *fia Boljár*,⁶ *Mihály* és *fia Pete*, *Demeter fia Istvántól*: *Incsei Jánoson* kívül birtokolnak még *Tóti* *Demeter fiénének Miklósnak fiai: István* és *Gergely* és *rokona Sebestyén* fia *János*. Továbbá kiderül, hogy *Sebestyén fiai Miklós* és *Jakab* *Tótit* felosztás útján kapták, és hogy *Sebestyén unokája: Miklós* fia *Salomo* és *fiai János* és *Péter* e *tóti* birtokrészüket egyezkedés útján *Incsei Jánosnak* átengedték.⁷

8. 1353-ból tudjuk, hogy *Laki Salomo fiai Miklós* és *Haraszt Tótira* nézve *Becsei Imre* ellenében örökösödési igényt támasztanak. Kimutatják, hogy *Incsei János* *Laki Sebestyénnek* rokona, a mennyiben *Laki Miklós* fia *Salomo* és *fiai János* és *Péter* (a fennebbi *Miklós* és *Haraszt* fivérei) *tóti* birtokrészüket 1333-ban

¹ Wenzel VII. 438.

² Wenzel VIII. 356.

³ Wenzel X. 349.

⁴ *Zichy okmánytár* I. 105.

⁵ *Ugyanott* 393.

⁶ *Boljár* fia *Boljár* 1255-ben a *Tárnok* melletti *Jenő* birtokosa.

⁷ *Zichy okmánytár* II. 74.

Keled fia Péter fiainak Jánosnak és Miklósnak *stanquam proximi sue generacionis* előrkítették, továbbá hogy a következő *Tárnokiak*: *Lőrincz fia Demeter, Gergely és Boljár, Jakab fia István és Miklós fia Salamo* tóti rétjeiket és halastavaikat 1326-ban eladták.

9. Midőn *Sági Miklós fiai Lőkös és Egyed* 1366-ban Becsegergely nb. László ellenében Tótira nézve örökösödési igényeket támasztanak, a következőkre hivatkoznak:

a) *Sági Benedek fiai Miklós és András, Jakab fia Miklós és Miklós fia István* Tótira és Tárnokmonostorra való igényeiket 1337-ben a bodrogmegyei közgyűlésen nyilvánítják, mire *Tárnoki Demeter fia István, Tárnoki Gergely* és *Pete* kijelentik, hogy *fentebbiek az ő nemzetségből valók* és Tótira támasztott örökösödési igényeik jogosultak. *Incsei János deák szintén tanúsítja, hogy az ő nemzetségből valók* és hogy igényeik jogosultak.

β) *Boldogasszonyfalvi Miklós fia Jakab és Sági Benedek fia András* 1338-ban az ellen tiltakoznak, hogy *Incsei János* tóti örökölt birtokukat eladja.¹

10. *Tárnoki Demeter fia István és Boljár fiai Mihály és László* az 1271. évi okiratot (l. f.) 1360-ban átíratják.²

11. Keled fia Péter fiai *János* (clericus) és *Miklós* 1331. október 5-én a bodrogmegyei Adorjánra vonatkozó jogaikat Magyar Pálra ruházzák át. E birtok azelőtt a fiutódnélküli Dautovai *Lestáké* volt.³

12. *A Haraszt nemzetség tagjai*: *Demeter fia István*, unokatestvérének: *Boljárnak fia Mihály*, — *Lőrincz fiai Gergely* és *Pete* és e *Gergely fia András*, mindannyian *Tárnokiak*, 1344 november 25-én bodrogmegyei felső *adorjáni* birtokukat Magyar Pál gymesi várnagynak örökítik el.⁴

Mindezekből a következő tűnik ki: Miután *Incsei János* ugyanazon nemzetség ivadéka, melyből *Laki Sebestyén* és a *Haraszt* nb. *Tárnokiak* származnak, ennél fogva *Miklós bán, Laki Salomónnak őse, szintén Haraszt nb. és a Sebestyén nemzetség nem önálló nemzetségnék, hanem a Haraszt nemzetség egyik ágának tekintendő.*

Haraszt nb. *Miklós bán* utódait a következő nemzedékrendi töredék mutatja:

¹ V. ö. *Anjoukori okmánytár* II. 176. Wenzel X. 228.

² Wenzel VIII. 357.

³ *Anjoukori okmánytár* II. 554. III. 211.

⁴ *Anjoukori okmánytár* IV. 466.

Haraszt nb. Miklós bán

Sebestyén 1256 <i>a Lakiak őse</i>	Péter 1256	Miklós 1256 <i>a Ságiak őse</i>	Salomo 1256	Vajda 1256
---------------------------------------	------------	------------------------------------	-------------	------------

Miklós 1271—1301	Jakab 1271
------------------	------------

László 1301	Sebestyén 1301	Salomo 1301—1338	István 1301
-------------	----------------	------------------	-------------

János 1333	Péter 1333—1368 Neje: Ilona 1381—1390	Miklós 1353	Haraszt 1353
------------	--	-------------	--------------

István † 1373 előtt fiutód nélkül.	Erzsébet 1373—1381 Férje: Bár-Kálán nb. Szent-Szalvátori János.	Klára 1373—1390
---------------------------------------	---	-----------------

e) *Hetyesomlyai Miklós.*

1270 előtt.

Geresdi Szuna és *Hetyesomlyai Miklós fia Dénes* 1270 október 10-én közös anyósuk, Ják nb. Kopasz özvegyének hozományára tárgyában e Kopasz rokonaival egyezkednek; ¹ egyik korábbi okirat ² azonban azt mondja, hogy Geresdi Szuna és *Miklós bán fia Dénes* közös anyósuk, Kopasz özvegyének ügyeit képviselik. Miután Hetyesomlyó Vasmegyében fekszik, nem valószínű, hogy Dénes atyja Miklós bán azon Miklóssal azonos, kit 1247-től 1258-ig Vasmegeye főispánjának ismerünk.

2. Tibald nb. Tibald.

1227 előtt.

A császári káptalan előtt kijelenti »Jacobus filius Jacobi de genere Tybold bani« 1302-ben, hogy Jakab és testvére Tibald a tatárok kivonulása után nővérüknek bizonyos köröms megyei birtokot adományoztak. ³ E regestának szövegezése Tibald bán működési idejére semmi világosságot nem vet. Tudjuk azonban, hogy a Tibald nemzetség őse Németországból jött Magyarországra, hogy a Tibald név a német Theobaldnak felel meg, — hogy Theo-

¹ Fejér VII. 3, 137.² Ugyanott 137.³ *Történelmi Tár* 1896/506.

bald somogyi főispán 1103-tól 1113-ig fordul elő, — hogy Bodor fiai Jakab és Tibald 1227-ben nemzetségük birtokosztásában részesek, és hogy a Tibald nemzetség főbb birtokai Somogy- és Körösmegyében feküdtek; mindezekből pedig kitűnik azon valószínűség, hogy Tibald bán a somogy megyei főispánnal azonos és hogy szlavóniai bán (vagy al-bán) lehetett.

3. Csanád nb. Kelemen.

1214 táján.

A Csanád nemzetség sarja, Belenig fia; előfordul 1214-ben mint Aradmegye főispánja; 1224-ben tanúsítja a pápa, hogy II. András király Kenéz és Kelemen nevű nemesek közbenjárásával az akkor *Csanádmegyében* feküdt egresi apátságot néhány birtokkal megajándékozta.¹ 1247-ben már nem él; ² birtokviszonyai arra engednek következtetni, hogy szőrényi bán lehetett. Fiától, Pongrácztól, származik az ismerő Telegdi család.

4. Katyisz nb. Simon.

1228 előtt.

Az ismert Katyisz nb. Mihály szlavóniai bán fivére; erdélyi, nógrád- és nyitramegyei birtokos. Részt vett 1213-ban a Gertrud királyné elleni összeesküvésben, miért András király 1228-ban erdélyi birtokait Tomaj nb. Dénes tárnokmesternek adományozta.³ Ugyanez idő tájt a király Simon bán nyitramegyei buchki birtokát Kán nb. László országbíróra ruházta át, de nemsokára visszaadta ezt Simon bán fiának Jánosnak.⁴ E Jánosról nem tudunk többet. Simon bán másik fia, Simon, 1271-ben nógrád megyei birtokos; ennek fia János és fia István előfordul 1299-ben. Ez István esetleges utódait nem ismerjük. Simon bán leánya, Egizia, apácza volt a veszprémi zárdában, honnan 1241-ben (a tatárjárás alatt) Nónába menekült.

Miután Gertrud meggyilkoltatása már 1213-ban történt és II. András 1228-ban a gyilkossággal vádolt Simon bánt birtokaitól megfosztotta, nem igen hihető, hogy »Libercesei« Simon — pedig ez a Katyisz nb. Simonnal azonos — 1249-től 1252-ig Rosztisló herceg alatt macsóí bán lett légyen, a mint ezt *Száza-*

¹ Fejér III. 1, 452.

² Wenzel VII. 220.

³ *Hazai okmánytár* VI. 20.

⁴ Wenzel VII. 384.

dok 1875/366. állítja; ha ez állítás valódiságon alapszik, akkor mindenesetre más származású Simonnal volna dolgunk.¹

5. Monoszló nb. Tamás.

1229.

Az ismert Monoszló nb. Makáriás szlavóniai al-bán fia; anyja a Győr nemzetség ivadéka. Tamás legelőször merül fel 1206-ban és már akkor nevezi őt András király »hű tisztjének«. 1221-ben Valkómegye főispánja; 1229-ben bán; ² 1231-ben Béla ifj. király »volt bán«-nak nevezi őt.³ Miután 1237-ben már csak fiai szerepelnek, feltehetjük, hogy 1237 előtt halt meg.

II. András 1231-ben nagy birtokokat adományoz neki és ez alkalommal kiemeli, hogy a közte és Imre király közt kitört viszályok alatt annyira pártját fogta (t. i. Andrásét), hogy még a börtönbe jutás sem tudta őt Imre számára megnyerni; midőn András keresztes útja alatt az ország számos nagyjai ellene fel-lázadtak, Tamás tántoríthatatlan híve maradt; részt vett egy orosz hadjáratban is, melyben megsebesült.

Neje 1237-ben még él. Két fia volt és egy leánya, ki 1278-ban a Héder nb. Jakab neje. Tamás bán utódai, az öregebb Athinaiak 1313 körül haltak ki.

Egy 1255-ben eszközölt határjárási levélben találjuk, hogy a Vaska melletti Nováki helység közelében a Dráva mentén »Tamás bán réte« nevű sziget van;⁴ miután tudjuk, hogy Tamás bánunk anyjától már 1231 előtt ennek nováki birtokrészét kapta,⁵ világos, hogy ama bizonyos sziget Monoszló nb. Tamás bán után kapta nevét.

6. Bikács nb. Kanizsai Iván.

1231.

1215-ben bizonyos János a szlavóniai bán, kire azóta többé nem akadunk, s ez az oka, hogy az 1231 óta többször említett Iván bánnal nem azonosítjuk.

¹ A sorrend szerint most (Hontpázmán nb. Szegi Ernőnek kellene következnie. Wenzel XI. 160. azt mondja 1221-ben, hogy Ernő bán Nyitra-megyében fekvő nyárhídi birtokát az ugyanezen megyében fekvő, az esztergomi érsek tulajdonát képező Suránynyal feleseréli. De miután egy kétségtelenü valódi okiratból (Wenzel XII. 614.) tudjuk, hogy a cserét Hontpázmán nb. Maty fia Ernő csak 1297-ben hajtotta végre, világos, hogy fenti darab hamisítvány és egy Hontpázmán nb. Szegi Ernő bán 1221-ben nem létezett.

² *Hazai okmánytár* VII. 229.

³ Wenzel XI. 234.

⁴ Wenzel XI. 409.

⁵ Ugyanott 229.

1225-ben van Béla ifjabb királynak egy lovászmestere, kit Fejér (III. 2, 482) Ivánnak, Wenzel (XI. 184) Jánosnak nevez. Ez kétségtelven Iván bánnal azonos, miután az akkori zalamegyei főispán szintén Béla embere.

Bertalan veszprémi püspök említi 1231-ben, hogy azok között, kik a szentkereszt-kanizsai egyház kegyurának végrendekezésénél tanúkként szerepeltek, *Iván bán* is jelen volt.¹ 1257 május 5-én olvassuk, hogy Iván bán fivéreinek fiai a zalamegyei kanizsai birtokuk ügyében egyik szomszédjukkal kibékültek.² Iván bánnak két fivére volt: Egyed és Fulko; Egyed fiai 1257-ben Egyed, Tiborc és Péter; Fulkoéi: Egyed és Fulko. 1263 április 19-én Egyed fia Egyed, Tiborc és Péter már a »Kanizsai« nevet viselik.³ 1294—1295 Egyed fia Egyed fiai és Fulko fia Egyed fiai zalamegyei birtokosok.⁴ 1299 február 2-án bizonyítja a zalavári konvent, hogy Bikács nb. Egyed cemes fiai János, Miklós, András, Egyed, László és Iván a bélyei birtokosokkal egyezkedtek.⁵ Bikács nb. Egyed fiai András és László 1322-ben kanizsai várhelyüket az Osl nb. Lőrincznek (az ifj. Kanizsaiak ősenek) eladják,⁶ Egyed utódait találjuk később Tolnamegyében, hol a Bikács nemzetség más ágai is voltak. Iván fia Dezsó (1343) Tolnamegyében a »Györkönyi« nevet viseli.

Mindezekből tehát kitűnik, hogy az 1231-ben előforduló Iván bán a Zalamegyében birtokos Bikács nb. öregebb Kanizsaiak sarja. Vajjon az 1294-ben említett horvátországi »terra Ivan bani«⁷ erre vagy Güssingi Ivánra vonatkozik-e, nem tudjuk.

7. Buzád-Hahót nb. Buzád.

1231—1232.

Zalamegyei ember; a stájer eredetű Buzád-Hahót nemzetség sarja; atyja valószínűleg azon Buzáddal azonos, ki már 1193-ban Zalamegyében birtokos.⁸ Megkezdte pályáját — úgy látszik — 1209-ben mint Györmege főispánja; biztosan azonban csak 1222-ben tudunk ráismerni. 1222-től 1224 márczius 21-ig Pozsonymegye főispánja, a mi arra az időre esik, midőn András király és fia Béla között nyílt ellenségeskedésre

¹ Wenzel VI. 499.

² Wenzel VII. 469.

³ Wenzel VIII. 62.

⁴ Fejér VII. 2, 176., 192.

⁵ Wenzel X. 363. Fejér VIII. 1, 181. előforduló »Iván bán fia János (do 1305) valószínűleg hiba.

⁶ *Zalai okmánytár* I. 163.

⁷ Wenzel XII. 559.

⁸ Knauz I. 143.

került a dolog. Buzád főispán követte Bélát Ausztriába. Visszajövele és Andrással történt kibékülése után Buzád 1225-ben Vas megye főispánja; 1231-1232. bán; ¹ 1232-ben Sopron megye főispánja; 1233 február 14-én »vult bán«-nak nevezi magát és akkor a domonkosrendiek legújabb tagjaként a rend pesti kolostorában időzik. A hagyomány azt beszéli róla, hogy 1241-ben Pesten a tatárok megölték. Fiaitól származnak a Csányi, Szabari és Hahóti családok.²

8. István.

1231.

Az ismert Miskócz nb. Domonkos bán fia Bars neje: Miskócz nb. Völök herceg leánya A. 1231-ben férjének esztergomi házában végrendelezik.³ Egyik meg nem nevezett nővére István bánnak a neje s e házasságból egy Anna nevű fiatal leány származik, kinek különféle értékes ruhát és ékszert hagyományoz, mely Anna férjhezmeneteléig az esztergomi domonkosrendieknek házában őrizet alatt marad.

Közelebbi adataink nincsenek e bánról.

9. Atyasz.

1232—1233.

1213—1214 és 1220—1222 tényleges szlavóniai bán; 1232 és 1233-ban csak címzetes bán.⁴

10. Hontpázmán nb. Márton.

1234.

1202—1212 és 1213-ban szlavóniai bán; 1234-ben címzetes bán.⁵

11. Pál.

1239 körül.

Midőn Csák nb. Gedeczi Miklós a rohonczi konvent előtt ismételten végrendelezett, akkor Csák nb. Ugron kalocsai ér-

¹ Wenzel XI. 223., 250.

² Lásd »A Buzád—Hahót nemzetség« cz. dolgozatomat a *Turul* 1898. évi folyamának 19., 59. l.

³ Knauz I. 280.

⁴ Wenzel VI. 532. XI. 250.

⁵ Wenzel VI. 557.

sek rendeletéből többek között bizonyos Pál bán is a tanúk és az érdekelt felek sorában szerepel. Az erre vonatkozó okirat keltezését nem ismerjük ugyan, de minden valószínűség a mellett tanúskodik, hogy 1239 táján állították ki. Ezen Pál bán családi hovátartozandóságát egyelőre meg nem határozhatjuk.¹

12. Túrje nb. Szentgróti Dénes.

1247.

1241—1245. szlavóniai bán és (1242—1244) herceg; 1247 szeptember 6-án címzetes bán.²

13. Akos nb. Ernő.

1248., 1263—1267. 1271—1272.

1260 körül erdélyi bán, ha csakugyan bánnak veendő, mert valószínűbb, hogy István ifj. király hercegsége alatt mint címzetes bán a vajdai teendőkkel volt megbízva. 1273 május havában sói és uzorai bán; de már sokkal korábban viseli a báni címet. Béla király már 1248 február 23-án³ mondja, hogy Irenaeus bán a borsodmegyei Cserép(falu) helységet magához ragadta és hogy helyette a szintén borsodmegyei (Sajó-) Écseget cserébe adta neki. 1263-tól 1267-ig címzetes bán és Nyitramegye főispánja;⁴ 1272 augusztus 3-án címzetes bán és somogyi főispán.⁵

14. Geregye nb. Éty fia Éty.

1248.

Éty fia Éty 1248 október 11-én címzetes bán és Varasdmegye főispánja.⁶ Családi viszonyainak meghatározására biztos támasztékunk nincs. Csak azt tudjuk, hogy Pál országbírónak a fivére és hogy 1248-ban az Osl nb. Tamásnak sopronmegyei Beled nevű birtokát, melyet hozományi követelés címén kapott, nevezett Tamásnak bizonyos váltságdíjért visszaadta.

¹ Fejér IV. 2., 17.

² Fejér IV. 3., 164. Wenzel VIII. 47., 81., 92.

³ *Hazai okmánytár* VIII. 440.

⁴ Wenzel VII. 254., 266., 275.

⁵ V. ö. *Turul* 1896. évf. 7. l. — *Magyar Sion* 1865. évf. 268.

⁶ *Zalamegyei okmánytár* I. 18.

15. Fila.

† 1249.

Sopronmegyei ember; 1220-ban a Miklós nádor helyettese, mely alkalommal egyszer a fejérmegyei Istiméri Chyeka, máskor a tolnamegyei Inokai Pál a pristaldusa. 1231—1232. királyi étékfogó-mester; 1233 augusztus 20-án András király bizalmas nagyjai sorában van; 1234-ben Sopronmegye főispánja; a tatárok visszavonulása után — miután a tatárjárás alatt egész vagyonát elvesztette, — Béla királytól a trencsénmegyei Bicse és Husznicza nevű helységeket kapta; korábbi birtokviszonyairól csak annyi ismeretes, hogy Bélától a vasmegyei Szelestét kapta. 1241 után vétel útján megszerezte az ungmegyei Szeretvát. 1249 végén az orosz hadjárat alatt orosz fogságba kerülvén, ott meg is halt. Későbbi okiratokból ¹ tudjuk, hogy e Fila »bán« is volt.

Utódai az ungmegyei Szeretvaiak és Szeretvai Ramocsák.

16. (Ják nb.) Jolát.

1252—1268.

Roland nádor átírja 1252 június 2-án a veszprémi káptalan azon levelét, melynek értelmében *Jolát bán* és fivére Vid Nyvig (Néved) nevű jószáguknak és Jolát egy más földjének határait a törvényesen előírt szabályok szerint megjárta s a régi határjeleket megújította.²

Erre a bánra még 1268-ban is ráakadunk, a mennyiben az illető okirat ³ szerint a veszprémmegyei birtokügyek megvizsgálásával megbízott királyi kiküldöttek sorában *Jolatk Banus de genere Juak* is szerepel. Fejérnek ez a darabja azonban nem eredeti, hanem csak Böbek Imre országbírónak (1386—1392) egy 1388. évi átírata, mely nem az eredeti okirat betűszerinti szövegét, hanem csak tartalmánazon kivonatát közli, s mely azt a nagy hibát követi el, hogy ugyanazon tíz bíró közé 1268-ban Böbek Imrét mint Nyitra megye főispánját veszi fel, a miről mindeddig egyetlenegy forrás sem tud semmit; az előttünk ismeretes Böbek Imre pedig csak 1379-ben kerül napfényre. Így tehát ezen darab azon állítása, hogy Jolát bán a Ják nemzetség tagja, csak óvatossággal veendő, mert az is valószínű, hogy a Szák (Zaak) nemzetségről lehet szó.

¹ Fejér IV. 2. 65. IV. 3., 380. *Károlyi okmánytár* I. 12. Wenzel VI. 71.

² *Történelmi Társ* 1908. évf. 162.

³ Fejér VII. 5, 347—348.

17. Hontpázmán nb. Betyend.

1257.¹

1257-ben kijelentik az esztergommegyei muzslai birtokosok, hogy Muzslán bizonyos birtokrészüket már Bechem bánnak eladták, de hogy ezt most ugyanazon áron szomszéduknak, az esztergomi érseknek előrokitik; ² a nyitrai káptalan pedig 1277-ben Bechend bán fiait tanúságtételre idézi; ³ 1287-ben szintén bánnak nevezik. ⁴ 1264 október 24-én pedig Bechend comes Mária királyné választott bírójaként működik. ⁵

Meghatározására a következők szolgálnak:

a) Miklós fia Betyend már a tatárjáráskor kitüntette magát, a mennyiben Béla királyt a tengervidékre kísérte és ott szolgálókészségének jeleit adta. 1243 nyarán, midőn a velenceiek Nónát ostrom alá vették, legyőzte őket Betyend. 1244 július 12-én Szentgróti Dénes bán seregében részt vevén Spalato ostromlásában, ostrommal vette be a bástya tornyát és az összes ott lévő lázadókat túszul vitte. Ez érdemnek jutalmául megkapta Bélától 1247 márczius 31-én az Esztergommegyében Kőbölkút és Béla között fekvő Sárkányt; ⁶ azelőtt már megkapta 1243 április 23-án a trencsénmegyei Vicsáp helységet. ⁷

b) a nyitra megyei Nyiriek 1247 április 4-én megyerédi birtokukat eladván, ebbe a következő rokonaik egyeznek bele: Sebes fia Ábrahám, Szegi Benedek, *Betyend* comes, Sissi Náta fiai Simon és Péter, ⁸ *ezek pedig mindnyájan Hontpázmán nembeliek.*

c) 1277-ben arról értesülünk, hogy Betyend bán fiai Nyitra megyében tartózkodnak. ⁹

d) 1287 márczius 27-én arról értesülünk, hogy Betyend halála után az esztergommegyei Sárkány egyik fele fiai kezében maradt, míg másik felét Pilis nb. Miklós fia Demeter Betyend bán

¹ Teljesség kedvéért fel kell említenünk, hogy Fejér VII. 3, 36. szerint IV. Béla 1256-ban bizonyos Gerlicz fia *Jakab bán* fia Jakabnak a halicsi hadjáratban valamikor tanúsított hőstettei elismeréséül egy dalmát birtokot adományoz. Ezen darab, melyet gr. Kemény József a Gerliczy-család oklevéltárában állítólagosan őrzött példánya nyomán közölt, Pauler (II. 765.) szerint hamisítvány.

² Knauz I. 445.

³ *Hazai okmánytár* VI. 213. (év nélkül.)

⁴ Wenzel IX. 455.

⁵ *Zichy okmánytár* I. 18. (é. n.)

⁶ Fejér IV. 1., 444.

⁷ Wenzel VII. 133.

⁸ *Hazai okmánytár* VII. 35.

⁹ *Hazai okmánytár* VI. 213. év nélkül, de Péter nádor és somogyi főispán, a kiról említést tesz, 1277 végén működött.

leányának kezével kapta; e felét eladja Demeter nevezett napon a Szovárd nb. Péter és Szovárd fivéreknek.¹

e) 1329 április 10-én *Hontpázmán nb. Betyend fia Ferencz fia Pogány István* Károly királytól egynéhány erdélyi birtokot kap, melyekért trencsén- és nyitra megyei örökölt birtokait cserébe adja; a nyitra megyebeliek között van Siss is.² E Pogány Ferencz a Nagyklopotivai Pogány család egyenes ősatya.

18. Osl nb. Benedek.

1260 körül.

Béla király Székesfejérvárott a bőjt középső napján Lambert egri püspöknek írja: kérdezze meg néhai Benedek bán leányait, vajjon akarnak-e Osl bán özvegyénél állandóan tartózkodni, mert ő (a király) ebbe beleegyező.³ Az illető okirat évszámot nem nevez, kiadója az 1252 körüli időre teszi.

Benedek szlavóniai bánnal megismerkedtünk már 1199—1202-ben; 1204 után elvesztettük nyomát. Már fent hangsúlyoztam, hogy a nagy időkülönbség miatt a későbbi Benedek bánnal nem azonosíthatjuk; van azonban erre még más érvünk is.

Béla levele elég világosan mutat arra, hogy ott Benedek bán árva fiatal leányairól van szó, kiknek fivérük nincsen és kik Osl bán özvegyében mindenesetre korosabb közeli nőrokonukat találják. És tényleg úgy van, hogy az ismert Osl nb. Osl szőrényi bán, kinek nyomát 1246 után már nem ismerjük, özvegyet hagyott maga után, ki 1261-ben még él; ⁴ de van három fia is: Benedek, Jakab és Osl, kik 1256-ban a vas megyei Ól (Csép mellett) birtokosai.⁵ E *Benedeket* 1256 után többé nem találjuk; 1262-től kezdve mindig csak Osl bán fiáról Jakabról és Oslról van szó; Benedek tehát futód nélkül halt meg. Egy évnélküli okirat (Wenzel X. 328), melyet azonban 1247 október 28-ára tehetünk, azt mondja róla, hogy sopron megyei széplaki birtokát nagybátyjának, Osl fia Tamásnak eladta s a bevett összeggel hitelezőjét Gyula fia Balduint kielégítette.

Mindezekből pedig kiviláglik, hogy *Benedek bán leányait atyjuk anyjához, Osl nb. Osl bán özvegyéhez mentek és hogy atyjuk, Osl nb. Benedek valószínűleg 1260 körül halt meg.*⁶

¹ Wenzel IX. 455.

² *Anjoukori okmánytár* II. 394., 396.

³ *Hazai okmánytár* VII. 43.

⁴ Wenzel VIII. 13.

⁵ Wenzel XI. 432.

⁶ Azon Benedek nevű címzetes bánról, a ki 1220 és 1221-ben mint királyi kiküldött bíró működött, már Benedek szlavóniai bán alatt szoltunk.

19. Kovásznai Mich.

1261.

Somogy megyei ember. 1261 augusztus 21-én megkapja *Mich bán* fraterét: Kovásznai Kozma a somogy megyei Vitya helységet.¹ E Kozmának atyja: Kovásznai Ivánka 1256 márczius 26-án fivérével Jánossal Kovásznát osztja fel; ² Kozma fia Kozma 1321-ben, János fia Péter 1323-ban fordul még elő. Mich bán fia 1268-ban a somogy megyei Kereki birtokosa; ³ 1271 márczius 3-án Kovásznai Mych fia Mych a somogy megyei Teleki szomszédja.⁴

20. Csák nb. Csák.

1264., 1269, 1270.

Csák nb. Demeter országbíró (Pózsa szőrényi bán és Ugron kalocsai érseknek fivére) Csák és Ugod nevű fiakat hagyott. Csák 1264-ben fivérével együtt merül fel és akkor már »bán« és (márczius 23-án) Mosonymegye főispánja, de bánságát nem ismerjük. Mária királyné ugyanakkor bizonyos birtokügyben bírójának kiküldi, mindkét fivér pedig a sopron megyei Helgolt birtokosa.⁵

Mindkettőt IV. Béla alatt mint sármelléki birtokosokat említik. IV. Béla halála után Csák bánt V. István szolgálatában találjuk, ki neki 1270-ben — Csák akkor Bakonymegye örökös főispánja — a veszprémmegyei Lód, Rendek, Esztergár és Fenyőfő nevű birtokokat adományozza.⁶ 1270 után már nem találkozunk vele.

Özvegye 1309-ben még él. Utódait nem ismerjük.

21. Bézs.

1258—1268.

Bars megyei ember, Luduger (=Rüdiger) fia; 1258 október 28-án István ifj. királynak pohárnokmestere; 1268 október 19-én Bélád nevű bars megyei birtokát eladja. Fai Bars és László 1302-ben bars megyei birtokosok. *Bézs bán* fia László 1321 már-

¹ Wenzel VIII. 1.

² Wenzel II. 275.

³ Wenzel VIII. 216.

⁴ Ugyanott 372.

⁵ Wenzel VIII. 111. *Zichy okmánytár* I. 17. (Kelet nélkül, de 1264-re helyezendő).

⁶ *Hazai okmánytár* VII. 135. (é. n. de IV. Béla idejére teendő). Wenzel VIII. 300.

czius 21-én sopronmegyei Boz nevű birtokát elzálogosítja. Rokona a Pécz nb. Marczali Joákim. Bézs nb. Váradi Péter fia Sándor 1288 körül szerepel Bars megyében.¹

22. Elek.

1265 körül.

A kevei káptalan 1265-ben bizonyítja, hogy Csépán özvegye és fiai Keled comes özvegyével ennek hitbére iránt egyezkedtek. Keled özvegyének képviselője: *Alexius bán* veje: Csépán fia László.² E bán (kérdés, vajjon az Alexius név Elek-nek vagy Sándornak veendő) az 1141 előtt működött Elek szlavóniai bánnal azonosítani teljes lehetetlenség, mert leánya, ha még csak 1141-ben született, 1265-ben 124 éves volna.

23. Szentesi és Vékei Márton.

1265 körül.

Szentesi Péternek, zemplénmegyei birtokosnak, ki 1233-ban a zemplénmegyei Zétényt kapta, Márton és Póka nevű fiai voltak. Mártonra 1265-ben bukkanunk, midőn István ifj. király előtt Véke nevű zemplénmegyei birtoka ügyében igényeit képviseli. De ez mind, a mit róla tudunk; meddig élt, nem tudjuk. De 1293-ban egy szentesi birtokos bizonyos birtokrészét eladja, és akkor nemzetségbeli rokonainak sorában e Márton fiai Gergely és János mint »Márton bán« fiai szerepelnek. Bánságát azonban nem ismerjük. Gergelynek csak leánya maradt. János, ki a »Vékei Bánfi« nevet is használta, folytatta a családot, mely azonban már a XIV. század végén kihalt.

Márton bán oldalrokonai: a Zétényi Makó család tagjai.³

24. István.

1266 előtt.

Az ungmegyei Szeretva helység határjárását tárgyaló egyik okiratban olvassuk, hogy István volt bán fiai 1266-ban a Laborcza mentén birtokosok.⁴

¹ Botka: *Barsmegyei oklevelek* 66. Fejér IV. 3. 477. *Hazai okmánytár* VI. 335. Knauz II. 490. *Sopronmegyei okmánytár* I. 86. v. ö. különben a *Turul* 1904. évf. 67–69. lapjaival.

² *Zichy okmánytár* I. 15.

³ Lásd mindezekről a *Turul* 1900. évf. 36–39.

⁴ Fejér IV. 3. 381.

25. Csák nb. Csák fia István.

1258., 1265.

1243-ban ő a szörényi bán, 1258 szeptember 21-én címzetes bán; 1265-ben címzetes bán, királynéi országbíró és Vasmegye főispánja.¹

26. Buzád-Hahót nb. Csák.

1261., 1265—1269.

Zalamegyei ember; a Buzád-Hahót nb. Buzád bán fia. Felmerül legelőször 1234-ben. 1246-ban Zalamegye főispánja; 1256-tól 1259-ig királyi tárnokmester és zalai főispán; 1259-ben István ifj. király szolgálatába lép, a mennyiben ez évben István pohárnokmestere s zászlaja alatt az osztrákok és bolgárok elleni hadjáratban részt vesz, hol (az előbbieket ellen) különösen Léka vár védelmezésén közreműködött. 1260-ban Zalamegye főispánja és István tárnokmestere. 1261 szeptember 2-án már »bán« és megint Béla kegyében;² e békés viszony azonban nem tartott sokáig, mert a Béla és István között kitört viszályok alatt megint csak István pártján találjuk, egyik ütközetben fogságba is került; 1265 november 30-tól 1268-ig báni címmel Zalamegye főispánja.³ 1269-ben mint »bán« Nyitra megye főispánja.⁴

Csák nevű fiától származnak a zalamegyei Csányiak.

DR. WERTNER MÓR.

¹ Wenzel II. 167. (é. n.) XI. 444.² *Hazai okmánytár* VIII. 83.³ Fejér IV. 3. 386. VII. I. 351. Knauz I. 550. Wenzel III. 157. VIII. 130., 160., 165., 208., 210. XI. 545. *Zalamegyei okmánytár* I. 50., 51.⁴ Wenzel III. 200. VIII. 128. (tévesen 1265). 226.

MAGYAR VOLT-E A HEIMSKRINGLA TYRKER-JE?

A magyarok tömeges kiköltözése Amerikába egészen új keletű. 1849-ben és az utána következő években is volt némi kiköltözés: a politikai emigráció; sőt azelőtt is akadtak egyesek, bár elenyésző számban, a kik Magyarországból Amerikába költöztek. De egészen új és meglepő dolog, hogy évszázadokkal, mielőtt az első angol gyarmat létre jött Amerikában, sőt évszázadokkal Columbus híres fölfedező utazása előtt, Szent István uralkodása idejében, magyar ember járt volna már Amerika földjén.

Pedig ezt tartotta Laing Sámuel, egy a norman történelemben igen jártas skót történetíró, a ki a *Heimskringla* néven ismeretes islandi *saga*-gyűjteményt angolra fordította és igen becses kommentár kíséretében Londonban 1844-ben kiadta.¹

Nem lesz tehát érdektelen megvizsgálni, hogy milyen forrásokra alapította Laing nézetét, és hogy milyen érvek hoztak és hozhatók fel Laing nézete mellett vagy ellen.

*

Island gyarmatosítása páratlan esemény volt a középkorban, a mennyiben indító oka nem hódítás vagy nyereszkesedési vágy, hanem politikai elégedetlenség volt. Szőke Harold 872-ben Norvégia királyává tette magát; azok a büszke *jarl*-ok, vagy vezérek azonban, a kik nem akartak neki meghódolni, de hatalmát megtörni nem tudták, követőikkel Islandra költöztek és ott gyarmatokat alapítottak, a melyek rövid idő alatt virágzásnak indultak. Az islandi normanok megszüntették *viking*-hadjárataikat és, távol az anyaország harczeitól, békésebb foglalkozásokra adták magukat. Köztük emelkedett legmagasabbra a norman irodalom és ők őrizték meg legtisztábban az ősi nyelvet.

¹ *The Heimskringla*; or, Chronicle of the Kings of Norway. Translated from the Icelandic of Snorro Sturleson, with a Preliminary Dissertation, by Samuel Laing, Esq. London: Longman, Brown, Green, and Longmans, 1844. Három kötet.

Irodalmuk a XII-ik századig csak szóbeli volt, s főleg a nagyobb nemzetségek leszármazását és tetteit tárgyaló *saga*-kból, vagy krónikákból állott, a melyeket nemzedékről-nemzedékre a *scald*-ok öriztek meg és adtak elő. A keresztény papok eljöveteléig ezen *scald*-oknak fontosabb szerepük volt, mint a más országok *bard*-jainak, *minstrel*-jeinek, *minnesaenger*-jeinek, *troubadour*-jainak vagy hegedőseinek, mert ők voltak hiteles megörzői az egyes családok genealógiájának, a mi a pogány norman társadalom örökösödési szokásai folytán nagy jelentőséggel bírt.

A *scald*-ok csaknem kivétel nélkül a békésebb életű és magassabb műveltségű Islandról kerültek ki és oly tiszteletben álltak, hogy a kor vad erkölcei daczára aránylagos biztonságban utazhatták be a norman országokat, s a fajuk hatalmasaival és műveltjeivel való személyes érintkezés által gyarapíthatták tudásukat.

Az islandi irodalom egyik gyöngye a *Heimskringla*, szó szerint *A Világ Köre*, a melyet a XIII-ik század elején Sturleson Snorro foglalt írásba. Ő maga *A Norvég Királyok Króniká*-jának nevezi, s a *Heimskringla* elnevezés onnan eredt, hogy a kézirat elején ez volt a legszembeötlőbb szó. Sturleson aránylag röviden végez avval a korszakkal, a melyben mythologia és történelem elválatatlanul össze vannak forrva, és azután nagy részletességgel adja elő a norman vezérek tetteit a XII-ik század végéig, érdekes bepillantást engedve ama korszak erkölceibe és szokásaiba. Adatainak nagy része egyéb hiteles forrásokból megerősíthető, úgy hogy a *Heimskringla*, eltekintve mythologiai részétől, történelmi kútfőnek van elismerve.

Négy századon át főkép kéziratokban keringett, s a tudományos világ keveset foglalkozott vele. 1697-ben Peringskiöld kiadta Sturleson munkáját islandi, latin és dán nyelven; ezen kiadásban azonban a Tryggvesson Olaf királyról szóló *saga*-ban nyolcz olyan fejezet van közbeszúrva, a melyek a Sturleson-féle kéziratokban nem találhatók. Ezek a Grönlandból az amerikai continensre tett utazásokat írják elő, vagyis épp azokat, a melyek minket ez alkalommal legjobban érdekelnek.

Ez tehát első pillanatra eme nyolcz fejezet hitelessége ellen szólhat. Azonban, mint Laing is megjegyzi, Sturleson valószínűleg ismerte e nyolcz fejezetet és azért hagyta ki, mert megzavarták volna története folytonosságát. Természetes dolog, hogy írt a grönlandi gyarmatokról, mert azok nemcsak összefüggésben voltak történetével, hanem századokon át léteztek; ellenben az amerikai utazás csak kalandszámba ment, gyarmatalapításra nem vezetett és az ő korában különös érdekléssel nem bírt.

Ha ez a nyolcz fejezet Columbus, Nagalhaes és társaik híres fölfedező útjai *után* foglaltatott volna írásba, alapos okunk volna hitelességükben kételkedni. E nyolcz fejezet azonban, sok helyütt szó szerint, a *Flateyar Annall* vagy *Codex Flatoiensis*-ből van átvéve, a melyről teljes bizonyossággal tudjuk, hogy két pap, Thordson Ion és Thorhalsen Magnus, foglalta írásba, kezdvén munkájukat 1387-ben és befejezvén 1395-ben. Ez pedig csaknem száz évvel Columbus első utazása előtt volt.¹ Ezért ezen nyolcz fejezetet is lényegileg hitelesnek ismerik el.

*

A kérdéses nyolcz fejezetben elmondott amerikai utazásoknak minket érdeklő része a következő: ²

Grönlandban az első norman telepet Vörös Erik alapította 986-ban, a mikor egy gyilkosság miatt kénytelen volt Islandból menekülni. Társának, Heriulfnak fia, Biarne, akkor Norvégiában időzött, s a mikor visszaérkeztek megtudta, hogy apja Grönlandba utazott volt, elhatározta, hogy követni fogja. Hajóját északi szelek eltérítették útjától, s a mikor a vihar elmúlt, földet látott maga előtt, a melyen nem voltak hegyek, hanem erdő-séggel borított apró dombok. Minthogy ez nem felelt meg Grönland leírásának, megfordult, a hajó bal oldalán hagyva a földet. Két napi vitorlázás után újabb földre bukkant, a mely lapos és erdős volt. Délnyugati széllel folytatva útját, egy harmadik földhöz ért, a mely szigetnek bizonyult és hegyei jéggel voltak borítva. Biarne itt sem szállt partra, hanem délnyugati széllel folytatva útját, négy nap mulva végre apja telepére, Grönlandba érkezett.

Néhány év mulva Biarne ismét Norvégiában járt, és elmesélvén kalandjait, szemrehányásokat kapott, hogy az új földeket mért nem vizsgálta meg részletesebben. A mikor Biarne visszatért Grönlandba, Leif, Vörös Erik fia, megvette hajóját és azon — körülbelül az 1000-ik évben — harminczöt emberrel a tengerre szállt, hogy a Biarne látta új földeket fölkeresse.

»Velük vala egy ember a *déli országból*, a ki *Tyrker*-nek (török) nevezteték.«

¹ Columbus 1477 február havában Bristolból Thulebe (Izland szigetére) utazott. Ott állítólag találkozott Eyolfson Magnus püspökkel, a ki előbb a helgafeli monostor apátja volt, a melynek őrizetében volt a *Codex Flatoiensis*, s a mely vidékről származtak eredetileg a vinlandi utazás szereplői. Ebből azt következtetik, hogy Columbus tudott volna róla, hogy a normanok a tizedik században Európától nyugatra új földet fedeztek volt föl.

² Nem ismervén az izlandi, vagy ó-norvég nyelvet. Laing angol fordítását vettem alapul.

Leif először azon földhöz ért, a melyet Biarne utoljára látott és nem találván rajta füvet, hanem az országból belsejében nagy, hótakarta hegyeket és ezek és a part között lapos köveket, az országot *Helloland*-nak, vagyis Köves Országnak nevezte el. Majd egy másik országhoz értek, a mely fákkal volt benőve és partja lapos volt, a miért is Leif a *Markland*, vagyis Erdős Ország nevet adta neki.¹ Ezután északkeleti széllel tovább vitorláztak és két nap múlva egy, a szárazföldről keletre fekvő szigethez érkeztek. A sziget és a szárazföld közötti szoroson bevezve, kelet felé fordultak és végre partra szálltak egy folyó torkolatánál, a mely egy tóból szakadt a tengerbe. Hajójukat a folyón a tóba vontatták és ott horgonyt vetettek. Leif elhatározván, hogy a telet ott töltik, nagy házat épített; majd embereit két csoportra osztotta, a melyek fölváltva kutatták föl az ország belsejét. Leif olykor velük ment, olykor a házban maradt. »Leif derék és erős ember vala, és férfias megjelenésű; e mellett bölcs és előre-látó vala minden tekintetben.«

»Egy este a csapatból egy ember hiányzék, még pedig a déli országból való ember, Tyrker. Leif ezen nagyon szomorkodék; mert Tyrker sokáig vala az ő apja házában és ő gyermekkorában igen szereté Tyrkert. Leif nagyon hibásoknak mondá társait és tizenharmadmagával útra készüle, hogy fölkeresné őt. De alig távoznak a házból, a mikor szembe jöve velük Tyrker, és nagy örömmel fogadtaték.«

»Leif hamar észreuvé, hogy nevelőapja nagyon víg. Tyrkernek magas homloka és éles szemei valának, kicsiny arczczal; természetre nézve kicsiny vala és csúnya; de igen ügyes vala minden műveletekben.«

»Mondá néki Leif: 'Mért jössz oly későn, nevelőapám, és mért hagyád el társidat?' Tyrker először sokáig beszéle török (thyrskr) nyelven, szemeit forgatá és fölhúzá szemöldökeit; de azok nem érték meg, hogy mit mondana. Egy kis idő múlva így szóla norman nyelven: 'Nem menék sokkal távolabbra, mint a többiek; mégis valami egészen újat mondhatok el, mert venyigét és szőlőt találék.' 'Igaz ez, nevelőapám?' kérdé Leif. 'Igaz bizony', felelé ő, 'mert én oly országban születtem, a hol venyigében és szőlőben nincs hiány'.«

Ennek folytán Leif azon országnak a *Vinland*, vagyis Szőlő-Ország nevet adta.

*

¹ Az északi régészek általában azt tartják, hogy *Helloland* Newfoundland, *Markland* pedig Nova Scotia egy része volt.

Jelen czéjainkra nem szükséges a történetet tovább követnünk. Laing Sámuel ezen esetre vonatkozólag a következőket jegyzi meg: ¹

»*Thyrskr*, a nyelv, és az ember neve, *Tyrker*, minden esetre azt jelentik, hogy az ember és a nyelv török volt; azaz vagy magyar, vagy Konstantinápolyból való. A teuton vagy német nem lehetett idegen és ismeretlen nyelv, és szásznak (*Saxneskr*), nem pedig *Thyrskr*-nek neveztetett volna. A normanoknak a varég csapatok útján Konstantinápolylyal való összeköttetése épp oly valószínűvé teszi azt, hogy azon keleti országok egy szüülöttje legyen Grönlandban, mint hogy déli Németország egy szüülöttje legyen ott.«

Ennek ellenében Fiske János, egy néhány év előtt elhunyt jeles amerikai történetíró, azt mondja, ² hogy »A normanokra (*Northman*) nézve egy déli ember (*Southman*) természetesen német volna, és mért neveznének egy németet töröknek, vagy hogyan kerülhetett egy török ezen normanok közé? Laing úr azt tartja, hogy magyar lehetett. Helyes; vagy pedig a Keleti Birodalomban lehetett volt és részt vehetett volt törökök *elleni* harcokban. Így kaphatta gúnynevét (*sobriquet*), épp úgy mint a hogy Gamlason Thorhall, miután Vinlandból visszatért Islandba, ott mindig 'a vinlandi'-nak neveztetett. Ez nem jelentette azt, hogy amerikai rézbőrű volt.«

Úgy látszik, hogy a Fiske által kifejtett nézetet fogadták el a *Heimskringla* összes angolajkú kommentátorai (a németeket és skandinávokat nem ismerem), sőt magának Laing művének »javított« kiadásában (edited and revised by Rasmus Anderson, London, 1889) is ezen nézet jut érvényre, a mennyiben ott a *Turkish* szó egyszerűen *German*-nel van helyettesítve, a mi mégis csak kissé szabad fordításnak mondható.

Laing kommentárjai általában nagy tudásra és sok józan észre vallanak; és itt is fején találta a szeget. A Fiske által tolmácsolat nézet helytelenségét könnyű bizonyítani.

Még ha állana is, hogy norman annyit tesz, mint *Northman*, vagyis északi ember, a mi pedig vitás kérdés, ebből még nem következik az, hogy déli országbeli ember okvetetlenül németet jelentett előttük. Maga a *Heimskringla*, az első *saga* ötödik fejezetében, mondja, hogy a Nagy vagy Hideg Svédországtól (állítólag Sarmatia) délre fekszik Törökország, a hol Odinnak sok birtoka volt. Ebből látható, hogy a norman nép képzeletében élt akkor valami Törökország mint déli ország.

¹ III-ik kötet, 349. lap.

² John Fiske: *The Discovery of America*. Boston. (1902. kiadás) I-ső kötet, 189 lap.

Történetünk idejében Leif már felnőtt ember, Tyrkert pedig nevelőapjának nevezi. Föltehető tehát, hogy Tyrker akkor már legalább húsz éve volt a hideg északi éghajlatban. Egyszerre váratlanul szőlőre bukkan, a mely régi hazájában bőségesen termett, de a melyet már húsz esztendeje nélkülözni volt kénytelen, s az öröm okozta nagy fölindulásában nem képes rögtön fogadott hazája nyelvén beszélni, hanem először anyanyelvén szólal meg. Ezt a nyelvet a normanok nem értik meg, mert ez, a mint a krónika határozottan megemlíti, török volt. Más értelmet ebből a történetből kihozni nem lehet. Egy tudákos kommentátor ugyan egészen komolyan avval akarta megmagyarázni Tyrker jó kedvét és izgatottságát, hogy bizonyára részeg volt, de az ilyen gondolat csak északi ember agyában születhetik meg. Magyarországon minden falusi gyerek tudja, hogy a szőlőnedv csak az erjedés után válik részegítővé.

Ha Tyrker, mint Fiske gondolta, német lett volna és nevét, mint gúnynevet, török népek elleni harczi miatt nyerte volna, akkor is megörülhetett volna a váratlanul talált szőlőnek. De örömeiben semmi esetre sem beszélt volna törökül, még ha tud is néhány török szót; hanem valamilyen német nyelven beszélt volna, a mit a normanok, mint rokonnyelvet, többé-kevésbé megértettek volna és nem tartottak volna töröknek. Gamlason Thorhallt hiába nevezték honfitársai »a vinlandi«-nak, bizony nem a rézbőrű indiánok nyelvén, hanem hamisítatlan islandi nyelven beszélt ő, bármily izgatott lett legyen is.

Már ennyi is elég volna Fiske nézetének megczafolására. De van egyéb bizonyíték is. A *Heimskringla* nagy részletességgel és következetességgel nevezi meg az országokat és népeket, a melyekkel a normanok érintkezésbe jöttek. Így pl. Gardarige = Oroszország, Saxland = Németország, Frakkaland = Frankország, Vendland = Pomeránia és Mecklenburg, Bretland = nyugati Britannia (Wales) stb. A németeket (így Ottó császárt is) következetesen *Saxneskr*-nek, szászoknak nevezi, de ezt a nevet nem alkalmazza Tyrkerre.

Tyrker személyének leírása nem igen szolgálhat biztos alapul faja meghatározására, mert nem tudományos leírással, hanem egy háromszáz évvel később írásba foglalt krónikával van dolgunk. Magas homloka, kis arca és éles szemei voltak; a magas termetű normanokkal szemben kicsiny volt, és bár ezek csúnyának tartották, örömeit elismerték testi ügyességét, a mi oly kiváló harcosok és tengerészek részéről nagy dicséret. Hát a mennyit, vagy a mily keveset, tudunk a honfoglaló magyarok typusáról, ez a leírás bátran ráillhet egy tizedik századbéli magyarra. Nem bizonyítja, hogy Tyrker magyar volt, de nem is zárja ki.

De azért ezen leírásnak mégis van valami értéke. Nem volt vezér, az említett eseten kívül nincs egyéb szerepe a krónikában, külseje mégis elég részletesen van megörökítve ; arczát csúnyának, taglejtéseit és arczfintorgatását mulattatónak tartják ; anyanyelvét és őt magát töröknek nevezik. Ha mindez jelent valamit, akkor mindenesetre azt jelenti, hogy ez az ember nem tartozott a normanokkal rokon fajhoz, hanem valami távolabbi, valószínűleg nem-árja fajhoz. Minthogy pedig töröknek hívták és a byzantiumiak, a kikkel a normanok akkor összeköttetésben álltak, törököknek nevezték a magyarokat és egyéb rokon fajokat, teljesen jogos Laing fölfogása, hogy a norman krónika Tyrkerje magyar lehetett. Nincs kizárva ugyan, hogy bessenyő volt, mert a norman Rurik dynastia akkoriban az orosz állam alakításán fáradozott és e közben gyakori érintkezésbe jutott a bessenyőkkel.

A magyar-bessenyő-varég összeköttetés hitelesen meg van állapítva. Tudjuk, hogy Sviatoslav, kievi fejedelem, a ki szláv neve daczára norman vér volt, 968-ban háborúba keveredett Tzimiszes császárral. Seregében norman-varég és szláv alattvalóin kívül, sok magyar és bessenyő zsoldos volt. Sviatoslav kénytelen volt a császárral megalázó békét kötni ; haza felé mentében pedig a bessenyők megtámadták és csatában megölték. A norman-orosz fejedelemnek már előzőleg is sok baja volt a bessenyőkkel, a magyarokkal ellenben békességben élt. A valószínűség tehát a mellett szól, hogy a normanok ezen déli népek közül inkább egy magyart fogadnának be maguk közé szabad emberként, mint egy bessenyőt.

Hogy a tizedik században egy lovas magyar a vízen járó normanok közé kerüljön, az, bár elszigetelt esetnek látszik, éppenséggel nem lehetetlen. Juthatott közéjük keletről, északról, esetleg délről is. Vitézségét és ügyességét meg tudták becsülni a harczias normanok, ő pedig idővel elsajátította nyelvüket, szokásaikat és megtanulta a tengerészkedést.

*

Mindent egybevetve, igen valószínűnek látszik, hogy a *Heimskringla* Tyrkerje, a ki ötszáz évvel előbb járt Amerikában mint Columbus, tényleg magyar volt. Más forrásból való megerősítés hiányában azonban ezt hitelesen megállapítani nem lehet.

PIVÁNY JENŐ.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

A DIÁKOVÁRI EGYESSÉG ÉVE.

Elismerem, hogy ez év megállapításának vannak akadályai. Tehát először czeket el kell hárítani.

Ilyen azon oklevél, a melyben Zsigmond király a bosnyák bán ellen indítandó háborúra Körmöczbánya városától pénzt kér. Ezt Fejér 1395 júl. 6-ra teszi (*Cod. Dip. X. 2. 310*), Hauschka meg már 1394-re helyezi. (*Az 1393-iki diakovári egyesség*, 58.). Pedig 1395. júliusban Zsigmond Havaselyföldön tartózkodott (Thallóczy : *Mántovai követjárás*. 34.), 1394-ben is messzire járt Lipszétől, mint mindjárt látni fogjuk. Az oklevél helyes kelte 1389 július 6., mint azt a *Hazai Okm. IV. k. 227. l.*, továbbá a *Cod. Dip. X. 1. 558. l.* mutatja. Maga Fejér ugyanezt a levelet 1385 júl. 6. kelt alatt is közli (X. 3. 21.), tehát világos, hogy a másolók a MCCCLXXXVIII-t hol többnek, hol kevesebbnek nézték.

A második akadály Hervoja 1393 aug. 31-iki levelének hibás értelmezése. Erre erővel ráfogják, hogy a diakovári egyesség után kelt s az erősíti meg. Holott megfordítva : az egyesség Dabissa meghódolása előtt kelt. Világosan kiolvasható e levélből azon eshetőség, hogy Dabissa háborút indít a magyar király ellen s erre az esetre igéri Hervoja, hogy nem küldi csapatait se Dabissa, se Zsigmond király ellen.

Ha e két akadályt elhárítjuk, marad 2, egyenesen a diakovári egyességre vonatkozó oklevél. Az egyik a záraiaknak Lukics-tól 1393-ra tett május 20-iki utasítása (Klaić : *Bosznia története*. 219.), a másik a Szemefia Vokmér részére adott s 1394 július 11-én Diakovárott kelt biztosító levél. (Fejér : *Cod. X. 2. 178.*)

Már most a kettő közül melyiknek van igaza, azt egyéb adatok döntenek el. A *Zichy okm. IV. 548. l.* szerint Zsigmond király 1394 június 23-án Pécsen tartózkodott. Thallóczy : *A mántovai követjárás cz. művében 35. l. 4. jegyzetben* idéz egy levelet a zay-ugróczy levéltárból, a mely szerint Zsigmond 1394 július 5-én már Diakovárra érkezett. Kukuljević : *Jura Croatiae I. 325. l.* közli Zsigmond titkos

pecsét alatt kelt levelet, a mely szerint 1394 júl. 6-án is ott, Diákovárott tartózkodott. Majd utóbb 1394 július 29-én a valkó-megyei Erdődön, aug. 10-én a temesmegyei Omoron keltez. (Ráth : *A magyar királyok utazásai*. II. kiadás 92. Pesty : *Temesmegyei oklevelek*. 243—44.) Ez útirányból világosan kitűnik, hogy Zsigmondnak határozott szándéka volt 1394 júliusban Diákovárra utazni s ott valami fontos ügyet tárgyalni. Ide tehát nagyon is beleillik az 1394-iki egység Zsigmond és Dabissa között és az azután Szemefia Vokmér részére adott Diákovárt 1394 júl. 11-én kelt oklevél.

Ellenben mi szól az 1393 év mellett? A zárai utasításon kívül teljességgel semmi. Nincs egyetlen adat sem, a mely mutatná, hogy Zsigmond 1393 júniusban vagy júliusban hazánk déli részén tartózkodott volna. Sőt maga e zárai utasítás is elárúlja, hogy nem írták 1393-ban, mert azt mondja, hogy a Diákovárott kötendő béke előtt már hosszabb ideig fegyverszünet (treuga) volt Zsigmond és Dabissa között. A fegyverszünet előtt háború szokott lenni. Már pedig Zsigmond utazásai előtt bizonyos, hogy ő 1393 őszénél előbb nem háborúskodott Dabissával. Ha tehát a háború s az azt követő fegyverszünet 1393 őszén történt, a végleges békekötésre szóló utasítás csak 1394 májusában keletkezhetett.

A bosnyák háború és a diákovári egység időrendje tehát ez. 1393 augusztus 23. egyezkedés Hervojával, mintegy készületül a háborúra, 1393 október a dobori nagy ütközet, Dobor elfoglalása és fegyverszünet Zsigmond és Dabissa közt. 1394 május készületek a diákovári találkozásra. 1394 július 6—11. a diákovári egység.

Nem meggondolatlanul, hanem nagyon is sok fejtörés után tettem én a diákovári egységet 1394 július 6—11-re és ha Hauschka is így tesz, műve sokkal érthetőbb lett volna.

DR. KARÁCSONYI JÁNOS.

RÁKÓCZI JENIKÖJI HÁZTARTÁSÁRÓL.

A paszaroviczi béke megkötése után Rákóczi Ferencz körülbelül kétszáz főnyi kíséretével Drinápolyból Konstantinápolyba vonult s az 1718. évi szeptember elején rövid ideig az »erdélyi ház«-ban is lakott,¹ de már ugyanazon hónap második felében a Boszporuszmenti kis faluba, Jenikőjbe költözött, hol majdnem két évig tartózkodott.

A jenikőji fejedelmi lakásnak semmi nyomát nem lehet ma találni. Valószínűleg csak faház volt, mely azóta már régen elpusztult.

¹ Ez adatot Thaly Kálmán közli mostanában megjelent nagy-érdekű munkájában, *De Saussure Cézár törökországi levelei és feljegyzései Rákócziról*. Budapest, 1909. 40 l.

A fejedelmi háztartásra vonatkozólag a sztambuli Diváni-i Humájún levéltárában egy török okmányt találtam, mely arról tesz bizonyosságot, hogy a fejedelmi konyha nem fogadta el a török főzési módot, hanem megtartotta az európai szokást.

Elérkezett a téli időszak, a mikor megszokták a magyarok a sertéshús-evést. Konstantinápolyban azonban nem lehetett abban az időben ilyent árúsítani, tehát máshonnan kellett azt Jenikőjbe szállítani. A fejedelem ügyvivő embere, Horváth Ferencz megjelent a Magas Portán és fermánt kért arra nézve, hogy a fejedelmi konyha számára vámmentesen sertéseket szállíthassanak. Hogy hol vásárolták a sertéseket, az okmányból nem lehet megtudni, mert a helynév teljesen elmosódott és olvashatatlan.

Ez a török okmány, mely 75 darab sertés szállítását engedélyezi a fejedelmi konyha számára, magyar fordításban a következő:

»Rendelet a i ¹ kadihoz.

Rákóczi Ferencz királynak — legyen neki jó vége! — ügyvivője Horváth Ferencz magas parancsokat kérte arra nézve, hogy miként a Magas Portámnál tartózkodó követek részére kiadott szabályzatban van, szintűgy az említett király konyhája szükségletére is a fennevezett járásból pénzen vásárolt és házaiba szállított sertések után sem vám, sem adó ne követeltesék s zaklatás és háborgatás ne történjék.

E tekintetben a francia áhdnáme defterei vétettek figyelembe, s mivel ott az van írva és beiktatva, hogy magas parancsokat adtam ki, melyben elrendeltem, hogy a francziák az általuk vásárolt és házaikba szállított hetvenöt darab sertés után az örök, janicsárok, topesik ² és szubasik ³ részéről vám- és adóköveteléssel ne zaklattassanak és ne háborgattassanak: ezért a francia részre kiadott magas parancsoknak megfelelően eme magas fermánomat adtam ki, hogy az említett király és alattvalói az élelmükre és italukra szükséges dolgok után vámköveteléssel ne zaklattassanak és házaikba való szállításban ne akadályoztassanak. Kelt az 1131. évi Száfár hó elején.«

A török okmányban említett hidsre szerinti idő megfelel a keresztény időszámítás szerint az 1718. évi december hó közepének.

DR. KARÁCSON IMRE.

¹ Olvashatatlan szó.

² Topesi = tűzér.

³ Szubasi = rendőr.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Beatrix királyné. Történelmi élet- és korrajz. Irta *Berzeviczy Albert.* Magyar Történelmi Életrajzok. A Tud. Akadémia segítségével kiadja a Magyar Történelmi Társulat. Szerkeszti dr. Dézsi Lajos. Budapest, 1908.

Midőn negyedszázaddal ezelőtt Szilágyi Sándor a Magyar Történelmi Életrajzokat megindította, egy beszélgetés alkalmával Salamon Ferencz meglehetősen kicsinyléssel nyilatkozott előttem e vállalkozás értéke felől. A Buckle-nevelésű mester az objectív történelmi igazságot féltette az életrajz-formától, mely az író arra csábítja, hogy túlságos befolyást tulajdonítson az egyes szereplőknek az események alakulására. Figyelmeztettem *Az első Zrínyiekre*; most rámutathatnék a *M. T. Életrajzok* negyedszázados életére s a történet-tudománynak nem kedvező mai korban is szemmel látható életerejére és népszerűségére. Azóta ugyane tárgy körül, collectivismus és individualismus jelszavak alatt újabb harc indult meg, végeredményében kétségkívül hasznára a történetírásnak, sőt az életrajz-formának is. A kit nem politikai érdekek és pusztán jelszavak vezérlelnek e kérdésben, nyugodtan fog rátérni ezen a téren is az arany középútra. Főleg a milieu-módszer gondos alkalmazása megóvja az igazságos lelket a nagyobb tévedésektől, a mennyiben a tévedések egyáltalában kiküszöbölhetők a legrejtettebb, a legrugalmasabb tárgy: az emberi lélek nyilatkozatainak megítéléséből, melynek már a történelmi források természete is mindenfelől határokat szab. S végre is mit látunk? Az olvasóközönségnek, ha történelemről van szó, első sorban még mindig mesék és hősök kellenek; a mit főképp a rendkívüli arányokat öltő regény- és hírlapirodalom mutat, mely szintén nem más, mint a történetírás egy tökéletlenebb fajtája, telve a politika, cultura vagy magánélet szereplőinek, vezetőinek vagy hőseinek viselt dolgaival. E »műfajokban«, részint a köteles költői phantasia beavatkozása, részint pedig a sietség és a források megbízhatatlansága miatt, történelmi szempontból ha van is psychologia, legtöbbször ép az gyönge vagy hiányos, a miért a történetíró leginkább hevül: a tárgyilagoss

történelmi igazság a tényekben és a megítélésben. De viszont mily nagy varázs rejlik itt is, ott is annak látásában : hogyan hatottak az események, divatos áramlatok és uralkodó eszmék egyesek, főleg az állásuknál és egyéniségüknél fogva vezetők, kiválók, hatalmasok vagy uralkodók egyéniségére és elhatározásaira, vagy még inkább, hogy mi részök volt ily egyéneknek az események alakításában. Figyelmünket mindig leköti az érdeklődés : mily tulajdonságokkal lép be hősünk az ő helyzetébe, s küzd meg egymásután azzal a sok mindenféle új hatással, körülménnyel vagy eseménnyel, melyet *egy* találó szóval az ő végzetének nevezünk. Ez *egy* embernek a sorsa, küzdelme a nagy összességgel vagy a nagy összességben, legméltóbb tárgya lehet bármely történetíró becsvágyának, a ki igazságszerető lelke meggyőződésével belátta és átérezte, hogy ha vannak is eszmék és vezéreszmék, társadalmi rétegek, sokaságok és népek, ezekben az *egynek* küzdelme a legérdekesebb, mert az író és olvasó küzdelméhez és végzetéhez legközelebb áll, s mert ez az akaró, érző, cselekvő, vergődő *egy*, összetételében magát azt a felsőbb eszmét vagy népsokaságot is alkotja.

Ehhez képest alig lehet igazibb tárgya a történetírásnak, mint a múlt egy-egy kimagaslóbb vagy vezéralakját a saját korának keretébe visszahelyezve felmutatni. De ez nem könnyű feladat. Az írónak a történeti anyag felkutatásánál eszmékben és részletekben sok tudásra, a feldolgozásnál pedig művészi alkotóképességekre van szüksége.

Berzeviczy *Beatrix királynéja* e tekintetben szép és nagybecsű, fejtegetésünket igazoló történelmi alkotás. Fogvatékosságai inkább magának a *themának természetében* rejlenek. Egy nő, helyesebben egy feleség, a mi civilizációnkban inkább belső életet él, s ha hat is egy férfúra : férjére, ez a hatás inkább csak általánosságban mutatható ki, mivelhogy a rendelkezés és parancs szava láthatólag a férfié. Ezért egy nő életrajza alkalmasabb tárgynak látszik regényhez, mely a lélektani megokolásokat szabadabban, hogy szakkifejezéssel éljek : forrás-idézés nélkül s látszólag mégis tökéletesebben végzi. S hogy ennek ellenére Berzeviczy műve oly szépen sikerült, annak oka kétségkívül Beatrixnak még a Mátyásé mellett is hatalmas, cselekvő egyéniségében, ez egyéniség sokoldalúságában, a vele járó nagy ellentétekben, korának és férjének kiválóságában, szóval a tárgy, kor és személyek nagy jelentőségében, másfelől pedig szerzőnek történetírói teljes készségében és jelességében, s választott tárgyával való teljes harmóniájában van.

Berzeviczy ifjúságát és férfikorát a közpályán töltötte. Tevékeny részt vett eleinte a megyei közgazgatásban, majd az

országkormányzati s főleg a culturpolitikában. Nagy és sokoldalú képességei tehát sokoldalú kiművelésben részesültek a közélet harczaí és tevékenysége közepett. Egyszerre politikus és író, eszme- és életismerő, ellenállhatatlan tudományos hajlamokkal, kiváló érzékkel a múlt eseményei, főleg pedig a művészet iránt. Korán feltűnik mint szépíró; később pedig legkiválóbbjaink egyike, mint műtörténész. E téren képzelmét éppen az az időszak ragadta meg, melyben a közép- és újkor határán az olasz művészet csodálatraméltó ifjú erőben lobog fel és ragyog. Nem véletlen tehát, hogy mint történetíró, épp *Aragoniai* Beatrix magyar királyné élettörténetét írta meg. E nagyeszű, soktudású, szenvedélyes, nagy akaraterejű olasz nő, az akkor legmagasabb *olasz cultura* talaján felnövekedve, egy magához hasonló *magyar hős* és uralkodó életpárja lesz, épp abban az időben, midőn a quattrocento második fele bámulatraméltó gyümölcseit érleli. A Pontano, Ficino, Ariosto, Lorenzo de' Medici, da Majano, da Vinci, majd Rafael, Michel Angelo és Macchiavelli kora ez, mely féltre-dobva a középkor vallásos egyoldalúságát, önsanyargatását, de sajnos, hitét és erkölcsét is, az épp fölfedezett régi görög és római mintára, élni akarásában, szenvedélytől és világi vágyaktól eltelve, *igazi* művészetet csinál nemcsak a művészet legkülön-félebb ágaiból, hanem a mindennapi életből, a költészetből, tudományból, sőt a politikából is.

Berzeviczy mint iskolázott politikus és tudós műtörténész, ez általa jól ismert korszak alakjainak szemléletében láthatólag gyönyörködik. Az első hatás, a mit reánk tesz, az, hogy megértve őket, társaságukban teljesen otthon érzi magát. Ismeri a körülményeket és életviszonyokat; az emberek vágyait, szokásait, hibáit és erényeit, származását, jellemét és összeköttetéseit; a kor divatos eszméit, áramlatait és múlhatatlan szükségleteit. Tehát nemcsak a személyeket és tényeket, hanem ezek értékét és jelentőségét is. Ez alapon, el lévén telve a legjobb szándékkal alkotandó műve tekintetében, szinte magától látszik jönni a történetírói tárgyilagosság és siker.

De a művészi feladat nem könnyű. A hős — mint említők — nő; uralkodni akaró és tudó nő, de mégis csak második az első: a hasonló jellemű férfi mellett. A *látható* szál önála csakugyan kevesebb. Ezért midőn a kiváló szerző a milieut élénk tárja, itt-ott nem egyszer eltűnni látjuk magát a mű hősét. De csak látszólag, vagy pillanatra. A művészet e pontnál első sorban azon múlik, hogy a *milieu rajza is szervesen előrevigye a hős jellemének rajzát*, kialakulását, akár mint megoldás, akár mint közelből vagy távolból ható előzmény. Részemről, mint kritikus — a tudomány mesterségi részén kívül, mely szerzőt egyszerre mint kész,

iskolázott kutatót mutatja be — első sorban ezt a követelményt figyeltem meg; s tekintve a tárgy emlegetett nagy nehézségeit, a milie felépítését a hős mögött és körül, mindenütt a hőssel összefüggőnek, arányosnak és szervesnek találtam.

Az olasz, magyar és más történelmi források teljes ismereték alapján első sorban az egykorú olasz világot tárja fel előttünk: hősének első környezetét. És méltán. Beatrix testestől-lelkestől olasz nő, nemcsak származásánál, neveltetésénél, rokonságánál, hanem s főleg az őt környező magas műveltségél fogva. Elevenen írja le szerző hőse gyermek- és ifjúkori életének, lelki világának valószínű kialakulását. Úgyszólván ismeretséget kötünk az őt környező nagyműveltségű, magas uraságokkal, a kik egyszerre megszűnnek előttünk pusztá nevek lenni, s élő alakokká válnak: nagyatyja, atyja, sógorai, testvérei, főleg Eleonora s ennek gyermekei, többi rokonsága, azután a körültek, részben tőlük élő politikusok, diplomaták, költők, tudósok és művészek.

Olasz levegőben találjuk itt magunkat. De valóságos olasz levegőben élünk Beatrix környezetében később, Magyarországon is, mikor a nagy gonddal írott életrajz e részét olvassuk. A mint beözönlenni és Beatrix körül jönni-menni látjuk a bizalmas olasz cselédséget, alsóbb és magasabb udvari népséget, futárokat, követeket, tudósokat, művészeket, főleg pedig az olasz rokonságot: éreznünk kell, hogy ez a világ, a helyett hogy csak valamennyire is beleolvadni akarna magyar környezetébe, mindjobban elválik attól, valósággal mint az olaj a víztől. Az olaszság ez udvari külön élete csupán a király és a humanista főpapok rokonszenvében és hajlamaiban ver erősebb vagy vékonyabb gyökeret. De még az is kimutatható, hogy végül ez a közvetlen, jóakarató, ugyane ragyogó műveltségért lelkesedő környezet is érzi és nyilvánítja eltitkolhatatlan csömörét és ingerültségét; a szinte sajnálatraméltó király különösen élte vége felé, a Korvin János trónöröklése és házassága kérdésében, a mikor Beatrix, úgyszólván vakon, egész igazi olasz természetét, rokonságát és összeköttetéseit mozgósítja tulajdon férje ellenében, a maga szerencsétlen, lehetetlen tervei érdekében. Szerző valóban meszerien rajzolja az olaszság e külön életét, majd az ennek nyomán közte és a magyarság közt támadt mérgesedő ellentéteket (pl. 385—400., 408., 412., 415., 573. stb. l.), melyeknek különösen az olaszság finomabb, cselszövő, asszonyosabb, de egyszersmind anyagiasabb, kalmár, és a magyarság katonás, férfiasabb, őszintébb de egyszersmind durvább erkölcsi és életnézetei adnak napról-napra táplálékot és erőt. Ez az ellentét a magyarságnál, mely ezt természetesen jobban érezte, olykor már »lángoló gyűlöletbe«

csap át, mely Mátyás halála után, 1495-ben formális országgyűlési határozatban nyilvánul. (573. l.) És bár »túlzás és igazságtalanság mindazért, a miért a magyarok Mátyásra nehezteltek, Beatrixot okolni, tény mégis, hogy ő volt mintegy kifejezője, ütközőpontja mindazoknak a kiegyenlíthetetlen ellentéteknek, melyek egyfelől a Mátyás politikai és kulturai törekvései, az idegen befolyás, az olasz renaissance szelleme, másfelől a magyar nemzeti érzés, a meggyökeredzett erkölcs- és világnézet között támadtak, s a középkor határán Magyarország életében tusájukat vívták; és ez volt főforrása a királyné elleni gyűlöletnek, mely időhaladtával nőttön-nőtt az országban«. (140. l.)

Emez érdekes, választékos, mindig tényeken alapuló fejtegetésekkel összevágának azok a találó, az egész mű gondolatmenetével egybevágó jellemzések is, melyek Beatrixot időnkénti környezetével, vagy ennek egyes főbb alakjaival, pl. férjével a királlyal (257., 258., 264. és köv. l.), a magyar nőekkel (376. és köv. l.), Bécs városával (324. stb. l.), Korvin Jánossal, Szilágyi Erzsébettel (331. stb. l.), Hipolittal (340. stb. l.) való viszonyában mutatják föl.

Mind e viszonyok, ellentétek, összeütközések és visszahatások tárgyilagos, szabatos és érdekes feltárásával jellemzi és egyéníti Berzeviczy legjobban Beatrixot, és készíti elő az ő későbbi végzetének megokolását. E végzet legégetőbb, legfájóbb része — a gyermektelenség. S csodálatos következetessége a viszonyok és fejlemények törvényeinek, hogy e gyermektelenség következményei ellen ő is, Mátyás király is, sőt a király halála után az országnagyok is egyugyanazon *olasz módon* védekeznek. Mátyás törvénytelen fiút akar maga után a magyar trónra ültetni; Beatrix megmagyarosodni nem tudó és akarni sem igen akaró olasz rokonai beédesgetésével és dédelgetésével vígasztalja magát, s ezzel, majd jóformán férje holttestén keresztül, cselszövényeivel és újabb házassági terveivel kínozza a magyar politikai világot, mely mindezt a magyar történelemben eddig ismeretlen módon, hasonlókép olasz cselszövényekkel, képmutatással, ál-esküvéssel, jól mondja szerző: magyar emberhez méltatlanul, szinte gyáván, de végre is sikerrel — Macchiavelli szerint ez a fő — viszonozza. Az orvosság most is rosszabb volt a betegségnél, mely ekként a főszereplő király halálával államban, társadalomban és egyházban egyaránt vesztes állapotokat tüntet föl. A nyomorúság a Beatrix jöttével bizonyíthatólag még inkább uralomra jutott, sok dicső vonásával ékeskedő olasz renaissance egy nagy gyöngeségével: a laza társadalmi és politikai erkölcsi felfogással állott elválaszthatatlan kapcsolatban. E pontnál mutatkozik igazán, mily szükséges nem annyira a külső művészi hatás, mint inkább a belső *conceptio*, a történelmi igazság s a hős élete drámájának

megértése szempontjából — az egykorú olasz társadalmi és politikai viszonyok, események, békés és háborús összeköttetések ismerete, melylyel szerző hősének életutait, elhatározásait, tetteit és viszontagságait, mindenütt a hol kell, de még mindig kétségtelen önmérséklettel megvilágítja. Hiszen a beözönlő s itt uralomra vergődött, zsebeit magyar pénzzel töltögető, kémkedő és cselszövő olasz világ mögött a Borgiaék, Sforzáék, Ferranték társadalma pompázik, szövi cselszövényeit, keveri testi és erkölcsi mérgét, s önti azt egyszersmind, ha közvetve is, a magyar társadalom s közélet ütőereibe. Gondoljunk csak a XVI. század első évtizedeinek hatalmat, befolyást és vagyont áhító és hajszoló fő typusára: Bakócz főpapra, a kibén az olasz Beatrix méltó tanítványát, majd ellenfelét, egyháza pedig, mint a VI. Sándorokban, fő támasza helyett nyilvánvaló megrontóját tisztelheti. A történetíró kitünő érzékével mutat rá e helyütt Berzeviczy a hírneves magyar szerzetesre: Temesvári Pelbártra, a ki mintegy előre érezve a jövő nagy összeomlást, mint a közvélemény lelkiismeretének tolmácsa, magas kortársaitól jóformán meg sem értve, döngeti a renaissance művészi pompával ékes hazai épületének kapuit, melyeken belül a művészi élvezetek, sajnos önzéssel, idegen szokásokkal s a régi erkölcs nyilvánvaló hanyatlásával párosulnak.

Erre a lejtőre jutott a dicső *olasz renaissance*, mint másutt, hazánkban is. De dicsőségén ez nem változtat. Az elvilágiasodás, s ezzel kapcsolatban hitbéli forradalom s több évszázados rettentő vallásharcok felé vitte ugyan a nyugateurópai emberiséget, de egyszersmind a mindennapi életet is átalakító anyagi és szellemi haladás útját törte, mely úton azután örökbecsű művészi alkotásokkal s az igazi művészi érzék fejlesztésével mintegy újra közelebb jutott a szellemi ideálokhoz, az istenihez.

Berzeviczynek, mint avatott műtörténésznek, mint a középkori és mai Olaszország kitünő ismerőjének, e magas szempont iránt minden oldalú tanulmányok által kiművelt érzéke van; habár távol áll attól, hogy az olasz renaissancet egyoldalúlag csupán humanizmusnak és művészi fellendülésnek tekintse. Nagy tudással és biztos kézzel rajzolja a hősét környező udvari és társadalmi életet, mely a fényűzést, a divatosat, drága szövegeteket, zenét, színművészetet, érzéki költészetet, tudományt, szép stílusú irodalmi, művészi és iparművészi termékeket épp úgy kedveli, mint a természetet, fákat, kerteket s a vadászatot, úgy hogy a vadászkutyák és solymok egyszerre képezik diplomatiái levelezés tárgyát a mindenféle művészet és iparművészet alkotásaival és az államtitkokkal. S viszont odafesti e képre az e fényűző, természet- és művészetkedvelő életet árnyként kísérő

adósságcsináló hajlam sötét vonását is, mely hajlam Beatrixnak már gyermekkorában, de különösen élte utolsó korszakában annyi kellemetlenséget okozott, s a Mátyás király kincstárát is sokszor zavarba hozta.

Legértékesebb azonban műve e részének az a fejezet, melyben, miután Mátyás királynak az olasz renaissance-szal való viszonyát már előzetesen (111. l.) rajzolta, szabatosan meghatározza e tekintetben Beatrix jövetelének s az ő és környezete hatásának jelentőségét. »A legtöbb téren tényekkel is kimutatható, hogy a mint általában a magyar-olasz vonatkozások s az olaszok Magyarországra jövele Beatrix ittléte következtében összehasonlíthatatlanul nagyobb lendületet vettek, különösen az alkotó és termékenyítő szellemi hatás is innen kezdve feltűnően fokozódik« — úgymond. (280., 281. l.) S e ténynyel szorosán összefügg annak megállapítása, hogy »az olasz renaissance mozgalmának lassanként történt behatolásával Magyarország a havasokon innen az összes nemzeteket megelőzte«. (279. l.)

Az ily módon, részben Mátyás király és a magyar humanista főpapok ellenállhatatlan vonzódása és érzeke, részben pedig Beatrix befolyása következtében e korszakban létrejött magyarországi művészi és műipari alkotások leírása pedig oly rendkívüli becsű, minden oldalú összefoglalás, mely míg egyfelől tudásunk határait messze kiterjeszti, másrészt az adatok helyes magyarázatával, hogy úgy mondjam, egyénítésével mélyebben át is szántja művészet-történetünk e részének egész területét. (280—317. stb. l.) A műtörténész itt fejti ki a maga teljességében nagy tudását, kritikai és összefoglaló képességét: a midőn egyszermind az életrajz-író hősének találó háttérrel fest; a magas szempontokra emelkedett történetíró pedig leszámol hazája múltjának e ragyogó, örökszép lapjaival.

Valamikor, negyedszázaddal ezelőtt, az én figyelmemet és képzeletemet is megragadta e korszak csodálatos képe. Ifjan és szegényen, — nem panaszkép mondom — senkitől sem támogatva, még Olaszországig is csak könyvekben juthatva el, igyekeztem összeszedni és bizonyos szempont szerint egybeállítani az e kori magyar udvarra vonatkozó adatokat. Ezért talán eléggé illetékes vagyok annak megállapítására, mennyi új részlet tárnak fel, adatokban, ez adatok helyes megítélésében és értékük megállapításában, a Beatrix jellemrajzához festett eme háttér igaz, szép vonásai.

Ezenkívül is sok kiemelkedő részletet, szabatos jellemzést találunk a mű különböző részeiben. Ezek közül nem mulaszthatom el kiemelni pl. Hunyadi János és Mátyás (194. l.) jellemzését, a Beatrixért menő követség szabatos, aránylag rövid és mégis

kimerítő képet nyújtó leírását (129—137. l.), az Olaszországgal, különösen Nápolylyal való régi összeköttetésünk történetét (115., 277. stb. l.); azután Mátyás király élete utolsó korszakának, majd Mátyás halálának mesteri előadását, melyben, annyiféle leírás után, még mindig találunk valami újat és megragadót. Hasonlóképp szépen vannak megírva a Mátyás halálának következményeiről s a királyválasztás szövevényéről szóló részek is. Végül nagy és méltó rokonszenvvel tárgyalja szerző Diomedes Carafa tetteit, műveit és Beatrixra való befolyását, s nagy érdeklődéssel a ferrarai udvarral való jó viszonyt, Beatrix kimeríthetetlen szeretetét és áldozatkészségét nővére és ennek családja iránt, melyet Hipolit, korának méltó, indulatos, önző, érzéki, erőszakos és ingatag jellemű fia, a későbbi szomorú időkben annyi közönnyel viszonzott.

Az utolsó nagy fejezetben »Hajótörött« találó cím alatt először kapjuk Beatrix élete utolsó 11—12 évének történetét, sok új adattal, rendszeres, kritikai előadásban, mely különösen vége felé telve van szép, hangulatos, sőt megható, kiengesztelő részletekkel. A végzet betelt; Beatrix terveivel együtt megbukott, családja tönkrement, s ő hazatért »részt venni a nagy temetkezésben«. (611. l.) »A költő a regényesség utolsó fényét derítette az elhagyott királynők száműzetésére« (623. l.), majd szomorú dalokban ünnepelte »a szomorú királynék udvarát« (636. l.), a kik »az Aragoniaiak letűnt uralkodóházának utolsó vészkiáltását hallatták« atyáik koporsójának elhamvadásakor. (652. l.) E fejezetet olvasva, úgy éreztem, — s ezzel akarom a legnagyobb dicséretet mondani — mint egy lélektanilag megokolt szép regény végén, melyben az emberi fiatalság és szerelem, erő, hatalom és pompa, féktelen érzelmek, indulatok és fényes tervek, jórészt a hős önzése, elbizakodottsága s a világrend láthatatlan, de kérlelhetetlen törvényeivel való szembehelyezkedése miatt összetörve, fokozatosan »a lemondás megnyugvásában« végződnek.

A mű illusztrációja a szövegnek megfelelően, szintén széleskörű kutatások eredménye. Sok az új kép, szobor, érem és műtárgy, főleg Olaszországból. Leszármazási táblák is segítenek a szöveget igazolni. Különösen hálásak vagyunk Beatrix különböző képszobrainak tanulságos és szép összeállításáért. Hasonlóképp azért a — hiszszük, mielőbb megvalósítható — ígéretét, hogy a mű hőisére vonatkozó, a hazai és külföldi, főleg pedig olaszországi levéltárakból összehordott rendkívüli becsű kiadatlan levél- és oklevél-anyag mielőbb napvilágot fog látni. Vajha maga a kitünő mű, mely a külföldi közönséget és tudós világot is bizonyára nagy mértékben érdekli, valamely más nyugateurópai nyelven is megjelenne, hirdetve a régi magyar impérium dicsőségét és a magyar történetírás magas színvonalát.

CSÁNKI DEZSŐ.

BOSNYÁK ÉS SZERB TANULMANYOK.

A Magyarországy és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára. Szerkesztették Thallóczy Lajos és Áldásy Antal. Budapest, 1907. — *Bosnyák és szerb élet- s nemzedékrajzi tanulmányok.* Irta Thallóczy Lajos. Budapest, 1909.

— Második közlemény. —

IV.

A szerb trónpraetendensek 1458-ban.

Lázár deszpót halála után, országa birtokáért, pusztult állapota és válságos viszonyai daczára, a praetendensek egész sorozata versengett. Thallóczy közleményeinek alapos tanulmányozása alapján, tőle sok tekintetben eltérő előadásban, röviden kívánok erről a tárgyról szólni.

A hatalom tényleges birtokában Lázár özvegye volt, ki az udvaránál tartózkodó egyik sógorát, a megvakított István herceget egészen uralma alatt tartotta. A Palaeologok császári családjából származó Ilona erős lelkű hölgy volt, elszánva rá, hogy a Szerbia elfoglalására készülő törökök hatalmi törekvéseivel szembe száll, de a magyar fennhatóság elismerésétől is idegenkedett. A pápai legátussal szemközt, mikor ez szerb területen megjelent, arra az óvatos nyilatkozatra szorítkozott, hogy »ha teheti, szívesen fog a kereszténységgel tartani.«¹

A szerb vajdák első gondolata az volt, hogy olyan fejedelemre tegyenek szert, a ki a római szent-szék igényeit elutasítja, a magyaroktól függetlenné teszi az országot, és e végből a törökök támogatására számíthat, a nélkül, hogy ezzel a török rabigába kerüljenek. Ennek a nehéz problémának megvalósítására kilátást látszott nyújtani Angyelovics Mihály vajda, az utolsó thesszáliai császár unokája, szerb asszony fia, kinek törökké lett testvérbátyja, Mohamed basa, a szultán kedvelt embere, Rumili tartomány beglerbége volt.

Meghívásukra, Mihály, török segítséggel, elfoglalta Szendrőt; de mivel csakhamar kitűnt, hogy vele a török uralom honosúl meg, hívei elpártoltak tőle és Ilona fejedelemasszonynyal egyetértve, foglyúl ejtették.

Ekkor azután Brankovics Györgynek szintén megvakított fia, Gergely, és ez utóbbinak hasonnevű törvénytelen fia, szintén mint török védenczek tettek a fejedelemség birtokba vételére

¹ »Possendolo fare, vole favorire a Cristiani.« Carvajal bíbornok közlése alapján, a velencei követ 1458 márczius 20-iki jelentése.

kísérleteket; a melyeket azonban szintén meg tudta hiúsítani a fejedelemszony ügyességgel párosult erélye.¹

Ezalatt, mikor Carvajal bíbornok Szerbországból Budára visszaérkezett és a törökök előnyomulásáról fenyegető tudósításokat hozott, a kormányzó, Szilágyi Mihály arra határozta el magát, hogy ellenök sereget vezet; azzal az utógondolattal, hogy ő maga foglalja el a szerb fejedelmi széket.

A rendelkezésére álló egész haderóval (csak 500 lovast hagyván az ifjú király mellett őrségül) márczius második felében Belgrádba ment, a hol mintegy 8000 fegyverest gyűjtött össze és a vár megerősítésén fáradozott. Együttal tárgyalásokba bocsátkozott a fejedelemszonnynyal és István herceggel, a kiknek a fejedelemség átengedéseért felajánlotta azokat a magyarországi uradalmakat (Beregszászt, Böszörményt, Debreczent, Munkácsot, Nagybányát, Szatmár-Nemetit és Tokajt), melyeket Brankovics György kapott volt adományúl, de utóbb Hunyadi Jánosnak volt kénytelen átengedni.²

A furfangos fejedelemszony szívesen visszaszerezte volna ezeket a jószágokat, melyeknek évi jövedelmét a budai udvarnál 40.000 arany forintra becsülték; azonban oly módon, hogy a fejedelemséget is megtartsa magának és sógorának. E végből azt a viszontajánlatot tette, hogy a magyar korona védnöksége alá helyezkednek és Galambócz várat átadják Mátyás királynak.

Szilágyi, a kiben önzetlenséggel politikai naivitás és következetlenség párosult, megnyugodott ebben, és ezen az alapon egyességet kötött, a melyet a király és a főrendek által való megerősítés végett, két szerb követ vitt május elején Budára.³

A király és a főrendek készséggel szentesítették az egyességet.⁴

Noha az átengedett uradalmaknak tényleges haszonélvezője az özvegy Hunyadi Jánosné volt, az ő hozzájárulását előlegesen

¹ Velencez budai követének 1458 márczius 20., április 1., 12. és 24-iki jelentései, úgyszintén Boszniából április 21-ikén Velenczébe küldött tudósítás tartalmaznak ezen eseményekre vonatkozó részleteket.

² A velencei követ április 12-iki jelentésében írja. »Tenta el prefato signor governator haver dicto stato e dar contracambio in questa parte de Hongaria.« Hogy a »stato« kifejezés alatt a fejedelemséget érti, ki-tűnik ugyanazon jelentés közléséből, a mely szerint Brankovics Gergely »con el favore de Turchi aspira a detto stato«.

³ Hogy az egyesség ezen az alapon jött létre, ezt világosan mondja el a velencei követ május 13-iki jelentésében, a melynek hitelességéhez kétség nem fér; mivel a követnek érdekében állott és módja is volt erről a fontos ügyről alapos információt szerezni.

⁴ Ezt szintén az imént idézett jelentésből tudjuk.

kikérni nem találták czélszerűnek, mert attól félhettek, hogy a családi vagyoni értékének csorbítatlan fentartására féltékenyen őrködő anya meg fogja hiúsítani fiának és testvérének szándékát. Több héten át sikerült titokban tartani előtte a megállapodást, mely csak június második felében jutott tudomására, mire ő a budai káptalan színe előtt óvást emelt a rajta elkövetett jogsérelem ellen; ¹ egyúttal a kezei között levő birtokok kiszolgáltatását megakadályozta; a minnek következménye az volt, hogy az egység nem lett befejezett ténynyé és Galambócz átadása is elmaradt.²

Pedig ezalatt a törökök ostrom alá vették Galambóczot, a melynek őrsége vitézül és ez alkalommal sikeresen ellenállott; majd pusztítva, egész Belgrád alá nyomultak és a közelében fekvő Zsarnovo várát megvívták. Június elején Szilágyi megütközött velük, visszavonulásra kényszerítette őket, de maga is súlyos veszteséget szenvedett.³

Budáról elutazása előtt Carvajal bíbornoktól ígéretet kapott, hogy a törökök elleni actióra kereszteseket fog toborzani. A legátus nagy buzgósággal látott hozzá a keresztesháború hirdetéséhez. Az ország minden részébe megbizottait és leveleit szétküldötte. Szándéka volt, az 1456-ik évi példát követve, a külföldön is kísérletet tenni. E végből a királyt felkérte, állítson ki oklevelet, mely a külföldről érkező keresztéseknek biztonságáról megnyugtató módon rendelkezék.

Ekkor különös dolog történt. Mátyás több napon át elintézetlenül hagyta az ügyet; majd »saját feje után indulva«, — mint a velencei követ kiemeli, — azaz tanácsosainak meghallgatása nélkül, kijelentette, hogy a biztosító oklevél kedvezményeiből a németeket és lengyeleket ki akarja zárni, vagyis ezeknek, mert ellenségeit látta bennök, az országba özönlését nem engedi.

A legátus erre az odiosus megszorításra nem állhatott rá, minélfogva a biztosító oklevél kiállításáról lemondott. Egyébiránt bizalmas körben úgy nyilatkozott, hogy az ország nem sokat vesz, mert német főpapoktól leveleket kapott, a melyek a Magyarország iránt uralkodó hangulatról azt a meglepően jellemző kijelentést tartalmazták, hogy ha a magyarok javára kellenek neki keresztések, ilyenekre ne számítson; de ha a magyarok ellen van szükség, szívesen fognak jönni.⁴

¹ A káptalannak június 23-ikán kelt kiadványa az országos levéltárban.

² Ezt az alább elbeszélendő tények kétségtelenné teszik.

³ A velencei követ 1458 május 13., 17., június 16-iki jelentései és Frangepán Istvánnak június 22-ikén Velenczébe írt levele.

⁴ A velencei követ április 24-iki jelentése.

Annál készségesebben sereglettek Magyarországon a keresztések, a kiknek a legátus Szegedet, majd Péterváradot tűzte ki gyülekező helyül.¹

Maga a bibornok a keresztések szervezése és lelkesítése végett, június 16-ikán — De Oddis assisi püspök kíséretében, — Budáról Szegedre és innen július 5-ikén Péterváradra ment, majd a következő napokban Belgrádba is ellátogatott. Itt azonban leverő tapasztalatokat kellett szereznie. Az ellenállásra, a hadviselésre a szükséges intézkedések fogyatékosan történtek; ló- és élelmiszerekben hiány volt. István deszpóttól pedig — a ki most magát sógornője gyámsága alól emancipálva, önálló módon kezd föllépni — azt az üzenetet kapta, hogy kényszerítve látja magát a törökkel tárgyalásokba bocsátkozni; csak ha tekintélyes keresztény haderő jó, csatlakozhatik hozzá. A legátus csüggedve sietett a királyhoz, és megtörve, betegen érkezett július 25-ikén Budára.²

A következő napokban még lesújtóbb jelentőségű tény következett be. Szilágyi Mihály elhagyta Belgrádot és Simon-tornyára ment, hol július 26-ikán Garai Lászlóval és Ujlaki Miklóssal szövetségre lépett — Mátyás megbuktatására.

Ezen elhatározásában a szerbországi helyzet alakulásainak volt-e része, — megállapítani nem vagyunk képesek.

A confictus közte és a király között, szerencsére, gyorsan kiegyenlítettett. Augusztus 8-ikán létrejött a kibékülés. Mire Szilágyi Budára ment és a királylyal karöltve tett erőfeszítéseket a törökök elleni háborúra.³

Itt fogadták augusztus második felében István deszpót követeit; sürgősen kért segítséget, jelentvén, hogy országának nagy részét már elvesztette és ő végső veszedelemben forog.⁴

Íránta most már Szilágyi bizalmatlanságot kezdett táplálni, a mely őt egy különös és kicsinyes lépésre indította. Harmadfél év előtt — mint fentebb láttuk — Becse és Somlyó várakat visszaadta Brankovics Györgynek és örököseinek. Most Mátyásnál kieszközölte ezen rendelkezésének megerősítését, de azzal a lényeges záradékkal, hogy a mennyiben Brankovics György fiai magtalanul halnak el, avagy a felségsértés vétkébe esnek, avagy végre Galambócz várat a törökök kezeibe szolgáltadják,

¹ A velencei követ július 1-én kelt jelentése.

² A velencei követ június 16., július 8. és 25-iki jelentései; a másodikhoz csatolva van De Oddis püspöknek július 5-ikén Szegedről hozza írt levele.

³ A velencei követ augusztus 1. és 13-iki jelentései.

⁴ A velencei követ augusztus 23-iki jelentése.

Szilágyi fel van jogosítva a nevezett két várat, a hozzátartozó uradalmakkal maga számára foglalni el.¹

Különös véletlen, hogy a mikor Szent István napján ez a záradék oklevélbe iktattatott, éppen akkor Galambócz vára a törökök kezébe került, a mit árulásra vezettek vissza.²

Ezt a gyász hírt augusztus 24-ikén éjtszaka hozta meg egy gyorsfutár Budavarába. Hajnalhasadtával a király tanácsülést hívott össze, közfelkelést hirdetett és másnap Szilágyi Mihálylyal megindult a szerb határ felé. Néhány nap múlva Carvajal és a magyar urak hozzá csatlakozván, szeptember elején Szegedről Péterváradon át Nándorfehérvárra kísérték őt.

A magyar sereg közeledtének hírére a törökök, kik már Belgrád közelében táboroztak, visszavonultak; de utánok küldött csapatok ütközetre kényszerítették és megverték őket.

Ezalatt Szilágyi Mihály ismét fölvette István deszpóttal a tárgyalások fonálát. Most már Galambócz eleste után Szendrő átadását követelte a magyarországi uradalmak fejében; de ígéretet tett, hogy Szerbországot, mihelyt a törököktől visszahódítani sikerül, István deszpótnak engedi át. Vajjon szándéka volt-e ígéretét teljesíteni és ha igen, alkalomadtán valósította volna-e szándékát? Ezt a kérdést fel kell vetnünk, de eldöntünk nem szabad.

Mátyás ismételten sürgette maga is Szendrő átadását; azonban erre a deszpótot rábírnia nem sikerült.³

Ekkor a szerb kérdésben meglepő fordulat állott be. Új tényezők léptek előtérbe.⁴

V.

Délszláv ábrándok.

A modern történetíró tanulmányai közben nem ritkán meglepetve győződik meg arról, hogy (Nil novi sub sole!) azok az eszmények és irányok, a melyeket saját kora szülötteinek vélt, rég letűnt nemzedékek lelkét töltötték be.

Ilyen az az eszmény, a mely a délszláv népfajoknak egy nagy államban egyesítésére czéloz, és legelső apostolát István-Tamás bosnyák királyban bírta. Ezt a tény, (mely Thallóczy

¹ Az 1458 augusztus 20-ikán kelt oklevelet közli *Kaprinai* II. 195.

² 1458 augusztus 13-ikán kelt raguzai levél, a mely megjegyzi: »Rasciani sono tutti traditori«.

³ A velencei követ 1458 szeptember 13. és október 1-én kelt jelentései.

⁴ Ezt Mátyás király maga mondja 1459 július 18-ikán kelt adománylevelében, melynek eredeti példányát a M. T. Akadémia kéziratgyűjteménye őrzi.

figyelmét bizonyára el nem kerülte, de mivel a Tanulmányok keretében kiemelve nincs) tüzetesen megvilágítani óhajtom.

Az Osztója-családból származó Tamásfi István, ki 1443 június hóban lépett trónra, öt évvel utóbb a római egyházba tért át, a keresztény hatalmak segítségével igyekezvén országa területét a török hódíttástól megmenteni és kiterjeszteni. Azonban míg különös súlyt fektet rá, hogy az olaszországi hatalmak: a pápa, a nápolyi király, a milánói herceg és a velencei köztársaság jóakarátát magának biztosítsa,¹ — Magyarország királya irányában feltűnően tartózkodó állást foglalt el, a mit az magyaráz meg, hogy a magyar korona rovására kívánta amazokat felhasználni.

Erre V. László király halála és az utódjának megválasztása körül keletkezett pártviszály kedvező alkalomul kínálkozott.

Horvátország megszerzésére vetette szemét.

Az 1458-ik év január 20-ikán a velencei tanács előtt megjelent a trau Testa Miklós és előterjesztette, hogy uralkodója, a bosnyák király, a horvátországi bánságot kívánja hatalmába ejteni, főképen a végből, hogy az az ő és a velencei köztársaság ellenségeinek kezébe ne jusson, és hogy kész a köztársaságnak, a nyújtandó támogatás fejében, tetszése szerint kijelölendő egy vagy több erősséget átengedni.²

Noha az óvatos signoria kitérő válasza nem hangzott biztatólag, a bosnyák király megkezdte az actiót azzal, hogy kísérletet tett a horvátországi végvárok kapitányait megvesztegetéssel, ígéretekkel és fenyegetéssel árulásra bírni.

Erre a magyar koronához híven ragaszkodó raguzai köztársaság kormánya figyelmeztette a magyar főrendeket, noha idősebb testvérétől, Velenczétől elsajátított óvatossággal, a fondor elleniséget nem nevezte meg.³

¹ A milánói hercegi családból keresett elsőszülött fia részére felelőséget. Erre vonatkozólag Thallóczy tanulmányai érdekes részleteket és közleményeket tartalmaznak. Az utóbbiak között találunk 1457 július 22-ikén kelt megbízólevelet Testa Miklós részére, kit az olasz hatalmaságokhoz és a burgundi herceghez »in negotiis arduissimis« küld követül. Ezt az oklevelet Thallóczy *Lucius* nyomtatott munkájából teszi közzé. Megjegyzem, hogy eredeti példányát a Magyar Nemzeti Múzeum őrzi. — Alfonso nápolyi királynak Thallóczy által közölt leveleiből tudjuk, hogy 1448 és 1455-ben is jártak nála a boszniai király követei.

² A követ előterjesztését és a tanács választát közli *Ljubič*. Listine X. 125.

³ A raguzai köztársasági kormány 1458 márczius 8-ikán a magyar főrendekhez írt levelében tárja fel ezt az actiót, jelentvén, hogy »multos dominatus, quos inpraesenciarum non duximus esse nominandos« fáradoznak a horvátországi várak megszerzésén. Kétségtelen, hogy csak a bosnyák királyra és a velencei köztársaságra gondolhatt. Raguzai Oklevéltár. 605.

Mátyás megválasztatása a bosnyák királyt megerősítette politikájában, mivel azt remélhette, hogy a pártviszályok állandósítása a magyar állam végső elgyengülését fogja maga után vonni. Ezért vele nem törődve, István király a török szultánt óhajtotta megnyerni, s e végből követte 1458 husvétkor adó címén 8000 aranyat nyújtott át neki.¹

Majd a nyár folyamán még egy kísérletet tett, hogy Velenczét megnyerje. Most már nyíltan lépett föl Magyarország ellen. Követe, Testa István, a signoria előtt a következő előterjesztést tette: »Uralkodóm értesülvén arról, hogy Horvátországnak nincs ura, és hogy azt a magyarok uralmuk alá hozni szándékoznak, tekintettel arra, hogy ezek sem neki, sem a signoriának nem lennének jó szomszédai, míg ellenben uralkodóm a signoriának hű barátja és testvére: kéri, engedje meg neki, hogy ő léphessen Horvátország birtokába, és ebben a vállalatban támogassa őt tettel és tanácscsal.«

A signoria most sem hagyta magát beugratni. Arra a phrasisra szorítkozott válaszában, hogy a király minden szerencséjén, miként eddig örvendett, úgy jövőben is örvendeni fog. Segítségéről, támogatásról egy szóval sem tett említést.²

A mint Mátyás halála után Horvátországnak, úgy Brankovics Lázár kimultával Szerbországnak Boszniával összekapcsolására irányította igyekezetét István király.

Már február első felében benyomult Szerbország drinamelléki részébe, melyet 1435-ben szakított el Brankovics György Boszniától, és a gazdag ezüstbányáiról híres Szreberniczát és több más várat hatalmába ejtette.³ Egyszersmind elsőszülött fia részére Lázár fejedelem özvegye egyik leányának kezét kérte meg.

Mire címébe fölvette »Rácország, Dalmácia és Horvátország részeinek királya« címét.⁴

Carvajal bíbornoknak, majd Szilágyi Mihálynak sikert nem ígérő erőfeszítéseit ignorálta. Csak a mikor szeptember elején arról értesült, hogy Mátyás tekintélyes sereg élén indult meg Szerbország felé, ismerte föl annak szükségességét, hogy őt is bevonja számításaiiba. Ünnepeles követséget küldött, mely saját testvére, Radivoj herczeg vezetése alatt, szeptember végén,

¹ Velence magyarországi követének május 13-iki jelentése és egy ápril 21-ikén Boszniából Velenczébe küldött tudósítás.

² Az 1458 július 22-ikén kelt előterjesztést és végzést közli *Ljubič*. I. m. 131.

³ 1458 február 22-ikén Spalatóból Velenczébe küldött tudósítás.

⁴ Így czímezi magát 1458 ápril 3-ikán kelt iratának élén. *Ljubič*. I. m. 126.

Belgrádban jelent meg Mátyás előtt, a kinek hódolatát jelentette be, a törökök elleni háborúban fegyveres közreműködését ajánlotta fel és Szerbország fejedelmi méltóságának a bosnyák trónörökösre átruházását kérte.¹

Éppen mialatt a bosnyák követség a királyi táborban időzött, Szilágyi Mihály másodízben körülhálózatni engedte magát Mátyás ellenségeitől; minélfogva a király, a hűtlenség kétségbevonhatatlan bizonyosságaival rendelkezvén, nagybátyját (október 8-ikán) elfogatta és börtönbe záratta.

Ezen esemény hatása alatt, Mátyás előre látván, hogy a német császár és a hozzászító magyar árulók ellen lesz szüksége egész erejére: a bosnyák király szövetsége kétszeres értéket nyert szemében; így tehát arra határozta el magát, hogy az ő kívánságát teljesíti, oly módon azonban, hogy a magyar korona fenhatósági jogait mind Szerbországra, mind Boszniára kellőképen biztosítja.

E végből követelte, hogy a bosnyák király személyesen jelenjék meg előtte, és pedig Szegeden, az országgyűlés alatt, melyet oda december 5-ikére készült összehívni.

István király készségesen ígérte megjelenését, a mit Mátyás olyan jelentékeny vívmánynak tekintett, hogy az országgyűlési meghívólevelekben a rendek tudomására hozni jónak látta, megjegyezvén, hogy »nagy országos érdekek« állanak ezzel az eseménynyel kapcsolatban.²

A bosnyák király csakugyan megjelent Szegeden. A magyar korona fenhatóságát ünnepélyesen elismerte és kötelezte magát, hogy a törökök ellen egész erejével segíteni fogja Mátyást, a ki viszont szintén ígéretet tett, hogy Boszniát védelmezni fogja; ugyanakkor Szerbországot a bosnyák királyfira, István herczegre ruházta.³

A bosnyák király ezt az örvendetes eseményt a vele összeköttetésben álló fejedelmekkel tudatván, nyíltan hangoztatta, hogy fiát »a magyar király tette szerb deszpóttá.« (Despotus factus est . . . per regem Hungariae.)⁴

¹ Thallóczy október 9-ikére teszi a bosnyák követek megjelenését. Ez azonban tévedés. Október 9-ikén Budáról jelenti a velencei köztársaság követe, hogy a király Belgrádban fogadta a bosnyák követeket.

² Bártfa városához 1458 november 15-ikén intézett királyi iratban az áll, hogy »*fidelis noster illustrissimus . . . rex Bosne non solum in factis metarum (?), verum etiam in altioribus rebus regni*« jó Szegedre. November 26-ikán Bártfa várost másodízben meghíván, újból jelezi a bosnyák király jövetelét. *Kaprinai* II. 217., 221.

³ Ezt maga István király recapitulálja 1459 február 10-ikén Jezeróból Vitéz János váradi püspökhöz írt levelében, melyet *Palacky* közölt: *Fontes rerum Austriacarum. Diplomataria, XX.*, 171.

⁴ 1459 május 1-én a milánói fejedelemhez írt levelét közli Thallóczy a *Tanulmányokban*, a ki nem egészen helyesen, vagy legalább nem elég

Az új deszpót kevéssel utóbb házasságra kelt Lázár deszpót leányával és a szerb uraktól fejedelmöknek elismertetvén, a fejedelemség birtokába lépett.

Azok a remények, a melyeket Mátyás Szerbország megmen-tése érdekében, a bosnyák combinatióhoz csatolt, csakhamar füstbe mentek.

István deszpótot nagybátyja, Radivoj, kísérte Szendrőbe, a melyet — az alsó Duna védelmi vonalának főerősségét, — most, a szegedi megállapodások után, a törökök minden áron hatal-mukba ejteni igyekeztek. Ez már néhány hónap mulva sikerült nekik. Árulás útján jutott hatalmukba Szerbország fővárosa.

Thallóczy közli Mátyás királynak, három héttel Szendrő eleste után, kiállított oklevelét, a melyben Radivoj herceget az árulás ténye miatt a hűtlenség következményeivel sújtja.

Figyelmét elkerülte egy másik, néhány nappal később kiállított (a M. T. Akadémia kéziratgyűjteményében őrzött) királyi oklevél, a mely az árulás két más tényezőjét, a deposedált deszpót Brankovics István és utódja, a bosnyák István deszpót irányában alkalmazza a hűtlenséggel járó jószágvesztés bünte-tését ; az előbbit azért sújtotta vele, mert annak idején Szendrőnek magyar hadakkal megszállását megakadályozta ; az utóbbit, mert »nem törődve az országra és az egész kereszténységre háramló veszedelemmel, a várat a törököknek átadta.«¹

Igy tehát Mátyás király nem számított arra, hogy a bosnyák királyi dynastia közreműködésével Szendrőt visszaszerezheti és Szerbországot a magyar korona részére megmentheti. Erről azonban nem mondott le. Visszatért ahhoz az eszméhez, mely mindjárt trónralépte után merült fel.

Néhány hónappal Szendrő eleste után történt, hogy Szilágyi Mihály a világosvári börtönéből kiszabadult és sereget gyűjtvén maga körül, bosszút állani készült a szenvedett megaláztatásért. Azonban Carvajal és Szécsi bíbornokok újból kibékülést hoztak létre a király és nagybátyja között. Abban állapodtak meg, hogy Szilágyi Szerbországba vezeti hadait és mihelyt hatal-mába ejti Szendrőt, szerb deszpóttá fogja őt a király kinevezni.²

Csak az 1460-ik év őszén valósíthatta meg szándékát Szilágyi Mihály. November elején nyolcezer fegyveres élén Nándorfehé-

szabatosan jegyzi meg, hogy a bosnyák királyfi »csak a deszpóta leányá-nak elvétele után lett deszpóttá«. Ezzé a Mátyástól nyert investitúra által és után lett ; noha a fejedelemség tényleges birtokbevétele a házasság által és után történt.

¹ Mátyás 1459 július 18-ikán Zápolyai Imrének Tokaj várát ado-mányozza, mely a Brankovicsok birtoka volt és a szerb fejedelemséggel a bosnyák István deszpótra szállott.

² Velencez magyarországi követének 1459 szeptember 13-iki jelentése.

várnál táborozott. Itt arról értesülvén, hogy egy török hadosztály átkelt a Dunán, háromezer emberrel, hirtelen feltartóztatására indult, és a nevezett hó 8-ikán megütközött. De a túlnyomó számú ellenségtől súlyos vereséget szenvedett, maga is megsebesült, fogságba jutott és Galambócz várába, majd Konstantinápolyba hurczoltatott, a hol lefejeztetett.¹

Ekképen viszontagságteljes életét szerencsétlenül, de nem dicsőség nélkül fejezhette be. Porai, ha nem pihennének jeltelenül, ismeretlen helyen, joggal kísérelheték volna diadalútjokban a XVII. és XVIII. századbéli nemzeti fölkelések vezéreit, kiknek méltó elődjük volt Szilágyi Mihály, mint a Mátyás király megválasztatására vezető nemzeti mozgalom vezére.

FRANKÓI VILMOS.

A MAGYAR GYALOGSÁG MEGALAKULÁSÁRÓL.

(Vá'asz A. E. bírálatára).²

Három hónapig távol lévén, a *Századok* májusi számában A. E. jel alatt megjelent ismertetésre csak most felelhetek. Módomban van ugyan az A. E. jel alatt rejtőző ifjú szerző nevét, irodalmi tájékozottságának és levéltári ismereteinek fokát a saját elszólásai-ból megállapítanom, de kerülni akarván minden személyeskedést, nem tépázom meg a babérait, hanem csak a megjegyzéseire felelek. Azután az olvasóra bízom, hogy véleményt alkosson erről az ismertetésről.

A t. bíráló azon kezdi munkám ismertetését, hogy azt egyoldalúnak mondja, mivel teljesen levéltári alapon épült föl. Még nem hallottam ugyan, hogy az eredeti forrásokon alapuló munka egyoldalúvá lesz, de hát meghagyom a bírálót ebben a hitében. Csak annyit jegyzek meg, hogy ha a magyar katonaság állapotát még a német kormányzések is rettenetesnek mondják, ha épp e miatt a katonaságunk kihágásait még ők is mentegetik, talán még sem egyoldalú az az ember, a ki ezeket a levéltári adatokat a maguk valóságában földolgozza.

A. E. úr azt állítja, hogy én »semminemű feldolgozást, sem egykorú írók« nem használtam. Nem tudom, hogyan olvasgatta a könyvemet, de hát ha kissé alaposabban lapozgatott volna benne, megtalálhatta volna a Szerémi, Forgách Ferencz, Veráncsics, Radoslav Lasic, Meynert, Engel, Illésházy, Marsigli, Jedlicska Pál, Rónai

¹ A végzetes csatáról kimerítő tudósítást tartalmaz Budáról 1460 november 26-ikán Milánóba írt magánlevél, mely a Szerbországi Oklevéltárban van közölve.

² L. *Századok* 425. l.

Horváth Jenő, Szentkláray munkáira való hivatkozást. Sűrűn idézek olyan egykorú írókat, kiknek műveit a magyar történetírás még nem is ismeri. Ilyenek a komáromi várgrófok sok kötetre menő följegyzései és számadásai, Gabelmann több kötetes kézírásos munkája, Comazzi két kötetes műve (Istoria della flotta caesarea del Danubio), Weidner Ferdinánd kapitánynak két részből álló kézírásos munkája, Herberstein, Bornemisza Pál jelentései, aztán a hadi levéltárban lévő francia emlékiratok a dunai hajóhadakról. Nemde ez semmi? A bíráló úr nagyon lekötözött volna, ha felsorolja azokat a földolgozott munkákat, a mikben a gyalogság megalakulásáról használható anyagot találhattam volna. Bocsánat! Egy munkát mégis megemlít. Azt írja, hogy Horváth Mihálynak *A magyar honvédelem történeti vázolata* című munkáját még említésre sem tartottam érdemesnek. Ebben igaza van. Hogy miért nem említettem meg, azt mindjárt okadatolom. Ez a szónoki figurákban gazdag értekezés ezelőtt 64 évvel készült. Már Ipolyi Arnold megírta róla, hogy rég meghaladott, csekély értékű munka. Az én munkámhoz ez értekezés 3. fejezetét (1526—1715.) használhattam volna. Ajánlom a tisztelt bírálónak, olvassa el e fejezetet, s mondja meg, mit talált benne a magyar gyalogság megalakulásáról. A martalócz, a haramia, az uszkók stb. szók még elő sem fordulnak ott. A hajdu szó is csak 1641-ben fordul elő először. A gyalogság kialakulásáról meg egy szót sem ejt. Ilyenformán állunk a többi nyomtatott munkával is. Olvassa el a t. bíráló Vanicseknek nagy német munkáját a határőrvidékről, s majd látni fogja, mennyi hiba, mennyi tévedés van ott. Tudjuk, hogy Meynert-nek a magyarok hadügyéről írt német munkáját megjelenésekor nálunk valóságos hozsannával fogadták. A magyar gyalogság megalakulásáról e munkában alig néhány sort találunk, s még az is hemzseg a hibától. A hajdú és a haramia nevű gyalogság keletkezéséről még sejtelve sincsen. A martalócz nevű gyalogság még elő sem fordul a könyvében. A pandurokat a »banderium«-ból származtatja. Az első gyalogezredek föllállításáról pedig csupa téves dolgot említ. Pedig ez a munka a t. bíráló elvei alapján íródott, azaz a törvények és a nyomtatott munkák alapján! Említsünk még más munkát is? A Szilágyi Sándor-féle, tízkötetes nagy mű (Magyarok története) 5. kötete például a legfurább dolgokat találja föl. Hogy többet ne mondjunk, a martalóczokat török lovasoknak tartja és rajzban is bemutatja őket! Így vagyunk Salamon Ferencz munkáival is. E különben minden tekintetben kitünő írónak még sejtelve sincs a haramia, a martalócz, az uszkók és a szabad hajdú közt lévő különbségről, vagy azok megalakulásáról. A *Magyar Hadtörténeti Emlékek* című nagy munkában

ilyen kijelentéseket olvashatunk: »a magyar darabontok okmányainkban 1556-ban lépnek föl először, a mikor 200 ilyen említetik Zrinyi hadseregében. Ugyanígy 1552-ben olvassuk először, hogy Schreiber Wolfgang kapitány kétszáz hajdút vezet a török ellen«. . . »I. Ferdinánd 1559-ben *Haramia név alatt egy határőrezredet állítván föl*, annak önálló ezredesévé Lenkovits Jánost nevezte ki«!!!

De nemcsak a történeti munkák, hanem még a nyelvtörténeti szótárak is telve vannak az ilyen hibákkal. Csak keresse ki a t. bíráló, mit talál azokban a haramia, martalócz, pandur, harambasa, vajda, jargalás, jargaló stb. szókról.

Hátha én ilyen viszonyok között nem a nyomtatott munkák, hanem eredeti források után indúltam, azt hiszem, helyesen jártam el. Megbízható hadtörténeti dolgokat csak a XVII. századról, különösen a XVII. század végéről szóló műveinkben találhatunk. Ezek közül többet csakugyan eredménynyel használhattam volna. De mivel én nem a gyalogság történetét, hanem csak a megalakulását akartam megírni, a XVII. század végén már csak az első gyalogezredek fölállításával foglalkozom, s magát a kort csak vázlatosan ismertetem. Innét van, hogy még a saját hadtörténeti értekezéseimből is alig néhány adatot vettem föl.

A t. bíráló több kifogást emel az ellen is, a mit én a hajdúság eredetéről írtam. A mi a hajdútáncz és a rókatáncz összevetését illeti, az lehet szellemes, de semmi esetre sem komoly argumentum. Én nemcsak a hajdútánczból következtetem, hogy a Dózsa-féle lázadás legveszedelmesebb eleme a hajdúság volt! Megírja azt Szerémi és Veráncsics is. Megmondja azt az 1514. évi törvény is, mikor eltiltja nekik a fegyverviselést és a szállásokon való gyülekezést. Különben magának a hajdútáncznak a lejtése is fontos bizonyíték, mert hisz akkor nálunk e tánczot csak a hajdúk járták. A t. bíráló gúnyosan írja a Dózsa korabeli hajdúkról: »nem tudjuk, mennyiben nevezhető páratlan katonai anyagnak az a katonaság, a melynek legfőbb erénye, hogy a saját vezérét eszi meg!« Hát uramfia, komoly írónak ilyen esetlenséget talán mégsem szabadna írnia! Vagy a t. bíráló nem tudja talán, hogy Szerémi így ír a hajdúkról: »nunquam vidi pedites viros tam strenuos ac astutos«; vagy nem olvasta azt, hogy Forgách a *férfinem tölgyeinek mondja őket*, a kik éhséget, hideget, meleget, fáradalmakat játszva tűrnek! Vagy nem olvasta el a tisztelt bíráló a könyvemben közölt Schwendi-féle nyilatkozatot, a mi úgy szól, hogy a hajdúk *rettenetesen* harcolnak? Ha mindezeket nem is olvasta, azt talán mégis tudnia kellene, hogy a XVI. században még a személyes erő, a bátorság és a vitézség volt a harczokban a fődolog, s kikben volt ez meg

nagyobb mértékben, mint a hajdúkban? Hisz tudjuk róluk, hogy az utolsó emberig elpusztultak inkább, de a töröknek meg nem adták magukat. Hogy erőszakoskodtak és fosztogattak, az mit sem jelent. Akkor minden katona megtette ezt. Olvassa el a t. bíráló, mit ír a német Freytag a lanczkenétekről. Ilyeneket a legelvetemültebb hajdúk sem míveltek, s a lanczkenéteket azért még sem gyalázta senki úgy, mint a t. bíráló a hajdúkat.

Könyvemben Gabelmann naplója (tehát a legmegbízhatóbb német író) alapján írtam, hogy a hajdúk rendkívül szótartók, s hogy a maguk gazdáit soha meg nem károsították. A t. bírálónak ez sem tetszik, s azt veti szembe, hogy a hajdúk megtámadták a harminczadosokat és harminczad fizetése nélkül vitték ki a harmot. Erre nézve némi megjegyzésünk volna. Ha a tisztelt bíráló csak egyetlen harminczadkimutatást látott volna, tudnia kellene, hogy a hajtó harminczadot sohasem fizetett. A harminczadot ugyanis mindig a falkák előtt kocsisó tózsérek (vagyis a tulajdonosok) fizették. Ha tehát valami visszaélés történt, azt a hajtók csakis a gazdáik parancsára tették. Ezért a kontrabanda miatt nem is a hajtókat, hanem a gazdáikat büntették.

Könyvemben azt állítom, hogy 1513-ban és 1514-ben nálunk nagyon megcsappant a marhaállomány. Ez állításom a bécsi mézárosok keserves panaszain alapszik.¹ Aztán hozzáteszem, hogy 1514-ben a kivített eltiltották, s így ez a tilalom is hozzájárult a hajtók lázadásához. A tisztelt bíráló erre »illő szerénységgel« megjegyzi, hogy az 1514. évi törvényt a parasztlázadás után hozták, tehát a hajdúk e miatt nem lehettek lázadókká! A bíráló úr azonban nem jól olvasta el az 1514. évi törvényt. A 66. törvénycikk ugyanis világosan megmondja, hogy a *kivíteli tilalmat már harmadizben emelik* végzéssé (prout iam in tribus decretis conclusum habetur). A tisztelt bíráló ezzel sem elégedvén meg, a jegyzetben egyszerűen azt írja, hogy a kihajtási tilalom nem igaz! Hát ideiktatjuk szó szerint az 1514. évi LXVIII. törvénycikket: »boves et equi atque oves, prout in tribus iam decretis conclusum habetur, *de regno non educantur*, sed usque Pest duntaxat et Albam Regalem abigantur.« Tehát a kihajtást nemcsak betiltották, hanem Pest és Fehérváron túl még az ország területén is tilos volt a hajtás! A hajtók tehát nem mehettek a pusztapécsi (Auspitz), a bécsi és a nürnbergi hetivásárokra. Pedig Nürnberg város jegyzőkönyvei szerint oda bizony szép

¹ Bécs város levéltára: *Alte registratur*. Aztán 1526-ig a *Fleischverproviantierung Wien* című gyűjtemény a volt udvari kamarai levéltárban.

számmal hajtogattak magyar marhát. Panaszkodnak is e miatt eleget mind a bécsi, mind a birodalmi mézárosok.

A t. bíráló nem hiszi, hogy Bécs a magyar szarvasmarha-kereskedésből lett nagygyá. Ez az ő dolga. De maga Bécs és az osztrák rendek nagyon is hitték és tudták. Saját nyilatkozataikat közöltem a könyvemben. A t. bíráló azt sem hiszi el, hogy a magyar marhakereskedés jövedelmét Bécs élvezte. Ajánlom, hogy nézze át ez ügyben az országgyűlési tárgyalásokat, a Landgráfok számadásait és a sérelmeket, majd akkor aztán el fogja a dolgot hinni. A tisztelt bíráló a hitetlenségével elárulta, hogy sejtelmé sincs arról, mint folyt e téren Magyarország károsítása Fölvilágosítom tehát őt egyről-másról. A roppant jövedelmet hajtó óvári főharminczad egész területét az alsó-ausztriai kamara alá helyezték s a XVII. század másik feléig Ausztria szedte ott a jövedelmet. A melyik tózsér a magyar kamara alá tartozó harminczadhivatalban fizette meg a harminczadot, azt nem bocsátották sem az óvári, sem a bécsi vásárra. Ide csakis azok juthattak, a kik az alsó-ausztriai kamara alá rendelt harminczadokba fizettek. Az Olaszország felé irányuló hajtás után az olasz apaldatorok nem Magyarországnak, hanem a gráczai kamarának fizették az évi 30—40 ezer forintnyi összeget (harminczad helyett), és Laibachban adták meg az úgynevezett *aufslágot*, a mi évi 20—25.000 forintot jövedelmezett. A Morva- és Csehország felé irányuló hajtás után Auspitzban szedték az illetékeket. A külföldi kereskedőket kényszerítették, hogy Bécsben és Auspitzban vásárolják a marhát. Magyarországba nem bocsátották őket. Szóval bölcsen elrendezték, hogy a harminczad, az *aufslág*, az állópenz, a kövezetadó (ilyen is volt már a XVI. században), a vásári illetékek stb. java-részt az örökös tartományoknak jusson. Hogy a tisztelt bíráló-nak mindezekről sejtelmé sincs, az nem az én hibám.

»Alapos a tévedés — írja a bíráló — hogy a vámtételeket a Habsburgok emelték föl a Mátyás-kori 25 denárról«; mert hisz már 1521-ben 25-ről 50 denárra emelték. Nem tudom, honnét vette a t. bíráló ezen citátumot, de kijelentem, hogy a mit én írtam, az egészen helyes. Mert a Habsburgok a Mátyás-korabeli 25 denárt negyvenötshörösére emelték. Volt idő, mikor a 9 frt értékű marhának a vámja 12 frt 50 kr-ra rúgott. Talán a t. bíráló is megengedi, hogy ez valamivel több, mint 25 denár.

Nem valami sok ismeretet árúl a t. bíráló ezzel a büszke fölkiáltással sem: »és végül mióta növeli pl. Magyarország magasabb vámja Ausztria jövedelmét?« A felelet erre igen könnyű: azóta, mióta a vámokat és az illetékeket nem Magyarországbán, hanem az osztrák határokon, meg Bécsben szedték. A ki járatos a törvénykönyvben, azt nem kell figyelmeztetnünk, hányszor

sürgették a rendek a külföldi kereskedőknek Magyarországra való bocsátását és az osztrák határra helyezett harminczadok visszacsatolását, illetve Magyarországra való helyezését.

Miután a t. bíráló imígyen kimutatta, mi az ő nézete és ismerete a marhahajtasról, áttér a gyalogság megalakulására. Munkám e részének ismertetésénél hol innét, hol amonnet kikap egy-két szót, szembeállítja azokat s így a könyvem szövegét teljesen összezavarja. Hogy minő fogásokkal s minő lelkiismeretességgel teszi ezt, arra nézve álljon itt mutatóul ez a mondat: »nem tudjuk ugyan, miért kellett a városi magyar katonának és a magyar parasztnak megmagyarosodnia, de azt se értjük, miért kell két fejezettel előbb a szláv katonákat lekicsinyelni!« Ezt az érthetetlen zagyalékot a t. bíráló könyvem *második* fejezetéről írja, tehát bizonyos, hogy *két fejezettel előbb* nem szólhattam le a szláv gyalogságot, mert hiszen könyvemben a 2. fejezet előtt csak egy, s nem két fejezet van. De ha a t. bíráló még az előszót is fejezetnek veszi, akkor is valótlanságot állít, mert hisz könyvem előszavában egyetlen szó sincs a szláv gyalogságról, sem annak lekicsinyléséről! A szláv gyalogságról csak a 2. fejezetben szólok, s itt sem kicsinylem őket le, hanem csak *Jacobus Carolus* és *Sforzia Pallavicini császári biztosok* 1553. évi jelentését idézem, melyben ők sürgetik, hogy a gyalogság teljesen magyar legyen, mert a szlávok nem sokat érnek! A mi pedig a t. bírálónak azon kijelentését illeti, hogy a magyar parasztnak miért kellett megmagyarosodnia, arra nézve megemlítem, hogy a XVI. században is éltek nálunk tót, oláh, német, horvát és rác parasztok, a kik szintén katonáskodtak, tehát volt kiknek megmagyarosodniok! Ezért sürgették 1543-ban a magyar rendek is, hogy »a gyalogosok mind magyarok legyenek, mert ezek gyakorlottabbak és a helyi viszonyokat jobban ismerik!«¹

A tisztelt bíráló ugyanitt azt állítja, hogy a magyar gyalogság szerintem a szlávoktól tanult. Ez az állítása sem igaz. Én csak annyit mondok, hogy a mieink a délszláv gyalogság *szervezetét* veszik át, de csak az ország nyugoti részében, s itt is csak lassan-lassan. A szervezetátvétel azonban még nem jelenti azt, hogy a magyar gyalogságot a szlávok tanították. Hisz a szláv ötvenes rendszer átvétele előtt, a magyar gyalogságban már megvolt a százas rendszer és az ezeres taktikai egység. A mieink a németalföldiektől is vettek át szervezeti dolgokat, s még sem állítja senki sem, hogy a magyar gyalogságot a németalföldiek tanították.

¹ Csász. és kir. állami levéltár: Hung. 1543.: Praelati et barones Hungari Posonii existentes: pedites tamen debebunt esse Hungari etc.

A tisztelt bíráló ezután áttér a hajdúság befeketítésére. Semmi különbséget nem tevé a királyi hajdúk, a szervezett szabad hajdúk, a kóborló hajdúk s a rácztól meg az oláh hajdúk között, valamennyit egy kalap alá vonja, s valamennyit úgy tünteti föl, mintha fejeletlenül, fosztogatásból élő rablók lettek volna. Előáll Szamosközy leszlásaival és készpénznek veszi azokat, holott történeti irodalmunk régen megállapította már, hogy Szamosközy politikai pártállása miatt szidja a szabad hajdúkat. Majd Zrinyi Miklóstra hivatkozik, s nem veszi észre, hogy a XVII. század másik felében a végbeli élet nálunk már teljesen homlófélben van, tehát az ezen korbéli állapotot általánosítani nem szabad. Különben is Zrinyi nem elégedett meg a bűnök ostorozásával — mint a t. bíráló — hanem a magyar katona jó tulajdonságait is kiemelte, írván imígyen: »*Kit kívánok és micsoda nemzetet akarok általamra? Azt mondom: az magyart kívánom, azért mert ez a legalkalmasabb, legerősebb, leggyorsabb és ha akarja az legvitézebb nemzetség!*» A t. bíráló mint bizonyítékot hozza fel a középiskolában tanult dolgot, hogy t. i. a megyék üldözték a hajdúkat. Dehogya is üldözték! a megyéknek semmi közük sem volt a végbeli hajdúkhöz. Üldözni csak a zsványhajdúkat, a kóborló csavargókat és fosztogatókat üldözték. Ráfogja a magyarságra, hogy a hajdúságért már kezdetben nem lelkesedett. Ez sem igaz, mert hisz, mint könyvemben kimutattam, a magyar tanácsosok még a szabad hajdúság eltörlése ellen is fölemelték a szavukat. A királyi hajdúkat meg Ausztria rendjei alkalmazzák először. S tették volna-e azt, ha a hajdúk mind olyanok lettek volna, a milyeneknek a t. bíráló írja őket. Ilyen egyoldalúsággal, ilyen elfogúltsággal még a magyarfaló idegen generálisok sem írtak soha a hajdúkról. Még azok is elismerik, hogy a hajdú és a hajdú között nagy különbség van. Még ezek is megírják, hogy a hajdúság legveszedelmesebb és legkegyetlenebb része rácztól és oláhtól.¹ Sőt a hadi tanács még a szabad hajdúkat is védelmébe veszi, megírván róluk, hogy a fosztogatást meg kell nekik engedni, mert életüket különben fönt nem tarthatják.² Csak a tisztelt bíráló, a ki nekem-lépten nyomon az elfogúltságot és az egyoldalúságot veti a szememre, nem veszi észre, hogy

¹ Heister czredese, Amanzaga Ferencz a muraközi és a szlavóniai hajdúságról 1688 aug. 16-án így ír: »per quospiam hajdones undequaqua protempore saltem similis praedae abripiendi gratia confluxos et majori ex parte Rascianis sive Valachis extant. spoliantur, verberantur imo et vita privantur.« (Köz. pénz. I vélt. 14663. f.)

² Ex consilio bellico 1678 okl. 4. »weilen unmöglich die leuth in aumb zu halten, sondern ihnen das rauben und plindern ad sustentandam vitam volenter-nolenter zu gelassen werden muss.«

mennyire távol jár az igazságtól, mennyire nem ismeri a hajdúság történetét. Hiszen még a halálraítélt zsványok számára is akad védelem, hát egy nemzet gyalogsága számára egyetlen jó szó sem volna?

Mint minden intézménynek a világon, úgy a hajdúságnak is megvan a maga jó és rossz oldala. Nagyon súlyosan vét az igazság ellen, a ki mindenütt csak a rosszat látja, s a jót elhallgatja. Az olvasó könnyen meggyőződhetik róla, hogy én a könyvemben különbséget teszek a hajdú és a hajdú között. Külön tárgyalom a királyi és a szervezett szabad hajdúságot; megkülönböztetem ezektől a kóborló latrokat, a kik éltek ugyan a hajdú névvel, de igazában nem hajdúk, hanem zsványok voltak. S végül kifejtem azt is, hogy a hajdúság legkegyetlenebb és legveszedelmesebb része a rácz és az oláh hajdú volt. Aztán hadtörténelemről lévén szó, a hajdúságnak nem magánéletét, hanem a katonai tulajdonságait helyezem előtérbe. Könyvemben gyönyörű, új adatokat sorolok föl az igazi hajdúkról, a kiket még a német fővezérek is magasztalnak, s a kik európai hírnevet szereztek a hajdú névnek. Ezeket az adatokat a tisztelt bíráló meg nem dönti azokkal a középiskolai kézikönyvekben olvasható adatokkal, a mik szerint a megyék a kóborló hajdúkat üldözték.

A t. bíráló azt mondja, hogy »téves állítás, hogy a hajdúkat a magyar országgyűlés csak a király sürgetésére szabályozta meg, még pedig először csak 1563-ban«! A könyvemben közölt diplomatiái tárgyalások, meg a király rendeletei világosan megmutatják, hogy a szabályozást Bécsből erőszakolták az országra. Hogy ez 1563-ban történt volna először, azt sem én, sem más sohasem állította. Hiszen a könyvemben közölt diplomatiái tárgyalások 1545-ben kezdődnek, s az 1563. évről csak annyi van, hogy a király ez alkalommal újra követelte a szabad hajdúk szabályozását. A magyar tanácsosok ezúttal is ellenezték azt. Maga az 1563. évi XXIII. törvényczikk is világosan megmondja, hogy a király követeli a szabad hajdúk megfékezését. (*Sacra majestas caesarea certum remedium inveniri, decernique postulat*) Viszont az 1564. márczius 2-án kiadott királyi rendelet világosan megmondja, hogy nem az ország kérelmére, hanem a *törökök követelésére* határozta el magát a király arra, hogy a szabad hajdúk ellen intézkedéseket tétessen. A mit tehát a tisztelt bíráló állít, az a saját találmánya.

Megjegyzem, hogy a tisztelt bíráló a törvényeket a saját kénye-kedve szerint kezeli és magyarázza. Ő ugyanis semmi különbséget sem tévén hajdú és hajdú között, úgy tűnteti föl a dolgot, mintha az országgyűlés a hajdúk ellen hozta volna a törvényeket. (»mi — írja a bíráló — érthetőnek tartjuk, ha a belső

és a külső béke érdekében az országgyűlés megrendszabályozta a hajdúkat, s nem vagyunk hajlandók rettenetes vétket látni abban, hogy a király és az országgyűlés nem voltak hajlandók a *rablók*at rendszeresíteni«!!) Mi kijelentjük, hogy az 1557. évi és az 1563. évi törvényeket nem a hajdúk, hanem a *szabad hajdúk azon része ellen hozták, a kik rablást űznek*. A királyi zsoldos hajdúkról szó sincs azokban a törvényekben. Sőt az 1563. évi XXIII. törvényezikk még a szabad hajdúkról is kimondja, hogy a végházakba kell őket fogadni, mert ezeket a várakban semmi módon nem nélkülözhetik! (confinia enim iis nullo modo carere posse videntur etc.) Magukról a királyi zsoldos hajdúkról a törvények semmi rosszat nem mondanak, sőt a rendek dicsérettel emlegetik őket.

A tisztelt bíráló a pandurokról szóló ismertetésemre gúnyosan jegyzi meg, hogy XVIII. századi adatokkal világítom meg őket. Tudtommal a pandurok a XVIII. században lettek katonákká, tehát csakis XVIII. századi adatok alapján szólhattam róluk.

A naszádosokról szóló fejezetre a t. bíráló csak annyit jegyez meg, hogy »a hung. fússvolk-nak naszádos szóval való fordítását erőszakosnak kell tartani«. Nincs ott uram semmi fordítás! Hanem német szöveget közölvén, csak magyarázatul tettem zárójelbe a naszádos szót, mert az ott szóban forgó Örsy Péter a naszádosokat vezette. Különben — a mint a könyvemben közölt adatok mutatják — a hadi tanács akárhányszor csak gyalogoknak nevezi a naszádosokat, tehát a könnyebb megértés céljából is oda kellett tennem a gyalog szó mellé a naszádos.

A tisztelt bíráló a fentebbi fejezet ismertetésénél olyan fogásokkal él, a mik talán még sem járják. Könyvemben megdönt-hetetlen adatokkal mutatom ki, hogy a nemzeti fölkelések idején a magyar naszádosok helyébe (a kik a fölkelőkhöz csatlakoztak) *rác*z lovasokat fogadtak. Tehát — írja a t. bíráló — egy helyen azt állítom, hogy a nemzeti fölkelések idején rácz naszádos nép nem is létezett, más helyen meg azt mondom, hogy a ráczok harczo-ltak a magyarok ellen. A ki egy mákszemnyit ad az igazságra, az nem hallgatja el — mint a t. bíráló teszi — hogy a fölkelések idején fogadott rácz katonaság csak ideiglenes volt, s a mint a békeséget megkötötték, a magyar naszádosok ismét elfoglalták régi helyüket. Hogy a XVII. század végén már megmagyarosodott ráczok is voltak Komáromban, az igen természetes. Hisz közismert dolog, hogy III. Ferdinánd és I. Lipót idején Komáromba is telepednek ráczok. E telepítés arányait én a *Gazd. Tört. Szemlé*-ben részletesen kimutattam.

A t. bíráló ugyanitt azt mondja, hogy igen kíváncsi volna rá, mint őrizte meg a naszádoság az ősi magyar szervezetet és ősi szokásait. Én szószerint idéztem a naszádosokról szóló legrégibb

rendtartás nagy részét. De a t. bíráló gyanúsna mondja a dolgot, mert én — szerinte — évszámot nem merek kiírni. Dehogy is nem merek, de azon a rendtartáson nincsen évszám, azonban a tartalmából — a mint már a *Gazd. Tört. Szemlében* kimutattam — világos, hogy a mohácsi veszedelem előtt dívott szokásokat írja le. Hogy a t. bíráló a jargalást nem tartja ősi intézménynek, arról én nem tehetek. De a ki a Zsigmond-korabeli okleveleket forgatta, az ott is megtalálja már a jargalás intézményét. Tehát én teljes joggal emlegethettem a naszádosok ősi magyar szervezetét. Annál inkább, mivel Podvinai Tamás kapitány már 1527-ben ősi szokásnak mondja a naszádosoknál dívó jargalást.

A t. bíráló ugyanitt a következő, jellemző nyilatkozatot teszi : »a naszádosok fizetéséről szóló részekben megint jó alkalom kínálkozik a szerző lelkiismeretes alaposságának megítélésére.« Az egyik helyen én ugyanis ezt írom : »a kik nem ismerik a *jargalás* intézményét és a jargaló pénz természetét, s az évi 40—50 frt-ot zsoldnak tekintik, csodálkozva írják, milyen csekély fizetésük volt a vajdáknak !« Viszont később ugyancsak én ezt írom : »a naszádos vajdák, a tizedesek és néha a legénység is a csekély jargaló pénzből meg nem élhetett« !

Hát tisztelt bíráló úr, nincs ebben semmi hiba, semmi lelkiismeretlenség, hanem csak a bíráló részéről van benne nagyfokú fölületesség, mert azt sem veszi észre, hogy a *jargalás intézménye* és a *jargaló* pénz nem ugyanaz a fogalom. Könyvemben világosan megmondom, hogy a jargalás állott *jargaló pénzből, hadakozó pénzből, kiváltságokból, élelmi cikkekből és ruházaiból*. A jargaló pénz tehát a jargalásnak csak egy része volt, a miből magából a katona meg nem élhetett.

Ugyanitt a t. bíráló szokott modorával azt veti a szememre, hogy »kiket akarok én meggyanúsítani azzal, hogy nem tudja mi az a jargalás« ? Gyanúsítani senkit sem akartam, csak megállapítottam a pusztá tény, hogy történeti irodalmunk a jargalás intézményét még nem ismeri. Mivel a tisztelt bíráló nem tudja, hát fölvilágosítom őt, hogy semmiféle magyar munkában meg nem találja a jargalás szónak vagy az intézménynek a magyarázatát. Én írtam (a *Magyar Nyelvbe*) a legelső értekezést a jargalás intézményéről és a jargaló vitézekről. Még a *Nyelvtörténeti* és az *Oklevélszótár*-ban sem találja meg a jargalás szót. A jargaló szó is csak az utóbbi szótárban fordul elő, még pedig hibás magyarázattal. Ajánlom tehát a t. bíráló úrnak, ha máskor ilyen nagyhangú kijelentéseket tesz, előbb kissé tekintsen körül az irodalomban is. Ezek után talán inkább én mondhatnám el azt, a mit a t. bíráló itt nekem juttat, hogy t. i. »ehhez az eljáráshoz nem kell kommentár«.

Az alaposságnak ugyanez a kritériuma — írja a bíráló — jellemzi a gyalogosok fizetése és elosztása című fejezetet. Szerintem — úgymond — a katonai kimutatások nem megbízhatók, s mégis e kimutatások alapján adom a katonaság fizetését és elosztását! Ez teljesen igaz; a bíráló csak azt nem veszi tudomásul, hogy én az okot is kifejttem, miért kellett ezt tennem. Megmondom, hogy az egész országra kiterjedő mustralajstrom egyáltalán nem maradt ránk, részleges is csak igen kevés akad, így tehát kénytelenek vagyunk a katonai kimutatásokat alapul venni.

A tisztelt bíráló még a szóserint közölt kinevezésben is ellentmondást lát. Azt mondja, hogy a könyvem szövegében magyar sajkásokról van szó, a megfelelő jegyzetben pedig *magister equitum* felel meg ennek. Kijelentem, hogy a jegyzetben előforduló jelzet és idézés teljesen hibátlan és a szövegnek megfelel. A király Pap István huszárcapitányt kinevezi a sajkások fővajdájává. Ezt a kinevezést azért idéztem, mert a komáromi hadi népet *magyar katonaságnak* mondja a kinevezés, s könyvem szövegében arról van szó, hogy a hivatalos rendeletek »csak magyar seregnek, magyar sajkásoknak nevezik a naszádosokat«! Ilyenféle az a második ellenmondás is, a mit a t. bíráló könyvem 16. lapján fölfödözött. E szerint a szövegben én 300 magyar puskásról szólok, a jegyzetben pedig 400 puskás szerepel. Nincs ebben uramfia semmi ellenmondás, semmi hiba. Varkoch Tamás ugyanis 350 puskás gyalogost kért (*mitti pro subsidio arcis Lippaensis pedites pixidarios 350*), de Castaldo e számot megtoldotta ötvennel s a királytól négyszáz puskást kért — a mint könyvem jegyzete is mutatja.

Könyvemben a magyar rendeknek egyik fölterjesztését idézem, a miben ők a királynak kijelentik, hogyha a marhakereskedés jövedelmével ők rendelkezhetnek, nemcsak az ország minden kiadását fedezik, de még tizenötezer magyar katonával többet tartanak. A t. bíráló természetesen a rendeknél is jobban tudja a dolgot, s azt bizonyítgatja, hogy az ország jövedelme nem volt elég a katonaság fizetésére. Nem vitatkozom vele, csak megemlítem, hogy Salamon Ferencz (a *Török hódoltság kora* című művében) a velencei követek XVI. századi jelentései alapján mutatja ki, hogy Magyarország nagyon is elbirta a katonái fizetését. Pedig Salamon Ferencz nem ismerte a XVI. századi katonai fizetési módot, s ő föltette, hogy a katonák a teljes fizetést s hozzá még posztót is kaptak! Tudjuk, hogy 1671-ben a magyar haderő számát négyezer emberre szállították le. Hát ennyi embert csak el lehetett volna tartanunk az ország jövedelméből? S még ez a négyezer ember sem kapta

meg a fizetését! Hát hol volt az örökös tartományoknak száz-
ezrekre rugó évi segélye? Hisz a hivatalos kimutatás szerint
a magyar katonaság 1663-ban tíz havi, 1668-ban tíz havi, 1672-
ben két havi, 1673-ban 18 havi, 1676-ban 12 havi fizetést kapott
csak, felét posztóban, felét pedig pénzben. Azontúl 1679-ig egy
fillért sem kapott! E szerint 204 havi zsold helyett csupán
52 havit kapott mindössze.¹ A fizetési viszonyok később még
rosszabbak lettek. Pedig ugyanezen idő alatt Magyarországnak
kellett a császári hadakat tartania, s azok bezzeg nem éheztek!
Károlyi Árpád pontos számítások alapján írja, hogy 1685-ben
a birodalom összes hadi kiadásának 70 százalékát 32 magyar
megye fizette! Ha pedig a területi és a népességi viszonyokat is
tekintetbe vesszük, akkor (1686-ban) a magyar terület a hadi
kiadások 95 százalékát, az osztrák tartományok pedig 5 száza-
lékát fizették.

Még a velencei követek is azt jelentették haza, hogy
»a hadseregnek nagyobb részét Magyarországnak kell tartania
a végből, hogy az örökös tartományok terhei könnyíttessenek«. Hát
ha Magyarországnak egy része (Erdély, Horvát-Szlavonország
és a török alatt levő megyék ugyanis nem adtak portiót) Buda
visszafoglalása idején ilyen óriási terhet megbirt, akkor talán
10—12 ezer magyar katona fizetését is megbirta volna! Pedig
a következő években még nagyobb katonai teher szállt az
országra. Hisz tudjuk, hogy 1698-ban csupán repartitio-ban
négy milliót vetettek Magyarországra! S a magyar végbeli
katonaságot 1699-ben mégis zsold és kenyér nélkül bocsátották
világgá.

Hát erről a kérdésről fölösleges minden vita, még akkor is,
ha a t. bírálónak volna mivel előállania. De nincsen, azért hoza-
odik elő 1715. évi adattal, a mi az én tárgyamhoz már semmi
vonatkozásban sincsen.

Hogy az ország jövedelmét és az örökös tartományokon
megvett adót mire és mi módon költötték el, arra nézve elég
czifra adatokat hoztam föl. De szolgálhatok még többel is.
A magyar kamara 1545-ben kiszámította azt a rengeteg jöve-
delmet, a mit Mária özvegy királyné 1527-től 1544-ig a kezén
lévő magyar javakból húzott. Magából a pozsonyi harminczadból
134.000 forintot, a pénzverésből 110.000 forintot kapott. A bá-
nyákból ugyanezen idő alatt szintén több százezer forintnyi jöve-
delme volt. Ezenkívül a subsidiumból, a soproni tizedből meg
a koronajavakból is ezeket és ezeket húzott. E jövedelem után

¹ Köz. pénz. ltár. Hung. 14628. fasc. Kays hofkammerraths und
u. ö. buchhalters bericht. 1680. S itt van a fentebbi kimutatás.

a törvények értelmében Mária királynénak 1527-től 1544-ig 300.000 forintot kellett volna banderium tartására fordítania. Azonban a nevezett idő alatt egyetlen katonát sem tartott.¹

Ismeretes dolog, hogy a pápai udvar minő hatalmas összegeket küldött hadi célokra. A pénzt elköltötték Bécsben és Prágában, s a magyar katonaság semmit sem látott abból. Mikor maga a pápai udvar is meggyőződött, hogy a segélypénzeket nem a katonaság fizetésére fordítják, külön pápai fizetőmesterekre bízta a fizetést. Még ez sem használt. A pápa végre is kénytelen volt külön pápai ezredeket küldeni Magyarországra.

Az 1682. évben a nádor és a magyar tanácsosok arra kérték a királyt, hogy, mivel az összes magyar katonaság száma nem több négyezernél, legalább még 4000 mezei katona tartását engedné meg. E négyezer magyar katonát abból a százezer forintból kéne tartani, a mit Kollonits püspök (»über die gewöhnliche tafalgelder«) a magyar harminczadjövedelemből évenként az udvarnak ad! E szerény kérésre a felelet az volt, hogy nincsen szükség arra a négyezer magyar katonára.² Szóval az udvar a királyi konyhára adott összegén kívül az évi 100.000 forintot is megtartotta, de magyar katonát nem fogadott. Bizony Csáky szalmája volt az udvar kezében Magyarországi jövedelme!

Hogy a t. bíráló minő hangon és minő módon támadja a könyvem adatait akkor is, mikor igazában a saját ismereteinek a fogyatékosága tűnik föl, arra nézve fölemlítem Reichersdorfer jelentését, a ki elmondja, hogy Brassóban és Szebenben darabontokat fogadott. Rég ismert történeti igazság, a mit a t. bíráló egész csomó munkában megtalálhatott volna, s a mit a könyvemben én is megemlítek, hogy az erdélyi szász városok már a középkortól kezdve állandóan székely darabontokat tartottak. Az ember fölteszi, hogy a ki bírálathoz fog, legalább az ilyen közönségesen ismert dolgot talán mégis tudja. Dehogy is tudja! Sőt még engem támad, a miért a Reichersdorfer fogadta brassói és szebeni darabontokat székelyeknek mondom; s még nekem veti a szememre, hogy krónikás módjára dolgozom!³

A t. bíráló ez elfogulatlan nyilatkozata után azt írja, hogy következtetésem nem mutatnak magasabb színvonalra, a mit ő »egy-két classikus citátummal« bizonyít. Erre előveszi a királyi

¹ Köz. pénz. Itár. Hung. 14335 f. 1545. április 13.

² Köz. pénz. Itár. Hung. 14625. f. 1682, Cameralia ex conferentia Hungarica és Referat in Conferenz-sachen. 1682. június 12.

³ Ajánlom a t. bírálónak, nézze át a *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt* 3. kötetét, ott névszerint felsorolva találja Brassó XVI. századi magyar darabantjait.

commissáriusoknak könyvemben közölt fordítását, s annak *utolsó részét* szó szerint közli az én következő megjegyzéssel: »íme, mint e magyar rendtartásból is láthatjuk, a magyar gyalogosnak a vállain ugyancsak súlyos volt a teher! Mivel a királyi commissáriusok jelentésének a végén a gyalogság terheiről semmi sincs, természetesen az én nyilatkozatom így ellenmondásnak látszik. Azonban a t. bíráló szándékosan elhagyta a királyi biztosok jelentésének az első részét, a mi teljesen a gyalogság terheiről szól, s így csak ezen mesterséges fogással sikerült neki a látszólagos ellenmondást létrehozni. De vajjon szabad-e a bírálónak ilyen fogásokhoz nyúlnia? A legeredetibb a dologban, hogy még ő mondja ezt »classikus citátumnak! És a t. bíráló nem elégszik meg ez egy esettel, hanem folytatja a mesterkedését a pandurok ismertetésénél is. Itt is kikap a könyvből egy részletet, s a mi magyarázat utána következik, arról egy hangot sem említ. Ugyanezen fogással él a Lichtenstein-féle jelentés idézésénél is. Én a könyvemben megemlítem, hogy az utazók fecsegéseire hadtörténeti szempontból keveset adhatunk. Ezért idéztem Lichtenstein hivatalos jelentését. A tisztelt bíráló megemlíti ugyan Lichtenstein nevét, de már azt nagy hölcsen elhallgatja, hogy Lichtenstein nem utazó, hanem diplomata és császári követ volt, a ki a mit írt, azt hivatalos jelentésében írta. Persze, ha a bíráló úr ezt elmondta volna, a kikapott citátumban ellentmondás nem lett volna! És ezt az eljárást mondja ő »classikus citátumnak!«

Miután a t. bíráló mindezen kifogásait előadta, a következő »elfogulatlan« nyilatkozatot teszi rólam: »*A legnagyobb elfogultsággal ír meg mindent, a mitől pedig nagyon óvakodnia kellene és inkább adataira, mint az ő saját kijelentéseire támaszkodnia.*« Valamivel alább meg ezt írja: »Szóval, a munka a legnagyobb egyoldalúsággal készült, szorosán véve nem egyéb, mint két (!) levéltár XVI. és XVII. századi anyagából a katonai vonatkozásúaknak a regesztálása, de nem feldolgozása; ¹ még pedig annyira mechanikus regesztálása, hogy az egymásnak ellenmondó adatok sincsenek összhangzába hozva egymással!« Már most én kérдем a t. olvasót, hallott-e valaha ennél nagyobb képtelenséget? A t. bíráló először arra oktat, hogy a saját adataimra, s nem a kijelentéseimre kellett volna támaszkodnom, valamivel alább meg azt mondja, hogy szolgálai módon ragaszkodtam a levéltári anyaghoz, s még az ellenmondásokat sem hoztam összhangba! De ha csakugyan mechanikusan ragasz-

¹ Az Országos Levéltárt munkámban közel százszor idézem, de a t. bírálónak ez is kevés, azért e levéltárt a többivel együtt számításba sem veszi!

kodtam a levéltári anyaghoz, akkor hogyan lehetek olyan rettentően elfogúlt? Szép dolog a logika, de a t. bíráló a sutba vágta azt, mikor ezeket írta.

A tisztelt bíráló ezután még a hadi levéltár anyagára tesz megjegyzést. Bár szerinte könyvem csak két levéltár anyagának a kivonata, most a harmadikról beszél. Szememre veti, hogy a hadi levéltár anyagát nem használtam fel kellően, mert mindössze csak *huszonnyolc*szor idézem! A tisztelt olvasó könyvemből könnyen meggyőződhetik, hogy nem *huszonnyolc*szor, hanem *ötvenszer* idézem a hadi levéltárat! De hát ez nem jelent semmit. Csak a t. bíráló hiszi, hogy egy levéltár ismerete attól függ, hogy az ember hányszor idézi. Fontosabb ennél az a körülmény, hogy a t. bíráló, a ki nekem tanácsot ad, nem is tudja, mi van a hadi levéltárban. A ki a hadi levéltárat ismeri, vagy a ki elolvasta Wolfnak a bécsi levéltárakról írt és a *Századokban* is ismertetett könyvét, az jól tudja, mikor és hogyan keletkezett a hadi levéltár. Tudja azt is, hogy a régibb anyag skartolás és tűz útján elpusztult. A XVI. és XVII. századi magyar vonatkozású anyag tehát teljesen jelentéktelen. A hadi levéltár anyaga csak a XVIII. században kezd jelentékenyebbé lenni. A XVI. és a XVII. századi hadtörténelemre tehát a főforrás nem a hadi levéltár, hanem a volt udvari kamarai és a bécsi állami levéltár. Itt találhatóak eredetiben a hadi tanács összes átíratái, a katonai kinevezések, a fizetésre, várépítésre és az élelmezésre vonatkozó iratok.

A mi végül a t. bíráló azon utolsó kijelentését illeti, hogy könyvemből még sejteni sem lehet, mint vált a bandériális katonaságból a törvényesen is elfogadott császári és királyi katonaság, én megengedem, hogy ő nem sejtje ezt. Bár az én könyvem nem a magyar haderő történetéről, hanem csak a gyalogság megalakulásáról szól, azért az olvasó már az előszóban megtalálhatja (még pedig sehol nem közölt adatok alapján), mint kibebítték a magyar haderőt, mint bocsátották el 1699-ben az összes végbeli katonaságot, hogy szakítsanak a múlt hagyományával és a haderő magyarságával s így beolvaszthassák a magyar katonaságot a császári seregbe. Ez volt a bécsi hadügyi politika végső célja már a XVII. században. Könyvem 3. fejezetében az olvasó megtalálja az első német módra szervezett és német nyelvre fogott gyalogezredek megalakulását is, ugyancsak ismeretlen adatok alapján. Ezen új hajdúezredek közül egy még ma is fennáll. Ha a t. bíráló sok minden mellett ezeket sem sejtje, én nem tehetek róla.

Ime ezek voltak a t. bíráló kifogásai. A mint a tisztelt olvasó is láthatja, jórészt apró-cseprő dolgok ezek. A t. bíráló

ugyanis a munka lényegéhez, azokhoz a teljesen új és ismeretlen hadi intézményekhez és tactikai dolgokhoz, a mik az én művemben látnak először napvilágot, még csak hozzászólni sem mer. Én ezt természetesnek tartom, mert hogy ezt megtehesse, egyébtől eltekintve, legalább azt kellene tudnia, mi jelent meg nyomtatásban s mi nem. A t. bíráló azonban — a mint láttuk — még ezzel sincsen tisztában.

TAKÁTS SÁNDOR.

TÁRCSA.

LIPTÓVÁRMEGYEI VÁNDORGYŰLÉSÜNK.

Társulatunk nagyérdemű vál. tagja, *herczeg Odescalchi Arthúr* f. évi február 9-én arra hívta fel társulatunk vezetőségének figyelmét, hogy húsz év óta szünetelő vándorgyűléseit felújítván, tudománycs kutatás czéljából ez évben Liptó vármegyét keresse fel ; a kirándulás már csak azért is eredményesnek ígérkező, mert a megyei köz- és magánlevéltárak átbúvárolva vagy egyáltalában nincsenek, vagy csupán jelentéktelen mértékben. Az indítvány társulatunk vezetőségének óhajával találkoztván, azt lelkesedéssel magáévá tette, de felkérte indítványozó tagtársunkat, hogy ez iránt Liptó vármegye irányadó köreivel érintkezésbe lépni szíveskedjék. Ennek következménye volt társulatunk meghívása Liptó vármegye részéről, melyet nyomon követett a vándorgyűlés szervezése.

Titkárunk felhívása a vándorgyűlésben való részvételre, nem volt eredménytelen. A jelentkezők száma a negyvenet jóval meghaladta s bár előrelátható volt, hogy annyian tényleg megjelenni nem fognak, az augusztus 28.—szeptember 1-re kitűzött vándorgyűlés sikere biztosítottnak látszott. Csalódás nem is érte társulatunkat, mint azt a résztvevők következő névsora is bizonyítja ; ott voltak : *gr. Teleki Géza* v. b. t. t. elnök, *Borovszky Samu* titkár, *hg. Odescalchi Arthúr*, *Pór Antal*, *Lehoczky Tivadar*, *Géresi Kálmán*, *Márki Sándor*, *Boncz Ödön*, *Csánki Dezső*, *Szádeczky Lajos*, *Békefi Remig*, *Horváth Sándor*, *Révész Kálmán* ig. vál., *Nagy Géza*, *Iványi Béla*, *Gábor Gyula*, *Ernyey József*, *Alapy Gyula*, *Romhányi János*, *Szádeczky Béla*, *Baranyay Béla*, *Wagner Ede*, *Illatky József*, *Sztudinka Ferencz*, *Divéky Adorján*, *Förster Jenő* és *Lukinich Imre* r. tagok, továbbá *Höflinger Henrik* osztrák genealógus.

A virágokkal és zászlókkal pazarul feldiszitett liptószentmiklósi állomáson Liptó vármegye főispánjának, dr. Palugyay Móricznak és alispánjának, Joób Marcellnek vezetésével a vármegye tisztikara és a város közönsége fogadta a Ruttka felől érkező vendégeket. A vendéglátó vármegye nevében az alispán meleg hangon üdvözölte

társulatunkat, mire gr. Teleki Géza elnök megköszönte a vármegye közönségének szíves meghívását s a páratlan fogadtatást. Az elszállásolás után a vármegyeház kistermében gr. Teleki Géza elnöklété alatt tartott alakuló gyűlésen az egyes levéltárak átvizsgálására bizottságok választattak meg, a következőkben:

I. *Szláv bizottság*: Elnöke Lehoczky Tivadar, előadója Ernyey József, tagok Divéky Adorján, Romhányi János.

II. *Helybeli levéltári bizottság*: Elnöke hg. Odescalchi Arthúr, előadója Alapy Gyula, tagok Szádeczky Lajos, Békefi Remig, Wagner Ede.

III. *Németlípcei bizottság*: Elnöke Szádeczky Lajos, előadója Lukinich Imre, tagok Iványi Béla, Mattyasovszky Lajos.

IV. *Rózsahegy-i bizottság*: Elnöke Márki Sándor, előadója Horváth Sándor, tagok Lehoczky Tivadar, Hlatky József, Feöldi Doby István.

V. *Kispalugyai bizottság*: Elnöke Pór Antal, előadója Szádeczky Béla, tagok Boncz Ödön, Tholt József.

VI. *Középkori oklevél-bizottság*: Elnöke Csánki Dezső, előadója Iványi Béla, tagok Révész Kálmán, Békefi Remig, Géresi Kálmán.

VII. *Könyvtári bizottság*: Elnöke Géresi Kálmán, előadója Gábor Gyula, tagok Balló Lajos, Krehnyay Gyula.

Augusztus 29-én délelőtt tartotta társulatunk a vármegyeház dísztermében nagy és előkelő közönség jelenlétében díszülését. A gyűlést dr. Palugyay Móricz főispán nyitotta meg; vázolvva a meghívás előzményeit, üdvözli a kormány nevében is a Történelmi Társulatot, köszönetet mond annak azért, hogy a gyűlés színhelyül Liptó vármegyét választotta, hogy így fényt derítsen a megye kevésbbé ismert multjába; végül felkéri gróf Teleki Gézát az elnöklésre.

Elnök elfoglalván helyét, nagyszabású megnyitó beszédet mondott, melyben az előbbi vándorgyűlések eredményeit összegezve, rámutatott azok fontosságára; reméli, hogy »e vándorgyűlésünkön elérendő eredmény is meg fogja erősíteni azt a meggyőződést, hogy e vidéki tudományos összejövetelekre igenis szükség van, s vándorgyűléseink ismét divatba fognak jönni, hogy szolgálatába szegődjenek annak a nemes czélnek, mely a magyar történetírás fejlesztését tűzte ki zászlajára. Bejelenti végül, hogy Thaly Kálmán alelnök egészségi állapota nem engedte meg a programmba felvett s kétségtelenül nagy érdeklődéssel várt felolvasása megtartását; helyette azonban Márki Sándor kolozsvári egyetemi ny. r. tanár kitünő történetírónk, II. Rákóczi Ferenc monographusa fog értekezni, kit a felolvasásra fel is kért. Indítványozza egyúttal, hogy úgy a kormány-

elnököt, mint Thaly Kálmánt táviratilag üdvözölgék, mit a közgyűlés el is határozott.

Márki Sándor ig. vál. tagtársunk felolvasása a *liptói kuruczokról* szólt. Kifejezte, hogy mindnyájan a programmban jelzett módon Thaly Kálmántól vártuk a liptói kurucz-korszak történetét, de a Rákóczi-kor nagynevű tudósa megbetegedvén, a társulat felszólítására ő ismerteti e korszak éppen actualis mozzanatát, »a liptói próba« kétszázadik évfordulóján. Elmondja, hogy első ízben 1709-ben Heiszler és Pálffy támadása ellen Czelder Orbán és társai vitézül, de sikertelenül oltalmazták Liptó vármegyét, melynek csak keleti része maradt kezökben. Az egész megye visszafoglalására Bercsényi nagyszabású tervet készített, de a kivitelegg megbízott Csáky altábornagy a vavrisói sánczokat a vitéz Tollet császári tábornoktól a kuruczok legnagyobb hősisége mellett sem vehette vissza, s a felmenő sereg közeledésének hírére visszavonult, miért a fejedelem hadbírótság elé állította. Emlékeztette a liptóiakat ez alkalommal Rákóczi kétszázados mondására: »régi dicsőséges eleiknek tetteit szemek előtt forgassák s úgy várják kívánt szabadságuk megnyerését«.

A méltán nagy tetszéssel fogadott felolvasás után *Horváth Sándor* vál. tag értekezett a *liptói regestrumról*, melynek első kritikai kiadását tőle bírjuk. Az 1391-ik év nevezetes Liptómege történetében, mert az »átkos emlékű« János deák hamisításai következtében előállott birtokzavarok és a királyi szolgálmányok ügye Zsigmond király parancsára ekkor nyert rendezést. Ennek hű képe a liptói regestrum, a melyben az összes liptómegei birtokok gyökeres oklevelei rendszeres, birtokszerinti összefoglalásban megőrizettek. Mivel Liptó- és Turóczmege tulajdonképen királyi birtok volt, az itteni nemeseknek a király minden egyes birtokadományt mindig bizonyos kikötés mellett tett s ennél fogva e két mege nemesi és az ország más megyéinek nemesi közt különbség állott fenn. Részletesen ismertette azután a törzsökös családokat és a regestrumban szereplő községeket, városokat, telepeket.

A becses dolgozat felolvasása után gr. Teleki Géza elnök megköszönvén a nagyfokú érdeklődést, a díszülést bezárta. Délben a vármegye, a történelmet kedvelő főispánja és neje pedig még külön is vendégül látta a vándorgyűlés tagjait, kik közül többen ugyanaznap délután megtekintették az építészeti érdekességű *okolicsnói* templomot.

Augusztus 30. és 31-én a bizottságok szorgalmasan dolgoztak; a menyiben az idő rövidege engedte, igyekeztek minden levéltárat lelkiismeretesen átvizsgálni. A beszámolás *Rózsahegyen* történt szeptember elsején, mely szintén ünnepi díszt öltött. A vasutnál a város agilis polgármestere, Székely Miklós dr. fogadta a mege főispánja, alispánja és tisztikara kíséretében megjelent tagokat, kik a városház nagytermébe vonultak a zárülés megtartására.

A zárúléson *Pór Antal* h. elnök tartotta a záróbeszédet, melyben összegezve a bizottságok munkálatainak eredményét, rámutat e vándorgyűlésünk nagy jelentőségére. Ismételten köszönetet mond a megye vezetőinek azon páratlan vendégszeretetért, melyben a vándorgyűlés tagjainak részök volt. Erre *Borovszky Samu* titkár bejelenti a az újonnan belépő 16 tag nevét, s utána *Feöldi Doby István* olvasta fel emlékbeszédét néhai atyjáról, érdemes genealógusunkról, *Doby Antalról* s egyúttal bemutatta 36 kötetből álló kéziratát a magyar főúri családokról.

A tetszéssel fogadott felolvasás után az egyes bizottságok előadói rövid szóbeli jelentésben referáltak az elért eredményről, mely várokozáson felüli volt. Pl. csak Árpádkori, részben merőben ismeretlen oklevelet 14-et találtak, általában középkorit, vagyis 1526 előtt kelt oklevelet mintegy 170 darabot, melyek jog-, művelődés- és gazdaságtörténeti szempontból nagybecsűek s nemcsak helyi jelentőségűek, de köztörténeti fontossággal is bírnak. Az érdeklődő közönség annak idején a kimerítő bizottsági jelentésekből az eredményről pontosan tájékozódhatik, miért is jelen alkalommal erről nem írunk.

Délben a város látta vendégeiül a vándorgyűlés tagjait, kik bizonyára a legkellemesebb emlékekkel távoztak el aznap s szeptember 2-án Rózsahegyről.

Ennyit addig is, míg kimerítő krónikánk a vándorgyűlés munkálataival együtt, annak idején megjelenhetik.

DR. LUKINICH IMRE.

JALAVA ANTAL

1846. július 18. — 1909. július 3.

Egy sokoldalú és mégis rendkívül harmonikus élet fejeződött be Jalava Antalnak, Társulatunk külföldi tiszteleti tagjának elhunytával. Oly élet, a melynek tartalmából a magyarsághoz és Magyarországhoz való tevékeny vonzalomra talán a legnagyobb rész esik. A finn-magyar rokonságnak és barátságának leglángolóbb lelkű, legrégebb apostola dőlt ki Jalava Antalban.

Még egészen fiatal ember volt, jóval a harminczon alúl, mikor nyelvünk iránt érdeklődni kezdett. Nemcsak tudományosan, hanem gyakorlatilag is megbirkóznán a nagy nehézségekkel, miket a finn emberre nézve is okoz: már mint magyarul értő és beszélő férfi járt el hazánkba többszörösen a hetvenes évek óta, s oly odaadással, mit csak a szeretet magyaráz meg, tett szert közviszonyaink alapos

ismeretére. Beható tanulmányainak első nagyszabású emlékét: *A magyar föld és nép* (Unkarin maa ja kansa) cz. munkáját 1876-ban bocsátotta közre.

Attól fogva ez a jeles mű, az akkori Magyarországnak történeti alapon megírt, a maga nemében ma is kiemelkedő, tüzetes rajza legfőbb forrásává lett odafönt a finnek közt a hazánkról és nemzetünkről való ismereteknek. Hatása nemcsak abban állt, hogy helyesen tájékoztatott a magyarság múltjáról, jelenéről és hivatásáról Európa nyugat-keletén; noha ez is fontos volt, mert ott Északon talán még kevesebbet tudtak rólunk, mint bárhol másutt. Nemcsak abban állt, hogy a nyelvészeti kutatás megállapította rokonsági viszony tudatát bevitt a finn közönség széles köreibe, elannyira, hogy az elemi iskolák olvasókönyveiből sem hiányoztak többé a magyarokról való rokonszenves és elég bőszavú tudósítások. Főkép az tette Jalava e munkáját különösen nagy kihatásúvá, hogy hazánkról és nemzetünkről a szeretet melegével oly képet adott, mely utána másokat is a szerző példájának követésére sarkalt. Valóságos eszményként állította fel nemzetünket a finnek előtt. Jellemzők erre nézve azok a szavak, melyeket könyve végén olvashatunk:

»Mindez — úgymond — bizonyítja, hogy a magyarságban több lelki erő és szívósság, több nemzeti öntudat és politikai tehetség van, mint sok más nemzetben. Bizonyítja azt is, hogy ez a »turáni népfaj, melytől némely nagyképű és felfuvalkodott írók a magasabb műveltségre és a haladásra való minden képességet el akartak vitatni, bátran fölveheti e tekintetben a versenyt a műveltségnek vélt kizárólagos jogát önmagának vindikáló bármelyik árja néppel.«

»Mi finnek — úgymond tovább — éppen ezért sok mindenben tanulhatunk a magyaroktól. Igaz, hogy mi is jártuk a balsors kemény iskoláját és túlon túl küzdöttünk akadályokkal és szerencsétlenségekkel, úgy hogy éppen nem vagyunk e téren tapasztalatlanok. De mindamellett még van elég tanulni valónk ama nehéz tudomány szempontjából, hogy rendületlenül álljunk meg a balszerencse napjaiban, kivált politikai értelemben. A magyarok viselkedése azon a két évtizeden át, mely az 1848. évet követte, mindig fölemelő példa lehet nekünk arra, hogyan kell védenünk állami jogainkat és szabadságunkat s hogyan kell értük küzdenünk, bármily komor és leverő is a helyzet. Még inkább eszményül tekinthetjük a magyarságot lángoló hazaszeretete és nemzeti öntudata, valamint ennek minden módon való fejlesztése tekintetében. Mennyire hátra vagyunk mi e szempontból hozzájuk képest! Idegen és ellenséges indulatú, náluknál kétszerte számosabb népfajok közé szorítva be, a magyarok nemcsak meg tudták védeni saját nemzetiségüket, hanem annak túlsúlyát is kivívták valamennyi fölött.«

Ugyanez a meleg hang szólal meg egyéb írásaiban, melyek

sűrűn követték egymást. *Magyarország* (Unkari) cz. munkáján kívül, a mely inkább a népnek írt képeskönyv (új kiadása, egy tanítványától sajtó alá rendezve, most van készülöben), különös figyelemre méltók a napi és időszaki sajtó hasábjain évtizedek óta rendszeresen közölt ismertető czikkei Magyarországról («Magyarországi levelek» az Uusi Suometar cz. napilapban és közlések a Valvoja cz. folyóiratban). Pontos figyelemmel kísérvén a hazánkban történő eseményeket és mozgalmakat, módjában volt a finn közönség részére mindig megadni a kellő tájékozást hazai viszonyainkról és törekvéseinkről. A külföldön — Ausztriát kivéve — sehol ily nagy és előkelő hely nem jutott hazánk ügyeinek, mint a Jalava útján értesült finn lapokban; még kevésbé pedig ennyi jóakarat a megítélésben. Kiváló elismerést érdemelnek a finn népművelő társaság magyar érdekű dolgozatai, melyek által — e kiadványok roppant elterjedtsége folytán — óriási közönséghez szólt az ő kedves Magyarországról.

De az irodalom mellett élőszóval, a tanítás terén is ugyanolyan lelkesedéssel küzdött életének egyik főgondolatáért: a finn-magyar barátság gyenge szálainak erősítéseért. Mint a magyar nyelv lectora a helsingforsi egyetemen, hosszú évek során át, 1881-től kezdve számos tanítványt nevelt, a kik nyelvünket megtanulva, az ő buzdítására és ajánlásával hozzánk is eljöttek s azután odahaza mesterük szellemében tovább munkálkodtak. Nem egy jeles író akadt közöttük, a ki magyarból való fordításaival Jalava Antalnak művét folytatja jelenleg is. Ő maga legtöbbet fordított, különösen szépirodalmunk köréből, így Jókainak főbb munkáit és egyebeket. Az egyetemi hallgatóktól tandíjat sohasem fogadott el; magának a magyar nyelv tanításának élvezete s a szép siker, a mit elért, volt egyedüli jutalma nemes szívének. Magyar nyelvtanítói munkája és tanítványai könyveiből ifj. Szimneyi József kitűnő tudósnak első ottjárta idején (1879—80) vele közösen egy tüzetes gyakorlati magyar nyelvtant írt, bő szójegyzékkel és olvasmányokkal. E gondos munka tökéletesen megfelel céljának és még hosszú ideig jó szolgálatokat van hivatva tenni a magyarul tanuló finn közönségnek.

A magyarsághoz való vonzódást saját családja tagjainak szívébe is beoltotta. Egyik leányát, Ilonát, Budapesten képeztette ki az iparművészeti nőiskolában. Ez szintén jól megtanult magyarul és tudását irodalmilag is szép sikerrel értékesíti.

Mély nyomokat hagyott Jalava Antal mint publicista. Említettem már hazánkról való hírlapi tudósításait. De legfelül állnak jelentőségben Matti álnevű heti krónikái, melyek 15 éven át szakadatlanul egy napilapban, az Uusi Suometar-ban jelentek meg. Elfogulatlan, tárgyilagos ítélet, a politikai események pártállás nélküli, becsületos feltárása és szigorú komolyság jellemzi e krónikákat,

melyekből a finn olvasóközönség javarésze nyert annak idején útbaigazítást a finn közélet dolgairól. Hasonló szellemtől vannak áthatva mélytanulmányokon alapuló, magyar tárgyú monographiái, melyekkel Deák Ferencz és Széchenyi István gróf pályája — mint központok — körül Magyarország legújabb történetének korszakos mozzanatait világítja meg. Mindenik egy-egy kötet külön, s a publicistika e nemű termékei sorában mindenkép elsőrendű. Csak nemrégiben írt egy önálló felfogású, szép tanulmányt Görgei Arthúrról (az Aika cz. folyóiratban).

Látnivaló, hogy Jalava Antalnál, ha egyebet sem írt volna is, mint magyar vonatkozású dolgozatait, termékeny munkásságról lehetne szólni. Ámde szinte lehetetlen számot adni mindenről, a mit ezen kívül alkotott. Hazafias lelkével részt vett mindenben, a hol valami nemzeti ügy érdeke forgott szóban, elkezdve a finn operától és nemzeti színháztól a finn közművelődés, irodalom, tudomány, művészet és társadalmi élet legkisebb mozgalmáig. Talán a legtevékenyebb fia volt a kis Finnországnak, pedig ez nagy szó a lázas munka e classikus területén, a hol már rég nem érik be az »évszázak mulasztásainak pótlása« feladatával, hanem a jövőt alapozzák s a művelődés jegyében igyekeznek helytállani az aránytalan harc közepett, egy kíméletlen nagyhatalom túlkapásaival szemben. Az önfeláldozó, munkás hazafiak sűrű sorai közt, a kik egyesegyedül a művelődés élére való emeléssel tartják a kis Finnország nemzeti létét megmenthetőnek, Jalava Antal a legtöbbet érők egyike volt. Bár sokfelé osztotta el idejét és erejét, minden téren maradandót művelt, mert mindenütt egész énjét bele tudta fektetni munkájába. Hiányát meg fogják érezni a finn közélet mezején mindenütt.

És e sokirányú, sok embertől is elégnek tetszhető munkásság sem nyűtte el egykönnyen a hatalmas szervezetű embernek idegzetét. A komor jellemek hazájában szinte szokatlan állandó jó kedvvel sürgött-forgott a kötelességteljesítés ösvényein. A társaságba, a hol jelen volt, kedves modorával, figyelmességével, ötletességével mindig lelket tudott önteni. Egyesítette magában a komoly finn ember jó tulajdonságait: a jellemzilárdságot és törhetetlen munkabírást a könnyedebb magyarnak fejlett társasági érzékével. Így nem csoda, hogy mindenki szerette, a ki valaha e gazdag kedélynek közelébe jutott.

Nálunk is sokan voltak személyes jó ismerősei, sőt barátai. Valahányszor meglátogatta jóformán második honát, Magyarországot, ki nem fogyott a meghívásokból; mert igazi örömnapp volt, a mit körében tölthettünk.

Sohasem fogjuk elfelejteni, a kik ismertük. És méltó, hogy a nemzet se felejtse el soha őt, a magyarságnak Északon legjobb, legtevékenyebb, legigazibb barátját!

VIKÁR BÉLA.

TÖRTÉNETÍRÓINK MUNKÁSSÁGA.

— FRANKÓI VILMOS illustris tagtársunk nagy odaadással dolgozik *Mátyás király életrajzának* új kiadásán, mely két kötetben fog megjelenni. Mint tudva van, e nagybecsű munka első kiadása a *Magyar Történelmi Életrajzok* során jelent meg.

— DR. VERESS ENDRE tagtársunk *Basta György hadvezér levelezése és iratai* cz. műve befejező második kötetének nyomtatásával foglalkozik, mely Basta 1602 július elsejétől haláláig, 1607 végéig terjedő levelezését öleli fel. E kötet anyagához Veress hazai és külföldi kutatásaiban eddigelé közel 1200 levelet gyűjtött, de mivel egyesek gyűjteményében vagy kisebb családi levéltárakban még mindig lehetnek Bastától származó ismeretlen oklevelek, rendeletek és egyéb iratok, kéri tagtársainkat és olvasóinkat, szíveskedjenek őt (Kolozsvár, Egyetemi könyvtár czimen) a tudomány érdekében azokról értesíteni, illetőleg azokat neki egy heti használatra megküldeni, hogy munkája annál teljesebb lehessen.

— MÁRKI SÁNDOR tagtársunk már a tavasszal sajtó alá adta II. Rákóczi Ferencz életrajzának második kötetét s ez a folyó év végéig mindenesetre az olvasóközönség kezébe kerül. A harmadik kötet, mely az emigratio történetét tárgyalja nagyrészt ismeretlen adatok alapján, már jobbára szintén elkészült.

— BÉKEFI REMIG tagtársunk sajtó alá rendezi a M. Tud. Akadémia Oltványi-jutalmát elnyert, *A káptalani iskolák története* című nagy munkáját, melyet a bíráló kiváló elismerésben részesített. A mű, melyhez a szerző még mindig gyűjti az adatokat, a M. Tud. Akadémia kiadásában fog napvilágot látni.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— JÁSZAY PÁL EMLÉKE. Az abaújszántói felsőbbiskolai tanulóifjúság a mult évben gyűjtést indított, hogy Jászay Pál hírneves történetírónak, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjának szülőházát Abaúj-Szántón emléktáblával jelölje meg. Az emléktábla leleplezése augusztus 15-én, vasárnap délelőtt ment végbe nagy közönség jelenlétében. A Magyar Tudományos Akadémia és a Magyar Történelmi Társulat képviselőitében *dr. Finkey Ferencz* sárospataki jogakadémiai tanár jelent meg. A sárospataki főiskolát, melynek Jászay tanulója volt, *Csontos József* igazgató és *Harsány József* tanár képviselte. *Doboz István* főszolgabíró mondotta a megnyitóbeszédet, melyben köszönetet mondott az ifjúságnak, hogy a nemzet nagyjai emlékének olyan lelkesen áldoz. Utána *Nagy József* pap-

növendék mondott beszédet. Azután leleplezték az emlékművet, mely igen szép fekete gránittábla a következő felírással :

1809—1909. E házban született 1809 február 19-én nemzetünk nagynevű történetírója, Jászay Pál. E helyet megjelölték az abaújszántói felsőiskolát (?) látogató diákok, a kik kegyelettel őrzik a nemzet nagyjainak emlékét s világító fáklyákként tekintik őket maguk előtt, hogy azoknak (?) fényénél lelkesüljenek s küzdenek a magyar haza, nemzet, az emberiség és maguk javára és boldogítására. Behelyeztetett születésének 100-ik évfordulója alkalmából 1909 augusztus havában.

A leleplezés után *dr. Finkey Ferencz* a Magyar Tudományos Akadémia és a Magyar Történelmi Társulat nevében mondott beszédet és két szép babérmagot helyezett a táblára. A rokonság nevében *dr. Nemes Bertalan* országgy. képviselő, az abaújszántói függetlenségi és 48-as kör nevében pedig *dr. Stesser Szilárd* helyeztek el koszorút. Azután még *Csontos József* mondott a sárospataki főiskola nevében tetszéssel fogadott beszédet s ezzel az ünnep véget ért.

Az emléktábla szövegét, ha ugyan hiteles a közlés, lehetetlen megjegyzés nélkül hagynunk. Abaújszántói főiskola nincs s azt ennél fogva nem is látogathatják diákok ; helyesen így kellett volna írni : »a felsőiskolát látogató abaújszántói diákok«. A másik hibás kifejezéssel : »azoknak fényénél« bármely középiskolai tanuló szégyent vallana. Az emléktáblákat tervező vidéki bizottságok jól tennék, ha a szöveget márványba vésés előtt a Magyar Tudományos Akadémia vagy a Magyar Történelmi Társulat felülvizsgálata alá bocsátanák.

— VERBÖCZY-PERGOSICH DECRETUM-ÁNAK ÚJ KIADÁSA. Tudvalevő dolog, hogy *Verböczy István* »Tripartitum«-át *Pergossich János* horvátúra fordította (akkori kifejezés szerint »tót«-ra, saját nyelven »na szlovienszki jezik«), s fordítása 1574-ben a nedelišcei nyomdában meg is jelent. Ennek a fordításnak különös értéke abban van, hogy elsőrendű emléke a XVI. századi várazd-zágrábmegeyi kajhorvát nyelvnek. Ez az ok, valamint az, hogy a műből kevés példány ismeretes (a Magyar Nemzeti Múzeumban 2 példány, az Egyetemi könyvtárban 1 példány, Zágrábban 1 példány), szükségessé tette a mű újra való kiadását. A belgrádi Tudományos Akadémia költségén a kiadás meg is jelent. A kiadást *dr. Kadlec Károly*, prágai egyetemi jogtanár rendezte sajtó alá ; az ő szakavatott tollából valók a jogtörténeti fejezetek, míg a nyelvészeti részt *Polivka György* egyet. tanár írta. A gondos kiadásnak czíme : »*Stefana Verbecija* Tripartitum... Slovanski prevod Ivana Pergošića iz god. 1574. Izdao *dr. Karlo Kadlec*. S objašnjenjem Pergošićava jezika od Dra Gj. Polivke. U Beogradu 1909. 8° CXXIV, 265, 2.« Tartalom : Bevezetés. 1. fejj. Verböczy I. és Tripartituma. 2. Pergossich fordításának viszonya a latin eredetihez és 3. Veress Balázs magyar fordításához.

4. A fordítás eddig ismert példányai. 5. Pergossich műkifejezései. 6. A kiadásról. 7. Pergossich nyelvének ismertetése. 8. Az eredeti szöveg hű lenyomata. 9. Szótár a kiadáshoz. (—CH—)

— A LIPTÓVÁRMEGYEI VÁNDORGYŰLÉS bizottságainak előadóit felkéri a titkári hivatal, hogy jelentéseket mennél előbb elkészíteni és legkésőbb f. évi október hó 15-ikéig okvetetlenül beküldeni sziveskedjenek.

KÖNYVÉSZET.

(Folytatás.)

— KISS LAJOS. Magyarország története. A mohácsi vésztől a legújabb időkig. A középiskolák IV. oszt. számára, Magyarország és Ausztria mostani állapotának ismertetésével. Sárospatak, 1908. Ny. Radil Károly a ref. főiskola betüivel. 8-r. 132 l. Ára 1 kor. 80 fill. (Gimnáziumi könyvtár, XXIX. kötet.)

— KOVÁCS JÁNOS. A világ történelme. VI. kötet; l. *Endrei Zalán*.

— KÖVÁRY LÁSZLÓ. Magyarország története, nemzetközi helyzetünk szempontjából. Második kötet. Első ezredévünk második fele. Írta —, Erdély s a millennium lefolyása történetének írója. Sajtó alá rendezte *Kövendi Weress Sándor*. Szerző utóda tulajdona. Kolozsvár, 1909. Ajtai K. Albert kny. 8-r. VIII., 411 — 1086 l. Ára 8 kor.

— LASZ SAMU. Roald Amundsen az északnyugati átjáró hőse. Bpest, 1908. Légrádi testv. kny. Kis 8-r. 11 l.

— LIGETI LÁSZLÓ. A világ történelme. II. kötet; l. *Endrei Zalán*.

— MADARÁSZ FLÓRIS. Pyrker és a magyar írók. (Kivonatossan felolvastatott az Egri Egyházmegyei Irodalmi Egyesület 1908. évi október hó 27-én tartott közgyűlésén.) Eger, 1908. Érseki liceumi kny. Kis 8-r. 47 l.

— MANGOLD LAJOS; l. *Tolnai Világtörténelme*, I., II. kötet.

— MIGNER FERENCZ. A világ történelme. VI. kötet; l. *Endrei Zalán*.

— NÉMÁTI KÁLMÁN. Teofülaktosz görög okmánya az ótörök állam-történelem eredetéről. Fordította —. Bpest, 1908. Országos központi kézségi nyomda r.-t. 8-r. 7 l.

— NÉMETH AMBRUS. A pannonhalmi főapátság története. Ötödik korszak. A magyar szent Benedek-rend megerősödése és bukása az állami mindenhatósággal szemben, 1709—1802. Nagy részét írta —. Bpest. 1907. Stephaneum kny. 4-r. 917, 2 l. 22 kép. (A pannonhalmi szent Benedek-rend *Története*, V. kötet.)

— PÓR ANTAL. A világ történelme. II. kötet; l. *Endrei Zalán*.

— RAMBAUD ALFRÉD. A világ történelme. IV. kötet; l. *Endrei Zalán*.

— ROTH (VIKTOR). Fritz Schullerus. Ein siebenbürgisch-sächsisches Künstlerleben. Nagyszeben, 1908. Kraff V. kny. Nagy 8-r. 2, 58 l. XXV táblával.

— SÁNDOR IMRE. A széplaki Petrichevich-Horváth család. Kolozsvár, 1908. Gámán János örököse kny. 8-r. 41 l. Két nemzedékrendi tábla. (Különlenyomat a Genealogiai Füzetek 1908. évfolyamából.)

— SCHARDI KÁROLY. Károlyi Sándor gróf és a magyar föld. Bpest, 1908. Stephaneum kny. Kis 8-r. 71 l. Ára 1 kor. (A Magyar Gazdaszövetség kiadása.)

— SEBESTYÉN JÓZSEF. Beszterce város tanügyi multja és jelene. Írta és az »Erdélyrészi Tanítóegyesületek Szövetségé«-nek Beszterczén,

1908. évi június hó 4-én tartott első rendes közgyűlésén felolvasta: —
Kiadja az Egyesület. Beszterce, 1908. Borschar Tivadar kny. 8-r. 8 l.
(Különlenyomat a »Tanügyi Értesítő«-ből.)

— SZENTIRMAI IMRE. Magyar hadiszervezet a tizenötéves török háború idején 1593—1608. Bölcsészettudományi értekezés. Esztergom, 1908. Buzárovits Gusztáv kny. 8-r. 47 l.

— SZILY JÓZSEF. A magyar nemzet története; I. *íj. Főenyessy Bertalan.*

— TEMPLOM. (A diósgyőrvasgyári róm. kath. —) 1905—1908. Miskolc, (1908). László-könyvnyomda. 8-r. 14 l.

— TOLNAI világtörténelme. Többek közreműködésével szerkesztik: *dr. Mangold Lajos, dr. Horváth Cyrill és Gracza György.* (I. kötet.) A legújabb kor. A francia forradalom és Napoleon kora. A Tolnai Világlapja ajándéka. Bpest, (1908). Pallas kny. 4-r. 426 l. Több száz képpel és műmelléklettel. Ára 30 kor.

— TOLNAI Világtörténelme. Többek közreműködésével szerkesztik: *dr. Mangold Lajos és Horváth Cyrill.* (II. kötet.) A legújabb kor. 1815—1908. A szabadságharcok és a nemzeti újjáébredés kora. A Tolnai Világlapja ajándéka. Bpest, (1908). Pallas kny. 4-r. 441 l. Ára 30 kor.

— TÖRTÉNETE. (A pannonthalmi szent Benedek-rend —). A magyar kereszténység, királyság és benczés-rend főnállásának emlékére kiadja a pannonthalmi szent Benedek-rend. Szerkeszti *Erdélyi László dr.* Ötödik kötet: A pannonthalmi főapátság története. V.; I. *Németh Ambrus.*

— TEUTSCH (FRIEDRICH). Georg Daniel Teutsch. Geschichte seines Lebens. Nagyszeben, 1909. Krafft V. kny. 8-r. 6, 625 l. Arczképpel.

— THURY ETELE. A dunántúli ref. egyházkerület története. I. köt. Pápa, 1908. 8-r. 507 l. A két kötet ára 10 kor.

— TRENCSENY KÁROLY. A Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat muzeumának képes kalauza; I. *Gubitz Kálmán.*

— TUDÓS ISTVÁN. Emlék-lapok a miskolczi ref. egyház Kossuth-utcai temploma fennállásának századik évfordulója alkalmából. Miskolc, (1908.) László-könyvnyomda. 8-r. 15 l.

— UJHÁZY LÁSZLÓ. A magyar nemzet története. Középiskolák első osztályai számára. I. Rész. A harmadik osztály számára. Harmadik átdolg. kiadás. Bpest, 1909. Stephaneum kny. 8-r. 108 l. 43 fametszettel. Ára 1 kor.

— VAY PÉTER (gróf). Kelet művészete és műizlése. Bpest, 1908. Franklin-Társ. k. 4-r. 2, 285 l. 19 műmelléklet. Ára 16 kor.

— VÉRTANÚK. (Az aradi —). Bpest, (1908). Uránia kny. 4-r. 8 l.

— WERESS SÁNDOR. Magyarország története, nemzetközi helyzetünk szempontjából. II. kötet; I. *Kövér László.*

— ZOMBORY BÉLA. Nyizsnyay Iván emlékezete. (Felolv. az Egri Egyházmegyei Irodalmi Egyesület 1908. évi október hó 27-én tartott közgyűlésén.) Eger, 1908. Érseki liceumi kny. Kis 8-r. 42 l.

JÓZSEF NÁDOR ÉS AZ 1809-IKI NEMESI FELKELÉS.

Az osztrák császárság, és vele együtt Magyarország, száz évvel ezelőtt véres háborúknak volt színhelye I. Ferencz császár és király uralkodása alatt, a ki akkor már negyedszer viselt háborút a francziákkal vagy inkább e korszak hős hadvezérével, de egyúttal nagy kényurával, I. Napoleon francia császárral.

A háboruskodás tulajdonképen a francia forradalomnak volt a következménye.

Az első háború (1793—7) a rokon királyi család érdekében az emigráns francia nemesség pártolása, majd a köztársaság elismerése miatt folyt és 1797-ben ért véget a campoformiói békével, miután Napoleon, akkor még tábornok, több győzelmes csatában érzékeny csapásokat mért az osztrák hadseregre.

A béke azonban nem volt tartós. A harc 1799-ben az olasz változások miatt megújult s a hadiszerencse ezúttal is a Napoleon-tól, ekkor már első consultól, vezérelt francziáknak kedvezett, úgy hogy az 1801-iki lunevillei béke megerősítette a nagy területveszteséget, a melylyel az első háború sújtotta I. Ferencz, akkor német-római császárt. A német-római császárság pusztá cím lett, úgy hogy midőn Napoleon 1804-ben francia császárrá koronáztatta magát, I. Ferencz Ausztriát örökös császárságnak nyilvánította.

A harmadik háború Napoleonnak Anglia ellen viselt hadjárata alkalmával tört ki, de az ulmi és austerlitz-i véres csaták után az 1806-iki pozsonyi békével Ausztriára nézve ismét veszteséggel végződött.

A pozsonyi béke sem volt tartós. Ausztria külügyminisztere, gr. Stadion Fülöp, egy európai szövetség alakításával akarta a

talajt előkészíteni, hogy a szenvedett sérelmeket a francziákon megboszúlhassa ; de a szövetség sem az oroszokkal, sem a poroszokkal, sem az angolokkal nem sikerült, sőt inkább Napoleon nyerte meg a maga részére Oroszországot abban az esetben, ha Ausztria ellene támadó hadjáratot intézne.

Az ügyek ily állása mellett is I. Ferencz nejének, Mária Ludovika császárnének és királynének sikerült a háború eszméjének megnyerni sógorát, Károly főherczeget, a ki az addigi háborúk folyama alatt hadvezéri képességének nem egyszer adta tanújelét, s a kiben éppen ezért minden remény összpontosult, hogy a császárságot megalázott helyzetéből egy szerencsés végű háborúval ki fogja emelni. Károly főherczeg végre hajlott a háborúra, mert Napoleon ekkor Spanyolország ellen viselt hadat. Ily körülmények között 1809 elején avval kezdődött meg a negyedik háború, hogy Károly főherczeg betört Bajorországba, János főherczeg pedig Olaszországban, Ferdinánd főherczeg meg Galiciában foglalt állást.

Napoleon azonban több csatában megverte Károly főherczeg seregét, úgy hogy vissza kellett vonulnia és ismét Napoleon lón e helyzet ura, előzőnlvén hadaival a császárság és Magyarország nagy részét. Károly főherczeg az asperni csatával visszavonulásra kényszerítette ugyan Napoleont, de előnyét nem volt képes kihasználni. S miután Jenő olasz alkirály János főherczegnek a magyar insurrectióval egyesült seregét Győrnél június 14-én megverte, Napoleon csapatait összevonván, Wagramnál oly végzetes csapást mért Károly főherczeg seregére, hogy ennek hatása alatt I. Ferencz császárnak a schönbrunni békével el kellett fogadnia Napoleonnak nagy területvesztést és hadisarczot követelő föltételeit, a melyekkel ez őt a további támadásokra képtelenné akarta tenni.

Magyarország e háborúban tevékeny és hathatós részt vett ember- és pénzáldozattal. Az 1796, 1802, 1805, 1807 és 1808-iki országgyűlések fényes bizonyosságai a magyar nemzet áldozatkészségének. Az Ausztria létéért viselt háborúban sok magyar vesztette életét, a háborúk után következő anyagi zavarok miatt sokan vesztették el vagyonuk nagy részét és így jólétüket. A nemzet e kétségtelenül nehéz napokban és nehéz megpróbál-

tatások között bebizonyította hűségét királya mellett, mindannak ellenére, hogy Napoleon írásban terjesztett kiáltvány-nyal is igyekezett, szabadsággal kecsegtetve a nemzetet, Auszriától való szakadásra bírni.

A nemzet nemcsak a rendes hadsereg kiegészítésére szükséges sok újonczot adta meg királyának a szükséges anyagi segélylyel együtt, hanem felajánlotta a nemesi felkelést, az insurrectiót is, a mely ezen háborús idők alatt 1797-ben, 1802-ben és végül 1809-ben fegyverbe állott.

A nemesi felkelés a régi rendi Magyarország életében nagy jelentőségű volt s abban állott, hogy a magyar nemesség kiváltságai ellenében a hazát fenyegető veszély idején köteles volt saját költségén hadba szállani, vagy a mint az 1222. évi aranybulla 7. cikke kifejezi, ha ellenség támadja meg az országot, általán fogva mindnyájan tartoznak harcza menni.

A fentemlített három felkelés között az 1809-iki, az utolsó nemesi insurrectio a legnevezetesebb, mivel János főherczeg seregéhez beosztva részt vett a győri ütközetben. Ismeretes tény, hogy e csatában János főherczeg serege vereséget szenvedett. A hadi írók a vereséget a nemesi insurrectio rovására írták, úgy tüntették fel a nemességet, hogy az első ágyúlövésre vad futásban keresett menekülést. Még saját hazánkfiak is, költőink is azóta csak gúnnyal emlékeztek meg e csatáról és szálló igévé vált a »retirálj, retirálj, Komáromig meg se állj.«

A gyávaság vádját azóta igyekeztek megozafolni. Legutóbb Wertheimer Ede *Ausztria és Magyarország a XIX. század első tizedében* című munkájában foglalkozik e kérdéssel fő és hiteles források, József nádor jelentései és Kisfaludy Sándornak a nádor megbízásából az uralkodó számára készített műve alapján. Van ezeken kívül egy még kiaknázatlan forrás, a nádor főhadsegédének, gróf Beckers József ezredesnek kézirati műve, a mely a fentiekkel együtt igazságosabban ítél az insurrectióról. Ha azonban mind e forrásokat figyelmen kívül hagyjuk és csak a józan ítélőképességre bízunk a döntést, még ekkor is rögtön szembeötlő, hogy az insurrectio ezen megbélyegzése igazságtalan.

Az insurrectio 1809-ben — hasonlattal élve — körülbelől az volt, a mi ma a népfelkelés, avval a különbséggel, hogy a

népfölkelés ma nincs híján a katonai szervezés elemi követelményeinek, van megőrzött ruházata, felszerelése, fegyverzete. Evvel ellentétben az insurrectiónak szervezete, felszerelése igen hiányos, katonai képzettsége egyáltalán nem volt. Ma a népfelkelés további képzés után a hadsereg kiegészítésére szolgál, akkor az insurrectio egyenesen az ellenség elé ment teljesen gyakorlatlanul, rossz fegyverrel, szerfelett hiányos felszereléssel. Ezek mind oly kellek, a melyek egy sereg harczképességének feltételei. S ha tekintetbe vesszük azt is, hogy Napoleon korában a hadi technika már eléggé fejlett volt s maga Napoleon nagy gondot fordított seregének képzésére, készen lehetünk az ítélettel: az insurrectio épúgy elégtelen volt a francia erővel szemben, mint a hogy az egész vonalon elégtelen volt a rendes hadsereg.

A törvények értelmében a nemesség fölkelésének vezére József nádor volt, az uralkodó öcsce. A 32 éves nádor minden idejét és erejét arra fordította, hogy az insurrectio lehetőleg megfeleljen rendeltetésének. Ezt kívánta tőle nemcsak az uralkodó, a monarchia érdeke, hanem saját egyéni reputációja is, a melyet egész életében különös gonddal meg tudott őrizni.

Miután 1809 április havában megyéről-megyére járt a szervezés céljából, májusban még Budáról intézkedett, de az asperni ütközet után, június 1-ével Győrre tette át főhadiszállását. Ezen időtől kezdve naplót vezetett, a melybe feljegyezte, sokszor a legapróbb részletességgel, az insurrectio eseményeit, továbbá mindazt, a mit a háborúról a hivatalos jelentésekből vagy saját tapasztalataiból megtudhatott. E naplót az insurrectio feloszlásáig, 1809 december 12-éig vezette napról-napra, tehát 195 napon át. Megjegyzéseit egész ívalakú fogalmazópapírra írta s 97 ily egész ív telt meg, tehát 388 sűrűn teleírt oldal.

E becses feljegyzések unokájának, József főherczeg úr ő fenségének birtokában vannak, a ki kegyes volt a Magyar Tudományos Akadémia kérésére megengedni, hogy e becses történeti forrásmunka az insurrectio történetéhez adalékként felhasználassék.

Itt e helyen most csak fővonásokban az insurrectióra vonatkozó adatokat fogjuk ismertetni.

A nemesi felkelés Ausztria haderejét növelte, azért nagy reménnyel tekintett eléje Ferencz császár, s éppen ezért nagy gondot fordított rá József nádor; míg Napoleonnak gondot okozott, úgy hogy egybegyülekezését a magyar nemzethez intézett proclamációjával akarta meggátolni. Július 2-án azt írja a nádor: »Bonaparte azt hitte, én és Magyarország semlegesek maradunk, nem eresztjük be János seregét s nem harczolunk a francziák ellen. Az insurrectio nem fog ellene felvonulni. Az ellenkezőn nagyon haragszik.« Feljegyzi azt is, hogy az olasz alkirály két fogságba került insurgens tiszt előtt »sokat beszélt a proclamatióról, hangsúlyozván, hogy Napoleon nem visel Magyarországot ellen háborút, nem is érti azért, miért harczolnak ellene; sohasem hitte volna, hogy az insurrectio ellene működjék«.

Több feljegyzése meg a francziáktól megszállott vármegyék alispánjainak olyan jelentéseiről szól, hogy a francziák a felkelés ügyében megválasztott állandó bizottságokat kényszeríteni akarták, híják haza insurgenseiket.

A mint fentebb megemlítettük, a nemesség a gyülekezés után egyenesen az ellenség elé vonult, sőt június 1-én, midőn a nádor főhadiszállását Győrrre tette át, a felkelésnek csak egy része volt együtt. A nádor véleménye az volt, hogy »a csapatnak kevés a képzettsége, kevésse megbízható, különösen a tisztek«. A midőn pedig június 10-én János főherczeg lovasságot kér tőle, azt válaszolja, hogy nem adhat, mert csapata »igen gyakorlatlan«.

A gyakorlatlanság még nem volt a legnagyobb baj. A csapatnak ruházata is gyarló volt.

Július 13-án azt jegyzi meg a nyitrai és pozsonyi gyalogságról, hogy rosszúl vannak öltözve, sokan mezitláb gyalogoltak s nem panaszkodtak a legnagyobb út alkalmával sem. S ez a baj megmaradt nagyjában a háború végeig; mert december 3-án, a nemesi sereg széteszlásakor, azt írta a főkamárásnak, lássa el a Pesten átvonuló legénységet lábbelivel, »mert megbocsáthatatlan dolog volna, ha a nemesség mezitláb kerülne haza«.

Ugyanily hiányos volt a ruházat, élelem, sőt a fegyverzet is.

A nagy szükség arra vitte a nádort, hogy az ország főtisztviselőivel július 25-én tanácskozást tartson az élelmezés, a ruhával, lábbelivel és fegyverrel való ellátás ügyében, mert a katonai kincstárnak nem volt, nem gondoskodhatott a szükségletéről.

A felfegyverzés mértékére világot vet a nádornak az a feljegyzése, hogy július 5-én a felség kérdést intézett hozzá, nem lehetne-e az insurrectiót lándsákkal felfegyverezni; vagy pedig az, hogy a felség az insurrectió s gyalogság felfegyverzésére nézve július 24-én megjegyezte, mikép »arra kellene törekedni, hogy

csere útján legalább a századok legyenek hasonló fegyverekkel felszerelve, ha már egész zászlóaljknál nem lehet ezt véghezvinni.

A nádor-főparancsnok minden erejével azon volt, hogy, a mennyire lehet, a bajokon segítsen. Első sorban igyekezett a sereget gyakorlatozással képezni. Június 2-ától kora reggeltől kezdve személyesen vizsgálta a csapatokat és megfigyeléseit fel is jegyezte. Június 5-én pl. ezt olvashatjuk: »Reggel 5 órakor a komáromi, mosonyi, tolnai, vasi gyalogság gyakorlatozik: az első kettő jól, a harmadik középszerűen, a negyedik rosszul; a vasi és nógrádi lovasság: az első középszerűen, az utóbbi rosszul.

A gyakorlatok azonban nem sokat lendíthettek az insurrectio állapotán, nemcsak azért, mert a tisztek maguk is gyakorlatlanok voltak, hanem különösen azért, mert egy heti gyakorlás után már harcolniok kellett.

János főherczegyet ugyanis, a ki seregével Olaszországban sikerrel harczolt, Károly főherczeg visszavonulása és Napoleon előrehaladása miatt visszahítták. Sok viszontagság után június 1-én Körmendre ért, a hol a pesti és veszprémi insurgens-lovaszrezdek várták, mivel lovasságra nagy szükségé volt. Itt kapta Károly főherczegtől, a főhadparancsnoktól, azt a parancsot, vonuljon Győrbe, egyesüljön az insurrectióval s igyekezzék az ellenséget megverni.

Az ellenség természetesen arra törekedett, hogy az egyesülést megakadályozza s így a Duna jobbpártjának ura maradjon. Törekvését azonban nem érte el, mert József nádor Mecséry hadosztályparancsnok előreküldésével az egyesülést, — a mely június 13-án ment végbe — biztosította.

Meg kell állapítani, hogy János főherczeg június 1—12-éig többféle rendeletet kapott. A nádor feljegyzései szerint június 3-án a felség azt parancsolta neki, hogy Győrön át vonuljon Károlyhoz; június 8-án már azt ajánlotta, vonuljon Sopron vagy Sárvár felé, hogy így az insurrectiót fedje; június 10-én meg Károly főherczeg azt parancsolta, ne menjen a Dunán át, hanem vonuljon Győrbe, egyesüljön az insurrectióval és működjék támadólag; június 11-én meg azt parancsolta, vonuljon Győrbe, egyesüljön az insurrectióval s várjon további parancsra, hogy vagy Medvénél vonuljon át a Dunán vagy tegyen Pozsony és Bécs felé concentrikus támadásokat; június 13-án pedig, hogy Győrött addig tartsa magát, míg további parancsok érkeznek, de ha az ellenség nyugtalanítja, támadja meg.

Evvel szemben viszont megállapítható, hogy János főherczeg a parancsok mellett többféle terv szerint akart eljárni. Így június

8-án az volt az eszméje, hogy Stájerországba tör be, vagy Sopron és Bécs-Ujhely felé támad, nem ahogyan meghagyták, Komárom és Pozsony felé; június 10-én szintén nincs megelégedve feladatával, az insurrectióval való egyesülést véghez akarja vinni, de a Dunán nem akar átvonulni, hanem Magyarország fedezésére előre akar törni; ugyane napon azt ajánlja József nádornak, ne engedelmesséjének a parancsnak, hanem verjék meg az előttük levő ellenséges seregeket, egyiket a másik után, de e tervétől már 11-én elállott, mert az ellenség előőrseit a Rábán visszavetette.

József nádor a rábízott parancsot, az insurrectio összevonását, június első napjain teljesítette, s oly jól és gyorsan ment, hogy Károly főherczeg eljárását megdicsérte (június 6-án). Általában a parancsokat higgadtan és előrelátóan teljesíti. Mihelyt megtudja, hogy János főherczeg seregével egyesülnie kell, s esetleg át kell vonulniok a Dunán, azonnal intézkedik, hogy Medve táján a vidéket megtekintsék, lehet-e ott hidat verni. Petrich ezredet a vezérkarból elküldi János főherczeghez, hogy a két sereg egyesülését, illetőleg összeköttetését megbeszélje, később pedig eléje küldi Mecséryt, hogy az egyesülést biztosítsa.

A fenti jellemzésből ítélve elképzelhetjük, hogy az insurrectio állapota nem volt kielégítő, mindamelllett a János főherczeg seregéhez rendelt pesti és veszprémi insurgens lovassággal »nagyon meg voltak elégedve, mert minden alkalommal vitézül viselkedtek.«

De János főherczeg serege sem volt az insurrectiónál sokkal jobb állapotban, mint a nádor következő jellemzése bizonyítja (június 12-éről):... »a lovasság nagyon gyenge, különösen a dragonyosok és dsidások, de külsejük elég jó. Az én ezredem (a József-huszárok) jó állapotban van s eléggé erős. Az Ott-huszárok is, de állapotuk középszerű. A gyalogság az Esterházy, Alvinczy-ezred és a gránátosok kivételével gyenge, elrongyolódott, sok ujonczczal. A landwehr-zászlóalj nyomorúságosan öltözött, legénysége kiképzetlen, az ellenség előtt sohasem állottak helyt«.

A seregnek állapota kétségkívül gyenge volt, a mi, tekintve János főherczegnek nagy önbizalmát, az összeütközés küszöbén nem volt biztató jel.

János főherczeg június 13-án jelenté, hogy seregével Győrbe vonul s oda teszi át főhadiszállását. E hirre a nádor egy főtisztet küldött eléje azzal az izennettel, hogy »jobb volna a sereget Csanak előtt a magaslatokra felállítani s az ellenséget ott bevárni«. János táborában Frimont altábornagy is ezen a véleményen volt, de nem fogadták el, hanem azt határozták, hogy Szabadhegy előtt jobb szárnynyal a Rába felé fognak állást foglalni. A haditanács

Károly főherczeg parancsa alapján azt is elhatározta, hogy megvárja az ellenséget s ha ez támad és gyengébb, visszaveri. Az egyesült csapatokat egyúttal elrendezték olyképen, hogy minden felkelő dandárhoz egy serezedet osztottak be.

Délután 2 órakor az ellenség Csanak felől támadást intézett s visszaszorította az egyesült sereg előőrseit, de esti 7 óráig sikerült az ellenséget visszavonulásra kényszeríteni, csak hogy a nádor szerint »a gyalogságot későn küldjük a harciba és elmulasztjuk a csanaki magaslatok visszafoglalását, s míg az ellenség előőrsei a magaslatokon, a mieink a domb lábánál vannak. É helyezett hátránya, hogy az ellenség a domináló magaslatról átláthatja a mi hadállásunkat, a hegy mögött tetszése szerint intézkedhetik csapataival, a nélkül, hogy mi látnók, azonkívül a Ravazdivölgyön át oldalba és hátba támadhat minket«.

A hadiszálláson este megbeszélték és elhatározták a másnapi teendőket. A szándék az volt, hogy másnap, 14-én, főzés után meg kell az ellenséget támadni s azért Szabadhegy község felől Nyúl felé kell két hadvonallal menetelni s innen a hegyeket elfoglalva, az ellenséget csanaki állásából ki kell verni, az alatt pedig a jobbszárnyon a lovasság az ellenséget foglalkoztassa. Ily értelemben gróf Nugent és Grentz vezérkari tábornokok parancsot kaptak, dolgozzák ki a másnapi haditervet. Baj volt azonban, hogy e két tábornok egymás tevékenységére féltékeny volt. Nugent vezérkari főnök azonkívül kényelmes és felületes vala.

Az egyesülés óta a főparancsnokság ügyében kissé zavaró helyzet állott be. A két főherczeg között József nádor volt a idősebbik, őt illette volna a főparancsnokság, csak hogy ő, mint Magyarország első tisztviselője, nem volt hivatásos katona, valószínűen ezért úgy intézkedett a felség június 13-iki parancsában, hogy József adja át az insurrectio parancsnokságát János főherczegnek s jőjjön, ha lehet, hozzá, hogy onnan az ország belsejébe menve intézkedjék a haderő további gyarapításáról. E parancsra a két testvér tanácsot tartott. János főherczeg nem akarta elfogadni a parancsnokságot, József nádor pedig kész volt inkább teljesen lemondani, mintsem hogy az insurrectio parancsnokságát átadja. József nádor nagy higgadtsággal és bölcseséggel úgy intézte el öcscsével teljes egyetértésben a parancsot, hogy átengedte a főparancsnokságot öcscsének, de azért részt vett a munkában, hogy törvényes kötelességének — mert az insurrectio főparancsnoka a törvény szerint csak a nádor lehetett — eleget tegyen. Június 15-én felterjesztésben indokolta eljárását s kifejtette a felség előtt, hogy távozása becsületére lett volna hátrányos, de ellenkezett volna egyúttal az általa felsorolt törvényekkel is. Egyben kérte Károly főherczeg közben-

járását is, a minek megvolt a jó eredménye, mert a felség június 20-iki kéziratával a nádor eljárását helybenhagyta. Kijelenté a felség e kéziratban, hogy nem láthatta előre a közben beállott körülményeket, a melyek annak ellenkezőjét kívánják, mint a mit elrendelt, t. i. a nádornak eltávozását, a mi szükségesnek látszott, mivel új haderő előállítását csak ő eszközözhette eredményesen. »Kettős parancsnokság semmi esetre sem jó, és pártokat idéz elő . . . s ebből különben az egészre szerencsétlenség származik.« Megdicséri azért a felség a nádort, hogy e gondját megszüntette s átengedte a vezetést János főhercegnek és gróf Nugent tanácsainak s a leghathatósabbban közreműködött, a miért a felség neki köszönetet mond. A most már ismeretes körülményekből látható, hogy távozása helytelen lett volna, maradjon továbbra is ott, onnan is közreműködhetik, a mit a felség tőle elvár.«

A parancsnokság átadása miatt Kisfaludy Sándor s utána Wertheimer is azt gyanították, hogy a két testvér között feszültség keletkezett. Ez, a mint a fentiekből látható, tévedés. Az egész napló azt bizonyítja, hogy József nádor testvéreivel a legjobb viszonyban volt.

József nádor, ha átadta is János főhercegnek a parancsnokságot, tevékeny részt vett a tanácskozásokban, jelenlétével mindenkinek példát adott a kötelesség teljesítésére. János főherceg dolgaiba azonban nem avatkozott bele, nehogy esetleg zavar keletkezzék. Ezt bizonyítja június 13-iki feljegyzése Nugent vezérkari főnökről: »Nugent mindig azt mondja, minden az én parancsom alatt van, csak parancsolnom kell; de ő nem adott nekem semmiféle biztos véleményt, mindig azt mondotta, ezt lehetne, azt lehetne tenni; nem könnyen határozta el magát valamire, de minden negyedórában megváltoztatta véleményét«.

Igy múlt el június 13-ika — mint láttuk — azzal a tudattal, hogy másnap a harc folytatódik.

Másnap, június 14-én, reggel 7 órakor elküldenek a vezérkari főnökhöz a dispositiókért, de ez nem készített és nem is küldött semmit ismételt kérésre sem. Erre Greutz generálishoz fordulnak, de ez sem készített, pedig 10 órakor a főzés után a csapatoknak indulniok kellett volna. Erre a nádor 8 órakor János főherceghez lovagolt. János főhercegnek sem volt a dispositiókról tudomása, de azt vélte, legjobb lesz ilyent a terepen készíteni. Erre Szabadhegyre lovagoltak. A csapatok éppen a kijelölt helyükre igyekeztek. Az insurrectio 3 napig nem kapott takarmányt, »a legénység két napig kenyéren kívül nem evett semmit, csak kevés bort kapott, azt is későn.« A szerezredek állapota részben hasonló, a lovak pedig hajszoltak voltak.

Szabadhegyen először is azon tanácskoztak, nem kellene-e támadni. Felmerült újra az az eszme, hogy a lovasság hátrahagyásával két oszlopban balra, Nyúl felé vonuljanak s a hegyeken át szorítsák ki az ellenséget Csanakról. Határozni azonban egyelőre azt határozták, hogy a legénység számára először főzzenek s ez által 2 órai idő elveszett.

Ezalatt 12 órakor észrevették, hogy egy ellenséges lovascsapat Nyúl felől a balszárny ellen, egy gyalogcsapat pedig Nagy-Baráti felől nyomul elő, de ez 1 óra tájban abbanmaradt.

Erre a hadvezetőség elhatározta, hogy az egyesült sereg ne támadjon, hanem a meglevő helyzetben várja be az ellenség támadását, mivel az ellenség nem erősebb nálunk s e határozat mellett megmaradt a hadvezetőség a nádornak azon ellenvetésére is, hogy az ellenség támadásából nyilvánvaló balszárnyunk megkerülésére való szándéka, a mely szárnyunkon »számos ugyan, de gyakorlatlan és új lovasság volt elhelyezve«.

Két órakor kezdődött az ellenség komoly támadása három irányban, a miből számbeli túlsúlya volt látható és az a szándéka, hogy csapatainkat vissza akarja vetni. Előrelátható volt, hogy balszárnyunkkal addig kell visszavonulnunk, a míg elkerülhetjük a visszavetés veszélyét. »Intézkedés a meglevő helyzet védelmére nem történt, azt mondták, hogy ezt a körülmények szerint kell megtenni;« nem történt semmiféle intézkedés visszavonulás esetére, mert ezt lehetetlenségnek tartotta a hadvezetőség, nem ismervén el az ellenség számbeli fölényét; semmiféle intézkedés sem történt ugyanezen okból a sánczokban levő Meskó tábornok számára, noha a nádor Nugent-t többször figyelmeztette; a mire ő azt vélte, hogy az ellenség száma legfeljebb 20.000 s így nem veszélyes.

Az ellenség előrevonulását ágyúink nagyban hátráltatták. Csapataink ez alatt megmaradtak állásaikban, csak a balszárnyon levő lovasság vonult egy kissé oldalt, hogy a bekanyarítás ellen védekezzen. Három óra tájt saját ágyúik védelme alatt előretörték az ellenséges csapatok a mi balszárnyunkon, a melyet Mecséry altábornagy vezérelt s a mely — mint már hallottuk — leginkább insurgens lovasságból állott. Mecséry folyton balra húzódott a balszárny védelmére egyetlen lovas-ütegének védelme alatt.

A középben két gyalog oszlop, a jobbszárnyon egy kezdett előnyomulni a mi ágyúzásunk védelme alatt.

Fél négy tájban az ellenség támadása megerősödött.

Balszárnyunkon — írja a nádor — az ellenség az előtte levő mocsarat meg akarta kerülni, hogy túlszárnyaljon minket. Mecséry gyakorlatlan lovasságával nem mert támadni, — noha

erre ismételt parancsot kapott, — de követte az ellenség mozdulatait, hogy balszárnyát védje. Fél 5 órakor azonban az ellenség mégis oldalba tudta támadni s visszavetette, úgy hogy lovasságunkban rendetlenség támadt. Egyes ezredek menekültek, a többieknek vissza kellett vonulniok, mivel az ellenség oldalt, részben hátban támadta őket. A pesti és veszprémi ezredek a visszavonulásnál kitűntek. A pesti ezrednél 7 tiszt, a veszpréminél 11 halt vagy sebesült meg. Gosztonyi ezredes különösen kitűnt.

A középben ezalatt a francziák a támadásnál sokat vesztek és seregünk a támadás ellenére kemény küzdelem után meg tudta tartani a kismegyeri majort, majd visszavívta a szabadhegyi magaslatokat is, de nem tudta az ellenségtől teljesen megtisztítani, ezenkívül balról védekeznie kellett az ellenséges lovasság ellen is. Erre az időközben a balszárnyról elvont 4 lovasszázad küldetett a közép segítségére, de ez »részben kevés volt, részben gyengén alakított, azonkívül rosszul is vezetett egyenest egy ároknak, a melyen nem tudtak áthatolni, úgy hogy hosszabb ideig kartácstűzben állottak, a melynek következtében csakhamar a futásban kerestek menekülést.

Erre a jobbszárny a középpel együtt lassanként egy vonalban visszahúzódott. Ekkor Nugent »megfeledkezve Meskóról, a győri várról, az ott lévő sok podgyászról, elveszti fejét s nem ad erre nézve semmiféle parancsot, azért veszett el sok podgyászunk«.

»Hat órakor általános volt a zavar, csak 3 insurgens lovaszred, a József-huszárok, a Hohenlohe-Strassoldo-, Esterházy-Alvinczy- és ogulini gyalogság, 1 zászlóalj landwehr és a gránátosok vannak némi rendben.« János főherczeg a legtöbbször Szent-János felé vonult vissza. A nádor is előre sietett, hogy az insurgenseket összegyűjtse. Háromszor kísérelte meg, először a magaslatokon, másodsor Szent-Iván előtt, majd után, de nem tudta. Így kerültek este 10 órára Ácsra, de még itt sem lehetett a menekülőket megállítani. Petrich ezredes előresietett, hogy Davidovich-csal a menekülőket Komáromnál rendbe hozza.

Június 15-én éjjel 2 órakor vonultak el csapataink Komárom felé, először a podgyász, az élelmi vonat, majd a tüzérség, azután a gyalogság, végül a lovasság, s eléggé rendezve eltartott reggeli 10 óráig.

S hogy mily pártatlan volt József nádor ítélete és mily helyes, azt Grenier francia tábornoknak véleménye is bizonyítja, a ki a győri ütközetben mint az egyik francia hadoszlop vezére szintén részt vett, s mint a nádor július 21-én feljegyzí, csodálkozását fejezte ki azon, hogy »miért nem foglaltunk állást

a csanaki magaslatokon. Ők 13-án csak 12.000-en voltak, az alkirály még nem volt ott, Macdonald pedig Pápán volt. Csodálkozott, hogy e napon miért nem használtuk ki lovas túlsúlyunkat és miért nem üldöztük őt, a midőn a sánczokból való ágyuzás visszavonulásra kényszerítette. Üldöznünk kellett volna őt és el kellett volna foglalni a csanaki dombokat. 14-én hibás volt a felállás helye. Ha védeni akartuk állásunkat vagy Komárom felé való visszavonulásunkat, akkor jobbszárnyunknak a Dunáig kellett volna húzódnia Győrrel és a sánczczal a vonal előtt, mert így ezek miatt nem lehetett volna odaférfközni és mi ennek következtében balszárnyunkat erősíthettük volna. Minden csapatuk csak 10 óra tájban gyűlt össze s akkor 42.000-en voltak, mindamellert nem igen mertek támadni, mert Szent-Márton és Románd környékén hátuk mögött különítményeink voltak. A közép elleni három támadásnál sokat vesztek s már a visszavonulásra gondoltak. Miért nem kerülte meg őket lovasságunk a balszárnyon s miért állott árok mögé? Ők a jobb szárnyat nem támadták a sánczok miatt, s ha mi innen támadunk, visszavonulnak, épúgy akkor is, ha a hátukban lévő különítményeink támadtak volna.« E jellemzés teljesen megvilágítja a vereség okát. Mégis a hivatalos jelentések a kudarcot pusztán a nemesség futásával indokolták s ennek alapján oly hírek terjedtek el, — mint a melyet a nádor november 29-iki feljegyzése szerint a bécsiek terjesztettek — hogy az insurrectio »az első lövésre szétszaladt Győrnél és azóta nem is gyűlt egybe, egy ember még Bécsbe is jutott«.

A hivatalos jelentések alapján a felség (június 19-én) erős hangú kézirattal a szökevények és a köteleességüket nem jól teljesítők megbüntetését rendelte el s ezt a nádor úgy intézte el, hogy a felséghez a csata lefolyásáról részletes jelentést terjesztett fel. Június 20-án azonban a felség már csak oly intézkedéseket kívánt, hogy az intézményből haszon háromolják, éppen azért értesíté a nádort, hogy utasította Károly főhercezet, adjon meg minden segílyt az insurrectio kiképzésére, ennélfogva az ellenség elé egyelőre csak a megbízható elem kerüljön, a többi gyakoroltassék, hogy önbizalomra tegyen szert.

A nádor a győri ütközet után azonnal rajta volt, hogy az insurrectio jó állapotba kerüljön s már 18-án azt írja, hogy »az egész eléggé szervezett és használható lovasság összesen 38 század« közreműködhetik Győr vára ostromlott seregének felmentésénél, a melyre János főhercegnek törekvése irányult, úgy hogy Nugent utasítást kapott megfelelő tervezet kidolgozására, de Nugent »nem tett semmit, megígérte mindig a terveket, de soha sem lehetett megkapni tőle«. Nem is lett a felmentésből semmi.

A felség fenti parancsára a nádor az insurrectiót Böösre rendelte, hogy ott katonai képzésben részesüljön. Alig kezdődött meg azonban a rendszeres gyakorlatozás, megjelent június 27-én a felség a böösi táborban, hogy az insurrectio állapotáról személyesen meggyőződjék. A nádor a következőképen emlékezik meg e »meglepetésről«: »Az egész insurgens lovasság és tüzérség kivonul. A császár végiglovagol az arcvonal előtt. A csapat csodálatos szépen elmenetel jobbra félszázadokban. Délben a császár a tábornokokkal és néhány törzstiszttel. Fodor káplárt, a ki a hadi érem tulajdonosa, a császár elé vezetik, a ki 50 frtot utal ki neki. A császár meglegedését fejezi ki a legénység elrendezésén és magatartásán. Reméli, hogy a tisztek és a legénység szorgalmasan előhaladnak a szolgálat és a haza védelmének előmozdítására. Megigérte, hogy az insurrectio képzésére tiszteket és altiszteket fog a hadseregből áthelyezni.«

Igaz ugyan, hogy a felség ezen ígérteit a gyalogságra nézve július 24-én, a lovasságra nézve pedig csak szeptember 3-án váltotta be, a mikor az előbbihez egy sorjalogezredet, az utóbbihoz 24 huszártiszteket osztott be, de azért addig is szorgalmasan folyt a gyakorlatozás. A nádor maga járt jóformán napról-napra egyik helyről a másikra, — mert az insurrectio később egyes falvakban volt elszállásolva, — s minden egyes látogatásnál nemcsak megmondotta jó vagy rossz véleményét, hanem naplójába is feljegyezte. Ennek a szorgalmas felügyeletnek megvolt az az eredménye, hogy a nádor augusztus 16-án jelentést tett a felségnek az insurgens lovas ezredek jó állapotáról s kérte megszemlélésüket, hasonlóképen jelentette szeptember 20-án, hogy a gyalogezredek »lényegesen javultak«. A felség meg is szemlélte az insurrectiót. Szeptember 28-án a gyalogságot tekintette meg, s ekkor parancsban a gyakorlatokon és a hadigyakorlatokon való meglegedését fejezte ki. Megdicsérte a nádort szorgalmáért és buzgóságáért s megparancsolta, hogy meglegedése a tiszteknek és a legénységnek tudtul adassék. November 17. és 19-én pedig a lovasságot szemlélte meg s erről úgy nyilatkozott, hogy olyanak találta, a milyenek elvárta: »rend, nyugalom, pontosság, szellem és kitartás« volt köztük, úgy hogy a király és a haza nagy tetteket várhatott volna tőlük, ha további háborúskodásra került volna a sor. A nádor naplójában feljegyezve megtalálhatjuk mások jó véleményét is, így például Bellegarde lovasgenerálisét (aug. 15.) és herczeg Lichtenstein (aug. 26.) főhadvezérét. Feljegyzi a francia véleményeket is. Június 29-én írja, hogy Péchy győri parancsnok előtt Montbrunn, Colbert, Jaquinot tábornokok »elég jól beszéltek az insurrectióról, személyükre nézve kitesznek magukért«. Megtaláljuk Bertrand generálisnak Hadik altábornagy

előtt tett nyilatkozatát (nov. 17.), hogy ő három háborúra termett nemzetet ismer Európában: a spanyolt, törököt és a magyart. Az insurrectióról jó véleménye van s az első bajokat (Gyórnél) menti előtte tapasztalatlanságuk és a rosszul megválasztott felállítás. Tiszteli a magyar nemzetet, a melynek méltó főnöke a nádor.

Mind e nyilatkozatok eléggé pártatlanok, mint a hogy tény az, hogy az insurgensek a személyes bátorságnak nem egyszer adták tanújelét. A nádor többször személyenként megemlíti a bátrakat. Így a győri ütközet leírásánál különösen kiemeli Goszthonyi ezredest, a kit tábornoknak is előterjesztett; kiemeli gróf Erdődy Károlyt, a ki egy insurgens ezredet úgy vitt előre, hogy zászlót ragadott és előre nyargalt.

Utalhatunk (jún. 30.) Olgyay, a pozsonyi ezred másodkapitányának esetére. Ez a győri ütközet alkalmával Ikervárnál előőrsi szolgálatot teljesített, de a visszavonulásnál nem kapott semmiféle parancsot. A midőn észrevette, hogy a hadsereg visszavonult, a Rábán átusztatva ő is elvonult. Szemerénél egy erdőbe jutott s itt egy ellenséges hadoszlop vonult el mellette. Nehogy rábukkanjanak, rátört az ellenség 700 embernyi elővédjére, közülök 30 embert, egy becsületrendjeles alezreduddal együtt, megölt, 40-et foglyúl és néhány száz csizmát zsákmányúl ejtett. Erre az ellenség üldözöbe vette, de szerencsésen el tudott előle a Bakonyba menekülni, a honnan néhány ló elvesztésével és néhány sebesülttel Pestre menetelt.

Vagy megemlítsük-e Meskó tábornok vakmerő éjjeli elvonulását, jobban mondva a győri sánczokból a győri ütközet után, éjjel az ellenséges vonalon való áttörését, a miért Meskó a Mária Terézia-rendet kapta, s a mely áttörés híret sok veszély között gróf Széchenyi István, akkor insurgens főhadnagy vitte meg a nádornak?!

De hogy az insurrectio nem volt oly hasznavethetetlen anyag, mint a milyennek a jelentések feltüntették, ezt a legjobban bizonyítja az a tény is, hogy hol a felség, hol Károly főherczeg, hol különösen János főherczeg, hol más önálló működésű tábornok kért insurgens ezredeket a közreműködésre.

József nádor a magyar alkotmányt alapjában ismerte, innen van, hogy az insurrectiónak az államra való nagy hasznát, de egyúttal a gyakorlatból hátrányait is ismerve, arra törekedett, hogy a hátrányokat kiküszöbölje s az insurrectiót a jövőre azonnal hasznos intézménynyé tegye. Ezért, midőn a háború végén az insurrectio felosztatásának terve és véghezvitele szóba került, oly tervet készített és terjesztett a felség elé, mely a bajokat felsorolva, orvoslást is ajánlott. A nádor felterjesztésében (okt.

24-én) kifejti, hogy az insurrectió rendszer hiányainak javítására a mostani pillanat a legjobb, mert a felség meggyőződött a nemesség buzgalmáról és hűségéről s a védelmi rendszer hasznáról, e kiegészítő rendszer, illetőleg intézmény szükségességéről; az ország viszont belátta, hogy az insurrectio a hiányok kiküszöbölése, előkészítés és gyakorlás nélkül az államnak kevés hasznot hajt, az országnak kevés becsületet szerez. Az insurrectio-rendszer hibái: a késő felajánlás, a legénység nyilvántartásának, gyakorlásának hiánya, hiány fegyverben, felszerelésben, ruházatban és a képzésre szükséges egyéneken. A felajánláson a törvényhozás, a többen az elbocsátás célszerű módzatai javíthatnak. A szétoszlásnál a megyék vegyék át rendben a felszereléseket, javítsák ki, ha szükséges. A törvényes három évi gyakorlati időben a kerületi parancsnokok maradjanak meg állásukban. Ezenkívül alapúl egy kisebb csapat állíttassék fel (6 század lovas és 2 zászlóalj gyalogos), mint bandérium, olyanokból, a kik szívesen maradnának és ezek képeztessenek állandóan, hogy háború esetén a többi ezredben mint oktatók működhesse- nek. Így el lehetne kerülni azon surlódásokat, melyek abból erednek, ha máshonnan kap az insurrectio oktatókat.

A nádornak ez a jelentése, illetőleg felterjesztése az insurrectiónak oly fényes és igazságos védelme, a milyenre senki sem, még az intézménynek híressé vált védője, Kisfaludy Sándor, sem volt képes.

A felség kezdetben helyeselte a nádor tervét, de később (okt. 29-én) elejtette. S habár a nádor kimutatta, mily kevés költséggel járna tervének kivitele, a felség más alapon, a magyar gárda felújításával, akarta a tervet megoldani a magyar nemzet esetleges újabb hozzájárulásával. A változott viszonyok között azonban minden abbamaradt.

Midőn az insurrectio szétoszlása el volt határozva (nov. 19.), az az eszme is fölmerült a nádor környezetében, hogy jó volna országgyűlést összehívni s az insurrectiót a Rákos mezőn felállítani, mert ennek láttára a rendek biztosan fentartanák az intézményt a nádor szellemében. Természetesen ez is jámbor terv maradt.

A fentiekből eléggé kitűnik, hogy az 1809-iki insurrectióról nem maradt reánk pártatlan és igazságos ítélet, de kitűnik az is, hogy az insurrectio törvényes feje, a nádor, minden alkalmat megragadott, hogy a legfőbb tényező előtt az igazságot felderítse.

Naplójából kicsillig igaz jelleme. Egy sor, egy szó sincs benne, a mely szenvedelmességre mutathatna, de minden szava törvénytiszteletét, igazságosságát, pártatlanságát és mindenki más iránt való tiszteletét mutatja.

A mily nyugodtan beleírta (jún. 29-én), hogy a francziák őt királynak akarták, vagy a mily nyugodtan feljegyezte azt, hogy a felség az együttműködést, engedelmességet követelve őt például említette, oly nyugodtan írja naplójába azt is, hogy a felség egy szóbeli előterjesztéseért megszidta, oly nyugodtan azt is (okt. 4.), hogy a császárnénak, ki a hátrányos békekötést megghiúsítandó, őt ellenmondásra akarta rábírní, azt felelte, hogy őt semmiféle tekintet nem fogja arra vinni, mikép meggyőződése ellen beszéljen. És éppen ily nyugodtan jegyzi fel »tudomásuk« azt is, hogy ellene az udvari tisztviselők, különösen gróf Zichy miniszter, a császárnál makacssággal és ellenszegüléssel izgatnak, mivel az insurrectiós-rendszer fentartása érdekében többször felterjesztéssel élt és a felségnek ismételten ajánlotta tervezetét a hivatalossal szemben.

És mit szóljunk törvénytiszteletéhez és emberszeretetéhez?

Midőn insurgenseket sánczmunkára kérnek (szept. 14.), a kérést megtagadja, mert e csapatnak képzésre kell idő; midőn a felség az insurrectiót a kocsik őrzésére akarja rendelni, előterjesztést tesz, hogy Magyarországnemességére ily szolgálatot nem lehet róni, mert a haza és nem kocsitábor védelmére van kötelezve.

Törvényes jogait nagy gonddal őrizte a nádor, Magyarország érdekeit tartva szem előtt. Midőn az insurrectiót a fegyverszünet alatt be akarták osztani esetleges háború esetére a hadseregbe, a nádor a maga számára a tartaléksereg parancsnokságát kérte, a melyhez az insurrectio volt beosztva. Baldacci tábornok tanácsára a felség nem akarta a nádor kérését teljesíteni, mivel az a parancsnokság különös katonai képzettséget kívánt meg. A nádor erre azzal a kéréssel járult a felség elé, engedje meg, hogy az insurrectio élén harcolhasson, mert nemcsak névleg, de vérével is akar szolgálni. Az ország rábízta a nemességet, azért kötelessége is kívánja, hogy helyét ne hagyja el s készebb herczeg Lichtenstein parancsa alatt szolgálni, mintsem hogy az insurrectiótól elválasztassék (aug. 8.).

Valóban oly öre volt Magyarország jogainak, Károly Ambrus főherczeg primással együtt, hogy az udvari tisztviselők többször intrikáltak ellenük. Egy alkalommal (aug. 11.) feljegyzi, hogy a primás értesítette ily intrikáról. Az insurrectiót ugyanis — mint előbb láttuk — be akarták osztatni a hadseregbe, hogy a nádor a főparancsnokságtól elessék; majd pedig az ügyek gyors elintézésének örve alatt a magyar dicasteriumok jogait akarták megnyirbálni és egy vegyes deputatiót akartak szervezni az ország kormányzására nem a nádor, hanem a primás elnöklete alatt. A primás azonban nem fogadta el az elnökséget, mert

ezt a nádor jogának tartotta s csak a nádorral együtt volt hajlandó benne résztvenni.

Nagy nyugodtságát és önmérsékletét nem egyszer figyelhetjük meg. Midőn például a primás arról értesíti, hogy egymás ellen akarják őket ingerelni s a nádort gyanúsítják a császár előtt, hogy áskálódik ellene, egyszerűen csak ezt jegyzi fel naplójába: »tudomásul, mihez tartásul szolgál«.

Nem kevésbé kitűnik erélye és emberszeretete is.

Midőn a pesti tanács az insurgens betegeknek nem akart helyet adni, a székesfehérvári hadiszállásból futárral keresi meg a tanácsot »a szenvedő emberiség és a város egészségügye szempontjából, hogy tegye meg a szükséges intézkedéseket, mert ha visszaérkezéseig nem intézkednék, ránczba szedi a tanácsot«.

Ime, így tűnik ki a naplóból József nádor igaz pártatlansága. A nemzet tiszteletének kifejezést adott a nádor halála után azzal, hogy ércszobrot emelt emlékezetére, de ennél a szobornál maradandóbb emléket állított magának e naplóval, mert az idők végtelenségeig hirdetni fogja az ő alattvalói hűségét, törvénytiszteletét, emberséges gondolkozását és igazságos objectivitását.

DR. VISZOTA GYULA.

OPULI LÁSZLÓ HERCZEG, MAGYARORSZÁG NÁDORISPÁNJA.

— MÁSODIK KÖZLEMÉNY. —

Azon rendeletek és ítéletek közül, melyeket Opuli László herceg mint nádorispán kiadott, illetve hozott, a fontosabbak és korifestők közül nem mellőzhetünk némelyeket. Ide tartozik azon rendelete, melyben Sopron nagybirtokosainak, nevezet szerint a fraknai grófoknak, a két Nagymartoni Miklósnak meghagyta, hogy jobbágyaikat, ha megfizették a földbért, szabadon engedjék Sopronba áttelepedni, minthogy a királyi fölség *Sopron városát népesíteni* akarja,¹ a mi nagyon beillett azon eszmekörbe, mely a városok, a polgárság jólétének előmozdítása által az ország anyagi föllendülését czélozta.

Az ó-budai apácák által a Magyar Pálné asszony ellen indított pörben hozott ítélete szintén igen érdekes, noha csak utolsó fejezetét képezi egy oly borzalmas regénynek, melyet vadságában csak az élet tud megírni... Magyar Pálné asszony a Nadasdiak nemzetéből Csapó fia András unokájának, Gersei Lászlónak legkisebb leánya volt Köcski Sándor országbíró hugától. Született a XIV. század elején, 1310 körül, midőn túl a Dunán a féktelen Kúsziniek (Güsszingiek), szövetségbe a szomszéd osztrák és stájer urakkal, ezen vidék egyházi és világi főurait meghódoltatták, a nemeséget szolgálatukra kényszerítették és fittyet hányva a koronás fejedelemnek, mint kiskirályok zsarnokoskodának. Hasztalan indultak ellenök I. Károly király csapatai, a nemesi fölkelés; még ha győzött is, győzelmének hatása csak addig tartott, míg leült és föloszlott. A király jobbágyai tehát mindenképpen arra törekedtek, hogy a dunántúli veszedelmes egyetértést megbontsák, és a Kúsziniek ellen saját területükön pártot szervezzenek, mely úton lassan-lassan, szinte négy évtized mulván sikerült is a Kúsziniek hatalmát megtörniök.

A Gerseiek, László és öcsese, Dénes voltak az elsők, kezdetben az egyedüliek, kik a Kúsziniektól visszavonulván, a szent korona hűségére áttértek. A hirhedt Kúszini Iván, a hazaáruló

¹ *Magy. tört. tár.*, IX, 122.

szövetkezet feje félt e nemes példa hatásától és véres bosszút forralt a Gerseiék ellen. Legzordonabb csatlósát, Vörös Salamont vérszomjas csapattal küldötte Gersére, hogy a Nádasdiakat megfenyítse. László úr, ki nem volt elkészülve ily támadásra, a templomba menekült három szolgájával. De a rabló nem tekintette a szent helynek a gyilkosokkal szemben is fönnálló menedékjogát, az odamenekülteket a templomból kihurczoltatta és lefejezte. Ezalatt Dénes, a másik testvér, kilenczed magával, feleségével tudniillik, immár özvegy sógornéjával, saját gyermekeivel és testvére árváival eltorlaszolta magát udvarházában. A rabló azonban éjnek idején rájuk gyujtotta a házat. Valamennyien bennégték, csak az egy Margitot, László leánykáját, mentette meg dajkája önfeláldozó gondoskodása.¹ Neveléséről alighanem anyai nagybátyja, Köcski Sándor, utóbb országbíró, gondoskodott; kétségkívül ő hozta be a királyi udvarba is, hol a királyné belső udvari hölgyei (cubiculares) közt foglalt állást, innét ment feleségül Magyar Pálhoz, ki szintén benső, bizalmas embere volt a királyi családnak.

Magyar Pál alighanem valamely vagyontalanná lett jó családnak volt ivadéka a Tisza vidékéről. Mint fiatal vitéz szegődött Károly királyszolgálatába mindjárt akkor, hogy az országba bejött. Urát azután minden viszonyok közt híven szolgálta, minek következtében a királyi tárnokok nagyja, királyi kincstartó, Gimes várnagya lett, és mint a királyi javak visszaperló biztosa, sőt mint az udvari bíróság tagja is működött. Kísérője volt idősb Erzsébet királynénak nápolyi útjában is.²

Valószínűleg idősb Erzsébet királyné közbenjárásának köszönhető, hogy Margit kisasszony hozzá ment feleségül, kinnek, mint a királyi család árvájának, melyért szülei és rokonai véröket ontották, hozományáról I. Károly király ismerte kötelességének, hogy gondoskodjék. Tette ezt Visegrádon, 1332 márczius 8-án kelt jeles alakú levelével, melyben Margitot, akkor már Magyar Pálnét, fiúsította (praeficiálta) és minden atyai örökébe visszahelyezte.³

Isten megáldotta Magyar Pál és Gersei Margit frigyét két gyermekkel, egy fiúval és egy leánynyal, jólétök is napról-napra gyarapodott. A király és királyné föltűnően kegyelte őket; magok is iparkodó, takarékos és szerző emberek lévén, hallatlan gyorsasággal meggazdagodtak. Szóval, ráillett Magyar Pálnéra az Irás

¹ Fejér, *CD.* VIII/III, 592.

² Fejér, *CD.* VII/III, 595. IX/I, 213. — *Anjouk. Okmt.* II, 554. — *Soproni Oklt.* I, 114. — *Zichy Okmt.* I, 262., 593. — *Győri tört. és régész. füzetek*, II, 17. kövv.

³ Katona, *Hist. Crit.* IX, 5. — *Zalai Oklt.* I, 414.

mondása : »Isten körülkerítette őt és az ő házat és köröskörül minden vagyonát ; kezei munkáját megáldotta, és az ő jószága gyarapodott e földön.« (Jób, I, 10.)

Hanem utóbb végig is járatta a szenvedések iskoláján.

Magyar Pálné élte másik felében folyton és súlyosan betegeskedett. Aztán egymás után elhaltak mellőle mindazok, kiket a rokonság és szeretet kötelékei fűztek hozzá. Fia, a család egyetlen reménye szintén elhunyt Budán és eltemették a klarisszák ó-budai templomában. Úgy látszik, a hites társak meghasonlásának kell tekintenünk, hogy férje, Magyar Pál elosztotta jószágait neje és leánya közt, elhagyta súlyosan beteg feleségét és »Isten sugallatára« útra kelt Rómába az apostolok sírjához,¹ onnét esetleg más bucsús helyekre is.²

A kórágyra hanyatlott anya e rettentő veszteségre lemondott végkép a világról. Tanúsítja ezen teljesen megváltozott életirányát a fejedelmi adomány, melylyel birtokai legnagyobb részét az idősb Erzsébet királyné által alapított ó-budai templomnak, klostromnak és az ugyanott istenszolgáló klarisszáknak adta főleg azért, mert megengedék, hogy oda temesse László fiát. Valamint hogy ő is, menyje is, a boldogult László özvegye ugyanoda temetkezni óhajt. Nagy Lajos király ezen adománylevelet megerősítette.³

Azonban ezen bőkezűségét később megbánta Magyar Pálné asszony és kérte idősb Erzsébet királynét, adatná neki vissza atyai örökét. Úgy látszik, beteges tépelődései, atyafiai szemrehányásai, lehet, pillanatnyi pénzszüksége hatott lelkére. Erzsébet királyné tehát engedett a szegény asszony esedezésének.⁴

Az apácák azonban ilyen engedékenységre nem voltak hajlandók és pert indítottak ellene. Ekkor került az ügy Opuli László herczeg, a nádorispán ítélőszéke elé, a ki mindenek megelőgedésére intézte el ez ügyet. Az apácák megtartották a kérdéses bir-

¹ *Anjouk. Okmt.* IV, 479. — Fejér, *CD.* IX/I, 781.

² A magyarság leginkább látogatott zarándokhelyei valának : a Boldog Asszonyé Aachenben, Szent Miklós sírja Bariban, Szent Jakab apostolé Compostellában, Szent Erzsébeté Marburgban, a három szent királyoké Kölnben, Szent Patrik purgatoriuma Irország, és első helyen a szent apostoloké Rómában. Úgy tetszik, Magyar Pál római tartózkodásának emléke azon suplica, melyet Paulus de Ungaria, familiaris... Ludovici regis Ungariae VI. Kelemen pápának fölterjesztett 1345 márczius 15-én Giffredus de Giffredis magister in artibus érdekében, ki husz évig tanított a bolognai egyetemen és most, hatvan éves korában pappá akart szenteltetni, mely óhajtásának azonban törvénytelen születése akadályúl szolgált. Nem tudjuk, mint jutott Magyar Pál pártfogásához, melylyel czélt ért. (*Clementis VI. Supplicationes.* Anni III. pars I. fol. 87. Másolata a *M. N. Múzeumban.*)

³ Fejér, *CD.* IX/II, 433., 435., 668. IX/III, 395.

⁴ *Zalai Oklt.* I. 557.

tokok legnagyobb részét, ellenben ötezer arany forintot fizettek Magyar Pálné asszonynak.¹

Egy másik érdekes ügyben, mely epizódyszerűen belejátszott az anjoukori magyar történetbe, szintén része és megemlítésre méltó nemes része volt Opuli László herczegnek és nádorispánnak.

Megtelepedett nálunk Magyarországon egy Henrik nevű szilézi herczeg, kit azonban okleveleink csak becmező nevéen egyszer Hennikónak, máskor Hemulinnak, Hamulnak is neveznek. I. Károly király azt mondja róla, hogy Hennikó herczeg feleségének, a lengyel Erzsébet királynénak germanusa, azaz kis-öcscse.² Mihez képest aligha csalódunk, hogy e Hennikó Sveidniczi Bernátnak fia Kunegundától, idősb Erzsébet királyné nénjétől vagy valami közeli rokona vala.

Nagy Lajos király, ki a szóban forgó herczeget cseh Hennikónak, kedves családjabelijének (Hennico bohemus, familiaris noster dilectus) nevezi, 1362-ben Zágrábban levén, megkérte Kanizsai István zágrábi püspököt, engedné át a sopronmegyei kertesi és nádasi birtokait Henriknek. A püspök szó nélkül teljesítette királya óhajtását, annál inkább, minthogy ez megígérte, hogy majd megszolgálja neki ezt a szívességet.³

E birtokokat — úgy tetszik — azért adta Hennikónak Nagy Lajos király, mert nemsokára úgy találjuk, hogy Hennikó, ki Sopronban Szászlopot is bírván, immár Szászlopinak neveztetett, férje Pothli Pál leányának, Moz-nak,⁴ kit a király, miután fivérei elhaltak, fiúsított, hogy atyja után örökölhessen. Igen ám, de Moz fivére Pothli Pál fia Miklós még halála előtt eladta Pothli-, Pordány- és Bideskúton levő birtokait a Kanizsaiaknak.⁵

Ebből természetesen pör támadt, melyben Szécsi Miklós országbíró a szóban forgó birtokot Szászlopi Henriknek ítélte oda, a mit annál könnyebben tehetett, minthogy a Kanizsaiak okleveleit, melyekkel védhették volna jogukat, a királyi levéltárban zár alatt őrizték, a mint azt Nagy Lajos király maga elbeszéli.⁶

¹ *M. N. Múzeum Itára törzsanyaga*, ded. Visegrád, 1369. febr. 28. Kiadva Fejérnél, CD. IX/IV, 202. — Olv. hozzá a *Kath. Szemle* 1889. évfolyamában *Nemes Magyar Pálné asszony* cz. értekezésemet.

² *Anjouk. Okmt.* III, 176. ded. 1335. június 22. Minthogy I. Ulászló lengyel királynak ily nevű fia nem volt, a *germanus* szót nem lehetett testvérnek értenünk.

³ *Soproni Oklt.* I, 336.

⁴ *Soproni Oklt.* I, 373. — Ezen Pothliak bevándorlott olaszok lehetek, minthogy egyik családtagjok Lombard ragadványnevet viselt. (*Ugyanott*, 368., 408.) — A magyar történelemben Estei István örgróf ivadéka szintén Lombardnak neveztetik. (Theiner, *Hung.* I, 303.)

⁵ *Soproni Oklt.* I, 356.

⁶ *Soproni Oklt.* I, 386. V. ö. Fejér, CD. IX/IV, 212.

Erzsébet anyakirályné pedig nyomban elrendelte, hogy a nevezett három birtok a zágrábi püspöktől elvételessék és Szászlopi Henriknek átadassék.¹

Hogy ármánykodás játszott a dologba, kétségtelen. Nagy Lajos király leveléből értesülünk,² hogy hazug emberek, nevezet szerint Kont Miklós nádor merő gonosz irigységből föladta Kanizsai István püspököt, mint nyilvánvaló árulót, a miért aztán bezáratták, hosszabb ideig fogságban tartották, mígnem V. Orbán pápa közbevetette magát, egy papot küldött érette, ki a püspököt Viterbóba hozta, hol számkivetésben harmad évig sínlődött.³

Az ármányt — úgy látszik — Opuli László herceg fődözte föl,⁴ a kinek azután idősb Erzsébet királyné meghagyta, hogy Szászlop, Pordány, Pothl és Bideskút birtokokat a számkivetésből visszahítt tisztelendő zágrábi püspöknek visszaszolgáltassa.⁵ Mintegy engesztelésül azután Kanizsai Istvánt választotta Nagy Lajos király Katalin leánya keresztatyjául, a mi világos jele annak, hogy teljesen visszanyerte a királyi udvar bizalmát.

Hennikőről azután nem hallunk semmit, ha ugyan nem ő azon *Hanko*, a vilnai kapitány, kit Jagyello litván nagyfejedelem a magyar királyi udvarhoz küldött Skirgylo és Boris testvérei kíséretében, hogy Hedvig lengyel királynő kezét megkérjék, a miről későbbben.⁶

Opuli László herceg és nádorispán jelentősb ítéletei közé sorolhatjuk azt is, melyben a Nagymartoni két Miklóst, a franknai »gróf«-okat fej- és jószágvesztésre ítélte.

Tekintve a XIV. század sokszor kiméletes elbánását a különben érdemes főúri renddel szemben; tekintve azt is, hogy Nagy Lajos király a nevezett két Miklóst egykoron nagy kedvezésben

¹ *Soproni Oklt.* I, 383.

² Fejér, *CD.* IX/IV, 576.

³ Fejér, *CD.* IX/VII, 386. — *Archivum Vaticanum*, cod. 244. H. nro 181.

⁴ Következtetjük ezt onnét, mert V. Orbán pápa köszönetet mond neki. ded. Monte-Fiascone 1369. május 25-én, a miért a szentszék ügyeit Nagy Lajos királynál melegen pártfogolta, a mint erről a pápa Jugeé Vilmos bíborostól értesült. (*Tört. Tár*, 1895. évf. 284. lap, 423. szám.)

⁵ *Tört. Tár*, 1895. évf. 283. lap, 422. szám, ded. Róma, 1369 febr. 24. — *M. O. D. L.* 5730. ded. Buda, 1369 április 22.

⁶ A sok közül talán ide iktathatjuk még ugyancsak az Osl-nemzetiséget érdeklő következő regestát: Opuli László herceg nádor átírja a kalocsai káptalan jelentését (ded. 1370 május 22.), hogy István és János, Csornai Pál fiai, másrészt Péter, Lukács, Mihály, János, az Imre fiai és Pál, a Csornai, Miklós fia fogott bírák és a kalocsai káptalan emberei előtt, hosszas pör után, fölosztották egymás közt csorna-városi birtokukat. (*Orsz. Utár*: ügyvédek után maradt iratok, f. 24. nr. 135. — 1719. évi hiteles másolat.)

részesítette,¹ e keménység föltűnő, és mutatja azon nagy felháborodást, melyet a Nagymartoniak hazaáruló szövetezése keltett III. Albert osztrák herceggel,² ki Velenczével kezdett szövetekezni Magyarország ellen, míg nem a pápa is közbelépett és kijózanította a »Czopfos« osztrák herceget.

Megírtam egykoron³ a Nagymartoniak történetét és benne a negyedik nemzedékhez tartozó két Miklósét is, t. i. II., vagyis a magyar Miklósét, ki I. Miklósnak Cheyau Margittól volt fia és Szentgyörgvi Annának volt a férje, azonképpen III., vagyis a német Miklósét, ki Lőrincznek volt a fia Horsundorfer Margittól. De e két Miklós története nem teljes; értékes adatot szolgáltat hozzá Opuli László nádorispán ítélete, melynek tartalma következő:

Patli Lombárd Márton⁴ panaszt emelt a király előtt, hogy a Fraknoi, vagyis Nagymartoni két Miklós (Nikl), a Lőrinczfia úgynevezett »német« Miklós és a »magyar«-nak nevezett Miklós 1369 május 26-án reája szabadították szolgálkat, kik fiát börtökán keményen megverték, és egyik szolgálját halálosan megsebeztek, mire az illetők semminemű okot nem szolgáltattak. Ezzel be nem érvén, 1369. évi június 27-én ugyanezen szolgálk Mertl büdöskúti házára törtek, az ajtót felverték, barmait és állatjait, fegyvereit, a férfi és női ruhákat, ezüst vitézkötéseket és kancsókat, szekrénybevaló dolgokat és az összes drágaságokat elvitték; leányait, nemes hölgyeket, ruháikból kivetkőztették, feleségét egyik helyről a másikra hurczolták, minek következtében a nemes asszony súlyosan megbetegedett. Ezenfölül ama szolgálk Mertl mindkét birtokát, Patlit tudniillik és Büdöskutat elpusztították, jobbágysai minden vagyonát elvették és maguk közt felosztották; végül mindennemű okiratait elrabolták, azokat részint elégették, eltépték vagy maguknak megtartották, mi által kétezer márkánál nagyobb kárt okoztak neki. Ezután Nagymartonba, a honnét jöttek, uraikhoz, kiknek parancsából mindezen gyalázatosságokat elkövették, visszatértek.

Nagy Lajos király megértvén e panaszt, legott meghagyta a győri káptalannak, hogy az előadottak valóságáról biztos tudomást szerezve, a két Fraknoi Miklóst a nádor elé idézze. A győri káptalan a király emberével egyetemben 1369 szeptember 7-ig a vizsgálatot megejtette, és egyhangúlag megerősítette Lombárd

¹ *Turul*, 1889. évf. 67. lap.

² Fejér, *CD.* IX/IV, 650. — IX/V, 236.

³ *Olv.* a *Turul* 1889. évfolyamában.

⁴ Mertl, Mertelinus, néhol valószínűleg hibás olvasással Merklinck, Merklinusnak is előfordul.

úr panaszos előadását, egyúttal jelentvén, hogy a terhelteket a nádori törvényszék elé megidézte.

A két Miklós azonban az idézést siketségre vevén, a nádor előtt meg nem jelent, jóllehet, Lombárd úr tizenkét napig várta őket. László nádorispán pedig szakadatlanul folytatta a törvényes eljárást: a Nagymartoniakat még kétszer maga elé idéztette a pozsonyi káptalan által, és minthogy makacsúl ekkor se jelentek meg, Sopron vármegye három községe: Majad, Sopron és Cseprek piaczaik közhírré tétette végleges megidéztetésüket (1370 november), és miután ezen törvényes eljárása is kárba vészett, az ország főuraival és nemeseivel törvényt látott fölöttök, és kimondotta rájuk a kemény ítéletet, melynek értelmében mind a két Fraknoi Miklóst elkövetett hatalmaskodások miatt életök és minden birtokaik elvesztésére ítélte, miről Visegrádon, 1371 április 30-án kiállította Lombárd Márton részére ünnepélyes alakú levelét.¹

IV.

Nem lehetetlen ugyan, hogy Opuli László herceg kedves rokonának, jóakarójának és barátjának, IV. Károly császárnak példájára megírta eszmékben és változatokban gazdag élete emlékezeit, de azok ránk nem maradtak. Nem csoda; hisz a császár önéletrajza is csak csonkán menekült a feledékenység örvényéből. S ez nagy kár! Ha fönmaradt volna László hercegtől efféle emlékirat, a XIV. század második felének története világosabban és talán igazabban tárulna elénk. Van ugyan tőle és neve alatt kiadott latin és német² nyelven írott számtalan levelünk, de ezek legnagyobb részben hivatalos iratok; jellemzését és működését tehát mások elejtett megjegyzéséből, leginkább pedig tényekből kell és lehet csak megismernünk.

Tudjuk ugyan, hogy nem volt barátja a háborúságnak, a miért a gnieznói főesperes mint a béke emberét, *pacis sectatorem* magasztalja; mégis csalódnánk, azt hívén, hogy a vitézi élethez, mely a középkorban az első világi pálya vala, nem értett. Hall-

¹ Eredetije hártján a M. O. D. L. 5937. száma alatt. — Nagy Imre ismerte ugyan ez ítéletet, de ki nem adta; ellenben kiadta a győri káptalannak levelét, melyben a káptalan bizonyítja, hogy a nádor által fejj- és jószágvesztésre ítélt két Nagymartoni Miklós Patli Lombárd Mártonnal kiegyezett úgy, hogy a Keresztúr nevű birtokok árából Lombárd Mártonnak 250 font dénárt fizettek. (*Soproni Oktár*, I, 408.)

² A német nyelv a latin mellett a XIV. században igen sűrűn kezd jelentkezni, mint a diplomácia másodrendű közege. A császárok és egyéb német fejedelmek mind gyakrabban használták, mi annak a jele, hogy a latin nyelv ismerete nálok nem éppen volt általános. — Nagy Lajos királyunk, ki jól beszélt németül, szintén használta érintkezéseiben a német-

gatással mellőzvéen a bregai herczeggel folytatott, föntebb említett háborúskodását, tudjuk, hogy Nagy Lajos király bajor fővezérének őt nevezte ki; ¹ részt vett Nagy Lajos király 1377. évi litván hadjáratában; ² és midőn Jagyello II. Ulászló lengyel király őt opuli herczegségében megtámadta, évek hosszú során, mint látni fogjuk, vitézül védekezett. De mert, mint reális életnézetű államférfi, azt észlelte, hogy a vitézi rend mindinkább elgyarlódik, önzővé fajul, ³ az emberiségnek se szellemi, sem anyagi hasznát nem tekinti, sőt annak alabort vet; ellenben a városokban, a polgárság köréből életképes, friss szellem fakad, a szorgalom, vallásssóság, becsületesség szelleme, mely tisztos munkájával a jólétet emelni, azt megvédeni is birja: László herczeg is a polgárságban, az iparban, kereskedelemben, és a mi ennek alapja, a föld helyes művelésében látta fölcsillogni a szebb jövő reményét, a miért annak érdekeit mindenképpen pártolni törekedett. Ezzel ugyan nagyon, de nagyon megelőzte korát, magát népszerűtlenné, a főrendi és vitézi körökben gyűlöltté tette; azonban nem hiányoztak, kiket meghódítottak eszméi; ilyenek valának például: Telegdi Tamás esztergomi érsek, Simontornyai Laczkfi Imre erdélyi vajda, Szepesi Jakab országbíró, Benedek, a Heem unokája, Bodon kormányzója, a Kanizsaiak és Czudarok, első sorban pedig a főséges fejedelem Nagy Lajos király és bölcs anyja, kik a benők már előbb is fölcsilant és megfogant politikai és nemzetgazdászati új irányt megvalósítani törekedtek. ⁴

Az Anjoukorban főleg Opuli László herczeg nádorispánságá-

országi fejedelmekkel a német nyelvet. Ehhez kellett alkalmazkodnia Opuli László herczegnek is, noha anyanyelve a lengyel lehetett; de mert csakhamar elterjedett Sziléziában a bevándorló németiség, mely tudvalevőleg nehezen tanul idegen nyelveket, a német szó a »műveltebb« körökben mindinkább használatos lett. A latinon és németen kívül tudott László herczeg magyarul is; kellett tudnia, minthogy a megyegyűléseken, melyeken ő elnököt, hogy a pörlekedőknek igazságot szolgáltatson, a tárgyalás kizárólag magyar volt, hol a német okiratokat bizonyítékul se fogadták el azon megokolással, hogy nem értik. Később, midőn Oroszországba küldötte őt Nagy Lajos király, aligha esett nehezére az orosz nyelv megtanulása, hisz gúnyosan »orosz«-nak is nevezgették őt a lengyelek.

¹ Olv. *Századok* 1907. évfolyamában értekezésemet ily cím alatt: *Anjouk és Wittelsbachok*.

² *Erdélyi Múzeum* 1899. évfolyam.

³ Olv. *Suchenwirtet*.

⁴ Világos jelét látjuk ennek Nagy Lajos király Visegrádon, 1364 június 10-én kelt azon rendeletében, melylyel Brassó városának Erdélyben a budai vásárok mintájára évi vásártartást enged és meghagyja a budai tanácsnak (Visegrád, 1364 október 18-án), hogy a vásárra vonatkozó összes leveleiket pecsétjök alatt közöljék a brassóiakkal. (*Magy. tört. tár.*, IV, 145—6.)

tól fogva éltek a városi polgárok fénykorukat. Számos királyi község ekkor nyerte szabadságlevelét, melynek következtében a szabad királyi városok sorába emelkedett; ¹ mások iparuk fejlesztéséül és gazdagodásuk alapozásául vásártartási jogot nyertek. László herceg ugyan szerényen, a mint illet is, háttérbe vonúlt, de az adománylevel egyik csücske, vagy mióta a pecsét levált róla, az alatta elbújtatott »relatio Ladislai ducis«, világosan föltünteti, hogy a hasonló kedvezményeknek ő volt a megindítója és előadója. Így értesülünk, hogy Nagy Lajos király a Lindvai Bánfi testvéreknek, László herceg javallatára, Lendva nevű birtokukon évenként tartandó vásárra jogot adományozott. ² Azonképpen Nagy Lajos király Gerécznek, Zágráb külvárosának, melyben a polgárok laktak, két hétig tartó ugyanolyan országos vásárt engedett, mint a milyennek tartásához Budának és Székes-Fehérvárnak joga volt. ³

Nem kevésbé fontosak, sőt fontosabbak voltak azon kereskedelmi szabadságlevelek, melyeket Nagy Lajos király László herceg és nádorispán előterjesztésére némely városoknak adott. Így értesülünk, hogy Nagy Lajos király a szebeni polgároknak, vendégnépeknek és tartozóiknak ugyanolyan szabadságot engedett, mint a budai polgároknak, hogy útjukban Bécs, Prága, Zára és Velence felé mindennemű kereskedelmi áruikat kibonthassák, letehessék, cserélhessék vagy eladhassák, és ebben őket senki se háborgassa. ⁴ Egyúttal meghagyta a király a budai tanácsnak, hogy a nagyszebeni kereskedők azon szabadsággal bírván, miszerint ők s az összes erdélyi polgárok áruikkal szabadon átmeheszenek Bécsbe, őket ne kényszerítsék áruik kibontására. ⁵ Viszont Brassó város javára megengedte, hogy idegen (lengyel, német) posztókereskedők Brassón túl ne vihessék áruikat, hanem azokat Brassón bontsák ki és adják el végszámrá, mint ez Budán szokás. Azonban e tilalom nem alkalmazható a hazai, nevezet szerint a kassai kereskedőkkel szemben. ⁶

¹ Bártfát Nagy Lajos király ded. Buda 1370 márczius 8. emelte a szabad kir. városok sorába. (Fejér, *CD. IX/IV*, 230.) — Azonképpen Nagyszombatban 1372 november 6-án elrendelte, hogy Szokolca, eddig királyi szabad falu kulcos várossá tétessék, fallal kerítettessék, heti vásárt kapjon, harminczadot ne fizessen és a királyi városok rendes szabadságát élvezze. (Fejér, *CD. IX/IV*, 422.)

² *Zalai Okt.* II, 9. ded. Pécs, 1366 május 23., mely kelet ellen azon kifogásunk van, hogy Nagy Lajos király ez oklevélben már Lengyelország királyának is neveztetik.

³ Tkalčić, *Civ. Zagrab.* I, 243. ded. Visegrád, 1372 márcz. 10.

⁴ Zimmermann, *Urkundenbuch*, II, 297. — Fejér, *CD. IX/IV*, 50. ded. Visegrád, 1367 június 29. A pecsét alatt ez áll: Relacio Ladislai ducis palatini.

⁵ *Magy. tört. tár.* IV, 146. ded. Visegrád, 1367 január 9.

⁶ Fejér, *CD. IX/IV*, 168. ded. Buda, 1369 december 18.

Összefüggésben áll ezen intézkedés azon egyezményvel, mely Nagy Lajos és Kázmér lengyel király közt mintegy két évvel előbb Budán létre jött. Ez egyezmény szerint Nagy Lajos király megengedte az összes Lengyelországból érkező kereskedőknek és vásárosoknak, hogy Kassáig megfizetvén a vámokat, melyeket atyja, boldog emlékü Károly király megállapított, szabadon jöhetnek; Kassán azonban három napra áruba kell bocsájtaniok portékájokat. Ha azokat senki meg nem veszi, ötödnapra tovább indulhatnak, eladhatják, a mit magokkal hoztak és vehetnek, a mi nekik tetszik, bárhol másutt. Igéri továbbá Kázmér királynak, hogy az újabban megengedett vámszedést megszünteti s a lengyel kereskedőket ugyanoly védelemben fogja részesíteni, mint saját alattvalóit, mire Kázmér király hasonló engedményekre kötelezte magát.¹

Megengedte továbbá Nagy Lajos király a brassóiaknak, hogy áruikkal Zarába és viszont Zarából Brassóba vámmentesen közlekedhessenek: hadd szokjanak hozzá a zárai kereskedelmi úthoz, minek következtében Magyarország a tengervidék mellékéről jövő árúban bővelkedhetik.² Hasonló szabadalmat nyertek a nagy-szebeniek Nagy Lajos királytól, hogy Bécs és Buda közt a Dunán nagyobb és kisebb hajókkal közlekedhessenek nemcsak, hanem Buda, Zára és Dalmátország egyéb városai közt szabad kereskedést űzhessenek.³ Ugyanez időben, úgymint 1370 szeptember 21-én általános rendelettel meghagyta Nagy Lajos király, hogy országa összes kereskedői, nem csupán a nagy-szebeniek, Horvátországgal és Dalmáciával, mely tartományokat — mint hangsúlyozni jónak látta — ő csatolta vissza Magyarországhoz,⁴ áruikkal vámmentesen járhassanak, kelhessenek, hogy ekképpen a kereskedelem föllendüljön és az ország gazdagodjék.⁵

Mindezen és — kétséget nem szenved — számos más hasonló rendeletek Erzsébet anyakirályné, Opuli László herczeg kegyelője, és az ország egyházi és világi főurai hozzájárultával, kiknek élen László nádor állott, történtek.

A bányaugyekben ugyan előadóul 1369-ben Hédervári Györgyöt találjuk; ⁶ a céhek nagyobb szabású rendezése pedig

¹ *Monum. Polon. hist.* V, 47. ded. Buda, 1368 febr. 25.

² *Fejér*, IX/IV, 227. ded. Seemniche (Szenic), 1370 július 31.

³ *Fejér*, CD. IX/IV, 230. ded. Buda, 1370 márczius 8.

⁴ ad partes regni nostri Dalmatie et Croatiae, quas a tyrannicis nostrorum emulorum manibus Deo auxiliante recuperando, sub nostram reduximus fidelitatem.

⁵ *Magy. tört. tár*, IV, 149.

⁶ Wenzel, *Magyarország bányászatának kritikai története*, 324. lap.

1376-ban történt, ¹ midőn Opuli László herceg már Oroszországban helyettesítette Nagy Lajos királyt: mindazonáltal, ha a nagy népszerűsége gondolunk, melyben Opuli László herceg még a szomszéd krakkói kézműveseknél (mechanici) ez időben — mint azonnal látni fogjuk — élvezett, el kell ismernünk, hogy ő volt nálunk legbuzgóbb előmozdítója az iparnak. És ha úgy találjuk, hogy már Nagy Lajos korában vagy kevéssel utána Pest, Buda, Pozsony, Sopron, Eperjes, Bártfa, Késmárk, Lőcse, Brassó, Nagyszében és Kolozsvár központjaivá lettek a polgári munkának, a hol kardcsiszárok, flaskóművesek, dróthúzó, paszomántók, timárok, hintógyártók stb. mellett szerephez jutottak sokszor egy czéhbe egyesítve a festő, drágakővéső, aranyverő és képfaragó mesterek is: lehetetlen hálával nem emlékeznünk Opuli László nádorisánra, ki kezdeményezte, hogy a czéhek önkormányzati kiváltságos testületet képezzenek. Ezentúl a czéhek adóztak a város helyett, a czéhek védelmezték fegyverrel kezökben a város falait az ellenség ellen, tagjaik a városi jóllét elemeit képezték, midőn az egyesek munkáit egyesítették hatalmas közgazdasági, nem ritkán politikai és közjogi tényezőkké, minthogy a czéhek lefoglalták az egész embert a magok számára, de viszont nevelték, pártfogolták, gondoskodtak róla és családjáról, mindezt a munka és közjó érdekében. ²

V.

Opuli László herceg első jelentős sikere Magyarországon, midőn a házassági eljegyzést IV. Károly császár Venczel fia, a cseh király és Erzsébet hercegnő, István úr árvája közt létre hozta, ephemer, ideig-óráig tartó volt csupán. Ezen eljegyzésből soha se lett házasság; ismerjük az okokat is, melyek az egybekelést meggátolták; valamint tudjuk azt is, hogy két háború sarjadt ez ízetlenségből: egy az osztrákok, más a császár ellen, mely utóbbiban Opuli László herceg mint nádorisán vezette a hadat, aligha szívesen, hanem csak kötelességéretből és valószínűleg nem sok kárt okozott Morvaországnak, a hova barátjával, Czudar Péterrel betört. Tudjuk azt is, miszerint e bomlások következtében egy hajszálon függött, hogy Nagy Lajos király és anyja jogát Lengyelországra el nem vesztette. ³ Opuli László herceg, ki hig-

¹ Olv. Szádeczky Lajos székfoglaló értekezését a M. T. Akadémiában: *A czéhek történetéről Magyarországon.* (Budapest, 1889.)

² Olv. Czakó Elemért *Magyar Iparművészet*, 1903. évf. 201. lap és *Erd. Múzeum* 1908. évf. 35. l.

³ Bővebben tárgyaltam ez eseményeket *De-Surdus János* életrajzában (Budapest, 1807.) és *Anjouk és Wittelsbachok* című értekezésemben a *Századok* 1907. évfolyamában.

gadtan mérlegelte Magyarország politikai helyzetét, belátta e visszasságok veszélyes következményeit és barátjaival, sok ellenlábás tülekedése daczára, mindenképpen arra törekedett, hogy a régi barátságot az Anjouk és Habsburgok, valamint az Anjouk és Luxemburgok közt helyreállítsa, sőt izmosítsa, minthogy e barátságban látta az Anjouk és Magyarország jóléte biztosítását.

Két igen fontos körülmény segítette ez igyekezetében. Az egyik, hogy Isten nagysokára teljesítette Nagy Lajos legforróbb óhajtasát, és gyermekeket, igaz csak leányokat, adott neki. A másik körülmény, hogy Kázmér király elhaltával Lengyelország koronája a magyar királyi házra szállott, mely utóbbi esemény következtében Nagy Lajos király, illetve anyja, idősb Erzsébet királynő lengyel uralkodásáról behatóbban kell értekez-nünk.

Nem könnyű feladat ez, minthogy a lengyel történelemnek éppen Nagy Lajos korára eső részlete meg van hamisítva. Állítom ezt azon élénk rokonszenvem mellett is, melylyel a nemes lengyel nemzet iránt viseltetem.

Kázmér lengyel királyt, e csekély erkölcsi értékű, habár jóindulatú fejedelmet Czarnkowi Jankó, gnieznói főesperes korirata tette »nagy«-gyá érdemén fölül, a mi elvégre bocsánatos dolog leendett, talán érdem is, hisz alkanczellárja volt és hálával tartozott neki. ¹ De e nagyítással a főesperes utóbb azt czélozta, hogy Nagy Lajos lengyel uralkodását, főleg anyját, idősb Erzsébet lengyel királynőt és fia helytartóját Lengyelországban kisebbitse, gyalázza. Tette pedig ezt, hogy tudniillik folyton rágalmazta a magyar Anjouk uralmát Lengyelországban, s ezzel megtévesztette az olvasóközönséget azért, minthogy idősb Erzsébet királyné Jankó főesperest, mint Kázmér király sírja feltörőjét, megrablóját pörbe fogatta. Czarnkowi Jankó beismerte gyalázatos tettét, a miért őt a poznani főtörvényszék, melynek a püspökön kívül számos lengyel főúr és bíró volt tagja, 1372. június 10-én kelt ítéletével becsstelennek, minden tisztességétől és méltóságától megfosztottnak jelentette ki, Lubosz várától, melyet Kázmér király szolgálatában szerzett, megfosztotta és az országból örökre száműzte. ²

¹ Erkölcsi nemesség nélkül nagyság nem képzelhető, a miért a laza erkölcsű Kázmér lengyel király *nagy* melléknevét történeti tévedésnek tartjuk, hacsak azoknak nincs igazuk, kik állítják, hogy Kázmér király *nagy* mellékneve testalkata nagyságától vétetett. »Nonnulli a corporis habitu et statura Magni cognomentum ei datum esse volunt.« (Martini *Cromer*, Varmiensis episcopi *Polonia*. Kölni, 1589. kiadás 220. lap.)

² Az ítélet, melynek eredetije a gróf Teleki-család gyömrei levéltárában, XXIII. lajstrom, I. nyaláb, 17. szám alatt őriztetik, így szól: *In Cristi nomine. Amen. Nos Preczlaus iudex Poznaniensis notum facimus*

Pártatlan írók, nevezet szerint Grünhagen, Boldt, Lorenz és Zeissberg, jöllehet arról tudomással nem bírtak, hogy Czarnkowi Jankó jótevője, Kázmér király sírját megrabolta, királyi jelvényeit innét elvitte és ezért elítélték, csak kötve hittek szavának. Zeissberg úgy vélekedett fölöle, minthogy műve pártirat, nem lehet belőle Erzsébet királynő jellemzését bírálóat nélkül elfogadni.¹

universis, presentium notitiam habituris, quod cum mortuo pridem vocatione divina serenissimo potenti(?) domino Kazimiro olym rege Polonie illustri et in ecclesia Cracoviensi cum insignibus regalibus tumulatus domine Elizabeth, Dei gracia regine senioris Ungarie et Polonie, fidedignis relatibus pervenisset, quod violato nequiter sepulchro dicti regis, insignia regalia exinde aus(u) portata, ipsa domina regina huiusmodi crimen indagante, Johannes de Czarnkow super hoc infamatus, coram sua maiestate constitutus reatum suum recognouit, colorando tamen eius nequitiam, quod huiusmodi insignia in usus pios voluerit deputasse. Prefata domina presertim quoad temporalia nobis iudicium et iusticiam commisit vive vocis oraculo contra eundem de crimine prenotato. Nos quoque, quamvis contra confessum nulle sint partes iudicio in preactis volentes tamen sibi etiam confesso audientiam concedere, ut ex hoc sua iniquitas clarius convincatur, ad eundem dicendum, si quid dicere ad audiendam sententiam diffinitivam contra sese terminum coram nobis assignauimus competentem. Et quia in eodem termino, tamquam male sibi conscius non curauit co(m)parere Dei et Cristi) nomine invocato pro tribunali sedentes Deum et iusticiam habentes pre oculis, ac baronum regni Polonie nobis assistentium infrascriptorum consilio et assensu Johannem de Czarn(kow) orem sepulchri regii per hanc nostram diffinitivam sententiam declarantes, ipsum tanquam lese Maiestatis reum privamus castro Lubosz cum suis pertinentiis, quod in regno Polonie, insistens seruitiis dicti domini Kazimiri regis noscitur comparasse, idem castrum fisco regni aplicantes. Pronunciamus quoque ipsum esse indignum omnibus honoribus et dignitatibus, exullem in perpetuo et infamem et alias talem esse debere, ut sibi sit vita supplicium et mors solatium iuxta canonicas et profanas sanctiones. Et in huiusmodi testimonium presentes litteras scribi iussimus nostrique sigilli munimine roborari.

Datum et actum Poznanie decimo die mensis Junii sub anno incarnationis Cristi millesimo trecentesimo septuagesimo secundo.

Presentibus nobilibus viris dominis et baronibus: reverendo patre Johanne episcopo Poznaniensi et Vincentio Poznaniensi, Preczlae Kalysiensi palatinis, Laurentio Poznaniensi, Vicentio Gneznensi, Johanne Kalysiensi, Janussio Kaminiensi et Janussio Bechoviensi castellanis, Preczlae Poznaniensi et Thomislao iudicibus, necnon baronibus nostris Cracoviensibus Dobislao palatino Cracoviensi, Raphaele castellano Wisliciensi et Johanne marschalco regni Polonie et subcamerario Sandomirie et aliis quampluribus nobilibus fidedignis.

(Bövebben tárgyaltam ez ügyet az *Erdélyi Múzeum* 1904. évfolyamában e cím alatt: *A magyar Anjouk lengyel krónikása Czarnkowi János.*)

¹ Olv. Zeissberg: *Die polnische Geschichtsschreibung des Mittelalters* című koszorús művét a 157. lapon. Zeissberg ítéletére azért adok sokat, mert iskolatársam lévén, jeles tehetségét, komoly igyekezetét és nagy szorgalmát már az egyetemen nagyra becsültem.

Nagyobb baj, hogy a gnieznói főesperes nyomán haladt Dlugoss János, a minden nemzet által megirigyelhető, derék lengyel történetíró. Ezt neki rossz néven senki se veheti, hisz a főesperes oly mesterien adta elő mondandóit, hogy őt gyanútlan nyomon nem követni, lengyel embernek szinte lehetetlen volt. Sőt ha Dlugoss még túlhaladja őt a magyar personális unio történetének igaztalan fölfogásában, ennek is megtaláljuk okát abban, hogy Dlugoss krakói kanonok Kázmér lengyel király hat fiának: Ulászló, Kázmér, Albert, Sándor, Zsigmond és Frigyes herczegnek tanítója és nevelője vala, s így érdekében állott a Jagyellók érdemeit, esetleg mások rovására is, kiemelni.

A lengyel történetíróknak azonban, minden figyelem mellett, melylyel nevezett két elődjüknek adóznak, kötelességök hibáikat a kútfőkből, melyeket gondos szorgalommal föltárnak, megigazítani. Szívesen hozzájárulnék magam is e föladat teljesítéséhez, de — sajnos — lengyelül nem tudok, más szláv nyelvet sem igen értek, és magas koromban, hivatásos elfoglaltságom mellett, arra, hogy e hiányt pótoljam, későn lenne vállalkoznom. Szilárdan hiszem mégis, hogy azok után, miket e tárgyban írtam, fognak találkozni, kik készségesen vállalkoznak, hogy a történetírás terén a kellő lépéseket megtegyék és mind szorosabbra fűzzék a kapcsokat, melyekkel a nemzetek életét intéző isteni gondviselés bennünket, szegény lengyeleket és magyarokat, kifürkészhetetlen céljai megvalósítására egybekötött.

PÓR ANTAL.

AZ ÁRPÁDKORI BÁNOK.

Meghatározások és helyreigazitások.

— NEGYEDIK KÖZLEMÉNY. —

27. Kőkényes-Rajnald nb. Mikod.

1269—1270., 1279., 1288., 1294., 1295., 1298.

1275-től 1276-ig szörényi bán ; már 1269 és 1270-ben »bán« ; ¹ 1279, 1288, 1294, 1295 és 1298-ban címzetes bán.²

28. Ratold nb. Roland.

1270., 1271., 1277.

1260—1267. szlavóniai, 1272 november 26-tól 1273 márczius 30-ig macsói bán. 1270 június 13-án címzetes bán,³ 1271 július 3-án ugyanaz ; ⁴ 1277-ben címzetes bán és országbíró.⁵

29. Gutkeled nb. Málezai Pál.

1271—1272.

1272-től 1275-ig (rövid félbeszakítással) szörényi bán ; 1271 július 3-tól 1272 augusztus 3-ig címzetes bán és Bácsmegeye főispánja.⁶

30. Miskócz nb. Panyit.

1270—1272.

1270-ben szörényi bán ; 1270 december 10-től 1272 november 26-ig Zalamegye főispánja és címzetes bán ; 1272 végén mint címzetes bán, egyuttal gačkai és zenggi főispán.⁷

¹ *Hazai okmánytár* VI. 174.

² Fejér V. 2, 496. V. 3, 436. VI. 2, 149. *Hazai okmánytár* VI. 240. Wenzel IV. 332. V. 131., 179., 215. X. 162., 313. XII. 553.

³ Fejér VII. 1, 12.

⁴ Wenzel III. 247., 253.

⁵ Fejér V. 2, 390., 405. *Hazai okmánytár* VI. 227.

⁶ Fejér VI. 2, 395. VII. 2, 12. *Hazai okmánytár* VIII. 145., 439. Tkalčić 47. Wenzel III. 253., 273. VIII. 343., 346., 380—393. XII. 53., 695.

⁷ *Hazai okmánytár* I. 56. VII. 138. VIII. 145., 439. Knauz I. 605. Tkalčić 47. Wenzel III. 253. IV. 2. VIII. 343., 346., 382., 386., 389., 390., 393. IX. 2., 7., 46. XII. 6., 50., 53., 71., 695. *Zalai okmánytár* I. 60.

31. Kárászi Sándor.

1272., 1274., 1276.

A sorrend szerint tulajdonképpen *Tardosi Pál*-nak kellene most jönnie. Az esztergommegyei Tardosi Egyed fiai Pál, Márton, Benczencz és Sándor 1266-ban az ugyanazon megyebeli Berény helység szomszédjai (Wenzel VIII. 186.). 1272 július 11-én pedig olvassuk, hogy e Pált »dictus Banus«-nak nevezik (ugyanott 403). Benczencz és Márton nevű fivérei 1281-ben a Maróti (Pilis-marót) nevet viselik és az esztergomi Udvarnok szomszédai. 1295-ben már csak a következő Marótiak szerepelnek: 1. Benczencz fiai Benczencz és István. 2. »Tordos filius Paulbán«. 3. Márton fiai Miklós és Tompos. (Wenzel XII. 581.)

Ebből már most mindenki határozottsággal azt olvasta ki, hogy Tardosi Pál 1272-ben valahol bán vagy al-bán volt; erre azonban egyenes okirati bizonyítékunk nincsen; a »dictus banus« minden kétséget kizárólag csak azt jelöli, hogy a Banuse Pálnak mellékneve, tehát nem Pál bán, hanem Bán Pál; nem szól ennek ellen a szokatlan »Paulbán« sem.

Kárászi Sándor 1268-ban szörényi bán; 1272-ben mint címzetes bán országbíró.¹ 1274 augusztus 27-től 1275 első feléig mint címzetes bán Dobokamegyének és a mellett 1276-ig Szebenmegyének főispánja.²

32. Csák nb. Máté.

1273—1277.

1272 november 27-től 1273 április 21-ig szlavóniai bán; 1273 végén címzetes bán és országbíró.³ 1277-től 1278 április 15-ig címzetes bán, mosonyi-, bányai-, vasi- és soproni főispán.⁴

33. Csák nb. Ugron.

1275.

1268-ban szörényi bán; 1275 márcziusától júniusáig újra az; 1275 decemberében mint címzetes bán országbíró;⁵ 1279-ben macsói és boszniai bán.

¹ Wenzel IV. 2.² Fejér V. 2., 174., 298. *Hazai okmánytár* VIII. 186. Wenzel IV. 35., 51.³ *Hazai okmánytár* VI. 192. Wenzel IX. 28.⁴ *Hazai okmánytár* VI. 227. (v. ö. *Hazai okmánytár* VII. 166.) Knauz II. 76. Wenzel X. 367.⁵ *Hazai oklevéltár* 72. Wenzel IX. 114.

34. Pécz nb. Dénes.

1275., 1284.

1274 végén szlavóniai bán; 1275 áprilisában címzetes bán és Zalamegye főispánja; ¹ 1284-ben címzetes bán és Sárosmegeye főispánja. ²

35. Pécz nb. Gergely.

1275. 1283., 1285 körül. 1291., 1296., 1309.

1272 november 27-től 1273 május 14-ig kučevói és barancsi bán; 1275 június 17-től július 27-ig címzetes bán és somogyi főispán; ³ 1283-ban címzetes bán; ⁴ 1285 körül »bán« és országbíró, 1291 július 10-től október 9-ig mint címzetes bán Bars- és Nyitra-megye főispánja; ⁵ 1296 október 6-án csak címzetes bán; ⁶ 1309 július 21-én megint az. ⁷

36. Hontpázmán nb. Tamás.

[1276., 1277.

1275 decemberétől 1276 első feléig szlavóniai bán; 1276 augusztus 9 óta címzetes bán és nyitrai főispán; ⁸ 1277-ben a mellett komáromi és pozsonyi főispán is, mely állásban 1277 november 10-ig található. ⁹

37. Csósz Izsák.

1276.

1276 január 3-án olvassuk, hogy Lister comes fiai: Izsák bán, Benedek székesfejérvári kanonok, Pál, Lex (talán Alexius) és László a fejérmegyei Csósz helység tulajdonosai. ¹⁰ Izsák bánról nem hallunk többé semmit; Benedek kanonokról pedig azt mondja László király 1277 június 27-én, ¹¹ hogy a Székesfehérvárott

¹ *Hazai okmánytár* IV. 54.² *Hazai okmánytár* VI. 261., 305.³ Fejér V. 2. 209. (tévesen 1274). 248., 397. (tévesen 1277). *Hazai okmánytár* VIII. 179. Wenzel IX. 115. *Zalai okmánytár* I. 78.⁴ Fejér V. 3. 157.⁵ Fejér VI. 1., 130., 180. *Hazai okmánytár* VII. 219. Wenzel V. 25. XII. 510.⁶ Wenzel V. 150.⁷ Knauz II. 602.⁸ Knauz II. 59. *Hazai okmánytár* VI. 227.⁹ Fejér VI. 2. 401. Knauz II. 76.¹⁰ *Hazai okmánytár* I. 66., 68.¹¹ Fejér VII. 2. 55.

történt koronázatása alkalmával őt a koronázási ruhákkal felöltöztette, a miért neki és Pál nevű fivérének, ki mint királyi követ érdemeket szerzett magának, a csószai birtokot adományozta.

38. Gutkeled nb. Sándor.

1278.

1278 november 6-án olvassuk,¹ hogy Sándor bán fia a Gutkeled nb. István bán-herczeg fiai ügyében Horvátországban túszként tartózkodik. Sándor bánról azonkívül még tudjuk, hogy 1291 előtt halt meg, hogy Gutkeled nb. István bán fia Pálnak a rokona és hogy György nevű fia 1291 előtt mag nélkül elhalálozott, miért is összes birtokai a Gutkeled nb. rokonaira szálltak át.² Mindezek alapján más helyen³ kimutattam, hogy Sándor bán a Gutkeled nb. Dorog fia, 1268-ban szabolcsmegyei főispán és hogy többek között István bán-herczegnek fivére.

39. Gutkeled nb. Majádi István.

1278.

A sorrend szerint más következnek: ~~53. Gutkeled nb. István.~~

A Bökény nemzetség Péter nevű tagjáról 1277-ben azt mondják, hogy leánya akkor már özvegy. (*Zichy-okmánytár* I. 38.) E Péter fiai Péter és Jakab a XIV. század kezdetén Fejérmegyében fekvő Battyán nevű birtokukat elvesztették. Bökény nb. Jakab megkapja 1277 április 26-án a Fejérmegyében fekvő polgárdi földet. Az erre vonatkozó adománylevelet 1280-ban és 1292-ben megerősítik. Az ezeket előadó oklevélmásolat másik oldalán egy 1340-iki Battyánra és Kis-Fülére (tehát Bökény-Somlyó és Polgárdi mellett eső falvakra) vonatkozó cserelevél van följegyezve s ez említi a Bökény-Somlyóra vezető utat, meg »Petrus banus de Bokensomlyoa«-t is. Dr. Karácsonyi János ezen tőle közölt adatot azzal egészíti ki, hogy ő ezen »Petrus banus-t« az 1277-ben szerepelt Bökény nb. Péterrel azonosítja; erre csak azt akarom megjegyezni, hogy ez a tőle közzétett szövegből szabatosan ki nem tűnik.

Fenti Majádi Istvánról tudjuk, hogy 1272 november 27-től 1273 május 14-ig boszniai bán; 1278 június 19-től 1279 márczius

¹ *Blagaji okmánytár* 35.

² Tkalčić 64.

³ *Turul* 1904. évf. 178—180. lap.

13-ig címzetes bán, országbíró és mosonyi főispán; ¹ 1284 október 16-án címzetes bán; ² 1288 márczius 27-én szlavóniai bán.

40. Vodicsai István.

1278., 1287., 1288., 1289., 1293., 1294., 1300.

1290 és 1295-ben szlavóniai bán; 1278., 1287., 1288., 1289., 1293., 1294. és 1300-ban címzetes bán.³

41. Apa.

1279 előtt.

Apa bán leánya, Mahar (= Macharias) comes nővére, 1279 februáriusában (Belos bán nb.) Belos özvegye. Belosnak első nejétől Belos nevű fia van, kinek képviselőjében atyái nagybátyja István Mahart nővérének hitbéri követeléseire nézve kielégíti.⁴

42. Breznai és Szarvadi Gogán.

1279., 1284.

IV. László 1279-ben Ambos fia Hégen-nek és e Hégen fiának Gogán bánnak az 1278. évi cseh hadjáratban szerzett érdemek elismeréséül Külsőszolnokmegyében fekvő Szarvad nevű ősi birtokukat újra adományozza.⁵ Gogán bán 1284-ben a váradai káptalan előtt választott bíró minőségében működik.⁶ 1292-ben tanúsítja az egri káptalan, hogy Hégen fia Breznei Gogán bán özvegye, Csepelszigeti Orbán leánya, Konrád nővére, a bán fivérének Lászlónak hozományi és hitbéri követeléseit elengedte.⁷ 1299 szeptember 24-én olvassuk, hogy a Tomajnembeliek a Kraszna mentén Zilah mellett fekvő Leupak, Elye és Mikafölde nevű birtokaikat Hégen fiainak, Lászlónak és Jánosnak eladják.⁸ Az erdélyi káptalan 1330-ban IV. Lászlónak 1279-ben kiállított adománylevelét Hégen fia László fia Szarvadi János részére átírja.⁹ Gogán bánnak nem voltak tehát gyermekei.

¹ *Blagaji okmánytár* 33., 34. *Fejér V. 2.* 447., 492. *Hazai okmánytár VIII.* 190. *Wenzel XII.* 253.

² *Fejér V. 3.* 263.

³ *Blagaji okmánytár* 29. *Hazai okmánytár VIII.* 255. *Tkalčić 60.*, 61. *Wenzel IX.* 457. *XII.* 462., 484., 561.

⁴ *Wenzel IV.* 204.

⁵ *Fejér V. 2.* 559.

⁶ *Zichy okmánytár I.* 55.

⁷ *Fejér VI. 1.* 209.

⁸ *Hazai okmánytár VII.* 282.

⁹ *Fejér VIII. 3.* 481.

43. Tomaj nb. Örköny.

1280.

Szeréms megyei ember ; a Tomaj nb. Hippolit fia. László király tanúsítja 1280 november 27-én, hogy *Örkön bán* Szeréms megyében fekvő Pacsej, Jaksincz, Ősi, Vezenscz, Petricz, Káta és Tucs nevű birtokait Tomaj nb. Dénesre (a Losonczi Bánfiak ősére) ruházza át.¹ Örkön fivére Dénes már ezelőtt halt meg futód nélkül.

44. Kán nb. Gyula.

1280.

1278 jan. 3-án olvassuk, hogy Kán nb. Miklós vál. esztergomi érsek unokaöccsével, László vajda fia Gyulával, együttesen szerzett birtokukat, a somogy megyebeli Tóti-t az Elia nb. Hippolit esztergomi kanonoknak és ennek fivéreinek eladta.²

Fejér VII. 4. 181. és *Fontes rerum Austriacarum* II/XV. 120 gr. Kemény József másolata szerint egy okiratot közölnek, melynek értelmében az erdélyi káptalan 1280-ban tanúsítja, hogy »ad nostram accedentes presentiam Jula banus et frater suus Nicolaus, filii Ladislai bone memoriae, quondam vaivodae Transilvanie pro se et pro fratre eiusdem Ladislao« kijelentik, hogy Kolozsmegyében fekvő Szentmiklós nevű birtokukat 50 márkáért Magnus fia Jánosnak örökítik. Fejérben pedig így áll : »pro fratribus eiusdem Ladislai«. Tekintettel gr. Kemény Józsefnek hamisítványaira és arra, hogy László vajda fiáról, Gyula bánról és Miklósról mindeddig egyéb források mit sem tudnak és tekintettel a két helyen közzétett szövegnek zavaros voltára, könnyen fogadhatnók el, hogy az egész darab megint csak Kemény-féle hamisítvány. Én azonban úgy találok, hogy a darab alapeszméje, t. i. hogy László vajda fiai azt a bizonyos birtokot eladják, az okiratot még nem teszi hamissá ; a mi azonban el nem tagadható, az abban rejlik, hogy Kemény rosszul olvasta, tehát rosszul másolt. A »pro fratre eiusdem Ladislao« nyelvészeti absurdum ; »pro fratre eiusdem Ladislai« pedig azért nem állhat, mert László vajda fivére Miklós érsek 1280-ban már nem élt ; ugyanez áll a »pro fratribus ejusdem Ladislai«-ra nézve is. Az egyetlen helyes magyarázat az, hogy László vajda fiai Gyula bán és Miklós saját úgy mint fivérük László nevében a birtokot eladják, hogy tehát Kemény az eredetiben »pro fratre eorum Ladislao« helyett »eiusdem«-et olvasott, mert hogy László vajdának tényleg egy

¹ Hazai okmánytár VIII. 208.

² Hazai okmánytár IV. 57.

László nevű fia is volt, be van bizonyítva. Vajjon az 1280 évszám helyes keltezésen alapszik-e, az még kérdéses. Ha feltevésem igaz, akkor Kán nb. Gyula, kivel 1278-ban találkoztunk, 1280-ban tényleges vagy címzetes bán (vagy al-bán); bánására nézve megjegyzendő, hogy a földrajzi viszonyok alapján leginkább a szörényivel azonosíthatjuk. Többet nem tudunk e Gyuláról.

45. Ug nb. István.

1282.

Az egri káptalan bizonyítja 1282-ben, hogy Béli Ratold és Mikó a borsodmegyei Bélben lévő örökös birtokukra nézve az Ug-nembeliekkel egyezkedtek; az utóbbiak között van Derzs fia *István bán* is.¹ *Századok* 1875/366 szerint Ugh nb. Derzs fia István 1266-tól 1269-ig Béla herczeg alatt macsói bán.

46. Debreczeni Ráfáel.

1282., 1285.

Miklós fia; nemzetségét nem ismerjük; felmerül már mint bán 1282 július 6-án.² 1285 június 13-án rokonaitól, Barsa nb. Tamás fiaitól a Gáborjánmonostor nevű birtokot kapja.³ Midőn László király őt 1285 végén megjutalmazza, akkor csak »comesnek« nevezi;⁴ elbeszéli róla, hogy Barsa nb. Tamás fiaival, Rolanddal és Istvánnal együtt Pál volt országbíró lázadó fia Éty (= Atho) ellen harczolt és hogy e harczban Ráfáel egyik rokona Péter el is esett; a szalánczi vár ostromlása alatt (1280) a királynak szemeláttára kezén sérült meg; 1278-ban részt vett a biharmegyei adorjáni vár ostromlásában és azon hadjáratban, mely Miklós választott esztergomi érsek parancsnoksága alatt Alárd lázadó fia Gyán ellen Erdélyben lezajlott, mely alkalommal László nevű fivére megöletett; 1282-ben részt vett a kúnok elleni csatában, melyben négy sebet szenvedett, a mi azonban nem akadályozta abban, hogy a menekülő ellenséget kergesse. A báni címet egészen haláláig viselte.⁵ Utódai nem lévén, összes birtokai legközelebbi rokonára, András fia Dózsára (a Debreczeniek ősére) szálltak át.

¹ Wenzel IX. 342.

² *Turul* 1891/2.

³ *Zichy okmánytár* I. 63.

⁴ *Fejér* V. 3, 258—260.

⁵ V. ö. *Anjoukori okmánytár* I. 32. Wenzel IX. 507. X. 379. XII. 667.

47. Márk.

1283 előtt.

A váradi káptalan tanúsítja 1283-ban, hogy *Marcius bán fiai* László és Mihály a krasznamegyei (ma Biharmegyében fekvő) Ottomány nevű birtokot örök áron megveszik¹.

48. Gutkeled nb. Majádi Miklós.

1283—1291.

1275 április 3-tól augusztus 11-ig horvát-dalmát és tenger-melléki bán; 1278 november 6-tól 1279 márczius 13-ig szlavóniai bán. 1283 augusztus 14-én és októberben címzetes bán, mely minőségben 1291-ig találkozunk vele; 1291-ben a mellett Valkó-megye főispánja is.²

49. (Födemesi) János.

1284.

Pál fiai *János bán*, Pál és Miklós visszaadják 1284 augusztus 9-én a tőlük eddig erőszakosan elfoglalt komárommegyei Bille(g) helységet jogcs tulajdonosának, az esztergomi érseknek, mire ez nekik ősi birtokukat, a nyitrai megyei Födémest visszaadja.³

E János bánt meg nem határozhatjuk ugyan, de miután 1286-ban Komáromi Pál és Miklós a komáromi vámjövedelem ügyében érdekeltek,⁴ nagyon valószínű, hogy János bán fivére Pál azon Komáromi Pállal azonos, ki 1298-tól 1299-ig komáromi, győri és mosoni főispán, ki 1316-ban még él, mert az, hogy az 1286. évi Komáromi Pál az 1316-ban szereplővel azonos, be van bizonyítva.⁵ Az sincsen teljesen kizárva, hogy e János — ki 1284-ben csak címzetes bán lehetett — az 1273-ban előforduló János nevű macsói bánnal azonos.

50. Lőrinczi Ivánka.

1284.

A nagyváradi káptalan tanúsítja 1284 június 27-én,⁶ hogy Tahi Mikó fiai Szatmármegyében fekvő reszegei birtokukat

¹ Wenzel IV. 261.² *Hazai okmánytár* V. 70. VI. 33. VII. 181. Wenzel IV. 367. XII. 495., 514., 669. Tkalčić 61.³ Knauz II. 182.⁴ Wenzel IV. 284.⁵ *Anjoukori okmánytár* I. 400.⁶ *Károlyi okmánytár* I. 16.

Ivánka »bano Grech de Leurench«-nek eladták. Ez Ivánkát nem találjuk többé a reszegei birtokosok sorában.

51. Gyovad nb. Tivadar.

1284.

Csák nb. Pózsa fia, a már ismert Ugron 1284-ben Gyovad nb. *Tivadar fia Tivadar bánnak* szolgálatai elismeréséül a Vasmegegyében fekvő Kenéz birtokot adományozza. Midőn László király 1284 május 27-én ez adományozást megerősíti, akkor Tivadar bán atyját szintén *Tivadar bánnak* nevezi;¹ megjegyzendő mindjárt e helyen, hogy Kenéz 1345-ben Tivadarkenéz, 1384-ben pedig Tivadarbámfölde néven is fordul elő.²

Egy Tivadar fia Tivadar 1268-ban Kemény fia Lőrincz nádor pristaldusa Somogy megyében.³ A Gyovad nemzetség többnyire Zala- és Somogy megyében birtokolt. Tivadar bán 1323 október 13-án már nem él; két fia Tivadar (= Tivacs) és Bozó, és ezeknek fiai, eladják akkor kenézi birtokukat a vasmegyei káptalannak.⁴ Bozó fiai János, Tivadar és György 1341-ben szerepelnek;⁵ Tivadar 1346 július 12-én királyi ember.⁶ Kiemelendő még, hogy *Tivadar bán fia Mihály* 1314-ben nagyjádi, kisjádi és oberthi birtokát a somogyi konvent előtt Bertold fia Domonkosnak zálogba adja.⁷ Mindezekre nézve lásd különben a *Turul* 1902. évf. 64. lapján mondottakat.

52. Héder nb. Güssingi János.

1284., 1285., 1289.

1275—1277. szlavóniai bán; 1284 november 26-án, 1285 október 13-án és 1289 december 19-én címzetes bán.⁸

53. Fülöp fia Gergely.

1285.

1285 október 13-án tanúsítja a pécsi káptalan, hogy a Győr nb. Óvári Konrád és Lőrincz nádor fia Kemény közötti peres ügyben több baranyamegyei választott bíró sorában Fülöp

¹ Wenzel IX. 388., 413.

² Csánki II. 763.

³ Fejér VII. 5. 351.

⁴ *Hazai okmánytár* IV. 33.

⁵ *Zichy okmánytár* I. 602.

⁶ *Anjoukori okmánytár* IV. 622.

⁷ Fejér VIII. 7. 109.

⁸ *Hazai oklevéltár* 114. *Hazai okmánytár* VIII. 245. ⁴Wenzel IX. 385.

fia Gergely bán is működik.¹ Erre a bánra sem azelőtt, sem később nem akadunk.

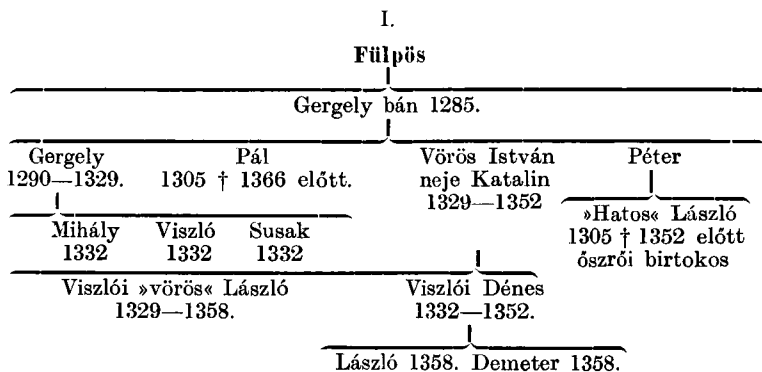
Meghatározására nincsenek támasztékaink, megjegyzendőnek tartom azonban a következőket :

a) bizonyos Gergely 1275 szeptember 27-én Baranyamegye főispánja ;² miután az ismert Pécz nb. (Márk fia) Gergely vele együtt akkor Somogy megye főispánja és Fülöp fia Gergely bán tíz évvel később baranyamegyei ember, nagyon valószínű, hogy az 1275. évi főispán vele azonos.

b) Miklós pápa 1290-ben Magyarországra vonatkozó levelét többek között néhai Gergely szlavóniai bán fia Gergelyhez is címeli ;³ miután mindedig e Gergely bánról sehoh sem tudjuk elhelyezni, szintén nagy a valószínűség, hogy Fülöp fiával azonos.

E Gergely bán utódaira és családjára a következő adatok némi — bár elég gyér — felvilágosítást nyújtanak.

Midőn a baranyamegyei viszlói Vörös László 1366-ban az ugyanazon megyei Bólyi Bekő unokáit Hatos Lászlónak ösrői birtokrésze miatt bepörli, mindkét fél többrendbeli okiratot mutat fel. Egy 1305-ben kiállított darabból kitűnik, hogy Gergely bán fia Pál, Pál bán fia János és Péter bán fia Mihály akkor a baranyamegyei Ósyró urai és hogy az »Ocsárdi« nevet viselik ; előadják, hogy Ósyrót rokonaiknak : Bekő fiai Kustáni Istvánnak és Mihálynak eladták. A későbbi évekből kelt okiratok összegezéséből⁴ e hárcm bán utódainak következő összeállítását kapjuk.

¹ Wenzel IX. 435.

² Fejér V. 2, 271. (tévesen Regen). *Hazai okmánytár* VI. 207. (A *Sztáray okmánytár* szerint Gregen).

³ Wenzel IV. 367.

⁴ V. ö. a *Történelmi Tár* 1908. évf. 491. old.

II.

Pál bán

 Vaskapui János 1305—1329
 † 1366 előtt

 Jakab Miklós Gergely
 1352—1366. 1352. 1352.
 használják az »Ocsárdi« nevet

 János Gergely
 1366. 1366.
 használják a »Vaskapui« nevet

III.

Péter bán

 Mihály
 1305—1329.

 Imre
 1352.

IV.

Rokonaik :Kustándi Marczell ¹

 Kustándi Bekó
 1281—1296.

 Bólyi István
 1293—1348.

 Mihály
 1293.

 András 1366—1383.
 1382-ben Baranyamegye alisp'nja

 Bereczk
 1366.

 Gergely
 1399—1429.

 János István
 1383—1394. 1399—1400.

 Mihály
 1422.

54. Csanád nb. Makó.

1285.

A Csanád nb. Izsák fia ; Kelemen bán ivadéka ; 1256-ban még comes ; 1285-ben bán.² Meghalt fiutódok hátrahagyása

¹ Egyéb források nyomán összeállítva.² Wenzel IX. 420.

nélkül; birtokai Csanád nb. rokonaira szálltak; nevét a mai Makó város őrizte meg. Birtokviszonyai arra engednek következtetni, hogy valamikor szőrényi bán lehetett.

55. Csák nb. Demeter.

1285.

Ugod fia, az ismert Csák nb. Csák bán unokaöccse; 1281-ben Bakonymegye főispánja.¹ 1285 július 22-én már »bán«,² mely minőségben László királytól egynéhány fehér- és somogymegyei birtokot kap. 1288 október 10-én Demeter bánnak rábamelletti földjét említik.³ Halála évét nem ismerjük. Kunigund nevű lánya a Ratold nb. Gyulához ment férjhez. Két fiával pedig, Móriczczal és Csákkal kihalt az ága.

56. Ismeretlen Rendveji.

1285 körül.

Barsmegyei ember. A nyitrai káptalan tanúsítja 1285 augusztus 25-én,⁴ hogy *Rendveji . . . bán* leányai Reksemes (Elefánti István özvegye) és Aglent (Bálványi Konrád özvegye) anyjuk hitbérét és saját leánynegyedi követeléseiket atyjuk legközelebbi rokonaitól: Rendveji Illés, Lórincz és Szobjeszlótól felvették. A bánnak tehát nem voltak egyenes fiutódai.

57. Héder nb. Güssingi Miklós.

1287.

1279-től 1281-ig szlavóniai bán; 1287 június 6-án címzetes bán.⁵

58. Mihály.

1288.

A csanádi káptalan 1288-ban tanúsítja,⁶ hogy Mihály bán és Vethe (= Veyte = Véty = Vétye), Tivadar bán frátresei, Arad-megyében fekvő Al-Ikus nevű ősi birtokukat nővéreiknek (sororibus suis, a mi esetleg egyéb nőrokonaikat is illetheti) Katalinnak és Ágnesnek és ezek révén Orosz Iván és Márk nevű férjeiknek mint

¹ Wenzel IX. 295.

² *Hazai okmánytár* VIII. 239. v. ö. Wenzel XII. 494.

³ Fejér V. 3. 445.

⁴ *Hazai okmánytár* VIII. 243.

⁵ *Hazai okmánytár* VII. 201.

⁶ Pesty: *Krassómegeyi oklevéltár* 117.

leánynegyedét átengedik. Erről a Mihály bánról 1311-ben újabb adatot találunk; ugyanazon évben megjelenik a csanádi káptalan előtt a Csanád nb. Beezi Mihály comes, fiával Jánossal és feleségével, néhai Mihály bán leányával és kijelenti, hogy Sáp, Kalanda és Marót (Mouruch) nevű birtokait, melyeket valamikor Mihály bán megszerzett és kezében tartott, Péter fia János mesternek és fiainak birtokába bocsátja.¹ Az erre vonatkozó okirat azonban határozottan kiemeli, hogy Mihály bán leánya ezen Péter fia Jánosnak a sorora, a miből nagy valószínűséggel következtethető, hogy Mihály bán és Péter fia János között nemzetségbeli rokonság létezett. Miután pedig biztosan tudjuk, hogy ezen Péter fia János a temesmegyei vidéken törzsökös Mena nemzetség sarja,² jogosítva vagyunk annak föltételezésére, hogy Mihály bán is e nemzetség ivadéka. Egy Mene nevű helység volt valamikor Torontálmegyében.

DR. WERTNER MÓR.

¹ *Anjoukori okmánytár* I. 238.

² V. ö. *Temesmegyei oklevéltár* I. 77—78.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

BAKFARK BÁLINT ADOMÁNYLEVELE.

A régi időkben csak igen kevés zenészünknek emléke maradt fenn és ezek között egy igen dicső név a magyar — bár szász származású — Bakfark Bálinté. Bakfark Bálint még a külföldi megemlékezések szerint is egyike volt a XVI. század legnagyobb lantvirtuosainak, kinék művei azonban csak elszórtan és igen kis számmal maradtak meg egyes külföldi gyűjteményekben. Műveivel, különösen tabulaturájával, lantra írt zenedarabjaival foglalkozott eddig az érdemes Bartalus István,¹ Káldy Gyula, Kropf Lajos és legújabbban Csiky János. Kettőnek, Jakab Eleknek és ugyancsak Bartalusnak arról is tudomásuk volt, hogy öreg korában haza került egy időre, János Zsigmond udvarába és tőle birtokadományt is nyert. Azonban az erre vonatkozó okiratot teljeséggel nem közölték. Az okirat Gyulafehérvárott kelt 1570 július 31-én és a kolozsmonostori konvent levéltárában őriztetett, azután a gyulafehérvári országos levéltárban, és végre 1885-ben felkerült ez is az Országos Levéltárba Budapestre.

Az okirat így hangzik :

Nos Joannes secundus dei gratia electus rex Hungariae, Da — — memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus — —, quod fidelis noster generosus Valentinus Bakfark musicus — — nostram

¹ Bartalus (*Osztrák-magyar monarchia*. Magyarország I. 366. l.) innét vette azon adatát, hogy Miksa császár meghívását Bakfark mellőzte. Kropf ezt tévedésnek mondja; az itt közölt okirat, biz n ár Bakfark bemandása és kérelme alapján csak annyit mond, hogy a római császár (II. Miksa) is igen marasztalta, de ő »vágyó lelkétől hozzánk visszatérítve, elhatározta, hogy mellettünk marad és egész (életén át) ne'ünk és hazájának szolgál.« Köchel Ludvig (*Die kais. Hof-Musikkapelle in Wien*. Wien 1869. 49. és 124. l.) az udvari zenekar lajstromaiból közli, hogy »Valentin Graf Bakfark für alle Unnderhaltung« mint első selista és k r r ester is évi 300 tallért kapott, akkor az igen nagy fizetés. De ott is csak egy évig volt maradása. Lásd még Bartalus: *Adalékok a magyar zene történetéhez*. Akad. értekezések. Bpest és Kropf Lajos ciklikét: *Századok* 1906. évf.

nagy véleménynyel van. Ugy látszik, hogy Bakfark nem igen vett részt a gyulafehérvári udvari életben, mert sem Gromo András erről nem szól, sem a szász források nem említik. Hanem igen is említik a szász források, hogy a fejedelemnek egy Péter nevű főzenésze koronként eljár Brassóba és más szász városokba, hogy a fejedelem udvari zenekarát koronként kiegészítse és felfrissítse. János Zsigmond halálával ennek az olasz behatású zenei életnek — Báthori Zsigmond kísérleteitől eltekintve, a melyekről Diruto Girolamo megemlékezik — nyoma vész.

DR. FÁBÓ BERTALAN.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

N. Jorga., Geschichte des osmanischen Reiches. Aus den Quellen dargestellt. Band I. (bis 1451). Gotha, Perthes-Aktiengesellschaft. 1908. 486. S. 9 Mark.

Még alig hangzott el a bírálók nagyon is vegyes kara, melyet a rövid idő alatt nagy hírre emelkedett bukaresti tanár és politikus utolsó műve (*Geschichte des rumänischen Volkes*)¹ támasztott, máris újabb nagyobb műve köti le figyelmünket,² melyben a török birodalom multját igyekszik feltüntetni. Az új munka éppen jókor került a könyvpiacra : a Balkán-kérdés legújabb felvetése az olvasók figyelmét megint Törökországra irányozta s így hát Jorga új könyve aktuális. De létjogosultságát komolyabb okkal is indokolhatja. Ebben az évben lesz ugyanis 75, illetve 46 éve, hogy Hammer-Purgstall és Zinkeisen munkái meg kezdtek jelenni. Azóta nagyot haladt a tudomány és így az öreg *Europäische Staatengeschichte* új szerkesztősége helyesen cselekedett, a midőn az ő vállalata keretében megjelent, részben elavult Zinkeisen-féle munkát egy újabb és modernebb művel pótolni igyekezett. Ennek megírását pedig Jorga tanárra bízták, kit e feladatra irigylendő nyelvismeretei, a nehezen hozzáférhető anyag ismerete, élénk stílusa és bámulandó munkaereje ajánlottak.

Az I. kötet előszavában Jorga megbírálja elődeit, kik közül azonban csak Hammer-Purgstallt és Zinkeisent méltatja figyelemre. Amaz — szerinte — túlságos sok tetszetős, csakhogy költött vonással és adomával cifrázta fel nagy művét, míg emezé kettős bajban sínylik : csaknem kizárólag nyugati forrásokon alapul

¹ V. ö. Kropf bírálatát: *Századok*. 40. köt. 1906. 938. l.; *Korrespondenzblatt des Ver. für siebenbürg. Landeskunde* 31., 3. ; *Liter. Centralblatt*. 1906. 30. ! *Allgem. Zeitung* (Beilage). 1908. 32. sz. ; *Revue Historique*. 1907. I. füzet.

² Illőnek tartom megjegyezni, hogy a jelen ismertetésem nagyjában összevág ama bírálatommal, melyet Seeliger tanár felszólítására a lipcei *Histor. Vierteljahrschrift* számára írtam. Hogy magyarul is közlöm, azért teszem, mert az a folyóirat kevés példányban jut hozzánk és mert Jorgának munkája hazai történetünket közelebről érinti.

és a III. részbe jól-rosszúl beszúrt művelődéstörténeti fejezet csak lazán függ össze a főmunkával. Irtak ugyan újabban mások is török történetet, teszem La Jonquières, Zimmerer (a Helmholtz-féle *Weltgeschichte*ben), Halil Ganem (*Les sultans ottomans*, 2 kötet, 1902.), avagy Bury és Brosch (a *Modern Cambridge History* keretében), de Jorga még ezt az utóbbi értékes dolgozatot is mellőzi.

Más helyen, az I. kötet zárófejezetében programmszerű nyilatkozatot találunk; ott számol be Jorga azokról a szempontokról, melyek őt munkájában vezették. Először is nagyobb tért szentelt a régi turkok, a szeldsukok történetének. Aztán így folytatja: »Eleve félre kell tennünk azokat a balítéleteket és hagyományokat, melyek a török nemzet barbárságáról, kegyetlenségéről, vérszomjáról és egyéb gonosz tulajdonságairól a köztudatban élnek, a mint sutba kell dobnunk azt a sok mende-mondát a szultánok monstruosus pszichológiájáról, a kik a traditio szerint csakis a földre tiport ellenfél vértócsájában, levágott emberfejek közepett, feldult paloták és meggyalázott keresztény templomok árnyékában érezték volna magukat jól . . .« »Nem létezik ma már nyomós ok, mely bennünket arra kényszerítene, hogy történeti ismeretünket tudatosan, gonosz szándékkal kieszelt mesékből és ne egykori hiteles forrásokból merítsük.«

Jorga e szerint mosolyog az egykorú keresztény népeknek félelmén, indokolatlannak találja rettegésüket és arra adja fejét, hogy úgyszólván egyetlenegy szultán kivételével, valamennyi nek alakját ne csak az államférfiúi nagyságot és a diadalmas hódítót, hanem még a nagy emberbarátokat megillető dicsfénynyel övezzék körül. Elődei — igaz — az ellenkező nézetnek hódoltak, de hiszen minden attól függ, mit szólnak azok az egykorú, hiteles források, melyekre Jorga hivatkozik. A csattanós választ Jorgának saját műve szolgáltatja. Az időközben megjelent II. kötet 3. lapján péld. ezt olvassuk: »Nemsokára (II. Mohammed) trónralépése után a Nyugaton is híre kezdett szállingózni, hogy az új fejedelem *egynémely elődjétől, sőt saját atyjától eltérőleg*, nem lel örömet az »állatias zabálásban meg lerészegedésben«, a »sok alvásban«, a »hárem örömeinek mértéktelen élvezésében«, »szép zsidónők szemérmetlen tánczaiban« stb., stb. (A hír igazat mondott, ámde II. Mohammed a fajtalanság egyéb válfajaiban keresett kárpótlást. Jorga II. 36.). Ezekről az épületes dolgokról Jorga az I. kötetben ugyan alig szólt valamit, de miután maga így ír a II. kötetben, fel kell tennünk, elhíhetjük, hogy a Nyugaton a II. Mohammed elődeiről elterjedt hírek mégsem voltak költött mende-mondák. A nyugati népeket hogyne szállotta volna meg az ijedség, ha azt hallották, hogy például I. Bajezid »sok órán át« nézte a Nikápolynál elejtett hadi foglyok lemészárlását (Jorga I.

295., más példák II. 237.); hogy II. Bajezid »ünnepélyes« megjelenésével emelte a hadi foglyok kivégzésének jelenetét, (II. 296.), avagy hogy Nagy Szolimán a mohácsi csatatéren saját naplója szerint 12.000 magyar foglyot fejeztetett le (II. 401.) Pedig erről a Szolimánról mondja Jorga (II. 343.), hogy telivér »ozmán gentilhomme«, egy töről metszett »Cselebi« mintaképe volt. Egy lappal tovább pedig maga beszéli, hogy a humanismus eme mintaképe, egy új ágyas követeléseinek engedve, saját fiát ölette meg (II. 341.); elmeséli továbbá, hogy leghűbb emberét, egyetlen ifjúkori barátját tette el láb alól (II. 349.) és hogy élte alkonyán oly rettegés között élte le napjait, hogy — mint a keleti despotizmussal karöltve járó vétkes bármelyik megtestesítője — óvatosságból minden éjjel más szobában aludt (II. 448.) Ezt a képet néhány vonással még kiegészíthetjük. Ismeretes, hogy a trónra lépő új szultán mindenekelőtt férfirokonait irtotta ki, a miben Jorga (I. 304.) »a mongol zsarnokuralom elvét« látja és ezzel igyekszik a dolgot »menteni« (I. 316., 373.). A szokásos megfojtásokból egyébiránt a vezireknek is kijutott osztályrészüik, akár rászolgáltak, akár (ritkább eset!) nem. Azok a profilok, a melyeket a vezirekről Jorga vázol, hol groteszk, hol undorító benyomást keltenek (II. 307., 349.), pedig műve még nem érkezett az elfajulás korának küszöbéig. Említsük még a hős velencei parancsnokok s admirálisok, a rhodusi lovagoknak meg görög érsekeknek — adott szó ellenére történt — kettéfűrészelését, karóba húzását? (II. 134, 149 stb.) Alighanem már elég ezekből a szemelvényekből, melyek hármas irányban tanulságosak. Bizonyítják, hogy a nyugati népeknek igenis komoly okuk volt a félelemre, hogy Jorga elődeinek pessimista álláspontja nem volt oly téves, mint a minőnek feltünteteti és hogy »tömeges mentési kísérletek« mindenképen rizikóval járó vállalatok, melyeket ritkán követ siker.

A mi már most a felhasznált *forrásokot* és *irodalmat* illeti, el kell ismernünk, hogy Jorga a bizancki, délszláv és nyugati forrásokat csekély kivétellel értékesítette. A török forrásokat csak fordításokból ismeri. Mostohábban bánt a szerb és magyar forrásokkal és újabb irodalommal, a mint ez az alábbiakból ki fog tűnni. Más hiányra is rá kell itt mutatnunk: sehol nem nyújt áttekintést a *török historiographia* fejlődéséről, a különösen Hammer-Purgstall által értékesített *birodalmi évkönyvekről*. Szinte komikus, hogy míg a közkezen forgó segéd munkák is, mint például a Meyer-féle lexikon röviden és tömören beszámolnak olvasóinak ezekről az évkönyvekről, addig Jorga azokat meg sem említi. Az európai könyvtárakban szép számmal őrzött török történeti *kéziratokról* sem találunk adatokat, holott részletes ka-

talógusok és ismertetések révén könnyen megközelíthetők lettek volna. Gárdonyi teszem, nem rég ismertette a mainzi török kéziratokat (*Magyar Könyvszemle*, 1905.). Karácson Imre pedig (*Századok*, 1908.) magában Konstantinápolyban bukkant lap-pangó kéziratokra, melyekről sem Hammer, sem más nem tudott.¹

A régi török krónikákról szól ugyan a 150. és 275. lapra oda-vetett jegyzetben; de ez zavaros és ki nem elégítő. Az olvasó csak a 275. lapon tudja meg, hogy a *Seadeddin krónikája* voltaképpen mennyit ér, és hogy azt *Thúry* magyarra fordította. Ugyancsak a 150. lapon azt írja, hogy Leunclavius *Annales*-ei 1596-ban jelentek meg először, a mi tollhiba (1590 helyett).

Általánosságban még csak egy megjegyzést teszek. Jorgának sem sikerült mindenütt áttekinthető, tiszta képet megrajzolni az eseményekről; sok helyütt a részletek dominálnak. De ha tekintetbe vesszük, hogy akkoriban mind az iszlám-világ, mind a keresztény Balkán-államok sokáig híjával voltak az egységnek és egységes irányzatnak, akkor be kell ismernünk, hogy a két ellentábor mérközéséről egységes képet nyújtani oly feladat, a melyen alkalmasint Jorga követői is hajótörést fognak szenvedni. A szeldsuki törökökről szóló fejezetekben pedig a monoton szabályossággal ismétlődő rablókalandok nehezítik meg az áttekintést. Egy módon kiadó és szerző segíthettek volna ugyan némileg e bajon, ha t. i. bővebb fejezetcímeiről és oldaljegyzetekről, továbbá térképekről gondoskodtak volna. De nemcsak ezeket nélkülöz-zük, hanem még tartalomjegyzék sem áll rendelkezésünkre (az utolsó kötetre utalnak), a mi ugyancsak megnehezíti a könyv használatát.

Áttérek most a részletekre.

Az I. és II. fejezetben Jorga felhasználta ugyan Vámbéryt és az elavult Guignest meg Klaprothot, de nem értékesítette a leg-szebb jellemzést, melyet valaha a nyugat-ázsiai »steppék«-ről írtak. Értem *Middendorff* leírását (a pétervári akadémia *Mémoire*-jei között, 29. köt.). *Hahn*nak művét: *Das Alter der wirtschaftl. Kultur der Menschheit* (1905.), mely a nomád életmódot mint a »steppe« következményét értelmezi, szintén mellőzte, nemkülönb *Peisker* munkáját (*Die älteren Beziehungen der Slawen zu Turkotataren* etc. 1905.), mely melleleg mondva magyar vonatkozásokat is tartalmaz. — A Jenisei mellékén talált és *Thomssen* által megfejtett ó-török feliratokról mitsem szól, a mint *Hirth* és *Franke* sinai tanulmányait is mellőzte, és a mi boszantóbb mulasztás: *Marquart-*

¹ Meg kell azonban jegyezmem, hogy a II. kötetben sok helyt felhasználta szerzőnk a szóbanforgó kéziratokat. V. n ég össze, a n it *Gerland E.* a *Deutsche Literaturzeitung* 1909. 24. számában a források felhasználásáról m nd.

nak *Streifzüge*it — saját kárára — nem használta. »A szeldsukok és a keresztes hadjáratok« cz. fejezetben Georgius Acropolitát a bonni editio és nem Heisenberg szerint idézi (I. 1903.). *Houtsmas* elsőrangú forrásműve (*Recueil des textes relatifs à l'hist. des Seldjucides*) nincsen sehol felemlítve. A bizanci császárság újabb történetírói közül pedig nem használta sem Hertzberget, Kuglert, Gruhnt, Wächtert (*Verfall des Griechentums in Kleinasien*, 1904.) sem Sarre művét: *Reisen in Kleinasien* (1896.), melyből a szeldsukok művészetére nézve meríthetett volna tanulságot.

A II. könyv az ozmán birodalom megalakulását tárgyalja. Itt a III. fejezet köti le figyelmünket: »Az első összeütközések a latin hatalmakkal (1366—69.).«

Ez időtájt hazánk érdekkörébe lépett az egyre előrenyomuló török és innen kezdve (215. l.) sűrűn találkozunk Nagy Lajos, majd Zsigmond, Albert és Hunyadi János nevével. Sajnálattal konstátálom, hogy Jorga az Anjoukról, örököseikről és a Hunyadiakról szóló újabb magyar irodalmat, avagy Hubernek német értekezéseit fel nem használta és rendszeresen csak Telekit és Fesslert idézi; ellenben újabb forrás-editióinkat, sőt a *Századokat* is helylyel-közzel forgatta. Arról a vitás kérdésről, vajjon hol és mikor mérkőzött meg egymással először a magyar és török, hallgat. Az 1365. s következő évek rendkívül bonyolult bolgár-magyar, illetőleg bolgár-török viszonyaira nézve Jirečeket és Thallóczyt követi, de azért e kutatók és Jorga elbeszélése (mint azt az említett folyóiratban kifejtettem) még sem vág össze. A Himfi-testvéreket Hemfieknek nevezi; Miklós magister küldetéséről mitsem tud. Nagy Lajosról több alkalommal (igy I. 229., 244—45.) kicsinylőleg és oly értelemben szól, mintha nem vette volna komolyan a keresztény egyház »védőjé«-nek címével karöltve járó kötelességeit és nem veszi figyelembe, hogy Lajos a szélrózsa minden irányában lekötött és szétforgácsolt erejével nem rendelkezhetett tetszése szerint. — A IV. fejezetben (Murad és Szerbia) nem használta fel sem Ruvaracnak fontos monographiáját Lázár fejedelemről, sem Ostoićnak népdalgyűjteményét. — Az V. fejezet hőse I. Bajezid, szerinte »félelem- és gáncsnélküli lovag«, »nagy császár és okos államférfi«. Háborúit illetőleg Huber, Kropf, Horváth Jenő és mások dolgozatait nélkülözzük. Callimachust Schwandtner szerint idézi, és nem használta fel az Altmann-féle Windeke-kiadást. — A Hunyadiakra áttérve, az újabb magyar irodalmat (elsősorban Fraknóit) nem vette figyelembe. Még a Palatio jelentése körül támadt, külföldi szaklapokba is átszármazott polémia is elkerülte figyelmét. A »hosszú hadjárat« topographiájáról, Murádnak a Dardanellákon való átkeléséről sem nyújt felvilágosítást. A román nemzet

soviniszta történetírójától nem vehetjük zokon, hogy Hunyadi Jánost »román parasztfiú«-nak nevezi. De még hős tetteivel szemben sem jár el igazságosan. A 439. lapon például azt a mondást kockáztatja, hogy Hunyadinak ország-világ csodálta »hosszú hadjárata« nem volt egyéb mint afféle »vom glücklichen Zufall begünstigte militärische Parade über die Donau«.

E hasonlat elolvasása után el voltam készülve, hogy a II. kötetben Nándorfehérvár felmentéséről majd olyformán fog nyilatkozni, hogy ez a hősi vállalkozás voltaképpen egy »vom Zufall begünstigter Putsch«-nál nem egyéb. De csodálkozásomra Jorga ezt a fegyvertényt mégis többre becsüli, mint a hogy a II. kötetben Hunyadi Jánosról egyáltalában sokkal kedvezőbben nyilatkozik, mint az I. kötetben.

Másrészt téved Jorga, midőn a szentimrei csatát Hunyadi diadalai közé számítja, avagy mikor a Vaskaput a Maros völgyében keresi. (I. 426.) Azt a hírt, hogy Murad Budára ünnepélyes békekövetséget menesztett volna, az összes forrásokkal szemben mendemondának minősíti. Meg nem győző érvelésének egyedüli alapja az a föltevés, hogy Murad többszörös lealáztatása daczára ennyire nem sülyedhetett. Brankovicsról Jorga nem ítél oly feltűnő kedvezően, mint Thallóczy (*Mon. Hung. Hist.* XXXIII. 1907.), a Brankovics-irodalmat pedig hézagosan közli (Wertner, Vukovics és Novakovics műveit nem használta).¹ A legutolsó fejezetben (Művelődéstörténeti viszonyok) összefoglaló képet tüntet fel a birodalom első korszakáról, de a mit az iszlámról és intézményeiről mond, az Brockelmann orientálista mértékadó szavai szerint (*Literar. Centralblatt.* 1908. 25. sz.), melyekre röviden utalok, hibás. Mindent összevéve, Jorga új műve a kellő javítás és részben átdolgozás után a hasznavehető segéd munkák sorában fog helyet foglalni.

MANGOLD LAJOS.

Egyházi földesúr és szolgálói a középkorban. Székfoglaló értekezésül írta: dr. Erdélyi László. Felolvasta a Szent István-Társulat Tud. és Irod. Oszt. 1906. november 8-án tartott ülésében. Budapest, 1907. Stephaneum.

Acsády Ignác *A magyar jobbágyság története* című munkájában a nála — életének utolsó éveiben — rendszerré vált irányzatossággal és felületességgel többek közt a *Pannonhalmi Sz. Benedek-rend története* I. kötetét is felhasználja munkája megírásához; azonban olyanformán használja fel, hogy nincsen köszö-

¹ V. ö. még Fraknoi cikkét Brankovicsról a *Századokban* 1909. 507. l.

net benne, — lépten-nyomon »latet anguis in herba«. Ugyanis a mit az idézett rendtörténet I. kötetében jól megírtak, azt ő egyszerűen, céljainak megfelelően, eltorzítja, így eltorzítva irányzatosan feldolgozza és azután világgá bocsátja, — a nagyközönség megtévesztésére.

Ezzel a megtévesztzeni akaró irányzattal száll perbe dolgozatában Erdélyi László. Mielőtt azonban a tárgyra térne, szükségességnek látja Acsádyval és másokkal szemben szabatosan körvonalazva kiemelni a katolikus egyház azon nagy horderejű mozgalmának jelentőségét, a melyet ez a rabszolgaság megszüntetése ügyében kifejtett. Azután rákerül a sor a leleplezésére annak, hogy mily hanyag és megbízhatatlan módon bánik el Acsády az általa idézett szám- és egyéb adatokkal. Ez a rész az »Acsády tévedései és hibái helyesbítésének és kiigazításának sorozata« czímet viselhetné.

Nunc venimus ad fortissimum. Következik Uriás (Oros) pannonhalmi apát jobbágypereinek feldolgozása. Ezekkel bánt el Acsády a legcélzatosabb felületességgel, a mi viszont Erdélyi Lászlónak, — a ki mellesleg említve a *Pannonhalmi Szent Benedek-rend története* szerkesztője — alkalmat adott arra, hogy a tatárjárás előtti korból Pannonhalmán fenmaradt végtelenül becses okleveles emlékek alapján — előbb az egyházi jobbágyokat foglalkozásuk és szolgálataik szerint csoportosítva — vonzó érdekességgel megrajzolja nekünk az ezen korbeli egyházi jobbágyok gazdasági helyzetét és viszonyát egyházi földesurához. Oly elevenen mozgó a kép, hogy az ember szinte maga előtt látja lüktetni az akkori gazdasági életet. Látja a pannonhalmi monostort, mint a gazdasági cultura egyik központját az ő sürgő-forgó sokféle gazdasági munkásával. Látja az apátság birtokain folyó céltudatos, eredményes és áldásos gazdasági működést, melynek nyomán anyagi jóllét uralkodik az apátság népei közt. Ezzel karöltve jár állandó kísérő mozgalomképen a gazdasági és társadalmi helyzet javításával való törődés, mely itt-ott, az apátok gyenge erélytelensége vagy egyéb okok miatt, a monostor jogainak rovására, eredményre is vezet. De változik a kép. Bekövetkezik Uriásnak, az erőskezű apátnak kora, a ki kolostorának nemcsak a lelkiekben, hanem a gazdaságiakban is erélyes kormányzója volt. Azt mondhatni, hogy alatta az apátságnak gazdasági restauratiója megy végbe. Ez a restauráció azonban véletlenül össze esik azzal a nagy politikai és társadalmi mozgalommal, melynek eredménye lón az — aranybulla. Szabadságmozgalommal van telítve ekkor nemcsak a politikai, de a gazdasági légkör is. Mindenki, így a pannonhalmi apátság szolgálói is, szabadulni akarnak egyes terhektől, igyeksenek, a

mennyit lehet, szolgálataikból lealkudni. Mindez persze legtöbbször perre vezetett. Az apát, Uriás azonban erélyesen védi kolostora igazát és a mint a periratokból látjuk, a per tárgya legtöbbször alaptalan vagy vélt sérelem; kiderül, hogy az okvetetlenkedők a perben legtöbbször téves adatokra hivatkoznak, a hol meg tényleg van valami orvosolni való, az, a mint az a tárgyalási iratokból kitűnik, könnyen gyógyítható, mert hiszen csak könnyű a seb.

Általában azt látjuk Erdélyi dolgozatából, hogy Uriás apát mindig a védelem és nem a támadás terén mozgott, már pedig az, hogy ő kolostorának jogait és igazát védi, még nem jogosít fel senkit arra, hogy ezért oly keményen elítélje és jogtalanul pálczát törjön felette, mint azt Acsády teszi. De neki, úgy látszik, szüksége volt arra, hogy a katolikus egyházat a kegyetlenkedés, a ridegség, a szigor, a kiméletlenség személyesítőjeként tüntesse fel.

Erdélyi László biztos kézzel végez a ferditések, megtévesztések, a »confusio polonica« tömkelegében bujkáló Acsádyval, és az okleveles források letagadhatatlan hitelességű fényénél ráolvassa: *hogy a »kegyetlen« egyház szolgálatában álló jobbágyoknak ekkor gazdaságilag jobb helyzetük volt, mint akár Mária Terézia korában.*

Mi csak hálával tartozunk Acsádynak, mert hiszen neki, illetve rossz könyvének köszönhetjük azt, hogy Erdélyi László egy roppant becses, alaposan átgondolt, érdekesen és valóban szakavatott tollal megírt kis monographiával ajándékozta meg hazánk gazdaságtörténelmi irodalmát, és valamint Acsády *Magyar történelmét* Dudek János bíráló kötetével felfegyverkezve lehet csak haszonnal elolvasni, úgy Acsádynak a *Magyar jobbágyság történelmét* is csak Erdélyi László most ismertetett értekezésével lehet használni.

A tanulság pedig az, hogy olyan szemmel, mint a milyen Acsádyé volt, nem lehet nézni »a sötétbe, sötét éjtszakába, régi elhúnyt idők homályos titkába«, különösen pedig akkor nem, ha az író az akkor uralkodott eszmnék megértésétől, már csak egyénisége miatt is, egy egész világ választja el.

—IB—

Ferenczi Sára: Ráday Pál Lelki Hódolás című imádságos könyvének első kézírata. Budapest, 1909. 80 23 l.

Ráday Pállal irodalomtörténetünk édeskeveset foglalkozott. Húsz éve ugyan megjelentek művei új kiadásban Négyesy László szakavatott bevezetésével, de sem azelőtt, sem azóta egész a jelen munkáig senki más számbavehetőt nem írt Rádayról.

Négyesy tanulmánya is meglehetősen hatás és eredmény nélkül maradt. Hogy egyebet ne említsünk, Négyesy rámutatott, mennyire jogosulatlan Rádayt a nemzetietlen kor költői közt emlegetni, és még ma is ott tárgyalja minden irodalomtörténetünk. Pedig Ráday sem időrendileg, sem versei szellemével nem sorolható az említett időszak lyrikusai közé. Egyrészt a főrangú lyrikusok, másrészt a protestáns egyházi költők XVII. századi csoportjához kapcsolódik. Az irodalom eddig nem igen vett tudomást arról, hogy Balassa Bálint iskolája két, egymástól elég élesen elkülönülő korszakra oszlik: az iskola virágzásának és hanyatlásának korára. Az elsőt az jellemzi, hogy jóformán tisztára Balassa Bálint eszmekörében mozog, az ő versalakjait használja, őt iparkodik hangban és modorban utánozni. Az iskola e korának feje Rimai János, a ki nem egyszer még a mestert is eléri. A második korszakban beáll az iskola bomlása. Balassa mellett idegen hatások, idegen versformák is jelentkeznek, az igazi lyrai szellem kiveszõben, a forma szépsége hanyatlóban van. Ezt a korszakot Koháry, Radvánszky János, Zichy Péter és Amadé Antal képviselik. Közéjük tartozik Ráday Pál is, mint minden tekintetben a legkiválóbb egyéniség, de rajta Szeczi Molnár hatása már szinte erősebben érzik mint Balassáé.

Ferenczi Sára dolgozata nem öleli fel Ráday egész pályáját, csak a *Lelki hódolás* általa felfedezett első kézírata alapján egészíti ki Négyesy életrajzát. Nem első ízben újra beigazolódik Négyesy egy feltevése, hogy t. i. a *Lelki Hódolás* valóban nem Ráday benderi tartózkodása alatt keletkezett, hanem ott csak sajtó alá rendezte a szerző. Az első kézirat tanúsága szerint 1706-ban a könyv már majdnem teljesen készen volt. Benderben Ráday átdolgozta az egészet, még pedig nem a legszerencsésebben, mert a prózai részt nagyon bőbeszédűvé tette. Ferenczi Sára dolgozata függelékében kiadja az első kézirat e részét, a mi nem kevéssé növeli munkája érdekét. Az első kéziratból kiderül az is, hogy az imákat eredetileg latinból fordította le Ráday felesége számára. A latin eredetit szerzőnk nem találta meg. Tüzetesebb kutatással remélhetőleg még ezt is felfedezi. Talán rá lehet bukkanni a Ráday könyvtárban. A kézirat nagy készülségre valló philologiai feldolgozása mellett, végleg tisztázza a dolgozat Ráday életrajzának egy vitás pontját is: házasságának történetét. Itt is kiderül, hogy Négyesy helyes nyomon járt.

Ez érdemekkel szemben keveset nyomnak az értekezés fogyatkozásai. Ezek a kezdőre vallanak. Szeret tekintélyekre hivatkozni és belőlük szükség nélkül idézgetni. Az pedig, hogy mindig az egyes szám első személyében beszél, azt a benyomást

kelti, mintha nagyon szeretne magáról beszélni. Stílusában is van valami édeskesség és akadnak igen naivúl megszerkesztett mondatai, mint pl. mindjárt a legelső.

Általában véve azonban annyi tehetséget és tudást árul el a kis tanulmány, hogy bizalommal nézhetünk a szerző pályája elé. Ha netalán dolgozata csak előkészület volna egy Ráday-ról írandó nagyobb munkához, előre is felhívjuk, hogy részesítse nagyobb figyelemben Ráday egyházi, de különösen politikai szereplését mint Négyesy tette, és Ráday kétszeri pártváltóztatása magyarázatául ne érje be egyszerűen a Gyöngyösi példájára való hivatkozással, mint a hogy Arany és Négyesy után most teszi. Ráday szilárdabb, emelkedettebb jellemnek látszik, semhogy e tekintetben Gyöngyösi eljárása mindent megmagyarázna.

Búcsuzóra még egy megjegyzést. Az irodalomtörténet, úgy látszik, tartogat babérokat Ferenci Sára számára is, mért vágyik hát azokra a bizonyos *nyugati* tájakra, a hol csak bogáncsok meredeznek az égre?

SZÜCSI JÓZSEF.

Nemzeti zeneművészet. Történetkritikai tanulmány. Irta *Osváth János*. I. rész. (Budapest, 1908. Toldi Lajos-féle könyvkereskedés bizománya.) 174 l. és 2 melléklet.

Látnivaló, hogy a mű magának a szerzőnek kiadása; ez a magyarázata, hogy még csak az I. rész jelent meg. Közelfekvő az a kérdés: érdemes-e komoly helyen bírálatra méltatni e töredék munkát, mely kiadót sem kapott s talán csak a szerző hiúsága juttatta nyomdafestékhez, — mint oly sok más szellemi terméket . . . hiszen a szerző nevét egyáltalában nem találhatni szereplő művészeink vagy íróink között.

Válaszom kész és határozott: *Osváth* könyve ma *zenei irodalmunk legértékesebb terméke*; tudományos becse absolut. P. Thewrewk Emil fejtegetései egy-egy részletkérdést oldottak meg (A hang mint műanyag; A magyar zene rhythmusa) és az anyaggyűjtés szükségét mutatták ki (A m. zene tudományos tárgyalása); *Bartalus István* inkább történetphilosophiai vázlatokat nyújtott (a *Budapesti Szemlében*: A magyar zene története; A cigány és viszonya zenénkhez); *id. Ábrányi Kornél* egyetlen tudományos igényű könyve (A magyar zene a XIX. században) csak hozzávetőleges adatok óriás halmaza; végre a legújabb: *dr. Fabó Bertalan* műve (A magyar népdal zenei fejlődése) a kevés factumot, zenei multunk kirabolt ereklyetárát bámulatós nagy apparátussal olyan

szerencsésen világítja meg, hogy a polczok és oldalfalak kisebb-nagyobb pókháló- és porrétegén látjuk : hol és mi lehetett, ha nincs — s milyen lehetett, ha ennyink és ilyenünk van meg ; kétségkívül tiszteletreméltó tudós, a ki a plesiosaurusról 600 lapnyi komoly könyvet tud írni. Osváth könyve azonban minden sorában exact, mindenütt adatok, tények, bizonyítékok, ismételt hivatkozások száznál jóval több tudományos forrásműre — s mindez kérlelhetetlen logikával egymásba fűzve. Alcímét »történeti és kritikai tanulmányul« fogalmaznám ; igen nagy érdeméül rovom fel, hogy kritikája nem rombol (a nálunk s éppen zenészek közt ismert ön- és közveszélyes deliriumban !), hanem épít. Erre az épületes példára is szükség volt ; elég szomorú, hogy azok a társaságok és kiadóczégek, a melyeknél a szerző e művével bekopogtatott, a kiadásnak csak anyagi oldalát nézték — s a kész munka hosszú évekig hevert a nélkül, hogy véka alá rejtett világosságából tanulhattunk volna. Valóban nagy kár, hogy egyetlen tudományos társaságunknak sincs olyan pályadíja vagy a Semsey-féléhez hasonló jutalom-alapja, melylyel művészeti, így zenei tárgyú, magas színvonalú művet segíthetnének a nyilvánosság elé ; ilyen serkentésnek, az elismerés reményének hiánya : bizonyosan egyik oka annak, hogy művészeti s ebben zenei irodalmunknak alig-alig akad hivatott művelője.

Osváthot mindenesetre igen hosszú évek rendszertelen, de sokoldalú és szenvedélyes zenebúvárkodása juttatta olyan megfigyelésekhez, a melyek aztán *egy* mederbe, rendszerbe terelték kutató kedvét. Ekkor már nem riadt vissza a középkori latin, német és francia nyelvű, sok fejtörést okozó zenei könyvek és egyidejű, nem mindig élvezetes zeneszerzemények tanulmányozásától. Hogy ez rengeteg időbe és fáradságba, s az ő anyagi viszonyai mellett nagy áldozatba került : ezt nem tartom elhallgathatónak ; a lelki erő itt legszebb jutalmát lelte abban, hogy az anyagi áldozattal létrejöhettett szellemi munka fényes eredményhez jutott.

A fényes, új eredmény egy része például az, hogy megtudjuk zenénk némely nemzetinek tartott jellemvonásáról, hogy idegen eredetű. És ezt csakis olyan széleskörű és mélyreható tanulmányozás hozhatta felszínre, a minőt nálunk eddig csak Osváthnál találtunk. Minden sorát el kellene olvasniok zeneértőinknek, s főleg azokat a következtetéseket elméjükbe vésmiök, a melyeket a szerző Liszt és Chopin, Gade és Grieg nemzeti zenéjéből von. A könyv kivonatolását teljesen fölöslegesnek tartom, főleg nem-zenei folyóiratban. Csak rámutatok, mint fölvetett témájának értékes okmánytárára, valamint a szerzőnek, szigorú mód-

szerében és előítélet nélküli, objectív gondolkozásában nyilvánuló igazi történettudósi magaslatára. Vajha másik kötete is mentől előbb kikerülne a sajtó alól!

KERESZTY ISTVÁN.

A selmeczbányai czéhek élete. Irta *M. Schindler Gyula.* Selmeczbánya, 1909. X., 222. l.

A »Művelődéstörténeti értekezések« 31-ik száma e munka, és doctori értekezésnek készült, mint az előbbeniek. Mindannyian tudjuk, hogy ezek az értekezések a dr. Békefi Remig e. ny. r. tanár történelmi semináriumából kerülnek ki. Az ő nagy érdeme tehát, hogy a tárgy iránti lelkesedéssel munkára buzdítja a fiatal tanárjelölteket, s bizony már nem egy törekvő historikusunk kezdte itt történetírói munkásságát. Ez a kötet is tartalmánál fogva egyike az értékesebbeknek, mert forrástanulmányon alapuló kutató munka, nem pedig feldolgozott munkák alapján összeállított gyakorlat. A tárgy maga szorosan a művelődéstörténet keretébe tartozik, s igen fontos, mert a czéhek csakugyan a magyar társadalomnak, még pedig az erős középosztálynak társadalmi, politikai és gazdasági viszonyait tükröztetik vissza. (4. l.) Hasznos munkát végzett tehát, midőn a selmeczbányai czéhek történetét feldolgozta. Műve tulajdonképen két részre oszlik. Az első a czéhek kultörténetével foglalkozik, a második a czéhek belső életével. E kettőhöz csatlakozik függelékül negyediknek (a harmadik rész, úgy látszik, kimaradt, vagy következetes sajtóhiba) a lévai csizmadiaczéh szabályzata, melyet a selmeczbányai rokonczéh számára kiállított. A »kültörténet« összefoglaló címe alatt egy fejezetben a czéhek megalakulásáról és a czéhbiztosról, egy másodikban pedig a vallásügyről szól. A második rész azután a belső szervezettel, az inas, legény és mester életével foglalkozik. Az anyagnak ez a beosztása is megfelelő lenne, legfeljebb azt mondhatnók, hogy ma már az ósdi és semmitmondó »kültörténetet« nem igen használjuk. Az anyag feldolgozása tekintetében azonban van néhány észrevételem. Az első mindjárt az, hogy szakember és laikus előtt sokkal használhatóbb és élvezhetőbb lett volna, ha az eredet még mindig vitás kérdésétől kezdve egész végig a czéh, illetve czéhrendszer általános történelmére való tekintettel írt volna. Mert akkor nem időzött volna sokat olyan részleteknél, melyek ezer más czéhével közösek és nagyon is ismertek, viszont jobban kidomboríthatta volna azokat, a melyek — speciálisak lévén — a vitás vagy általános jellegű kérdéseknél döntő fontosságúak lehetnének. S ebben a tekintetben nem is lett volna a feladata

nehéz, mert csak Szádeczky Lajosnak általa is idézett (csak egyszer említi, akkor is csak úgy, hogy adata téves, (85. l.) értékes dolgozatára kellett volna figyelemmel lennie. Pl. jó lett volna kiemelnie, hogy a legrégebb czéhiratokban sem talált adatokat arra nézve, mintha e czéhek vallásos egyesületből alakultak volna (8. l.), s akkor elfogadhatóbb lett volna a tömörülés célja: az ipar megvédésén kívül a kézműves tisztességes életfentartásának biztosítása. (2. l.) Ellenem bizonyíthatott volna azzal, hogy a birság neve itt is a viasz.¹ Rámutathatott volna arra, hogy a czéhek Németországból kerültek, kiemelhetne volna jobban, hogy itt a czéhek a városi tanácstól kapják szabályzatukat, holott eddig a legtöbbről úgy tudtuk, hogy királyi vagy földesúri adomány útján jutottak a kiváltságaikat tartalmazó czéhlevélhez. Jellemző adat az is, hogy a czéhrendszer falait már 1551-ben védeniök kell a kontárok ellen, s csakugyan ezek okozták később is pusztulásukat. (6. l.) Továbbá nem időzött volna részletesen annál a kérdésnél sem, hogyan lehet czipészczéh már a XIV. században, mikor a tímárok czéhe még nincs meg. Mert akármelyik értekezésből megtudhatta volna, hogy a kettő egy iparág volt, azaz, mint Selmezbányán is volt (12. l.), a czipészek egyszersmind bőrt is készítettek, s csak körülbelül a XVI. században mondhatták ki: hogy a vargasuszter maradjon a kaptafánál, azaz bőrt ne készítsen.² Vagy, hogy még egyebet említsek, láthatta volna, hogy a czéhmesternéről másutt külön pontban gondoskodnak. (84. l.) S a rendelkezésére álló adatok alapján mindjárt határozottabban nyilatkozhatott volna a czéhjegyző tiszteréről. (88—89. l.) Erre ugyanis rendesen a legszebb írásút választották meg, s az ilyen felmentést nyert a szolgamesterség alól. Így azonban kissé terjengős, bőbeszédű lesz műve, és sok helyen azt a benyomást teszi, mintha mesterségesen nyújtaná. (Vándorkönyv 126. l., vadászfegyverek leírása 154. l., sok helyen az adatok ismétlése, pl. Waldburgerek stb.). Ennek daczára is hiányzik a műből valami, a mi jó lett volna az elmaradt harmadik fejezetnek. A czéhek életét ugyanis nem igen találjuk meg a kötetben. Mert az első rész csak a czéharticulusok pontjaival foglalozik igen részletesen, a másik rész pedig — mondjuk, röviden — az inas, legény és mester jogaival, de hogy a czéhek hatása kifelé milyen volt, vajjon — mint maga említette — politikai, társadalmi és gazdasági szempontból volt-e valamikor irányító vagy számottevő befolyásuk Selmezbányán, arról legfeljebb a sorok között olvashatunk. Pedig e nélkül a

¹ V. ö. A czéhrendszer. Munkácson. 1909. 16 kk. 1.

² V. ö. I. h. 27 l.

czéheknek nincs jelentőségük. Másrészt a meglévő fejezetek keretében is jobban ki kellett volna emelnie a czéh erkölcsnemesítő hatását, a kötelesség és munka teljesítésére, a becsületre és tisztességre ösztönző irányát. E helyett azonban több helyen, mintha elvesztené a tárgy iránti objectivitását, a czéhekről igen kicsinylőleg nyilatkozik. Szó sincs róla, ha csak minden oldalon arról olvasunk, hogy ezerféle adót követeltek, hogy »a furfangban gyakorlott, pajtáskodó mesterek« (182. l.) mennyire elnyomták a fiatalabbakat, akkor hajlandók leszünk elítélőleg nyilatkozni. Pedig akkor feltétlenül tévedni fogunk; különösen akkor, ha egy selmezbányai csizmadia véleményét használjuk kritika gyanánt. (156. l.) Mert sohase feledjük, hogy ez a forma századokon át mégis százezreknek adott védelmet, jogokat és kenyeret, s éppen ma, a mikor az új rendszer mellett rémítő módon elpusztult kisipar megmentésére majdnem a régi alakjában akarják újjáalkotni, nem szabad elfogultaknak lennünk. Voltak kétségkívül hibái, de volt ugyanannyi jó oldala is. Ha sokat követelt és sok adót szedett, de részesítette is tagjait mindenféle segítségben, sőt a tiszta jövedelemből minden mester megkapta a maga évi járadékát.¹ Azon sincs mit megütközni, hogy a mester fiával szemben bizonyos engedményeket tettek. Mert ma is úgy védi minden egyesület a maga érdekeit, s ők is így biztosították az ipar pártolását. Arról pedig legyen bárki meggyőződve, hogy az ifjabb mester, azért, hogy az árulósínben hátrább árult, éppen nem neheztelt, s éppen oly nyugodtan bevárta előbbrejutását, mint egy fiatal tanár pl. a VIII. rangosztályba való előléptetését. Sőt én azt mondom, hogy az a rendszer még most, megszűnése után is segíti iparosainkat. Pl. nálunk most a szegény timárok eladták árulósínjüket (nincs már rá szükségük), s egyenként kaptak belőle 200—200 koronát (az özvegyek 100—100-at); van azonkívül czéhházuk szép bérjövdelemmel (a csizmadiáknak is), s évenként ezt is felosztják. Sokat lehetne még felhoznom, de nagyon kitértém, hagyjuk tehát, és az ismeretetés útjait kövessük . . .

A nyelvezete és stilizálása ellen is vannak kifogásaim. Sok benne a germanizmus s van benne sok rosszul és rossz magyarsággal megszerkesztett mondat, s mindet utóvégre sem lehet sajtóhibának betudni. Ilyen pl. »A czéhszabályzatok magát a czéhgűlésen való megjelenést nem annyira jognak, mint inkább a mester kötelességének tünteti fel.« (185. l.) »A csizmadiák czéh-

¹ Ez az, a miről sohasem beszélnek. Pedig mindjárt más képe van a dolognak. Mert pl. a mint én említettem, (Sz. 1909. i. h. 42 l.) megtörtént, hogy az egyik vizkeresztkor beállott, a 35 frtot lefizette, s még abban az évben 25 frtot osztalékul visszkapott.

szabályzata csak annyit mond, hogy a mesterektől bizonyos határidőt, a mely idő alatt »a mester remeket«, t. i. valami művet, melyet neki megszabnak, azaz egy papucsot kapczástul megcsinálja.« (154. l.) »... jókora pénzösszeg fejében látták el egy a mást czéhszabályzattal.« (19. l.) »Megjelenik a magyar csizmadia, magyar szíjgyártó és magyar kalaposok, mely elegyedik a tóttal, a némettel.« (38. l.) »Ittak ettek, mi csak ízükre jött« (155. l.) stb. Rosszak az ilyen képzések: feljebbhatóság (46. l.), czéhveli egyesülés (23. l.) stb. Az egyes részek és gondolatok összefűzése is sok helyütt csak külsőleg van meg. S ilyen átmeneteket pl.: »vizsgáljuk hát«, vagy »most a következő fejezetben ezt meg ezt fogjuk tárgyalni«, inkább csak előszóval való előadásnál használunk. A technikai részre még csak annyit, hogy azokat az alcímeket, melyek a fejezetek elején 20—24 sort tesznek, inkább a margón, a megfelelő helyen nyomattam volna, mert akkor az egész munka sokkal áttekinthetőbb lett volna. Viszont nem értem, miért kellett egyes kikapott szavakat vastag betűvel nyomtatni. Pl. »ne vállaljon olyan embernél munkát« (203. l.), »nem fogadhatták meg inasnak« (103. l.), »nem (lehetett) pénzben megváltani« (158. l.), »toldásokkal« (154. l.) stb. Felesleges külön megjegyezni, hogy u. o. ugyanott, u. a. ugyanaz, l. = lap, stb. Ezen jelentéktelenebb hibák mellett is nélkülözhetetlen lesz műve azok előtt, kik a czéhrendszer kérdéséhez hozzá akarnak szólni.

DR. TÁRCZY KÁROLY.

Arany László élete. Irta Kolosvári Aladár. Mezőtúr, 1909. 8-r. 64. l.

Arany Jánosnak két ízben feldolgozott életrajza után, a melyről a szakirodalom (E. Ph. K. 1907. 52. l.) nem nagy elismeréssel nyilatkozott, Kolosvári Aladár Arany László életének ismeretét kísérli meg. Nem oly nagy feladat vár rá, mint előbbi munkájában: Arany László életrajzi adatai biztosabban állapíthatók meg, élete folyása közelebb hozzánk, inkább nyitva van előttünk, s végül munkássága nincs olyan látszólagos külső ellentétben egyéniségével, mint atyjáé. Arany János egyénisége, képe előtt gondolkodva állunk meg: ez a nemes, tiszta, de mégis mindenkifelett egyszerű gondolkodású ember hogyan is alkothatta meg nagyszabású munkáit, melyek őt legnagyobb epikusunkká teszik. Arany László egyénisége és költészete látszatra ennél közelebb áll egymáshoz.

Kolosvári Aladár philologiai apparatus nélkül, mélyebbrendű elemzés és magasabb szempontok mellőzésével — úgy látszik, miként Arany János életrajzában is, a tanulóifjúságot tartva szem előtt — egyszerű, folyékony elbeszélésben festi meg egy

simán, nagyobb küzdelmek és mozgalmak nélkül lefolyt élet képét. Arany László legnagyobb küzdelme az étellel annak a gyanúsításnak a leküzdése volt, hogy műveit apja alkotta. A Délibábok hősenek s még inkább az Elfridának egyéni felfogású, egyéni stílusú alkotója ma már messze fölötte van e gyanúnak, a népmesék lelkes gyűjtője, mint a XIX. század irodalomtörténetének egyik jelentős alakja elfoglalta méltó helyét.

Adatokban gazdagon, de nem elég érdekleltően, bizonyos megszokott sablón szerint, szabályos egymásutánban következnek a Kolosvári Aladár elbeszélésében Arany László életének fejezetei. Az egész kép kissé egységesebb, mint Arany Jánosé : mert a költő életrajzába illeszti bele s nem külön tárgyalja Arany László munkáinak méltatását. — A Délibábok hőseről nem valami mélyreható esztetikai jellemzéssel, de az ifjúság lelkipilágához mértén s elég részletesen szól. Magasabban szárnyal, velősebb az, a mit Arany Lászlónak (az Elfridán kívül) legjelentősebb, leghatalmasabb költeményéről, a Hunok harczáról ír. Csak egy hiányzik ebből a tartalmas részletből : egy kis utalás Arany János hún tárgyú alkotásaira.

Ellenben nem tárgyalja elég részletesen költőnknek kétségbevonhatatlanul legjelesebb költeményét : az Elfridát. Ez a költemény tárgyánál fogva is jelentős, mert azokhoz az alkotásokhoz tartozik, melyek irodalmunkat az európai irodalommal kapcsolatba hozzák. Az Elfrida-monda nemcsak hazájában, hanem nálunk is régebben ismeretes : Dugonits András Kún Lászlója is tudvalevőleg ennek a mondának feldolgozása. Mindenesetre olyan szempont, melyet összehasonlító irodalomtörténeti jelentőségénél fogva sem szabad Arany László életirójának figyelmen kívül hagynia.

Kolosváriának mindenesetre érdeme, hogy népszerű modorban, de minden tudományos szempontnak (talán tudatos) mellőzésével Arany Lászlóról is megpróbált életrajzot adni. Az ifjúság ezt is, miként Arany Jánosét, haszonnal forgathatja.

DR. G. R.

Birindszi Viáne muházarászi. Irta *Ahmed Refik.* Konstantinápoly. A hidsre 1425. évében (1909.) 146 lap, 8 képpel és 5 térképpel.

A törököknél a legújabb időben meglehetősen népszerűvé vált utolsó nemzeti királyunknak Szapolyai Jánosnak emlékezete. A török alkotmány kihirdetése óta a politikai lapok és folyóiratok sűrűn emlegették Szulejmán szultán szövetségesének, János királynak nevét s a török közönség érdeklődéssel olvasgatta a róla szóló közleményeket.

Ez áramlatnak hatása alatt készült a czímben jelzett történelmi munka is, melynek czíme magyarul *Bécs első ostroma*; szerzője a konstantinápolyi katonai iskola tanára Ahmed Refik, kinek egy munkáját a *Századok*ban már ismertettem.¹

A szerző munkájában kettős czélt tűzött maga elé: egyrészt azt akarja bizonyítani és magyarázni, hogy a törökök Bécsét csupán a magyarok érdekében támadták meg s a Habsburgok erejének meggyengítésével csakis azt kívánták elérni, hogy Magyarország önállóságát megmenthessék; a másik czélja a könyvnek, hogy Bécs ostromát katonai szempontból magyarázza.

A munka különösen az előbbi szempontból vonja magára figyelmünket. Szerző a bevezetésben e szavakat mondja: »A magyaroknak az önkényuralom tüzetől való megszabadítása végett az oszmánok Szulejmán felséges zászlója alatt segítő kezüket a magyarok felé nyújtották s a magyarok jogainak és szabadságának megvédelmezése végett Bécs falai alatt mutogatták hatalmukat.«

Midőn a szerző az 1529. török hadjárat okait írja le, részletesen elbeszéli Magyarország helyzetét a mohácsi ütközet után, különösen a kettős királyválasztást és az ebből folyó zavarkokat. Szapolyai Jánosnak arczképét és aláírása facsimilejét közli s János királyt oly kiváló egyénnek írja le, a minőnek még legbuzgóbb párthívei sem igen mondták. Kiemeli azt is, hogy János király a törökök iránt mindenkor igen nagy barátságot és rokonérzést tanúsított, mikor pedig Szulejmánnal szövetségelt, ez csupán önzetlen és őszinte barátságból (?) jött János segítségére. A török író könyvében elolvasva, János király úgy tűnik fel, mint a magyar hazafiság és nemzeti önállóság megszemélyesítője, Szulejmán szultán pedig mint egy ideális jó barát.

Pontosan összegyűjtött az író minden adatot, a mihez hozzáfért, az ostromló és védő hadsereg számára nézve. Katonai szempontból részletesen elmagyarázza s térképekkel, csatatervvázlatokkal feltünteti a hadak felvonulását, Bécs ostromának intézését.

A szerző a felhasznált török, német, francia kútfők mellett két magyar munkát is idéz és használ s ezek: Rónai Horváth Jenő, *Magyar hadi krónika* című műve és a Szilágyi-féle milleniumi nagy történet.

A munka a Kütübháne-i iszlám ve aszkeri czég kiadásában igen díszes kiállításban jelent meg.

DR. KARÁCSON IMRE.

¹ L. a *Századok* 1907. 939. l.

A MAGYAR GYALOGSÁG MEGALAKULÁSÁRÓL.

I.

(Felelet Takáts Sándor válaszára.)

Takáts úrnak a *Századok* 598—613. lapjain megjelent válaszára könyvének bírálója a következőket feleli.

Nyomatott munka és *eredeti* forrás nem ellentétek, viszont nemcsak a levéltári anyag az *eredeti* forrás, mert ez esetben, ha a Takáts úr által használt levéltári anyagot kinyomtatnák, az azonnal elvesztené *eredeti* jellegét és többé nem lenne »*eredeti* forrásként« használható. A történelmi forrás eredetiségét nem a kinyomtatás dönti el, mint a szerző hiszi. És a nagynéha forrásul használt pár író se úgy szokás idézni, mint a szerző teszi, mondván: »Megírja azt Szerémi és Verancsics is.« Így tényleg a régi krónikások citálnak, de nem a Katona Istvánok.

Verancsics nem mondja a hajdúkat a Dózsa-lázadás »legveszedelmesebb elemének«, Szerémi pláne nem is juttat nekik részt a fölkelésben. Még mindig azt tartom, hogy valamely katona táncza nem lehet döntő a katona eredetére nézve és *ismét* ide írom, hogy a szerző könyvében a hajdúk katonai rátermettségét *csak* azzal bizonyítja, hogy azok Dózsát megették, ez pedig nem katonai erény és nem *csak* a hajdúk erénye, mert Verancsics szerint (II. k. 11. l.) mások is ettek Dózsából. Tudom, hogy nem az alkalmazott, hanem a gazda fizette a harminczadot, de ez nem bizonyít ellenem, mert tisztességes szolga a gazda parancsára sem szokott lopni; a diéta is ezért hozott törvényt a hajdúk ellen, de nem a gazdáik ellen. Az 1514: LXVIII. t.-cz., a mit szerző idéz, nem szól a barmokról, ellenben az 1514: LXVI. t.-cz. megmondja, hogy a barmokat azért nem szabad Pesten és Fejérváron túl hajtani, hogy rossz pénz ne kerüljön az országba. Ez pedig nem marhakivíteli tilalom, mint Takáts úr állítja. Egyébként pedig kár a szerzőnek olyan csodálkozva kérdeznie, honnét tudom én, hogy a Jagellók 50 dénárra emelték fel a vámot, mert ennek igazolására idéztem az 1521: XII. t.-cikket. A harminczadszedésre vonatkozólag ide írom, hogy a szerző törvényre hivatkozik ugyan, de azt nem idézi. Tudtommal az 1625: XXXIII. t.-cz. kívánja először a 30-adok magyar kezelését, nem korábbi, mint szerző hiszi.

A hajdúk és a szláv darabontok viszonyára a szerző az »talanul« (24. l.) és az »elsajátít« (25. l.) szavakat használja, tehát nem kifogásolhatja az én állításomat. A kifogásolt »fejezet« szót »bekezdés« értelmében használtam és két bekezdéssel előbb tényleg megvan az, a mit Takáts úr könyvéből idézek.

A szerző — főleg válaszában — különbséget tesz kir. és szabad hajdú között, de az általam idézett 1557: XXIII. t.-cz. nem és ebben a törvényben foglalt rendszabályt a hajdúk ellen a rendek kérték, tehát nem fölülről erőszakolták a nemzetre, mint Takáts úr erősíti.

Elismerem ellenben, hogy Takáts úr jól ismeri a »középiskolai kézikönyveket«, mert egy egész lapon czáfolja olyan állításukat, a melyet nekem szeretne tulajdonítani, noha a *bírálatban szó sincsen arról a dologról.*

A jargalásról szóló megjegyzés azért üres szócsavarás, mert tudjuk, hogy a jargalópénz nem volt a vajdák egész fizetése, tehát nemcsak ebből éltek. Így az általam kimutatott ellentét a könyv két része között tényleg fennáll. Még azt kell megjegyezni, hogy a *bírálat nem szól* a jargalás ősi voltáról, mint a szerző válasza állítja.

A szerző minden okoskodása mellett is áll az, hogy ha a katonai kimutatások nem megbízhatók, még az esetben se lehet azok alapján megírni a katonaság fizetését és elosztását, ha más forrásunk nincsen is.

A szöveg és a jegyzet ellenmondásának czáfolásánál a szerző még a saját könyvét is rosszul idézi.

Kár volt hivatkoznia *Salamon* Ferenczre, mint bizonyosságra az iránt, »hogy Magyarország nagyon is elbírtá katonái fizetését«. Mert *Salamon* szerint (*Magyarország a török hódoltság korában* 150. l.) 1557-ben hazánk jövedelme 400,000 frt. volt, tisztán katonai kiadása 456.000 frt, a *deficit* tehát 56.000 frt, a bevételek pedig nem emelkedtek, mert 1587-ben is csak 413.237 frtra rúgtak.¹ Pedig egy államnak nemcsak a katonaságra vannak kiadásai. Lehet, hogy a Takáts úr által kívánt 4000 katonát ebből el lehetett volna tartani, de ki hiszi el neki, hogy ezzel a 4000 katonával meg lehetett volna védeni az országot? Zrínyi is 12.000 katonát kíván béke idejére. Takáts úr *valótlanságot* állít, ha azt mondja, hogy e tárgyra vonatkozólag csak 1715-iki adattal állok elő, mert én 1549-ikit citáltam és akkor csak udvariasságból nem akartam ellene idézni Thallóczy fönti adatát.

Dolgozásmódjáról közölt citatumaim hűek, ellenök nem lehet tusakodni.

Elismerem, hogy szerző a hadi levéltárat 36-szor (nem 28-szor, de nem is 50-szer) idézi, beleszámítva ebbe azt is, hogy ugyanazt az aktát kétszer idézi, beleértve az 1738-ból való idézetét (241. l.) és a következő citatumot: Hadi ltár 1550 (263. l.), a melynek alapján senki sem fogja megtalálni ezt az actát. A mit a hadi levéltárról ír,

¹ Thallóczy: *A kamara haszna* 140. l.

Wolf könyve nélkül is tudom, de Takáts úr bölcsen elhallgatja, hogy a hadi levéltárnak vannak expeditura- és registratura-könyvei is, ezek pedig évenként 5—6 jó 1000 oldalas kötetet tesznek ki. Megjegyzésem ezek fel nem használására vonatkozott és Takáts úr sohase tudja kimutatni, hogy ezek a könyvek nincsenek meg.

Ilyen alaposak a hosszú válasz érvei; de a bírálatot éppen nem czáfolják meg. A személyes megjegyzésekre bíráló azért nem felel, mert 1. ezeket *csak* Takáts úr tartja a kritika lényeges alkotórészeinek, de a bíráló nem, 2. nem tartja a szerzőt arra illetékesnek, hogy róla ítéletet mondjon. Különben igen megható, hogy Takáts úr »az ifjú szerző babérait nem tépdesi meg«, de ez a rövid felelet eléggé mutatja, hogy bírálónak erre a kegyelemre nem volt szüksége.

A. E.

II.

A. E. úr a fentebbi feleletével még jobban elárúlja, hogy a hajdúság eredetéről és a marhakereskedés multjáról halvány sejtelmé sincs. A t. bíráló még mindig nem hiszi el, hogy Dózsa vitézei javarészt hajdúk voltak. Történetírásunkra nézve ugyan teljesen közömbös az ő hitetlensége, de fölvilágosításul mégis megemlítem, hogy Szerémi és Verancsics teljesen egybevágóan adják elő Dózsának és vitézeinek a kivégzését. A tisztelt bíráló azt mondja, hogy Szerémi nem is juttat a hajdúknak részt a fölkelésben. Dehogy is nem. Hiszen Szerémi írja Dózsa katonáiról e helyeket: »percepit *subulcis* dicens, sic verba Hung. Korpázd ez bestyét! . . . Posthec qui captivi tenebantur *bubulci* et *hayduk* . . . et exuere fecerunt nudum et cum *bubulcis* ad devorandum compellebant«. Ugyanezeket a hajdúkat Verancsics *vitézeknek* mondja, a kik haláluk előtt *hajdútánczot* jártak. Mindenki meg fogja engedni, hogy bizony kemény legények voltak azok, a kik még a kivégzésük előtt is tánczot roptak. Megemlítem még, a mit a t. bíráló szintén nem tud, hogy Ulászló király 1514. július 14-én bécsi követének leírja a Dózsa-féle lázadást, s Dózsa katonáit ő is hajdúknak nevezi, írván: »Qui quidem Georgius Zekel ignito primum ferro coronatus est, deinde vero nudo corpore legatus ad pedes a *suis militibus quos haydones vulgare lingua vocant*« etc. (*Tört. Tár*, 1891. 333. lap, kiadta Karácsonyi János.) Ha A. E. úr nem is, de a tisztelt olvasó bizonyára elhiszi, hogy Ulászló király legalább is tudta úgy, mint a t. bíráló, hogy kik voltak Dózsa katonái.

A t. bíráló szerint a hajdúk kiválóságát én csak azzal bizonyítom, hogy azok Dózsát megették. Ezt a kimondhatatlanul éretlen ráfogást kereken visszautasítom. Én a hajtok vagy botos legények jó és rossz tulajdonságairól külön fejezetet adtam, de abban Dózsának még csak a neve sem fordul elő.

A t. bíráló azt mondja, hogy az 1514. évi LXVIII. t.-cikk nem vonatkozik a hajdúkra. Hát ki állította ezt? Hiszen én szórúlszóra adtam ezt a törvényt, mely csakis a marhahajtás betiltásáról szól. Bár ez a törvény napnál világosabban megmondja a kihajtási tilalmat, a t. bíráló szerint ez nem kiviteli tilalom. Hát itt megint megemlítek valamit, a mit a t. bíráló úr még nem tud. A mikor az 1514. évi törvényt meghozták, s a német vásárookra magyar marhát nem hajtottak többé, a német rendek eltiltották a kereskedőket és a mészárosokat a Magyarországon való marhavásárlástól. Azaz hogy retorsióval éltek. A bécsi és a birodalmi mészárosoknak egész csomó könyörgő folyamodása maradt ránk, a mikben azért esedeznek, hogy Magyarországra mehessenek! A kenyér nélkül maradt hajtók lázadása tehát nagyon könnyen érthető.

A. E. ur a bírálata írásakor még nem tudta, hogy a hajtó sohasem fizetett harminczadot. Most azt állítja, hogy már tudja. És haragjában elnevezi a hajdúkat tolvajoknak, a miért néhánapiján a gazdáik parancsár aelkerülték a császár harminczadját. Hát jegyezzük meg jól, hogy a t. bíráló esze szerint mindenki, a ki az elvámolni valót a fináncz előtt elhallgatja, az bizony tolvaj.

Ami az alsó-ausztriai kamara alá helyezett óvári főharminczadot és fiókjait illeti, arra nézve a t. bírálót fölvilágosítom, hogy az összes XVI. századi tárgyalások a közös pénzügyi levéltárban vannak. *A magyar kormányzések száz év alatt még annyit sem tudtak kivinni, hogy az óvári főharminczados (a ki mindég német volt) a magyar törvény alá tartozzék s a magyar törvénynek engedelmeskedjék!*

A t. bíráló azt mondja, hogy én csodálkozva kérdeztem őt válaszómban, honnét tudja ő a Jagellók vámemelését? Először is én semmit sem kérdeztem, másodsor nem is csodálkoztam. E kérdésre nem volt szükségem, mert ha a t. bíráló úr nem is olvasta, mások bizonyára tudják, hogy én a XVI. és XVII. századi marhavámokat már régen közzétettem, még pedig nem a törvények, hanem a királyi rendeletek alapján. A törvényekben ugyanis a vámemeléseknek igen kis részét találjuk meg.

A t. bíráló úr pompásan ért az elcsavaráshoz. Azt mondja, hogy ő a fejezet szón bekezdést értett, s ott tényleg megvan, a mit ő idézett. Dehogy is van; nincs ott semmi, sőt ez a kifejezés »szláv darabontok« elő sem fordul könyvemben.

Azt mondja a t. bíráló, hogy én valótlanúságot állítok, mikor hírré teszem, hogy neki olyan adata nincsen, a mivel megdönthetné a magyar rendek és a velem egy nézetben lévő történetírók azon állítását, hogy Magyarország maga is eltarthatta volna a katonaságát, ha a jövedelmeivel maga rendelkezik. És a t. bíráló itt idézi egy évnek fictív bevételét és kiadását. Ez az

adat azonban nem új, nem ismeretlen és nem is a t. bíráló adata, tehát én valótlanságot nem is mondhattam. Azután a jelzett adat semmit sem változtat azokon, miket én állítottam. A kimutatott bevételből ugyanis Magyarország igen szépen fődözhetne volna minden szükségletét. Tudnunk kell ugyanis, hogy a bevételeink legnagyobb részét az udvar és a méreg drága idegen katonaság emésztette föl. Aztán a kiadások rovata az összes magyar katonaság fizetését mindég tizenkét óra állapítja meg, pedig a magyar katona soha még hat havi fizetést sem látott. Azt is tudjuk, hogy a magasabb állású tiszteket (a kik legtöbbször kerültek), nem készpénzzel, hanem marhahajtási engedéllyel vagy olykor donatioval fizették. Az is köztudomású dolog, hogy a XVI. században (különösen annak első felében) még sok derék végházunk volt, a hol a katonák fizetéséről gondoskodni nem is kellett, mivel a vártartomány földén is megéltek.

A t. bírálónak sejtelve sincs a jargalásról, s mostani feleletében leírja azt, a mit én mondok a jargalásról! Ez is ügyes fogás, de kit akar ezzel lépre csalni?

A mi a hadi levéltár idézeteit illeti, a t. bíráló 28-ról főlészállott 36-ra! De ezt a számot is csak mesterkedéssel süttötte ki. Ha ugyanis könyvem jegyzetei közül nemcsak azokat számlálja össze, a miknél a hadi levéltár ki van írva, hanem azokat is, a miknél csak az »*ugyanott*« szó és az acta van, akkor kijön a tőlem említett 50 citatum, sőt annál még több is.

Hogy multkori válaszómban mit czáfoltam meg és mit nem, annak megítélését bízzuk az olvasóra. A t. bíráló ugyanis mint nagyon is érdekelt fél, kissé elfogultan ítélné meg a dolgot!

Hogy az »ifjú szerző babérait« ha akartam volna, nagyon is megtépdeshettem volna, azt újra állítom. Csak meg kellett volna említenem, hogy a t. bíráló hányszor fordult meg a bécsi levéltárakban, s hogy mit látott ott. S ha ezt megemlítem, egyszerre komikussá váltak volna a nekem írt levéltári tanácsai. De hát erre nem volt szükségem, mivel állításaival is eléggé kimutatta, hogy csak hanggal győzi, mely hang azonban sehogy sem áll arányban a t. bíráló ismereteivel.

TAKÁTS SÁNDOR.¹

¹ Ezzel a vitát folyóiratunk hasábjain befejezzük. *A szerk.*

TÁRCZA.

THALY KÁLMÁN

1839. január 3. — 1909. szeptember 26.

A Magyar Történelmi Társulatnak fennállása óta alig volt még nagyobb gyászja, mint az, a melyet a folyó évi szeptember 26-ika borított reája.

Thaly Kálmánt ragadta el tőlünk a kérlelhetetlen végzet!

Azt a férfiút, ki negyven esztendő megmaladó idő óta valóságos oszlopa volt ennek a Társulatnak. Ott állott bölcsőjénél, s mindenkor élén buzgólkodva, jó és balszerencse közt úgyszólván utolsó lehetőségig intézte ügyeit. Annak a lelkes gárdának, mely az 1866. év végén s az 1867. év elején a Magyar Történelmi Társulat megalapítására legkitünőbb történetíróinkból alakult, ő volt a tollvivője, a mozgató lelke; az alapszabálytervezetet is ő dolgozta ki. Az első közgyűlés megválasztotta titkárrá és a *Századok* szerkesztését is reá bízta.

»Egy társulat megalapítása, első szervezése — úgymond a titkári székben méltó utóda, Szilágyi Sándor — nagy fáradságot s óvatosságot kívánó munka. Thaly lelkesedésével, munkarejével, kitartásával egészen arra termett, hogy a kezdeményezést életbe léptesse, s az a fényes siker, mely az aláírási körlevél szétküldését követte, éppen úgy tanúskodik az eszme népszerűsége, mint az ő tevékenysége mellett.«

1875. október 6-ikáig viselte a titkári tisztet s szerkesztette a Társulat közlönyét. S milyen tüzzel, lelkesedéssel teljesítette kötelességét! A Társulat napról-napra gyarapodott, évenként tartott vidéki kirándulásai nagyban emelték népszerűségét s az élénken szerkesztett *Századok*, melynek néha egész füzetét maga a szerkesztő írta meg, csakhamar egyik legolvasottabb folyóirata lett irodal-

munknak. Számos nagy dolgozatát adta itt közre Thaly, de kiváló gondot fordított a tárczarovat elevenségére s ezeket az apróságokat mohón olvasgatták azok is, kik hosszabb lélekzetű dolgok elolvasására nem vállalkoztak.

A titkári állásról való lemondása után Thaly Kálmán elkötözött a fővárosból s 1878-ban országgyűlési képviselői mandatumot vállalt. De noha egész haláláig elszánt harczosa volt a politikai küzdőtérnek, legfőbb örömét és gyönyörűségét a történetírás mezején találta. Minden erejét és idejét különösen egy korszaknak, a II. Rákóczi Ferencz fejedelem korszakának kiderítésére, az ideális lelkű fejedelem alakjának lehetőleg hű megvilágítására s általában a kuruczvilágra vonatkozó adatoknak felbúvárlására szentelte. Ezzel kapcsolatban már 1873-ban mozgalmat indított a dicsőemlékű fejedelem hamvainak hazahozatalára s életének ezt a legnemesebb czélját, mint tudjuk, 1906-ben szerencsésen el is érte.

Nem szólva költői pályafutásáról, hol sikerült költeményeivel szintén maradandó nyomokat hagyott, s mellőzve a folyóiratokban megjelent rengeteg sok kisebb-nagyobb történeti dolgozatait, egész könyvtárat tesznek ki hatalmas kötetekre menő nagy munkái. A tőle bálványozott fejedelem koráról, vitéz hadvezéereiről s híveiről annyit írt, annyit kutatott össze, hogy Magyarország történetének alig van olyan része, melyet behatóbban ismernénk.

E rövid nekrológ keretében nem lehet czélunk összes munkáinak felsorolása ; elég ha csak főbb történeti munkáira utalunk : 1. *Az óbudai Fejéregyház mint Árpád temetkezési helye* (ifj. gr. Nádasdy Ferenczcel együtt) 1860. 2. *Történelmi kalászkok* a Vargyasi Daniel család levéltárából 1862. 3. *Bottyán János* 1864. 4. *Régi magyar vitézi énekek és elegyes dalok*, két kötetben, 1864. 5. *Rákóczi Tár* 1868. 6. *Thököly Imre naplói* 1868. 7. *II. Rákóczi Ferencz Emlékiratainak magyar fordítása* (öt kiadást ért) 1868. 8. *Székesi gróf Bercsényi Miklós levelei báró Károlyi Sándorhoz* 1868. 9. *A nagyszombati harcz* 1869. 10. *Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez*, két kötet, 1870. 11. *Rákóczi Ferencz levéltára* (Archivum Rakoczianum), tíz kötet, 1872—1889. 12. *Történelmi Naplók* 1875. 13. *Székesi gróf Bercsényi Miklós levelei Rákóczi Ferenczhez*, három kötet, 1877—1879. 14. *Dunántúli hadjárat 1707-ben* 1880. 15. *Ocskay László* 1880. (Második kiadása 1905.) 16. *II. Rákóczi Ferencz fejedelem ifjúsága* 1881. (Második kiadása 1883.) 17. *Irodalom- és műveltség-történeti tanulmányok a Rákóczi-korból* 1885. 18. *A Székesi gróf Bercsényi-család I—III.* 1885—1892. 19. *Rákóczi-emlékek Törökországban és II. Rákóczi Ferencz fejedelem hamvainak feltalálása* 1893. 20. *Bercsényi házassága* (Történeti ének 1695-ből) 1894. 21. *Thököly Imre fejedelem leveleskönyve* 1896. 22. *Az ezredévi országos hét emlékoszlop története* 1898. 23. *Gróf Esterházy Antal tábori könyve* 1900. 23. *Kuruczvilág*

1903. 24. *De Saussure Cézár Törökországi levelei és feljegyzései II. Rákóczi Ferenczről 1909.*

E nagyméretű történetirodalmi munkásság arra bírta Társulatunkat, hogy 1889. február 7-iki tisztújító közgyűlésén Thaly Kálmánt a másod-alelnöki székbe ültette. Pulszky Ferencz halála után pedig 1898. febr. 17-ikén első-alelnökévé választotta meg. Ritka kötelességérzettel lévén megáldva, nemcsak társulati üléseinket látogatta páratlan buzgósággal, hanem a rokon társulatok tevékenységében is szerfölött munkás részt vón.

Tudományos és közéleti pályáján számos kitüntetés érte nagy nevű társunkat. Nevét egyaránt tisztelték a kunyhókban és a palotákban. Ő Felsége a király is elárasztotta őt legfelsőbb kegyének kitüntető jeleivel.

Bizalmas körben is, de a nyilvánosság előtt is többször hangoztatta, hogy Társulatunk, mint a melynek megalapításában legfőbb része volt, minden magyar közművelődési intézmény között leginkább a lelkéhez volt növe. Úgy tekintette ezt, mint családi körét s mindig a legnagyobb bensőséggel ragaszkodott hozzá. E családias összetartozásnak volt egyik kimagasló mozzanata az a rendkívül megható ünnep, a mikor Bay Ilona úrhölgy kezdeményezésére a Társulatunk által tiszteletére készített emléklaquettet múlt évi december 3-ikán neki átadtuk.

Élénk emlékezetében van mindnyájunknak, hogy e plaquetten II. Rákóczi Ferencz fejedelem és bujdosó társai hamvainak hazahozatala emlékére adta neki Társulatunk. Megható beszédében, melylyel e plaquette-ért köszönetet mondott, élénk színekkel festette azt a lankadatlan küzdelmet, melyet élete e legfőbb céljának eléréseért ifjú kora óta társadalmi és irodalmi téren folytatott. A Magyar Történelmi Társulatnak ez a tiszteletnyilvánítása, mely mintegy betetőzése volt az őt ért összes elismeréseknek, nemcsak benső örömmel és büszkeséggel töltötte el, hanem mint egy szűkebb családi körnek ünnepe, mélyen a lelkébe vésődött s könnyes szemekkel juttatta háláját kifejezésre.

Hogy ez csakugyan őszinte szívből fakadó érzés volt, azt fényesen tanúsítja nagyszerű hagyománya, melyben Társulatunkat végrendeletében részesíté.

Valóban Thaly Kálmán testestől-lelkestől csüggött Társulatunkon. Már nagybeteg volt, midőn ez évi május 6-ikán megtartotta nagyérdekű előadását »A lőcsei fehér asszonyról« Társulatunk rendkívüli felolvasó-ülésén, melyet kizárólag e célból hirdettünk.

Ez volt a nemes lélek hatyúdala!

A nyár folyamán kimondhatatlan szenvedések gyötörték. Kínos fejfájásai miatt heteken át álmatlanul töltötte éjszakáit. Úgy hogy már az a gondolat is foglalkoztatta, hogy erőszakos úton vet véget

kinjainak. Szeptember 26-ikán éjjel Nagy-Záblaton, hol régi barátjánál, Polyák Béla országgyűlési képviselőnél éppen látogatáson volt, szívszélhűdés vetett véget szenvedéseinek.

Legyen örökké áldott emlékezte!

* * *

A gyász hír vétele után Társulatunk elnöksége rendkívüli választmányi ülést hívott össze szeptember 28-ikára, a M. Tud. Akadémia első emeleti üléstermébe. Ezen az ülésen a Társulat mély gyászának kifejezésére a választmány határozatokat hozott (l. a 711. lapon) s felkérte *Berzeviczy Albert* akad. elnök vál. tagtársunkat, ki a ravatalnál az Akadémia nevében volt gyászbeszédet mondandó, hogy Társulatunk gyászának is tolmácsa lenni szíveskedjék.

A gyászszertartáson, mely szeptember 30-ikán délután a pozsonyi evang. templomban ment végbe, Társulatunk képviselőjében *Berzeviczy Albert*, báró *Forster Gyula*, *Ballagi Aladár*, *Fejérváthy László*, *Thallóczy Lajos*, *Óváry Lipót*, *Hodinka Antal*, *Romhányi János* és a titkár jelentek meg. A ravatal felett *gróf Apponyi Albert* vallás- és közoktatásügyi miniszter szép beszéde után *Berzeviczy Albert* a következő megható szavakkal búcsúzott el nagynevű halotunktól:

A M. Tud. Akadémia és a Magyar Történelmi Társulat, valamint a rokon tudományos társaságok és a Múzeumok és Könyvtárak Orsz. Tanácsa együttes megbízásának felelek meg, midőn Thaly Kálmán ravatalánál szót emelek. Multis ille bonis flebilis occidit, nulli flebilior quam nobis! Az Akadémiában, mint annak majdnem egy félszázad óta tagja, több év óta osztályelnöke s a történelmi bizottság elnöke, valódi vezére volt újabb történetírói gárdánknak; a Tört. Társulatnak pedig, mondhatni, egyik megindítója volt, mint első titkára és folyóiratának első szerkesztője, utóbb alelnöke a társaságnak. Az érdemei, tudása iránti tiszteletet és elismerést, melyet őt mindenütt környeztük, átmelegítette a nemes személye iránti szeretet s az a képessége, melylyel nagy történelmi multunk iránti lelkesedését mindenkibe, a ki vele érintkezett, de különösen munkatársaiba a történelmi irodalom terén átömlesztetni tudta. A megtisztelő állást, melybe őt a tudomány férfiai körükbe emelték, nem tekintette ő kiérdemelt jutalomnak, mely feljogosít a nyugalomra; ő mindig nemcsak érdemekben, hanem munkában is első akart lenni; daczolja korral, betegséggel, szeme világának gyöngülésével, dolgozott mindig mint író és részt vett a tudományos testületek munkásságában, sok fiatalat megszégyenítő fáradságtalan buzgalommal, s egyike volt azoknak a keveseknek, a kik a tudomány érdekeiért a mindent leszóló ignorantia támadásai és szűkkeblűsége ellenében is mindenütt és mindig síkra szállottak.

Nemzeti múltunk minden nagy alakjához vonzódott ő, de egyikhez sem oly rajongó csodálattal és szeretettel, mint az ő fejedelméhez : Rákóczi Ferenczhez !

A költői hajlamú ifjút megragadta a kuruczkor tőle összegyűjtött költészetének varázsa s annak fényében megdicsőülve látta a nemes alakot, mielőtt még a történetbűvár munkaeszközeivel indult volna el egyéniségének, pályájának históriai igazságait felkutatni és nyilvánosságra hozni. Páratlan munkabírással és következetességgel végezte el e feladatot, s életének, működésének legszebb jutalma lett, hogy a kép, melyet fiatal phantasiája alkotott, a történeti igazság világánál semmit sem veszített nemességéből és tisztaságából. Mert az éppen az igazi nagyság ismertető jele, hogy nem kell félnie a történeti igazságtól. Az ifjú költői lelkesedése és a történetíró komoly munkája ugyanazt eredményezték : a nemzet növekvő csodálatát és vonzódását küzdelmes történetének e nagy jelensége iránt, s Thalynek a gondviselés megérni engedte, hogy a király és a nemzet egyetértő kegyelele művének, a fejedelem hamvai hazahozatalának ő legyen a végrehajtója.

Most már színről-színre láthatod a Te fejedelmedet, ősz mes-terünk ; átszellemült lényeged gyönyörködhetik az ő társaságában. Ott, az ő udvarában, kezét foghatsz Mikessel, a kinek sírját meg nem találhattad ; találkozni fog ott a fejedelem szomorú száműzetésének krónikása az ő dicsőséges küzdelmeinek írójával.

Isten veled !

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A VÁRNAI CSATASÍKON I. ULÁSZLÓ KIRÁLYNAK ÁLLÍTANDÓ EMLÉK-OSZLOPRA ADAKOZTAK :

Abratin János 1, Áldássy Antal 3, Asbóth János 5, Asztalos József 1, Bajza József 1, Balogh N. 0-20, Balyta N 1, Bánlaky Adorján 1, Barkássy Géza 10, Bartoniek Géza 1, Békefi Remig 3, Berczik Árpád 3, Berzeviczy Albert 5, Borovszky Samu 2, Buday László 1, Császár Elemér 2, Darkó Jenő 1, Domanovszky Ákos 1, Domanovszky Sándor 1, Eckhardt Ferencz 1, Erdélyi László 1, Fehér Ipoly 6, Fejér Miklós 0-60, Fejérpataky László 5, Ferdinandy Gejza 2, Földy József 0-50, Gáspár Dénes 1, Goldziher Ignác 2, Gombocz Endre 1, Gombocz Miklós 1, Gombocz Zoltán 1, Gombos Albin 1, Gulyás Pál 1, Gyomlay Gyula 2, Hajdu László 10, Heinlein István 1, Hilkene N. 1, Holub József 1, Horger Antal 1, Hornyánszky Gyula 4, Kallós József 1, Kapossy Béla 1, Károlyi Árpád 3, Katona Lajos 2, Kenedy Károly 1, Kollányi Ferencz 5, Konkoly Thege Gyula 1, Korláth Imre 1, dr. Kovács Norbert 1, Kováts László 1, Kövesligethy Radó 2, Kubányi Rezső 1, Lánzy Gyula 2, Laky D. 0-50, Lovas István 1, Lörenthey Imre 2, Lükó Alajos 2, Marczali Henrik 2, Mária László 0-50, Melich János 1, Melis István 1, Mészöly Dezső 2, Mészöly Gedeon 1, Mika Sándor 2, Mike Árpád 1, Munkácsi Kálmán 1, Nagy Béla 1, Pál Flóris 1, Pálmay Albert 1, Pálos Adolf 1, Pétery Sándor 0-50, Radványi Ödön 1, Ratzka Ágoston 1, Réthy László 1, Reiner János 3, Riedl Frigyes 2, Sajóhelyi István 0-50, Sas Béla 0-40, Sch.

I. 1, Schenk Jakab 1, Schmidt Henrik 1, Szabó Dezső 1, bártfai Szabó László 1, Szabó Mihály 0-50, Székely Kálmán 1, Szelke Béla 1, Szeremley Császár Lor. 1, Szigetvári Iván 1, Szilágyi Sándor 1, Szkunzevics Kornél 1, Szombathfalvy Albert 2, ifj. Szinnyei József 1, Szócs Ferencz 5, Tagányi Károly 2, Thallóczy Lajos 5, Ponorí Thewrewk Emil 2, Tolnai Vilmos 1, Tormay Béla 1-50, Truskovszky Jenő 1, Várdai Béla 1, Vargha Gyula 3, dr. Vári Rezső 4, Vértessy Jenő 1, Vizaknai Antal 2, Zemplén Győző 4, Zengő Jenő 0-50, Zlinszky Aladár 1. A gyűjtőíven olvashatatlan aláírású vagy név nélküli adományok: E. M. 1, N. Jenő 2, Sz. Alajos 1, N. N. 0-50, N. N. 1. Ehhez járul dr. Kossa Gyula, ki a szerkesztőségnek küldte a pénzt, 5. Összesen 198-70.

ÚJ KÖNYVEK.

— BÁRÓ RADVÁNSZKY BÉLA néhai nagyérdemű tagtársunk posthumus munkája, *A Hédeváry-család oklevéltára* a napokban hagyta el a sajtót a M. Tud. Akadémia kiadásában. A most megjelent első kötet anyagát, mely a mohácsi vészig terjedő okleveleket foglalja magában, még maga megboldogult tagtársunk készítette elő s hagyatékából vette át *Závodszy Levente*, ki a kiadásra való felügyeletet s az utolsó simítást vállalta magára. A nagyérdékű publicatiót, mely méltó módon sorakozik családi codexeinkhez s a M. Tud. Akadémia történelmi bizottságának dicséretére válik, ismeretnünk fogjuk. A kötet ára 12 korona.

— HORVÁTH SÁNDOR tagtársunknak *A vármegyei levéltárak felülvizsgált címeres nemesleveleinek jegyzéke* című becses összeállítása nemrégiben jelent meg. Az első füzet Abauj-Torna, Arad, Árva, Bács-Bodrog, Baranya, Bars, Békés, Besztercze-Naszód, Pest-Pilis-Solt-Kiskún és Turóc vármegyék ármálsaira nézve ad felvilágosítást. Az eddig felülvizsgált nemeslevelek darab-záma 692. A nemesi ügyekben szerfölött hasznos kézikönyv ára 2 korona s megrendelhető a szerzőnél (Budapest, Országos Levéltár).

— DR. PINTÉR JENŐ a jászberényi m. kir. állami főgymnasium 1908—1909. évi *Értesítőjéből* különnyomatban három értékes tanulmányát adta ki *Jegyzetek a régi magyar irodalomtörténethez* címen.

— SZALAY IMRE, a M. Nemz. Múzeum igazgatója bővített különnyomatban adta közre *Visszaemlékezés Trefort Ágostonra cz.* igen érdekes tanulmányát, mely eredetileg a *Budapesti Szemle* ezidei évfolyamában jelent meg. Szalay Imre veje s tizenhat esztendőn át munkatársa volt Trefortnak; nem csoda, ha róla való megemlékezését benső melegség és szeretet hatja át. A nagy államférfiú életrajzához megbecsülhetetlen adatokat szolgáltat ez a könyv, melyet számos illustratio is ékesít.

— ÉBLE GÁBOR tagtársunk *A debrői uradalom birtoklási története* című dolgozatát, mely a *Századok* ez évi februári füzetében jelent meg, alaposan kibővítve és képekkel illusztrálva külön kötetben is kiadta. A pazar díszszel kiállított kötet ára 10 korona.

— DR. SZILÁGYI ALBERT *Tanulmányok* címen vaskos kötetben adta ki nyolcz értekezését. Ez értekezések közt különösen a római társadalom bukásáról és a feudalismusról írt tanulmányai érdekelnek említést.

— MILLEKER BÓDOG tagtársunk megírta *Nagy-Zsám történetét 1370—1909*. A becses monographiát e község a freudenthaliak Nagy-Zsámra való átköltözésének századik évfordulója alkalmából íratta meg s német nyelven is közrebocsátotta.

— PATAY JÓZSEF most megjelent *Pázmány Péter egyetemes történelmi felfogása* című tanulmányában azoknak a tulajdonságoknak a megállapításával foglalkozik, a melyek irodalomtörténetünk e nagy alakját történelmi kérdések megírásánál jellemzik. Midőn Pázmány Istvánfiyt egy tökéletes magyar történelem megírása biztatta, követendő például Comines Fülöp francia történetíró ajánlotta neki. Az alapos dolgozat dicséretére válik szerzőjének.

— F. DEÁK FERENCZ *Irodalomtörténeti tanulmányok a kurucz költészet korából* többek közt az eddigi közlések szövegéből helyreállítja Vitéz Kádár István énekének szövegét, ennek alapján a szerző, Kódi Farkas János nevét kideríti s az ének keletkezésének idejét is megállapítja.

— ZOVÁNYI JENŐ tagtársunk *Bessenyei György mint ref. főconsistoriumi tükár* című nemrég megjelent tanulmánya egy fejezet az *Egyetemes főgondnok és főconsistorium a magyarországi ref. egyház kebelében* című monographiájából, mely a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadásában jelent meg. Ez a némileg átdolgozott részlet számos becses, eddig ismeretlen adatot tartalmaz Bessenyei életéhez.

— DR. GYÖRY TIBOR tagtársunk két dolgozata nagyérdekű tudománytörténeti szempontból; az egyik *A mellkas kopogtatásának felfedezése 1761-ben*, mely az Auenbrugger Lipót bécsi kórházi orvos nevéhez fűződik; a másik *Az antitoxikus therapia egy magyar előharczósa*, a ki nem más, mint a XVIII. századi híres magyar orvos, Weszprémi István.

— DR. KOSSA GYULA *A régi magyar orvosnövendék és Vallásos orvosok* címen történeti adatokra támaszkodó két érdekes tanul-

mányt írt, melyek mint különlenyomatok az *Orvosi Hetilap*, illetőleg *Gyógyászat* ez évi folyamában jelentek meg.

— DR. BOROVSZKY SAMU *Borsod vármegye története a legrégibb időkől a jelenkorig* című monographiájának első kötete, mely a. szatmári békéig terjed, a nyár folyamán jelent meg. A mintegy ötven levéltár felhasználásával megírt munkát illusztrációk is díszítik. A kötet ára 8 korona s megrendelhető a M. Tud. Akadémia könyvkiadóhivatalában.

KÖNYVÉSZET.

— ACZÉL LÁSZLÓ. Ugocsa vármegye népoktatásügye. 1880—1902 Bpest, 1908. Franklin-társ. kny. 4-r. IX, 330. l.

— BASTA GYÖRGY hadvezér levelezése és iratai (1597—1607.). A m. tud. akadémia tört. bizottsága megbízásából hazai és külföldi levéltárakban gyűjtötte és közrebocsátja dr. *Verecs Endre*. I. kötet: 1597—1602. Bpest, 1909. Athenaeum kny. 8-r. XLIV. 758, 2 l. 2 melléklet és 2 pecsét-rajz. Ára 14 kor. (Magyar Történelmi *Emlékek*. I. osztály. Okmánytárak XXXIV. köt. *Monumenta Hungariae historica diplomataria* vol. XXXIV.)

— BAUMGARTEN FERENCZ. A reformáció és ellenreformáció kora. Bpest, 1909. Franklin-társ. kny. 8-r. 38—46 l. (Különlenyomat a »Bud pesti Szemléből«.)

— BELLOSICS BÁLINT. Bács-Bodrog vármegye népe. Bunyevácok. Bpest (1909.). *Légrády* testvérek kny. 4-r. 11 l. (Különlenyomat a Magyarországi vármegyék és városai, »Bács-Bodrog vármegyék« I. kötetéből.)

— BENEDEK ELEK. Történelmi olvasmányok. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter megbízásából írta —. Bpest, 1909. Franklin-társ. kny. 8-r. 109, 2. l. — Ugyanaz. (Magyar-német.) Bpest, 1909. Franklin-társ. kny. 8-r. 241, 3 l. — Ugyanaz. (Magyar-tót.) Bpest, 1909. Franklin-társ. kny. 8-r. 237, 3 l. — Ugyanaz. (Magyar-szerb.) Bpest, 1909. Franklin-társ. kny. 8-r. 235, 3 l. — Ugyanaz. (Magyar-román.) Bpest, 1909. Franklin-társ. kny. 8-r. 237, 3 l.

— BENEDEK MARCELL. Tolsztoj élete. I. *Berneker Erich*.

— BERNEKER ERICH. Tolsztoj élete. Ford. *Benedek Marcell*. Bpest, 1909. Wodianer F. és Fiai kny. 16-r. 120 l. Ára 60 fillér. (Magyar könyvtár. 550—551.)

— BERZEVICZY ALBERT. A cinquecento festészete, szobrászata és művészi ipara. A Velenczéről szóló fejezetekkel kiegészítette *Divald Kornél*. Bpest, 1909. Franklin-társ. kny. 8-r. 554, 2 l. 208 képpel.

— CHYZER (C.—) *Les progrès de l'assistance des aliénés en Hongrie*. Bpest, 1909. Athenaeum kny. 8-r. 21 l. (Különlenyomat a »Revue de Hongrie« 1909. márcz. 15-iki számából.)

— CSÁNYI KÁROLY. A családi ház. Bpest, 1909. Franklin-társ. kny. 8-r. 22 l. Ára 20 fillér. (Az orsz. magy. iparművészeti muzeum ismeretterjesztő előadásai.)

— CSIKVÁRI JÁRÓ. A tisztviselői mozgalmak története (1867—1908.). Bpest, 1909. Franklin-társ. kny. 8-r. 158, 2 l.

— CZAKÓ GYULA. Kossuth Lajosra emlékezés. Irta s 1909 márczius. 14-ikén a kenesei Kossuth-szobornál tartott ünnepélyen elmondotta —. Bpest, 1909. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 8 l.

— CZETTEL (Daniel —). 1883—1908. Bpest, 1908. Pesti kny. 8-r. 14 l. Egy arczkép.

- DARÓCZY ALADÁR. Tolna vármegye közigazdasági leírása. I. Történelmi rész. Bpest, 1909. Pesti kny. 8-r. 92 l. (Különlenyomat a »Közigazdasági Szemle« 1908. évi szeptember—december havi füzetéből.)
- EMLÉKEK (Magyar történelmi —). I. oszt. Okmánytárok. XXXIV. kötet; I. *Monumenta Hungariae hist. dipl.*
- ERDÉLYI PÁL. Jelentés az Erdélyi Nemzeti Múzeum Könyvtára 1908. évi állapotáról. Bpest, 1909. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 23 l. (Különlenyomat az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1908. évi évkönyvéből.)
- GÁRDONYI ALBERT. A Péchujfalusi Péchy-család levéltári lajstroma. A család megbízásából szerkesztette —. Bpest, 1909. Franklin-társ. kny. 8-r. VII., 453, 2 l.
- GELLÉRI MÓR. Matlekovits Sándor élete és működése. Bpest, 1908. Pesti kny. 8-r. 79 l.
- GYENGE JÁNOS. Servet Mihály pöre és Kálvin viszonya ahhoz. Bpest, 1909. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. VIII, 97, 2 l.
- HAMVAY ÖDÖN. Az aradi tizenhárom. 3-ik kiadás. Bpest, 1909. Budapesti Hirlap kny. 8-r. 416 l.
- HEGEDŰS FERENCZ. Az én bűnöm. Egy ministerség rövid története. Bpest, 1909. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 19 l.
- HERMAN OTTÓ. A magyarok nagy ösfoglalkozása. Előtanulmányok. Bpest, 1909. Hornyánszky Viktor kny. Nagy 8-r. XXIII., 408, 2 l. 3 műmelléklet, 8 tábla és 43 szövegábra. Ára 10 korona.
- HORVÁTH JENŐ. Angol közoktatásügyi tanulmányok. Első rész. Az angol közoktatásügy fejlődése és irányelvei. Gyula, 1908. Dobay János kny. 8-r. 83 l.
- JEGYZÉKE (Győr vármegye községei és egyéb lakott helyei, továbbá Győr sz. kir. törvényhatósági jogú város területéhez tartozó egyéb lakott helyek hivatalos neveinek —). A m. kir. belügyminister megbízásából kiadja az orsz. községi törzskönyvbizottság. Bpest, 1909. Pesti kny. 8-r. 91 l.
- JEGYZÉKE (Somogy vármegye községei és egyéb lakott helyei hivatalos neveinek —). A m. kir. belügyminister megbízásából kiadja az orsz. községi törzskönyvbizottság. Bpest, 1909. Pesti kny. 8-r. 27 l.
- KRÁLIK LAJOS. Hitbizományi jogunkról. Pálffy János gróf végrendelete. Bpest, 1909. Franklin-társ. kny. Nagy 8-r. 70, 2 l. Ára 1 kor. 80 f.
- KRENNER MIKLÓS. Macaulay. Arad, 1908. Aradi nyomda r.-t. kny. 8-r. 3—39 l. (Az aradi m. kir. áll. főreáliskolának Értesítője az 1907—8. iskolai évről.)
- LOSONCZI LAJOS. A nagyhéten német földön. Uti emlékek. Bpest, 1909. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 24 l. 9 képpel. Ára 60 fillér.
- MAGYAR GYÖZÖ. Kossuth Lajos élete. Bpest, 1909. Wodiáner F. és fiai kny. 16-r. 68 l. Ára 30 fillér. (Magyar Könyvtár 546.)
- MALONYAY DEZSŐ. A magyar nép művészete. II. kötet. A székelyföldi, a csángó és a toroczkói magyar nép művészete. Bpest, 1909. Franklin-társ. kny. 4-r. 319 l. 312 szövegkép és 44 külön melléklet.
- MANDL BERNÁT. A magyarországi zsidó iskolák állapota a XIX. században és fontos feladatai a XX. században. Bpest, 1909. Franklin-társ. kny. 8-r. 35 l. (Különlenyomat az Izr. Magyar Irod. Társulat 1909. Évkönyvéből.)
- MÁRKUS (Eugen —). Vierzig Jahre Budapester Eislaufverein. (1869—1909.) Bpest. 1909. Franklin-társ. kny. 4-r. 176 l.
- MÁRKUS JENŐ. A budapesti korszolyázó-egylet negyvenéves története. (1869—1909.) Bpest, 1909. Franklin-társ. kny. 4-r. 162 l.
- MIKLÓS ÖDÖN. Összegyűjtött munkái. III. kötet. Negyedszázad a magyar közéletben. Sajtó alá rendezte Ráczkay Gyula. Bpest, 1909. Franklin-társ. kny. 8-r. X, 393 l. Ára 5 kor.

- MONUMENTA HUNGARIAE historica diplomataria vol. XXXIV; I. M. Tört. *Emlékek.*
- NAVRATIL ÁKOS. Anglia gazdasági forradalma a XVIII. században; I. *Toynbee Arnold.*
- PATAKY ÁRNOLD. A Herodes-dynastia története. Bpest, 1908. Athenaeum kny. 8-r. 54, 2 l.
- PFEIFER NINA. Richardson a német irodalomban. Clarissa. Das Leben der schwedischen Gräfin G. Geschichte des Fräulein von Sternheim. Die Leiden des jungen Werther. Bpest, 1909. Athenaeum kny. 8-r. 53, 2 l.
- PÓSTA BÉLA. Jelentés az Erdélyi Nemzeti Muzem érem- és régiségtára 1908. évi állapotáról. Bpest, 1909. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 24 l. (Különlenyomat az Erdélyi Muzcum-Egyesület 1908. évi évkönyvéből.)
- PUTNOKY MIKLÓS. Pompéji és a római élet. Bpest, 1909. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 19 l. (»Uránia« magyar tudományos egyesület népszerű tudományos felolvasások. 17.)
- RERRICH BÉLA. A reneszánsz és a modern kert művésze. Bpest, 1909. Franklin-társ. kny. 8-r. 54 l. Ára 20 fillér. (Az orsz. magyar iparművészeti muzeum ismeretterjesztő előadásai.)
- RUDNAY BÉLA. A Csermenyek és a parasztság büntető híroságai a XVI. és XVII. századokban. Történelmi tanulmány. Bpest, 1909. Franklin-társ. kny. 8-r. 158, 2 l. Ára 3 kor.
- SÁROSI BELLA. A csipke múltja és jelene. Bpest, 1909. Franklin-társ. kny. 8-r. 34 l. Ára 20 fill. (Az orsz. magy. iparművészeti muzeum ismeretterjesztő előadásai.)
- SZÁSZ-CSALÁD (A Szemerjai —) írói. Bpest, 1909. Hornyánszky Viktor kny. 12-r. 60 l.
- SZILÁRD ZOLTÁN. Erdély régi tűzhelyei. Bpest, 1909. Hornyánszky Viktor kny. Nagy 8-r. 20 l. (Különlenyomat a Magyar Néprajzi Társaság »Ethnographia« című folyóiratából.)
- THALLÓCZY LAJOS. Bosnyák és szerb élet- s nemzedékrajzi tanulmányok. Bpest, 1909. Franklin-társ. kny. 8-r. XII, 559 l. Ára 15 kor.
- THALLÓCZY LAJOS. Vázlatok a magyar közigazgatás történetéből.
- THALLÓCZY LAJOS. Vázlatok a magyar közigazgatás történetéből. Bpest, 1909. Franklin-társ. kny. 8-r. 40 l. (Különlenyomat a »Jogállam« VIII. évfolyamának 1., 2., 3. füzetéből.)
- TOYNBEE ARNOLD. Anglia gazdasági forradalma a XVIII. században. A m. tud. akadémia nemzetgazdasági bizottságának megbízásából ford. és az előszót írta *Navratil Ákos.* Bpest, 1909. Légrády testvérek kny. 8-r. XIV, 172 l. Ára 3 kor. 60 fill. (Magyar Közgazdasági Könyvtár IX.).
- TROCH PÁL. Adatok Taksony község történetéhez. Galánta, 1908. Első galántai kny. 8-r. 40 l.
- VARGHA (Julius de —). Hungary, a sketch of the country its people and its conditions. Second edition. Bpest, 1908. Athenaeum kny. 8-r. 80 l.
- VARJÚ ELEMÉR. A Tomaj nemzetségbeli losonczy Bánffy-család története. Oklevéltár. I. kötet. 1214—1457. Bpest, 1908. Hornyánszky Viktor kny. 4-r. XVI, 711, 4 l.
- VERESS ENDRE. Basta György levelezése és iratai. (1597—1607.) I. kötet; I. *Basta György.*
- ZSOLDOS BENŐ. Bács-Bodrog vármegye törvénykezési viszonyai. Bpest. (1909.) Légrády testvérek kny. 4-r. 28 l. (Különlenyomat a Magyarországi vármegyéi és városai »Bács-Bodrog vármegye« I. kötetéből.)

ACOSTA (URIEL). *Selbstbiographie*. Temesvár, 1909. Csendes Jakab kny. 8-r. 42. l.

ALEXANDRIA sau viața faptele și întâmplările lui Alexandru cel mare Macedon. Editja III. Brassó, 1909. Ciurcu és társa kny. Kis 8-r. 152. l.

ANGYAL DÁVID. Erdély története a nemzeti fejedelmek korában. Budapest, 1909. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 26. l. 58. képpel. (»Uránia« magyar tudományos egyesület. Népszerű tudományos felolvasások. 31.)

AUBERMANN MIKLÓS. *Katholikus egyháztörténet felsőbb leány-polgári iskolák IV. oszt. számára*. Második kiadás. Budapest, 1909. Stephaneum kny. 8-r. 88, 16. l. Ára 1 korona.

BERTHÓTY LONKA. *Dugonics és Barclay. Bölcsészettudományi értekezés*. Budapest, 1909. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 40 l.

BÉKEFI REMIG. *A pécsi egyetem. Székfoglaló*. Budapest, 1909. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 138 l. 4 képpel. Ára 3 korona.

BETZÓ SAROLTA. *Kisfaludy Sándor mint drámai költő*. Budapest, 1909. Athenaeum kny. 8-r. 95 l. (Különlenyomat az »Irodalomtörténeti Közlemények«-ből.)

BOHDANECZKY IMRE. *Magyarország pénz- és súlyviszonyai az Anjouk alatt*. (Bölcsélet-tudori értekezés.) Budapest, 1908. »Globus« müintézet ny. 8-r. 90, 2 l.

BOROVSKY SAMU. *Magyarország vármegyéi és városai. Magyarország monografiája. A magyar korona országai történetének, földrajzi, képzőművészeti, néprajzi, hadügyi és természeti viszonyainak, közművelődési és közgazdasági állapotának enciklopédiája. A Magyarország vármegyéi és városai központi szerk.-bizottságának közreműködésével szerkeszti —. Bács-Bodrog vármegye. I., II. Az orsz. monográfia szerkesztőbizottságának felügyelete alatt és a Bács-Bodrog vármegyei helyi munkatársak közreműködésével szerkeszti dr. Borovszky Samu. I. Budapest, 1909. Légrády Testv. kny. 4-r. 6, VI, 477 l. 98 műmelléklet, 245 kép, ezek közt 1 térkép és 2 színes műlap; II. Budapest, 1909. Légrády Testv. 4-r. 4, 616 l., 80 műmelléklet, 249 kép, ezek közt 21 autotypia és 1 színnyomat.*

BOROVSKY SAMU. *Borsod vármegye története a legrégebb időkől a jelenkorig. Borsod vármegye közönségének megbízásából írta —. Első kötet. A vármegye általános története az őskortól a szatmári békéig*. Budapest, 1909. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. XVI, 419 l. Színes címerrajzzal és szövegekői képekkel. Ára 8 korona.

BOTOND. *Sárga könyvek. I. Atyánkfiai*. Budapest, 1909. Pázmáneum kny. 8-r. 20 l. Ára 30 fillér.

BÖNGÉRFI JÁNOS és REÖTHY VLADIMIR. *Történelem polg. leányiskolák III. oszt. számára. I. rész*. Budapest, 1909. Franklin-társ. kny. 8-r. 122 l. Ára 1 korona 80 fillér.

BÖSZÖRMÉNYI SÁNDOR. *A Balassa Comoediáról*. Budapest, 1909. Heisler és Kószol kny. 8-r. 63 l.

CSUDAY JENŐ. *Németország újkori története*. Budapest, 1909. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 29 l. 116 képpel. (»Uránia« magyar tud. egyesület. Népszerű tudományos felolvasások. 70.)

CSUDAY JENŐ. *Észak-Amerika*. Budapest, 1909. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 28. l. 90 képpel. (»Uránia« magyar tudományos egyesület. Népszerű tudományos felolvasások. 73.)

CSUDAY JENŐ. *Dél-Amerika*. Budapest, 1909. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 23 l. 61 képpel. (»Uránia« magy. tud. egyesület. Népszerű tudományos felolvasások. 74.)

CSUDAY JENŐ. *Oroszország a XIX. században*. Budapest, 1909. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 23 l. 88 képpel. (»Uránia« magy. tud. egyesület. Népszerű tudományos felolvasások. 77.)

CSUDAY JENŐ és LÉTMÁNYI NÁNDOR. A kuruczok. Budapest, 1909. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 32 l. 104 képpel. (»Urania« magyar tud. egyesület. Népszerű tudományos felolvasások. 45.)

CZEBE GYULA. Az athéni társadalom Alkiphron leveleiben. Budapest, 1909. Franklin-társ. kny. 8-r. 37 l. (Különlenyomat az Egyetemes Philologiai Közlöny XXXIII. évfolyamából.)

DEÁK FERENCZ. Irodalomtörténeti tanulmányok a kurucz költészet köréből. A kuruczkori szerelmi lantos költők. A kuruczkori népdalköltészet. Függelékül: Székelyföldi köszöntő és üdvözlő versgyűjtemény. Budapest, 1909. Athenacum kny. 8-r. 66, 2 l.

ÉBLE GÁBOR. A deprői uradalom birtoklási története. Budapest, 1909. Franklin-társ. 4-r. 61 l. 2 nemzedékrendi táblával.

EMLEKKÖNYV a budapesti hírlapszedők köre huszonöt éves fennállására. 1884—1909. Gedenkschrift . . . Budapest, 1909. Világosság-nyomda r.-t. 8-r. 63 l.

ENDRÖDI BÉLA. Petőfi és Arany levelezése. Budapest, 1909. Kunossy Vilmos és fia kny. 8-r. 105, 6 l. (Petőfi-Könyvtár. Szerkesztik *Endrődi Sándor* és *dr. Ferenczi Zoltán*. IX. füzet.)

FABÓ (BARTHOLOMÄUS —). Haydn in Ungarn. Ein Festbeitrag zu seiner Zentenarfeier. Budapest, 1909. Pesti könyvny. 4-r. 16 l.

(FALVAY ANTAL). A budapesti iparosképző protestáns-egylet félszázados történetének vázlata 1859—1909. Budapest, 1909. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 14 l.

FARKAS. A magyar nemzet története, összefüggésben a világ-történet fontosabb eseményeivel; I. *Herczeg*.

FERENCZI IMRE. Miért nem fejlődött iparunk a XVIII. században és a XIX. század elején? Budapest, 1909. Pesti kny. r.-t. 8-r. 65 l. (Különlenyomat a »Közgazdasági Szemle« 1909. évi január—márciusi havi füzetéből.)

FERENCZI ZOLTÁN. Petőfi élete a főbb adatok szerint. Budapest, 1909. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 45 l. (Különlenyomat a Petőfi-Almanachból.)

FRIEDREICH ENDRE. Kácsor Keresztély élete. Budapest, 1909. Stephaneum kny. 8-r. 7—59 l. (A kegyes-tanítóréndiek budapesti főgimnáziumának Értesítője az 1908—1909. iskolaévről.) Megjelent önállóan is.

GABÁNYI JÁNOS. Az orosz-japán háború 1904—05. Kassa, 1909. Vitéz A. utóda kny. 8-r. 6, 290 l. 30 vázlattal és 10 had-rend melléklettel.

GÁLAMB ÖDÖN. Cesare Borgia. Szekszárd, 1909. Molnár-féle ny. r.-t. 8-r. 39 l.

GERENCSÉR ISTVÁN. Adalékok a magyar iskolai drámák történetéhez. Budapest, 1909. Franklin-társ. kny. 8-r. 217 l.

GONDA BÉLA. Türr István emlékezete. Irta s a Magyar Földrajzi Társaság 1909. évi február 4-én tartott estélyén felolvasta —. Budapest, 1909. Műszaki irodalmi és nyomdai r.-t. 4-r. 21 l.

GRAGGER RÓBERT. Beck Károly és a német politikai költészet. Budapest, 1909. Franklin-társ. kny. 8-r. 82, 2 l. (Különlenyomat a »Budapesti Szemle« CXXXVIII. kötetéből.)

GRAGGER RÓBERT. Molière első nyomai a magyar irodalomban. (Bibliographiai függeléssel.) Budapest, 1909. Athenacum kny. 8-r. 32 l.

GYÖRFFY JÁNOS. A magyar nemzet története kapcsolatban a világ-történet főbb eseményeivel. A katolikus népiskolák felső oszt. számára. A nmélt. püspöki kar által kiadott tanterv szerint. Ötödik kiadás. Budapest, 1909. Stephaneum kny. 8-r. 96 l. Ára 48 fillér.

GYULAI ÁGOST. Kiss Áron emlékezete. Budapest, 1909. Franklin-társ. kny. 8-r. 25 l. (Különlenyomat a »Magyar Paedagogia« 1909. évi 2. és 3. számából.)

HERCZEG—FARKAS. A magyar nemzet története, összefüggésben a világtörténet fontosabb eseményeivel. A polg. leányiskolai új tanterv szerint a III. osztály számára. Budapest, 1909. Budapesti Hirlap kny. 8-r. 126 l. Képekkel, két térképpel és egy műlappal.

HLAVÁCS SAMU. A Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű részv. társ. ózdi gyári felvigyázó- és munkásszemélyzet olvasó-egylete 25 éves fennállásának története 1884—1909. Miskolcz, 1909. László-nyomda. 8-r. 36 l. és tervrajz.

HORVÁTH GYULA. A forum romanum régen és most. Budapest, 1909. Franklin-társ. kny. 8-r. 12 l. (Különnyomat a budapesti VII. ker. István-uti főgimnázium 1909. évi értesítőjéből.)

HORVÁTH R. BÉLA. Az arany- és ezüstkori latin költők invocatioi. Szombathely, 1909. Egyházmegyei kny. 8-r. 68, 2 l.

HORVÁTH SANDOR. A vármegyei levéltárak felülvizsgálat czimeres nemesleveleinek jegyzéke. I. füzet. Budapest, 1909. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 47 l. Ára 2 korona.

HORVÁTH ZOLTÁN. Kálvin-szövetség. A protestans irod. társaság »Koszorú« füzetéből összeállította pálóczi —. Budapest, 1909. Hornyánszky Viktor kny. Kis 8-r. 20, 20, 24, 24, 22 l. Ára 50 fillér. (A Kálvin-szövetség népkönyvtára. 1.)

INNOCENZO XI (PAPA —) e lo sterminio della dominazione turca in Ungheria. Articolo di Giornale con nuove note e aggiunte. Traduzione dall' ungherese. In base alle rispettive opere degli storiografi Onno Klopp, Edmondo Michaud, Árpád Károlyi, Guglielmo Fraknoi, Ignazio Acsády e Massimiliano Immich. Budapest, 1909. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 66, 2 l.

ISTVÁNFY GYULA. Történelem polgári leányiskolák III. osztálya számára. Budapest, 1909. Franklin-társ. kny. 8-r. 158 l. Képekkel és térképekkel. Ára 2 korona 40 fillér.

IVÁNYI BÉLA. Vázlatok Eperjes szabad királyi város középkori jogéletéből. (Főleg a város 1424—1509-ből való jegyzőkönyve alapján.) Budapest, 1909. Athenaeum kny. 8-r. 32. l. (Különnyomat a »Századok« 1909. évi folyamából.)

IVICS (ALEKSZE). Iz istorije srba u ugarszkoj. Újvidék, 1909. »Nato-sevics« nyomda. 8-r. 24 l.

JAKÚCS ISTVÁN. A nagykun-karczagi jótékony nőegylet története az első 12 évről. Karczag, 1909. Szódi S. utóda Simon Sándor kny. Kis 8-r. 22 l.

JELENTÉS a magyar nemzeti múzeum 1908. évi állapotáról. Közvetteszi a magy. nemz. múzeum igazgatósága. Budapest, 1909. Stephaneum-nyomda r.-t. 8-r. 256 l.

KARÁCSONYI JÁNOS. A Szent-István anyjáról szóló adatok új megrostálása. Budapest, 1909. Franklin-társ. kny. 4-r. 11 l. (Különnyomat a Turul 1909. évi 1. füzetéből.)

KARL LAJOS. A Berta-monda. Budapest, 1909. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 29 l. (Különnyomat az Ethnographia 1909. évi folyamából.)

KERÉKES GYÖRGY. Történelem felső kereskedelmi iskolák számára. I. kötet. Ötödik jav. kiad. Budapest, 1909. Athenaeum kny. 8-r. 248. l. 100 képpel és 4 térképpel. Ára 3 korona 40 fillér.

KERÉKES GYÖRGY. Történelem felső kereskedelmi iskolák számára. II. kötet. Az új tanterv alapján. Negyedik jav. kiad. Budapest, 1909. Athenaeum kny. 8-r. 220 l. 71 szöveggképpel. Ára 2 korona 60 fillér.

KIRÁLY GYÖRGY. A törökországi levelek forrásaihoz. Budapest, 1909. Franklin-társ. kny. 8-r. 33 l. (Különnyomat az Egyetemes Philologiai Közönlöny XXXIII. évfolyamából.)

KMET^o (ANDRE). Juraj Holček. Zivotopisný nástin. Túróczszentmárton, 1908. Nyomda-részvénytársaság. 8-r. 24 l. Ára 30 fillér.

LÁM FRIGYES. Gérard de Nerval. Győr, 1909. Pannonia-kny. 8-r. 15 l.

LÁNG MARGIT. Ó-görög kenyérkészítés. Budapest, 1909. Franklin-társ. kny. 8-r. 19. l. 12 képpel. (Különlenyomat az »Archaeologiai Értesítő« 1909. évi áprilisi füzetéből.)

LÉTMÁNYI NÁNDOR. A kuruczok ; I. *Csuday Jenő*.

MADZSAR IMRE. Egyének és tömegek a történelemben. Budapest, 1909. Athenaeum r.-t. ny. 8-r. 34 l.

MARCZINKO FERENCZ. Bertrandon de la Brocquière utazása Magyarországon át művelődéstörténelmi szempontból. Budapest, 1909. Löblowitz Zsigmond kny. 8-r. IV, 4, 61 l. (Művelődéstörténelmi Értekezések. 34. sz.)

MARTON SÁNDOR. Gályarabok története. Budapest, 1909. Hornyánszky Viktor kny. Kis 8-r. 24 l. (A magyar prot. irodalmi társaság népies kiadványai.)

MÁRKI SÁNDOR. A magyarok története, kapcsolatban az egyetemes történet főbb eseményeivel. Az 1908. évi polgári leányiskolák III. oszt. részére átdolgozta *Pallós Albert*. Budapest, 1909. Hungaria kny. 8-r. 143 l. Számos képpel és két térképpel.

MIKA SÁNDOR. Világtörténet. Az új tanterv alapján a középiskolák felső osztályai számára. I. kötet: Az ó-kor. Második kiadás. Budapest, 1909. Wodianer F. és fiai kny. 8-r. 200 l. Ára 2 korona 60 fillér.

MILLEKER BÓDOG. Nagy-Zsám története 1370—1909. A Freudenthaliak Nagy-Zsámra való átköltözésének századik évfordulója alkalmából kiadja Nagy-Zsám községe. Temesvár, 1909. Csendes Jakab kny. 8-r. 64, 2 l.

MILLEKER FELIX. Geschichte der Gemeinde Nagy-Zsám 1370—1909. Aus Anlass der hundersten Jahreswende der Übersiedelung der Freudenthaler nach Nagy-Zsám, v n der Gemeinde herausgegeben. Temesvár, 1909. Csendes J. kny. 8-r. 69, 2 l.

MOHL ADOLF. Loreto magyarországi búcsujáráhely története. Budapest, 1909. Stephaneum kny. 8-r. 60, 2 l. Ára 30 fillér.

MOLNÁR ISTVÁN. Rozsnyai Dávid török deák. Budapest, 1909. Stephaneum ny. r.-t. 8-r. 128 l. (Művelődéstörténelmi Értekezések. 33. sz.)

NAGY GÉZA. Szent István vérsége s a magyar és külföldi kútforrások. Budapest, 1909. Franklin-társ. kny. 4-r. 62 l. (Különlenyomat a Turul 1907. és 1908. évfolyamából.)

NITSCH ÁRPÁD JÁNOS. A magyar nemzet története. A polg. leányiskolák III. oszt. számára. Budapest, 1909. Budapesti Hirlap kny. 8-r. 159 l. Képekkel, két térképpel és egy színes műlappal.

PALLÓS ALBERT. A magyarok története, kapcsolatban az egyetemes történet főbb eseményeivel ; I. *Márki Sándor*.

PILCH JENŐ. Magyar csapatok előrsi harcza a solferinói csatában. A solferinói csata ötven éves fordulójára. Budapest, 1909. Pesti kny. r.-t. 8-r. 9 l. (Különlenyomat a »Magyar Katonai Közlöny« 1909 június havi füzetéből.)

PÓR ANTAL. Pecséttani apróságok. Budapest, 1909. Franklin-társ. kny. 4-r. 49—56. l. (Különlenyomat a Turul 1909. II. füzetéből.)

REICHARD PIROSKA. Telamon históriája. Budapest, 1909. Franklin-társ. kny. 8-r. 26 l. (Különlenyomat az Egyetemes Philologiai Közlönyből.)

REÖTHY VLADIMIR. Történelem polg. leányiskolák III. oszt. számára ; I. *Böngérfi János*.

RÉDEY TIVADAR. Péterfy Jenő. Budapest, 1909. Buschmann F. kny. 8-r. 141, 2 l.

RÉVAY JÓZSEF. Comodianus élete, művei és kora. Budapest, 1909. Franklin-társ. kny. 8-r. 142, 2 l.

SAS ANDOR. Hölderlin Frigyes. Budapest, 1909. Franklin-társ. kny. 8-r. 36 l. (Különlenyomat az Egyetemes Philologiai Közönyből.)

SAUSSURE CZÉZÁRNAK (DE —) II. Rákóczi Ferencz fejedelem udvari nemesének törökországi levelei 1730—39-ből és följegyzései 1740-ből. A fejedelem utolsó éveiről, haláláról, végrendeletéről és emlékiratairól. Eredeti francia szövegben és magyar fordításban, bevezetéssel, magyarázatokkal és történelmi jegyzetekkel kísérve közli *Thaly Kálmán*. Közzéteszi Feridun Bey- és Flór-alapítványokból a M. Tud. Akadémia tört. bizottsága. Budapest, 1909. Franklin-társ. kny. 8-r. 379 l. Ára 8 korona. (Lettres de Turquie (1730—39) et notices (1740) de César de Saussure. Communiquéés . . . par Coloman de Thaly.)

SCHINDLER GYULA. A selmeczbányai czéhek élete. Selmeczbánya, 1909. Joerges Ágost özvegye és fia ny. 8-r. VII, 222 l. (Művelődéstörténeti értekezések. 31. sz.)

SEBESTYÉN GYULA. A magyar nemzet története a mohácsi vészig. A polg. leányiskola III. oszt. számára. Negyedik, az új tanterv értelmében átdolgozott kiadás. Budapest, 1909. Franklin-társ. kny. 8-r. 117, 2 l. Képekkel és történeti térképekkel. Ára 1 korona 80 fillér.

SEBESTYÉN GYULA. Rovás és rovásírás. A magyar nemzeti múzeum megbízásából végzett tanulmányok alapján. Budapest, 1909. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. VII, 325 l. 145 ábrával. Ára 15 korona.

STRAUCH BÉLA. Nagyszében a magyar irodalomban. Nagyszében, 1909. Róth Frigyes ezeltört Reissenberger kny. 8-r. 3—41 l. (A nagyszébeni m. kir. áll. főgimnázium Értesítője az 1908—1909. iskolaévről.)

SZALAY (EMERICH —). Das Königinn Elisabeth Gedenkmuseum. Budapest, 1908. Stephaneum kny. 8-r. 77 l. Ára 40 fillér.

SZÁDECZKY LAJOS. Az Apafiak sírboltja és hamvai. Budapest, 1908. Athenaeum kny. 8-r. 30 l. (Különlenyomat a »Századok« 1909. évi folyamából.)

SZEGŐ ERNŐ. Róma közgazdasága Diocletian korában. Részlet »Az ár és munkabér jogi és gazdasági szempontból, s ennek kapcsán az Edictum Diocletiani de pretiis kritikai ismertetése« című s a budapesti m. kir. tud. egyetem jogi és államtudományi kara által pályadíjjal jutalmazott munkából. Budapest, 1909. Pesti könyvny. r.-t. 8-r. 31 l. (Különlenyomat a »Közgazdasági Szemle« 1909. évi április—május havi füzetéből.)

SZINNYEI FERENCZ. Arany János. Budapest, 1909. Franklin-társulat kny. 8-r. 166 l. (Költők és Irók. Élet- és jellemrajzok az irodalom köréből. Szerk. *Ferenczi Zoltán*.)

SZTUDINKA FERENCZ. A gácsi posztógyár története. I. köt. Budapest, 1906. Wodianer F. és fiai kny. 8-r. 48 l. (Magyar ipartörténet. 1906. 1. sz.)

SZTUDINKA FERENCZ. Magyar ipartörténet. II. köt. Budapest, 1908. Wodianer F. és fiai kny. 8-r. 155 l. (Magyar ipartörténet. 1908. 4. sz.)

TAKÁCS MÁRIA. Társadalmi állapotok és törekvések Magyarországon. 1830—1847. Budapest, 1909. Löbl Dávid és fia kny. 8-r. 120, 2 l.

TARÁNYI FERENCZ. Emlékezés Deák Ferenczről. Budapest, 1909. Budapesti Hirlap kny. 8-r. 13 l.

TARICZKY ENDRE. Tass és Szabolcs honfoglaló vezérek tiszafüredi czredévi oszlopának történelmi keletkezése. Tiszafüred, 1909. Goldstein Adolf kny. Kis 8-r. 15 l.

THALLÓCZY (LUDVIG —). Benjamin Kállay. Gedenkrede. Budapest, 1909. Pesti Lloyd társ. kny. 8-r. 49 l.

THALY KÁLMÁN. De Saussure Czézárnak II. Rákóczi Ferencz fejedelem udvari nemesének törökországi levelei 1730—39-ből és följegyzései 1740-ből; 1. *Saussure Czézár*.

VÁCZY JÁNOS. Kazinczy Ferencz. Budapest, 1909. Franklin-társ. kny. 8-r. 188 l. (Költők és Írók. Élet- és jellemrajzok az irodalom köréből. Szerk. *Ferenczi Zoltán*.)

VASZÁRY KOLOS. Világtörténelem. Középiskolák számára. Átdolgozta *Németh Ambrus dr.* I. köt. Ókor. XII. kiad. Budapest, 1909. Wodianer F. és fiai kny. 8-r. 166 l. Ára 2 korona 80 fillér. Függetl. Művészettörténeti képek. 127 kép és 2 térkép.

VISEGRÁDI JÁNOS. A podolini piarista rendház története (1642—1702). Budapest, 1909. Stephancum kny. 8-r. 47 l. (Művelődéstörténeti Értekezések. 32. sz.)

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1909. évi szeptember hó 28-án d. u. 4 órakor tartott rk. vál. ülésének

JEGYZŐKÖNYVE.

Jelen voltak: Zsilinszky Mihály ügyv. alelnök elnöklete alatt dr. Áldásy Antal, dr. Domanovszky Sándor, Emich Gusztáv, Horváth Sándor, dr. Illés József, dr. Kammerer Ernő, dr. Mangold Lajos, Nagy Gyula, dr. Ortvay Tivadar vál. tagok, dr. Borovszky Samu titkár, Barabás Samu jegyző.

Elnök az ülést megnyitván, jegyzőkönyvhitelesítőkül dr. Ortvay Tivadar és dr. Áldásy Antal vál. tagokat kéri fel. Ezután —

58. Mély megilletődéssel emlékezik meg arról a lesújtó veszteségről, mely a Társulat alapítása és felvirágoztatása körül elévülhetetlen érdemeket szerzett dr. Thaly Kálmán első-alelnök szept. hó 26-ikán bekövetkezett váratlan halálával, a hazai történetírással egyetemben társulatunkat érte.

A vál. a veszteség őszinte érzetében az elnökség javaslatára elhatározza, hogy —

1. Nagyérdemű társunknak és első-alelnökünknek a hazai történetírás és a M. Történelmi Társulat felvirágoztatása körül szerzett érdemeit a mai ülés jegyzőkönyvében megörökíti.

2. Díszes babérkoszorút helyez ravatalára.

3. Külön gyászjelentést ad ki.

4. A gyászszertartáson testületileg részt veszen.

5. Felkéri Berzeviczy Albert tagtársunkat, hogy a ravatalnál a Társulat nevében búcsúbeszédet mondani szíveskedjék.

6. Részvétiratot intéz a gyászba borúlt családhoz.

7. Emlékezetének megünneplése végett később meghatározandó időben ünnepélyes ülést fog tartani.

8. Végre megújítja azon határozatot, hogy a Thaly Kálmán tiszteletére készült plaquette-ből befolyt jövedelem felhasználásával a történetirodalom emelését célzó Thaly-alapot létesít.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést felosztatja.

Kelt mint fent.

B a r a b á s S a m u s. k.
jegyző.

Hitelesítjük :

Dr. Ortway Tivadar s. k.
vál. tag.

Dr. Áldásy Antal s. k.
vál. tag.

HORVÁTH MIHÁLY ÉS A MAGYAR TÖRTÉNETÍRÁS.

A Magyar Történelmi Társulatnak Horváth Mihály születése százados évfordulója alkalmával, 1909. október 21-iki ülésén tartott ünnepi beszéd.

Irta és előadta: DR. BÉKEFI REMIG.

Tisztelt Történelmi Társulat!

Horváth Mihály születésének százados évfordulóján ünnepet ülünk. Az oltárt, melyen a kegyelet áldozatának lángja lobog, a magyar történetírók lelkes serege állja körül, — mély hódolattal a jeles történetíró és a Magyar Történelmi Társulat egyik alapítója s egykori elnöke iránt. Nekünk magyaroknak nincsenek olympiai játékaink, a hol a költők alkotásaikat szavalták el, a tudósok műveiket olvasták fel, a nemzet fiai meg testi erejüket és ügyességöket mutatták be, hogy a görög törzsek faji egységének tudatát fölkeltsék és ébren tartsák s ez által a görög nép erejét fokozzák és fejlődését előmozdítsák. De van a magyar nemzetnek immár ezeréves hazája. Ennek története a hon-alapítás és fenntartás nehéz munkájával, az alkotmányosságnak és állami önállóságnak tíz évszázadra visszanyúló tudatával, a kereszténység szellemének és nemzetművelő alkotásainak hűséges megőrzésével, a saját léteért és az európai keresztény művelődés megvédéseért vívott harcoknak megszámlálhatatlan babéraival, a sok küzdelem és ezer szenvedés között is híven megőrzött magyar léleknek ideális honszerelmével a nemzeti egységnek elpusztíthatatlan forrasztéka. S most is, az ünneplésnek e magasztos perceiben, lelkünkön *a magyar történetírás fejlődésének útja* vonul végig, melynek egyik fordulójánál Horváth Mihály hatalmas alakja áll elénk.

A magyar nemzet élete és történetírása szerves összefüggésben van egymással. A hazáról-hazára vándorló, honfoglaló és külföldi kalandokra járó magyarnak még nincs nemzeti történet-

írója. Az egyének cselekedeteit, a családok örömet és bűját, a nemzetségek hagyományait, a törzsek küzdelmeit és az egész nép viszontagságát ekkor csak a regösök éneklik meg és örökítik át nemzedékről-nemzedékre.

A kereszténység fölvétele és a királyság megalakulása a magyarság előtt a fejlődésnek új útját jelölte meg. A kereszténység a nemzet művelődésének szolgálatára vállalkozott, kiterjesztve működését az egyén, család, társadalom, sőt az egész nemzet lelki, szellemi és erkölcsi világára. A királyság a magyarságot népből nemzetté szervezi, az ország területi egységét megteremti és megvédi s az ország kormányzására felségjogokkal felruházott központi hatalmat alkot. E pillanat óta a magyar nemzet története e két tényező — a *kereszténység* és a *királyság* — körül jegezesedik.

A magyar történetírás legelső termékeiben, a *legendákban* és a *krónikákban* is ez a két eszme uralkodik.

A legendákban kifejeződik a magyarság búcsúzása az ősi vallástól és áttérése a keresztény hitre. A jámbor benedekrendiek hittérítő buzgalmét István, a szent király apostoli lelkülete táplálja. A törvényeket keresztény szellem hatja át, mely éleszti a hitet, védi az erkölcsöt, a tekintélyt, a jogot, a tulajdont és az életet. A szegénynek nyújtott alamizsna, az egyéni lemondás áldozatos szelleme, a csodák iránti készséges hit, az imádságban elmerülő lélek, a túlvilági boldogság elnyeréséért berendezkedő földi élet, az Isten dicsőségére alapított egyházak és monostorok művészi architektúrájokkal, gazdag fölszerelésökkel, stylszerű festményeikkel és kegyeletes alapítványaikkal a krisztusi tanoknak mindmegannyi megnyilatkozásai. Az »Institutio Morum«-ban tolmácsolt okos tanácsokat, a fiú áhítatára a fal hasadékán át figyelő apának lelkületét, a szegénység elviselésére irányuló buzdítást, Szent Imrének a pannonhegyi Szent-Márton monostor szerzetesei között egyenlőtlenül osztogatott csókjait és a saját lelkében ápolt ártatlanság liliomát a kereszténység szelleme élteti és magyarázza. E talajból nőtt ki az Árpádok családfájának ég felé törő hajtása, Szent László is, »a szeretetben gazdag, a türelemben nagylelkű, a kegyességben fölséges, a kegyelem ajándékaival teljes király, az igazság követője, a szemérem oltalmazója, a sze-

rencsétlenek vígasztalója, az elnyomottak fölemelője, az árvák megszánoja és kegyes atyja« . . . a ki »a Teremtő iránt fogadásban és áldozatban hív és aláztos, nemzetéhez jóakarató, az idegenekhez szíves, alattvalóhoz bőkezű, a szerencsétleneken könyörülő s az elnyomottaknak legerősebb szabadítója vala. Érzelmében ennél fogva nemes, a tanácsban előrelátó, beszédében igaz, igéretében állhatatos, ítéletében igazságos, a dorgálásban fönséges vala.«¹ Margitot, a szentéletű királyleányt Veszprémben, majd a Nyulak-szigetén, a kolostor falai között a keresztény eszmék töltik el boldogsággal, midőn a világi élet fényétől és élvezeteitől megválva, zsolozsmát énekel, elmélkedik, mély áhítattal imádkozik, Krisztus kínszenvedését és a szentek életét olvassa, betegeket ápol, mindeneknek szolgálatára áll és egyházi ruhákat hímez. Szent Zoërad (András) és Benedek Szkala melletti barlangjába és Szent Gellért bakonybéli magányába is a keresztény hit sugarai világítanak be s ezek fényénél értjük meg azt a nagy feladatot, melyet e lelkes olasz magyar földön megoldott.

A mi a *krónikákat* illeti, *Anonymus* ugyan egyenesen *Magyarok Történetének* (*Gesta Hungarorum*) nevezi a művét² s *Kézai*³ és a *Bécsi Képes Krónika* írója is⁴ krónikájokban a *Magyarok Történeté*-t látja: de ezek a krónikák a magyarok leszármazásán és hadi műveletén kívül magáról a nemzetről, ennek belső életéről édes-keveset beszélnek. Árpád nemzetsége és az ebből leszármazott uralkodók a középpont, a mely köré az események sorakoznak. Még a vérszerződés is a fejedelem és nemzetsége jogának biztosítását hirdeti. S midőn *Anonymus* kevés szerénységgel hangoztatja, hogy »Magyarország . . . ezentúl minden időben gyönyörködjék írójának zsengejében, mert íme kezdve van királyainak és nemeseinek származásrendi«, nyomban így fohászodik: »Mely királyokért légyen dicséret és tisztesség az örök királynak és boldog anyjának, Máriának.«⁵

¹ Szent László király legendája III. és IV. fejezet. (Szabó Károly: *Magyarország történetének forrásai* I. köt. IV. füz. 93—96.)

² *Anonymus: Gesta Hungarorum. Prologus.*

³ M. Florianus: *Fontes Domestici* II. 52.

⁴ U. az: U. o. II. 100.

⁵ *Anonymus: Prologus.*

Küküllei János krónikája meg már Nagy Lajos királynak valóságos életrajzává fejlődik. *Thuróczi János* krónikájában a »Kis Károly szerencsétlen esetének leírása és Magyarország királynéinak gyászos esete«, továbbá »Zsigmond király és császár krónikája az ő egyéb tetteivel« már címökben elárulják, hogy itt a királyi hatalom áll homloktérben.

Még erősebben megnyilatkozik ez a *humanista történetíróknál*.

Antonio Bonfini, a fizetett udvari történetíró a humanista hízelgő hódolatával veszi körül a királyokat. Nem szólva arról a valótlanságról, hogy Hunyadi Jánosnak vitézség dolgában Zsigmond király volt a mestere, II. Ulászló király meg az erélyesség mintaképe: a *Rerum Hungaricarum Decades*¹ Hunyadi Mátyás király uralkodásának rendszeres rajza, tele dicséretekkel. Leírásában szemünk láttára épül föl Buda várában Hunyadi Mátyás művészi királyi palotája, melyben a fejét nagy terveken törő és hatalmas magyar király jelenik meg a külföld diplomatái, a magyar főpapok és világi urak s a classikus műveltségű humanista tudósok és művészek társaságában. Kiérezzük soraiból, hogy ez a fejedelem nemcsak királya, hanem ura az ő országának és nemzetének.

Galeotto Marzio — a humanisták nem csekély élelmességével — Corvin János, a trónörökös részére, lelkesítő példánál, *Hunyadi Mátyás király jeles, bölcs és elmés mondásait és tetteit* írja le s műve bírálójául magát a királyt nevezi meg. *Petrus Ransanus* pedig az *Epitome Rerum Hungaricarum*-ot egyenesen Hunyadi Mátyás királynak ajánlja, hiszen annak megírására az ő Beatrixa biztatta.

Rogierius Carmen Miserabile-je és *Tamás* spalatói főesperes *Historia Salonitanorum*-ja tanúsága szerint, az egész országot megrendítő csapásnak, a tatárjárásnak kellett bekövetkeznie, hogy e közben a történetírók figyelme egy időre a nemzet belső életére is kiterjedjen.

A reformáció és a király eleste Mohácsnál a magyar nemzetet vallásilag és politikailag két táborra osztotta, a török betelepedése meg 1541-ben az országot törte három darabra. E tényekkel

¹ Bonfinius: *Rerum Ungaricarum Decades*. 526., 573—574. (1771-iki kiadás.)

kapcsolatban a történetírás egysége is megszakad. A históriás énekekben, nemzeti történetirodalmunk e verses följegyzéseiben ugyan még az egységes magyar lélek szólal meg: de a történetírók feladatát és álláspontját ezentúl már vallási meggyőződésük és politikai pártállásuk szabta meg és irányította. Heltai Krónikájában, a mely tulajdonképpen Bonfinius átírása, megtoldva a mohácsi vészig terjedő eseményekkel, az egész nemzet története jelenik ugyan meg, de már felekezeti szempontokkal átszőve. S mennyire elűt egy Forgách Ferencz és Brutus János Mihály felfogása Zsámbokiétól (Sambucus) és Istvánffy Miklósétól! Abban azonban mindnyájan megegyeznek, hogy műveltségük humanista. Ennek a történetírói nemzedéknek egy része, mint Brodarich István, Oláh Miklós, Verancsics Antal, Forgách Ferencz, Illésházy István és Istvánffy Miklós társadalmilag is előkelő emberek, a kik országos ügyeket intéznek, tapasztalásból ismerik a korviszonyokat s az események okait és összefüggését. Más részök meg, mint Szamosközy István és Zsámboki hivatalból forgatja a történetírói tollat.

A politikai és vallási ellentét szenvedélyes megnyilatkozásai, a bécsi udvar egybeolvasztó törekvései és a török uralom erőszakoskodásai rengeteg szenvedést árasztottak a magyar nemzetre. Ily viszonyok hatása alatt íródott az a sok emlékirat, krónika, évkönyv, napló és önéletrajz, melyeket főleg a XVII. század oly bőségesen termelt. Tartalmuk különböző egyének, családok, események, városok és országrészek között oszlik meg, az oroszlánrész azonban mégis Erdélyé. Az önálló magyar fejedelemség sorsa ragadta meg leginkább a lelkeket. Mindszenthí Gábor, Gyulafi Lestár, Szamosközy István, Brutus János Mihály, Somogyi Ambrus és Jacobinus János után Bethlen Farkas, János és Miklós, Szalárdi János, Kemény János, Rozsnyai Dávid, Cserey Mihály és Apor Péter egytől-egyig ezen az oltáron áldoznak. E közben megszólal a nemzeti fölszabadítás apostola, gróf Zrínyi Miklós is s a török iga összetörésének eszközeit a *Tábori kis tracta*, a *Vitéz hadnagy* és *Az török afum ellen való orosság* lapjain jelöli meg.

S végre itt ütött a szabadulás órája. A karloviczi (1699) és a passaroviczi (1718) béke a törököt kiszorítja Magyarországról.

ból s hazánk területi egységét helyreállítja ; a szatmári béke meg (1711) *II. Rákóczi Ferencz* szabadságharcza befejeződttével, a melyet a nemeslelkű fejedelem *Önéletrajza* és *Emlékiratai* oly hűséggel örökítettek meg, a király és a nemzet közötti összhangot teremti meg. A szervezés munkája most az egész vonalon megindúl. Az anyagi és szellemi fejlődés minden terét művelés alá fogják. Az ország belső kormányzásában a királyi hatalom növelése és az állami szempont érvényesítése a cél, a mit *Kollár Ádám Ferencz* oly éles jogelmével jelöl meg. Megindúl útjára a *Regnum Marianum* eszméje is s a történeti jog alapján élni kíván.

Ily hatalmas eszmeáramlatok a figyelmet ismét az egész magyar nemzet múltjára terelték. A történetíró tollát most a jezsuiták vették a kezökbe. A *Pethő Gergelyt* folytató *Spangár András* (1734) és *Kovács János* (1742) sovány krónikáján kívül már *Timon Sámuel* (1736), *Turóczy László* (1729), *Szerdahelyi Gábor* (1732) és *Palma Károly Ferencz* (1770) összefoglaló művei is útba igazítanak ugyan : de az eredeti források alapján fölépült történetírás nem az ő nevökhöz fűződik. Az oklevélgyűjtés és másolás fáradsalmas munkáját a bámulatos szorgalmú *Hevenesí Gábor* kezdi meg és folytatja *Kaprinai István*. Kéziratgyűjteményök a budapesti kir. magy. tudományegyetem könyvtárában a magyar történelemnek örök becsű kincsesbányája. *Schmitth Miklós* (1763) főleg az egri püspökség és *Kazy Ferencz* a nagyszombati egyetem történetével (1737), *Wagner Károly* meg a Szepesség és Sárosmegye eredeti forrásanyagának közlésével örökítette meg nevét. Az egész nemzet történetére kiterjedő s egyúttal legnagyobb történeti anyagot *Katona István* adta ki *Historia critica regum Hungariae* című negyvenkét kötetes művében (1779—1817). Ez csak részben feldolgozás. A nagyobb rész okleveles anyag nyers állapotban. S így Katona valóságos forrásmunkát írt, a mely jelentékeny részében soha sem avúlhat el. A feldolgozott részben is szigorú kritikával dolgozik ; a tények megállapítására törekszik, de a philosophiai elvonásoktól tartózkodik.

A jezsuita történetírók között a palma *Pray Györgyöt*, *Mária Terézia* udvari történetíróját illeti meg. Nagyszámú részletkérdés megoldása mellett ő az első, a ki összefoglaló művében, a *Historia regum Hungariae*-ben (1801) a magyar nemzet egész

történetét források alapján megírta. A kútfői anyagot terjedelmében megnövelte, tartalmában éles kritikával megtisztogatta s chronologia szempontjából biztos alapokra helyezte. »Mindig magas szempontokat keres s a magyar államiságot tartja mindig szeme előtt«, — mondja Thallóczy.¹ Alapos és nagy tudása s lelkiismeretes munkálkodása minden tiszteletre érdemes.

Velök egyidejűleg írja meg *Fuxhoffer Damján* úttörő *Monasteriologiáját* (1803) és *Koller József* a *Historia Episcopatus Quinque-Ecclesiarum*-ot (1782—1812), az egyházi monographiaknak emez örökbecsű termékét.

Prayval és Katonával, a kik már nem is mint jezsuiták haltak meg, a latin nyelvű történetírás véget ért. II. József császár a német nyelv és műveltség uralmát akarja biztosítani Magyarországon. De sikertelenül. Mert a felbuzdult nemzeti szellem a magyar nemzet ősi jogainak és erkölcsi javainak az egész vonalon védelmére kelt. A költők és írók lelkes kis csoportja még a legnehezebb időben is kitartott a nemzeti ügy mellett. A magyar nyelv érvényesülésének e kemény tusájába szinte meglepően nyílallik bele az a jelenség, hogy három hazánkfia — Engel, Fessler és gróf Mailáth János — ekkor *német nyelven* írta meg művét.

Engel János Keresztély a Szepesség szülőtte s Bécsben az erdélyi udvari kancellária titkára. Ő, míg egyrésztől *Bél Mátyás* : *Adparatus ad Historiam Hungariae*, *Schwandtner János György* : *Scriptores Rerum Hungaricarum veteres ac genuini*, *Kovachich Márton György* : *Scriptores Rerum Hungaricarum minores*, *Sammlung kleiner, noch ungedruckter Stücke*, *Vestigia Comitiorum apud Hungaros* és *Supplementum ad Vestigia Comitiorum apud Hungaros*, *Kovachich József Miklós* : *Monumenta veteris legislationis Hungaricae*, *Péterffy Károly* : *Sacra Concilia*, *Batthyány Ignác* : *Leges ecclesiasticae regni Hungariae* című kútfőgyűjteményeit a *Monumenta Ungarica*-val gyarapítja : másrésztől a *Geschichte des ungrischen Reichs und seiner Nebenländer* című hat kötetes művében (Wien, 1813—1814) hazánk történetét írja meg éles észszel, széleskörű kútfői ismerettel, türelmetlen

¹ Thallóczy Lajos : *Pray György s a magyar korona melléktartományai.* (Századok 1888. 523.)

felekezetieskedéssel és a magyar közjognak nem egyszer helytelen felfogásával.

Fessler Ignác Aurél a mosonmegyei Zarándfalváról való. Ez az egykor moóri kapuczinus, majd utóbb Saratowig hánytvetett ember a magyar nemzet történetét 1811-ig terjedőleg, *Die Geschichten der Ungern und ihrer Landsassen* címmel (Leipzig, 1815—1825), nagy értékű, tíz kötetes műben írta meg. Agyonzaklatott élete nem engedte ugyan meg, hogy a magyar történelem forrásanyagát új kútfókkal gazdagítsa; de a már ismert források és feldolgozott tudományos munkák alapján olyan művet írt, a melyre ma is büszkeséggel tekinthetünk. A történetírói feladatok magas színvonalú felfogása, az ügyes csoportosító tehetség, a művelődéstörténeti anyag értékének felismerése és méltatása, az ész munkája mellett a képzelemnek a megengedett mértékig észlelhető érvényesülése, a feldolgozásban nyilvánuló otthonosság, természetesség és könnyedség, az élénk és folyamatos elbeszélés s az egész művet átlengő tudományos szellem Fesslert a legelsőrangú történetírók sorába emelik. A mi nála álláspont, felfogás és kritika szempontjából kifogás alá esik, semmi egyéb, mint az önmagával meghasonlott léleknek fájdalmas visszhangja.

Gróf Mailáth János Geschichte der Magyaren címmel, Mária Terézia trónra léptéig, 1828—1831-ben három, majd meg 1852 és 1853-ban a komáromi capitulatióig szólólag öt kötetben írta meg hazánk történetét. Aristokratikus szellemű munkája a nemzeti törekvések iránt kevés fogékonyságot árul el; inkább szórakoztató olvasmány, mint tudományos történet.¹

A magyar nyelvű történetírás, Engelt és Fesslert időben megelőzve, szerény kezdettel indul új útjára. A II. József császár önkényuralmát követő nemzeti ébredés idején, 1791-ben jelenik meg *Szekér György Joákim Alajos* tollából a *Magyarok Eredete*, melyet a magyar középosztályhoz tartozó nők, a tyúkiültető magyar gazdaasszonyok művelődésének emelésére írt, hogy »az asszonyi rend más erkölcpazarló könyvek helyett ilyen elméletplálók és okosságok élesítő dolgok olvasásában« tölthesse »unal-

¹ Flegler: *A magyar történetírás történelme*. 215—216.

mas óráit.«¹ Ez az »első kritikailag írt, magyarnyelvű rendszeres történeti kézi könyvünk.«²

Jó szolgálatot tett *Kultsár István: Magyarország történetje* is. De mind a kettőnél magasabb színvonalon mozog *Budai Ésaids: Magyarország történetje*. Ez tudományos kézikönyv, mely kútfőkön és megbízható feldolgozásokon épül fel, a források megnevezésével. Nyelvezetében sok a különlegesség. De előadásának világossága, tárgyalásának komoly hangja és a műben megnyilatkozó tudományos irányzat az olvasóra gyümölcsözőleg és nevelőleg hatottak.

Miként három előzőjét, *Virág Benedeket* is a hazafiság tüze hevíti. A *Magyar Századok*-ban (1808. és 1816) fényes múltat rajzol, hogy a nemzetet buzdítsa, lelkesítse. E célra az igazság hatalmán kívül felhasználja a tacitusi stylus erejét és a tárgyalásban a szereplő egyének előtérbe helyezését.

A létében, alkotmányos jogaiban, állami önállóságában, sőt még múltjában is megtámadott magyarnak *Horvát István* kelt védelmére, a hazafiságnak annyira felkorbácsolt szenvedélyével, hogy ennek lángja a történetíró szeme előtt jó részben eltakarta az igazságot. Nagy tudása, lángoló lelkesedése és rendkívüli munkaszeretete történetírásunkon keveset lendített. Sajátságos véletlen, hogy a *Rajzolatok a magyar nemzet legrégebb történeteiből*, Horvát Istvánnak ez a legértéktelembb műve, melynek »alig van érdeme, hibája is csak egy van: az, hogy az egész egy nagy hiba«,³ — éppen abban az évben, 1825-ben jelent meg, midőn gróf Széchenyi István nagylelkű adományával a Magyar Tud. Akadémia alapját megvetette.

A magyar történetírás tehát gróf Széchenyi István föllépésekor szánandó helyzetben volt.

Széchenyi István egész életét a magyar nemzet újjászületésére szentelte. Feladatául ismerte »az emberiségnek egy nemzetet megtartani, sajátosságait mint ereklyét megőrizni s szeplőtelen mineműségében kifejteni, nemesíteni erőit, erényeit, s így

¹ Szekér György Joákim Alajos: *Magyarok eredete*. I. k. V—VI. l.

² Czapáry László: *Szekér Joákim Alajos élete és művei*. 17. (A cziszterci rend székesfehérvári főgymnasiumának 1887/88-ik évi értesítője.)

³ Vass Bertalan: *Horvát István életrajza*. 365.

egészen új, eddig nem ismert alakokban kiképezve, végcéljához, az emberiség feldicsőítéséhez vezetni.« »Mióta élek, kimondhatlan vágy létezik lelkemben ; Magyarország kifejtése, a magyar nemzet feldicsőítése él minden csepp véremben.«¹

Látta Széchenyi, hogy a magyar nemzet lelkét egészen a múlt dicsőségének fénye árasztja el ; pedig »nem lelki, testi s országbeli javaink dicsérete emelheti fel hazánkat, hanem hátramaradásaink s hibáink nagylelkű elismerése s azoknak férfias orvoslása.« »Már mondám s még százszor mondani szeretném, szükséges helyzetünk s körülményeink tökéletes ismerete, tudomány mind hazánkról, mind külföldről s végre a józan összehasonlításbul szerkeztetett systemák életbe-hozása.«² Még »A Kelet Népe«-ben is felpanaszolja Széchenyi, »hogy úgyszólván az egész nemzet ál irányokban tévedezve, s hiú fénytől elcsábítva már már keringett azon örvényben, mely minden sajátságot, minden nemzeti jellemet örökre magába sodor, s melyből az oda egyszer elsülyedt nemzetiség, szabadság, becsület soha, soha többé föl nem merül.«³

Széchenyi reformatori útján a magyar faj nemzeti és erkölcsi erejének kifejtését s magánjogi, társadalmi, gazdasági és politikai átalakulását a publicista lángelméjével és a hazafi tiszta hon-szerelmével hirdeti.⁴ E nagy feladat megoldásánál méltó részt köt le a józan irányú történetírásnak is ; mert »boldog létet elérni, vagy ahhoz csak közelíteni is azonban teljességgel nem lehet, ha a volt idők tévedései minden sértés nélkül ugyan, de a valónak egész tisztaságában, quia de mortuis nil nisi verum, nem emeltetnek jövő nemzedékek tanulságára ki . . . mi egyenesen a történetírás jogkörébe tartozik.«⁵

A Horvát István-féle törekvéseknek lesújtó kritikája ez, oly férfiú tollából, a ki — Angyal Dávid megjegyzése szerint —

¹ Gróf Széchenyi István *Munkái* II. sor. II. köt. : *A Kelet Népe*. 15.—16., 19.

² U. o. I. k. *Hitel*. 33., 137.

³ U. o. II. k. *A Kelet Népe*. 10—11.

⁴ Széchenyi tevékenységéről részletesen tájékoztat Gaal Jenő : *Gróf Széchenyi István nemzeti politikája* cz. munkája. Budapest, 1903.

⁵ Gróf Széchenyi István *Hírlapi cikkei*. II. 600.

»maga is kereste történetünkben a tiszta valóságot nemcsak az egyes korokra vonatkozó megjegyzéseiben, hanem az egész fejlődést áttekintő gondolataiban is.«¹

Széchenyit nem az egyes történeti események, a részletek, hanem a fejlődés nagy korszakai érdeklik. Magyar történeti eszméi is »nem a magyar történet szemléletéből«, hanem történet-philosophiai rendszerből keletkeztek.² Széchenyi lelke nem mélyed el a nemzeti múlt rengetegeiben; ő a jelent vizsgálja és a jövőt munkálja. »Nem nézek én, megvallom, annyit hátra, mint sok hazánkfia, hanem inkább előre; nincs annyi gondom tudni, valaha mik voltunk, de inkább átnézni, idővel mik lehetünk s mik leendünk. A Múlt elesett hatalmunkból, a Jövendőnek urai vagyunk.«³

Széchenyi a nemzetbe erőt és bizalmat nem a múlt dicsőítésével, hanem a szebb jövő megjósolásával önt. Már a »Világ«-ban odakiáltja a nemzetnek: »A magyar egy gyermek nép, most semmi, de minden lehet, mert lelki s testi erő rejtezik fiatal keblében. Minden lehet, ha át akarja látni, hogy semmi. Csak két ellensége van, az Előítélet s Elbizottság.«⁴ *A Kelet Népe*-ben is úgy látja, hogy »minden jelenetek jövendő fényt mutatnak nemzetünknek«, s »élni fog a magyar még.«⁵

Széchenyi föllépése óta a nemzet figyelmét a jelen és a jövő kötötte le, melynek erősségeit a költők a nemzet múltjából teremtették elő. *Péczeley József: A magyarok történetei*-ben (1837), melyek a mohácsi vészig lehúzódnak, a nagy közönségnek nyujt ugyan hazafias olvasmányt, de a történettudományt nem viszi előbbre. Az ekkori történetírás gyümölcstelen berkeit Széchenyi István nagy alkotása, a Magy. Tud. Akadémia fogta művelés alá. E talajból nőtt ki maga Horváth Mihály, Szentos városának e jeles szülötte is.

Míg Széchenyi a Vaskapu szikláinak szétrobbantásával a magyar közlekedésnek kelet felé biztos utat nyit: azalatt

¹ Angyal Dávid: *Gróf Széchenyi István történeti eszméi*. 38.

² U. az: U. o. 23—24.

³ Gróf Széchenyi István *Munkái* II. sor. I. köt. Hitel. 242—243.

⁴ U. o. I. k. *Világ*. 69.

⁵ U. o. II. k. *A Kelet Népe*. 20. és 32.

a Magy. Tud. Akadémia 1835-iki közgyűlésében ezt a pályatételt tűzte ki: »Milyen állapotban volt a műipar és kereskedés honunkban az Árpád- és vegyes-házakból származott királyok alatt; mi történt fejedelmeink és törvényhozásunk részéről azok előmozdítására; melyek voltak nagyobb emelkedéseket hátráltató akadályok; végtére, minő befolyások volt nemzetünk értelmi s erkölcsi kifejlődésére?« A beérkezett nyolcz pályamű közül a jutalmat Kossovics Károly dolgozata nyerte el. Egy pályaművet meg az Akadémia tiszteletdíjra és a történeti pályamunkák során, kiadásra érdemesített. Ennek szerzője egy fiatal káplán, *Horváth Mihály* volt.

Ez a huszonötéves ifjú-ember egyidejűleg pályázott a Marciabányi-intézet által 1834-ben kitűzött eme kérdésre is: »Miben és mennyire különbözött az Európába költözködő magyar nemzetnek erkölcsi és polgári culturája Európának akkori culturájától?« S a jutalmat meg is nyerte. Művében először a nyugat- és kelet-európai népek, azután a magyarok műveltségi viszonyait rajzolja meg s végül a kettőt összehasonlítva vizsgálja.

Horváth e két első dolgozatában művelődéstörténetírónak mutatkozik be. A kiadott kútfőket és a feldolgozásokat ismeri s lelkiismeretesen felhasználja; önálló felfogásával, csoportosítótehetségével és ügyes előadásával hivatott történetírónak ígérkezik.

Horváth Mihályt a Magy. Tud. Akadémia már első pályaműve alapján, 1839-ben levelező tagjai sorába választotta. Ez a nagy elismerés Horváth buzgalmát annyira fokozta, hogy megkezdett művét befejezte s *Az ipar és kereskedés története Magyarországon a három utolsó század alatt* már 1840-ben megjelent. E művét a Magy. Tud. Akadémia ugyanez évben a nagyjutalommal koszorúzta meg; szerzőjét meg 1841-ben rendes tagjai sorába emelte. És méltán. Mert midőn Horváth a magyar ipar és kereskedés történetét 526 oldalnyi terjedelemben, kútfők és forrásművek alapján megírta, valóban nagy feladatot oldott meg. Hiszen levéltáraink ekkor még nem nyíltak meg a kutató előtt; oklevéltáraink elseje, *Fejér: Codex Diplomaticus*-a pedig még be sem volt fejezve. Horváth tehát a Pray, Katona és Fessler által tört utakon s az általok és kútfőgyűjteményeinkben meg-

szabott keretek között haladhatott célja felé, a magyar ipar és kereskedelem történetének megírásához. Maga Horváth érezte legjobban e mű fogyatékoságát, a melyet — mondja szerényen — »illőbben az ipar s kereskedelem történeti vázlatának kell vala neveznem«. ¹ De mondjuk ki nyiltan, ez a munka úttörő, tartalmilag értékes s iparunk és kereskedelmünk történetét összefoglalólag ma is egyedül tartalmazza.

Horváth Mihály akadémiai rendes tagi székét *A magyar honvédelem történeti vázlata* című tanulmányával foglalta el 1842-ben. Ebben a honvédelem történeti fejlődésének tudományos vizsgálata mellett nem téveszti szem elől az erkölcsi rugók fűrkészését, s a honvédelem és az ország sorsának, alkotmányos életének, magánjogi viszonyainak, társadalmi jogrendjének és gazdasági állapotának kapcsolatát sem.

Művelődéstörténeti érzéke nyilvánul meg *Az Anjou királyok hatása Magyarországon* című tanulmányában is, mely az alkotmány, kormányzat, igazságszolgáltatás s az anyagi és szellemi művelődés terén végbement fejlődést tárja fel. Lelkének ugyanez a vonzalma készítette Horváthot a jobbágyság sorsának tanulmányozására is. *Az 1514-iki pórlázadás, annak okai s következményei*, *A pórosztály költözési jogának történetéből*, *Vázlatok a magyar népiség történetéből*, *A demokratia kifejlése honunkban*, továbbá *Európa belviszonyai a francia forradalom idejétől fogva*, oly férfú lelkében termettek, a ki a magyar társadalom átalakulásának bekövetkezéséről a történelemben megnyilatkozó erkölcsi törvényből merített erős meggyőződést.

Ezeréves történetünk korszakai közül Horváth különös érdeklődéssel a XI. és a XVI. századhoz fordult. Amott a magyar földbe ültetett kereszténység szervező munkáját figyeli meg s róla *A kereszténység első százada Magyarországon* címen könyvet ír. Ezért a reformáció által egységében megbontott kereszténység, az ellenkirályok között két táborra oszlott nemzet és a török uralommal három részre hullott ország sorsa foglalkoztatja munkás szellemét. Fűrkésző figyelmét leginkább Utjesenovic (Martinuzzi) György rejtélyes alakja ragadja meg. Terjedelmes

¹ Horváth Mihály: *Kisebb Történelmi Munkái*. III. köt. 15.

tanulmányában az őt körülfogó homályt eloszlatja, államférfiúi működését megvilágítja s törekvéseinek jellemzéseként kimondja, hogy »politikai irányában a végelmerüléssel fenyegetett hazas nemzet fenmaradása és megszilárdulása volt az ő vezércsillaga«. ¹

Az alkotmányos átalakulás nehéz küzdelmei között a magyar nyelv ügye fokozatosan haladt előre. Lassanként elfoglalta helyét az iskolában is. A latin nyelv kiszorultával magyar nyelvű tankönyvekre volt szükség. A magyar történelmet tekintve, a közfigyelem az akadémiai nagy jutalommal kitüntetett történetíróra, Horváth Mihályra irányult. De Horváth maga is érezte a felelősséget, mely e téren ráhárult. Tudta, hogy a hazas jövőjének legelső biztosítéka az ifjúság hazafias nevelése, történelmi alapon. Hadd tanulja a magyar ifjú hazájának történetét igaz tartalmú, forrásokból leszűrődött, nemzeti szellemben és magyaros stylusban megírt kézikönyvekből. Így született meg már 1841-ben *A magyarok története Európába költözésöktől mostanig. A tanuló ifjúság számára.* Ennek tíz kiadását ismerjük. Majd 1847-ben *A magyarok története a bölcsészettanuló ifjúság számára* jelent meg, a mely később *A magyarok története rövid előadásban* címmel még öt kiadást ért. A felsőbb iskoláknak szánta Horváth a *Magyarok Történetét*, mely 1842—1846 négy kötetben került ki sajtó alól. A felsőbb hatóság e művet nem eresztette ugyan be az iskolába, de a művelt magyar társadalom szívesen kapott rajta. Horváthnak magának nem tetszett a munka ; érezte, hogy szélesebb alapon kellett volna dolgoznia. Nyomban el is határozta, hogy a nagy közönség részére egészen újból megírja Magyarország történetét.

E közben nehéz idők következtek. A csanádi püspökség s a vallás- és közoktatásügyi ministerség díszes magaslatáig emelkedő Horváth Mihály a szabadságharcz után hazátlaná lón. Belgium, Franciaország, Olaszország és Svájc földjén másfél évtizeden át ette a számkivetés keserű kenyerét. Lelke ezalatt is magyar hazájáért hevült. Miként itthonléte idején a kis-martoni, soproni, jászai, leleszi és bécsi levéltárakban, most a

¹ Horváth Mihály: *Utyeszenich Frater György (Martinuzzi bíbornok) élete* 423. (*Kisebb Történelmi Munkái* IV. köt.)

távolabbi külföld nevezetesebb városaiban gyűjtögeti az okleveles anyagot s Brüsszelben megtalálja Mária királyné értékes levéltárát. Ilyetén fáradozásának eredménye a »Magyar történelmi okmánytár a brüsszeli országos levéltárból és a burgundi levéltárból«, négy kötetben.

Közben, a nemeslelkű Toldy Ferencz által is biztatva, régi tervéhez híven, Magyarország történetének egészen új megírásához fogott. Még magárahagyatottságában is nem csekély anyagi áldozattal szerzi be a forrásokat. De még így is, elszakítva a hazai könyv- és levéltáraktól, ő maga tudta legjobban, hogy *Magyarország Történelme* címmel 1860—1863-ig megjelent hat kötetes művében sok a hézag.

S mind e mellett is ez a mű a legjobbkor látott napvilágot. A magyar nemzet ekkor az absolutismusnak már tizenegy kínos esztendejét átszenvedte. Az általános elkeseredés közepett, a haza bölcse, Deák Ferencz, kezében a magyar törvénykönyvvél és ajkán a jogfolytonosság elvével, tartotta ébren a lelkeket. A nemzet erkölcsi erejének biztosításán és növelésén meg Horváth Mihály a múlt hű rajzával, *Magyarország Történelmé*-vel működött közre. Míg iskolai könyvei a magyar ifjúság lelkébe ültették be a hazafias érzelem magvait, e nagy mű a magyar társadalom lelkét termékenyítette meg. Fokozta e hatást a *Huszonöt év Magyarország történelméből 1823—1848-ig*, melynek két kötetét a magyar közönség már 1864-ben olvasta és nagy tetszéssel fogadta. Úgy vélte Horváth, hogy az ifjabb nemzedék előtt már most föl kell tární, mi volt a magyar nemzet az átalakulás előtt? kik és mily tényezők eredményezték a tényleges állapotot? E műről maga Horváth így gondolkodott: »... az erre fordított fáradsággal rovom le hazám iránti kötelességeim adóját leg-hívebben; ez lesz leghazafiasb, polgártársaim elismerésére leg-méltóbb s egyszersmind legáldásdúsabb tette életemnek...«¹

Egyidejűleg dolgozott Horváth az 1848/49-iki szabadságharcz történetén is. Hűséges barátja, Toldy Ferencz leveleiben igyekezett lebeszélni Horváthot e szándékáról, hiszen ennek az ideje még nem érkezett el; s azt ajánlja neki, hogy tapasztalatai-

¹ Horváth Mihály: *Huszonöt év Magyarország történelméből 1823-tól 1848-ig*. Genf. 1864. I. köt. VI. l.

ról inkább emlékiratot készítsen.¹ Horváth azonban más véleményen volt. »Legyen — úgymond — az ifjú nemzedéknek, mely azóta serdült fel, e korszakról addig is kézikönyve, melyet lapozva, a multakból tanulmányt s erőt, eszélyességet s életbölcseiséget, reményt és kitartást merítsen magának a jövőre.«² S Horváth tényleg megírta a művet, mely *Magyarország függetlenségi harczának története 1848 és 1849-ben* címmel, három kötetben, már 1865-ben közkezen forgott.

Ezután még egy kínos esztendőnek kellett eltelnie, míg Magyarország határai Horváth Mihály előtt megnyitak, s ő visszatérhetett arra a földre, hová lelke oly sóvárogva vágyakozott. A magyar hazában ekkor, az alkotmány helyreállításával és a király megkoronázásával új korszak kezdődött. Az absolutismus okozta sebek begyógyítása, a békés fejlődés munkálása és a nemzet erejének gyarapítása a legértékesebb férfiak közreműködését követelte. E nagy munkából Horváth Mihály szellemi téren vette ki a maga részét. A magyar nemzeti történelem művelése és megkedveltetése végett akkor alakult *Magyar Történelmi Társulatnak* egyik alapítója, alelnöke, majd elnöke lón s e minőségben Társulatunk feladatairól és a történettudomány természetéről már a megalakuláskor, majd a kolozsvári, ipolysági, leleszi és szepeshelyi vándorgyűléseken tartott beszédeiben intézte buzdító szózatát a magyar történetírókhoz és a társadalomhoz egyaránt.³ Készséges részese a Magy. Tud. Akadémia és a Kisfaludy-Társaság munkálkodásának is; java erejét azonban nagy összefoglaló munkája új átdolgozásának szentelte. S e nagy feladatot pár év alatt megoldotta. *Magyarország Történelme* a honfoglalástól 1823-ig nyolcz kötetben, 1871—1873-ban megjelent. Ez, a *Huszonötév* és *A függetlenségi harcz* történetének háromhárom kötetével együtt, tizennégy kötetben a magyar nemzet történetét a honfoglalástól 1849-ig öleli fel.

Horváth Mihály történetírói nevét főleg ez a mű tette hal-

¹ Fraknoi Vilmos: *Horváth Mihály Emlékezete*. 1879. 32.

² Horváth Mihály: *Magyarország függetlenségi harczának története*. I. köt. VIII—IX. l.

³ *Századok* 1867. 3—12.; 1868. 521—529.; 1869. 513—519.; 1871. 585—591.; 1872. 499—502.

hatalatlanná. Mert mai napig ez a munka az első és utolsó is, melyben nemzetünk ezeréves történetét tudományos alapon, magyar nyelven, egy ember írta meg. Ez a hatalmas tölgy a kisedek makkból, a szerény egykötetes tankönyvből lassan, gondos, fáradhatatlan és áldozatos munkával fejlett ki négy, majd hat s végül tizennégy kötetre, a magyar történetírás büszkeségévé, minden idők nemzedékeinek méltó bámulatára. Olvasása közben egész nagyságában kibontakozik előttünk Pray György és Katona István rendkívüli alakja, hiszen náluk nélkül Horváth Mihály műve sem születhetett volna meg. Az alapot ők rakták le az anyag jó részének egybegyűjtésével és kritikai megrostálásával. Nagy segítségére volt Fessler is. Ily nagy elődök nyomán indult Horváth Mihály a nemzeti múlt templomának fölépítésére. Lelkiismeretes fáradozásának fokozódását hirdetik azok a számban egyre növekedő források, melyekből anyagát meríté. Jól esik látni, hogy nála a kortárs Endlicher, Gévay, Jászay, Szalay és Teleki is méltó figyelemben részesülnek. Horváth Mihály művében nem az általa kibányászott történeti anyag mennyisége ragadja meg a vizsgálódót, habár Horváthnak e téren is vannak érdemei: hanem a magyar nemzet ezeréves történetét átfogó léleknek tisztánlátása, világos tagolása, tudományos rendszere, bőséges ismerete, az anyag fölött uralkodó ereje, rendkívüli munkabírása, alkotóképessége, fejlett ízlése, művészi érzéke és magyar hazafisága biztosítják Horváth részére mindenkoron a tudomány hódolatát. Horváth nem mélyedt el egyes kútfők kritikai vizsgálatában, miként elődei közül többen Anonymussal tették; hanem ő az ifjúságnak tankönyvet, a nemzetnek meg hazafias és megbízható olvasmányt ad a kezébe. Horváth a magyar nemzet történetét egységes képben rajzolja meg, melyben a felfogás önálló, a szerkezetet összhang tartja össze, a tényeket igazság tolmácsolja, a tévedéseket az egyéni felfogás magyarázza meg, a hagyományt a kegyelet kímélete kezeli; az író tollát lelkiismeretesség vezeti, nyilatkozatait a felelősség tudata hatja át, — megérzik rajtuk, hogy egy egész nemzethez szólnak. Ez a történelem valóban »magistra vitae«. Vele és általa lőn Horváth Mihály a magyar nemzet nevelő mesterévé. Míg élő szóval nemzetünk védő szellemét, a jószágos Erzsébet királynét avatta be hazánk

történetébe, összefoglaló művével egy egész nemzetet tanított hazaszeretetre. A magyar nemzet örege-apraja Horváth Mihály művéből ismerte meg múltunkat, melynek tényei az ő világos előadásában, közvetlen elbeszélésében, folyékony stylusában, magyaros nyelvén, lelkes hangján és meleg érzésén át eleddig páratlan hatással termékenyítették meg a magyar nemzet lelkét. S most is, születésének százados évfordulóján azt a hitet kelti és erősíti bennünk, hogy a magyar nemzetnek, mely ily jeles történetírót szült és ilyen bibliából tanulta történetét, biztos jövője van. Maradjon is e mű, melyre nagynevű szerzője a maga egyénisége bélyegét oly híven rányomta, a maga eredetiségében, változatlanúl, a magyar szellem alkotó erejének örök bizonyosságául! Mi meg munkatársak, mai történetíró nemzedék, Horváth Mihály kiváló történetírói egyénisége által is megihletve, hazafias lélekkel és komoly elhatározással járjuk a történetírás útját. Serény tevékenységgel, hivatásos szakavatottsággal és megbízható munkálkodással gyűjtsük és adjuk ki a történeti forrásokat, írjuk meg az intézmények, személyek és korok történetét, a politikai élet és művelődés fejlődését s így készítsük elő az utat a magyar nemzet egységes, tudományos történetének megírásához, a mely ezeréves, dicsőséges múltunknak hű tolmácsa, jövőnknek meg szilárd erőssége legyen!

OPULI LÁSZLÓ HERCZEG, MAGYARORSZÁG NÁDORISPÁNJA.

— HARMADIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

Kázmér lengyel király 1370. november 5-én Krakóban meghalt. Halála nem különbözött életétől. ¹ Szeptember 8-án, Kisasszony napján, szarvasvadászatra készült, már vadász-kocsija is előállott, midőn némely hívei le akarták beszélni, hogy ily szent ünnepen hagyja a vadászatot. Hajlani látszott a szóra, de egyik »gonosz emberek« sűgött valamit a fülébe, mint vélték, holmi szerelmi légyottról. Meg nem változtatta tehát szándékát, hanem fölhágott a kocsira és elhajtattott. Másnap, szarvast hajszolván, lovastul elbukott, bal lábszára súlyosan megsérült és seblázba esett. Baja azonban nem volt nagyon veszélyes, de nem tartóztatta magát, hanem mértéktelenül falt, kölni orvosa tilalma ellen meleg fürdőt is használt, mire láza veszedelmesen súlyosodott.²

A magyar királyi udvar, noha Kázmér király feszült viszonyban állott akkor hozzá, a miért megakadályozta törvénytelen leánya eljegyzését Venczel cseh királylyal, mihelyt Kázmér betegsége súlyosra fordultát megérté, Opuli László közös rokonukat küldé hozzá, ³ Czudar Péter ⁴ szlavon bánnal egyetemben, részvétét kifejezendő, mint ezt a gnieznói főesperes tudja, esetleg

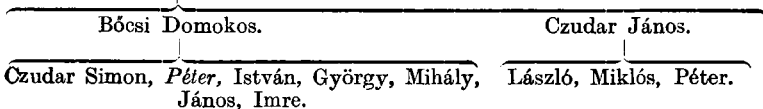
¹ Kázmér király családi életéről írtam egyet-mást a *Századok* 1906. évf. 693. és köv. lapjain.

² *Gnieznói főesperes*, Sommersbergnél II, 99.

³ De nem november 1. előtt, a mely napon László herczeg és nádor még Szepesváralján keltezett. (*Mariássy család levéltára*, a M. N. Múzeumban.)

⁴ Álljon itt a Czudarok stemma-töredéke:

Bócsi Dénes.

(*A pannonhalmi főapátság története*, II. 60. *Sörös Pongrácz* szerint.)

azonban, hogy Lajos király, illetve idősb Erzsébet királyné születési jogának érvényt szerezvén, az utódlást biztosítsa.¹

A követek még jókor érkeztek Kázmér király halálához, kik mindent oly ügyesen elintéztek, hogy egy szó se hallatszott arról, mintha a szerződést, mely szerint Lajos magyar királyt a lengyel korona megillette, megszegni valaki is szándékoznék. Sőt rögvést elindult Florián krakói püspök és János kancellár vezetése mellett fényes lengyel főúri küldöttség Zólyomba Nagy Lajos király elé, hogy őt megkérje: fogadja el Lengyelország koronáját.

Lajos király azonban igen kétségeskedett és töprenkedett azon, átmenjen-e Lengyelországba, és mind a mellett, hogy a lengyel főurak buzgón könyörögtek neki, magyar tanácsosai is, egyháziak és világiak egyaránt, ösztönözték, sokáig ellenkezett. Mert — mondá — a kik neki azt tanácsolják, hogy fogadja el a lengyel koronát, nem tudják, mit tanácsolnak: veszedelmet tudniillik Magyarországra és Lengyelországra egyaránt. Képes-e — példázgató — egy pásztor két egymástól távol legelő nyáját a farkasoktól sikeresen megóvni? Szabad-e a férjnek két asszonyt feleségül venni? Szabad-e egy püspökre két egyházmegyét bízni? Bizony féltő, hogy megoszlott uralkodásának mindkét országa kárát vallja. A helyett, hogy kötelessége szerint javokat előmozdítaná, veszedelembé dönti mind a kettőt. Dlugoss,² kitől e tudósítást veszszük, ² hozzát teszi: És mégis, ha úgy a lengyelek, mint a magyarok kevésbé korlátozták volna lángeszét, Lengyelország az ő uralkodása alatt többre viheti vala.

Nem üres, hívságos mentség vala ez Nagy Lajos királytól, kinek becsületes lelkéhez alakoskodás nem férközött. Az 1351. évi litván hadjáratban megismerte a lengyel nemességet (de úgy látszik, nem nagyon kedvelte meg), azon alkalommal, midőn Kázmér király súlyosan megbetegedvén, állapota oly válságossá lett, hogy a lengyel urak siettek esküvel biztosítani Nagy Lajos királyt affelől, miszerint híven állanak mellette és Kázmér elhunya esetére készséggel fogadják őt királyokul: de — mondák — öcsöce, (a kissé kiméletlen) István herceg nem kell nekik; németet se küldjön nyakokra, például a Wolfurti (Vöröskői) urakat, minthogy ezeket nem szívelik. »A mely

¹ L. Nagy Lajos király levelét a *M. O. D. L.* 5892. sz. alatt, mely kelt Krakóban, 1370 november 25-én, *ex commissione regis et regine et relatione palatini*. Ugyane levelet csonkán és nem hibátlanul már előbb kiadá Fejér, *CD.* IX/IV, 240. Föltűnő a XIV. századi szokásokra, hogy míg a herceg és nádor tekintetes, *spectabilis* címet kapott, a szlapon bán címzése »nagyságos, magnificus«.

² *Hist. Polon.* III, 332.

napon németet küldesz hozzánk várnagyul, tudd meg, hogy elpártolunk tőled.« Hadba szállani is csak azon föltétel mellett ajánlkozának, ha annyi zsoldot fizet majd nekik, a miből jövésök, menésök költségein felül, honn maradt családjuk föntartása is kitelik.¹

Egy újabb, németül író lengyel történész azt állítja, hogy a lengyel nemzet az időben nem volt annyira szervezve, egyesülve, hogy vezetés nélkül valamely erélyes tevékenységre képes leendett.² És ebben igaza van. Lengyelország azelőtt is, azután is nehéz kormányzatú állam volt. Az egyetértés annyira hiányzott belőle, hogy tartományai mintegy szövetkezettek valának. A magasztosb hazafiság még nem fejlődött ki benne oly mértékben, hogy hazáját önerejéből megvédeni képes lett volna, a miért legértékesebb tartományait, Sziléziát és a Keleti-tenger vidékét elveszni hagyta. Ellenben minden módon arra törekedett, hogy kiváltságai mögé rekeszkedvén, a közteher viselése alól magát kivonja. Csak így magyarázhatjuk meg, hogy Nagy Lajos eddig nem érzett kedvet magában a lengyel nyelv elsajátítására, pedig lett volna alkalma elég, hisz udvarában, anyja körül volt lengyel bőven, kik közül érsekek, püspökök, egyéb főpapok, főurak, most is Opuli László herczeg nádor lett.

Nem is magáért, de imádásig szeretett anyjáért engedett a lengyel urak sürgető kérelmének és magyar hívei rábeszélésének. Hisz idősb Erzsébet királyné volt elsősorban Kázmér király örököse. Ilyenül ismerték el őt a pápák is,³ maga is annak tartotta magát, midőn Lengyelország királynője czimével élt, mely czím őt csakis mint Kázmér örökösét illette meg, mert mint atyja, I. Ulászló lengyel király leányát, e czím nem illethette, férje, I. Károly magyar király révén, ki nem volt lengyel király, annál kevésbbé hárult az reá.

Az ügyeket Lengyelországban Kázmér király elhunytá és a krakói székesegyházban november 7-én történt eltakarítása után László opuli herczeg, a »Naderspan«, mint őt a lengyelek nevezték, intézte. Az ő rendelkezésének köszönte meg Nagy Lajos király és anyja, hogy egy hang sem emelkedett öröklési jogaik ellen. Sőt a lengyel főurak és főnemesek értesülvén Nagy Lajos király érkezéséről, Sandeczig, de azon túl is eléje mentek, és őt nagy tisztelettel fogadván, Krakóig kísérték, a hol a krakói

¹ János barát, Nagy Lajos király gyóntatója följegyzései a *Fontes domest.* III, 160. lapján.

² Caro: *Gesch. Polens*, II, 376: die Nation war nicht hinreichend geeint, um auch ohne Leitung einer energischen That fähig zu sein.

³ Theiner, *Hung.* II, 89., 130., 149.: cum eidem (Kazimiro) germano tuo in regno Polonie successeris.

polgárok, élükön a polgármesterrel és tanácscsal, a Lassatehegyig bíbor zászlókkal kivonultak és a város kulcsait neki fölajánlották. Az iparosok czéhei is egyenként kibontották zászlóikat, jelvényeiket és drága ajándékokkal tisztelték meg a királyt, és előlhaladván a papság fényes menete, nagy tisztességgel a székesegyházba kísérték.¹

Hogy mindezekben Opuli László herczeg intézkedett, jól lehet a magyar fölségek Czudar Péter bán érdemeit is fönnen magasztalták, kitetszik az iparosok, a polgárok élénk részvételéből, kiket László herczeg mindenha pártolt, de viszont ők is sűrűn pártján állottak. Szükség volt-e kedvezésére? Nem állíthatjuk; úgy látszik: nem éppen. De az elővigyázatot még se találhatta fölöslegesnek a herczeg, minthogy Kázmér király halálos ágyán se felelte el a kellemetlenségeket, melyek IV. Károly császár házassági ajánlatából keletkeztek,² és végső rendeletében, melyet halála előtt három nappal alkotott,³ unokájának, Kázmér stettini herczegnek, ki leánya, a litván asszonytól származott Erzsébet fia volt, Lengyelország nagy részét: Dobrzyn, Kujávia, Sirádia, Leczycz herczegségeket, továbbá Kruszevicz, Bidgost (ma Bromberg), Baladow (Flatau) és Walcz (Deutsch-Krone) erős várakat hagyta,⁴ mi által vagy azt akarta jelenteni, hogy szeretné, ha unokája lenne a trónon utódja, vagy oly hatalmassá akarta tenni, hogy az új királylyal kiköthessen.

Másnap, miután Nagy Lajos király Krakóba érkezett és a krakói királyi várban megszállott, Suchi wilk János, krakói káptalani dékán, a néhai Kázmér király végső rendeletének megbízott végrehajtója jelentkezett nála, hogy e végső rendeletet jóváhagyni méltóztassék. Nagy Lajos király készségesen meghallgatá e kérelmet, de midőn több oldalról figyelmeztették, hogy annak némely pontjai igen veszedelmesek Lengyelországra, nincsenek is hamisság nélkül megszerkesztve, Nagy Lajos király az ország egyházi és világi főrendeiből állott tanácsát bízta meg, határozzon a fölött, megállhat-e Kázmér király végső rendelete az ország veszedelme nélkül? A főpapok és főurak a stettini herczegnek szánt adományokat határozottan kifogásolták és

¹ *A gnieźnői főesperes Sommersbergnél* II, 101.

² Olv. *De-Surdís II. János esztergomi érsek* című tanulmányomat (Budapest, 1907.) a 22. köv. ll.

³ Dlugos (III, 321.) azt állítja ugyan, hogy Opuli László herczeg is jelen volt e végrendelet alkotásánál, de kútfője Czarnkowi János, ezt nem állítja, hanem csak azt, hogy halála idején (eo tempore) jelen volt. És csakugyan, ha László herczeg november 1-én még Szepesvárt keltezett, nem valószínű, hogy november 3-a hajnalán, midőn a végrendeletet alkották, már Kázmér király ágyánál volt legyen.

⁴ *Gnieźnői főesperes*, 100. lap.

törlendőknék találták, minthogy Lengyelország ily széttagolása (dismembratio) nagy veszedelemmel járhat. Nagy Lajos király tehát elküldé László opuli herczeget a lengyel főpapokhoz és főurakhoz, hogy határozzanak, ítéletet hozván a fölött: volt-e Kázmér királynak joga a főpapok és főurak meghallgatása és hozzájárulása nélkül ennyi herczegséget és országos területet elidegeníteni? Azonban a főpapok és főurak a stettini herczeggel, ki a császárnénak, IV. Károly feleségének volt unokaöccse, ellenkezni ily kényes ügyben vonakodtak. Opuli László herczeg tanácsára tehát az ügy elbírálását a rendes bíróságra hártották. Ennek következtében a szandomiri és krakói törvényszék együttesen látott törvényt és ítéletileg kijelentette, hogy néhai Kázmér király szóban forgó rendelkezése, mint az országra káros és a rokonságra sérelmes, megsemmisítendő. Nagy Lajos király e kedvező ítélet megerősítését a lengyel főpapoktól és főuraktól is kérte. Ezek azonban a király e kívánságát ismét nem voltak hajlandók teljesíteni. Nagy Lajos király tehát magával Kázmér stettini herczeggel kezdett egyezkedni. Az egyezkedés hamar célhoz vezetett. Kázmér herczeg köszönettel fogadta a király azon ajánlatát, hogy a dobrzyni herczegséget a bidgosti, baladowi (Wlochow) és walczi várakkal és uradalmakkal együtt hűbérül neki engedi át. — A főurak semleges viselkedése okát ez érintett ügyben annak is tulajdoníthatjuk, minthogy Nagy Lajos király nem osztogatott bőséges kegyelmeket a potyakedvelő lengyel uraknak.¹

Midőn Nagy Lajos király fölhívta Bogurja Jaroszló gnieznói érseket, hogy őt megkoronázza, ez azon Nagy-Lengyelország nevében tett kérelmet koczkáztatta, koronáztassa meg magát Gnieznó főszékesegyházában, a hol előbb a lengyel királyokat megkoronázni szokták vala. Csakugyan; Lokietek Ulászló volt az első, ki magát Lengyelország királyává Krakóban, melynek lakói híven csatlakoztak hozzá, koronáztatta meg. Ugyanő a német lovagrendtől való félelmében a koronázó jelvényeket is Gnieznóból Krakóba hozatta. Kázmér királyt is Krakóban koronázták. Nagy Lajos király hivatkozva az előzményekre, a nagylengyelek kérelmét megtagadta; megígérte mégis, hogy a koronázás után meglátogatja őket.

Nem valószínű azonban, hogy azt is megígérte, miszerint a gnieznói főszékesegyházban egy második koronázási ünnepélyt enged rendeztetni, és a koronázási jelvényeket, a koronát, jogart

¹ Ex adventu Ludovici Hungariae regis in Polonium mediocris tenuisque et pene nulla dulcedo et voluptas tam militarium quam popularium animos invaserat. (Dlugoss, *Hist. Polon.* III, 334.)

és országalmát (globus) ott fogja hagyni. Nem valószínű pedig azért, mert Nagy Lajos király, ki szavának mindenkoron ura volt, ezen állítólagos ígérletét nem teljesítette.¹

Ezen incidens után a krakói székesegyházban, 1370 november 17-én, vasárnap megkoronázták Nagy Lajos magyar királyt Lengyelország királyának. A koronázást a gnieznói érsek, mint Lengyelország metropolitája végezte Mokerski Flórián krakói és Opuli Péter lebusi püspök segédletével. Jelen valának: idősb Erzsébet, Magyar-, Lengyel-, Dalmátország stb. királynője, Hedvig néhai Kázmér király életepárjával és annak két leányával; ifjabb Erzsébet királynéről, Nagy Lajos király feleségéről nem történik említés: ő valószínűleg csecsemő leánykája mellett maradt otthon. Nemesek kevesen valának, mondja a gnieznói főesperes,² Długoss ellenben azt állítja, hogy a koronázásnál a főurak és vitézek (nemesek) nagy mennyiségben vettek részt.³ Annyi azonban bizonyosnak látszik, hogy csak két lengyel herceg jelent meg a koronázásnál: a Stettin-Wolgasti Kázmér, kire Nagy Lajos, immár lengyel király ugyanakkor a dobrzyni hercegséget a Bidgost, Balatow és Walcz uradalmakkal egyetemben hűbérül átruházta, és Opuli László herceg, magyar nádorispán, kinek hű szolgálatai elismerésül és jutalmául az Opuli hercegség szomszédságában a Varta felső folyása által bekerített összes területeket vieluni hercegség címén szintén hűbérül adományozta, mindkettőnek azon feltétel mellett, hogy e birtokok visszakerüljenek Lengyelországra, ha a hűbéresnek fiútóda nem maradna.⁴

Az Opuli hercegnek adott területen feküvének: Vielun, Boleslavice, Brzeznica, Krzepice, Olsztyu és Bobolice nevű erősegek. Ez időtől fogva László nádorispán magát Opul és Vielun hercegének czímezte.⁵

¹ Długoss (*Hist. Polon.* III, 335.) csak azt állítja, hogy az érsek annyit kért, ut ad honestandam Gnesnensem ecclesiam regio amictu et diademate ornatus in illa appareat, minek a király ellent nem mondott (rege non abnuente).

² *Sommersberg*, II, 104.

³ baronumque militarium regni Poloniae multitudine copiosa.

⁴ *Gnieznói főesperes*, II, 104. — Długoss, III, 335. — Bielowski: *Monum. Polon. hist.* II, 645. *Caro* Jakab ugyan ismételve állítja, hogy a vieluni hercegséget László nádorispán nagybátyjától, Kázmér királytól kapta, de ennek semmi nyomát se találtuk. Sőt a gnieznói főesperes ott, a hol Kázmér király végső rendeletét registrálja, erről nem tesz említést, a hol pedig a beiktatást megírja, azt vallja, hogy ama területek per regem Ludovicum tempore eodem data.

⁵ Nem igen vonakodóm attól, ha komoly, sőt ünnepélyes eseményeknél — mint ez sokszor megesik — előforduló visszás vagy furcsa eseményeket kell följegyezni. Ilyesmi történt Nagy Lajos király krakói koronázásánál is, mint erről XI. Gergely pápa Avignonban, 1371 október 19-én

A befejezett koronázási pompák után harmadnapra, november 19-én Kázmér király gyászünnepét üllötték meg a király, püspökök, herczegek és a jelenlevő összes nemesek Krakó templomaiban. I. Károly magyar király temetése érdekes leírását ismervén,¹ érdemesnek tartjuk Kázmér lengyel király halottas ünnepélyét is megismertetnünk: Négy négylovas kocsni nyitotta meg a menetet. A kocsikon, lovakon és kocsisokon a rajtok levő fekete posztó mutatta a gyászt. Ezek után biborral letakart paripákon negyven vitéz következett, kik a lengyel herczegségek czimereit viselő tizenegy zászlót lengették; a tizenkettedik zászlót Lengyelország czimere, a piaszti sas díszítette. Ezek után az elhunyt király bársonnyal letakart paripáján vitéz ült a király által viselt aranyszövetű ruhában, mert e vitéz magát a királyt képviselte. Utána párosával mintegy hatvanan következének égő viaszfáklyákat tartván kezökben. Mögöttük Krakó város és elővárosai szerzetesei és papjai, a hányan csak voltak, lépkedének gyászdalokat énekelvén, mert utánok vitték az aranyos és selymes szövettel betakart, a templomoknak és kolostoroknak szánt drága ajándékokkal megrakott Szent Mihály lovát (feretrum). Végre Nagy Lajos király következett, kit az érsek, a püspökök, a herczegek, lengyel és magyar országnagyok, végül mindkét nemű megszámlálhatatlan sokaság kísért. Közben valának az elhunyt király cselédjei, négyszáznál többen, feketébe öltözve, nagy sirással és jajgatással jelezvén fájdalmodkat. Hogy pedig a menetnek szabadabb útja legyen az összetorlódott sokaság közt, bőven szórtak pénzt, prágai garasokat jobbra is, balra is. E menet útjában három templomot látogatott meg, a minoritákét, az apáczákét és a predikátorokét, melyek mindegyikében két vég arannyal átszött bársonyt, két vég brüsszeli szines posztót (mindegyik végben 16 róf volt), nagy összeg pénzt és gyertyákat ajánlottak föl. Két nagy medenczéből pénzt osztogattak azok részére, kik mintegy a

kelt leveléből értesülünk. Midőn — úgymond a pápa — Nagy Lajost Jaroszló gnieznói érsek megkoronázta, a király az oltárra letett pénzösszegeket, ezüst edényeket, selyem- és gyapju-szövegetek, szőnyegeket és egyéb drágaságokat. Hogy kié legyen ez ajándék? abból pörpatvar támadt. A káptalaniak azt vitatták, hogy mind e királyi följajánlások régi szokás szerint őket illetik, viszont az érsek magának követelte azokat, minthogy a király ez ajándékokat a koronázásért, melyet ő végezett, adta. És mert a káptalan engedni nem akart, az érsek excommunicálta; a pápa pedig, kihez az ügy került, megbízta a boroszlói homoki monostor apátját, hogy ez ügyet vizsgálja meg és ítélkezzék benne. Az ítélet hátrányos volt a krakói káptalanbeliekre; nemcsak hogy ki kellett adniok az érseknek Nagy Lajos király bőkezű ajándékait, de tetejébe mérsékelt perköltség czimén még 36 márkát kellett fizetniök. (*Cod. dipl. Maioris Poloniae* III, 367., 373., 443.)

¹ M. Florianus: *Fontes domestici* III, 129—136.

magok nevében tettek az oltárra offerákat a boldogult király lelke üdvéért. Végre megérkezék a gyászmenet a székesegyházba, melyben Flórián püspök végezte a gyászmisét, mely alatt tömegtelen ajándékot ajánlottak fel. Az volt ugyan elrendelve, hogy minden oltárnál mondjanak miséket, és a közönség járja sorra az oltárokat és minden oltárra tegye le adományát; hanem a nagy néptömeg okozta szorongásban az eredeti rendelet kivihető nem vala. Az egyik kanonok tehát kellő kíséret mellett kétszer körüljárta a templomot nagy ezüst medenczét tartván karjai közt, melybe mindenki betehette a miséző papoknak szánt pénzt. A begyűlt összegből aztán mindegyik kapott egy-egy marék cseh garast.

Az oltárra pedig, melyen a püspök celebrált, legelőbb két vég drága biborbársonyt és két vég finom posztót tettek, mint a többi templomban történt, aztán egymásután léptek elé az elhunyt király tisztviselői és mindegyikök azon edények közül ajánlott fel némelyeket, melyekkel királyának szolgált vala: a főkamrás és alkincstárnok ezüst tálakat tettek le az oltárra abroszokkal és asztalkendőkkel együtt, az étékfogó és helyettese négy nagy ezüst tányért ajánlott föl, a pinczemester és segédje ezüst kancsókat és kupákat hoztak, az alkamarás, ki a lovászmesteri (marschalcus) hivatalt tölté be, a volt király egyik jó kezes lovát, az allovászmester azon paripát adta a püspöknek, melyen ez alkalommal a király személyesítője lovagolt. Midőn végül a zászlóvivők léptek előtérbe, és mint szokás ily alkalmakkor, széttörték a zászlókat, végtelen sírás és jajgatás tölté be a krakói főtemplom boltozatát. A gnieznói főesperes, kitől e leírás ránk maradt, hozzáteszi, hogy a siránkozást főleg az fokozta, mert a jelenlevők eleve sejtették az ország bekövetkező romlását stb., stb., a mit Dlugoss és Caro ész nélkül utána írtak, mintha bizony Kázmért az erkölcstelen, bujálkodó, falánk »paraszt királyt«, mint őt a lengyel nemesek gúnyolták, ki törvénytelen adókkal róttá meg őket, a zsidók oktalan pártolásával Lengyelország jóllétét örök időkre aláásta, annyian sajnálták volna! Hisz ha a gnieznói főesperes csak egy csipetnyit is becsülte volna, aligha vetemedett volna sírja föltörésére és megrablására! Ezen — úgy vélem — utólag közbeszúrt baljóslatok az ő alávaló jellemének, melylyel minden — mint hitte — vetélytársát és a lengyel egyházat méltatlanul megbecstelenítette, förtelmes mocskolásai.

E gyászos ünnepély után sietett Nagy Lajos, immár lengyel király Gnieznóba, Nagy-Lengyelország fővárosába. Útközben Kalis városában nagy gyülekezet fogadta és ünnepélyesen hűséget fogadott új királyának. Gnieznóban minden előkészület megtörtént a második koronázási ünnephez. Elhelyezték a templom-

ban az aranyos királyi trónust, melyben az új király koronával a fején, jogarral a kezében, fejedelmi díszben helyet foglaljon. De Nagy Lajos ez alakoskodást (a krakóiak tanácsára, teszi hozzá a főesperes) elkövetni nem akarta. Két napig tartózkodott Gnieznóban, aztán Poznan, Leczyc és Sziradz városokon át visszatért Krakóba, a hol már november 25-én találjuk őt. Ezen a napon állította ki Czudar Pál bán szolgálatai jutalmául levelét, melyben a bánt és maradékát a sárosmegyei Bártfa királyi várossal Opuli László nádor előterjesztésére a maga és édes anyja nevében megadományozta.¹

Azután átadván Lengyelország kormányát édes anyjának, Kázmér király nénjének, a tiszta erényű lengyel Erzsébetnek, Lengyelország királynőjének, magyar kíséretével el-kisietett Lengyelországból Budára, írják a lengyel történetírók.² El is hinnők nekik, mert igen érthető, hogy kisleánya, ki után szinte húsz év óta esengett, az öt hónapos Katalin haza vonzotta atyai szívét. De még egyéb teendője is lehetett Lengyelországban, melyet el kellett intéznie mielőtt onnét távozott, a miért deczem-

¹ A m. kir. országos levéltárban *M. O. D. L.* 5892. jelzet alatt. Régi jelzete *N. R. A.* fasc. 611. nr. 20. — E fontos oklevél első részét Pray másolata szerint kiadta Fejér, *CD. IX/IV.*, 240., melyhez szükségesnek találjuk hozzá adni a másik, nem kevésbé fontos részt, ez így szól: *ut uniuscuiusque nobis fideliter obsequentium merita animo metiamur pietatis et hys, quos opera sue virtutis regali remuneratione dignos efficiunt, grata debeamus inpendere premia meritorum, attendentes inviolabilem fidem et fidei sinceram constantiam dicti Petri, bani fidelis nostri, quam idem ad nos et ad nosrum sacrum dyadema semper habuit et habere dinoscitur de presenti singularem, pensantes quoque eiusdem fidelia, oportuna ymo magis necessaria obsequia et laude digna servitiorum merita, quibus ipse a tempore juventutis sue continue et iugiter vestigia nostre maiestatis inmittenda (így!) non parcendo rebus suis et persone lateri nostro assidue adherendo vitamque suam laudabiliter provecando de virtute in virtutem indeclinabi(li) gressu progrediendo cum laudabilium operum adiectione sudoro(so)sque labores et gravia onera expensarum supportando nosre adeo studuit complacere maiestati et se reddere gratiosum utique et acceptum, ut in eius actibus virtuosus et sincerus complacentiis noster regius animus mitissime conquievit. Ea itaque dignum fore estimantes, ut dignis digna, magnis magna inpendantur, sudurososque labores digna pensantes reficiat et restauret: eidem Petro bano et suis heredibus universis quandam civitatem nostram seu opidum Barthja vocatam in comitatu de Sarus apud manus nostras regias habitam cum omnibus suis utilitatibus et pertinentiis universis sub veris metis et antiquis, quibus ab olyn habita fuit et possessa ac nomine nostro regio conservata, nove donationis nostre titulo et omni eo iure, quo ad nostram dinoscitur pertinere collationem, de manibus nostris regius perpetuo et irrevocabiliter dedimus, donavimus et contulimus possidendam, tenendam et habendam in filios filiorum et heredum per heredes, salvo iure alieno. Datum in Cracovia in festo beate Katherine virginis et martyris. Anno domini millesimo trecentesimo septuagesimo. Perlecta et correcta. Kivül a levált viaszpecsét alatt: *Commissio regis et regine et relatio palatini.**

² Köztük *Caro* is, II, 373.

ber 8-án ismét Gnieznóban találjuk, ¹ és talán csak karácsonykor érkezett vissza családja körébe Diós-Győrre, a hol december 28-án keltez.²

VI.

Azzal, a mit Opuli László herczeg Krakóban építeni segített, midőn Nagy Lajos király koronázását és Erzsébet anyakirályné uralmát Lengyelországban csínyán előkészíté, mintha aláásni kezdette volna azon nem kevésbé fontos földadatait, melyekre szintén vállalkozott épp úgy sógora és pártfogója, IV. Károly császár, mint jóakaró kedves rokonai, a magyar Anjouk érdekében, hogy tudniillik szövetséget állít fel közöttük, melyre bizton támaszkodhatnak a Luxemburgok és Anjouk egyaránt.

Ugyanis Nagy Lajos hatalmának gyarapodása Lengyelországban igen megnövesztette IV. Károly császár ellenségei szarvát, kik — papok és világiak — immár oly számmal csoportosultak a magyar királyban bizakodó bajorok köré, hogy szinte várni látszottak a napot, melyen a cseh korona hatalma épp úgy összegyogy, mint összerogyott, még pedig szintén a magyarok segítségével, Ottokár király legfényesebb korában.

Ausztriára is volt Opuli Lászlónak tekintete. Ausztriát idős Erzsébet királyné és fia Nagy Lajos király úgy Magyarországhoz kívánta fűzni, hogy ebből mindkét ország erőt meríthessen. De jelenlegi hercege, III. Albert, a császár veje és szinte egyetlen szövetségese, oly lejtőre vitte országai politikáját, hogy tanácskozás folyt, sőt megegyezés jött létre az iránt, miképpen törüljék el még nevét is Ausztriának.

Azonban mindezek Opuli László herczeg nélkül vetettek számot!

László herczeg, »a császári fölségnek ezen megfoghatatlan hűségű önkéntes szolgálója«, miként őt Cardailhac János pápai követ jellemzi, lelkében mindig a császárral tartott, mert ebben látta Magyarország előnyét; de mint az ország nádorispánja, midőn ura, királya, Nagy Lajos király ellenséges viszonyba jutott a császárral, ha meggyőződése ellen is és azon reményben, hogy a vélemények változhatnak, kötelességéhez híven szolgálta urát és új hazáját. Nagy Lajos király őt és Czudar Péter bánt állította azon had élére, mely Morvaországot megtámadja s azt tűzzel, vassal pusztítsa. És ő engedelmeskedett.³

¹ *CD. Majoris Polon.* III, 359. Magyarországbán való tartózkodásának nyomát krakói koronázása óta nem találjuk.

² Fejér, *CD.* IX/IV, 237.

³ A hadjárat, mint számos más, aratás után vette kezdetét, minthogy június végén Opuli László herczeg nádorispán még gyűlést tartott Fehér

A hadjárat még nem ért véget. Fegyverszünetet a bajorok kötöttek ugyan a császárral (1371 október 16-án), de a magyar hadak leülését a király még nem rendelte el, midőn a császár (biztosra vehetjük: Opuli László herceg intésére) 1372 leg-elején puhatolódzni kezdett, ha vajjon a magyar királyi udvarnál a régi barátságos érintkezést megindíthatná-e újra? ¹ Megbízta ugyanis a tesseni herceget, tudakozódjék Opuli Lászlónál: hajlandók lennének-e a magyar fölségek az ő Zsigmond fiának, leányaik, a magyar királyi hercegnők egyikét eljegyezni? Ha e kérdésre határozottan biztató választ nyerne és a magyar király csakúgy, mint a császár kétszázezer arany forintot lekötne az ajánlott házasság létrejötté biztosításául, fölléphetne kérőnek.

A kérdés így föltéve, főleg ha a biztosítási összeget tekintjük, kissé kényesnek látszik, Opuli László herceg mégis már januárius 30-án azt válaszolta a tesseni hercegnek, hogy értekezett és jó eredménnyel király ő felségével; jöjjön tehát nyargalvást Magyarországra, mert mind a királynál, mind a királynéknál meghallgatásra talál. Erről kezeskedik testével, lelkével, becsületével és összes javaival. ²

E hívásra jelentkezett Budán a tesseni herceg és Nagy Lajos királytól levelet vitt a császárhoz, melyben kijelenté, hogy az indítványozott eljegyzéshez hozzájárul, és az ügyek megbeszélése végett Opuli László herceget, nádorispánját, azonképpen Tamás esztergomi érseket, első tanácsosát küldi hozzá. ³

Nem szándékozom e sikeres alkudozások hosszú sorát újból előadni, miután azokat nem régen részletesen megíráim; ⁴ csak

vármegye részére, az egyetlent, melyet ez évhez, 1371-hez följegyezve találunk.

¹ Előbb azonban a pápa által iratott a két Erzsébet királynénak igen hizelgő leveleket, melyekben ajánlotta nekik a császár ügyét. Iratott a bajor származású Vilmos pécsi, Demeter erdélyi, Szécsenyi Mihály egri püspököknek, nemkülönbén Bőbék György és Szécsi Miklós főuraknak, kiket megnyerni lehetőnek és hasznosnak tartott. Ellenben nem találunk Nagy Lajos királyhoz, az esztergomi érsekhez, a nádorispánhoz, az országbíróhoz és olyanokhoz intézett pápai leveleket, kikről Opuli László herceg tudhatta, hogy amúgy is jóindulattal viseltetnek a császár iránt.

² Fejér, *CD. IX/IV*, 452.

³ Fejér, *CD. IX/IV*, 390. ded. Buda, 1372. febr. 20.

⁴ *Századok*, 1907. évf. 887. és köv. lapok. — Pótlólag meg kell említenem, hogy ismét ráakadtam (kétszer is: *CD. Moraviae*, X, 183. és *Sommersberg*: *Siles. rer. SS.* I, 778.) a levélre, melyet Nagy Lajos király és felesége, Erzsébet királyné Visegrádon, 1372 május 23-án kiadott arról, hogy nem fogják megtámadni IV. Károly császár birodalmát, a mint erre megesküdtek János alexandriai pátriárka és pápai követ kezéhez. A cseh birodalom részei taxative vannak felsorolva és világot derítenek Csehország nagyságára, melyet elért IV. Károly uralkodása alatt. Megjegyzendő, hogy idősb Erzsébet királyné hozzájárulását ez igérethez, mely Szilázia épség-

annyit kell hozzá tennem, hogy Opuli László herceg (talán csak rész szerint) legott jutalmát is látta a császárhoz szító vonzalmának, midőn IV. Károly császár Opuli és Veluni László herceg, Magyarország nádorispánját (Grossgraf) azon kegyelemben részesíté, miszerint ha Falkenbergi Henrik herceg fiutódok nélkül halna meg, és birtokai fele, melyről véglegesen nem rendelkezett, a cseh koronára szállana, ezt, a félrészt t. i., László herceg épp úgy örökölné, mint a másik félrészt öcscse, Bolkó herceg öröklendi.¹

Igen ám ; ha e tervezését, hogy az Anjouk és Luxemburgok szövethessenek, egymás birtokait soha meg nem támadják, egymást kölcsönösen segítsék és ennek zálogául Zsigmond, a császár másodszületött fia Máriát, a magyar király másodszületött leányát feleségül vegye, Opuli László hercegnek még oly fényesen sikerült is elfogadtatnia ;² hátramaradt a menyasszony öröksége, Lengyelország biztosítása, minthogy a lengyelek eleddig csupán arra kötelezték magokat, hogy Nagy Lajos király utódául fiát fogják elismerni, a ki nem volt, mert csak leányai valának. De ezen is segített özvegy Erzsébet királynő, illetve Zaviss alkanczellárja és barátai, midőn Kassán 1374 szeptember 17-én elfogadtatták a lengyel nemzettel e formulát : ha pedig Nagy Lajos királynak fia nem születnék, arra kötelezi magát a lengyel nemzet, hogy leányai közül azt, kit akár a király, akár anyja vagy felesége kijelöl, elfogadjja királyául.³

Része volt-e és mekkora Opuli László hercegnek a kassai pactumban? kimutatni nem éppen tudjuk, noha a gnieznói főesperes tetemesb részt tulajdonít neki.⁴ Még inkább hozzá-

ben tartását a cseh korona alatt is magában foglalta, nem találjuk, jóllehet a pápai követ Krakóban erre külön megkérette. De — úgy látszik — Lokietek Ulászló leánya, »Lengyelország királynője« ezt nem tehette, tenni nem akarta.

¹ Grünhagen, Markgraf: *Lehens und Besitzurkunden*, II, 309. V. ö. *Cod. dipl. Siles*, VI. 11. és 194. lap.

² Mint Opuli László herceg élettörténetéhez tartozót, meg kell említenünk, hogy azidőben honn is járt, miről a szövetség, melyet Olsinban (latinul Olsna, ma Oels) 1372 márczius 17-én II. Konrád olsini és kozeli herceggel, rokonával kötött mindenki ellen, kivéven örökös urait, a cseh és magyar királyt, mely utóbbinak mint nádorispán (grossgrauff) udvari népéhez tartozik (dessen Hofgesinde wir seyn), kivéven nemkülönbben saját Bolkó öcscsét. Igéri ez alkalommal II. Konrád hercegnek, hogy támadoi ellen harminczegy lándzsással (glaweney) és ugyanannyi ijászszal (schutzen) segitendi, mely barátságának későbbi szorongatottságában hasznát is látta. (Sommersberg: *Siles. rerum* SS. I, 888.)

³ *Anjouk. dipl. eml.* III, 86. — Olv. hozzá az *Erdélyi Múzeum* XIX. kötetében megjelent ily című kritikai tanulmányomat: *A magyar Anjouk igényei a lengyel trónra.*

⁴ Sommersberg: *Silesiacarum rerum* SS. II, 120.

vethetjük ezt azon levélből, melyet a kassai pactum megkötése után Nagy Lajos király magyar és lengyel legfőbb emberei : Telegdi Tamás esztergami érsek, Demeter erdélyi püspök, utóbb szintén esztergami hiboros érsek, Opuli László herceg, immár Oroszország kormányzója, Csáktornyai Laczkfi István erdélyi vajda, Szepesi Jakab ispán és országbíró, Sendivoj Lengyelország kapitánya és Weissenburgi Bartos, Kujávia kapitánya Brünnben 1375 április 14-én állítottak ki, melyben becsületszavukra és a szent Evangéliomra tett eskü alatt fogadták, hogy a házasságot Zsigmond és Mária közt, mihelyt annak törvényes ideje elkövetkezik, consummáltatják. ¹

László herceg azonban ekkor már nem volt Magyarország nádorispánja, milyenül 1372 szeptember közepéig találjuk, ² hanem Oroszország kormányzója, ura és örököse, mint magát czimezi ; de át kellett lépünk nádorsága idejé az összefüggés végett, és még inkább átlépjük e határt, midőn Vilmos osztrák herceg eljegyzését Hedvig magyar királyi hercegnővel és Nagy Lajos király szövetségét Ausztriával, a miben Opuli László hercegnek szintén jelentős része vala, ide kell csoportosítanunk.

Tudjuk, hogy a magyar Anjouk, kiválóan idősb Erzsébet királyné benső barátságot tartott II. Albert osztrák herceggel és feleségével. Nagy Lajos király is, a mikor csak tehette, pártját fogta IV. Rudolf hercegnek, II. Albert fiának, noha ez nem egyszer ellenkezett pártfogójával és érdekeit nem kímélte (Aquilégiai patriárka, Carrara Ferencz, Jägerndorfi Pál), mindazonáltal főtartotta a Habsburgok javára kötött szerződéseket, sőt igen megneheztelt III. Albertre, IV. Rudolf utódára, midőn ez éretlen észszel fölmondotta a barátságot Magyarországnak, a miért Nagy Lajos király és anyja is megsemmisítette a szerződést, melyet a Habsburgokkal 1361 deczember 31-én kötöttek ³ és szövöztek a bajorokkal az osztrákok ellen, valaminthogy István úr árváját, Erzsébet hercegasszonyt, eddig III. Albert jegyesét IV. Károly császár Venczel fiának ígérték el feleségül.

¹ Eredetije hártján, hét függő pecséttel a bécsi cs. és kir. állami ltárban. Rep. XII.

² L. Czech összeállítását. Frankl: *A nádori és országbírói hivatal*, 161. lapján. Ellenben a leleszi konvent még 1372 október 6-án is Lászlót, az opuli és veluni herceget nevezi nádornak. (*Zichy Okmt.* III, 470.) — 1372 október 13-án azonban már Imre, a Simontornyai Laczkfi, nevezi magát Magyarország nádorispánjának. (*Zichy Okmt.* VII, 471.) — Okiratilag legelőbb találom László herceget »Oroszország urának és örökösének« az *Anjoukori dipl. eml.* III, 43. ded. Sanok, 1372 deczember 9. : Nos Ladilas d. gr. dux Opuliensis, Veluniensis, *terreque Russie dominus et heres*, a miből azonban nem következik, hogy nem október elején lett azzá.

³ Fejér, *CD.* IX/IV, 58. ded. Buda, 1367 október 11.

Később azonban tudomására jutván, hogy nem III. Albert a hibás, megenyhült Nagy Lajos haragja, melylyel az osztrákok ellen háborgott és megkötötte második szövetségét IV. Károly császár ellen.

Hogy e szövetségzés békésen és — hála Opuli László herceg ügyességének — azzal végződött, hogy a császár Zsigmond fiát Nagy Lajos Mária leányával eljegyezték, imént érintettük.

Közben Nagy Lajosnak harmadik leánya is született és e kis Hedvigről is gondoskodnia kellett. Visszatekintett tehát régi barátaira, a szomszéd Habsburgokra, a kik esetleg leginkább megtudnák védelmezni leányát. De ekkor se gondolt III. Albertre, ki egy ízben már cserben hagyta, se hasonnevű fiára, hanem lovasias öcsscére, Lipót hercegre, e vitéz és harczedvelő férfúura, kibem megbízott, hogy saját Vilmos fiát, leendő feleségét Hedviget és Magyarországot, melyet örökségül nekik szánt, minden veszélytől megvédeni tudja.

A tárgyalások már 1374-ben kezdődtek és annyira haladtak, hogy Lipót herceg ugyanazon év augusztus 18-án levelet adott, melyben kötelezte magát, hogy Vilmos fiát férjül adja Hedvignek és bevett szokás szerint kellő nászadományyal látja el. Ha ő, Lipót herceg, meghalna még az egybekelés előtt, Nagy Lajos király védelmezze meg Vilmos fiát minden támadás ellen, viszont ő is kötelezi magát, hogy Hedviget minden oltalomban részesíti, ha atyja előbb elhúnyna, mely levélre Nagy Lajos király Budán, 1375 márczius 9-én hasonló tartalmú ellenokiratot állított ki.¹ Ebben tudtúl adja Nagy Lajos király, hogy a magyar főpapok és főurak tanácsával Lipót osztrák, stájer és karantán hercegnek megígérte, miszerint Hedvig leányát Vilmosnak, a herceg elsőszülött fiának, a szokásos föltételek mellett feleségül fogja adni, ha Lipót herceg őt és örökösait Magyarország, Szlavónia és Dalmácia birtokában (Lengyelországról említés nem történik, noha Nagy Lajos ekkor már ötödik éve volt Lengyelország királya) szükség esetén minden tehetségével megtartani tartozik. Ugyanezt igéri Nagy Lajos király is, hogy viszont Lipót herceget és örökösait Ausztria, Stiria, Karintia és a szlapon határország (Marchia Sclavonica) birodalmában megvédeni fogja.

Kitűnik ebből is, hogy Nagy Lajos király Hedvignek és Vilmosnak szánta Magyarországot, hisz Lengyelországot már előbb Zsigmondnak és Máriának jelölte ki örökségül.

Vilmos ekkor öt, Hedvig két éves volt.

¹ Lipót herceg levelét l. Kurz: *Oesterreich unter H. Albrecht, den Dritten*, I, 119. ex Gerbert: *Monum. aug. domus Austr.* T. III, P. I, pag. 9. in Auctuario. — Nagy Lajos levelét: *Anjouk. dipl. eml.* III, 103., melynek eredetije a cs. és kir. udv. titkos ltárban.

Nagy Lajos király erősen ragaszkodott e tervéhez, mintha sejtette volna a bajokat, melyeket úgy a magyar urak, mint a horvátok és bosnyákok halála után okoztak. Hogy Lipót herceg még inkább ragaszkodott hozzá, mint a mely a Habsburg-háznak Magyarország birtokára nyújtott reményt, kitűnik abból is, minthogy azon 200.000 arany forint ellenében, a mennyit Nagy Lajos király ígért leánya hozományául, 300.000 arany forintot állapított meg nászadományul fia részéről. Az osztrák határon Haimburgban, Pozsony fölött 1378 június közepén találkoztak a leendő nászok nagy és fényes kísérettel, mely alkalommal Demeter esztergami érsek egyházi öltözetben (indutus pontificalibus) összeadta a két gyermeket a plebániatemplomban, kik a következő éjjel egy ágyban együtt háltak. Hedviget aztán átadták Lipót hercegnek, hogy házába vigye nevelés végett. Nagy Lajos király pedig elengedett 100.000 arany forintot a kikötött nászadományból, hogy Lipót herceg se fizessen többet 200.000 forintnál, mint a menyti Hedvig hozománya lesz. Kikötötték ugyanakkor a szerződő felek, hogy a mondott pénzt 1384 sz. György napján (április 24-én) kell folyósítaniok készpénzben, vagy ha esetleg a készpénznek hián volnának, le kell kötniök oly birtokokat, melyek évi haszna kitesz 20.000 aranyforintot.¹

Az apró, öt és nyolcz éves gyermekek egybeadása, kopulációja, ha még akkora és kellő ünnepélyességgel történt is, kánonjogi érvénnyel nem bírt. Nagy Lajos király tehát a lehető legnagyobb biztosításról gondoskodott. Zólyomban 1380 februárius 11-én körülötte látjuk agg anyját, feleségét, Magyarország két érsekét: Demetert az esztergamit, akkor már a római szentegyház bíbornokát és Szigeti Istvánt a kalocsait, ki egyuttal jeruzsálemi patriarkának czímeztetett és velök két püspököt, továbbá Lászlót, Isten kedvező kegyelméből opuli, veluni, kujavi és dobroni (!) herceget, idősb Semovit mazovi herceget, István és János modrusi és vegliai gróf-testvéreket, Garai Miklós nádort, László erdélyi vajdát, János mácsai bánt, Szepesi Jakab országbíró és még vagy húsz magyar főurat, kik tudomásul vették, hogy a királyi fölségek Hedvig leányukat Lipót osztrák, stájer, karantáni és karnioliai herceg és tiroli gróf fiának, Vilmosnak feleségül adták, hogy az esztergami érsek úr Haimburgban megeskette őket, hogy az éjjel együtt háltak, minek következtében a fölségek becsületökre és királyi szavokra, a jelenlevő urak pedig eskü alatt kötelezték magokat, hogy a házasságot, mihelyest Hedvig tizenkettődik életévét eléri, újból elhálaltják, hogy ezen-

¹ Katona: *Hist. crit.* X, 643. ded. Haimburg, 1378 június 15. — Eredetije a cs. és kir. udvari titkos levéltárban.

túl mint férj és feleség együtt éljenek.¹ — Még ez se látszott biztosítékul elégnek, a minthogy csakugyan nem volt az.

Mivel pedig Ausztriában a polgárság mind nagyobb jelentőségre jutott, Nagy Lajos király és felesége (anyja ekkor már nem élt) rendeletére Buda, Visegrád, Székes-Fehérvár, Kassa, Trencsén, Zágráb, Nagy-Szombat, Pozsony és Sopron városok bírái és esküdtjei is egybegyűltek Bécs-Ujhelyt 1381 márczius 23-án és polgártársaik nevében is megismerték, hogy a házassági szerződéshez, melyet urok, királyuk, Nagy Lajos király és kegyelmes királyasszonyuk Hedvig és Vilmos közt kötöttek, érsekek, püspökök, ispánok, bárók és tanácsosok függő pecsétjeikkel megerősítének, a király és királyné rendeletére ők is hozzájárulnak, esküvel igérvén, hogy azt soha ellenezni nem fogják.²

PÓR ANTAL.

¹ Fejér, *CD. IX/V*, 376. és *IX/VII*. 622. Eredetije a cs. és kir. udvari titkos levéltárban. — Úgy látszik: ekkor maradt Vilmos a magyar királyi udvarban, hogy a magyar nyelvet és szokásokat megtanulja. Kurz: *Oesterr. unter H. Albrecht den Dritten II*, 111. említi, hogy Vilmos és Hedvig együtt nevelkedének Nagy Lajos király udvarában.

² Fejér, *CD. IX/VII*, 416. ded. Nova Civitas, 1381 feria X (!) proxima ante dominicam Letare.

AZ ÁRPÁDKORI BÁNOK.

Meghatározások és helyreigazítások.

— ÖTÖDIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

59. Vojteki Tivadar.

1288.

Az előző sorokból tudjuk, hogy Mihály bán és Vethe 1288-ban mint bizonyos Tivadar bán frátresei szerepelnek. Az ezen Tivadarra vonatkozó adatokból a következő tűnik ki.

a) Azon magyar főurak közül, kik 1304-ben Rudolf osztrák herczeggel szöveteztek, Tivadar bán is szerepel.¹ Ezt mi a temesmegyeivel azonosítjuk.

b) Károly király 1324-ben elbeszéli, hogy Tivadar bán fia János hűtlenségbe esvén, valamikor a király kezében volt mehádiai várat (castrum Myhald) erőszakkal elfoglalta; ² ezt a Jánost a temesmegyei Tivadar bán fiának tartjuk.

c) A somogyi konvent tanúsítja 1314-ben, hogy Tivadar bán fia Mihály Nagy-Jád, Kis-Jád és Oberth negyedik részét Bertold fia Domonkos mesternek elzálogosította.³ Miután tudjuk, hogy Mikó bán Somogymegyében is birtokolt, azt hisszük, hogy e Mihálynak atyja alatt Gyovad nb. Tivadar bán értendő.

d) Károly király 1322 augusztus 28-ikán tanúsítja t. i., hogy Vojteki Tivadar mester és fiai Miklós és János Miklós fiának Gálnak, ki e Tivadar leányát nőül vette, ősi birtokaikat átengedték; ezek pedig a következők: Csanádmegyében: Szentlászló és Szentmargita, Krassómeagyében: Dench, Temesmegyében: Ujudvar, Győr, Gyöngyödegyháza, Régykörtvély, Megyes, Donát, Csud és Bánsárszava.⁴ Ezek kivétel nélkül Csákova vidékén feküdtek, melynek szomszédságában Vojtek (= Weyteh) most is

¹ Fejér, VIII. 1, 160.

² *Anjoukori okmánytár* II. 151.

³ Fejér VIII. 7, 109.

⁴ *Temesmegyei oklevéltár* I. 31.

ott van. Miután fentebb láttuk, hogy a bánnak egyik fráttere a Vethe nevet viseli és hogy a Vojtek mellett fekvő Zsebely helységben még 1424-ben is egy kuria létezett, melyben valamikor egy Tivadar bán székelt,¹ teljes joggal kimondhatjuk, hogy az 1288-ban említett Tivadar bánt a későbbi Vojteki Tivadarral azonosnak vesszük. Vajjon a Gyovad-nemzetség tagja-e, azt egyelőre határozottan nem tudjuk,² de a fenti adatok alapján valószínűséggel következtethetjük, hogy ő is a Mena nemzetségből való.

60. István.

1290.

1290 okt. 6-án tanúsítják az alább felsoroltak, hogy Ivánka fia Miklós a királyi udvarban betegen fekszik, minek következtében bizonyos peres ügye érdekében kitűzött tárgyalásban részt nem vehet. A bírák a következők: 1. Domonkos mester, 2. Dénes comes, 3. (Ákos nb.) Fülöp fia Lukács (Gömörmegyéből), 4. Benedek fia Endre, 5. (Sajó) Ládi Domonkos, 6. Szerafin fia Aba, 7. Miklós fia Demeter, 8. Etre fia Etre, 9. Márk fia Márk, 10. Barla comes, 11. St(ephanus) bán.³

Miután Miklósnak ügyét Sajó-Németin kellett volna tárgyalniok és a bírák között borsod- és gömörmegyei embereket találunk, bátran feltehetjük, hogy ez István bán is az északnyugati vidék egyik birtokosa.

61. Bicskei Péter.

1291., 1306.

Fejérmegyei ember. Alcsapoli (szintén fejérmegyei) János 1291-ben Péterkefőldé és Halmad nevű birtokait Batand comes fiainak Péter bánnak és Jánosnak előörökíti;⁴ ugyanazon évi augusztus 2-án csapoli részét is átadta nekik.⁵ Batand comes, úgy látszik, azon Batanddal azonos, ki 1231-ben mint a Monoszló nb. Gergely nővérének fia szerepel.⁶ Nővére a Csapoli Joákim neje. Fiai: Péter, János és Gergely előfordulnak már 1274 szeptember 14-én. Batand fia János 1293-ban somogymegyei birtokos.⁷ Batand fia Péter 1301-ben választott bíró; 1306-ban Batand fiai Péter

¹ *Zichy okmánytár* VIII. 152.

² V. ö. *Turul* 1902. évf. 65.

³ *Hazai okmánytár* VII. 212.

⁴ *Hazai okmánytár* VI. 369.

⁵ Ugyanott VII. 223.

⁶ Wenzel XI. 223.

⁷ *Hazai okmánytár* VIII. 338.

bán és János comes a fehérmegyei Bicske tulajdonosai. Batand fia Péter 1312 márczius 21-én Aba nb. Amadé nádor János fiának »frater carissimus«-a,¹ Károly király 1318 január 17-én a hűtlen Léki Petőnek szentlászlófeldi birtokát Batand fia Péter bánnak és fiának, Mihálynak adományozza. 1338 október 20-án néhai Péter bán fiai Mihály, Miklós és ifjabb Miklós Bicske birtokosai. 1344 augusztus 12-én Bicskei János fia Vörös Mihály és Péter bán fiai Miklós, Mihály és Miklós (a fehérmegyei) Szentlászló, Csapol és Bikese (= Bicske) tulajdonosai. 1354 február 20-án Péter bán fia bicskei Darabos Miklós bicskei birtokának egy részét Bicskei Vörös Mihály trencsényi várnagnak zálogosítja el. Ezen Vörös Mihály várnagyi minőségben 1354—1355-ben szerepel, de minden valószínűség a mellett szól, hogy ő az 1354 márczius 5-én működő Vörös Mihály nevű alnáddal azonos.²

62. Szentemágócs nb. Maran (= Márton.)

1291.

1308 szeptember 1-én Károly király előtt Pál fia Péter és Dénes fia Pál királyi apródok az ellen tiltakoznak, hogy Miskócz nb. Mikolai Lőrincz pacsintai birtokuk egy részét tudtuk és beleegyezésük nélkül Márton bán fiának, Pálnak és Imrének zálogba adta.³ 1317-ben *Márton bán* fia Imre választott bíró a (valkómegeyi) Kórogyiak egyik perében;⁴ 1329 november 18-án jelent a boszniai káptalan, hogy Bár-Kálán nb. István részére Márton bán fiát Miklóst a valkómegeyi Bogdánfalván megidézette;⁵ 1335 június 1-én Gutkeled nb. Márton (Mortun) tárnoki (valkómegeyi) birtokát nejének elzálogosítja, mert a nevezett birtokot nejének pénzével Márton bán fia Pál kezéből kiváltotta.⁶ 1343 április 2-án Bátyai Pál fia Mihály választott bíró;⁷ 1353 május 4-én a pécsi káptalan előtt a következő felek jelennek meg: a) Miklós fiai István és László, b) Pál fiai Mihály és Benedek, c) Márton bán fia néhai Imre mester fia: Márton baranyai főesperes és pécsi kanonok, György, Miklós, Lőrincz és János; ezek mindnyájan valkómegeyi birtokosok.⁸ Márton bán fia Pál fia *Bátyai* Benedek 1385-ben végrendelkezik;

¹ *Hazai okmánytár* VII. 368.

² V. ö. *Sopronmegeyi oklevéltár* I. 539.

³ *Anjoukori okmánytár* I. 155.

⁴ *Fejér* VIII. 2., 77.

⁵ *Anjoukori okmánytár* II. 447.

⁶ *Ugyanott* III. 171.

⁷ *Ugyanott* IV. 314.

⁸ *Ugyanott* VI. 66.

összes követeléseit (Bátyai Imre fia János is adósa) nejének hagyományozza; birtokai között Pacsinta is említve van.¹ Benedek halála után első nejétől született fia István az özvegygyel ellenségeskedett, a mennyiben ennek egynéhány ingóságát magához ragadta. István meghalt 1389-ben a nélkül, hogy a peres ügy birói elintézését nyert volna, mire az özvegy István jogutódait: unokatestvéreit (fratres patruales) Liskai Pál bán fiait: János boszniai püspököt, Istvánt, Andrást, Mihályt és Miklóst beperelte. Az özvegy 1394 október 6-án már nem él; jogutódja, Bátmonostori László folytatja a pert.²

E Márton bán meghatározására a következők szolgálnak: 1291-ben előfordúl a Baranya- és Valkó megyében birtokos Szentemágócs nemzetség tagjai sorában Joákim fia *Maran bán* és rokona Tamás boszniai püspök; 1300-ban pedig Szentemágócs nb. Logrét (= Lucretius) a valkó megyei Bethfalvának tulajdonosa és 1353-ban Logrét fia István, Vecserkfalva birtokosa, Márton bán utódaival együtt érdekelt fél.³ E »Maran« bánról azonkívül egy szót sem tudunk; de ha fontolóra vesszük, hogy a Szentemágócs nemzetség birtokai nagyrészt Valkó megyében feküdtek, a mi a Bátjai és Liskai családról is áll, — hogy Szentemágócs nb. Logrét fia István Márton bán utódjaival érdekelt fél, — hogy Szentillye Márton bán utódainak és a Liskaiak kezében van, akkor bátran állíthatjuk, hogy a Báticaiak és Liskaiak a Szentemágócs nemzetségből származnak, hogy »Maran« toll- vagy olvasási hiba s hogy az 1291-ben felmerülő »Maran« bán senki más, mint a Báticaiak egyik őse: Márton bán.

63. Csalkai Csák.

1290 és 1301 között.

III. András egy évnélküli okiratban az iránt rendel el vizsgálatot, vajjon a pestmegyei Taksony mellett fekvő szajcsi birtok a margitszigeti apáczaik tulajdona-e? A tanúk között vannak *Csalkai Csák bán*, Betlem, Benceem és Mikotya nevű csalkai nemesek.⁴

Venczel király tanúsítja 1302-ben, hogy Benche comes fia Máté, Benche fia Pál, Buchon fia Pál, *Csák bán* fia Domonkos és Bethlem fia Olivér csalkai nemesek Ratold nb. Domonkos

¹ *Zichy okmánytár* IV. 310.

² Lásd minderről az *Erdélyi Múzeum* 1895. évfolyamának 383-ik lapján megjelent értekezésemet.

³ *Hazai okmánytár* VI. 375. Wenzel X. 386. *Anjoukori okmánytár* VI. 66.

⁴ Wenzel X. 441.

tisztjei, a király ellenségei ellen viselt háborúban kiváló érdemeket szereztek maguknak, miért is a fejérmegyei Gyála nevű birtokot nekik adja; ¹ 1306-ban átírja ez adománylevelet Ottó király és ebben is említi Benche fia Mátét, Buchon fiát Pált, Csák bán fiát Domonkost; ² 1324 július 7-én pedig jelenti a buda-felhevízi konvent, hogy Kápolnai Olivért és Csák bán fia Domonkost családi birtokukban megidéztette.³

Kétségtelen dolog tehát, hogy a III. András alatt szereplő Csák bán a fejérmegyei Csalka birtokosa. Működésének évét meg nem határozhatjuk, de miután András király az apáczákat 1294-ben a szajcsi birtokban megerősíti, nagyon valószínű, hogy Csák bán akkor tanúskodott. Megjegyzendő, hogy Mátyás és B . . . és rokonaik 1300 szeptember 12-én szintén Chalka birtokosai.⁴

1268-ban olvassuk, hogy István ifjabb király Bylaki Lőrincz fiait: Bochou, Bench, Benche és Bethlemet Feketehalomban és Izsaszegen szerzett érdemeiért nemesíti, de az illető okirat valamely eredeti nyomán gyártott hamisítvány.

64. (Palatnyai) Márton.

1292 előtt.

Az esztergomi káptalan tanúsítja 1292-ben, hogy *Mortun bán* fiaí Péter és Dama Hontmegyében fekvő palatnyai birtokukat még 1292 előtt Hontpázmán nb. Miklósnak elzalogosították és ki nem váltották.⁵

65. Gutkeled nb. Endre.

1292 előtt.

Valkómegeyi ember. 1289-ben tanúsítja László király, hogy Gutkeled nb. Lotárd fiainak: Endrének, Dénesnek és Lotárdnak valkómegeyi népeit a nyestadó alól felmenti; Károly király 1314-ben az illető okiratot *Endre bán* fia Márton számára írja át; ⁶ egy évnélküli okiratban megbízza László király hivatott Lothár fia Endrét, hogy bizonyos somogymegyei várjobbágyok árváit védelmezze; ⁷ 1292-ben pedig már csak Endre fia Márton (*Mortun*)

¹ Fejér VIII. 1., 91., 92. V. ö. *Anjoukori okmánytár* I. 42.

² *Anjoukori okmánytár* I. 118.

³ Ugyanott II. 146.

⁴ *Hazai okmánytár* VII. 298. v. ö. Wenzel XI. 565.

⁵ *Hazai okmánytár* VIII. 316.

⁶ Wenzel IX. 493.

⁷ Wenzel IX. 555.

szerepel,¹ a miből következtetjük, hogy Endre bánsága az 1289 és 1292 közötti időre esik. 1299-ben Endre bán fia Mortun a Basza folyóntúli birtokos.²

E Márton 1345-ig szerepel. Fia Mihály, ki a valkómegyei Németi birtoka után magát Németinek nevezte, meghalt 1352 és 1353 között, mire nővére Erzsébet (Hermann nb. Laczkfi Andrásné) és legközelebb nemzetségbeli rokonai, a Marótiak között, hosszadalmas örökösödési per támadt, mely azonban Erzsébet győzelmével végződött.³

A Gutkeled nemzetség ez ágára megjegyzendő, hogy 1136 körül, midőn Márton comes a zalamegyei csatári apátságot megajándékozza, nemzetségbeli rokonai sorában bizonyos Lothárd is szerepel. Miután e Márton kétségkívül Gutkeled nembeli ember, Endre bán ágában a Lothárd név háromszor van képviselve és Valkómegye Zalától nem messze feküdt, jogosítva vagyunk feltételezni, hogy a Zalamegyében 1136 körül élt Lothárd ez ágnak legrégebb képviselője.

66. Gutkeled nb. Lotárd.

1292.

Gutkeled nb. Miklós fia Majádi Pál fia. Atyja 1259-ben tünnette ki magát Stájerországban. László király alatt már Pál fia Lotárd szerepel, midőn Gutkeled nb. Joákim bánnal a cseh Ottokár ellen Ausztriába betört; 1278-ban újra részt vett az Ottokár elleni csatában; 1282-ben a kúnok elleni harcban megsérült; 1291-ben fiával, Lászlóval együtt az osztrákok ellen indított hadseregben találjuk őt, 1292-ben pedig mint III. András híve résztvett a Güssingiek elleni harcban. Mindezekért megerősíti őt is, fiát Lászlót is András király 1292 június 22-én a már régen megkapott vámjogban; akkor pedig »Lotárd bán«-nak czímezi őt a király.⁴ Halála évét nem ismerjük.

Fiai Károly király ellen fellázadtak. Károly király 1317 május 8-án néhai Lotárd bán fiai Jakabnak, Pálnak és Jánosnak tiszaközi szabolcsmegyei birtokát Szóvárd nb. Istvánnak adományozza;⁵ 1318 május 31-én pedig Lotárd bán hűtlen fainak Kőrívmonostor hirtokát Aba nb. Péter sebesi főispánnak adja.⁶ 1326-ban

¹ *Anjoukori okmánytár* VI. 263.

² Wenzel X. 343.

³ Lásd mindezekről a *Turul* 1900. évf. III. füzetében megjelent »Nemzeti kutatások« című dolgozatomat.

⁴ Wenzel V. 66.

⁵ *Hazai okmánytár* VII. 373.

⁶ *Anjoukori okmánytár* I. 471.

olvassuk, hogy Lotárd (Fejérnél [VIII. 5. 163.] *hibásan Gotthard*) bán fiai Jakab, Pál és János és *fivérüknek Lászlónak* fia László a Barsa nb. Tamás fiai lázadásában részt vettek, miért is Szabolcsmegyében fekvő Újfejértó nevű birtokuk a Bátoriaknak adományoztatott.

E Lotárd bán a többi Lotárd nevű Gutkeled nb. egyénektől megkülönböztetendő.

67. Szega.

1294.

1294-ben olvassuk, hogy a pozsegamegyei Gáj, Darnócz és Odroha nevű birtokok keleti részén *Szega bán* (Zegua) földjei feküsznek,¹ a miből azonban még nem következtethető, hogy e bán 1294-ben még élt.

68. Gyovad nb. Mikó.

1295., 1298.

Zalamegyei ember; 1295-ben — akkor már Mikó bán — megveszi a zalamegyei Bagolya egy részét;² 1298-ban fiával Benedekkel együttesen megveszi a szintén Zalamegyében fekvő Rád nevű birtokot.³ 1333 május 1-én már csak Gyovad nb. Mikó bán fia Benedek gyermekei élnek, és pedig: Péter, János, Margit, Erzsébet és Klára.⁴

Behatóbb kutatások korábbi nyomaira is rávezetnek. Benedek veszprémi püspök és királynéi kancellár tanúsítja 1290 május 14-ikén, hogy Erzsébet, IV. László király neje valamikor a Zalamegyében fekvő Szentvidkál és Csicsónevegy nevű királynéi birtokokat lovászmesterének, Mikó fia Mikónak adományozta. Később kiderítették azonban, hogy ezeket a birtokokat a veszprémi püspökség már a korábbi királyok és királynék adományozása útján kapta, mire Erzsébet a két jószágot a püspökségnek visszaadta, Mikót pedig a zalamegyei Lovassal és a veszprémmegyeyei Várossal kárpótolta.⁵ Miután tudjuk, hogy a Gyovad nemzetség Zala- és Somogy megyében birtokolt, fentebbi adat alapján bizonyosnak vesszük, hogy az 1294-ben szerepelt Mikó bán az 1290-ben említett királynéi lovászmesterrel azonos;

¹ Wenzel V. 25. XII. 510.

² Wenzel XII. 559.

³ Fejér VII. 2. 176., 192.

⁴ *Zalai okmánytár* I. 115.

⁵ Ugyanott 272.

1291-ben Mikó már III. Andrásnak a lovászmestere,¹ és miután 1293 július 11-ikén már Hontpázmán nb. Tamás a lovászmester, világos, hogy Mikó (mert Tamás 1293 február 1-én még ország-bíró) 1293-ban lett bán. Kiemeljük, hogy 1307-ben Somogy megyében Falkos (ma Fakós), Móriczhely és Keszeny táján »villa Myko bani« is létezett.² Fiának, Benedeknek, három leánya volt : 1. Margit, ki 1333-ban Bakonoki Petőnek neje. 2. Erzsébet, ugyanakkor Gyimóti (Veszprémmegyében) Beket neje. 3. Klára ugyanakkor Szentgyörgyi Máté neje.³ Azon Benedek fia János fia Bagolyai Péter pedig, ki 1375-ben Aracsai Bekő leányát, Ilonát, feleségül bírja,⁴ minden valószínűség szerint Mikó bán utódja.

69. Varsányi Gug (= Gyugy.)

1296.

Hontmegyei ember. Varsányi *Gug bán* és fiai Péter és Márton (Mortun) 1296 április 8-án (a hontmegyei) Borfői Pünkösöd fiát Pétert a Varsányi János fia István birtokából illető részére nézve kielégítik. A bán rokona, Zsuzsánna Borfői Pünkösöd fia Péternek a neje.⁵

70. Révai Gergely.

1296.

Midőn a szerémmegyei Révai Tamás és Péter 1296-ban révai és derzsi birtokrészeit maguk között felosztják, kijelentik, hogy Gergely bán köztük létre hozta az egységet, és hogy e bán a derzsi birtokban szintén részes.⁶

Ez utóbbi körülmény már kétségtelenné teszi, hogy e Gergely bán szintén a Révai család tagja. Bizonyítják ezt azonban még a következő adatok is :

Gergely bán fia István megkapja 1301-ben a bácsmegyei Barladot. Neje a bácsmegyei Miklós fia Majs unokahuga ;⁷ 1302-ben tanúsítja a szenternői káptalan, hogy azon földtért, melyet Révai Beta leánya Margit *Endre fia Ger ely lánának* hagyományozott, ez és Mérk fia Tamás egymás közt felosztja.⁸ E Gergely bán

¹ *Hazai oklevéltár* 122.

² *Anjoukori okmánytár* I. 140.

³ *Zalai okmánytár* I. 272.

⁴ *Hazai okmánytár* III. 195. 196.

⁵ *Hazai okmánytár* VI. 418.

⁶ *Hazai okmánytár* VI. 422.

⁷ *Anjoukori okmánytár* I. 1.

⁸ Ugyanott 41.

előfordúl 1314-ben is, midőn fiaival, Istvánnal, Miklóssal és Lőrinczczel és a többi révai birtokosokkal együtt a révai birtokügyeket rendezi.¹ 1344 márczius 24-én csak Gergely bán fiai István és Miklós és ez István fia János szerepelnek; ugyanazon évi július 8-án néhai Gergely bán fiai István és Miklós már »Bolgányáni«-ak.²

71. Simon.³

1298.

Bogátradván nb. Mihály 1298-ban zemplénmegyei Sink nevű birtokának egy részét nővére férjének, Csut fia Balázsnak engedi át; ebbe beleegyezik Mihály rokona: Gergely fia *Simon bán*.⁴ A *Századok* 1875/366 szerint Bogátradván nb. Simon 1298-tól 1302-ig macsói bán, szerémi, valkói és bodrogi főispán.

Abból, hogy Bogátradván nb. Mihály rokona (cognatusa) Simon bán 1298-ban a sinki birtok elidegenítésébe beleegyeznek, még nem következik biztosan, hogy e Simon bán szintén a Bogátradván nemzetség tagja, mert a »cognatus« elég gyakran csak anyai rokont vagy sógorságot jelent; de van azonkívül még más érv is, mely Simon bánnak nemzetségét másutt keresteti. Ugyanis 1300 körül és később Erdélyben is találunk Simon bánt, kinek fiai 1328-ban a hevesmegyei Tisza- és Eger-Szalókon birtokolnak, és kiknek egyikétől pl. az erdélyi Baládfi-család származik. Ha már most fentebbi Simon bán ezeknek atyjával azonos, akkor apodictikus bizonyossággal kimondhatjuk, hogy Simon bán nem a Bogátradván, hanem a Szalók nemzetség tagja. Erről azonban más alkalommal.

72. Keszői Móricz.

1299 körül.

Móricz bán fiai: Keszői Mihály és Roland 1299-ben a Szovárd nembelieknek (esztergommegyei) radványi és külsókarvai birtokaikon garázdálkodnak. Ugyanezen évben említetik Móricz

¹ Ugyanott 351., 353.

² Ugyanott IV. 408., 433.

³ A sorrend szerint mostan bizonyos *Alay nb. Domonkos bánnak* kellene jönnie, kinek fiai (Péter és Simon) Fejér VII. 4., 242. szerint 1298. május 12-én sopronmegyei ősi birtokaikat (köztük Oszlopot is) maguk közt fölosztják. Fejér azonban ugyanezen okiratot VII. 3., 120. lapon a Kisfaludy család levéltárában őrzött eredetiről is közzé teszi, itt pedig *Alay* helyett »Majad« áll. Így tehát azt következtethetjük, hogy »Alay« csak hibás olvasás. (Karácsonyi I. 21.) Különben az egész hamisítvány (*Történelmi Társ* 1908. 30—31. l.)

⁴ Wenzel X. 315.

bán harmadik fia is, András. Hogy keszői birtokuk a mai esztergommegyei Bátorkeszőnek felel meg, bizonyítja azon körülmény, hogy a szintén esztergommegyei Búcs nevű helység mellett feküdt.¹ Móricz bán fiai előfordulnak még a XIV. században is.²

Századok 1875/366 szerint Szovárd nb. Keszi Móricz 1285-től 1290-ig macsói bán, szerémi, valkói és bodrogi főispán. (*Kamara levéltár*, fasc. I7. nr. 39.)

73. Németi Úsz.

1299 táján.

Baranyamegyei ember. Németi *Úsz bán* fiai Simon és Úsz 1299-ben a Kórogyiak ügyében tanúvallomásra idéztetnek. Birtokaik a baranyamegyei Mitár és Németi.³

74. András.

1299.

A csanádi káptalan bizonyítja 1299-ben, hogy a Haraszt-nembeliek Ádrián helység felerészére vonatkozó peres ügyeiket egyesség útján elintézték. Az egyik fél bizalmi embere *András bán*.⁴ Miután az ez ügyben említett István alországbíró csak 1298 óta hivataloskodott és Gutkeled nb. Endre bán — mint láttuk — 1292-ben már nem élt, ennél fogva András bán a Gutkeled nb. Endrétől megkülönböztetendő.

75. Zsámboki Gyelét.

1301 előtt.

Gyelét bán fiai Miklós és János a XIV. század első harmadában Bajmócz és Privigye tulajdonosai; ⁵ ebből lehet következtetni, hogy Gyelét báni működése még az Árpád-korra esik. Miklós a későbbi nádorral azonos. Nemzetségét más alkalommal fogom kimutatni.

76. Bagdai Illés al-bán.

1301 előtt.

Bagdai Illés comes, szatmármegyei birtokos 1282-ben Szabolcsmegyében fekvő laskodi birtokához tartozó kiskércsi bir-

¹ Wenzel X. 358., 359. V. ö. ugyanott 407.

² *Anjoukori okmánytár* I. 71. V. ö. Fejér VIII. 1. 463. VIII. 2. 182.

³ Wenzel XII. 643.

⁴ Wenzel X. 349.

⁵ Fejér VIII. 7., 225., 320.

tokrészét két tisztviselőjének adományozza.¹ 1312 jan. 15-én megjelenik a váradí káptalan előtt bizonyos János, ki magát Illés bán fiának vallja és mind saját, mind fivére László nevében az ellen tiltakozik, hogy Churgó Péter és fiai laskodi birtokukat, melyet Kis-Kyrchídnek neveznek, a Kárásziaknak eladják, mely tiltakozást Jákoí Csépán fiaí magukévé teszik.² 1337 nov. 25-én arról értesülünk, hogy Magyar Pál fia Domonkos a magvaszakadt Illés al-bán birtokát, melyet a király neki adományozott, el akarta foglalni, mi ellen azonban Csépán unokája, Jákoí nb. Henrik tiltakozott. Előadta, hogy Komorzan fia Komorzan Illés bán tulajdonát képezett Bagda és Laskod nevű birtokait Illés bán nejének hitbéri és hozományi követeléseí fejében 50 márkáért Jákoí Csépán fia Kozmának (Henrik atyjának) átengedte; László királynak egyik okiratából pedig kitünt, hogy Komorzan és Kozma a laskodi birtokot később a Kállaiaknak adták, Bagdát azonban a maguk számára tartották meg. Komorzan meghalt, a nélkül, hogy fiörököst hagyott volna maga után, mire a király a koronára szállt bagdai birtokrészét fentebbi Magyar Domonkosnak adományozta.³

DR. WERTNER MÓR.

¹ Fejér V. 3., 194. Wenzel IX. 333.

² *Anjoukori okmánytár* I. 247.

³ *Anjoukori okmánytár* III. 429.

A LAMPRECHT-FÉLE TÖRTÉNETKUTATÁSI MÓDSZER ÉS A LIPCSEI ÚJ EGYETEMES KULTURTÖRTÉNETI INTÉZET.

Ez év május 15-én a német tudományosság új intézettel gyarapodott, egy teljesen modern szellemben szervezett tudományos intézettel. Aznap nyitotta meg ugyanis *Karl Lamprecht*, a lipcsei egyetem történettanára ünnepélyes actussal egyetemes kultúrtörténeti intézetét, a »*Königlich sächsische Institut für Kultur- und Universalgeschichte*«-t.

Ez az intézet, szemben a jelenlegi történetkutatási módszerek specializáló irányával, egy egyetemes kutatási módszer alapjait kívánja lerakni s az igazi történetphilosophiai módszert alapítani meg, a mely a különböző körben és időben dolgozó specialisták és történetkutatók által napfényre hozott adattömeget feldolgozva, abból az emberiség pszichikai fejlődésének módszeres tanulmányát vezesse le.

Mikor az eszmét először megpendítették Németországban, az új iskola csökönyös ellenfelei, a kik közé nem egy kiváló és nagynevű történettudóst lehet számítanunk, nem haboztak dilettanmussal, americanismussal stb. vádolni meg az új tan proselytáit s a szenvedélyes viták néha a személyes gyűlölködés terére is átcsaptak. Ma már azonban elültek a polemiák hullámai. *Delbrück* nem vádolja többé *Lamprechtet* »tudományos humbuggal«, sem *Lamprecht* nem itéli *Lenzet*, mint pár év előtt tette volt még, »közepes agyvelőnek, a ki tán alkalmas a jó részletmunkára, de nem képes nagy feladatokra«. A múlt évben Berlinben tartott nemzetközi történelmi congressuson *Lamprechtet* már ellenmondás, sőt vita nélkül hallgatták meg, a mint előadta nézeteit s bejelentette intézetének küszöbön álló megnyitását. De azért a *Lamprecht* neve ma is ütközőpontja a különböző történeti felfogások híveinek s intézete megnyitása két táborba sorakoztatja a régi és az új történeti iskola művelőit.

Két momentumot kell megkülönböztetnünk *Lamprecht* eszméi fejlődésében. Az egyik az, hogy meggyőzve Marxnak a

történelmi materialismusra vonatkozó fejtegetései által, Németország és a németiség egyetemes történetét a különböző német partikuláris területek összehasonlító gazdasági tanulmányozására vezeti vissza (lásd *Werner Sombart* új történelmi művét a német gazdasági életnek a múlt század óta tett fejlődéséről). Ennek az iránynak hódol Lamprecht első nagy műve is, a »Deutsches Wirtschaftsleben« (1885), s az 1894 óta általa szerkesztett »Allgemeine Staatengeschichte« harmadik sorozatában tartalmazott »Territorialgeschichte Deutschlands«, valamint a Koetschkevel 1891-ben történt Lipcsében való letelepedése táján együtt tervezett agrár-chartographiai tanulmányai (Grundkarten). De új látkört nyitott meg ezen túl is Lamprecht akkor, mikor hozzáfogott nagy műve, Németország synthetikus története, a »Deutsche Geschichte« megírásához, a mely tizenöt évvel több az egyetemes történelmet és az emberi polgárosulás történetét szolgáló speciálintézet alapításának eszméjét sugalta neki.

A nemzeti művelődéstörténet problémáiba való elmélyedése ugyanis csakhamar érezte Lamprechtel annak a szükségét, hogy a főszerepet a pszichológiai elemeknek juttassa kutatásainál, szemben az érdeklődését eddig túlnyomóan foglalkoztató gazdasági és földrajzi elemekkel. A mint aztán munkájában előrehaladt, mindjobban kidomborodott lelkében ez az új conceptió s a »Deutsche Geschichte« harmadik kiadásának előszava, valamint a legújabb időknek szentelt pótkötetek (»Zur jüngsten deutschen Vergangenheit«) már egész határozottan fejtik ki az új theoriát, hogy a történetírás végcélja nem az, hogy egy nép politikai, gazdasági, művészeti, jogéleti, vallási stb. szereplésének valamely speciális megnyilatkozását úgy tárgyalja és reprodukálja, mintha ezek a különböző elszigetelt megnyilatkozások egy önmagában kész élet teljességét jelentenék, hanem hogy az emberiség integrális életét tükrözze vissza, lélektani kinyomatát nyújtsa. Minden tény az idők folyamán bizonyos belső életet fejez ki, ezt a belső életet kell a történetírónak megragadni s így a nép-pszichológia kell, hogy az összes történelmi kutatások végcélja legyen.

Ebben áll Lamprecht szerint a történelem modern felfogása. Mindamellett — jelentette ki épen a berlini nemzetközi congressuson tartott előadásában — sok kell még ahhoz, hogy az ez alapeleből folyó minden következtetés ki legyen vonva. A különös disciplinák, a politikai történet, művészettörténelem, gazdaságtörténet stb. előtte természetesen csak úgy jelentkeznek, mint a pszichikai fejlődés egyetemes történetének egyes funkciói, melyeket szabatosabban a polgárosulás, a művelődés történetének nevezhetnénk. De vajjon úgy tekintik-e magukat már is ezek

a disciplinák, különösen a politikai történet és alkotmánytörténet, mint csupa tagozatok a munkamegosztás terén? Szó sincs róla. És ki is vitathatná jogosan el tőlük azt a helyet, melyet eddig betöltöttek, a meddig a polgárosulás története nem nyeri el azt a rangot, mely megilleti a többi disciplinák között. Ez a diadal Lamprecht szerint is távol van még. A polgárosulás története a fent körvonalozott értelemben ma még megelégednék azzal is, ha a nagy és előkelő tanintézetek a magok kereteik közt a disciplinának megfelelő helyet teremtenének a többi történeti szakok sorában. Oktatási helyiségekkel és eszközökkel ellátva, módszerét is tökéletesíthetné. Ezt a fejlődési fokát a történettudománynak azonban most elérte Lamprecht szerint a lipcsei egyetem.

Ebből áll a történettudomány új programja. De melyek a módszerei? Ezt a kérdést is eldönti a »Deutsche Geschichte«. Visszautasítva az úgynevezett történetphilosophiai módszereket és csupán a tiszta történelem talaján állva, Lamprecht arra hívja fel a történetírókat, hogy értékesítse a tudomány specifikus kutatási módszereit, melyeknek legegyszerűbb neve a chronologiai sorrend. Valóban, ha egy pszichikai rendű fejlődési menetre vezetjük vissza egy nép politikai vagy gazdasági fejlődésének egymást követő momentumait, konstatálhatjuk, hogy ez az evolutio bizonyos formák és periodusok szerint megy végbe, a melyek majdnem változatlan rendben ismétlődnek. Ezeket a periodusokat az összes materialis, társadalmi és intellectuális tényezők alkotják, egy bizonyos pillanatban csoportosítva s ebből kell kifejtetni a pszichologiai értelmet. A történetíró első feladata lesz tehát meghatározni e periodusokat és ha szabad így kifejezni magunkat: periodizálni a pszichikai fejlődésükben felfogott történelmi alakulatokat (»die Geschichte als psychischen Verlauf zu periodisieren«).

Ámde ily synthesisek a történelem egész folyamatának ismeretét tételezik föl, s azért veszedelmes következményekkel járnak, mert először is lehetetlen mindig az eredeti forrásokra visszamenni, kivéve tán az igen távoli korokat, tehát kénytelenek vagyunk még a plágium vádját kockáztatva is másodkézből vett munkát értékesíteni. Azután ezekben a nagy frescofestményekben, melyekben a speciális tanulmányok miniatűr és apró finomságai alig érvényesülhetnek, kénytelenek leszünk a részleteket talán túlságosan elhanyagolni. Plágium és elnagyolás, ez a két vád az, a melyeken felül kell emelkedniök mindazoknak, a kik a civilizatio korszakokénti felosztásának a problémáját meg akarják oldani. Ily módon nyert kidolgozást a művelődési korszakok elmélete (»Theorie der Kulturzeitalter«), mely alapul szolgált

azután Lamprecht »Deutsche Geschichte«-jének »symbolikus«, »typikus«, »conventionális«, »individuális« és »subjectiv« korszakokra való ismert felosztásához.

De ez még csak az első lépés, egy izolált nemzeti synthetikus munka. Az egy népnél tapasztalt pszichikai folyamat módszerének tanulmánya előkészítette az utat a még nagyobb feladathoz, az emberiség integrális synthetikus történetéhez. Fölhasználva az egyes néptestek körében ugyanoly szellemben végzett kutatásokat, s azokat külön is provokálva, a hol ilyenek nem léteznek (főleg oly népeknél, melyeknél a polgárosulás állapota aránylag még kezdetleges) s követve mindig az összehasonlító történeti módszert, így végre el fogunk jutni a célul kitűzött egyetemes nézőpontokhoz.

A mi már a Lamprecht-féle »Institut für Kultur- und Universalgeschichte« céljait illeti, az a szigorúan elemző munka, mely a kifejtett általános elmélet alapján formulázza meg egy nemzet pszichikai fejlődésének különös hypothesiseit, ennek tanulmányozásába merül el, a nélkül, hogy törődne azzal, ha vajjon az eredmények megerősítik-e vagy nem a kezdetbeli hypothesisist. Nézzük például az exotikus művészet némely darabjait — indiai gyermekrajzokat, illusztrált japán kéziratokat, vad népek agyagműveit, megannyi új és magyarázatra szoruló értelmi állapot kifejezései ezek. Hasonlítsuk össze azokat a primitív német művészet analog termékeivel, vessük össze az európai keramikával. Talán fölfedezhetünk bennök bizonyos megfelelő és már meghatározott fölfogásokat, azonkívül talán konstatálhatjuk azt is, hogy azok a jellegzetes korszakok, a melyek ma a nemzeti történelem evolutiójában kidomborodnak, a legtávolibb civilizációkban is előfordulnak, sőt talán ugyanazon időrendben követik egymást, ugyanazon egyetemes törvény szerint. Az új iskola már is több ilyenmű és rendkívül érdekes megfigyelést tett. Szóval speciális kutatások, pontos részlettanulmányok, ez az előzetes munkálatok módszere, később aztán, mint végbetetőzés, következik a synthesis.

De az első tanulmányok alatt is, ha csak a tömegesen jelentkező új adatok feldolgozása végett történnek is azok, a régi módszerek nem lesznek elegendők s új módszerek megállapítására van szükség. Minthogy például a psychogenetikai tanulmányok elsőrendű fontosságra vannak hivatva, azért kritikai módszereket kell találni a praehistorikus vagy gyermeklélektani dokumentumok számára is. Össze kell gyűjteni ezeket az eddig elhanyagolt, vagy egyes tanintézetekben szétszórt új dokumentumokat: a különféle ethnologiai bizonyítékokat, a félvad népek s az eddig alig tanulmányozott fajok vagy a gyermekkor emlékeit, különféle művészeti reproductiók, arczképek, chartographok, térképek

stb. gyűjteményeit s a minden korban és minden nemzetnél bőven található irodalmat. Ezeket az anyagokat a kutatások könnyítése végett módszeresen kell osztályozni. Végre egy egész új terminológiát kell teremteni.

Nem elég tehát a történelmi munkálkodás elébe új czélt és irányt tűzni ki s annyi más után újra megpróbálkozni a történelembőlcsélettel. A tulajdonképeni újítás és eredetiség az »Institut für Kultur- und Universalgeschichte«-ben, ez eszméknek paedagogiai rendszerbe foglalása, tudományos munkások és munkatársak képzése s azoknak az összes használható anyaggal való ellátása.

Ez a czél az, melyet Lamprecht hosszú évek óta maga elé tűzött, s melyet most annyi évi fáradhatlan buzgalma után végre elért. Irataival, felolvasásaival, daczára ellenfelei nagy számának, meg tudta hódítani az egész művelt világ rokonszenvét. Bőven folytak az adományok az új intézet céljaira. Csupán a Rajna vidéke 25.000 márkát ajánlott fel, II. Vilmos császár maga 10.000-et. Több nagy lipcsei és góthai kiadó-czég, a *Breitkopf és Härtel*, *Hirzel*, *Theodor Weicher*, *Perthes* stb. könyvtáraikat bocsátották az intézet rendelkezésére. Drága gyűjteményes munkákhoz jutott az intézet a külföldi kormányok bőkezűségéből is. Franciaország Mignet 382 kötetén és több más alapvető munkán kívül, kútfőgyűjteményeket, bibliographiai műveket és számos hivatalos kiadványt küldött. Épp úgy Anglia, Belgium, Svájc, Olaszország, Oroszország, Amerika. A keleti és távolkeleti civilizáció is méltóan van képviselve. Szép gyűjteményeket kapott az intézet Japánból, a siami *Rengsut* herczeg 71 históriai munkáját sziam nyelven. Khinából a nagy khinai császári encyclopaedia egy példányát, mely több ezer kötetet foglal magába stb. Maga az alapító több mint 4000 könyvet engedett át az intézetnek, a mely így máris, működése legelején, mintegy 130.000 márkára becsült könyvtárral bír.

Érdekes és eredeti az intézet berendezése is. Már maga a helyiség történeti emlékezetességével köt le. Ismeri Lipcse minden polgára a tekervényes Universitätsgasseban azt a modern palotát és bérházak közé ékelt ódon házat, mely »zum Goldenen Bären« név alatt maradt fenn. Ezt még 1736-ban építtette *Breitkopf Kristóf Bernát*, a híres Breitkopf-féle könyvadás czég alapítója. Itt írta valaha *Gottsched* nagy visszhangot keltett műveit. Mint Göthe beszéli, az öreg Breitkopf azért a nagy előnyért, melyet neki *Gottsched* iratai, fordításai és egyéb szolgálatai hajtottak, élethossziglani lakást biztosított számára az »Arany medvé«-ben. Ott is lakott a tudós egész 1766-ban bekövetkezett haláláig s hírneve sok illusztris látogatót vonzott oda. Göthe maga is, ki

bejáratos volt a Breitkopf-családhoz, meglátogatta őt 1766-ban. Schlosser barátját mutatta be neki, ki nem akarta Lipscét elhagyni, a nélkül, hogy meg ne ismerkednék az ott lakó kitűnőségekkel. Az első emeleten fogadta a híres látogatót, melynek emlékét máig föntartotta számunkra Göthe »Wahrheit und Dichtung«-ja, részletesen leírva Gottsched megjelenését vörös selyemmel bélelt hálókabátjában, meztelen koponyájával, a megijedt komornyik zavarát, a mint észrevevén a hibát, kezében gazdája parókáját lobogtatva futott utána s az emlékezetes pofont, melyet ezért gazdájától kapott.

Történeti emlékezetű tehát már maga az épület is, melyben az új intézet elhelyezést nyert. Tiszteletreméltó árnyéka a múltnak. De azért minden modern újítás helyet talál a régi házban: villamos világítás, központi fűtés, telefon s mindez a legszebb összhangzatban. A lépcsőházban, a honnan az esztergályozott szép lépcsőkorlát felvezet, melyet egykor Göthe kezei érintettek, Breitkopf és Gottsched bronz emléképei fogadnak s a Breitkopfnomda két monumentális betűkkel nyomtatott plakátja, melyek a »Wahrheit und Dichtung«-nak a házra vonatkozó passzusait reprodukálják.

A három emelet, melyek közül az utolsót a Szászország és a német települések történetére vonatkozó speciál-szeminárium (Universitätsseminar für Landesgeschichte und Siedlungskunde) foglalja el *Koertschke* tanár vezetése alatt, majdnem egyforma felosztással bír. Tantermekben végződő, hosszú, egyenes folyosó vezet végig a meghitt és csendes fülkék egész során, a melyekben a tudományban elmerült kutató teljesen elszigetelheti magát. Egy-egy mellszobor mutatja talapzatán, hogy melyik osztályba visz útunk. Az ó-kornál *Homeros*, *Herodotos*, *Thukydides*, *Julius Caesar*, a német történelemnél *Leibnitz*, *Herder*, *Niebuhr*, *Ranke*; a külföldi csoportokban *Bancroft*, *Prescott*, az Egyesült-Államok berlini nagykövetsége által ajándékozott két reprodukciója az amerikai eredetinek, továbbá *Safarzik*, *Macchiavelli* és *Voltaire* gúnyos mosolyával. Minden teremben csak úgy ragyog a sötét-vörös politurozott butor, asztalok, székek, könyvespolczok s discret és meghitt világosság áramlik be a régi alakjokban megörzött, mozaiküvegekből összerakott ablakokon. Még fokozza az otthonias érzést az alacsony plafond. Itt nincsenek kikutatlan könyvsorok magasan fent elhelyezve, hová az ember csak nyaktörés veszedelmével juthat, minden könyvsor embermagasságban van s egyetlen pillantással áttekinthető, a mi megkönnyíti a kiszolgálást. Mindez derült, tiszta falak közé foglalva, melyeknek különböző színeiről veszik nevöket az egyes termek is: kék terem, rózsaszín terem, sárga terem, zöld terem.

A könyvek két csoportba vannak sorozva : egyik képezi az elemi könyvtárt, mely kezdőknek van szánva, s megmutatja ezeknek a különböző történeti irányokat, melyek között választhatnak ; a másik a tulajdonképeni könyvtárt alkotja s megfelel a bevezetőleg ismertetett két munkacsoportnak : a hazai polgárosulás történetére és a polgárosulás összehasonlító történetére vonatkozó kutatásoknak, s két főrésze oszlik : az első emeleten elhelyezett német történeti könyvtárra s a második emeleten lévő németen kívüli történelmi könyvtárra.

Az első természetesen sokkal teljesebb, mint a más országok történetére vonatkozó rész s négy alosztályból áll : ezek a szokásos kézikönyvek, az ország, egyes helyek, városok, családok particularis története, Németország egyetemes története chronologiai rendben s a *Volkskunde*, azaz folklóre, vagy még inkább népisme. A mi a németen kívüli népek történeti könyvtárát illeti, ennek alapját főként önkéntes adományok képezvén, ez távolról sem bír azzal az egyöntetűséggel. Habár máris gazdagnak mondható, de még hiányos, sok benne a duplum s a nagy hézagok mellett, melyeket különben lassanként pótolni szándékoznak, sok helyet foglalnak a haszontalanságok is, mert a kormányok hivatalos küldeményeiknél sokszor inkább a súlyos, mint a fontos művekre voltak tekintettel. A khinai encyklopaedia például, a mint mondják, 17 mázsát nyom a távol Kelet csinos, napos és japán színnymatokkal díszített termében. Az egyetemes világtörténelem és a vallástörténelem még töredékes osztályához, a román, teuton, szláv és keleti népek civilizatióját magokba foglaló osztályokhoz, csatlakozik végül egy fontos külön osztály, mely a gyermeki és állati pszichológiának, a bölcséletnek és a történeti módszereknek van szentelve. Itt érdekes autogramm-gyűjteményeket, vad népek művészetének reproductióit s a világ minden tájáról több mint 140.000 gyermekrajzot találunk, mint a pszichogenetikai kutatások forrásanyagát. Hazavinni könyveket nem szabad, ellenben a tanulók teljesen szabadon használhatják a könyvtárt és az intézet termeit, s ezekhez mindegyik külön kulcsot is kap.

Egy ilyen nagyszabású oktatás szervezése képzelhetőleg sok nehézséggel járt. Arra nem lehetett gondolni, hogy egy egyetemi szemináriumot teremtsenek a német történelmi szemináriumok mintájára, a hol a »Deutsche Geschichte« írója lett volna az egyetlen professor és igazgató. Lamprecht tanár intézete megnyitójában rámutatott arra a lassú és szükséges átalakulásra, mely a német szemináriumok életében végbement, a melyekben a személyes vezetés a tanulók növekedő számánál és a specziális oktatás tárgyai szaporodásánál fogva mindinkább nehezebbé

válík. Az alapító egy humoros elmefuttatásban fölidézte a múlt század közepén létezett régi szemináriumot, a berlini *Droysen*-, a göttingeni *Weitz*-szemináriumok emlékeit, a melyek magának a professzornak lakásán tartattak néhány kiválasztott tanítvány számára, kiket a tanár sokszor visszatartott vacsorára is. Ezeket a híres jó szemináriumokat sok külföldi is látogatta.

A tárgyaknak és tanulmányoknak az új iskola által maga elé tűzött változatossága és sokfélesége a leczkéknek nagy számát és a specialisták egész sorát követelte meg. Így történt, hogy az igazgató részvételével és több professor közreműködése mellett a tanulmányok egész progressív rendszere lőn megállapítva és pedig két fokozatban.

Az első fokozat hármastanulmánycsoportból áll, mely nélkülözhetetlen alapját képezi a további tanulmányoknak, s a melyek közt első helyen a Lamprecht-féle alapvető cursusa áll, egy bevezetésféle a történelmi tanulmányokba melynek tárgyai a középkori német források olvasása, forráskritika és egyszerű történelmi tények megállapítása. Elemi gyakorlatok a német polgárosultság történetéből s a XIX. század társadalmi és gazdasági története egészítik ki e tanulmánycsoportot.

A tanuló ez első kötelező kiképzés után választhat a speciális cursusoknak nevezett különböző másodfokú cursusok közül egyet, a melyek három tárgykörre oszlanak, úgymint: fejlődési psychologia (»Entwicklungspsychologie«), magába foglalva a gyermekrajzokkal összefüggő psychogenetikai tanulmányokat, bevezetést a gyermekkor összehasonlító lélektana módszereibe s gyakorlatokat a gazdasági élet psychológiája köréből; azután az egyes civilisatiók történetének osztálya, mely a világ különböző polgári és kulturtársadalmi körébe vágó gyakorlatokkal foglalkozik, lehetőleg minden egyes nemzet saját fainak vezetése alatt. Ebben négy tanszék már be is van töltve, kettő a német művelődéstörténet, egy a francia művelődés s egy a khinai művelődés története számára. Végül Lamprecht még egy harmadik cursust nyitott a polgárosulás összehasonlító történetének.

Össze van kötve a főbb cursusokkal néhány gyakorlati óra is ifjú tanárok vezetése alatt, kiknek közelebbről van alkalmuk növendékeik kikérdezésére és megítélésére s így képesek kitölteni a gymnasiumi oktatás által hátrahagyott hézagokat. Különben iparkodnak általában kiküszöbölni az egyetemi előadások megszokott tónusát, a professor inkább a társalgás hangján magyaráz, hogy így jobban biztosítsa a tanulók állandó és tényleges közreműködését. Az intézet máris 250 tagot számlál 9 tanárral az első semester alatt.

Ebben áll főbb vonásaiban az új lipcsei egyetemi és művelődés-történeti intézet programja. Megítélhető belőle, mily nagyszabású alkotás a Lamprechté, habár az idő és a tapasztalat kétségkívül módosítani fogja egyben-másban a keresztülvitelt. Nem is lehet még eredményekről szó. De feltétlenül megállapítható máris a lelkes buzgalom, mely megnyilvánúl a tanulmányokban, s a melynek egyik oka bizonynyal az új módszer által fölpezsdült történetkutatási kedv s a helyiségek kényelme és nem legutolsó sorban a szervező Lamprecht tanár személyes ügybuzgalma és megnyerő egyénisége. Kétségtelen, hogy egy új tudományos és szellemi mozgalom van itt keletkezében, a mely a történeti tanulmányok iránt már-már lankadni kezdő érdeklődés újjáébresztése irányában nagy eredményeket hozhat magával.

Kétszeresen fontos ez ránk nézve, a hol utóbbi időben a történelmi érzék ellanyhulására mutató jelek ijesztően szaporodnak, úgy hogy a Magyar Történelmi Társulat illetékes factorai figyelmét is ismételten kellett, hogy foglalkoztassák, s a hol a gyakorlati életpályákra való serkentés jelszava alatt lábrakapott egyoldalú szellemi irányzatok, a modern társadalomphilosophiai hypothesisek mellett a legnemesebb tanulmány, az emberi és a fajlélek ismerete már-már, féltő, alárendelt viszonyba jut az emberi tudás más köreivel szemben. Ezen a helyzeten csak az változtathat, modern szellemi kultúránkkal a történettudományok művelését csak az hozhatja megint tartós összhangba, ha egyfelől a történeti tanulmányok *önczélját* sikerül érvényre juttatnunk, másrészt pedig azoknak külön területeit mind az emberi szellem egyetemességének törvényei alá sikerül vonnunk. Ez a két szempont az, a mely Lamprecht történetirodalmi felfogásán végig vonul s ez az, a mely a múlttal való foglalkozásunknak s a letűnt korok embereibe, intézményeibe való elmélyedésünknek örökké friss, eleven és actualis tartalmat képes adni. Ez a felfogás épp oly távol áll a történetkritikai dogmatizmustól, mint a mily távol áll a Marx-féle egyoldalú állásponttól is, mert nem tagadja meg a gazdasági és materiális tömegfactorokon kívül más magasabbrendű psychikai tényezők, az egyéni erő, a nemesebb emberi ideálok, az erkölcsi akarat és heroismus elhatározó befolyását sem a világlejtelődésre.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

A JERUZSÁLEMI KIRÁLYI CZÍM.

Köztudatunkban, sajnos, nem egy történeti tévedés gyökerezett meg, melyek kiirtása elsőrendű kötelesség. Ilyen többek közt az, mely a jeruzsálemi királyi czímmel van összefüggésben. Történeti tankönyveink, még pedig jó nevű történészek tankönyvei azt tanítják, hogy a jeruzsálemi királyi czím II. Endre idejében került a magyar királyok czímei közé, mint Endre 1217-ik évi szentföldi hadjáratának egyetlen eredménye. Többen — különösen újabban — nem fogadják ezt el s Nagy Lajos nápolyi hadjárata javára írják a magyar királyi czím e bővítését. Pedig a jeruzsálemi királyi czím egyáltalában nem tartozik a magyar királyi czímhez. Tudjuk, hogy az egyes melléktartományok elfoglalásának időrendjében miként fejlődött ki a teljes magyar királyi czím az utolsó Árpádok alatt: »Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Ramae, Serviae, Galiciae, Lodomeriae, Cumaniae Bulgariaeque rex«. Kétségtelen, hogy az Árpádok sohasem éltek a jeruzsálemi királyi czímmel. Endrét éppen szentföldi hadjárata miatt a régiek Jeruzsálemi Andrásnak nevezték. Ebből keletkezhetett a tévedés, mely komoly történetíróinknál, mint Katona, Pray, Engel, Fessler, Horváth, Szalay, nem fordúl elő.

Az Anjouk alatt nem sokat változott s csak két újabb czímmel bővült a magyar királyi czím, a »princeps Salernitanus et honoris Montis Sancti Angeli dominus« járulván hozzá, természetesen csak az Anjouk idejére. A nápolyi Anjouk azonban éltek a jeruzsálemi királyi czímmel, mint a mely a szicíliai királyság czímei közé tartozott Hohenstaufeni II. Frigyes örökségként, kit 1225-ben koronáztak meg jeruzsálemi királylyá. Ezért, mikor Nagy Lajos öcscse halálának megtorlására elfoglalta a szicíliai királyságot s a magyar királyi czímek mellé felvette a két Szicília királyának czímeit, ezzel felvette a jeruzsálemi királyi czímet is.¹ Nagy Lajos szicíliai királysága azonban kérészetű volt s még a jeruzsálemi királyi czím sem

¹ Gravina. (Muratori XII; 585, 1.)

maradt meg belőle a magyar Anjouknak, a mint azt sem egyidejűleg, sem utóbb sohasem találjuk meg czímeik közt, kivéve a Kis Károly uralkodása alatt kelt néhány oklevelet, melyekben természetesen nem mint Magyarország, hanem Szicília királyát megillető czímet használja, mint Nagy Lajos is tette szicíliai királyi okleveleiben.

Innen kezdve évszázadokon keresztül a nemzeti királyság megszűnésén jóval túl, az utolsó Habsburgig, III. Károlyig nem találunk a jeruzsálemi királyi czímmel. III. Károly kötötte nemzetközi szerződésekben, hol teljes címüket használják az uralkodók, lép elő újból a római császári cím mellett a jeruzsálemi királyi cím. Hogy eredetét megismerjük, elég lesz a rastatti békeszerződésből III., illetőleg VI. Károly czímeit idéznünk: Charles VI. élu empereur des Romains toujours auguste, roi de Germanie, de Castille, d'Arragon, de Léon, des deux Siciles, de Jérusalem, de Hongrie, de Bohème etc. . . .¹ Világos, hogy a spanyol királyi czímek felvételével került a jeruzsálemi királyi cím VI. Károly czímei közé, a spanyol királyok pedig a szicíliai királyság elfoglalásával a XVI. század első éveiben jutottak hozzá. III. Károly a felsorolt rendben használta czímeit egész uralkodása alatt, makacsúl ragaszkodván a spanyol királyi címhez. Halála után a spanyol királyi czímmel a jeruzsálemi királyi cím is megszűnt a Habsburg-Lotharingiai uralkodók czímeihez tartozni. Törvénykönyvünkben, nemzetközi szerződésekben nem találkozunk vele a XIX. század elejéig, az osztrák örökös császári cím felvételéig. 1805. törvényünkben, az elsőben az osztrák császári cím felvétele óta fordul elő újból, még pedig régi helyén a magyar királyi czímek előtt: »Franciscus II. divina favente clementia electus Romanorum imperator semper augustus, haereditarius Austriae imperator, Germaniae, Hierosolymae, Hungariae, Bohemiae etc. . . rex«, majd 1807 a római császári cím nélkül, Franciscus I. . . Austriae imperator, Hierosolymae, Hungariae, Bohemiae etc. . . rex. Ugyanígy 1808., 1812., 1827., 1830. s magyarul 1836. évi törvényeinkben.

*A változás ezután már csak annyi, hogy a jeruzsálemi királyi cím mint kevésbbé előkelő, 1837 óta a magyar királyi czímek mögé kerül s Illyria czíme mögött foglal helyet, így 1848. és 1867. évi törvényeinkben is.

A jeruzsálemi királyi cím tehát sohasem tartozott a magyar királyi czímek közé, a Habsburgok szerezték s felújítása révén az osztrák császári czímmel áll összefüggésben.

Les grandes traites du règne de Louis XIV. Paris. 1898.

SZEPSI LACZKÓ MÁTÉ.

Gróf Mikó Imre az 1858-ik évben, mint az *Erdélyi Történelmi Adatok* harmadik kötetét közreadta, »Sepsi Laczkó Máté, Lórándffi Mihály udvari concionatora krónikájá«-t. A feljegyzések az 1520—1624-ik évre szólnak.

Egyidőben jelent meg a M. T. Akadémia által kiadott *Történelmi Tár* IV. kötetében »Sárospataki Magyar Krónika« czímen, mint ismeretlen szerző műve, a munka töredéke.

A krónika szerzőjéről Mikó alig mond többet, mint a mennyit az író műve során magáról megírt.

Kétségtelen, hogy az abaujvármegyei *Szepsi* szülötte. Származása helyét elárulja a felvett előnév; ily divatra vall két kor- és írotársának, *Szepsi* Csombor Mártonnak és *Szepsi* Korocz Györgynek is neve. De tanuskodik róla a krónika számosabb helye.

Az 1563-ik évre feljegyzi, hogy »Egy török deák, főnemzet, Debreczenben a Krisztust vallja; *Szepsiben* leszen prédikátorrá: Stephanus Galatinus; ugyanott holt meg«¹.

Az 1567-ik év eseményei közt említi, hogy *Szepsi* városa temploma leég; az 1574-ik évben újra felépítik a tornyát és 1583-ban »Az *szepsi* templom megfejérittetik belől és Asztalgártó Máthé megírá festékkal az bót alatt«.

Laczkónk mint serdülő gyermek nagy érdekléssel kísérhette Asztalgártó mesteruram művészi munkáját a templom boltja alatt.

Utolsó krónikás adatában is, mely 1619 december hó 20-án kelt, *Szepsiben* történt dolgokat jegyez fel. Az 1603-ik év óta már *Liszka-Olaszin* éri az események hullámverése, a melyek egy ország nyugalmát felkavarták.

1603-ban »Lyszván Básta György zsoldot kiáltat«, »Erdélyből 700 bolon² kijöve, nagy kárt tön Lyszván«, 1604. »Lyszván a templomot és parochiát elfoglalván, a »predikátornak — Paulus Szántai — búcsut adnak«.

Krónikairónk a község rectora, tanítója volt,³ krónikás adataiból ítélve még az 1607-ik évben is, a mely évben — Bocskay halála éve — őt is utólérhette predikátora sorsa.

Szülvárosában húzhatta meg magát s csakhamar Kassa városába hívják meg az iskola magyar tanítójának.

Jóllehet Kassára vonatkozó aprólékos feljegyzései, melyek

¹ Kassa város levéltárában 3526—118. szám alatt őrzött, 1579-ben *Szepsi* városában felvett tanuvallomásban említetik »az mi predikátorunk Galatay Estván pap.«

² Bolognai zsoldos katona, vallon.

³ »— pro tempore (1606,) scholae eiusdem oppidi Liszka-Olaszi rector.« L. Adalékok Zemplénvármegye történetéhez. 1896. 3. szám 90 l.

egyedül a szemtanú megfigyelései lehetnek s rajtuk a közvetlenség hamva megmaradt, csupán az 1610-ik évvel kezdődnek; de már egy évvel előbb oly dolgról emlékezik meg, a melynek izgalmait együtt élte át a város társadalmával.

1609. évi feljegyzése, melyre építünk, ez: »Bocskai halála után szokásba jöve ez országban a méreggel való étetés, nyergeknek és székeknek méregporral való meghintése. Vendégségbe menni *ez időben* igen félelmes vala. A Dóczi András vendégsége és Dóczi pohara *példabeszéddé lőtt volt*«.

A gyanú, hogy Bocskay fejedelem méreg által veszett el, Kátaynak életébe került. A gyanú nem aludt el a két főúr halálával. Egy Békési Márton nevű egyén agyában fészkelte meg magát s czélba vette Dóczy Andrást, barsi főispánt, a császár Kassára küldött commissáriusát.

Szájról-szájra járt, hogy Kátay Mihály kése, »melynek az foka üres és a kít akarnak, megétethetnek vele, port bocsátván belé« az ifjú Vedáninál¹ maradt; a nemrég elhunyt Nyári Pált, Dóczy sógorát és Desewffy Jánost »ő nagysága — *Dóczy* — megétette« s »catalogusban voltanak, az kiket Dóczi uram ő nagysága el akart veszteni« s »hogy ő felségétől valami commissio lett volna«.

A hangos gyanú — az egész város beszélt róla — Dóczy fülébe is eljutott s a hír forrását Békésiben találván meg, őt a főúr panaszára a városi tanács börtönbe vetette.

A megindított perben a kihallgatott tanúk száma legio s a vallomások egy csapáson haladnak, jeléül annak, hogy Békési mindenki előtt kitárta dolgait s az igen szép históriának ideje volt megformálódni a közvélemény ajakán.

Közöljük a legszavahihetőbb tanú vallomását, — a jelzőt a *hallomások* hű visszaadására értvén.

Alvinczi Péter ezeket vallotta:

In praesentia domini iudicis et dominorum senatorum sequentes testes fassi sunt. 15. Maii 1608. sat. Reverendus dominus *Petrus Alvinczi* concionator ecclesiae hungaricae Cassoviensis fassus est in hunc modum. Ad primum: Hallottam Békési Mártontól, hogy ajtaját nyitva tartotta és várta, mikor az csizmazia megizente, hogy általjő. Azt is hallottam, hogy sok ígéretével hitta az inast, hogy az port ellopja az másik gyermektől és eljőjön vele.

Ad secundum: Hallottam Békési Mártontól, hogy az téntás ládát el akarta lopatni, melyért ugyan fizetett is az gyermeknek. De hogy ő felségétől valami commissio lett volna, azt nem hallottam. Mondotta ezt Békési Márton, hogy catalogusban voltanak, az kiket Dóczi uram ő nagysága el akart veszteni. De hogy császárt

¹ Atyja Kassa város papja volt,

urunktól, avagy herczeg urunktól lett volna, azt nem hallottam. Hallottam ezt is, hogy az csizmazia inas szája után mondotta, hogy mind Niari Pál uramat, mind Desőfi Jánost ő nagysága étette meg.

Ad tertium. Nem hallottam s az időre sem emlékezem.

Ad 4. Hallottam Békési Mártontól, hogy az Dóczy uram bejáró inaskájától lopta el az csizmazia az port. Az praktika felől, szekercze és reszelő felől semmit nem tudok.

Ad 5. Hallottam Békési Mártontól, hogy Cátai¹ Mihálytól maradt az ifjú Vedaninál oly kés, melynek az foka üres és a kit akarnak, megégethetnek vele, port bocsátván belé. Ezt is az csizmazia szájjal mondotta.

Ad 6. Homonnai uram szolgálói voltak Verebélínél 6 vagy 7. Azok kísérték, asszonyember ruhában vitték Ujfaluig, úgy hallottam.

Ad 7. Láttam in specie az levelet, az melyben Homonai uram írta, hogy atyafiának tartja, ha az inast az porral oda iktathatja.

Ad 8. Hallottam Békési Mártontól, hogy az Dóczy uram bejáró inaskájának 24 aranyat küldött és egy aranyos szablyát.

Az appendixbe az mi vagyon, a felől semmit nem hallottam. Ezekről tiszta lelkiismeretem szerint így emlékezem. Ezt is hallottam Békési Márton szájából: Az Dóczy uram tentásládáját csak ellopattam vala, de én egyebet nem tanálhaték benne, valami tenta porozó és tentát, pennát, de én mégis visszaküldöttem.

Péter pap nevével öt nap mulva ismét találkozunk a vallomások között:

Attestationes ad instantiam spectabilis ac magnifici domini Andreae Dóczy collectae die 20 Maii 1608.

Margaretha Molnar Michaelis Megyesi consors fide mediante fassa est sat. Hallottam ezt is Nagy Péternétől, hogy azt mondotta volna Homonai Bálint uram praedicatora, akkor, midőn Homonai Bálint uram erre ment az hadban és az praedicatora betért volt ide *Péter*² paphoz, hogy Homonai Bálint uramon nem étetés, hanem vesztés volna sat.

Az érdekelt Nyári István így vallott:

1608. 20 Junii. Judiciarius. Magnificus Stephanus Nyári personaliter coram senatu comparens, proposuit: Mivelhogy Békési Márton az én bátyámuramra, Dóczy Andrásra ezt költötte, hogy az apámat ő étette volna meg, azért én tagadom; sőt nem hogy megétette volna, de még halála óráján is az ő tutorsága alá commendált engemet. Mert Dóczy uramnak az anyja az én apámmal mind egy (t. i. testvér) volt.

¹ Káthay.

² Alvinczy Péter.

Maga Dóczy ünnepies esküt tett a perben a város tanácsa előtt az 1608-ik év július hó 4-én. Esküje így szólt:

Én, Dóczi András Bars vármegyének főispánja, római császár és magyarországi királyunknak és fejedelmünknek tanácsa és az Felsőmagyarországban deputatus commissarius esküszöm az élő Istenre, ki az atya, fiú és szentlélek, teljes szentháromság, az egy bizony Isten és az én igaz keresztény hitemre, hogy azokban, az mit én reám az én pörösöm Békési Márton önnön magától vagy egyebektől értvén, én reám költött és hamisan hirdetett, mindekben ártatlan vagyok, se hírem, se tanácsom abban nem volt, senkit sem én magam, sem mások által aféle ártalmas étető porral, avagy egyébképen is étetéssel meg nem etettem, sem etettem, sem szándékom avagy akaratom arra nem volt. Isten engem úgy segéljen az teljes szentháromság és az én igaz keresztény hitem.

Békési pervesztes lett s halálra ítéltetett; az ítélet azonban megenyhült. De krónikásunk gyanúja Dóczyval szemben nem halványult el s az 1619-ik év november hó 5-ikére feljegyezte:

Szőcs György a beszerményi kapitán étetés mián meghalván, eltemetteté. Mikor a subscribált levelet haza vivé Dóczinak, vacsorára akkor maraszták meg, akkor kóstolá meg a *Dóczi poharát Szakmárban*.

Laczkó Máté az 1612-ik évben távozik Kassáról, a melynek egyik kiváló polgáráról, a bíróviselt Rayner Menyhértről oly vonzó képet fest az 1619-ik év eseményei kapcsán. A svájcei származású, rossz magyarsággal, hibás kiejtéssel beszélő kereskedő új hazája alkotmányának elszánt oltalmazója lett a császári hatalommal szemben.

Krónikásunk Erdőbényére¹ kerül papnak, a mi rendes promotiója a külföldi egyetemeken tanult protestáns theologusnak. Itt kezd hozzá műve írásához az 1619-ik év október hó 12-én, a mint azt feljegyezte.

Nem hagyhatjuk említetlenül, hogy a krónikájában közölt »Segítségül a nagy Istent« kezdetű költemény szerzője a versfejek szerint Sárközi Máté.

Az 1633-ik évben még Bényén él.²

KEMÉNY LAJOS.

¹ 1612. 18. Septembris, Matheus Sepsi rector ungaricus instat pro demissione, signanter ab Erdőbeniensibus ad officium ecclesiasticum vocatus. Deliberatum: Dimittatur et in loco eius *Albertus Molnar Szenczien-sis* iam Hannovia commorans sat. Kassa v. jegyzőkönyve.

² Tört. Tár. 1009. évf. 424, 1,

A BELGRÁDI TUDOMÁNYOS AKADÉMIA MAGYAR OKLEVELEI.

Külföldi könyvtárbúvárlataim során az idei nyáron felkerestem a belgrádi akadémia könyvtárát is, melyet a »Minerva« közlése nyomán elég gazdagnak véltem arra, hogy benne magyar vonatkozású kéziratokat is találjak. A nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi minister úrtól nyert ajánlólevél segítségével nem volt nehéz bebocsátást nyernem s az akadémia elnöke, Novakovics Stoján miniszterelnök úr — kinek e helyütt mondok őszinte köszönetet az előzékeny fogadtatásért, melyben részesíteni kegyes volt — szívesen bocsátotta rendelkezésemre a feltalált anyagot, melynek regestáit alább közlöm.

A könyvtárnak úgy ősnymotatványi, mint oklevelei és codex-nyománya majdnem kizárólag ó-szláv nyelven (cyrill betűkkel) lévén írva, illetve nyomtatva, azokban sajnos, nem búvárkodhattam, csak a könyvtárnok úr előadása nyomán közölhetem, — a mit különben a belgrádi egyetem könyvtárosa is megerősített — hogy ezen szláv anyagban igen értékes magyar vonatkozású adatok találhatóak.

Az oklevelek latin, német és magyar nyelvű anyagában mintegy 80—100 darabot találtam, melyek magyarországi vonatkozásúak. Legtöbbje hitelesített másolat, melyek kivétel nélkül a budai kamarai levéltárban, az 1851. évben és Roszinszky Ferencz hitelesítésével vannak ellátva. Úgy látszik valaki Szerbia történetének megírásához szerezte be őket. Van azonban az oklevelek között 38 darab eredeti is (illetve egykorú, vagy régi másolat), melyekről nem csekély meglepetéssel konstatáltam, hogy *azok mindannyian a volt budai kamarai levéltárból kerültek ki, előttem ismeretlen módon és így azok visszaszerzése iránt lépések volnának teendőek.*

Ezeket az okleveleket átnéztem és regestáikat itt adom, megjegyezvén, hogy a zárójelben levő számok a belgrádi akadémia oklevéltári leltári számát mutatják.

1. (13.) 1441. Fehérvári káptalan. Statutoria super Világosvár pro comite Ladislao de Maroth nemine contradicente anno dni 1441°. Benne átírva Ulászló adománylevele László bán részére. XVIII. századi másolat, papir, rajta a kamarai levélt. jelzet: »Neoreg. Act. fasc. 957. Nro 4°.«

2. (17.) 1450. Garai László nádor ítéletlevele a György szerb despota és Maróthi László mácsói bán közti perben. Hártya, eredeti; régi jelzete: »N. R. A. Fasc. 941. Nro 35.«

3. (21.) 1453. (?) Ulászló (?) átírja és megerősíti Zsigmond királynak 1428-ban kelt, Kewe város jogait tárgyzó privilegiumát. [Anno eiusdem 1453. Regni autem nostri anno 14. —] Bécsben 1696 decz. 5-én készült hiteles másolat.

4. (26.) 1461. Német levél. »Wier Jan Graf im Serger und Ban in Windischen... (Kelt Freitag nach St. Florian, nach XPi Gepurt).

5. (31.) 1482. A fehérvári keresztetek conventje jelenti, hogy Mátyás iktató parancsát (kelt in Alba Regali, in dominica Quasi modo, 1482; szószertint átírva) Wok szerb despota javára Romogoyo, Gradisky stb. birtokokra ellentmondás nélkül teljesítette. — Hártya, teljesen ép, rajta a majdnem sértetlen függő pecsét. Régi jelzete: »Neoreg. A. Fasc. 571. Nro 6.

6. (32.) 1486. Mátyás király Wok szerb despota halála után a fenti [5. (31.)] birtokokat Borbálának adományozza. Bécs, a tábortban, sabbato post Jacobi apostoli. — Papiron, teljesen ép, rajta felnyomott királyi pecsét. — Régi jelzete: N. R. A. fasc. 648. Nro 3.

7. (34.) 1489. Mátyás király a Csepel szigi Kewy királynői város privilegiumát megerősíti. Budán, in festo corporis XPi. — Bécsben 1696. kiállított hiteles másolat.

8. (36.) 1495. György és János szerb despoták »sigillo suo armali« megerősített levelükben Baynai Both Andrással kiegyeznek, Ujlakon, feria 3^a post Quasi modo. — Eredeti, papiron rajta felnyomott kétfejű sasos gyűrűs pecsét. Régi jelzete: »Publ. fasc. 31. Nro 43.«

9. (38.) 1501. Ulásló átírja a csepeliek 1440. és 1464. évi privilegiumait. Bécsben 1696-ban készült hiteles másolat.

10. (55.) 1595. Báthori Zsigmond megerősíti Prislóp János oláh superintendens jogait. Alba Julia, június 4. Régi másolat.

11. (57.) 1607. Rákóczy Zsigmond 160 lippai katonának nemeséget adományoz. »Scutum videlicet militare totum rubei coloris, in cuius fundo super strage armo [rum...g] emmis unionibusque exornatum... stb. — Eredeti, hártya, melynek igen nagy része kitöredezett. A címérből semmi sem látszik. A függő pecsét elveszett, zsinégéből csak egy darabka van meg.

12. (58.) 1606. június 22. Rákóczy Zsigmond Porkoláb Lászlónak Lippán egy házhelyet adományoz. Eredeti papiron, Rákóczy sajátkezü aláírásával és jól conservált pecsétjével.

13. (59.) 1606. Balogh Ésaías és Ábrahám diák jelentik Rákóczy Zsigmondnak, hogy Száva püspököt bizonyos Zubosell birtokba beiktatták. — Eredeti, papiron, két gyűrűs pecsét nyomával.

14. (60.) 1607. Báthori Gábor átírja és megerősíti a lippai 160 katoná nemesi levelét. [Fentebb: 11. (57.)] — Hártya, eredeti, csekély kitörött rész kivételével egészen ép. Pecsétje elveszett.

15. (62.) 1610. Stephanus litteratus alias Simándy és Zeochky Péter jelentik Báthori Gábornak, hogy Székely Lőrinczet és Caspar Jánost bizonyos Hamiak nevű és egyéb birtokokba beiktatták. — Eredeti, papiron, 2 gyűrűs pecséttel.

16. (63.) 1612 (vagy 1672?) Piskolti János és Thot Mihály bizonyítják, hogy György Kovács a földjét Brankovics Száva püspöknek 4 ftig elzalogosította. — Eredeti, papíron, magyar nyelven, 2 gyűrűs pecsét.

17. (64.) 1614. Dávid István és 5 társa Lippán biztosítják Porcoláb Lászlót, hogy őt birtokaiban háborítani nem fogják. — Eredeti, papíron, magyarul, 6 gyűrűs pecséttel.

18. (67.) 1627. Ferdinánd megerősíti az oláhok jogait.

19. (67.) 1630. Ferdinánd törvényeinek másolata. Oláh ügyek. Art. I. »Cuilibet pago Valachorum . . . Mind a kettő régi másolat.

20. (70.) 1627. Gáborjáni János deák Zaránd megye jegyzője és több megyei nemes tanúsítják, hogy Száva Vladika Prusznik, Radmanócz és más egyéb birtokait 3-advélszáz forintért lippai Rácz Péternek zálogba adta. — Eredeti, papíron, magyarul, 6 gyűrűs pecséttel.

21. (71.) 1636 ápr. 17. Alba Julia. Rákóczy György nemesíti Nagy alias Szabó de Lugos Györgyöt és fiát Mártont. »Scutum videlicet militare coelestini coloris, in cuius campo sive area corona est deposita, ex qua leo dimidias naturali colore depictus erectim stare ac in gutture hasta transfixus esse conspicitur. Supra scutum galea militaris clausa stb. stb. — Eredeti, hártján, teljesen ép; a címér helye üresen van hagyva, pecsétje elveszett.

22. (73.) 1636. Rákóczy György kihirdeti, hogy lippai Rácz Péternek zászlót adott katonák toborzására. — Eredeti, papíron, felyomott pecséttel.

23. (74.) 1640. május 3. Rákóczy György nemesíti Marosán Györgyöt, Jánost, Pétert, Mártont és Mihályt. »Scutum videlicet militare coelestini coloris, in cuius campo seu area brachium humanum humerotenus resectum, ensem evaginatum sanguineis guttulis aspersum sursumque porrectum tenere visitur . . . stb.« — Eredeti, hártján, majd egészen ép; a címér helye üres, pecsétje elveszett.

24. (76.) 1643. Az erdélyi Vladikának conditioi. — Papír, egykorú másolat, magyarul.

25. (77.) 1657. Márton Tamás és felesége Szász Kata tiszolczi birtokukat zálogba adják. — Eredeti, papíron, gyűrűs pecséttel, magyarul.

26. (80.) 1657. Gyulay Ferencz tudtul adja, hogy Frankovics (!) Száva püspököt a fejedelem teljesen elismerte. — Eredeti, papíron, gyűrűs pecséttel, magyarul.

27. (88.) 1691. Lipót-féle salva guardia. Régi másolat.

28. (91.) 1669-iki (febr. 25.) edicta militaria in arce Sebes. — Eredeti, papíron, magyarul.

29. (92.) 1664 ápr. 16. Illési Gergely levele egy földnek zálogba adásáról. — Eredeti, papíron, gyűrűs pecséttel.

30. (94.) 1670. Fogaras, január 31. Apafi Mihály adománya Székely László kamarás részére. — Eredeti, papiron, felnyomott pecsét.

31. (97.) 1675 decz. 13. Apafi Mihály megerősíti Brankovics Száva jogait. — Eredeti, papiron, pecséttel. Magyar nyelven.

32. (102.) 1679 okt. 4. Apafi Mihály ugyanily tárgyú oklevele. Kívül: »Per me, magistrum Clementem Mikes de Zabola prothotarium m. pr.« — Eredeti, papiron, pecséttel.

33. (104.) 1680. Kalocsay Márton levele Brankovics Györgyhöz, kívül francia címzés, a szöveg magyar. Eredeti, papiron.

34. (106.) 1680 okt. 18. A csász. alpraefectus felirata a praefecturához. — Eredeti, papir, egy melléklettel.

35. (120.) 1688. Lipót nemesíti Brankovics Györgyöt. — Egykorú magyar fordítás. Utána: »Oblata aug. imperatoris facta celssissimo Sorbano Cantacuzeno principi Valachiae; ez után: Postulata a principe. — Papiron.

36. (123.) 1690. Mandatum adhortatorium ad populos rascianos. Egykorú papírmásolat, egy melléklettel.

37. (124.) 1690. és 1655. Lipót megerősíti a csepeliek kiváltságlevelét. — Egykorú papírmásolat.

38. (201.) 1706 febr. 5. Csernovics Arzen püspök felségfolyamodványa 2 kiváltságlevelével megerősítése iránt. — Eredeti, papiron, 2 melléklet.

Végül meg kell említenem, hogy még a belgrádi egyetemi könyvtár oklevélgyűjteményében is van egy darab eredeti, mely a budai kamarai levéltár pecsétjét viseli:

39. 1537. Ferdinánd Bakity Pált szerb despotává teszi meg. — Papiron, felnyomott pecséttel.

Ez utóbbinak provenientiáját megtudtam, t. i. azt, hogy néhány évtized előtt 50 dinárért vásároltatott.

GÁBOR GYULA.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

De Saussure Czézárnak, II. Rákóczi Ferencz fejedelem udvari nemesének törökországi levelei 1730—1739-ből és följegyzései 1740-ből a fejedelem utolsó éveiről, haláláról, végrendeletéről és emlékiratairól. — Eredeti francia szövegben és magyar fordításban, bevezetéssel, magyarázatokkal és történelmi jegyzetekkel kísérve közli *Thaly Kálmán*. — Közzéteszi a Feridun bey- és Flór-alapítványokból a M. T. Akadémia tört. bizottsága. Budapest, 1909. Akadémia. 8-r., 380 l. Ára K 8.—

A történeti kutatásnak ebben az évben legjelentősebb eredménye, a M. Tud. Akadémia kiadványainak egyik legbecsesebb kötete minden bizonynyal az a mű, a melynek szerzőjét a napi sajtó nem alaptalanul máris új, eddig ismeretlen Mikes Kelemennek nevezte. II. Rákóczi Ferencz egyénisége, Thaly kutatásain kívül különösen Márki Sándor lelkiismeretes, összefoglaló életrajza óta (I. köt. ism. *Kath. Szemle* 1908. VII. f.) élesen megvilágítva áll az utókor előtt. Megállapíthattuk, hogy minél közelebből ismerjük Rákóczit, annál nagyobbak látjuk, az ő dicsőséges alakjának alapos és helyes ismeretéhez nem kell perspectiva, hibáival együtt is éppen olyan nagy, mint azok nélkül. Nem a bámulók nagyítása, hogy az elfogulatlan idegenek, de sőt ellenségei is elismerték egyéniségének kiválóságát.

A naplóírás legszebb, legvirágzóbb korában Rákóczi környezetében bizonyára nagyon sokan jegyeztették az események sorát, melyek körülöttük lejátszódtak. De a sok előkelő magyar és idegen udvari ember munkáiból alig valami maradt ránk. Mikes gyönyörű munkája — noha sok művelődéstörténeti adatról és részletéről kitűnt, hogy idegen források hatása alapján íródott — nemcsak a magyar szépprózának, hanem a történeti forrásmunkáknak is egyik remeke marad. S a Mikesé mellett is mégis nagyon meg kell becsülnünk, ha valamelyes irat ebből a regényes, majdnem lovagi korból fölmerül. A Vigoureux-család ritkabecsű levelesládái után, a melyek a közelmúltnak, ugyancsak Thaly révén, legörvendetesebb fölfedezését tették, most Saus-

sure, Rákóczi udvarában élt francia nemes jegyzeteinek örvendhetünk. Thaly Kálmán életének — a mely egészen a Rákóczi cultusát szolgálta — egyik legszebb percze lehetett annak a kötetnek megismerése, a melynek létezését már régen sejtette. A véletlen, a kutatásnak egyik legfontosabb eszköze — vetette felszínre a Saussure sárguló kéziratát is.

Tóth Sándor genfi ref. theológusé, immár lelkészé az érdem, hogy ezt a ritka kincset Claparède Sándor genfi házában megtalálta és néhai Thaly Kálmánunk figyelmét ráirányította.

Hosszas utánjárással sikerült a munkát lemásoltatni, lefordíttatni s az Akadémia hosszú, egyfolytában tartó munka után végre közzé is tette a kéziratot, a melyet Thaly az előzékeny tulajdonostól a Magyar Nemzeti Múzeum részére is megszerzett.

Mikes munkája után Saussure emlékiratainak legnagyobb értékük abban rejlik, hogy Rákóczi utolsó éveiből, betegségről és haláláról sokkal részletezőbb modorban és több adatot őriztek meg amannál. Thaly Mikes művében inkább szépirodalmi, Saussure-ében inkább történelmi remeket látott. De éppen Saussure munkája a bizonyítéka, hogy Mikes is (mint eddig is tudtuk) mindvégig lelkiismeretes, hű megfigyelője és krónikása volt az eseményeknek. Csakhogy többet tanult francia mintáitól, hogyszem kellően függetleníthette volna magát tőlük. Csevegéseinek, művelődési adatainak tárgyi (de nem nyelvi) jelentősége ezért hova-tova elenyészik. Saussure munkájának sorát efféle nem igen zavarja. Híven s lehető részletesen követi az eseményeket.

A ki ezeket följegyezte, *Cesar Saussure* lotharingiai származású család ivadéka volt. 1705-ben Lausanneban született mint ref. lelkésznek elsőszülött fia ; alig húsz esztendőskorában már Londonban találjuk s nem kevéssé jellemző, hogy már ebben az időben szorgalmasan jegyezgeti élményeit. Pedig ekkor még alig szereplő embere a világnak. S mikor az új konstantinápolyi nagykövetnek, mylord Kinnoultnak kíséretében Konstantinápolyba utazik, maga is alig-alig sejtí, hogy hazánkkal a nagy fejedelmünkkel rövidesen minő szoros kapcsolatba kerül.

A konstantinápolyi követségen ismerkedik meg az oda bejáró magyar urakkal, köztük különösen Zay Zsigmonddal s talán Mikes Kelemennel is. 1733-ban konstantinápolyi állását megúnva szülőföldre akart visszatérni s midőn bucsúzni a magyar urakhoz, Rákóczi udvarába átment, ezek a távozásról lebeszéltek s magyaros vendégszeretettel marasztották a Rákóczi udvarában A nagy fejedelem környezetében élte tehát ennek utolsó éveit, itt maradt Rákóczi halála után is 1736-ban.

Még azontúl — munkáját 34 évvel utóbb írta — hosszú életet élt : majdnem félszázadot. 78 éves volt, mikor 1783-ban

hosszú és nem terméketlen utazások, kalandozások után, megint csak szülővárosában, szemeit örökre behúnyta.

Azóta feledve volt. Emlékiratainak fölfedezése emlékéit is visszahozta közénk, az ő »fejedelmének, jó urának« magyarjai közé.

Adatainak — mint említettük — legnagyobb jelentősége, hogy Mikeséit kiegészítik. Aránylag nem hosszú idő az, a melyet nagy fejedelmünk közelében töltött; de a rövid pár év alatt teljesen megismerte, mi több, megszerette Rákóczit, megfigyelte környezetét s helyes világításban mutatja be »urunkat«. Rákóczi emlékiratait is fölhasználva hazánk, illetve a fölkelés történetének adataira is rátér; míg a II. könyvet még a hazautazás tervezgetéseivel fejezi be, a III. könyv rövidesen a magyar viszonyok jó ismerésének mutatja be a Rodostóban maradt Saussuret. Nem érdektelen pl. az a fölfogás, a melylyel Longueval árulását s ennek kapcsán Zrinyi Péter mártiromságát is vázolja. (207—212. l.) Már itt feltűnik, minő részletességgel tanulmányozta s jegyezte ki mindazt az adatot, a mi fejedelméről szólt. Rákóczi emlékiratait is érdekesen jellemzi: »Írályán, a mely *kissé kemény*, meglátszik, hogy nem francia írta. Azok, a kik javították, ama változtatásokat, a melyeket szerettek volna, nem merték megtenni. (!) Különben azt hiszem, elég sok, ha egy fejedelem, ki csak néhány évet töltött Franciaországban, képes francziául megfogalmazni és megírni több munkát olyan jól, a mint azt ő tette«. — Károlyi Sándor szerepéről tartózkodó hidegséggel nyilatkozik. (214—215. l.) Nem rajongó szeretettel, de mindig érezhető örömmel ír Rákóczi erdélyi fejedelemmé választatásáról, majd az 1705-iki egyezkedések kapcsán arról, hogy a szécsényi országgyűlés mennyire elismerte a »vezérlő fejedelem« érdemeit. A salánki gyűlés részletei, Károlyi szereplésének kritikája (249. l.), az eperjesi véstörvényszék emlékének felidézése (251. l.) mind jó, magyar forrásra vallanak a derék francia emlékiratában.

Legjelentősebb — és Mikes munkájának ismeretével is fontos részlete Saussure iratainak az, a mely Rákóczi betegségével és halálával foglalkozik. (6. levél.) Ez a pár lap (267—279. l.) sok új adatot vetett felszínre a multak homályából: megvilágította Rákóczi halálának közvetlen okát. A nagy fejedelmet az utolsó reményben való nagy csalódása ölte meg. Bohn, dán származású nemesemberének, megbízott hívének — a kit a francia udvarnak is különös kegyébe ajánlott — galád árulása vitte sírba. »Mi mindig azt hittük — úgymond Saussure — hogy e gyötrő bankodás és az a gond, a melylyel azt előttünk eltitkolni igyekezett vala, okozá, vagy legalább is elősegíté azt az epe-

kiömlést, a melybe behalt.« (273. l.) Tegyük e sorokhoz hozzá. Saussure művéből azt a gyönyörű jellemzést, melyet Thaly is külön kiemelt, a melynél szebben még magyar sem jellemezhetné Rákóczi: »*Grand dans la prospérité*, en ce que dans le plus haut point de sa fortune, et lorsqu'il possédait en quelque manière deux florissans Etats, il était doux, affable, bienfaisant, et qu'il a fait voir par plusieurs belles actions, qu'il était magnanime et véritablement digne de régner. — *Grand dans l'adversité* en ce que dans les revers de fortune les plus accablans, il les a toujours soutenus avec la grandeur d'un Héros! il n'a jamais témoigné qu'il y fut trop sensible; il a toujours gardé son rang avec dignité; il ne c'est point laissé abattre par les déplaisirs; il a eu même la fermeté de cacher les plus cuisans, à ceux qui avaient l'honneur d'approcher le plus de sa personne«. (173—174.l.) Des Roches esetének (275. l.) elbeszélése illusztrálja e szép szavakat.

Talán még ennél a sok jellemző részletnél fontosabb a temetésről szóló rész, mely — mint Thaly is mondja — Mikes Kelemen adataitól eltér. Ime a történetírás egy kis nehézsége! Pedig Saussure maga mondja (277. l.), hogy a koporsót ketten, ő és »a boldogult fejedelem kamarása«: Mikes Kelemen szállították Konstantinápolyba, tehát egyformán jól értesültek mindketten a történetekről. És mégis Mikes azt írja 115. levelében (1735. jul. 18. Császár E. kiad. 205. l.), hogy »a porta *megengedvén*, hogy titkon a szegény urunk testét Constancinápolyban vihessük stb.«, Saussure pedig azt írja (277. l.), hogy »az engedély elnyerésére nézve el is követtünk minden tőlünk telhetőt, de a portán következetesen visszautasítottunk«. Saussure részletesebb s úgy látszik, hitelesebb előadása szerint lopva, 21 ékszeres, bútoros, drágakincses láda kíséretében kellett Rákóczi többször kifejezett óhajtása szerint a jezsuiták galatai templomába vinniök s ennek Xavéri Szent Ferenczről nevezett kápolnájában eltemetniök. Mindenesetre nehéz megtudni, mi az igazság. Az, hogy éjjel és lopva vitték, még nem jelentené azt, hogy nem volt a nagyvezértől engedélyük rá. Thaly Saussurenek ad igazat s avval érvel, hogy a Törökországban élő Mikes nem merte az igazságot megírni. Nekem az tűnik föl, hogy Mikes a 144. levélben ezt írja Rákóczi Józsefőről: »A testet egy pinczében tétettem, mindaddig ott lesz, még válasz nem jó a portától. A testamentumban azt hagyta, hogy az atyja mellé temessék, de nem hiszem, hogy megengedjék«. ¹ Ha Mikesék *lopva* vitték volna Galatába a fejedelem

¹ A 146. levélből (Császár Elemér kiadása 238. l.) tudjuk, hogy a porta nem adta meg az engedélyt.

holttestét, alig mernének *folyamodni* a portához, hogy Rákóczi József holttestének az *apjái mellé* való eltemetésére engedelmet adjanak.

Itt említsük meg egyúttal, hogy Saussure Rákóczi József haláláról azt mondja: »meghalt, némelyek azt mondják: pestisben, mások, hogy gonosz lázban, ismét mások azt gyanítják, hogy megmérgezték«. Mikes is beszél ugyan az utolsó napon (1738. nov. 10.) »forró lázról«, de azt is mondja, hogy *régóta* beteges volt s »a mája mód nélkül megdagadott volt«. Rákóczi Györgyről Mikes is azt mondja, hogy »nem eszik török kenyeret«, Saussure is úgy ír György herczeg remélt törökországi útjáról, hogy »úgy mondják, hogy ez eszében sincs«. Ez a két írótól származó, tréfás és Györgyre jellemző megjegyzés bizonyítja, hogy a nagy fejedelem ifjabbik fiát is jól ismerték mindketten.

Még egy említésreméltó eltérés van Mikes és Saussure adatai közt. Saussure Rákóczi halála napjául leveleiben nagyszombatot, április 9-ikét említi, Mikes nagypénteket. Világos, hogy itt Mikesnek van igaza, mert N. barátjához írott följegyzéseiben Saussure is (328. l.) április 8-ikát említi. Egyébként e följegyzései kivonatossan bár, de gyakran szó szerint egyeznek a levelekkel.

Saussure levelei a francia stílus eleganciájával messze fölmúlják Mikesét; de olvasmányúl komolyabbak, tehát fásztóbbak is a kedvesen csevegő finom vagy kevésbé finom humorú Mikesénél, a ki egészen a mienk, de a ki nemcsak ezért, hanem önálló becséért is megmarad nekünk nagynak. Adatainak egymásutánját Saussure is változatossá teszi (de Mikesnél jóval ritkábban) egy-egy anekdotonnal. Hamarjában csak azt említsük meg, hogy mindkettejüknek feltűnik a gyapottermelés. Mikes 60. levelében, 1725. áprilisában emlékezik meg róla, akkor, midőn a rodostói örmény asszonyok éppen vetik a gyapotot. A gyakorlatias eszű székely Mikesnek a gyapottermelés haszna jár az eszében, »mert az itt nem bolondság«. ¹ Saussure, a jóízű francia, nem így nézi. Juliusban jár ki a gyapotföldekre. »S a mi nekem legjobban tetszik, az a gyapottermő földek nagy száma, ezek fehér és zölddel keverve, a szemet gyönyörködtető színűek.«

Saussure nem nagyterjedelmű, de tartalmas kéziratának íme ezek a legjelentősebb vonatkozásai. Kevés időre terjedő, de fontos adat valamennyi. Élénk bizonyítéka annak, hogy a kit mi legnagyobbunknak tartunk, az igazán nagyot az idegen is megbecsülte.

Thaly kiadása bőséges bevezetéssel, boldogult nagy történetírónknak ismeretes rajongó szeretetével tárgyalja Saussure munkái-

¹ Császár Elemér kiadása, 97—98. l.

nak jelentőségét. Az ötíves bevezetés valóban magának a munkának fontosságával vetekedik. Nem csupán azért, mert kiemeli Saussure könyvének nevezetesebb adatait, hanem azért is, mert Saussure egyéniségét, nézőpontját, még inkább pedig történeti adatait beállítja Saussure korába, elhelyezi e kornak mémoires-irodalmába.

A kiadás kétnyelvű. Közli a kézirat eredeti szövegét, azután a felfedező magyar fordításában ugyanazt. Természetesen Saussurenek nem a teljes művét adja ki, csupán azokat a részeket, mik Saussure törökországi letelepedésére (II. k. némely fejezete), tartózkodására s ez utóbbinak kapcsán Rákóczira s a bujdosó magyarokra (III. kötet) vonatkoznak. Külön részletül adja Saussurenek azt az N. barátjához intézett kivonatos tartalmú levelét, melyről fönnebb már megemlékeztünk. Függelékül a Konstantinápolyba szállított 21 láda tartalmának jegyzékét, továbbá pótlékül Saussurenek Rákóczira vonatkozó két iratát közli. Az egyik igen kedves leírás, a kaméleonról, a milyent Rákóczinak is hoztak ajándékba; a másik Rákóczi József végrendeletéről szól, illetve arról, hogy a hagyatékot Villeneuve marquis francia nagykövet akadémikusodása 30.000 tallérral károsította meg.

A fordítás nem kifogástalan (pl. 205. l. »R. azon ürügy mellett tevél), de hű; a történetíró bizvást használhatja. Nagy örömmel üdvözljük mi is a stilusban nem, de tartalomban valóban »új Mikes« megjelenését, Thaly utolsó munkáját. Véletlen, de szép játéka volt a sorsnak. Thaly halála hírére véve föltámad előttem a kép: a huszonkét hajó, éjtszaka, titokban megy, viszi a fejedelem holttestét. Ott virraszt Rákóczi mellett két íródeák. S azután a másik kép: a mint a fejedelem harmadik hűséges íródeákja ragyogó diadalmenetben kíséri Rákóczit hazafelé. Mielőtt pedig ez az utolsó íródeák is elmenne pihenni kurucz hősei közé, föltámad Saussure polgár, hogy megvédje a Thaly igazát, a Thaly adatait. A derék francia ott alusza álmát valahol a francia határon, annak a földnek közelében, a hol Rákóczit megbecsülték. Jó Mikes Kelemen a rodostói parton álmodik Zágónról, ott, a hol Rákóczit szerették. Mikor Saussure könyvét s benne a Thaly munkáját olvasom, újra csak azt érzem, hogy a harmadik íródeák helye ott van a kassai domban, a hova Rákóczihoz imádkozni járunk.

DR. GÁLOS REZSŐ.

A budapesti növendékpapság magyar egyházirodalmi iskolája 1874—1909. Munkálatok LXXII. évfolyama. Kiadja a budapesti növendékpapság magyar egyházirodalmi iskolája. Budapest, 1909. Stephaneum nyomda r.-t. 8-r. XXI, 674 lap, 1 levél.

Örvendetes tanújelét adták idei kiadványukkal a budapesti központi papnevelő intézet magyar egyházirodalmi iskolájának fiatal munkásai annak, hogy megértik korunk hívó szövegét. Lelkes buzgósággal a kutatás és önálló munkásság biztató zászlóját bontották ki 1905-ben, a mikor öt szakosztályt alakítottak az iskolán belül, hogy kiki saját tehetsége és hajlama szerint készüljön tudományos munkálkodásra. A régi pesti kispapok a múlt század első felében a magyar nyelv lánglelkű bajnokai voltak; a mostaniak a szaktudományok csarnokaiba léptek, hogy az elődeik által kiépített magyar nyelven tudományos kérdéseket, főleg theologiaiakat, bonczolgassanak. Új irányban végzett szorgalmas tevékenységük szemelvényeit mutatják be közzétett munkálataikban. A kezdet kecségetető és becsületükre válik. Nem várunk tőlük még kiforrott s kialakult tudósokat; de figyelemre méltó e kötet, mert komoly tanulmányok gyümölcsét tárja elénk. A magyar történetírás művelői nem közönséges kísérletekre találnak Pap József és Vígás Lajos dolgozataiban.

A kiadvány első részét a magyar egyházirodalmi iskola története (1874—1909) alkotja, melyet Pap az iskolai levéltár és jegyzőkönyvek adatai alapján írt meg öt fejezetben. Az iskola történetét 1874-ig SEDA ERNŐ feldolgozásában adták ki a nevezett évben. Pap nem folytatja egyszerűen a megírt régi történetet, hanem történeti visszapillantásában (7—28. l.) kiegészíti és kijavítja SEDA munkájának csonka és hibás adatait. TOLLHIBÁNAK veszem, a mikor e visszapillantást így kezdi: »A huszadik század elején megindult irodalmi fellendülésünk alapját, — bátran állíthatjuk, — azok a kis társaskörök, összejövetelek vetették meg, a melyek a nemzeti nyelvet rajongva szerető főurak és nemesek palotáiban a magyar irodalom támogatására alakultak.« A tizenkilencedik század kezdetén köszöntött be a magyar irodalom e hajnalhasadása.

A harminczöt év történetében megismerjük az iskolát belső és külső életével együtt. A tette kész ifjak nemes lelkesedése minden utat és módot megkísérlett, hogy a magyar nemzet hasznos munkásaivá válhassanak az életben. Hasznos törvénykönyv, melynek korszerű átalakításán több ízben fáradoztak, jelöli meg követett irányuk mesgyéit, melyekről mindenünnen felénk ragyog jelszavuk: »Istenünkért és hazánkért.«

Az irodalmi önképzés mellett, mely mindenkor az iskola főfeladata volt, a szónoklat ápolása és a Munkálatok évenkénti kiadása kötik le a magasztos versenyben fíradhatatlan papnövendékek munkaerejét, melyet még az ünnepélyek és országos mozgalmak rendezése is foglalkoztatott. Ilyen volt az 1895-ben megindult »Ébredünk« szerkesztése, a mely azonban 1902-ben a »Kereesztény magyar ifjúság« lappal egyesült. A több év vitájában kifejeződött jó bírálati szabályok, a növendékek buzgalma és az előljárók tapintata mellett, nagyon sok értékes dolgozatot eredményeztek, melyeknek szerzői később a magyar katolikus hittudomány neves íróivá lettek. Karácsonyi János, Dudek János, Czobor Béla, Hodinka Antal, Dedek Crescens Lajos, Karácson Imre, kiknek nevét a magyar történetirodalom jól ismeri, már ez iskolában feltűnnek jeles dolgozataikkal.

A legkisebb mozgalmat és tevékenységet is figyelemre méltató monographia sok érdekes adatot tár fel és mindenben hű képét adja a magyar iskola harminczöt éves működésének, melyből tanulhatunk, és a melyen lelkesedhetünk.

Pap József lelkiismeretes és szép tanulmányához méltó Viglás Lajos kisebb dolgozata: »Adatok a pálosok pesti kolostorának történetéhez« (433—471. l.). Az Acta ordinis Paulinorum köteteiből, melyeket a budapesti egyetemi könyvtár kéziratban őriz, alakult ki ezen értekezés, mely a pesti pálos kolostor multját világítja meg. A magyar pálos-rend Lipót királytól 1688. július 13-ikán engedélyt nyert, hogy a török hódoltság alatt elpusztult budai kolostorai helyett Pesten telepedhessék le, a hol most a központi papnevelő intézet épülete emelkedik. Az 1693. december 15-ikén megnyílt pesti kolostor első perjele Horváth Bernát volt, a ki az új otthon felvirágoztatására törekedett. Példáját követték utódai, a kik alatt a kolostor nemcsak nagyságában fejlődött, hanem népszerűségében is folyton nőtt. A magyarországi rendfőnök székhelye 1756-ban a pesti ház lett, a hol már ekkor a rendi növendékek számára jeles bölcséleti iskola nagy könyvtárral végezte a tudományos képzés nehéz munkáját. A kis kápolna helyett, melyben eleinte az Urat szolgálták, 1742-ben emelték a mai egyetemi templomot főurak és a hívek közadakozásából; felszentelését azonban Patachich Ádám kalocsai érsek csak 1776-ban teljesíthette. A pesti pálosok serény munkásságát megszakította II. József 1786. február 7-ikén kelt rendelete, mely a pálos-rendet eltörölte. A rendtagok augusztus 20-ikán hagyták el a kolostort, melynek ajtai később világi növendékpapok nevelésére nyíltak meg. Ha nem is találjuk Viglás szorgalmas munkájában a pesti pálosok történetének teljes képét, sok érdekes adat ragadja meg figyelmünket.

Szorgalom és nemes törekvés jellemzik a kiadvány nem történeti dolgozatait is, melyek Péter Róbert, Tiefenthaler József, Scheffler János és Tóth Tihamér komoly munkásságát dicsérik.

A sikerült kiadványt azzal a jogos reménnyel ismertettük, hogy a budapesti kispapok komoly s lelkes gárdájából sok kiváló férfiú fejlődik ki a magyar irodalom és első sorban a történetírás hasznára és dicséire.

DR. LUKCSICS JÓZSEF.

Forgách Ferencz mint történetíró. Irta: *Biró Venczel.* Kolozsvár. Stief Jenő és társa kny. 1908. 8-r. 130, 2 l.

Forgách Ferencz történeti művét saját korának eseményeiről már kortársai is figyelemreméltó alkotásnak minősítették. Istvánffy, Brutus, Szamosközi, Bethlen Farkas, Révay Péter stb. főven merítenek abból, újabb történetíróink is nélkülözhetetlen forrásműnek tartják, mert egyik életírója megjegyzése szerint Forgách emlékirata »nem szokta cserben hagyni, ki fontosabb ügyben hozzáfordul felvilágosításért«. (Sörös Pongrácz: *Forgách Ferencz élete. Századok.* 1896. 648 l.) Világfelfogása pessimistikus; megérlelték azt benne nemcsak kora eseményei, hanem saját életének változatos folyása is; ebből következőleg ítéleteiben, kortársairól adott jellemzéseiben túlszigorúnak látszik, egészben véve azonban tárgyilagos író. Nem hajlik sem a török, sem a német párthoz, hanem mint az eseményeknek minden érdektől ment szemlélője, »sine ira et studio« úgy igyekszik korát a maga erőiveivel és bűneivel elének állítani, a hogyan ő látta; nem tehetett róla, hogy ezt a századot, mely Magyarországot politikailag, földrajzilag és felekezetiileg megosztotta, egy szomorú, vigasztalan sorozat kezdetének tartotta, melyből a megnyugtató kibontakozás vajmi kétséges. Ez a keserű alaphangulat okozza emlékirata pessimistikus színét. Adatai megbízhatók; ha csak lehet, közvetlen értesülés alapján ír, de egyébként is megválogatja forrásait, azok adatait mérlegeli s egybeveti más forrásokkal. Még azon beszédei is, melyeket Tacitus hatása alatt olykor-olykor előadásába szó, s melyek között alakjukban költöttek, általában megfelelnek a beszélők jellemének s a milieunek. Fontos Forgách emlékiratában a külpolitikai események rendszeres ismertetése is; felismeri, hogy Erdély és Magyarország politikája a XVI. században mindig kapcsolatos az európai eseményekkel, ezek ismerete nélkül tehát hazánk akkori történetét helyesen megítélni és megérteni nem lehet.

Forgáchnak könyvekre osztott emlékirata az 1549-től 1572-ig terjedő eseményeket foglalja magában. A dolgozat az egyes

könyvek részletező tartalmi ismertetésével nem foglalkozik, — hiányát érezzük is — e helyett azonban fordításban adja az I. és II. könyvet, melyekben Forgách az 1540—50. évek eseményeinek rövid vázolója után az 1551-ben és 1552-ben történeteket beszél el. Forrásul ez évekre vonatkozólag Tinódi szolgált, kinek műve nyomtatásban közkezen forgott. A dolgozat túlnyomó részben (8—99 ll.) az átvételt igazolja, mely a közölt párhuzamok alapján legtöbbször szószerint való, ámbar eltérésekre is akadunk, a mi viszont Forgách óvatosságának és erős kritikai érzékének bizonyossága. Nem tartjuk azonban helyénvalónak, hogy szerző, ki Sörös Pongrácznak már idézett jeles tanulmányát többször felhasználta, nem tesz említést arról, hogy Sörös a Tinódival való egyezőséget szintén észrevette, sőt azt párhuzamos helyek közlésével igazolta is. (*Századok* 1896. 644—47 ll.) Kétségtől kizárólag az érdem, hogy Tinódi felhasználását aprólékos részletekig kimutatta, de utalni kellett volna Sörös előmunkálataira is. Suum cuique! Ügyelni kell továbbá a szerzőnek az idézések pontosságára, a mi ellen többször vét (pl. 3., 10. l.), valamint arra is, hogy folyóiratokra való hivatkozásoknál (*Századok*, *Egyetemes Phil. Közlöny* stb.) nem a füzetek számára, hanem lapszámra szokás utalni. Hiánya a dolgozatnak az is, hogy az emlékirat chronológiájának tisztázására ügyet sem vet.

Mindezen kifogásainktól eltekintve azonban készségesen elismerjük, hogy a dolgozat érdemes és lelkiismeretes munka, melyből következtetnünk lehet arra, hogy szerzőtől értékes alkotásokat várhatunk.

DR. LUKINICH IMRE.

Maderspach Károlyné tragédiája és adatok Ruszkabánya történetéhez.
Irtá: *Maderspach Livius.* Zólyom. Nyomatott Nádasy Ferencz könyvnyomdájában. 1909. 8-r. 55 l. Ára 2 korona.

Hogy Maderspach Károlynét Haynau parancsából Gröbel nevű osztrák kapitány Ruszkabányán megvesszőztette, miután előbb Maderspachné ruháitól megfosztotta, azt minden művelt ember tudja. De abban a kérdésben, hogy Haynaut mi indította ez embertelen parancs kiadására, hogy mit vétett Maderspachné az osztrákok ellen, még a legilletékesebb körök sem tudtak megegyezni, sőt magát az eseményt sem örökítette meg egyetlen egy megbízható forrás sem. Ez az oka azután annak, hogy Maderspachné esetét mindenki másként mondja el s Haynau bőséges haragjának indítékául más és más okot hoznak fel.

A legelterjedtebb, a legáltalánosabb nézet eddig az volt, hogy Haynau a feletti dühében korbácsoltatta meg Maderspach Károlynét, mert Bemét menekülése alkalmával házában fogadta,

mások szerint ellenben azért jutott osztályrészül Maderspachné-
nak ez a rettenetes gyalázatos megbecstelenítés, mert Kmetty
tábornokot segítette elő menekülésében. Dr. Kacziány Géza
Magyar Vértanúk című művében ezeket írja : »Kossuth az Orsova
előtti utolsó éjét Maderspachné házában töltötte, mint rajongó
tisztelettel látott vendég, ezt megtudta Haynau«, ezért azután
megvesszőztette. Kacziány e mellett még azt a nagy hibát követi
el, hogy kétféle Maderspachné szerepeltet. Az egyik Maderspach
Ferenczné, a ki Szászkabányán, a másik Maderspach Károlyné,
a ki Ruszkabányán szenvedett vesszők alatt. Gracza György
Szabadságharcz története című munkájában szintén említést tesz
erről az eseményről. De csak futólag. Mintegy mellékesen jegyzi
meg : »De még a nők iránt sincs kímélettel Haynau. Példa Mader-
spach Károlyné, a kit Szászkabányán a nyílt piaczon vesszőztet
meg ; s mi volt e köztiszteletben álló úriasszony bűne ? Az, hogy
éjjeli szállást adott egy bujdosó honvédnek«. Gracza tehát ellen-
tétben a többiekkel, nem említ nevet, de ő is azt a tévedést követi
el, hogy Szászkabányáról szól Ruszkabánya helyett.

De nem lehet most feladatom mindazon tévedéseket, hibá-
kat, hamis közléseket, elferdítéseket, légből kapott kiszínezéseket
elősorolni, a melyekkel az egyes írók a ruszkabányai esetet elő-
adták. Tény az, hogy rettenetes bizonytalanság uralkodott ezen
a téren, s éppen ez a bizonytalanság, az igazságtól való elterés,
a valónak összekeverése a képzelt dologgal, kitalált események-
kel, vitte Maderspach Liviuust, Maderspach Károlynének fiát
arra, hogy édesanyjának jegyzetei alapján írja meg a Ruszka-
bányán történt szegyenletes eseményt.

Hogy Maderspach Károlyné feljegyzései feltétlen hitelt érde-
melnek, s így ebben a kérdésben elsőrangú forrás, ahhoz kétség
sem fér, így ebből a szempontból fontos és igen nagy értékkel
bír a történelemmel foglalkozók számára. Ezekből a feljegyzé-
sekből megtudjuk, hogy Maderspach Károlynéra Haynau nem
azért volt dühös, mert a szabadságharcz egyik-másik kiváló
hősét házában vendégül látta (Kossuthot semmi szín alatt, mert
Magyarországon az utolsó éjtszakát nem Ruszkabányán töltötte),
sem azért, mert ezeknek menekülését elősegítette, — bár ezt meg-
tette Bessel is, Kmettyvel is — hanem azzal vádolta Mader-
spachné, hogy a császár személyével szemben tiszteletlenül
viselkedett.

A dolog ugyanis így történt :

1849. június havában a 24. honvédszászlóalj tisztjei, mely
zászlóaljnak egy része a ruszkabányai helyőrséget alkotta, ünne-
pélyt rendezett a helységen kívül, miközben a fasor egyik fájának
ágait lemetszették, tetejére tűzték a nemzetiszínű lobogót, tövébe

az összes tiszték, hölgyek hazai földet szórtak, s éltették Kossuthot, Bemet és a többi nagynevű és népszerű alakjait e nagyszerű kornak. Ezalatt folyt a táncz, mulatozás, míg a napnyugta visszatérésre nem kényszerítette őket. A mulatozók között volt Maderspach Károlyné is férjével, gyermekeivel, nőtestvéreivel együtt.

A besúgók, az árulók utóbb ezt a kis mulatságot úgy adták elő Haynaunak, hogy Maderspachné egy szalmabábút mint császárt, papi segédlettel, teljes egyházi ceremóniával a szabadságfa tövébe temettetett el, s ezáltal meggyalázta a császár szent személyét. Ezt a meg nem történt sérelmet bosszúlta meg azután Haynau, úgy hogy Maderspachnét a szabadságfához vitette, ott levetkőztette és megvesszőztette őt.

Maderspach Károly feleségének ilyen módon való meggyaláztatását nem tudta túlélni és öngyilkos lett.

A Maderspach családnak még több tagja vett részt a szabadságharcban. Igy Maderspach Ferencz, Károlynak öcsce, megvédte Fehértemplomot a szerbek ellen, majd mint honvédeztredes a vörössipkások élén gyakran aratott győzelmet a szerbek felett. Haynau annyira dühös volt rá, hogy midőn 1849-ben Zsombolyára bevonult, megparancsolta, hogy Maderspach Ferencz hulláját ássák föl. A zsombolyai polgárok azonban olyan fenyegetően kezdtek viselkedni, hogy Haynau lemondott rettenetes bosszújának keresztülviteléről.

Maderspach Károlyné mindkét fia — János és Viktor — honvéd lett. János akkor még csak 17 éves volt. Az első ruszka-bányai ágyút ő vitte a magyar seregnek, majd mint vörössipkás végigküzdötte az egész szabadságharcot Világosig, hol mint honvédfőhadnagy osztrák fogságba került és közkatonának besorozva Triesztbe hurczoltatott. Viktor pedig 16 éves korában egyenesen a Ludoviceumból csatlakozott Perczel hadseregéhez. Ő is sokat szenvedett a szent ügyért.

Ezek életének történetét is elmondja bő részletességgel Maderspach Livius, közben megismertet bennünket a ruszka-bányai vállalat keletkezésének, küzdelmeinek és felvirágzásának körülményeivel, a melyek elválaszthatatlanok Maderspach Károly nevével, a ki ekkor elismert tekintélyes mérnök volt. Ruszka-bánya monographiájának szempontjából igen becsesek az itt közölt adatok. De ha semmi egyebet nem bocsátott volna közre a szerző, csak édesanyjának ritka közvetlenséggel, némely helyen drámai erővel ható feljegyzéseit, már ez esetben is megérdemelné Maderspach Livius könyve, hogy a komoly szakkörök is figyelemmel forgassák.

KELLER IMRE.

Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó. Herausgegeben auf Kosten der Stadt Brassó von dem mit der Herausgabe betrauten Ausschuss. Fünfter Band. Chroniken und Tagebücher. Zweiter Band 1392—1851. Brassó. Druck von Ciurcu et Comp. 1909. 8. CVIII és 830 l.

Azon nagy irodalmi vállalatnak, melyet 1886-ban indított meg Brassó városának nemes tanácsa, s melynek rendeltetése a helyi források közlése : most jelent meg az V. kötete. E terjedelmes kötet is, úgy mint az előbbi,¹ a város történetére vonatkozó helyi krónikákat és naplófeljegyzéseket foglalja magában, még pedig összesen 20 darabot. E krónikák értéke nagyon különböző. Vannak közöttük terjedelmes, az egész országot érdeklő részletes és fontos feljegyzések, viszont vannak egészen helyi, vagy családi vonatkozású krónikák is. Nyolcz darab (részben vagy egészben) közölve is volt, de mert vagy nehezen hozzáférhetők, vagy nem egészen hibátlan kiadások, a szerkesztőbizottság jónak látta újból közzétenni.

Az első krónika, *Vasilie* pópáé, a görög-keleti egyház és a Szent Miklós templom történetére nézve érdekes, 1392—1633-ig terjed. A második a *Honterus gymnasium* vezetőit és belső életét ismerteti 1544—1851-ig. *Simon Czak* diáriumában nagyobb részt családi adatokat találunk 1549—1609. Majd néhány rövidebb és kevésbé fontos krónika után következik a kötet legértékesebb része : a híres brassói bíró, *Weiss Mihály annalesei* (1569—1612), mely azon néhány év történetére nézve (1603—1612), midőn a kiváló diplomata nemcsak Brassó városának, hanem az egész szász nemzetnek sorsát intézte, elsőrendű forrásmunka. Magyarul és latinul éppen olyan jól ír és beszél, mint akár németül, az elbeszélésébe szőtt beszédek, levelek csak még élénkebbé és közvetlenebbé teszik amúgy is érdekes előadását. Ismét több kisebb krónika és családi feljegyzés következik, melyek közül *Seybriger Mihály*, brassói ötvösnek rövid krónikáját emeljük ki, ki 1610-ben az ötvösbástyáról nézte végig Báthori Gábor és Schorbán vajda küzdelmét, s később azt krónikájában fel is jegyezte. Mind terjedelmüknél, mind érdekes tartalmuk miatt felemlítjük még *Simon Massa* krónikáját és *Andreas Hegyes* diáriumát, az előbbi 1587—1618-ig, az utóbbi 1603—1617-ig történt eseményeket beszéli el személyes tapasztalatok alapján. Mint a felsorolt példák mutatják, e kötet különösen a XVII. század elejét, Báthori Gábor mozgalmas uralkodását mutatja be több oldalról is. Ugyancsak ezzel a fejedelemmel foglalkozik *Simon Paulinus* verses króni-

¹ Ismertette a *Századok* XXXIX. kötetében a 966.—7. l.

kája is (1608—1613). Egy másik verses krónikát azonban, mely az 1594. évi Kendy-féle összeesküvést tárgyalja, a szerkesztők nem közölték, arra hivatkozván, hogy az szóról-szóra megegyezik Szerdahelyi krónikájával. ¹ Ez azonban tévedés, mert a megegyezés csak tárgyi és nem formai, és ha a német krónika fordítás is, nem Szerdahelyi után készült. Erről különben máskor bővebben.

A szerkesztés nehéz munkáját Gross Gyula, a Honterus-gymnasium rectora és Seraphin Fr. Vilmos végezték. Ez utóbbi, nagy kárára e vállalatnak, munka közben elhalván, helyét Stenner Frigyes városi tanácsos és Netoliczka Oszkár dr. foglalták el. A szerkesztők érdeme az alapos bevezetés és a terjedelmes tartalomjegyzék és glossariumok elkészítése is.

Még csak néhány észrevételt. A magyar szövegnek németre való fordítását fölöslegesnek tartjuk; a magyar szavaknak a latin glossariumba való sorozását pedig helytelennek véljük, azokat vagy külön kellett volna közölni, vagy pedig, miután ott oláh és török szavak is vannak, a címet kell megváltoztatni. Mindent összefoglalva azonban elmondhatjuk, hogy a szerkesztő ség igen hasznos és érdemes munkát végzett és sok sikert kívánunk annak folytatásához!

DR. GYÁRFÁS TITAMÉR.

¹ V. ö. XVII. I. A Szerdahelyi-krónika közölve a *Századok* 1871. évfolyamában.

TÁRCZA.

II. SYLVESTER PÁPA.

Egyike a világtörténelem azon alakjainak, kiknek egyénisége s működése iránt korunk fokozottabb érdeklődést mutat. Jelentősége századok multával sem csökkent, sőt ellenkezőleg, a nevéhez s ténykedésének részleteihez fűződő sok érdekes és izgató kérdés kapcsán, egyházi, politikai és tudományos körökben is egyaránt foglalkoznak vele. Levelezése és munkái több kiadásban forognak közkézen; szereplése a Capetek trónralépése idejében s a híres rheimsi zsinat alkalmával, III. Ottó udvarában és politikája irányításában, viszonya Magyarországhoz és Lengyelországhoz, tanulmányainak egyes mozzanatai, nem egyszer éles kritika tárgyai s okai értékes irodalmi s tudományos vitáknak. Elegendő csak a hirhedt bullára gondolnunk, melynek szerzőjéről történetíróink körében újabban ismét szó esik.

Életpályájának tüneményes emelkedése már a középkor jámbor krónikásainak képzeletét is foglalkoztatja; számtalan monda beszélt arról, mint tanulta meg Gerbert, kit II. Sylvester név alatt ismerünk, az araboktól a bűvészkedést, a halottidézést, hogyan kötött szövetséget magával az ördöggel s hogyan lett ezáltal dúsgazdag emberré, érsekké, sőt pápává. A Baroniustól emlegetett sötét századra, a simonia virágkorára gondolva, valóban bennünket is meglep Gerbert pályafutása; mennyivel inkább tehát azt az egyszerű szerzetest, ki talán csak annyit tudott róla, hogy alacsony sorsból, a névtelenség homályából emelkedett a pápai székre, s hogy az aurillaci benczések kegyelemkenyerén növekedett fel az, ki később hatalmas császárok barátja lett.

Főerőssége s emelkedésének rúgója tudományos képzettsége volt. Alig harmincz éves korában már a matematika tanítója a német császári udvarban, II. Ottó nevelője s ez úton a császári család bizalmasa, melylyel még akkor is élénk levélváltást folytat, mikor a híres rheimsi főiskola vezetését reábizták. Bobbiói apát-ságát leszámítva, 995-ig áll e főiskola élén, s míg egyrészt tudományos működésével ismertté tette nevét hazája határain túl is, alkalma

nyílik politikai szereplésre is azokban a pártküzdelmekben, melyek II. Ottó váratlan halála után a kis III. Ottó trónját komolyan veszélyeztették; s hogy III. Ottó megtarthatta trónját, az jórészt Gerbert érdeme. Nagy tevékenységet fejt ki Capet Hugó megválasztatása körül is, miért jutalmul rheimsi érsek lesz. Érsekségét azonban, melyet — úgy látszik — még így is csak erős küzdelem után tudott megszerezni, az ellenpártiak felülkerekedése miatt rövid idő múlva el kellett hagynia s most III. Ottó hívására ismét a császár udvarába ment, ki »a szász nyersség«-et görög finomsággal akarta felcserélni Gerbert vezetése alatt. Ekkor oltja be a fogékony lelkületű fiatal császárhoz politikai terveit a »Romanum imperium«-ról, melyhez Germánián s Itálián kívül Gallia s a scythák hatalmas országa is tartoznék. Pedig Nagy Károly birodalmának helyreállítása a nemzeti államok kialakulása korában csak ábránd lehetett s Gerbert a Capetek trónralépése alkalmával már tapasztalhatta azt az erős nemzeti érzést, mely Franciaországból véglegesen kizárt minden idegen beavatkozást. Mindenesetre hiba volt tehát tőle ezen ábrándok ápolása s kísérletezése azok megvalósítására, s ezt joggal vetik szemére a történetírók.

III. Ottó barátsága azonban biztosította Gerbert emelkedését. 997-ben már ravennai érsek s 999-ben V. Gergely halála után római pápa lett II. Sylvester néven. Már ravennai érseksége is forduló-pont egyházpolitikájában. Addig többször szembeszállott a pápai akarattal egyházkormányzati és fegyelmi ügyekben, ravennai érseksége, főképp pápasága óta azonban azon eszméknek megindítója, melyek VII. Gergely idejében diadalt arattak. Az egyházat a clugny-i szellemben akarja reformálni; főtörekvése a clerust nemes hivatásának magaslatára emelni, mely szigorú fegyvellemmel, egyházas étellel és tudományos műveltséggel érhető el; csakis a hivatását átérző és átértő clerus segítségével lehetséges — szerinte — a pápai szék megingott tekintélyének helyreállítása, a mire pedig szükség van, ha a pápaság missióját teljesíteni akarja. Ő az első pápa, ki felvetette a keresztes hadjáratok eszméjét.

II. Sylvester pápa hírnevét, mint említettük, politikai szereplésén kívül tudományos képzettségének, classikus műveltségének köszönhette; egyesítette magában a különböző tudományágakat s tulajdonképpen nem is egyes műveivel, hanem összes működésének hatása által vált a középkori tudományosság egyik kiváló képviselőjévé. Ő az első humanista pápa, ki nagy gondot fordít a latin classikusokra; rendkívüli buzgalommal kutat kéziratok után, azokat gyűjtögeti, másoltatja s nem kiméli a pénzt, ha értékes kézirat megszerzésértől van szó. Levelein, versein s beszédein a classikusok hatása meg is látszik. Jelentősebb azonban mint matematikus; abacusa nem saját találmánya ugyan, mert ő csak felelevenítette az

abacusra vonatkozó, de már feledésbe ment régi szabályokat, de viszont ő hozza be az arab számjegyeket s alkalmazza először abacusában. Geometriája nem merít arab forrásokból, mint eddig gondoltuk, de korában a legérthetőbb, a legvilágosabb ilyenmű munkák közé tartozik; az éggömb ábrázolását ő kíséri meg legelőször, s mint az egykorúak említik, számtalan saját találmányú csillagászati eszközt használt tanítása közben. Az egyházi zene terén is újít; nevezetesen megkönnyítette az orgona kezelését, új rendszerű orgonákat készített, melyek sokkal kellemesebb hangot adtak, mint a régiek. A középkori iskoláztatási rendszer keretén belül tehát mindenütt megnyilvánul teremtő és gondolkodó szelleme.

Az úgynevezett »Sylvester bulla« koholtságának beigazolásával jelentősége hazánk történetében csekélyre olvadt; kétségtelen azonban, hogy az ő pápasága alatt történt a magyar királyság megalapítása, bizonyára II. Sylvester legjobb indulatú támogatása s Szent István személyére vonatkozólag fontos jogok kiterjesztése mellett. Méltó tehát, hogy akkor, midőn a magyar renaissance virágkorának történetíró főpapja, *Fraknoi Vilmos* az első humanista pápa emlékét Rómában díszes emlékkal megörökíti, Társulatunk is megemlékezzék a magyar királyság avató pápájáról.

DR. LUKINICH IMRE.

TÖRTÉNELMI S ROKON TÁRSULATOK.

— MÚZEUM-MEGNYITÁS BESZTERCZEBÁNYÁN. A »Beszterczebányai Történelmi és Régészeti Társulat« folyó évi október hó 17-én a Kereskedelmi és iparkamara nagytermében diszközgyűlést tartott, a mely a legteljesebb siker jegyében folyt le. E diszközgyűlésnek különös nagy érdekességet az a körülmény kölcsönzött, hogy ez alkalommal nyitották meg és adták át a nagyközönségnek a városi múzeumot, a mely teljesen új hajlékot kapott az Országos Műemlékek Bizottsága támogatásával restaurált bányászbástyában, a melyet a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége berendezett és a mely az egyházak, testületek és magánosok adományozása következtében igen megszaporodott.

A közgyűlés a maga nemében páratlanul ritka bensőségteljes melegséggel folyt le. Már előtte való napon lobogódíszben úszott az egész város, mert ekkor érkeztek meg a vendégek: *Fraknoi Vilmos* (Társulatunk képviselőjében is), *Ferenczi Zoltán*, *Divald Kornél*, *Csányi Károly*, *Horváth Géza*, *Györgyi Kálmán*, *Krenner József*, *Mihalik József* és *Semayer Vilbald*. A közgyűlésen magán megjelent a város és vármegye színe-java a püspökkel, főispánnal, alispánnal, országgyűlési képviselőkkel, a katonai és polgári hatóságok fejeivel az élükön.

A közgyűlés d. e. 10 órakor vette kezdetét. A nagytermet zsúfolásig megtöltött érdeklődők előtt *Csesznák Gyula* kir. tanácsos, polgármester, a Társulat elnöke üdvözölte meleg szavakban a megjelent illustris vendégeket, egyúttal vázolta a mai ünnep rendkívüli fontosságát és a vidéki múzeumok igen nagy szükségét és fontos voltát.

Az ünnepi díszszónok *Jurkovich Emil* tankerületi kir. főigazgató és a Társulat alelnöke volt, a ki már évek óta kitartó szorgalommal búvárolja a levéltárakat és dolgozik a város monographiáján. Mostani beszédében is Besztercebánya város sajátos culturájának adta igen érdekes rajzát nagy vonásokban a legrégebb időtől, a mikor gazdag bányáinak tartalmát elszállították Angliába, Spanyolországba, Portugáliába, Németországba, Velenczébe, a mikor besztercebányai rézből készült ágyúk szóltak a francia és németalföldi csatasíkokon, a mikor a Thurzók és Fuggerek mesés gazdagságuknak tetemes részét e város bányáiból szereztek. Majd áttért a város ipari életének jellemzésére, különösen az ötvösművészetre (Hans Kühn, Libay Sámuel stb.), a fegyverkovácsságra (Plavay fegyverkovács család-titkát képezte az aczélosítás módja), az érczöntőkre (Suchentrunk, Forbeng, Bienstock, Kochlatsch és Knobloch), az óraiparra (Oberlandt, Krumm stb.), a melyeknek alkotásai nemcsak az egész országban örvendtek jó hírnévnek, hanem még külföldön is igen keresett czikkek voltak. Az ipar támogatása mellett nem feledkezett meg a város a tudomány és művészet ápolásáról sem. Iskolái a Felvidék legjobb tanintézetei, a melyekért sokat áldoz. A felsőbb tanulmányok elvégzésére pedig külföldre mennek. Sok kiváló elmének itt ringott a bölcsője, még többen dolgoztak itt (Halvépápius, Kollár Ádám, Baróti Szabó Dávid stb.). Volt a városnak múzeuma is, a melyet a német katonaság hordott széjjel, a midőn magát 1672-ben állandóan a várba befészkelte. A mostan megnyílt múzeum első alapkövét dr. *Holesch István* ker. és iparkamarai titkár tette le, a kinek segítségére siettek dr. *Bothár Samu* városi orvos, *Thomka Gyula* és *Schweng József* városi tanácsos, s az ő buzgalruk, fáradhatatlan munkásságuk, soha nem lankadó lelkesedésük hozta létre a mai múzeumot, a mely múzeum történetének ismertetésével rekesztette be nagyszabású beszédét.

A következő szónok *Fraknoi Vilmos* volt, a ki beszédjének elején azon örömeinek adott kifejezést, hogy megjelenhetett a város azon ünnepén, a mikor a fensőbb művelődés egyik fényes csarnokát avatják fel, mert immár az egész világban általánossá lett az a felfogás, hogy az ismeretek terjesztésére, az ízlés fejlesztésére és az eszmények cultusának ápolására irányuló törekvések hatalmas támaszra találnak a tudományos és művészeti gyűjteményekben. Ezért kell a fővárosi múzeumok mellett a vidéki múzeumok

létesítésére mentől nagyobb gondot fordítani. Megemlékezik a város gyors fejlődésének okairól és ama dús anyagkészletről, a melyről egykor Ipolyi Arnold mesteri tollal értekezett, most pedig a múzeum birtokát alkotják. Köszönetet mond mindazoknak, a kik a múzeumot adományaikkal gazdagították. Végül a múzeális tárgyakban rejlő nagy hatásról szólott, mely hatás — úgymond — a közszellemben ösztönül fog szolgálni a történelmi múlt hagyományainak és a jelenkor vívmányainak egyenlő megbecsülésére; erősíteni fogja a nemzeti érzés sugallatainak és európai helyzetünk igényeinek kapcsolatát; hozzá fog járulni a sokféleképpen széttagolt társadalom egyesítéséhez a tudomány és művészet cultusában. Az Isten áldását kéri az új intézményre. A beszédnek oly nagy hatása volt, hogy a közönség állva tüntetett perczekig Fraknói Vilmos mellett.

A díszgyűlést *Csesznák Gyula* kir. tanácsos, polgármester zárószavai rekesztették be, a ki köszönetet mondott az ünnepi szónokoknak, s mindazoknak, a kiknek jóindulatú támogatása folytán a múzeum ilyen szép alapon létrejöhetett és ígéretet tett a város közönsége nevében, hogy a múzeumot nemcsak fenntartja, hanem a menynyire csak lehet, fejleszteni is fogja.

Ezzel a szép és lelkes közgyűlés véget ért, utána pedig a közönség a múzeumba tódult, a hol csodálkozással szemlélték azokat a szebbnél-szebb alkotásokat, a melyeket az emberi szorgalom most egybegyűjtött, a tudás elrendezett, hogy Beszterczebánya város dicsőségét növelje és kulturális érzékéről tanúbizonyságot tegyen.

— A HERALDIKAI ÉS GENEALÓGIAI TÁRSASÁG október 14-én délután igazgató-választmányi ülést tartott, a melyen *Fejérfpataky László* másodelnök meleg szavakkal emlékezett meg arról a súlyos veszteségről, a mely a társaságot Thaly Kálmán elhunytával érte. A választmány a veszteségen érzett részvétének jegyzőkönyvileg adott kifejezést és elhatározta, hogy az elhunytól emlékbeszédet mondhat, a melynek megtartására *Ortvay Tivadár* igazgató-választmányi tagot kérte föl. Ezután *Holub József* mutatta be tanulmányát a *Kisasszonyfalvi Istvánffy-családról*. A XVI. században magas polczra emelkedett család ősei egyszerű kisnemesek voltak, a kikről emlék alig maradt. Balázsfy Tamás bosnyák püspök Istvánffy Miklósról, a híres történetíróról és nádori helytartóról írt kis életrajzában azt mondja, hogy Istvánffy családja őseül Ottót, a Salamon korabeli nádort emlegette. Ez az Ottó (Atha) azonban nem az Istvánffyak, hanem a Győr nemzetség őse volt, a melyből Istvánffy Miklós édesanyja, Gyulay Hedvig származott s így őt Istvánffy Miklós csak anyai ágon tekinthette ősenek. Az első Istvánffyak még nem ezen a néven szerepeltek, hanem csak a keresztnév mellé tett Kis-

asszonyfalvi (de Kisasszonyfalva) jelzővel; Kisasszonyfalva (ma Kisasszonyfa), a mely Baranya vármegyében, az Ormányságban fekszik, volt ugyanis a család ősi fészke. A XV. század elejétől kezdve már sűrűbben találkozunk Istvánffyakkal, de teljes leszármazást csak István fia Jánostól kezdve állíthatunk össze, a ki 1455-ben Baranya vármegye alispánja volt. Tőle ered az Istvánffy név, a mely azután a Kisasszonyfalvi előnévvel állandósul a családban. Fia *Istvánffy István*, Mátyás és Ulászló alatt számos hivatalt viselt, s kitünt hadi téren is; 1508-ban őt tette meg Ulászló a kis Lajos udvartartásának vezetőjévé. István fia volt *Pál* († 1553), az első magyar verses novella szerzője. ki Páduában végezte tanulmányait. János király, majd 1540 után Ferdinánd híve lesz, ki királyi tanácsossá tette meg. Fiai közül *János*nak csak nevét ismerjük, *Pál* Szigetvárnál esett el, *István* († 1585) pedig veszprémi alkapitány, majd palotai kapitány volt. Legmagasabbra emelkedett közülök *Miklós* (1538—1616), a ki kancelláriai jegyző, majd titkár volt, 1581-ben nádori helytartó lett. Kitünt mint vitéz katona is. 1608-ban szélütés érte s nagy történeti művét nem is tudta befejezni. 1582-ben bárói rangra emelte őt és István testvérét Rudolf s az ősi Istvánffy czímet a kihalt család czímerével bővítette. Egyetlen fia, Palkó, korán elhalt, s csak három leánya maradt: Orsolya Lipehey Jánosné, Éva Draskovich Jánosné és Katalin Keglevich Györgyné. Benne fiágon kihalt az Istvánffy-család.

— A KASSAI KAZINCZY-KÖR, Kazinczy Ferencz születésének százötven éves fordulója alkalmából, október hó 24-ikén díszközgyűlést tartott, melyen Társulatunkat *Révész Kálmán* vál. tagtársunk képviselte. Az ünnepély legkimagaslóbb mozzanata *Berzeviczy Albert*-nek, a M. Tud. Akadémia elnökének, vál. tagtársunknak ünnepi beszéde volt, melyben Kazinczyt mint nyelvújítót, írórt és agitátort jellemezte. Rámutatott arra, hogy a mestertől pályája vége felé tanítványai mindinkább eltértek s Kazinczy classicismusát csakhamar túlszárnyalta a romantikus nemzeti irány, melynek Kisfaludy és Vörösmarty voltak a zászlóvivői. Beszédéből kiemeljük a következő igen sikerült részt: »Helyzetünk Európában hozta magával, hogy egész kulturtörténetünk tulajdonképen nem egyéb, mint két elv, két irány küzdelme és váltakozó túlsúlya; e két elv: a nemzeti jelleghez — mondani szoktuk, nemzeti geniushoz — való féltő, fanatikus ragaszkodás és az európai szellemi közösség követelményeinek elfogadása. E két irány minden egyoldalú győzelme visszavetett haladásunkban, minden kiegyeztetése előbbre vitt; történetünk legnagyobb alakjai azok, a kik e két elvet magukban és törekvéseikben egyesíteni tudták, mint a hogy az egész emberiség művelődéstörténetében is a valóban alkotó korszakok azok voltak, melyek-

ben az egyesek és a nemzetek törekvéseit bizonyos, az emberi civilisatió egységébe vetett hit segített összekötni. A nemzeti szellem legsodálatosabb alkotásait öntudatlanul szokta létrehozni s a nemzeti szólamok hangoztatása többnyire csak az eszmeszegénységet leplezi. Ha csak a nemzeti geniusra hallgattak volna őseink, sohasem lettek volna keresztényekké és ma utódaik legfeljebb a törökökéhez hasonló sorssal dicsekedhetnének. Viszont, ha a Mária Terézia és József idejében fajérzésünk ellent nem áll az idegen cultura kínálkozó előnyeinek, mint nemzet megszüntünk volna számot tenni. Ebben a szükségszerű küzdelemben és kiegyezésben a nyugat felé nézők szerepe, tehát a Kazinczyé is, rendesen a hálátlanabb, mert kevésbbé népszerű, kevésbbé érthető a tömegnek és könnyebben teszi ki emberét a félreértésnek és gyanúnak.« A nagyhatású ünnepi beszéd után *dr. Horváth Balázs*, a kassai premontrei főgymnasium igazgatója Kazinczy kassai működéséről olvasta fel nagyérdekű dolgozatát, melyben különösen tankerületi felügyelői pályáját ismertette.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— **ELSŐ-ALELNÖK VÁLASZTÁS.** Társulatunk az okt. 21-iki vál. ülés határozatából *december 2-ikán, csütörtökön* délután 5 órakor rendkívüli közgyűlést tart, melyen a Thaly Kálmán elhunytával megüresedett első-alelnöki széket fogja betölteni. A rendkívüli közgyűlés után választmányi ülés lesz, melynek tárgyairól az idejekorán szétküldött meghívó tájékoztatja az érdeklődőket.

Felhívjuk tagtársainkat, hogy a közgyűlésen mennél nagyobb számban megjelenjenek. Minden társulati tagnak szavazati joga van.

— **A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA Történelmi Bizottsága** nov. 5-ikén tartott ülésében a Thaly Kálmán halálával megüresedett bizottsági elnöki tisztre *dr. Csánki Dezső* akad. rendes tagot választotta meg. A fényes multra visszatekintő Bizottság, mely a magyar történelmi kútfők egész nagy tömegének közzétételével elévülhetetlen érdemeket szerzett hazai történetirodalmunk terén, kitűnő tagtársunkban ezzel a díszes állással nemcsak a jeles feldolgozó történetírót, hanem az éles szemű, fáradhatatlan búvárt is jutalmazta. Őszinte óhajtásunk, hogy az új biz. elnök annak a nagyarányú munkásságnak, melyet e Bizottság félszázadot meghaladó idő óta kifejt, mennél tovább irányítója, vezetője legyen!

— **A HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK** című folyóirat fölélesztését határozta el a M. Tud. Akadémia okt. 25-én tartott összes ülése. E folyóirat 1888 január 1-én indult meg a hadtudományi bizottság

kiadásában és *Rónai Horváth Jenő* lev. tag szerkesztésében s 1897-ig összesen tíz évfolyama látott napvilágot. Midőn a szerkesztőt hivatalos elfoglaltsága elszólitotta a fővárosból, megszűnt a folyóirat s az Akadémia megszüntette a hadtudományi bizottságot is. Most a m. kir. honvédelmi miniszter úr nemes áldozatkészsége újra lehetővé tette a folyóirat megindítását s arra bírta az Akadémiát, hogy hadtörténelmi bizottságot létesítsen. A honvédelmi miniszter a folyóirat költségeire 5000 korona összeget ajánlott fel s 120 példány előfizetését biztosította. A vállalat már a legközelebb meg fog indulni.

KÖNYVÉSZET.

— ADLEFF NORBERT. Adalékok az erdélyi német kalendáriumi irodalom történetéhez. Kolozsvár, 1907. Gombos Ferencz kny. 8-r. 96 l.

— ALBERT (JULIUS.) Geschichtswissenschaft und Geschichtsunterricht. I. Teil. Nagyszeben, 1909. Krafft V. kny. 4-r. 1—25 l. (XLV. Programm des vierklassigen ev. Gymn. A. B. in Szászrégen am Schlusse des Schuljahres 1908/9.)

— ANDRÁSSY JENŐ. Széchenyi. Irta az országos Széchenyi Szövetség megbízásából a magyar nép gyermekeinek —. Szabadka, 1909. Szent Antal nyomda. 8-r. 63, XIII, 2 l. Ára 80 fill. (Az országos Széchenyi Szövetség kiadványa.)

— BERE CZ SÁNDOR. Magyarország oknyomozó története. Bpest, 1909. Durdik J. kny. 4-r. 330 l. (Könyomat.)

— BERE CZ SÁNDOR. Az újkor története. Bpest, 1909. Durdik J. kny. 4-r. 394 l. (Könyomat.)

— BERE CZ SÁNDOR. Az ókor története. Budapest, 1909. Durdik J. kny. 4-r. 273 l. (Könyomat.)

— BERKESZI ISTVÁN. Bergmann Ágost, (1844—1909.) Temesvár, 1909. Uhrmann Henrik kny. 8-r. 3—13 l. (Megjelent a temesvári m. kir. áll. főreálisk. 1908/9. évi értesítőjében.)

— BIRÓ LAJOS. Adatok a Petőfi-kultuszhoz. Kézdivásárhely, 1909. Turóczi István kny. 8-r. 30 l. (Megjelent a kézdivásárhelyi róm. kath. főgimnázium 1908/9. évi értesítőjében.)

— BIRÓ LAJOS. A várfalvi unitárius templom története. Torda, 1909. Fodor Domokos kny. 8-r. 14 l.

— BODOLA GYULA. Dobó István a magyar költészetben. Függelék: *Chiabai*: Encomium arcis Agriae. Vittenberg 1556. Kolozsvár, 1908. Stief Jenő és tsa kny. 8-r. 87 l.

— BOTH FERENCZ. Utiképek és tanulmányok. Szeged, 1909. Engel Lajos kny. 8-r. 3—98 l. (Megjelent a szegedi városi főgimnázium értesítőjében az 1908/9. évről.)

— BÖHM KÁROLY (Ifj.) A Landsknechtek. Budapest, 1909. Fritz Ármin kny. 8-r. 112 l.

— BRENDUSIAN (J.) Istoria prescurtată a regimentului ces. și reg. de infanterie Nr. 31. Nagyszeben, 1909. Krafft V. kny. 8-r. IV, 83 l.

— BUDAY ÁRPÁD. Porolissumból. Jelentés az 1908. év nyarán végzett ásatásokról. Kolozsvár, 1908. Stief Jenő és társa kny. 4-r. 23 l. 9 ábra. (Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 1908. évi utolsó és 1909. évi első füzetéből.)

— CHOLNOKY JENŐ. Mit beszélnek a déli Kárpátok az emberi művelődés hajnaláról. Kolozsvár, 1908. Stief Jenő és társa kny. 4-r. 1 l. 10 ábra. (Az erdélyi múzeum-egyesület Brassóban tartott IV. vándorgyűlésének emlékkönyvéből. VI.)

— DÉKÁNY ISTVÁN. A történelmi materializmus mint történelem-bölcséleti kérdés. (Prolegomenák.) Pécs, 1909. Taizs József kny. 8-r. 14 l. (Különlenyomat a Magy. Társadalomtudományi Szemléből.)

— DIÓSZEGI ANDRÁS. A Magyarországon keresztülvezető kereskedelmi utak az Árpád-házi királyok idejében. Kolozsvár, 1909. Stief Jenő és társa kny. 8-r. 52 l.

— EMLÉKLAPOK a dunántúli ág. hitv. ev. egyházkerület által az 1908. évi decz. 6-án elhunyt felügyelőjének iházi Ihász Lajos urnak emlékére 1909. évi márczius hó 17-én Pápa városában rendezett gyász-ünnepélyről. Pápa, 1909. Főiskolai kny. (Kis Tivadar.) 8-r. 16, 2 l.

— ERDÉLYI GYULA. A zsidók betévedése a történetbe. (Chamberlaine nyomán). Esztergom, 1909. Buzárovits Gusztáv kny. 8-r. 23 l. Ára 50 fill.

— ÉVKÖNYVE (A Borsod-miskolci közművelődési és múzeum-egyesület —) 1906—1907. Szerk. Gálffy Ignác, Dr. Nagy Ferencz, Leszli Andor. Miskolcz, 1909. Klein és Ludvig kny. Nagy 8-r. 72 l.

— ÉVKÖNYVE (A biharvármegyei és nagyváradi régészeti és történelmi egylet 1903/1909-iki —.) A választmány megbízásából szerkesztette Kiss Kolos Jenő. Nagyvárad, 1909. Láng József kny. 8-r. 87 l. Több biharmegyei lelet rajzaival.

— FARKAS EMIL. Báró Kornfeld Zsigmond (1852—1909.) Budapest, 1909. Neuwald Illés kny. 8-r. 10 l. (Különlenyomat az Izr. Tanügyi Értesítő XXXIV. évfolyamának 5. számából.)

— GERÉ ANDOR (Ifj.) Bosnyákország történelme. A legrégebb időtől a magyar fennhatóság alatt (1102—1527.) Ungvár, 1908. »Unio« könyvnyomda r.-t. 8-r. 229, 2 l. Ára 3 kor.

— GHIDU (ANDREI) és JOSIF BĂLAN. Monografia oraşului Caransebeş d'impreună cu monografiile caselor dumnezeieşti, d'episcopici, a institutului teologic şi pedagogic şi cu biografiile bărbatilor, cari au lucrat la una sau alta instituţiune. Editura autorilor. Karánsebes, 1909. Egyházmegyei kny. 8-r. 4, 368 l. Ára 3 kor.

— GRUJITS (RADOSLAV.) Apologija szrpszkoga naroda u hrvatskoj i szlavoniji i nyegovih glavnih obolezsjia. Ujvidék, 1909. »Natoševics« tanítói r.-t. kny. 8-r. 293, VII l. VII ábrával. Ára 2 kor. 50 fill.

— GULOVICS TIVADAR. Az ungvári kir. kat. főgimnázium éremrégiség-tárának ismertetése. Ungvár, 1909. Ungmegyei kny. r.-t. 8-r. 5—59 l. (Megjelent az ungvári kir. kat. főgimn. 1908/9 évi értesítőjében.)

— GYÁRFÁS TIHAMÉR. Comœdia Erdély siralmas állapotjáról. Az első magyar jezsuita dráma 1668-ból. Gyoma, 1909. Kner Izidor kny. 8-r. 43 l.

— GYÁRFÁS I. TIHAMÉR. A brassai ötvösség történetéből. Kolozsvár, 1908. Stief Jenő és társa kny. 4-r. 12 l. (Az erdélyi Múzeum-egyesület Brassóban tartott V. vándorgyűlésének emlékkönyvéből. III.)

— HUTTKAY LIPÓT. Tárkányi élete, kisebb művei és biblia-fordítása. Szemelvény az egri érsekség történetének irodalmi részéből. Eger, 1909. Érseki lyceumi ny. 8-r. 4, III, 5—132 l. Ára 3 kor.

— ILLÉS KORNÉLIA. Richelieu és az absolut monarchia. Ungvár, 1909. Székely és Illés kny. 8-r. 46 l.

— IMRE SÁNDOR. A brassói vándorgyűlés története. Kolozsvár, 1908. Stief Jenő és társa kny. 4-r. 11 l. (Az erdélyi múzeum-egyesület Brassóban tartott IV. vándorgyűlésének emlékkönyvéből. I.)

- ISTVÁNYFY GYULA. A régi magyarok. Miskolcz, 1909. Klein és Ludvig kny. 8 r. 3—20 l. (Megjelent a miskolczi m. k. áll. polg. leányiskola 1908/9. évi értesítőjében.)
- JÁNÓ BÉLA. A szászvárosi ref. Kún-kollegium éremtára. I. Görög pénzek. Szászváros, 1909. Szászvárosi kny. r. t. 8-r. 37 l.
- JAUSZ VILMOS. Poszvek Sándor. Nyugalomba vonulása alkalmából. Sopron, 1909. Romwalter Alfréd kny. 8-r. 23 l.
- KÁROLYI GÁBOR. Aiskhylos színháza. (A szinpadkérdés szempontjából.) Nagyszombat, 1909. Winter Zsigmond kny. 8-r. 56 l. (Megjelent a nagyszombati érseki főgimn. 1908/9. évi értesítőjében is.)
- KARSAI ERVIN. Bubits Zsigmond püspök emlékezete. Kassa, 1909. »Szent-Erzsébet« ny. 4-r. 12 l. (Megjelent a kassai főgimnázium 1908/9. évi értesítőjében is.)
- KEMÉNYFY K. DÁNIEL. Vaszary Kolos mint szónok. Esztergom, 1909. Buzárovits Gusztáv kny. 8-r. 38 l.
- KERÉKGYÁRTÓ JÓZSEF. A debreczeni polgári kör története. Czeglédy Gyula, Dávid Mihály, Hajdu Zsigmond és Serly Ede urak közreműködésével szerkesztette. — Debreczen, 1909. Hoffmann és Kronovitz kny. 8-r. 47 l.
- KERTÉSZ JÁNOS. A görög gyalogság taktikája. Budapest, 1909. Fritz Ármin kny. 8-r. 1—48 l. (A bpesti I. ker. m. kir. áll. főgimnázium tizenhetedik évi értesítője az 1908/9. iskolai évről.)
- KISS ISTVÁN. A pápai I. ébénia története. Veszprém, 1908. Egyházmegyei kny. 8-r. 217 l.
- KOLOSVÁRI ALADÁR. Arany László élete. Mezőtúr, 1909. Török Ignác kny. 8-r. 3—65 l. (Megjelent a mezőtúri ref. főgimn. 1908/9. évi értesítőjében.)
- KOMLÓSSY (FRANZ). Das Rechtsverhältnis Bosniens und der Herzegovina zu Ungarn. Mit besonderer Rücksicht auf das Mittelalter. Aus dem Ungarischen übersetzt von E. K. Budapest, 1909. Kath. irod. r.-t. kny. 8-r. III, 138 l.
- KONCZ ÁKOS. Ős Debreczen. Elbeszélések Debreczen multjából. Debreczen, 1909. Debreczen sz. kir. város kny. 8-r. 4, 185, 2 l. Ára 3 kor.
- KÓSSA GYULA. A régi magyar orvosnövendék. Budapest, 1909. Pesti Lloyd-társ. ny. 8-r. 36 l. (Az Orvosi Hetilap tudományos közleményei. Különlenyomat. 1909. III. évf. 14—19. sz.)
- KOVÁCS ISTVÁN. Etruria pénzrendszere. Kolozsvár, 1909. Stief Jenő és tsa kny. 8-r. 45 l.
- KOVÁCS LAJOS. A zámi magyar kir. áll. elemi népiskola története huszonöt éves jubileuma emlékére. 1884—1909. Déva, 1909. Laufer Vilmos kny. 8-r. 16, 4 l.
- LÁM FRIGYES. Gérard de Nerval. Győr, 1909. Pannonia kny. 8-r. 7—23 l. (Megjelent a győri m. kir. áll. felsőbb leányiskola 1908/9. évi értesítőjében.)
- LANGHEIM IRMA. Kerény Zsigmond nőalakjai. Doctori dissertatio. Komárom, 1909. Schönwald Tivadar kny. 8-r. 74 l.

A

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1909. AUG. 28—SZEPT. 1-I

LIPTÓVÁRMEGYEI VÁNDORGYŰLÉSE.

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

DR. BOROVSZKY SAMU

TITKÁR.

BUDAPEST, 1909.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KIADÁSA.

GRÓF TELEKI GÉZA ELNÖKI MEGNYITÓ BESZÉDE

A LIPTÓ-SZENT-MIKLÓSON 1909. AUGUSZTUS 29-IKÉN TARTOTT VÁNDORGYŰLÉSEN.

Tisztelt Gyülekezet!

A Magyar Történelmi Társulat már megalapítása alkalmával tervbe vette, hogy nem csupán művelni és megkedveltetni fogja a történettudományt, hanem egyszersmind időről-időre föl is keresi az ország különböző vidékein levő köz- és magánlevéltárakat, hogy azok rejtve lévő kincseivel irodalmunkat gazdagítsa.

Jól tudták alapítóink, hogy miként a botanikus, ki valamely ország vagy vidék flórájának felkutatását tűzte ki céljául, nem zárkozhatik be négy fal közé, hanem fölkeresi a sík mezők és távoli hegységek minden zugait, rejtekeit: azonképen a történetbúvárnak sem szabad megelégedni a központokon felhalmozott levéltári anyaggal, sőt inkább be kell járnia minden országrészt, a hol régi leveleket sejt vagy azok létezéséről értesül.

Már fennállásának második évében rendezte a Társulat első tudományos kirándulását Kolozsvárra s onnantól fogva kezdetben minden esztendőre esett egy-egy kirándulás. E kirándulásokat boldogult elnökelőeim, Mikó Imre, Horváth Mihály és Ipolyi Arnold vezették s eleitől fogva mozgó lelkük, irányítójuk és rendezőjük Társulatunk első titkára, a hazai történetírás és közművelődés terén elévülhetetlen érdemeket szerzett Thaly Kálmán volt, kinek a kegyes gondviselés megengedte, hogy az első alapítók közül leghosszabb ideig lehessen szemlélője és tevékeny részese Társulatunk áldásos működésének.

Midőn vándorgyűléseink hosszú során végig tekintünk, önként felmerül a kérdés: volt-e ezeknek hazai történetirodalmunk szem-

pontjából megfelelő eredménye s mit köszönhetünk voltaképp nekik?

E rövid beszéd keretében nem lehet részletesen kiterjeszkednem azokra a gazdag eredményekre, melyekkel vándorgyűléseink szaktudományunknak hasznára váltak s haladását előmozdították. Össze vannak ezek forrva történetírásunk negyvenéves fejlődésével, mely ezeket az eredményeket értékesítette. A legszembeötlőbb sikerekre azonban legyen szabad rámutatnom.

Az 1868. évi kolozsvári kirándulás mintegy dokumentálni óhajtotta a testvérhaza únióját a tudomány terén is. Itt Társulatunk céljainak előmozdítására külön kolozsvári bizottság szerveztetett; elhatározta ez a vándorgyűlés, hogy Torma Józsefnek 1852-ben fia, Torma Károly használatára készített *Diplomatikai Calendáriumát* kiadja s e cél megvalósításához többen járultak hozzá adományaikkal. Ennek lehetett köszönni, hogy az Akadémia legközelebbi nagygyűlésén pályázatot hirdetett egy ily kézikönyv megírására s e pályázatra nyújtotta be Knauz Nándor a maga *Kortanát*, mely a kitűzött jutalmat elnyerte s mai napig nélkülözhetetlen kézikönyve minden magyar történetbúvárnak. Torma József *Calendáriumát* később fia adta ki s az ennek kiadására begyűlt összeg a kolozsvári bizottság rendelkezésére bocsátatott, mely ezt kiegészítve gróf Lázár Miklós gazdag adományával, a *Székely Oklevéltár* első és második kötetének kiadására használta fel.

A kolozsvári vándorgyűlést követte 1869-ben a hontvármegyei. A gróf Zichy család idősb ágának zsélyi levéltára, mely 285 csomagban, több mint húszezer oklevelet tartalmazott, valósággal meglepte gazdag tartalmával történetíróinkat. Általánossá vált az óhajtás, vajha a magyar történetnek ez a nagyértékű kincsesháza szaktudományunkra nézve mennél előbb hozzáférhetővé tétetnék. Társulatunk föl is kérte a nemzetség levéltárának publikálására a család szeniorát, gróf Zichy Károlyt s a nemes gróf páratlan liberalitással teljes készségét jelentette ki a terv megvalósításához, a keresztülvitellel a Társulatot bizván meg. A nagyérdemű grófi nemzetség bőkezű áldozatkészségével lehetővé tette, hogy a *Zichy-okmánytár* köteteiben (melyeknek száma eddig összesen tízre rúg) hazai történetírásunk egyik legerőteljesebben csergedező forrását bírja.

1870-ben a vasvármegyei kirándulás a Rákóczi-Aspermont-Erdődy levéltárat nyitotta meg történetirodalmunk előtt s teljesen új, eddig nem sejtett világosságot árasztott dicsőemlékű fejedelmünkre, II. Rákóczi Ferenczre és szabadságharczára. E nagyszerű korszak leghivatottabb történetírója, Thaly Kálmán barátom és elnöktársam itt merített ihletet és ellenállhatatlan lelkesedést arra, hogy egész életét az ideális lelkű fejedelem életpályájának és hősiei küzdelmeinek megírására szentelje.

A zemplén-ungvármegyei kirándulás 1871-ben a Sztáray-levéltár fölfedezésére vezetett s itt is egy áldozatkész főúr, gróf Sztáray Antal bőkezűsége tette lehetővé, hogy e levéltár hazai történelmünknek közkincsévé válhatott. Ugyanez alkalommal a Csicsery család gazdag levéltárának átvizsgálása közben néhai Véghely Dezső tagtársunk ráakadt egyik legnevezetesebb nyelvemlékünkre, az 1473-ban, vagyis Mátyás király idejében írt *Szabács viadalja*-ra.

1872-ben a szepesi káptalanban tartott elnöki beszédében Horváth Mihály arra figyelmeztette a történetírókat, hogy irányozzák búvárlataikat a közműveltségi viszonyok felderítésére. S nem sokkal utóbb Társulatunk a művelődéstörténet egyik ága, a hazai ipartörténet emlékeinek összegyűjtésére bizottságot szervezett, melynek elnöke Rómer Flóris volt; az e bizottságtól összehordott gazdag anyag a Nemzeti Múzeumban nyert elhelyezést.

Legnagyszerűbb eredménye volt az 1873. évi zólyom-besztercebányai fényes kirándulásnak. Ez alkalommal ugyanis a radványi kastélyban Besztercebánya mellett Deák Farkas rátalált Balassa Bálint eddig ismeretlen költeményeire. Balassa Bálintnak, ki mint hatalmas főúr és nagy uradalmak birtokosa különösen Liptó vármegye történetében vitt kiváló szerepet és örök nyugalomra is ide tért pihenni, e költeményeit Társulatunk megbízásából Szilády Áron tagtársunk rendezte sajtó alá 1879-ben s látta el kitűnő életrajzzal. Ime, tisztelt Gyülekezet, ha összes vándorgyűléseinknek semmi más eredménye nem lett volna, mint ez az egy fölfedezés, még akkor is büszkén hivatkozhatnánk vidéki kirándulásaink sikerére.

Ipolyi Arnold püspök székhelyén ez alkalommal impozáns módon nyilvánult meg a hódolás a magyar történetírás iránt;

ennek emlékét hirdeti Besztercebányán a vármegyeházán és Bars-Szentkereszten a püspöki kastélyban elhelyezett emléktábla.

1874-ben a nyitrai kirándulás a gazdag galgóczi levéltárat tárta fel; ezt követte 1875-ben a gömörvármegyei, mely szintén becses eredményekkel járt. A következő évben a pozsonyi kirándulás a Köpcsényben gróf Batthyányi József birtokában levő Illésházy-levéltárat ismertette meg szakembereinkkel. 1877-ben az abaújvármegyei és kassai vándorgyűlések is tömérdek új anyagot szolgáltatottak történetírásunknak.

Az 1878-iki marosvásárhelyi vándorgyűlésen a gróf Teleki család levéltárát voltunk szerencsések bemutatni s ekkor érelődött meg nemzetségem tagjaiban az az eszme, hogy a családi *Codexet* és hazai történetünkben legnagyobb szerepet betöltött őszünknek, Teleki Mihálynak elsőrangú kútfői becsű levelezését nyomtatásban közreadjuk. Ezek a kötetek immár közkezen forognak s őszinte elismeréssel jól esik itt is kiemelni Társulatunk és a M. Tud. Akadémia közreműködését s anyagi hozzájárulását.

E vándorgyűléseken lassanként oly tömérdek oklevélananyag gyűlt egybe — noha annak egy jó része a *Hazai Okmánytár* újabb köteteiben közzé lett téve — hogy Társulatunknak gondoskodni kellett annak miképen leendő publikálásáról. A M. Tud. Akadémia segélyére sietett Társulatunknak, midőn 1877-ben a *Történelmi Tár* kiadását átruházta a M. Tört. Társulatra s rendszeres támogatásban részesítette. Így indult meg 1878 elején a ma is hézagpótló *Történelmi Tár*.

Az 1881-iki sárosvármegyei, az 1883-iki soproni, az 1887-iki hunyadvármegyei s az 1889-iki máramarosi vándorgyűlések a határszélek történetére, illetőleg a nemzetiségi településekre szolgáltatott érdekesnél érdekesebb adatokat. Mindezekből arról győződött meg Társulatunk, hogy tömérdek kincs van még szerte-szét elrejtve s jöllehet az e vándorgyűléseken átkutatott 134 levéltár nagyban tárgította történetírásunk korlátait, még mindig sok levéltár és levelesláda van az országban, melyeket hozzáértő szemek még át nem vizsgáltak.

És nemcsak disciplinánk gyarapodik szerfölött ezek által a helyszínén eszközölt tudományos vizsgálatok által, hanem a

levéltárak laikus tulajdonosai is, kik a régi írásokat már nem tudják olvasni, így lesznek figyelmessé téve arra, hogy milyen kincsek vannak a birtokukban.

Az utóbbi években Társulatunk azt a munkásságot, melyet szabályai a vándorgyűlések rendezésével kötelességévé tettek, nem méltathatta olyan figyelemre, mint régebben. Húsz esztendő óta szüneteltek vándorgyűléseink. Ennek oka részben az volt, hogy Társulatunk a 90-es években nagy megrázkódtatáson ment át, melyet sokáig nem tudott kiheverni.

Remélem, hogy a liptóvármegyei vándorgyűlésünkön elérendő eredmény is meg fogja erősíteni azt a meggyőződést, hogy e vidéki tudományos összejövetelekre igenis szükség van s vándorgyűléseink ismét divatba fognak jönni, hogy szolgálatába szegődjenek annak a nemes célnak, mely a magyar történetírás fejlesztését tűzte ki zászlajára.

A Magyar Történelmi Társulat nevében igen köszönöm Liptó vármegye nemes közönségének, hogy szíves meghívásával már az idén lehetővé tette a vándorgyűlések elejtett fonalának újra fölvetelét.

Midőn a fényes fogadtatásért és a szíves vendéglátásért is őszinte hálánknak adok kifejezést, üdvözlöm a körünkben megjelenteket s az ülést ezennel megnyitom.

A LIPTÓI KURUCZOK.

A liptói sánczok ostromának kétszázadik évfordulóján.

A Magyar Történelmi Társulat liptószentmiklósi vándorgyűlésén, 1909. augusztus 29-ikén tartott előadás.

Liptó vármegye Rákóczi korabeli történetének elbeszélését Társulatunk vándorgyűlésén mindnyájan *Thaly Kálmántól* vártuk; attól a testestől-lelkestől magyar történetírótól, a ki félszázados lankadatlan munkával teljes világosságba helyezte II. Rákóczi Ferencnek annyi sikertelenség mellett is dicsőséges korszakát. *Thaly* Társulatunkat is azért alapította, hogy — a miként maga Rákóczi Ferencz vezérlő fejedelem kívánta, — mindig legyenek öregek, a kik megemlékezzenek a multakról s lelkesítsék a fiatal-ságot a szabadságra annak elbeszélésével, a mi azelőtt történt. Mert az Isten éppen a történelem tanúságaival mutatja meg, hogy »a magyar nemzet semmi esetre sem engedi magát szolgai félelemtől vezettetni, de az atyai szeretet uralmát önként elviseli.«

A történelem lényegének Rákóczi Ferencz azt tartotta, hogy az események részletes és a legnagyobb mértékben egyszerű elbeszéléséből kitűnjék, mik az emberek sötét tudatlanságának és mik az isteni világosságnak művei?

Társulatunk nagyméltóságú elnökének, gróf *Teleki Gézának* imént hallott szép megnyitója szerint is a történelemnek valóban arra kell felelnie, emberi gyarlóság és Istentől adott ész mire vezet. Mire vezetett Liptó vármegyében most kétszáz esztendeje, *Thaly Kálmántól* hallottuk volna, ha fáradsága, törődöttsége miatt közénk jöhet. Meghallottuk volna, Liptó mi részt vett a szabadságért nyolcz álló esztendeig folytatott bámulatos küzdelemben, melyből Liptó vármegye különösen két eseménnyel vonta és vonja magára a közfigyelmet.

Az egyik : a *rózsashegyi zsinat*, a melyet az ágostai hitvallásúak 1707-ben tartottak. Történetét Társulatunknak egyik tisztelt alelnöke, *Zsilinszky Mihály* bőven megírta. S talán hallani fogjuk tőle vándorgyűlésünk rózsashegyi zárgyűlésén, hogy a fejedelem csak részben helyeselte az egyházi fegyelem javítására hozott határozatokat; az 1715 : XXXI. törvényczikk pedig ezeket mint

forradalmiakat végképpen megsemmisítette s a király engedelmé nélkül zsinatot tartani többé nem engedett.

A másik: a *liptói hadjárat 1709-ben*, a vármegye fölszabadítására tett utolsó kísérlet. Részleteit másik tisztelt alelnökünknek, *Thaly Kálmánnak* buzgó és szerencsés kutatásai alapján ismerjük.¹ Két hadjáratról van szó: az egyiket a kuruczok Liptó megtartásáért, a másikat visszavételéért viselték; mind a kettőt ugyanazon 1709. esztendőben. Vitézségöknek mind a kettőben fényes jeleit adták, de szerencsájök egyikben sem volt. Nem az öröm, hanem az emlékezet ünnepe tehát a mai nap, a kétszázadik évforduló, a melyen Thaly Kálmán bőséges adatai nyomán nagyon röviden beszélem el, a kuruczok miként vesztették el Liptó vármegyét.

I.

Liptó vármegye 1703. okt. 11-én csatlakozott II. Rákóczi Ferencz szabadságharczához, s 1705. október 17. és 22. Liptószentmiklóson letette az esküt a magyar confoederatióra, a melyhez, jegyzőkönyveinek tanúsága szerint 1708. végéig, a mennyiben a hadi körülmények engedték, hű is maradt.

Heister Szigbert császári fővezér 1708. karácsonya előtt pár nappal indult meg Pozsonyból, hogy a bányavárosok biztosítása végett a kuruczokat kiverje Árva és Liptó vármegyéből. Három. felől támadta meg a katonailag fontos Vág folyó forrásvidékét. Néhány nappal újesztendő után már Besztercebányán állt. A liptóiak nem sokat bízhattak abban a 7—800 kurucz lovasban, a ki Czelder Orbán ezredes parancsnoksága alatt Rózahegy körül táborozott; s abban a legfeljebb 500 gyalogosban, a mennyivel b. Andrassy Pál tábornok a nagy- és kistátrai, parniczai és stureczi sánczokat őriztette. Az ellenség Vízkeresztkor a stureczi sánczot három órai küzdelem után bevette, a többit megkerülte s a kuruczokat Rózahegyre, majd Liptószentmiklóstra szorította vissza. A rózahegyi kastélyban Pálffy János csak olyan kuruczokat talált, a kiknek kezök, lábok elfagyott. De Czelder Orbán fogadkozott, hogy ki nem megy Liptó vármegyéből, s ha az idő kissé meglágyúl és gyalogsegítséget kap, az ellenséget is kifüsti onnan. Bercsényi úgy is elismerte, hogy köteletségénél többet tett. Négyannyi ellenséggel szemben valóban derekasan viselkedett; de a csaták, a nagy hideg és a hazaoszlás következtében felényire leapadt csapatával januárus 10-én kiürítette Szent-

¹ Thaly közlései az *Archivum Rákócziánumban*, különösen II. 499—527., VI., 206—289.; Thaly: *Ocskay László*, II. 63—87., 164—193. és Kurucz hadjárat Liptóban, 1709. *Történelmi Tár*, 1908. 400—431. Ezekhez járúlnak Liptó vármegye levéltárában tett jegyzeteim.

miklóst. Csupán Vazseczen hagyván egy tizenegy századból álló huszárórséget, Babocsay Ferencz brigadéroshoz csatlakozott, ki figyelő csapatát Lucsivna és Lócse közt állította fel.

Négyszáz embere elvesztéséért a győzedelmes Pálffy a rettenetes hideget és azt okozta, hogy Heister nem ismerte a vidéket, a mely ellen küldte. Mindez azonban nem magyarázza meg, miért nem üldözte a kimerült és elkényszeredett kuruczokat, s Liptó vármegyét miért nem szállta meg egészen.

Erejének nagy részét Árva vára kötötte le, a melyet Winkler Vilmos három hónapon át vitézül védelmezett, mialatt Viard, Ocskay és Thuróczy körülbelül 1500 császárral vigyázott Liptóra. Czelder Orbán méltán vizsgálódott azzal, hogy ha az ellenség ennyire elhatott is országunkba, az egész országot még nem hódította meg. »Isten ó szent felsége maholnap a mi fegyverünket is megvigasztalja!« Készen állt, hogy II. Rákóczi Ferencz fejedelemhez való alázatos hűségét és hazafiúi kötelességét utolsó csepp vérével pecsételje és bizonyítsa meg.

A fejedelem jól tudta, hogy gyalogsággal könnyű a felsővidéki hegyzorosokat megvédeni, de még a várak őrzésére sem volt elegendő gyalogsága. Szánandónak találta a lovasság állapotát is. A tisztek és a katonák csak a híreken kapkodtak s az ellenség legkisebb mozdulatára megdöbbsenek; pedig a császáriak erejét hasonlítani sem lehetett ahhoz, a mivel egykor Herbeville és Rabutin törtek ellene.

Hogy a liptói kuruczokon is segítsen, Bottyán parancsára Csajághy János brigadéros már januárius 13-án háromszáz gyaloggal és három annyi lovassal tört Zólyom vármegyére. Heister főhadiszállását, Besztercebányát is zaklatta, hogy megsegítésére Liptóból haza csalja a császáriakat. Célját elérte, mert Heister Viard tábornokot Liptóból a lovasság nagy részével azonnal hazaparancsolta Besztercebánya fölszabadítására, a mi sikerült is. Azalatt báró Tollel császári tábornoknak Rózsashegyen, Lipcsén, Szentmiklóson és Liptóújíváron álló hadait a szepeességi kuruczok nem egyszer háborgatták, s a vármegye legkeletibb részét át sem engedték nekik. Mindamellett, Heister bosszújától félve, a liptói nemesség az alispánnal együtt januárius 20-a táján bement Besztercebányára, hogy a trónjától megfosztott királynak megint hűséget esküdjék s a vármegye hadiadójának szétosztásáról, a zsoldosok fogadásáról stb. határozzon. A vármegye határain kívül tartott gyűlés törvénytelen volt. Heister januárius végén Bécsben mégis azt jelentette, hogy Liptó vármegye visszatért a hűségre és száz gyalog, ötven lovas zsoldjának fizetésére vállalkozott. Pálffy azonban jónak látta, hogy a Szepeességben 5000 főre szaporodott kurucz haddal szemben Árva vára

alól Liptószentmiklóstra siessen és Viard tábornokot is oda rendelje.

Liptó és Árva vármegyék felszabadítása végett Bercsényi többfelől akart támadni, a legsúlyosabb feladatot azonban Csáky Mihály és Andrassy Pál tábornokokra bízta. Pálffy megelőzte derekasabb támadásukat. Nem várta be őket Szentmiklóson, hanem parancsára onnan Tollet és Viard tábornokok februárius 7-én maguk törtek be a Szepességbe s Lócséig portyáztak. Öt nap múlva azonban arra a hírré, hogy Károlyi és Bottyán a bányavárosokat fenyegetik, visszasiettek Liptóba, hová ettől fogva a szepesi kuruczok majdnem napról-napra beütöttek.

Április közepén, Árva várának elesével, a császáriak előtt megnyílt a Vág völgye, minek következtében Lubomirszky Tivadar herceg, a lengyel szepesi városok starosztája, nyíltan egyesülhetett velök. Ő maga is altábornagyi rangot nyert s hadai császári zsoldba álltak. Tollet tábornok másképpen is gondoskodott Liptó védelméről. A Vág folyóba nyíló Béla-patak jobb partján Liptóújvárt, Szentpétert, Vavrisót, Pribilinát a Vág- és a Liptói-havasok közt hatalmas sánczokkal erősítette meg és csillagsánczokkal, redoute-okkal látta el. A szepesi kuruczok támadását ekként akármikor felfoghatta, de a liptóújvári járás keleti nagyobb felét jóformán a kuruczok kezében hagyta. ³⁴

Bercsényi ezalatt 14.000 emberre növelte hadtestét s azon tűnődött, Zólyom várát, a zsilizi sánczokat, vagy Liptó vármegyét támadja-e meg előbb? A fejedelem tréfásan figyelmeztette, hogy úgy ne járjon hadtestével, mint szabója a nadrággal, a melyből a sok szabdalás után végtére süveg sem telt ki toldozás nélkül. Minthogy az első kísérlettől sok függ: ne kíméljük egytől a posztót, hogy legalább jó süveg teljék belőle toldás nélkül. Ő a három feladat közül Liptó visszafoglalását tartotta legkönnyebbnek, minek következtében Bercsényi első sorban Liptó, másodsorban Árva és Turócz felszabadítását tűzte ki feladatúl. Erre szánt hadait Gömör északi részében, Telgárt körül gyülekeztette. Az ellenséget bizonytalanságban hagyta, Breznóbánya ostromára megy-e, vagy Szepesnek kerülve, a liptói sánczok ellen. Amazt a fejedelem hasztalan idővesztegetésnek tartotta; Bercsényi tehát, hogy erejét meg ne ossza, július 27-én Csáky Mihály és Andrassy Pál tábornokokat részletes utasítással látta el Liptó vármegye megtámadására.

II.

Minden hadakozásban Istené az erő és a dicsőség — kezdette utasítását; — mindazonáltal szükséges az embereknek is kezdendő munkájok folyását és végét meggondolni: úgy várhatják Isten

áldását. Bercsényi ezt a hadjáratot valóban meggondolta s haditervének minden részét jól, talán minden eddigi tervénél jobban kidolgozta. Csáky Mihálynak — a szepesieket is odavéve — körülbelől 4500 emberrel kellett támadnia Tollet tábornokot; s Liptóújvárt, ha előre elzárkóznék, tüzéségével azonnal ostromolnia. Egy 2000 gyalogból és 300 lovasból álló másik hadoszlop Andrassy Pál tábornok alatt mint tartalék álljon készen, hogy Csáky támadásában szükség esetén és alkalmas időben részt vegyen. Ha Tollet a várba vagy a sánczokba szorúl, el kell őt vágni Árva felől is, hogy, mielőtt híre futna Liptó váratlan megrohanásának, elrekeszszék a Vág alsóbb völgyében álló császáriaktól és gyors megadásra kényszerítsék. Szálljanak meg minden hágót és szorost, a honnan Tolletnek segedelme érkezhetnék. Maga Bercsényi Zólyom, Besztercebánya, Breznóbánya és Zseliz vidékén foglalkoztatja a császáriakat, kik, a bányavárosokat féltve, alkalmasint sorsára hagyják Liptó vármegyét. Ha a vállalat sikerül, Andrassy tekintélyes haderővel Rózsahegyen marad, honnan Árva és Turócz nemességének hűségét is biztosíthatja; Csákynek ellenben vissza kell térnie Telgárthoz, a hol a Felső-Garam védelmére külön hadtestet alakítanak. Ha vereséget szenvednek, ne a szepesi síkság felé meneküljenek, mert a császári lovasság ott nagyobb kárt tehet bennök, hanem oldalt, a hegyek és erdők közt rendben vonuljanak Telgárt és Dobsina felé.

Augusztus 4-én a kuruczok oly gyorsan és zajtalanul nyomultak be Liptóba, hogy a császáriak csak akkor vették őket észre, mikor Csáky a derékhaddal már Hibbe, Andrassy a tartalékkal Királylehota és Porubka, Csajághy János brigadéros pedig a lovassággal Liptóújvár és Szentmiklós között állott. Észak felé a havasok zárták el a menekülés útját Tollet elől, a ki azonban Szentpéter, Dovalo és Vavrisó közt csekély hadával mégis hirtelen csatarendbe állt. Vitéz ellenállás után a lovasság elől a körülárkolt Vavrisóba huzódott; s mikor ott a gyalogság szorongatta, a falu felgyujtása után a csillagsánczba menekült. Csajághy azonnal rohamra vitte hajdúit, de Csáky visszaparancsolta, mert kímélni akarta őket, s azt hitte, hogy az amúgy is halálosan megsebesült Tollet az első ágyúszóra megadja magát.

Azonban Tollet tábornokot megilleti az a dicsőség, mint a kurucz Ráthonyit Görgényben, hogy halálra sebezve is védte a hűségére bízott sánczot, melyet Rivière tüzérezredes másnap az elfoglalt szomszédos redoutéból kezdett bombázni. Az ötnapi bombázás alatt a 600 vasasnémetből száznál több esett el s nagyon sok sebesült meg súlyosan. A lelőtt lovak felosztása úgy megrontotta a levegőt, hogy az ostromló hajdúk undorodva húzódtak hátrább. A szűk helyen s ilyen borzasztó levegőben összezsúfolt

németek mégis megesküdtek, hogy az utolsó ember főnálltáig tartják a sánczot.

Pálffy tábornagy Újbarsnál augusztus 7-én értesült Tollet szorult helyzetéről s Viard tábornokot Zólyomból azonnal Liptó megsegítésére rendelte. A tábornok másnap hatszázad magával átkelt a sturecki hágón, Bajcsy György ezredes felényi hős kurucz csapatán keresztül Revuczánál útat tört Rózsahegy felé s annak őrségével és Ebergényi László cs. altábornagy hadaival erősödve, másfélezer emberrel sietett Tollet segítségére.

Csáky altábornagy a helyett, hogy Szentmiklósnál Paur Ferencz lovasságát Czelder hadaival megerősítette volna, Paurt magához rendelte Vavrisóra, Czeldert pedig kiküldte a vármegyéből s így Liptószentmiklóst sorsára hagyta. Azt gondolta, Viard nagyobb erővel jön s Pálffy nyomon követi. Aggodalmait Andrásy, Babocsay, Szemere László ezredest meggyőzték. A haditanács leszavazta a rohamot javasló Csajághyt s elhatározta az ostrom abbahagyását.

A visszavonulást még az éjtszaka megkezdték. Rivière tüzérezredes haragjában földhöz vágta fővegét, mikor parancsot kapott, hogy ágyúival útnak induljon. A hajdúk is zajongtak és Babocsayt árulónak szidták. Hiszen rohammal már az első napon, ostrommal pedig egy-két napi várakozás után okvetlenül elfoglalták volna a vavrisói sánczot s pár nap múlva a többi és Liptóújvárt is. Pálffy a legjobb esetben sem érkezhett augusztus 12-e előtt Liptóba, melyet már elveszettek tartott.

Liptó azonban akkor nem a császáriakra, hanem a magyarokra nézve veszett el. A visszavonuló kurucz hadból valami százötven liptói legény haza bujdosott falujába. Nem bíztak benne, hogy vármegyéjüket a magyarok visszafoglalják, ha most el nem vehették a némettől és, a hogy a fejedelem maga írta, az Istentől adott kegyelmet ilyen gyalázatosan veszítették el. Lett volna csak velünk ó nagyságuk helyett Bottyán apánk — zsörtölődött Csajághy brigadéros — tudom Istenem lesz vala *rajta, rajta!* Megvettük volna mind a vavrisói sánczot, mind a többi redoute-ot vérrel s rabunk volna eddig mind Tollet, mind Ebergényi — ámbár ott hagyta volna is egynéhány hajdúnk a fogát.«

A nép Bercsényit is hibáztatta, hogy Csákyt csak azért állította ilyen fontos vállalat élére, mert sógora és aristokrata volt. Példás elégtételt követelt, a mit a fejedelem hajlandó is volt megadni, hogy a katonaság el ne veszítse a fővezérltetbe s magába a fejedelembe vetett bizalmát, miből nagyobb szerencsétlenség következhetnék. Csákyt többé sohasem alkalmazta főparancsnokságra s haditörvényték elé kívánta állítani, mert meg akarta

mutatni, hogy nemcsak a szegénylegényeket tudja büntetni. Szemrehányást tett Bercsényinek, hogy »a gyalázatos confusio« okozóját azonnal nem helyezte vizsgálati fogságba. A vizsgálattal nem *önmagának* keresett elégtételt, mert hiszen tudta, hogy Csákyra csak tehetség hiányát bizonyíthatják; de szerette volna megnyugtanni az országot, mely rosszakaratról beszélt s a főtábornokon kívül talán a fejedelmet is vádolná, ha ki nem derülne, hogy Csákyban nem volt rosszakarat. A lipői eset a fejedelmet Forgách koronczói veszteségére emlékeztette. A vizsgálat megindulva után egyszer erőszakkal akarta magához hozatni, hogy Ocskay példáját ne kövesse. A tehetségtelen, de becsületes, derék Csáky távol állott ettől, nagyon távol. A vizsgálat sem találhatta rosszakaratúnak s ő tovább szolgálta hazáját és a fejedelmet. Vavrisói kislelkűségét azzal engesztelte ki, hogy lelkét Rodostóban adta át a teremtőnek.

Liptóban pedig az 1709. évi két hadjárat után is hangzott a tót kuruczok dala : ¹

»Repült, repült, repült páros sas felettünk,
 Mi lesz már belőlünk szerelmes Istenünk?
 — Szétverték a sasok sólymot, galambokat:
 Puszttítani küldtek hollókat, varjakat.
 A míg e hazában a sólymok szárnyaltak:
 Addig galambok is bátran turbékoltak.
 Madarak fojtanak, huhog bagolysereg —
 Galambok zugokba búsan rejtőztenek,
 — Jöjjetek, ti *sólymok!* Előre szálljatok:
 Gerlét, galambokat veszni ne hagyjatok!«

A kurucz sólymok egyszer-másszor még becsaptak, hogy a császári sasokat elhessegezzék a tót galamboktól, gerléktől. A fejedelem szeptemberben már azt mondta, hogy a lipői hadjárat jól is esett, rosszúl is; mert nagy híre van, hogy az ellenség odahagyta a sánczokat, Rózsahegyre húzódott vissza és a magyarok visszanyerték Liptószentmiklóst és a többi szenteket. Ő mindenkor csak jót remélt, mert Isten ellen való dolog volna elhagyni nemzetünket. Ha Isten a hazában csapdossa is, külső országból megsegíti őket. Azonban többé a császáriak sem hanyagolták el Liptót. Heister az év végén a »Liptóságra« fordulván, előbb azt biztosította, hogy a Szepességet visszahódítsa, Lőcsét bevegye. Elképzelhetetlen helyzetbe kerül, ha a vadkert-romhányi csatában a szerence nemcsak kezdetben, hanem mindvégig a magyarokra mosolyog. Így ugyan Heister hódoltatta a lipői urak egy

¹ *Tót népdalok*, 43—44. Thaly, *Adalékok* II. 264.

részét, de semmiféle hatalom nem téphette ki a liptói hazafiaknak szívéből azt a tanítást, a mit most kétszáz esztendeje Rákóczi adott a nemzetnek. »Az Isteni kegyelem — szólt ¹ — minden szerencsétlenség közt is azt akarja, hogy a nemzet ügye iránt rendíthetetlen lélekkel viseltessünk.« A liptóiak, a kik ma, vármegyéjük egyik legnevezetesebb eseményének kétszázadik évfordulóján, historikusokat látnak vendégekül, bizonyosan megfogadják, mi pedig, historikusok nem szűnünk hirdetni Rákóczinak a hadakhoz intézett másik intelmét, ² hogy »*régi dicsőséges eleiknek tetteit szemeik előtt forgassák s úgy várják kívánt szabadságuk megnyerését.*«

MÁRKI SÁNDOR.

¹ 1709. deczember 26. *Arch. Rákóczianum*, II. 601.

² 1710. januárius 21. *Rákóczi-tár*, I. 229.

A LIPTÓI REGISTRUM.¹

A Magyar Történelmi Társulat liptószentmiklósi vándorgyűlésén, 1909. aug. 29-én tartott előadás.

Az 1391. év nevezetes esztendő volt Liptó vármegye történetében és a liptóvármegyei nemesek életében.

Ez időben ugyanis már néhány évtized óta zavaros állapotok, bizonytalan jog- és birtokviszonyok uralkodtak e megyé-

¹ Király János, *Magyar alkotmány és jogtörténet cz. művének* I. k. (Budapest, 1908.) 20., 21. ll. ezeket írja: »A belgazdaságra vonatkozó okmányok felszaporodtával chronologikus sorrendben készített kivonatok keletkeztek. Ezeket *Regestrumoknak* nevezték« stb. »A várbirtokra vonatkozó feljegyzésekből keletkeztek nálunk a *Registrumok*. A Szt István által létesített államszervezet politikai, közigazgatási és hadi szervezetének vidéki központjai voltak a kir. várak.« stb. »Ezen célból írták fel a várterület nagyságát, annak tartozékát a *Registrumokba*. Ezen feljegyzések az utolsó Árpád-házi királyok alatt még megvoltak; napjainkig azonban csak egy-kettő maradt fenn, pl. a *liptói registrum*.« Továbbá műve 332. l. így szól: »Egyes káptalanok mint hiteles helyek eljárásukról jegyzékeket vettek fel. Ezeket nálunk épp úgy mint a jegyzékben foglalt okmánykivonatokat *Regestrumoknak* nevezték, mint pl. az Istenitéletekre vonatkozó *Váradí Regestrum*« stb. »A várföldek leírását magukban foglalt jegyzékek pedig voltak a *Registrumok*, mint a Liptói, Turóczi *Registrum*. A *Registrumok* az úgynevezett *Legenda Sti Stephani*-ban voltak összeírva.« Végül a 386. l. »A *Legenda Sti Stephani* megközelítő képét adhatja a Horváth Sándor által kiadott *Liptói és Turóczi Registrum*, mely Bubeck (így!) Imre országbíró és liptói főispán által 1391-ben János litteratus hamisításai folytán végzett okmányvizsgálat következtében keletkezett.«

Egy jegyzet szűk kerete nem elegendő tér arra, hogy Király János egyetemi tanárnak a fentidézettekben foglalt súlyos tévedéseit bővebben fejtegessem. Eppen azért csak röviden jelzem: *Registrum* vagy *Regestrum*, az teljességgel egy! A királyi *registrumok* között nemcsak árpád-háziakról, hanem R. Károly és N. Lajos kir. idejéből valókról is tudunk. (Ld. Horváth S., *A liptói és turóczi registrum*, 26., 28. és 51. ll.)

Az effajta *registrumok* a *Legenda Sti Stephani*-ban sohasem voltak összeírva! És az ilyen *registrumoknak* a *Legenda Sti Stephani*-hoz semmi néven nevezendő közük nem volt, köztük kapcsolat nincsen! Ennélfogva a tőlem kiadott liptói és turóczi *registrum* a *Legenda Sti Stephani* megközelítő képét nemcsak hogy nem adja, hanem nem is adhatja. De nyilvánvaló ebből, hogy Király János egyetemi tanár nem tudja, hogy mi is a *Legenda Sti Stephani*; és viszont azt sem tudja, hogy mi a liptói és turóczi *registrum*.

ben, elannyira, hogy egy nemes család sem lehetett biztos az iránt, mely napon támadják meg ősi jogaiban és mikor foglalják el tőle — előtte teljesen ismeretlen oklevelekre való hivatkozással — ősi birtokát, vagy annak legalább egy részét.

E zavaroknak előidézője pedig az *»átkos emlékü János deák«* (Johannes litteratus maledictae memoriae) volt.

Ennélfogva talán nem lesz érdektelen, ha azt a keveset, a mit eddig róla és eljárásáról tudunk, néhány szóban röviden összefoglalom.

Az 1391-ben megtartott oklevélvizsgálat előtt, körülbelől egy évvel, leplezték őt le.

Ugyanis Rásztokay Fábían fia Demeter, több rokonával, a Domithka fiaival együtt, nevezett János deáknak egy IV. Béla király nevére hamisított oklevele alapján a Kubinyi-család őseinek, Felsőkubini Miklós fiának : Salamon deáknak kárára és jogainak sérelmére a Kubin (Kolbyn) birtok határain belül fekvő *Leschina telepítvényt és erdőt* (a mai Lestin, Lestinye kisközség Árva vármegyében) a maguk részére el akarták foglalni.

Feljelentették tehát Liptó vármegye alispánjánál, a ki *Madáchházán* (ma Madocsán) lévő házában tényleg sok hamisított királyi, káptalani, konvinti oklevelet, pecsétet és ezekről vezetett regisztrumot talált fel ; a jogtalan foglalás ellen pedig nevezett Salamon deák a maga és összes rokonsága nevében 1390. nov. 2-án László turóczy prépost és a konvent előtt — hivatkozással az alispán által nemrégiben a János deák házában tett felfedezésére — tiltakozását fejezte ki.

Az érdekes oklevél, a mely ezeket elmondja, eredetiben a *Meskó-család* levéltárában őriztetik.¹

A nagy mennyiségben feltalált hamis oklevelet felvitték Budára és bemutatták Zsigmond királynak, a ki az ország előkelőivel és báróival ámulva nézegette és olvasta azokat ; ennek megtörténte után pedig lepecsételve, Bebek Imre országbírónak adta át, hogy azokat Liptó vármegye közönségének mutassa be.²

Az *átkos emlékü János deákot* 1390. szept. 26-ika előtt — valószínűleg hamisítványaival együtt — Liptó vármegye alispánja és szolgabirái, továbbá a megye közönsége jelenlétében — elretentő példaképen — máglyán megégették.

Madáchsháza (a mai Madocsán) nevű birtokát Zsigmond király Temesvárott 1390. szept. 26-án kelt oklevelében *Choltói Jánosnak és Mártonnak* adományozta ; a szépei káptalan őket

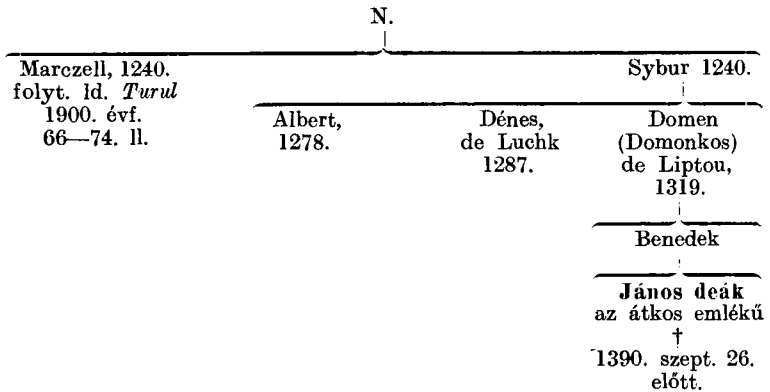
¹ Közli Meskó Márton : *A felső-kubini Meskó-cs. leszármazása és történelmi emlékei* cz. Gyomán, 1894-ben megjelent művében. V. ö. Horváth S. cikkét a *Turul* 1905. évf. 34—35. ll.

² Ld. a liptói regisztrum bevezetését.

ugyanezen évi nov. 19-én a birtokba be is iktatja, 1391. szept. 24-én az oklevélvizsgálatra egybegyűlt megyegyűlés tizenkettedik napján pedig Bebek Imre e birtok határait is megállapíttatja.¹

Ez oklevél eredetiben Csoma József devecseri levéltárában van meg.²

Az 1390. nov. 2-i, előbb idézett s tőlem a *Turul* 1895. évf. 34. lapján némileg helyesbítve közölt oklevél alapján az *átkos-émlékű János deák* leszármazása is megállapítható volt s ez a következő:

Vagyis Marcell és Sybur révén törzsrakonságban állott a Thuriki és Komjátnai *Thuránszky* családdal, a melynek levéltárában *személyére, foglalkozására* és esetleges utódaira nézve is talán bővebb adatok volnának találhatóak.

Nagyszabású hamisításait kétségenkívül anyagi haszon, bőséges jutalom fejében űzte, a mire napjainkban is — sajnos — elég példát találhatunk.

I.

Az ezen János deák által előidézett állapotok megszüntetésére rendelte el Zsigmond király a liptómegyei általános oklevél-és birtokvizsgálatot.

Valószínűleg még 1390-ben adta ki parancsát és megbízta Bebek Imre országbíró, liptómegyei főispánt, hogy azt a reá ruházott teljhatalommal tartsa meg.³

¹ Ld. Horváth S. id. m. 43. 44. ll.

² Ld. Horváth S., *Turul*, 1905. évf. 35. l.

³ Ld. A liptói registrum bevezetését.

Ezen oklevélvizsgálat tekintetében a *liptói és turóczi regis-
strumon* kívül (mert ezen utóbbi megyében is éppen olyan zavaros
birtokviszonyok uralkodtak, mint Liptóban és Zsigmond király
erre a megyére nézve is elrendelte az általános oklevélvizsgálatot,
melynek eredménye a *turóczi regis-
trum* volt), mondhatni semmi
sem maradt reánk, a miből bővebb tudomást szerezhetnénk
e rendkívül érdekes ügyről s így egyedül arra lehet és kell
támaszkodnunk, a mit a két regis-
trum, illetőleg a mindkettőnél
bevezetés és befejezéseként szereplő, egymással majdnem teljesen
megegyező néhány sor nyújt, s a melyekben az előzményeket
gyér szavakban elmondva találjuk.

Az Országos Levéltárban, továbbá a Magyar Nemzeti
Muzeum levéltárában ez irányban folytatott kutatásaim teljesen
eredmény nélkül maradtak ; ellenben a két regis-
trumban összeírt
oklevelek közül igen sokat sikerült — a felvidéki családi levél-
tárakból — részint okmánytárainkban közölve, részint és főleg
néhai Mailáth Béla nagyrédmű tudósunknak, éppen Liptó vár-
megye törzsökös nemes családjával behatóan foglalkozó, nagy-
becsű értekezésében idézve, megtalálnom.¹

Sajnálunk kell, hogy Majláth ezen megkezdett munkáját
befejezetlenül hagyta ; de még inkább sajnálunk kell azt, hogy
az e munkájához összegyűjtött, eddig legnagyobbreszt kiadatlan,
összesen 405 darabot tevő oklevél-másolatgyűjteménye — úgy
látszik — teljességgel elkallódott.

Mert ki tudja, meddig kell majd várakoznunk, a míg ez a
becses, ismeretlen oklevélanyag ismét együtt és a tudomány
részére felhasználható lesz.

De így is, a liptó- és turóczmegyei birtokviszonyokat — az
eddig megjelent és ismert oklevelek alapján — vizsgálva, azt
látjuk, hogy a XIV. századnak már közepe táján fordulnak elő
esetek, a mikor egy és ugyanazon birtokra két félnek is vannak
adománylevelei, hogy a birtokviszonyok e két megyében hova-
tovább, mindjebben összezavarodnak s a vagyonbiztosság fölötte
kétes alapon áll ; mert senki sem tudhatta, mely napon veri ki
őt egyik vagy másik birtokos szomszédja, vagy más e megyei
birtokos, az ő jogosnak tudott birtokából, állítván, hogy ezen
birtokra neki gyökös oklevelei vannak.

Ezt azután természetesen visszafoglalás, hatalmaskodások,
pörösködések és perdöntő párbajok követték.

Igy versengett, hogy csak egy esetet említsek, a Palugyay
család őseivel, Boda fia Miklóssal, a Mysal generatio, a mai

¹ *Liptó megye törzsökös családjainak története az 1526. évig*, Buda-
pest, 1892. Különlenyomat a *Turul* VIII. és IX. kötetéből ; ld. továbbá
az id. folyóirat XVIII. kötetét is.

Köves-Poruba területeért — hamis oklevelek alapján, — mely versengést azután a Dancs mester ítéletében elrendelt perdöntő párbaj véletlenül a Boda fia Miklós javára döntött el. Érdekesen írja le ez eset egész történetét Majláth Béla idézett művének 62—66. lapjain.

Már az ezen jogtalan birtokfoglalások eseteiben felmutatott hamis oklevelekben is az *átkos emlékü János deák* keze művét kell keresnünk, míg végre 1390-ben rajta vesztett.

Az ő bűnös működése hozta létre a *liptói registrumot*, melynek becses eredetijét ma is őrzi a vármegye levéltára; s ő volt az, a ki a megye jog- és birtokviszonyait, hamisított okleveleivel, a melyekhez természetesen pecséthamisítások is járultak, teljességgel megzavarta, sőt ezenkívül Zsigmond királynak királyi jogait is sértette, jövedelemforrásait pedig apasztotta azzal, hogy a köteles királyi szolgálmányok alól mentesített.

Ez utóbbi állításom bővebb igazolására szükséges, hogy némi kitérést engedjek meg magamnak.

II.

A két vármegye: Liptó és Turócz, eleintén tisztán királyi birtok, *praedium regale*; a hol mindennemű birtokjognak forrása egyedül a korona, illetőleg a király személye volt, ellentétben az ország más vármegyéivel, a hol a királyi jogon kívül az ősfoglalás, *prima occupatio* s annak jogi következményei játszottak szerepet, vagy más kifejezéssel élve, a hol *nemzeti birtokok* feküdtek s a hol ezek keretén belül az *ősi szokásjog* dívott,¹ s a mely ősi szokásjogot Szent István királyunk másíthatlanul, sértetlenül hagyott s utódjai is tiszteletben tartottak.²

Már Pauler Gyula, néhai nagynevű tudósunk is kimutatta, hogy Liptó és Turócz mint vármegye Szent István király idejében egyáltalában nem létezett³ s hogy e területek még II. Géza idejében is csak mint a király *vadász- és halássterületei* szerepeltek, s hogy a zólyomi ispán (comes de Zoulum) hatásköre alatt állottak.⁴

A registrum adatai szerint is 1256-ban még mint *provincia*

¹ Ld. Tagányi Károly, *Megyei önkormányzatunk keletkezése cz. művét*, Budapest, 1899.

² Pauler Gyula, *Szent István alkotmánya, Századok* 1879. 111. és 122. ll.

³ *A M. Nemzet Története az Árpád királyok alatt*, I. 68—73. ll.

⁴ U. ott 325. l.

Liptoviensis,¹ 1286—1336-ig mint *Liptovia, districtus de Lipto*² és csak 1358-tól kezdve szerepel mint *comitatus de Lipto*.³

Természetes is, hogy ezek az országos gyepekön is túl fekvő irdatlan rengetegek csak később és lassanként népesedtek be.

Első telepesei a XII—XIII. században a már említett királyi vadászok, halászok, peczerek, erdőőrök, kőfaragók, íjjászok stb. voltak. II. Endre és még inkább IV. Béla király uralkodása alatt pedig a városok, bányavárosok létesítése is hozzájárult a művelődési viszonyok megalapozásához.⁴

Mindamellett a telepítés folyamata sokkal nagyobb mértéket kezd ölteni azon — ma még teljesen pontosan nem ismert — időponttól kezdve, a mikor *Zólyom* és *Liptó királyi várak* fölépültek. Előbb alig, mint a XIII. század vége felé.

Arra nézve ugyanis, hogy Liptó vára a tatárjárás előtti időben fennállott volna, nincsenek adataink.

Az első oklevélbeli nyomok 1262-ből valók, a mikor IV. Béla király Galicus János mesternek Liptóban 4 ekényi területet — a későbbi Olaszí — adományoz, oly kötelezettséggel, hogy ő és utódai, hadjárat esetén, mint katonák, *Liptó vára védelmére* tartoznak visszamaradni.⁵

Továbbá ugyanezen évben IV. Béla király Isombar íjjásznak és Hough kőfaragónak *Liptó vára* aljában 3 ekényi földet adományoz.⁶

A Galicus Jánosnak tett adományt IV. László király 1278-ban, nem pedig a mint Pesty állítja, 1287-ben, a fenti kötelezettség fentartása mellett átírja és megerősíti.

A Wenzel Gusztávtól az *Árp. Új Okmánytárban*⁷ közölt azon 1261. évi oklevél ugyanis, melyben Csókakői Tamás mester mint *liptói comes* (comes provincie nostre de Liptou), Wenzel szerint meg éppenséggel *főispán* szerepel, minthogy ez Rajcsányi Ádám hamisítványa, tekintetbe nem vehető; és ennél fogva Pesty Frigyesnek erre az oklevélre alapított nézete és az a következtetése, mintha IV. Béla király ezzel kísérletet tett volna, hogy Liptót vármegyévé szervezze, teljesen alap nélküli.⁸

¹ *Liptói registrum* 24. l.

² U. ott, 23., 27., 29. és 37. ll.

³ U. ott, 51. l.

⁴ V. ö. Péch, *A bányavárosok cz.*, továbbá Hóman Bálint jeles munkáját, *A magyar városok az Árpádok korában*, Budapest, 1908.

⁵ Ld. *A liptói registrum*, 34. o. V. ö. Pesty Fr., *A magyarországi várispánságok tört.* 308. l.

⁶ U. ott 58. l. Eredetije a Bobrovniczky-cs. levéltárában. V. ö. Pesty Fr. m. u. ott.

⁷ XI. köt. 504. l.

⁸ Pesty Fr., id. m. 310. l.

De visszatérve az előzőekben említett telepítésekre, ezek azért vettek nagyobb arányokat, mert a királyi udvartartás népeinek ellátására, a vármunkálatok, várszolgálatok stb. teljesítőinek élelmezésére, ruházására stb. falvakra, falvak létesítésére volt szükség.

Ez tehát a *tulajdonképeni telepek* megalakulásának időpontja.

Ezeken a területeken azután a falvak, bányavárosok teljesen városi módon szervezkedtek és fejlődtek, valamennyije kir. adománylevél (privilegium) alapján; de még azon intézményekre nézve is, a melyek e privilegiumok keretén kívül estek, a kir. adományok következtében az általános nemesi jog jutott érvényre ezeket illetőleg is.

De mindezek daczára mégis lényeges, mélyreható különbség volt ezen megyék, Liptó- és Turóczmegye, nemesi és az ország többi nemesi között ebben az időben. Éppen a *liptói registrum* is bizonyítja, hogy a legritkább volt az olyan adomány, a mely valamelyes *viszontszolgálatot* ne követelt volna, vagy a mely *bizonyos kötelezettséget* ne rótt volna ki az adományozottra.

A mikor ugyanis ezen két vármegye a XIII. században kezdett benépesedni, akkor már a nemzeti köztudat éles különbséget tett a királyi megyék és a király egyéb családi javai között. Igaz ugyan, hogy a megyék a király hatalma alatt állottak, jövedelmüket a király szedte, illetőleg ispánjai útján szedette, csak-hogy ezek a jövedelmek és az ott élő népek az *ország közszékhaira* voltak lekötve. Más szóval ezek a területek (későbbi megyék) *országos javak* voltak, ellentétben a király egyéb családi birtokaival, javaival.

Ilyen királyi javak voltak a királynak *vadász-, halászerületei* és egyáltalában mindazon birtokai, a melyeken kir. várak és várszerkezet nem létesültek. Ennek következménye volt azután az, hogy az ilyen *nem megyei* területen élők közvetlenül a királyi udvar hatalma alatt állottak, mint a többi kir. udvarnokok, lovászok, tárnokok, egyszóval más királyi népek.¹

Ha tehát a király *ezek közül* valakit kisebb-nagyobb szabadsággal felruházott, megnemesített, vagy megadományozott is, azt mindig csak bizonyos kikötések, föltételek mellett tette.

Tette és tehetette azért, mert ebben őt semmiféle régebbi birtokjog nem korlátozta; de viszont tennie kellett azért is, mert e rendkívül gyér lakosságú megyékben az illetőknek *különleges* szolgálatait nem is nélkülözhetette; az illető vagy ille-

¹ V. ö. Pauler Gy., *Megye? Várispánság? cz. értekezését, a Századok* 1882. évf. 202—222. ll.

tők helyébe másokat nem alkalmazhatott. Példával megvilágítva, ha az erdőőrt, halászt megadományozta, az illetőt az erdőőrök, a halászok fejévé, a vadászt a vadászok, a kir. peczért a peczerek fejévé tette.

Magából a *liptói registrumból* idézem a következő bizonyítékokat, a melyek a *szolgálmányokra* vonatkoznak :

1. 1230. II. Endre király Beucha és Hauk Polkónak Liptó területén egy üres területet — melyen valamikor Magyarfalu állott — ad, a hozzávaló erdőekkel és rétekekkel, továbbá vámmentes vásárjogot adományoz nekik, *oly föltétellel* azonban, *hogy ők és utódaik neki és utódainak szolgálni tartoznak. Liptói registorum* 41. l.

2. 1262. IV. Béla király *Galicus János* mesternek Liptóban 4 ekényi területet — a későbbi Olaszi — adományoz, azon kötelezettséggel, hogy ő és utódjai, hadjárat esetén *Liptóvára védelmére tartoznak visszamaradni.*

IV. Béla király ez adományát IV. László 1278-ban átírja és megerősíti. Az említett 4 ekényi területnek 1391-ben Olaszi a neve; nem lehetetlen tehát, hogy a *Galicus* alatt *olaszt* is értettek; és továbbá, mivel ezen Olaszi 1391-ben is *condicionalis (föltételes) föld*, — ekkor Olaszi János fia Péter deák bírta — ez a *conditiónak*, a kötelezettségnek azon esete, a melynél a föltétel, a *szolgálmány* kötelezettsége nem a személyen, hanem magán a földön, a birtokon nyugodott. U. o. 34. l.

3. 1265. júl. 21. IV. Béla király Gybe (Hybe) városának és vendégeinek kiváltságokat ad, de ezek fejében minden telek 1 aranyat fizet minden Szt. Márton napján, s az egész összeget a bíró adja át a királynak. U. o. 46. l.

4. 1272—90. IV. László király a *lazani jobbágyoknak* kiváltságot adományoz. U. ott. 51. l.

IV. László király ezen kiváltságlevelét a R. Károly király idejében tartott birtokvizsgálat alkalmával tulajdonosai felmutatták és ezen R. Károly korabeli registrumba történt fölvétele alapján kelt N. Lajos királynak 1364. okt. 24-iki oklevele, melyben meghagyja Bebek György és István liptói kir. ispánoknak, hogy *István fia Pált* mezei munkákra ne szorítsák; *hadakozó szolgálatot* azonban *köteles teljesíteni.*

5. 1287. márcz. 23. IV. László király Mártonnak és Zeuche fiának, liptói jobbágykiváltságot és *föltételes földet* — a későbbi Benefalva — adományoz. U. ott, 36. l.

6. 1287. IV. László király Benedek, Márk és Móricz liptói jobbágyfiaknak egy, Kispalugya faluból kihalított 2 ekényi *föltételes földet* ad. U. ott, 50. l.

7. 1288. okt. 18. Benedek, Márk és Móricz, kispalugyai 2 ekény *föltételes földüket* Chyma fiának Miklósnak, Pálnak és Péternek,

továbbá Iwachon, János, Ivánka és Chyma liptói jobbágyfiaknak 9 márkáért eladják. U. ott, 50. l.

Kétségtelen, hogy a vevők a földön nyugvó föltételeket szintén kötelesek voltak teljesíteni.

8. 1300. júl. 22. III. Endre király Tarnouch birtok egy meghatározott részét Lyubennek, Mártonnak, Lyubachnak, Pálnak és Istvánnak, Benes fiainak adja, a *liptói jobbágyfiszolgálat* kötelezettsége mellett. U. ott, 48. l.

9. 1353. máj. 11. N. Lajos király a 3 ekényi földet tevő *Bakonya* máskép *Váralya* nevű föltételes birtokot, János fiainak, Péternek, Miklósnak és testvéreiknek adja, oly föltétel mellett, hogy egy pánczélos vitézt tartoznak a kir. zászló alatt harczoló kir. seregbe küldeni. U. ott, 34. l.

10. 1355. júl. 30. N. Lajos király László fiainak, Mihálynak és Mesének, és Lestár fiának (az előbbi László fia) Fülöpnek, 3 ekényi föltételes földet adományoz azon kikötéssel, hogy hadakozás esetén ezen területükről két *fejgyveres vitézt tartoznak előállítani* és ha Liptó várának hadviselése van, szolgálatokat tartoznak teljesíteni. U. ott, 39. l.

11. 1358. jún. 29. N. Lajos király, mivel a R. Károly király idejében tartott oklevélvizsgálat alkalmával keletkezett regisztrumban bejegyezve találta IV. László királynak Iván fia, Pál elődjei részére adott kiváltságlevelet, meghagyja Bebek György és István, liptómezei kir. ispánoknak, hogy Pált mezei munkálatokra ne szorítsák; *hadakozó szolgálatot azonban tartozik teljesíteni*. U. ott, 51. o.

A lehető legritkább adomány volt tehát az olyan, a mely semmiféle szolgálmányhoz nem volt kötve, és még ebből sem következik föltétlen biztossággal az, hogy az illető megadományozott, bizonyos az ő régebbi foglalkozásának megfelelő és nemesi szabadságát nem korlátozó, nem sértő, tisztesebb hivatalos működéssel ne lett volna megbízva, még akkor is, ha esetleg ez az oklevelekben határozottan nincs is megjelölve.

A királyi praediumok természetéből következett továbbá, hogy e területeken egyrészt megyei szervezet, önkormányzat, mintegy magától — nem lévén autochthon nemessége — nem fejlődött, és másrészt a királyi megye nemeseit (várjobbágyok) nem találjuk.

Ezek helyett az ú. n. *jobbágyfiúk* (filii jobagionum) szerepelnek, mint Liptó és Turóc vármegyének, a hol velük léptenyomon találkozunk, igazi különlegessége.¹

Katonai, hadakozó szolgálatuk fejében kiváltságokat élvez-

¹ Egy esetben, 1216-ban említettnek ugyan *nyitrai* (Wenzel, XI. 135.) és egy másikban 1251-ben *pozsonyi várjobbágyfiúk* (Wenzel, II. 222.) is.

nek és körülbelől egy rangban állanak az ország egyéb helyein, a várispánságoknál szereplő várjobbágokkal.

Ezen megyékben ennél fogva a megyei önkormányzatnak csakis III. Endre király 1291. és 1298. évi törvénye alapján kellett szerveznie, a midőn a törvény kimondja, *hogy a közigazgatást minden megyében 4—4 szolgabíró eszközölje.*¹

Magából a liptói registrumból 1345. júl. 29-éről van az első adat, hogy *Mihály liptói alispán és négy szolgabíró*, Pooch, László és Egyed anyja leánynegyedének István fiai: Pooch, László és Egyed, továbbá Péter fia, Beke, Mylath fiai Márk és Mihály részére, Márton fia, János által birtokban történendő kiadása tárgyában intézkednek.

Vannak azonban adataink, hogy *Mike*, comes és castellanus de Liptó, a *liptói provincia nemességével*, már 1294-ben a Szelnicz föld elcserélésénél hivatalosan működik.²

Továbbá 1317-ben Dancs, a ki eddig zólyomi főispán volt, Liptó megye főispáni méltóságát is kapja.³

A megyének tagjai, a tisztikar természetszerűleg másokból nem alakulhatott meg, mint a megadományozott, megnemesített egyénekből.

Az alispán a kir. várnagy (castellanus) volt, kinek szerepe ezeket a megyéket csak külsőleg tudta hasonlónvá tenni a többi megyéhez. A leköötöttség az ő szerepében is megnyilvánult. A várnagynak nemcsak a megyei közigazgatás menetére kellett ügyelnie, hanem *számon kellett tartania azt is, vajjon a megyei urak a régi adományokban kikötött szolgálmányokat teljesítik-e?*

Ez volt a fő indító oka annak, hogy a mikor a XIII. század végén a régi királyok megyéinek, uradalmainak, egyéb családi javadalmainak már csak romjai maradtak meg, egyes királyaink vizsgálatokat tartottak azok ügyében, minden jogtalan foglalást visszakapcsoltak és jegyzékeket készítettek róluk. Tudomásunk van IV. Béla ilyen registrumáról.⁴ Továbbá 1293-ban III. Endre király személyesen ment el Liptó, Turócz és Zólyomba, hogy az eltulajdonított, de a királyi birtokokhoz tartozó földeket visszaszerezze és határaikat újból megállapíttassa.⁵

R. Károly, N. Lajos és Zsigmond királyaink pedig *ország-szerte* összeiratták ezen kir. javakat, kinyomoztatták a szolgál-

¹ 1291: XVI. és XVII. art. Kovachich, *Sylloge*, 20. l. Eredetiben DL. 30586; és 1298: XXXII. art., Kovachich id. m. 38. o. DL. 13894. sz. Marczali, *Enchiridion*, 186—197. ll.

² Fejér, VI: 2. 11. l. V. ö. Pesty Fr., id. m. 311. l.

³ Fejér, VIII: 2. 75. l. V. ö. Pesty Fr., id. m. 312. l.

⁴ *Liptói és turóczyi registrum* 64. l.

⁵ Fejér, VI: 1. 243. l. Turócz vm. 1765. évi közgy. jkve 499—502. ll., v. ö. Pesty Fr., id. m. 309. l.

mányos népek szolgálmányait, jegyzékbe vétették, más szóval mintegy *leltárat készítették az egész királyi vagyonról.*

A lipitói regisztrumban is vannak nyomok, hogy ez a leltár-készítés és birtokvizsgálat e két megyére is kiterjedt.¹

Mint hogy az e két megyében élő nemések — miként azt az előzőkben kimutattam — túlnyomólag a király szolgálmányosai voltak, ennél fogva Zsigmond király, ha tekintettel volt is a megye birtokosaira, azok érdekeire, elsősorban mégis csak a saját érdekeit tartotta szem előtt és főleg *a veszendőbe ment királyi szolgálmányok ügyének rendezése céljából rendelte el az 1391. évi oklevélvizsgálatot.*

III.

Bebek Imre országbíró, lipitómegyei főispán, Zsigmond király parancsa alapján fölszólította tehát a vármegye nemességét, hogy az általa Boldogasszonyfalvára (ma Szentmária), 1391. szept. 13. napjára hirdetett általános megyei közgyűlésen jelenjék meg, s ki-ki hozza magával a birtokában lévő összes adományleveleket, hogy ezeket a vármegyei bizottság gondos vizsgálat alá vegye; tudtul adván azt is, hogy a király felhatalmazása alapján mindazokat, a kik esetleg nem akarják okleveleiket bemutatni, avagy bűnösöknek bizonyúlnak, birtokaiktól megfosztja és belátása szerint a király hű embereinek fogja adományozni.

A király és Bebek Imre országbíró szigorú parancsa nem maradt eredmény nélkül.

János deák borzasztó bűnhődése pedig előre is elrettentő példa gyanánt szolgálhatott mindazoknak, a kik általa készített hamis oklevelek birtokában voltak.

A megye nemesei csakugyan tömegesen jelentek meg; a kik személyesen nem jöhettek, helyettük küldtek.

Bebek Imre országbíró a megyei tisztikar és egyéb föl-eketett megyei nemések közbenjöttével törvényszéket ült. Minden egyes birtokostól számon kérték, hogy igazolja a maga birtokjogát; egyúttal megvizsgálták azt, vajjon teljesíti e köteles szolgálmányait, vagy ha ilyet nem teljesített, igazolnia kellett a szolgálmányok alól való mentességét.

Bebek az egyes birtokoklevelek és birtokjogok tárgyában, ha kétség merült fel, a megyei tisztikar, a többi föl-eketett megyei nemések, szükség esetén a jelenlevő szomszéd birtokosok tanúvallatása és az így szolgáltatott bizonyítékok mérlegelése alapján hozott ítéletet; és *ítélet erejével* bír ma is az így létrejött *lipitói regisztrum*, melyet, nézetem szerint, 1391. szept. 13-án már

¹ *Lipitói és turóczi regisztrum*, 51., 28. és 62. ll.

teljesen elkészítve olvastak föl a megyei közgyűlésen.¹ Két példányban állították ki. Egyik példányát Budán, a tárnoki házban helyezték el; ez azonban a török időkben elpusztult.

Mindamellet, úgy látszik, a vármegyei bizottság kötelességét annak idején nem teljesítette egészen lelkiismeretesen és pontossággal.

Fogyatékosnak mondható a bizottságnak az eljárása azon szempontból is, hogy a János deák házában talált — a vármegyének Zsigmond király parancsára bemutatott — hamis okleveleket, pecséteteket, továbbá az ezekről vezetett regstromait nem vette jegyzékbe; hogy továbbá a felmutatott oklevelek között talált hamis oklevelekről egyáltalában nem szól, pedig kellett, hogy ilyenek is szerepeltek legyen és lehetetlennek kell tartanunk azt, hogy egyikét-másikat fel ne ismerték volna.

Mert, ha ezt el nem mulasztja, ezzel a XIV. század korlátolt oklevéltani ismereteire, továbbá az oklevélvizsgálatnak kritikai eljárására rendkívül érdekes adatokat szolgáltatott volna.

Hogy a bizottság nem volt eléggé lelkiismeretes, azt onnan is következtethetjük, hogy egyiknek-másiknak atyafia abban benne lévén, alkalmasint későbbi, méltányos elismeréssel reá tudta venni, hogy nem egészen kifogástalan ügyét simán, az illető javára, intézte el. Támogatja ez állítást dr. Karácsonyi János becses munkája is,² a melyben nevezett tudósunk több olyan oklevélnek állapítja meg hamisított voltát, a melyek a liptói regstromban szerepelnek.

Volt természetesen olyan is, a ki nem sok elnézésre számíthatott a bizottság részéről és azért, ha hamisított oklevelei voltak is, azokat be sem mutatta; úgy hogy ezek esetleg ma is megvannak még.

A liptói regstromban nincsen is nyoma annak, hogy valakit birtokától, okleveleitől megfosztottak volna.

A turócziiban is csak egyetlen egy esettel találkozunk. Az itt 1391. szept. 27-én megtartott megyei közgyűlés folyamán Bebek Imre országbíró *Bakonoky Lőrincz fiától, Páltól* és testvéreitől, mint a kik Zsigmond királynak Dankfelde birtokon bírt *királyi jogait eltitkolják és megrövidítik, Dankfelde birtokot a király részére visszavette.*³

Mert ezen Dankfelde birtok Vidaffelde jobbágyi-birtokból

¹ Bebeknek a turóczi megyei 1391. évi szept. 27-iki közgyűlésre hívó rendelkezését közli Fejér, X: 1., 725—727. ll.

² *A hamis, hibás keltű és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig, Budapest, 1902.*

³ Turóczi Reg. 72. l.

hasíttatván ki és adatván el Danknak,¹ a ki ismét Gyuge fainak, Pál és Bodának adta el 1293-ban, ezeknek és utódaiknak *Bakonoky Pálnak a köteles jobbágyfiszolyálatot teljesítenie kellett volna.*

IV.

Az 1391. évi liptómezei oklevélvizsgálaton részt vett nemesektől, a mennyiben ez az eddigi kutatások alapján megállapítható, a következő, úgynevezett törzsökös liptómezei nemes családok származtak:

Az Andaházi (Andiczi) *Andaházy* (a Mylath törzséből), a Szentandrás *Andreánszky* (a Houk Polku törzséből), Nádasdi *Baán* (a Bogomér comes nemzetségéből), Szentannai *Bobrovniczky* (a Hough kőfaragó nemzetségéből), a Bodafalvi *Boda* (a László törzséből), a Bukovinai *Bukovinszky*, Jaszenovai *Csaplovich* (Liptói Mese törzséből), Csemiczei *Csemiczky* (a Zeuche nemzetségéből), a kihalt Szentkereszti *Czin*, a *Csoltóy*, a Dacsólami és Keszihóczy *Dacsó* (a Dobák nemzetségéből), a Dedinai *Dedinszky*, (tulajdonképpen árvamegyei), Detrichfalvi (Benedekfalvi) *Detrich* (a Hauk Polku törzséből), a Szentannai *Dobák*, ma is virágzó esalád (a Dobák nemzetségéből), a Liptóteplai *Dvornikovich*, Kelecsényi *Fejérpataký* (a Mylath törzséből), a Hliniki *Harabor* (a Harabor nemzetségéből), a Hórai *Horánszky* (a Houk Polku nemzetségéből), Nagyszelnici *Kaszaniczky*, Szelnici *Kevély*, Hadászi *Kiszely* (a Hough kőfaragó nemzetségéből), Berniczei *Kmoskó*, Felsőkubini, Nagyolaszi és Deményfalvi *Kubinyi* (a Hudkó nemzetségéből), Rásztokai *Kakusz*, Isipfalvi *Lavotta*, Királylehotai *Lehoczky*, Lubellai és Kisfaludi *Lipthay* (a Mylath nemzetségéből), Benedekfalvi *Luby* (a Houk Polku törzséből), Madocsáni *Madocsányi* (Teplai Kelemen nemzetségéből), Malatini *Malatinszky*, Felsőmattyasóczy *Mattyasovszky*, *Matyejecz* (tulajd. árvamegyei, a Hotymer törzséből), Felsőkubini *Meskó* (a Hudkó nemzetségéből), Motkószentkereszti *Motkó*, Rásztokai *Mótusz*, Ludrovai *Moys*, Behárfalvi *Nemes*, Okolicsáni *Okolicsányi*, Kispalugyai és Bodafalvi *Palugyay* (a László törzséből), Turóczdivéki és Nagypalugyai *Platthy* (a Marceus törzséből), Podhoráni *Podhorányi* (a Zalok nemzetségéből), Szentmiklósi és Óvári *Pongrácz* (a Serefel nemzetségéből), Pottornyai és Csáthi *Pottornyai* (a Serefel törzséből), Ivachnófalvi *Rády*, Felsőrásztokai *Rásztokay* (a Sepere törzséből), Kis- és Nagyselmezi *Styavniczky* (a Sceunichei János törzséből), Alsórásztokai *Szalay* (a Sepere törzséből), Szentiványi *Szent-*

¹ 1293 előtt, mert ekkor Vydas fia Dank és az ő fiai adták el a turóczy konvent előtt *Gyuge fiai Pál és Bodának*. U. o. 71., 72. l.

Ivány (a Bogomér comes törzséből), Szmrecsányi *Szmrecsányi* a (Bogomér comes törzséből), Nagy- és Kisselmeczi *Tholt*, Thuriki és Komjátnai *Thuránszky* (a Marczell és Sybor testvérek törzséből, a kiknek törzsrokona volt az *átkos emlékü János deák*, mivel az Sybor fiának, liptói Domennek unokája volt), és végül a Vitálisfalvi *Vitális*.¹

V.

A megtartott oklevélvizsgálat alkalmával az ott megjelentek által felmutatott oklevelekben említett birtokok, helységek, a melyekkel nevezett megyének XIV. századi topographiáját adhatjuk, a következők:

Akalichna.

Bakonya (Várallya), Basefelde (Kovachfelde), Benedukfalva, Benefalva, Benkháza (Zelnicze), Bensefyaandreasfelde (Bethlemfelde), Bohroch, Bodafalva, Boldogasszonyfalva (ma Szentmária), Brezna, Byhorfyaytul.

Chemerna (Chemperna), Cheurma (Churma, Fiathafalva), Chichkoteleke, Chorba.

Damsteleke, Damyanfelde, Dobrava.

Fiathafelde (Cheurma, Churma).

Gergerfalva, Gybe (Hybe) város.

Hakylise (Hauküléze, Jalochmelleke), Haraduk, Harankfyahaza, Hodaz, Hogfalwa (Houghfalva), Hougfelde, Hybe (Gybe) város.

Ilochfeu, Ipoochfalva, Isipfalva (Selniche).

Jallochmelleke (Hakylise, Haukülése), Javor, Jemnek, Jezerna-Luchka.

Kananuka, Kelemenfalva, Kis-Olaszy, Kis-Palugya, Kovachfelde, (Basefelde), Kovachou.

Latina villa (Olaszi), Lazan, Libele, Lipche, Liptóujvár, Lizkfalva.

Madachfelde (Madachhaza), Magyerfalu, Malatyn (Mechefelde), Malocharyte (Malocsarétje), Marcelfalva, Mayocho, Mechefelde, (Malatyn), Medekus, Meseháza.

Nadasd, Nagbokovina, Nagpalugya.

Olazy (Latina villa), Oztoy.

Parishaza (Zabopalfelde), Perbenye, •Poruba, Prozek.

Rosumbergh (Rózsahegy) város, Roztoka.

Salamonfelde, Sceuniche, Selniche (Isipfalva), Solmus, Stoisafalva.

¹ V. ö. Nagy Iván, *Magyarország családai*, Majláth Béla id. m. *Turul*, XVIII. köt. 66—74. ll. és Horváth S., *Turul*, 1905. 34—35. ll.

Tarnouch, Topla, Tornalya, Turapataka.

Vanych, Varalya (Bakonya). Vasych, Vayrisou, Veresmyhalyahaza, Vezveres, Vicarisaylise (Viciarisfiai-ülése), Vidafelde, Vyhodna.

Zabopalfelde (Parishaza), Zelnicze (Benkhaza), Zelniczefeu, Zentestfan, Zenthlylek, Zenthmiklós (Liptószentmiklós), Zenthpetur.¹

HORVÁTH SÁNDOR.

¹ V. ö. gr. Teleki József, *A Hunyadiak kora Magyarországon*, VI. köt. (Szabó Károly) 282—295. ll.

FÖLDY-DOBY ANTAL EMLÉKEZETE.

(1826—1908.)

*A Magyar Történelmi Társulat vándorgyűlésének rózsashegyi zárülésén
1909. szept. 1-én felolvasott emlékezésed.*

Mélyen tisztelt Vándorgyűlés!

A Magyar Történelmi Társulat Liptó vármegye és Rózsashegy város meghívására elhatározta, hogy e megyében vándorgyűlést tart, a mikor is a gyűlés keretében megszemlélik boldogult atyámnak, a bámulatatos szorgalmú és rendkívüli munkásságú genealogusnak, Doby Antalnak irodalmi hagyatékát.

Mielőtt a boldogult irodalmi hagyatékának legértékesebb részét, a magyar főuri családok ismertetése című, 35 kötetre terjedő, kéziratban heverő munkáját e gyűlés igen tisztelt résztvevőinek bemutatnám, bátor leszek a boldogult életét és munkásságát röviden, főbb vonásokban ecsetelni. Genealogiai és történetirói munkásságának bírálatába nem bocsátkozhatom, mert az tágabb látkörű, képzett szakembernek a feladata. Célom csupán az, hogy a kegyelet és hála adóját lerójuk némi képen azon férfú irányában, a ki saját erejéből, folytonos önművelés által magát hazánk jelesei közé küzdötte fel.

* * *

Régi nemesi családból származott atyám, de nemességéből csak a név és jellem nemessége maradt meg, a birtok az évek hosszú során lassanként elfogyott. A nagy lelkierővel felruházott férfúnak nem is volt erre szüksége, hisz nemes lelke, becsületes igyekezete, tiszta élete kárpótolta őt mindenért, de fájt humánus lelkének mindig a szegénység azért, mert nem segíthette kellően a szegényeket, szerencsétleneket, a különböző egyesületeket s még jobban fájt az igazság emberének az, hogy nem követhette lelke sugallatát, nem foglalkozhatott a tudományokkal annyira és nem áldozhatott értük annyit, a mennyit szeretett volna. Ha azonban élte folyását végigkísérjük, mégis azt látjuk, hogy a magyar nép azon kevesei közé tartozik, a kik önerejükből,

minden külső segítség nélkül, emelkedtek fel arra a polczra, a melyet részökre a sors kijelölt és a tudomány, az emberszeretet oltárán olyan nemes áldozatot nyújtottak, mint nem sokan azok közül, a kiket a sors ugyanolyan erre alkalmassá tett.

Az elmúlt század első felében, 1826 október 8-án született Szatmármegye Vitka nevű községében, a hol atyja, Doby József, r. k. kántortanító volt. Édesanyja a híres Tusnádi Pálffy családból való Pálffy Julia volt, a ki korán árvaságra jutván, atyjának testvérei mindenéből kiforgatták. Ez volt oka annak, hogy Pálffy Julia örömmel ragadta meg az egyszerű állású kántortanító kezét, a kinek oldalán 1831-ig, epemirigy által bekövetkezett haláláig, igen boldogan élt. A csapás óriási volt, hisz négy kis-korú gyermek zokogott az anya koporsója mellett, 3 lány és 1 fiú; a legnagyobb 9, a legkisebb pedig, Antal, a későbbi író, még csak 5 éves volt.

A haláleset mélyen lesújtotta a férjet, Doby Józsefet, mert imádásig szerette áldott lelkű nejét. Vigasztalására szolgált az, hogy szülei még éltek és így nem kellett újra megházasodnia. Midőn azonban anyja, Laborszky Anna meghalt, kénytelen volt 1840-ben másodszor is megnősülni, feleségül vevén Vásárosnaményből Szinay Veronikát.

Az élet ettől fogva gyökerestől megváltozott a csendes kis falusi házban. A gyermekek nem anyát, hanem a szó valódi értelmében vett mostohát kaptak Szinay Veronikában. A kis Antal eddig mindenkinek becézett kedvence volt, de most egy új világ tárult fel, a hová az édesapa mosolya csak ritkán tudott behatolni a mostoha irigykedése miatt. Elemi iskoláit apja mellett végezte a gyermek és pedig oly sikerrel, hogy midőn atyja temetni vagy a szomszéd helységek valamelyikébe misére ment a pappal, ő tanította a gyermekeket is. Tudományszeretete már ekkor kitört belőle, mert apjának 4 kötetből álló könyvtárát egészen kiolvasta, sőt Pethő Gergely »krónikáját« és Dugonics »Etelkáját« kívülről is tudta. A fián rajongással csüngő apa történelmi könyveket hord haza, csakhogy kedvében járjon. A sors melléje vezérli a vitkai ev. ref. egyház nagytudományú, de iszákossága miatt hivatalából elbocsátott lelkészét, Bátorkeszi Kiss Józsefet, a kit saját hivei nem fogadtak be, az emberiesen gondolkozó Doby József azonban házába vette. Ennek a férfinak köszönhetem — írja naplójában atyám — azt az alapot, melyen lelkem tehetségei felépültek.

Rövid ideig, alig másfél évig volt házuknál Kiss József, mert a mostoha anya elűzte a szerencsétlen embert, a ki csakhamar legyőzhetetlen szenvedélyének lett szomorú áldozata. Azután a kis fiút, Antalt, szemelte ki üldözése központjául, úgy hogy az

sem maradhatott meg otthon. Az apa tanítónak nem akarta nevelni fiát, mert azok szomorú sorsát látta saját magánál. Iparosnak szánta, a fiú pedig, mivel gyenge szervezetű volt, a szabóságot választotta. Ezért 1840 őszén Beregszászra vitte apja Deák János női szabóhoz, a hol két évig volt. A rossz bánásmód és élelmezés következtében itt annyira elbetegesedett, hogy haza kellett vinni. A mostoha miatt azonban nem volt maradása otthon, felgyógyulása után 1842-ben Szatmárra került Pritulszky János nevű, tót származású szabómesterhez, a ki az eleven, tanulékony gyermeket rövid két év múlva 1844-ben felszabadította, a mi az akkori czéhrendszer szerint a ritkaságok közé tartozott. Felszabadulását atyja nem érte meg, mert elhagyván felesége unszolására 27 évi szolgálat után Vitkát, a kisebb jövedelmű darai állomásra ment át, a hol a Szamosba fult, a mikor két kis gyermeket akart kimenteni belőle.

1845-ben elindult a kötelező vándorútra, megfordult Debreczenben, Kassán, Pesten, majd Szatmárra került, a hol czéhbe állott. Ekkor 1848-at irtak már és márcziusi szél lengedezett a levegőben. A veszélyben lévő hazának minden fiára szüksége volt, beállt ő is Vasvári Pál »Rákóczy« csapatába toborzó őrmesternek. A gyenge szervezetű fiatalembert azonban az izgalmak, a rendetlen életmód annyira kimerítették, hogy vérhányás miatt kórházba került. Felgyógyulása után hiába kérte nővére és annak férje, felcsapott újra katonának, de most »Lehel« huszárnak, a hol mint őrmester végigküzdötte a szabadságharcot. Világos után hazabujdosott, a hol jószívű rokonai és ismerősei elrejtették az üldöző császári hatalom elől, a környékbeli úri nők pedig annyi munkával halmozták el, hogy alig tudta elvégezni. A katonaság miatt még mindig zaklatták, azért Tiszaújlakra költözött, a hol felvettette magát a czéhbe és annyira megnyerte társai bizalmát, hogy megtették czéhjegyzőnek 1854-ben, a mely tisztét 1859-ig viselte.

Testi fáradalmi sohasem csigázták el annyira, hogy lelke műveléséről megfeledkezett volna. Mint inas, azután mint legény, később mint czéhbe állt mester minden szabad idejét az önképzésre fordította. Szépirodalmi és történelmi munkákat olvasott, míg társai mulattak. Nagy befolyással volt lelkére a »Vasárnapi Ujság«, a melyet első megjelenése óta haláláig legjobb barátjának ismert. Ebben az időben jelentek meg Boros Mihály népies munkái, a melyek egy kölcsönkönyvtár felállításának eszméjéhez vezették lelkét.

Tiszaújlakon szívesen látták az úri körök is a művelt iparost. Bejáratos volt Késmárky Sámuel tiszaújlaki kerületi orvos házához is és annak Anna nevű leányát 1856 szeptember 20-án fele-

ségül vette, a kitől 42 évig tartó ideálisan boldog házassága alatt 9 gyermeke született. A napi élet gondjai közt is maradt ideje, hogy régi vágyát, a kölcsönkönyvtárt megvalósítsa, a mely azonban a közönség szűkmarkúsága folytán nem vezetett a kívánt eredményre. Kárpótolta őt mindezekért az, hogy iparostársai 1859-ben egyhangúlag czéhmesterré választották meg.

Lelke vágyai azonban még mindig nem teltek be, folytonosan az lebegett előtte, hogy minél függetlenebbül élhessen a tudománynak. Végtelenül szerette az iparosságot, életmódját nem szégyenlette, hisz hazájának szolgált a varrótüvel is.

A tudományos foglalkozás után való vágytól hajtva, meg neje és sógorai unszolására mégis elhatározta, hogy az 1866-iki tisztujtás alkalmával állást kér Ugocsamegyétől. Folyamodott is a várnagyi állásért, kérvénye figyelmet keltett és már meg is választják, ha fel nem emelkedik az egyik értekezleti tag, Hagara Miklós, a ki teljes jóakarattal imígyen szólott: »csak ez az egy művelt iparosunk van, ne foszszuk meg tőle a megyét«, a mire őt elejtették.

Ugyanezen évben, mintegy kiengesztelésül, midőn báró Eötvös József a nemzetet egy országos iparegyesület felállítására hívta fel, a két megyei kiküldött egyikének atyámat választja meg Ugocsa, a mi nagy örömmel tölti el. Hozzá is lát feladata végrehajtásához, az egyesületnek mindenütt pártfogókat toboroz, lankadatlanul jár-kei, hangsúlyozza beszédeiben az ipar fontosságát hazafias szempontból, a mit mindenkinek kötelessége előmozdítani, hacsak »hazája becsüléséről hálátlanul meg nem feledkezik«.

1867 június 1-én nyílt meg a párizsi világkiállítás, a hová a kormány 8 pesti iparost akart kiküldeni tanulmányozás céljából. Atyámat is hevítette a vágy, hogy ő is személyesen lásson és halljon, azért folyamodott Gorove miniszterhez, hogy ő is részesülhessen segélyben. Ámde a kormány »legnagyobb sajnálattal« tudatta vele, hogy nincs pénz és így kérelmének nem tehet eleget. Pedig atyám igazi lelkiismeretességgel fogta fel a dolgot, mert kiküldetéséről felolvasások alakjában nemcsak az ipartársulatoknál, hanem még a megyebizottság ülésében is be akart számolni.

A sok sikertelen kísérlet, a melyeket az ipar érdekében véghezvitt, megérlelték neje és sógorai unszólása mellett benne a szándékot, hogy felhagy az iparral és csendesebb foglalkozás után néz, a mely mellett nyugodtabban élhet tanulmányainak. Folyamodott e végből a bécsi császári szab. hitelintézethez, a mely 1849-től 1870-ig bérelte a sószállítást és eladást Magyarországon. Az idegen, osztrák intézet majd minden tisztviselője a Tisza mentén Máramarosszigettől Belgrádig 48-as honvédekből került

ki. Sószállító biztos lett atyám is, hatásköre az volt, hogy Nagyszőlőstől Várig felügyelt a sóval terhelt tutajokra.

Gróf Lónyay Menyhért pénzügyminiszter 1869-ben egyezsége lépett a bankkal, hogy 1870 január 1-ével a sószállítás és eladás a magyar kincstár kezelésébe megy át és a bank sóüzleti tisztviselőit is tartozik a kormány átvenni. Így jutott atyám kincstári szolgálatba. Az élesdi sóhivatalhoz nevezték ki mázsatisztté. Ezt a hivatalt azonban sohasem állították fel és a tiszaujlaki sóhivatal kérelmére ott hagyták 1873 június 30-ig, a mikor Homonnára helyezték át mint ellenőrt. Tizenkét évet töltött itt egész 1885 szeptember 5-ig, midőn sótárnoknak léptették elő és Bártfára helyezték át. Jó barátainak emléke, meg az a két sirdomb, a mely a homonnai kis temetőben egymás mellé borult, a már javakorabeli embert Homonnára vonzották vissza, a hová saját kérelmére 1892 szeptember 6-án vissza is helyezték. Itt működött becsületben, tisztességben, a legnagyobb fokú pontosságban, a mely feljebbvalói teljes elismerését meghozta neki a homonnai sóhivatalnak 1903 május 1-én történt beszüntetéséig, a mikor nyugdíjazták.

Mint nyugdíjas továbbra is Homonnán maradt. Ezután csak munkáinak élt már, rendezgette feljegyzéseit, naplóit, levelezéseit, nagy családtörténeti munkáját, a melyet szükös anyagi viszonyai mellett nem tudott kellően értékesíteni. Garast-garas mellé téve, hordta össze a forrásokat, éjt-nappalt összetett, csak-hogy minél hitelesebb adatok birtokába jusson. Szájából vette ki úgyszólván a kenyeret, hogy tudományos és emberbaráti szenvedélyének eleget tehessen, könyvtárakat alapított és százzszámra menő könyvekkel gyarapított, iskolákat, templomokat, szegény tanulókat, közművelődési egyesületeket ezekkel segélyezett és végül az, a ki mindezt megtette, a ki életében csak jót és nemeset cselekedett, majdnem mindenkitől elhagyatva halt meg. 1907. év elején elveszti szemvilágát, a mikor a *Századok* egyik címlapjára fájdalmasan jegyzi fel, hogy most már nem tudja »ezt a nagybecsű folyóiratot olvasni«. Gyermekei messze vannak tőle, az a ki mellette van, még reá, a megélemedett öreg emberre szorúl. De ő azért nem csügged, Istenbe vetett hittel, példás keresztényi türelemmel viseli sorsát, mert tudja, hogy Isten a benne bizókat sohasem hagyja el. En segélyeztem anyagilag hosszú és kínos betegségében, a miről a sír szélén álló atyám megható szavakkal emlékezik meg leveleiben. Így érte a nemes férfiút a halál 1908 január 25-én munkával telt élet után, a miért azonban jutalmat nem kapott soha.

* * *

Boldogult atyám ezen vázlatos életrajza után áttérek működésének rövid ecsetelésére.

Röviden azt mondhatjuk róla, hogy nem volt a közéletnek egyetlen olyan kérdése sem, a mely iránt élénken nem érdeklődött volna. Irodalmi munkássága sokkal nagyobb és terjedelmesebb, semhogy arról ilyen szűk keretben beható bírálatot lehetne mondani. Azokat a munkáit, a melyek nyomtatásban is napvilágot láttak: Podmanini és aszódi báró Podmaniczky család és a nagylónyai és vásárosnaményi gróf, báró és nemes Lónyay család ismertetése, a kritikuskok egyhangulag hézagpótlónak nyilvánították. Ez a két munka csak mutatóvány abból a hatalmas sorozatból, a mit ő »A magyarországi benszülött és beköltözött mágnessé családok ismertetése« czímen kiadni szándékozott. Az említett két mutatóványfüzet is csak úgy jelenhetett meg, hogy az illető két család segítette az anyagilag szegénysorsú szerzőt némi honoráriummal, meg a nyomdai költségek viselésével. A többi mind kéziratban hever. Hogy mi van azokban lerakva, mennyi értékes adat van elrejtve bennük, a melyek a magyar történelem nem egy lapjára vethetnének egy-egy világító sugarat, azt majd csak az mondja meg, a ki hangyaszorgalommal, kritikus elmével, hazafias lelkesedéssel hozzálát a rengeteg sok kézirat áttanulmányozásához.

Huszonhat évig dolgozott egyfolytában atyám e nagy munkáján, arra szentelte minden szabad idejét és vagyonát, kísérlete mégis hajótörést szenvedett az érdekeltek nemtörődősége miatt. Folyton a nemzeti eszmény lebegett szeme előtt, a hazafias tisztelet oltárára akarta emelni azokat a családokat, a melyek a magyar haza életében jelentős szerepet játszottak, halhatatlansággal kínálta meg őket, azonban ők nem vették észre a szerény, zajtalanul munkálkodó író. Munkája 35 kötetben jelent volna meg, a felhívás szerint 177 füzetben, de kiadó nem akadt csak úgy, ha lesz 400 előfizető. És még 200 sem akadt.

A felhívás kibocsátása előtt elküldött egyes füzeteket hazánk akkori hírneves férfainak, a kiknek mindegyike elismerőleg nyilatkozott atyám munkájáról, dicsérték, hangyaszorgalmát bámulták, csodálkoztak a rengeteg egybegyűjtött adaton és buzdították azok közrebocsátására. De ez, mint említettem, kellő érdeklődés hiányában hajótörést szenvedett.

A bírálatok szerint atyám előadása világos, tiszta, az eseményeket mesterileg csoportosítja a személyek körül és az egyes szereplő személyek ténykedéseiben valódi, nemzeti történelmet ír önálló felfogással, eleven képzelő erővel. Mintha oda volna tapadva lelke a tárgyhoz szüntelen, oly közvetlenséggel, meggyőző igazsággal követi azt és el nem hagyja, míg bámulatos

széleskörű olvasottsága rengeteg adataival teljes képet nem adhatt a keretnek.

Számtalan kisebb közlemény jelent meg tőle a szakközlönyökben. Kéziratban lévő nagy családtani munkáját pedig nem egy író használta már forrásmunka gyanánt. Ugocsa megye családainak történetét még Tiszaújlakon írta meg, mely kézirati művét a nagyszülősi polgári iskola könyvtárának ajándékozta.

Működéséért, a melyet a heraldika és genealogia terén kifejtett, a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társulat levelező tagjának választotta. Midőn a »Pallas Nagy Lexikona« című vállalat megindult, a heraldikai és genealogiai rész szerkesztésére atyámat kérték fel, ámde ő alig egypár kötetbe dolgozott, mert előrehaladt kora miatt minden idejét csak arra szentelte, hogy nagy családtani munkáját befejezhesse, a mire a Magyar Tudományos Akadémiától segélyt is kapott.

Atyám maga sem tartja művét teljesen befejezettnek, szerényen csak építőköveket akart összehordani a magyar történelem szilárd felépítéséhez. Célja volt a nemzetnek szolgálni, hogy benne a történeti öntudatot a multak előadásával ápolja és mind szélesebb körök tulajdonává tegye. Célja és törekvése előtt mindenkor tisztelettel kell meghajolni azért a helyesen gondolkodónak.

Hogy milyen és mekkora atyám irodalmi működése, a mint említettem, csak akkor fog kitünni, ha kéziratai avatott kezekbe kerülnek. Sokkal tisztábban áll a vizsgáló szem előtt atyámnak, mint embernek, a szerepe. A törékeny, folyton beteges test, a mely beleöszült, meggörbült a huzamos munkában, olyan nemes lelket zárt magába, a milyennel csak kevesen dicsekedhetnek. Szegény volt atyám a szó teljes értelmében, hisz fizetése alig pár száz forint és abból még egy többtagú családot is el kellett tartania. De ez mind semmi. A humánus ember lelke mindannyiszor fájdalommal feljajdul, valahányszor másokat szenvedni lát. Tehetségéhez mértén segít a testi szenvedőkön, mert eszében tartja mindig a saját szerencsétlenségét, midőn 1869 december 1-én éjjel az árvíz mindenéből kifosztotta és ő maga is jóakarói segélyére szorult.

Nemcsak a testnek vannak azonban szenvedései, vannak a léleknek is, a melyek majdnem mindig súlyosabbak, mint a testéi. Atyám nemes léleke felfogta ezt, a lelki szegényeken akart első sorban segíteni, hogy a kiművelt lélek ereje életben tartsa a testet is. Gondolatai kiterjednek a nép-, közép-, szak- és felsőbbiskolákra, sőt az iskolákból kikerült egyénekre is.

A népiskolák javítása tárgyában Ugocsa megyében az »Iskolai bizottság«-hoz azt a véleményét terjeszti be, hogy ne csak

erkölcsi támogatásukkal mozdítsák elő a népnevelést, hanem az erkölcsi hatás mellé buzdításul a szorgalmasabb tanítóknak és tanulóknak ösztöndíjakat is alapítsanak, hogy ezáltal nemes verseny keljen lábra a jó ügy körül. A népnevelést előmozdítani nemcsak emberi, de hazafias kötelesség is, különösen a Kárpátok vidékén, a hol még az iskolák nagyobbrészt kezdetleges állapotban vannak. Bár sokan azt mondják — írja naplójában, — hogy a népnevelés ügyét csak a bolondok és költők teszik hazánk legelső teendői közé s ezek azt hiszik, hogy elég lesz nemzeti nagyságunkra, ha nagy embereinknek hizelgünk, ha nimbuszát fáklyafénnyel szaporítjuk, de én ezek ellenében a jeles Jókai-val azt állítom, hogy legszükségesebb illuminatio a nép lelkében gyujtandó világ, mert nagy csak akkor lehet hazánk, ha nagy emberei egy nagy népre támaszkodhatnak.

Ő maga iskolába nem járt soha, az iskoláztatást megtagadta tőle a sors keze, egész életében magának kellett megtanulnia könyvekből mindazt, a mire szüksége volt, azért mindig különös gonddal és figyelemmel fordult az egyes iskolák felé, hogy azok tanulóit tőle telhetőleg segítse. Szájából veszi ki a kenyeret, hogy a különböző iskoláknak a jobb tanulók jutalmazására pénzádományokat küldhessen. Hogy mennyit küldött szerteséjjel az országba pénzt és könyvet, azt itt felsorolni lehetetlen.

Égett a vágytól, hogy mennél több művelt embere legyen az országnak. Ezért, midőn 1869-ben az árviz elpusztította házát, legjobban 1600 kötetből álló könyvtárát sajnálta. És nem csüggedt el, újra hozzálátott a gyűjtéshez, hogy könyvtárát visszaállíthassa, a mi sikerült is. Kölcsonkönyvtárát ingyen bocsátja a tanítók rendelkezésére, a nagyközönség pedig csekély 4 koronáért használhatta. E vállalkozásában azonban mindig a rövidebbet húzta, mert könyvei száználmas állapotban, csonkán érkeztek vissza, ha egyáltalában visszaküldték őket, a legtöbben pedig a használati díjat elfeledték mindörökre megfizetni.

Könyvtára mindezek ellenére is messze földön híres volt, mert a néptanítók sorsán akart — valláskülönbség nélkül — segíteni. Csakhogy az egyes hitfelekezetek mindegyike talált kifogást: nem elég kath. szellemű, nem prot. irányú olvasmányokat nyújt a kölcsönkönyvtár. Azért kell már fennszóval hirdetnünk — írja az Évnegyedi Szemlében Gonda László ref. pap és országgyűlési képviselő, atyám könyvtárát ismertetvén, — hogy a köznevelés ügye tulajdonképen a hazai közértelmiség, vagyis az emberiség sajátja — első helyen, azontúl az egyház és az állam siessenek pártfogó kegyeikkel halmozni, segíni, támogatni a hazai tanügyet.

Többször felbuzdult, hogy közadakozásból a néptanítók részére könyvtárt létesít. Ámde az értelmiség, a művelt osztály semmiképen sem méltányolta atyám önzetlen munkásságát. Már pedig a művelt osztálynak erkölcsi kötelessége támogatni a közművelődés terjesztését, mert mint Eötvös mondá : ha van feladat, a melynek megoldására az állam minden hatalma elégtelen, ez a népnevelés ; olyan feladat ez, füzi tovább eszméit naplójában atyám, a melyet csak a nép maga oldhat meg, mivel a népnek csak magának lehet önmagát művelni.

Atyám közéleti munkássága más térre is kiterjedt. Nemesi származása ellenére is testestől-lelkestől szabadelvű demokrata volt. Az embereket nem vallásuk és vagyonuk szerint ítélte meg, hanem munkájuk, még inkább jellemük után mérlegelte. Mint az igazságok szigorú embere, ki nem állhatta a mókázást, a hivatalos tempózást. Midőn a király születésnapján templomba kell mennie »hivatalból«, elgondolkozik az emberek kiskorúságán, naplójába írva : »mintha a hivatalos imának az Isten előtt több látatja lenne, mint ha a király lelkiismeretesen betölti magasztos hivatását és maga fohászkodik a királyok királyához«.

Szívéből-lelkéből önzetlen magyar hazafi. Örvend annak, midőn a belügyminiszter eltiltja az idegen államok és népek zászlóit az ünnepélyes felvonulásokról, mert addig mindig tüntettek a magyar nemzet ellen az oláhok, szerbek stb. idegen zászlókkal és így Magyarország területi épsége és állami fennhatósága ellen nyíltan lázongtak. Annál élénkebben kikel azután azok ellen, a kik a képviselőházban a bank- és vámszövetség mellett szavaztak. Naplójában fájjalja eltévelyedésüket, mivel szerinte azok Magyarországot kiszolgáltatták az osztrák uralomnak.

Mint demokrata férfiú Tiszaújlakon egy polgári kör felállításán fáradozott, a mi sok huza-vona után helytartótanácsi engedélyvel végre nagynehezen sikerült. Az első gyűlésen, a mit ebből a célból tartottak, kifejtette, mondhatnók, a maga polgári programját, önzetlen elveit, elótárta polgártársainak az egyesülési, társulási jog előnyeit. Az egyesülési jog szabad gyakorlata — szerinte — a társadalmi téren a legbiztosabb eszköz minden szépnek és jónak elérésére. A társaskörben ugyanis a polgárok eszméiket barátságosan kicserélhetik, a miáltal kiegyenlítik az ellentétes érdekek összeütközését. A faj, vallás, születés, vagyon és rangkülönbség nélküli egybeolvadás által a testvéri egyenlőségnek nagy eszméjét gyakorlatilag megvalósítani csak úgy lehet. Egyesített szellemi és anyagi erővel, egyesített filléreinkkel minden jóra való hazai és emberiségi ügyet gyámolíthatunk és szebbnél-szebb áldozatokat tehetünk le a hon oltárára s az emberiség

javára. A régi kaszinó elnevezés helyett a társulatnak a »Polgári kör« címet ajánlja, mivel a kaszinók nagyobbára csak az úgynevezett úrrendet fogadták be, nálunk tágabb térre van szükség, kell, hogy a »Polgári kör« a szó nemesebb értelmében vett polgári intézmény legyen s minden becsületes és társaságba való, ember tagja lehessen még a kevésbé művelt osztályból is. Ez azért jó, mivel a művelt és értelmes egyénekkal való érintkezés, társadalmi összeolvadás által kiművelik magukat, előítéleteiket, téveszméiket tisztázzák, szíviük-lelkük nemesebb irányban fejlődik. Különösen nekünk iparosoknak kétszeresen szükségünk van e »Polgári kör« életére — mondja beszédében atyám — mivel benne öntanulás által megszerezhetjük a szükséges ismereteket. Tudvalévő dolog ugyanis, hogy minden állású emebertől többet követel a mai kor, mint a hajdani. Ezt a korszellem hozza magával, mely a civilizatiót óriási léptekkel viszi előre. A haladó kézműiparban is a kornak nemcsak nyers erőszámra, hanem főkép értelemre is van szüksége, mely ne csak a korral együtt haladni, hanem azt, mint olyat előre is tudja vinni. Nézzük a világ legszabadabb és leggazdagabb nemzeteit, azt találjuk, hogy éppen azok tanulnak és dolgoznak legtöbbit, mert a tudomány nemesíti a szívet, éleszti az elmét, könnyíti a munkát és sokszorozza ennek áldásos eredményét.

Hasonlóképen beszél mindig az iparosokról, általában a polgári elemről. Iparostársai meg is tisztelik bizalmukkal mindig, midőn már sóhivatalnok és Tiszaujlakon ipartársulatot akarnak létesíteni, őt kéri fel az alapszabályok megszerkesztésére.

Fiainak irataiban mindig a tiszta jellemet ajánlja, a mely a becsületes ember igazi kincse. Az nem boldogtalan még, a ki szegény, mivel többet ér a szegénység egészséggel, mint a nagy uraság a nélkül. Szerény és alázatos magaviselet az, a mely embertársaink előtt kedveltekké tesz bennünket, nem pedig a gőgös önfejűség.

Kiterjeszti gondoskodását cselédjeire is, a kiket úgy tekint, mint saját gyermekeit. Betegségükben éppen úgy ápolja őket, mint a családtagokat.

Feljegyzéseket találunk atyám naplójában hazánk kitünőségeiről, a politikai állapotokról, a melyek mind nagyon találók. Nem kerül el figyelmét a közéletnek semmi jelentősebb mozzanata. Érdekesen emlékezik meg naplójában mindenről.

Ezen élet- és jellemrajzi adatokat is naplójából merítettem, mely naplója, feljegyzései, levelezései és itt fekvő nagy családtörténeti műve beszédes bizonyítékai annak, mint lehet az eredeti őserő segítségével, bár nagy küzdelmek árán, a haza jeles fiai közé felemelkedni. Egyszerű sirban pihen a munkás férfiú, emléke

azonban nem tűnik el nyomtalanul a magyar történelem igazi munkásai előtt.

Doby Antal »Magyarországi benszülött és beköltözött Mágánás családok történeti ismertetése« című munkájának tartalomjegyzéke:

1. kötet Abele—Aragonia,
2. » Appel—Barcsay.
3. » Barkóczy—Bebek,
4. » Bechard—Bethlen,
5. » Beust—Bosnyák,
6. » Caballini—Cserkicz,
7. » Csernovich—Dósa,
8. » Dóry—Ernust,
9. » Eszterházy—Foullon,
10. » Forray—Glöchsberg,
11. » Grassalkovics—Hunyady (gf és ns)
12. » Hunyady (gf †)—Kállay,
13. » Kálnoky—Kendeffy,
14. » Kerechényi—Kreit,
15. » Krusith—Lippay,
16. » Lippe—Luzsinszky,
17. » Lorántffy—Melas,
18. » Melzer—Nádasdy,
19. » Nagy—Ocskay,
20. » Odescalchi—Pálffy,
21. » Pallavicini—Parcevích,
22. » Perényi—Pittel,
23. » Pilva—Prónay,
24. » Pydoll—Rákóczy,
25. » Rátkay—Riedesel,
26. » Ringelsheim—Schröfl,
27. » Schönberger—Staudach,
28. » Stalburg—Szécsen,
29. » Széchy—Szirmay,
30. » Szluha—Teleky,
31. » Telekessy—Thököly,
32. » Tisza—Van Dernáth,
33. » Vay—Vitzleben,
34. » Wimpfen—Zamojszky,
35. » Zápolya—Zwenkau.

FÖLDY-DOBY ISTVÁN.

BIZOTTSÁGI JELENTÉSEK.

I.

A KÖZÉPKORI OKLEVÉL-BIZOTTSÁG JELENTÉSE.

Liptó vármegye középkori oklevelei.

A Történelmi Társulat 1909. évi liptómegyei vándorgyűlésén az oklevelek felkutatására több bizottság alakult meg. Ezek közt a *középkori bizottság* feladata volt a megyében feltalálható középkori, tehát 1526. előtti okleveleket felkutatni, jegyzékbe venni, sőt esetleg fel is dolgozni. Ezen bizottság elnöke dr. Csánki Dezső, tagjai: dr. Békefi Remig, Géresi Kálmán és Révész Kálmán, előadója pedig ezen sorok írója volt.

Mielőtt jelentésem tulajdonképeni anyagára rátérnék, legyen szabad nekem Liptó vármegye középkori fejlődését és történetének legalább főbb mozzanatait — a nélkül azonban, hogy a tárgyat teljesen kimeríteném — vázlatosan és nagy vonásokban megrajzolni és krónikaszerűen előadni.

Történetíróink¹ eddigi kutatásainak eredményéhez képest meg lehet immár állapítani, hogy Liptó vármegye területének benépesítése a XII. századra esik. Főleg a vadászat és halászat volt az, a mi a föld népét, az első letelepülőket, ide vonzotta. Az első letelepülők kezdték el azután az itteni rengetegeket irtani, a földet feltörni, művelni, állatokat tenyészteni, a mezőgazdaságot meghonosítani, a mivel egyúttal kezdetét vette az a jó egy századon át folyó kulturmunka, a szervezkedés, készülőds hosszu százada, melynek letűntével, a XIV. század elején, ott áll előttünk teljesen készen és kifejlődve — Liptó vármegye.

Ezt a XIII. században folyó fejlődési korszakot egyes erősebb lendületek tarkítják.

E század közepe felé — sőt talán ennek már második vagy harmadik évtizedében — ki van területileg kerekítve a liptói királyi uradalom, — *predium regale* — a liptói várhoz tartozó ispánságnak területe. Ez az ispánság azonban nem lesz önálló az

¹ Bottka Tivadar, Majláth Béla, Pesty Frigyes, Tagányi Károly közismert műveire utalok.

egész XIII. század folyamán, hanem tartozékát, kiegészítőrészét alkotja az akkor már fejlettebb Zólyom (anya-) vármegyének.

A főleg *gazdasági* és csak másodsorban hadi jelentőségű lipitói várispánság XIII. századi életében epochális dátumot jelez *1265. augusztus 11-ike*, mert ekkor IV. Béla király a lipitói királyi uradalom néptömegének nagyjelentőségű kiváltságlevelet adományoz. Igaz, hogy ezt nem saját jószántából tette. Sok sérelem felpanaszlása előzte meg ezt és juttatta a dolgot odáig, hogy a király a lipitói népeknek kiváltságait írásba foglaltatta. A privilegium maga nem más, mint szabályozása azon főleg gazdasági és másodsorban jogviszonynak, a melyben a király, mint uradalmának tulajdonosa és az uradalmon élő népek egymáshoz állanak. Meg kell azonban jegyezni, hogy ez a kiváltságlevél nem vonatkozik mindenkire, a ki a lipitói várispánság területén él, mert hiszen az itt élő közjogilag szabadokra ez a privilegium már tartalmánál fogva sem vonatkozhatik.

A kiváltságlevél főleg gazdasági, azután jogi tartalmú pozitív és negatív intézkedések foglalata. Meghatározza egyrészt, hogy a föld népe mivel tartozik a maga földesurának, a királynak és az uradalomban alkalmazott királyi tisztviselőknek és másrészt, hogy ennek ellenében milyen szabadságokat engedélyez a király a földesúri hatalma alatt élő népnek.

Nincs itt helye annak, hogy a privilegium tartalmát egész terjedelmében részletezzük. A ki szövegét figyelmesen végigolvassa, látni fogja, hogy az egész oklevél voltaképen hű tükre a megye területén fennállott gazdasági és jogviszonyoknak. Látni fogja, hogy az uradalom mansiókra, bizonyos egységekre volt osztva, több mansio egy aratrumot, ekealjat teszen. Ezen területi egységekhez igazodik a királynak járó szolgáltatás mennyisége. Meg van pontosan határozva pl., hogy a királyi udvarnak Zólyomban való tartózkodása alkalmával hány mansio mennyi és milyen szolgáltatással tartozik. Vizsgálva az időleges esetleges és állandóan visszatérő rendes szolgáltatásokat, azt tapasztaljuk, hogy a földművelés, méhészet, állattenyésztés ekkor már meglehetősen fejlett fokon állanak, ámde ezek mellett még mindig igen nagyjelentőségű szerepe van a vadászatnak és halászatnak, sőt az uradalom területének egy része fenn van tartva a király vadászati és halászati kedvteléseinek kielégítésére. Úgy látszik, az uradalom jókora részét nagy vadakban bő rengeteg erdőségek és apró vadakban bővelkedő rétségek foglalják el.

Kiemelendő és érdekes, hogy hogyan szabályozza a király a lipitói népek öröklési jogát. Kimondja, hogy ha valaki »heres«, azaz fileszármazó nélkül hal el, elsősorban az elhúnyt fivéréi örökölnek; ha fivére nincsen, akkor következnek az elhúnyt

leányai, ha pedig ilyen sem lenne, csak akkor következik végsősorban az elhunyt felesége. Ezek mellett azonban mindig jut valami a comesnek is.

Felemlítésre méltó nevezetessége az oklevélnek, hogy megmondja, hogy a várispánságban szereplő végrehajtó közegnek, a »preco«-nak a magyar neve: *Berten*, börtön volt.¹ Nagy kár, hogy a berten hatásköréről, szerepéről az oklevél bővebb felvilágosítást nem ad, csak annyit, hogy személye adómentes volt.

Nevezetes intézkedéseket tartalmaz az oklevél a peres eljárásra vonatkozólag is, a mennyiben megtudjuk belőle azt, hogy a pereskedés már ekkor sem volt valami olcsó szórakozás.

A kereskedelmi javak közül — a mint a turdosini vám limitációjánál olvashatjuk — főleg a posztó, az ólom, meg a (külföldi) só volt itt forgalomban. Látjuk továbbá, hogy az uradalom népei lókereskedést folytattak, azonban — úgy látszik, politikai okokból — a király a lókitelt Német- és Csehországba eltiltja.

Végül az oklevél befejező sorai azt mutatják, hogy a telepítés a lipióti uradalom területén még ekkor sem volt teljesen befejezve, mert hiszen a király a telepítést nagy anyagi előnyökben részesíti.

Körülbelül a privilegium megszületésével esik egybe a megye területén communitásokba tömörülő népeknek szabad városi kiváltsággal való felruházása. Így 1263-ban és 1265-ben kapnak IV. Béla királytól városi kiváltságokat Német-Lipcse és Hibe vagy Gibe lakosai.

1279-ben a lipióti királyi predium népeit IV. László király újabb szabadságokkal ruhazza fel. Ebből a szabadalomlevélből már erősen kilátszik az az irányzatos törekvés, hogy e várispánság a zólyomi — hogy úgy mondjuk — anyamegye fenhatósága alól szabadulni akar, a mely törekvés a XIII. század végén, vagy a következő legelején azután sikerült is.

A XIV. század elején a megye már egyházi tekintetben is ki van fejlődve. Legalább erre lehet következtetni abból a körülményből, hogy a vármegye területén működő lelkészek 1348. október 21-én confraternitást, kalendás — vagy magyarul kalandos — társulatot alakítanak. Ezen vallási célú társulatnak megalakítását Csanád esztergomi érsek jóváhagyja és kiváltságokkal ruhazza fel.²

1364-ben I. Lajos király nevezetes intézkedést tesz, mely Liptómege városainak fejlődésére nagyjelentőségű volt. Ugyanis

¹ Szamota-Zolnai: *Oklevélszótára* ezt a szót nem ismeri.

² Az oklevél eredetije a Magyar Nemzeti Múzeumban van. Kiadva: *Anjoukori Okmánytár* V. kötet 243. l. — V. ö. Majláth Béla: A lipióvármegyei kalandosokról. *Századok*. 1879. évf. 344—352. l.

a király hazánk északkeleti és északnyugati részeinek összekötésére és kereskedelmi forgalmának lebonyolítására Liptón és Turóczon át utat nyitott, a mivel a Hernád és Vág völgyét egy nagy kereskedelmi útvonallá alakította. Ez a nevezetes intézkedés főleg a kassai és szepességi kereskedők érdekében történt ugyan, a mint az a királynak 1364. október 5-én kelt okleveléből kiviláglik, melyben a kassai és szepesi kereskedőknek azt a kiváltságot adományozza, hogy közülök azok, a kik Boroszlóba vagy Csehország más részeibe mennek, »solummodo in tribus locis, videlicet in Lypto, in Turuch et in Zylna«, fizetnek a behozott vagy kivitt árúk után vámot, ¹ azonban nagyfőntosságú volt ez az intézkedés a Liptó vármegye területén keletkezett városok fejlődése szempontjából is. Ha ugyanis ezen jelentésünkben később ismertetett oklevelek sorozatát végignézzük, azt fogjuk tapasztalni, hogy a liptómezei városok, mint: Német-Lipce, Rózsahely, Tarnócz, Hibe, Verbizce, kiváltságaiknak túlnyomó részét a XIV. század végén, de még inkább a XV. század első felében szerzik. Már pedig az tudvalevő dolog, hogy az állandó pénzzavarban szenvedő Zsigmond királynál a privilegiumok megszerzése néha súlyos anyagi áldozatokkal járt. Anyagi áldozatot pedig ezek a — különben nem gazdag területeken épült — városok nem hozhattak volna, hogy ha az északnyugati és északkeleti kereskedelem közvetítéséből anyagilag fel nem lendültek volna. Ezt az anyagi jóllétet és emelkedést pedig — a mint azt az oklevelekből látjuk — tényleg arra használták fel, hogy maguknak városi szabadságokat szerezzenek.

1390. vagy 1391-ben került hurokra az átkos emlékű János deák, a hirhedt oklevélhamisító. Ennek köszönhetjük azt, hogy 1391-ben Bebek nádor Liptó vármegyében kénytelen közgyűlést tartani, a mely közgyűlésen számbaveszik a megyében található okleveleket, jegyzékbe írják azok tartalmát, a melylyel mi egy végtelen beces, párját ritkító történelmi emlékhöz jutottunk. Ebből a jegyzékből sok minden egyében kívül megtudjuk azt is, hogy a megye területén a XIV. században immár három vár, ugyanannyi város és 79 helység volt.²

Azonban térjünk vissza János deák személyéhez. Ez a hirhedt férfiú nem egyedül működött, hanem többedmagával. Ugyanis ekkor, hogy modern kifejezést használjunk, egy egész bűnbándát lepleztek le. Ennek a bandának tagjai voltak valami Veres Mátyás (Rufus M. de Stuych- vagy Stanychfolwa) nevű hamispecsétkészítő, továbbá még két hamispénzverő és hamispecsétkészítő,

¹ Kassa város levéltára: Titkos rész. Telon F. No. 6.

² Ld. Szabó Károly összeállítását: *Hunyadiak kora Magyarországon*. VI. k. 282—295. 1.

névszerint: Stoysafalvai János fia Máté és Miklós fia György.¹ Míg János deákot elérte végzete és megégették, addig ez utóbbiak, úgy látszik, még jókor kereket oldottak, mert az oklevelek csak birtokaik elkobzásáról beszélnek.

A XV. században változik a helyzet Liptóban. A központtól távoleső, shezen megközelíthető és így a védelmet, a gyors hadisegítséggel való ellátást is megnehezítő határmegyét ellepik a cseh rablóbandák, megfészkelik magukat a hussziták és a XV. század középső évtizedei pusztítások, várak és városok ostroma és feldúlása, belvillongások, harci zaj közepett telnek el, megakasztva azt a békés és áldásos fejlődést, mely a XIV. század végét és a XV. század elejét jellemzi. A megye területe ezekben a nyugtalan időkben mindig azé volt, a ki annak legfontosabb várát, Likavát, másnéven Nagyvárat a kezében tartotta, úgy hogy a megye ezen századbeli története voltaképen a likavai vár történetével esik egybe.

Még 1391-ben Bebek Imre országbíró és liptóvármegyei főispán bírja »pro honore« Német-Lipce, Rózsahegy és Gibe vagy Hibe városokat, úgy látszik, Likava várával együtt.²

1406-ban a Garaiak kapják meg Likavát, meg Rózsahegy, Német-Lipcese és Gibe mezővárosokat (oppidum),³ de már 1410-ben Rózsahegy városa Musticius »maior dominus Posnaviensis« és liptóvármegyei főispán kezében van,⁴ már pedig Rózsahegy városa Likava vár tartozéka lévén, nagyon valószínű, hogy ez a vár is Musticius kezei közt volt. 1430-ban ismét egy Garai — Garai László macsóiban — áll a megye élén,⁵ nem tudni azonban, hogy az 1406-ban nekik adományozott várak és városok birtokában van-e még?

1433-ban⁶ a hussziták, úgy látszik, már szorongatják Liptót, de a megye területét ekkor még tán nem lepték el.⁷ Nemsokára azonban Giskra gyülevész népsége elárasztja a felvidéket és elkezdődik az a szomorú korszak, a mely alatt a megye

¹ Ld. Oklevélkivonatok a gróf Szentmiklósi és Óvári Pongrácz család levéltárából. *Történelmi Társ.* 1896. évf. 505—528. l. Közli: dr. Karácsonyi János.

² Német-Lipcese ltára 12. szám.

³ Orsz. Ltár. M. O. D. L. 9925, 9926.

⁴ Rózsahegy város ltára 12. szám.

⁵ Tarnócz község ltára 11. szám.

⁶ 1425—8 körül kezdenek a hussziták hozzánk betörni, 1428. szeptember 24-én Nagyszombat város körül, 1428. februárjában (Wolfurt Pál levele szerint) Selmezbánya körül, 1430. március 12-én Pozsony táján vannak stb. Múzeum. Törzsltár.

⁷ 1433. május 12-én a lőcsei tanács Liptó megyén keresztül bizonyos Dávid nevű embert küld »ad cohortem sevimorum Hussitarum«, tehát nem a megyében vannak. Bártfa város ltára.

pusztulásnak indul, a melynek vége felé a megye területén lévő városok már annyira elszegényednek és lehanyaglanak, hogy adóleszállítást, adóelengedést kell nekik a királytól kérni, mert másképp nem tudják magukat fentartani.

A század negyedik évtizedében, 1446 táján tűnik fel a megyében Giskra egyik fő zsebrákja, Komorowszky Péter,¹ a krónikások szerint a »liptói király«.² Kezére kerül majdnem a megye egész területe, főfontosságú várával, Likavával egyetemben, és magát innenfogva állandóan liptói főispánnak czímezi.³

1454-től (helyesebben talán 1455-től) 1459-ig Likava vára Szentmiklósi Pongrácz kezén van,⁴ azonban 1459-ben Komorowszky kiostromolja innen Pongráczot, a várat pedig felégeti,⁵ a mely eset után I. Mátyás király Komorowszkyknak adja Likavát.⁶ De Komorowszky garázdálkodásainak is vége szakadt. Még 1473-ban mint liptóvármegyei főispán szerepel,⁷ de már a következő évben (1474.) Mátyás király kiveri Liptóból és a megye területe felszabadul a husszita vezér évtizedes uralma alól.⁸

Komorowszky kiűzetése után Corvin János liptói herceg kezére kerül a megye és Likava vára. Már 1480-ban például a herceg Német-Lipcese várost mint sajátját említi,⁹ pedig voltképen csak 1482. április 9-én kapta meg¹⁰ Likava várát és összes tartozékait, köztük Rózsahegy, Német-Lipcese, Tarnócz és Szielnice városokat és a többi hozzátartozó helységeket. A hercegnek ezen liptómegyei uradalmaiból, egy 1491-ben készült kimutató szerint, évenként 991 és 1/2 frt jövedelme volt.¹¹

¹ 1444. február 2-án még a Giskra-ellenes Tarkói László a liptói főispán. Ld. Tóth-Szabó Pál: *Giskra*. 15. l.

² Teleki: *Hunyadiak kora Magyarországon*. II. k. 109. l.

³ »Nos Joannes de Komorow, comes Lyptowiensis et Arwaiensis etc. residens in Lykawa.« M. O. D. L. 15307. 1454. december 24., de ugyanez időtájt Szentmiklósi Pongrácz is liptói comesnek czímezi magát. 1454. november 4. M. O. D. L. 14882.

⁴ Majláth: Liptó megye törzsökös családai 44—45. lapján 1454-et mond, azonban Bártfa város levéltárában van Komorowszkyknak egy 1455. december 21-én kelt levele, melyben írja, hogy Likava és Árva várakat zálogba szándékozik adni Axamit Péternek.

⁵ Német-Lipcese ltára 26. szám.

⁶ Majláth: I. m. 44—45 l.

⁷ Német-Lipcese ltára 32. szám.

⁸ Teleki: *Hunyadiak kora* IV. k. 353. l.; Tóth-Szabó: *Giskra*. 51. l.

⁹ Német-Lipcese ltára 40. szám.

¹⁰ Dl. 37656. — 1482. április 9. I. Mátyás király János liptói hercegnek és hunyadi comesnek adja »castrum nostrum Lykowa vocatum, in comitatu Liptoviensi existens... simulcum oppidis, possessionibus, villisque ac prediis, necnon tributis ad idem castrum... spectantibus«. *Kivül: Rta folio CCCCLXXXVI per magistrum Adam.*

¹¹ Schönherr Gyula: *Corvin János* 182. l. jegyzet.

A megye, illetve Likava (és Árva) vára és tartozékai 1495-ben Szapolyai István nádor kezére kerülnek,¹ és a család kezei közt is maradnak egészen a középkor végéig.

Ebben a században a megye gazdasági szempontból fontos kiváltsághoz jut. Ugyanis 1475. április 24-én² I. Mátyás király azt a kiváltságot adja a megye lakosainak, hogy akár Lengyelországból, akár pedig Magyarország bármely részeiből vagy tartományából, onnan, a honnan nekik kényelmesebb, szállíthatnak a megye területére sőt és azt ott szabadon elárúsíthatják.

A megye területén élő népek már az Árpád-korban is Lengyelországból szereztek be ezt a fontos pénzhelyettesítő kereskedelmi és élelmiczikket, a mint azt IV. Béla királynak 1265. évi nagy kiváltságleveléből látjuk. Ennek egyszerű oka pedig az volt, hogy a megye területe minden sókamarától távol esett és a lakosság könnyebben juthatott lengyelországi, mint magyarországi sóhoz. Ezt a szokást a király privilegiumával tehát csak megerősíti, míg végre 1548-ban a XXIX. törvényezikk ezt a »iuxta eorum antiqua privilegia« fennálló kiváltságot törvénybe iktatja.

* * *

Liptó vármegye levéltárai nem ismeretlenek a hazai történetírók és kutatók előtt. Már a XVIII. században kezdtek egyet-mást a megyében lévő levéltárakból közzétenni. Az újabb időkben, így pl. a Történelmi Társulat 1872. évi szepesvármegyei kirándulása alkalmával járt Liptó vármegye levéltárában Pesty Frigyes, a hol neki »az országgyűlési törvényezikkek egy igen régi (!) gyűjteményét mutatták, mely már a XVI. század elején kezdődik.«³ Ugyanekkor megtekintette a Pongrácz család andrásfalvi levéltárát is, a mely azonban a tudós kutató várakozását ki nem elégítette.

A búvárkodók közül egy sem vizsgálta át — mert hozzá nem juthatván, nem is vizsgálhatta — oly kimerítően a megye levéltárait, mint Majláth Béla. A ki kutatásairól szóló jelentését olvassa,⁴ látni fogja, hogy mennyi akadályyal, előítélettel, féltéssel, bizalmatlansággal, nehézséggel kellett megküzdenie, mennyi

¹ 1495. május 28. Buda. II. Ulászló király jóváhagyja és megerősíti Lykava és Árva váraknak és tartozékaiknak Corvin János herczeg által 10.000 forintért Szapolyai István nádornak való zálogba adását. M. Tud. Akadémia ltára XI. kötet. *Kivül*: Rta folio CLXXXIII. anno 1495.

² Liptó vármegye ltára 4. szám.

³ *Századok* 1872. évf. 523. l. Az idézett gyűjtemény a XVI. századnak nem az elején, hanem a közepén kezdődik.

⁴ *Történelmi Tár.* 1879. évf. 285. és 715. ll. A liptóvármegyei levéltári kutatások eredményei.

keserőséget kellett a tudnivágyó kutatónak lenyelnie, a mikor például olyan válaszokat kapott, mint Szielnicz helység akkori bírójától, hogy t. i. a magyar nemesembernek kancsuka való a hátára és nem oklevél a kezébe, — mennyi szorgalommal, kitarással, a tárgy iránti előszeretettel kellett neki dolgoznia, míg elérte azt a fényes eredményt, a melyet, sajnos, nekünk már csak az idő rövidsége miatt sem sikerült elérni. Előtte a megye negyvenöt levéltára nyílt meg (és körülbelül húsz levéltárat nem látott), míg mielőttünk ennek alig a fele, körülbelül huszonnegy, ezek közül is néhányban középkori anyag nem volt. Míg öneki összesen 405 kiadatlan középkori *oklevelet* sikerült feltalálni, addig mi alig 180 kiadott és kiadatlan *darab* oklevelet láttunk.

Ma már nem tudjuk megállapítani, hogy vajjon Majláth darab szerint számított-e, vagy pedig pl. az átíró okleveleket külön vette-e és ezen az alapon számított-e? Ugyanis kézírata, a »Liptó megye oklevéltára« elveszett, elkallódott, nagy kárára tudományunknak, úgy hogy a Történelmi Társulat voltaképen újra felfedezni ment Liptó vármegyébe, újra felkutatni azokat a történelmi forrásokat, a melyeket Majláth látott, lemásolt, de sőt részben tudományosan fel is dolgozott.

Mi a következő levéltárakat láttuk :

I. Nyilvános levéltárak. Liptó vármegye, Német-Lipcse, Rózsahegy, Tarnócz, Szielnicz, nagybobróczyi plébánia, liptószentkereszti plébánia, németlipcsei plébánia. E két utóbbiban középkori oklevelek nincsenek.

II. Családi levéltárak. Balló, Bohus, Fancsali Joób, Kobilicz, Mattyasovszky, Nemes, Palugyay, Pethő-Batiz, Pongrácz, Platthy, Pruzsinszky, Rásztokay, Batiz, Dettrich, Tholt, Veszelyovszky. Ez utóbbi négy család levéltárában középkori oklevelek nincsenek, illetve a Detrichfalvi Dettrich család középkori okleveleit be nem mutatta, noha határozott tudomásunk van arról, hogy ilyenek a család levéltárában vannak.

A féltés, a bizalmatlanság, a mely miatt Majláth annyit panaszkodott, még mind a mai napig sem oszlott el Liptóban. Szomorúan bár, de regisztrálnunk kell, hogy nagyon sok, tekintélyes családi levéltárat, melyeknek nemcsak számos középkori, de becses Árpád-kori anyaga van, nem láttunk. Így például nem sikerült a betekintésre engedélyt kapnunk az Andaházy-, Bobrovniczky-, Csemiczky-, Demke-, (a már említett) Dettrich, Loksánszky, Luby, Malatinszky, Matuska, Podhorányi, Pottornyay családok levéltáraiba. Talán itt a jövő kutatóinak több szerencsájük lesz.

A mi az általunk felvett középkori oklevelek statisztikai kimutatását illeti, az a következő :

1. Német-Lipcse város levéltára	50 darab.
2. Rózsahegy » »	29 »
3. A Palugyay család »	29 »
4. Tarnócz helység »	14 »
5. A Pongrácz család »	9 »
6. Szielnicz helység »	6 »
7. A Balló család »	6 »
8. A Bohus család »	5 »
9. A Joób család »	5 »
10. A Nemes család »	4 »
11. A Platthy család »	4 »
12. A megye »	4 »
13. A Pruzsinszky család »	3 »
14. Végül a nagybobrócezi plébánia, továbbá a Kobilicz, Mattyasovszky, Pethó-Batiz, Rásztokay-családok levéltárai két-két, összesen tehát	10 »

középkori oklevelet tartalmaznak.

A középkori oklevelek száma tehát : 178.

A megyében lévő, azonban általunk nem látott levéltárakon kívül ugyancsak sokfelé kell Liptó vármegye jövő monographusának kutatni, hogy anyagát összehordja. A Budapesten lévő nagy nyilvános levéltárak a Liptó vármegyére vonatkozó anyagban aránylag szegények. Hogy csak egy példát említsek : az *Országos Levéltár* XV. századi oklevél-anyagában csak egyetlenegy darab Liptó vármegye hatósága által kiadott oklevél van. (A Dl. 18810. számú.) Ezenkívül még Liptó földjére és családjaira vonatkoznak a Dl. 3381., 3412., 3456., 4111., 5023., 9225., 9226., 14746., 14882., 14897., 15307., 19181., 19609., 30581., 37656. stb. számú oklevelek. Ezekon felül az Országos Levéltárban őrzött Liber Regiusok a liptóvármegyei városok középkori kiváltságleveleit, majdnem kivétel nélkül, teljes szövegükben tartalmazzák. Így *Hibbe* városnak IV. Béla, III. Endre és Zsigmond királyok által adományozott kiváltságleveleit kivonatossan megerősíti I. Ferdinánd 1560. április 1-én Bécsben kelt oklevelével, a melyet később Miksa is átír. Ld. Lib. Reg. III. kötet 678. és 875. ll. Ugyanezen városnak Zsigmond király által adott 1396. és 1405. évi kiváltságleveleit megerősíti 1625. június 4-én Bécsben II. Ferdinánd király. Lib. Reg. VII. kötet 399. l.

Nagy-Bobrócznak I. Mátyás királytól 1482. április 3-án Budán adományozott kiváltságlevele Rudolfnak 1604. márczius 28-án Prágában kelt átiratában a Lib. Reg. V. kötet 680. lapon olvasható.

Német-Lipcse városnak IV. Béla király által 1263. április 4-én, Zsigmond király által 1434. december 16-án Pozsonyban

kelt, I. Mátyás király által 1459. április 29-én Budán és 1469. november 13-án adományozott kiváltságleveleket Rudolf 1604. márczius 24-én Prágában írja át. Liber Regius V. kötet 669. l. III. Ferdinánd király pedig Zsigmond királynak 1434. és I. Mátyás királynak 1480-ban kelt kiváltságlevelét írja át. Liber Regius XI. kötet 325. l. és XI. kötet 328. l.

Rózsahegy város privilegiumait kivonatosan I. Ferdinánd király 1548. november 8-án Pozsonyban írja át. Átírás alá kerülnek: II. Lajos, II. Ulászló, I. Mátyás és Zsigmond királyok oklevelei, továbbá ugyancsak II. Lajosnak egy másik oklevele, mely II. Ulászló és I. Mátyás királyok kiváltságleveleinek kivonatát tartalmazza. Liber Regius II. kötet 296. l.

1604. június 18-án Rudolf írja át a város középkori privilegiumait, még pedig két részletben. Először átírja II. Lajos királynak 1525. márczius 25-én Budán, II. Ulászló királynak 1492. február 24-én Budán, I. Mátyás királynak 1469. szeptember 13-án, ugyanannak 1461. január 5-én Trencsénben, Zsigmond királynak 1399. szeptember 8-án Rózsahegyén, I. Mátyás királynak 1469. szeptember 14-én Budán kelt oklevelét. A második részben átírja I. Mátyás királynak 1461. január 5-én Trencsénben, Zsigmond királynak 1415. április 25-én, Tamás esztergomi érseknek 1318. november 26-án Budán kelt, Károly királynak 1390-ben (*hibásan*, mert ez voltaképen Róbert Károlynak 1340. évi oklevele a szepesi káptalan 1349. évi átíratában), I. Lajos királynak Zólyomban 1376. július 9-én és ugyanannak 1376. július 10-én Lipcsén, végül Zsigmond királynak 1399. augusztus 17-én Rózsahegyén kelt okleveleit. Liber Regius V. kötet 684. l.

Tarnócz mezőváros középkori okleveleit, nevezetesen: II. Lajos királynak 1525. évi, Zsigmond királynak 1429. évi, I. Mátyás királynak 1465. és 1480. évi, végül Hunyadi Jánosnak 1449. évi okleveleit III. Károly király 1712. július 1-én Pozsonyban írja át. Liber Regius XXIX. kötet 420. l.

Az Országos Levéltáron kívül a *Magyar Nemzeti Múzeum* törzslévéltárának több mint húsz darabja vonatkozik Liptó megyére.

Igy például:

1. 1286. IV. László király oklevele.
2. 1293. november 26. III. Endre király oklevele.
3. 1295. október 18. Ivánka turóczi prépost és conventjének oklevele.
4. 1298. január 13. Az esztergomi káptalan oklevele.
5. 1299. deczember 6. Az esztergomi káptalan oklevele.
6. 1341. november 14. A turóczi convent oklevele.
7. 1348. október 21. Csanád esztergomi érsek oklevele.

8. 1352. november 20. A szepesi káptalan oklevele. (Átírva benne egy 1239. évi oklevél.)

9. 1364. május 1.

10. 1364. november 19. I. Lajos király oklevele.

11. 1365. december 12. A turóczi convent oklevele.

12. 1368. márczius 15.

13. 1372. szeptember 6. A turóczi convent oklevele.

14. 1377. június 25. A turóczi convent oklevele.

15. 1381. szeptember 4. Liptómegeye hatóságának oklevele.

16. 1381. szeptember 21. Dömötör barsi főesperes oklevele.

17. 1410. november 7. A turóczi convent oklevele.

18. 1411. márczius 18. Zsigmond király oklevele. (Átírva benne egy 1267. évi oklevél.)

19. 1432. február 14. Borbála királyné oklevele.

20. 1490. június 15.

21. 1506. május 9. II. Ulászló király oklevele.

22. 1508. június 12. II. Ulászló király oklevele.

A Magyar Nemzeti Múzeumban letéteményezett családi levéltárak közül Liptómegeye történetére elsőrangú forrástgyűjtemény a Fejérpataky család levéltára, melynek túlnyomó része erre a megyére vonatkozik. Ezenkívül a Berzeviczy (1457., 1461. november 1.), Forgách (1340., 1443.), Balassa (1257. június 12.), Ghicz (1494.), Justh, Mednyánszky és Szentiványi családok levéltárai tartalmaznak Liptó vármegye történetére vonatkozó okleveleket.

A *Magyar Tudományos Akadémia* levéltára szintén tartalmaz néhány ideovágó oklevelet. Így: 1262., 1278. (I. kötet), 1296. (II. kötet), 1337. (u. o.), 1354., 1355. (III. kötet), 1494. végül 1495-ből (XI. kötet). Mindezen oklevelek közül az Árpád- és Anjou-koriak nagy része a különböző oklevél-publicatiókban már ki van adva.

Nagyobb tömege van a Liptó vármegyére vonatkozó középkori okleveleknek a *szepesi káptalan* hiteles helyi levéltárában. Így például a liptó- és árvamegyei határjárásokat tartalmazó III. szekrényben van

1226-ból Demján határjárása, III. Scrinium, fasc. I. no. 18.

1274-ből Hibe » » » » » » 20.

1354-ből Demjánfalva és Plostin határjárása, u. o. » 17.

1360-ből Chermena » » » » 8.

1391-ből Bolsháza » » » » 19.

A VI. szekrény (Scrinium VI.) »Introductoria et Statutoria comitatus Lypto et Arva« gyűjteménynek Liptómegeyre vonatkozó darabjai a következők:

- Fasciculus I. no. 2, 3, 5, 6, 11, 18, 24.
 » II. » 3, 9, 13, 17, 28, 31.
 » III. » 1, 4, 5, 7, 17, 23, 24, 33, 38.
 » IV. » 12, 15, 17, 20, 24, 27.
 » V. » 1, 7, 25, 37, 43, 46, 51.
 » VI. » 2, 3, 5, 6.

A VI. szekrényből (»Introductoria et Statutoria diversorum comitatum«) a fasc. I. no. 17. vonatkozik Liptó megyére.

Ezenkívül a káptalannak még a középkorban kezdődő protocolumában is van liptó megyei vonatkozású középkori bejegyzés.

A *turóczi convent* levéltárának 1502—1529-ig terjedő protocoluma szintén tartalmaz a megye történetére vonatkozó középkori bejegyzéseket.

A gróf Szentmiklósi és Óvári *Pongrácz* család levéltára szintén sok liptó megyei oklevelet tartalmaz, melyeknek 1270—1483-ig terjedő regesztáit Karácsonyi János dr. tette közzé: »Oklevél-kivonatok a gróf Szentmiklósi és Óvári Pongrácz-család levéltárából«, a *Történelmi Tár* 1896. évfolyamának 505—528. lapjain.

Sok liptói vonatkozású középkori oklevél van a *Kubinyi család* várgedei és nyustyai levéltárában, melynek regesztáit ifj. Kubinyi Ferencz közölte a *Századok* 1876. évfolyamában, a zólyomgyei kirándulásról szóló jelentés 77—102. lapjain.

Ezekon kívül Bártfa (1433. május 12., 1455. december 21., 1457. április 26., 1457. április 1., 1462. márczius 10., 1462. május 19., 1464. február 25.), Kassa, Késmárk városok levéltárában van néhány Liptóra vonatkozó középkori adat. Mennyi adat lappanghat azonban még Árva, Trencsén, Turóc, Zólyom, Bars vármegyék nyilvános és magánlevéltáráiban? azt egyelőre megmondani nem tudjuk.

* * *

A következőkben közzétesszük a megye nyilvános és magánlevéltárában folytatott kutatásaink eredményét.

I. Liptó vármegye levéltára.

A megye levéltára a megyeház földszintjén a főbejáratnál jobbra, vasajtókkal és vastáblákkal lezárt helyiségekben van elhelyezve és a liptó megyei ősnemesi családból származó Tholt József vármegyei főlevéltárnok szakszerű felügyelete alatt áll. A levéltár hajdan gazdag lehetett középkori oklevelekben, ma már azonban még csak romokról sem igen lehet beszélni, mert a középkort mindössze csak néhány darab eredeti oklevél, meg másolat képviseli. A levéltár unicum-számba menő, roppant

becses darabja: az 1391. szeptember 13-án kiadott lipitói registrum, mely a megyének szinte keletkezésétől fogva pontos — ha szabad e szót használni — kataszterét adja. A nagyfontosságú oklevél erős pléhtokba elzárva külön őriztetik. Ritka nevezetességű darabja még a megye levéltárának az 1516-tal kezdődő megyei jegyzőkönyv, melynek mohácsi vészen túli lapjain nem egy becses köztörténeti vonatkozású feljegyzést is találunk, nagyobb becű azonban az egész jegyzőkönyv jogtörténeti szempontból.

A megyei levéltár középkori okleveleinek jegyzéke következő:

1. 1391. szeptember 13. Boldogasszonyfalva.

Bebek Imre országbíró és lipitói főispán Liptó vármegye közgyűlésén, hogy az átkos emlékü János deák által hamisított okleveleket az igaziak közül kiválaszthassa, az egész megyére kiterjedő oklevélvizsgálatot tart és az átvizsgált okleveleket jegyzékbe foglalja.

Hártyára írva, könyvalakban, alul selymen függő pecsét némi kis töredékével. A maga teljességében Érdy János tette először közzé a *Magyar Történelmi Tár* IV. kötetében 3—42 lapokon, azonban Érdy az eredeti példányt nem látta. Az eredeti szöveg utáni legjobb kiadását adja Horváth Sándor: *A lipitói és turóci registrum* című 1902-ben megjelent művében, a 22—59 lapokon.

Az eredeti oklevélen kívül több másolata ismeretes. Így az eredeti mellé a pléhdobozba zárva megvan az oklevél újabbról másolata. A Magy. Nemz. Múzeumban lévő példányokon kívül van még egy másolat, pl. a Pécsújfalusi Péchy-család levéltárában is.

2. 1430. április 16. »In ecclesia parochiali beati regis Ladislai in Rozumberk situata.«

Kispalugyai Mihály fia Gergely közjegyző előtt megjelenvén Miklósfia Konrád, Márton vámszedő (»theloniator«), Starko Márton, Treutyl Miklós, »Sub monte« László, Zadymmer Tamás rózsahegyi polgárok, Ferencz esztergomi kanonokot, Ozsváld tarnóci (»de Ternoch«) plébánost, Keresztély mester deákot Újfaluról, István deákot »de Beata Virgine«, Bálint deákot »de Sancta Cruce«, Bálintot »de Stoyzahaza« és végül Márk deákot ugyaninnen az egyházi fórumok előtt ügyvédekül vallják.

Hártyán, alul közjegyzői jeggyel.

3. 1458. november 1.

A szepesi káptalan előtt Kewel hazai András fia György egyrésztől, Kewel hazai Lóricuz fia Márton másrésztől a saját és rokonaik nevében megjelenvén, a lipitóvármegyei Kewelhaza birtokot illetőleg egymással egyezséget kötnek.

Hártyán, fonalon függő pecsétje elveszett. A megyei levéltár »Transactiones« című gyűjteményének első és egyetlen középkori darabja.

4. 1475. április 24. Pozsony.

I. Mátyás király Liptó vármegye közönségének a következő kiváltságot adományozza : »Ut ipsi, sive de Polonia, sive de partibus et provinciis predicti regni nostri Hungarie, unde scilicet eisdem commodius et conducibilius videbitur, iuxta antiquam ipsorum consuetudinem ac libertatem a divis . . . « stb. . . »sales ad dictum comitatum portare et ibidem libere vendere possint et valeant.«

Papiroson, újkori, 1787. évi másolatban. A megyei levéltár »Diversa privilegia« című gyűjteményében fasc. III. no. 13. jelzet alatt.

5. 1491. február 7. »Datum in castris exercitus nostri prope villam Zyna.«

II. Ulászló király Liptó vármegye közönségének megszabja azon módozatokat, a melyek mellett a János Albert herczeg elleni hadjárat céljaira szolgáló adó beszedendő és a hadbaszállás (modus exercituandi) keresztülvendő.

Papiroson, alul rányomott vörös viaszpecsét helyével.

6. 1516.

Liptó vármegye jegyzőkönyve.

Tartalmaz idézéseket, fassiókat, prorogatiókat, osztoztatásokat stb. Így pl. a protocollum 2. oldalán : »Definitum est«, hogy a Mezeháza birtok osztálya miatt folyó pert »ad proximum sedem post festum Sancti Michaelis« kell halasztani.

Vagy : 1516-ban február 12-én Német-Lipcsén tartott sedes iudiciarián »De Bernicz alias Gylen« Simon, Bálint fia megidézi a proszeki nemeseket a Bernicz helység határában történt erőszakos birtokfoglalás miatt.

Vagy : 1516. július 16-án (»Feria quarta ante Magdalene«) a megye hatósága nyomozást tart a »nobilis domine Thuoltova . . .« és ennek fia Kis-Styavniczei Bernát egyrésztől és Okolicsnai Bernát közt másrésztől, egy jobbágnak öt forintért való zálogba adása miatt folyó ügyben, mely öt forintot a nevezett asszony Okolicsnai Bernát házában lefizetvén »et dum petivisset ipsa domina literas impignoratorias ab ipso Bernardo de Okolicsna, ut iobbagione illo libere frueretur, Bernardus respondisset : Maius est dictum meum, quam ille litere, ego tamen libere remitto iobbagionem illum, quoniam ego literas non habeo hic, sed cum aliis literis repositae sunt, sed promitto fide mediante, quod illas literas tibi reddere volo.

Mindezek újkori másolatban a megye levéltárában külön is megvannak : Inquisitionum fasc. I. no. 1., Citationum fasc. 1. no. 1. stb. jelzet alatt. Maga az eredeti jegyzőkönyv papiroson, hosszukás könyvalakban, hártába kötve őriztetik.

Ezenkívül az úrbéri jegyzőkönyvek tartalmaznak középkori oklevélkivonatokat. Így pl. az úrbéri jegyzőkönyv 104. lapján meg-

találjuk Hibbe mezőváros 1265. évi kiváltságlevelének kivonatát. (1771. ápr. 6-án kelt feljegyzésben. Ugyanez jegyzőkönyvi kivonat alakjában megvan a »Privilegia« című gyűjteményben fasc. III. no. 19. jelzet alatt.)

Az úrbéri jegyzőkönyvekben 1772-ben (416. lap) megtaláljuk például Verbicze helység középkori privilegiumainak regesztáit, mivel pedig az eredeti okleveleket nem volt alkalmunk látni, közzétesszük a nevezett protocollumban olvasható regesztákat.

Anno 1412.

Litterae privilegiales Sigismundi regis Hungariae, mediantibus quibus villam suam regalem Verbicze vocatam ad castrum Újvár pertinentem et in comitatu Lyptoviensi sitam in numerum liberarum civitatum regalium aggregat, eaque privilegia, libertates et prerogativas, quibus cives de Corpona gaudent, confert.

Anno 1510.

Thomae, archiepiscopi Strigoniensis litterae, mediantibus quibus univrsis suis decimaribus seu conductoribus decimarum comitatus Lyptoviensis praecipit, quatenus cives et inhabitatores oppidi Verbicza ad solutionem ulteriorem, quoad viginti florenos ratione decimarum ab ipsis ecclesiae Strigoniensi provenire debentium compellere, aut ipsos propterea in rebus et bonis ipsorum turbare et impedire minus praesumant.

Anno 1525.

Ludovici regis privilegiales civibus oppidi Verbitza elargitae, vigore quarum in regno Hungariae tributorum tentoribus et exactoribus praecipitur, ne deinceps praefatos cives et inhabitatores prefati oppidi Verbicza tanquam a solutione tributorum exemptos, in locis tributorum ad solutionem compellere, neque eosdem in antiquis suis libertatibus et privilegiis impedire seu perturbare audeant.

E regesztákat az úrbéri jegyzőkönyvből Verbiczén, 1778. január 18-án Andaházy Mátyás, Liptó és Árva vármegyék egyesített levéltárának regesztrátora adta ki.

A levéltár elenchesai még néhány, bár valószínűleg nem eredeti, középkori oklevélre utalnak, így pl. a Relatoriae fasc. I. no. 1, vagy az Adjudicatoriae fasc. I. no. 1 jelzetű oklevelek középkoriaknak vannak jelezve, ámde a főlevéltárnok úr kijelentése szerint ezek az iratok ma már feltalálhatók nem voltak.

II. Német-Lipcse város levéltára.

Augusztus 31-én délelőtt indult el a dr. Szádeczky Lajos elnöklete alatt, Mattyasovszky Lajos, dr. Lukinich Imre és ezen sorok írójából álló bizottság Német-Lipcseré, hogy a város levéltárát átkutassa, és hála az ősök és a mai nemzedék gondosságá-

nak, gazdag az az eredmény, a melyet itt elértünk, és a melyről beszámolni az alábbiakban lesz szerencsénk.

Liptó vármegye legősibb városa egy patakotól átszelt, kellemes völgy ölén fekszik. Hét század viharzott el immár a völgy felett, a mióta a (valószínűleg a németországi Lipcse tájékáról behozott) német-szász telepések ezt a völgyet benépesítették. A tatárjárás után a helység már annyira fejlett volt, hogy IV. Béla király 1263-ban városi szabadságokkal ruházta fel, a melyeket fia, V. István király 1270-ben szintén megerősített és újra adományozott.

Sajátságos jelenség azonban, hogy daczára annak, hogy ennek a városnak, továbbá Liptó vármegye többi középkori városainak is, minden előfeltétel meg volt adva ahhoz, hogy szabad királyi városokká emelkedjenek, mégis soha azzá nem lettek, hanem mindvégig földesúri hatalom alatt álló *szabadalmas* városok maradtak. Ez volt a sorsa a liptómegyei Nagyvár vagy Likava várhoz tartozó Német-Lipcse városának is, mely a liptói városok közt a legelőkelőbb szerepet játszotta.

Bár a földesúri hatalom folytonosságát a XIV. században nem tudjuk bizonyítani, de már 1390-től kezdve a városnak majdnem valamennyi urát névszerint ismerjük. 1390-ben Bebek Imre országbíró bírja a várost, de csak »pro honore«. A XV. század elején a Garaiak, majd pedig körülbelől mindig azok birtokolják a várost, a kiknek kezében a likavai vár van. Tehát Gergely corbaviai comest és lipcsei kapitányt leszámítva : Komorowszky Péter, Corvin János és végül a Szapolyaiak a város urai.

A város fejlődése, úgy látszik, a XIV. század folyamán stagnál, azonban a XV. század első fele a város középkori életnek fénykora.

1419-től kezdve egyik kiváltságlevelet a másik után kapja a város. Erre az időre esik az a nagyarányú fejlődési korszak, melyet — mint azt már említettük — az Északnyugat- és Északkelet-Magyarországot összekötő nagy nemzetközi útvonalon folyó élénk forgalomnak köszönhetett a város, mely ez útvonalnak egyik állomása volt.

1434-ben kapja a város legterjedelmesebb és legpontosabban körülírt szabadságait.

Zsigmond királynak 1434. december 16-án kelt privilegiumában a város a következő, nyolcz pontba foglalt kiváltságokat kapja :

1. Plébánost szabadon választhatnak maguknak, az esztergomi érseknek való praesentálás mellett.

2. Szabadon választhatnak maguk közül bírót.

3. A város határain belül szabadon élhetnek az erdőkkel, földekkel, vizekkel, halászzattal.

4. Az országban mindenütt vámmentesek.

5. Őket sehol letartóztatni nem szabad. A kinek valami panasza van ellenük, az keresse igazát városuk tanácsa előtt.

6. Május 8-án és október 21-én minden esztendőben országos, a hét minden szombatján pedig heti vásártartáshoz van joguk.

7. Senkinek felettük sérelmes descensus-jogot gyakorolni nem szabad.

8. Mindazok, a kik a földbért lefizették és szabad költözködési engedélyt nyertek, ide minden akadály nélkül jöhetnek letelepedni és ebben ezeket senkinek akadályozni nem szabad.

A következő napon, 1434. szeptember 17-én, pedig Zsigmond király Conz Pesko fia Márton németlipcsei bíró és Venkovich Miklós ugyanottani esküdtnek a város (oppidum) közönsége nevében előadott kérelmére meghagyja az ország összes közigazgatási hatóságainak, hogy mindazon jobbágyokat, a kiknek szabad költözködési engedélyük van és a földbért lefizették, ha Német-Lipcse akarnak költözni, ezen szándékukban semmiféle czimen akadályozni ne merjék. Továbbá mind az országos, mind pedig a hetivásárokon »a sutoribus, fabris, sartoribus, panificibus et aliis mechanicis laboratoribus ac mercatoribus, tam in eodem oppido nostro Lipcse residentibus, quam aliunde ad huiusmodi fora annualia confluentibus, ipsorum res venales ab eisdem auferentes, non condignum pretium, sed quantum vellent pro ipsis rebus solverent atque darent...«, ezeket tehát a jövőben ne merjék károsítani, úgyszintén azokat sem, a kik »fruges aut alias res ad montanas nostras, aut ad alia loca venditionis causa deducunt« és azoktól ezen javakat elszedik. Megtiltja továbbá, hogy Német-Lipcse város lakosait sehol feltartóztatni és megítélni ne merjék, különösen pedig mások vétkeiért és kihágásaiért, hanem a kinek valami panasza van ellenük, forduljon azzal a város tanácsához. Végül meghagyja minden vámszedőnek, hogy ezen város lakosaitól régi szabadságaik ellenére sehol az országban vámot szedni ne merjenek.¹

Mindezen szabadságai fejében a város tartozott évenként 160 forint adót fizetni annak, a ki a várost »pro honore« bírta, ezenfelül még évente 14 forint kamara-hasznát volt köteles adni.

A város lakosai a XV. század folyamán élénk kereskedést

¹ Liber Regius V. kötet. 669. és kk. ll. — Palugyai: Németlipcsei okiratok. *Magyar Sion* III. k. 528. l.

folytattak. Bizonyítja ezt az, hogy 1419—1492-ig nem kevesebb, mint tizenkét ízben kap a város vámmentességi kiváltságlevelet.

A fő forgalmi javakat, úgy látszik, a posztó és vászon tette, melyekre nézve 1480-ban azt a nevezetes kiváltságot kapja a város, hogy ezeket az ország bármely vásárhelyén, de főleg Besztercebányán akár kicsinyben, akár pedig nagyban szabadon árúsíthatják.

Míg a város lakosai az országban mindenütt vámmentességet élveztek, addig 1508-ban úrnőjük, Szapolyai István nádor özvegye, Hedvig tescheni hercegnő elrendeli, hogy mindazon kereskedők, a kik Német-Lipce város hetivásárait látogatják, tartoznak ott a szokásos hetivásár-vámot megfizetni.

1524-ben tűz pusztítja el a város egy részét. Tizenhat ház égett le, melyeknek tulajdonosait a földesúr, Szapolyai György, kilencz évre minden rendes és rendkívüli adózás alól felmenti.

Megemlítésre méltó még az a körülmény, hogy a város tanácsa a középkorban hiteles helyi működést fejt ki. Előfordúl pl. az is, hogy a tanács királyi oklevelet ír át hiteles alakban, hiteles pecsétje alatt. (Ld. Tarnócz ltára 6. szám.) Hogy a város címeres pecsétet — még pedig nagyobb és kisebb pecsétet — használt, azt csak a XV—XVI. századra nézve tudjuk bizonyítani, azonban, hogy a város címerét még az Anjouktól kapta, azt a paizsban előforduló lilomokból lehet következtetni.

Végül a ránk maradt oklevelekből sikerült a város középkori bíráinak töredékes névsorát összeállítani, mely a következő:

1281. Staincop »villicus«.

1283. » »

1294. Gobel bíró.

1390. április 29. János bíró és a másik János *volt* bíró.

1391. szeptember 13. János (Hans) bíró »Libere ville Lipche«.
(Liptói Rgrum 45. l.)

1397. július 19. Konrád bíró.

1419. április 11. Márton bíró, András fia János, Haderdaz János és János fia Miklós esküdtek.

1434. december 16—17. Néhai Konczpesko fia Márton bíró, Vankovicz Miklós esküdt.

1435. február 17. és márczius 30. Márton bíró, Venkowycz Miklós, Schaffarn János, Czirny Eliás, Melig Mihály, György, Ambrus, Gericz Jakab, Blasko, Moler János és Motus Mihály esküdtek. Ugyanezek 1436-ban is.

1442. május 8. Schafian János bíró, Wagner Mihály és György kereskedő esküdtek.

1469. szeptember 13—14. Kunczkowycz András bíró, Péter szabó esküdt.

1470. augusztus 14. Mihály lelkész és Tamás czipész esküdt polgárok.

1473. márczius 9. Myschaw András bíró.

1496. június 15. Bálint bíró és Márton babérkoszorús, esküdt.

1519. márczius 20. Perger Seraphin bíró és Koza István esküdt.

A város középkori okleveleinek (melyek a községházán egy külön helyiségben lévő hatalmas ládában őriztetnek) jegyzéke a következő:

1. 1263. április 5. (»nonas aprilis«.)

IV. Béla király »hospitibus nostris de Lyptou¹ in villam Lypche² congregatis et congregari volentibus« szabadságokat adományoz, úgymint: Bírót szabadon választhatnak maguk közül »qui omnes causas inter se exortas iudicabit more hospitum aliorum, postquam a nobis legitime fuerit³ confirmatus«. Azután a király megállapítja és leírja a helység határait. Minden országos bíró, főleg pedig a liptói comesek joghatósága alól ki vannak véve és senkinek sem szabad ezek közül felettük sérelmes descensus-jogot gyakorolni, a Reuce vizében szabad halászati joguk van. Továbbá az erdőkben és vizekben szabad arany-, ezüst- és rézturzási joguk van, az egész országban vám- és harminczadmentesek. Mindezek fejében minden mansio után Szent Márton napján földbér czimén egy aranyat tartoznak fizetni. Szabad letelepedés és országos vásártartás jogát élvezik, végül parochiális egyházukat Fülöp esztergomi érsek tanácsára minden tizedfizetés alól felmenti és megengedi, hogy a korponai és selmeczbányai (»Banensis«) parochiális egyházak mintájára szabad tizedekkel éljen (»fruatür liberis decimis«). A plébános az esztergomi érseknek minden ötven mansio művelt föld után egy márka finom ezüstöt tartozik évenként fizetni.

Eredetije hártján, alul selymen függő pecsét töredékével.

Kiadta hibásan 1260-as dátum alatt (Ld. Dr. Karácsonyi: *Hamis, hibás keletű oklevelek jegyzéke* 56. l.) Fejér: *Codex diplomaticus* IV/3. 9—11. l., ugyanezt közli helyes dátum alatt, de kivonatosan, u. o. 124. l. Palugyai Imre: *Németlipesei okiratok. Magyar Sion* III. 525.

2. 1274.

IV. László király a liptómezei »de villa Lypche«-i hospesek kérelmére ünnepélyes alakban átírja és megerősíti V. István királynak 1270. június 24-én (»octavo kalendas julii«) kelt oklevelét, melyben a liptómezei Liptsén lakó vendégeknek újraadományozva

¹ Fejérnél: *Liptow*.

² Fejérnél: *Liptsche*.

³ Fejérnél: *fuerit legitime*.

mege erősíti mindazon szabadságokat, a melyeket nekik atyja, IV. Béla király 1263-ban adományozott.

Hártyán, függő pecsétje elveszett.

Kiadta : Fejér : *Cod. Dipl.* V/1. 26—28. l., azonban az átíró oklevelet nem közli, de közli az egészet Palugyai Imre : *Némellipcsei okiratok. Magyar Sion* III. k. 533. l. Ld. Horváth Sándor : *Regesták a liptói és turóczyi regisztrumhoz* 16. és 19. l., 59. és 79. sz. reg.

3. 1281.

Az esztergomi káptalan »Staincopf villicus et hospites de Lypto de villa Lypcha« kérelmére átírja V. István királynak 1270. június 24-én kelt oklevelét. (Ld. a 2. számú regesztát.)

Hártyán, selymen függő pecsétje elveszett. Az átíró oklevél kiadatlan.

4. 1281. Esztergom.

Lodomerius esztergomi érsek »Staincopf villicus et hospites de Lypto de villa Lypcha« kérelmére átírja V. István királynak 1270. június 24-én kelt oklevelét. (Ld. a 2. számú regesztát.)

Hártyán, selymen függő pecsétje elveszett. Az átíró oklevél kiadatlan.

5. 1291. november 12. (»Pridie idus novembris.«)

III. Endre király a liptóme gyei »Lipche« helység vendégeinek kérelmére átírja V. István királynak 1270. június 24-én kelt oklevelét. (Ld. a 2. számú regesztát.)

Hártyán, függő pecsétje elveszett. Az átíró oklevél kiadatlan.

6. 1294. január 1.

A szepesi káptalan Gobel lipcsei bíró kérelmére átírja III. Endre királynak 1291. november 12-én kelt oklevelét, melyben átírja V. István királynak 1270. június 24-én kelt oklevelét. (Ld. az 5. számú regesztát.)

Hártyán, függő pecsétje elveszett. Az átíró oklevél kiadatlan.

* 7. 1297.

A szepesi káptalan Salamon »sacerdos de villa Lypcha« kérelmére átírja Lodomerius esztergomi érseknek 1281-ben Esztergomban kelt oklevelét, melyben átírja V. István királynak 1270. június 24-én kelt oklevelét. (Ld. a 4. számú regesztát.)

Hártyán, függő pecsétje elveszett. Az átíró oklevél kiadatlan.

8. 1324. november 8. Visegrád.

Boleszló esztergomi érsek Donch mester zólyomi comes kérelmére átírja Lodomerius esztergomi érseknek 1283. április 26-án Esztergomban kelt oklevelét, melyben Staincop lipcsei villicus kérelmére átírja Fülöp esztergomi érseknek és királyi kancellárnak 1263. május 11-én Esztergomban kelt oklevelét, melyben az érsek IV. Béla király kérelmére a Liptó provinciabeli »villa Lypche« lakosainak megengedi, hogy maguknak parochiális egyházat építhessenek,

mely egyháznak ugyanazon szabadságai legyenek, mint a melyenekkel »ecclesie parochiales de Corpona et de Šebnechbana« bírnak.

Hártyán, selymen függő pecsétje elveszett.

Kiadta : Fejér : *Cod. Dipl.* IV/3. 182—183. l. ; Knauz : *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis* I. 487. l., de mindenik csak az 1263. évi oklevelet, az átíró oklevél közül mindenik kiadatlan.

9. 1324. november 10. Visegrád.

Boleszló esztergomi érsek Donch mester zólyomi comes kérelmére átírja Lodomerius esztergomi érseknek 1281-ben Esztergomban kelt oklevelét, melyben átírja V. István 1270. június 24-én kelt oklevelét. (Ld. a 4. számú regesztát.)

Hártyán, fonalon függő pecsétje elveszett.

10. 1356. június 15. Esztergom.

Miklós esztergomi érsek Herman lipcsei plébános és lipatómegyei alesperes kérelmére átírja Boleszláv esztergomi érsek 1324. november 8-án Visegrádon kelt oklevelét, melyben átírja Lodomerius esztergomi érseknek 1283. április 26-án Esztergomban kelt oklevelét, melyben átírja Fülöp esztergomi érseknek 1263. május 11-én Esztergomban kelt oklevelét. (Ld. a 8. számú regesztát.)

Hártyán, alul selymen függő viaszpecséttel.

11. 1368. április 28. Esztergom.

Tamás esztergomi érsek a lipatómegyei Lipcsei Miklós kérelmére átírja Miklós esztergomi érseknek 1356. június 15-én Esztergomban kelt, Boleszló esztergomi érseknek 1324. november 8-án Visegrádon kelt, Lodomerius esztergomi érseknek 1283. április 26-án Esztergomban kelt átíró okleveleit és Fülöp esztergomi érseknek 1263. május 11-én Esztergomban kelt oklevelét.

Hártyán, alul selymen függő töredékes viaszpecséttel.

12. 1390. április 29. Buda.

Zsigmond király János németlipcsei bíró és a másik János volt bírónak az »in districtu de Lypkow« lévő Lipcsén, Rózsahegyen és Gibén (»Gybe«) lakó népek és vendégek nevében előadott kérelmére Bebek Imre országbírónak »pro nunc ipsas civitates pro honore tenenti« és mindenkinek, a ki ezen városokat a jövőben »pro honore« birtokolni fogja, továbbá a nemeseknek meghagyja, hogy az illető városok (civitates) lakosaitól — minden ezen városok lakosaival szemben üzött visszaélés elkerülése végett — adót vagy collectát külön királyi parancslevél nélkül szedni ne merjenek.

Hártyán, alul rányomott vörös viaszpecsét helyével.

13. 1397. július 19. Rózsahegy.

Zsigmond király előtt Konrád németlipcsei bíró, továbbá »Thomas Croatus« és Ferencz ugyanottani polgárok megjelenvén, kérelmükre a király átírja IV. László királynak 1274-ben kelt okleve-

lét, melyben átírja V. István királynak 1270. június 24-én kiadott oklevelét. (Ld. a 2. számú regesztát.)

Hártyán, alul rányomott pecsét helyével.

14. 1405. április 15.

Zsigmond király kiadja a »Decretum minus«-t. Hátlapján a következő megjegyzés: »Decretum generale pro opido Teutunicali Lipche.«

Hártyán, alul selymen függő pecsétje elveszett.

Ugyanez papiroson, újkori egyszerű másolatban.

15. 1418. november 19. »In civitate Pathaviensi cis Danubium.«

Zsigmond király Árvamegye fő- és alispánjának meghagyja, hogy Bethlen fia Márton fia Istvánt »scultetum opidi nostri Bistrich nuncupati in eodem comitatu existentis«, az ugyanezen városban fekvő soltészségével egyetemben királyi védelmébe fogadván, őt ezen soltészségben minden jogtalan támadás ellen védje meg.

Papiroson, alul papirossal fedett vörös viaszpecsét töredékével.

16. 1419. április 11. Visegrád.

Zsigmond király Márton lipcei bíró, András fia János, Haderdoz János és János fia Miklós lipcei esküdt polgároknak a város lakosai nevében előadott kérelmére meghagyja az ország összes közigazgatási hatóságainak és vámszedőinek, hogy a lipceiektől sehol vámot vagy harminczadot szedni ne merjenek.

Hártyán, alul selymen függő kettős viaszpecséttel.

17. 1434. december 16. Pozsony.

Zsigmond király néhai Konczpesko fia Márton Lipcse városi (opidum) bíró és Wankowycz Miklós ugyanottani esküdtnek a város közönsége nevében előadott kérelmére — miután előbb elpanaszolták, hogy a hussziták a várost felégették és ekkor régi szabadságaikról szóló okleveleik is elpusztultak — nyolcz pontban összefoglalva megerősíti és részben újraadományozza régi szabadságaikat, köztük szabad plébános-, szabad bíróválasztást, továbbá a vámentességet meg a heti- és országosvásártartás jogát. (Ld. Országos Levéltár, Liber Regius V. kötet 371—73. l.)

Hártyán, alul a királynak selymen függő gyönyörű kettős viaszpecsétje. Regesztáját közli: Palugyai, Németlipcei okiratok. *Magyar Sion* III. 530.

18. 1435. január 23. Kispalugya.

Kispalugyai András fia Mihály, továbbá Kispalugyai Mihály fiai Gergely és Miklós, Kispalugyai Gáspár fia János, Márton fia Gáspár kispalugyai (»Kysspaludia«) jobbágyaikkal »talem cum eis fecimus ordinationem et dispositionem quod eos admittimus, ymmo presentium virtute *admisimus ad iura teutunicalia de Lypcz tenenda, sic, quod inter se iudicem statuunt et singulas causas diiudicent exceptis criminibus homicidii incendii et furtu (sic!) quas autem causas inter se decidere non valuerunt, ut inde requirant*«. Ezenfelül az Aczemycz

nevű erdőt adják nekik, egészen a Buczk nevű hídig, továbbá földet »usque ad metas Bodafalwa. Item aquas a molendino Bodí usque ad Damyanifalwa liberas eis permittimus piscandi«, a többi vizeket mind maguknak tartván fenn. »Item sessiones teneant et edificent ac vendant *more civili Lypczensis* ac vendita curia libere recedant«. Mindezek fejében a jobbágyok minden fél telek (fundus) után, évenként három részlethen, egy arany forintot tartoznak fizetni, ezenfelül meg vannak állapítva a természetbeli úrbéri tartozások is.

Hártyán, függő pecsétje elveszett.

19. 1435. február 17. Német-Lipcse.

Márton németlipcsei bíró, továbbá Venkowycz Miklós, Schaffarn János, Czirny Éliás, Melig Mihály, György, Ambrus »lanifex«, Gericz Jakab, Blasko, Moler János és Motus Mihály németlipcsei esküdtek Kispalugyai András fia Mihály, Kispalugyai Gáspár fia János, továbbá Márton fia Gáspár, Mihály fia Gergely és Miklós kérelmére átírják a Kispalugyaiak és jobbágyaik közt 1435. január 23-án Kispalugyán létrejött úrbéri egyezséget. (Ld. a 18. számú regesztát.)

Hártyán, közepén kissé kopott írással, alul Német-Lipcse város fekete viaszba nyomott remek függő pecsétjével, melynek ábrája: hasított paizs, (heraldikailag) jobboldalán pólyákkal, baloldalán Anjou-liliomokkal. A paizs felett csillag, félhold (fogyó), csillag: * (* , a paizs mellett oldalt egyik felén kapa, másik oldalán csákány látható. Körirat: † SIGILLVM LIPCZENSE.

20. 1435. márczius 20.

A szepesi káptalan Kispalugyai Drosgye Tamás (T. »Drosgye dicti«) fia Balázs fia Péter kérelmére átírja Márton németlipcsei bíró és a tanács 1435 február 17-én Német-Lipcse kelt oklevelét, melyben átírják a Kispalugyaiaknak 1435. január 23-án Kispalugyán kelt oklevelét. (Ld. a 19. számú regesztát.)

Hártyán, selymen függő pecséttel.

21. 1438. február 18. Buda.

Albert király minden harminczadosnak és vámszedőnek, továbbá minden viceharminczadosnak és vicevámszedőnek »in possessionibus Radna, Zenthmarthon, Lanchwa, Nedasyr et Swchan vocatis, sed et in nonnullis aliis possessionibus in comitatibus Lyptoviensi et Zolyensi« meghagyja, hogy Lipcse »oppidum« lakosaitól a fenti harminczad és vámhelyeken vámot szedni ne merjenek.

Hártyán, alul rányomott töredékes vörös viaszpecséttel.

22. 1442. május 8. Lipcse.

Holy János és Hauly fia Milye a lipcsei alsómalom molnárai Schafian János lipcsei bíró, továbbá Wagner Mihály, György kereskedő ugyanottani esküdtek és Rikolf László Mátyás nevű familiárisa előtt bizonyos pénzösszeget illetőleg egyezséget kötnek Gergely lipcsei plébánossal.

Papiroson, alul fekete viaszba nyomott pecsétje elveszett.

23. 1447. július 31. »Datum in descensu nostro exercituali campestri prope villam Gaalch.«

Hunyadi János kormányzó Gergely corbaviai comesnek, a ki jelenleg Lipcse várát birtokolja, továbbá ennek várnagyának a lipcse megyei »*civitatis regalis Lipche thewtunicalis*« panaszára meghagyja, hogy ezen város lakosaitól a Zsigmond és Albert királyoktól nyert szabadalomlevelek ellenére vámot szedni vagy szedetni ne merjenek.

Papiroson, alul papirossal fedett vörös viaszpecséttel.

24. 1447. szeptember 19. Buda.

Hunyadi János kormányzó (Gergely) corbaviai comesnek Lipcse város (civitas) közönsége abbéli panaszára, hogy őket úgy vámhelyein, mint pedig általában kereskedelmi ügyeik lebonyolításában régi szabadságaik ellenére folyton zaklatja, meghagyja, hogy ezen zaklatást annál is inkább hagyja abba, mert Guthi Ország Mihály nádornak, továbbá Szentmiklósi Pongrácznak, a felsőrészek kapitányainak meghagyta, hogy a lipcseieket szabadságaikban minden nyotalan támadás ellen védjék meg.

Papiroson, töredékes vörös viaszpecséttel.

25. 1453. június 5. Buda.

V. László király a Magyarország határain lévő összes harminczad- és vámszedőknek a lipcse megyei Német-Lipcse város (civitas) közönségének panaszára meghagyja, hogy ezen város lakosaitól sehol harminczadot vagy vámot szedni ne merjenek.

Papiroson, alul rányomott vörös viaszpecsét némi töredékével.

26. 1459. április 19. Buda.

I. Mátyás király előtt megjelenvén Kowczowicz András lipcsei polgár, a város közönsége nevében előadta, hogy a város oklevelei Nagyvárbán (Castrum Magnum) »ubi causa tutoris conservationis reposita fuerant«, a várnak Komorowszky Péter által történt ostromakor elégték, kéri tehát a királyt, hogy a város adóját állapítsa meg, mire a király — három, Komorowszky Péter által kiállított nyugta alapján — a város adóját évenként két részletben, Szent György napkor és karácsonkor fizetendő 160 forintban szabja meg. (Ld. Országos Levéltár, Liber Regius V. k. 673—675. l.)

Hártyán, alul a királynak selymen függő, vörös viaszba nyomott titkos pecsétjével.

Kiadta: Palugyai Imre, Németlipcsei okiratok. *Magyar Sion* III. k. 530. l.

27. 1469. szeptember 13.

I. Mátyás király Kowczowicz András németlipcsei bíró és Péter szabó ugyanottani esküdt kérelmére ünnepélyes alakban átírja és megerősíti I. Mátyás királynak 1459. márczius 18-án Budán kelt oklevelét. (Ld. a 26. számú regesztát.)

Hártyán, alul selymen függő törött kettős viaszpecséttel. Ugyanez papíroson egyszerű másolatban az okolicsnói gvardián által 1530. május 1-én kiadott másolatban.

Kiadta: Teleki, *Hunyadiak kora* XI. 389. l.

28. 1469. szeptember 13.

I. Mátyás király Kunczkowycz András németlipcsei bíró és Péter szabó ugyanottani esküdtnék a város (civitas) közönsége nevében előadott kérelmére ünnepélyes alakban átírja és megerősíti Albert királynak 1438. február 14-én Budán kelt átíratában Zsigmond királynak 1419. április 11-én Visegrádon kelt oklevelét. (Ld. a 16. számú regesztát.)

Hártyán, alul selymen függő, ép, kettős viaszpecséttel.

29. 1469. szeptember 14. Buda.

I. Mátyás király Kunczkowycz Andrásnak, a lipcse megyei Német-Lipcse bírájának, továbbá Péter szabó ugyanottani esküdtnék a város (civitas) közönsége nevében előadott azon kérelmére, hogy a kamara-haszná kiváltságát adományozza újra, mert az erről szóló oklevelük akkor, a midőn Komorowszky Péter néhai Szentmiklósi Pongrácz Nagyvár nevű erődjét ostromolta, elégett, a király tehát engedve a kérelemnek, a város kamara-hasznát évenként 14 forintban állapítja meg.

Kívül: Rta folio CCLXXXVIII. M. Jwsth.

Hártyán, alul selymen függő, ép pecséttel.

30. 1470. április 2. Buda.

I. Mátyás király Szapolyai Imre szepesi örökös grófnak, Baymóczi Onofrius fiai Imrénék és Albertnek, »Swchan«-i Mártonnak és Bertalannak, továbbá ezek vámszedőinek és más minden rendű és rangú vámhelytulajdonosnak Német-Lipcse város (oppidum) közönségének kérelmére meghagyja, hogy ezektől régi szabadságaik ellenére vámost szedni ne merjenek, mert ellenkező esetben a megye hatósága útján fogja őket ezen szabadságok tiszteletben tartására kényszeríttetni.

Hártyán, alul rányomott vörös viasz töredékével.

31. 1470. augusztus 14.

A szepesi káptalan Mihály lelkész (presbiter) és Tamás czipész németlipcsei esküdtpolgároknak a város közönsége nevében előadott kérelmére átírja I. Mátyás királynak 1469. szeptember 13-án kelt oklevelét, melyben átírja Albert királynak 1438. február 14-én Budán kelt átíratában Zsigmond királynak 1419. április 11-én Visegrádon kelt oklevelét. (Ld. a 28. számú regesztát.)

Hártyán, alul fonalon függő elkopott pecséttel.

32. 1473. február 9. Buda.

I. Mátyás király parancslevele főleg Szapolyai Imre örökös grófnak, »Emerico Nofforii de Baymocz« esztergomi várnagyhoz, ennek fivéréhez Alberthez, a Szuchánban lakó Mártonhoz és Albert-

hez, Szentmiklósi Pongrácz Venczelhez »signanter in Markwowska et Ozlany tributa tenentibus«. Janowszky János lipetómegeyei alispán és Komorovszky Péter lipetói és árvai főispán familiárisa, továbbá András németlipcsei bíró a németlipcseiek, továbbá Rózsahegy, »Wyrbyczya et Gybys« lipetómegeyei városok (oppida) közönsége nevében megjelenván, előadták a királynak, hogy a nevezett városok, főleg azonban Német-Lipcse város lakosai Zsigmond és Albert királyok kiváltságlevellei alapján mindenütt vámmentességet élveznek, mégis a fentnevezettek tőlük vámot követelnek, mire a király a felsorolt uraknak meghagyja, hogy ezen városok lakosaitól régi szabadságaik ellenére vámot szedetni ne merjenek, mert ellenkező esetben a vámhelyeket az illető vármegye fő- vagy alispánja által »pro nostra maiestate« lefoglaltatja.

Hártyán, alul papirossal fedett vörös viaszpecsét töredékével.
33. 1473. márczius 9.

A szepesi káptalan Myschaw András lipcsei bíró és Kuncz Miklós ugyanottani polgárnak Lipcse város közönsége nevében előadott kérelmére átírja I. Mátyás királynak 1473. február 9-én Budán kelt oklevelét. (Ld. a 32. számú regesztát.)

Hártyán, alul selymen függő viaszpecséttel, mely azonban valószínűleg nem az eredeti.

34. 1473. márczius 29. Szepes vára.

Szapolyai Imre szepesi örökös gróf »Laurentio tributario nostro in Lwchywna constituto« megparancsolja, hogy »a civibus et populis in opidis Lypche, Rosomberg, Verbycze et Gybe«, a midőn javaikkal ezen a vámhelyen akár jövet, akár menet keresztülhaladnak, »nullum tributum, nullamve solutionem infra octavum diem festi Penthecostes proxime venturum exigere et recipere presumas, habeas enim sufficientem cautionem« ezen polgároktól, nehogy »alii homines sub nomine ipsorum ambularent absque solutione per ipsum tributum nostrum«; azonfelül a gróf némely oláhjainak (Valachorum) kérelmére még elrendeli, hogy ezen városok lakosait személyükben vagy javaikban zaklatni vagy feltartóztatni ne merje.

Utóirat: »Promiserunt enim cives ipsi singulos eorum cohabitatores cum literis et sigillis mittere, qui per nostrum tributum facere habebunt iter suum. Datum, ut supra.

Papiroson, alul vörös viaszpecsét töredéke.

35. 1474. július 20. Szepesvára.

Szapolyai Imre szepesi örökös gróf az »in Lwchywna constitutis« vámszedőinek »opidi Lypcha« közönségének kérelmére meghagyja, hogy miután ezen város lakosait a legközelebbi pünkösdnapiig a Lucsván való vámfizetés alól felmentette, tőlük vámot szedni ne merjenek.

Papiroson, alul rányomott pecsétje elveszett.

36. 1475. május 23. Buda.

I. Mátyás király Rózsahegy, Kőrmöczbánya és Besztercebánya (»civitatum«) városok közönségének, Német-Lipcese város (civitas) közönsége panaszára meghagyja (ezek közt pedig főleg Rózsahegy város közönségének), hogy a németlipcseieket régi szabadságaik ellenére »ad nullos inconvetos census aut novas depositiones rerum mercimonialium ac aliarum quarumcumque solutionum, ut prefertur de novo institutorum« kényszeríteni ne merjék és ennek meg nem fizetése esetén őket ne zaklassák vagy károsítsák.

Hártyán, alul papirossal fedett vörös viaszpecsét töredékével.

37. 1475. május 24. Buda.

I. Mátyás király Kinizsi Pálnak Német-Lipcese város (civitas) közönsége kérelmére meghagyja, hogy Onoffrius fia Imrét intse meg, hogy ezen város lakosaitól »in locis tributorum suorum tributum non exigat«, ha pedig mindezek daczára ezt mégis megtenné, akkor Imrének azon vámhelyét, a hol »dicti cives nostri impeterentur, pro nostra maiestate occupes« és mindaddig, míg más parancsot nem kap, tartsa elfoglalva.

Papiroson, alul papirossal fedett vörös viaszpecséttel.

38. 1475. augusztus 9. Buda.

I. Mátyás király Francz trencsénvári kapitánynak, Zamorowi Miklós ugyanitteni várnagynak, továbbá a Trencsén városi vámszedőknek Német-Lipcese város (civitas) közönsége panaszára meghagyja, hogy ezen város lakosaitól régi szabadságaik ellenére Trencsén városában vámot szedni ne merjenek.

Papiroson, alul papirossal fedett vörös viaszpecsét.

39. 1477. augusztus 16. Német-Lipcese.

Barnabás »ad Beatam Virginem« plébános és lipptói alesperes, Mátyás németlipcsei és Ambrus rózsahegy plébánosok, továbbá Kispalugyai Miklós és Miklós »de Sczawnicza« lipptóvármegyei nemes földbirtokosok, Groff János, Kuncz György »cives de Monte Sancti Georgii«, végül Trenoff és Sworadsski rózsahegy polgárok mint választott bírák a Chien Lukács németlipcsei polgár és a németlipcseiek közt folyó perben lőcsei és más tanúkat hallgatnak ki.

Papiroson, egyszerű egykorú másolatban.

40. 1480. február 13. Buda.

I. Mátyás király Rozgonyi Lászlónak (Corvin) János lipptói herceg jelentése alapján meghagyja, hogy »populos et jobagiones ipsius (t. i. ducis) in oppido suo Lypeche Thewtunicali commorantes« régi szabadságaik ellenére »cum solutione tributorum compelli facere non presumatis«.

Papiroson, alul vörös viaszpecsét némi töredékével.

41. 1480. június 1. Buda.

I. Mátyás király (Corvin) János lipptói herceg kérelmére a lipptóvármegyei »Thewtunicalis Lipch« város (civitas) lakosainak azt a

kiváltságot adományozza, hogy az ország határain belül tartott országos- és hetivásárokon, főleg pedig azokon, melyeket Besztercebánya városában szoktak tartani, »pannos suos et telas particulatim et per ulnas libere venditioni (exponere) possint ac de equis, per quos bona sua et sarcinas ducere solent, aut vectoribus suis, nullum penitus tributum solvere teneantur«.

Hártyán, alul selymen függő, töredezett, vörös viaszpecséttel.
42. 1489. június 19. Buda.

I. Mátyás király Szapolyai István szepesi örökös grófnak, továbbá »Swchan«-i Mártonnak és Bertalannak és ezek vámszedőinek, továbbá minden más vámhelytulajdonosnak meghagyja, hogy Német-Lipce város (oppidum) lakosaitól, ezeknek kereskedelmi javai és árúi után vámot szedni vagy pedig szedetni ne merjenek.

Hártyán, alul papirba nyomott újkori német császári és magyar királyi pecsét van ráragasztva.

43. 1492. február 26. Buda.

II. Ulászló király az ország összes közigazgatási hatóságainak, továbbá vámszedőinek és vámhelytulajdonosainak »civitatis Lypche theutunicalis« közönségének kérelmére meghagyja, hogy ezen város lakosaitól vámot szedni ne merjenek és őket a vám meg nem fizetése miatt zaklatni ne merjék.

Papiroson, alul papirossal fedett vörös viaszpecsét töredékével.

44. 1496. június 15. (»decima quinta die mensis iunii«) Buda.

II. Ulászló király Bálint németlipcei bíró »et Martinus Baccalarius« ugyanottani esküdtpolgárnak a város (oppidum) közönsége nevében előadott kérelmére ünnepélyes alakban átírja és megerősíti I. Mátyás királynak 1469. szeptember 13-án kelt átíratában, Albert király 1438. február 14-én Budán kelt oklevelét, melyben átírja Zsigmond királynak 1419. április 11-én Visegrádon kelt oklevelét. (Ld. a 28. számú regesztát.)

Kívül: Rta folio CCLXXX. Anno 1496.

Hártyán, alul selymen függő töredezett kettős pecséttel.

45. 1508. június 11. Trencsén vára.

Hedvig tescheni hercegnő, Szapolyai István nádor özvegye minden kereskedőnek, kalmárnak üdvöt. Lipce város (civitas) polgárai panaszt emeltek, hogy némely kereskedők, »qui causa mercancie ad ipsam civitatem nostram Lypcze, tempore fori ebdomadalis« árúikkal idejönnek, a régi szokás alapján fizetendő vámot — »tributum consvetum« — vonakodnak megfizetni, meghagyja tehát ezen kereskedőknek, hogy a szokásos vásárvámot annál is inkább fizessék meg, mert máskülönben felhatalmazza Lipce város lakosait, hogy vonakodásuk esetén őket ezen vám megfizetésére alkalmas eszközökkel kényszerítsék.

Papiroson, alul papirossal fedett, vörös viasz gyűrűs pecséttel.

46. 1518. február 28. Buda.

II. Lajos király az ország összes közigazgatási hatóságának meghagyja, hogy Német-Lipce város polgárait, midőn az országban »pro victuum suorum necessaria acquisitione« járkálnak, senki panaszára feltartóztatni és felettük ítéletet mondani ne merjenek, hanem a kinek valami panasza van ellenük, az keresse igazát a város (oppidum) tanácsa előtt. Továbbá, miután a város lakossága régi kiváltságok alapján a vám és harminczad fizetése alól fel van mentve, tőlük sehol az országban vámot vagy harminczadot szedni ne merjenek.

Hártyán, alul papirossal fedett, rongált, vörös viaszpecséttel. Ugyanezen oklevelet átírja 1527-ben Szapolyai János király.

47. 1518. június 20. Trencsén vára.

Szapolyai János szepesi örökös gróf, erdélyi vajda és a székelyek ispánja, továbbá fivére Szapolyai György minden harminczad- és vámszedőnek meghagyják, hogy Német-Lipce város lakosaitól, régi szabadságaik ellenére, az ország határain belül harminczadot vagy vámot szedni ne merjenek.

Papiroson, alul papirossal fedett, vörös viaszba nyomott gyűrűs pecséttel.

48. 1519. márczius 20. Buda.

II. Lajos király Perger Seraphin németlipcsei bíró és Koza István esküdpolgárnak a város (oppidum) közönsége nevében előadott kérelmére ünnepélyes alakban átírja és megerősíti II. Ulászló királynak 1496. június 15-én Budán kelt oklevelét, melyben átírja I. Mátyás királynak 1469. szeptember 13-án kelt és Albert királynak 1438. február 14-én Budán kelt átíró okleveleiben Zsigmond királynak 1419. április 11-én Visegrádon kelt oklevelét. (Ld. a 44. számú regesztát.)

Hártyán, az oklevél szövegének első sora díszes aranyos írással írva, alul selymen függő viaszpecséttel.

49. 1524. június 12. Trencsén vára.

Szapolyai György szepesi örökös gróf a »Liphthowiá«-ban fekvő Német-Lipce város (oppidum) közönségének kérelmére azokat, a kik a napokban dühöngött nagy tűzvész folytán nagy szükségben vannak, kilencz évig minden rendes és rendkívüli adó fizetése alól felmenti, a miért is Zsámbokréthy Péter likavai várnagynak és a jövő várnagynak meghagyja, hogy a tizenhat leégett házban lakó polgároktól a mondott időn át semmiféle adót ne szedjen, a mely időn belül tartoznak az illető polgárok a leégett házakat felépíteni.

Papiroson, papirossal fedett vörös viaszba nyomott gyűrűs pecséttel.

50. 1526. április 3.

(Német-) Lipcse városának bizonyságlevele arról, hogy Benzo németlipcsei lakos (opidaneus) tisztességes, keresztényi életmódot folytatott.

Papiroson, alul a város fekete viaszba nyomott kisebb pecsétjével.

III. Rózsahegy város levéltára.

A megye nyilvános közlevéltárai közt a második helyen áll a kies fekvésű Rózsahegy város levéltára. A középkorban jelentékeny szerepet vivő várost szorgalmas polgárai igyekeznek a jelenben még jelentősebbé fejleszteni, a mihez mindenesetre hozzá fog járulni a város kiadandó oklevéltára és monographiája. Ugyanis Társulatunk várdorgyülésének hatása alatt a város agilis polgármestere, dr. Székely Miklós elhatározta, hogy a város oklevéltárának kiadását és monographiájának megírását tőle telhetőleg támogatni és szorgalmazni fogja. A midőn ezen dicséretet érdemlő eszme kivitelére kérjük őt, egyben nem mulasztjuk el kiemelni azt, hogy nemcsak az egész megyében, de talán az egész országban Rózsahegyben vannak az oklevelek legjobb elhelyezve és megőrizve. Ugyanis az újonnan épült városház polgármesteri szobájában elhelyezett tűzmentes vaspánczélszekrény egy része szolgál az oklevelek őrzésére.

Az a város, mely multjának emlékeit így megbecsüli, méltó arra, hogy fényes jövőben legyen osztályrésze!

A város középkori okleveleinek jegyzékét — részben kedves barátom, Horváth Sándor jegyzeteinek felhasználásával — az alábbiakban teszem közzé:

1. 1340. november 14. »In Lypeche in provincia Zoliensi.«

I. Károly király Hannus (János) rózsahegy-i villicus, »Petrus dictus de Scepus et Kunchul« rózsahegy-i polgárok (»cives de Rozumberg«) kérelmére, a város polgárainak ugyanazon szabadságokat adományozza, mint a melyekkel a lipcsei lipcsei (Lipche) népek és vendégek élnek. Úgy mint: Hogy bírót a lipcseiek szokása szerint maguk közül választhatnak maguknak, a ki minden ügyet elbírálnak »preterquam a nobis legitime fuerit confirmatus«. Minden országos bírónak, de főleg a lipcsei comesnek bírói joghatósága és descensusa alól mentesek. A Reuce vizét halászatra szabadon használhatják. Az alant leírt határokon belül szabadon vadászhatnak, madarakat foghatnak, halászhatnak és malmokat állíthatnak fel. Aranyat moshatnak, bánya- (arany, ezüst, réz) turzási szabadsággal élhetnek, de a haszonból tartoznak a királynak járó részt megadni. Évenként három részletben, úgy mint: Szent György napkor 20, Szent Miklós napkor 10 és végül karácsonykor 20, összesen tehát

50 márkát tartoznak a király számára fizetni. Végül földjük határait a király Péter fia Tamás csókakői várnagy és lipiói comes referadája alapján megállapítja és körülírja.

Hártyán, kívül rányomott viaszpecsét helyével.

Kiadta : Fejér, *Cod. Dipl.* VIII/4. 376. l., de hibás dátummal. V. ö. Horváth, *Regeszták* 43. l., 231., 232. sz. regesztá.

2. 1349. december 13. körül.

Az esztergomi káptalan Horbort fia János »iudex de Rosumbregh« kérelmére átírja I. Károly királynak 1340. november 14-én Zólyom-Lipcén kelt oklevelét. (Ld. az 1. számú regesztát.)

Kissé rongált hártán, pecsétje elveszett.

3. 1376. július 9. Zólyom.

I. Lajos király Péter fia Rudolfnak a rózsahegy tanács panaszára meghagyja, hogy a nevezett városnak határain belül lakó jobbágyokat a collecta megfizetésére szorítsa, mert másképp felhatalmazza Rózsahegy város polgárait, hogy a jobbágyoktól a collectát kényszereszközökkel is behajthassák.

Papiroson, alul töredezett vörös viaszpecséttel.

4. 1376. július 9. Zólyom.

I. Lajos király a Rózsahegy város (civitas) körül lakó nemeseknek a város közönsége panaszára meghagyja, hogy a város határából a termést ne lopják el és a várost ne károsítsák.

Papiroson, alul vörös viaszpecsét töredékével.

5. 1399. augusztus 17. Rózsahegy.

Zsigmond király a lipióvármegyei Rózsahegy (Rosemberg) város (civitas) népeinek és vendégeinek azon kiváltságot adományozza, hogy sem kereskedelmi, sem pedig más javaik után sehol az országban vámot fizetni nem tartoznak.

Hártyán, alul papirossal fedett vörös viaszpecséttel.

6. 1399. szeptember 8. Rózsahegy.

Zsigmond király a lipióvármegyei Rózsahegy városában lakó népeknek és vendégeknek a többi szabad városok mintájára vámmentességet adományozván, meghagyja a vámosoknak és vicevámosoknak, hogy ezen város lakosaitól vámot szedni ne merjenek.

Hártyán, alul töredékes vörös viaszpecséttel.

7. 1399. szeptember 8. Rózsahegy.

Zsigmond királynak az előbbivel azonos tartalmú oklevele. (Ld. a 6. számú regesztát.)

Hártyán, alul vörös viaszpecsét helyével.

8. 1399. szeptember 8. Rózsahegy.

Zsigmond királynak az előbbivel azonos tartalmú oklevele. (Ld. a 6. számú regesztát.)

Hártyán, alul rányomott vörös viaszpecsétje elveszett.

9. 1405. [április 15.]

Zsigmond király kiadja a »Decretum minus«-t. Hátlapján a következő egykorú feljegyzés: »Civitas Rosumberk«.

Rongált hártván, alul selymen függő pecsétje elveszett.

10. 140[5]. április 15. (»decimo septimo kalendas mensis Maii.«)

Zsigmond király a »Nicolaus dictus Tylws« lipcsevármegyei rosombergi bírónak és Konrád ugyanottani polgárnak a város közönsége nevében előadott kérelmére ünnepélyes alakban átírja és megerősíti Tamás esztergomi érseknek 1313. november 26-án Budán kelt oklevelét, melyben Donch mester zólyomi comes kérelmére írásba foglalja mindazon szabadságokat, a melyeket ő (t. i. Donch mester) a rosembergi polgároknak és vendégeknek adományozott, megengedvén, hogy ugyanazon szabadságokkal éljenek mint a lipcseiek, hogy t. i.: Maguknak bírót választhatnak, a ki a polgárok ügyeiben maga, míg a polgárok és idegenek közt fenforgó ügyekben az idegenek comesével ítél. Szabadon választhatnak maguknak parochust. A város határain belül szabadon vadászhatnak és halászhatnak, kivéve mégis a Vág folyót, a melyben nem szabad nekik halászni. »Item, quod hospites eorum ville Rosumbergh nullum ibidem tributum scilicet in foro eorundem venali solvere tenebuntur.« Átírja továbbá a király I. Károly királynak 1340. november 14-én Zólyom-Lipcsén kelt oklevelét, melyet az esztergomi káptalan 1349. december 13. körül ír át. Átírja azután I. Lajos királynak 1376. július 9-én Zólyomban kelt oklevelét, melyben meghagyja, hogy azon esetben, ha a rózsashegyi határokon belül fekvő helységek lakosai a collecta miatt viszálykodnak, Rózsashegy város tanácsa előtt kötelesek igazukat keresni. Átírja továbbá I. Lajos királynak 1376. július 10-én Lipcsén kelt oklevelét, melyben a város mellett fekvő hegy alatti allodiumokra vonúlt polgároknak a kocsmáltatást, bor-, sörmérést megtiltja, meghagyván a város bírójának, hogy az itt talált italokat foglalja le. (»Intelleximus, quod nonnulli ex vobis ac hospitibus vestri in medio residentibus se de dicta civitate nostra Rosomberg et eius monte ad allodia eorum sub iam dicto monte habita se transtulerunt moraturos, ibidem homines hospitando et eorum res vendendo, domus habitationis ipsorum in dicta civitate Rosomberk devastari permitiendo, quod nullomodo consentimus«, megparancsolja tehát a város közönségének, hogy a jövőben ne merjenek »neque vinum, neque cervisiam sub ipso monte vendere«, hanem csakis a városban, a ki pedig mégis megtenné, attól a város bírójától a város italt foglalja le. »Volumus, ut unusquisque civium de dicta Rosomberk et non unus aut duo tantum communem habeant lucrum.«) Végül átírja Zsigmond királynak 1399. augusztus 17-én Rózsashegyen kelt oklevelét. (Ld. az 1., 2. és 5. számú regesztákat.)

Hártván, alul selymen függő viaszpecséttel.

Kiadta : az 1318. évi oklevelet Fejér : *Cod. Dipl.* VIII/2. 167 l. ; az 1376. jul. 9-én keltet Fejér : U. o. IX/5. 85. l. Ld. Országos Levéltár : Liber Regius V. kötet 695. s. kk. ll.

11. 1405. augusztus 5. Buda.

Zsigmond király minden várnagyának, tisztjének, vámszedőjének, továbbá a királyi vámhelyek birtokosainak meghagyja, hogy Rosumbergh város (civitas) lakosaitól és kereskedőitől vámot szedni ne merjenek.

Hártyán, kívül rányomott pecsét helyével.

12. 1410. május 1. Végles.

Zsigmond király »nobili Musticio maiori domino Posnaviensi« és liptóvármegyei comesnek »et nunc civitatem nostram Rosomberk vocatam tenenti et gubernanti« előadja, hogy megjelenvén színe előtt Jakab fia Miklós rózsashegyi esküdt és Cuchk Péter ugyanottani bíró, a város közönsége nevében panaszt emeltek, hogy Musticius a város lakosaitól, régi szabadságaik ellenére, jogtalan adót és más egyéb szolgáltatást követel. Mivel pedig ők csak évi ötven márká adót tartoznak fizetni, szigorúan meghagyja a király, hogy a jövőben ezen város lakosaitól sem ő, sem pedig hivatali utódai a mondottnál több adót vagy pedig más szolgáltatást követelni ne merjenek.

Hártyán, kívül rányomott vörös viaszpecsét helyével.

13. 1423. július 23. Selmezbánya (»Sebnycz«).

Zsigmond király Mártonnak, Rózsashegy város (civitas Rosenbreg) bírójának és Bálint ugyanottani esküdtnek kérelmére átírja és megerősíti Berzeviczi Henrik fia Péter tárnokmester, szepesi és liptói comesnek 1421. márczius 4-én Budán kelt ítéletvelét, melyben a király meghagyására eldönti »causam inter iudicem iuratosque cives montis Rosenbreg ab una, ex altera vero partibus hospitum et populorum de sub monte eiusdem civitatis Rosenbreg, de et super tabernarum conservacione, hospitum susceptione et collectione, necnon ibidem sub monte forizatione per ipsos hospites sub monte fienda«. A tárnokmester pedig a budai, pesti, nagyszombati, esztergomi és más városok meghívott tanácsainak közbejöttével úgy ítél, hogy a hegy alatti polgárok és vendégek »hospites colligere et suscipere valeant, sed tabernam penitus nullam possint conservare, neque aliquem potum, sit vinum vel cervisia, aut alicuius (sic!) alterius generis liquor, propinare et victualia, que causa fori afferentur, non debeant emere nisi in loco fori«.

Hártyán, függő pecsétje elveszett.

14. 1429. június 27. Pozsony.

Zsigmond király Boldizsár rózsashegyi bírónak és János ugyanottani esküdtnek a (Rosembergh) város közönsége nevében előadott panaszára meghagyja Mesempeki György fia János lykwai várnagyának, hogy a nevezett város polgáraitól azon az évi ötven márkán

felül, a mit régi kiváltságaik értelmében a királynak fizetni tartoznak, semmiféle más adót vagy szolgáltatást követelni ne merjen.

Hártyán, alul rányomott vörös viaszpecsétje elveszett.

15. 1431. október 23.

István turóczi prépost és conventje Konrád rózsahegyí bíró és Gergely ugyanottani polgár kérelmére átírja Tamás esztergomi érseknek 1318. november 26-án Budán kelt oklevelét. (Ld. a 10. számú regesztát.)

Hártyán, alul fonalon függő viaszpecséttel.

16. 1461. január 5. Trencsén.¹

I. Mátyás király átírja és megerősíti Zsigmond királynak 1399. szeptember 8-án Rózsahegyén kelt oklevelét. (Ld. a 6. számú regesztát.)

Hártyán, függő pecsétje elveszett.

17. 1461. január 5. Trencsén.

I. Mátyás király átírja és megerősíti Zsigmond királynak 1423. június 23-án Selmecezen kelt oklevelét. (Ld. a 13. számú regesztát.)

18. 1461. márczius 15. Szklabina.

A Szklabina várában lakó Baliczki János turóczi főispán előtt megjelenvén Jankowicz György rózsahegyí bíró, továbbá Czernawi János ugyanottani esküdt, a város (civitas) határain belül fekvő többi helységek, úgymint: Rudlow, Bieli, Pottok, Wylkovinecz, Czernaw, Czutkow lakosaival egyetemben felmutatták Róbert Károly, I. Lajos, Zsigmond és I. Mátyás királyok okleveleit, melyek szerint a város és tartozékainak lakosai a vámfizetés alól mentesek. Ennélfogva a szklabinai várnagynak és a birtokain lévő összes vámszedőknek meghagyja, hogy a nevezett város és helységek lakosaitól sehol vámot szedni ne merjenek.

Hártyán, alul hártyszalagon függött pecsétje elveszett.

19. 1461. április 12. Zsolna (»Zoline«).

Branecz Venczel, Sztrecsény vár ura, Rózsahegy városának vámentességet biztosít.

Hártyán, függő pecsétje elveszett.

20. 1469. szeptember 13.

I. Mátyás király átírja a saját 1461. január 5-én Trencsénben kelt átíró oklevelét. (Ld. a 16. számú regesztát.)

Hártyán, függő pecsétje elveszett.

21. 1469. szeptember 14. Buda.

I. Mátyás király Ambrus rózsahegyí plébános és Treynoff Gáspár bíró kérelmére, mely szerint a város meglehetősen pusztúl és szegényedik, a megszokott 22 frt adót 18 frtra szállítja le, a mely Vízkereszt napja körül fizetendő.

¹ A 16., 17., 19—23., 25., 27—29. számú regesztákat kedves barátom, Horváth Sándor jegyzetei alapján közlöm.

Kívül : Rta folio CCLXXXVIII. M. Jwsth.

Hártyán, töredékes függő pecséttel.

22. 1469. szeptember 14. Buda.

I. Mátyás király a Róbert Károly király által 1340. november 14-én Rózsahegy városára kivetett 50 márkát Ambrus rózsahegy-i plébános és Treynoff Gáspár bíró kérelmére, mely szerint a város meglehetősen elszegényedett, 45 márkára szállítja le és elrendeli, hogy az összeg két részletben, husvétkor és karácsonykor lesz fizetendő.

Kívül : Rta folio CCLXXXVIII. M. Jwsth.

23. 1470. április 2. Buda.

I. Mátyás király parancsa Szapolyai Imre szepesi főispánhoz, Baymóczy Onofrius fiahoz Imréhez és Alberthez, Szuchányi Mártonhoz és Bertalanhoz és azok vámszedőihöz és az ország egvéb vámszedőihöz, melyben figyelmezteti őket, hogy a rózsahegyieket, a kiknek a vámmentességre régi kiváltságai vannak, vámfizetésre ne szorítsák és ezzel őket ne zaklassák.

Hártyán, a szöveg alján a kis titkos pecsét nyoma.

24. 1492. január 29. Óvár.

Eroősen vízfoltos, olvashatatlan szövegű oklevél.

25. 1492. február 24. Buda.

II. Ulászló király átírja és megerősíti I. Mátyás királynak 1469. szeptember 13-án kelt oklevelét. (Ld. a 20. számú regesztát.)

Kívül : Rta folio LXXIII. Anno 1492.

26. 1508. április 8. Az esztergomi várban lévő és Szent István prothomartyrhoz címzett templomban.

János »episcopus Oropiensis«, Tamás esztergomi érsek vicarius 1507-ben (»sabbato quatuor temporum«) a fent nevezett templomban Rosenbercki Spetinger János fia Istvánt megvizsgálván, a gyertyahordozáságról (acolytha) az alszerpapságra, 1508-ban pedig szerpappá, végül még ugyanezen évben lelkészszé (presbiter) szenteli fel.

Hártyán, alul selymen függő vörös viaszpecséttel.

27. 1525. augusztus 15. Buda.

II. Lajos király átírja és megerősíti II. Ulászló királynak 1492. február 24-én Budán kelt átíró oklevelét, I. Mátyás királynak 1469. szeptember 13-án, ugyanennek 1461. január 5-én és Zsigmond királynak 1399. szeptember 8-án Rózsahegyén kelt oklevelét, továbbá I. Mátyás királynak 1469. szeptember 14-én Budán kelt oklevelét.

Hártyán, törött függő pecséttel.

V. ö. Liber Regius II. k. 296. és V. k. 686—692. ll.

28. 1525. augusztus 15. Buda.

II. Lajos király Rózsahegy város lakosainak az évenként kétszer, ú. m. mennybemenetel előtti vasárnapon és Szent András nap előtti

vasárnapon tartatni szokott országos- és minden csütörtökön tartatni szokott hetivásártartás jogát megerősíti.

Hártyán, alul függő pecséttel.

29. 1526. április 4. Szent-Mihály.

II. Lajos király az ország összes közigazgatási hatóságainak és minden vámszedőnek meghagyja, hogy a rózsahegyieket vámfizetésre sehol az országban kényszeríteni ne merjék.

Papiroson, alul papirossal fedett vörös viaszpecséttel.

IV. Tarnócz helység levéltára.

A hajdani mezőváros — mely Likava várának tartozéka volt — levéltára őrizte meg számunkra a liptói népek két legbecsesebb és legfontosabb Árpád-korabeli kiváltságlevelét. Ezen okleveleket a megfelelő helyen már volt alkalmunk ismertetni, ennél fogva itt, az ismételések elkerülése végett, csak pusztán azt említjük meg, hogy az 1. szám alatt közölt oklevelet azért közöltük egész terjedelmében, mert Wenzel azt teljesen hasznavehetetlenül közli.

A XIV. századból a helység levéltárában oklevél nincsen és ennél fogva a helység ezen korbéli életéről is keveset tudunk.

A XV. században, 1429-ben kapja a helység Zsigmond királytól azt a nevezetes kiváltságlevelét, melyben a helységet a *szabadalmas városok* (libera civitas) — nem pedig *szabad királyi városok* — közé emelte és ugyanazon jogokkal és szabadságokkal ruházta fel, mint a milyeneket Német-Lipce város lakosai élveztek. A helység, mint ilyen kiváltságolt vagy szabadalmas város is, Nagyvár vagy Likava vár tartozéka maradt, azonban annyit mégis elértek a helység lakosai, hogy Zsigmond király 1430-ban felmenti őket a Nagyvár körül végzendő szokatlan munkálatok alól.

1465-ben I. Mátyás király a várost *királyi mezővárosnak* (oppidum regale) nevezi és adóját évi hatvan forintban állapítja meg. 1480-ban I. Mátyás király a város lakosainak vámmmentességet adományoz, 1510-ben pedig Bakócz Tamás esztergomi bíbornokérsek, — a ki, úgy látszik, ebben az évben Liptó vármegyében az egyházi tized ügyét megyeszerte rendezte — Tarnócz mezőváros tizedét évi húsz forintban állapította meg.

A XV. században állandóan a likavai vár tartozékát tevő Tarnócz mezőváros a Szapolyaiak kezére kerül és náluk is marad a középkor végeig.

Nagyobb nevezetességre, jelentősebb szerep vitelére a mezőváros sem a középkorban, sem pedig később nem emelkedett. Nagy szolgálatot tett azonban a helység a hazai történettudomány-

nak azzal, hogy Liptómegeye legértékesebb kiváltságleveleit mind a mai napig megőrizte.

Nem mulaszthatjuk el e helyen is hálánkat és köszönetünket tolmácsolni a község derék előljáróságának azért a szíves készségért, melylyel roppant becses okleveleit megtekintésre és tanulmányozásra átengedte.

A bemutatott oklevelek tartalma — illetve az első oklevél egész terjedelmében — a következő :

I. 1270. augusztus 11.

V. István király a liptói népek kérelmére egy pont kivételével átírja és megerősíti IV. Béla királynak 1265. augusztus 11-én kelt oklevelét, melyben a liptói népeknek terjedelmes szabadságokat adományoz és tartozásaikat meghatározza.

Stephanus, dei gratia Hungarie, Dalmatie, Croathie, Rame, Servie, Gallitie, Lodomerie, Cumanie, Bulgarieque rex, omnibus presentes litteras inspecturis salutem in salutis largitore. Ad universorum notitiam, tam presentium, quam futurorum harum serie volumus pervenire, quod universi populi de Lypto ad nostram accedentes presentiam, exhibuerunt nobis privilegium domini regis patris nostri karissimi inclite recordationis super statu libertatis ipsorum confectum, asserentes, quod licet quidam articulus in eodem privilegio contineretur, talis videlicet, quod singulis annis singule mansiones solvant ad clitium nostrum duos akones de frumento, duos akones de brasio, unum akonem de avena et unam quantitatem de canapo usualem seu venalem, quod vulgo *kya* dicitur, ratione decimarum et victualium regio usui debitarum, tamen eisdem postmodum idem karissimus pater noster, ut potius congregarentur et auferentur, concessisse ex regia pietate cum litteris sigillo anuli sui inpressis, quas nobis exhibuerunt, ut predictas quinque akones non de singulis mansionibus, sed de quolibet aratro solve teneretur, prout id in eisdem litteris karissimi patris nostri sub sigillo anuli sui vidimus contineri, petentes nos cum instantia, ut ipsum privilegium, omisso tantum predicto articulo, nostro dignemur privilegio confirmare. Cui tenor talis est :

Bela dei gratia Hungarie, Dalmatie, Croatie, Rame, Servie, Gallitie, Lodomerie, Cumanieque rex, omnibus tam presentibus, quam futuris, presentes litteras inspecturis salutem in omnium salvatore. (R)egie convenit celsitudini suorum moderari servitia subiectorum, ut distinctis eorum officis, expeditius valeat deservire. Proinde ad universorum notitiam tenore presentium volumus pervenire, quod nos conquestione populorum nostrorum de Lyptou recepta gravamina eorundem ex pietate regia relevare volentes, talem eis libertatem duximus ordinandam : quod, cum nos in Zolum

veniremus, singule triginta mansiones debent ad coquinam nostram dare unum bovem pascualem et unum porcum triennem et quelibet mansio duas gallinas et quatuor ova. Item, quelibet mansio pro censu annuali solvet duodecim denarios novos, quorum solutionem facere debent et complere usque festum Sancti Georgii omni anno, que si usque dictum festum non solverit, extunc solvet duo pondera denariorum cum statera. Item singule quadraginta mansiones debent dare comiti pro tempore constituto quolibet anno in festo Sancti Martini unum porcum triennem, non nutritum, sed bonum, captum inter porcos et quelibet mansio unum panem et de quolibet aratro unum cubulum de avena cum cubulo in provincia percurrenti. Item singule quadraginta mansiones debent tenere equum exercitualement et circa festum Sancti Martini . . . quartum equum omnium ipsorum equorum exercitualement non electum, sed mediocrem debent dare comiti suo pro tempore constituto. Super tribus vero equis, cum nos in Zolum veniremus, nobis servire tenebuntur. Nec etiam comes ipsorum eos longius, quam Zolum ad nos vel alias in legatione mittere potest et non ad mittendum equum recipere poterit ab eisdem cum ea ratione quartus equus exercitualement equorum ei detur, ut super ipso nostra et sua negotia exequatur. Item super facto marturinarum et asperiolarum recurratur ad privilegium populorum de Turuch, ut si ipsi populi de Turuch pelles marturinas aut asperiolarum, seu censum pro eisdem, aut neutrum predictorum solvere consueverunt, eadem consuetudo observabitur inter ipsos. Item omnes populi et singuli super domo, castro, orto vel opere regio omni anno uno die, quem comes iusserit, debent operari. Item dicti populi nostri debent nobis in Zolum deservire, prout nostre placuerit voluntati, vel prout eis per nostras litteras dederimus in mandatis. Item cervos, apros, beniaminos et onagros venari non possunt, nec in silvis et locis, a nobis inferius deputatis, perdices vero capere in nullo loco presument. Item prohibemus eos piscari in fluviis Wag, Lypche, Reuge, Tapla et Sesturche, qui pro nobis debent custodiri. In aliis vero aquis liberam eis piscandi dedimus potestatem. In Wag etiam piscari possunt cum tali instrumento, quod vulgariter *uval* dicitur, quod uno pede . . . duci potest. Item capreolos et lepores libere possunt venare. Item si aliquis ipsorum sine herede decesserit, omnia bona sua, si fratrem habuerit, fratri suo devolventur hoc observato, quod comes recipiet ex bonis suis unam rem, quam volet, si vero fratrem non habuerit et habuerit filiam, comes similiter unam rem recipiet, quam de rebus suis duxerit eligendam. Alie vero res ipsius remanebunt filie et uxori. Si vero nec filiam, nec fratrem habuerit, extunc due partes rerum suarum cedent comiti, tertia parte uxori ipsius defuncti remanente. Item officialis comitis in loco fori et non in villa iudicabit inter ipsos. Item agnos decimales et mel ac alias minutas:

decimas dare non tenentur. Villici . . . et preco, quod *Berten* dicitur, ac ille miles, qui in suo anno equum exercitualement tenet, nullum debitum vel census solvere tenebuntur. Item pastor boum seu aliorum animalium suorum de qualibet villa, predictos duodecim denarios, quos ratione census seu terragii alii populi dant, solvere non tenentur. Item in minoribus causis ratione iudicii comes debet recipere duo pondera et non ultro, actor vero consequetur id, quod de consuetudine terre consequi hactenus consuevit. Item de iudicio ville in minoribus causis, pro quo prius decem pense denariorum solvebantur, misericordiam fecimus cum eisdem, ut de cetero ratione iudicii comiti fertonem solvere teneantur. Item in maioribus causis homicidii scilicet, furti, latrocinii, falsarii, incendii, mutilationis membrorum et sagittationis equorum consuevo in regno iudicio subiacebunt. Item ratione purgationis in iuramento duos denarios sacerdoti et duodecim denarios pro tempore currentes comiti vel officiali suo dare debent de communi, quotcumque homines iuraverint super una causa. Item comes seu officialis ipsius ad litigandum seu agendum invicem eos compellere non poterit, nec pro crimine nimis evidenti. Item curialis comes ipsorum vicarium substituere non poterit, ad iudicandum, nec quando domum venerit, casualiter vel ad nos fuerit profectus. Item cum in Tordousina de panno integro, de sale et de plumbo et non de aliis rebus debuissent solvere, quodve tributum eis duximus misericorditer indulgendum, ut de sarcina unius equi solvere debeant tres novos denarios vel sex [vet]eres et non de aliis rebus sed de rebus supradictis. Item permisimus eos venari omne genus ferarum, cum omnibus laqueis et ingeniis in silvis a fluvio Poroscyk usque Scypus et similiter in Danoych usque Poloniam modo supradicto. Item inter Lypto et Berezun posita sunt signa per comitem Gregorium usque quem locum venari permittantur. Item provinciales constituent unum hominem, quem volent et comes alium, qui omnia debita eorum exigent et comiti statuet in terminis constitutis. Item cum currum feni de qualibet mansione omni anno comiti dare debuissent, relaxavimus eisdem, ut non de qualibet mansione, sed de quolibet aratro cum avena superius nominata usque festum sancti Martini, comiti dare debeant apud curiam comitalem. Item liberam eis dedimus facultatem vendendi equos suos, quibuscumque voluerint, preterquam ad Teotoniam et Bohemiam. Ceterum concessimus, ut quicumque ex eisdem populis nostris iobagionem seu sedlerium de Polonia vel de aliis terris ad se duxerit, nec ipse ratione sui sedlerii, nec iobagio ipsius nobis vel comiti suo servire vel debitum solvere teneatur. In cuius rei perpetuam firmitatem presentes litteras dari fecimus dupplicis sigilli nostri munimine roboratas. Datum anno Domini M^o CCLX^o V, tertio ydus augusti, regni autem nostri anno XX° VI^{to}.

Nos igitur privilegium dicti karissimi patris nostri, excepto predicto articulo, aprobantes, et eodem articulo omisso, de verbo ad verbum presentibus inserentes auctoritate presentium tam ipsum privilegium, quam predictas litteras sigilli anuli confirmamus, volentes, quod predictos quinque akones, duos videlicet de frumento, duos de brasio et unum de avena et pretactam quantitatem de canapo non de singulis mansionibus, sed de quolibet aratro solvere teneantur pro decimis annuatim, sicut etiam superius est expressum. In cuius rei memoriam, perpetuamque firmitatem presentes concessimus litteras dupplicis sigilli nostri munimine roboratas. Datum per manus magistri Benedicti, Orodensis ecclesie prepositi, aule nostre vicecancellarii dilecti et fidelis nostri, anno Domini M^o CC^o septuagesimo, tertio ydus augusti, regni autem nostri anno primo.

Eredetije hártján, alul selymen függő kettős viaszpecsét töredékével.

Ez oklevélnek valami rossz másolatát láthatta Majláth Béla, mert a *Történelmi Tár* 1879. évfolyamában 293. l. a »Liptóvármegyei levéltári kutatások eredménye« című tanulmányában idézi, mint a liptói népnek 1260-ban adott kiváltságot és magából a szövegből is idéz néhány szót. A jegyzetben azután megemlíti, hogy kiadta Fejér: *Codex Diplomaticus* IV/3. 9. lap, a mi tévedés, mert ott Fejér a németlipcseiek privilegiumát adta ki hibás évszám alatt. Majláth szerint az oklevél eredetije *Torna* mezőváros levéltárában van, a mi megint nem áll, mert 1270. évi átírása *Tarnóc* község levéltárában őriztetik.

Kiadta: ezen oklevelet az átíró oklevél nélkül Wenzel: *Árpád-kori Új Okmánytár* XI. k. 499. l. A rubrumban azt mondja, hogy ez az oklevél a németlipcsei népek kiváltságlevele, holott az egész oklevélben a németlipcseiekről szó sincsen. Hibás az oklevél kelte: 1261, sőt annak napdátuma is: »*idibus augusti*«. Wenzel az eredeti oklevelet nem is látta, hanem Rajcsányi egy rossz másolatából közli vagy nyolczvan hibával; így nem lehet csodálni, hogy a végén megjegyezte, hogy az oklevél *gyanus*, noha annak hitelessége immár kétségen felül áll.

2. 1279.

IV. László király »universi populi de predio nostro de Lyptou« nak azon kiváltságot adományozza, hogy őket »ad operationem seu custodiam castrum de Lyptou« nem lehet kényszeríteni »nec aliqui ex ipsis collectam aliquam per se separando, nisi communiter solvere teneantur, nec etiam comes de Zoulum pro temporari (sic!) constitutus eis curialem comitem dare possit separatim, sed quemcunque in comitem eis preficere voluerit, eisdem communiter debeat unum hominem assignare (sic!), ut quicumque ad conservandum castrum de Lyptou fuerit deputatus, idem et curialis comes eorundem ordinarius habeatur, qui causas decidat vel determinet inter ipsos, nullus

comes vel curialis comes de Lyptou aliquem ex eisdem ad opus dicti castris compellere possit ultra ipsorum voluntatem, sed si eisdem placuerint receptis fervoribus operentur in castro memorato.

Hártyán, alul selymen függő pecsétje elveszett.

Kiadta: Wenzel, *Árpádkori Új Okmánytár* XII. k. 256. l.

3. 1429. július 28. Pozsony.

Zsigmond király a lipcsei vármegyei Tarnóc mezőváros (oppidum) lakosainak minden vasárnapon heti és minden év pünkösdjén országos-vásártartást engedélyez (»singulis dominicis diebus in omni hebdomada, necnon nundinas liberas seu forum annuale singulis annis in cunctis festivitatibus Penthecostes et aliis diebus idem festum precedentibus et subsequentibus ad id necessario aptis et sufficientibus«), azonfelül a szabad városok rangjára emeli, »preterea ex abundantiori gratia nostra et regia liberalitate idem oppidum nostrum Tarnouecz in numerum aliarum civitatum nostrarum liberarum gratiose duximus aggregandum et connumerandum«, megengedvén nekik, »ut ipsi eisdem libertatibus et gratiarum prerogativis, quibus cives et hospites civitatis nostre Lipche gaudent et fruuntur«, éljenek.

Hártyán, alul rányomott vörös viaszpecsét némi töredékével. *Ld.* Országos Levéltár: Liber Regius XXIX. k. 423. l.

4. 1430. márczius 14.

A szepesi káptalan a lipcsei vármegyei Tarnoch város közönségének kérelmére átírja Zsigmond királynak 1429. július 28-án Pozsonyban kelt oklevelét. (*Ld.* az előbbi, 3. számú regesztát.)

Hártyán, alul fonalon függő pecsétje elveszett.

5. 1430. augusztus 30.

A szepesi káptalan Thernochi Simon szepesi succentor kérelmére átírja Zsigmond királynak 1406. szeptember 15-én Véglesen kelt oklevelét, melyben Trnoch, Iwachonfalua, Bodogasonhaza és Luchka helységek lakosainak kérelmére meghagyja a lipcsei Nagyvár városának (»fidei suo castellano magni castris nostri Lyphthoviensis«), hogy ezen helységek lakosait a vár körüli szokatlan munkálatok végzésére kényszeríteni ne merje.

Hártyán, alul fonalon függő töredékes viaszpecséttel.

6. 1436. augusztus 9. Német-Lipcse.

Márton németlipcsei bíró és az esküdtek (mind névszerint felsorolva) Balázs tarnowiczi bíró és az esküdtek kérelmére átírják Zsigmond királynak 1429. július 28-án Pozsonyban kelt oklevelét. (*Ld.* a 3. számú regesztát.)

Hártyán, alul Német-Lipcse városának fonalon függő, fekete viaszba nyomott pecsétjével.

7. 1465. márczius 27. (»Sexto kalendas aprilis, regni nostri anno octavo, coronationis vero primo.«)

I. Mátyás király Márton fia Simon és Gergely fia Bertalan thernoweczi polgárok kérelmére ünnepélyes alakban átírja és megerősíti Hunyadi János kormányzónak 1449. július 1-én Budán kelt oklevelét, melyben az »*oppidum regale Thernowcz vocatum ad castrum Naghwar vocatum pertinens*« lakosainak azon kiváltságot adományozza, hogy ők »*pro censu eorum annuali non plus, nisi sexaginta florenos auri solvere debeant et teneantur*«, a melyen kívül semmiféle tartozással vagy szolgálattal nem tartoznak. Miért is meghagyja a nagyvári várnagynak és vicevárnagynak, hogy e város lakosait ezen szabadságukban háborgatni ne merjék.

Hártyán, alul selymen függő kettős viaszpecsét töredékével.

Ld. Országos Levéltár: Liber Regius XXIX. k. 424. l.

8. 1480. február 14. Buda.

I. Mátyás király Tharnouecz mezőváros (oppidum) lakosait, a kik »*ex antiqua predecessorum nostrorum regum Hungarie annuentia et concessione a solutione cuiuslibet tributi et thelonii, tam nostri, quam etiam aliorum quorumlibet ubivis habitis exempti et supportati esse dinoscuntur*«, mindenütt az ország minden vámhelyén a vámfizetés alól felmenti. (»*Idem oppidum a ruina, in qua nunc posita est omnino relevare volentes, universos cives et inhabitatores eiusdem oppidi pro tempore existentes, in huiusmodi exemptione a solutione quorumlibet tributorum et teloniorum... eximimus et supportamus...*«)

Hártyán, alul papirossal fedett vörös viaszpecsét töredékével.

Ld. Országos Levéltár: Liber Regius XXIX. k. 423. l.

9. 1482. június 23.

A turóczi convent a »*de possessione Trnowecz*« való Iwkwycz Tamásnak, ezen helység közönsége nevében előadott kérelmére átírja I. Mátyás királynak 1480. február 14-én Budán kelt oklevelét. (Ld. a 8. számú regesztát.)

10. 1482. augusztus 28.

A turóczi convent Trnoweczi Tamás kérelmére átírja I. Mátyás királynak 1482. márczius 4-én Budán kelt oklevelét, melyben liptóvármegyei tizedszedőinek meghagyja, hogy Ternowecz helység lakosaitól 20 forintnyi tizednél többet, melyet régi szabadságaik után fizetnek, szedni ne merjenek.

Hártyán, alul selymen függő viaszpecséttel.

11. 1487. szeptember 13.

Zorard turóczi prépost és conventje Iwkwycz Tamás tarnóczi polgárnak (civis) a város közönsége nevében előadott kérelmére átírja Garai László macsói bán és liptói főispánnak 1430. június 1-én Budán kelt oklevelét, melyben Kálnai Etre és Pohárnok András liptói alispánoknak meghagyja, hogy tharnoweczi népeit és jobbágyait

erdejük, szántóföldjeik, rétjeik stb. használatában minden jogtalan támadó ellen védelmezzék meg.

Hártyán, alul selymen függő pecsét némi töredékével.

12. 1510. január 20. Esztergom vára.

Bakócz Tamás esztergomi bíbornokérsek, familiarisa Almanfalvai Alman Mihály kérelmére a »cives et universi inhabitatores opidi Thernowcz vocati in comitatu Liptoviensi, diocesis nostre Strigoniensis habit« azon régi szabadságaikban, hogy az esztergomi érsekségnek évenként csak 20 forintnyi tizedet tartoznak fizetni, megerősíti.

Hártyán, alul selymen függő, vörös viasz gyűrűs pecséttel.

Ld. Országos Levéltár: Liber Regius XXIX. k. 429. l.

13. 1521. július 1.

Uriel turóczy prépost Szapolyai János erdélyi vajda és Szapolyai György tharnoweczi birtokán lakó Szydlo Andrásnak kérelmére átírja Bakócz Tamás esztergomi bíbornokérseknek 1510. január 20-án Esztergom várában kelt oklevelét. (Ld. az előbbi 12. számú regesztát.)

Hártyán, alul selymen függő pecsétje elveszett.

14. 1525. május 5. Buda.

II. Lajos király Thernowech mezőváros tanácsának a város közönsége nevében előadott kérelmére átírja és megerősíti Zsigmond királynak 1429. július 28-án Pozsonyban, I. Mátyás királynak 1480. február 14-én Budán, végül ugyanezen királynak 1465. márczius 27-én kelt okleveleit, Hunyadi János kormányzónak ez utóbbiban átírt és 1449. július 1-én Budán kelt oklevelével egyetemben. (Ld. a 3., 7. és 8. számú regesztákat.)

Hártyán, alul selymen függő törött vörös viaszpecséttel.

Ld. Országos Levéltár: Liber Regius XXIX. k. 422. l.

V. Szielnicz helység levéltára.

Szielnicz helységnek, Likava vár egykori tartozékának, középkori és a többi okleveleit talán most látta először a kutató tudósok szeme.

A mult század hetvenes éveiben Majláth Bélának több okból nem sikerült ezen helység okleveleibe betekinteni. Ma már változott a helyzet s a község érdemes előljárósága szíves volt a község okleveleit megtekintésre és tanulmányozásra rendelkezésünkre bocsátani.

A község rendkívül becses oklevelei közül az első 1297-ből, tehát még az Árpád-korból való és nevezetes adalékot tartalmaz a földközösség történetéhez. A legközelebbi oklevelet ettől majdnem két évszázad választja el, azonban nevezetességben talán felülmúlja az előbbit. Ugyanis 1463. márczius 2-án I. Mátyás király a lipitovármegyei Nagyvár tartozékát képező Selnicze

helységnek városi szabadságokat adományoz, miután előbb meghatározza, hogy a helység micsoda szolgálmányokkal tartozik.

A szabadságok röviden a következők: 1. Bíraskodási exemptio, még pedig mind magán-, mind pedig büntetőügyben. Ez utóbbinál mégis kivételt alkot a király, mert emberölés, gyujtogatás és asszonyok elleni erőszakoskodás esetén a megye tisztviselői bíraskodnak. 2. A helység lakosai a községtől számított tizenkét mérföldnyi kerületben vámmentesek. Végül 3. vadászati, halászati kiváltságokat és fajzási jogot kapnak.

Mindez a mellett bizonyít, hogy a helység lakosai nem iparral és kereskedelemmel foglalkoznak, hanem még az immár előrehaladt középkorban is inkább az ősfoglalkozás két ágát, a vadászatot és halászatot űzik.

Megemlítésre méltó még, hogy a helység a közeli Tepla faluval szemben jogátruházást gyakorolt, a mit a király a helységnek privilegialiter biztosít.

A helység középkori okleveleinek tartalma a következő:

1. 1297.

III. Endre király a lipótvármegyei zelnicezi »de villa Zelnice« való Keuel fia Benedek és István kérelmére átírja Demeter mester Zólyomi comesnek 1296-ban kelt oklevelét, melyben III. Endre király egyenes meghagyására a lipótvármegyei zelnicezi Kewel fiai Benedeket és Istvánt, »de gratia et benignitate regia de medio ipsorum populorum exemptos et in numerum filiorum in Lypto existentium jobagionum translatos reliquimus«, meghagyván őket mindazon szabadságokban, a melyekkel a többi lipótvármegyei jobbágyfiak élnek, adván nekik Zelniczén négy ekényi földet »in concambium scilicet portionis sue, quam cum ipsis populis in communi dinosscebantur possidere«, a mely földterületnek egyúttal határait is megállapítja.

Hártyán, selymen függő pecsétje elveszett.

2. 1463. márczius 2.

I. Mátyás király Berencz János és Selnicezi Márk selniczei polgároknak (cives) a Nagyvárhoz (Nagwar) tartozó Selnycze birtok lakosai összessége nevében előadott kérelmére ezen helység lakosainak a következő szabadságokat adományozza: Hogy évenként tizennyolcz forintnyi adóval és tizennyolcz köből terménynyel tartoznak a nagyvári várnagyoknak, a melyet évenként három részletben tartoznak fizetni. Ezenfelül tiz köből árpából sört tartoznak főzni és azt a nevezett várba szállítani. Minden ember »post quamlibet prefatam solutionem« három kocsi fát tartozik a megnevezett várba szállítani. Lipót vármegye fő- vagy alispánja, továbbá a szolgabírák vagy ezek tisztjei a selniczeiek felett nem bíraskodhatnak, kivéve mégis az emberölés, a házak felégetése és az asszonyok elleni erőszakoskodások eseteit. »Item, quod iidem simulcum omnibus ipsorum rebus et bonis

ab omni solutione tributi et thelonii tam nostri, quam aliorum quorumcunque ubilibet et ad quascunque partes per duodecim¹ miliaria a prefata possessione nostra Selnycze habiti sint exempti et supportati. Ceterum, *quod villa Thepla vocata iura et privilegia semper ab ipsis habere atque tenere obligata sit.*» Hogy Nagyvár tartozékain bármely vadászati eszközzel szabadon vadászhatnak vadakra és madarakra, kivéve mégis a gerliczéket és foglyokat. A halakat — kivéve a Sesthercz és Thepla vizeit — mindenütt szabadon halászhatják. Végül a Nagy- vagy Feketeerdőben fajzási joguk van.

Két példányban, mindegyik hártýára írva, az egyikről az alul rányomott vörös viaszpecsét elveszett, a másikon alul selyemmel körülsavart fonalon függő töredékes viaszpecséttel. Ugyanezt átírja a szepesi káptalan 1557-ben május 27-én.

3. 1494. február 15. Krakkó. (»Sabbatho quatuor temporum post Cinerum, quo in ecclesia Dei intret misse introitus decantatur.«)

Pál laodociai püspök, Frigyes gneznai bíbornokérek és krakkói primáspüspök suffraganeusa a krakkói székesegyházban a klerikusokat vizsgáztatván, az esztergomi egyházmegyéből való Okolicznai Gáspár fia Györgyöt »de licentia sui diocesani« megvizsgálván, őt az alszerpapságra (subdiaconatus) alkalmasnak találta és ordinálta.

Hártýán, alul hártýán függő pecséttel.

4. 1494. február 16.

Pál laodociai (így!) püspök, Frigyes gneznai bíbornokérek és krakkói primáspüspök suffraganeusa a krakkói székesegyházban a kisebb rendeket adván fel, Okolicznai Gáspár fia Györgyöt, az esztergomi egyházmegyéből való klerikust megvizsgálván és alkalmasnak találván, »de licentia sui superioris ad gradus acolitatus promovimus et ordinavimus«.

Hártýán, alul hártýán függő vörös viaszpecséttel.

5. 1496. június 16.

András és Chorwath Mihály liptói comesek, Árva és Likava várak (castra) kapitányai előtt megjelenvén a Liptó kerületi »Lykawa« várhoz tartozó Ternocz és Selnicze helységek jobbágjai, panaszt emeltek egymás ellen bizonyos rét ügyében, mire a comesek uruk, Corvin János herczeg engedelmével határidőt tűztek ki a peres ügy elintézésére. A kitűzött határidő elérkezvén, a megyebeli nemesekkel, úgymint: Tamás »Poturnanzky«, Gáspár »de Paludia«, Miklós »de Parisfalwa«, Jakab »de Rastok«, Jób »de Prosek ac de Beharfalwa«, Jakab, Orbán, János »Nemes«, Miklós és András »de eadem«, György »de Alinan, cives de Lypcze teutonicali, iudices de tenutis castr

¹ Itt a *duodecim* szó helyére valami értelmetlen szó van az eredeti szövegbe interpolálva.

Lykawa», Mátyás »Kremniczky de comitatu *Arwensi*« egyetemben a vitás rétet a selniczeieknek ítélik oda.

Hártyán, alul selymen függő viaszpecséttel, a szepesi káptalan 1554. június 9-én kelt átiratában.

6. 1524. május 6. Buda.

II. Lajos király a Nagwar-hoz tartozó Selnyche mezőváros (oppidum) közönségének kérelmére átírja és megerősíti I. Mátyás királynak 1463. márczius 2-án kelt oklevelét.

Hártyán, alul selymen függő vörös viaszpecséttel, ugyanez hártján egyszerű közel egykorú másolatban, pecsét nélkül. (Két példány.)

VI. A nagybobróczy plébánia levéltára.

A nagybobróczy plébánia levéltárában őrzött nyolcz darab oklevelet Wagner Ede és Romhányi János urak voltak szívesek átnézni és rendelkezésemre bocsátani jegyzeteiket, a melyekből jelentésemet közlöm.

Az oklevelek Nagy-Bobrócz helység kiváltságait tartalmazzák, három oklevél középkori, a többi pedig újabbkori. Legnevezetesebb az első oklevél, mely 1482-ből való, melyben I. Mátyás király a helység régi szabadságait megerősítvén, egyúttal úrbéri tartozásait is pontosan megállapítja.

Az oklevelek tartalma a következő:

1. 1482. április 3. Buda.

I. Mátyás király Mihálynak »civis et inhabitatoris possessionis nostre Nagy-Bobrowecz vocate« a helység közönsége nevében előadott kérelmére — a ki »obtulit nobis regestum quoddam de et super certis antiquis consvetudinibus, iuribus, legibus . . .« stb., melyekkel a helység lakosai éltek — ezen helység régi szabadságait megerősíti, azután megszabja, hogy adó fejében összesen negyven forintot, 60 köböl búzát, 60 köböl árpát, 70 köböl zabot, 30 kappant (»capones«) és egy mázsa sót tartoznak adni, továbbá »de singulo aratro teneantur nobis annuatim arare uno die«.

Eredetije hártján, melyről az alul rányomott pecsét elveszett.

Az eredeti oklevél nem maradt ránk, hanem annak 1482. április 8-iki (»secundo die resurrectionis«) átirata, melyet a turóczy convent írt át, továbbá ugyancsak átírja ezen oklevelet István tarnóczy plébános és Saal János nagybobróczy bíró kérelmére Szapolyai János király 1527. február 2-án kelt oklevelében, továbbá Miksa 1569. április 30-án és Rudolf király 1604. márczius 28-án Prágában kelt oklevelében.

V. ö. Országos Levéltár: Liber Regius V. kötet 680—684. ll.

2. 1510.

Bakócz Tamás esztergomi bíbornokérsek privilegiális levele.

Hártyán, pecséttel. Valószínűleg a tizedfizetést szabályozó oklevél, mely azonban a nevezett urak jelentése szerint oly rossz állapotban van, hogy alig olvasható.

VII. Hibe helység levéltára.

Hibe levéltárát nem volt alkalmunk látni, három középkori oklevelének tartalmát a teljesség kedvéért a Liber Regiusokból közöljük :

1. 1396. junius 28. Lubló (Lyblio.)

Zsigmond király a lipótvármegyei Gyba város (civitas seu oppidum) lakóinak minden hétfőn heti vásártartási jogot engedélyez és »ad idem venientes a solutione tributorum in Luczfa et in Dobola etiam si eadem tributa ad alia loca exigenda locarentur, eximendos decrevimus«.

2. 1405. május 5. Buda.

Zsigmond király Gyba város (oppidi Gyba) kereskedőit és minden más lakosát a vámfizetés alul az egész országban felmenti.

3. 1445. In die cinerum.

A szepesi káptalan Hoffman Pál gybai polgár kérelmére átírja az előbbi oklevelet.

Mind a három oklevelet átírja Ferdinánd király 1625. junius 4-én Bécsben kelt oklevelében.

A közlevéltárak után áttérünk az általunk megtekintett *családi levéltárak* ismertetésére, melyek között az első helyet a Palugyay család levéltára foglalja el.

I. A Kispalugyai és Bodafalvi Palugyay család levéltára.

A föld, a melytől a család nevét vette, 1246-ban tűnik fel először az okleveles emlékekben, míg a családnak legelső, írott emlékekben szereplő őse, a bizonyos Lászlótól származó Péter, 1283-ban, tehát még az Árpád-királyok korában bukkan felszínre, és a család monographusa szerint ¹ valószínűleg a Hunt-Pázmán nemzetségből származott.

A XIV—XV. századokban már nagy kiterjedésű család történetében két nevezetes mozzanatot találunk : az egyik, midőn 1385-ben Lengyelországban a przemisli vár körül Mária királynétől birtokokat kapnak, valószínűleg lengyel földön szerzett érdemeik jutalmául, a másik kitüntetés a XV. században éri a családot, midőn I. Mátyás király 1476-ban címeres nemeslevelet adományoz nekik.

¹ Majláth Béla: *Liptómege törzsökös családjainak története 1526-ik évig*. Budapest, 1892. Különlenyomat a *Turul* VIII. és IX. kötetéből.

Majláth monographiájára semmi megjegyzésünk sincsen, ellenben a monographia függelékeképen közölt családfához fogunk néhány kiegészítő adattal szolgálni.

A családfa legelső sorában III. András leányaként szereplő — valószínűleg hibás olvasásból származó — *Sláva* név Klárára helyesbítendő.

A Német-Lipcse város levéltárában lévő 18. és 19. számú oklevelek (I. a regesztákat) tanúsága szerint Palugyai II. András fia Mihály és ennek fiai Gergely és III. Miklós, továbbá I. Márton fia I. Gáspár is 1435-ben, sőt III. Miklós még 1454-ben és ¹ 1477-ben is szerepel ² és életben van. Azonban szerepel az idézett oklevelekben egy *Gáspár fia János* is, a ki tehát 1435-ben él. Ezt a Jánost a családfán megtalálni nem lehet, mert I. András fia I. Jánossal nem azonos, ez különben ekkor már nem is él. II. András fia II. János 1385-ben meghal. Nem azonos III. András fia III. Jánossal és Pál fia IV. Jánossal sem. Végül maradna a legvalószínűbb I. Gáspár fia IV. János, ez azonban *1536-ban* még él, világos tehát, hogy 101 évvel előbb még aligha volt életben, úgy, hogy nem marad más hátra, mint a családfába egy IV. Gáspár fiát, V. Jánost (1435.) beiktatni.

A németlipcsei levéltár 20. számú oklevelében szerepel egy Kispalugyai Drosgye (Drosgye dictus) Tamás, kinek fia Balázs és ennek fia Péter, ki 1435-ben él. Ezek a családfáról szintén hiányzanak.

Kispalugyai I. Gáspár leszármazói: Bálint, II. Gáspár, II. Márton, II. Pál és IV. János 1483-ban még mindannyian életben vannak, egy, az Országos Levéltárban lévő oklevél tanúsága szerint.³

Végül az 1476-ban czímeres nemeslevelet szerző és 1483-ban még életben lévő Palugyai II. Mártonnak volt egy fia: György, a ki 1518-ban ⁴ és később 1522-ben ⁵ szerepel. Ezzel tehát a családfa szintén kiegészítendő.

* * *

¹ Ld. A gróf Szentmiklósi és Óvári Pongrácz család levéltára. *Történelmi Tár* 1896. évf. 518. l.

² Német-Lipcse v. ltára 39. szám.

³ 1483. május 7. Szent-Mária. (»Ad beatam Virginem.«) Kisbisztrai Kremplniczki Mátyás lipiói alispán és a négy szolgabíró előtt Bobrownoki »aliter de Parvapaludia« Pál, a maga és gyermekei nevében megjelenvén, tiltakozik az ellen, hogy Kispalugyai Márton, Bálint, János és Gáspár a Liptó vármegyében lévő Kispalugyan és Porubkán, továbbá a Zólyom vármegyében fekvő Oravezen bírt birtokrészeket, melyek őt leánynegyed címén illetik meg, elfoglalják és hasznait élvezzék. Orsz. Levéltár: M. O. D. L. 18810.

⁴ Palugyai-ltár 28. szám.

⁵ 1522. Restitutio Georgii Palugyai super portionibus in Almanfalva. Szepesi káptalan protocolluma 1522. folio 15.

A mi a család levéltárát illeti, az a nekünk bemutatott családi levéltárak közül középkori oklevelekben a leggazdagabb. A középkori oklevelek száma huszonkilencz. Valamikor az oklevelek száma több volt, azonban valami lelkiismeretlen kutató régebben a levéltárát megdézsmálta és annak néhány Árpád-kori darabja (1286. IV. László király ; 1293. november 26. III. Endre király ; 1298. január 13. esztergomi káptalan ; 1299. december 6. esztergomi káptalan ; mindezek kiadva : Hazai Okmánytár VIII. 248., 329., 370., 394. ll.) a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárába került.

A levéltár méltóságos dr. Palugyay Móricz úrnak, Liptó vármegye jelenlegi főispánjának ősi kastélyában Kispalugyán, egy földszinti bolthajtásos szobában van elhelyezve, egy, a falba vágott szekrénybe. A közelmúltban a levéltár elenchizálva lett, a mely elenchusból a kutató a levéltár nevezetesebb nemcsak közép-, hanem későbbkori okleveleiről is tájékozást szerezhet.

A középkori oklevelek tartalma a következő :

1. 1298. november 25.

»Frater Jacobus« és a budafelhévi Szentháromsághoz címzett convent Péter fia András mester kérelmére átírja Dömötör pozsonyi, zólyomi és sárosi comesnek 1298. október 6-án Zólyomban kelt oklevélét, mely szerint Kispalugyai Péter fia András és László fia Boda közt a Kispalugya birtok határai miatt folyó perben választott bírák (úgy mint : Myka comes lipatói officialis és várnagy, Verbiezei Bothyz fivére Miklós comes, Pázmán fia Demjén, Semche fia Márton és mások) előtt megegyezvén, egyúttal a birtok határait is megállapítják, mire Dömötör comes az egyezséget helybenhagyja és megerősíti.

Hártyán, függő pecsétje elveszett.

2. 1319. július 13.

Donch mester előtt András mester egyrészről, továbbá Madach fia Pál fiai András, Miklós, Mihály fia Miklós és Salamon másrészről, az egymás ellen elkövetett hatalmaskodások ügyében választott bírák előtt egyezséget kötnek.

Hártyán, kívül rányomott viaszpecsét helye.

3. 1335. május 8.

Donch mester zólyomi comes előtt Mysal fia István fia Nagy Miklós a maga és rokonai (consobrinus) nevében, továbbá a Mysal Péter fia Bertalan és fiverei Miklós és Lőrincz a maguk és rokonaik nevében Boda fia Miklóst Donch mester elé idézve azzal vádolták, hogy bizonyos, a Palugya-folyón túl fekvő földrészt, melyet ők IV. László király adománylevele alapján bírnak, elfoglalt ; mire Boda fia Miklós azt felelte, hogy nemcsak ez, hanem az az egész földterület, a melyen most a Mysal generatio lakik, IV. László király privilegiuma alapján őt illeti, mert ezt a területet a király atyjának,

Boda Egyed haláláért — a ki a király szolgálatában a tatárok elleni hadjáratban esett el — adományozta. Erre Donch comes az oklevelek bemutatására mindkét félnek határidőt tűzvéni ki, ezek az okleveleket be is mutatták; mire a comes a bemutatott okleveleket megvizsgálván, úgy találta, hogy azok tényleg a kérdéses földtérre vonatkoznak. Erre a felek egymás okleveleit hamisaknak nyilvánítva, párbajvívásának megengedését kérték. Donch mester erre úgy ítél, hogy »cum pugilibus in congressis pedestribus in area duelli in villa nostra in Lypche in Zolio quelibet pars suam assertionem et immunitatem coram nobis deberet comprobare«. A bajvívás Zólyom-Lipcsén a felek gyalogos pugiljai közt meg is történt, melyben a Mysal generatio pugilja legyőzetett, a mire — folytatja Donch mester — »nos videntes ipsius Nicolai immunitatem . . . privilegium dicte generationis Mysal in nota falsitatis et sub falso sigillo existens reperiendo contra eundem filium Boda remanserunt velut falsarum literarum portitores«, a peres földtért pedig Boda fia Miklósnak ítéli oda.

Hártyán, alul Dancs mesternek viaszba nyomott, remek szép pecsétjével.

V. ö. Majláth Béla: *Liptó vármegye törzsökös családjainak története 1526-ig*. 63—64. l.

4. 1335. május 27.

Az egri káptalan előtt a Liptó vármegyéből való Kispalugyai András comes fia Fülöp mester, atyja András és fiverei János, Miklós, Markó, Pál és András nevében tiltakozik az ellen, hogy Pous fia Miklós perben állván Budafalvai Kisbuda fia Miklóssal és Fülöppel, Donch zólyomi comes perdöntő baj megvívására ítélte őket, mire Mysalfalva birtok a Buda-fiakra szállt, ezek pedig az ország jó szokásainak ellenére nem királyi és hites emberekkel, hanem csak Donch mester emberével állapították meg a határokat, a mely alkalommal azután az ő Poruba birtokát is hozzáhatárolták; ennél fogva a Budafiakat és másokat is ezen Poruba birtoknak elfoglalásától eltiltja.

Hártyán, kívül zárópecsét helyével.

5. 1336. április 1. Visegrád. (»In Alto Castro.«)

(Nagymartoni) Pál országbíró (»iudex curie Karoli regis«) Boda fia Miklósnak a maga és fivére Fülöp nevében előadott kérelmére átírja Donch mesternek 1335. május 8-án kelt oklevelét. (Ld. a 3. számú regesztát.)

Hártyán, alul selymen függő pecséttel.

6. 1338. július 4.

Az esztergomi káptalan a zólyommegyei Boda fiai Miklós és Fülöp liptói nemesek kérelmére átírja IV. László királynak *1285-ben* kelt oklevelét, melyben a király László fia Boda kérelmére átírja a maga *1283-ban augusztus 20-án* »in Gunch« kelt oklevelét, melyben a király László fia Budának főleg fivére Egyed haláláért, a ki a király szolgálá-

latában a tatárok elleni hadjáratban esett el, a »Zolum« megyei Palugya nevű erdőt és szántóföldet adományozza, melynek határait megállapítja.

Hártyán, alul selymen függő pecséttel.

Kiadta : az 1283. évi oklevelet Fejér, *Cod. Dipl.* V/3. 161. l. V. ö. Horváth Sándor : *Regesták a líptói és turóczi regisrumhoz* 105. és 117. reg.

7. 1340. december 7. Visegrád.

Róbert Károly király a líptóvármegyei Kispalugyai Péter fia Andrásnak a maga és fiai János, Márk, András, Fülöp, Pál és a másik András nevében előadott kérelmére átírja és megerősíti IV. László királynak 1286. évben kelt oklevelét, melyben Dömötör mester zolyomi comes jegyzőjének (notarius), Péter fia András mesternek adja »minorem Palugea vocatam in districtu de Lypto existentem«, minden tartozékaival egyetemben.

Hártyán, hátlapján rányomott viaszpecséttel, mely alatt : »*Propria commissio regis*« szavak olvashatók.

Az 1286. évi oklevél *kiadva* : *Hazai Okmánytár* VIII. k. 248. l. V. ö. Horváth : I. m. 124. reg.

8. 1348. május 9.

Miklós nádor a »Zyk«-i István leánya, Tamás fia Jakab felesége és ennek fia Pál, továbbá »Palugya«-i Boda fia Miklós közt, a Miklós által elfoglalva tartott líptóvármegyei Mysselfolua birtok miatt folyó perben, — mely birtok Miklós állítása szerint nem is Mysselfolua-nak, hanem Palugya-nak neveztetik — miután a felek III. Endre királynak 1298. márczius 30-án, továbbá IV. László királynak 1287. és 1285. évi okleveleit felmutatták, a peres Palugya birtokot a IV. László király oklevelében körülírt határok szerint Boda fia Miklósnak ítéli oda.

Hártyán, selymen függő töredékes pecséttel.

V. ö. Horváth : I. m. 258. reg.

9. 1349. augusztus 26.

»Thomas vicecomes magistri Thome comitis de Lyptov et quatuor iudices nobilium de eodem« előtt Boda fia Miklós kötelezi magát, hogy Gergely megöletéseért Chyn, Leusták, Mátyás és Chynegának három részletben száz budai márkát fizet.

• Hártyán, hátlapján öt rányomott viaszpecsét helyével.

10. 1350. február 10.

Az egri káptalan előtt Kispalugyai András fia Fülöp deák a maga és fivérei nevében kéri, hogy a Boda fia Miklóssal a líptóvármegyei Kispalugya birtokon lévő földterület miatt III. Endre királytól 1299-ből származó oklevelében foglalt határmegállapító részt adja ki, mire a káptalan a kérelmet teljesíti.

Hártyán, függő pecsétje elveszett.

11. 1350. július 12.

Az esztergomi káptalan előtt Palugyai László fia Boda fia Miklós egyrésztől, a lipitovármegeyi Kispalugyai Péter fia András mester fia Fülöp másrésztől a Palugya birtok miatt folyó perben történt mindenféle erőszakoskodás és hatalmaskodások tárgyában kiegyeznek.

Hártyán, kívül rányomott viaszpecsét körvonalaiival.

12. 1350. július 12.

Az esztergomi káptalan Péter fia Tamás mester lipitói és kőrösi comes parancsára jelenti I. Lajos királynak, hogy a Palugyai László fia Boda fia Miklós és Kispalugyai Péter fia András mester fiai János, Márk, András és Fülöp közt folyó perben Kispalugya helység határában lévő peres erdő- és földterület határait megjárván, abba András fiait beiktatta.

Hártyán, kívül rányomott pecsétje elveszett.

13. 1350. július 16.

»Nos magister Thomas filius Petri comitis Liptoviensis et Crysensis comitatum« ítéletlevele, melyben a »Pologya«-i László fia Boda fia Miklós és Kispalugyai Péter fia András mester fiai János, Márk, András, Fülöp és Pál közt a lipitovármegeyi »Kyspalogya« birtokon fekvő erdő és földterület miatt folyó perben a peres területet a nevezett András fainak ítéli oda, Boda fia Miklósnak »perpetuum silentium imponentes«.

Vízfoltos hártán, selymen függő pecsétje elveszett.

14. 1352. márczius 9.

Lajos király Palugyai Boda fia Miklós kérelmére átírja atyja, Károly királynak 1340. december 7-én (»secundo die festi beati Nicolai confessoris«) Visegrádon kelt oklevelét, melyben átírja IV. László királynak 1285-iki átíró levelében ugyanennek 1283. augusztus 20-án »in Gunch« kelt adománylevelét. (V. ö. a 6. számú regesztával.)

Vízfoltos hártán, melynek plicaturáján a király 1364. november 29-én kelt pecsételő záradéka olvasható, alul két selymen függő pecsét közül az egyik elveszett, a másik töredékes.

15. 1353. június 4.

Tamás országbíró előtt »Akalychna«-i Péter fia János és »Pologya«-i Boda fia Miklós közt a Palugya birtok miatt folyó perben az országbíró ezen birtokot a Cherumpna és Harankafiahaza birtokok felé megállapított határok szerint Boda fia Miklósnak ítéli oda.

Hártyán, alul selymen függő viaszpecséttel.

16. 1358. szeptember 25.

Az esztergomi káptalan előtt Kispalugyai András mester fiai János, Márk, András, Fülöp és Pál egyrésztől, Palugyai Boda fia Miklós comes és fiai János, Jakab és Fülöp másrésztől, a lipitovármegeyi Poruba birtokot illetőleg megegyeznek olyanformán, hogy

András mester fiai ezen birtokot három évig használják zavartalanul, azután pedig bocsássák vissza Boda fia Miklósnak.

Vízfoltos hártmán, függő pecsétje elveszett.

17. 1367. június 21.

Az egri káptalan előtt Orlai Cenk János fia Máté, Sumsal-i Pál fia Pál, Sumsal-i Pál fia Tamás fia István egyrésztől, a lipitovármegeyei Kispalugyai András fia János fia Máté a maga, továbbá fiverei Miklós és Péter, továbbá Fülöp deák fia András, Márk fiai Márton és Pál, Pál fia János, András fia András fiai János, László, Pál és Mihály nevében másrésztől a lipitovármegeyei Porubáról és a zólyomvármegeyei Arnouch birtokból anyjuk Anna asszony, továbbá a Katalin, Ilona és Klára után járó hitbért, jegyajándék és leánynegyed részt elengedik.

Hártmán, alul selymen függő viaszpecséttel, alul A, B, C cyrographummal.

18. 1378. augusztus 4. (»secundo nonas mensis augusti.«)

Nagy Lajos király András fia András fia István és társai kérelmére ünnepélyes formában átírja és megerősíti az esztergomi káptalannak 1341-ben valamely Mária-ünnep (valószínűleg augusztus 15.) előtt kelt oklevelét.

Rongált hártmán, függő pecsétje elveszett.

V. ö. Horváth Sándor: I. m. 246. és 379. regesztájával.

19. 1385. október 6. Buda.

Mária királyné Palugyai András fia János kérelmére bizonyos Desk nevű ember után a királyra háramlott Demetrovych birtokban lévő birtokrészt, továbbá a Jesmanich, Plesnych és Popovich nevű és az oroszországi premisli kerületben fekvő birtokok részeit Palugyai Jánosnak, Lászlónak, Mihálynak és Andrásnak adományozza.

Hártmán, kívül rányomott viaszpecsét töredékével.

20. 1387. május 26.

László turóczi prépost és conventje előtt Palugyai András fia János a maga és fiverei László és Mihály nevében egyrésztől, Kispalugyai Pál fia János másrésztől megjelenvén, ez utóbbi a maga telkét (sessio) — kivéve azonban mégis három jobbágytelket — Palugyai Jánosnak, Lászlónak és Mihálynak adja, ezek viszont a maguk nemesi telkét — kivéve szintén a jobbágyokét — Pál fia Jánosnak adják.

Hártmán, alul hártmán függő viaszpecséttel.

21. 1431. február 19. Buda.

Zsigmond király Malethyni Péter fia Miklós és fivére Lőrincz kérelmére átírja Zsigmond királynak 1419. december 21-én Budán kelt oklevelét, melyben Liptó vármegye fő- és alispánjának meg hagyja, hogy miután Malethyni Péter fia Miklóst és fivérét Lőrinczet »Kysolazy«-n lévő curiájuk birtokában és használatában folyton

zaklatják és tőlük »tamquam hominibus popularibus collectas annuales exigeretis indebite et minusiuste in ipsorum preiudicium et nobilitatis dedecus non modicum«. Mi azonban — folytatja a király — meggyőződve arról, hogy a nevezettek a szóbanforgó curiát »nobilitatis titulo« bírják, parancsoljuk, hogy őket ennek birtoklásában és használatában zaklatni ne merjék.

Hártyán, alul selymen a turóczi convent viaszpecsétje van ráfüggesztve.

22. 1440. december 6. Kismarton.

Erzsébet királyné Hottothyn-i György fia György Lipcse (»Lypcze«) várbeli vicevárnagynak érdemei jutalmául odaadományozza a zólyomvármegyei Orawecz birtokot, mely Lypthow-i Tóth Miklósé volt és a barsvármegyei Glednigk birtokot, mely Kálnai Terek Mihályé, továbbá Kálnoki Lászlóé és Györgyé volt, de hűtlenségük miatt elvesztették.

A pecsét alatt: »Relatio Bartholomei comitis Segnie etc.«

Hártyán, pecsétje elveszett.

23. 1465. november 12.

A szepesi káptalan I. Mátyás királynak 1465. április 2-án Besztercebányán kelt iktatóparancsára jelenti, hogy néhai Malathyn-i Demka Lőrincz fia Gergelyt a lipcsevármegyei Kyszalazy birtokon lévő curiába és ennek tartozékaiba ellentmondás nélkül beiktatta.

Hártyán, alul selymen függő pecsét töredékével.

24. 1469. május 29.

Az esztergomi káptalan a lipcsevármegyei Kispalugyai Gáspár fia Márton kérelmére átírja III. Endre királynak 1299-ben kelt oklevelét, melyben meghagyja a turóczi conventnek, hogy Demeter mester pozsonyi, zólyomi és sárosi comes ítélőmesterét (prothonotarius) és procuratorát, a lipcsevármegyei Kispalugyáról való Péter fia András mestert »Polugea« birtokba iktassa be és a birtok határait járja meg, a mit a convent teljesít is és erről szóló jelentésében a birtok határait pontosan körülírja.

Hártyán, alul selymen függő pecséttel.

V. ö. Horváth Sándor: I. m. 170. regesztájával.

25. 1474. április 26. »In porticu prefate ecclesie Strigoniensis.«

Mihály milkói püspök és esztergomi vicarius IV. Sixtus pápának jelenti, hogy a néhai Palugyai Toth Pál (a ki míg élt, Kassán lakott) fia Gáspár (a kinek gyámja Palugyai Márton) és Czypczer Kelemen kassai polgár közt bizonyos ingó és ingatlan javak miatt folyó perben ítéletet hozott, azonban ezzel a felek meg nem elégedvén, fellebbeztek az apostoli szent székhez, a mely fellebbezésre három hónapi időt adott nekik.

Hártyán, függő pecsétje elveszett.

26. 1476. június 2. Buda.

I. Mátyás király néhai Kispalugyai »Lyphou« Gáspár fiainak, Bálintnak és Mártonnak címeres nemeslevelet adományoz.

Hártyán, alul selymen függő pecsétje elveszett.

Kiadta: Majláth Béla, *Turul* 1891. évf. 29. l.

27. 1492. december 6. (»tertio die termini prenotati« — t. i. »sexagesimo die octavarum festi beati Michaelis archangeli predictarum.«)

Báthori István országbíró és erdélyi vajda előtt Bodafalvi Thathar Imre megjelenvén, előadta, hogy az esztergomi káptalan *1358. szeptember 25-én* kelt oklevele (l. a 16. számú regesztát), mely az övé, Borsvai Benedek királyi ügyigazgató kezei közt van, a ki azt nem akarja neki kiadni. Erre az ügyigazgató kijelenti, hogy a kérdéses oklevél tényleg nála van, de azt bizonyos egyének tették le nála, de mégis hajlandó azt átírás végett kiadni, mire az országbíró az oklevelet átíratban Thathar Imrének kiadja.

Hártyán, alul selymen függő vörös viaszba nyomott pecséttel.

28. 1518. október 15. Bács. (»In presenti dieta sew conventione generali universorum dominorum prelatorum ac baronum et regni nostri nobilium hic Bachie celebrata.«)

II. Lajos király néhai Kispalugyai Márton fia György kérelmére átírja Dömötör mester pozsonyi, zólyomi és sárosi comesnek *1298. október 6-án* Zólyomban kelt oklevelét. (I. az 1. számú regesztát.)

Hártyán, alul selymen függő pecséttel.

29. 1521. június 24.

A szepesi káptalan II. Lajos királynak *1521. május 5-én* Pesten (»in civitate Pestiensis«) kelt iktatóparancsára jelenti, hogy Zenthannai Meese Györgyöt és nejét Feliciát, Lwbwly Andrást, ennek nejét Rwsát, ennek fiát Istvánt, továbbá néhai Szentannai István fiait Demjént és Tamást a lipcsevármegyei Kermesháza birtokba ellentmondás nélkül beiktatta. Iktató nemesek: Nagypalugyai Platy Péter, Bwkowyczky László, Kysolozy Denka Péter, Wydafeldi Osko Mihály.

Hártyán, alul selymen függő, ép viaszpecséttel.

II. A Szentmiklósi és Ovári Pongrácz család levéltára.

Ezen család levéltárát már 1872-ben a szepesmegyei történelmi társulati kirándulás alkalmával megtekintette Pesty Frigyes. A XIV. és XV. századból összesen tizenegy darab oklevelet szemelt ki és tanulmányozott behatóbban. Általános megjegyzése, hogy bár a levéltár számra nézve terjedelmes ugyan, de tartalomra nézve »alárendelt becsű«. (L. *Századok* 1872. évf. kirándulási jelentés 523. l.)

Pesty után Majláth Béla kutatta át a levéltárat, melynek eredményét a »Liptó megye törzsökös családjai« című munkájában értékesítette. Itt a Szentmiklósi és Óvári Pongrácz család középkori történetének keretében (I. m. 38—49. l.) a család okleveleit is bővebben ismerteti.

A család életrajzának kiegészítéséhez mi is hozzá tudunk néhány adattal járulni.

A XV. század első felében van a család emelkedőben. Ekkor nyeri birtokadományait. 1432. február 14-én Zólyomban ad ki Borbála királyné egy oklevelet, melyben *Liptói* Pongrácznak adományozza Oroszlánkő és Budatin várakat és azoknak tartozékait.¹

Zsigmond, illetve Albert király halála után zavaros idők következnek hazánkban. Ezen zavarokban nem kis részt vett Szentmiklósi Pongrácz, a ki például 1447 év tavaszán felégeti Körmöczöt, a mint azt Giskra 1447. április 28-án Körmöczön kelt levelében a bártfiaiaknak írja, általában panaszkodva, hogy Szentmiklósi Pongrácz V. László királynak sok kárt okoz.² Volt tehát V. László királynak 1453-ban miért megkegyelmezni Pongrácznak.

A nyugalmasabb idők beálltával a Pongráczok is inkább vagyonuk és kiváltságaik gyarapítására adják magukat, a kétes értékű magánharczok helyett. 1508-ban II. Ulászló király nemcsak a szentmiklósi vásártartási jogukat erősíti meg újra, hanem 1508. június 12-én Budán kelt oklevelével Szentmiklósi Pongrácz Miklósnak, összes birtokaira kiterjedőleg jus patibulit, vérhatalmi jogot adományoz.³

A család szíves volt gazdag levelesládáját a bizottságnak Liptószentmiklóson a vármegyeházán bemutatni. Mi, szemben Pesty Friggyessel, csak kilencz darab középkori oklevelet találtunk a levéltárban, ezekre azonban erőnek erejével sem tudjuk ráfogni, hogy »alárendelt becsűek«. Csak minden család ilyen »alárendelt becsű« okleveleket őrzött volna meg számunkra!

A családnak Andrásfalván őrzött középkori oklevelei a következő tartalmúak:

1. 1360. június 24.

Nagy Lajos király előtt »Pangracius de Sancto Nicolao de comitatu Lyptoviensi fidelis noster personalis nostre serenitatis genibus arcuatis« könyörgött, »quod privilegium condam serenissimi principis domini Bele regis predecessoris nostri predilecti super collationibus possessionum Zenmiclos, Jalochmelleke alio nomine Hokylese,

¹ Magy. Nemz. Múzeum: Törzsléváltár.

² Bárta sz. kir. város levéltára.

³ Magy. Nemz. Múzeum: Törzsléváltár.

item Perbenye, Jawor, Haraduk necnon Vytamfiaylese vocatarum confectum et suis predecessoribus gratiose concessum superveniente inopinati ignis incendio haberetur exustum«, és így birtokairól gyökeres jogát bizonyító oklevele nincsen, kéri tehát, hogy erről új oklevelet adjunk, melyet tehát tenkintettel a fentnevezett érdemeire, a melyet Sikat erőd (castellum) alatt a velenczések ellen, továbbá »Beelz oppidum« ostromakor a rutének ellen szerzett, a már felsorolt liptómegyei birtokokat összes tartozékaival egyetemben »et specialiter foro ab antiquo in ipsa possessione Zenmiclos exigi et celebrare consveto« új adomány címén Pongrácznak, továbbá fiainak Andrásnak, Jánosnak és Péternek és Gercsel (Serefel) fiainak Jakabnak és Fülöpnek adományozza.

Hártyán, alul pecsételő záradékkal, két selymen függő viaszpecsét töredékével. I. Horváth Sándor: *Regeszták a liptói és turóczi regisztrumhoz 54. 1.*

2. 1372. augusztus 7.

A szepesi káptalan előtt Liptószentmiklósi Pongrácz fia András neje Márta, Perényi Miklós comes fia István leánya és Perényi István fia János választott bírák elé viszik vitás ügyüket (a választott bírák névszerint: Liptószentpéteri Sándor fia Miklós, »De Gargow« Jakab fia György, Miklós »rychwald«-i (Sárosmege) plébános, »De Boxa« Beke fia Balázs, Benedek szepesi prépost, Péter olvasókanonok, János órkanonok ugyanott), a kik úgy döntenek, hogy Perényi István fia János szepesmegyei »Krumpach, Ludwik et Plicno«, továbbá sárosmegyei »Juanuzfalua, Nemetfalua et Osykw« birtokaiból, melyeknek negyedrészt birtokolja, ezen negyedrésze fele Márta asszonyt illeti meg, melyet azután a bíróság köztük meg is oszt.

Hártyán, hátlapjára nyomott pecsétje elveszett.

3. 1424. június 19. Buda.

Zsigmond király »de Andreasfalwa« Jakab fia Andrásnak, továbbá osztályos atyafainak, úgymint: Andrásfalvi András fia Miklósnek, János fiai András, György, Miklós és Jánosnak a liptómegyei Szent-Miklós birtokukon minden pünkösdt megelőző vasárnapon, továbbá minden év Szent Miklós napján (december 6.) és a rá következő napokon országos vásár tartását engedélyezi.

Hártyán, alul vékony fonalon függő viaszpecséttel.

4. 1443. márczius 30. Buda.

I. Ulászló király »Zenthmiklos«-i Pongrácz szakolczai kapitánynak érdemei jutalmául azon kiváltságot adományozza, hogy mindazon erőszakoskodásokért és hatalmaskodásokért, a melyeket ő vagy emberei az ország védelmében elkövettek, sem őt, sem pedig embereit (familiaris) bíróilag üldözni nem szabad.

Papiroson, alul töredékes viaszpecséttel.

5. 1453. november 12. Prága.

V. László király Szentmiklósi Pongrácznak minden gonosztetteiért kegyelmet adván, meghagyja az ország összes bírói hatóságainak, hogy őt a megkegyelmezés előtt elkövetett tetteiért üldözni ne merjék.

Papiroson, papirossal fedett vörös viaszpecséttel.

6. 1479. február 17. Buda.

I. Mátyás király előtt »Jacobus Pangracz de Zenthmiklos« a maga, továbbá Pongrácz István és János nevében megjelenvén, előadta, »quod cum nos alias in manibus et educatione serenissimi domini regis Bohemie tenebamur«, ők Szilágyi Mihály vezérlete alatt azon hűtlenek ellen, kik »tunc contra nos, in aliena manu et educatione existentes rebellabant«, fosztogatásokat követtek el, kik ezért most őket üldözik, kéri tehát a királyt, hogy gondoskodjék védelmükről. A király erre megparancsolja az ország összes bírói hatóságainak, hogy a fentnevezetteket ezen tetteikért üldözni ne merjék.

Papiroson, alul papirossal fedett vörös viaszpecséttel.

7. 1481. június 17. Buda.

I. Mátyás király Szentmiklósi Pongrácz Jánosnak azért a sok rablásért, fosztogatásért és garázdálkodásért, a melyet »tam ex castro suo Wgracz« mint pedig máshol elkövetett, kegyelmet adván, meghagyja az ország bírói hatóságainak, hogy őt ezen tetteiért bíróilag üldözni ne merjék.

Papiroson, alul rányomott vörös viaszpecsét töredéke.

8. 1514. május 18. Buda.

II. Ulászló király udvari emberének (aulicus), Pongrácz Miklós-nak megengedi, hogy a Liptó vármegyében fekvő »in oppido... Zenthmiklos« tartatni szokott országos- és hetivásárok alkalmával »tributum fori de veteri consvetudine nundinarum sew fororum aliorum locorum« szedhet, de ennek a megengedett vámtételeket felülhaladni nem szabad.

Papiroson, alul papirossal fedett vörös viaszpecséttel.

9. 1518. május 25. Buda.

II. Lajos király Szentmiklósi Pongrácz Miklós királyi aulicusnak és fivérének, Pongrácznak a Zsigmond királytól nyert vásártartási jogot újra megerősítve megengedi, hogy a nevezettek a tulajdonukat képező Szentmiklós városában minden év pünkösöd előtti vasárnapján és Szent Miklós napján (december 6.) országos vásárokat tartsanak. (L. a 3. számú regesztát.)

Hártyán, alul selymen függő töredékes vörös viaszpecséttel.

III. A Balló család levéltára.

A Balló család Liptószentmiklóson őrzött okleveleit a megyeházán volt szíves a bizottságnak bemutatni.

A hat középkori darabból álló becses levéltár okleveleinek tartalma a következő:

1. 1302.

Az esztergomi káptalan előtt Tamás comes fia Fülöp comes megjelenvén, a maga és fivére Gál (Gaal) és társai nevében az »in districtu de Zolum« fekvő Ponyk nevű birtokon lévő bizonyos földrész, a mely nyugaton »circa metas Pauli filii Modach et comitis Myka« fekszik, »genero suo«, Péter fia András mesternek adományozza és a káptalannal a birtokrész határait megállapíttatja.

Hártyán, alul selymen függő viaszpecséttel.

2. 1318.

Bálint turóci prépost és conventje előtt »Petrus dictus Salsosus et Tompos filii comitis Philippi« egyrésztől, András mester »gener eorundem« másrésztől megjelenvén, az előbbieket a zólyommegyei Ponyk birtoknak egy részét, mely Modach fia Pál és Myke fiai Desev és János birtokrészeinek határai közt fekszik, András mesternek adományozzák, mire a convent a birtokrész határait megállapítja.

Vízfoltos rongált hártván, alul selymen függő viaszpecséttel.

3. 1385. november 3. Leuburga (Lemberg).

Bebek Imre Oroszország kapitánya Mária királynénak 1385. szeptember 30-án Budán kelt ama parancsára, melyben Bebek Imre Oroszország kapitányának vagy a premisli várnagyoknak meghagyja, hogy bizonyos Desk nevű ember tulajdonát képezett Demetrouich, Jesmanych, Plesovnich és Popouich nevű és a premisli várhoz tartozó birtokrészekbe, melyeket Palugyai András fainak Jánosnak, Lászlónak és Mihálynak, továbbá Palugyai Fülöp fia Andrásnak adományozott, a felsoroltakat iktassa be — jelenti, hogy ezeket a megnevezett birtokrészekbe ellentmondás nélkül beiktatta.

Hártyán, alul hártván függő töredékes pecséttel.

Kiadta: Fejér, *Cod. Dipl.* X/1. 261. l.

4. 1450. április 24.

A turóci convent előtt »Widafelde«-i, másképp »Párisháza«-i György fia Márton deák a maga és fiai István, Mihály, György és Balázs nevében megjelenvén, a liptóvármegyei mindkét Vidafelde birtokon lévő birtokrészeket illetőleg osztályegyezséget köt Jakabbal »dictus Drekmen« (máshol »Dyekmen«), Mihály fiaival János deákkal és Mátyással, továbbá Vidafeldei István fia Lászlóval.

Hártván, alul selymen függő viaszpecséttel.

5. 1475. február 5.

A szeptesi káptalan előtt »Wydafelde«-i György fia néhai Delmen Jakab leányai, Veronika és Márta a lipitvámegyei »Wydafelde« helységben lévő birtokrészeik felét háromszáz forintért Malathyni András fia Lászlónak és feleségének Klára leánya Dorottyának és társainak adják el.

Hártyán, alul fonalon függő pecsétje elveszett.

6. 1479. július 28. »Ad Beatam Virginem.«

Demeter lipitvámegyei alispán és a négy szolgabíró előtt »Malethin«-i, másképp »Widaffelde«-i László fia Mihály atyját bizonyos curiának és összes tartozékainak használatától eltiltja.

Papiroson, kívül öt rányomott viaszpecsét helyével.

IV. A Bohus család levéltára.

A nekünk bemutatott családi levéltárak közül, a Palugyay és Pongrácz családok levéltárain kívül, a többi számára nézve nem nagyon terjedelmes. Ezzel szemben azonban akárhány család csupán Árpád- és Anjou-korabeli okleveleket őrzött meg számunkra. Ilyen például a Mattyasovszky vagy a Rásztokay családok kevés, de értékes középkori darabokból álló levéltára.

Ezen kisebb levéltárak közül például a Fancsali Joób család levéltára nem Liptóra, hanem más, idegen megyékre vonatkozó okleveleket tartalmaz, míg a többi kivétel nélkül Liptómegyére vonatkozik.

Habár akárhány ilyen kisebb családi levéltár csak egy-két középkori darabból áll, mégis ezen mozaikdarabokból is rendkívül érdekes képet állíthatunk össze főleg a megye birtokviszonyaira és az egyes családok genealogiájára vonatkozólag, és így értékük éppen nem megvetendő.

A kisebb, legfeljebb öt középkori darabból álló családi levéltárakból összesen huszonkilenc darab középkori oklevél került bemutatás alá. Sokkal nagyobb eredményt érhattünk volna itt is el, de — sajnos — a legtöbb család levelesládája nem nyílt meg előttünk, a mint azt már előbb említettük.

Ezen értékes kisebb családi levéltárak közül a Bohus család a megyeházán volt szíves okleveleit nekünk bemutatni. A két darab Anjou-kori és három darab XVI. századi oklevél tartalma a következő:

1. 1363. november 13.

Egyed turóczi prépost és conventje előtt Beher fia János egyrészt, Beher Jakab fiai Márton, István és Miklós másrészt, ez utóbbiak anyjuknak Lucának (»domine Luche matris predictorum«) leánynegyedét illetőleg egyezséget kötnek.

Eredetije hártván, a szepesi káptalannak 1550. április 11-én kelt átiratában.

2. 1386. november 19.

László turóci prépost és conventje előtt Keresztúri Czinege (»Chynege de Kerestwr comitatus Lyptouyensis«) János fiai István és Pál, nővérüknek Dorottjának, a ki a nem nemes János fia Györgyhöz ment férjhez, a Keresztúron levő birtokból néhai Leustách nemesi telkének felét leánynegyed címén odaadományozzák.

Hártván, selymen függő pecsétje elveszett.

3. 1500. október 22.

Okolicsnai Mihály liptóvármegyei alispán és a négy szolgabíró előtt Bohus György és társai Bohus Lászlót és Mártont a Bohusházán lévő birtokrész használatától eltiltják.

Papiroson, alul fekete viaszba nyomott pecséttel.

4. 1(5)07. október 20. Szent-Mária. (»Ad Sanctam Virginem.«)

Liptó vármegye hatósága Behárfalvai János neje Hedvig fiai András, Pál és Simon kérelmére átírja Liptó vármegye hatóságának 1358. május 16-án »in villa beate Virginis« kelt oklevelét, melyben a megye hatósága a Behár fia János neje és . . . Tamás fia János közt a leánynegyed miatt folyó perben választott bíróság előtt létrejött egyezséget írásba foglalja.

Rongált papiroson, kívül rányomott öt viaszpecsétje közül csak egy töredékes van meg.

5. 1519. május 25. Buda.

II. Lajos király meghagyja a szepesi káptalannak, hogy miután »Byharffalwa«-i Bohus Jakabnak, Lászlónak, Miklósnak, Pálnak és Jánosnak érdemeik jutalmául a liptóvármegyei »Byharffalwá«-n lévő nemesi curia negyedrészt, mely régen a Sándor családé volt, új adomány címén odaadományozta, őket a nevezett birtokba az említett címen iktassa be.

Papiroson, XX. századi másolatban. (Eredetije a szepesi káptalan országos levéltárában Scrinium 6. fasc. I. no. 24.)

{ V. A Fancsali Joób család levéltára.

A család volt szíves levéltárát a megyeházán működő bizottságnak bemutatni. Maga a levéltár több mint öt darab. Azonban két vagy három Árpád- és kora Anjou-korbeli, továbbá két későbbi középkori oklevél a nedvesség által annyira megrongált állapotban van, hogy olvashatatlanok és így a tudományra nézve — legnagyobb sajnálatunkra — majdnem teljesen elvesztek.

Az eredetileg Abaúj vármegyéből származó család két darab Anjou-korbeli és három XV. és XVI. századi oklevelei Abaúj,

Szatmár és Liptó vármegyékre vonatkoznak és mindannyi kivétel nélkül birtokügyben kelt oklevél.

Az oklevelek tartalma a következő:

1. 1334.

Az egrí káptalan előtt Forrow-i Aladár fia Miklós, az abaújvármegyei Fonchal birtokot Pesscarkosi Elekus fia György fia Pouch mesternek »de comitatu Zatmaryensi et castello de Zakala« eladja.

Vízfoltos hártmán, alul selymen függő viaszpecséttel.

2. 1352. márczius 14.

Pál turóczi prépost és conventje jelenti, hogy Mikus fiainak, Tamásnak és Péternek tulajdonát tevő liptóvármegyei Prezeky birtoknak határait I. Lajos király parancsára bejárta.

Hártmán, alul hártmán függő pecsétje elveszett.

3. 1484. január 5. Liptószentmiklós.

János liptószentmiklósi plébános és alesperes, György szent-andrási, Fülöp nagybobrowczi plébánosok és liptókerületi szentszéki bírák és ügyhallgatók előtt Fancsali Erzsébet Pétert, Lászlót, Miklóst és Jóbot a leánynegyed és hitbér megfizetéséről nyugtatja.

Rongált papiroson, alul három, fekete viaszba nyomott pecséttel.

4. 1499. június 17.

A jászai convent II. Ulászló királynak 1499. május 9-én Budán kelt iktatóparancsára jelenti, hogy Fanchali Pétert, Lászlót, Miklóst és Jóbot az abaújvármegyei Fanchal és Felsew Kasmark birtokokba új adomány czímén ellentmondás nélkül beiktatta.

Hártmán, alul selymen függő viaszpecséttel.

5. 1514. február 25. Buda.

II. Ulászló király meghagyja a szepesi káptalannak, hogy Benedekfalvai Péternek a liptóvármegyei Hozzywreth birtokba való beiktatásáról szóló oklevelét levéltárában kutassa fel és Péternek másolatban adja ki.

Papiroson, papirossal fedett vörös viaszpecsét töredékével.

VI. A Nemes család levéltára.

Nemes Albert beharfalvi lakos volt szíves családja levéltárát a megyeházán a bizottságnak bemutatni.

A négy középkori oklevelet tartalmazó levéltárnak különösen egyetlen Árpád-korbeli oklevele érdemel különös figyelmet, a mely IV. Béla királynak 1262. évi átiratában II. Endre királynak egy 1231. évi, tehát még a tatárjárás előtti oklevelét tartalmazza. Ezt az oklevelet 1391-ben, az oklevélvizsgálat alkalmával nem mutatták be (V. ö. Horváth Sándornak idevágó regeszta-művét), sőt, úgy látszik, hogy az oklevél mindez ideig kiadatlan.

A többi három középkori oklevél a XV. század második feléből és a XVI. elejéről való. Valamennyi oklevél birtokügyekre vonatkozik.

Az oklevelek tartalma a következő :

1. 1262.

IV. Béla király Behár fia Dénes, Péter, Voislaus és Sebestyén kérelmére átírja és megerősíti II. Endre királynak *1231-ben* kelt oklevelét, mely szerint a király Semel fia Behárnak »de terra Bobrouch et Hodos in Lypto« hat ekényi földet adományoz és egyúttal az illető föld határait is megállapítja.

Vízfoltos, nehezen olvasható hártján, fonalon függött pecsétje elveszett.

Eddig kiadatlan.

2. 1474. május 31. Buda.

I. Mátyás király Magosházi néhai Mátyás fia Egyed fia Orbán fia Orbán és Márta fia Márknak érdemeik jutalmául a lipitovármegyei Magosháza birtokot minden tartozékaival egyetemben új adomány címén odaadományozza.

Hártján, alul papirossal fedett, vörös viaszba nyomott gyűrűs pecséttel.

3. 1494. augusztus 9.

A turóczi convent II. Ulászló királynak *1493. október 24-én* Budán kelt iktatóparancsára jelenti, hogy Beharfalva birtokba (Liptómege) bizonyos Zsófiát ellentmondás nélkül beiktatott.

Vízről rongált, alig olvasható írással, hártján ; alul selymen függött pecsétje elveszett.

4. 1520. márczius 4. Buda.

II. Lajos király Sándor Jakab fia Tamás, néhai Sándor Orbán fiai András és Márton, néhai Nemes János fiai Márton és Péter, végül Lachny Miklós mindannyian beharfalvai lipitovármegyei nemesek kérelmére átírja IV. Béla királynak *1262. évi* átíratában II. András királynak *1231. évi* oklevelét. (L. az 1. számú regesztát.)

Kívül : Rta folio IIICXI.V. Anno etc. 1520.

Hártján, alul selymen függő vörös viaszpecséttel.

VII. A Turócdivéki és Nagypalugyai Platthy család levéltára.

A családnak Nagypalugyán őrzött levelesládáját Turócdivéki és Nagypalugyai Platthy Miklós úr volt szíves a megyeházán a bizottság rendelkezésére bocsátani.

A nagy levelesláda, melyhez jó elenchus is van, középkori oklevelekben nagyon szegény. Eredeti középkori oklevél egy sem maradt ránk, csak mindössze négy XV. és XVI. századi oklevél-

nek újkori és nem éppen megbízható másolata, melyek még hitelesítve sincsenek.

Ezen okleveleknek rövid tartalma a következő :

1. 1430. június 29.

István turóczi prépost és conventje előtt Péter a turóczi kerületben (districtus) fekvő Szent-Mihály egyház plébánosa, továbbá Divéki János fia Bálint és ezen Bálint fia Tamás, a nevezett egyházhoz tartozó földek és rétek miatt folyó perben egyezséget kötnek.

Rongált papiroson, újkori egyszerű másolatban.

2. 1438. után.

István turóczi prépost és conventje Albert királynak 1438. június 25-én Budán kelt iktatóparancsára jelenti, hogy Nagypalugyai Platthy Péter fiait, Miklóst, Györgyöt és Gergelyt, továbbá néhai Nagypalugyai Bálint fia Tamást a liptóvármegyei Nagypalugya birtokba, továbbá az Árva vármegyében »inter possessionem Nadasd nuncupatam ac metas regni Poloniae« fekvő Csemhova pusztá birtokába új adomány czímén ellentmondás nélkül beiktatta.

Papiroson, újkori másolatban.

3. 1506. július 8.

A turóczi convent előtt Nagypalugyai Platthy Péter és György II. Ulászló királyt a liptóvármegyei Nagypalugya ; mindkét Kelnik és Divék turóczvármegyei, továbbá Czemhova árvavármegyei birtokok bármi czímen való eladományozásától, Hargai Miklóst és Nagylucei Dóczi Ferenczet pedig a nevezett birtokoknak elfoglalásától és bármi czímen történő használatbevételétől eltiltja.

Rongált papiroson, újkori másolatban.

4. 1509. augusztus 18. Brünn.

II. Ulászló király Nagypalugyai Platthy Györgynek a pozsonyi főispánság és a soproni városi kapitányság jövedelmeit 4000 forintért zálogba adja.

Papiroson, egyszerű egykorú másolatban.

VIII. A Pruzsinszky család levéltára.

A család levéltárát szintén volt szíves a megyeházán a bizottságnak bemutatni.

A három darab középkori oklevélnek tartalma a következő :

1. 1300.

Ivánka turóczi prépost és conventje előtt Kuba fia Prezlov fiával, Mátéval megjelenván, Zellniche faluban lévő földjét, mely régente Kevel fia Benedeké volt, ugyanezen Benedeknek négy marka »minus uno fertone fini argenti« eladja.

Papiroson, újkori másolatban.

2. 1456. márczius 6.

V. László király Kevefalfvai, más néven Csipfalfvai Liptai Györgynek adja a lipitovármegyei Kevelháza, más néven Csipfalva birtokot, minden tartozékaival egyetemben.

Papiroson, újkori másolatban.

3. 1516. február 10.

Uriel turóczi prépost és conventje előtt a convent mind a két Slez helységének bírása és esküdtjei megjelenvén, kérelmükre a prépost azon kiváltságot adja nekik, hogy az officialist közülük elmozdítva, minden jövedelem legyen a helységé, ennek fejében azonban évenként száz forintnyi adót tartoznak fizetni.

Papiroson, újkori átírásban.

IX. A Pethő-Batiz család levéltára.

A család két középkori darabból álló levéltárát a megyeházán volt alkalmunk megtekinteni. Az oklevelek tartalma a következő:

1341. aug. 13.

1. Miklós prépost és az esztergomi káptalan I. Károly király parancsára Onth fia Eustách, Petew András fiai György, Miklós, István és Vitus, Lachk fiai Gergely és Pál; Pethew Pál, Miklós, Lőrincz és István, Gergely fiai János és Jakab, Denke fiai Batiz és Jakab, Batiz fiai János és Miklós; Jakab fia Lőrincz; Péter fiai István, Denke és Albert; István fiai Péter, Jakab és Gergely; néhai Belezkai Simon fiai János és Mihálynak a lipitovármegyei Belezka nevű birtokukért, cserébe az ugyanazon megyei »Malathyn seu Mecefewlde« lipitovármegyei birtokot adományozzák.

Hártyán, alul függő pecsétje elveszett. — Átírva I. Lajos királynak 1378. augusztus 4-én kelt oklevelében, melyet a szepesi káptalan 1548. »die dominico Reminiscere« ír át. (V. ö. Horváth Sándor: *Regeszták a lipitói és turóczi registrumhoz* 246. és 379. regesztáival.)

2. 1425. junius 11. Buda.

Zsigmond király Stibor vajda fia Stibor kérelmére átírja Stiboriczi, másképp Bolondóczy Stibor nyitrai comesnek 1424. augusztus 22-én Sklabinán kelt oklevelét, melyben az árvavármegyei Árva várát a Sklabina várában lakozó Baliczky András özvegyének Rachnának, továbbá fainak, Jánosnak és Prokopnak 3600 forintnyi összegért zálogba adja.

Hártyán, melyre alul idegen hatóság pecsétje van ráakasztva.

X. A Mattyasovszky család levéltára.

Özy. Mattyasovszky Elekné úrasszony levéltárát fia, Mattyasovszky Lajos úr mutatta be a bizottságnak, a kinek a középkori oklevél-bizottság különös hálával tartozik azon nagyméretű és

szíves előzékenységgért, melylyel a középkori okleveleket a megyében felkutatva, azokról a legnagyobb készséggel adta meg az értékes felvilágosításokat. A család középkori okleveleinek száma kettő. Ezek közül egyik Árpád-kori, a másik kora Anjou-kori.

Az oklevelek tartalma a következő :

1. 1283. január 31.

IV. László király Suduna fia Mihály és Sulnuchai László közt a Sulnucha föld miatt folyó perben Mihály comest küldi ki az osztozkodás keresztülvitelére, a ki ezen megbizatásnak meg is felel és a széjjelosztott földek határait megállapítja.

Hártyán, alul selymen függő töredékes kettős pecséttel.

2. 1323. július 15.

I. Károly király Lyptowi Mátyás fia István kérelmére átírja IV. László királynak *1283. január 31-én* (»pridie calendis februarii«) kelt oklevelét, melyben Miklós »comes de Zolyo«-nak kérelmére a földet »iuxta terram villae nostrae Zelyncze dictam in Liptou existentem« Zudina fia Mihálynak és ennek fiának Mátyásnak adván, meg hagyja a turóczy conventnek *az 1283. július 1-én* (»in octavis beati Joannis baptiste«) Apostagon kelt parancsában, hogy a nevezetteket Zelyncze birtokba iktassa be, a mely parancsra Iwanka turóczy prépost és conventje *1283. július 8-án* (»in quindena festi nativitatis beati Joannis baptiste«) jelenti, hogy a nevezetteket Zelyncze birtokába ellentmondás nélkül beiktatta.

Hártyán, függő pecséttel, I. Ferdinánd királynak 1560. október 18-án kelt átiratában. Ugyanennek újabbkori átirata megvan Liptó vármegye levéltárában is.

Kiadva : Az 1283. évi oklevelek *Hazai Okmánytár VIII. kötet 227. l.*

XI. A Rásztokay család levéltára.

Idősb Rásztokay László úr volt szíves levéltárát a megyeházán működő bizottságnak bemutatni. A levéltárban két Anjou-korbeli oklevél van.

Az oklevelek tartalma a következő :

1. 1340. augusztus 25.

A szepesi káptalan Aladár fia Péter és Selen fia Szaniszló lipantai nemesek kérelmére átírja Pál turóczy prépostnak és conventjének *1336. december 31-én* kelt oklevelét, mely szerint megjelenő Domithka fiai Fábán, Ipoly és Miklós, Márk fia Dénes, Radon fia Beke Pál, Márech fiai Balázs, Lőrincz és Tamás, Tivadar fia Laach Márton, István fiai János, Miklós, Pál, Tivadar fia Péter fiai Mihály és János (Jan), Zechk fia Gergely egyrésztől, a másik részről pedig Aladár fiai Pál és Mikou, Sepere fia Márton, Selen fiai Szaniszló és

Pál, Serephel fiai Turch, Bethlen és Máté, végül Becud fiai Tamás, Máté, Márk és János, a Domitkák és Radonok az »in districtu Lyptoviensi« lévő birtoknak ötödörösztét, a melyet »a Bela felicis recordationis Hungarie rege« kaptak, minden tartozékaival egyetemben Sepere fia Aladárnak és társainak adják, mely birtokrésznek határait a káptalan embere egyúttal meg is állapítja.

Hártyán, függő pecsétje elveszett.

2. 1374. október 21. (»sedecimo die octavarum beati Michaelis archangeli.«)

Szepesi Jakab országbírónak Rasztoka birtok ügyében hozott ítéletlevele.

Hártyán, alul selymen függött pecsétje elveszett.

V. ö. Horváth Sándor : I. m. 359. számú regesztájával.

XII. A Kobilicz család levéltára.

A család okleveleit a megyeházán működő bizottságnak volt szíves bemutatni.

A levéltár két darab XV. századi okleveleinek tartalma a következő :

1. 14 . . november 19. előtt. (A XV. század elején kelt oklevél.)

Hártyatöredék, melyben szó van Rastoka birtok iktatásáról.

A hártya nagy része hiányzik, alul selymen függő két darab viaszpecséttel.

2. 1488. június 29.

A szepesi káptalan Felsew Rasthokai Mátyás fia István kérelmére átírja a szepesi káptalannak 1425. május 26-án kelt oklevelét, mely szerint megjelenvén a káptalan előtt a liptóvármegyei Rasthokai Péter fia Bálint, az alsórasthokai birtokon lévő és őt megillető leánynegyed részét Alsórasthokai Fábián fia Demeter leányának, Annának adományozza.

Hártyán, alul fonalon függő töredékes pecséttel.

* * *

Elérkeztünk immár ezzel jelentésünk végére. Ha jelentésünk anyagán végigtekintünk, akkor — tekintve a rendelkezésünkre állott idő rövidségét — gazdagnak mondható az az eredmény, melylyel a középkori bizottság Liptó vármegye földjéről távozott. Azonban nemcsak gazdag, hanem egyúttal becses és értékes is az összehordott anyag, mert hiszen egy oly föld történetére vet világot, a melynek, főleg középkori multját illetőleg, eddig csak csekély számú adata állt a történettudomány rendelkezésére.

Jelentésünket nem fejezhetjük be a nélkül, hogy mindazoknak, a kik e nagybecsű és gazdag anyag összehordásában

bármilyen módon segítségünkre voltak, a kik levéltáraik értékes kincseit előttünk páratlan liberalitással feltárták, a kik munkálkodásunkat élénk érdeklődéssel kísérték, hálánkat és őszinte köszönetünket ismételten ki ne fejezzük, a jövőre nézve pedig arra kérjük őket, hogy a régmúlt idők eme nagybecsű emlékeit, a melyeket az ősök gondossága megőrzött számukra, őrizzék meg továbbra is a tudományos köz hasznára, a haza, főleg pedig a szűkebb haza dicsőségére.

DR. IVÁNYI BÉLA.

II.

A HELYI LEVÉLTÁRI BIZOTTSÁG JELENTÉSE.

Társulatunk vándorgyűlése megalakulása alkalmával a helybeli levéltári kutatások megejtésére bizottságot választott, mely *Odescalchi Artúr herczeg* elnöklete alatt Békefi Remig, Szádeczky Lajos és Wagner Ede tagokból és a tisztelettel alulírott előadóból alakult meg, kikhez Romhányi János tagtársunk csatlakozott.

E bizottságnak első és fő feladata volt a helybeli vármegyei levéltár átvizsgálása, ezenkívül az egyes levéltárak azon anyagának átkutatása, mely a többi bizottságok működési körén kívül esett, tehát főleg a mohácsi vészen túl eső, újabbkori levéltári anyag áttekintése. Sem a rendelkezésre álló idő, sem a bizottságnak számaránya nem tette lehetővé, hogy ennek a széles szertefolyó anyagnak beható és tüzetes vizsgálatát ez a bizottság elvégezhette volna. Míg a középkori oklevelek aránytalanul kisebb anyagát az ezzel működő bizottságok szabatosan feldolgozhatták, nekünk az óriási anyag futólagos áttekintésére is alig maradt időnk, s ha mindamellert mégis szép és becses eredményről számolhatunk be, ez arról tesz tanúbizonyságot, hogy Liptó vármegye levéltáraiban újabbkori történetünk fejezeteihez is gazdag anyag várakozik a feldolgozásra.

A bizottság figyelme elsősorban Liptó vármegye gazdag levéltára felé fordult, mely a Bebek-féle híres regisztrumot is megőrizte az utókor számára. Várakozásunkban nem is csalódtunk, mert e levéltár a történeti feldolgozásra érdemes adatok valóságos tárházát alkotja.

A levéltár az újonnan épült vármegyei székház földszinti részében öt szobában van elhelyezve.

Liptó vármegye közgyűlési jegyzőkönyvei az 1516. évvel kezdődnek és ettől az évtől kezdve szakadatlanul folynak napjainkig. Ezek a jegyzőkönyvek a vallás-, jog-, míveltség-, gazdaság- és család-történet szempontjából felette érdekes források, sajnos azonban, hogy alkalmas tárgymutató híjával a tudományos kutatás céljaira nehezen használhatók.

Ellenben áttekinthető és pontos mutató öleli fel a levéltár régi közigazgatási és törvénykezési iratainak anyagát, mely két kötetben I—XXVII. osztályra választja azt szét a következő sorrendben és beosztás szerint:

I. *Protestationes*. In- et prohibitiones et diversae Declarationes 1516—1786. (Pag. 1—404. Fasc. 1—53.) Első: 1516: Ban Thomae de Trsztena contra Nicolaum Pongrácz inhibitió ab impetratione et occupatione Portionis Leonardi de Sczevnicze in Nagy Stvavnicze. Utolsó 1786.

II. *Praemonitiones*. 1517—1783: (Pag. 405—423. Fasc. 1—3.) Első: 1517: De Lencsovia Hedvigis erga Simonem de Thurik ad depositionem pecuniae et receptionem Portionum in Paucsina—Lehota et Abrahamfalva. — Utolsó 1783.

III. *Fassiones*. 1516—1781: (Pag. 425—512. Fasc. 1—13.) Első: 1516: de Szent András Andreae et Mathiae Pignoratiitiae pro Georgio de Csemicz super duabus Curriis in Szent András. — Utolsó 1781.

IV. *Divisionales*. 1427—1781: (Pag. 513—522. Fasc. 1—3.) Első: 1427: Kevély de Kevélyháza seu de genere Izip Andreae, Petri et Laurentii ratione totalis possessionis Kevélyháza. (Ezen osztálylevél nincs meg a levéltárban, azt a család az 1765-ik évi nemességigazoláskor csak bemutatta és azután visszavette.) — Utolsó 1781.

V. *Cambiales*. 1553—1783: (Pag. 523—527. Fasc. 1.) Első: 1553: De Szent András Petri filii Mathaei ab una et Nobilium Annae, Andreae et Leonardi filiorum condam Joannis Clementis super perennali concambiatione Bonorum haeredum in Szent András, Csenicze, Grich et Farkasfalva existentium et habitorum Anno 1576. — Utolsó 1783.

VI. *Transactiones*. 1458—1785: (Pag. 529—568. Fasc. 1—7.) Első: 1458: Kevély Georgii Filii Andreae de Kevélyháza ab una ac Martini et Jacobi filiorum Laurentii Dominarum item Hedvigis et Scholasticae de dicta Kevélyháza partibus ab altera super duabus partibus, Tertiae partis integrae Possessionis Kevélyháza per praefatum Georgium in praedictos Martinum, Jacobum, Hedvigem et Scholasticam Kevély jure perpetuo translatis in Capitulo Ecclesiae Scepusiensis emanata. — Utolsó 1785.

VII. *Testamenta*. 1645—1786: (Pag. 569—570. Fasc. 1.) Első: 1645: Beniczky Catharinae Michaelis Ossko relictæ pro filiis suis ratione suarum acquisitionum in Alsó Malatin. — (Utolsó 1781.)

VIII. *Inventaria*. 1640—1779: (Pag. 571—576. Fasc. 1—3.) Első: 1640: Rakovszky Joannis olim relictæ Bonorum Páris haerensium majori in parte apud Joannem Kubinyi in pignore existentium inventatio. — Utolsó 1779.

IX. *Rationes tutorales*. 1738—1783 : (Pag. 577. Fasc. 1.) Első : 1738 : Beniczky Polixenae prius Adami Gheberics jam vero Ladislai Ottlik Consortis pro tutelato suo Christophoro Gheberich Rationes tutorales super Bonis ejusdem in Hosszuréth ac alibi per se administratis. — Utolsó 1783.

X. *Diversa Privilegia et Armales*. 1569—1774 : (Pag. 582—593. Fasc. 1—3.) Első : 1569 : Pivko Thomae super impetratione armalium pro se et suis congenerationalibus. — Utolsó 1773.

XI. *Metales*. 1611—1777 : (Pag. 594—596. Fasc. 1.) Első : 1611 : Pongrácz et Potturnyay familiarum ratione possessionum Jakuborum Pribillina et Vavrisso litterae metales. — Utolsó 1777.

XII. *Diversae Obligationes et Contractus*. 1641—1785 : (Pag. 597—603. Fasc. 1.) Első : 1641 : David Sigismundi pro Petro Bajcsy super mutuo ab eodem acceptis fl. 72. — Utolsó 1785.

XIII. *Quietantiae et recognitiones*. 1544—1769 : (Pag. 601—904. Fasc. 1.) Első : 1544. Kobilicz Feliciae filiae Joannis pro Petro Georgio et Paulo Kobilicz super exoluta quarta filiali de juribus paternis in Rasztoka et Alsó Malatin habita. — Utolsó 1769.

XIV. *Arendatitiae*. 1601—1771. (Pag. 605—609. Fasc. 1.) Első : 1601. Botoska stb. — Utolsó 1771.

XV. *Computualia*. 1669—1782. (Pag. 611—612. Fasc. 1.) Első : 1669 : Denika in Malatin. — Utolsó 1782.

XVI. *Aestimationes*. 1648—1781. (Pag. 613—619. Fasc. 1—2.) Első : 1648 : Mattyasovszky Georg. in A. Mattyasócz. — Utolsó 1781.

XVII. *Testimoniales*. 1535—1783 : (Pag. 621—642. Fasc. 1—3.) Első 1535-ből. Itt vannak a nemesi testimonialisok is. — Utolsó 1783.

XVIII. *Relatoriae super actibus Judriis*. 1520—1786. (Pag. 643—671. Fasc. 1—4.) Első : 1520 : De Lubelle pro parte nobilium contra nobiles de Fejérpatak super quali usu sylvarum possessionum Lubelle et Kleesen. — Utolsó 1786.

XIX. *Inquisitiones*. 1516—1786 : (Pag. 1—242. Fasc. 1—41.) Első : 1516 : Thuolth Dnae et Bernardi filii ejusdem de Kis Styavnica contra Bernardum de Okolicsna Jobbagione Levko nominato. — Utolsó 1786.

XX. *Oculata*. 1579—1783. (Pag. 243—261. Fasc. 1—3.) Első : 1579 : Plathy Michaelis pro parte contra filios Joannis Plathy ad remonstrandam violentiam quorundem in fundis suis in N. Palugya sepium disjectionem. — Utolsó 1762.

XXI. *Mandata*. 1552—1786. (Pag. 273—378. Fasc. 1—10.) Első : 1552 : Lehoczky nobilium pro parte Praeceptorium ad conservandam eorundem libertatem in Király-Lehotta. — Utolsó 1786.

XXII. *Informationes*. 1663—1736 : (Pag. 321—327. Fasc. 1—4.) Első : 1663. Kubinyi familia. — Utolsó 1786.

XXIII. *Supplicationes*. 1575—1786. (Pag. 329—336. Fasc. 1—2.) Első: 1575: Bocskay aliter Gasparovich etc. — Utolsó 1786.

XXIV. *Citationes, actiones*. 1516—1769. (Pag. 337—472. Fasc. 1—10.) Első: 1516. Ghyllen Simonis de Brnicz pro parte contra nobiles Jób de Proszék actione violentae occupationis metarum possessionis Brnicz na horu konczoivi. — Utolsó 1769.

XXV. *Processus civiles*. 1516—1782. (Pag. 473—837. Fasc. 1—106.) Első: 1516: de Tvarosna Nobilium contra Georgium de Szent Anna Divisionis ratione Possessionis Medzeháza. — Utolsó 1785.

XXVI. *Adjudicatoriae Sententiae*. 1517—1781. (Pag. 841—850. Fasc. 1—2.) Első: 1517: Nagy Martha contra fratrem suum Bernardum de eadem Nagy Styavnicze adjudicatoriae super quarta filiali eidem ex bonis Paternis excidenda. — Utolsó 1781.

XXVII. *Executionalia*. 1556—1785. (Pag. 851—859. Fasc. 1—3.) Első: 1556. Almann Petri et Leonardi Demka contra Sophiam Relictam Stephani Kelemen nunc consortem providi Matthaei Bossak executionales ratione curiae eius in Possessione Kelemenfalva habitae. — Utolsó 1785.

A törvénykezési iratok sorát kiegészíti a civilis perek újabb sorozata, mely az 1725—1852. éveket foglalja magában 139 csomóban. Igen fontos és becses anyagot őriz a judicatura szempontjából a *Citationes* című könyv, mely 1570—1600. évekből foglalja magában a törvénybe idézéseket, legtöbbször a perek tárgyának kivonatával.

A Bach-korszakban rendezték a büntető pereket, a melyeket 1738-tól kezdve őriz a levéltár (Criminals-Processen).

A vármegye levéltára bőséges adatokat tartalmaz nemesi iratokból is. Az első összeírás 1725-ből való, ezt követik az 1731—32. és az 1754—5. éviéek.

Az adományos nemesi családok közt találjuk: az Alman, Andaházy, Andreánszky, Bobrovniczky, Csemiczky, Dvornikovits, Horánszky, Horváth de Grizan, Joob-Fancsaly, Kiszely, Kubinyi, Lehoczky, Luby, Madocsányi, Mattyasovszky, Okolicsányi, Palugyay, Platthy, Pottornyay, Pongrácz, Rady, Rakovszky, Szentiványi, Szmrecsányi-Baán, Thuránszky stb. családokat.

A Nobilitaria gazdag anyagához tartoznak a fentebb említett X. *Diversa privilegia et armales ügyek* közt található nemesítő és bizonyáglevelek, a melyek a következő családokra vonatkoznak: Nemesny 1579, Neik 1579, Peger 1583, Lehoczky 1583, Fejérpataky 1583, Leókes 1583, Sárkán 1583, Bona 1583, Farkas 1634, Hopko 1634, Raphánides 1635, Raduch 1639, Henricsovszky 1647, Thosy 1649, Stalczel 1656, Sztraka 1657, Kamhnal 1657, Huttl (Huttnik) 1659, Frainblat 1659, Kóczy 1663, Kovács (Seratoris) 1666, Trencsény 1678, Horopaci 1681, Melioris 1688,

Sztarsy 1693, Ziman (Kupecz) 1693, Corviny 1694, Jesovits 1694, Moys 1696, Zima (Zimányi) 1697, Prieszol 1697, Procop 1701, Sztreczius (donatio) 1710, Neffer indigenatusa 1711 stb.

Jegyzékbe vannak foglalva a kiadott nemesi bizonyosságlevelek, a nemesi összeírások 1788—1821. három köteggben vannak összegyűjtve, az ötvenes években rendezett nemességvitató és igazolási perek (Adels-Processen) hat fasciculust töltenek meg.

A kiváltságok és szabadalmak sorában megjeljük a ma is virágzó községek és a törzsökös családok szabadalom- és kiváltságleveleit: Németlipce város korábbi szabadalmainak megerősítéséről 1604, Rózsahegy város vámmentességéről 1604, Verbicze községnek a harminczadfizetéstől való mentességéről 1609 (ugyanaz ügyben a likavai uradalom és a Palugyay család tiltakozását), Hybbe község szabadalmait a hetivásárok tartásáról, vám- és harminczadmentességéről 1638, Németlipce megerősített kiváltságlevelét 1656 (a nemesség és a plébános ellenmondásaival), a Potturnyay család és Szentiványi Mihály vámszabadalmát 1656, Revucza községnek Thököly István adományozta vámszabadalmát 1656, a Pongrácz és Palugyay családok vámszabadalmát a Vág folyó, Kis-Palugya és Jalóczpatakon 1701, Liptó vármegye nemességének és lakosainak lengyel földről a szabad sóbehozattal biztosító szabadalomlevelét 1712 (az 1475-iki szab. levél megerősítése), a Pongrácz család vásárjogi szabadalma, szabad kereskedési joga és hetivásárjogát. Liptószentmiklóson 1715, Hybbe vám 1265, 1297, 1285, 1278, 1397, 1565, 1560. évekből való szabadalmainak bejegyzését 1771, Vrbicze község 1412, 1525, 1510, 1609. években nyert szabadalmainak kivonatait 1772, a Mattyasovszky család királyi adományainak bejegyzését 1773. stb.

Érdekes fejezeteket tartalmaznak a jegyzőkönyvek Rákóczi szabadságharczáról, melyeknek a hazai történetírás látta is hasznát; a szatmári békekötés utáni időkből pedig a vallásfelekezetek (katholikusok és evangélikusok) villongásairól történik sűrűen említés. Ezek közül említésre méltó, hogy 1711 okt. 12-én az evang. vallás gyakorlatát az articularis helyekre korlátozzák s a protestánsokat a katolikus plébános részére dézsma, stóla stb. fizetésére kötelezik. 1712 jan. 21-én választják meg a diaetai két követet, kik közül egyik a katolikus alispán (Okolicsányi László), a másik régi szokás szerint evangélikus (Lehoczky Imre); ennek a katolikus rendek ellentmondottak, a főispán azonban Lehoczky javára döntött.

Az előadott vázlatos képből láthatjuk, hogy Liptó vármegye levéltára az ország számottevő levéltárai sorába tartozik és hálás talaj a történeti kutatás számára.

Bizottságunk a vármegye levéltarán kívül az oda beküldött családi levelesládákban is végzett kutatásokat. E családi levéltárak az újabb időből (XVII., XVIII. sz.) való peres ügyeket, osztályleveleket, genealógiai táblákat, elvétve levelezéseket is tartalmaznak.

A *Pongrácz* család levéltárában érdekes az 1544-ben Fülöp és Jakab utáni napon a szepesi káptalan előtt egyrészről Szentmiklósi Pongrácz (!) Péter, Gáspár, Máté, Miklós, másrészről Tykla Péter bíró, Blasy András esküdt és a szentmiklósi polgárok közt létrejött egyezés Liptószentmiklós város szabadalma felől: e szerint a polgárok a megnevezett Pongrácz testvéreknek és maradékaiknak 90 (nonaginta) aranyat fizetnek, felét Jánosnapkor, a másik felét karácsonykor; az illető Pongrácz fiak és leányok lakodalma alkalmával, mint eddig »suffragari debebant«, ha valaki közülök fogságba vagy börtönbe kerülne, tehetségük szerint segíteni tartoznak, ha házuk vagy curiájuk leégne, felépítéséhez segítséget adnak a polgárok, boraikat tartoznak az uraság pinczéibe leeresztetni (demittere), ha a földesúr bort ad korcsmálásra, annyit tartozik fizetni a városnak, mint a polgárok, a városi malmon örölni tartoznak az uraság gabonáját, s ha ellenség támadja meg őket, segítségükre menni.

A *Platthy* család levelesládája őrzi Lovassy István esedező kérelmét (1837 febr. 1.) Platthy Gáspár királyi ítélőmesterhez, a felségsértési perbe fogott és nyolcz hónapja rabságban sínylődő Lovassy László és Ferencz érdekében.

Lehetetlen e jelentés szűk keretében felsorolni mindazon feljegyzésre érdemes adatokat, a melyek a levelesládákban rejtőznek. Család- és míveltségtörténeti szempontból értékes anyag ez, a melynek a köztörténet is hasznát veheti.

Liptó vármegye községei, nagy történeti multtal rendelkezvén, a régi oklevelek nagy számát őrizték meg. A többi bizottságok ezek közt értékes darabokat találtak, melyekről beszámolnak. Mi végezetül *Nagybóbróc* község levéltárának néhány oklevelét említjük fel, melyeket a plebániahivatalban talált és olvasott Wagner Ede tagtársunk.

Középkori oklevél ezek közül három és pedig: a turóczy convent átírja Mátyás királynak Budán 1482-ben kelt levelét ugyanez évben die secunda resurrectionis (perg. tört függőpecséttel); ugyanez oklevelet János király átírja Esztergomban 1527. sz. Mátyás apostol utáni harmadik napon (perg. tört függőpecséttel); Tamás, esztergomi érsek privilegialis levele. Esztergom, 1510. (Perg. ép függőpecséttel.)

Mátyás király 1482-ben kelt kiváltságlevelét a Habsburg-házi királyok is megerősítik; így Miksa Bécsben 1569 ápril 30-án,

Rudolf Prágában 1604 márczius 24-én. III. Ferdinánd Ebersdorfban 1654 okt. 4-én átírja I. Ferdinándnak Pozsonyban 1563 nov. 20-án kelt s Miksa király által 1569-ben megerősített vámszabadalmi levelét. Ugyanazt I. Ferencz Bécsben 1793 febr. 7-én megerősíti. I. Ferencz király Bécsben 1792 nov. 8-án kelt kiváltságlevelében évi és hetivásártartási jogot engedélyez a község részére.

E jelentés keretén kívül esik a kisebb jelentőségű és főleg a családtörténettel foglalkozókat érdeklő adatok felsorolása, a melyek a helyi bizottság szeme elé kerültek. A bizottságot az óriási anyagban pár nap alatt végzett futólagos áttekintés arról győzte meg, hogy liptói kirándulásunk eredményes volt és történetírásunk számára gazdagon fog gyümölcsözni.

ALAPI GYULA.

III.

A RÓZSAHEGYI BIZOTTSÁG JELENTÉSE.

Rózsahegy, vagy a mint szlávul Ruzsonbergnek és németül Rosenbergnek nevezték, gazdag, birtokos mezővároska volt és a legrégebb kortól önálló hatósággal bírt, mely főbíróból és tizenkét esküdtből állott s úgy polgári, mint kisebb kihágási ügyekben is törvénykezett. Emlékszem, hogy a forradalmi idők előtt a város magasabb fensíkján, az úgynevezett *Ringen*, az akkor még egyszerű földszinti városház előtt egy pellengér is állott, kardot tartó karral, mi a törvénykezés jelvényeül szolgált. Az oszlopon volt nyakláncz most az új díszes, emeletes városház levéltárában őriztetik, egyéb apró emléktárgyakkal együtt.

A város jegyzőkönyvei börbe kötve 1544. évtől kezdődnek s tartalmaznak általában tót nyelven a város ügyeire, közigazgatására, tiszti választásokra, tanácskozásokra, gazdasági és pénzügyi műveletekre, a lakosságot illető peres és kihágási, rendészeti, czéhi, birtoklási, bevallási, szerződési, vételi, ajándékozási, cserélési, örökösödési és árva-ügyekre vonatkozó fogalmazványokat, határozatokat és egyéb följegyzéseket. A városka különösen nagy erdőségekkel lévén ellátva, lakossága jólétben élhetett, a hozzá maiglan tartozó négy külső községgel együtt, ú. m. Villa Ludrova, Csernova, Fejérpatak és Vlkolinec (magyarul Farkasfalva), melyekben régebb idők óta külön előljárókul választott esküdtek működtek s úgy tudom, jelenleg is ilyen esküdtek, hitesek állnak a külközségek élén. Érdekesek a jegyzőkönyveknek címlapjai, melyek *latin* nyelven különféle erkölcsi mondatokkal vannak ellátva. Így a második jegyzőkönyv címlapján, mely 1598-tól 1647. évig terjed, ez olvas-

ható : *Protocollum Minus*. — Civis est is, qui patriam suam diligit, ac bonos omnes salvos incolum eique desiderat . . . Ille non est civis, qui privilegia, leges et constitutiones annihilat. Etiam qui jus jurandum fidemque violat. — Felix illa Civitas, quae tempore pacis cogitat de bello. — Civitas ab unitate civium dicitur, eo quod debet esse mutua et concordia civium unitas. E körmönfont latin bevezetés után szláv nyelven bejegyezték különféle hatósági intézkedések, szabályzatok, eskütételek, bevallások stb. Így 1654. évi márczius 2-kán a hatóság rendeletileg kiadta, hogy 1. a ki a bíró vagy hatóság előtt tiszteletlenül viselkedik, vagy részegen a bíró házában megjelen, lánczra tétessék s mindaddig ott letartóztatva legyen, míg egy forint bírságot le nem tesz és külön díjúl 50 denárt ; 2. hogy a tanácsbeliek a bírói házban nyolcz órakor pontosan jelenjenek meg, különben 12 denárt tartoznak fizetni ; 3. mikor törvénykezés tartatik, ki az első felhívásra meg nem szólal, egy forintnyi bírsággal terheltessék stb. A 11-ik lapon a tatárok berohanásáról az országba 1599. évben, történik említés ; a 34-ik lapon pedig a Bocskay-féle 1605—1608. évi hájárról s akkori politikai viszonyokról. A 105. lapon fel van jegyezve, hogy Illésházy Gáspár birtoklása idején, 1633. évi szeptember 20-án a közeli *likavai* várnak várnagya volt Schusztriczky Sámuel.

Az 1700-tól 1781-ig terjedő jobban fentartott jegyzőkönyv, mely 1—948 lapból áll, ily czímet visel : Liber publicus civitatis Rosenbergensis Seu Majus Protocolon dictus. Rajta e chronosticon áll : Da paCeM ChrIste et MoDo Cessent beLLA. Mi az 1700. és 1701. éveket mutatja.

Az 1707.—1802. évi 1—664 lapból álló tót jegyzőkönyv, valamint a következő 1720-iki hasonló tartalommal van. Ennek latinnyelvű czímlapja ez : Prothocollum, in quo restauratio Magistratus Regio Privilegiati oppidi Rosenbergensis *Annuatim* acta et determinationes ejusdem et communitatis, nec non rationum universorum absolutiones, testamentariae collationes, Protestationes, inhibitiones et contradictiones, processus judiciarii, judiciariaequé, ac gravamina et res memorabiles inserte continentur. Pro futura litium, controversiarum evitandarum cautela comparatum. Anno in quo Vt DeI potentIa pLebis affLIctae MISerIatUr, petItVr. (= 1720.) A jegyzőkönyv szélén ez áll : Auspice Deo trino. Bonus ordo est anima rerum, e contra exulante ordine, exulat omnis pietas, honor et faVor. — Concordia res parvae crescunt, discordia vero etiam res magnae dilabuntur. — Omne regnum inter se divisum, desolabitur et domus super domum cadit. (Mily üdvös lenne, ha a város lakosságát még most is ez elvek vezetnék !) E jegyzőkönyv elején 1721-ből az áll, hogy régi

szokás szerint január hó 1-jén, tehát újév napján, megválasztottat a főbíró Hiros András személyében, 3-kán pedig a tizenkét tanácsos és a tisztkar. A képviseleti gyűlést congregatióknak nevezték.

Az 1750-dik évi jegyzőkönyv szerint, január 1-jén megválasztotta a közönség főbíróvá Hlivay Györgyöt, január 2-kán pedig a 12 tanácsost, jegyzővé Berczik Jánost és kapitánynyá Hiros Jakabot (pro capitaneo). A külrészekben Ludrován esküdtté Macskovai Bodnár Mártont és Krska Pált, Fejérpatakon, Csernován és Farkasfalván szintén két-két esküdtet.

Az 1740—1782-ig terjedő szláv jegyzőkönyv cím lapján e vers áll: TV Ie:U aVXILIo MoDo sVbVenl affLIcTo. Mi az 1739. évet mutatja.

Vannak azonkívül még más kisebb régi jegyzőkönyvek is, melyek szintén tót nyelven írvák s melyek egyeben kívül a czéh-ügyekre és szabályzatokra is vonatkoznak. Így 1588-ban a rózsahegyi posztónyíró-, szabó- és gombkötő-mesterek megjelenvén a városi főbíró s tanácsa előtt, kérték a főbíró (richtar starši), hogy mennyiben ők egyesülni akarnak, erősítették meg megállapított szövetekezési szabályaikat. Ezeknek czéhszabályzatát későbbben gróf Illésházy Miklós is Dubniczán 1691 augusztus 21-kén megerősíté. Tíz évvel később 1598-ban virágvasárnap utáni hétfőn pedig megerősíté a rózsahegyi hatóság a korcsmárosok és vargák ily egyesületét, kiknek szláv szabályzatában előfordúl, hogy a társaság főnöke Szent Mihály napján választassék meg, hogy neki a mesterek engedelmessé legyenek, hogy hetenként összejőjjenek és két pénzt tagsági díjúl befizessenek; hogy a czéhbe beálló tisztességes egyén legyen; hogy a gyűlésen meg nem jelenő, vagy ott illetlenül viselkedő két pénzt fizessen bírságúl, hogy egymást kölcsönösen támogassák stb. Ezen hártján kiállított okmányon a városnak ily pecsétje látható: *S. Civitatis Rosenberg* és nyíllal átlótt rózsá s 1560. évszám. 1691-ben a kovácsok czéhegyesülete, mely nyolcz tagból állott, alakúlt, azon évi június 21-ikén kötelezvén magokat a beterjesztett szabályok szerint élni és működni, egyszersmind megválasztják czéhmasterökül Floch Jánost. E czéhnek volt külön szerkesztett jegyzőkönyve, mely tót nyelven a czéh ügyeit egészen 1828. évig tartalmazza.

A város levéltára az új díszes városház földszintjén, az északi saroktorony aljában van. Polczokon foglalnak helyet az iratcsomók. A gömbölyű fülkében a falra függesztvék némi régibb emléktárgyak, 8 rendőri kard, 2 nagy régi vasmozsár, 3 ágyugolyó, 1 medvefogó-kelepce, 1 nagy ércmázsáló, 6 rabbéklyó, 1 hosszúláncz, 10 kézikapocs, 1 nyakló, 4 alabárdszerű lándsa-csúcs, 1 régi fejsze, 1 az 1797. évi tűzvésztől fenmaradt gerenda-töredék és 9 régi czéhláda. Egy 20×60 cm-nyi kótábla töredéken levő latin

feliratról kivehető, hogy a rózsahegyi nemrég megújított díszes templomot 1585-ben restaurálta Illésházy István királyi curiai ítéloomester és felesége, Pálffy Katalin. Nagy kár, hogy a hatóságok a régi emlékek és ereklyék gyűjtésére és megőrzésére oly kevés gondot fordítanak, melyek pedig idegen látogatók előtt is kiváló érdeklődést képesek gerjeszteni. Legalább azokat kellene az elkallódástól megmenteni, melyek helyi érdekűek s a megye, illetve a városok történeti multjára vonatkoznak. Így a lipótmezei levéltárban csupán az ott kivégzett Jánosik nevű tót rablónak hátramaradt, ciprea-kagylókkal díszített fekete posztó-süvegét mutogatják.

LEHOCZKY TIVADAR.

IV.

A NÉMETLIPCSEI BIZOTTSÁG JELENTÉSE.

A németlipcsei bizottság dr. Szádeczky Lajos kolozsvári egyetemi tanár elnökből, Mattvasovszky Lajos és dr. Iványi Béla tagokból és dr. Lukinich Imre előadóból állott. Figyelmök nemcsak a nagyközség, hanem a római katolikus plébánia levéltárának átbúvárlására is kiterjedt, mint ezt az alábbi jelentés igazolja is.

I. Nagyközségi levéltár. A levéltár rendezetlen, az okiratok minden rendszer nélkül, ötletszerűen csoportosítva vannak ládákban elhelyezve, ettől eltekintve azonban, maguk az okiratok kifogástalan állapotban maradtak fenn. A községi levéltár egyébiránt a megyének középkori (1526 előtt kelt) oklevelekben leggazdagabb levéltára. Tartalma, főleg a középkoriakat tekintve, eddig sem volt teljesen ismeretlen a történetírók előtt. A híres *lipótói registrum* például felemlíti (52. §. Super libertate civitatis Lipche.) V. István 1270 június 24-én, IV. László 1274-iki kiváltságleveleit, melyeket Károly Róbert 1340 november 11-én kelt okiratában átírt és megerősített,¹ s ezeket *Fejér György* közli is.² *Palugyay Imre* nyitrai püspök németlipcsei plébanos korában szintén több kiváltságlevelet másolt le s tett közzé, melyek közül a középkoriak a következők:

1263. április 5. IV. Béla Németlipcsét bírónálasztás, bányaművelés és egyéb szabadalmakkal felruházza s határait leírja. (*Magyar Sion*, III. 1865. 525—27. ll. Kivonatban: *Fejér Cod.* IV: 3., 124. l.)

¹ Horváth Sándor: *A lipótói és turóczi registrum.* *Tört. Tár.* 1902. 43. l.

² V. Istváné *CD.* V.: 1. 27. — IV. Lászlóé *CD.* V.: 1. 94. — Károly Róberté *CD.* VIII.: 4. 443. V. ö. egyébiránt Horváth Sándor: *Regesták a lipótói és turóczi registrumhoz.* *Tört. Tár.* 1904. 87., 90. és 257. ll.)

1274. IV. László megerősíti a város kiváltságait. (*M. Sion* III. 1865. 533—36.)

1434. december 17. Zsigmond király meghagyja, hogy a lipcseiek régi szabadalmaikban ne gátoltassanak etc. (*M. Sion* 527—530.)

1459 április 10. Mátyás király megengedi, hogy a lipcseiek ezután is, mint eddig, adó fejében évenként csak 160 frtot fizessenek. (*M. Sion*, 530—32.)

Ez okiratokat Palugyay csak másolatban ismerte, A levéltár a valóságban sokkal több középkori okiratot tartalmaz; számuk 50. Ezek közül Árpádkori van 7, XIV. századi 6, XV. századi 31 és XVI. századi, de 1526 előtt kelt 6 darab. Minthogy dr. Iványi Béla a középkori oklevelekről szóló jelentésében a vonatkozó okiratokat részletesen ismertette, e helyt külön azokkal foglalkozni fölösleges.

Iványi jelentéséből is látható, hogy a középkori okiratok jelentékeny számát a város kiváltságlevelei alkotják. A város gondossága kiváltságleveleinek megerősítésében, esetleg bővítésében a későbbi időkben is szembeszökő; alig van magyar uralkodó a XVI., XVII. és XVIII. századokban, kiktől kiváltságlevél ne volna. Ilyenek:

1544 január 10. Prága. I. Ferdinánd megerősíti Lipcse szabadalmait. (Eredeti, függő pecséttel.)

1553 május 5. Ugyanaz. (Közli Palugyay: *Magyar Sion*, III. 1865. 532—33. l.)

1564 október 11. Miksa király védőlevele. (Közli Palugyay: u. o. 538. l.)

1569 május 14. Bécs. Miksa megerősíti a város kiváltságait. (Eredeti, függő pecséttel.)

1569 május 30. Miksa átírja I. Ferdinánd 1544 január 10-iki okiratát. (Eredeti, függő pecséttel.)

1569 július 12. Miksa király védőlevele. (Közli Palugyay: u. o. 536—37.)

1569 október 6. Ugyanaz. (Közli Palugyay: u. o. 538. l.)

1604 márczius 24. Prága.² Rudolf király az elődeitől adományozott privilégiumokat megerősíti, azonkívül szabad borkivittelt és új malomépítésre jogot ad nekik, (Palugyay: u. o. 538—39. csak regestát ad arról.) s végül a következő *címmert* adományozza a városnak: »Scutum videlicet erectum albi coloris, in medietate sui aliud rubrum tribus fluviolis late transversim ductis distinctum, et novem albis liliis ordine congruo dispositis, ornatum, continens, in parte

¹ Megtalálható a Liber Regiusokban is (V. 669.) V. ö. Illésy J. cikkét *Magy. Gazdaságtört. Szemle* 1898. 349. l.

sinistra malleus et sarculum, a dextra pastinum et clavus ferreus ad effringendum saxum aptus jacere, in superiori autem cardine duae stellae aureae, cum interjecta eisdem luna serena rutilare conspiciuntur. Supra scutum regium diadema positum est, laciniis seu lemniscis, hinc aurei et caelestini, illinc rubri et albi coloris in scuti oram fluitantibus, illudque decenter exornantibus, prout« etc. (A címmer a könyvalakú okirat elején található.)

1655 május 17. Pozsony.¹ III. Ferdinánd átírja s megerősíti Zsigmond és Mátyás király kiváltságlevelleit. (Palugyay : u. o. 539. I. csak regestát ad.)

1688 február 24. Bécs. I. Lipót megerősíti a város kiváltságlevelleit. (Eredeti, függő pecséttel. Közli Palugyay is : u. o. 539—43. II.)

1691 május 30. Ugyanaz. (Közli Palugyay : u. o. 616—619. II.)

1697 február 16. I. Lipót a lipcseieket vám- és vásárijogaikkban megtartani rendeli. (Közli Palugyay : u. o. 619—21. II.)

1712 július 1. Pozsony.² III. Károly megerősíti a város összes kiváltságait. (Könyvalakú eredetije függő pecséttel.)

Természetesnek tarthatjuk, hogy a város levéltárában őrzött okiratokban alig van köztörténeti érdekű ; azok többé-kevésbbé vonatkozásban állanak a város jogaival, kiváltságaival. Nagy számúak a város kereskedelmét, borkivitelét, bányaiparát stb. biztosító okiratok, melyekre akár a likavai (akkor Nagyvár) várparancsnokok, akár másrésről ért zaklatások miatt szükségök volt. Mint adatok azonban kétségkívül felhasználhatók.

Ismertetésünkben teljesen *chronologikus sorrendet* követve, minden fontosabbnak látszó okiratot felemlítünk, esetleg közlünk is.

1527. (In festo conversionis Pauli Apli.) Esztergom. János király a lipcseieknek, mivel »praeteritis temporibus ex ictu fulminis et fortuito incendio dictum oppidum conflagratum et combustum fuisset«, néhány évre adómentességet adományoz, hogy a város helyrejöhhessen. (Eredeti.)

1527. (Feria tertia proxima post festum Beatorum Fabiani et Sebastiani.) János király Esztergomban kelt okiratában a lipcseieknek vámmentességet biztosít az egész országban, de csak »pro victuum necessaria acquisitione«. (Eredetije hártán.)

1542 márczius 14. Ex arce Dunajecz. »Joannes Horváth de Lompnicza praep. eccl. Scepusiensis, S. R. Hung. etc. consiliarius et secretarius« a lipcseieknek vámmentes kereskedést biztosít rövid időre. (Eredeti.)

¹ Illésy : id. dolg. u. o. •

² V. ö. Illésy János id. dolg. u. o.

1550 márczius 6. Bécs. I. Ferdinánd Réway Ferencznek. Panaszát emelt ugyanis előtte »magnificus Ludovicus Pekry de Pethrowyna comes cottus Liptoviensis et in regno nostro Hungariae dapiferorum nostrorum magister, quomodo tu (Fr. de Réwa) a civibus et incolis oppidorum suorum Lipche et Rosomberg praeter eorum privilegia . . . super exemptione theloneorum data etc. hoc anno theloneum tricesimae simile, per rerum etiam ipsorum arestationes ab eisdem exigeres«; Pekry többször kérte ugyan Réwayt, de ez nem engedett, s így a város lakosai nem kereskedhetnek (»nullam negociationem, nullumque quaestum« etc.). A király tehát megparancsolja, hogy Réway a város kiváltságait tartsa tiszteletben. (Eredeti pecséttel.)

1550 május 20. I. Ferdinánd levele ugyanez ügyben Réway Ferenczhez. (Eredeti.)

1550 május 28. I. Ferdinánd rendelete *bányaügyben*. A király megparancsolja, hogy »omnes et singulos cives montana colentes, eorumque cooperatores sive adjunctos, obequitatores, officinarum et molendinarum praefectos, montiumque sectores, officiales atque custodes non semel, sed aliquoties« figyelmeztetni kell arra, hogy »ne illi aut vosmet ipsi multum, vel parum, indivisum, ineffectum, incusum argenti et auri ex montibus sive locionibus aquarum prove-niendi, aut aliunde reperiendi, nusquam alio, nisi in . . . cameras pro justa, ordinata et consveta solutione quovis tempore adferatis et vendatis«. Az e parancs ellen vétő »in capite bonisque punietur«. (Egykorú átírása négy pecséttel.)

1550 augusztus 17. Zólyom. A kamara az előbbi királyi rendelet betartására parancsot ad s meghagyja, hogy az aranyat és ezüstöt a körmöczi, selmeczi, vagy a zólyomi kir. kamaráknak kell beszolgáltatni. (Eredetije négy pecséttel.)

1551 október 10. Zólyom. Kouricz Kristóf levele Réway Péter turóczy főispánnak és nádori helytartónak : »Litteras M. D. Vrae super quaerimoniam prolatam dnae conjugis egr. dni Georgii Rakovszky ratione cuiusdam gravaminis oppidanorum de Németlipcse, cum ab antiquo ibidem aurifodinae modo incultae jacentes exitissent, aurumque fluviale quaesitum esset, me urburas exinde congestas et coacer-vatas, dnum Georg. Rakovszky modernum illius oppidi possessorem legitimum concernentes, occupasse, et praeterea quoque fodinas aliquas ad ipsos oppidanos de Németlipcse haereditario jure pertinentes per quosdam homines admissos operari et coli fecisse.« A vád ellen tiltakozik. (Eredeti, kívül czímzés és kispecsét.)

1551 október 24. Bécs. I. Ferdinánd rendelete a vámszedőknek (tributariis et teloniatoribus) . »Quia universi et singuli cives et inhabitatores oppidi nostri Németlipcse ad castrum nostrum Likava in cottu Liptoviensi existentis pertinentis, antiquae eorundem libertatis praerogativa per divos olim Hungariae reges nostros praedecessores.

ipsis concessa et per nos ut dicitur, gratiose confirmata, requirente, a solutione cuiuslibet tributi tam de personis, quam rebus et bonis ipsorum mercimonialibus fieri debentibus penitus et per omnia exempti esse perhibentur et supportati, figyelmezteti őket arra, hogy a lipcseiektől vámot ne szedjenek. (Eredetije hártván.)

1553 januárius 2. Bécs. I. Ferdinánd levele Jedniczky Venczelnek, ki ellen a lipcseiek azt a panaszt emelték, »quod tu et officiales tuos contra libertates eorum vetustas, in exactione tributorum molestare contenderes«; figyelmezteti tehát, hogy a jövőben efféléktől óvakodjék. (Eredeti.)

1553 szeptember 15. Bécs. I. Ferdinánd parancsa a lipcseiek panaszára hasonló ügyben: »magnifico Raphaeli de Podmanin ac egregiis Ladislao et Moisi Szunyog de Jezenicza et Paulo Rosen de Mythicz, nec non generosae dnae Annae Kozthka de Zedlec, mgfci quondam Joannis Nyári rel. viduae«. (Eredetije pecséttel.)

1557 július 24. A zólyomi magistratus igazolja Hracky László likavai várparancsnoknak, hogy Anna, Doclak Jakab anyja, ura halála után egyik atyjafiának a Németlipcse határán levő földjét 15 frtért zálogba adta. (Eredeti.)

1559 február 6. Báthory András levele Lipcse városának. »Oppidani ac subditi nostri de Darnócz per haec tempora turbulenta, eorum privilegiis et praerogativis uti intermiserant et inter alia super celebratione nundinarum ac forum publicorum hebdomadaliū, nunc vero iidem oppidani de dicta Darnócz ipsis intermissis ac neglectis privilegiis, deinceps uti omnino animum habent, quae privilegia alioquin et cum S. C. matte sunt confirmata. Idcirco et nos volumus et vobis serio injungimus, ut quandocunque nundinae aut publicum forum in dicto oppido Darnócz celebrabitur, mercatores et institores, qui inter vos manent, eo venire, et si necesse fuerit, etiam cogere modis omnibus debeatis et teneamini, ut inhabitatores circumvicini pro emendis rebus et mercibus in ipsum oppidum nostrum convenire et confluere possint. Secus etc.« (Eredeti; kívül pecséttel.)

1559 május 27. Sempte vára. Báthory András levele Németlipcse városának. »Accepimus litteras vras, quibus nos petitis, ut ab vectione vinorum vos sublevaremus, quoniam contra vestram libertatem eam provisor noster ex arce Lykava vobis imponeret. Quare et antea eidem provisor nostro scripsimus et nunc denuo, ut nos edoceat, qualiter praedecessores nostri in libertate vestra conservaverint, a quo habito responso id sumus facturi, quod aequum fore videbitur. Nobis autem (ut meminere poterimus) ita tempore assignationis eiusdem arcis Lykava fuit declaratum, quod per integrum annum, bis ad vecturam vinorum ex partibus istis inferioribus essetis obligati atque astricti pro conservatione eiusdem arcis Lykava ac pertinentiae etc. Caeterum ad dnum Joannem Balassa diligenter ex parte fodinarum scripsimus

et eum rogavimus, ut vos in hac cultura omnino juvet et contra omnes defendat.« (Eredeti.)

1559 augusztus 12. Bécs. Miksa levele az eperjesi polgároknak, kik a lipcseiektől »insolitum et ab antiquo non consuetum exigere conaremini telonium«; figyelmezteti őket Lipcse kiváltságainak tiszteletben tartására. (Eredeti.)

1559. (Közelebbi dátum kiszakadva.) Bán Mihály lipcse megyei alispán bizonyoságlevele arról, hogy Szentpéteri János likavai várparancsnok a Rakovszky Györgytől erőszakosan elfoglalt birtokokat a megintés daczára sem akarja visszaadni. (Eredeti.)

1560 április 1. Bécs. I. Ferdinánd a lipcseiek azon panaszára, hogy Dessewfy János (magister curiae et praefectus) és más kamarai tisztviselők »ab ipsis quantam restantiam eis incognitam ac penitus inauditam, indebitamque« szedni akarnak, figyelmezteti őket a város örök adómentességére. (Eredeti.)

1560 márczius 31. I. Ferdinánd parancsa Rakovszky Györgynek, hogy a Lipcsétől elfoglalt 12 sessio földet azonnal adja vissza a városnak. (Eredetiben és egy 1775-ből való másolatban.)

1560 november 10. Bécs. I. Ferdinánd parancsa »praefecto caeterisque consiliariis camerae nostrae Hungaricae«, hogy néhai Rakovszky Györgynek Lipcse városában lévő 12 sessio földjét adassák át a városnak. (Eredetije pecséttel.)

1560 december 16. A kamara értesíti a lipcsei polgárságot, hogy kevéssel azelőtt Jezerniczky Istvánt hozzájuk küldötte a Rakovszky-féle 12 sessio föld ügyében. (Eredeti.)

1562 május 8. A zólyomi hatóság felszólítja a németlipcsei polgárokat, hogy ha Sárkány Szaniszló a reá kirótt 50 frt birságot meg nem fizeti pünkösöd napjáig, a zólyomi magistratus a városukon áthaladó lipcsei polgárokat le fogja tartóztatni s fogva tartja mindaddig, míg Sárkány adósságát ki nem fizetik. (Eredeti.)

1563 november 30. Bécs. I. Ferdinánd megparancsolja Lipcse városának, hogy *Gundelfinger Jakab* aranybányáját a Lipcséhez tartozó »Wodna« nevű territoriumon, a város polgárai ne háborgassák. (Német nyelvű eredeti, kívül záró pecséttel.)

1564 szeptember 25. Miksa levele Balassa Jánosnak, Dersffy Istvánnak, Jeszeniczei Zunek Rafaelnak, hogy a lipcseieket ne zaklassák. (Eredeti.)

1564 október 10. Bécs. Miksa levele Báthory Andrásához. Értésére esett, hogy Gundelfinger Dániel »contempta libertate civitatis ipsorum exponentium (t. i. a lipcseieknek) quendam famulum suum, qui senatum eiusdem civitatis Lipcse verbis inhonestis et minatoriis pixide ad jaculandum aptata affecisset et propterea in carcerem conjectus fuisset, manu armata cum quibusdam suis sectoribus media nocte in civitatem ipsorum hostiliter irruens, publicoque carcere

effracto et custodibus illis oppressis et vulneratis violenter eripuisset, insuper boves ipsorum exponentium edentos, fame cruciasset, ligna in propria ipsorum silva eis secare prohibuisset» és más hatalmaskodásokat cselekedett, utasítja tehát Báthoryt, vagy ennek távollétében Likava várparancsnokát, hogy szigorú vizsgálatot indítson. (Eredeti pecséttel.)

1564 október 11. Bécs. Miksa király levele Gundelfingerhez, melyben tudatja vele, hogy az ellene emelt vádak alól magát tisztázandó, a kijelölendő, jogban jártas férfiakból álló bíróság előtt jelenjék meg vádolt szolgálóival együtt. (Eredeti.)

1564 október 11. Bécs. Miksa király Gundelfinger Dánielnek. A lipcseiek panaszt emeltek ellene: »quomodo tu contra antiquam et diu observatam consuetudinem ac morem praedecessorum tuorum ac istius civitatis nostrae, neque victualia ab incolis eiusdem civitatis emeris, neque solutiones laboratorum tuorum in civitate ipsorum, sed in locis absconditis faceres, praeterea quod etiam molas et braxatoria propria autoritate erigere et exstruere praeposuissem.« Meghagyja tehát neki, hogy a jövőben efféléktől óvakodjék. (Eredeti.)

1564. december 12. Miksa levele a megyéhez a subsidium és a donativum ügyében. (Eredeti.)

1564 december 13. Bécs. Miksa levele a lipcseiekhez, — »ut subsidium ad defensionem conservationemque locorum finitimum exsolveretis« és pedig ne csak az ez évi adót, hanem a hátralékokat is az előző évekről. (Eredeti.)

1565 február 14. Bécs. Miksa király meghagyja a lipcseieknek, hogy a Gundelfinger-családot ne zaklassák (elvették a kocsiját lovas-tul stb.) s ha panasznak van ellene, akkor a bányabírósághoz forduljanak. (Német nyelvű eredeti.)

1567. Catalogus rerum ab iudice Georgio Hanno conscriptarum.

Duo pocula argentea, unum simplex, alterum per totum super fines deauratum.

Cooperimentum argenteum.

Coclearia argentea in fine deaurata 12.

Tres annuli, unus aureus cum gemma viridi, secundus argenteus simplex, tertius ex nigro cornu confectus et argento circumdatus.

Septem paria monilium pertinentium ad orphanos Smutko. (Ezután következik a város privilegialis okiratainak felsorolása.)

1569. (Fülöp és Jakab apostolok napján.) Liptómege közönsége bizonyítja, hogy Lipcse városának IV. Béla királyon kezdve több királytól van szabadalomlevele, melyekkel a város élt is. (Eredeti.)

1572 október 7. Pozsony. Miksa király intó levele Bethlenfalvi Thurzó Szaniszlónak, Budetini Szunyog Rafaelnek, Mózesnek, Jánosnak és Györgynek, Márjássy Pálnak és Szüneyi Mátyásnak, hogy a lipcseieket semmiféle adózásra ne kényszerítsék. (Eredeti.)

1573 június 11. Eperjes. Miksa király ugyanezeknek, kik »non curata nec observata tali eorum (t. i. lipcseiek) libertate, contemptisque et postpositis mandatis nostris«, törvénytelenségeket követtek el: szigorúan megparancsolja ezért nekik, hogy »ipsi 15 die diei exhibitionis praesentium ipsis ex hinc fiendae computandum, personaliter, vel per procuratores suos legitimos in dicta curia nostra regia comparere debeant«, hogy tetteikről számot adjanak. (Eredeti.)

1581. (Feria quarta post festum beati Erasmi martiris.) Szentmarja. Okolicsányi Sebestyén alispán és négy szolgabírája igazolja, hogy Lipcsének ősidőktől fogva kiváltságleveleik vannak. (Eredeti, aláírásokkal.)

1605 június 21. Kassa. Bocskay István fejedelem oltalomlevele Lipcse város részére. (Eredeti.)

1610 október 24. A németlipcseiek tót nyelvű folyamodása segélyért templomjavításra.

1613 július 15. Árvavár. Bethlenfalvi Thurzó György »signanter vero Szucsán, Besztercze et Turdossin oppidorum incolis« előadja a lipcseiek panaszát, — »qualiter eorum certi vicini et coincolae quaestum salis et aliarum materiarum ac mercium exercentes« szabadságlevelök ellenére folytonosan megadóztatnak, megvámoltatnak; megparancsolja tehát, hogy a lipcseiek kiváltságait tartsák tiszteletben. (Eredeti.)

1614 május 23. Lipcse város supplicatiója Illésházy Gáspárhoz. »Nos extrusit necessitas, ratione equorum nunc rursus foeno et avena ad alendum ad nos emissorum«; ezt szívesen megtennék, de a jelen időben a sokféle adózás (»multiplices contributiones propter censum, ante annum pestis causa suspensum«) és főleg a miatt, hogy rétjük alig van (prata hic exigua) kérik, hogy a lovakat máshova helyezze. *A hátlapján Illésházy resolútiója*: Quoniam praeterito anno oppidani Lipsenses erant immunes ab intertentione equorum nostrorum, volumus etc. ut equos nostros per spatium unius septimanae interteneant, donec gramen in campis acceverit. (Eredeti.)

1610—1659. Számtalan tót nyelvű folyamodvány az Illésházy család egyes tagjaihoz terheik könnyítéseért.

1624 október 29. Illésházy Gáspár trencsényi és lipcsei főispán Roxer Mártonnak Lipcsén egy kőházat adományoz. (Egykorú másolat.)

1655 május 18. Pozsony. III. Ferdinánd Lipcsét és a hozzá tartozó birtokokat »a condescensione et qualibet impetitione et inquietatione militum equestris et pedestris ordinum, maxime vero magnatum servitorum, confinariorum militum et aliorum vagabundorum«, biztosítja. (Eredeti pecséttel.)

1665 június 10. Késmárki Thököly István megbízásából tartott úri-széki tárgyalás Szent Zsófia kastélyban (in castello Setae Sofiae) egy birtokügyben. (Eredeti.)

1664 június 25. Paria deliberationis contra et adversus Mathiam Miazdra rectorem tum S. Michaelis in cottu Liptoviensi in sede spiritali Teuto Lipchae celebrata. A *vád* : Qualiter ille hisce praeterlapsis diebus vaccam mactaverit et cum suo adjuncto quodam inquilino excoriaverit, tandem die solenni festo ascensionis domini Teutolipczeni morticinium istud in publicum forum devexerit et hominibus vendiderit subdole et fraudulenter procedendo cum iudice Teutolipcensi, quod vacca illa devoraverit spinam, a mi azonban nem bizonyult igaznak. *Elhatározzák* tehát, hogy ünnepélyesen bocsánatot kell kérnie Lipcse lakosságától, fizetnie 22 frtot, s végül mindaddig felfüggesztik, míg magát állására érdemessé nem teszi. (Egykorú másolat.)

1671 február 7. Bécs. I. Lipót szerint : »wir die *Thekehsche Herrschaft* Likava mit den dazu gehörigen Mannschaft und Dörfern, als Rosenberg, Németslipcse, Gombás und Liczkova sambt derselben Imvohnern, Unterthanen, an und zugehörungen« felmenti mindenemű katonai elszállásolástól. (Német nyelvű eredetije pecséttel.)

1672 november 6. Esterházy Pál tudtúl adja, »hogy az patenslevelünket mutató Liptó vármegyében lakozó szegény emberek mennek vissza hazájokban Lupcsa (*így!*) nevű városban, vélek lévő bizonyos számú lovakkal, kiknek az út jártában, hogy valami bántások ne legyen, kérünk minden rendbélieket«. (Eredetije pecséttel.)

1684—86. Számatlan okirat a német katonai elszállásolás és adózás ügyében.

1689. Leges senatorum Teutolipcensium. Tót nyelven. A papi kézből származó regesta szerint : »inter quas certa salutaris illa est valde memorabilis, quae in senatores et notarium sacram coenam negligentem eam statuit poenam, ut per triduum sint catena alligati«. (Eredeti.)

1703 július 4. Liptószentmiklós. A megye közönsége bizonyítja, hogy Lipcse város lakosainak emberemlékezet óta szabad borkiviteli joguk volt. (Eredeti.)

1704. (Közelebbi dátum nélkül.) A város folyamodása II. Rákóczi Ferenczhez, kérve a fejedelmet, hogy mivel Lipcse eddig is mentes volt mindenféle szolgálmánytól (»a robotis, laboribusque tam arcensibus, quam domalibus, aliisque angarialibus exactionibus semper liberum exstiterit«), ezután is az legyen, s hogy a rájuk kivetett 1000 frtnyi censust szállítsa le harmadára.

Az okirat hátlapján Pápai János írásával : Ad primum. Mivel az hadakozó emberek sem immunisaltatnak az naturalék administrációjától, azért reájok esendő élésbeli impositiókban tartozzanak az instansok is concurrálni. Ad 2-dum : Nemzetes és vitézlő Okolicsányi Mihály praefectus hívünk informáljon genuine bennünket, mennyi censusok

és adójok volt ezelőtt és mimódon légyen mostanában. Ex possessione Vihnye. Die 28 octobris a. 1704. Fr. Rákoczi mp. (Eredeti.)

1705 márczius 17. Eger. A lipcseiek folyamodása a fejedelemhez ugyanezen ügyben. Hátlapjára rávezetve a fejedelmi végzés, melynek értelmében őket a vármegyéhez utasítja. (Eredeti.)

1708 julius 13. II. Rákóczi Ferencz tászári táborából kelt okiratában a lipcseieket mindennemű haditehertől mentesíti. (Eredeti, pecséttel.)

A levéltár 1711-ik év után kelt okiratainak ismertetését mellőztük.

A nagyközség belső viszonyainak történetére vonatkozólag kétségkívül nagybecsűek lehetnek a *városi jegyzőkönyvek* is, melyekből az bizonyosan megállapítható, hogy az egykori német telepítés már a XVI. század derekán teljesen eltótosodott, mert a jegyzőkönyvek nyelve tót. Ilyenek :

Annales civitatis Lipcze allemannorum. A. D. 1579. Időrendben, tót nyelven.

Protocollum civium Lipcze. Inchoatur die 1 Augusti A. D. 1566. Ettől az évtől kezdve helylyel-közzel latin, de általában tót nyelven 1742-ig s azután folytatólagosan más kötetekben.

II. R. kath. plébániai levéltár. Az idő rövidsége miatt éppen csak áttekinthettük. Figyelmet érdemelnek elsősorban az *anyakönyvek*, melyek 1674-től kezdődnek s rendszeresen vannak vezetve a legújabb időig ; a szigorúan vett anyakönyvi feljegyzéseken kívül a plébánia történetére vonatkozó adatok is nagy számmal fordulnak bennök elő. Ezt kiegészíti egy 1700-ból való *Calendarium Tyrnaviense*, melyben 1704-től kezdve anyakönyvi s más feljegyzések olvashatók.

A plébánia *levéltára* rendezetlen ; elenchusai a XIX. század elejéről megvannak. Nevezetesebb iratcsomók : »In re litteraria.« »In negotio studiorum.« »Diversa documenta parochialia.« »Correspondentia parochi cum magistratu.« etc. Legnagyobb részt újkoriak, 1780-tól kezdődnek.

Légyen szabad végül őszinte köszönetet mondani *Kapitány Ambrus plébános, Csányi Dániel* főbíró, *Kordos József* főjegyző és *Dvorszky Agoston* r. kath. főtanító uraknak, kik kutatásunkban a legelőzékenyebben támogattak.

Itt említjük meg a *szielniczi* kirándulást is, melyben alulirt előadón kívül *Balló Lajos* lipcseiek gyógyyszerész, lelkes barátja és alapos ismerője a történelemnek, s *Romhányi János* nyitrai megyei főlevéltáros vettek részt, s mely szintén eredményes volt.

Az okiratok kizárólag a község kiváltságaira vonatkoznak ; középkori okiratainak száma 6, köztük egy Árpádkori, 1297-ből (benne 1296-os átírás), mely főleg helytörténeti szempontból értékes ; XIV. századi egy sincs, XV. századi 4 darab van, köztük legnevezetesebb Mátyás király 1463 márczius 2-án kelt azon okirata, melyben a helység úrbéri tartozásait, másrészt szabadságait is meghatározza.¹ (Egyébiránt l. a 884. lapon Iványi Béla jelentését a középkori okiratokról.) A későbbiek közül felemlítjük a következőket :

1527. (Feria proxima post Dominicam Reminiscere) Buda. János király vámmentességet biztosít a szielniczeknek az egész ország területén, ha »pro victuum suorum necessaria acquisitione diversas partes regni nostri cum rebus et mercibus suis . . . pervenerint.« etc. (Eredeti, hártván.)

1527. (Feria tertia proxima post Dominicam Reminiscere.) Buda. János király tisztelendő István tarnovczy plebanus és Mach Pál kérésére megerősíti II. Lajos király 1525-ben kelt és Mátyás király 1463-iki kiváltságlevelét is magában foglaló okiratát. (Eredeti, hártván.)

1557. (In festo ascensionis Domini.) A szepesi káptalan Demeter fia Gergely szielniczi bíró és Balázs esküdt kérésére átírja a lipót-megyei jur. assessorok és székjegyző által ugyanazon évben kiállított s Szielnicz birtokviszonyaira vonatkozó okiratot. (Eredeti je hártván, függő pecséttel.)

Néhány XVIII. század végéről való jelentéktelen számadáson kívül egyéb okirat Szielnicz község levéltárában nincs. Köszönet *Szutorisz György* körjegyző és *Fajcsik János* bíró uraknak, hogy azokat rendelkezésünkre bocsátották.

DR. LUKINICH IMRE.

V.

A KISPALUGYAI BIZOTTSÁG JELENTÉSE.

A kispalugyai bizottság *Pór Antal* elnöklete alatt *Békefi Remig*, *Boncz Ödön*, *Iványi Béla*, *Tholt József* tagokból és az alólírt előadóból alakult meg s kétnapi szakadatlan munkával végezte el hálás feladatát.

¹ A lipót-i registrum (68. §.) csak Károly Róbert 1330-ban kelt privilegialis leveléről tud. (Horváth S. : i. m. *T. Tár.* 1902. 51. l.) V. ö. egyébiránt Szielniczre (Zelnicze, Benkháza) Horváth S. : *Regeszták etc. T. Tár.* 1904. 80., 93., 94. stb. ll.

A Kispalugyai és Bodafalvi Palugyay család levéltára Kispalugyán a Palugyay-kastély egyik földszinti szobájában, falba mélyített és vasajtóval tűzmentesen elzárható szekrényben van elhelyezve. A levéltár tulajdonosa Palugyay Móricz, Liptó vármegye főispánja, kinek a levéltár mostani egybeállítását és elhelyezését köszönheti.

A kispalugyai Palugyay-levéltár hozzávetőleg 2000—2500 darab oklevelet s egyéb kézirati anyagot foglalhat magában. Legértékesebb részét kétségtelenül az a 29 darabot kitevő középkori oklevél alkotja, melyet annak idején Majláth Béla »A Kispalugyai és Bodafalvi Palugyay család«¹ értékes tanulmányában felhasználta és a mely most a középkori bizottság jelentésében nyer bővebb megvilágítást. Közülök itt csupán a Palugyay család 1476-ból való czimeres nemesi levelét említjük meg² és azt a későbbi, I. Lipót korában újból, bővített czímerrel kiadott armálist, mely a kispalugyai családi oklevelek egy másik érdekessége.

A középkori okleveleket, mint a család történetének legrégibb emlékeit, szépen egészíti ki a mohácsi vész utáni oklevélgyűjtemény, mely mindinkább sűrű egymásutánban követi egymást. Úgy hogy, míg a mohácsi vésztől számított XVI. századi oklevelek száma 150—200-ra tehető, a XVII. századi anyagot 200—250 darabra lehet számítani. A maga egészében gazdag forrást nyújt ez az elágazó család genealogiájának, birtokügyi viszonyainak és a vidék helyrajzi történetének ismeretéhez. A Palugyayak mellett főként a Bornemisza, Rády, Meliorisz, Detrich, Pongrácz, Okolicsányi, Radvánszky, Pekri és Rakovszky családok történetére találunk itt birtokügyi vonatkozásokban gazdag adatokat. Valószínűleg ezekből az oklevelekből állította össze a Palugyayak egyik őse a kispalugyai levéltárban feltalálható ama, díszes kiállításánál fogva is érdekes, genealogiai táblázatok könyvét, mely a Palugyay család és a Palugyayakkal rokon családok leszármazásának leírásait foglalja egybe, egyik-másik család czímerét is mellékelve.

A levéltár XVIII. és XIX. századi anyaga szintűgy család-történeti, birtokügyi érdekű iratokat foglal magában, bőséges adatkészlettel a vidék topographusa számára is.

Az oklevelek között elvegyülten egy s más helyrajzi vonatkozású és művelődéstörténelmi érdekű kéziratok emlékekkel is találkozunk. Ezek között a bodafalvi és kispalugyai egyházak múlt századi viszonyaira vet érdekes világot az a jegyzőkönyv,

¹ Lásd a *Turul* 1891. évf. 16. és következő lapjain.

² Az armális szövegét és a czimer színes lenyomatát ld. u. ott a 29. lapon.

mely Bélik József szepesi püspök 1825 augusztus 6-iki püspöki látogatása alkalmából készült s mely a két ekklezsia vagyoni és birtokügyi állásának kimutatása mellett annak összes ingóságait is felsorolja. Művelődéstörténeti szempontból s közelebbről a parochialis könyvtárak múltjának ismeretéhez érdekes adalékkül szolgál a bodafalvi parochia könyvtárának 43 darabot kitevő, részletező leírása.

A levéltár újabbkori anyaga között, mint a hasonló levéltárak legtöbbjénél, néhány nyomtatvány is található. Ezek között főként egy 1849-es és egy 1849-es vonatkozású egyleveles nyomtatvány érdemel említést. Az egyik Kossuth Lajos kormányzónak és a nemzeti kormánynak 1849 június 27-ikén kelt németnyelvű kiáltványa a néphez (Die Nationalregierung an das Volk). A másik Noszlopy Gáspárnak és Sárközy Somának 1853 márczius elsején Pesten kelt kötel által való kivégeztetéséről szóló haditörvényszéki ítéletlevél, mely Noszlopyt a többi között azzal vádolja, hogy 1849 márcziusában az aldunai részeken a felkelést szervezte és guerilla-csapatokat állított. Sárközy pedig ugyanazon felségáruslási bűnökben bűnrészes volt.

A kispalugyai levéltár a maga egészében jól konzervált állapotban maradt fenn, minek további fentartásáról a levéltár mostani tulajdonosa, a megyének érdemes főispánja, családja ősi hagyományaihoz méltóan féltő vigyázattal gondoskodik, sőt a levéltár gyarapítására is előszeretettel gondot fordít. A mi viszont — a vidéki nemesi családok levelesládáinak mostoha sorsát ismerve — nemcsak általános levéltári szempontból, hanem a család történelmi múltja becses emlékeinek további megmentése szempontjából is biztató reménység.

DR. SZÁDECZKY BÉLA.

VI.

A KÖNYVTÁRI BIZOTTSÁG JELENTÉSE.

I.

A könyvtári bizottságnak, sajnos, nem nyílt alkalma nevének megfelelő kutatást eszközölni, mivel mindössze egy 50—60 kötetből álló magángyűjteményt találtunk, mely a Tholt József lipótmegyei főlevéltárnok tulajdona. Különösebb értékű, vagy ritkább példányt ez a gyűjtemény nem tartalmaz és inkább kulturtörténeti szempontból érdekes néhány könyvnek »ex libris« bejegyzése, melyek tanúskodnak arról, hogy a múlt századokban voltak Liptóban könyvkedvelő urak.

3. Secunda pars sylvae vocabulorum et phrasium continens nomina propria deorum dearumque gentilium, virorum et mulierum, urbium, regionum... ab Henrico Decimatore Giffhornensi. 1586. Lipsiae.

A czímlapon :

»‡ Sum ex libellis Pauli Baroni Paludini Anno a nato Chro salvatore et Emmanuele nostro unico 1618. 1. May. Bartphae.«

1848-ban Tholt könyvtárába kerül.

4. Exemplum seu speculum vitae christianae: hoc est; vita sanctorum, quam... conscripsit... Andreas Josephus Illyes, ... Vienna, 1694.

5. Ambrosii Calepini Dictionarium plurium lingvarum... undecim Lingvarum vocabulis instructum, est editum Basiliae, apud Henric. Betrinos anno 1627.

6. Több dissertatio egy kötetbe foglalva. Ezek között magvar vonatkozású a kötet végén levő index szerint a

XIX. Q. D. B. V. De Superioribus Vngariae Conversionibus, disputavit... Joannes Maschius Pasevvalcko-Pomeranus. Lipsia 1698.

XX. Q. D. B. V. Nobilitatem Hungarorum... Michael Rithalerus Modorensis Pannonius. Wittenberga 1664.

XXII. Q. D. B. V. Memorabilia aliquot Transylvaniae. Thomas Charsius. Wittenberga. (Év nélkül.)

XXIV. Q. D. B. V. ... Budam, historico-mathematice delineatam doctorum censurae exhibent M. Joh. Schardius et Georgius Ludovicus Goldnerus. Lipsia. (Év nélkül.)

XXVI. De Luna turcica deficiente ab Ottone Friderico Gebhardt. Wittenberga.

XXVII. De monasteriis pontificiorum ab oneribus tempore belli turcici non penitus exemptis. Christianus Wilhelmus Zieggra. Wittenberga 1686.

A kötet végén két tréfás dissertatio; és pedig:

a) Dissertatio juridica de fraternitate compotatoria, Von der Schmauss-Bruderschaft. Ab authore Johanne Petro Henrici. Altdorff.

b) Disputatio inauguralis theoretico-practica, jus potandi, publice exponet Blasius Multibibus OENOZYTHOPOLI 1697.

II.

A Nagy-Bobróczra kirándult bizottság (l. a 887. lapon) megtekintette a plébánia könyvtárát is, hol egy érdekes régi nyomtatványt talált. Ez a Heckel Stephanus librarius által Budán 1512-ben kiadott *Mtssale secundum chorum alme ecclesie Strigoniensis*.

A nagy-bobróczyi templom sekrestyéjében levő szekrényben, a melyben több könyvvel együtt őriztetik.

292 lap, teljes, préselt bőrkötésben, kissé sérült állapotban, több helyütt látható bejegyzésekkel.

III.

Liptószentmiklósról átrándultam az árvamegyei Alsó-Kubinba, hol a Csaplovits-könyvtárban eredményesebb kutatást végezhettem.

A mintegy 60.000 kötetnyi nyomtatvány — állványok hiányában — egyelőre beosztatlanul hever, az ősnymtatványok pedig — Rexa Dezső könyvtárnok úr közlése szerint — már ismeretesek, minélfogva kutatásaimat egyedül a kéziratokra terjesztettem ki s az alábbiakban közlöm azoknak rövid leírását :

1. Pseudo-Corvina, nagy folio XV. századi papír codex, egykorú bőrrel bevont deszkakötés, nagy bronzkapcsokkal és veretekkel. A bekötési tábla belső oldalán XIX. századi írással: »Ex bibliotheca regia Matthiae Corvini?«

Ez alatt: »Anno 1686. Die 2. 7-bris ezen követ (sic!) Buda varaban sogor Buchany Sigmond úr eő kegyelme nyervén, nekem mint maga sógorának emlékezetéért Kossuti háznál adta.«

Első darabja: *Regulae ecclesiasticae per Magnum Alanum explicitae.*

1. l. »Incipiunt regule celestis iuris et expositio earum per magnum Alanum«.

Inc. »[O]mnis sciencia . . .

10. levél. a második darab indexe.

A második darabból (Dünkelspühl »Quaestiones« cz. műve) az első levél hiányzik.

2. l. inc. »... que nos salvat...«

expl. »... per infinita seculorum secula Amen.«

Colophon: »Expliciunt questiones super quarto sententiarum egregii magistri Nicolay de Dincelspuel professoris sacre theologie.«

A codex Corvin-eredetének semmi nyoma.

2. XIII. századi német nyelvemlék. Hártatóredék, melyet egy codex bekötési táblájában Rexa Dezső fedezett fel. Előlapjának bal sarkában és hátsó lapjának jobb sarkában egy-egy — kétségtelenül a szövegre vonatkozó — jelenetet ábrázoló színes rajz. Előlapján a szövegírástól elütő, egykorú lapszám: XXXVIII., a miből következik, hogy a töredék egy nagyterjedelmű költemény egy darabja.

A közép-felnémet nyelven írott töredék Ulrich von Thürheim *Rennewart* című költeményének egy kis része. Ez a költemény

1242—1250 között készült és Wolfram von Eschenbach *Willehalm* című hősköltevényének folytatását képezi. Töredékünk a XIII. század végén íratott, mikor a szövegben előforduló, a »h« betűhöz hasonló, jellegzetes »z« betű használatos volt. A szöveg olvasása :¹

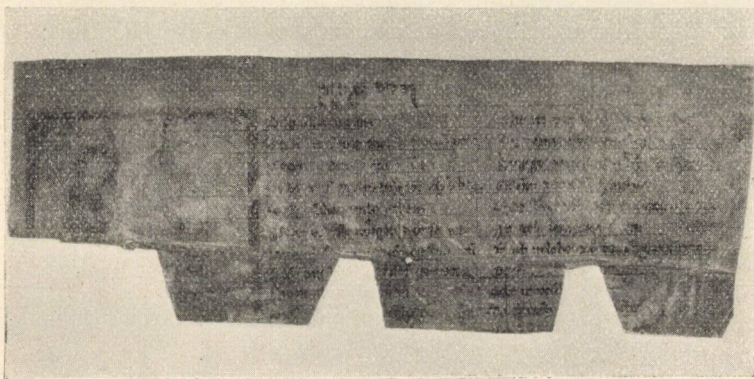
I. oldal :

1. hasáb.

Der hohgemüte ívngē.
V̄rte dan in finer ſchar.
Sine ſchiltgeverten gar.
Vnde die mit ir gefellen.
Als ir ſie hortent zellen.

2. hasáb.

Syn daz dv mir komen biſt.
Dez iſt gelobt der ſveze criſt.
Ich han nv nach verlv̄t gewin.
Daz ich mit dir ergezset bin.
Alyzen, miner dohter.

Die and'n wrden dez ín ein.
Daz ſi w̄ren wider hein.

Diner m̄ter do nemohter
Daz wē enthalten ...
... .. cht

II. oldal :

XXXVIII.

1. hasáb.

Daz ich dich iemer riche.
Vnde wif mit Stæten triwē mir.

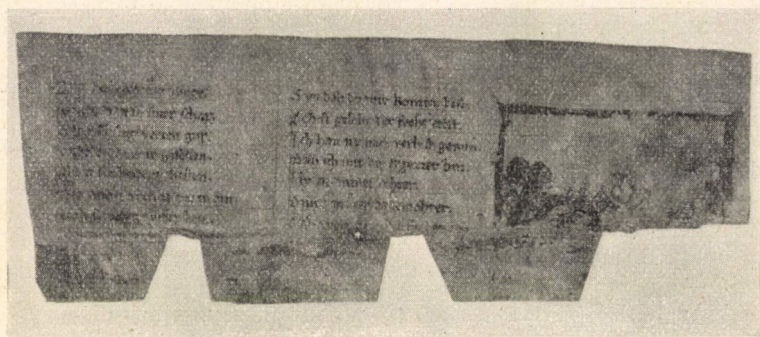
2. hasáb.

Mit triwen
... n dannen dar

¹ A szöveg pontos átírását az általam készített fényképek után M. H. Jellinek bécsi és S. Singer berni professor urak eszközölték, a lírikusok, valamint lovag Karabaček József ulvári tanácsos urak, a bécsi cs. és kir. udvari könyvtár igazgatójának, a Rennewart bécsi töredékének szives renle kezésemre bocsajtásáért, Arnold Róbert bécsi és Strobl József nyug. csernovitzi professor uraknak azon szives fáradozásukért, melylyel a töredék eredetijének felderítésében segítségemre voltak, ez úton mondom forró köszönetet.

Getriwe an ... ane v̄n ir	Kvnege wurben
Vnde wif gewis dez folichleben.	Gillelm der (edel) franze ...
Wil ... lihen vnde geben.	Vnde T em
Sch ... l ich ūvogen dir fo vil.	In gefelle en
... .. dich ... lten wil.	Nach urlobez̄v̄ dan herren riten
Daz din et ... gewan.	Do fragete
Einen al man.	War ir will
... .. hn.	Do sprach iche

A költeménynek több töredéke ismeretes. (V. ö. Goedeke: Grundriss zur Geschichte der Deutschen Dichtung, II. kiadás, I. köt. 117. old.) A bécsi udvari könyvtárban két példánya van a költeménynek, egy XIV. és egy XV. századi. Mind a kettő töredék.

(Tabulae Codicum Mss. 2670. és 3035. számok.) Mind a kettővel összehasonlítottam a kubini töredéket és sem a rajzokat (a bécsi XIV. századi példány szintén illusztrált), sem a szöveget bennük fel nem találtam, de a mi töredékünkben előforduló két név: »Alyse« (Rennewart anyja) és »Gillelm der edel franze« biztos támpontok a hovátartozás tekintetében.

3. Quadragesimale Jacobi de Voragine ordinis predicatorum cum suo registro optimo. — Papir, quart, 1477. évből, eredeti bőrrel bevont fakötés, rajta rézkapcsok maradványai.

1—109. l. Quadragesimale. A 109. lapon piros festéssel: »Non videat XPum, librum qui subtrahat istum. Amen. Daz werde War.«
110. l. index.

111. l. 1 hasábon colophon: »anno 77°. Deo gracias.«

2 hasábtól — 119. l. husvéti beszéd. Feria secunda pasche sermo 29.

Inc. »Surrexit dominus...«, expl. »... per infinita secula seculorum amen. Anno 1477° sabbato post Martini.«

4. Hec sunt excerpta (!) revelacionum sancte Brigitte. — Papir, kis quart, XV. század.
 50—59. l. Venite de passione domini.
 60—68. l. Etates mundi.
 69. A német római császár választására jogosítottak felsorolása.
5. Liber officiorum missalium. Papir, — a 46—48. sz. levelek hártylevelek — kis octáv, XV. század. Eredeti fakötés, bőrháttal, egykorú felirattal. Az 1. lapon index. Tartalmaz oratiókat. Bejegyezve: »Hic liber est carthus. Erfurd.«
6. Több magyar, latin, tót és német nyelvű, részben komoly, részben tréfás vers gyűjteménye. Papiron, quart; benne 1786. évszám fordul elő.
7. Vegyes tartalmú kis quart, hártya codex a XIV. századból.
 1—31. l. Hieronimi interpretaciones nominum hebr.
 31—32. l. Libri veteris testamenti, quid contineant.
 32—34. l. Interpretacio aliquorum nominum latinorum.
 35—48. l. Papie excerptum nominum latinorum et graecorum.
 49—52. l. Tractatus etymologicus a cancellario compositus.
8. Consuetudines ordinis carthus. Papir, — közben néhány hártya — quart, XV. század. (1458. után.)
 1—141. l. Consuetudines.
 141—142. l. Calixt pápa 1458-iki bullája a carth. renchez.
 142/b. recept.
 »Aqua pro conservacione sanitatis et pro reformatione stomachi.«
 Az utolsó (hártya) lapon két párhuzamos acanthus díszrajz.
 Eredeti bõrrel bevont fakötésén néhány bejegyzés és egy Szent Pétert ábrázoló tollrajz.
9. Exercitium Dominicae passionis. Legújabb kori kézirat.
 Ezen kilencz darabból áll a Csaplovits-könyvtár kézirat-gyűjteménye. Tekintve, hogy katalógizálva nincsenek és megtekintésükre csak néhány óra állott rendelkezésemre, csupán ezen fogyatékos jelentést tehettem róluk, miért is a Társulat szíves elnézését kérem.

GÁBOR GYULA.

VII.

LIKAVA VÁR ROMJAI.

A liptómegyei vándorgyűlés napirendjébe fel volt véve Likava vára romjainak megtekintése, a rózsahelyi bezáró gyűlés után. Ezt azonban a rózsahelyi rendezőség az esős idő miatt levette a napirendről. Ennek ellenére néhányan kirándultunk a Rózsahelyről látható és csábítóan csalogató remek sziklavárba

s kedves kötelességnek tartjuk néhány szóval felhívni a figyelmet e remek sasfészekre.

Likava vára alig egy pár kilométernyire fekszik Rózsahegy-től, az ezzel összefüggő Likavka falu határában. Történelmünkben kegyeletes emlékezetű főleg az által,

hogy Thököly Imre innen menekült 13 éves gyermek korában, atyái otthonából, az ostromló császári hadak elől, anyai örökségébe, Erdély területére. Történt ez 1670 december 4-én, miután atyja, Thököly István, egy nappal azelőtt (december 3-án) meghalt a császári hadaktól ostromolt közeli Árva várában.

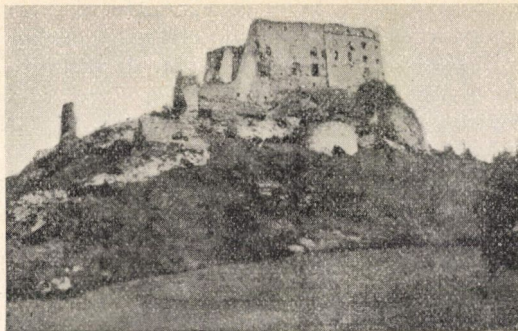
Ez a néhány történelmi adat egész tragédia s egyszersmind nyitánya a későbbi »kurucz király« fényes és ragyogó folyású, majd borús és gyászos végű pályafutásának.

Kit ne érdekelne ilyen történelmi dráma első felvonásának zínhelye?!

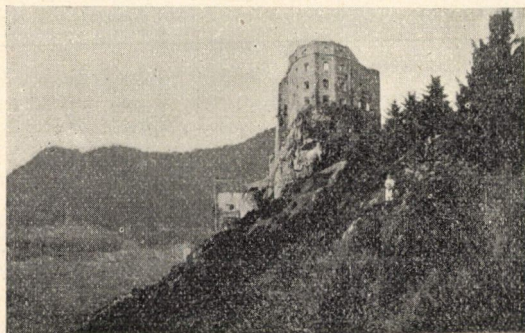
Az égbenyülő magas várfalak Rózsahegy-től 3—4, Likavka falutól 1—2 kilométernyire sziklatetőn állanak, a háttérben sötét fenyvesektől borított hegyoldalakkal. Megragadó s lélekemelő szép kép, egy darab megkövült középkor, bevonva az újkor

zománczával. — Az Illésházyaktól szerezte Thököly Imre atyja, István s mint végrendeletében mondja, sok költséggel hozta jókarba erődtéseite.

Meglátszik rajta a dúsgazdag Illésházyak és még gazdagabb Thököly István

A vár déli oldala.

A vár délkeleti oldala.

áldozatkészsége és a nagyjelentőségű hívítás, melyet az árvai völgy nyílásának és Árva várának védelme reá ruházott.

Három udvarból áll a vár. A várhegy északi lejtős oldalán, Árva megye felé, az alsó, a *külső udvar*, a vár előbástyáit, az első védelmi vonalat alkotta. Ebből csak a körfalak alapjai állanak fenn. Belsejét benötte a gyepek és bozót.

A *középső várudvar* magasabban, a sziklatető alsó terraszán állott. Ennek már magasabb kőfalai maradtak fenn, terméskő sziklákra rakva; de a belső épületnek csak törmelékei láthatók, halomba dőlve. A felső oldalon, melyet a belső vár falai határolnak, még meglátszanak az egykori szobák nyomai. Egyiknek a falán feltűnő nagy festett betűkkel ez a XVII. századi felírás olvasható: G. S. W. 1678.

Annak a várparancsnoknak a nevét rejtő kezdőbetűk lehetnek, a ki Thököly Imre 1678-iki felsőmagyarországi fényes sikerű hadjárata idején (midőn ő a szomszédos Rózsahegvet és a bányavárosokat is elfoglalta, de Likava vára kiostromlásával nem akarta a időt tölteni) a várat oltalmazta a császári hadak részéről.

A belső s egyszersmind *legfelsőbb várudvar* egy fokkal magasabban, a sziklatetőn emelkedik. Ezt egy hatalmas négyszög-épület vette körül, melynek nemcsak külső falai állanak még, hanem nagyobb részét a belső párhuzamos falak is, úgy hogy a hatalmas várpalotának nemcsak körvonala, de belső tagozása is kivehető.

A legmagasabb várfal (a Rózsahegy és Vágvölgye felé néző) három emeletet tűntet föl, négy sor ablakkal, melyek közül a legfelsőbb és legalsóbb kisebb, a két középső (I. és II. emeleti) sokkal nagyobb méretűek.

Kivülről, a kőfal alatti sziklatömbörről, nézve ezt a szédítő magas várfalat, bámulatot kelt az a látvány, hogy mily szeszélyes és merész hajlásokban (bemélyedésekben és kidomborodásokban) alkalmazkodik a rakott várfal a kőszikla talapzat természetes alakúlatához. Az építő művészetnek nem csekély feladatot kellett itt megoldania. Hogy fényesen megoldotta, arról tanúskodik a gigászi várfal máig is ép állapota.

Belülről nézve a várfalakat, még nagyrészt felismerhető a várpalota belső felosztása. Itt-ott még a szobák oldalfalai is állanak. Vannak benne ép állapotban megmaradt kőajtópárkányok, ablak kőkeretek, remek szép diszítésekkel. Fenmaradt néhány kőkandalló a megfelelő kéményekkel. Itt-ott a szobák falának XVII. századi (Thököly István idejéből való) festése is látható töredékesen.

Szóval a várrom olyan állapotban van, hogy laikus szem is elképzelheti egykori hatalmas mivoltát, műértő szakember pedig

könnyen rekonstruálhatná. Természetesen papíroson, mert a valóságban újraépítése milliókba kerülne. Erre nem is gondolhatunk, de legkevesebb, a mit meg kellene tenni e remek várrom fentartása érdekében, az, hogy az égnek meredő pusztá falak felső párkánya czementtel bevonassék s ez által az eső, hó, zivatar rongálása ellen megoltalmaztassék.

Az erdélyi (brassómegyei) *Földvár* körfalait így oltalmazták meg a szászok az elpusztulástól. A mit egy egyszerű szász község megtehetett : azt a magyar állam is megteheti a birtokában lévő, ilyen nagymultú és remek várromok konzerválása céljából.

A várromok a lipitújvári, illetőleg rózsashegyi állami erdőigazgatóság kezelése alatt vannak. Az ottani intézőségben megvolna az érzék és jóakarát a vár fentartására, de hiányzik a költség. Úgy hallottuk, hogy elvben ez is megvan, a mennyiben a földművelési miniszterium költségvetésében fel van véve erre a célra 20.000 forint. Tehát csak folyósítani és intézkedni kellene.

Az erdőigazgatóság lipitai vezetői azért is várták nagy érdeklődéssel a Magyar Történelmi Társulatot a várromok közé, hogy ezek fentartása érdekében szószólóul nyerjék meg az illetékes kormányköröknél.

Szolgáljanak e sorok a kérés tolmácsolásául!

E sorok írója bebarangolta az ország minden részében a várromokat Dévénytől Husztig és Törösváráig s a sárosi Makoviczától a dalmáciai Klissza váráig. És elfogultság nélkül mondhatja, hogy érdekesebb, vadregényesebb és tanulságosabb váromot keveset látott. Annyi kétségtelen, hogy e vár építészeti érdekessége és történelmi jelentősége erkölcsi kötelességünk ké teszi, hogy fentartásáról gondoskodjunk s elpusztulni ne engedjük.

Ha a Magyar Történelmi Társulat fölterjesztést intézne a földművelési magyar kir. miniszteriumhoz, az eredmény nem maradhatna el.

Végezetül még csak annyit, hogy a remek várfalak két diadalkapuvál (a külső és belső váruvar előtt) és fellobogózva várták szeptember 1-én d. u. a Társulat tagjai tervezett kirándulását. Az állami erdőigazgatóság lipitai főnöke, *Csik Imre* főerdőtanácsos Lipitújvárról és *Bahó János* erdőtanácsos Rózsashegyről személyesen várták a társulat tagjait és kalauzolták a néhány megjelentet lekötelező szívességgel.

Ha már az esős idő megakadályozta a nagyobb mérvű látogatást és behatóbb megszemlélést : álljon itt figyelemébreztésül e néhány röpké megjegyzés. Bár csak ne volna pusztában elhangzó szó s rövid időn arról értesülnénk, hogy a likavai várromok konzerválására megtétettek a kellő intézkedések.

SZÁDECZKY LAJOS.

VIII.

FÖLDESURAK ÉS JOBBÁGYOK SZERZŐDÉSE
»NÉMET JOG« SZERINT 1435-BŐL.

A Magyar Történelmi Társulat lipómegyei vándorgyűlése alkalmával a németlipcsei levéltárban egy (illetőleg három) érdekes eredeti oklevelet találtunk, mely szerint Kispalugya akkori földesurai jobbágyaikkal szerződést kötnek »német jog« szerint.

Erre a közeli németlipcsei polgárok jogai és szabadalmi adhatták meg az impulsust, a mi nyilvánvaló abból, hogy a kötött szerződést ők garantálják, írják és erősítik meg. Az ő levéltárunkban volt megőrzés végett letéve s ott is maradt fenn, mind az eredeti, mind a németlipcsei bíró és esküdtpolgárok megerősítése, mind a szepesi káptalannak eredeti átírat. Mind a három ugyanazon évből, 1435-ből.

A »német jog« (jus teutonice) alkalmazása általánosan gyakorlatban volt a felsőmagyarországi német telepítéseknél és közismeretű dolog. De hogy magyar földesurak már meglévő és bizonyára nem német, hanem *tót* jobbágyaikkal »német jog« szerint kössenek szerződést és adjanak nekik a német polgárokéhoz hasonló kiváltságokat: azt hiszem ez — ha tán nem is unicum, de mindenesetre — a ritka kivételes esetek közé tartozott.

Mint ilyen érdekes jogtörténeti ritkaságot érdemesnek tartom e hármass kiváltságlevelet egész terjedelmében közölni s felhívni rá a szakemberek figyelmét.

Kispalugya földesurainak szerződése jobbágyaikkal, melyben azoknak a németlipcsei polgárok jogai mintájára a »német jog« szerint kiváltságokat adományoznak. Kelt Német-Lipcén 1435-ben.

I.

Az eredeti szerződés szövege a következő :

Nos Michael filius Andree de Kys Paludja¹ ac Gregorius, necnon Nicolaus filii Michaelis de eadem, Gaspar filius Martini ac Johanes filius Caspar similiter de Kys Paludja, universorum ac singulorum tam praesentium quam futurorum ad noticiam harum serie volumus pervenire, nam quia circumspecta procerum benignitas solet potius homines et jobadiones (!) suos in augmen-

¹ A káptalani átíratban: *Kys Palugia*.

tum provehi ¹ ac praeducere in aleviamen ; ² ut ex hoc valeant sessiones augeri ac et meliorari, Sic itaque nos pocius sessiones nostras in dicta Kys Paludja volentes augeri et iobadiones nostros in pleno iure servare, talem cum eis fecimus ordinacionem et disposicionem, Quod eos admittimus ymmo praesencium virtute admisimus ad iura teutonicali (!) de Lipcz tenenda sic, quod iudicem statuunt et singulas causas diiudicent, exceptis criminibus homicidii, incendii et furti, quas autem causas inter se decidere non valeant, ³ ut inde iura requirant. Cum hoc admittimus et damus eis liberam silbam (!) ⁴ cum rubo Aczenycz usque ad pontem Buczk, similiter rubum Alnorum circa Zabreze, item similiter eis super addimus terram ut pratum circa pertransitum ad plebani rivulum usque ad metas Bodafalva. Item similiter eis damus terras condivisionales circa pratum plebani. Item eis damus prata condivisionalialia circa pratum plebani, sine tendencia provinciae ad viam. Item aquas a molendino Bodij usque ad Damyanifalva liberas eis permittimus piscendi, alias tamen aquas nostris in metis contentas pro nobis reservamus. Item sessiones teneant et aedificent ac vendent more civili Lypczensi ac vendita curia libere recedant, vel si vendere quis eorum non poterit et recesserit, in censu curia eius revolvatur. Hoc etiam addito, quod si quis hospitem et iobadionum (!) nostrorum dei per nutum ab hac luce cum familia discesserit, dominus illius hospitis sua in loca non prius debet se intromittere, nisi prius tria vicina per fora pro congregatione talium cui devolveretur proclametur. Item eis damus liberum rubetum abyetum. Hiis itaque admissis et dispositis : iidem hospites de Kys Paludja demptis aliis omnibus dacionibus nobis et haeredibus nostris de medio fundo seu laneo annis singulis florenum auri solvere tenebuntur, quam florenum tribus vicibus in anno, videlicet in festo nativitatibus Christi et in festo Sancti Georgii ac in festo sancti Jacobi apostoli, non autem aliis vicibus in toto solvent, post autem solutionem quamlibet census, munera, videlicet duas tortas et duos pulos solvent. Hoc tamen etiam adiecto, quod si quem nostrum rez solvere parafernales, ⁵ vel ad exercitum generalem regni transire nos contigerit, extunc nobis duplicem censum solvant citra partem anni, qui quidem census eis relaxabitur in futurum censum. Hanc autem concordiam et disposicionem tam nos ac iobadiones (!) volentes infringibiliter habere tenendam sub quinquaginta marcis

¹ A németlipcsei áfíratban *provehei* áll.

² A németlipcsei áfíratban *alveanem*, a káptalaniban *alleviamen* áll.

³ A káptalani áfíratban valuerint.

⁴ A káptalani áfíratban silvam.

⁵ A káptalani áfíratban *res parafernales* solvere.

ponderis budensis duximus obligari parti concordiam tenenti debere assignari. In cuius testimonium et perpetuam rei firmitatem littera (!) eorum proprio sigillo eorum subappenso est roborata. Datum in Parva Paludia die Dominico proximo ante conversionem Beati Pauli apostoli Anno Domini Milesimo quadringentesimo tricesimo quinto.

(Eredetije hártján.)

II.

A némelipcsei bíró és esküdtek átiratának bevezetése a következő :

Omnibus Christi fidelibus tam praesentibus quam futuris praesentium noticiam habituris, Sapientum solertas (!) adinvenit, ne rerum gesta labentur cum tempore, sed patrocínio litterarum roborentur, proinde ad universorum noticiam harum serie volumus pervenire. Nos Martinus iudex et iurati, scilicet Nicolaus Wenkowicz, Johannes Schaffarn, Elyas Czjrnny, ¹ Michil Melig, Ambrozius Jeorgius ² Lanifex, Jakobus Gerig Blaschko, Hanns Moler, Michael Mocusch, consules de Lipcz Tewtonicali, quod nostri venientes in praesentiam nobilis viri Michael filius Andree de Kys Paludia ac Gregorius et Nicolaus filii dicti Michaelis et Caspar Martini de eadem, nec non Johannes filius dicti Caspar de dicta Kys Paludja, coram nobis personaliter constituti parte ex una, ab altera vero parte universi jobadines (!) ipsorum de praefata Kys Paludja, petentes nos precum cum instantia, ut nos dictos populos et ipsorum jobadiones (!) ad iura nostra civilia et gubernationes iurium nostrorum nobis ab antiquo datas et per serenissimum ac augustum imperatorem Sigismundum dei gracia approbatas et confirmatas et ipsorum ³ populos cum dictis nostris iuribus et libertatibus protegere et certa iura civilia conservare deberemus, prout praenominati nobiles eisdem populis seu jobadionibus (!) ⁴ se ipsis in littera (!) eorum obligaverunt. Cuius est tenor talis :

Nos Michael stb. (*Mint fentebb az eredetiben.*)

Záradéka : Nos vero supplicationi ambarum partium audientes et videntes esse consomam et condignam eisdem populis omnes articulos et omnes clausulos (!) ⁵ et omnes libertates et praerogativas superscriptas et in praenominata littera (!) nobilium contentas nostris litteris privilegiatis (így !) roboravimus et confirmavimus. In cuius rei testimonium firmitatemque et perpetuam memoriam sigillo civi-

¹ A káptalani átiratban Czrnny,

² A káptalani átiratban Jeorgius.

³ A káptalaniban: *ípsos*.

⁴ A káptalaniban: *jobagionibus*.

⁵ A káptalani átiratban: *clausulas*.

tatis Lipczensis secreto sub apponso (így!)¹ duximus roborari. Datum in Lipcz Tewtonicali proxima feria quinta ante cathedram Petri apostoli sub anno domini Millessimo quadringentisimo (!) tricesimo quinto etc.

(Eredetije hártján selyemzsinóron függő viaszpecséttel. Kőrírata: Sigillum Lipczense. A paizs felett félhold, csillag, a paizsban elmosódott nyomai a czímernek.)

III.

A szepesi káptalan átírata így kezdődik:

Nos capitulum ecclesiae beati Martini de Scepus memorie commendantes tenore praesentium significamus quibus expedit universis. Quod Petrus filius Blasii filii Thome Drosgye dicti de Kys Palugia ad nostram personaliter veniendo praesentiam, nobis vice et in personis providorum virorum populorum et hospitum ac communitatis totius villae Kys Palugia praedictae exhibuit nobis quasdam litteras providorum virorum iudicis, iuratorum ac totius communitatis oppidi Lypcz vocatae, sub ipsorum sigillo pendenti privilegialiter confectas tenoris infrascripti. Petens nos humili precum cum instantia, ut eadem sub sigilli nostri testimonio rescribi facere dignemur ad cautelam, ut ipso transcripto tamquam originali, in iudicio et extra uti valerent et gaudere. Quarum tenor sequitur in haec verba: Omnibus (stb. *mint fent*).

Záradék: Nos igitur iustis et licitis petitionibus ipsius Petri, filii Blasii de prefata Kyspalugia favorabiliter inclinati eadem litteras omni prorsus vicio et suspicione carentes, sine diminutione et augmento, presentibus inseri fecimus et conscribi, eadem eidem et aliis praescriptis, sub appensione sigilli nostri duximus concedendas ad cautelam prenotatam. Datum in Dominica Oculi Anno domini suprascripto.

(A hártján írott eredeti oklevél a szepesi káptalan selyem zsinóron függő pecsétjével viaszba nyomva.)

SZÁDECZKY LAJOS.

IX.

PODOLINI TÖRTÉNETI EMLÉKEK.

A Történelmi Társulat liptómegeyi vándorgyűlése alkalmával visszatérő útunkban Szádeczky Bélával kirándulást tettünk a Szepesség egykor történelmi szerepet játszott kis városkájába, Podolinba.

¹ A káptalani átíratban: *appenso*.

Főként a kegyesrendiek régi kolostora vonzott ide gazdag könyv- és kézírattárával, Rákóczi emlékeivel. A kolostor jelenlegi házfőnöke, a Kolozsvárról áttett Mondik Pál igazgató barátunk szíves vendégszeretettel fogadott s az ő kalauzolásával tekintettük meg az egykor hírneves és gazdag kolostort.

Legelőbb is kijegyeztük a ház történetéből a Rákóczi Ferenczre vonatkozó följegyzést. Tudvalevőleg Rákóczi Ferencz egy éjtszakát töltött itt, midőn Bécs-Újhelyről Lengyelországba menekült. A miről Vallomásaiban (Confessiones) ő maga is megemlékezik.

A »*Liber archivi collegii Podoliniensis* stb. ab a. 1642 ad a. 1702« cz. 4r. kézirat 217. lapján ez a bejegyzés olvasható »*NB. Anno Domini 1701 die 11. Novembris fuit in hac domo cellissimus princeps Rakoczy ex carcere profugus. Finxerat se servum et d. Berzeviczy dominum, primo Cracoviae se prodidit quis esset.*¹ *Cracovia Gedanum, Gedano in Gallias ivit, ex Gallia item in Poloniam, ubi collegit aliquos milites et Hungariam invasit, tunc augustissimo imperatore cum Gallo bellum gerente.*«

Podolinban máig kegyelettel őrzik Rákóczi emlékezetét s a kolostor egyik bástya-tornyát (a délkeletit), melyben a bujdosó fejedelem szállva volt, *Rákóczi-bástyának* nevezik. Ezt emléktáblával is készülnek megjelölni, melynek ünnepies leleplezésére a M. Történelmi Társulat képviseltetését is melegen óhajtják.

A kolostor kertjében van egy óriási hársfa (három ember alig tudja átölelni): ezt *Rákóczi fájának* nevezik. Nagyobb, mint a zborói »száz hárs«-ból megmaradt néhány példány, melyek alatt az öreg Rákóczi György az 1644—45-iki hadakozás idején leveleit keltezte: »sub centum tiliis«. Lehet tehát 3—400 éves.

A podolini kolostort *hercege Lubomirszki Szaniszló* krakkai vajda, lengyel fővezér és szepesi kapitány alapította 1642-ben.

Podolin tudvalevőleg a szepesi 13 várossal évszázadokon keresztül Lengyelországhoz tartozott. A gazdag lengyel főúr (egykor királyjelölt) óriási költséggel építtette a hatalmas, négy bástyatornyos kolostort s abban Szent Szaniszló, a lengyelek védszentje tiszteletére fényes templomot és virágzó iskolát alapított. Az iskolában, melyet lengyel és magyar főurak fiai előszeretettel látogattak, a legjelesebb lengyel piaristák tanítottak, kiknek arczképei díszítik a folyosó falait.

A régi (1642-iki építésű és díszítésű) refectoriumban kilencz darab XVII. századi olajfestményű arczkép van felfüggesztve és pedig három lengyel királyé, egy magyar királyé, egy nádoré s négy Lubomirszki hercegé, mint alapítóké és jöltevőké.

¹ Ez megegyezik Rákóczi előadásával. A továbbiakban tévesen van előadva Rákóczi további pályafutása. A bejegyzés néhány évvel később kelt.

A történelmileg is érdekes képek sorozata a következő:

1. *Herczeg Lubomirszki Szaniszlóé*, lengyel díszruhában, a következő aláírással:

Stanislaus princeps Lubomirski, comes in Wisnicz és Jaroslaw, palatinus Cracoviensis, generalis minoris Poloniae, capitaneus Scepusiensis, et supremus dux exercituum, Turcarum ad Chocimum a. 1621 triumphator, prius collegii huius a. 1642 fundator, obiit a. 1649 16. Junii.

2. *Herczeg Lubomirszki Györgyé*, az előbb említett Szaniszló fiáé, ezzel az aláírással:

Georgius princeps Lubomirski, comes in Wysnicz et Jaroslaw, filius Stanislai, supremus regni marschalcus et capitaneus, dux exercituum generalis minoris Poloniae, capitaneus Scepusiensis etc. adauctor proventuum fundatoris hujus collegii, obiit 1667.

3. *Herczeg Lubomirszki Szaniszló Heraclius*, szepesi kapitányé, a ki meghalt 1707-ben. (Latin aláírással.)

4. *Herczeg Lubomirszki Theodoré*, a ki meghalt 1745 febr. 6-án.

A lengyel királyok arcképei:

5. *János Kázméré*, a ki 1648—1668-ig uralkodott.

6. *Koributh* (Wiesniowiecki) *Mihályé* (1660—1667.).

7. *Sobieszki Jánosé*, a ki az aláírásban, mint a piaristák bélai provinciája »adauctora« magasztaltatik (1674—1696.).

A 8-ik kép *Lipót* császár-királyé 1675-ből az aranygyapjával.

A 9-ik *Herczeg Esterházy Pál* nádoré 1700-ból.

A templomban van a 10-ik kép, szintén *hg. Lubomirszki Szaniszlóé*, még hosszabb aláírással, mint a refectoriumban, melyben egyebek közt az áll, hogy a chocimi harcban (1621.) 700.000 (!) törököt győzött le.

A templom nagy oltárképe, mely 1688-ból való, Szent Szaniszló. egykori krakkai püspök csodatételét ábrázolja, a mint egy halottat föltámaszt, két pörlekedő (díszruhás) lengyel nemes pörében tanúság-tétel céljából.

A könyvtár szintén az alapító herceg Lubomirszki Szaniszló idejéből való. A délnyugati bástyaszobában van berendezve, igen ízlésesen, a bástya falaihoz alkalmazkodó díszes, XVII. századi szekrényekben.

Négy irányban gazdag: 1. lengyel nyomtatványokban; 2. a herceg Lubomirszkiakat illető könyvekben; 3. piarista érdekű munkákban; 4. lengyel-magyar vonatkozású könyvekben és kéziratokban. A könyvek és kéziratok száma mintegy tízezer.

A mennyire egy félnap alatt átnézhetjük a régi nyomtatványokat és kéziratokat: a lengyel-magyar érintkezés történeté-

nek kutatói bő szellemi zsákmánynyal búvárkodhatnának e gazdag és szép, régi könyv- és kézírattárban.

Azzal végzem futólagos jelentésemet, a mivel boldog emlékezetű elődöm, Szabó Károly 1873-ban, hogy »Társulatunknak idővel még egy kirándulást tenni Szepesbe éppen nem volna fölösleges«. ¹

¹ *Századok*, 1873. 687. l.

SZÁDECZKY LAJOS.

LIPTÓVÁRMEGYEI VÁNDORGYŰLÉSÜNK.

1909. aug. 28-tól szeptember elsejéig.

Elnökünk eszmékben gazdag, lelkes megnyitó beszéde, mely eddigi vándorgyűléseink eredményeit és hatását összefoglalja, kétségtelen bizonyítéka Társulatunk ily irányú munkássága szükségességének. Ez évi vándorgyűlésünk egyes bizottságainak részletes jelentései bizonyára igazolták is az elnöki beszéd szavait, hogy »vidéki tudományos összejövetelekre igenis szükség van«, s hogy Társulatunknak, ha törekvéseit ismertekké, eszméit népszerűkké s működését intenzívebbé, a társadalommal szervesen összefüggővé tenni akarja, hosszú évek óta szünetelő vándorgyűléseit feleleveníteni kívánatos.

Ezen elvekből kiindulva hívta fel nagyérdemű vál. tagtársunk, *hg. Odescalchi Arthur*, f. é. febr. 9-én Társulatunk vezetőségének figyelmét arra, hogy a különböző okokból húsz év óta szünetelő vándorgyűléseit felújítván, tudományos kutatás céljából ez évben Liptómegyét keresse fel. Az eszme Társulatunk vezetőségének óhajlásával találkozván, azt örömmel magáévá tette, de felkérte indítványozó tagtársunkat, hogy ez iránt Liptómegye irányadó köreivel érintkezésbe lépni sziveskedjék. Ennek volt következménye Liptómegye szíves meghívása, melyet nyomon követett a vándorgyűlés szervezése.

A választás kétségtelenül szerencsés volt. *Majláth Béla* egyik becses dolgozatában még 1879-ben rámutatott arra, hogy Liptómegye levéltárai behatóbb kutatásra érdemesek.¹ *Illésy János* közlései, melyek csupán Liptómegye XVI. századi jegyzőkönyvéből vannak merítve, s melyek az akkori kor zilált erkölcsi és társadalmi viszonyaira, az állam végrehajtó hatalmának gyengeségére a zavargó egyesekkel szemben rendkívül jellemzők és tanulságosak,² szintén erős ösztönül szolgálhattak egy rendszeres levéltári kutatás fogana-

¹ Liptóvármegyei levéltári kutatások eredményei. *Tört. Tár* 1879. 1—2 közl.

² *Tört. Tár* 1903. 253 s köv. II. V. ö. azonfelül adalékjait Balassa Bálintra vonatkozólag is. *Irodalomtört. Közlemények*. 1900. 194. 336. 444. s köv. II.

tosítására Liptómege általában kevésbé ismert köz- és magánlevéltáraiban.

Liptómege törvényhatóságának szíves meghívása után Társulatunk titkára, *dr. Borovszky Samu* azonnal hozzáfogott a vándorgyűlés szervezéséhez. A *Századok*-ban, sőt politikai napilapjainkban is, felhívást intézett tagtársainkhoz, a vándorgyűlésben való részvételre híván fel őket, majd személyes összeköttetésbe lépven Liptómege vezetőségével, azzal egyetértően részletes programot dolgozott ki, s arról tagtársainkat idejekorán tájékoztatta. Kedvezményes vasuti jegyet eszközölt ki, sőt keresztülvitte, hogy a M. Á. V. igazgatósága — Társulatunkat hálára kötelezőleg — külön bérelt kocsit bocsátott a résztvevők rendelkezésére. A jelentkezők száma elég nagy volt, a negyvenet is meghaladta, s bár előrelátható volt, hogy annyian tényleg megjelenni nem fognak, a vándorgyűlés sikere biztosítottnak látszott.

Augusztus 28-án reggel 7 órakor indult el Budapestről *gr. Teleki Géza* v. b. t. t. elnökünk vezetése alatt a vándorgyűlés, mely az útközben csatlakozókkal együtt Liptószentmiklóásra való érkezésükkor: *Borovszky Samu* titkár, *hg. Odescalchi Arthur*, *Pór Antal*, *Lehoczky Tivadar*, *Géresi Kálmán*, *Márki Sándor*, *Boncz Ödön*, *Csánki Dezső*, *Szádeczky Lajos*, *Békefi Remig*, *Horváth Sándor*, *Révész Kálmán* ig. vál., *Nagy Géza*, *Iványi Béla*, *Gábor Gyula*, *Ernyey József*, *Alapi Gyula*, *Romhányi János*, *Szádeczky Béla*, *Baranyai Béla*, *Wagner Ede*, *Hlatky József*, *Sztudinka Ferencz*, *Divéky Adorján*, *Förster Jenő* és *Lukinich Imre* r. tagokból, továbbá *Höfvinger Henrik* osztrák genealogusból állott.

A felbogózott, virágdíszbe öltözött vasuti állomáson *dr. Palugvay Móricz* főispán és *Joób Marczell* alispán vezetése alatt a vármegye tisztikara és nagyszámú közönség fogadta Társulatunkat. A megye közönségének és törvényhatóságának nevében *Joób Marczell alispán* üdvözölte a vendégeket; kiemelte, hogy *Korvin János*. *Balassa Bálint* megyéje és a megyének ősrégi magyar nemesi családai örömmel hívták meg a M. Tört. Társulatot és készségesen nyitották meg levéltáraikat azon tudósok előtt, kiknek egyetlen jelszavok: az igazság. A szíves üdvözlő szavakra elnökünk, *gr. Teleki Géza* válaszolt. Az igazság, a valóság megállapításáért jött Társulatunk abba a megyébe, melynek történelmi emlékei kevésbé ismeretesek, hiszi, hogy a vándorgyűlés munkássága fényt fog deríteni a megye multjára; Társulatunk nevében köszönetet mond a szíves meghívásért és a meleg fogadtatásért.

Ezután a megérkező vendégeket a rendező bizottság: *Mikó Miklós* tb. főszolgabíró rendezőbizottsági elnök, *Joób Miklós* aljegyző, *dr. Matuska Péter* aljegyző, *dr. Matuska László* aljegyző, *dr. Kozsár József* plébános, *Reöthy Vladimír* polg. isk. igazgató, *Sándor István*

polg. isk. tanár és *Mattyasovszky Lajos* számv. ellenőr, a legfáradhatatlanabb és legkészségesebb rendező, hosszú kocsisorban vitte a szőnyegekkel és zászlókkal szépen feldíszített város utczáin keresztül a már megállapított szállásokra.

Ugyanaz nap délután 6 órakor tartotta a vándorgyűlés *alakuló értekezletét* a vármegyeház kistermében *gr. Teleki Géza* elnökünk elnöklete alatt.

Elnökünk üdvözlővén a megjelent tagokat, bejelenti, hogy *Thaly Kálmán* alelnök egészségi állapota miatt nem jöhetett el vándorgyűlésünkre és így kilátásba helyezett előadását sem tarthatja meg. *II. Rákóczi Ferencz* jeles történetirója *Márki Sándor* egyetemi tanár azonban a titkár kérésére vállalkozott Liptómegeye kuruczkori szereplése megírására s így a program változást nem szenved.

Borovszky Samu titkár jelentést tesz arról, hogy a megyei levéltárba több levéltár érkezett be a vándorgyűlés rendelkezésére és pedig : a *Platthy* család kath. és evang. ágának, a *Bohus*, *Weszeloovszky*, *Tholt*, *Mattyasovszky*, *Pongrácz* családok, *Kobilicz Lajos*, *Rásztokay László*, *Petheő Lajos*, *Detrich Sándor*, *Szlécs* és *Tarnócz* községek, valamint a *szentkereszti* plebánia levéltárai. Szükséges tehát, hogy bizottságok alakíttassanak. Az értekezlet a titkári előterjesztést elfogadván, a következőképpen alakította meg az egyes bizottságokat :

I. *Helybeli levéltári bizottság* : Elnöke hg. *Odescalchi Arthur*, előadója *Alapi Gyula*, tagok *Szádeczky Lajos*, *Békefi Remig*, *Wagner Ede*.

II. *Németlípcei bizottság* : Elnöke *Szádeczky Lajos*, előadója *Lukinich Imre*, tagok *Iványi Béla*, *Mattyasovszky Lajos*.

III. *Rózsahegybi bizottság* : Elnöke *Márki Sándor*, előadója *Horváth Sándor*, tagok *Lehoczky Tivadar*, *Hlatky József*, *Földi Doby István*.

IV. *Kispalugyai bizottság* : Elnöke *Pór Antal*, előadója *Szádeczky Béla*, tagok *Boncz Ödön*, *Tholt József*.

V. *Középkori oklevél-bizottság* : Elnöke *Csánki Dezső*, előadója *Iványi Béla*, tagok *Révész Kálmán*, *Békefi Remig*, *Géresi Kálmán*.

VI. *Szláv bizottság* : Elnöke *Lehoczky Tivadar*, előadója *Ernyey József*, tagok *Divéky Adorján*, *Romhányi János*.¹

VII. *Könyvtári bizottság* : Elnöke *Géresi Kálmán*, előadója *Gábor Gyula*, tagok *Balló Lajos*, *Krechenay Gyula*.

Este a »Fekete sas« szállodában ismerkedő vacsora volt.

A vándorgyűlés *ünnepélyes megnyitó ülése* aug. 29-én, vasárnap d. e. 10 órakor folyt le a vármegyeház nagytermében, mely ez alkalomra zsufolásig megtelt előkelő közönséggel.

A gyűlést *dr. Palugyay Móricz* főispán nyitotta meg, előadván abban a meghívás előzményeit ; üdvözlí a kormány nevében is a

¹ Ez a bizottság nem adta be jelentését.

M. Tört. Társulatot, melynek a megye nevében köszönetet mond azért, hogy tudományos működése színhelyül azt választotta; szerencsét kíván munkásságukhoz, melynek eredményét a megye nagy érdeklődéssel várja. Majd átadva helyét elnökünknek,

Gr. Teleki Géza v. b. t. t. elnök felolvasta a vándorgyűlések történetét ismertető megnyitó beszédét, mely a jelen füzet élén olvasható. Nagy lelkesedéssel fogadott beszéde végén bejelenti, hogy *Thaly Kálmán* v. b. t. t. alelnök betegsége miatt előadását nem tarthatván meg, helyette ugyanazon tárgyról *Márki Sándor* egyetemi tanár fog felolvasni; indítványozza, hogy mind *Thaly Kálmánt*, mind a kormányelnököt Társulatunk táviratilag üdvözzölje. *Borovszky Samu* titkár azonnal fel is olvasta a javasolt sürgönyök szövegét, melyek egyhangúan helyeseltetvén, így szólnak:

Nagyméltóságú *Wekerle Sándor* miniszterelnök úrnak

Budapest.

A Magyar Tört. Társulat lipótvármegyei vándorgyűlése mély tisztelettel üdvözli Nagyméltóságodat, hálás köszönetet mondva azért a nagybecsű figyelemért, hogy vándorgyűlésünket szíves üdvözlétével megtisztelni méltóztatott.

Nagyméltóságú *dr. Thaly Kálmán* úrnak

Pozsony.

A Magyar Tört. Társulat lipótvármegyei vándorgyűlése megemlékezvén arról, hogy Nagyméltóságod mint a Társulat egyik életben lévő megalapítója, nagyjelentőségű vidéki gyűléseink első szervezője és mindvégig leglelkesebb apostola volt, a legőszintébb szeretettel és tisztelettel üdvözli Nagyméltóságodat és mélyen fájlalja, hogy személyes megjelenésében és nagyérdekű előadásának megtartásában akadályozva van.

Ezután *Márki Sándor* kolozsvári egyetemi tanár olvasott fel a *lipóti kuruczokról*. (Felolvasása a jelen füzetben olvasható.) A kitűnő forrástanulmány után, melyet a közönség odaadó figyelemmel fogadott, *Horváth Sándor* tartott felolvasást a *lipóti regisztrumról*, mely mindvégig lekötötte a jelenlévők érdeklődését. (Szintén a jelen füzetben olvasható.)

A megnyitó ülést a vendéglátó vármegye részéről adott 150 terítékű pazar díszebéd követte, melyen számtalan felköszöntő hangzott el. A nevezetesebbeket felemlítjük. Az első felköszöntőt a vármegye tüzes szavú, kiváló szónoki képességű főispánja, *dr. Palugyay Mór* mondta, a legelső magyar emberre, királyunkra, majd ugyan-

csak ő Társulatunk tagjaira s annak nagyérdemű elnökére, gr. Teleki Gézára. Gr. Teleki Géza Liptómegeye közönségére és főispánjára, Boncz Ödön Joób Marczell alispánra, Kozsár József plébános Társulatunk két távollevő alelnökére, Thaly Kálmánra és Zsilinszky Mihályra, Reöthy Vladimír Odescalchi Arthur hg-re, Oberschall Pál Márki Sándorra és Horváth Sándorra, a két felolvasóra, Géresi Kálmán a testvéries együttérzésre, Odescalchi Arthur hg. Mattyasovszky Lajosra és Andrásy Pálra, lelkes munkatársaira a vándorgyűlés előkészítésében, Csánki Dezső a liptómegeyei hölgyekre, Békefi Remig a magyar nemzeti érzés erősödésére, Pereszlényi Zoltán főszolgabíró Társulatunk sikeres munkásságára, Oberschall Pál Pór Antalra, mint 48-as káplárra, Pór Antal a negyvennyolczas eszmék felvirágzására, Szádeczky Lajos a megye törzsökös magyar nemesi családaira és végül Borovszky Samu a liptószentmiklósi kereskedelmi kaszinóra, melynek helyiségében a díszebéd lefolyt, ürtették poharukat.

Délután a vándorgyűlés tagjainak nagy része meglátogatta a közelben levő, műépítészeti érdekléssel bíró okolicsnói templomot. Este és másnap délben Palugyay Móricz főispán és neje fogadták vendégeikül a vándorgyűlés tagjait kispalugyai kastélyukban, igazi magyar vendégszeretettel és közvetlenséggel; ő méltóságai mindketten lelkes barátai a történelemnek, miről a kastélyban őrzött, kitünően gondozott családi levéltár fényes bizonytságot tehet, s így vendéglátásukban Társulatunk pusztá udvariassági ténynél egyebet: őszinte nagyrabecsülést látott. Sok ilyen barátot Társulatunknak!

Augusztus 30 és 31-ike a komoly munka napja volt. A bizottságok szorgalmasan dolgoztak, másoltak, jegyzeteket készítettek, a minek bizonyosságai azok a jelentések, melyek jelen füzetünkben olvashatók.

A beszámolás Rózsahegyén történt szeptember elsején, hova a vándorgyűlés tagjai ugyanaz nap délelőtt Palugyay Móricz főispán, Joób Marczell alispán és a megyei tisztikar kíséretében átmentek. Rózsahegy ez alkalommal szintén lobogódiszt öltött. A záróülés a városház nagytermében volt Pór Antal elnöklete alatt, ki beszédében őszinte köszönetet mondott a megyének azon páratlan fogadtatásért, melyben a vándorgyűlés tagjait részesítette. Majd Borovszky Samu titkár felolvasta az újonnan belépő tagok neveit, számszerint tizennyolczét, azután Földy-Doby István r. tag kegyeletes szavakban áldozott atyja, Doby Antal érdemes genealogusunk emlékének s egyúttal bemutatta 35 vaskos kötetből álló kéziratát a főrangú magyar családokról. (Az emlékbeszéd szintén a jelen füzetben olvasható.)

Az előadás után az egyes bizottságok előadói számoltak be munkásságukról és pedig:

Iványi Béla a középkori,

Alapi Gyula a liptószentmiklósi,

Szádeczky Béla a kispalugyai,
Horváth Sándor a rózsashegyi,
Lukinich Imre a németlipcei,
Ernyey József a szláv,
Géresi Kálmán a könyvtári bizottságok működéséről. (A beszámolókat a jelen füzetben olvashatók.)

Délben a város látta vendégeiül a vándorgyűlés tagjait egy szászterítékű díszebéden, melyen szintén sok felköszöntő hangzott el. Így Rózsashegy város agilis polgármestere, *dr. Székely Miklós* a Történelmi Társulatra, *Géresi Kálmán* Rózsashegy városának közönségére s polgármesterére, *Oberschall Pál* Pór Antalra, az Anjou-kor Történetirójára, *Pór Antal* a hazaszeretetre, *Odescalchi Arthur hg.* Mattyasovszky Lajos főrendezőre, *Sárfy Ignác* k. r. igazgató Lehoczky Tivadarra, ki éppen 70 évvel ezelőtt járt Rózsashegyen a gymn. alsó osztályaiba, mint kitűnő tanuló, *Békefi Remig* Rózsashegy város polgárait s a jelenlevő földműves tanácsosokra, *Lehoczky Tivadar* a hazafias kegyesrendre s a gymn. igazgatójára, *Borovszky Samu* Liptómege vezetőségére, *Márki Sándor* a város képviselőjére *Beniczky Ödönre*, s *Beniczky Ödön* a Tört. Társulat Rózsashegyen időző tagjaira és hatásos munkásságukra mondtak felköszöntőket.

Délután a társaság néhány merészebb tagja, kiket az esős idő nem riasztott vissza, a város közelében levő festői szépségű likavai várromokhoz rándult ki, hol a m. kir. főerdőmesteri hivatal fényes fogadásban részesítette a kirándulókat. E várról emlékezik meg jelen füzetünkben *Szádeczky Lajos* tagtársunk jelentése. Ugyanakkor *Oberschall Pál* jogakadémiai tanár — készséges barátunk és kísérőnk a vándorgyűlés folyama alatt — és neje látták vendégeikül villájukban azon tagtársainkat, a kik még Rózsashegyen időztek. Bizonyára valamennyien a legjobb benyomásokkal hagyták el Liptómegyét.

Mielőtt krónikánkat lezárnók, ismételten hálás köszönetünket fejezzük ki Liptómege vezetőségének és közönségének páratlan vendégszeretetökért s azon készségökért, melylyel vándorgyűlésünk erkölcsi sikerét biztosítani szivesek voltak. Kétségtelen, hogy nagy várakozással néztünk vándorgyűlésünk elé s hogy reményünkben nem csalódtunk, az csak azon bizalomnak tulajdonítható, melylyel úgy az egyes családok, mint a hivatalos tényezők társulatunkat megajándékozták. Adja Isten, hogy a mege ősrégi magyar nemesi családai, melyek a Tátravidékét a magyarságnak annyi balszerencse közt s oly sok viszály után is megtartották, az ősök példáján lelkesülve, továbbra is vezetői, fentartói lehessenek a magyar nemzeti eszméknek túl időn s minden századon!

DR. LUKINICH IMRE.

